

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

1189
G. 5.

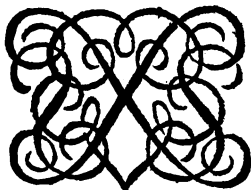
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. R A B U S.

JANUARY en FEBRUARY
1696.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1696.

MAATSCH.
NEDERL. LETTERK.
... IDEN.

D E N
E D E L E N A C H T B A R E N
Z E E R G E L E E R D E N H E E R E
M^{R.} I Z A A K
H O O R N B E E K ,
P E N S I O N A R I S
D E R S T A D
R O T T E R D A M ,
W O R D D I T V E R V O L G
D E R
E U R O P E E S C H E B O E K Z A A L ,

W E L K E R S T W E E E N T W I N T I G S T E V E R T R E K J E
M E T H E T J A A R M D C X C V I O P E N G A A T ,

*ten blyke van zeer eerbiedige hoogachting
voor zijn Ed: loffelyken imborst,*

O P G E D R A G E N

Van zijn Edelheids verplichten
Dienaar

P. R A B U S.

D E

BOEKZAAL

V A N

E U R O P E .

JANUARY EN FEBRUARY
1696.

I. H O O F D D E E L .

Historie der REFORMATIE van de kerken van Frankrijk enz. Gedrukt t' Amsterdam by Jan ten Hoorn. Vier deelen, twee stukken, in folio.

DIT IS HET UITTREKSEL VAN 'T
TWEEDE DEEL.

WE zagen † onlangs den Heer Benoit het eerste deel zijner Historie ten einde brengen met de moorddood van den beroemden Koning Henrik de IV, die, hoewel uit regeerkundige inzigten Paapsch geworden, egter een groot voorstander der Gereformeerde was.

VIII Deel.

A 3

Dit

† Zie Novemb. en Decemb. 1695.

6 *De Boekzaal van Europe,*

Dit volgende neemt een begin met alle de onlusten en bekommelingen, die hen en het rijk op dien schielijken val ontroerden, zonder dat ze wisten wat hen te doen stond, of wien zy mogten vertrouwen.

In zoo groot een verwarring van zaken wierd de Koninginne verklaard voor Regeester, gederende de minderjarigheid van haren Zoon Lodewijk de XIII, en de Hartog van Sully was zoo bedeesd, dat hy hem zelve in de *Basilje* sloot, van welke plaats hy bevelhebber was, en meer andere buitensporigheden bedreef. * Hy had kort daar na het ongeluk van in ongenade te geraken, en het gemelde bevelhebberschap, met zijn opperschatmeesters ampt, te verliezen.

Haar Majesteit bevestigde der *Gereformeerden Edikte* met een verklaring, in welke † vier voornamste zaken waren, maar wat des Konings moord belangde, die wreekte men alleenlijk aan den betraptten moorder, en verder niet; sichtlich om dat men het zoo niet ongaarne zag. ‡ 't Is aanmerkelijk, dat de moorder in zijn gevangnisse zoo slegt bewaard wierd, als of men zijn ontsnapping had willen begunstigen. Het stond yder een vry, by hem te komen, en een Monnik, die lang genoeg na zijn zin met hem gepraat had, darde in 't uitgaan hem stoutelyk vermanen, geen brave luiden te willen beschuldigen.

De Jezuijt *Aubigny*, aan wien de misdadige gebiecht had, had voldaan, met te zeggen, dat

* P. 11. † P. 5. ‡ P. 7.

dat God hem de genade had bewezen, van alles te vergeten, wat hem in den biecht ontdekt was: t'welk niemand vremd in d'ooren zal klinken, als hy wete, dat des Konings Biegtvaêr Kotton, voor den Koning zelve, in zijn leven, had durven staande houden dien vervloekten Jezuijschen grondregel, dat een Biegtpaap het gebiechte, al hing 'er eenes Vorsten leven aan, niet mogt openbaren; en dat die leere goed en Christelijk was. De Lezer mag op de verdere * sijne aanmerkingen over Henriks dood vry acht nemen.

De Gereformeerde, met geen kleinen angst benepen over een dubbeld huwelijksverbond, tusschen Vrankrijk en Spanje gesloten, poogden te vergeefs den Prins van Kondé te winnen, om het zelve te verbreken, en beleidden ten dien einde een algemeine Kerkvergadering te Chatelleraud, van waar ze, volgens bevel van 't hof, na Saumur verschoven wierd. Maar daar was twisten geen gebrek, en men zag een † hekelchrift, waar van den inhoud hier vermeld staat; ook quamen gemagtigde van 't hof de vergadering bywonen, om in de kaart te zien: de vergaderde daar en tegen zonden mede eenigen uit hun ten hove (die in 't eerste met hope geveleid, dog in weinige dagen bedrogen, ja bedreigd wierden) en gaven hunne grieven over. Hier ben ik het eerste boek ten einde.

Maar in het † tweede boek zien we, hoe luttel de Gereformeerde met hunne vertooning uitvoerden: daar en boven waren sommige onder

A 4

hen

* P. 7, 8, 9, 10.

† P. 19.

‡ P. 34.

8 De Boekzaal van Europe,

hen te stijfkoppig en twistziek; en 't hof wist die verdeeldheden te voeden. Evenwel de Kerkvergadering nam verscheide noodige besluiten, en stelde, eer dat ze scheidde, drie en vijftig zwarigheden voor, welke zy door Koninklijke magt verzogten wech genomen te mogen werden, dog ze kregen goede woorden, zonder meer.

Terwijl de gemelde byeenkomst nog zat, wierden d'er boeken uitgegeven, die niets als bitterheid veroorzaakten. * Mayerne schreef 'er een, waar in hy, als tot spijt der Koninginne, betoogde, dat den naasten Vorsten van den bloede het bewind der dingen toequam: dit boek wierd gedoemd.

't Grootste gerugt sproot uit het bekende boek van † den Heere Mornay Du Pleffis, voorzitter der vergaderinge, dat het opschrift van *verborgendheid der ongerechtigheid* droeg, en een titelplaat, geheel en al ten schimp van den toen heerschenden trotsen Paus Paulus de V gemaakt; ja daar was nog een prent ingelast, die den Paus hatelijk verbeeldde; bet opmerkelijk, om dat de talletters van zijn naam met de woorden *Stadhouder Gods* in 't Latijn juist uitmaakten dat nette befaamde getal van 666, in Johannes Openbaringboek voorkomende, en waar mede vele op een belachelijke wijze hunne hoofden hebben gebroken. Het stond aldus. PAULO V. VICE DEO.

* P. 45.

† P. 46.

V	5
L	50
V	5
V	5
I	I
C	100
D	500
	<hr/>
	666

Dit alles in den jare 1611 voorgevallen zijnde , liep ook het * volgende met sribbelingen ten einde. Parijs had daar geen klein deel aan : de Sorbonne zelf raakte met de Jezuijten over hoop : de Gereformeerde , te Blois vergaderd , waren weder bezig met hunne veelvuldige zwarigheden te schrijven , welker eene was , dat ze geen zoo gezeide Gereformeerde wilden geheten zijn , en dat hen daar na by 't Hof toegestaan wierd ; maar hunne afgezondene wierden ten hove na gewoonte ontfangen , terwijl hunne hoofden de Hartogen van Bouillon , en Rohan met elkanderen oneenig wierden , en het hof zelve eenige loontrekkende Predikanten onderhield , die in kerkenkamers , vergaderingen , en dagelijkse praat altijd de lijdzaamheid in den mond hadden. Men zocht te hoofde pandsteden gaarne wederom te krijgen , 't welk onder anderen bleek aan de onderneming op St. Angeli ; dog dit wierd door den Hartog van Rohan , Stedehouder dier plaats , in tijds ontdekt , en voorgekomen.

A 5

Het

* Het jaar 1612. Zie pag. 50.

Het † *derde boek* meld het vervolg dezer zake breedelijk.

't Scheen of men Du Pleffis mede gaarne aan de rammeling had gebragt, maar die was te voorzigtig.

Du Koudray, Raadsheer in 't Parlement van Parijs, maakte in den zelveu jare te Rochel een vervaarlijken oproer, die men hier beschreven ziet, hoe ze ontstond, en gestild wierd.

't Was nu zoo verre, dat de Koninginne, bekommerd zijnde, den *Gerefarmeerden* met nieuwe verklaarschriften begunstigde, over welke de Heer Benoit zijne † aanmerkingen heeft: ook wierd nu het dubbel huwelijk tusschen den Franschen Koning met de Infante van Spanje, en van den Spaanschen Infant met des Franschen Konings oudste zuster, hier vorens meer aangeroerd, opentlijk afgekondigt.

De dag dezer verklaringe was de 25ste van Snoeimaand des jaars 1613, van de Koninginne moeder verkoren, om dat ze tot de plegtelijkheid der Katholijken van hunne zoo genaamde *Lieve Vrouwe Boodschap* bestemd was: maar dit trouwverbond stond alle regtschapene Franschen tegen de borst.

Niets volgt 'er als onrust. Ferrier, een gewezen Predikant, thans Raadsheer gemaakt, brouwde een vreesflijken oproer te Nimes: te Saumur was 't weer te doen, en te Mompel-
lier ging 't niet beter: de Princen van den bloede namen reden van ongenoegen tegen het hof op, welke, hoewel van de Koninginne met alle konstenary gestift wierden, echter weder uit-
barst.

† P. 67.

‡ P. 74.

barstten , toen men den Prince van Kondé te Poitiers , niet buiten kennisse van het hof , een groote verongelijking aandeed.

't Was in den jare 1614, wanneer te * Tonneins wederom een *Gereformeerde* kerkelijke byeenkomste gehouden wierd , en daar inne besloten , hunne oude verzoeken te herhalen , en sommige daar by te voegen : maar meer beslags bragt met zig de vergadering der algemeene Staten te Parijs , welke de doortrapte Koninginne niet liet openen , voor al eer pas te voren haar zoon de Koning by een gedenkschrift van 't Parlement meerderjarig was verklaard. Na gedane opening , waren de meeste beraadslagingen den Onroomschen nadeelig , en de Roomsche geestelijkheid bleef by haar oude konsttreken.

Twee oproerigheden tussen beide de niet eensgezinden ontstonden middelerwijl , een te Milhau , en d'ander te Belestad , geduerende het zitten van deze Staatsvergadering , die mer den jare 1615 in het *vierde boek* vervolgd word.

Het voorstel , dat de Edele deden , namen de *Gereformeerde* zoon op , als of het tegen hun gemeend was ; maar de Koning bevestigde , om quansuis het tegendeel te toonen , alle huane voorgaande Edikten.

Over het tweederley huwelijk , met Spanje gestoten , begon de Prins van Kondé niet alleenlijk zijn misnoegen te openbaren , en alles te bearbeiten , wat tot steuning van 't zelve konde dienen , maar verzogt daar toe ook de *Gereformeerde* , die hy wel wist dat het met geen goede

goede oogen zouden aanzien ; welke als ze , onder zekere voorwaarden , hem , op zijn verzoek , beloofden by te springen , wierd hy by 't Hof voor weêrspanning verklaard : dog hy maakte niet lang daar na vrede , zonder aan de *Gereformeerde* , die hem zoo trouwelijk hadden bygestaan , veel te denken. Zy hadden weder een algemeene vergadering te Grenoble beleid , van waar zy , om zekere schenddaad van *Lesdiguières* , gaarne wilden verhuizen ; zulx dat de Koning hen *Gergeau* vergunt had : maar als hen deze plaats nog ongelegener dan de eerste was , en zy weder , op hun verzoek , te *Grenoble* gekomen waren , ontmoetten hen vele redenen , door welke zy bewogen wierden stilzweigens na *Nîmes* te vertrekken , in spijt van *Lesdiguières* , die hen wilde plakken. De Koning , op reis zijnde om zijn bruid te halen , wilde zijn gezag toonen , om dat zy zonder zijn vergunning van plaats veranderd waren , en hen telkens elders heen (voor 't laatst te *Rochel*) verleggen ; dog zy bleven daar zy waren. Eindelijk alles vlijdde zig tot vrede , die in 't jaar 1616 met een onderhandeling , het *Edikt van Blois* getiteld , in * 54 algemeene leden , behalven nog eenige byzondere , uitgedrukt.

De nieuwe bevestiging , met welke de Koning het *Edikt van Nantes* nogmaals sterkte , komt voor in het *vijfde boek* ; daar we den *Prince van Condé* , hoewel nu met het Hof in vrede , twee nieuwe eiffen zien doen , die hem ten Hove zoo gehaat maken , dat hy daarom word vastgehouden. De *Gereformeerde* , vol

wan-

* P. 126.

wantrouwen, verzekerden zig van de stad Sancerre; de Hartog van Espernon beoorlogde van d'ander kant, onder zekere voorwending, Rochel, en gehoorzaamde des Konings gebod van te vertrekken maar half, tot dat de gansche Kreits der Gereformeerde zig daar aan liet leggen.

Men achtte het ontzag van den Koning te hoof zeer weinig: hy was jong en teeder van lijfshouding, dog vol achterdogt, vreeze, en van stilzwijgender aart, latende het bewind veel aan zijn moeder, terwijl hy met geringer bezigheden van de Valkenjagt, en Zangkunde, zijn tijd sleet.

By dit geval komt de * Luines in 't spel, een man, die toen hy eerst te Parijs quam, heel arm, en van twijfelbaren afkomst was, dog met het vereeren van twee jagtvoegelschielik des Konings grootste gunsteling en een aanstoker van den ondergang van den Maarschalk d'Ankre wierd; ja zelfden Bisschop van Lukon, zedert onder den naam van den Kardinaal de † Richelieu zoo bekend, en den Jezuijt Kotton het hof deed ruimen. Wondere wisselingen!

Te † Rochel hadden de Gereformeerde onderwijl hunne vergadering, die op bevel des Konings scheide: hoewel te Vitré, gedurende die van Rochel, een Lands-kerkelijke byeenkomst zat, in welke vele en wigtige zwaarigheden te berde quamen.

De Jezuijt Arnoux, in Kottons plaats des Konings Biegtvaer geworden, predikte tegen de belijdenisse van de Gereformeerde, dog wierd

* P. 137.

† P. 142.

‡ P. 138.

van hen met een boek beantwoord ; welk weêr-
zijdsch twiſtſchrijvend meer en meer toenam.
Onze Schrijver vervolgt ten uiteinde van dit
boek het woelen der geestelijkheid tegen hare
wederſtrevers , en wat al moeite het baarde ,
dat de Koning het land van Bearn aan zijn kroon
hereenigde , waar na de *Gereformeerde* weder-
om vele mishandelingen moesten dulden.

Dus zijn we een stuk wegs van 't jaar 1618 in
het *zesde boek* voortgeſpoed. De gemoederen
in Bearn waren bijſter gaande , en ſchier wan-
hopig geworden ; want de Koning weigerde
hunne afgezondene te laten by een komen , en
wilde den aanhang van 't werk met een wille-
keurige verklaring tegen dat ongelukkig Prins-
dom beſlegten , maar zy ſtelden een verant-
woording van hun bedrijf op. Andere onruſt ,
die den Koning in 't jaar 1619 overquam , gaf
hen wel een weinig ademtogt , want zijn moe-
der de * Koninginne zelve was in ongunſt ge-
komen , en als in eerlijke gevangeniſſe te Blois
geweeſt ; maar hy toog eindelijk gewapend in
Bearn , alwaar hy ten vollen meester van alles
de regering na zijn zin , en tot groote vervol-
ging der Hugenootten veranderde , zig van hun-
ne † miſſlag , hier vermeld , bedienende. De-
ze verongelijking was wreed voorwaar , en na
des Konings vertrek , door de woede der gee-
ſtelijkheid , nog ſlimmer.

Hoe zeldzaam zijn de omkeeringen der din-
gen ! Het Hof word nu niet alleen vol t'zamen-
ſpanningen tegen den vorens gemelden gunſte-
ling Luines , maar de Koninginne zelve komt
tegen

* P. 169. † P. 181, 112. ‡ P. 183.

January en February 1696. 15

tegen haren Zoon Lodewijk in openbaren krijg te veld, en word gedwongen, na dat hare benden t'eenemaal verslagen waren, de voorgedragene vrede aan te grijpen.

Zie daar ondertuffen de *Gereformeerde* mishandeld, luttel geholpen van de genen, die 't hen beloofden. Op den Prince van Kondé, * die na eene driejarige gevangenis ontslagen was, konden zy geen staat maken. Dus ging het in den jare 1620.

In het *zevende boek* zullen we de zaken wat scherper zien toegaan. De kerken in Bearn, voor de gezeide dwingelandyden bloot gesteld, gaven den inwoonderen van Montauban gelegenheid, omme tot verlichting hunner geloofsgenoten, regt van † wederneming tegen de Roomsgezinden van hun land te gebruiken, 't welk, hoe zeer zy het verschoonden, te Hoofleelijk wierd uitgekreten, want op andere plaatsen geschieden ook dergelijke bewegingen: Mafurier, en de Prins van Kondé, twee gierigaarts, verzwaarden, uit hope van eigen baat, de zaak merkelyk, en men weigerde nu den *Gereformeerden* alle regtsplegingen, waar door ze wanhoopig wierden.

Zoo gaat het gemeenlyk regelregt na een oorlog: de mensch denkt in die uiterlykheden niet, of men met zig te verweren tegen het Euangely zondigt; dog zonder dit geschil te verhandelen † belijd de Heer Benoit, wel te durven zeggen, dat de natuer zelf, door wanhope van op geen andere wijze behouden te kunnen blij-

* Zie *voortwaarts* p. 169, en *voorts* 176. 193.

† *Represaille.* † P. 199.

blijven , aandringt ons zelve te verdedigen.
Waarom niet ?

Lesdigueres , schoon Onroomsch , deed hen door zijn ergerlijk leven en hoovaardye veel quaads , en de Luines , Konnestable van Vrankrijk geworden , maakte dat elk , zelf de Prinzen van den bloede na zijne oogen omkeken. Ik moest niet vergeten , dat de vergadering der *Gereformeerde* ondertussen te Rochel zat , terwijl men reeds begon hunne plaatsen aan te tasten , die gewonnen , en herwonnen wierden. Daar hebben we den krijg voor de oogen. De gezeide vergadering bleef hardnekkig tegen des Konings bevelen , schoon du Pleffis en Moulin het afrieden. Men deed wel nieuwe voorlagen van overkomste , maar de zaak was nu te verre voortgezet , en het hof had reeds haar besluit genomen ; * hoewel alle de raadgevers daar alt'zamen niet eens gezind zaten , want sommige waren voor , andere tegen den oorlog : wederom sommige van de oorlogszieke , gelijk als de Koninginne , de Paus , de geestelijkheid , en de Spaansche , wilden alles met huid en haar , kettters en de kettery teffens uitroeyen , dog andere waren van oordeel , men moest de *Gereformeerde* gaan beoorlogen onder den naam van weêrspannelingen , den Godsdienst aan een kant gezet zijnde , en de *Edikten* laten bestaan voor de gene , die zig vreedzaamelijk binnen hunne huizen hielden. Die raad ging deur , en het geroep was alomme , men zoude de meuters alleen aantasten.

Daar word dan een staat van oorlog gemaakt ,

* P. 208.

January en February 1696. 17

maakt, de Koning laat voor eerst Bearn door den Hartog van Epemnon zig t'eenemaal onderwerpen, en stilt, met het straffen van sommige Katholijke, den oproer, die, geduerende den voorspoed zijner wapenen, te Tours ontstaan was.

Terwijl het Hof alles vlijtiglijk ten oorlog roerufte, verweerde de vergadering zig met schriften, (welke de Jesuiten beantwoordden) dog beging ook een onherdoenelijke * misflag. Ten laatsten de Koning ontwapent de vreedfame, bedriegt Du Plessis, zijnen ouden dienaar, en ontweldigt hem Saumur, verklarende alle de personen, en steden, die 't met de vergadering te Rochel hielden, voor schuldig aan weerspannigheid; byzonderlijk het voornoemde Rochel, en Sint Jan d'Angeli, twee steden, welker eene de vergaderplaats, en d'ander gereed was, om een beleg uit te staan.

Na een verhaal van der Gereformeerden verantwoording, en hoe zy het vervoeren hunner kinderen moesten zien, sluiten we dit boek met de belegering van Sint Jan d'Angeli, dat de Koning met beding veroverd, van vestingen ontbloot (zoo deed hy ook andere steden, van hem ingenomen) en alle hare voorregten ontnemt.

Van daar komt de Vorst met *het † agtste boek* in Guyenne, ter belegering van Klairak, omtrent welkers overgave hy zijn woord breekt. De Gereformeerde waren zoo hier als elders ongelukkig, behalven te Montauban, daar de Koning zijn hoofd stiet.

VIII Deel.

B

Maar

• P. 219. † *In 't jaar 1621.*

Maar de bittere geestelijkheid, te Parijs vergaderd, liet den Koning, geduerende dit beleg, tien tonnen gouds aanbieden, indien hy dezelve aan het belegeren van Rochel wilde besteden. De gemeente wierd alom opgehitst, en op de mare van de dood des Hartogs van Mayenne, voor Montauban gesneuveld, zoo razend, dat ze niet alleen dreigden, alle de *Gereformeerde* te zullen afmaken, maar ook hand aan 't werk sloegen, met moorden, plonderen, en de kerk van Charenton in den brand te steken, waar toe het oproerig bedrijf van zekeren vuilik, een ontschoeiden Karmeliter Monnik (wiens * historie lezenswaardig is) niet weinig hielp.

Dat de Kreits van Neder-Languedok haren bevelhebber den Hartog van Chatillon afzette, baarde geen minderen onlust, en niets baatte den *Gereformeerden* in alle die verwarringen, als dat alles te hoof ook op stelten reed, door de dood van den Konnestable, kaal gestorven, en van niemand beklaagd.

Dus in het jaar 1623 gekomen zien we den Koning, hoewel van den Raadsheer Jeannin ernstelijk tot vrede aangemaand, het harnas aangespen, en tot in Languedok voortgetogen nergens tegenstand vinden: Mompellier was vol oproer, de Bisschop van die plaats den Onroomschen zeer vinnig, en d'onderhandeling van vrede vrugteloos.

De Koning veroverde vele steden, hebbende een bevel laten uitgaan, dat niemand der *Gereformeerde*, 't zy in de steden, of ten platen

ten lande , zijn woonplaats zoude hebben te verlaten , op straffe van de hoogste ongenade , en quam van daar voor Mompellier.

Onder dit krijgsbedrijf kregen de Hugenooten den naam van * *Parpaillots* , die van den Schrijver onderzocht word. Te Lions ontstond een hevige oproer , Rochel wierd van Soissons te lande , en van Guise te water benaauwd , maar voor Mompellier viel de zaak na 's Konings zin niet , zoo dat hy daar raadzaamst vond , de vrede te hervatten , die dan gesloten , en met een *Edikt* bekragtigd wierd ; hoewel 't hof wederom trouwloos was.

In dezen tijd kreeg de Bisschop van Lukonden Kardinaalshoed op 't hoofd , en teffens het grootste hofbewind in handen. Hy zal voortaan de Kardinaal Richelieu heten.

Op het voorstel , dat de algemeene gemagtigde der *Gereformeerde* tot onderhouding der gemaakte vrede overgaven , wierd in 't wild geantwoord : zy worden wederom aan alle kanten vervolgd , en de Koning beveelt , dat een volmagtigde , van zijnen 't wegen , dog Onroomsch , in alle hunne byeenkomsten zal zitten.

By dit alles was 't een onregtvaardigheid , regelregt tegen het vreêverbond (strijdende , dat 'er een sterkte of slot te Mompellier gestigt wierd ; waar uit men ligtelijk kon besluiten , dat het oorlogsvyer wel haast weder zoude ontvlammen.

Met het ongelijk , dat de *Gereformeerde* van des Konings volmagtigde telkens leden , begint

het negende boek. Het was nu in den jare 1624, als het huwelijk tuffen den Engelschen Prins van Walles, naderhand den ongelukkigen Karel de I, en des Franschen Konings zuster Henriette, voorgesteld wierd, hoewel de voltrekking nog wel in bloei maand des volgenden jaars fleurde.

Na velerley kneveleryen, tegen de Omroomschen ingevoerd, ziet men nieuwen opstand, en voorboden van oorlog, door Spanje gestookt, en alleen hervat van den Hartog van Rohan, met zijn broeder Soubise, ziende dat het hof zig byna openbaarlijk tot de belegering van Rochel toeruste. De Heer Benoit schildert zeer levendig het bedrijf dezer twee gebroeders, en * den wereldwijzen schijn van godsdienstigheid, die Rohan eigen was.

Nauwelijks hadden de krijgberoertens een aanvang, of daar quam strax weêr voorstel van vrede, waar toe de Gereformeerde hunne schriften ingeven, die de Koning niet ongunstiglijk ontfangt, † dog hen niet genoeg: ondertuffen wist Richelieu de geestelijkheid te Parijs, hoewel ze onwillig was, den buidel te ligen.

Maar de Koning, tot vrede genegen, wilde Rochel uitsluiten, zulx dat die stad genoodzaakt was, veel over te stappen, eer men 't eens was. Ten laatste word de vrede gesloten, Engeland blijft waarborg, en de Koning versterkt met een nieuw *Edikt* nog eenmaal alle de voorgaande. Dit geschiedde in 't jaar 1626.

'k Zal hier niet reppen van de nijd tuffen die twee

* P. 274. † P. 278.

January en February 1696. 21

twee Sejanussen van 't Engelsch en Fransche rijk, den Hartog van Buckingham, en den Kardinaal de Richelieu, nogte van den onlust russen die twee kroonen gerezen, om by onze historie der *Gereformeerde* te blijven: zoo gerake ik wat verder.

Zy moesten gedueriglijk nieuwe en nieuwe quellingen verdragen, en men begon in Vrankrijk te betwisten, of men menschen van hun gezindheid wel in des Konings leger behoorde te dulden. Meest van alle leed Rochel, dat van Engeland, met groot verlies van haar zee-magt wel bygesprongen, dog eindelijk geperft wierd, na een belegering van omtrent een jaar, zig op den acht en twintigsten van Wijnmaand 1628 over te geven.

De inwoaders wierden met gunst gehandelt, maar de stad verloor alle hare voorregten, en de Roomsche Katholijke Godsdienst hernam haren volkomen vorigen luister.

Ja de vreugde der Pausgezinde (zoo als ik in den aanvang van *het tiende boek* leze) wegens deze overgave was zoo groot, dat die te Roome plegtelijk gevierd wierd: de Paus zelf zong de Mis, en schreef een lofbrief aan den Koning.

In Languedok ging den oorlog met alle wreedheid voort, en het hof bande den Hartog van Rohan, met alle de gene, die hem ten krijge volgden. De Koning nam Privas door verraad in, en zijne woedende soldaten pleegden daar alle bedenkelijke wreedheid: de stad wierd uitgeplonderd, en verbrand, en, al wat die slagting ontquam, voor de galg of galey bewaard.

B 3

Ter-

Terwijl de Hartog van Rohan uit nood zig met Spanje verbond , ging de stad Alets aan den Koning over ; echter wierd in Zomermaand 1629 vrede gemaakt , en de Hartog kreeg verlof van na Venetien te gaan. Maar hoe de *Gereformeerde* na de vrede gehandelt wierden , blijkt uit bygebragte * staaltjes ; namentlijk hoe langer hoe arger.

Een wijl daar na nogtans waren d'er twee redenen , waarom men in Vrankrijk zoo veel spoed niet maakte met de ketters te verdelen ; d'eerste , dat het hof zoo beslommerd zat ; d'andere , dat de Kardinaal Richelieu de verbonden met uitlandsche Onroomsche Vorsten en Statendommen wilde onderhouden , onder anderen ook die van de Staten van Holland , en den Zweedschen Koning Gustaaf Adolf , die den Keizer niet luttel kortwiekte.

Op de landskerk-vergadering , die de *Gereformeerde* , met verlof des Konings te Charenton hielden , speelde Galand , volmagtigde van 't hof , daar geheel en al de meester ; maar zy gingen voort met den Koning ootmoediglich te vertoonen , dat , zedert hen hunne steden en hoofden ontnomen waren , zy meer en meer verongelijkt wierden : welke klagten de Koning en de Kardinaal minnelijk ontmoetten ; en dit had ook zijn † reden.

Zy wierden weêr gequelt als na gewoonte , en de Katholijke zelve klaagden nu over den Kardinaal Richelieu , die het gezag der regering zoo hoog in top voerde , dat het gansche rijk onder dat nieuwe jok zugtte , en men

mom-

* P. 310. † P. 322.

mompelde, dat de Vryheid van den Staat met den hoogmoed van Rochel gestorven was: 't welk zoo verre ging, dat de Hartog van * Orleans, weder in Vrankrijk gekeerd, en met de misnoegden verknogt, in openbaren oorlog tegen de kroon trad.

In 't jaar 1633 gekomen zijnde, wanneer de Koning van Zweden sneuvelde, was het den Gereformeerden een groote vertroosting, dat de stad Privas hersteld wierd: maar het volgende jaar 1634 was hen zoo geruſt niet. Vrankrijk wilde toen al elk de mart zetten, en een Sorbonsch leeraar gaf een boek uit, waar in hy beweerde dat de Lelykoning zijne regten † NB. op heel Europe had, en wel deed, dat hy zig met de Onroomsche verbond, om zijne goederen, van 't Oostenrijke huis ingeslokt, weder te krijgen.

Was dit niet des Kardinaals voornemen al te plat geopenbaard?

Hier geeft ons de Heer Benoit een beknopt † verhaal van de zoo genaamde bezetenheid der Urselijnsche Nonnen, die den armen Priester Grandier zijn leven in 't vyer deed verliezen. Ik heb die vuiligheid in Hooy-en Oogstmaand des jaars 1693 wel aangeroerd, dog niet willen omroeren, om reden. Nu bevele ik den onzijdigen lezer die zelve in dit werk na te zoeken, als een voldoende staaltje, tot bewijs, dat de doodstraffe aan den genen, die men rooveraars noemt, gepleegd, op een anderen grond rust, als men voorgeeft.

De quellaadje der Gereformeerde gaan weêr den

B 4

• P. 234. † P. 246. †† P. 331;

den ouden gang , op een gezogte en schandelijke wijze; edog vermits in 't jaar 1635 den oorlog tuffen Vrankrijk en Spanje begon , gaven de zaken van staat een weinig opschorfinge aan die van den Godsdienst , en het opmerkelijkste , dat voor 't einde van dit boek aangeteekend word , is , dat de Hartog van Bouillon , des Maarschalks zoon , Pausgezind wierd.

Het *elfde boek* , dat het laatste van dit tweede deel is , heeft een aanvang van de vergadering der geestelijkheid te Parijs , die in den jare 1636 zat , en op 't einde des voorgaanden jaars was begonnen.

Aldaar voerde de Bisschop van Orleans de allerbitterste taal , die tot dien tijd toe tegen de *Ge reformeerde* niet g'hoord was , 't welk alomme een grooten nasleep had ; en hoewel op de beschuldigingen wierd geantwoord , de Koning gaf nogtans verscheide besluiten tegen hunne regten , en vryheden uit : ja men verbood hen op sommige plaatsen scholen te houden , en ze mogten in hun gasthuis te Parijs geen barmhartigheid aan de zieken bewijzen. Zoo strengelijk waren de besluiten in 't jaar 1637 vernieuwd.

Midden in alle die bezwaringen wierd 'er een landskerkvergadering te Alençon belegt , op welke zy hunne geledene mishandelingen verroonden , en des Konings volmagtigde , thans St. Marak , Raadsheer van Staat , hen schoone woorden gaf. Zoo moesten d'er weër afgezanten met heele zakken vol klagten na 't hof trekken.

Het

Het volgende jaar 1638 was in groote uitkomsten, voor zoo veel die den Godsdienst raakten, niet merkwaardig. Maar de Ontroomsche moesten op den tienden van Sprokkelmaand een verklaring des Konings zien uitkomen, waar by hy zijn persoon en Koninkrijk onder bescherminge der H. Maagd Maria stelde, ter geheugenisse van welke Katholieke daad, een tafereel in de hoofdkerke van onze Lieve Vrouw te Parijs wierd opgeregt. Slegte trooft.

Aanmerkenswaardig zijn de * quellaadjes, die de Bevelhebbers van Languedok tegen de Hugenooten verzonnen: ik late die den lezer zelve nazoeken.

Op den elfden van Herfstmaand des laatstgemelden jaars quam de, althans heerschende Koning Lodewijk de XIV ter wereld. Hare Majesteiten hadden groote beloften aan Maria gedaan, om door haar voorspraak kinderen te krijgen: weshalven zy ook die gewaande hulpe met kostelijke geschenken aan de Lieve Vrouw van Lorette wilden erkennen. Onder andere giften zonden zy derwaarts, een goud beeld van den geboren Vorst, dat van eenen zilveren engel, beide hechte vaste stoffe, gedragen wierd: welke bygeloovigheid vele Gereformeerden deed dugten, dat een Vorst, wiens geboorte quansuis aan de voorspraak der heiligen verschuldigd was, een viand zoude zijn van de gene, die de leere van zulk een voorspraak voor een vervaarlijke dwaling houden.

En zekerlijk is huune vreeze gegrond geweest. Hy is de Koning, die alle de gegevene *Edikten* heeft vernietigd. Maar dat zullen wy nader zien.

Het jaar * 1639 was den verdrukten niet voordeeliger dan de vorige, en ze wierden in den jare † 1640 met duizenderley bekribbelingen van de geestelijkheid in hunne Godsdienstoeffeningen geplaagd. In scholen, begraaftenissen, bedieningen, wierden ze gedwarsboomd, en men verzierde ontallijke vuile kunsjes, met welke te beschrijven de Heer Benoit tot in den jare 1643 omstandiglijk voortgaat. Hy eindigt daar met de dood van den meergemelden Kardinaal, dien de ongezonde Koning Lodewijk de XIII haast volgde. Dat zal uit het vervolg blijken.

De oorspronkelijke stukken zijn, als voren, achter aangelaft: het welk van yder deel hier gezegt zy.

* P. 359. † 361.

II.

II. H O O F D D E E L.

CAMPEGII VITRINGA Th. & Hist. Sacr. Professoris de *Synagoga* vetere libri tres, quibus tum de nominibus, structura, origine, præfectis, ministris & sacris Synagogarum agitur; tum præcipue formam regiminis & ministerii eorum in *Ecclesiam Christianam* translata esse demonstratur, cum prolegomenis.

Dat is,

Drie boeken van Kampegius Vitringa, Professor der Godgeleerdheid, en gewijde Historien, wegens de Oude Synagoge, in welke eerstelyk van de benamingen, bouwring, oorspronk, oversten, amptenaren, en heiligdommen der Synagogen word gehandeld; daar na voornamentlyk aangewezen, dat de wyze van de bestelling en bediening der zelver in de Christenkerke is overgebracht. Met inleidingen tot het werk. Te Franeker by Johannes Gyzelaar 1696. in 4. Twee stukken, 160 bladen.

HOe onmogelijk het is, de schriften des Nieuwen Verbonds in haren vollen luster, en met vrugt te kunnen lezen, ten zy men

28 *De Boekzaal van Europe,*

men eerst de oude herkomsten der Joden versta; weten die genen, welker aandacht dikwils bezig is in uit te vorsschen de gronden van de Joodsche gebouwen, en hare bedieningen, waar op de eerste Christen-kerken gestigt zijn; namentlijk voor zoo verre als de geestelijkheid en vryheid eenigzins konden dulden.

Wichtige preuven mijn 's zeggens geeft hier de wijdberoemde Heer Vitringa, in deze zijne beschrijving van de *Oude Synagoge* (laat my dit Onduitsch woord om bestwille houden) waar inne hy niet alleenlijk aanwijst deszelfs maaksel, en oudheid; maar ook wat de wieg en bakermat der eerste Christenkerke daar aan verschuldigd is.

Dit is voorwaar een der deestigste en nutste werken, die in langen tijd van onder de drukperse quamen. Niet alleen plaats en bedieningen, maar ook alles wat maar eenige overeenkomst heeft met het gene in de oude *Synagoge* gepleegd wierd, staat hier volkomentlijk opgehelderd, een groot getal van Schriftuurplaatsen krijgt ligt, en de lezer een regte bezeffing van de oude kerkgewoontens. My lust het van voren tot achteren te bezien, want als ik my in braaf soort van schriften op mijn kamer mag verlustigen, schijne ik my in eenen allerlieffelijksten tuin, daar de boomen versche knoppen opluiken, en ik ben daar meê bet in mijn schik, als met de alleruitgelezenste gegregen, die de lekkere monden, als 'er maar aan gedenken, doen watertanden.

Uit de voorreden of inleiding leeren we, dat de Godsdienst der Christenen, hoe zeer die in een-

eenvoudigheid boven die van Joden en Heidenen uitmunt, echter voor een gedeelte uit de Joodsche gesproten is. Ten dien einde worden ons vijf zaken, die uit der Joden *Tempel* en *Synagoge* tot de Christenkerken zijn overgekomen, aan de hand gegeven. Maar onder de Godgeleerden is geen kleine twist, of wy deze bedieningen van hunnen *Tempel*, of wel van hunne *Synagoge* hebben? De hooggeleerde Ufferius, Aartsbisschop van Armach in Yerland, en met hem eenige Roomsgezinde Oudheids-kenners, en Oudvaders zijn van gedachten, dat de Joodsche *Tempel* een voorbeeld der Christenkerken was, en gaven daar redenen van, die onze Schrijver met al haar klem en kraft voorstelt. De Groot, Seldenus, Morinus, Spencer, Ligtfoot, en zeer vele andere, alt'zamen mannen van zonderlinge wijsheid, hebben het oog op de *Synagoge*, en weten geen mindere redenen by te brengen.

Als nu de Heer Hoogleeraar Vitringa zal gaan zeggen, werwaarts hy overhelt, toont hy voor af, hoe vele zaken en de *Tempel*, en de *Synagoge* met den anderen gemeen hadden; waar uit de waarschijnlijkheid van het wederzijdsche gevoelen is ontstaan: in 't voorbygaan word de misslag der Joodsche meesters, zeggende, dat 'er 480 *Synagogen* in Jeruzalem alleen geweest zijn, aangeroerd.

In den *Tempel* had de Koning een verheven stoel, van waar hy op een gezetten tijd verpligt was den volke de Wet voor te lezen: dog dat hy daar een ander gestoelte zoudé gehad hebben, volgens den zetregel der Joden, dat nie-

mand

mand vermogt te zitten in den tempel, in het voorhof Israëls, als de Koning, en wel, die een nazaat van David was, toont de Schrijver t'eenemaal vals te zijn: dog dewijl zy hun gezeg vestigen op 1 Sam. 7. 18, was het noodig, dat die plaats een andere verklaring kreeg, die hier met een volkomen beslag word uitgevoerd.

Om zijn gevoelen over den te voren gerezen twist te uiten, moet ik zeggen, dat hy daar henen neigt, om onze kerken meer overeenkomste met de *Synagoge*, als met den *Tempel* te doen hebben. Want daar de *Synagogen* met den *Tempel* verschilden, daar houden wy het telkens met de eerste, gelijk zulks in zes onderscheide deelen gebillijkt word.

Eindelijk, op dat alles zijn zwier hebbe, overweegt hy de redenen van Ufferius, en zijne medestanderen, met welke te ontzenuwende inleiding een einde neemt.

Dat is zoo verre, nu het werk zelf aangevat.

Het EERSTE BOEK neemt een aanvang met het woord *Synagoge*, 't welk de Joden van de Grieken hebben ontleent, en een naauwkeurig onderzoek, wat het zelve, zoo wel als het woord *συναγωγή*, waar van het afkomstig is, in zijn volle kraft beduid. De Hebreëen noemen het * עדה, want dat hebben de Griekse Overzeters meest *συναγωγή* vertaalt, ook wel † קהל, dat ze meermalen zoo overzetten, schoon die twee woorden in hare grondtaal vry wat van den anderen verschillen.

Dit doet den wijzen Schrijver een breedspraakig

* *Hedháb.* † *Kahál.*

kig vertoog geven van de woorden *Exod. 12. 6*, daar ze beide voorkomen, en besluit, dat wy עדה best door συναγωγή, en קהל door εκκλησία vertalen, gevende daar ter plaatse teffens reden, waarom de byeenkomst der Christenen *Ecclesia*, en niet *Synagoga* genoemd word.

Vader * Augustijn, die wel wat meer heeft gesproken, daar hy geen tol van gaf, der Hebreuwſche en meer andere talen t'eenemaal onkundig, vergrijpt zig zeer slegtjes omtrent deze woorden, want hy wil d'er (och armen!) Latijn van maken, en daar den oorsprong vinden. Meer mag men zig verwonderen, dat Hieronymus, grondig in 't Hebreuwſch bedreven, en zelf de groote Huig de Groot hier den balmis slaan, gelijk in het ophelderen van *Matth. 16. 18. en 18. 17* word aangeroond.

Als we verder in de Schriften van de Joden indringen, zien we, welke woorden de Rabbinen voor עדה en קהל gebruiken: dog om het woord *Synagoge* wel te vatten, staat te lerten, dat het hier niet word opgenomen voor de vergadering der menschen zelve, maar voor de PLAATS, in welke zy te zamen komen. Gy hoort reden, lezer, waarom dat woord dusdanig een verandering is overgekomen, 't welk het woord *Synedrium*, en, *Ecclesia* ook gebeurd is: maar of de woorden עדה en קהל dezelve verandering onderworpen zijn, dat 's een keurige nasporing.

De Joden noemden de plaatsen hunner t'zamen-

* Zie p. 90.

menkomst $\eta\delta\iota\omega$ de Grieken * $\pi\rho\omicron\sigma\iota\chi\eta$, zelf van ongewijde : waar uit twee texten *Luk. 6. 12.* en *Hand. 16. 13* groot licht erlangen.

Nu moeten we weten, of 'er tusschen $\sigma\upsilon\nu\alpha\gamma\omicron\gamma\eta$ en $\sigma\upsilon\nu\alpha\gamma\omega\gamma\eta$ geen onderscheid is, en ter voller voldeening kan men zien, hoe de Joodsche Schrijvers Jozefus en Filo de *Synagoge* benoemen.

Dog de Joden zelve verstaan door 't woord *Synagoge* niet altijd een en dezelve zaak. De *Akademiën*, en openbare leerplaatsen dragen ook dien naam, en die wierden onder hun, om dat ze gewoon waren alle zaken vraagswijze voor te stellen *het huis des onderzoeks* genaamd; echter met dit onderscheid, dat zy de *Akademie* noemen † *het school der geleerde*, en de gemeene of mindere scholen ‡ *het huis des meesters*, behalven dat hunne hooge scholen nog verscheide andere namen hadden.

Maar laat ons tot de *Synagogen*, en *Bedeplaatsen* wederkeeren. Deze waren niet alleenlijk in 't openbaar, maar welgestelde godvreezende Joden, hadden ook in hunne huizen daar toe afgezonderde plaatsen; welke altijd in het opperste van 't huis waren, voorzien met alle noodigen toefstel, en vensters, op den Tempel uitzigt hebbende. Hier hielden zy allerley godvrugtige oeffeningen, en handelden over de leerstukken der Wet: waar uit voor ons valt te leeren, waarom zoo dikwils in het Nieuwe Testament van *Opperzalen* word gesproken, en wel byzonderlijk *Hand. 3. 13*, en waarom

* *Eigentlijk Bedeplaats.*

† *Schola doctorum.*

‡ *Domus Magistri.*

waarom die met hare vensters voorkomen.

We vinden de Akademien toegerust met gestoeltens en banken, en hooren, wie regt had om daar op te zitten; ook van wat waardigheid de voorzitting daar gehouden wierd.

Hunne manier van onderwijzen verschilde zeer veel van de onze, maar verligt een menigte van Schriftuerplaatsen; te meer, als we bevat hebben, dat deze * hoorzalen gemeenlijk aan de *Synagogen* waren getimmerd, daar dan deszelfs Opperste, met eenen Leermeeester was. Dit is de reden, dat zy menigmaal hunne Akademie, en † t'zamenkomsten onder den anderen verwarren: by welke gelegenheid te zien is, hoe men in de laatste zat, en de stemmen verzamelde: dog alle deze verwarringen van namen is eerst bygekomen, zegt men, na dat God hun Gemeenebest verward had.

In de Akademie nog wat blijvende bezig, wie daar het opperbeftier had, welke hoedanigheden in hem vereist wierden, in wat gestoelte hy zat, hoe hy onderwees, en hoe zijne leerlingen aan zijne voeten zaten, of stonden, waar by dan onder andere plaatsen *Hand.* 22. 3. op een treffelijke wijze verklaard word.

Deze Rektor der Akademie (ik sta thans zoo stiptelijk op geen zuiver Neêrduitsch) leeraarde of zelf, of door een uitlegger; zoo nogtans, dat deze uitlegger tot zijne woorden niet mogt toe nog afdoen.

Ter *Synagoge* wederkeerende, en ziende hoe dezelve was opgeschikt, vinde ik daar inne voor eerst een kostelijke kasse of ark, tot opsluiting

VIII Deel.

• Auditoria.

† Synedria.

C

van

34 *De Boekzaal van Europe,*
 van het Wetboek, met een onderrigting, was
 ארון en verscheide andere namen der arke ei-
 gentlijk beteekenen, en waar dezelve geplaatst
 was. De Israëlitcn, als zy baden, wendden
 derwaarts hunne aangezichten, dewijl ze ge-
 maakt, en geplaatst wierd in navolging van de
 Arke, die wel oer in 't Heilige der Heiligen
 stond. De Wet alleen lag daar in: de andere
 boeken der Synagoge hadden een andere plaats;
 immers, zoo sommige willen. Boven deze
 Arke was nog in het midden der Synagoge een
 verheven stoel, met een lessenaar, van welke
 men de Wet van Mozes las. Dit moest zoo
 zijn, op dat al het volk die zoude kunnen hoor-
 ren. De lengte, dien zy aan dezen stoel geven,
 is byna ongelooffelijk, maar deszelfs hoogte
 wel te begrijpen. Dat het volk, op banken yder
 na zijn rang zat, zal 't gezeg van Christus *
 φιλῶν τῆς πρῆς ἀνωθροῦς ἐν αἷς ἀναγνώσας ἡ
 houden veel van de voorgeschoevens in de Synagogen,
 verklaren. De lampen in de Synagogen waren
 tot verscheiden gebruik, en 't was een gewoon-
 te onder de Hebreën, dat die door vrouwen
 wierden toebereid. Hun Talmud en Meesters
 leeren ons, hoe groot hun bygeloof in dit aan-
 steken van ligten is geweest, en de Heer Vi-
 tringe wijst het aan met een byzonder feek,
 volgens Josefus getuigenisse, in 't Grieks † φῶς
 [ligten] genaemd, daar by voegende, waarom
 de ligten in de Synagogen noodig waren.

In deze Synagogen wierden de gewijde boe-
 ken, en wel zonderling de Wet bewaard, die
 zoo cierlijk en net moest zijn, dat de besnedenen
 wel

* Matth. 23. 6. Zie p. 191. † P. 192.

wel * twintigerley rethigheden in een Wetboek vereiften, om het zelve ten dienfte der *Synagoge* bequaam te erkennen, en dan moest het nog kostelijk opgetooid zijn.

Daarenboven waren in de *Synagogen* bazuinen, en kromhoornen, om niet alleen de hoogtijden, maar ook de vasten, en andere byeenkomsten met derzelver geluid te verkondigen. Nog was in de *Synagoge* een voorhangfel, hangende voor de Arke, ongetwijfeld ter afschaduwinge van het oude, dat voorheen in den Tempel hing. Eindeijk stond daar in een offerkist, in welke de aalmoessen wierden gesteken.

Tot het bouwen der *Synagogen* verkoren de Joden het opperste van de stad, en trokken die zoo hoog op, dat ze boven alle andere gebouwen uitstaken. Wanneer zy dezelve buiten de stad stichtten, verkoren zy daar toe of rivieren, om het water ter wassing gereed te hebben, of begraafplaatsen: dog in wat tijd zulks is geschied, en of ze toen alle buiten de stad gestigt waren, kan de hooggeleerde Schrijver niet geen zekerheid melden, hoewel hy ons verscheidene redenen geeft, die daar toe dienden, en wel byzonderlijk, waarom zy die by de kerkhoven bouwden.

Gemeenlijk vond men by de *Synagogen* niet alleenlijk boeckzaten, maar ook vernagtplaatsen voor vreemdelingen, en reizigers: maar of men die Bedeplaatsen, die zonder daken waren, *Synagogen* mag noemen, dat gaat nog zoo vast niet.

Dewijl de voorhuidlooze in hunne gebeden gaarne eenen open hemel aanschouwden, hadden de Heidenen hen aangewreven, dat zy den Hemel aanbaden.

De *Synagogen* wierden rondom met boomen geplant, en ze mogten gebouwd werden, alwaar tien meerderjarige vrye Joden woonden; want zoo groot een getal wierd tot het plegen van verscheide stukken hunnes Godsdiensts vereist. Ook konden deze plaatsen of uit daar toe opgegaderd, of eigen uitgeschoten geld bekoftigt werden. Volbouwd zijnde wierden ze ingewijd, van alle 't welke men den omslag en plegtigheden hier beschreven ziet. Deze inwijding maakte het huis heilig, en daar door waren d'er sommige verrigtingen geoorlofd, andere niet. Als ze eens opgebouwd waren, vermogt men die niet af te breken, en, zoo 't een ander deed, die moest, zoo hy een Jood was, zelf voor hare vervallene overblijffelen eerbied hebben.

Tussen de *Synagogen*, die in de steden, en op de dorpen waren, was dit onderscheid, dat men de eerste openbare, de laatste byzondere noemde. Hier word ook de * vraag beantwoord, of ze by koop, of gifte wel mogten vervremd werden; 't welk van de eerste nooit, en van de laatste dan alleenlijk mogt geschieden, wanneer de gene, die ze verkosten, of wech-gaven, dezelve op hunne eigene kosten gebouwd hadden. Als ze verkost wierden, moest dat geld alleen besteed werden tot een gebruik, dat nog heiliger als het gebouw der

Syna-

Synagogen was : en het wechſchenken mogt niet geſchieden , ten zy daar van merkelyk voordeel voor de vergadering ſtond te wagen.

In die ſteden waren verſcheide *Synagogen* , die van godvrugtigen op hun uiterſte met makingen verrijkt wierden , en hoe de ſteden groo-ter waren , hoe meer *Synagogen* zy hadden. Daar in munte het magtig Jeruzalem boven allen uit , want yder volk had daar de zijne , zoo als blijkt uit zekere * plaats in de Handelingen der Apoſtelen , welke de Schrijver (die daar by zegt , wat ſlag van volk de *Libertinen* waren) omſtandiglijk opheldert.

Met een verſtoep over het verſchil van 't boek *Esther* in de ſteden of op de dorpen ten zekeren gezetten dage te lezen , en een verhaal hoe 't feest *Purim* gevierd wierd , mitsgaders een taal-kundige uitpluizing der Hebreewſche woorden **פְּרוּת** en **כֶּפֶר** [vlekken , gehuchten , en dorp-ſteden] loopt het eerſte deel van het eerſte boek ten einde.

Het tweede begint met der *Synagogen* oorsprong , wel oud van herkomst , maar onzeker van beginſelen. Het verhaal van Kain en Abels offer uit het † wereldmakingboek van Mozes (welke plaats hier breedelyk verklaard word) geeft daar aanleiding toe. Joden , en die hen navolgen , wanende dat uit de plaats de opkomst der afgodery te halen is , zijn 't ſpoor bijſter.

Bet aanleiding tot de *Synagogen* wil men halen uit het driemaal daags bidden , dat de Joden

C 3

* *Hand* 6.9. † *Gen.* 4. 26. Zie pag. 273.

den voorgeven van Abraham, Izaak, en Jakob, elk eene reis, ingevoerd te zijn; maar nog meer uit den Sabbath, die by dit geval zutverlijk word beschreven, en aangetoond, waar in ze gelegen was: namentlijk deszelfs heiliging bestond alleen in een * lichamelijke ruste van alle werk, en deze wekte den mensch op, niet tot quaad, maar tot godsdienstigheid. † Of het vieren van den tweeden en vijfden dag der weke zoo oud als de Sabbath is, dat staat zoo vast niet; want sommige brengen dit af van Ezras. De Heer Vitringa overweegt het woord *שבת* [uiteroep] te wesen van heilige dagen] en olijft daar by, dat uit geen van beide de oorsprong der Synagogen te baggeren is.

Verder neemt hy in overweging, of uit de tente, die buiten de legerplaats in de woestijn was, ierst te vissen is, dat na Synagogen gelijkt, onderzoekt deswegen de plaats Exod. 33. 7, en handelt teffens van de tente der t'zamenkomst.

Gods woorden, by † Mozes verhaald, in alle plaats, daar ik mijn's naams doe gedenken, zal ik tot u komen schijnen ook tot de Synagogen te behooren, als mede, dat de oude God lieft plagten te eeren, daar hy zig aan hen geopenbaard had.

De doorlugte Huig de Groot haalt den eersten oorsprong der Synagogen uit Deut. 21. vaars II, 12, maar onze hoogleeraar wil, dat ze van toen af niet begonnen zijn, schoon daar van daan namaals eenige herkomst afgeleid is.

Kornelius Bertram brengt dezelve op den tijd,

† P. 293. 294.

† P. 224.

† Exod. 20. 24.

tijd, dat Kanaan onder de Joden verdeeld was, dog zijn mislag word ook aangewezen.

Daar word ook onderzocht, of de Leviten wel altijd Oversten der *Synagogen* zijn geweest, de oorsprong der hoogten getoond, en eindelijk besloten, dat 'er ten tijde van Samuel nog geen *Synagogen* waren, niet jegenstaande de Chaldeeſche vertaler in het lied van * *Deborah* dezelve al te voorbarig gemeld heeft; zie hier ook een breed verslag van het woord † *Oppan*.

De vergaderplaats te † *Mispa* is geen eigentlijk *Synagoge* geweest. Vraagt iemand, om wat reden dan het volk te zamen quam, en of God daar byzonderlijk tegenwoordig was? hy zal hier te regt raken door des Heeren *Vitringaas* zinlijke letterzifting der woorden voor den H E E R E, van welke dit afhangt.

Van de tijden der *Regteren* kome ik met mijnen Schrijver tot die van *David*, om te zien, of die ook de eerste bouwmeester der *Synagoge* was. Hoewel we daar zulk een plaats niet vinden, echter zien we, dat het volk by de *Profeten* quam, om te leeren, en dit geeft gelegenheid tot een wijdloopige verklaring van den *Bibeltext* 2 *Chron.* 15. 3, 4.

Deze straks genoemde *Profeten* noemden hunne leerlingen *zonen*, die zy in de *Natuerkunde* of *Godgeleerdheid* onderwezen, en uit welke zy altijd een tot medgezel verkoren.

Te *Bethel* en te *Jericho* waren deze *Profeten*

C 4

te

* *Regteren* 5. 9. Zie p. 315.

† *Regteren*. 20. 1. Zie p. 318.

† P. 316.

te-scholen meest in haren bloey ten dage van * Elias , en dewijl ze telkens meer en meer uitdijden , quam 'er ten laatsten ook zoo een te Rama.

Gy moest weten , lezer , dat deze Profeten niet altijd den geest van voorzegging hadden. Och neen. Zy bedienden zig veelmaal van de zangkunde , en droegen een byzondere kleedy. De Leviten waren ook Leeraars van den volke : dog daarom zijn 'er toen ter tijd nog al geen *Synagogen* geweest ; want hun meeste werk was , de duisterheden , die in de Wet voorquam , te verklaren , ten welken einde zy over al in de groote steden woonden (hier was het noodig dat de woorden † *1 Chron. 26. 29.* verligt wierden) te meer , om dat sommige gerigtszaken byzonderlijk tot hen behoorden.

Dit leid ons op tot dien beroemden *grooten Raad* der Joden , en 't onderzoek is , of daar inne Leviten alleen zaten , die door 't gansche land verspreid waren. Ik bid u , lezer , die verstand hebt , lees hier een wijdlustige verklaring van † *1 Chron. 12. 32. Eccles. 12. 17* , en ‡ *ez. 32. 18.*

De Heer Professor , van Davids tijden nader bykomende , houd staande , dat 'er geen openbare *Synagogen* zijn geweest tot op de Babylonische gevangenisse ; waar toe hem geen klemredenen ontbreken , gehaald 1. Uit de historie van dien tijd , 2. Uit de vasten. 3. Uit *1 Kon. 8. 16* , en vele dergelijke , besloten met † het boek , dat ten tijde des Konings Joziás

ge.

* P. 353.

† P. 368.

‡ P. 374. 376. 378.

‡ P. 390.

gevonden wierd, hier omftandiglijk aangehaald.

De grootste bewijzen voor de oudheid der Synagogen mogt men uit * *Pfal.* 74. 8. en † *Pfal.* 79, mitsgaders uit het tweede boek der *Koningen* 25. 9. en † *Spreuken* 8. 34 halen, of mogelijk ook uit * *Zacharias* 12. 12; maar het gevoelen, uit deze al t'zamen voortgebragt, word hier wederlegt, en vervolgens aangetoond, dat alle vergaderingen des volks, van welke gefproken word, juist geen *Synagogen* zijn. Een aanhangfel van 't voorgaande is de deftige uitlegging van den text in 't eerste boek der † *Koningen* 21. 8-10.

Ik ga over tot Israëls wederkomfte uit Babel, om na te sporen, wanneer de *Synagogen* toen ter tijd geweest zijn, maar vinde zelfs in de fchriften der † Machabeen niets, dat voor een klare betooging verftrekt; hoewel in Ezras verscheide keurelijke keuren en bestellingen voorkomen, die namaals in de *Synagogen* plaats hadden. Men zie * *Nebem.* 8. 1, op deze plaats verklaard.

t'Zedert Ezras tijd is de Schrift ook in grooter overvloed afgeschreven, en gelezen; dog daar alles dezen aangaande in die gewijde bladen zoo duifter blijft, laat de Heer Vitringa zig zoo verre vinden, dat de *Synagogen* in de † Babylonsche gevangenisfe zijn geboren, en van daar over de gansche aarde verspreid.

Het derde deel van dit eerste boek toont, hoe

C 5 de

- * P. 396. † P. 401. † P. 407. * P. 408.
 † P. 411. † P. P. 416. * P. 419.
 † Zie zijne wichtige redenen p. 427.

de eerste Christenkerke een bestelling met die der oude *Synagoge* aannam, beginnende met de eerste * vergaderplaats der Christenen, die in den aanvang byzondere huizen waren, en met de tijd in vaste plaatsen veranderden; want dat er zulke bedepplaatsen reeds voor Konstantijns tijden zijn geweest, is een wisse zaak: maar ze waren niet groot, nog weitsch; ook in 't verborgen, en onder 't kruis, als zeer gehaat, en verdagt, † slegt en regt.

Na staat ons te vernemen, of deze eerste kerken na het ontwerp der *Synagogen* zijn gebouwd, en waar na derzelver oeffeninge geschikt was, of na die van de *Synagogen*, of na die van den *Tempel*. † Het eerste is 't waarschijnlijkste. De Kruisgezanten waren daar in gewoon te verkeerren, en Christus ook: ja de Apostelen predikten in den beginne in de *Synagogen*, en bedienden het Avondmaal in de huizen. Daar toe dient een uitlegging over * *Jakob. 2. 2.* Men vond toen in de kerken het zelve, dat in de *Synagogen* was. † Dat in de *Synagoge* niet vry stond, was ook in de kerken ongeoorloofd.

Eischt iemand meer bliken van overeenkomst? De eerste Christenen baden nog gekeerd na het Oosten, en schikten de bouwing hunner Kerken daar na. Even zoo hadden ook de Joden hunne aangezigten na het Heilige der Heiligen gekeerd: dog namaals, als de Christenen grooter meesters wierden, nam ook de pragt in hunne kerken weldigen voortgang, en zy verdierden die niet alleenlijk op zen Joodsch, maar daar

* P. 430.

† P. 441.

‡ P. 447.

* P. 448.

† P. 454.

daar liep al vry wat † Heidenich onder. Slechtes voorwaar. Wy zullen ons hier niet breeder inlaten, maar liever den lezer aanbevelen, het onderscheid tuffen der Joden en Christenen * Bedehuizen wat nader te bezien.

Om nu in het TWEEDE BOEK (want dus verre ben ik hier geraakt) den verderen overeenkomst tuffen der Joden en Christenen kerkbestier net uit te vinden, zie ik een zee vol zwaarigheden. De geleerde, vermits deze zake met zoo veel duisterheid omzet is, verschillen daar inne voeten en vademen van elkander.

De voornaamste worden ons van den Hooggeleerden Vitringa voortgebracht, en onder die de voorrang gegeven aan den meergemelden Huig de Groot, die hier van alles spreekt, dog van den ‡ Oversten der Synagoge duisterlijk. By een tuffen-reden zien we, wat al moeiten het eerste bestel der kerke na de † hervorming baarde, en hoe de eerste Christenkerk daar inne te werk ging. Dit word gevolgd van een uitvoerige verklaring over Hand. 20. 17---28; en wy leeren by die gelegenheid, wie toen Bisschoppen [of Opzienders] Ouderlingen, en Harders genoemd wierden. Andere waren in de Christenkerke niet bekend, want over de Diakonen is men 't eens.

Onder zoo groot een spel is nog een vraag van geen kleine warring, namentlijk of toen ook onder de Ouderlingen [Presbyters] Leken waren. Kalvijn, en andere tragten zulks te bewij-

† P. 462 en 465. • Ibid. † P. 467.
‡ P. 472. † P. 474.

44. *De Boekzaal van Europe,*
wijzen uit * verscheide plaatsen, hier beantwoord, met aantooning tot hoe verre de oudste onder de Leken quamen.

Wen deze gronden dus voor afgelegd zijn, gaat onze Schrijver het gevoelen van de Groot polsten, en verrekenen, hoe verre die doorgeleerde kop de zaak omtrent de bestiering der kerke getroffen heeft. † Zijn mislag is dikwils daar uit ontstaan, om dat hy zijne gedagten te veel na de hedensdaagse *Synagoge* schikt.

Na de Groot komt Petit op de baan, man van grooten lof in dit stuk, als dewelke uit het Regtboek [*Corpus Juris*] alle die Amptenaren van het Jodendom heeft opgeheldert. Dog ook deze heeft niet overal den spijker op 't hoofd geslagen. De personen, welke hy gewaagt, zijn Aartsvaderen, [*Patriarchæ*] eerste Kerkbazen [*Primates*] Aartsopzienders der Synagogen [*Archisynagogæ*] Vaders der Synagogen [*Patres Synagogæ*] Priesters [*Sacerdotes*] en zoodanige als de Synagoge nog ten huidigen dage heeft, voorts wat hun werk is, nu d'er niet meer valt te offeren.

Thans volgen † Ligtfoot en Kapel, breedelijk handelende van de ‡ tien mannen, die in de oude *Synagoge* waren, in 't Hebreeuwisch ledige genaamd, niet om dat ze ledig zaten, maar om dat ze geen ander werk deden, dan dat ze voor geld gehuerd dagelijks in de *Synagoge* hun tijd versleten, en steeds tegenwoordig waren van den morgen tot den avond, op dat de gene,

* *Als* 1 Tim. 5. 17. Rom. 12. 8. 1 Kor. 12. 28. p. 490, 500, en 505. † P. 513. †† P. 530.

‡ Viri otiosi.

ne, die om te bidden Synagoge-waarts gingen, een getal van tien menschen daar zouden vinden, zonder welk juist getal zekere gebedekens niet mogten werden uitgesproken. Die weet, hoe veel sribbeling de Heer Vitringa over deze tien bediende der Synagoge gehad heeft, ziet den man hier op zijn regte oeffenveld.

Hy betoogt dan uit de Joodsche schriften, en voornamentlijk uit Benjamin Tudelenfis, dien bekende Reisbeschrijver, welke menschen by het besnedendom zoo genoemd wierden, en wat by hen te zeggen was, * dat ze voor de noodzakelijkheden van de vergadering moesten zorgen: ook wat eere zy by hun landsvolk hadden. En of dat niet genoeg ware, zegt hy ons, wat de gemelde Ligtfoot daar van gemaakt heeft: hy telt yder der tien mannen, en hunne bedieninge op; alles met een zeer nette verklaring.

Maar wie kan hier een eenparigen voet houden, daar alle Synagogen van ouds geen eenerley bestier hadden? dat van de groote steden was heel anders dan der mindere, en die buiten 's Lands waren, hadden wederom een verscheiden regel. Men zie hier, hoe luttel dezen aangaande uit † Jozefus, wat uit Maimonides, wat uit den voorzeiden Benjamin te halen is.

Het bestier der mindere Synagogen had zoo veel beslags niet, dog alles meest geschikt na ‡ overleveringen, welker gezag ten tijde van Christus was ten top gevijzeld. Ook waren d'er toen Leeraars en Wetgeleerde by menigstens, die van tijd tot tijd ter regeringe van de
Syna-

* Incumbere necessitatibus coetus. P. 538.

‡ P. 558, en 561. †† p. 566.

Synagoge gevorderd wierden: waar uit wy keeren, wat het Hebreeuwſch woord * **רַבִּי** daar *Rabbi* [Meester] van daan komt, onder hen beteekende.

Het gene de Heer Virringa tot vestiging van zijn gevoelen heeft te boek geslagen, bewijst hy uit den Bibel, en brengt vele † plaatsen groot ligt aan, ja zelf verſtrekken hem de † Roomsche regten tot geen zwak ruggeſteunſel. Laastfelijk gaat hy deze beſtelling der *Synagoge* met het beſtier der eerste Christenkerke over een brengen, en onderrigt ons, wien de Joden **ד'אין** [Ouderling] noemden, wat het Ouderlingschap, of de Raad der Ouderlingen was, en hoe Lukas 22. 66. moet verſtaan werden, ſamt de plaats, in de Handelingen der Apostelen 15. 6 voorkomende. De * oploſſingen der voornaamſte tegenwerpingen, die tegen zijn gevoelen konnen werden ingebracht, ſluiten 't hek.

Zie daar, na zoo langwijing een zwerving ben ik ten einde van 't **EERSTE STUK** beland. Hier begeve ik my vermoeid ter ruſte, onder belofte van, zoo God wil, na wat verpoozing het tweede voor de naaſtvolgende maanden klaar te maken.

* P. 574. † Voornamelijk Luk. 4. 16. Hand. 13. 14. en Joh. 6. 59. Zie p. 580. 581, en 584.
‡ P. 586. * P. 602.

III. H O O F D D E E L.

Antonii van Dale Poliatrì Harlemonsis dissertationes de origine ac progressu idololatriæ & superstitionum: de vera ac falsa prophetia; uti & de divinationibus idololatricis Judæorum.

Dat is,

Verhandelinge van Antoni van Dale, Haarlemer Stads-Arts, van den oorsprong en voortgang der afgoderye en bygeloovigheden: van de ware en valsche profetien, als mede van de afgodendienstige wichelaryen der Joden. Te Amsterdam by Henrik en de Weduwe van Dirk Boom 1696. in 4. 104 bladen.

Eigen zinnelijkheid deed my besluiten, zoo haast ik dit lang verwagte en nauwelijks uitgekomen werk in handen kreeg, het zelve omstandiglijk in zijnen t'zamenhang te bezien, niet ter loops, maar stapvoets, omme des te langer het vermaak van een boek te genieten, hoedanig een my dagelijks niet voor oogea komt.

Mijn voornemen is, de twee eerste verhandelingen tot een voorwerp van twee uittreksels voor deze maanden te verkiezen. Ik make staat, dat de derde alleen immer zoo ruimen plaats zal van nooden hebben.

Het

Het oogmerk van den Heere van * Dale is, te toonen den oorsprong, invoering, en voortgang der *bygeloovigheden*, die, uit de *Afgodery* gevloeid, de wereld overstromt, en tot Joden en Christenen doorgedrongen, by hen geen minderen vaart als by de Heidenen gemaakt hebben; zonder dat de opgekomenen Hervorming die uit de gemoederen der menschen heeft kunnen bannen.

Twee klippen kent hy, met Plutarchus, die zoo wel omtrent de Godgeleerdheid als Wijsbegeerte te mijden zijn, *Godverloochening*, en *Bygeloof*, dat by de Grieken, met grooten nadruk genaamd word † *δεισιδαιμονία*, [vreeze voor de *demons*] waar uit vele andere soorten van quade bygeloovigheden zijn gesproten.

Beide zijn ze de allergevaarlijkste voor der menschen tijdelijk en eeuwig heil.

Wat de eerste belangt, dezelve is met zonderlingen yver en gevolg tegen gegaan, maar tegen de laatste, en haar opkomt heeft men, na 't oordeel des Schrijvers, nooit zoo kraftig gewaakt, als wel de nood vereifte.

Hier door is 't gebeurd, dat ook zelf de grootste vernuften, of liever goedwillige, dog min doorzigtige menschen, ligtelijk van het eene uiterste tot het andere vervallende, de deugd, die in 't midden gesteld is, verbaasdelijk voorbyloopen, en of geheelijk tot een van beide, of van 't een tot het ander als wanhopig overstappen: zulks dat ze, uit vreeze van door de Scylla verzwolgen te werden, in den draaykolk

* *Schrijver van het werk der Heidensche Orakelen.*

† *Deisidaimonia.*

kolck van Charybdis komen te verzinken.

Dewijl dan het bygeloof van al zoo quaden gevolg is, als de *Godsverachting*, om dat het niet alleen, den bygeloofigen mensch hoogschadelijk, maar ook door haar uitsporigheid anderen een aanleiding tot godloosheid geeft, en een oorzaak van vervolgen, plagen, en moorden van ontallijke anders-gezinden word; welkers grondoorzaak niemand tot nog toe onderzocht en verhandelt heeft, gekuft het den Heere van Dale, haar begin, opgang, en voortgang, of overgang tot Joden en Christenen na te sporen.

Hy leeraart teffens, uit wat hoek van de wereld de leere der *Demons* of *Demonia* en (gelijk ze gemeenlijk by ons genaamd worden) *Duivelen* eerst is voortgekomen; en hoe die door vertalingen, op *Chaldeesche* vooroordeelen gebouwd, in de Heilige Schriften is ingekropen, schoon de grondtext van dezelve zuiver is.

Dog ik moet hier byvoegen, dat de Schrijver evenwel de werendlijkheid der *duivelen*, buiten ziekten, en qualen, erkent, en geloofte, dat dezelve, als zoodanige, door onzen Zaligmaker **JEZUS CHRISTUS**, en zijne Kruisgezanten zijn uitgedreven; waar van hy de reden tragt te betoonen; zoo dat hy in dit stuk gansch niet met den Schrijver van de *Betoverde Wereld* op eene hoogte zeift, maar hem tegenspreekt.

Toether werk zelve toegesproken, stelt hy, dat het God alleen is, die overnatuurlijke wonderen bedriift, en dat de Goden der Heidenen niets voorweten, nogte eenige wonderdaden

konnen doen ; 't zy dat men die Heidensche Goden neemt voor *Demons* , die goede of quade waren , of voor duivelen , hoedanige zy van sommige genomen worden , schoon ze anders maar puere verziesselen van menschen-herssens zijn ; gelijk de H. Schrift zulks klaarlijk uitdrukt.

Het geschil van wat de duivelen , als duivelen , omtrent de menschen of anders kunnen werken , of wat God hen ooit deswegen toelaat , daar hy een yverig God voor zijn eigen eere is , en dezelve aan geen schepsel overgeeft , laat hy der Godgeleerden onderzoek bevolen.

Vervolgens nasporende den oorspronk der Afgodsdienst , die de grondvest is van 't bygeloof , by de Grieken *δειωδαιμονία* genaamd , wijst hy aan , dat die zijn begin reeds voor de Zondvloed gehad heeft , met het eeren van Zonen Maan , hemelsheir , gestarntens , en verder van zoodanige menschen , die weldoeners door byzondere vindingen , verlossingen , en beschermingen waren geweest , en vergood geworden. Waar uit dan de *Baal* , en de *Baalim* en *Astberoth* onder de Oostersche volkeren zijn geboren. By dit geval word het onderscheid tussen de *Baals* , den *Astberoth* , en *Ascheroth* , *Ascherim* en *Aschurim* (Goden die in de bossen geëerd wierden) verhandelt.

Van daar * gaat de doorgeleerde Schrijver over tot den oorsprong en voortgang van de *leere der duivelen* , zoo uit den Hebreer Maimonides , als andere Griekse en Latijnse , zelf Christenschrijvers , die daar omtrent volgers

van

* *In het derde hoofdstuk.*

January en February 1696. §1

van de Platonisten, Pythagoristen, en Joden zijn geweest. Hier ziet men ook, hoe de oude en later Platonisten daar omtrent van elkanderen hebben verschilt.

Hy vind de eerste beginsselen van de *leere der duivelen* by de Chaldeen, van welke ze eerst is overgegaan tot de Egyptenaren, en van beide weder tot de Syriers, en Joden, tot de volken van klein Azia, en van daar eindelijk verder tot andere Ooster- en Westerdeelen is doorgedrongen: hoewel 't ook waar is, dat de Kananen, enz: al zeer vroeg hunne bijzondere *Baalims*, *Astheroth*, en andere afgoden hadden.

In het vierde hoofdstuk vinde ik den voortgang van de afgodendienst en leere der duivelen onder het Jodendom, door het ontberen, zoo van de afschriften der Wet, als van derzelve openbare voorlezinge.

Des onderzoekt de Heer van Dale, wanneer de Wet of het Wetboek eerst hersteld, daar na onder *Antiochus Epiphanes* wederom verloren, en eindelijk andermaal hersteld is. Daar by beschrijft hy den opkomst van dat openbaar voorlezen der Wet, en zoo genaamde *Haptharoth*, dat is, die vergadering van Sabbathlessen, die door het ontberen der vijf boeken van Mozes uit de Profetische schriften waren t'zamengesteld, en den volke, tot dat de Wet hersteld was, wierden voorgelezen. Hy spreekt ook wijdloftig van de Griekse vertaling der gemelde vijf boeken van Mozes, en van de zoo genaamde 70 Overzeters: wanneer de Samaritanen Mozes boeken eerst hebben in handen

gekregen (een stoffe, die after 't werkzelf, by voorval verder vervolgd word) van de Schriften, by ons onder den naam van 't Grieks kromwoord *Apokryphe* bekend, en derzelve oorspronk: van de *Mishna*, of overleveringen der Joden: van de Farizeen, en eindelijk van de *Karaim*, of die soorte der Joden, die maar alleenlijk de H. Schrift aanuamen, zonder zig der *Mishna* of *Talmud* of andere Farizeesche overleveringen te bekreunen.

Dan worden die plaatsen van 't Oude Testament, waar in van quade *demons*, of duivelen, na de gewoone vertaling, gewaagd word, in het vijfde hoofdstuk keurelijk gehandelt. We hebben daar de * *Sebirim*, of *bukken*, op drie plaatsen des Bibels *duivelen* overgezet, als mede de *Kalveren*; en leeren, of onder hunnen naam quaë geesten of duivelen worden verstaan.

Daar komen te berde de *Targumisten*, en *Talmudisten*; 'k wil zeggen, die gene, die de H. Schriften in het Chaldeesch hebben overgezet, en uitgebreid, mitsgaders zulke, die de overleveringen der Oude, 't zy waaragtig, of daar voor uitgegeven, hebben by eengezamen, of over dezelve hunne glossen en verklaringen gemaakt; met bewijs, dat uit de overleveringen der Farizeen en dezer hunner navolgeren gevoelens en schriften de *duivelen* in de boeken des Ouden Testaments zijn gekomen.

Verder krijgen de *Schedim* hun beurt, in een onderzoek, of door de zelve verstaan moeten werden *duivelen*, of zoodanige goden, die de

Izra-

* Of *Seirim*.

Izraëlitèn (wier vaderen wel over den Eu-
 fraat en in Egypten het Hemelsheir, Bokken,
 en Kalveren hadden geëert) vonden by die vol-
 keren, welker landen zy nu erfelijk quamen
 bezitten; en welker goden zy, of hunne genoem-
 de voorvaderen te voren niet hadden gekend.

In het zelve hoofdstuk geluſt het den verre-
 zienden Schrijver zig bezig te houden met een
 geheelen teelt van duivelen: dat is, met de
 Joodsche verzierffelen omtrent duivelen, die
 waarlijk plomp en belachelijk genoeg zijn, ge-
 lijk als van *Lilith*, der duivelen moeder, van
 de droezen, en droezinnen, die staande de
 130 jarige echtscheiding tuffen Adam en Eva,
 van hun beiden afzonderlijk geteeld zijn: van de
 duivelen, die op den tweeden dag der schepping
 zijn gefchapen: van *Sammaël*, van *Asmodai*, en
 van *Azazel*: hoe de Joden den duivel bedrie-
 gen (*k moet onder 't ſchrijven lachen, dat
 my de lever ſchud) van de duivelen, by *Nabe-
 ma*, de zufter van *Tubalkain*, geteeld: van de
 engelen, die uit den Hemel gevallen op de dog-
 teren der menſchen verliefden, en de duivelen
 uit dezelve geboren. Eindelijk van de verta-
 lingen, zoo Griekſe, als andere, der plaatſen
 Jezaïas 13 en 24, en verzierde gedrochten, als
 * Bokſvoeten, † Halfezels of Halſpaardeman-
 nen, ‡ Meerminnen, en dergelijke door dezel-
 ve in de H. Schriften gedraaid.

Hier nevens worden de *Behemoth*, *Levia-
 than*, en duſdanige monſters ook aangeroord.
 Maar al genoeg hier van.

Ik trede mer den Heere van Dale in het ze-
 vende

D 3

* Satyri. † Onocentauri. ‡ Sirenes.

54 *De Boekzaal van Europe,*
vende hoofdstuk tot de boeken, die we *Apo-*
krypbe noemen, te weten eerteljk het twee-
de boek der Machabeen, waar inne ons (ver-
schrik niet, lezer) * Spoken † Bytebauwen
en verzierde Engelen ontmoeten; ook hunne
verschijning en hulp in den strijd, gelijk als die
van Kastor en Pollux eertijds by de Heiden-
nen.

Alhier word de ontrouw van Flavius Jozefus (een halve, indien niet meer als halve, Heiden) en zijn valsheid omtrent den Babel na verdienste gehandelt; 't zy wegens de tekenen voor de laatste verwoesting van Jeruzalem geschied, den nagtuil, die aan Agrippa verscheen, de orakelen, in den Tempel te Jeruzalem gevonden, de duivelbezwoeringen van Salomon, en door hem anderen geleerd; of van de Profetesse in Endor, en haar groote godsvrugt, goeddadigheid enz: de Sabbatfche rivier, de tooveraars van Farao, de vis van Jonas, en Jonas voorzegging, d'opneming van Mozes, en andere verdraajingen, en duidelijke vervalsingen der Heilige Schriften meer.

Het achtste hoofdstuk behelst een vertooning van het heilig vyer, dat, door de Priesteren verborgen, 70 jaren onder de aarde bewaard was, en der spoken en schimmen, die in het zoo genaamde boek der wijsheid voorkomen: achter welke het grolboek van Tobias wat omstandighijker onderzocht word, samt deszelfs verscheide texten en overzettingen, zeer veel van elkanderen verschillende. Onder andere word

Fr.

* Spectra. † Lemures,

Fr. Junius braaf oordeel over dit boek aangehaald.

Ik zwijge van *Asmodai*, dien minnenijdigen Vryer van Sara; ook van den Engel, die Tobias leerde tooveren, om de duivels te verdrijven; van de duivels, die te Tanais in Egypten wonen; van den vis door Tobias gevangen, en gegeten; en eindelijk van deszelfs lever, en galle; wat soort van vis, en hoe groot of klein dezelve was.

Maar in het negende hoofdstuk laat de Heer van Dale ons de goede Engelen der Joden zien, of liever hunne beschermgeesten en bewaar Engelen, voor zoo veel die buiten en tegen de H. Schriften van hen verzierd zijn. Hy vermeld den Engel van Petrus *Hand. 12.* en de uitlegging van den geleerden Kamero, daar over byzonder wel gemaakt. Hy spreekt van den dienst der Engelen, zoo onder de Joden, namentlijk Farizeen, en Esleen, als onder de Christenen der eerste eeuwen, en den oorsprong der Manicheen onder dezelve.

En hier mede volgt op alle de voorgaande doorwrogte verhandelingen tot een besluit in het tiende hoofdstuk, hoe die gemeene duivel-leere uit de Chaldeen, Joden, en andere tot het Christendom is overgekomen, en aldaar met de de tijd hare wortelen hoe langer hoe dieper geschoten heeft.

Wat belangt het gene, dat daar toe onder de Christenen meest geholpen heeft; de voornaamste werktuigen zijn geweest.

I. De zoogenaamde 70 overzetters, of oude Griekse vertalers, die eerst de *Demons*, de

56 *De Boekzaal van Europe,*
Meerminnen, de halfexelmannen, de nagtspook-
wijven, en andere verdichte gedrochten in den
Bibel hebben gedraaid: gelijk ook de oude
Latijnsche vertaling uit dezelve vooroordeelen
*niet veel beter * monsters invoert.*

II. De *Apokryphe* boeken met hunne verzierde grillen, en spinrokspraatjes van spoken, Engelen, en duivelen.

III. De schriften der eerste dwaalgeesten, en andere bedriegers, die door zulke verzieringen hunne byzondere gevoelens, leerstukken, en bedriegeryen kraft en klem zogten te geven.

IV. Zelf Origenes en Hieronymus, beide anders geleerde mannen: want deze waren geleid van hunne Joodsche leermeesters, van Farizeesche gezindheid, als mede door de gezeide 70 Overzeters, door *Aquila, Symmachus,* en *Theodotion,* die of Joden, of Samaritanen geweest zijn, en hebben derhalven de verklaring van zulke woorden, van de Joden ontfangen, in hunne vertalingen overgebracht, schikkende zig niet zoo zeer na de regre eigenschap der Hebreuwische tale, als na de Chaldeeische en Farizeesche bygeloovige vooroordeelen hunner meesteren.

Hier by moet zonderling overwogen werden, uit welke en hoedanige Schrijvers de *Hebreuwische Woordboeken* naderhand vergaderd zijn, namentlijk niet uit de H. Schrift alleen, die haar eigen zelfs verklaarder overal niet kan zijn, maar uit de Joodsche verbreiders, uitleggers, en Thalmudisten, mitsgaders uit de Griekse en oude Latijnsche overzettingen.

Ik

* *Gelijk als de Faunificarii, en Fatuificarii.*

Ik zwijge de Heidensche vooroordeelen , die onder de eerste Christenen uit de Pythagorische en Platonische filozofie overgebleven waren.

Uit alle welke zy de orakelen , en wonderdaden , door Digtters en verziersfel-stoffeerders verteld , als waarachtige historien veel te ligtvaardiglijk aannamen , schoon de verstandigste Heidenen met dezelve , als grofverdigte leugens den spot dreven : met dit onderscheid nogtans , dat , daar de Heidensche Poëten en Fabeldigtters de gezeide leugenwonderen hunne Goden toeschreven , de Christenen daarentegen zeer gekkelyk die zaken , die nooit gebeurd waren , aan de kragt en uitwerkselen der duivelen toeëigenden.

Daar hebt gy , lezer , een schetse van het eerste deel gezien.

IV. H O O F D D E E L.

Tweede verhandeling *van den Heere ANTONI VAN DALE* , zoo *wegens de waare als valsche Profetie* , en Profeten onder het *Oude en Nieuwe Testament*.

DE Heer van Dale stelt vast , dat de ware Profetie nooit anders in de Profeten is geweest , als uit een regt goddelijke en overnatuerlijke ingeving , of openbaring , en bevel van verkondiging aan anderen : tot het welke , zoo uit den Bibel , als Maimonides , te bewijzen ,

58 *De Boekzaal van Europe,*
hy niet veel werks heeft. De middelen hier
toe waren goddelijke gezigten, droomen,
enz.

Het ampt der Profeten was aan- en afma-
ning, bestaande in beloften, en dreigementen,
waarschuwingen, en uit derzelve hoofde voor-
spelling van toekomstige, ja somtijds ook o-
penbaring van tegenwoordige, aanstaande, of
verborgene zaken.

Onder het Nieuwe Testament, ten tijde der
Apostelen en Apostolische mannen, had daar
nevens plaats een zuiverhouding van de ware
leere, de beproeving der geesten, of die ook
alle uit God waren, en gevolgelijk wie een
Profet, wie geen Profet, en wie een valsch
Profet was.

In het tweede hoofdstuk volgt, ten opzichte
van 't Oude Testament, tot verder bevestiging
van het vorensgezeide, de verhandeling der
Profetien van Saphan, Jeduthin, en andere
dergelijke Profeten, van de Zonen of leerlin-
gen der Profeten, en ten laafsten van de Pro-
feten onder 't Nieuwe Verbond. Alle deze
stoffe, uitgepluist op een wijze, die des Schrij-
vers ongemeene geleerdheid, en bedrevenheid
in kerkelijke zaken vertoont, heeft in het der-
de hoofdstuk tot eenen aanhang die Profetie,
en Profeten, van welke in den eersten brief
tot de Korintheren aan het 12de en 14de hoofd-
deel gesproken word; en wat daar omtrent zoo
ten opzichte der zaken als personen is aan te
merken.

Ze word besluten met die tweede soort van
Profetie, en Profeten, die, zonder eenige
meer

meer dan gewone openbaring , alleen bestaat in godvrugtige beschouwinge en uitlegginge der Heilige Schriften , of stichtinge van onzen naasten ; 't zy openbare , 't zy byzondere : en uit wat oorzaak , by wat gelegentheid , van welke personen , en op welke tijden die is op de baan gebragt.

Teffens word hier iets gezegd van de tweederley soort der * CHOREPISCOPI , en hunnen opkomst in de vierde , vijfde , en volgende eeuwen.

Dat's de eerste sneê van het tweede deel.

In de tweede spreekt de Schrijver van de valsche Profetie , en Profeten , en toont , dat de Heilige bladen het valsch voorzeggen aan geen en duivel , of duivelen , maar aan der valscher Profeten eigene onzinnigheid , hoogmoed , boosaardigheid , ondeugende en leugenachtige bedriegery toeschrijven.

By dit geval handelt hy van den proef der valsche Profetie , gelijk te voren van de kenrekenen der ware , uit den Bibel en Maimonides : als mede van Gods verzoeking en door de valsche Profeten , en derzelve reeken , enz ; van de valsche Christussen der Joden , van Judas den Galileër , Theudas , Dositheus , Barchochebas , en dusdanige bedriegers meer.

In het tweede hoofddeel worden de valsche Profeten onder het Nieuwe Testament aangehaald , en voor eerst word *Simon de Tooveraar* , met deszelfs verzierd vliegen in de lugt , door de

* Deze Chorepiscopi waren in de steden stedehouders , als Wy-Bisschoppen ; dog op de dorpen als van een minder soort , en onder die van de steden staande.

de hulpe van duivelen, by na yder later eeuw door Monnikken, *Theodoretus*, *Cedrenus*, *Nicetorus*, en zulke maats nieuwelijks opgeschikt, en vermeerderd, wat netter, dan men gewoon is te lezen, onderzocht: gelijk ook, wat de Jezuijt *Delrio* omtrent die en andere dufdamge zaken gebeuzelt heeft.

De verzoeking en Gods onder het nieuwe Testament, als oorzaken, en middelen, onder andere, van Profetien, en Profeten, staan in het derde hoofdstuk als in een tussstelling vermeld, en hebben achter zig een beschrijving van het begin, den voortgang, en volmaking van de *Kanon*, of regelmatigheid des N. Testaments, en hoe omzigtiglijk de meerder regzinnige Christenen daar omtrent te werk gingen. Ik moest niet vergeten de zoo genaamde *Apokrijphe* schriften, of die valsch verzierd zijn, op den naam van anderen, het zy van Euangelisten, of Apostelen, en overzulks ook valschprophetische boeken genaamd mogen werden, samt de valsche byvoegselen, en verminkingen der regt-regelmattige [*Kanonijke*] door de oude dwaalgeesten.

Met het vierde hoofdstuk gaat de Heer van Dale voort tot de hitorie der valsche Profeten, *Markus Magus* (of de tooveraar en leerling van *Simon Magus*) *Menander*, *Karprokrates*, *Montanus*, *Priscilla*, *Maximilla*, *Basilacius*, en andere.

Hier komen ook op het tapijt de *demones Paredri*, of *byzittende demons*, zoo hemelsche als hellsche, de *Oneiropompi* of Droomtoezenders, de *Katabolici*, of zoodanige, die de men-

menschen, door hen bezeten, ter neder werpen, scheuren, en rijten, enz: desgelijks de menschen, die overdwaasselijk geloofd wierden door zielen van afgestorvene bezeten te zijn. Dit heeft, tot een aanhangsel, den duivel, die het Avondmaal en Doopsel, met alle regtzinnige plegtigheden, en zelf met de woorden *in den name des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests* bediende, zoo uit den brief van *Firmiliaan*, die onder de brieven van *Cypriaan*, en aan hem geschreven, te lezen is.

We zien hem in het vijfde hoofdstuk overtreden tot de Profeten, en Profetien der Heidenen, en derzelver geslagten, genootschappen, of gebroederschappen, met hunne opgeschrevene en byeenverzamelde Orakelen, of Godspraken, by de gemeene luiden tot eigen gebruik vergaderd, en bewaard: verder van der Heidenen van zelfs loopende Profeten, of guitachtige bedriegers, die alomme door steden en vlekken, op marten, driesprongen, en andere opene plaatsen, ook wel in en omtrent de tempelen der Goden, met hunne Orakelboekjes, quansuis uit de Sibyllen, uit de *Bacides*, uit *Orfeus*, uit *Linus*, uit *Museus*, uit *Amphilytus*, *Euklus*, *Lykus*, en vele andere dergelijke t'zamengesteld, het bygetoovig grauw, voor klein geld, rijkdom, geluk, of ongeluk voorspelden. Het is aanmerkenswaardig derzelver bedriegeryen en leugenen te beschouwen, en hoe de Groote zig van zulk soort van menschen bedienden; zoo als uit de voorbeelden van *Martha*, die by C. Marius in het leger

62 *De Boekzaal van Europe*,
leger was, van *Velleda*, en andere, word aangewezen.

By de vertooning der Sibyllijnsche Orakelen, zoo der Grieken als Romeinen, in het zelfde hoofdstuk, brengt de doorgeleerde Schrijver ook de *Rethra*, of Orakelschriften der Lacedemoniers voor den dag, en bewijst, dat de Romeinen hunne quansuis Sibyllijnsche Orakelboeken daar uit hebben nageaapt; gelijk uit beider historie, en derzelve overeenbrenging met elkanderen blijkt.

Wijders spreekt hy daar van de * verheiliging der Sibylleboeken, zoo wanneer men voorgaf, dat 'er een, of eenige op nieuws gevonden waren: van die nieuwe, die quansuis door goddelijke droomen daar bygevoegd wierden: van de Sibyllisten, die met de Orakelen der Sibylle door Griekenland en Italie zworven, en die maats, die dezelve overal bybragten, of toepasten: van de zeer verschillende gevoelens der Oude Christenen over de Sibyllijnsche gedigten, schriften, of boeken; en of dezelve door goddelijke, of in tegendeel duivelsche ingevinge waren voortgebracht.

Laatstelijk verhandelt de Heer van Dale in het zevende hoofdstuk het misselijk gevoelen van den Heer Izaak Vossius, dommekragtelijk bewerende, dat, en de Sibyllijnsche boeken, en nog vele andere schriften, onder den naam van *Hystaspes*, *Merkurius Trismegistus*, *Orfeus*, *Zoroastres*, *Phocyllides*, en meer andere, door de Joden zelve, kort voor Christus komste verzierd zijn, en wel deugdelijk (let wel!)
door

* *Canonisatie.*

door ingeving , en aanporring van God , op dat zy alzoo de toekomst des Heeren Christus (dien zy nogtans uit onwetenheid gedood hebben) daar door op aarde den Heidenen zouden bekend maken ; en dat ze uit dien hoofde regelmatig [kanonijk] zijn geweest , maar na maals , om des Zaligmakers komste , wederom uit den regel [kanon] zijn verworpen , zoo van de Joden , als die soort van Christenen , die quansuis den Joden in dit stuk te veel geloof gaven.

Daar op word verder gesproken van 't gene die anders zeer geleerde Vossius van de *Apokryphe* boeken praat , en by dat geval van de *Schriften* , of *Proferien* , die aan *Enoch* worden toegeschreven. enz.

Nu is het tijd geworden , halte te maken. De lezer hebbe het derde deel van dit voortreffelijk werk in de twee volgende maanden te wagen.

V. HOOFDDEEL.

Zagte verbetering der Psalmrijmen van Dathenus: dat is, de 150 Psalmen Davids, wel eer door Petrus Dathenus op Nederlandsche rijmen gesteld, en in de Kerken van Nederland tot nog toe gebruikt; dog nu op de zagste wijze en met de minste verandering zoodanig verbeterd, dat een meenigte van stopwoorden is wechgenomen; de voctmaat der rijmen overal geholpen, en de zin doorgaans vloeibaarder gemaakt: tot den dienst der Nederlandsche Kerken bereid en aan 't licht gegeven door Abrahamus Trommius, Dienaar Jezus Christi in de gemeente tot Groningen. Geheel op noten gesteld, en op een sleutel gebracht: de text op de kant bygevoegt: vervattende ook den Christelyken Catechismus, met de Kerkelyke Formulieren en gebeden. t'Amsterdam by Gerardus Borstius, 1695. 22 bladen en een half.

IS'er wel iemand, denke ik, die van Dathenus Psalmberijming niet gehoord heeft?

Door haar gebruik in de openbare Kerken is ze zoo bekend, schoon van voren tot achteren vol leemten en gebreken, van keurelijke liefhebbers genoeg aangewezen, dat hy zijn naam,
die

die nu alruim een eeuw geleefd heeft , zal houden , dog by verstandige gelijk als de quaë penningen.

Wat raad ? als een zaak eens plooy heeft genomen , en in de handen van 't gemeen is gegeven , 't is of men Herkules zijn knodze wilde ontwringen , als men daar in verandering poogt te maken.

Vele brave mannen deden het echter , van tijd tot tijd ; want het smartte hen , dat men in deze onze eeuw aan dat lompe plompe rijmwerk was gebonden , omtrent zoo wezentlijke en hoognoodige oefening van den openbaren Godsdienst.

Indien ik u die historie wilde verrekenen , goede lezer , ik zag kans , om ettelijke bladen daar meê te vullen ; maar dat lust my nu niet : Datheen sal in mijn *Naamboek* beter te pas komen.

Ik zal u maar kortelijk zeggen , wat het voornemen dezes braven mans is , wiens werkje hier voorgedist word.

Hy ziet wel , dat Datheen het hok zal inhouden ; laat schrijven , wrijven , rijmen , lijmen , lappen en kalefateren wie wil.

Daarom geeft hy ons geen spikspelder nieuw werk , op 't voorbeeld van andere Digtters , en Rijmers van dezen tijd , die Datheen niet alleenlijk van de baan knikkeren , maar nog vry wat anders van zig geven. Deze man wil den armen Datheen behouden ; wel voorziende , wat brabbeling het zoude geven , als d'een zulke , d'ander weer andere Psalmen begon op te deunen. Zoo doende bleef de heele

66 *De Boekzaal van Europe,*
Zang wel in den loop , en 't zoude meer als
eens gebeuren , dat d'een Zinger tegen den
anderen zou zeggen , gelijk door 't gebruiken
van nieuwerwetse Psalmen gebeurd is , *Vriend,*
gy hebt een verkeerde.

De Heer Trommius , man van wijdluften
name geworden door zijn onvermoeiden ar-
beid , aan het nooitvolprezen werk *de Concor-*
dantien van 't O. en N. Testament besteed ,
schijnt den roem van een volslagen Poëet met
dit werkje niet te zoeken , en zal die ook
niet behalen ; want met Datheens rijm te
willen behouden verbeterd hy die slegts op
een zafte wijze , gelijk een goed Schrijver een
lompe pen doet , 'of een handig Beeldhouwer
een scheef stuk werks , dat niet net in den
haak is.

Het gebruik van verscheide klinkletteren
maakt onder het zingen de meeste verwar-
ring ; want vermits de stem door den zang
word uitgezet , scheelt het veel , of ik een
A op deune , en een ander , die naaft my zit,
een I of U.

Onze Schrijver , dit wel bezeffende , heeft
het daar op toegelegd , om zoo veel doenlijk
was , dezelve klinkerts te bezigen , daar hy
oordeelde dat verandering moest gemaakt wer-
den , op dat alzoo de lomtheid verholpen ,
en evenwel de zang niet gestoord werde. Dat
is voor eerst geen klein overleg. Daar na heeft
hy getragt , de meest oubakke onduitsche woor-
den uit te monsteren.

Dus zingt men hier niet van *onvro* , van
verzwenden , van *vrijten* , in plaats van *vree-*
zen ,

zen, oorbooren, en wat van die flegte munt
meer in Datheens kreupelzang gevonden word,
welke, om datze qualijk zoo goed als oude
Potpenningen is, niet verdient dat men ze
opfluite, en de Liefhebbers die voor hunne
kindskinderen bewaren, gelijk Franciskus
Martinius eens oordeelde, dat de rijmelooze
rijmen van den ouden Gerard Brand die zor-
ge waardig waren.

De Stopwoorden stooten ook niet weinig,
en maken het rijm dikwils zoo flegt, dat
men d'er deernis meê krijgt, en gevaar van
buikpijn loopt, als men 't leeft. Ik mag de
moeite van staaltjes by te brengen wel sparen,
want zy zijn d'er zoo digt, als de muggen op
een zomerschen dag.

Des Heeren Trommius goede zorghe heeft
die, zoo veel als zijn zachte behandeling (zoo
die maar niet al te zacht is) konde lijdén, ook
wechgenomen.

Het kromtongen van Datheen, 't welk een
vernuft van niet al te gezetten ernsthafrigheid
wel eens zou doen schampermuilen, als hy
zingt

Hy zand voor hen een man groot,
een taal, voorwaar, zoo net gekoeterwaald,
als of je die te Leiden onder de Looihalle
hoorde, word verbeterd, als men hier zingt

Hy zond een man, en maakt' hem groot.

In een mijner * uittreksels der twee voor-
gaande maanden zeide ik in 't voorbygaan iets

68 *De Boekzaal van Europe;*
van de verscheide uitspraak der Dortenaars;
Rotterdamers, enz. daar d'eene van zijn
rik, en d'ander van *bregge* praat; maar ik
begin te denken, of Datheen niet wel een
Enkhuiser is geweest, wanneer ik leze *al die*
tegen ons zijn gestanden Ps. 44. 4. laatste regel,
en zoo weer Ps. 133. 6. vierde regel, *veel wij-*
der dan 't Oosten klaar is gestanden, want dat
is zuiver Enkhuiser taal. De dichtverbete-
raar van dit werkje voelde dit misschien ook
wel, en daarom wil hy ons liever doen zin-
gen

Veel wijder dan het Oosten is gelegen.

Die van een woordgreep lang of kort uit te
spreken niets weten, maken geen onderscheid,
ofze Euphrátes, of Eúphrates hooren, maar die
wat sijn van gehoor is, krijgt een grilling door de
leden, als hy *quid pro quo* hoort zingen. By dit
geval komt my onder 't schrijven te binnen,
't gene Eobanus Hessus, die de Psalmen in
Latijnsche vaarzen heeft gebragt, bejegend
is. Hy had door onagtzaamheid (en wie is
daar vry van?) in *Euphrátes* gemist, en de
fout werd hem aangewezen. Voor my, ik
wilde niet, of de misslag was van hem be-
gaan, want het puntige koppeldigtje, dat
hy'er op maakte, is magtig, duizend zul-
ke misgrepen goed te maken. Zie daar
is 't.

Venit ad Euphratem, sed flumine territus
Hessus,

Ut cito transfret, corripuit mediam.

Als

Als of hy zeide (maar ik , nog niemand kan de aardigheid ten vollen in 't Neêrduitsch overstorten)

*De Digter Hefsus quam aan den rivier Eufraat ;
Hy wilde spoedig overvaren,
Maar sbrikte voor de wijde baren ;
Dus maakte hy het kort , dat lang was in de maat.*

Datheen is daar zoo keurlijk niet op , maar de Heer Trommius heeft het met een kleine greep verbeterd. Ik scheide hier af , en late den Lezer zijn hart ophalen in 't werkje zelf , dat net van druk , en wit van papier is. De text op de kant , en des Schrijvers voorreden doen de woorden niet afflaan.

Nog een woordje , evenwel. Schoon deze geleerde Man nooit zweemfel gaf van na nieuwigheden te hellen , echter heeft hy de goedkeuringen der hooge School , en Kerkvergadering van zijn Landschap voor aan geplaatst.

Wie dat behartigt in een stukje , zoo klein als dit is , die wil 't voorzeker in grooter niet zoeken ; maar de overeenstemming bewaren , zoo wel in 't gezang , als in de grondstukken van de Leere.

VI. H O O F D D E E L.

Essay de Dioptrique par *Nicolas Hartsoecker*.

Dat is,

Proeve der Verrekijkunde door Nikolaas Hartzoeker. Te Parijs by J. Anisson 1695. met voorregtsvergunning van den Koning, in 4. 28 bladen.

Uit het fijnste der Wiskunde en Wijsbegeerte is dit voortreffelijke webbe geweven.

Het bestaat tien hoofddeelen (yder in verscheide leden afgedeeld) in welker eerste de Heer Hartzoeker zig bezig houdt met het onderzoek van de natuer en oorsprong van de stralen des ligts: in het tweede spreekt hy van de duistere en doorlugtige lichamen: in het derde van de stralen, die zig in een regte lijn uitbreiden: in het vierde van de * verbreking, en † weêrbuiging: en in het vijfde van de gezigtstip.

In hetzefde hoofddeel verklaart hy ons het oog: in 't zevende het gezigt: in 't achtste hoe men de bril-of kijkglazen moet maken: in het negende hoe men zig van dezelve wel moet bedienen: en in het tiende vertoont hy ons heerlijke opmerkingen, door behulp van kijken vergrootglazen gedaan.

Zoo zien we den schranderen navorscher des ligts met een zeer klare en nette aaneenscha-

* Refraction, † Reflexion.

schakeling van redeneringen, onderstellingen, en betoogingen uit de stralen van het licht, die de voornaamste voorwerpen van de verrekijk-kunde zijn, aan de geleerde wereld een uitmuntend licht mededeelen, om de allerwonderlijkste uitwerkselen der natuere voor het menschelijk gezigt bloot te leggen.

Hy filozofeert zeer nettelijk over de ondeelbare deeltjes, die in oneindigen getale in dit Heelal zijn, van verscheide vorm, grootte, en beweging; deeltjes, zegge ik, van een volmaakte onverplettelijke hardheid, die hy waarlijk ondeelbaar of onscheidbaar steld na haar natuer, hoewel tot het oneindige toe deelbaar alleen met onze gedagten; zulks dat men in een enkel van dezelve zoude kunnen begrijpen een getal, 't welk het getal van die kleine lichaamtjes, waar uit deze zienelijke wereld gemaakt is, te boven gaat.

Daar by stelt hy vast, dat 'er een zelfstandigheid is van een oneindige uitgestrektheid, zig zelve over al gelijk, vloeibaar, en buigzaam, zonder dat ze zig kan verbrijzelen, of verdeelen in deeltjes, die, geen verband met het geheel hebbende, daar van geheelijk zouden afgezonderd blijven: zoo dat ze gevolgeijk als een waaragtig geheel zonder deelen is. Deze dan rust nooit, maar is gelijk als het * voedsel, en de eerste beweeggeefster der vorensgezeide kleine lichamen of ondeelbare deeltjes, die daar in zwemmen, om zoo te spreken, zonder elkanderen ooit te kunnen raken, als zijnde daar inne van alle kanten omwonden,

E 4 en

* Vehicule,

en nergens van dezelve verlaten.

Deze vloeibare zelfstandigheid met die lichaamtjes, die daar in van alle kanten omwonden leggen, zijn by hem de twee † elementen, uit welke alleen dit geheel al gevormd is.

Vervolgens gaat hy aantoonen, hoe die vorming uir de twee voorschreve elementen kan bevat werden.

Van die vloeibare zelfstandigheid, voor het eerste Element genomen, is de Zon gemaakt, en de vaste Starren, die als zoo vele zonnen zijn: ik wil zeggen, de Zon en de vaste Starren zijn niet anders als een groote verzameling van dat eerste element; en wat de stralen van het licht belangt, dezelve zijn als zeer dunne draden, of om beter te zeggen, kleine beekjens van dat eerste element, die uit de Zonne en Starren vlieten, als water uit een bron.

Daar na word aangewezen, hoe de lichaamtjes in een mengelklomp, zonder schik, dat is kleine onder groote, ronde onder vierkante, enz. leggen en zwemmen: hoe de twee soorten van groote en kleine voortgedreven worden, en met welk een snelheid de groote na haar middelpunt zakken; waar van hier de voortgang telkonstiglijk word uitgerekend: en dus kan men een bevatting maken, hoe de Aarde mag gemaakt zijn, met alle de omgaande lugt, en hoe ze ook kan blijven in dien staat, in welke wy dezelve zien. Al t'zamen zaken van hooge bespiegelingen, volgens geleerde onder-

† *Hoofdstoffen.*

derstellingen, uit den anderen vlocijende.

Ik zal my niet begeven in dat ruime beslag van des Heeren Hartsoekers bedenking over de stralen lichts, met den aankleven van dien, als daar zijn de verscheidene verwen, zoo alsze ons voorkomen; een verscheidenheid, die nergens anders in bestaat, als dat 'er lichtstralen zijn, welker sommige de werktuigen van ons gezigt meer of min treffen: en zeer vele andere byzondere verw-vertooningen, wiskonstiglijk opgehelderd; want dit is een al te wijdloopig perk. Yemand die beluft is te weten, op wat manier witte wolle stoffe scharlaken-rood kan geverwd werden (een konst, welke uitvinding de wereld aan de geheugenisse van een Hollander *Kuffelaar* schuldig is te erkennen) kan * hier dezen handel van stukje tot beetje zeer keurelijk uitgepluist vinden. Ik zwijge alles wat verder tot de verbreking en wederbuiging van het licht behoort.

De wijze Schrijver betoogt zijne onderstellingen op een duidelijke wijze, en vergeet niets, dat tot een vernuftige kykery behoort. De Lezer overwege zijne verbetering van een gezigt-punt, en hoe wy daar uit kunnen begriepen, dat een lichaam, hoe groot het zy, door een genoegzaamelijk verre afgelegene tufschenvijte, ons als een enkel stip zal voorkomen. Dus kan 't geschieden, dat een vaste Star ons een stip schijnt te wezen, hoewel ze ettelijke tien hondert duizend malen grooter als de Zon is.

Even zoo lustig is zijn verklaring van 't oog, en het gezigt. Want hy ontvouwt deze zake

zoo natuurlijk , dat 'er niets over blijft , om wel te bevatten , op wat wijze de indrukken , die de voorwerpen in de uiterlijke leden maken , door tuffenkomst van de zenuwen in onze ziel komen : hy beschrijft ons den staat van de gezigt-zenuw , en deszelfs draden , de reden van den verschillenden schijn der voorwerpen , waarom de schele menschen , schoon zy scheeve oogen hebben , geen voorwerpen nogtans dubbeld zien , hoe men de tuffenwijdte der voorwerpen kan onderkennen (waar omtrent de inbeelding ons zoo merkelyk bedriegt) mitfgaders de grootheid der voorwerpen : ja langs dit pad van redeneren word ons geleert niet alleenlyk wat de tweederley inbeeldinge , de doende en de lijdende is , maar ook waarom men in de menschen zoo vele verscheidenheden van vernuften vind , en hoe 't bykomt , dat de menschen , daar ze de beesten met hun verstand oneindigmalen te boven gaan , echter zoo tragelyk aan kennisse geraken. Men hebbe hier slegts de uitgestrektheid der herffenen van den mensch met die der beesten te vergelijken.

Die het achtste en negende hoofddeel van de kijkglazen zal gelezen hebben , dat is , de leeringen , en lessen , die de diepervarene Heer Hartsoeker geeft , om deze allernuttste werktuigen wel te maken , en wel te gebruiken ; zal met my bekennen , dat hy hier meer geeft , dan een Konstzocker zoude daren verwagten. Tree herwaarts , gy al wie leergierig zyt ; hier valt wat te leeren , om werktuigen te bezigen , die met regt mogen ge-

gesteld werden onder die allerheilzaamste middelen, door welke men de wereld met geheel andere oogen, dan voorhenen, kan zien, en doorzien, het bygeloof onzer voorvaderen verwerpen, en 't ongelooft door zichtbare blijken overtuigen.

Nooit zagen de Wijzaarts zoo vele aanmerkingen van wigtige kijkglazen, en verrekijkers, in eenen bondel beknoptelijk aangehaald, als ons in dit proefwerk van den Heere Hartzoeker voorkomen.

Maar ik spoede my tot een herlezinge van het laatste hoofdstuk, in 't welke mijn ziel den meesten tijd is opgetogen geweest. Geloof my, Lezer, ik hebbe in de Maan gezworven; en by aldien gy wist, hoe wonderlijk dat klootronde, ruwe, ongelijke, en met vele vlakken bezet duister lichaam (want duister is het zekerlijk, schoon 't allerwegen ligt mededeelt) zig opdoet, als gy het eens zaagt met een verrekijker van 36, van 200, ja van 600 voeten lang, dat de Heer Hartzoeker gemaakt heeft, gy zoud buiten alle twijfel heel anders van de Maan praten, als mogelijk uw meesters voorhenen hebben geleeraart.

Zie daar hebt ge de Maan voor uw oogen, met alle hare vlakken, ten getale van 48 hier aangewezen. Neem nu dezen verrekijker, lang 36 voeten, en aan de opening 3 duimen wijd, eens in uw handen, kijk snedig toe, gy hebt een voorwerp van 14000 voeten uit zijn middellijn, onder een hoek van omrent 6 minuten. Wat dunkt u? geloofst gy nu nog niet, dat die vlakken, wat anders konnen

nen zijn als vlakken? waarom geen Steden, Bergen, Bronnen, Boffchaadjes, en zoo voort?

Bekijk nu wat meer na den opperrand dien vlak eens, dien Riccioli den naam van Tycho heeft gegeven. Schijnt het niet de gedaante einer bron, gansch rond zijnde, van een wonderbare diepte, en groote ruimte? Midden in zijn grond ziet men een verhevenheid, die boven de randen uitsteekt, en ons voorkomt gelijk als een komme, of rond dak. Beneden den rand van dezen put blinken vele witte en heldere strepen, van welke de meeste, na mate van de verre afgelegenheid, smaller worden, en zig uitstrekken na andere putten van een gelijken stant, dog minder ruimte en diepte: sommige schijnen ook geen rond deksel te hebben.

Laat ons eens stellen, dat 'er menschen in de Maan zijn; wat ongerijmdheid steekt 'er in, dat die inwoonders deze putten hebben gegraven, omme hun zelve tegen den brand der Zonne te bevrijden, geduerende hunne dagen van yder halve maand; en dat zy de komme hebben opgerecht, ter zulker hoogte als wy zien, uit het gene dat ze onder het delven uit die putten gehaald hebben? Mag giffing hier plaats grijpen, waarom mogen we ons niet verbeelden, dat zy in deze komme, en in dezen ommekring van den put, holen en gaten hebben gegraven, gelijk by ons de Konijnen doen, omme hun zelve daar inne te verbergen, en voor de koude wech te kruipen, geduerende hunne lange nagten van yder halve maand? zulks dat alle putten, die wy in de Maan ontdek-

dekken, de gemeene woonplaatsen der Manelingen, en hunne steden zijn. Dit zoo zijnde, zullen we de gezeide witte en heldere strepen, die van de gezeide vlak Tycho (een stad, meine ik) na de andere omleggende vlakken (versta steden) loopen, niet kunnen aanzien voor groote breede wegen, die de Manelingen gebaad hebben, en gelooven, dat deze stad, misschien de hoofdstad, en de grootste van alle de anderen, is?

Het zelve kan men onderstellen van meer andere vlakken, en zonderling, die hier met de talmerken 4, en II gerekend staan.

Wat aangaat de duistere deelen van de Maan, dewelke men gemeenlijk voor Zeen aanziet, des Heeren Hartsoekers gevoelen is, dat ze groote bosschaadjes zijn: want als we die bezien met kijkglazen van 100 en 200 voeten, komen ons oneindige kleine heldere plaatsen voor; voornamentlijk als de Zon * regtstandiglijk daar op neêrschijnt. Dit komt niet anders, als van de plaatsen, daar nog boomen nog planten zijn, en die misschien wat zandig zijnde het licht beter wederiteuiten, als de bladen doen. En vermits men ziet, dat d'eene zijde van die duistere deelen helderder als de andere is; dat het midden helderder is als de randen, of de randen klaarder als het midden enz. zoo is 't niet waarschijnlijk, dat die deelen Zeen zijn; want die zouden eenpariglijk over al even helder wesen.

Kom zie nu bet met my. Daar hebt gy voor uwe oogen onopstijgelyke rotsen in de Maan, wel-

* Perpendiculairement.

78 *De Boekzaal van Europe;*
welker schaduwe zig wijd en zijds door 't vlakke land der Manelingen uitbreid , en wederom inkrimpt , na mate dat de Zonne daar hooger is.

't Is waar , men schijnt 'er ook 3 of 4 rivieren te ontdekken , maar gelijk ze 14000 voeten ruimte moeten hebben , om onder een hoek van 6 minuten gezien te kunnen werden door een glas van 36 voeten , kunnen ze niet zichtbaar voorkomen , of ze moesten van een veraarlijke grootte zijn.

Al wat tot het beschouwen van de andere dwaalstarren kan verrigt werden , is , dat men daar toe een glas van 200 voeten bezigt , maar wanneer de Heer Hartsoeker zijn maankijker van 600 voeten werktellig zal gemaakt hebben , om zig bequameijk van dezelve te kunnen bedienen , zal hy tragten een naauwkeurige kaart van de Maan in 't ligt te brengen , op dat de nakomelingen mogen letten , of 'er eenige aanmerkelijke veranderinge voorvalt.

Wel aan , ik hebbe my in die groote Maan zoo stikziende gekeken , dat ik , uit vreeze van blind te werden , mijne oogen aan de dwaalstarren Venus , Merkuer , Mars , Jupiter , en zijne * lijftrawanten , met alle hunne zwagfels , en vlakken , niet langer wil wagen.

Een lezer , die versch aankomt , zal door dat heerlijk schouwspel niet min verlustigd worden , als door des Heeren Hartsoekers aanmerkinge over den dunnen en platten ring , die rondom Saturnus loopt , en dewelke den Starreloopkenne-

* *Of Wagters. Deze zijn 4 kleiner starren , die Jupiter altijd gezelschap houden.*

neren dezer eeuw als iets byzonders geschenen heeft. Daar by komen nog 5 wagers van Saturn, met hunne wenteling, en een beschrijvinge van al wat de gemelde dwaalstar, die de hoogste en laagste is, overkomt; gevolgd van de giffingen, wegens de Zon, en 't hemelvyer, welke men uit de voorgaande zeer schrandere opmerkingen kan trekken. Dit laatste is overkeurelijk, dog voor my wat te lang van adem. Zoek pag. 191. In 't stuk der Kometen, [hair-of-staartstarren] gelijk de Heer Hartzoeker in geen deele het waangevoelen van Aristoteles aanhangt, alzo is hy deswegen niet geheel Karteziaansch, maar wederlegt dien Filozoof wel uitdrukkelijk, met bygebragte voorbeelden, en een uitrekening der Kometen van den jare 1664, en 1680. Ook geeft hy reden, waarom de kometen meer in de winter als in de zomer, en meer in 't Noorder- dan in 't Zuider-deel des Hemels worden gezien. pag. 223.

Wie ziet niet, dat de menschelijke kennis, door behulp van nooitvolprezene kijk-glazen vergroot, op een wonderbaarlijke wijze kan gevorderd werden? Hemel, Aarde, en Zee geven verscot van voorwerpen, omme ons zelve over de oneindige en onbegrijpelijke diepte der wijsheid van God, den maker, met verbaasdheid en eerbied te verwonderen.

Niemand denke, dat de Heer Hartzoeker in zulke groote lichamen, als de Zon, Maan, en Starren, die wy gezien hebben, alleen bezig is, als of de kleiner schepsels mindere blijken gaven van des Alwijzen en eeuwigen Konstenaars almagt. Gansch niet: hy hoopt de

de historie der kleene beesjes, die wy * gekorven noemen, te beschrijven, en heeft byzonderlijk zijn werk gemaakt, vanden Luis na te sporen, van dat hy uit een ey geboren word, tot dat hy sterft; hoe hy voortkomt; hoe hy gevoed word, en zijn voedsel verduwt; hoe hy zijne leden beweegt; hoe hy zijn huid verwisselt, gelijk alle andere diertjes van dien aart, en wat des meer is. Behalven dat hy ons reden geeft, hoe, 't zijn's oordeels, bykomt, dat men een oneindig getal beesjes zal vinden in water, dat 4 of 5 dagen stil staat, heeft hy aan 't einde van dit werk een verhaal zijner ondervinding in 't stuk van de voorttelling gevoegd.

't Is meer als 20 jaren geleden, dat hy ontallijke diertjes in het zaad der dieren met zijne vergrootglazen ontdekt heeft, diertjes by na als pas geborene kikvorsjes, hoedanige hy in het dertigste dagregister van de geleerde te Parijs in den jare 1678 liet stellen. Ik spreke van 't zaad der dieren, te weten menschen, en viervoetige dieren; want in het zaad der vogelen hebben de beesjes, die daar inne ook ontelbaar zijn, de gedaante van wormen.

Maar zal 't niet liefst geraden zijn, dit werk der dierelijke voorttellinge dus verre maar met mijn penne aangeroerd te hebben, zonder 't zelve, in haren t'zamenhang, omstandiglijker uit te trekken? Ik wil liever over deze verhandeling met mijnen vriend den schranderen Heer Antoni van Leeuwenhoek by tijds-gelegenheid een uertje slijten; om teffens na te spo-

* Insecta, als vliegjes, wormtjes, enz.

sporen, hoe verre de Heer Hartzoeker in dit stuk van hem verschilt. Beide zijn zy't hier in eens, dat de mensch uit een diertje voortkomt.

Dit alleen zal ik 'er nog aanhangen; dat de zeer geleerde Hartzoeker veel overeenkoming van de plantén met de dieren vind. Want de plantén halen door hare wortels, gelijk als door zoo vele opene monden, het sap der Aarde, om zig te voeden. Dit sap verdeelt zig in zekere pijpen, die gelijk als zoo vele vaten der planten zijn, en die, ter lengte der stelen, die haar dragen, verzeld worden van andere pijpjes, welke, met lugt gevuld, misschien haar verstreken ten zulken dienst, als de longen voor de dieren zijn. In de tusschenwijdten, die tusschen deze pijpjes gevonden worden, zijn oneindige blaasjes, omme het voedselsap te ontfangen, en vervolgens te verdeelen daar het noodig is. De jonge vrugt voed zig in den knop, die dezelve verbergt, en omwind, niet anders als een kind zijn voedsel in de baarmoeder haalt. Eindelijk als de vrugt begint voor den dag te komen uit den knop, die zig open doet, is ze even eens als een zuigeling, en haalt haar voedsel door de bloemen, die voor borsten verstreken; dewijl ze nog al te reeder is, om te verduwen het voedsel, dat haar onmiddelijk zal toekomen van de stelen, of bladen, die zoo veel als de ingewanden der planten zijn.

VII. HOOFDDEEL.

Antonii Binæi de morte JESU CHRISTI Liber secundus. Commentarius amplissimus in Matth. 26. 30-75. & 27. 1-10. Marc. 14. 26-72. & 15. 1. Luc. 22. 31-71. & 23. 1. Joh. 18. a commate 1 ad comma 28.

Dat is,

Het tweede Boek van Antoni Binæus over de dood van JESUS CHRISTUS, zijnde een vry breede uitlegging van Matth. 26. 30-75. en 27. 1-10. Mark. 14. 26-72. en 15. 1. Luk. 22. 31-71. en 23. 1. Joh. 18. 1-28. t'Amsterdam by Gerardus Borstius 1696. in 4. 70 bladen.

DE Heer Bynæus is door zijne geleerde schriften zoobekend, dat het onnodig is een enkel woord van zijn persoon te reppen.

Die niet weet, op welk een Latijnschen leeft hy overlang *de schoenen der Hebreën* gerekt, wat hy van den gekruisten Heiland, en het 93 *Harpgezang* Davids in onze moedertale heeft geschreven, die is een vreemdcling in 't Gemeenebest der geleterde.

Voor omtrent vier jaren (dus berigt ons de voorreden dezès boeks) gaf hy 't eerste boek van Christus kruisdood in 't licht, en met dit
zoude

zoude hy zoo lang niet gefukkelt hebben, zoo hem geen andere belemmering getoest had. Want behalven 't overzien der gemelde werken heeft de Overheid der Stad Deventer hem, boven zijn predikampt aldaar, nog opgelegd het hoogleermeesterschap (*Professoraat* in kromraal) van de H. Godgeleerdheid en Oostersche talen.

't Mag elk eèn niet gebeuren, in een Stad zijner woninge, of in zijn geboortestad na verdiensten verheven te werden. Heil zy u, Deventer!

Dat deze nieuwe last den Heer Bynæus geen last is, blijkt daar aan, dat hy, onaangezien zijn raak grooter is als voorheen, de twee stukken, die nog zullen volgen, in vry korter tijd, als met deze verlopen is, ons zal mededeelen. Daar sla geluk toe! zegge ik met al mijn hart, als een rondborstige Hollander, en de Heer Bynæus, hier by zijn woord gevat, moet daar toe leven, lust, gezondheid, en, dat ik niet moest vergeten, ruimte van tijd erlangen. Nu tot het werk.

Dit stuk begint met de voorzegging des Zaligmakers van die bekende verloochening, met welke Petrus zig bezondigde. Ze word verhaalt van alle de vier Euangelyschrijvers: maar geleerde mannen hadden al van ouds een bedenking, of niet de gene, die van Johannes word vermeld, op een ander tijd was gedaan, als die, van welke de drie eerste Euangelisten gewagen. Onze Schrijver verklaart zig rond uit op dat stuk, en zegt ja, houdende voor gewis, dat de geschiedenis van de voor-

zeggings, van Johannes verhaalt, een dag vroeger is voorgevallen: en zoo iemand het anders mogt vatten, en daarenboven nog denken, dat Lukas van Mattheus en Markus verschilt, om dat hy van eenen anderen tijd spreekt, die vind hier reden van overtuiging; en by dat voorval berigt van Lukas stijl: want om eenley zaken aan een te knoopen bind hy zig zoo naauw aan den tijd niet. Zeggen en bewijzen gaan hier te zamen; vermits die byzondere plaatsen, waar in Lukas zoo te werk gaat, hier staan aangetekend.

Veel was 'er ook altijd te zeggen van den *Lofzang*, die Christus zong, eer hy na den Olijfberg vertrok: maar hier is alles, wat 'er van gezegd kan werden, beknopt by oen. Wil iemand weten, wat *ᾠδὴ* [Hymnos] by de Grieken is geweest, en of daar niet slegts een enkel zeggen of uitspreken maar ook een gezang toebehoort, wat Chrysoftomus onder de Grieken, en Augustijn onder de Latijnsche Vaders daar van oordeelen, die word daar omtrent voldaan, zoo wel als op de vraag, of de lofzang [*ᾠδὴ*] bestond uit zekere Psalmen van David, dan of Christus, gelijk hy een nieuw Bondteeken, te weten het H. Avondmaal, had ingesteld, in plaats van 't Joodsche Paaschfeest, ook niet op dergelyken wijze een nieuwen Lofzang, met zijn oogmerk overeenkomende, heeft gezongen, of uitgesproken. Dat laatste gevoelen is al nadrukkelyk. Want Huig de Groot voegt zig daar by, hoewel hy niet d'eerste is, maar Beda hem daar in voorgetreden heeft. Hy grond zig op 't eenvoudig verhaal van de ge-

gewijde Schrijvers, die hier van geen verandering melden, en toont dat het gebed *Job. 17.* een gebed, en geen Lofzang is, van Christus alleen uitgeboezemd, en van de Apostelen niet gevolgd. Zoo Christus na der Joden kerkwijze het Pascha at, is 't wel waarschijnlijk, dat hy die in 't gezang verstiet?

De voorzegging van Zacharias, *Ik zal den harder slaan* enz. word hier omstandig aange-trokken, dog zal in 't vierde Boek dezes werks nader ontvouwd worden.

Als de Heer Bynæus is gekomen tot *Ziet de Sathan heeft u lieden zeer gezocht te ziften*, wederlegt hy het gevoelen van den Heer Bekker, in 't verklaren van die woorden, en bewijst, dat die *begeerte*, dat onvermoeid en stadig zoeken, en ook dat *ziften gelijk de tarw* in zijn volle kraft, en na taals eigenschap, op dien Aartsverleider past. Hy pluist uit, wat het Grieks *ἐκείρειν* [*exairein*] en *ἐκείρισθαι* [*exaiteisthai*] daar beduid, by die gelegenheid niet verzwijgende wat hy over de plaats van *Amos 9*, tot gemakkelijker verstaanlijkheid, wel eer bedagt heeft.

Met vermaak leze ik, hoe Bellarmijn, en nog een ander van 't Lojolaas gebroedsel spar-telen, als ze van Petrus bekeering lezen. 't Verwondert my niet, want het is hun zuiver belang: maar dat Knatchbul, een Engelsman, ver genoeg van Roomen af, ook in die kap steekt, en zulk een dooden vlieg onder zijn andere zalve mengt (op dat ik ook Bibel-tale spreke) dat 's vry wat vremds. In 't ver-volg worden Mattheus, en Markus overeen-

gebragt, wegens het *Hanengekraay*: die hier zijn mond op een lekker beetje maakt, zal niet bedrogen zijn.

Nu zijn we op den Olijfberg, en over de beke *Kedron*, ten zy men liever *Kidron* wil. Daar spanffeere ik veel lustiger als in menige reisbeschrijving, die nog al wat wil wezen, en door 't strooiffel van eenig geleerd zout voor lafheid bevrijd word. Hier is 't wat anders te zeggen. Gethsemane word beschreven, het drie-tal der Kruisgezanten in dien hof na binnen genomen, en reden van die keur gegeven. Voeg hier by een verhandeling zoo van 't bidden, en de gebruikelijke gebaarden in dat godsdienstig werk in 't gemeen, als van Christus gebed in 't byzonder, zonder dat 'er een woord is overgeslagen.

Wijders ziet men hier de kraft der grondwoorden *Hy begon droevig en zeer beankst te werden*, met geen verwerpelijke opmerking over *Abba, Tata, Papa, Mama*, enz. en waar van daan de Abten eerst hunnen naam gekregen hebben: of men die uit Syrien moet halen, dan of men wel gerust mag zijn, dat ze uit Griekenland is gesproten: gelijk vele Abten zig des zoo luttel kreunen, dat zy de moeite niet eens nemen, van die zoo verre te gaan zoeken, en zoo diepzinniglijk te letterziften, dat het uit de Syrische taal niet kan zijn, om dat de middelste letter van *Aba* in die taal niet word verdubbeld door een *Dagesch*; ja niet alleen in die taal, maar ook niet in de Hebreuwsche, Chaldeeſche, nog Arabische. Dog quam 'er dan eens een Abt voor den dag, niet zulk een als

als mijn Erasmus in zijn t'zamenſpraken afſchildert , maar hoedanige d'er wel geweest zijn , en nog zijn , die eens het oude liedje begon te zingen , dat alle de talen uit het Paradijs zijn gekomen , of ten minſten tegen de Hebreewſche Grootemoer moeten zeggen , 't welk van zulke ſnedige karels als *Waſer* , *Hayne* , *Poſtel* , *Avenarius* , *Walton* , *Grauw* , en boven als *Cruciger* getoond is , zoo raakten alle die ſpillen wel in d'aſch , en ik wete niet , of hy dan wel zoude miſtaſten , die 't een en 't ander onzijdig inziende , uitriep ;

Magno conatu magnas nugas agunt.

*Dat knabbelen der letteren ſchijnt my
Waarachtig maar een enk'le beuzlery.*

Dat ontschiet my daar zoo in 't voorby gaan.

Die zijn lippen aan den *drinkbeker* wil zetten , dien zal 't niet afvallen. Hier is vol op , en van daar komt de Schrijver tot de *drinkwetten* , die hy ons als moeijelijk en laſtig verroont , voor zoo veel de drank ſomtjids wat te dun , of te ſchraal , of ook wel te ſterk , te zuer , te veel , of te bitter was ; en daar uit haalt hy dan de reden van de benaming , waarom een *beker* voor een ſtraffe word genomen , in hoedanigen zin dat woord in Christus gebed moet verſtaan werden.

Op dien voet gaat de geleerde man voort , over al zinlijk , aandachtig , en bedaard. Ik laat de Apostelen ſlapen , en hoor hem gaarne over dien Engel , die CHRISTUS quam ſterken in zijn lijden , vergeleken met de Engelen , die

Hem in de woeltijn quamen dienen. Toen waren d'er vele ; nu maar een ; toen na by , nu van verre : want de Heer Byneus vertaalt en verklaart de plaats aldus , dat hy die woorden *ap' ouranou* [ap' ouranou] van den Hemel niet brengt tot den Engel , want hier was geen Engel uit den afgrond te wagten ; ten minsten zoude op dien niet passen , dat hy kwam *om hem te versterken* , maar tot het oog van CHRISTUS : zoo dat de zin is , *van Hem wierd in , of aan , of van den Hemel een Engel gezien* , en dewijl alles wat daar verhaald staat , tot geen ander oogmerk is beschreven , als om ons den zwaren anxt des Heilands in zijn lijden te kragtiger af te malen , strekt dat verhaal daar ook toe , alzoo 't wel eenigen troost beschrijft , dog zulk eene , die zeer gematigd was , en den Zaligmaker slegts als herstelde , om nieuwe aanvegringen te kunnen uitstaan.

Dat 'er van 't *bloedig zweet* volgt , late ik aan yders oordeel. Onze Schrijver is over 't verhaal van Lukas in dat verstand , dat men niet behoeft te onderzoeken , of een mensch door benaauwheid bloed kan zweeten , want hy staat dat gewillig toe , geloovende daar by het verhaal van Bartholijn , en den vermaarden de Thou , die twee * voorbeelden van bloedzweeten heeft aangeteekend ; maar hy beweert , dat men slegts heeft te toonen , wat dat bywoord *niel* [hoofes] † *gelijk* te kennen geeft : 't welk , zijn 's erachtens , dit wil zeggen , dat zijn anxt zoo groot was , dat ze Hem

van

* Zie een ander voorbeeld in onze Boekzaal Mey en Juny 1694. P. 513. † Of gelijk als.

van 't lijf, en byzonder van 't aangezigt, zweet van zoo groote droppelen deed afgudzen, gelijk gemeenlijk de bloeddroppelen zijn. Dewijl dit nu gebeurde in den nagt, onder den blaauwen Hemel, en aan een gezond mensch, verstrekt het genoeg ten bewijze van zijn zwaren strijd. Elk hebbe zijn oordeel vry, en zy verzekerd, dat dit niet raauw op 't papier geworpen, maar wel gekookt is, en magtig proef te houden, zoo iemand het geluste nader te ondertasten.

Ik begin, ongevoelig dus een stuk wegs heen geraakt, te denken, of dit niet voor een bequaam uittreksel mag strekken; dog 't is my niet mogelijk nog te scheiden. Deze bloemhof staat zoo vol, dat mijne oogen, waar ze weyen, vermaak vinden, en elk gezigt my om 't zeerst lokt, het mijne daar van te nemen.

Als ik Judas van een Apostel in een Schout zie veranderd, en op die *bende* denke, bekoort my die Roomsche Oudheid, maar terstond steke ik mijne ooren op, om te hooren wat hier van dat *gemeen teeken* gezegd word. Dit gelijk al de rest vindende, dat is, geleerd en verstaanlijk, make ik staat, dat het geheele webbe zoo zal afloopen, 't Is ook zoo. Dat zult gy vernemen, lezer, zoo gy zoekt na de keurbenden [of *Legioenen*] en haar getal, na het zitten van de Leeraars in den Tempel, na een beschrijving van den naam en persoon des Hoogepriesters Annas, en van zijn Schoonzoon Kafafas; als mede waarom die *Hoogepriester deszelven jaars* word getitelt, na den byzonderen stijl

van Johannes, zoo wel als we reeds van Lukas iets gehoord hebben, na dien jongeling, wiens geval Markus alleen verrekent, en wat eigentlijk by Grieken en Latijnen door *naakte* beduid word: zoo ook van de manier der Oude, om hunne poorten zoo wel door vrouw-als manvolk te doen bewaren, dat hier met verscheide staaltjes word bewezen, het staan en zitten van de Regters, na de verscheide voorvallen, die hen bejegenden, het *zitten van CHRISTUS ter regterhand Gods*, dat zeer net en nadrukkelijk word opgehelder, en 't welk onze Schrijver even zoo vat als het de Heer Vitringa ontvouwen heeft. Pag. 298. 299. 309.

In 't laatste hoofddeel zijn twee vraagstukken, elk van gewigt. Het eene betreft de dood van den Verrader Judas, en 't ander poogt de plaats van Zacharias, dien Mattheus aan Jeremias toewijst, in 't lid te brengen. Beide die zaken hebben den geleerden veel hoofdbrekens gekost: maar, lezer, hebt gy lust op rozen te treden, en, zonder uw handen te quetsen, dit distelig geschil te zien vereffenen? voeg u by dezen man, die zig getroost heeft, en in die plaatsen, en in honderd andere dergelijke, de moeite voor u op te nemen, Met een woord, hier is de uiterste netheid, met geen minder nutheid. Geen druk, geen afschrift, geen overzetting van eenigen name, of zy is hier; en, dat ik niet moet over 't hoofd zien, maar tot uw narigt zeggen, daar zijn verscheide opmerkingen uit een afschrift van de vier Euangelien, dat de beroemde Heer Grevius bezit, dog aan een leerling, die hem

hem zoo veel eere doet als de Heer Bynæus, ten dienste van 't gemeen gaarne heeft willen gunnen.

Behalven den text, is hier ook voor yder hoofddeel een kort begrip, dat zoo goed als een bladwijzer is. De bladwijzers achter het werk zijn volslagen, net, en in een goeden rang geschikt.

VIII. HOOFDDEEL.

*Tegenwoordige toestand van het Pauselijke hof, nevens alle andere Hoven, Republiken, en voornaamsteden van Italiën, in verscheide Missives beschreven door zee-ker naaukeurig Reyziger, welke zig in den jaaren 1690, 1691, en 1692, daar heeft bevonden, overgezet uit een nooit gedrukt Frans Manuscript, ende tot op dezen tijd toe vervolgt. In het welke de tegenwoordige oorlog in Savoyen met Vrankrijk, de leevens van drie Pausen, Innocentius de XI, Alexander VIII, en Innocentius XII, met die van de tegenwoordige Kardinalen, de Canonisatie, het Conclave, verscheide nieuwe ketteryen, geleerde lieden, derzelver te samenkomsten, Akademien, Bibliotheecken, Cabinetten ende verdere byzonderheden van Italiën, zeer naau-
keurig*

Uit de twee en twintig brieven, die de drie deelen van dit werk beslaan, zal ik uittrekken het gene, dat, na mijn beste geheugnisse, niet elders uit andere boeken, die dezelve stoffe verhandelen, van my in de Boekzaal is opgeschreven.

Zoo zal ik niet behoeven te herhalen wat reeds mogt gezegd zijn, maar mijne aanwijzingen zullen strekken, omme eenen Nederlandschen Lezer, die dusdanige dingen uit Latijnsche, Italiaansche, of Franische boeken nooit gelezen heeft, te verzekeren, dat hy zijn geld, aan deze r'zamenstelling besteed, geenzins zal beklagen.

In den *eersten brief* verhaalt de Schrijver zijn behoude dog gevaarlijke overkomst binnen *Turin* door het Alpische gebergte, en tussen beide, hoe hy daar, als ook in *Tirol*, *kropluiden* ontmoet heeft, menschen namentlijk, die een grooten krop aan hunnen strot hebben, 't welk den vreemdelingen zeer misselijk schijnt: dit ontstaat, zoo men meent, uit het gedurig drinken van sneeuwater, dat van de bergen afloopt. Op deze heeft *Juvenaal* in zijn *XIIIde* hekeldigt het oog, als hy zegt.

Quis tumidum guetur miratur in Alpihus?

Dat is,

———— *Wien schijnt het vremd, dat hy in 't Alpische gebergte.*

Een kroppert ziet? —————

Hier

Hier is ook te vinden een naauwkeurige vertelling van het meeste, dat in de gemelde Savoyfche Hoffstad Turin omgaat.

De tweede brief beehft regeerkundige aanmerkingen, over den oorlog met de Franschen in Piemont, en welke heimelijke staatsstreken zoo van de Spanjaarden, Fransfchen, Savooijers, als Zwitfers, omtrent het doortrekken der Waldenzen, gebruikt zijn; tot dat de Hartog van Savooyen zig eindelijk tegen Vrankrijk verklaard heeft, nevens eenige byzonderheden van dezès Vorften hof.

Uit *Bolonje* schreef de reiziger zijn derde, en uit *Florence* zijnen vierden brief: dus verre was hy gekomen over *Genua*, *Milanen*, *Parma*, en *Modena*. Verscheide der genoemde steden worden beschreven; en wel zonderling *Genua*, dat in den jare 1528 door den beroemden *Andreas Doria* tot een vryen staat hersteld wierd, waaromme zijn pronkbeeld nog voor het paleis des Hartogs staat, met dat allerheerlijkste opschrift van VADER DES VADERLANDS: maar hoe de Leljkoning deze stad in het jaar 1684 met zijne bomben begroet, en gedwongen heeft hem om vergiffenis te bidden, dat is ook een bekende historie, van dezen Schrijver, en van my elders, zoo ik meene, vermeld.

Daar hy van *Florence*, en 't hof des grooten Hartogs van Toskanen, met alles wat daar in aanmerkenswaardig is, spreekt, zie ik kortelij verhaald, hoedanig een Heer * *Antoni Magliabechi*, opziender van de Florentijnsche Boekzaal is, en eenige byzonderheden van zijn

* P. 124.

94 *De Boekzaal van Europe,*
leven, die den man, als hy zelas, misschien
zouden doen lachen, of hy tandpijn had.

Van Florencen over *Pistoia, Luka, Pisa, Livorno, Siena, Radikofani, Aquapendente, Montefiascone* enz. geraakt de reiziger binnen *Roome*, van waar de *viſde, zefde, en zevende* brief, gevuld met vertellingen, aan welke eenige vorige uittreksels deel hebben, zijn gedagteekend.

Maar uit *den achtſten* is het der moeite waardig, te verſtaan alle de plegteliikheden, die in den jare 1690 voor en door Paus Alexander den VIII gehouden zijn in het maken van vijf nieuwe heilige, namentlijk *I. Laurentius Juſtiniani*, gewezen Patriarch van Venetien, overleden in 't jaar 1455, *H. Joannes de Kapistrano*, Minnebroeder, gestorven 1456, *Joannes de S. Facundo*, Spaansch Augustiner Monnik, die zijn kap en leven afleide 1471, *Joannes de Dio* een Portugijs, ſtigter der orde van Fate ben Fratelli in den jare 1555, en *Paskalis Baylon*, Spaansch Minnebroeder, in 't jaar 1592 gestorven: want daar leeft men, hoe dat guichelspel in alle zijne bedrijven toegaat, hoe groote onkosten op dat zoo genaamde *canoniseren* vallen, en op welk een rang deze afgodische en godslasterlijke heiligmaking volvoerd word, wanneer de Paus met een allerpragtigſte vertooning in Sant Pieters kerk ten troon gezeten, en van alle zijne mindere kerkhoofden beſtuwd, de uitsprake doet, *dat de gemelde quanten voor ontwiſſelbare en ware Heilige verklaard worden; dat bunne overblijffelen mogen werden geëerd, bunne aangezigten met vyetige ſtralen geſchilderd, bunne*

hunne feestdagen gevierd (want nu hebben ze een rooden letter in den almanach) *hunne hulpe in de kerkdeunen, en Misse aangeropen; beëvaarden na hunne kerken, kapellen, en overblijffelen gedaan; en andere mooie dingen meer: eindelijk hoe de eerste aanroeping van die nieuwbakke Santen, en de offerhanden aan den Paus daar voor geschieden, met eenige vermakelijke byvoegfels.*

In den *negenden brief*, met welke het tweede deel aanvang neemt, word de ziekte, dood, en begravinge van den gemelden Paus Alexander de VIII, eerst Pieter Ottoboni geheten, omstandiglijk verhaalt, waar op dan in den volgenden *tienden* een berigt van het bekende *Konklave* [of de Kardinaalsvergadering] word gevonden; maar dit is in de twee laatste maanden des pas verstreken jaars van my behandeld.

Niet ongeneugelijk om te lezen is den inhoud des *elfden briefs*, die ons de schimpschriften tegen den ouden Vryer Alexander, na zijn dood uitgekomen, laat zien.

Op zijn overlijden waren goede Digtters te Roomen ongelukkiger, als brodders, die geen naam hadden; want de Kardinalen lieten alle die de gene, die zy oordeelden de vernuftigste hekeldigten voor dezen gemaakt te hebben, opsluiten, wel wetende, dat Vader Ottoboni met zijn nichtjes en neefjes en pragtige huishouding zoo vervaarlijk den gebraden haan gespeeld had, dat 'er rijke stoffe was om hem, nu verhuift zijnde, door de spitse pennen van aardige geesten te doen danssen.

Voor

Voor eerst zegt men, dat hy zoodanige Kardinalen, die, om dat ze wel meest voor geestelijke zaken zorgden, den naam van *Zelantes* [of *yverige*] droegen, gemeenlijk beschimpte, zoo dat hem de Godsdienst luttel ter harten ging: een Augustijner Monnik, die tegen het ergerlijk leven van zijn heiligheid, en deszelfs neven, gepredikt had, was wel haast onzichtbaar geworden.

Dit verweet Pasquijn met Latijnsche en Italiaansche hekeltaal, onder welke dit koppeldigt liep,

*Sextus Alexander Spurius alit ore, Nepotes
Septimus, Octavus solus utrumque facit.*

Dat is,

Alexander de zesde maakte zijn bastardkinderen groot, Alexander de zevende zijn neven, maar Alexander de achtste die beide.

Hoe hy in een Schimpprint, voor 't Vatikaan geplakt, als een postbode na de helle wierd afgeschilderd, hebbe ik voor dezen uit de reize van Du Mont aangeteekend.

Iemand die in een graffchrift vier wonderen, van hem bedreven, wilde uitdrukken, schreef dus in 't Italiaansch.

*Qui giace un Venetiano, tra politici il piu fino,
che successor di Pietro in Vaticano sano Pazzi,
Radrizzo Zoppi, in alto Ragazzi, e risvegliò i morti,
naque e visse meschino, regno mondano, morse di-
vino. Beduidende; Hier legt een Venesiaan, de
sijnste onder de regeerkundige, die Sant Pieter in 't
Vatikaan navolgende gekken wijs, kreupele regt,*
jon-

jongelingen oud , en doode levendig maakte ; ergerlijk geboren wierd , en leefde , wereldlijk heerschte , en goddelijk [divino] storf.

Het schimpen op de gekken , kreupele , en jongelingen trof Don Antonio , Marko , en Pietro Ottoboni , die hy de twee voorste van grooten aanzien , en den laatsten , nog jong zijnde , Kardinaal had gemaakt : het woord *divino* [goddelijk] heeft de dubbelzinnigheid van gescheiden *di vino* , te beduiden , dat hy van wijn gestorven was.

Want gy moet weten , lezer , dat hy zulk een liefhebber van een glaasje , 'k wil zeggen , zulk een smakelijke likkebroer was , dat zijn keldermeester hem altijd flessen wijn onder zijn ledikant moest bezorgen. Eens viel de bestevaer van dronkenschap in 't vyer , en dikwils had hy gezwolle beenen ; tegen welke quale de Artzen hem vermaanden , dat hy den roemer zoo niet moest lichten , maar hy gaf hen tot antwoord : *Dat hy voortaan zijne lusten meende den toom te vieren , vermits hy in 't kort op een plaats stond te komen , daar men hem geen drank zoude aanbieden.* Voor de rest was de man vrolijk van aart , en zeer genegen tot schertseryen , die de Italianen *Berzoletten* noemen. Zijne beste maats en Neven Ottoboni waren niet beter als hy : maar ik late den lezer zelf het snoodste nazoeken.

De oude man , dus in de goot gesmeten , word in den *twaalfden brief* weder wat opgehaald , en daar ziet men de eere , hem na zijn overlijden aangedaan. Na hem , als 't hoofd der kerke , volgen de althans nog levende Kar-

dinalen, alhier met hunnen afkomst, ouderdom, vordering, en aart beschreven in den *dertienden brief.*

In Oogst- Herfst- en Wijnmaand des jaars 1691 zijn de *vijf volgende brieven* uit Roome geschreven; welker eerste nettelijk gewaagd van de kuiperijen, zo der Keizersche, Spaansche, als Franschen in het konklave na Alexanders dood, en hoe eindelijk, na een opsluiting van meer als vijf maanden, de Kardinaal Antonio Pignatelli, nu Innocent de XII, Paus verkooren wierd. De Latijnsche opschriften, ter eere dezes Hoogepriesters gemaakt, zijn godslasterlijk.

Daar aan volgt de beschrijving van Roome zelf, of liever van alle de Kerken, Paleizen, en vele Oudheden: ik zwijge de wonderbarende beelden, en andere heiligdommen, met welke het slegte volkje in bedeesdheid word gehouden. Zie eens, in de Kerk van Sant Sylvester is een schildery van Christus, die men zegt dat * Christus zelf geschilderd en aan den Koning Abgarus gezonden heeft.

Voorts kan men zig hier vermaken in de lusthuizen, boekzalen, en konstkamers, daar zoo groote verandering van zeldzaamheden is, dat een nieuwsgierig hart niet lichtelijk zal verzaad worden. Hier is verschor van graven, opschriften, kleinooodjen, schilderyen, huiscieraad, en al wat de zinnelijkheid van iemand kan bekoren.

Niet min vermakelijk is te lezen, welke voorname beroemde en geleerde luiden zig thans bin-

binnen die groote wereldstad onthouden; waar by gevoegd is een verhaal van de kabinetten, gedenkmunte, plechtelikheden van hof en kerk, en hoe zig een vremdeling te Roome moet gedragen.

Maar Roome mag zoo fraay zijn als 't is, de Heer Saint Amand steekt 'er de gek mee in zijn werkje * *Rome Radicule*, waar van ons een kort † uittreksel voorkomt.

In den laatsten van de vijf genoemde, te weten den *achttienden brief* spreekt de Schrijver van het gene dat voor regtsgeleerden, artsen, schilders, en liefhebbers van oudheden te Roomen is waar te nemen; wat daar de *Rota* [ofrolle] is, en waar over die vonnist. By de Artzen wierd voor vermaard gehouden de bekende *Borri*, die om onregtzinnigheid op 't kasteel St. Angelo gevangen in Herfstmaand des jaars 1695, oud 79 jaren is gestorven, en naast hem *Oliva*, Lijfarts van den Spaanschen Gezant; dog deze, mede van kettery beschuldigd, en in den Kerker der Inquisitie gebragt, is, tegen zijn konstbelijdenisse, een zelfsmoorder geworden, met uit een venster zig te bersten te springen, zoo als men hem tegen een ander ter verhooringe wilde leiden.

Terwijl ik daar van den Arts *Borri* hebbe gesproken, komt my te binnen, dat ik in de reisbeschrijving van Monkonis (welkers uittreksels klaar leggen) iets gelezen hebbe, het gene dezès Schrijvers gezeg, niet hier ter plaatse, maar in den voorgaanden vijftienden brief,

G 2

be-

* *Bespottelijk Roome.*
brief p. 224.

† *In den zeventienden*

100 *De Boekzaal van Europe,*
bevestigt, te weten, dat die *Borri* een groote
zwetser was.

Als de reiziger met eenige jonge Artzen by hem was (want hy wierd zoo naauw niet be-
waard, of men konde wegens de geneeskunde
met hem spreken) beroemde hy, een zieken
veel beter te kunnen helpen, wanneer hy hem
zelf, of anders maar zijn nette afbeeldsel zag,
als wanneer men die niet aan hem vertoonde,
en maar enkelijk den toestand der ziekte ver-
haalde.

Dat was geen snoeven, en 't konde wel waar
zijn; maar hoor de rest. Hy verklaarde, dat
hy afgescheide leden weder aan het lichaam
konde doen groeijen. Ja hy zeide, dat 'er een
vrouw met een kind, dat zeere oogen had,
by hem was geweest, en dat hy haar had aan-
geboden, des kinds oogen uit het hoofd te
lichten, en die daar gezond weder in te zetten,
na dat hy de plaats met wat vogt had bestre-
ken; verzekerende, dat haar kind dan zoude
genezen zijn: dog dat de vrouw het niet dar-
de wagen, om dat andere Doktoren het afrie-
den.

Als men hem tegenwierp dat deze en meer
andere zijne opsnijderijen ongelooffelijk wāren,
zeide hy, dat hy zijne geheimen, met groo-
te moeite verkregen, niet wilde openbaren.
enz.

Maar ik springe te rug, daar my in den *ne-
gentienden brief*, aan het derde deel beginnen-
de, voorkomt een beschrijving van de Kerke
der Lieve Vrouwe van *Loretto*. Deze hebbe
ik in de nieuwe Italiaansche reize van *Misson*
aan-

aangeroerd , daarom schijnt my best , iets van het aanmerkelijke , dat den reiziger , van Roomen over Loretto na *Padua* trekkende , ontmoet is.

De groote en verwonderlijke waterval , op den berg *Del marmore* , drie mijlen van *Terni* gelegen , is niet het minste. 't Is waar , men moet 'er langs moeyelijke rotsen na toe rijden , en ter oorzake van de gevaarlijke steilten dikmalen van het paard treden , dog dat word vergoed door het vermaak van in dat gebergte zekere kleine hoeken te zien , die voor de Zuiderzon open leggen , en in welke nooit wintersche koude word gevoelt.

In Sprokkelmaand zag 'er de reiziger Jafmijn ; Laurier , Myrte en Rosmarijnboomen onder de doornestruiken staan , hoewel de winter daar zoo hard was geweest , als ze veeltijds in Engeland of Holland in Grasmaand is.

Om ons nu den gemelden waterval te verbeelden , moeten we weten , dat de rivier *Velino* in dat gebergte zijn oorsprong heeft , omtrent twaalf of dertien mijlen van de plaatse , daar ze zig nederwerpt. Negen mijlen van zijn oorsprong komt hy in het Meer *Luko* , en stroomt daar tweemaal grooter uit , als hy 'er is ingekomen. Ter plaatse daar zijn val komt , schijnt de valley , dien hy verlaat , een zeer hoogen berg te zijn , ten opzigte van de diepte , in welke hy nederstort. Daar door werpt hy zig snelstroomende van een steile rotze hol over bol na beneden , en valt , drie honderd voeten afdalende , in de uitholling van eenen anderen rots , tegens welke hy met zulk een

kraftige botzing verbrijzeld word, dat daar uit een wolk van stofregen ontstaat, die zig eens zoo hoog verheft als de plaats van welke hy valt, en een altijd duerzamen regen in het nabuerschap verwekt. Dit sijne stofwater vormt door het schijnen van de Zon een oneindig getal van regenbogen, die haar zelve of vermenigvuldigen, of verminderen, na dat de samenkomst en uitspatting des waters, en na dat die water-rook meer dun of dik is. Men staat verbaasd, wanneer men die regenbogen ziet kruissen, draaijen en wenden, over en onder malkanderen springen. De rivier zelf schijnt door het hellen van zijnen bodem, eer dat hy zig afstort, zijnen loop te verhaasten. De golven dringen als woedende tegens een, om eerst aan den val te komen; en in de lugt gekomen maken zy een wonderlijk geraas, schuimen, flooten, herflooten, en mengen zig onder malkanderen: eindelijk vallende in een afgrond, dien zy zelve nog dieper hebben gemaakt, loopen ze geheel razende door verscheide gaten van de rotzen uit, en maken nog een tijd lang groot getugt, tot dat ze zig onder het water van de kleine rivier *Nera* vermengen, 't welk zy drie vierde deelen vergrooten; en op deze wijze neemt de vloed *Velmo* zijn einde.

Heeft iemand lust om *Affise*, de geboorteplaats van *Sant Frans*, dien drolligen wonderman der *Paapsche* leugenschrijvers, en eenige andere *Italiaansche* steden, als in een *Paradijs* gelegen, te beschouwen, hy kan hier te regt raken.

Ik

Ik volge den Schrijver in een trekschuit door een vaart van vijfen twintig mijlen, diens water gelijk in Holland, met sluizen word opgehouden, van Padua na Venetien, daar hy zijn *twintigsten brief* opstelt. Langs deze vaart leggen schoone dorpen, en nog vry meer zeer pragtige luthuizen van Venetiaansche Ede-len.

Om dat van Venetien, en de regering van dit gemeenebest heele boeken zijn geschreven, vermeld de reiziger alleen zoodanige byzonderheden, als welke hy oordeelt van andere niet of qualijk te zijn aangewezen. Zie hier dan een affchildering van de plaats van Sant Markus, het *Broglio*, of de wandelplaats der Edele, Sant Markus Kerk, het Schatvertrek, het Euangely, van Sant Markus zelf geschreven, zoo 't waar is, het Paleis van Sant Markus (want deze is de Venetiaanschen Heilig) schilderyen en boeken in Sant Markus boekzaal, miltsgaders een vertelling van der Venetianen godsdienst, vryheid, levenswijze, speelhuisen, mommeryen, deugden, en gebreken.

Aanmerkenswaardig is de *een en twintigste brief*, geschreven uit Weenen, daar de reiziger door Tyrol, en van daar over den Inn en Donauw was aangekomen: want hy beschrijft daar in niet alleenlijk verscheide plaatsén, en eenige voorvallen, maar ook alle de zeldzaamheden, die hy te Inspruk, in het luthuis der Aartshartogen zag.

Zijn laatste of *twee en twintigste brief* behelst een vertoog over den aart van Italien,

104 *De Boekzaal van Europe,*
en de inwoonders van dit land, nevens eenige
lessen voor de gene, die derwaarts willen rei-
zen, met nog een aanhangsel van dezelve
stofte.

IX. H O O F D D E E L.

*Vervolg van A. van Leeuwenhoeks geheimen
der Nature, by H. Krooneveld te Delft
in 't Latijn gedrukt. in 4.*

IN den drie en zestigsten brief, daar ik voor
twee maanden afbrak, is onze onderzoeker
nog bezig met het bekijken van vlugge en vaste
zouten, geesten, zwavel, en wat des meer is.
Hy geeft zijnen lezer hier de afbeeldsels der
zouten, die hy door 't vier uit *Albast*-en *Pleister-*
steen heeft afgedreven, en verhaalt, hoe hy
daar aan gezweet heeft; 't welk dienstig is, om-
me, door aantooning der deelen, uit welke
de steenen bestaan, klaarlijk te kunnen bezef-
fen, op wat wijze steenbergen, of zelf key-
steen, op een steenagtige grond leggende,
dagelijks grooter werden. Voeg hier by de
doorgronding van een ander soort van pleister,
dat de Latijnen *Gypsum* noemen, *Tiras*, of
Tras, anders *Ciment* geheten, een metselstofte,
van gemale *Duifsteen* gemaakt, en het *Leygoud*.

Misschien zal iemand in de ontdekkingen des
vier en zestigsten briefs meer vermaak hebben,
om dat die meest van levende schepsels zijn.

Het begin is van den *Mugge*, een beestje,
over

over al wel bekend , en best den zulken , die deszelfs steken gevoelt hebben. De Heer Leeuwenhoek , gezien hebbende een Mugge , dien de Arts Zwammerdam voor ettelijke jaren door een vergrootglas geteikend had uitgegeven , en onder anderen den Angel , of Steekspits , welke van den gemelden geneesheer zeer scherp en lang voor uit den koker stekende was verbeeld , konde niet wel gelooven , dat de gemelde Angel van zulk een vorm was ; vast stellende , dat zoodanig een Angel noodzakelijk zoude moeten buigen of breken , als ze in de huid wierd ingedrukt. Hy konde zig ook niet wel inbeelden , dat een Mugge in zijn kop of verdere lichaamsdeelen zoodanige lange en vaste zenuwen had , die aan den Angel behoorlijke stijfte zouden geven.

Zie eens , Lezer , deze man gelooft geen heiligen , of ze moeten wonderen doen , gelijk men zegt , dat is , hy vertrouwt meer aan zijne eigene oogen alleen , als aan duizend praatjes : daarom ging hy zelf eens beziën , hoe de Mugge gemaakt was.

Gy hebt daar zoo terstond kunnen bemerken , dat dit beesje een koker of scheê heeft , uit welke het zijn steekgeweer hervoortbrengt , als 't ons wil steken ; dat is waar : maar hier hooren we , by ondervinding , dat de Mugge , als hy zal steken , zijn Angel niet boven uit het einde van den koker uitbrengt , maar dat hy zijn koker aan d'eene zijde opendoet ; als of wy ons verbeeldden een degen in een scheê te hebben , en dat het leder van de scheê aan d'eene zijde maar tegen den anderen lag , in dier voegen ,

als men den degen wilde gebruiken , dat men die niet behoefde uit de scheê te trekken , maar dat de scheê door 't aanraken aan d'eene zijde g'ntich open ging.

De onvermoeide Delvenaar nu deze kokers van een menigte Muggen geopend , en de Angels daar uitgehaald hebbende , onder welke hy ook verscheide Muggen aantrof , die hunne Angels op de zijde van de kokers , d'een voor een gedeelte , d'ander weder geheel uittaken , oordeelde , dat het einde van den Angel der Mugge spits als een picke punt toeliep , en aan beide zijde met weerhaken was voorzien ; maar als hy de Angels , zoo als ze uit de kokers genomen waren , nader onderzocht , bevond hy zig in zijn meining bedrogen , want dat hy eerst voor een Angel had aangezien , waren in der daad vier werktuigen . Hy haalde uit het gene , dat hy voor eenen enkelen Angel had aangezien , twee onderscheide Angels , elk voor aan het einde met weerhaken voorzien , en het lichaam (dat men mede wel een Angel mag noemen) waar uit hy deze Angels haalde , was aan de eene zijde ook open , als hier vorens van den Angelkoker is gezegd : het zelve was aan 't einde toeloopende , en vertoonde zig door het vergrootglas , als een vogelschacht , met een scheuinsche sneê doorsneden . H't vierde lichaam zeer dun zijnde , lag mede in de holte van den gezeyden Angel geplaatst.

Wanneer hy deze vier verhaalde werktuigen , geheel in malkanderen leggende , uit den koker had gehaald , en in haar geheele lengte weder uit malkanderen , of de drie binnenste uit de holte

holte van den buitensten Angel had genomen (niet uit het einde van den buitensten Angel, maar van ter zijde, gelijk van den Angelkoker gezegd is) zoo bleven ze niet regt, maar wierden krom, en voornamentlijk de twee, met weerhaken voorzien, zoo dat hy de laatste tot zijn genoegen niet wel voor 't vergrootglas konde stellen: derhalven was hy genoodzaakt, de Angels, zoo als die gevoegelijk by een lagen, aan stukken te snijden, en dezelve als dan uit malkanderen genomen voor het vergrootglas te brengen.

Dit word hier naaktelijk in print voor oogen gesteld, benevens het afbeeldsel van den Angel der Mugge, zoo als de Heer Zwammerdam die zeide gezien te hebben.

Wat nu? na zulk een zeer naauwkeurige ver-
tooning geeft de Heer Leeuwenhoek reden van de groote pijn, en opzwellinge der huid, die wy door de muggesteken gevoelen.

Deze Muggekijkery word gevolgd van een antwoord op den brief van wijlen den vermaarden Heere Konstantijn Haigens, handelende van *averegtsom-wassende lindeboomen*, en een fraaije toegift van *tarw*, *gerst*, en andere planten, met bewijs dat 'er geen nieuwe schepsels gemaakt worden. De brief word gesloten met het bezien van *vissen*, en onder die een *kabbel-jauw*, zoo wel met kuit, als hom voorzien: waar omtrent men zig mogelijk zal verwonderen te hooren, dat uit de hom van een Kabbel-jauw dertigmaal meer levende dierkens voortkomen, als 'er menschen op den aardbodem zijn.

Ik hebbe maar twee brieven doorbladert , en wilde gaarne mijn woord houden , van wat meer voor te diffen , maar dewijl in het Boekzaal-vertrekje dezer twee maanden een grooter getal uittreksels moet geplaatst werden, als ik gedagt had , zal het den lezer gelieven, zig althans met dit enkele *Mugge-geregtje* te vergenoegen. Ik noodige hem de naaste reis op een *kijkvoorschje*.

X. H O O F D D E E L.

Gerardi Croesi historia Quakeriana, sive de vulgò dictis *Quakeris*, ab ortu illorum usque ad recens natum schisma, libri III. In quibus præsertim agitur de ipsorum præcipuis antecessoribus, & dogmatis (ut & similibus placitis aliorum hoc tempore) factisque, ac casibus memorabilibus.

Dat is,

Gerards Kroes Quakersche historie. *Of drie boeken van de genen, die men gemeenlijk QUAKERS noemt, van hun opkomst af, tot kunne nieuwelyks gerezen scheuring toe. Waar inne byzonderlyk van hunne voornaamste voorgangers, leerstukken (als mede van dergelyke hedensdaagse ge-
voe-*

January en February 1696. 109
voelens van andere) bedrijven en gedenk-
waardige voorvallen word gehandeld.
t'Amsterdam by Henrik , en de Weduwe
van Dirk Boom , 1696. in 8. 38 bla-
den.

WAar van dan het woord *Quaker* zijn reg-
ten oorspronk heeft , zal ik , wat verder
gekomen , melden.

De Heer * Kroes heeft uit verscheide stuk-
ken , door hem een tijd lang en van alle kan-
ten by eengezamd , ook uit mondeling ge-
spreek met de menschen , gemeenlijk *Quakers*
genaamd , en uit een veelvuldige navorsching
van hunnen opkomst , voortgang , en leere ,
deze historie beschreven , op dat een gezind-
heid , die zoo veel gerufts in Engeland , Schot-
land , Yerland , en elders meer gemaakt heeft ,
best , en na waarheid bekend werde ; terwijl
de geschiedemissen nog in verscher geheugemisse
van ons en onze nabuerige volkeren zijn , *k
wil zeggen , terwijl de *Quakery* niet ouder is ,
als nog niet wel ter helfte van deze onze loo-
pende eeuwe geboren.

Na een inleiding , ten diergelijken berigt
streckende , met een verhaal van de benaming ,
en het onderscheid tussen hen en de oude †
geestdrijvers , hooren we den Schrijver verklaren ,
hoedanige menschen , en van hoedanigen
godsdiens de *Quakers* belijden te zijn ; *t
welk hier op uitkomt , namentlijk

„ Dar hun Godsdiens is afgedaald van God ,
en

* *Predikant te Abbas.* † *Enthusiast.*

„ en gegrond in de Heilige Schriften, de eer-
 „ ste bron van alle de waarheid. Dat de oudste
 „ en eerste Christenen, die voor het verval des
 „ Christendoms leefden, dezelve gevoelens,
 „ die zy hebben, volgens de gemelde Heilige
 „ Schriften ook gehad en beleden hebben;
 „ zulk dat zy zig niet willen onttrekken den
 „ naam van *Euangelische, Apostolische, en Ka-*
 „ *tholijke* [algemeene] *Christenen*. Dat zy hun
 „ beroepen op de Schrift, en de zuivere Schrij-
 „ vers, zonder dat ze aan het gezeg van de
 „ andere latergevolgde (die men Oudvaders
 „ noemt) stiptelijk gebonden willen zijn. Dat
 „ zy gelooven, dat 'er zelf in de Aposteltij-
 „ den een afval van de zuivere Christen-leere
 „ begon te smeulen, die meer en meer ont-
 „ vlamd is, tot dat ze in de zesde of zeven-
 „ de eeuw alomme is doorgebrand, zulks dat
 „ 'er geen blussen aan is geweest. Dat ze de
 „ Hervormers van den Godsdienst, en derzel-
 „ ver yver ten hoogsten prijzen, dog daar by
 „ voegen, dat die meer de valsheid uitge-
 „ roeid dan de waarheid in plaats gezet heb-
 „ ben: en dat daar na andere volgende her-
 „ vormers, wanende de hervorming dapper
 „ voort te zetten, het spoor byster zijn ge-
 „ worden, en, in plaats van de oude vuile
 „ kerkgebreken, menigvuldige dolingen heb-
 „ ben ingevoerd. Dat zy derhalven voorge-
 „ ven, van God opgewekt te zijn, omme
 „ dien zoo lang verwaarloosden Christen
 „ godsdienst, tot behoudenisse van alle men-
 „ schen, te herstellen, en weder op te bou-
 „ wen. De Schrijver voegt 'er by, dat vele
 „ kerk-

kerkgebaren , en plegtigheden van andere hen mishagen , en dat ze afkeerig zijn van den omme- gang met meest alle andere Christenen , zelf die genen , die zig Euangelische , en Pro- testanten noemen , en voorgeven van het Paap- sche Babel uitgegaan te zijn. enz.

Daar hebben we iets van hunne gevoelens verstaan , nu zal hun opkomst en voortgang volgen.

Het queekschool der Quakers is Engeland , het welke de Heer Kroes zegt in deze onze eeuw te wezen * *een land , dat by na alle dwa- lingen ontfangt , en voed.* Zy zelve brengen hun- nen oorspronk t'huis op het jaar 1649 , en zeg- gen , dat ze in den jare 1652 zeer toegenom- men , en versterkt zijn. Want als omtrent het midden dezer eeuw de *Presbyterianen* in Engeland boven , en de *Bisschopsgezinde* onder raakten , waar door wederom andere en andere gezindheden sproten , quamen ook de Quakers op de baan.

Hun eerste aanleider , hoofd , en Apostel , om zoo te spreken , is een zeker Engelsman *Joris Fox* , in 't Graafschap van Leicester † ge- boren , wiens geslagt en afkomst de Schrijver omstandiglijk , na zijn gewoonte , beschrijft.

Deze *Fox* , in zijn jongelingschap een schoen- maker geworden , was van een zeer zedigen imborst , naauwgezet van leven , las zeer veel in den Bibel , dien hy eindelijk byna van bui- ten kende , en deed dikwils gebeden , door wel- ke hy gelijk als verrukt wierd , en goddelijke
aan-

* *Receptrix & pene omnium errorum tellus.*

† 1624.

aanspraken, zoo hy meende, in zijn hart kreeg, kort om, hy word hier afgeschilderd, als een jongman, die ('t zy hy mogelijk wat te zwakke herffenen gehad hebbe of niet) hoe langer hoe meer in een gestreng en afgezonderd leven toenemende, van schoenmaker, een boet-prediker wierd, en door zijn ernsthaftigen handel en wandel, waar toe vele gevallen t'zamenvloeyden, alomme in verscheide gewesten voor een Heilig en Hemelsch man doorging, reizende, en predikende, en berispende met een menigte van zynen reeds geworven ahang, ja zelf nu den naam gekregen hebbende van dat hy wonderen deed, ziek tens genas, en toekomstende zaken konde voorspellen.

Hoewel de meenigte der voorvallen my kan ophouden, moet ik op het volgende nogtans een wijtje stil staan; om mijn woord te houden.

In 't jaar 1649 was *Fox* nu tot den mannelijken vijf en twintigjarigen ouderdom gekomen, wanneer hy te Mansfeld, een steedje in 't Graaffchap Nottingham, in de Kerk tredende, tegen den Predikant, die aldaar op den kansfel stond en bazuinde, begon te spreken; waar uit zulk een oproer ontstond, dat het volk hem hol over bol, uit de Kerk na den kerker sleepte, en 's avonds met allerley smaadheid uit de stad boende.

Fox kreunde zig des luttel, meinende om om der waarheid te lijden: maar het gebeurde in 't jaar 1650, dat hy in de hoofdstad van 't Graaffchap Darbyshire kerkwaarts gegaan zijnde

zijnde na de gedane predikatie voor al den volke zijn hart regt uit sprak, waar op hy weder wierd gevat, voor de overheid gebragt, en, na wat knibbelens met de Predikanten, in gevangenis geworpen. Hy zat daar zes maanden lang, geduerende welken tijd, als hy, en zijne aanhangelingen dikwils het woord *licht* in den mond hadden, ter gelegentheid dat zy den volke vermaanden in het licht, dat is Christus, te wandelen, en verkondigden, dat Hy het licht was, 't welk een ygelijk mensch verlichtte, kregen zy den naam van *belijders en kinderen des lichts*, een naam die, zoo ik geloove, hen beter behaagt, als die van *Quakers*. Trouwens zy zelve bekennen, dat ze den naam van Quakers in dezen tijd van Fox gevangenis gekregen hebben: want als de gevangene Fox dikwils ondervraagt wierd, en hy de Regters telkens voorhield, dat men voor God moest vreezen en *beven*, en dat men de zaligheid met vreezen en *beven* moest bewerken, was 'er een onder de Regters, *Jeremias Bennet* genaamd; die, het word *beven* zoo menigmaal gehoord hebbende (welk woord in 't Engels luid *Quake*) alle de genen, die van Fox gezindheid waren, en van *beven* spraken, *Quakers*, dat is *bevers* noemde.

En zie daar, deze is de ware oorspronkelijkheid des naams *Quakers*, die niet zoo zeer moet gehaald werden uit hunne lichamelijke bevinge, van welke de Schrijver vooraf gesproken heeft, als uit het vorensgezeide geval van den Regter *Bennet*.

Ik voege dit hier by, om dat my een zeker

geleerd man, by de Quakers verkeerende, die hunne leere in den grond verstaat, die Fox zelve gezien en gehoord heeft, ja dat meer is, die den Heere Kroese de grootste opening van zaken wegens de Quakery ter hand gestelt heeft, om dat, zegge ik, die ervaren man my berigt heeft, dat, hoewel 'er eenige dusdanige lichamelijke bevers in 't eerst mogten geweest zijn, het beven egter nooit voor een wezendlijk deel van hunnen Godsdienst is aangezien; en dat hy zelf onder vele groote vergaderingen van dat volk, die hy in Engeland bygewoond heeft, bestaande uit vele duizenden, in al zijn leven nooit meer als drie of vier luiden lichamelijker wijze heeft zien beven, welke luiden by hem niet hooger te boek stonden, als by my, ze weten, dat ze malle grillen bedreven. Ik zwijge, dat de gemelde man, te Amsterdam, in de gemeente der Quakers, heeft helpen besluiten, een zeker vrouwmensch, met dergelijke fratsen bezeten, na veelvoudige vermaningen (eens in 't byzijn van Fox zelf) buiten hunne vergadering te houden.

Nu behoorde ik wel weder tot Fox te keeren: dog dewyl ik ondertussen het eerste boek dezer historie doorlezende, in het zelve zoo vele breedelijk beschrevene voorvallen der Quakersche zaken vinde, die my noodzaken, den aangevangen trant op te korten, en te veranderen; zal de lezer zig met het volgende moeten vergenoegen.

De Heer Kroes vult dit gemelde eerste boek met het vervolg van Fox bedrijf, die niet naliet alomme te prediken, en hoe langer hoe
meer

meer aanhangelingen kreeg, en onder die het huisgezin van een zekeren Regter, *Fell* geheten, wiens Vrouw, weduw geworden, naderhand met *Fox* trouwde, gelijk we wat verder zullen zien. Middelerwijl en had een wijf, *Elizabeth Hotton*, eerst bestaan te prediken.

Fox leerlingen, hier met namen en toenames uitgedrukt, verspreidden zig over al als Sprinkhanen door geheel Engeland, ook in Schotland, en Yerland, van de meeste gezindheden, het zy Bisschoppelijke, het zy andere Protestanten, gehaat, veracht, bespot, en met ontallijke vervolgingen en zware wederwaardigheden geplaagd; van alle het welke zeer aanmerkelijke byzonderheden door de zoetvloeiende Latijnsche penne des Heeren *Kroes* zoo levendig worden afgemaald, dat het groot getal van voorbeelden, en geschiedenissen, ook der stoute en aapachtige bedrijven van sommigen onder hen, eenen nieuwsgierigen lezer zaftjes brengen tot de dood van van *Kromwel*, die den Quakers niet ongunstig was geweest, en wiens voorval met den meêr gemelden *Fox* te Londen, nevens andere historien, rakende den staat der Quakery in Schotland en Yerland, hier verteld word.

Met de regering van *Karel de II*, die den aanvang des tweeden boeks maakt, zien we de yverige Quakers zeer bedrogen in de hopen, die zy op dezen nieuwen Vorst gesteld hadden. Voor af hebben we de historie van de vermaarde Quakers *Foris Keish*, en *Robbert Barklay*, welker uitgegeven schriften niet ongeleerd zijn.

't Is waar , de gemelde Koning Karel had uit Breda aan het Parlement geschreven , dat hy vryheid van gewisse en gevoelens over den Godsdienst in zyn rijk zoude geven , maar hy had 'er bygevoegd , voor zoo verre het de gemeene rust niet stoorde.

Daar op wierden de gehaatte Quakers van hunne vianden wederom vervolgt , hunne vergaderingen gestoord , en zy als rustverstoorders ten hove aangeklaagd , om dat ze den eed van getrouwheid , die d'Engelsche *Allegiance* noemen , niet wilden afleggen , achtende dat het eedzweren den Christenen ongeoorlofd is. Men leze * hier historien , hoe die arme menschen mishandelt en met groote menigkens in stinkende gevangeniskotten geworpen wierden : terwijl de Regters en Bevelhebbers van sommige plaatsen met hen omsprongen zoo als ze wilden , ja zelf eenige vervoerden , gelijk zy in een openbaar geschrift aan den Koning en 't Parlement geklaagd hebben. Maar de Heer Kroes geeft † reden , waarom hun smeekbrief luttel of geen ingang vond. De Koning had Richard Hubberthorn , een van hunne gezindheid , mondelinge belofte van zijn bescherming gedaan , dog quam die niet na , waaromme de Quakers de eigene woorden van de belofte , tot zijn verwijt , in 't licht gaven.

Hier by komt de Historie van eenen anderen *Joris Fox* , die , niet lang te voren voor ruitser onder Cromwel gedient hebbende , en nu Quakersch geworden (men zal hem den jongen

* P. 200.

† P. 209.

gen Fox noemen) een leepen brief aan den Koning schref; en van het Engelsche boek, waar in de Quakers bewezen, dat men in dertig talen tot een enkel man alleen zegt *gy*, en *u*, en niet *gyl*: en *ul*: in 't meerder getal, gelijk der Engelschen gewoonte is, als ze een aanzienlijk mensch aanspreken.

Het jaar 1662 was den Quakers rampspoedig door het bevel des Konings, die een Paapsche Koninginne, de dogter van Portugaal trouwende, en zijn rijk gevestigd hebbende zig alleen aan zijne wellusten overgaf; want door aanhirsen van quade raadsluiden plaagde men de onderdrukte menschen met het af-eiffen van tienden, en hen tot den gemelden eed te dwingen; welke als zy weigerden te doen, wierden zy in bange kerkers gesmeten, daar vele hunner voornaamste storven, en hunne goederen verbeurd gemaakt.

Dewijl de Schrijver een stuk weegs hier na daar hy van het * profeteren der Quakers spreekt, iets te boek slaat, dat hunne quade voorbeduidfelen van Karels regeringe vertoont, zal ik het zelve op † deze plaatse wat vroeger inlijven, ten blijke, hoe van allen tijde het menschedom gretig tot het aannemen van wondervertellingen, en voorzeggingspraat genegen is geweest; zonder misschien op de omstandigheden, of mogelijkheid der zake naauwkeuriglijk te hebben acht genomen.

Een zeker Quaker, Serles genaamd, Wever van zijn ambagt in de Stad † St. Edmunds-

H 3

Bury,

* P. 272.
la Faustini.

† † P. 211.

† In 's Latijn Vil-

Bury , of Bury , zag in den zelveu jare 1662 op een kopere ketel , die ten zijnen huize op 't vyer stond , deze volgende woorden met groote letteren geschreven. **WO TO ENGLAND FOR POYSONING OF CHARLES THE II CARDINAL. Y UNDERSTANDS MOLOCH. TWENTY NATIONS WITH HIM. ENGLANDS MISERY COMETH.** Dat is , *Wee Engeland ! van de vergiftiging van Karel den II , Kardinaal. Ik versta den Moloch. Twintig volkeren met hem. Englands ramp kome aan.* Hoe krom en verward dit is , men kan nochtans lichtelijk zien , waar het heen wil.

Dit alleen staat aan te merken , dat in het oorspronkelijk Engelsch verhaal in plaats van *Y understands* gelijk de Heer Kroes leest , *Yonder stands* gevonden word ; zoo dat de zin der woorden niet was *ik versta* , maar , *zie daar staat de Moloch.*

De historie luid verder , dat de man , dit ziende , zijne gebueren inriep , die de letters ook zoo zagen staan , zonder te bemerken , hoe ze daar op gezet waren , en dat vele borgers , en wel de aanzienlijkste van die stad , behalven de Quakers , dat gezigt voor waarachtig verklaard hebben , want de woorden bleven d'er byna een geheel uer staan , eer ze van zelf verdwenen.

Ik zal mijne gedagten over dit stuk niet zeggen , maar liever tot de alomverdruchte Quakers voortgaan.

Zy droegen met een ongemeene standvastigheid de aangedane smarten , en de Heer Kroes ver-

verhaalt onder anderen de zeer vrome en aanmerkenswaardige woorden, die een zekere * Burroug te Londen op zijn sterven in het gevangenhuis sprak.

In de twee volgende jaren ging 't met hen nog arger, dewijl hunne vianden hen nagaven, als of zy Papiſten en Jezuiten onder hen lieten ſchuilen: een laſter, die de Quakers zoo veel lijden aanbragt, dat zy met honderden te Londen, en in de meeste ſteden, by het ſchijn van boeven en ſtruikroovers wierden opgeſloten.

Eindelijk namen verſcheide regtbanken een beſluit, van de hartvogrige Quakers, die voor geen gevangeniſſen vreesden, na de eilanden van Barmuden en Jamaika te zenden, mannen en vrouwen, yder op byzondere plaatſen, en dat voor den tijd van zeven jaren, ten zy iemand die ſtraffe met honderd ponden ſterling wilde afkopen. Maar we zien † hier zeldzame gevallen, waar door duſdanige gedoemde en reeds t'ſcheep geworpene menſchen verlost wierden.

Men vertelt dat, als 'er in den jare 1665 te Londen en in het omleggende gewest een doodelijke lugtziekte, heele legers menſchen ter grave voerde, sommige Biſſchoppen, ſet op de Quakers gebeten waren, den Koning verzogten, dat hy, om van God een einde der peſt-quellaadje af te bidden, de goddelijke gunſt wilde verdienen, met zijn rijk van de peſt der Quakery te zuiveren, en die menſchen als uitvaagfels wech te jagen; maar de Koning

H 4

liet

* P. 219. † P. 252.

liet de oude straffe blijven, en wilde tegen hen niet verder woeden, wel bewust geworden zijnde, dat zy zijn rijk niet verrieden.

Ondertussen had de eerst genoemde Fox; met zijn vriendinne, de weduwe van eenen Fell, hier vorens gemeld, drie jaren lang vast gezezen, anderhalf jaar op 't kasteel Lankaster, en anderhalf jaar te York.

In het jaar 1666 wierd een groot deel der stad Londen door den brand, dien de inwoonders lang geheugd hebben, deerlijker wijze verwoest; en gelijk veeltijds by voorval van zulke algemeene rampen van pest, brand, moordery of nederlagen, ik wete niet welke voorzeggingen onder den volke gestrooid worden, die quansuis de dingen, eer ze gebeurden, verkondigd hebben, hoewel men de zaak grondelijk navorschende veeltijds zoude bevinden, dat het bedrog, of duistere herflendweepery is, alzoo liep 'er in dien tijd een gerugt, dat verscheide Quakers de gemelde ongelukken van pest en brand, met nog een deel andere gebeurtenissen, duidelyk * voorzegt hadden. Hoe 't zy, of niet, de Quakers hadden een weinig koelte tegen de hitte der vervolging, zoo lang als der Londenaren ramp het geheele rijk in anxt hield pag. 275.

Maar zoo veel te meer leden zy wederom in Yerland, en meest in Schotland, daar hunne plagen zeer zwaar waren.

By dit geval vermeld de historyschrijver, met welk een scherpzinnigheid de Quaker *Joris Keith* den godsdienst dezer menschen in geschrift

* Zie de voorbeelden pag. 273.

ſchrift verdedigde , en hoe de bekende *Helmond* , zoon van dien vermaarden vader , toen ter tijd in Engeland zijnde , zijn gevoelen van de menigvuldige *zielverwiſſeling in nieuwe lichſchamen* onder de Quakers , dog (dit voeg ik 'er by) tegen hun wil , verbreide.

Hier volgt nu de historie van den bekenden * *Willem Pen* (zoon des Britſchen Zeevoogds van den zelve name) de beroemdſte en welſprekendſte , die ooit de Quakerſche ſtellingen beweerd heeft. Ze worden achter dat verhaal ontvouwt , nevens de manier van der Quakeren byeenkomsten , verre afgezonderd van alle geestelijke dwingelandy , en gansch niet eens gezind met de Socinlanen , en Mennoniten. Deze omſtandigheden betreffen , met een woord gezegd , den ganschen kerkelijken ſtaat der Quakers. *Keith* word in den jare 1667 in Schotland vaſt gezet , en ſchrijft zijn boek *van de onmiddellijke openbaringe van Jezus Chriſtus in den menſch*. *Pen* geraakt ook in de gevangeniſſe , om dat hy te fel tegen de Engelſche godgeleerde geſproken en geſchreven had.

Nog maakte een zekere *Salomon Eccles* op den zelve tijd veel geraas , eerst in Yerland , thans in Engeland. Deze quant , eerst een Zangmeester geweest , had , tot de Quakers overgegaan , alle zijne zangkunſtige speeltuigen den vyere opgeofferd , en was een leeraar van zijne aangenomen gezindheid geworden.

In dit jaar trouwde *Fox* , die tot nu toe ongehuwd was geweest , de weduwe van *Fell* ,

Margariet geheten, en leefde met haar in alle bedenkelijke en onbesproken vreedzaamheid.

Maar in 't jaar 1670 wierden de beklaagelijke Quakers door geheel Engeland, om 't weigeren van tienden te betalen, en den eed van getrouwheid te doen, op den ouden voet, gevangen, verjaagd, en geplonderd; en de voorbeelden van 't zelve zijn velerley, byzonderlijk het bedrijf van *Pen* aangaande.

Als nu in het Schrikjaar 1672 de beruchte krijg tuffen ons Hollanders en de twee verknogte Engelsche en Fransche Koningen ontstaan was, liet Karel de II, om in zijn rijk geen sweespalt te voeden, een bevel uitgaan, waar mede hy alle gezindheden, behalven de Papiſten alleen, vryheid van Godsdienstpleging verleende. Maar die rust duurde niet langer als den oorlog.

Joris Fox, heel Engeland doorgezworven hebbende, deed nu een togt na 't Engelsch Amerika, en schreef in den gemelden jare 1672 een brief aan zijne geloofsgeuooten, dog na twee jaren wedergekeerd wierd hy te Worcester van den Regter Parker, om dat hy vergadering hield, gevangen, en langer als een jaar vast gehouden: eindelijk ontslagen quam hy zijn vrouw weder t'huis, en schreef brieven, en vermaanschriften, aan dezen en genen, ook aan de Joden te Amsterdam, aan de Papiſten, ja zelf aan den Paus van Roome.

Na een omſtandig verhaal van het twistredenen der Quakers tegen hunne wederſtrevers, en hoe Robert Barklay, die hunne leere in zijn Latijnsch boek op vaste koten gezet had, door
som-

sommigen in schrift wederlegd wierd (terwijl ondertussen jaar op jaar hunne vervolgingsrampen in Engeland en Schotland niet stil staan) brengt de Heer Kroes zijnen lezer tot het jaar 1685, in 't welk Koning Karel de II stervende plaats voor zijn broeder Jakob de II maakte, een tijd, den Quakeren de wenschelijkste, dien zy ooit beleefd hadden, om dat de nieuwe Monarch volslagen vryheid van gewisse door zijn gansche rijk liet verluiden. De historie van dien tijd is te bekend, dan dat ik het bedrijf en inzicht van dien althans ontkroonden Koning hier behoefte te vermelden: 't is zeker, dat de Quakers hem grooten dank zeiden, en by hem in een zeer goed blaadje stonden. En geen wonder voorwaar. Daar zaten toen in Engeland 1460 Quakers gevangen, die op Jakobs bevel ontslagen wierden, en meer als 200 andere, die hier en daar nog in hegtenisse geraakten, verkregen den volgenden jare hunne vryheid.

Koning Jakob was hen zoovriendelijk, dat hy zijnen hovelingen en lijfstrawanten gebood, geen Quakers eenige de minste moeyelijkheid aan te doen, als ze met gedekten hoofde, na hunne gewoonte, zijn Majesteit voorbygingen, of aanspraken: ja hy sprak hen, als ze somtijds bedeesd voor hem stonden, zelf eerst aan, en stak hen een hart onder den riem, ten blijke zijner minzaamheid: een zake, misschien in eenig hof des werelds nooit bevonden.

't Is gebeurt, dat een Quaker, met den hoed op 't hoofd, Koning Jakob aansprak. De Koning nam zijn hoed af, maar de Quaker ver-

verzocht hem dat hy die geliefde weder opte zetten; waar op zijn Majesteit niet onaardiglijk antwoorde, dat, als 'er een Koning was, ten minsten een met ongedekten hoofde behoorde te zijn.

Willem Pen was zoo gemeenzaam met dezen Vorst, dat hy dikwils ueren lang met hem in gesprek was, terwijl andere grooten moesten staan wagten, en had by gevolg groote geleendheid omme niet alleen zijnen broederen den Quakers maar ook vele andere menschen aan 't hof dienst te doen. Hier uit rees de haat van andere gezindheden, klagende, dat Pen zoo wel als de Koning een huichelaar, en Jezuijt in zijn hart was; dog hier tegen verantwoordde zig de man met een vrymoedig geschrift, en beweerde dat hy niets minder als Pausgezind was.

Waar toe meer woorden? 't is wereldkundig, hoe de gemelde Koning Jakob, met het afschaffen der Rijkswetten, teffens den Roomschen Godsdienst, en deszelfs kerkgebaren, tot zijn eigen ramp, poogde in te voeren, en wat daar op gevolgd is.

Pen kon niet vermijden, dat hem de quade naam naging, als of hy met Koning Jakob, in Vrankrijk gevloten zijnde, nog verdrag hield. Hy wierd daar over in regt onderzocht, en bleef zedert dien tijd wat meer binnen 's huis, alwaar hy boeken schreef.

Fox storf in 't jaar 1691, en liet een groot boek van zijn bedrijf na, dat onlangs in d'Engelsche tale is uitgekomen. Hy zelf word * hier na de gaven zijn 's lichaams en gemoeds van den Heer Kroes afgebeeld.

* P. 382.

Na

Na zijn dood, geduerende de regering zijner tegenwoordige Majesteit van Groot Britanje, vervielen de Quakers in een zware oneenigheid, met welke te onderzoeken ik bevinde de historie van den opkomst en voortgang der Quakery tot dezen onzen huidige dag toe in dit tweede boek ten einde gebracht.

Het derde boek beschrijft, hoe de Quakersche zaken zedert haren opgang zig in andere landen, rijken, en vorstendommen hebben toegedragen, en dit is derhalven een nalezing van het gene de voornaamste Quakers, en wel der meeste vorens genoemde personen, buiten hun Vaderland Britanje hebben uitgevoerd.

Onder deze buitenlandsche gewesten, daar zy hun vertoond hebben, zijn byzonderlijk eenige plaatsen van Amerika, die onder der Engelanden gebied staan, gelijk als Nieuw Engeland, in Noorder Amerika gelegen, een landstreek, ouwlinks bewoond van eenige menschen, die de dwingelandy van sommige Koningen en Bisschoppen derwaarts ontvloeden zijn.

Na dit land voeren ertelijke mannen en vrouwen, onder welke twee, *Anna Austin*, en *Maria Fisher* genaamd, strax kennelijk, te Boston, of Nieuw Londen in de boeyen worden gezet, en vele andere van beiderley sex vervolgt, gegeesseld, en met honger en kommer jammerlijk mishandelt. Ja men was daar zoo Barbaarsch, dat der Quakers kinderen, tot voldoening van opgelegde boetens, die de arme menschen niet konden betalen, aan de Engelschen in Virginje zouden verkoft zijn geweest,
in-

indien de Schippers, uit medelijden over het erbarmelijk geween der onnoozele, het koopgeld tot hun lossing niet betaalt hadden. Zoo leefde men met dat volk voor en na het jaar 1657, en in de volgende jaren nog wreeder, want drie wierden hun regter oor afgesneden, niet in 't openbaar voor den volke, het welk medelijden had, en die bitterheid misprees (hoewel zeker * predikant op den kansel verklaarde, de misdaad van dezelve op zig te nemen) maar heimelijk voor een Regter van pijnlijke zaken; en een werd in zijn hand met de letter H gebrandmerkt, ten teken dat hy een *Hæreticus* [ketter] was.

Treurig is de Historie van twee dezer weerlooze menschen, op een andere plaats in dat gewest aan een galg gehangen, wier laatste woorden, eer het touw hun stem smoorde, daar nevens gemeld staan. Een vrouw, ter zelve straffe gedoemd, en reeds met de koorde om den hals, geknevelde handen, geblinddoekte oogen, en toegebonde rokken op de ladder staande, ging, na die uiterste vervaarnis, voor dien tijd vry, dog wierd een jaar daar na om dat ze de stoutheid had van weder te Nieuw-Londen, alwaar ze uitgebannen was, te komen, 's anderen daags na haar komste andermaal galgwaarts gebragt, en opgeknoopt. Ik late de verdere voorbeelden van dus, en anders'gestrafte Quakers den lezer in 't vervolg na zoeken. Dit geschiede in 't jaar 1660.

Koning Karel de II, hebbende dit woeden tegen de Quakers uit een smeekschrift aan hem
en

* P. 405.

en het Parlement verstaan, verleende in 't jaar 1661 een geschrevene gebodbrief, die een Quaker zelf overbragt, waar mede zijn Majesteit de Overheid van Nieuw-Londen, en alle omleggende steden beval, zijne onderdanen, die men Quakers noemde, aldaar gevangen, of tot eenige straffe gedoemd, niet ter gevondiste straffen over te geven, maar aanstonds met hunne bezwaarnissen na Engeland te zenden, om hen aldaar zoo te handelen, als met de rijks wetten, en hunne verdiensten bevonden zoude werden over een te komen.

Dit maakte de Regters aldaar wel wat onzigtiger, dog de Quakers hebben d'er na dien tijd weder geleden: de lijdens worden met namen en toenamen beschreven.

Eer de Heer Kroes van *Nieuw-Engeland* afgaat, meld hy ons ook der Quakeren kruislor, hen in het daar by gelegene *Nieuw-Holland* overgekomen.

In *Pensylvanien*, die bekende landstreek van het Engelsch Amerika, van welke de voren genoemde Willem Pen, niet uit de erffenisse van zijn Vader Willem Pen, (gelijk de * Heer Kroes te boek slaat) maar na zijn 's Vaders dood door Koning Karel, tot betaling van 't gene hy aan den Ouden Pen schuldig was, Heer is geworden, waren de Quakers, om der gewetens vryheid, veiliger; dog door de menigerley gezindheden zijn ze aldaar met elkanderen over sommige geloofsstukken in een twist geraakt, die zelf in Engeland is overgewaaid, en te Londen nog duert. Deze brabbeling,

* P. 438.

beling, aan welke de vermaarde Quaker Keith, die in 't jaar 1689 te Philadelphia, een stad van Pensylvanien quam, zijn deel heeft, word in haren t'zamenhang aangewezen.

Het voornemen van sommige Quakers in hunnen opkomst was geweest, zelf in Azia en Afrika te gaan prediken, maar de Oost-Indische maatschappy liet niet toe dat zy derwaarts voeren. Weshalven zig elders hier en daar verspreidende quamen ze ook in Holland, daar sommige, en andere, onder hun bende schuilende, vremde fratzen bedreven.

In 't jaar 1655 waren ettelijke van die soort te Amsterdam, en in mijn geboortestad Rotterdam, daar ze wondere kueren aanregtten, en eenige belhamels voor een wijtje in 't dolhuis gezet, daar na weder geslaakt wierden. Onder die was eenen *Izaak Furnier*, die koddige grimmatzen maakte, en zig voor Quaker had uitgegeven; schoon hy naderhand, zijne goederen door de billen gelapt hebbende, Paapsch wierd, en zoo gestorven is. 't Geheugt my, dat ik, nog zeer jong zijnde, dien vent hier in onze stad, toen hy voor Pausgezind deurging, als een slet langs de straten hebbe zien druipen. De Heer Kroes vertelt hier het gros der Quakersche bedrijven in vele nabuerige Hollandische steden; hy voegt 'er 't zijne van de Mennoniten en Socinianen tuffen beide, en wat hen in Friesland zedert die tijden is wedervaren; hy meld ons daar by de historie der Labadisten, onder welke de vermaarde *Anna Maria Schuermans* zig had begeven, en gestorven is; hy verhaalt de komst van

van de Quakers *Pen*, *Keith*, en *Barklay* in Holland, en gaat van daar voort tot hunne bewegingen in Oost-Vriessland, en voornamentlijk in de Stad Embden.

Als we daar den loop der Quakery ook gezien hebben, laat hy ons die in de Paltz zien, daar de Quaker *Ames* (deze was de grootste woelgeest in Holland) den Keurvorst begroet had. Derwaarts gingen ook daar na *Pen*, *Barklay*, en *Keith*, toen ze met *Fox* in Holland waren gekomen: terwijl *Izabelle Fell*, *Fox* stiefdogter, met de huisvrouw van *Keith*, en nog een Hollandische Quakerin, na Herford of Herwerde in Westfalen togen, en aldaar de roemrugtige Vorstinne Elizabeth, dogter van Frederik, Koning van Bohemen, en Paltzerkeurvorst een Engelschen brief van *Fox* overbragten, op welke die verstandige Princesse een beknopt en minzaam antwoord in dezelve spraak geschreven, aan haar wederom ter hand reikte.

Fox zelve reisde na Frederikstad in Holstein, en bezogt de aldaar wonende Remonstranten; ja de Quakers hadden in Pruissen, en in de steden aan de Oostzee gelegen, hunne predikingen gedaan, en eenige slegte luiden aan hun snoer gekregen: dog deze zijn van de Luthersche zeer vervolgd, en *Fox* schreef in 't jaar 1677 daar over aan den Koning van Polen een brief, die, in Holland uit het Engelsch in de Hoogduitische taal overgezet, en zijn Majesteit behandigd, zoo veel te weeg bragt, dat de vervolging te Dantzik en daar omtrent ophield. Zie daar, zoo een *Fox*, die zijn enkele naam onder den brief zette, schrijft als van wegen een

gansche gemeente, en als magt hebbende, aan een Koning. Iemand mag denken, dat geen vernuft, hoe nederig het zy, zonder eenige zugt van glory is. Als de vervolging weder herleeftde, bestond Fox andermaal aan den Koning van Polen te schrijven, dog met minder gevolg; want de Quakers blijven daar gehaat, en arm.

Die beluft is, de historien der *Pietisten* in Hoogduitsland te lezen, kan dezelve hier beschreven vinden: achter die uitweiding volgt de reis van weinige Quakers na Duinkerken, en hun bedrijf van geen belang in Vrankrijk. *Steven Krisp*, vermaard Leeraar onder hen, onlangs overleden, en wiens predikaatsien in de Boekzaal aangeteikend staan, heeft een boekje in 't Engelsch aan de Fransche vlugtelingen geschreven, 't welk in 't Fransch is overgezet.

De Heer Kroes meent, dat het in 't Fransch meer opgehelderd en vergroot is, als Krisp het zelve had geschreven, dog ik wete uit den man, een groot Taalkenner, die het oorspronkelijk Engelsch onder zig heeft, dat dit een misslag is, en dat die Krisp een goed Schrijver was.

Het werk word besloten met vertellingen van twee Quakerinnen, welker eene den althans heerschenden Koning van Vrankrijk, en een andere den Turksen Keizer persoonlijk gingen aanspreken, mitsgaders van het geval, dat twee Quakerste Roome, eente Jeruzalem, en twee Quakers vrouwen door de Inquisitie op het eiland Malta is overgekomen.

NADEMAAL de geleorde Schrijver dezer historie veel gewaagd van de woelery der Quakers

kers in Holland, toen ze in de vorens gemelden tijd van hunnen bloey waren, kan ik niet nalaten hier iets aan te lassen, dat ik in mijn eerste jongelingschap gehoord hebbe uit een overleden man, die, hoewel zoo min een Quaker geweest zijnde, als ik ben, nogtans vele gevallen, hen te Rotterdam gebeurd, had bygewoond, en my, dezelve van mond tot mond meer als eens vertelt heeft.

Onder alle gezindheden, by welke de Quakers in Holland, en voornamentlijk uit deze stad, den meeste heul zogten, waren by uitmuntendheid de Mennisten, of Mennoniten, die hier meer als eene vergaderplaats hebben, en nog een ander soort van menschen, welker vele wel in de meeste geloofsstukken met de Mennisten eens zijn, dog andere na de gevoelens van den berugten Faustus Socinus hellen. Deze laatste laten zig de kromtalige benaming van Collegianten aankeunen, om dat zy een [Collegie] dat is, byeenkomst houden, waar in yder mansperfoon vryheid van spreken heeft, en, al is hy kleinverftandig en ongeoeffend, zijne evennaasten, zoo mannen als vrouwen, die daar zitten en luisteren, mag stichten. Andere hebben hen den naam van Profeten gegeven, om dat by hen vryheid is van profeteren, *k wil zeggen, van godsdienstige zaken te spreken.

Al wien het gebeurt is, die Profeten dikwils te hooren kouten, en haarklooven, en den aart, handel en wandel, zoo wel der eenvoudige, als andere uit hunne gezindheid heeft gadegeflagen; ik twijfele niet, of hy zal met

my oordeelen, dat deze menschen, daar ze alle op verre na niet even schrander zijn, nogtans meest altemaal grondig zijn bedreven in eene konst, welke te kennen elk een niet gegeven is, namentlijk de konst van met gemak de kost te krijgen.

En wat de godsdienstige oeffeningen in hunne vergaderingen belangt, 't is waar, zy hebben by wijlen vernuftige mannen onder hun gehad, maar die de overige hoort praten, en Luciaan gelezen heeft, mag zig vry erinneren, het gene die aardige Griek vertelt van Demonax, die, als hy twee ongeleerde filozofen hoorde elkanderen vragen en antwoorden, tot de omstaande sprak; * *vrienden; wat dunkt u? schijnt een van hun beiden niet den bok te melken, en d'ander een zeef daar onder te zetten?* Dit zy alleen van de ongeoeffende gezegd.

Maar de Quakers, die te Rotterdam gekomen waren, vonden zig in hunne inbeelding grootelijks bedrogen; want de Mennoniten en zoo genaamde Profeten (uitgenomen eenige weinige, en onder die een onnoozele kockebakker, en een in zijn herflens geprikte wituwerker, die in het dolhuis raakten) waren zoo gek niet, dat ze na deze halfbakke Quakers luisterden. En met reden: zy zagen met een wederwaardigheid de fratsen van een deel stijfkoppige narren, die slegts den naam van Quakers aannamen, en als halve dollemans door de stad liepen keffen, en twisten, en muggeziften

* In zijn Demonax. Οὐ δοκεῖ ὑμῖν, ὦ φίλοι, ἴφη, ὅτι ἐστὶν ἄλλο τῆτι τρέχει αἰμίλῳ, ὅδ' αὐτῆς κρέσσειται ὑπερλίτως;

ten, zonder de stellingen der rechte Quakers te verstaan.

Zoodanig een was de gemelde *Furnier*, die gemeenlijk binnen of buiten de stad met aapachtige gebaarden op een ladder stond en preekte, niet anders als men de hansworsten voor een goochelkraam ziet staan. De gemelde witwerker, een man, door wondere herffenbuijen gedreven, zat met een blok aan 't been in 't dolhuis, dog verbrijzelde daar mede zoo behendig de muer van zijn hok, dat hy door dezelve het hazepad koos. De koekebakker wilde zijn overheid gehoorzaam zijn, en bleef zitten, dog wierd, gelijk vorens gezegd is (en de Heer Kroes verhaald dit ook) wel haast ontslagen.

Deze en dergelijke gekken dan, als zy zoo vryelijk niet weder darden byeen komen, lieten een geschrift drukken; zijnde nu gebeten niet alleen op de Gereformeerde en Remonstranten, die hen steeds in 't vaarwater zaten, maar ook voornamentlijk tegen de Mennonieten, en vorensbeschrevene Profeten, Deszelfs inhoud was *een beschrijvinge van de HOERE VAN BABEL*, en *waarschuwing daar tegen*, hier op uitkomende.

„ Dat de leelijke Antichristische hoere van Babel in alle gezindheden heerfchte.

„ 't Is waar, te Roomezat wel die groote hoere der hoeren, dronken van 't bloed der heiligen, en zoo voorts, maar daar was nog een, die haar dogter was, wel op een andere wijze hoerende als haar moeder doet, maar die echter ook voor hoer speelde. Dit was (of 't niemand konde raden) na de Qua-

„ kersche verklaring, het lichaam der Prote-
 „ stanten in 't gemeen. Dan was 'er nog een
 „ andere hoer (ik verschudde onder het schrij-
 „ ven mijn lever eens) die onder schijn van
 „ verdraagzaamheid geen kleine hoerery be-
 „ dreef. Dit trof de Arminianen.

„ Maar! Maar! eindelijk was 'er nog een
 „ hoer, een sijne doortrapte hoer, die in ze-
 „ digen gewade trettig en netjes voor den dag
 „ quam strijken, als of ze het nederigste en
 „ eerlijkste zusje van alle die vorige hoeren was,
 „ daar ze nogtans voor de allerlittigste behoor-
 „ de gerekend te werden; want zy, en hare
 „ aanhangelingen zondigden met haar kleed-
 „ jes, en kapjes, en manteltjes, en rokjes, en
 „ hoedjes, en besjes, zoomtjes, plooitjes,
 „ kale oortjes, en wat des meer is (ik vergeet
 „ schier de helft) en deze was de gemeente
 „ der Mennisten.

Ik hebbe my in 't verhaal van den inhoud
 aan geen woorden gebonden, maar het quam
 ten naasten by op het vorensstaande uit.

Weinige dagen na 't uitstrooijen van deze
 beschrijvinge der Babylonische hoere vroeg een
 van de voorschreve drie, Furnier, of de Koe-
 kebaker, of de Witwerker, iemand dien ook
 zoo een brief was t'huis gezonden, of hy de-
 zelve wel had gelezen, en, voegde hy d'er by,
*wat dunkt u, vriend, is 't niet een stijl, als van
 den Profete Jezaias? ja,* antwoorde die goede
 man, *het schijnt my de stijl van een grooten gek
 te zijn,* en daar meê liep de halfbakke Quaker
 de deur uit.

Mijn voornemen van nog meer gevallen,
 hier

hier toe behoorende, te vermelden, word my door lust tot ernstiger stoffe belet.

Byvoegfel.

Op den zeventienden van Sprokkelmaand jongstleden hebben de Quakers in Engeland aan 't hoogerhuis, te Londen vergaderd, by geschrift verzogt, dat zy in de gerigshoven zouden mogen volstaan met een verklaring van ware woorden in plaatse van eede, mits zig aan de straffe, tegen meinedigheid gesteld, onderwerpente, in gevalle iemand van hun bevonden wierd een valsche verklaring gedaan te hebben. Dit verzoekschrift gelezen zijnde wierd met 189 stemmen tegen 145 gestemd, dat men het verzogte zoude inwilligen.

XI. H O O F D D E E L.

Les eloges des Hommes scavans, tirez de l'histoire de *M. de Thou*, avec des additions, contenant l'abregé de leur vie, le jugement & le catalogue de leur ouvrages, par *Antoine Teissier*, Conseiller & Historiographe de sa Serenité electorale de Brandenbourg. *Premiere partie*. Seconde edition, revûée & augmentée d'un tres grand nombre de remarques.

Dat is,

Lof vermeldingen der geleerde Manneyn, getrokken uit de historie van den Heer de

I 4

Thou,

Thou, met byvoegfels, vervattende het kort begrip van hun leven, oordeel, en lijst hunner werken, door Antoni Teiffier, Raad en Historyschryver van zyn Keurvorstelyke Doorlugtigheid van Brandenburg. Eerste deel. De tweede druk, overzien, en vermeerderd met een groot getal aanmerkingen. Te Utrecht by Francois Halma, 1696. in 12. 23 bladen.

EEn zonderling cieraad der historien, van den voortreffelijken Franschman Jakob Thuanus [of de Thou] in 't Latijn geschreven, is, dat de man daar inne gewaagd het leven en bedrijf, den lofen laster van meer als vier honderd menschen, die ten tijde der * geschiedenissen, van hem vermeld, door hunne geleerdheid vermaard zyn geworden, en eenen duerzamen roem in het gemeenebest der letterluiden zullen blijven behouden.

De Heer Antoni Teiffier achtte dat hy niet te onrecht zynen landsgenooten dienst zoude doen, met in een byzonder boek, en in hunne sprake dezen bondel der persoonaadjes-vertooningen te laten uitgaan; want behalven dat de Fransche sprake in onze dagen overal van groot gebruik is, en wel voornamentlijk by de genen, dien het niet heeft mogen gebeuren, der overheerlijke Latijnsche kundig te werden, komt het elk een aan zyn beurs
niet

* *Zedert de dood van Francois den I. tot die van Henrik den IV.*

niet gelegen, met de historië van de Heere de Thou, een hooggeagt en zeer dier werk, in zijn boekvertrek te pronken.

Hy vond ook raadzaam, dewijl de gemelde beschrijvingen, uit den Heer de Thou getrokken, kort en bondig zijn, achter yder van dezelve eenige aantekeningen te voegen, tot verklaring van der beroemder mannen leven, en telkens den lijst van eenes ygelijks geschrevene boeken.

Daarom zag men den eersten druk van dit uittrekselwerk, in den jare 1683 vervaardigd, alomme zeer gewilt, en boekkenners spraken van des Heeren Teiffiers nutten arbeid met veel lof: 't welk hem verplicht heeft, deze tweede uitgifte merkelyk te vermeerderen, en verbeteren.

Zie hier dan een historijlijst, die geen boek-oeffenaar kan ontberen, wanneer hy de vermaarde menschen, in de Thou aangehaald, thans zwierig, en na hun regte waardy afgeschilderd, in eenen opslag wil beschouwen: ja zie hier iets, dat in de Thou niet te vinden is.

De eerste in rang na den tijd is *Francois Vatablus*, in zijn leven groot kenner der Griekse en Hebreeuwsche tale, wiens aanmerkingen over den Bibel bekend zijn. Hy schreef nooit (zeldzame traagheid in zulk een taalwijzen man!) maar zijne toehoorders hebben die uit zijn mond geschreven, als hy te Parijs lessen deed.

Peter Bembus, de vierde, hier voorkomende, was een zeer geleerde Italiaan, die in den

138 *De Boekzaal van Europe*,
jare 1470 binnen Venetiën geboren wierd. Hy,
en Jakob Sadolet van Modena, beide van Paus
Pius op een jaar Kardinalen gemaakt, en on-
der de regering van hem gestorven, schreven
lekkere tale, zoo in dicht, als ondigt. Bem-
bus had zig tot den ouderdom van 43 jaren
stilletjes by de boeken gehouden, te vreden
zijnde met den lof, die de wereld aan zijne
schriften gaf, maar Paus Leo de X, ten
Roomfchen Kerktroon verheven, verkoor hem
tot zijn geheimschrijver, met en benevens
zijn vriend Sadolet.

Na de dood van Leo begaf hy zig weder ge-
heel en al tot stille boekoeffeningen, tot, dat
de gezeide Paus Pius hem in 't jaar 1539 met
den rooden hoed vereerde.

Dat Bembus in sommige zijner Schriften
niemand min dan een kerkelijk, of Christen-
perfoonaadje gelijkt, moet men den verdorven
tijd, in welke hy leefde, en de goddelooze
hofhouding van den gemelden Paus Leo wij-
ten: een hof, zoo verzopen in wellusten, en
alle bedenkelijke lijfs-weelden, dat Baptist
Mantuaan het zelve noemt

———— *Romana gravi maculata veneno*
Curia, qua sparsit terras contagia in omnes.

Dat is,

*Het Roomfche hof, zoo goddeloos,
Zoo zwaar-fchenddadig, grof en boos,
Dat haar venijn aan alle kant
Was voortgespreid, van land tot land.*

Leo was een snood man, die in den Christe-
lijken

lijken godsdienst zoo luttel geloofde, als in de Mahometaanfche, maar dezelve alleenlijk voor een guichelpel, en tot koffering van zijn beurs gebruikte. De brave Schrijver der Trentfche kerkvergadering verzekert ons, dat hy geheel ondeugend was, en om geld tot zijn wellustplegingen te hebben affaen verkoft, waar tegen Luther met zoo veel yver aanging: voor de rest, hy mogt geleerde hnden wel zetten, was een liefhebber der zangkunde, en zag gaarne wat moois; maar met den godsdienst, gelijk ik gezegd hebbe, dreef hy den spot: ja men zegt, dat hy, met Bembus van het Christelijk geloof sprekende, gewoon was te zeggen, dat het verdigtfel van Christus hem zeer voordeelig was geweest.

't Is dan geen wonder, dat Bembus niet veel beter als zijn meester Leo kretde, en by een goelijk vrouwenfch drie kinderen reedte. Hy had zulk een afkeer van den Bibel te lezen, dat hy een zeker vriend raadde, dezelve nooit in te zien, by aldien hy zijn stijl niet wilde bederven: zoo was hy verzet op de befchaaftheid der werreltfche fpraakkunde. Een fchoone zuil der Moederkerke! Sadobet, zijn amptgenoot, was ewaltiger en vromer.

Maar genoeg van dezen Kardinaal: laat ons d'een en d'ander meer bezien.

Met beter lofsprake verfchijnt hier *Markus Antonius Flaminius*, ook een Italiaan, een zeer geleerd man, vroom en wijs Dichter. Hy had het ongeluk, dat vele menfchen van letteren gewoon is te drukken, te weten een zwakke maag, en telkens opborrelende lijfsqua.

140 *De Boekzaal van Europe*,
qualen, die hem, nog jong zijnde, in 't graf
sleepten. Zijn Latijnsche Psalmen, uitbrei-
ding, en lofzangen betuigen zijn edel ver-
nuft.

Sebastiaan Munster, een goed Wiskonste-
naar, daar na een groot kenner der Hebreuw-
sche taal, en godgeleerdheid, kan ik niet ver-
zwijgen, om dat ik * hier leze dat die hoog-
geleerde man, geboortig van Ingelsheim, en
te voren een koorddragende Monnik geweest
zijnde, den kap op den tuin gehangen, en den
Onroomschen godsdienst beleden heeft.

Lilius Giraldis, *Paulus Jovius*, *Joan Rivius*
(die in den ouderdom van 100 jaren te Meif-
sen storf) en eenige andere, al t'zamen man-
nen van beroemde geleerdheid, voorby gegaan
hebbende, blijve ik stil staan by *Hieronymus*
Frakastor, om dat die man, te Verone uit
edelen huize geboren, nog edeler van verstand
is geweest. Men houd hem voor een groot Wijs-
geer, braaf Wiskonstenaar, en Starreloopken-
ner, dog byzonderlijk een Digter van zulk een
voortreffelijkheid, dat zijne vaarzen byna zoo
majesteitrijk als die van Virgijl zijn. *Julius*
Scaliger, die zijn werk maakte van een 's an-
ders gedigten te ziften en builen, bekende,
dat dezès mans werken niet zijn oordeeluiting,
maar verwonderinge verdienden, als zijnde tot
den top van volmaaktheid gestegen, en maak-
te, hem ter eere, een lofdigt, onder den ti-
tel van *Aræ Fracastoriae*. [Altaren voor *Fraka-*
stor] Hoe weinig werk maken wy in Holland
van den man?

Onder-

* P. 50.

Onder den rang der wijze praalt ook de gemelde *Julius Scaliger*, byna voor een orakel der geleerde van vele gewaardeerd. De Heer de Thou spreekt met grooten eerbied van hem, en gewaagt zeer kortelyk van zijn vinnig schrijven tegen onzen Rotterdammer Erasmus.

Ik hebbe in een stukje van de * Boekzaal eenige staaltjes van die bitterheid gegeven. In het byvoegsel van den Heere Teiffier vind men een wijdloopiger beschrijvinge van Scaligers geboorte, opvoeding, geleerdheid, en levensbedrijf. In de brieven van den vermaarden Lipsius staat een afschrift van een zekeren brief, die Scaliger tot zijn eigen lof heeft opgesteld, en in welke hy pocht, dat Xenofon, en Masinisse, in een gesmolten, by hem niet te vergelijken zijn. Een groote verwaandheid, die weinige, buiten Lipsius, prijzen: maar wie heeft niet zijne mislagen? De man vond ook hier en daar zijne vianden, die zijn hoogadelijken afkomst, en geleerdheid begrimden; dog dat belet niet, dat hy in der daad een groot en ongemeen man was, bedreven in de beste wetenschappen, die het menschelijk vernuft slijpen.

Zijn zoon *Jozef Scaliger* heeft gelijken roem van overheerlijke geleerdheid in en na zijn leven gehad. Deze quam ter wereld te † Agen (daar zijn vader, oud 75 jaren storf) in Oogstmaand van het jaar 1540, en overleed te Leiden in Loumaand des jaars 1609. Zijn velerley taalkunde was verwonderlijk, zijn kennis in alle soorten van wereldwijsheid weêrgadeloos,

* Zie de maanden Sept. en Octob. 1692.

loos, en tot bewijs van zijn zeldzame naarthigheid verhaalt men, dat hy, ten tijde van de gruwelijke moordslagting der Hugenootten te Parijs zijnde, zoo bezig in zijne boekoeffeningen zat en blokte, dat hy de geweldenaryen der woedende soldaten, het erbarmelijk gekerm van vrouwen en kinderen, en 't nare steengehuid der gequeuste, ziektogende en stervende slagtoffers niet sens hoorde.

In den rang der geleerde (om aller welker beeltenissen tot cieraad op te hangen, dit vakje van de Boekzaal te klein is, zoo dat ik genoodzaakt ben, vele voorby te stappen) heeft ook zijn wettige plaats de brave drukker *Robert Stefanus*, die onder den Franschen Koning *Francois de I*, groot voorstander der geleerdheid, zoo heerlijk Hebreeuwische, Grieksche, en Latijnsche boeken drukte, dat zijn wedergaê in de wereld niet was.

De Heer de *Thou*, een man van vryen imborst, zegt, dat niet alleenlijk Vrankrijk, maar het geheele Christendom aan dien *Stefanus* meer verschuldigd is, als aan den grootsten Veldoversten, die de grenzen van haar gebied ooit heeft uitgezet. Maar (voegt hy 'er by) *na de dood van den gemelden Koning ontving de man van den hoop onzer godgeleerde zeer slegten loon voor zynen heerlijken arbeid.*

Weetje wat den eerlijken man overquam, lezer? De zoo genaamde godgeleerde Doktoren van Parijs, een deel schurken, die niet wisten wat Hebreuws of Grieks was, begrimden zijne kantteekeningen over den *Bibel*, en plaagden hem twintig jaren lang met allerley quel-

quellaadjes, die den man een besluit deden nemen, van na Geneve te trekken, alwaar hy 56 jaren oud, rijk van glorie, en wel gezegend van middelen storf, hebbende by uiterste wille zijnen kinderen bevolen, dat zy, tot wrake over zijn ondankbaar vaderland, te Geneve zouden blijven woonen, tot zoo verre, dat een zijner zonen, die mede Robert genaamd, en te Parijs een braaf drukker was, buiten de erf-fenisse van zijn 's vaders goederen gesloten is geweest. Zijn zoon Henrik (hier na te melden) is om zijn voortreffelijke geleerdheid en zinlijk drukken in 't gemeenebest der wijzen ook in onsterffelijke achting gebleven.

De gemelde Parijsche dommekragten zогten quasten in biezen, en wisten kertery te vinden, daar ze niet was; gelijk al de wereld kan getuigen. Toen Stefanus zijn zuiveren druk van het Griekse Testament met de verscheide lezingen uitgaf, meenden de buffels, dat die lezingen kanttekeningen van den goeden Robert waren: zoo luttel verstonden de vuilikken het Grieks. Dit verwijt hen de man openbaarlijk, en verklaart, dat iemand van die e-zels op zekeren tijd tegen de genen, die 't Nieuwe Testament telkens in den mond hadden, uirvarende met een vloek zeide; *By God! ik was wel vijftig jaren oud, eer ik wist wat het Nieuwe Testament was.* Dat moet een puikje van een godgeleerd Leeraar geweest zijn!

Wie kent zijn net Grieks Testament niet, dat hy in den jare 1549 uitgaf, in twaalve, zoo als men 't noemt?

Men

Men zegt, dat hy, om zuivere boeken zonder fouten te drukken, de proefbladen op openbare plaatsen liet ten toon hangen, en den genen, die een drukfout aanwees, mildelijk beloonde.

Filippus Melancthon, en *Joan Kalvojn*, twee groote mannen, elk in zijn tijd, verschijnen hier met behoorlijke eere; d'eerste met eenen zonderlingen lof van een zaftzinnige geleerdheid, opregtheid, minzaamheid, vredelievenheid, zedigheit, en meer andere prijsfelijke deugden, allen godgeleerden passende, dog in vele niet te vinden: d'ander met een deftige getuigenisse van zijn wijsheid, levendig en flux vernuft, ernsthaftigheid in zaken van godsdienst, en onkreukbaren yver voor Gods eere.

Melancthon had eenige dogters, welker eene trouwde aan *Georgius Sabinus*, in zijne dagen een goed Digter. Deze, voor zijn trouwtijd in Italiën gereisd, wierd aldaar van de geleerde, en onder die van den vorens genoemden Kardinaal Bembus zeer vriendelijk onthaald. Bembus vraagde hem nieuwsgieriglijk vele byzonderheden van Melancthon, by wien Sabinus tien jaren gewoond had, en onder anderen deze drie zaken: I. Hoe groot de inkomsten van dien voortreffelijken man waren. II. Hoe vele toehoorders hy wel had. III. Wat zijn gevoelen was over de opstanding uit den dooden, en het eeuwige leven. Op de eerste vraag antwoorde Sabinus, dat Melancthons jaarlijkse wedde driehondert guldens bedroeg: waar op de Kardinaal uitriep; *o hoe ondankbaar is Duits-*

Duitschland, dat het zoo luttel acht, en zoo slecht belooft den arbeid van zulk een doorlugtig persoonnaadje! Het getal zijner leerlingen zeide Sabyn, is gemeenlijk 1500, en dikwils 2500: en wat zijn gevoelen van de opstanding uit den dooden en het eeuwig leven belangt, men kan uit zijne schriften zien, dat hy van de waarheid dezer twee grondregelen des Christelijken godsdiensts volkomentlijk overtuigd is. De Kardinaal Bembo geliet zig, of hem dit vreemd voorquam (wy hebben hier vorens gezien, hoedanig een quant hy was) en sprak; *ik zoude beter gedagten van hem hebben, by aldien hy het tegen-deel geloofde.*

Van *Sebastiaan Kastalio* [of *Kastellio*] hebbe ik wel beter lofsprake gelezen, dan hem hier van de Thou gegeven word. In de aantekeningen van den Heere Teiffier leze ik, dat 'er te Utrecht een voorslag is gedaan van een vierden druk des Bibels uit *Kastalioos* overzetting te vervaardigen. Vader Simon en sommige andere hebben met lof van deze Latijnsche vertaling gesproken.

Andries Vesalius is beroemd door zijn groote kennisse van het menschelijke lichaam te ontleden. De Heer de Thou verhaalt zijn leven en dood kortelijk aldus.

Uit zekeren onlust, hem aan 't Spaansche Hof overgekomen, trok hy met een Hopman in Venetiaanschen dienst na Cyprus, en toog van daar, tot voldoening van zijn belofte, dien hy ziek zijnde gedaan had, na Jeruzalem. Op zijn wederkomst, te Padua tot het Hoogleeraarampt verzogt, wierd hy door tegen-

wind aan 't Eiland Zanten geworpen, en storf daar in een eenzamen hoek, naauwelijks 50 jaren oud. By geval belandde op zijn sterfplaats een goudsmit, die hem kende, en begroef, om geen aas der beesten te zijn.

Niemand heeft hem d'eere van den grootsten ontleder betwist. Maar sommige hebben geschreven, dat hy geen zwaarigheid maakte van levendige menschen op te snijden, als 't hem maar mogt gebeuren. Een ander zegt van hem, dat hy, niet beter wetende, of een zeker Spaansch Edelman, over wien hy als Arts gegaan had, was gestorven, deszelfs lijk van de vrienden eischte, met verlos van het te openen: dat hy d'er het mes zoo haast niet in gezet had, of zag vele bliken, van dat 'er nog leven in was, dog echter voortgaande het hart zag lillen. De vrienden van den dooden klaagden hem niet alleen aan over moordery, maar ook voor de vierschaar der Inquisitie wegens ketterfche godloosheid. Zijn Katholijke Majesteit bevrijdde hem alleen van dit halsgevaar, op voorwaarde, dat hy, tot boete zijner zonden, een bedevaart na 't zoo genaamde heilige land zoude doen.

Een zeer geleerd, dog teffens zeer ongelukkig man was *Hieronymus Magius*, of *Maggi*, te Anglaria in 't Milaneesch, of, zoo andere willen, te Angiari in Toskanen geboren. De Venetianen zonden hem als Raad van hun leger in 't eiland Cyprus, en hy deed hen, als zijnde een groot vestingbouwer, geduerende de belegering van Famaguste, zonderlinge diensten. Als de Turken eindelijk die stad ver-

vermeesterden, wierd hy, tegen het gegeven woord, geboeid na Konstantinopolen gevoerd, en aldaar slaaf gemaakt. Tot vergeting van zoo groot een ramp schreef de rampzalige man in zijne banden, en ouder zijn slaafschen arbeid, twee fraaye boekjes, allen letterkundigen bekend, het eene van de * klokken, of bel-
len, het ander van den † pijnbank, enkel uit zijn hoofd, en zonder behulp van schriften. Hy droeg deze op aan de gezanten van den Keizer en Franschen Koning, hem smeekende om medelijden over zijn elende: maar daar quam geen verlossing, en hy wierd in 't jaar 1572 geworgd. De Historyschrijver de Thou zegt, dat zijn heer hem dien dood aandeed, om dat hy te oud om te werken was. Verscheide anders schriften van den jammerwaardigen man zijn gedrukt.

Pieter Ramus, mede rampzaliglijk aan zijn levenseinde geraakt, was van een goed geslagt, dog het welk, door ongeluk vervallen, zijn vader tot een slegten arbeider had gelaten. Op zijn ouderdom van negen jaren konde hy nog niet lezen, en was de voetjonge van een groote Mevrouw; dog daar na te Parijs gekomen overwon hy alle de wederwaardigheden van de fortuin en opvoeding door zijn groote naarstigheid, tot zoo verre, dat hy een zeer geleerd wijsgeer, wiskonstenaar, en taalkenner wierd.

Ik zal hier niet ophalen, hoe hy in de filosofie van anderen verketterd wierd, om dat hy Aristoteles widersprak, en zijne boeken ver-

K 2

bo-

* De Tintinnabulis.

† De Equuleo.

148 *De Boekzaal van Europe,*
boten : die historie kennen de geleerde. Hy
was in zijn tijd een wijs man.

Vermits hy den hervormden godsdienst had
aangenomen, was zijn voornemen, na Geneve te
trekken, om aldaar in meer veiligheid zijn ge-
voelen te beleven; zoo als uit twee brieven van
Beza, met veel eerachting in 't jaar 1570 aan
hem geschreven, blijkt: maar zonder dat op-
zet volvoerd te hebben, wierd hy twee jaren
daar na in de vervloekte Parijsche moord schan-
delijk om hals gebragt, en zijn lijk met bit-
tere smaadheid mishandeld.

Na dat ik *Paulus Manutius*, en *Jochim Ka-
merarius*, met nog eenige andere letterhelden
hebbe gezien, komt my *Adriaan Junius* te
voren, een man, al over lang ter onvergan-
kelijker rolle der geleerde Batavieren inge-
schreven. Ik moet lachen, om dat de Heer
de Thou hem zegt geboortig te zijn *van Hoorn
een dorpje in Gelderland*. De brave historij-
schrijver heeft, na 't schijnt, niet geweten,
waar de stad Hoorn gelegen is, daar ik dik-
wils 's mans beeltenis voor zijn geboortehuis
hebbe gezien.

Junius was een goed taalkenner, Filozooft,
Arts, en Gedenkschrijver. Onder het zwaar
beleg van Haarlem, trok hy van daar na Ar-
muiden. De ongewone lügt, en de spijt van
het verlies zijner voortreffelijke boeken, in de
verovering van die stad geplonderd, bragt hem
te Middelburg de dood aan, oud 63 jaren.

Men beschrijft hem geweest te zijn opregt,
en eenvoudig, verre afgezonderd van dien laat-
dunkenden grooten aart, en fierheid, die ve-
len

len geleerden zeer leelijk staat , al weten zy 't niet.

Als Johan Sambukus in Holland quam , alleen om Junius eens te zien , verstond hy aan zijn huis , dat Junius by eenige voerluiden zat en dronk ; 't welk Sambukus zoo vreemd in d'ooren klonk , dat hy , als met een verontwaardiging heen ging , zonder den man te willen zien. Junius dit gehoord hebbende ontschuldigde zig op een eersijke wijze , en zeide , dat hy by voerluiden om geene andere reden gezeten had , als omme eenige konstwoorden van hunne handtering te leeren , en dezelve in zijn woordboek te zetten.

Opregte man , voorwaar ! 't is Sambukus schande dat hy zoo haastig was , en Junius eere , dat hy zig niet schaamde op den bierbank te gaan zitten , als 'er wat te leeren was.

Met dezen Batavier meinde ik mijn uittrekfel te eindigen , maar onder het om- en heromslaan van dit eerste stuk blijft *Willem Postel* op den lijst der geleerden my zoo lang voor oogen , dat ik , eenige schriften van dien man zoo nu en dan gelezen hebbende , hem , zonder aan te spreken , niet kan voorby gaan.

Postel , in Normandien uit slegten huize geboren , oeffende zig eerst in de Wijsbegeerte , en Wiskonst , daar na in de kennisse der talen , byzonderlijk de Oostersche , van welke hy in Duitschland , Italie , en Vrankrijk verscheide schriften uitgaf.

Na zulke wigtige proeven wierd hy te Parijs hoogleeraar der gezeide talen , en liet zig Priester maken , alvorens ook de Geneeskun-

150 *De Boekzaal van Europe,*
de leerende. Zijn verstand was niet minder wonderlijk als zijn geheugenisse; want hy kende, behalven de Latijnsche, Grieksche, Hebreeuwsche, Chaldeeische, Syrische, nog zoo vele levendige talen, (op dat ik zoo spreke) dat hy roemde, zonder tolk den geheelen aardkloot te kunnen bereizen.

Daarom wierd hy van Koning Francois de I, en de Koninginne van Navarre, twee letterlievende hoofden, als een uitmuntend personaadje gewaardeerd, en zijne hoorders hielden zijn gezeg veeltijds voor orakelen.

Maar zoo wijs een man brak zijn hoofd met Rabbinen, en Starrewikkende voddevaars te lezen zoo deerlijk, dat hy, ik weet niet welke wijze inbeeldingen kreeg, die duidelijk be-toonden, dat het met hem leuterde.

Hy beweerde, dat Christus nog eens in de wereld zoude komen, en dat 'er in die tweede komste een zeker wijf, dat hy te Venetien gekend had, zoude opstaan, het welk de wijven zoude zalig maken, gelijk Christus de mannen; schrijvende ten dien einde een Latijnsch boekje de *Virgine Veneta* [van de Venetiaansche maagd.]

Gekker en gekker wordende schreef hy, dat de wijven t'eeniger tijd over de mannen zouden heerschen, (gebeurt het niet dikwils?) dat alle gezindheden zouden zalig worden, en dat de meeste godsdienst-geheimen in 't Christendom grollen waren; ja dat de Engel Raziël hem de regte godsgeheimen had geopenbaard, en zijne schriften de schriften van Jezus Christus zelf waren.

Ziet

Ziet gy wel, lezer, waar 't hem schorte ? de Joodsche verdigtſelen hadden hem 't brein onzuiver gemaakt. Dat blijkt aan den Engel Raziël. Maar hoor nog bet fratsen.

Hy hield met dollemanskragt ſtaande, dat hy eens dood geweest, en weder levendig geworden was, tot bewijs bybrengende, bewust te zijn, wat lijfverw, hair, en baard hy heel anders in zijn eerste leven gehad had, als nu: daarom noemde hy hem zelf *Postellus restitutus* [de herboren Postel] misschien dat de arme man deze dweepery in zijn herſſenen had gekregen, om dat hy in zijn reize na Oost-Indien op zee blank was geworden, en, zoo haast hy aan 't vaste land quam, al zijn wit hair uitviel, en zwart in plaats groeide, want dat vertelt Willem Montey uit hem zelf gehoord te hebben.

Jozef Scaliger oordeelde met regt, dat zijn godloosheid meer deernis dan straffe waardig, en een vollage zothed was.

Beza schreef van hem, dat hy voorgaf een tweeden Adam te zijn, en dat Postels broeder te Toulouſe verbrand is, om dat hy zeide Sanct Jan te zijn. 't Was beter geweest, den man in een dolhuis gezet te hebben.

Henrik Stefanus getuigt, Postel te Venetien hebben hooren zeggen, dat men, om een goeden godsdienst te maken, dezelve moest t'zamen kneden uit die van de Turken, Joden, en Christenen.

Gabriel Naudé voegt 'er by; dat 'er in Postels tijd vier mannen te Venetien waren, die tweemaal 's woeks vergaderden, omme met

152 *De Boekzaal van Europe*,
alle vryheid van allerley godsdienst te twistre-
denen, en dat Postel opschreef, alles wat in
die byeenkomst verhandeld wierd.

Dezelve Naudé zegt, dat Postels boek * *van de eendragt des weerclds*, het eenigste is, waar in niets onbehoorlijks vloeit; en iemand meende, dat Lodewijk Vives het beste deel zijn 's werks van den Christelijken godsdienst, uit dat boek van Postel gehaalt heeft.

Postel heeft een menigte boeken geschreven, die gedrukt zijn, en zijne handschriften, die gedrukt waren, geraakten in handen van Jan Bodijn; waar uit geboren is de stofte des boeks, dat den titel voert † *van de verborgene geheimen der hoogverhevene dingen*. Men zegt voor waarheid, dat hy tot over de honderd en tien jaren oud geworden is, en tot dien tijd toe in een volle sterke gezondheid geleefd heeft: hy zelf was gewoon te roemen, dat hy zijn lang en welvarend leven alleen aan zijn matigheid (en dat hy nooit een vrouwe bekend had) moest toeschrijven. De dood bekreop hem in het klooster van Sant Maarten, daar hy om zijne dweeperyen opgepast wierd.

Met een nieuwen luim mag ik hier na het tweede stuk van deze rolle der geleerde mannen eens gaan bezien.

* De orbis concordia.

† De abditis rerum sublimium arcanis.

XII. H O O F D D E E L.

Het hoftooneel van Jakob en Karel de eerste, Vader en Zoon, Koningen van Engeland. Hier achter is gevoegd de Magna Charta, of groote voorregtbrief van 't Engelsche volk, met aanmerkingen. Te Rotterdam by Pieter vander Slaart, 1696. in 8. 24 bladen.

BY de geheime Historie van Karel en Jakob de tweede, van mijn drukker in den voorleden jare uitgegeven, en van my toen in Hooi-en Oogstmaand vermeld, voegen zeer wel deze byzondere aanmerkelijkheden der twee ouder Koningen Jakob en Karel de eerste, mede uit het Engelsch vertaald. Dat ze beide als kruidige history-snoeperijtjes van onze Hollandsche lezers wel gezocht worden, is een proef van haar waardye.

De voorreden voor dit laatste werkje, uit mijn penne gedropen, kan voor een uittreksel hier bequamenlijk een plaatsje vullen. Zie daar, ze luid als volgt.

In het kort berigt voor de onlangs vertaalde geheime Historie van de Engelsche Koningen gebroeders Karel en Jakob de II, beloofde ik, uit den naam des Drukkers, dien ik wederom deze aansprake niet kan weigeren, dat ook die van Jakob en Karel de I, Vader en Zoon, eerlang in 't licht zoude komen.

Nu ziet gy 't werkje, lezer, van dezelve

154 *De Boekzaal van Europe*,
overzetting, die u alle de andere Engelsche
schriften voor ettelijke maanden uit Vander
Slaarts persse verstaanlijk onder d'oogen bragt.

Na dat ik deze bladen, zoo als ze van den
Vertaler geschreven waren, doorinuffeld, en
mijn gevoelen daar over geüit had; is raad-
saam geoordeeld, eenige hier en daar tussen-
vloeiende plaatsen uit te schrappen, dewijl
die meer na glossen geleken, als na vereiste t'za-
menshakelingen eener historie, van welke alle
schijn van eenzijdigheid verre af behoort te
zijn.

Yder van de twee stukjes heeft in 't Engelsch
zijn titel.

De eerste is; *the Court and character of King
James, written and taken by Sir A. W. being an
eye, and eare witness, published by authority.*
Beduidende, Het hof, en 't afbeeldsel van Ko-
ning Jakob, beschreven, en opgesteld van den
Hr. A. W. een oog-en oorgetuige: uitgegeven met
kennisse van hooger magt. Te Londen gedrukt by
R. I. en te koop by Jan Wright 1650.

De tweede luid dus; *the nonesuch Charles his
character: extracted out of divers originall tran-
sactions, dispatches, and the notes of severall pu-
blick ministers, and councillours of state, as wel
at home as abroad, published by authority.* Dat
is, Des onvergelykelyken Karel's afbeeldsel, ge-
trokken uit verscheide oorspronkelyke onderhande-
lingen, stukken, en aantekeningen van sommige
openbare amptenaren, en Raadsheeren van staat,
zoo binnen als buiten 's lands, met kennisse van
hooger magt. Te Londen gedrukt by R. I. en te
koop by Jan Kollins 1651.

Uit

Uit deze beide is de titel van *Hoftooneel* gedraaid: want zekerlijk word hier een fchouwburg geopend vol zoodanige byzonderheden, onder de regering der twee gezeide Vorften voorgevallen, die van weinige Schrijvers worden aangeroerd, 'k laat staan ontvouwd.

Men leeft in 't eerste ftukje, hoe een zaftmoedig, vreedzaam, en niet ongeleerd Koning, door genegentheid tot zijne gunftelingen vervoerd, zig liet inwikkelen in zaken, die de liefde zijner onderdanen ftremden, fchoon hy die door zijn *Kingkraft* of Koninklijk beleid (gelijk de Schrijver zegt) telkens herftelde; hoe zijn verwiffeling van hofgrooten in de ebbe en vloed der rijksbedieningen byftere omkeeringen baarde, en eindelijk hoe die lievelingen, ten hoogften trans van rijkdom, eere, en magt verheven, en daar op ftouende, als of geen zee hen te hoog ging, hunnen rol ten hove fpeelden, hunne vianden plotselijk botften, of tigerlooffelijk met een fprong op 't lijf vielen, des Konings blakende gunft misbruikten, en onwaardige huichelaren in het bezit der aanzienlijkfte eerampten indrongen. De Hartog van Buckingham, de Kancelliers Bakon en Williams, de Graven van Somerfet en Salisbury, de Ridder Rawley, en andere, verfcijnen hier, van deze Engelsche penne hervoortgebracht, rijzende en dalende, fttaande en vallende, of, kort-om gezegd, yder in hun voor-en tegenspoed.

Alle deze vorengemelde vertooningen leeren, hoe noodig ten hove zy het gebruik der *bezemen van omzigtigheid*, die de vernuftrijke

Ita.

Italiaan *Bokhalini* zegt, dat de Staatwijzen op Parnas aan de gaauwe hovelingen verkoopen, om daar mede 's morgens vroeg en 's avonds laat de gevaarlijke erten, die boosaardige luiden op de trappen strooijen, af te vegen. Vele, met dusdanige hofbezems niet voorzien, hebben op de trappen van 't Engelsch Hof over de erten, van hunne benijders gestrooid, 't onderste boven tuimelende den nek gebroken.

Onder anderen is wetenswaardig het slinks beleid der hoofche ravens, die de regtsvordering tegen de vloekverwanten in de moord van den Ridder *Thomas Overbury*, eerst in den *Tour* vergiftigd, daar na met beddegoed gesmoord, hebben tegengehouden; voeg hier by de schetsse van des Konings Jakobs leven, en sterven. Dat is het eerste stukje.

IN het tweede worden geheime en openbare bedrijven van den ongelukkigen Koning *Karel de eerste*, Jakobs zoon, beschreven, met zonderlinge omstandigheden van den togt, dien hy, by zijn 's vaders leven, na Spanje deed, in 't gezelschap van den Hartog van Bukkingham, d'eerste onder den naam van *Jan Smith*, d'ander van *Toom Smith*, vermomd zijnde; de vrugtelooze pogingen te Madrid, om het huwelijk met de Infante, reeds aan een ander toegeschikt, te vorderen, en 't huichelen met Pausgezinde Engelsche en Spaansche dienaars, ten welken einde beide de brieven zoo van den Paus aan Prins Karel, als van Prins Karel aan den Paus toen ter tijd geschreven, hier van woorde te woorde worden ingelast; en eindelijk van het aanmerkelijkste, dat hen op de reis

reis in Spanje, en na hun wederkomst in Engeland ontmoette: een reeks van geschiedenissen, die altzamen in dien tijd, wanneer deze Schrijver zegt dezelve gezien en gehoord te hebben, by een gevloed schijnen, tot het vormen van den rampzaligen staat, in welke die Koning, treuriger gedagtenisse, zig ten laatste al te jammerlijk bedremmeld vond.

Tussen beide vloeijen geschichtkundige aanmerkingen en lessen, eenen historyschrijver passende, hoedanige men in den treffelijken *Filips de Kommines* vind, die, na't voorbeeld van den Grieksen *Polybius*, heilzame leeringen onder zijne nette vertellingen strooit, waar uit een liefhebber van geschiedenissen en Staatsregelen kan leeren, welke ongevallen den volke dreigen, als Vorsten en hunne gunstelingen oneenig zijn, hoe veel den aardsehe goden aan wijzen raad van eerlijke amptenaren gelegen is, door wat bedrijf een Vorst by zijne nabueren in versmadinge en wantrouw geraakt, schoon hy meint dat alle zijne handelingen met de omzigtigste konstnaryen zijn besteken; ja om hoe kleine oorzaken van misnoegen tussen Sejanussen van verscheide hoven twee ontzachelijke en door trouw verknogte volkeren tot heiloozen krijg worden aangezet; ten blijke dat geen knoop de kroonen zoo vast bind, of ze kan, gelijk de Gordiaansche, met het zwaard gekerfd werden: als of het noodlottig was, dat groote heerschers, en groote gunstelingen, zelden by een quamen, of daar ontstonden wel haast verderffelijke oneenigheden: ondertus-

Quid-

Quidquid delirant reges, plebsuntur Achivi.

*Laat Koningen hun hart ophalen.
Het volkje zal 't gelag betalen.*

gelijk Horatius zegt. Ik zwijge de allerzeldzaamste onderhandeling van den meergemelden Engelichen hoveling den Hartog van Blikkingham met den beroemden Zweedschen Koning *Gustaaf Adolf*, hier als in een buitentred woordelijk vermeld, om aan te toonen, tot wat vremde besluiten een al te hoog verheven rijksdienaar kan komen.

Dat de Schrijver zig al te duidelijk een stijfgezetten Kromwellist toont, mag men, als met deernis lezende, in hem over 't hoofd zien, uit erinnering van de dagen, in welke hy dit heeft geschreven.

Tot een toegift heeft de drukker achter dit tweederley historisch vertoog laten zetten de *grootte voorregtbrieff* van 't Engelsch volk, alomme beroemd onder den Latijnschen naam van **MAGNA CHARTA**, mede in 't Nêerdutsch overgezet, ten gerieve van vele onzer landgenooten, die dezelve verlangt hebben te kennen. Eenige aanmerkingen, of verklaringen van een Engelsch regtsgeleerde, maken de duistere plaatsen verstaanlijk.

XIII. H O O F D D E E L.

De verkore Godsdienst binnens huis geoeffent : en d'opvoeding der kinderen in de zelve ; met de voordeelen van een vroege Godzaligheid. Verhandeld in zes Predikatiën, door den Hr. Johannes Tillotson , in zijn leven Aartsbisschop van Kantelberg , en opper-Kerkvoogd van geheel Engeland , vertaald door Salomon Bor , dienaar J. C. in zijn gemeente tot Zeyst. Te Utrecht by Willem Broedelet 1695. 16. bladen in 8.

Uit de overzetting van den Hr. Bor, die den Hollanderen het werk van den geleerden Engelsman Kave, wegens den godsdienst der eerste Christenen vertaalde (het eerste Boek, dat ik in mijn Boek-zaal zette, toen gunstige en ongunstige met het openen van dezelve luttel dagten, dat dit 22ste vertrekje in 't jaar 1696. zoude gesticht werden) geeft de Utrechtse drukker hier wederom eenige bladen, van zoo grooten aanprikkeling ter godzaligheid, als 'er weinige gevonden worden. Ze behelzen zes Predikaatsien van den Heer Tillotson, vermaard Engelsch Godgeleerde, onlangs in de waardigheid van Kantelberger Aartsbisschop overleden.

Al wie dezès zoo hoogaanzienlijken manschriften, en byzonderlijk zijne Kerkvertoogen

gen heeft gelezen, weet, hoe zeer hy de voortzetting van een heilig Christelijk leven beyvert, hoe ernsthaftig een aanrader van Euangelische vrede, hoe groot een voorstander van den redelijken godsdienst, en gevolgelijk streng afkeurder van onredelijke bygeloovigheden hy geweest is.

Deze zes uitgelezene leerredenen schreef hy voor een geruimen tijd, eer dat hem die weitsche Oppervoogdye van Englands Kerke wierd aanbevolen, maar hy gaf ze in 't licht, wanneer nu die gewigtige bediening scheen te vereiffen, dat de Leeraars en gemeente, hem toevertrouwd, uit zijne schriften wierden aangezegt ter herstelling van deugd, en godzaligheid, in deze onze eeuw, waar in de ongegrigtheid zoo zeer vermenigvuldigd, en de liefde tot God, en den godsdienst byster verkoud is.

Namentlijk de man, gevoelig van de zwakheden des ouderdoms, die sterk op hem aandrongen, wilde werken, terwijl het dag was, en zijn vredelievend gemoed (afkeerig van die nijdige izegrims, die tot de keel toe in twistschriften steken) was genegen, het moeijelijk verhandelen van verschilstukken te laten varen, om zig te wenden tot zaken, die allernaast strekken tot bevordering van den waren godsdienst, tot welstand van de menschelijke maatschappyy, en hervorming van de wereld. Blijk, voorwaar, van eenen opregten en loflijken imborst! Ik zal hier niet gaan na schryven, wat de inhoud dezer godvrugtige predikaatsien is. Dat heeft de titel voor my gezegt.

De

De text der twee eerste is het gezeg van Jozua, *Maar aangaande my, en mijn huis, wy zullen den H E E R E dienen.* Jos. 26. 15. Hier redeneert hy zeer verstandiglijk wegens de pligt eenes menschen, die de kennisse van den waren God heeft, om den dienst van dien waren God onverzettelijk aan te kleven; dog daar nevens, omme met de uiterste voorzigtigheid wel toe te zien, en zig aan Kerk nog Paus te verbinden; in zaken, die rond uit tegen Gods Woord, of de Reden strijden. In dit stuk wil hy, dat men zijn gevoelen of reden niet verzaake, alquam een Engel uit den hemel een nieuw Euangely prediken, gelijk Paulus zegt.

Ik ben 't met den man eens, en duizenden met my, geloove ik, daar hy dus spreekt.
 „ * Indien (zegt hy) alle de groote Wiskonstenaars, die 'er ooit geweest zijn, Archimedes, Euklides, Diofantus, enz. een algemeene vergadering aanstelden, en daar in op een statelijke wijze verklaarden, en met hun hand en zegel bevestigden, dat tweemaal twee niet 4, maar 5 zijn, dat zoude my in 't minste niet bewegen om hun gevoelen aan te nemen; ja ik, die geen Wiskonstenaar ben, zoude het tegendeel staande houden, en my door dat gevoelen van die groote en geleerde mannen niet het allerminsten laten verzetten, en zekerlijk besluiten, dat zy alle, zulk een besluit makende, buiten hun verstand moeten geweest zijn, of dat hun eigen belang in 't een of 't ander [ja, daar raakt gy den spijker op 't hoofd, ô Aartsbiffchop] hen

VIII Deel.

L

„ tot

* P. 14.

„ tot zulk een zeggen moet vervoerd , of tegen
 „ de blaarblijkelykheid van de waarheid , en
 „ de volkomen overtuigingen van hun eigen re-
 „ den aangezet hebben. Zy mogten dat door
 „ hun gezag invoeren , maar ik zoude egter
 „ blijven by mijn oordeel , dat ik te voren had.
 Dit brengt hy over tot de Kerk , en zaken van
 godsdienst , zig houdende by de leere des Zalig-
 makers , en zijner Kruisgezanten. Ten dien
 einde worden van hem aangehaalt de woorden
 van een zeer geleerd en dapper voorstander van
 het gezag en magt der Kerke , Mr. Hooker , die
 in zijn boek van de kerkelyke regering dus lui-
 den ; † *Ik sta toe , dat bewyzen ; gebaald uit het*
gezag , en gevoelen van een mensch , niet kunnen
werken die verzekering , die een sterker bewijs me-
debrenge : En daarom , al oordeelden tienduizend
algemeene Kerkvergaderingen over eenig leerstuk
van den godsdienst een en het zelve , egter het by-
brengen van eene overtuigende reden , en van een
eenig getuigenisse uit Gods woord zelf , dat zulks
tegen spreekt , zal my zekerlyk bewegen , om alle
die uitspraken te verwerpen ; dewyl het zoo onmo-
gelyk niet is , dat zy kunnen bedrogen werden , als
dat een wraakbare reden en het getuigenisse van
*God zoude bedriegen. En verder. * Dat men-*
schcn zig door gezag laten binden en leiden , hun
oordeel aan dazelve gelyk als gevangen geven , en ,
al in 'er reden tot het tegendeel , daar niet na lus-
teren , maar gelyk beesten de eerste in de kudden
volgen , is onredelyk en beestelyk. Nog eens. †
Dat gezag van menschen , wanneer ze buiten of te-
gen reden spreken , by menschen zoude mogen gel-
den ,

† P. 19. * P. 20. † ib.

den, is geen stuk van ons geloof. Vergaderingen van geterde mannen, al zijn zy nog zoo aanzienlijk en eervwaardig, zijn schuldig te luisteren na Redden, die haar kragt niet verliest, al word zy NB van den eenvoudigsten opgehaald; maar wanneer ze gezond en goed bevonden word, moet het enkel gevoelen van menschen, indien het tegen die reden stryd, noodzakelyk daar voor wjken. Dit zega de gemelde Hooker niet als zijn byzonder oordeel, maar 't gene hy begreep het oordeel van de Kerk van Engeland te zijn.

Na dat de Heer Tillotson in de eerste predikaatsie op dien grond het gebouw van den redelyken Godsdienst gevestigd, en de uivlugten, zoo Paapsche, als andere van de onseilbaarheid der Kerke wederlegt heeft, gaat hy in de tweede aantoonen de schuldige zorge van een goeden Vader, en Meester des Huisgezins, om die genen, die hun opzigt aanbevolen zijn, in den dienst van den waren God op te voeden en te onderwyzen: zoo moet elk met Jozua komen betuigen; *Mij, en mijn huis aangaande, wy zullen de Heere dienen.*

In drie volgende Predikaatsien leeraart de Godgelorrede Man der ouden pligt in het opvoeden van hunne kinderen, verklarende de woorden uit Salomons spreuken 22. 6. *Onderwijst den jongen in de eerste beginselen, na den eisch zijn's wegs: als by ook oud zal geworden zijn, zal hy daar van niet afwijken.*

Hy haalt een schar van godvrugtige lessen voor Ouders en meesters uit dit gezeg van den wijzen Hebreer, met natuurlyke, en zafvloeyende redeneringen; om te doen zien, dat de

text niet anders zeggen wil, dan dat een zorgvuldige, voorzigtige, en godsdienstige opvoeding der kinderen meest altijd een zeer goeden invloed op derzelve geheelen levensloop heeft.

Niemand behoeve hier verlegen te zijn, als of hy niet wist, waar in deze goede opvoeding der kinderen bestaat. De Aartsbischop ontvouwt dezelve in vele byzonderheden: 't welke gedaan zijnde, toont hy, op wat wijze die met vrugt kan en moet gedaan werden; en welke de mislagen zijn, die in 't uitvoeren van deze pligt gemeenelyk voorvallen. Voorts beweert hy de waarheid van de gezeide stelling, aanwijzende, uit wat hoofde die goede opvoeding der kinderen zoo voordeelig is, en zulk een bestendigen invloed op hun gansch leven heeft; en eindelijk wekt hy door klem van vermaningen en overredingen de Ouders, Voogden, en Meesters op, om die pligt na hun geweten werkstellig te maken. Al t'zamen lesfen, waardig dat ze zoo wel van yder Christen in 't byzonder, als van Predikers en Leermeefters in achtinge werden genomen. De vrouwen vinden hier zoo wel wat te leeren, als de mannen, en die dertele moedertjes, die van haareigen gemak en vermaak meer werks maken, dan van de vrugten harer lichamen, zullen, zonder een blos op de wangen te krijgen (ten zy schaamte by haar onbekend is) niet konnen lezen de rondborstige en heilzame vermaningen van den eerwaardigen Vader, met welke hy haar teffens verwijt, hoe qualijk zy doen, wanneer ze haare kinderen, haar eigen zog ont-

hou-

houden , en de teedere wichten aan vreemde minnen overgeven.

Een moeder die zog heeft , kan deze eerste en natuurlijkste pligt niet verwaarloozen , zonder de Natuur te verongelyken. Want de Natuur , onze veiligste Leidsvrouw , heeft allen levendige schepselen deze zugt omtrent hare jongen ingeplant. Daarom kan men dieren , met reden begaafd , niets snooders verwijten , dan dat ze verwaarloozen een pligt , waar toe zelf de onredelijke schepselen door een blinden drift , zonder eenig overleg , gedreven worden : een pligt , die niet mag nagelaten blijven , als alleen om onbequaamheid , ziekte , en blijkelyk gevaar voor de Moeder , tusschenkomen van de wil des Vaders , of wel eenige ongemeene , en het gemeen rakende noodzakelykheid.

Verwondert u niet , tettiige wijfjes , dat de Hr. Aartsbisschop u dit stuk zoo zwaar op 't hart zet. * De man spreekt rond uit , en zegt u trouwelyk aan , dat gy tot die natuurlyke pligt onvermijdelijker zyt verbonden , als tot eenig gebod van den geopenbaarden godsdienst. Nog meer. Hy vind zig verpligt , zijne landsgenooten te waarschuwen , dat het niet zoogen van hare eigene kinderen een van de groote en roepende zonden dezer eeuwe en des Engelschen volks is : † Ja het verzuim van deze pligt is een soort van kinderen te vondeling te leggen. Dit toont hy uitvoeriglyk , zoo wel als de straffe dezer zonde , die uit haar quade gevolgen en uitwerkfelen zig opdoer.

L 3

Ik

* P. 76.

† P. 77.

Ik hebbe daar maar iets van de beginselen der goede opvoeding gesproken, en geve den lezer te bedenken, hoe breedelijk op dien voet al 't overige moet behandelt zijn, in 't welke mijn pen zig niet dieper wil inlaten

In de laatste predikaatſie, die ons hier voorkomt, heeft de Engelsche Kerkvoogd wederom Salomons woorden genomen, om het voordeel van een vroege godzaligheid daar uit af te leiden, en predikt met dien prediker in elks ooren; * *Gedenkt aan uwen ſcepper, in de dagen uwer jongelingsſchap, eer dat de quade dagen komen, en de jaren naderen, van welke gy zult zeggen; ik hebbe geen en luſt in dezelve*: Een reden, die den jongelingen vermaant, zig by tijds ter deugd te gewinnen, eer den ouderdom vol gebreken aankomt.

Want of ſchoon Salomo in dit gansche Predikboek alleen ſchijnt te doelen op een levendige beſchrijving van de Wereldſche ydelheid in 't gemeen, en van des menſchen leven in 't byzonder (hy, die in dit blaken zijner jeugd, en in de dagen van zijn mannenkragt zoo vele genougrens beproeft, zoo vele wiſſelingen bygewoond had) echter mengt hy daar tuſſen eenige ernſtige aanmerkingen, en wigtige overwegingen, omme ons tot ons einde te bereiden, en te gedenken aan de *dagen der duifterniſſe, die vels zullen zijn*, gelijk dezelve Preker in het hoofdstuk, dat voor dezen text gaat, gezegt heeft.

Vader Tillotſon laat zijn gedagten gaan over den aart van de pligt, die hier geboden word

* Pred. 22. 1.

January en February 1696. 167

word met de benaming van *aan God gedenken*, in welke woorden hier onbequàmelyk word uitgedrukt de geheele loop van een godsfienftig leven.

Dan treed hy voort tot het onderzoeken, wat in de bevatting van God als onzen Maker steekt, om ons tot het gedenken van Hem op te wekken.

Eindelyk vertoont hy, waarom die pligt byzonderlyk aan de dagen onzer jongelingschap bepaald word; om wat reden wy dat werk in dien bloeyenden levens-tijd moeten beginnen, en tot de dagen des ouderdoms niet uitstellen.

Indien alle predikers dus duidelyk, zaftmoediglyk, en fichtelyk zig van den kansfel lieten hooren, en vele deugdliovende toehoorders hadden, wiffelyk was te hopen, dat 'er vry wat beter foort van menschen in de wereld zoude leven, als 'er nu dagelyks gevonden word.

XIV. H O O F D D E E L.

De staat van het toekomstige leven, uit het Engels vertaald. Te Rotterdam by Izaak van Ruynen 1696. in 12. 10. bladen.

Als de Drukker van dit stichtelijk werkje my verzogt had, het zelve te willen doorbladeren, en met een gedichtje te begunstigen, vond ik den inhoud zeer heilzaam, om Christelijke gemoederen tot goede gedagten over den staat van een leven na de dood aan te zetten. Het oogmerk des Schrijvers is, te overwegen, hoe die gelukzalige staat meerendeels zal bestaan in een kennisse van alles wat wy stervelingen nu naauwelijks ten halve weten, zoo veel te heerlijker, en klaarder, als die nu flauw en duister is.

Op de bespiegeling van dat onbegrijpelijk vermaak, 't welk de zalige zielen met een altoos duerend gevolg mogten genieten, spelen mijne vaarsjes, die vóór aan gedrukt zijn, en den lezer eenigzins een begrip van de verhandelde stoffe kunnen geven.

XV. H O O F D D E E L.

Alle de werken van W. V. Focquenbroch, verzameld en uitgegeven door Abraham Bógaert. 1° Amsterdam by de Wed. van Gijsbert de Groot, 1696. 2 stukken in 8. 63 bladen.

HY is geen liefhebber van snaakse taal en koddig digtwerk, die in ons Nederland de vaarzen van Fokkenbroch niet kent. Al wie vermaak neemt in rijmen te lezen, die juist niet majesteytrijk zijn, nogte op een startigen dreuntrant ten bloedigen treurtooneele treden, maar, in plaats van zulk een ernsthafzigen stijl, of kraftbarende grootsheid van een hoogdravende heldenwijs, aan te heffen, de Boertereyen, en Lachjes aan alle kanten bloot stellen; die zal gewisselijk zijn lust konnen verzaden in dezen bondel van gedigten, meerendeels snakeryen, en rijmen vol geneugelijke potsen.

Fokkenbroch, in zijn tijd een Arts, dien het, zoo als men uit zijn schriften mag ramen, niet moogt gebeuren, omtrent alle zijne zaken, 't geluk als in pacht te hebben, vond zijn vernuft rijk genoeg om een gedigt te konnen op koten zetten, en zijn zugt tot de Poëzy sterk genoeg, om eenige zijner herffenvrugten de wereld mede te deelen; maar hy had daar nevens al van overlang bespeurt, dat kenners van die gewijde konst dun gezaaid waren, handha-

vers nog dunner. De dagelykse ervarentheid had hem geleert, dat een loffelyk vaars van Vondel (zoo spreekt hy zelf in den opdragtbrief voor zyn Thalia) en een straadhiedje van anthe Jantje dikwils over eene kaan wierd gefchoren. Hy zag ook, dat de meeste vaarzemakers zoo verzet waren op dien ouwbakken flenter van het Heidendom, altijd van Apol en de Zanggodinnen pratende, dat ze dien onden Liere-man en negen vermuſte beſſen uit hunne rijmen en digten niet konden laten, en by mangel van hechte ſtoffe, verſlete lappen bezigden, tot walging van eenen keurelijken lezer. Ja, dat het argſte was, hy wiſt nu zekerlyk, dat men van 't vaarzemaken, of het goed of ſlegt was, in deze onze eeuw zeer zelden de ſchoorſteen zag rooken, maar van al het ſchrijven en zingen gemeenlyk niets anders overſchoot, als, gelijk iemand zeide, een *vergulde ſchoone Niet*.

Onze Fokkenbroch dan, die alle het vorensverhaalde in den grond kende, en van zyn zieken te bezoeken zoo veel tijd overig had, dat hy dikwils met gemak kon gaan zitten rijmen, en een pijpje ſmoooken, (want hy was by uitmuntendheid een liefhebber van tabak) begaf zig meeft tot die boertige wijze van dichtten, die de Franschen *Burlesque* noemen: waar toe hy aangenoopt wierd, zoo door zyn eigen aart, die gansch niet tot ſtuersheid geneigd ſchijnt, als door het lezen van den koddigen Franschen Digter *Paul Scarron*, in zyn tijd een vernuft, overvloeyende van koddige grepen, en zonderlinge aardigheid in 't maken van de gemelde ſpotvaarzen. Deze Scarron,
bui-

buiten zijn schranderen dichtaart een lam ge-
brekkelijk mensch , is , zoo ik berigt ben , de
echte man geweest van *Mevrouwe de Maistre-
son* , thans zoo berucht in 't Hof van Frank-
rijk ; en deze is de gekfcherende Digter , dien
Fok in zijne Neêrduitsche vaarzen heeft nage-
volgt : 't welk hem zoo wel gelukt is , dat nie-
mand tot nog toe , van alle de genen , die hem
hebben willen naâpen , zijn 's gelijk is bevon-
den , maar de meeste hun zelve lompeijk
hebben ten toon gestelt . Dus mag men van
dien klugtigen Arts zeggen , het geene Vader
Vondel van Breeroo schreef , das hy een geest
was ,

————— *die met zijn kluchten ,
Hielp aan 't lachen , al die zuchten .*

Zijn snaakse uitdrukkingen hebben voor ette-
lijke jaren menigmaal voor een uertje mist
zaften lever en lachlievenden milt gekittelt ,
als ik van zwaarder bockoeffeningen dof gewor-
den , eenige breinververfing zocht , en ik wor-
de , op het zien van dezen nieuwen druk (die
door den Digter A. Bogaart wel voor een vierde
deel vergroot , en in een voegelijker rang dan
de vorige geschikt is) nog zoo beluft , omme
my zelve eenige boertige jokkerny uit Fok te
erinneren , dat ik zoo aanstonds zijn gezangen
ga doorlooppen , en de nieuwe vermeerderingen
bekijken .

Hoe schertzende zijn taal is , men kan echter
uit den t'zamenhang der zaken , die hy be-
werkt , lichtelijk zien , dat hy met geen geringe
ken-

172 *De Boekzaal van Europe,*
kennisse van alles wat tot de rechtschappen Poëzy
vereist word, is begaafd geweest: want daar
hy met de meeste losheid schijnt voort te dra-
ven, steekt dikwils de grootste bevalligheid,
voorbedagtelijk van hem dus toegesteld; en
zijn belachchelijkste vertellingen ontberen geen
zout nog peper. Laat ons dit (want ik voele
een lugtigen luim, na zoo vele voorgaande
zware uittreksels) uit eenige staaltjes ontwin-
den.

Daar hy in zijn Tyfon de Goden en Reuzen
aan malkanderen heeft geholpen, hoe zaftjes
voert hy daar tuffen in!

*Terwijl men voegt van wederzij'en
Zoo speelde Pan vast op zyn riet
De nieuwe veldslag van Pavyen,
En kreunde zig bes vegten niet.*

Lees met my onder anderen, daar Jupijn met
zijn mede-Goden voor Tyfon vlugt, en onder
't loopen een zijner schoenen verliest; gy zult
lachen, zoo je geen Kato zijt. Of is dat nog
niet magtig genoeg om uw lever te schudden,
bezie dan Merkuer, in Oyevaars gedaante, en,
zonder zig te ontooyevaren (ik spreke met Foks
woorden) aan den Nijl gekomen, alwaar hy
eenige gestole kleederen te Memfis aan een Jood
verpafst.

Ik moet lachen, als ik maar denk, hoe be-
anxt hy den gemelden Jupijn voor het bakkes
van den Reus Mimas afschildert, dat hy van
schrik ter aarde neêrviel, en zijn wijf, van 't
ledekant springende, met een endje blaauw
band

January en February 1696. 173
band onder den neus te houden , en een zoopje
Brandewijn te schenken

Hem gaf weer nieuwe moed in 't lijf:

Waar op hy , als nog verbaasd ,

———— *Flux roepende om een blik sem*
Sprong op zoo luchtig als een koe,

en Fok , om in zijn vaart niet gestoort te wer-
den voortschreef,

Maar zegt ik vind geen rym op ik sem,
Dog lijkwel dat 's tot daar en toe.

plat , en teffens geestig bedagt.

Maar ik mag my niet diep in laten in plaatsen
na te schrijven , die ongemeen porzig zijn ,
dog voor my te veelvuldig. Men zie slegts zijn
aanroeping van de Zanggodin Thalia , in den
beginne van het vijfde gezang des Reuzen-
strijds. Of heeft iemand lust , om uit Virgyls
Eneas , wiens twee eerste boeken hy in een Son-
dags rijmpakje heeft gesteken , nog wat te hoo-
ren ?

Let dan eens , hoe de Trojanen ter zee varen.

De vloot ging zafjes brnen kruijen
Langs het Siciliaansche strand ,
Met een zoet koeltjen uit het Zuyen ,
Dat pas de lappen hield van 't wand.
Matroos zat vast in mars en touwen ,
En dampte een pijpje in volle vree

of

174 *De Boekzaal van Europe,*
Of zong Wilbelmus van Nassouwen,
Of van Malakken op de ree.

Is 't niet lewendig, of men by sit weêr op zee
zwoef?

Niet min aardig is de schertse, daar Juno aan
Eool een mooy meisje belooft, zoo hy ten ha-
ren dienste met zijne bulderende winden de zee
wil beroeren: Zy zegt dan,

'k Heb voereins schoone Staatjuffrouwen,
Die uitgeleze Nymfen zijn:
De schoonste zal ik u doen trouwen,
En schenken toe uw wijvelijn.
Dat zal Deïopa wozen
Een meisjen als een kermis-pop,
Die 't boek van Kats zoo heeft doorlozen,
Das zy 't sabbier zaid van acht'ren op.

Leep, en sijn.

Onder de schenkaadjes, die Eneas aan Dido
deed, brengt hy een *Hollandsch Wafelyzer*, uit
de *Servetsteeg* herkomstig. Wie hoorde ooit van
drolliger inval? Of zou het wel wezen

Om dat dat Hollandsch Wafelyzer
zuijt past en rijmt op Zonnewijzer?

Eindelijk na de maaltijd, die Dido met een
pijpe te smoken had besloten, toont hy, hoe
ze, met den Trojaanschen Held koutende,
verliefd word.

Maar d' Afrikaansche Koninginne
Zoop ondertussen door den Vorst

Al-

Allenks de mimeseugjes binne,
 En wierd zoo beet als peperworst.
 En deed hem zoo veel duizendvragen
 Van Hektor, en van Heer Priaam,
 En van de rest van al zijn magen,
 Dat ik het sehier my zelven schaam.
 enz.

Dan vroeg zy, of Mevrouw Helene
 Zig niet blankettede in haar tijd,
 En dan weer eens, of Polyxene
 Niet drie was van haar tanden quijt?
 Dan vroeg ze hem een reis of zeven
 Of d'appel, die Heer Paris ging
 Welceerijds aan Vrouw Venus geven,
 Een Aagt was, of een Ribbeling,
 En honderd andre zotte geuren,
 Die zy zoo voor de wuist bedogt,
 Waar door men heel wel kon bespeuren,
 Dat Tuffrouw slep's een praatje zogt.

Al genoeg hier van.

Die ook iets ernstigs uit Fok wil halen, leze
 zijn uitbreiding over den *zestienden Psalm,
 en den hier nieuwelijks bygevoegden † Land-
 kerken nood, beide in het tweede deel. Maar
 mag ik wel gelooven, dat het laatste gedigt een
 maaksel van Fok is?

Zijn klucht van de Weyery, en die van den
 Quakzalver, al loopt 'er wat van Sint Ann' on-
 der, rekene ik voor wisse proeffstukken van des
 Digters aardig verstand, dat ook uitmunt in zij-
 ne Fransche vaarzen, en brieven, welker som-
 mige zijn geschreven uit het Noorder gedeelte
 van

* P. 172. † P. 302.

176 *De Boekzaal van Europe,*
van Afrika, of de Goudkust van Guiné, wer-
waarts hy toog, en alwaar hy ook, zoo ik my
niet vergisse, in de bediening van Fiskaal ge-
storven is.

Waar toe meer woorden gebruikt? Hy is zijn
lof waardig, zoo men iemands snakeryen mag
prijzen. Had hy geen uitspraak eenes platten
Amsterdammers gehad, hy zoude de misslagen
van *heid op tijd*, en *niet op vlyd* te rijmen niet
begaan hebben: maar ik leze uit de voorreden
des uitgevers, dat wel meer digters van dezen
tijd *krygen op dreigen* rijmen; dog zy mogen
het doen die willen, 't is een plumpe fout.

In den rang zijner grafschriften vind ik 'er
een, als of 't van hem zelf gemaakt was.

*Hier leit in 't onderaardsche bok
Het rif van d'arme Meeſter Fok,
Begraven onder dezen koorſteen:
Hy was geboren t' Amſterdam,
Zoo zwart als een Weſtfaalsche bam,
Doorrookt, gelijk zyn Besjes ſchoorſteen.
De rook was ook zyn element,
Waar door hy menig parkement
Heeft om den damp aan ſtuk gekorven.
Hy bemelde op een donderdag,
Had hy gewagt tot Zaturdag
Hy was zoo vroeg nog niet geſtorven.*

XVI. HOOFDDEEL.

Boeknieuws uit verschoide gewesten. enz.

I.

Sr. Willem Broedelet, boekverkoper te Utrecht, heeft in een derden druk hervoor-
gebragt *Frederici Spanheimii F. introductio ad Geographiam sacram, Patriarchalem, Israeliticam, & Christianam, hancque cum per Romanum omne imp. ante & post Constantinum M. sum per provincias Barbaricas in usus studiosæ juven-
tutis.*

Dat is,

*Frederiks Spanheims F. Z. inleidinge tot de gewijde Aardrijksbeschrijvinge, [vervattende de woonplaatsen] der Aartsvaderen, Israëli-
ten, en Christenen, zoo door het gansche Roomsche gebied, voor en na Konstantijn den Grooten, als door de Barbaarsche Landschap-
pen, ten dienste der leergierige jeugd. 1696.
in 8.*

Boeken van zulke en dergelijke brave stoffe,
in welke de wijdvermaarde en hooggeleerde
Heer Spanheim doorzult is, kunnen om der
overgroote nutheid nooit genoeg herdrukt
worden.

II.

By den zelve Broedelet is herdrukt *S. Puf-
fendorfi de officio hominis & Civis juxta legem na-
turalem libri duo. Editio quarta, aucta lemma-
tibus, quibus argumenti sensus & series illu-
stratur.*

VIII Deel.

M

Dat

Dat is,

S. Puffendorfs twee boeken van eenes menschen en borgers pligt, volgens de wet der Nature. De vierde duk, met kantzerzels, door welke de zin en rang des inhouds verligt word. 1696. in 12. Een beknopt en treffelijk werkje, dat den mensch zijnen pligt aanwijst I. uit het licht der Reden. II. uit de burgerlijke wetten. III. uit de byzondere Goddelijke Openbaring.

III.

Van het groote Naamboek, behelzende de historie der vermaarde Mannen en Vrouwen, die van alle eeuwen, en onder alle volkeren der aarde zijn bekend geweest, uit aloude en nieuwe geschiednissen en woordboeken geschreven door P. R. zal de lezer, zoo God wil, in de aanstaande zomer een begin zien. Onderwijlen groeit het sterk aan, en de Boekzaal zal nader berigt geven van den vorm, in welke het staat uitgegeven te werden, vermits dezen aangaande misschien eenige verandering zal vallen.

IV.

Te Amsterdam by de Lorme en Roger, 1696. is gedrukt: La vie d'Adam, premier homme, avec des reflexions, traduite de l'Italien de Loredano.

Dat is,

Het leven van Adam, den eersten mensch, met aanmerkingen, vertaald uit het Italiaansch van Loredano.

Dit boekje zal men in het gemelde Naamboek op den naam ADAM niet onvermakelijk gezift

January en February 1696. 179
gezift en gebuult vinden ; daarom geve ik hier
geen uittreksel.

V.

Uit de drukperſſe van Albert Fronten te De-
venter heeft men binnen korten tijd te wagten
Stefanus de Diaken, of zijn leven, bedrijf,
dood en begraafenis, beſchreven van *Lukas*
in het 6, 7, en begin van het 8 hoofdstuk van
de werken der Apoftelen, en in openbare Kerk-
redenen verklaard en toegepaſt door *Arnold*
Moonen, Predikant te Deventer.

VI.

Te Berlijn is gedrukt een Latijnsch werk van
den Heer *Samuel van Puffendorf*, behelzende
het leven en bedrijf van *Frederik Wilhelm* den
grootten, Keurvorſt van Brandenburg, 2 stuk-
ken in Fol. 1695.

VII.

Uit Zwitſerland (van waar men zelden boe-
ken krijgt) is my toegekomen

*Davidis Constantii Systema Ethico-theologi-
cum, viginti quinque disputationibus in Aca-
demia Lauſannensi ſolitis exercitiis habitis abſolu-
tum.*

Dat is,

Zedekundig- godgeleerd ſtefel van *David*
Konſtantius, met 25 zint wiſſingen in de hooge
ſchole van Lauzanne volgens gewone oeffenin-
gen afgehandeld. Te Lauzanne in Zwitſerland
by *David Gentil* 1695 in 8.

Deze regtzinnige, en welbewrogte ſtellingen,
zijn, na den rang der verhandelde ſtoffen, door

M 2

den

180 *De Boekzaal van Europe*,
den Heer Profeflor Konftantius in twee boeken
afgedceeld.

VIII.

De Hooggeleerde Heer Jakob Tollius heeft uit de drukpers van Halma te Utrecht hervoortgebragt het fraay, en weinigen bekend Latijnsch werkje van *Benediktus Bachinus* wegens de *Ratels* [hoedanigteen Speeltuig de Egyptische Papen wel eer ten dienste der Godinne *Ifis* gebruikten] 't welk hy met een geleerd vertoog en kantteekeningen heeft opgehelderd, en gecierd met een konstig tafereel, vervattende al wat op oude gedenkenningen, of andere stukken tot verklaring der gezeide *Ratels* gelijk als by Gruterus, Pignorius, Kasalius, Agostini, Parijn, Spon, Kuperus, Boffius, Gualdus, Strozza, Stephanonius, en elders te vinden is. in 4.

IX.

Deszelfs *Diatribes de Institutione Geographica*, dat is, verhandeling van de onderwijzing der Aardklootskunde, is te Utrecht by Jan van Sepseren ook in 4. gedrukt.

X.

Het zintwiffen van Dr. Sberlok over de Drie-eenigheid, waar omtrent zijn gevoelen by de Hooge School van Oxfort gebrandmerkt is, heeft den Engelschen Socinianen gelegenheid gegeven, omme het volgende boekje uit te laten gaan

A designed end to the Socinian controversy, or a rational and plain discourse to prove that no other person but the Father of Christ is God most high.

Dat

Dat is,

Het Sociniaansche verschil gefloten, of een redelijk en klaar vertoog, om te bewijzen, dat geen ander persoon als de Vader van Christus de hoogste God is, 1695. in 12.

Ik wachte het zelve, nevens nog een ander *The reasonableness of Christianity*, beduidende de redelijkheid van het Christelijk geloof. Men schrijft my van Londen, dat dit laatste boekje wil bewijzen, dat in onzen Christen-godsdienst geen verborgentheden zijn.

XI.

Van de aantekeningschriften der twee Engelsche Bisschoppen over de boeken Mozes, als mede van *The history of all religions in the world* [historie van alle de godsdiensten in de wereld] leggen de uittreksels klaar.

XII.

Hoe zijn de Engelsche zoo traag met het overzenden van de *Kerkelijke historie*, die Dr. Komber, Dekan der Kerke van Durham, heeft geschreven, in welke Baronius zijn beurt krijgt? En de *historie der oude Perzianen*, door Dr. Hyde, Hoogleeraar te Oxfort, reeds uitgegeven?

XIII.

Te Leipzig is herdrukt het Latijnsche werkje van de Herodes penningen van den zeer geleerden en sieren Jezuijt Joannes Harduinus, als een voorlooper van het verbeteren der tijdrekeningen uit de oude penningen in 4. Zoek

M 3 hier

182 *De Boekzaal van Europe*,
hier van een woord gerept pag. 95 in de maan-
den January en February 1695.

XIV.

*La France en decadence par la reduction des
deux importantes places de Namur & Casal.
&c.*

Dat is,

Vrankrijk in verval door 't hernemen van
de twee wichtige plaatsen Namen, en Casal.
enz. Te Keulen by *Pieter Marteau*, 1695.
in 12.

XV.

De uittrekkels van *Stukkius* groot Latijnsch
werk wegens de *gastmalen der Oude* zijn vol-
schreven, en wagten na de eerste ledige plaats.

XVI.

Te Delft by *Adriaan Beman* worden ge-
drukt korte stellingen, vervattende de
grondstukken van de Christelijke leere, ten
dienste van de openbare huisoeffeningen over
de godgeleerdheid van *Kampegius Vitringa*, Pro-
fessor der H. Th. en Kerkelyke Historien te
Franeker, uit het Latijn vertaald, en op som-
mige plaatsen door den Schrijver zelf met by-
voegselen verrijkt. in 8.

XVII.

Θρησκευολογία ofte aanmerkingen over de Re-
ligie, tot ontdekking, en vaststelling der ware
godsdienst, als ook tot opwekking, en bevor-
dering van de kracht der Godzaligheid, door
Nicolaus Haring, Predikant tot Utrecht.
in 4.

XVIII.

XVIII.

Na-sporing van den zin en 't Samenhang van den Send-brief Pauli aan de Romeinen, door een algemene afdeeling, nader ontleding, en breder verklaring over de zelve gedaan door *Marcus van Peene*, bedinaar des *H. Euangeliums* in de Gemeente *J. Christi* tot Leiden. Gedrukt tot Leiden by *J. Lugtmans*, en *J. du Vivie*. in 4. 1695.

XIX.

De Send-brief van Paulus aan den Galaten, kortelyk in haar t'zamenhang verklaard en uitgebred. Door *Th. Akersloot*, dienaar van *J. C.* Gedrukt tot Leiden, by *J. du Vivie*. in 4.

XX.

Nieuwe Hollandse Scheeps-bouw, waar in vertoond word een volmaakt Schip, met alle des zelfs uitterlijke deelen, met een verklaring der naamen van dien; als mede van alle de Touwen, Zeilen, &c. Benevens de afbeeldingen van alle de voornaamste Vlaggen, die men in zee ontmoet; in meer als 80 kopere Plaatens; daar in (door de arceeringen volgens de blazoenkunde) niet alleen de koleuren der Vlaggen, maar ook der Wapenen, die daar opstaan, vertoond worden; met een beschrijving van de oorsponk der zelve. Beneffens een beschrijving van het bouwen en toetakelen van allerlei soorten van Scheepen, volgens een gestelde maat. Te zaamen gesteld door *Carel Allard*, en by hem gedrukt. in 4.

XXI.

De voorledene reize gewaagde ik maar ten

184 *De Boekzaal van Europe*,
halven van den titel des briefs van *C. Valerius Accinctus &c.* en ik wilde geene regte namen noemen, voor dat de strijdende Heeren dezelve eerst bloot gaven, schoon ze genoeg bekend waren: nu is mijne verwagting van dat 'er bet zoude volgen niet ydel geweest; want zedert hebbe ik gekregen

Petri Francii epistola prima ad C. Valerium Accinctum, vero nomine Jacobum Perizonium Professorum Leidensem: qua vera causa oborta nuper inter illos inimicitia, & nuda ac simplex facti narratio continetur.

Dat is,

Eerste brief van *Pieter Francius* aan *Kajus Valerius Accinctus*, met zijn regten naam geheten *Jakob Perizonius*, Hoogleeraar te Leiden: in welke de waaragtige oorzaak van de onlangs onder hen gerezen viandschap, en een naakt, en eenvoudig verhaal der zake zoo als ze legt gemeld word. Te Amsterdam 1696.
in 4.

De Heer *Francius* belooft nog twee brieven daar op te laten volgen; dan niet meer. 't Zy dat zijn tegenstrever de Heer *Perizonius* antwoorde, of niet.

XXII.

Tegen dezen eersten brief is voor eerst in 't licht gekomen *C. Valerii Accincti ad P. Francii epistolam primam responsio, in qua origo & historia inimicitiae & hujus jurgii verius enarratur, nullam Francio datam famosa epigrammata condendi causam demonstratur, de Actione Oratorum uberior agitatur, denique nova Barbaries*

January en February 1696. 185
vici exempla contra conjugationes & Synca-
xin lingua Latina ex illa epistola proferun-
tur.

Dat is,

Antwoord van *Kajus Valerius Accinthus* op den eersten brief van *P. Francius*, in welke de oorsprong en historie van dit twisten en kijven met meer waarheid verteld word, en bewezen, dat aan *Francius* geen reden is gegeven, om saamroovende puntdigten te maken, ook wijdloopiger gesproken van de gebaarden der Redenaren, en eindelijk nieuwe voorbeelden van quaad Latijn uit dien brief worden bygebragt. Te Leiden by *F. Haring* in 4.

Zoud gy 't wel gelooven, lezer, dat twee geleerde mannen, twee hoogleeraren der welsprekenheid, elkanderen zoo kochelden, indien zy 't u niet lieten zien?

Dat is eerst

--- ἀντιβίσις μαχιστάδαιϊνίσσι.

Maar zal 't niet raadzaamst zijn, van dezen fellen letterstrijd te zwijgen? dat staat in mijn keur; ten minsten zal ik na den uitslag wagten.

Vraagt iemand echter na de reden van deez' kraam,

't Is, wie van tweeen eerst heeft bevrete des anders saam.

O Ilias van twist, die yder doet verwonderen!

Na zulk een weêrligt volgt gemeenelyk zwaar donderen.

Geleerde mannen, en die niet gaarne twiſtſchriften lezen, zagen liever, dat hun uit Leiden * *dissertationes Philologicae de originibus Babylonicae* onder de oogen quamen, als kĳf brieven, en hekelvaarzen. *k Hebbe nog geen tijd gehad, omme de twee laatste brieven van den Hr. Francius, t'zedert uitgekomen, te doorlezen.

XXIII.

Om de veelvuldigheid der stoffe, die dit Werkje van de Boekzaal vroeg heeft beslagen, moeten verscheide klaar leggende uittreksels, en daar onder zelf het vervolg van KROMWELS leven, deze twee maanden buiten blijven.

De verklaring van *Harman Reinskes*, en een brief, aan my geschreven over het gevoelen van *D. P. van Hattem*, mitsgaders het werkje van *Locke* wegens d'opvoeding der kinderen, in 't Fransch vertaald, en by *Antony Schelte* te Amsterdam gedrukt, zullen gelijk haar beurt krijgen.

* Letterlievende vertoogen over de Babelsche oudheden, hoedanige estelyke onder den Heere *Perizonius* tot uitmuntende blyken van zijn hooze geleerdheid onlangs gedaan en uitgegeven zijn, te Leiden by *Elzevict* in 4.

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

JANUARY en FEBRUARY

1696.

HISTORIE DER REFORMATIE VAN DE KERKEN VAN VRANKRIJK. Pag. 5

Dis is het uittreksel van 't tweede deel.

*De Koninginne weduwe van Henrik de Groot word
regeester verklaard. 6*

Tezuysche snoodheid. 7

*Boek van den Heer Mornay Du Plessis ter brand-
merking van de Pausgezinde. 8*

Staat der Fransche Gereformeerde kerken. 9 enz.

Dubbel huwelijk tussen Spanje en Vrankrijk. 11

*Nieuwe bevestigingen van het Edikt van Nantes.
12*

De Luines, en zijn groot gezag. 13. 16

Ongelijk den Hugenooten aangedaan. 14

Zy worden wanhoopig, en rusten zig ten krijg. 15

Verscheide lotwisselingen. 17 enz.

Rochel van den Koning veroverd. 21

Men

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Men plaagt de Onroomsche, als voren. 22 23 24
Geboorte van den althans heerschenden Koning
Louijs de XIV, en een aanmerking op dezelve. 25

K. VITRINGA OVER DE OUDE SY- NAGOGE. 27

Voortreffelijkheid en nutheid dezex werks. 28

Of de bestelling der Christenkerke van der Joden
Tempel of Synagoge is afgeleid? 29

Kragt der Hebreeuwische Griekse, en Latijnsche
woorden, die vergaderplaatsen beteekenen. 30

Synagoge, en hoe die opgeschikt was. 33

Joodsche zinnelijkheid hier omtrent. 35

Oude herkomst der Synagoge diep onderkast. 37

Beschrijving der Profeten, en Profeten zonen ten
sijde van David. 39

De Synagogen zijn in de Babylonsche gevangenis
geboren. 41

Of de eerste Christenkerken na het ontwerp der Sy-
nagogen zijn gebouwd? 42

Verdere overeenkomst tussen der Joden en Christenen
kerkbestier nagespoord. 43

Nog bet amptnaren der Synagoge. 44

Hier is het eerste deel van dat groote boek afgehan-
delt.

OORSPRONG EN VOORTGANG DER AFGODERYE, EN BYGELOOVIG- HEDEN VAN A. VAN DALE. 47

Des verrezienden Schrijvers oogmerk. 48

Uit wat grond de leere der Demons gebagverd is. 49

Oude afgoden, en oorspronk der duivel-leere. 50

Joodsche duivelen, van de Christenen nageaapt. 53

Hoe de duivel-leer in 't Christendom is overgezet. 55

TWEE-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.
TWEDE VERHANDELING VAN A.
VAN DALE.

<i>Oude en ware profeten ; en profetien.</i>	57
<i>Valsche profeten , en hunnen omslag.</i>	58
<i>Heidensche bedragerijen omtrent het stuk der voor-</i>	60
<i>zegginge.</i>	61

DATHEENS PSALMRIJMEN , ZAF-
TELIJK VERBETERD DOOR A.
TROMMIUS.

<i>Datheen , hoewel de allerlompste der Rijmers , zal</i>	64
<i>evenwel in de Kerk blijven.</i>	65
<i>Gebruik der klinkletters onder het zingen.</i>	66
<i>Een staaltje van Datheens koeterwalen.</i>	67
<i>Gestanden is Enkhuizer taal.</i>	68
<i>Aardig pundsichtje van Eobanus Hessus.</i>	69

VERREKIJKKUNDE VAN N. HART-
ZOEKER.

<i>Inhoud van dit brave boek.</i>	70
<i>Ondeelbare deeltjes in het heelal.</i>	71
<i>Van waar de Zon en vaste starren gemaakt zijn.</i>	72
<i>Verscheidenheid der verwen.</i>	73
<i>Kijkery , en inbeelding.</i>	74
<i>Wondere beschouwing van de Maan.</i>	75
<i>Steden , bergen , bronnen , en bosschen in de Maan.</i>	76

Gestarnens en staarstarren bekeken. 78 79

Onsallijke diertjes in 't zaad der dieren. 80

Overeenkoming van de planten met de dieren. 81

A. BINEUS TWEEDE BOEK OVER
DE DOOD VAN JEZUS CHRISTUS.

<i>Historie van Peters verlossening.</i>	82
<i>Lofzang , die Christus zong.</i>	83
<i>Het ziften des Satans.</i>	84
	85

On-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Onderzoek van 't woord <i>Abba</i> .	86
Drinkbeker hoe te verstaan.	87
<i>Christus</i> bloedig zweet.	88
Bet aanmerkingen.	89
PAUSSELIJK HOF enz.	91
<i>Kropperts</i> in de <i>Alpesbergen</i> .	92
<i>Italiaanfche</i> steden doorresfd.	93
Het maken van <i>Santen</i> .	94
Verhaal van <i>Paus Alexander de VIII</i> .	95
<i>Snovergen</i> van den <i>Arts Borri</i> .	99
Wondere waterval beschreven.	101
Lange trekvaart na <i>Venetien</i> .	103
VEKVOLG VAN A. VAN LEEUWEN- HOEKS GEHEIMEN DER NATUE- RE.	104
<i>Aardige beschouwing</i> van den <i>Mugge</i> .	105
G. KROES HISTORIE DER QUA- KERS.	108
<i>Godsdienst</i> van de <i>Quakers</i> .	109
Hun eerste hoofd, en aanleider <i>Joris Fox</i> .	111
<i>Levensgevallen</i> van <i>Fox</i> .	112
Loop der <i>Quakers</i> in verscheide landen.	129
<i>Afbeelding</i> der gener, die hun zelven <i>Profeten</i> of · <i>Collegianten</i> leven noemen.	131
<i>Koddig</i> , dog teffens waaragtig verhaal van het be- drijf der <i>Quakers</i> te <i>Rotterdam</i> .	132
LOFVERMELDINGEN DER GELEER- DE MANNEN, UIT DE HISTORIE VAN DE THOU GETROKKEN DOOR A. TEISSIER.	133
<i>F. Vatablus</i> vertoond.	137
<i>P. Bembus</i> een geteerde <i>Italiaan</i> , maar godloos.	138
<i>M. A. Flaminius</i> een geleerd en vroom digter.	139
	S.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>S. Munster , L. Giraldi , P. Jovius , J. Revius , en H. Frakastor.</i>	140
<i>Julius en Jozef Scaliger in hun lof bekeken.</i>	141
<i>Robert Stefanus , een weergaelloos drukker.</i>	142
<i>Beestige domheid van een godgeleerde , die Stefa- nus hielp plagen.</i>	143
<i>F. Melancthon , en J. Kalvijn , twee groote man- nen.</i>	144
<i>Gesprek van Sabinus met Bembas over Melancthon.</i>	144
<i>Sebastiaan Kastellio.</i>	145
<i>Andries Vesalius , en zijne ontleding.</i>	145
<i>Rampzalig einde van Hieronymus Magius.</i>	147
<i>Ook van Pieter Ramus.</i>	148
<i>Paulus Manutius , en Joachim Kamerarius.</i>	148
<i>Adriaan Junius , en een aardig voorval van hem.</i>	149
<i>Willem Postel , en deszelfs wondere barssendwee- peryen.</i>	150
HOFTOONEEL VAN JAKOB EN KA- REL DE I.	153
<i>Hoedanige geheimen van 't Engelsch hof in deze bi- storie verhandeld werden.</i>	155
ZES PREDIKAATSIEN VAN J. TIL- LOTSON.	159
<i>Loffelijk inzicht des Schrijvers.</i>	160
<i>En brave woorden.</i>	161
<i>Gezeg van Mr. Hooker.</i>	162
<i>Lessen voor ouders en leeraars.</i>	163
<i>Pligt der moeders aangewezen.</i>	165
<i>Salomons vermaning van aan God te denken.</i>	166
STAAT VAN HET TOEKOMENDE LEVEN.	168
ALLE DE WERKEN VAN FOCQUEN- BROCH	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

BROCH.

	169
<i>Aart en geneigdheid van dezen Dichter.</i>	170
<i>Wie de Man van Mevrouw de Mainstem is ge- weest.</i>	171
<i>Waar in Fokkenburgs aardigheid bestaat.</i>	172
<i>Voorbeelden ten bewijze aangehaald.</i>	173
<i>Zijn grafscrift.</i>	176
BOEKNIEUWS UIT VERSCHEIDE GEWESTEN.	177

U I T.

D. E

BOEKZAAL

VAN

EUROPE,

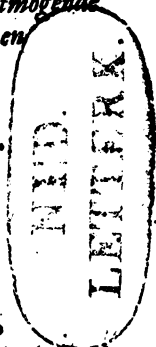
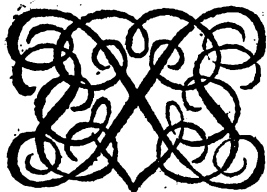
Gesticht door

P. R A B U S.

M A A R T en A P R I L

1 6 9 6.

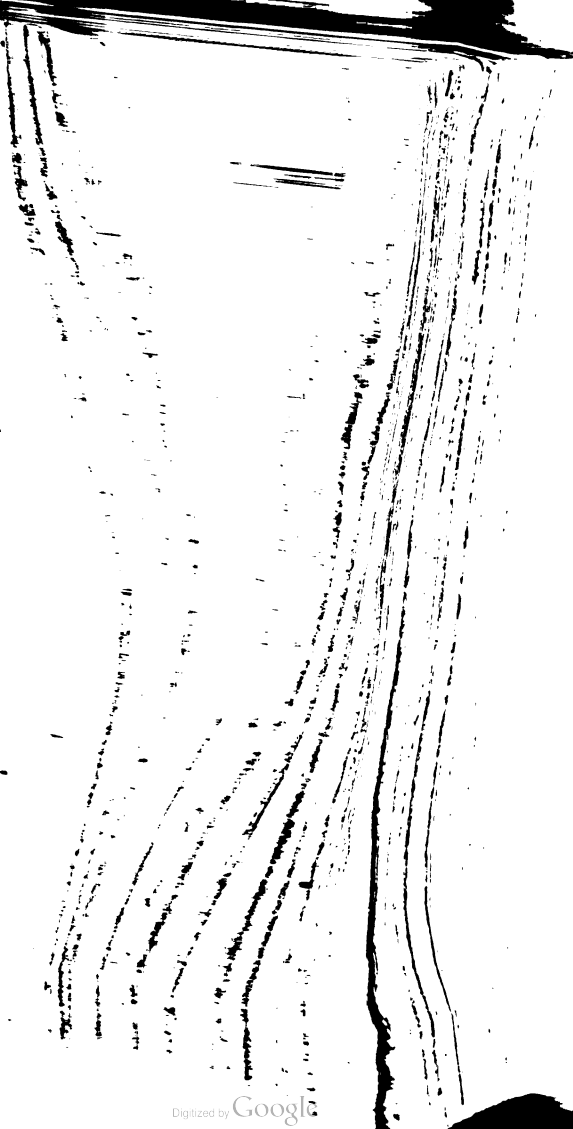
*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,

By PIETER vander SLAART,

1 6 9 6,

DEN WELEDELEN
GROOTACHTBAREN HEERE
MR. THEODORUS
VAN
BLEISWIJK,
HOOG HEEMRAAD
VAN
SCHIELAND,
OUD BURGERMEESTER
DER STAD
SCHIEDAM,
enz.

WORD DIT DRIE EN TWINTIGSTE
STUKJE VAN DE BOEKZAAL

ZEER EERBIEDIGLIJK
TOEGEWIJD

VAN ZIJN WEL EDELHEIDS
VERPLICHTEN DIENAAR

P. RABUS.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE.
MAART EN APRIL
1696.

I. HOOFDDEEL.

Historie der REFORMATIE van de kerken van Frankrijk enz. Gedrukt te Amsterdam by Jan Ten Hoorn. Vier deelen, twee stukken, in folio.

DIT IS HET UITTREKSEL VAN 'T *
DERDE DEEL.

ALs de Heer Benoit in de voorreden voor dit deel zijnen lezer van vele noodige zaken onderricht, en hem een begrip van 't vervolg dezer historie zal gaan geven, deilt hy dezelve in drie tijds-wisselingen. De eerste noemt hy
VIII Deel. N 3 een

* *Het eerste is verhandelt in Nov. en Decemb. 1695.
Het tweede in Jan. en Febr. 1696.*

een tijd van onzekerheid, in welke de *Gereformeerde* onzeker zijn, of zy meer reden hadden om te hopen, dan om te vreezen. De tweede is de tijd van openbare vervolging, en oorlog, maar echter van zulk een vervolging, die met den naam van regtvaardigheid, en van zulk een oorlog, die met duizenderley betuigingen en verzekeringen van vrede was bewimpeld. De derde is die tijd van bruskelyk-verhaastre omkeering, waar in het geweld, en de helschvinnige bitterheid alles ten gronde gepletterd, en ten uitersten verderve gebragt heeft.

Laat ons dit eens onderscheidentlijk bezien.

Koning Lodewijk de XIII was in Bloei-maand des jaars 1643, niet lang na den Kardinaal Richelieu, door de dood belet, zyne yver tegen de *Gereformeerde* verder uit te voeren, en, hoewel hy voor zyn sterven de Marschallen La Force en Chatillon aangemaand had, om Roomsche-Katholijk te werden, hy miste nogtans het vermaak, van de Onroomsche verdelgd te zien, dewyl de Goddelijke Voorzienigheid (zoo zegt de Schrijver aan 't eind des voorgaanden deels) het genoeg en van voor Lodewijk den XIV gespaard heeft.

Met de dood van den ~~ge~~zeiden Meester en zyn Dienaar neemt dit * derde stuk een aanvang, en eindigt met de Pyreenseche vrede, behelzende dus een historie van den jare 1643, tot 1665.

Daar zien we, na een zeer nette beschrijving van de gestalte der Vorsten in dien tijd, van de

gec-

* *Het is in't Fransch Tome 3. 1 partie.*

Maart en April 1696. 199

geestelijkheid, ja van gansch Europe, en in 't byzonder van de Gereformeerde, dat de Koninginne, als regeerster, het gebied aanvaard, en om haar van de zijde der Gereformeerde, toen nog zeer sterk zijnde, te verzekeren, aanstonds uitbied, dat ze de Edikten, tot hun voordeel gemaakt, wil bevestigen, niet anders als na de dood van Henrik de IV geschied was: dog ondertussen zag 't hof een menigte quelaadjes door de vingers, waar mede de Parlementen, gezaghebbers, en zulk slag van vervolgers, om de bittere geestelijkheid te behagen, de onnoozelen verdrukten. Ik moet mijnen lezer eens voor al zeggen, dat die gezogte vitteryen hier zoo menigvuldig voorkomen, dat ik 'er telkens niet van wil spreken.

Ondertussen was de stad Sedan aan den Koning ingeruimd geweest, en de Gereformeerde waren d'er wel gehandeld: maar verscheide boeken, in welke de Roomsche Kerke vervaarlijk gehekeld wierd, baarden veel woetens. Het benoemen van de algemeine gelastigde der kerken had de Koning alvorens na zig getrokken, en hun getal was tot op een bepaald.

Op den 26sten van Wintermaand des jaars 1644 wierd te Charenton een Lands kerkvergadering gehouden, in welke de koninklijke volmagtigde een breede * aanspraak deed, dien hy in drie stukken afdeelde, en waar op de voorzitter met diepen eerbied ernstiglijk antwoorde. Onder andere wierd hier † besloten voortaan een bestraffing te oeffenen tegen zulke, die in tegenwoordigheid van het Sakra-

N 4

ment

P. 18. † P. 23.

200 *De Boekzaal van Europe,*
ment der Roomſche Kerke hun hoed afna-
men.

Telkens vond men ten Hove konſten uit, om de moedwilligheden tegen de *Gereformeerde* den ruimen toom te geven, en als men dan voor quaden uitſlag begon te vreczen, quamen d'er weêr eenige *Edikten* tot verzafting, omme al- zoo den overmaat van ongelijk met een luttel zalve van toegenegenheid te overpleiſteren: waar tegen nogtans de geestelijkheid, te Parijs vergaderd, zig aankantte. De Heer Benoit ſluit dit *eerſte boek* van 't derde deel eerſtelijk met een levendige en omſtandige vertooning van de uitgezondene Roomſche bekeerders [met het kromwoord *Missionarſſen* alomme kennelijk]; die den Onroomſchen door hunne driften, be- driegeryen, en ſnood gewoel veel quaads deden; daar na met die roemruchtige historie van den zone des laaſten Harrogs van Rohan, die zig lang na 's Vaders dood opdeed.

Eer hy in het *sweeds boek* tot de zaken van 't jaar 1647 voortgaat, laat hy ons eerſt hooren het vertoog van Du Perron, Aalmoeflenier van de Koninginne van Engeland, toen in Vrankrijk gevloten, tot vermiyding der onge- vallen in welke zy haar zelve, en haar man hadingewikkeld.

Daar op zien we weder de hevigheid der Fransche geestelijke tegen de *Gereformeerde*, de bittere vervolging der gezaghebbers, zelf het * verbod van ſchool- en predikdiens, op meer als eene plaats: maar het Hof verzafte dit met een beſluit, dat de verdrukte in alle hunne voorregten herſtelde.

* P. 56. 59.

Bree-

Breedelijk verhandelt onze Schrijver de bekeeringe , van den Jezuijt *Jarrige* , in Nederland niet onbekend , een zake , die in den aanvang des jaars 1648 , of liever in de laatste dagen van 't voorledene , de maatschappy der Jezuiten van spijt deed knarsetanden.

Omtrent-dezen tijd quam een zoo verderffelijk * boek zonder-naam des Schrijvers tegen de *Gereformeerden* uit , als immer het ligt heeft gezien : een werkstuk , hier uitvoeriglijk vertoond , vermits geestelijke en wereldlijkè zig van de grondregels , daar inne ter neêr gesteld , tot dempinge der *Gereformeerden* namaals bedient hebben. Ik rade het den lezer p. 62 , en vervolgens na te zoeken.

In het *derde boek* hebben we de Munstersche vrede , en de voordeelen , den *Gereformeerden* daar uit toegevloed , terwijl Vrankrijk vol inlandsche beroerten geraakt : by welk voorval de *Gereformeerde* , die altijd d'eere hadden van in dusdanige gelegentheden trouwelijk des Konings zijde gehouden te hebben , nogmaal als getrouwe onderdanen hun liefde voor de kroon betuigden.

Dit was het hof zoo aangenaant , dat het verscheide besluiten tot hunnen beste liet uitgaan , in spijt van alle het woelen der geestelijkheid , te Parijs zittende ; want de onlusten bleven dueren , en men had hen van nooden. De Bisschop van Ambrun sprak deswegen zeer yverig tot den Koning , en zijn moeder , maar het mocht toen niet anders zijn.

De Koninginne , ziende de rijksverwarringen

N 5

gen

* P. 62.

gen meer en meer aangroeijen, deed den Koning, nu 14 jaren oud geworden (zoo vroeg schoot † Lodewijk de XIV op) meerderjarig maken; 't welk den Prins van Kondé nogtans zoo luttel van zijn opzet afwendde, dat hy openbaarlijk den oorlog verklaarde. Hy stelde alle bedenkelijke middelen te werk, om de *Gereformeerde* tot zijn belang over te halen, maar zy bleven getrouw, en stelden de waggelende kroon door hunnen yver vast, 't welk de jegenwoordige Koning met de * allerdankbaarste be-
tuigingen erkende.

Dus ben ik tot het jaar 1653 gespoed, wanneer des Konings laatst-gevolmagtigde, de Marquijs van Azzilliers, die den *Gereformeerden* alle hunne voordeelen trouwelijk beschikt had, quam te sterven, en Ruvigny zijn plaats te bekleeden.

Naauwelijks was de rust hersteld, en de Prins van Kondé in de Nederlanden geweken, of de *Gereformeerde*, die men nu niet langer van doen had, moesten weder hunne oude verdrukkingen lijden. Het parlement van Toulouze was gemeenlijk eerst van allen aan 't yveren, en andere volgden dit voorbeeld na: ook sprak de Bisschop van Montauban met den Koning, en deed zijn uiterste poging, om hen zwart te maken.

Gy ziet hier, lezer, met eenen die schrikkelijke moord in Piemont bedreven, waar aan de krijgsbenden van Lodewijk de XIV geen klein deel hadden, schoon hy, NB, door Kromwel daar over begroet, dezelve bestrafte, en den
Har-

† P. 96. * P. 99.

Hartog van Savooje , met een vry ernstige taal
 het verder vervolg afried.

Zekerlijk was Kromwels yver in dit stuk toe-
 troost van de rampzalige Piemontroizen heer-
 lijk , en lofwaardig : want of schoon andere
 Onroomsche Vorsten en Staten eenige voor-
 sprake voor die onnoozele deden , zonder
 Kromwel ware alles onnut geweest. Hy lei-
 de zig aan dit werk te koste , op een wijze ,
 die de dwingelanden konde doen vreezen voor
 een verband van alle Protestantsche Staten , &
 welk Paus Klement de VIII wel eer zoobang
 had gemaakt , en zijn schrijven aan alle On-
 roomsche Koningen , en Vorsten , vol felle
 dreigementen tegen den Hartog van Savooije ,
 herstelde de arme menschen in hunnen ouden
 staat.

Nog een woord van dien fieren Olivier. Hy
 bragt door dit zijn bedrijf zulk een schrik on-
 der de Fransche geestelijkheid , dat ze haar
 boosvoornemen tegen de Hugenooten niet dar-
 de uitvoeren. Ja met zijn zugt tot de *Refur-*
matie had hy het hart der volkeren in der voe-
 gen bekoort , dat hy bystand zoude hebben ge-
 kregen van Groot Britanjes gansche magt , in-
 dien hy , onder den dekmantel van den gods-
 dienst , Vrankrijk had willen beoorlogen. 'k
 Zal het zeggen. De fierheid , dien hy had ,
 van het hoofd eens Konings over het schavot
 te doen rollen , vervaarde zijne tegenstreveren
 niet min , dan zekere grootse * gedenkpen-
 ning , dien hy had laten munten , gelijk als om
 hen aan te zeggen , dat ze wel hadden op te
 mer-

merken, wat hy magtig was uit te voeren. Op d'eene zijde zag men zijn hoofd, en naam, op d'ander zijde roënbondels, en een bijl, met Latijnsche woorden uit den tweeden Psalm, die wel beteekenen *Nu dan gy Koningen, bandels verstandiglijk*, maar die ook, zonder veel verdraayens, konden beduiden; *Nu dan, gy Koningen, wacht u*. Men zoude gedacht hebben dat Kromwels trotsheid, in dezen penning uitblinkende, van gekroonde hoofden niet te dulden was geweest, maar 't hart der Vorsten is, zoo wel als van andere menschen, der vreeze onderhevig; en een verborge schrik steuit dikwils den toeleg van die gene, die d'overige wereld in schrik houden.

Als de Heer Benoit, tot de geschiedenissen van den jare 1656 voortgevaren, vermeld heeft, hoe de Janssenisten in dezen tijd de Jezuijsche zedekunde roskamden, begint hy zijn vierde boek met het bitter vertoog van den Aartsbisschop van Sens, die, na dat hy 't Lojolaas gebroedersel tot haar pligt gebragt had, ook tegen de Gereformeerde den hoorn der vervolging blies. Een naamloos geschrift van iemand ontdekte de bedriegeryen van des Bisschops gezeg, en de Koning zelf draalde lang, eer hy antwoorde, dog gaf de geestelijkheid eindelijk vergenoegen. Zoo laat een Vorst zig dikwils van een deel gekapte sielen muilbanden.

Vervolgens liet zijn Majesteit bevelfchriften tegen zijne trouwe Gereformeerde onderdanen uitgaan, in welke hy allerwegen blijk gaf, hun verderf en ondergang in den zin te hebben.

De

De voorbeelden zijn velerley; en nog bleef het hier niet by. De geestelijkheid, en mindere Overheden, den kans zoo schoon ziende, arbeidden ook met handen en voeten om hunne gehaatte Landsgenooten alle mogelijken afbreuk te doen. 't Welk zoo verre ging, dat in jaar 1657 des Konings Raad hen verbood, voortaan eenige * kringvergaderingen te houden, en alle boeken der Onroomsche, die den Papen niet behaagden, gedoemd wierden.

In zoo groote verdrukkingen nam de kerkelijke byeenkomst in Neder-Languedok een t stout besluit, en dar van groot gevolg had konnen zijn. Kromwel, verwittigd, dat in Savooijen de Onroomsche weder gedreigd wierden, schreef daar over met genoegzame hevigheid aan den Hartog van Savooijen, aan de niet-Pausegezinde Zwitzers, en aan den Kardinaal Mazarin, en de ontzachelijke Man wist zelf in die gewesten het Papendom te teugelen. In 't jaar 1658 gaf de Koning den Predikanten eenige lichtenisse van schatting, en daar mede hebbe ik het *vijfde boek* opgeslagen.

De Gereformeerde, nu geen wereldlijke byeenkomsten meer hebbende, in welke hunne grieven konden opgesteld werden, verzogten een 's Lands-kerkvergadering, die hen ontzeid wierd: derhalven zonden ze tien gelastigde na 't hof, om hunne zwarigheden voor

* Ze noemen die in 't Fransch Colloques [*szamen-
spraken*] zijnde byna gelijk de Classen hier te lande.
Zie derzelver nutheid, en wat daar gedaan wierd.
Pag. 152. † P. 157.

206 *De Boekzaal van Europe*,
 voor te stellen. Deze kregen by den Koning
 in 't eerst geen gehoor, en daar na niet als op
 voorwaarde, dat de Kancellier eerst zoude spre-
 ken. Hy gaf hen goede woorden. By den
 Kardinaal Mazarin na wat stribbelings eer ge-
 sprek toegelaten zijnde kregen ze vriendelijk be-
 scheid (terwijl de geestelijke horzels vast hor-
 den en inorden tegen 't genieten van deze eer,
 och armen!) maar eindelijk zagen ze uit het
 antwoord des Konings op hunne voorstellin-
 gen, dat, toen hy hun gehoor gaf, zijn be-
 lofte vry wat beter als nu zijn antwoord was;
 en hielden lang aan, om andermaal wat meer
 gunst te verwerven; dog de Kardinaal bedroog
 hen. Sta, lezer, hier een weinig stil, en be-
 zie verscheide zeer opmerkelijke voorvallen van
 het plagen der *Gereformeerden* aangehaald, on-
 der welke de * historie van een overspeligen
 Paap omtrent Rouaan zijn regte plaats vind.

Belloi, algemeen voorspraak in 't Parlement
 van Toulouze, had een boek geschreven, dat
 nu in den jare 1659 voor de tweedemaal in 't
 ligt quam, vol gevaarlijke stelregelen tegen de
Gereformeerde, † alhier met noodige aanmer-
 kingen verhandeld; by welk geval de naauw-
 keurige Schrijver ons leert, waar van daan zy
 den naam van *Hérésie sans s'en faire* in 't Fransch kre-
 gen. Men zag hen, van de geestelijkheid tot
 tegenweer getergd, in een groot geschrift hunne
 welgegronde klagten breedelijk vertoonen, en
 't zelve alomme aan de aanzienlijkste Kerken
 van 't rijk verzenden.

De Heer Benoit laft hier tuffen in de lafte
 rin-

* P. 174. † P. 179. H *Verre van daat.*

ringen der Pausgezinden tegen eenige besluiten, in de kerkvergadering van Mompazier genomen, en behandelt deze zake, als van groot belang, zeer uitvoeriglijk. * Eindelijk vergunde de Koning hen in den zelven jare nog een Lands-kerkelijke byeenkomst te Loudun, dien zy in geen vijftien jaren hadden gehouden, en op welke zija gevolmagtigde een harden last ontvouwde, die met zedige deftigheid van den Voorzitter wierd beantwoord. Men zond uir deze vergadering eenige na 't hof, die met gunstig antwoord wederquamen, en nam een besluit, van een algemeen ondergelastigde te maken, vermits hoe langer hoe meer aan 't hof wat te doen viel.

Na dat hier toe verkoren was de Ouderling der kerke van Charenton, een zeer bequaam man, vond de vergadering ook goed, een vastendag door 't gansche rijk te houden; 't welk van de geestelijkheid als een zaak van groote opschudding leelijk wierd uitgekreten: voorts maakte ze een ontwerp van klagten, en scheidde.

In 't zesde boek spelen de geestelijke, en byzonderlijk de † zendelingen wederom hunne plaagrolle tegen de Gereformeerde te Aymet; dog 't was daar alleen niet te doen: zy deden het door 't gansche rijk, en de Koning liet verscheide besluiten door zijne Parlemerten tegen hen uitgaan. † 't Is voor een Christen niet zonder afsgrizen te lezen, wat omtrent dezen tijd de Fransche Geestelijkheid, en de Paus

* P. 193.
† P. 213.

† *Missionarissen.*

208 *De Boekzaal van Europe,*
Paus zelf van het vertalen der H. Schrift oordeelden.

Wy zijn reeds in het jaar 1661 vervallen, in 't welke de Kardinaal Mazarin op den vijftienden van Snoeimaand quam te sterven. Men verbood den *Gereformeerden* niet alleen hun zelve *regtzinnige* te noemen, maar drukte hen te Montauban, en elders, met velerley snoode listen.

Daarenboven zond de geestelijkheid eenige bitse schriften door 't geheele rijk, in zes en twintig leden bestaande, dog wel meest daar toe strekkende, omme de kerken der *Gereformeerde* onder de voet te werpen, en wat verder hunnen godsdienst raakte te verdelen. De boosaardigheid en het bedrog van die schriften worden tot aan het einde van dit boek aangewezen.

*Driemaal en meer elendig is de geen,
Die van gekapte schurken word bestreên.*

De *Gereformeerde* konden nu genoeg bemerken (gelijk ons in den aanvang van 't zevende boek getoond word) dat de geestelijkheid, zoo haar zeggen ingang te hoof vond, magtig was, met dergelijke haarklooveryen het geheele *Edikte* van Nantes te ontzenuwen. Zy waren ook niet eens gezind in de wijze van de gezeide quadaardige schriften te beantwoorden, dog quamen ten laatsten over ees, en schreven de kerken voor, hoe zy zig tegen de Roomsche vervolging zouden hebben te verweren.

Toen gaf ook zeker Schrijver Filleau een
* boek

* boek voor de Pausgezinden in 't ligt, behelzende alle de besluiten en verklaringen; die in alle hooge hoven van Vrankrijk waren gedaan, tot uitvoering of uitlegging der Edikten, betreffende den godsdienst der 200 genaamde Gereformeerde.

Een ontleding van dat boek toont ons, wat quaad het brouwde. Eindelijk quamen d'er Gevolmagtigde, die den Gereformeerde door geheel Vrankrijk zouden regt doen; zijnde een Pausgezind, en een Gereformeerd, maar de laatste wierd door den eersten gekoren.

Nog vernietigde de Koning alle de besluiten, in de kerkvergadering van Nimes genomen, om dat daar in iets tegen zijn zinnelijkheid was, dat hy d'er juist niet wilde uitkippen. Een arme Priester, die te Rochel de Roomfche kerke had afgezworen, zag men daar zwaarlijk mishandeld, maar alle de Gereformeerde nog deerlijker; zulks dat 'er meer als driehondert huisgezinnen gedwongen wierden de dwingelandy en vervolging te ontvlugten.

Het gemelde jaar 1661 was met gewelddrievy tegen de verdrukte ten einde gelooopen, en met groote voorbereidselen, omme het inzicht der geestelijke nog bet voort te zetten. 't Huwelijk vanden Koning, en de geboorte van den Dolfijn verzekerde de kroon, en gaf hope van een talrijke nakomelingschap. Met een woord gezegd, Vrankrijk rees schielijk tot een overgrootheid, en Karel de II, in Engeland hersteld zijnde, gaf hem zelve als ter willekeure van Louijs over.

VIII Deel.

Q

Kort

* P. 255.

Kort daar na kregen de Jansenisten den bout op 't hoofd, na dat ze de Jezuiten, hunne geslagene vianden, gedreven hadden tot op de kant der steilte, om neêr te storten.

Had het hof reden om de *Gereformeerde* kerk te laten omspringen met de zake van Alexander Morus Predikant te Parijs * (hier in zijne hoedanigheden afgescherft) het volgende *achtste* boek zal ons een reeks van onregtvaardigheden daar tegen vertoonen; byzonderlijk te Gex, en elders; dog 't landschap Languedok had wel meest haar deel aan die plagen, als wekkers kerke men onder de eerste poogde te verwoesten.

Boosfelijk en eunjerlijk (boven alle) was verzonnen de quellaadje, die de verdrukte in dit jaar 1662 moesten dragen, om te bewijzen het bezigtregt der plaatsen, daar ze hun godsdienst oeffenden. De schaamteloze Jezuijt Meynier stookte met mond en pen dit vier aan; spitsvindiglijk ter betwisting voorstellende, of der *Gereformeerden* godsdienst alleen geduld wierd, en sterk gezet op de knibbeling over het onderscheid, dat 'er was tusschen † *tolerer* [dulden] *approuver* [goed keuren] en *permettre* [toelaten.] Hy, snoode muggezifter, wilde in zijn boek beweren, dat 'er zelderley regt was, waar op de oeffening van der *Gereformeerden* godsdienst steunde. Ik bidde u, lezer, zie hier, hoe sijn de boosheid zig tegen de onnoozelheid weet te kanten, als ze aan hooger wal is;

Al zou ze een haar in tienem klieven.

Eik

* P. 284. † Zie p. 303.

Maart en April 1696. 211

Elk woord pluift de haarkloover uit , en duid het ten boote , ja zijn geheele boek komrons in zijnen t'zamenhang voor als een aaneenscha- keling van dwarsdrijverijen , en bedriegelijke voorstellingen , om de kerk en godsdienst der *Gereformeerde* te bekladden , hunne voorregten door quade uitlegging van de woorden des *E- dikts* te verminderen , en de plechtiglijk gegevene erfvyheden te ontfelen.

Het *nagende boek* , dat met den jare 1663 be- gint , is volschreven met historien van wreed- heden , gepleegd tegen menschen , die geen andere misdaad bedreven , dan dat ze God , na 't voorschift van hun geweten , dienden.

Staaltjes by te brengen zal ik tot het laatste uittreksel sparen , daar het beklagelijk treur- spel van de baldadigheid

Der godvergetene en verduivelde Dragonders

(Ik vinde geen woord, dat krafts genoeg heeft om die vervloekte henkers uit te drukken) staat geopend te werden.

De Kerk van Aubuffon strekt ons hier een proef der hooggaande plage , en in Provence geraakten ook verscheide Kerken onder de voet. Zoo ging het ook te Montragnak , en in Languedok yverden groote en kleine , gee- stelijke en wereldlijke , elk om iets tot demping van der *Gereformeerden* Godsdienst , en quelling van deszelfs belijders uit te vinden. Telkens verloren de ongelukkige hunne zaak , niet om dat zy die niet wel verweerden , maar om dat de deure van alle regt voor hen gesloten was.

○ 2 Om

Om dit gemakkelijker uit te voeren wierd hun getal in de gerigtsbanken vermindert, en hun regt zoo verre benomen, dat de Pausgezinde over al met meerderheid van stemmen den bovenzang hielden. De Kerk van Mets, tot nog toe ongemoeid, kreeg nu ook haar beurt.

Maar niets ergerde de kitteloorige geestelijkheid meer, dan het zingen der * Psalmen, tot beteugeling van 't welke zy verscheide wijsdommen ten haren voordeel had bekomen. Des niet tegenstaande nam de Gereformeerde kerkvergadering van Neder-Languedok een stout besluit, dat zy haar volk, na 't houden van een vastendag, deed bezweren: en dit was de oorzaak van dat scherpe bevel, waar mede Koning Louijs de kerkvergaderingen bilde. † Nu wierden ze in hunne begraaffnissen naauw bepaald, nu moesten ze zien, dat men hunne kinderen vervoerde, en tegens der ouden zin met Roomschegezinden uittrouwde, ja met ongehoorde en wreede bedreigingen tot bygeloof dwong:

Te Milhau stookten de Kapucinen zoodanige onlusten, die niet zonder doodstraffen gebluft wierden. Het boek van Derodon, Hoogleraar der Filozofie te Nimes, om dat het de leere der *Transsubstantiatis* tegensprak, wierd door Koninklijk bevel, ter plaatse, daar de schrijver woonde, ten vyere, hy zelf ter eeuwiger ballingschap buiten 't rijk, en de boekverkoopters in een boete van duizend guldens gedoemt. Boven al was de vervolging in † Bearn zeer bitter. Onze schrijver ontdekt de oorzaak van de-

* P. 334.

† P. 336.

‡ P. 348.

dezelve , ontleed het boek van Bernard , Advokaat te Beziers , tegen de Gereformeerde geschreven , en dus tot den jare 1664 genadert ziet men het werk zoo verre gebragt , dat de verdrukte verboden wierden , in grenssteden of zeehavens te wonen , indien zy daar niet geboren waren .

Vervolgens quamen (zoo als in het tiende en laatste boek van dit derde deel gemeld word) verscheide bevelschriften tegen kerken van verscheide Landschappen in 't ligt , gelijk als in het Dauphiné , in 't land van Gex , in 't Stift van Soissons , en andere plaatfen meer ; te Mende , te Alençon , en te Montauban , hoe zeer die plaats daar tegen spartelde .

Men gaf de lijders , in geval van pleitgeschil met de geestelijkheid , altijd ongelijk , men bepaalde hunne t'zamenkomsten , en ontrufften hen in begraaffnissen : ja men stiet hen hoe langer hoe meer uit alle bedieningen , met weigering zelf van het gilden-regt , en dwang van uiterlijke eerbiedigheid voor de Roomsche kerkgebaren te plegen . Als Roomsgezinde met Gereformeerde in een vergadering zaten , wierden de laatste van alle hunne voorregten beroofd ; welke smaad door nieuwe en nieuwe besluiten aangroeide . Hier en daar moesten ze hunne gewone zittingen staken , en lijden , dat ze niet alleenlijk in 't stuk van huwelijken , maar ook wegens de kleeding der Predikanten wierden geringeloort . Geene hunner boeken mogten zonder verlof uitgaan , en de geestelijkheid verworf van den Koning , dat 'er huizen voor de Priesters in Kar spelen , daar ze niet

214 *De Boekzaal van Europa,*
waren , op derzelve kosten zonden gestigt wer-
den ; dog dit betrof ook de Pausgezinden.

Wreed was de mishandeling , den Onroom-
sche inwoonderen van Privan in 't einde des
voorzeiden jaars 1664 aangedaan (niet zonder
afkeer te lezen) terwyl de gemelde Jezuijt Mey-
nier aan d'ander zijde van Vrankrijk zijn snood
venijn tot demping der lijdens toebereidde ,
in een geschrift van vijftien stellingen , met den
valschen naam van waarheden gedoopt , welke
noodzakelijk den plotsen ondergang van alle de
Gereformeerde , die zig schriftelijk dog vrugteloos
verdedigden , in die landstrecke naslepten.

Zie daar dan de ongeroegigheid schrap staan-
de , om zoo wel door fiere trotsheid opentlijk
en plat uit , als onder den mommegrijns van 't
vofselvflinks en verraderlijk de *Reformatie*
in Vrankrijk eerlang den doodsteek toe te bren-
gen.

Dit derde deel is , gelijk de voorgaande ,
rijkelijk met oorspronkelijke stukken van ach-
teren bezet.

II. HOOFDDEEL.

De twee laatste boeken der bedenkingen van Bartholomeus de Moor over de herstelling van de geneeskunst, tot bescherming der gezondheid, afwering van ziekten, en verlenging des levens. in 't Amsterdam by Gerard Borstius in 't Latijn gedrukt.

WY hoorden * onlangs den Heer de Moor in zijn eerste boek zoo smakelijk van de geneeskunst handelen, en zijne eigene gedachten, die niet als met nut en vermaak konnen gelezen werden, voordragen, dat ik my inbeelde, sommigen geen ondiensst te zullen doen, indien ik hen ook door de twee volgende ga heen leiden. Zy wijken voor 't eerste niet, maar toonen genoeg, dat ze kinderen van een en dezelve vader zijn.

Hy begint dit tweede boek met een beschrijving van de ziekte in 't gemeen. Maar dit wil ik eens voor al gezegd hebben, dat deze man geen schoolstof strooit, waar mede anders bladen genoeg te vullen zijn, als iemand van verdeelingen meer lust te kallen als van de zaak zelf, maar hy beschrijft de ziekte, zoo als de meeste menschen die lieft willen genezen hebben; 'k wil zeggen, hy scheid 'er kort af. Yder ziekte heeft zijn eigen aart, en die wel te kennen, is 't heele werk. Daarom handelt hy terstond van dat soort, dat men gemeen-

O 4

lijk

* Zie 't eerste uittreksel Novemb. en Decemb. 1695.

lijk noemt * *scherpe ziekte*, en zegt ons wat dat is; stellende by die gelegenheid dezen grondregel, die veel nuts in zig besluit, dat de vogten in ons lichaam ons ook daar meê kunnen quaad doen, dat ze in zulk een plaats zijn, en niet in een andere, en dat zy dus of zoo bewogen werden. Dat, oordeelt hy, zoo 't wel in acht word genomen, zalden Doktor bewaren, dat hy niet in den Schouwburg ten toon gesteld werde, zoo eens weêr een koddige Moliere in Vrankrijk opstond, en dat slag van menschen, 't welk met luttel kennisse, dog groote verwaandheid voor Arts spelende niet anders weet als van aarsspeuiten, darm zuiveren, en aderlaten, lustig by den neus trok.

Hier op laat hy volgen een beschrijving van 't bloed, vermits aan een regte bevatting van die hoofd-vogt veel gelegen is, en schroomt niet met ronde woorden te zeggen, dat vele toevallen, die men aan de traagheid van 't bloed toeschrijft, geenzins van daar, maar van eene al te snelle beweging moeten werden afgeleid.

Komende tot zulke ziekten, die men † veelvuldige noemt, om dat 'er meer als een in is, en zy een bedroven Geneesheer werks genoeg geven om te zeggen welke den baas speelt, wijst hy aan, wat 'er na yders aart dient gedaan te werden; want anders moet men handelen als de ziekte te post gaat, anders wanneer ze maar als een slak of schildpad zoetjes voorkruipt.

Wil een jong Doktor na goeden raad leven, om den roskam van Huigens niet te voelen, en van de menschen niet te hooren roepen

Ga,

* *Morbus acutus.* † *Multiplices, complicati.*

*Ge, Koster ; haal hem in met karren vol vve-
eering ,
Hy brengt u 't woekerloom van wagenen vol vve-
ring ,*

laet hy lezen , 't gene de Heer de Moor hem
leert P. III. enz.

Dat 'er volgt van verscheide jaargetyen , en
van het spijsgebruik des zomers en winters , is
niet min wetenswaardig , als de reden , die de
Schrijver bybrengt , waarom menigmaal een
halfbakke Baardscheerder , Snotschrapper ,
Quakzalver , ja een Toddemoer meer geloof
en geluk vind , dan een Dokter , die zijn bul
en brief , schier zoo groot als een schorteldoek,
of Spaansche mantel , kan vertoonen.

De Koorts , die zoo vele Artzen niet noo-
dig heeft , wen ze den mensch op 't lijf stort ,
als ze wel verdeeldheden en droomen onder de
Doktoren verwekt , komt hier ook op het tapijt ,
en onze man is niet karig in zijn gevoelen te
uiten , te beweren , en die 't anders verstaan te
overtuigen . Maar ik ga voort , en zie daar wat
meer , dat fraay is .

Hebt gy 't ongeluk , lezer , dat u de win-
den van binnen in de maag en darmen meer
plagen , dan die van buiten , al roesmoeft het
nog zoo zeer uit den Noordwesten , en zijt gy
meê van dat gemeen gevoelen , dat al dat bin-
nenste gerommelenkel van koude komt ; 't zy
dat de spijs , drank , of lucht te koud is , by-
zonderlijk zoo je in de zomer graag wat snoeit ;
ik hebb' er niet tegen : 't is geen misverstand :

maar't welk gy en ik misschien nooit gehoord hebben, of, zoo wy't al hoorden, lictueftijk voor een quakje of raadfeltje zouden aannemen, dat verhandelt de Heer de Moot omftandigen klaar; namentlijk, dat de hitte al immers zoo wel als de koude zulk een Noorwegen in ons lijf kan maken; van welk voorval hy zelf getuige is geweest: en die gene, die thans ter tijd klagen, dat de zuivere Franfche Brandewijn zoo bezwaarlijk te krijgen is, waat van een flokje anders de gereedfte trooft voor zulke lijders was, zullen staan kijken, als hun bewezen word, dat die drank fomtijds meer quaad als goed doet. Deftig, zeker; en om zoo eene historie als deze is, zou men zonder bedenking dit heele boek koopen: want konden zy, die zig met pijnigen bemoeijen (laat ik dat hier met een woord inlassen) de konft vinden, dat zy den misdadigen een darmjicht in 't lijf konden jagen, zy mogten alle hunne beuls, pijnbanken, fcheenschroeven, en wat 'er meer van dat henkertuig is, den fchop wel geven; want die dat op 't lijf heeft, al had hy een moord begaan, zou klappen, wen hy maar hope had; dat 'er wat ruimte stond te volgen.

Onze Schrijver staat toe, dat 'er beesjes in ons lijf konnen groeijen, maar om zijn boek niet groot te maken, en dat eens en tienmaal gezegd is niet weer te zeggen, zoo zend hy ons na den verrezienden Leeuwenhoek, die allen kenners van de Natuergeheimen, en kijkers van de Boekzaal genoeg bekend is.

De Sprouw, een quale, hoe gemeen ze ook zy, is daarom niet te beter bekend; ten minften

sten hier word ze onderscheidtlijk voorgefeld.

De Dood zelve komt hier te pas, en hoewel men geen dooden kan doen herleven, echter is 't niet onvermakelijk nog ondientig hier te leeren, waar uit een schielijke dood ontstaat, en hoe iemand van overgroote blijdschap, vrees, of schrik in een oogenblik komt te sterven.

Tussen dit alles laat hy invloeyen een noodige vermaning om Hippokrates zelf te lezen, dat is te zeggen, in 't Grieks. Dat maakt een Doktor vast op zijn stuk, en zoo doende mogt hy met de tijd de man worden, op dat ik nog eens met Huigens woorden spreke,

*Die menschen zou doen dueren
Van d'een in d'ander eeuw, en kroppen 't aard-
rijk op.*

En die goede Bestevaer der Artsen is dan op verre na zoo duister niet, als hy uitgemaakt word van zulke, die hem slegts in een andere taal hooren, daar niet hy, maar de vertaler spreekt. Hoe veel dat verschilt, kan uit een opmerkelijk voorbeeld blijken.

Zie hier ook de kenteeenen van de ziekten, toevallen, en 't gene na de kunst *crisis* [*krisis*] word genoemd. De pols, en de pis krijgen daar na een beurt: en de persing van 't bloed geeft ligt aan beiden, als men daar na wil oordeelen.

Het begin van 't derde en laatste boek is een nieuw begin van geleerdheid en belesenheid. Daar in word onderzocht na de gewoonte van de

de oude Geneesmeesters, en hunne geneeswijze, dien zy thans nog met een kromwoord *methode* noemen : of 'er die geweest is, of niet : en of ze goed of quaad is. In 't voorbygaan word de bygeloovigheid in 't genezen, en 't overnemen van Heidensche zeden en gewoonten aangeroerd, en van Allerheiligen, Kermis, Vastenavond, en 't Vagevyer iets gemeld. Schrijvers en Dichters, zoo zy hier eenigzins willen luisteren, zullen zoo rockeloos van Hemel, Hel, God, en zijn woord niet spreken, als zy somtijds doen, en Apol met zijn Zangsters, of andere Goden en Godinnen in hunne vaarzen niet aanroepen : een gewoonte, zoo vermuft en oubakke, en (dat mag ik 'er wel by zeggen) my, zedert de jaren van rijper ouderdom zoo walgelijk geworden, dat ik een gedigt, daar dat gespuis van dien Lierman, en negen Bessen ingeplakt is, met weêrzin leze.

Het niezen, en onder 't niezen den hoed af te nemen, en te zeggen *wel bekomme 't u*, is nie overgestagen ; en schoon het een oud gebruik is, 't is daarom niet te beter. Dat de Thalmud zoo geloofwaardig was, als ze wel belachelijk is, we mogten van 't niezen en 't gelukwenschen nog wat werks maken ; want der Rabbinen voddelschriften melden ons, dat toe Jakobs tijd toe elk stierf die niesde : maar Jakob verbad God. De menschen geloofden het in 't eerst niet, dog als zy 't daar na by de uitkomst zagen, wilden zy Jakobs gedagtenisse en Gods goedheid daar door erinnert hebben, dat zy elkanderen een gelukkig leven wenschten.

Maar

Maart en April 1696. 221
Maar ik moest my daar niet verder in bege-
ven.

't Zitten met een gefelschap van dertien per-
sonen aan een tafel, het aan stukken slaan van
eyerfchalen, en meer diergelijke dingen wor-
den van den Heer de Moor over eene kam ge-
fchoren: gelijk ook die zotterny, of men even
of oneven pillen moet innemen.

Dit voor af gezonden hebbende komt hy nu
eindelijk tot dat lekker beetje, *het verlongen van*
's leven, dat iemand wel zou doen watertan-
den; want elk leeft liever als hy sterft: schoon
alle man zulk een weerzin in de dood niet heeft,
als Vader Vondel, die wel wilde sterven, dog
wanneer hy als Elias ten Hemel mogt varen,
gelijk de beschrijver van 's mans leven ver-
telt.

Onze Schrijver begint dan met de bewaring,
versterking, en verfrissing van onze geeften;
toonende, dat men die zorgvuldig moet te raê
houden; of, als ze vervlogen zijn, weder aan-
queeken en streelen; hoe dit alles geschied, en
hoe leelijk een feex de leuiheid en vadzigheid
is, die het speekfel drabbig en slijmerig maakt:
eindelijk wat quaad het gansche lichaam daar
van haalt, vermits de ontbinding, gifting, en
koking van ons voedsel belet, en ten argsten
verargerd word.

Nu grijpt hy de slapers by de ooren, en doet
hen zien, na dat zy hunne oogen wat gewre-
ven hebben, hoe nadeelig het lang slapen is,
en zegt rond uit, dat het de geeften verftikt,
en 't lang leven belet.

Gelcerde mannen, die ik eere, en met al mijn
hart

hart dienst wil doen , komt herwaarts , en hoort eens , wat een van uwen bende hier te berde brengt wegens het geduerig blokken , en 't spilen van zoo vele kostelijke geesten , door uw onophoudelijk peinzen .

En gy , natte zielen , kunt hier ook een waarschuwing vinden ; dog ik vreeze dat gy den Dokter en Piekker even veel gehoor zult geven ; maar zekerlijk , dat hier te lezen valt , behoeft voor menigen preek niet te zwigten , en 's mans lessen moeten daarom te meer by u gelden , om dat ik u van goederhand kan verwisselen , dat zijn levenswijze dezelve niet omstoot : want die oonoozele uitvlugt , dat men of de quade lugt van de zieken eens met een frissen roemer moet zuiveren , of , als de genezing wel gelukt is , met de vrienden een bekertje snotten , dat geld by dezen Arts nier .

Dan komen de vraten en mostvarkens , gevolgd van die zwaargeestige suffers (hoe bly ben ik , dat my veeltijds een luchtige luim bekruipt!) altijd bekommerd , wie den laastten man te kerke zal brengen . De geestplondering van den geleerden Verulamius word hier wederproken , het aderlaten , die twistappel onder de hodensdaagse Geneesheeren , zeer bescheidenlijk verhandeld , en de noodzakelijkheid door voorbeelden bevestigd .

Het rooken van Tabak heeft ook zijn plaats , dog word den jongelingen om des speekfels quisting hard afgeraen ; daar en tegen tot sterking van de geesten de MATIGHEID hoog geprezen , en d'oeffening , met een aardige gelchiedenisse opgehelderd . Daar de matige slaap
haar

Maart en April 1696. 223

haar verklaring krijgt komt de Tabak weder te pas, nevens den Opium, dog onder beding, dat men d'eerste niet op een volle maag, en d'ander niet, als na dat ze gepokt en gemazelt heeft, zal gebruiken.

Als de Heer de Moor weder by de toorn, die dolle drift, gekomen is, laat hy wel ter snée zijn pen uitweiden over eenige spreekwijzen van de H. Schrift, byzonderlijk *Hand. 9. 1*, en verklaart dien text: dog om de rust te bevorderen spreekt hy van de rust van binnen,

Dat zoetste zoet, de zoetheid na't inwendig,

en houd staande, dat men der Artsen godsdienst niet behoort te laken, alsoo hun ampt meer als eenig ander hen met scherpe sporen tot godvrugtigheid aanzet.

Hy handelt wijders van den * levensregel, en van de verscheide soorten der spijsen, aantoonende, welke de gezondste werden gerekend.

Van de † Scheikunst zegt hy ons, zonder vele omwegen, wat men daar van mag en behoort te houden, en onder wat voorwaarden de hoogachters van dezelve met hunne tegenstrevers zouden kunnen overeengebragt werden.

Thee en Koffi, by deze gelegenheid aangehaald, worden hier zoo hoog niet geroemd als wel by andere. Eindelijk verschijnen ook de Wondhealers, welker kunst en handgrepen niet te versmaden zijn. Daar meê laat het de Heer de Moor beruften, en ik ook, wenshende, dat

* *Dieta.* † *Chymia.*

224 *De Boekzaal van Europe,*
dat hy ons meer keurelijke beetjes hierna wil
mededeelen.

III HOOFDDEEL.

Viri consultissimi, quem cultissimum vocat
Gaspar Scioppius de stil. hist. p. 124.
Andrea Alciati Jurisconsulti Mediolanen-
sis, contra vitam Monasticam ad Colle-
gam olim suum, qui transferat ad Fran-
ciscanos, *Bernardum Mattium* epistola.
Accedit sylloge epistolarum *Giphansii*,
Vulcanii, *Tychonis Brahe*, *Scrverii*,
Pontani, *Vossii*, *Sibrandi Siccama*, *Gro-
novii*, *Boxhornii*, aliorumque virorum
clarissimorum, quæ variam doctrinam
continent. Accedunt alia adhuc quæ-
dam, ut & vetera aliquot Testamenta,
seculo XIII & initio sequentis scripta.
Primum omnia in lucem protulit, adje-
ctis passim notis, *Antonius Matthæus*,
Juris in illustri Academia Lugd. Bat. An-
tecessor.

Dat is,

*Des regtkundigen Mans (dien Kaspar Scioppius
den zeer geoeffenden noemt) Andries Al-
ciatus Milanezer Regtsgelerdens brief te-
gen*

Maart en April 1696. 127

gen het Kloosterleuen aan zynen gewezenen
Amptgenoot Bernard Mattius. Hier is by-
gevoegd een verzameling van brieuen van
Gifanius, Vulkanius, Tycho Brahe,
Scrivereus, Pontanus, Vossius, Sibrand
Sikkama, Gronovius, Boxhornius, en
andere beroemde mannen, veterley geleerd-
heid behetzende. Nog komen d'er by som-
mige andere schriften, en ewige oude niter-
steuillen, in de dertiende eeuw, en in den
aanvang der volgende gescreuen. Alles
nu eerst in 't licht gebracht, en dougnaans met
aanteekeningen verligt van Antoni Mat-
theus Professor der Regtsgeleerdheid in de
Haoge Schale te Leiden. Te Leiden by F.
Haring 1695. in 8. 38 bladen.

DEs Heeren Antonius Mattheus onvermoei-
de naachtigheid in het doorsnuffelen en o-
pbarren van oude gedentreekenen, die tot de
histooykunde en geleerde oeffeningen behooren,
breuk ontlaags mijnelandtsinden uit twee zijnes
in de Boekzaal verstoonde boeken, het eene
verhandelende de oudheden van * Egmond aan
de Hoef, het ander die van * Amersfoort.

Thaas bringthyaan den dag een brief, doof
den beroemden Regtsgeleerde *Andries Alcinus*
in 't jaar 1553 geschreven aan zynen vriend *Ber-
nard Mattius*, die, voor dezen zeer gemeen-

VIII Diel.

P

21.

Sept. en Octob. 1692.

* Nov. en Dec. 1693.

226 *De Boekzaal van Europe*,
zamenlijk en in dezelve oeffeninge der Regtsge-
leerdheid met hem te zamen geleest hebbende,
buiten zijn weten en verwagting een Francis-
kaner Monnik was geworden.

Een brief, te gedenkwaardiger, om dat ze
van den eenen Pausgezinden wegens der Paus-
gezinden dweeperyen aan den anderen is ge-
schreven, met zoo vele bliken van een door-
dringend oordeel, rustige geleerdheid, en zoo
deftige klemredenen, dat al wie, van hoeda-
nigen gezindheid hy zy, geen achting voor der-
gelijke brave geschriften heeft, niet waardig
is immer zijn neus in goede boeken te steken.
Die groote man Alciatus toont daar inne, wat
soort van menschen de kloosterlingen in 't ge-
meen zijn, hunne verwaandheid, aart, en le-
vensmanier. Het is (wil hy zeggen) niet al
Godsdienst, wat 'er schuilt, en veeltijds zag
men de grootste ondeugden met den dekmantel
van deugd en heiligheid omhangen. De zeden
van zoodanige menschen, die hun leven na
Christus bevelen; buiten den monnikendwang,
rigten, zijn Gode aangenamer als alle de ape-
ryen der gener, die slegts met hunne kleederen
en woorden de Godvrugtigheid belijden. Het
kloosterleven is van Christus niet ingesteld, nog-
te van zijne Kruisgezanten aanbevolen, nogte
van de eerste Christenen, die derzelve voet-
stappen navolgden, aangenomen. Die zig
daar toe begaven, volgden niemand minder
na dan Christus; en de lof, die † Plinius den
Christenen geeft, past hen geenzins. Eerst
quamen de Monniken in Egypten, daar na in
Syrien,

† Plin. Secund. Ep. l. 10. Ep. 97.

Syrien, en 't Oosten; dog wat later in 't Westen, en hun opkomst is niet ouder dan van Diokletiaans, of liever Konstantijns tijd. *Benediktus*, van wien de Benédiktijnen hunnen naam voeren, zocht een eenzaam vertrek, wanneer, onder de heerschappy van Justiniaan, Italiën in vyer en bloed gedompeld lag; mogelijk mer dat oogmerk, omme, zoo de oorlogsp laag had opgehouden, tot zijn vorige levensmanier weder te keeren. Driehonderd jaren daar na, als geheel Italiën door de oneenigheid der Guelfen en Gibellinen wederom als in haar eigen bloed scheen te willen smoren, zulks dat geen stad, ja byna geen huis van die krijgscramp vry was; ontweek de bekende *Frans* dit geweld, en stelde zijnen regel in, welke, zoo ze al goed geweest is, daar na zoo verandert is, dat *Frans* zelve die niet zoude kennen: d'Een en d'ander bedrieger heeft 'er naderhand te kleedy, verscheide benamingen, en andere fratsen bygevoegd, waar uit zoo hooge twisten zijn gerezzen, als tussen de Turken en Christenen. *Frans* stierf in den jare 1226, en daarna heeft een zekere *Bonaventura*, een vent, dien Paus Sixtus de vierde in 't jaar 1482 onder de zoo genaamde heiligen stelde, de *leugende* van *Frans* beschreven. En wat quanten wierden dog de Franciskanen met 'er tijd? zoo snood als Heidenen, geldgierig, trots, vadzig; en eerzugtig.

't Is geen vroomheid; alle menschelijkheid nit te trekken, voor zijn eigen pens alleen te zorgen, en hem zelve als een stoknar somtijds op te sluiten. Wat hunne roem op de armoede

b. langt, het zoude wonder zijn, dat ze daar mede meer dan andere menschen ten hemel quamen, terwyl ze ondertussen in kostelijke gebouwen, landeryen, en eigendommen boven Voirsten uizmuntten. Ten besten genomen, zy zijn haters van goede boekoeffeningen, en vergapen zig aan een deel g'olverdigtsels: om niet te zeggen, dat ze hunnen buik, en wat daar aan behoord, geen gebrek laten lijden.

Met deze en dergelijke klemredenen, na vereisch der zake toegepast, en breedelijk uitgehaald, poogt de Heer Alcarius zijnen gewezen boezemvriend Martius te bewegen tot bekeering, dat is, tot wederkeering uit het kloosterleven, in zijnen vorigen staat, in welke hy toont, dat hy meer aanzien en geluk te wagten had, als in dezen narrigen kloosterdwang, uitgevonden omme de wereld te bedriegen, en den menschen een rad voor d'oogen te draayen; te meer, dewyl het nu nog tijd, en zijn proefjaar nog niet ten einde was. Anderzins, zoo hy den kap, en rok, en voerzolen, en koorde, en mantel teffens met zijne gekke grillen niet wilde uittrekken, dat het een teeken van kleinmoedigheid en wanhope, en dat *Martius* mischien een *metu** [*Mataius*] geworden was, 's welk hy wenschte dat God wilde verhoeden.

ALS alle menschen eerlijk en verstandig waren, en de redenen, in dezen brief vervat, wel verstonden, men zoude alomme zoo vele bygeloovige kloostervogels, monnikken, broërs, bagijnen, kloppen, en quezels niet vinden. Dog dat 's tot daar toe.

De

* In 't Grieks beduidende dwaas.

Maart en April 1696. 229

De Hooggeleerde Heer Mattheus heeft, om ten bequaam boek vol te maken, en den lezer ber verlustiging by te zetten, after den voorgaanden brief gevoegd een bondel van tot nog toe niet uitgegevene brieven, meerendeels uit de papieren van zijn Grootvader, den vermaarden Heere Joh. H. Pontanus, wel eer Hystorischryver van den Deenschén Koning, en de Staten van Gelderland, missgaders Hoogleeraar der Artzeny-en Wiskunde, vergadert; in welke hondert en in de zeventig brieven, zoo van den gemelden Pontanus, als andere beroemde mannen Vulkanius, Vossius, Kantorius, Gifanius, Tycho Brahe, enz: vervat zijn. Ik zwijge een van den Zweedschen Koning Gustaaf Adolfaan onzen Staat. p. 188.

Yder derzelver is, om het gene daar inno verhandelt word, waardig onder der boeckoeffenaren oogen te komen; en vele handelen niet alleen van Griekse en Latijnsche Schrijvers, maar ook van Duitsche en Hollandsche oudheden, geschiedemissen, en persoonaadjes, in onze landkronijken kennelijk.

Aanmerkelijk is de Oud-Nederditsche brief pag. 350, wegens Karel, Erfprins van Spanje, den val op zijn hoofd, en deszelfs schielijke genezing. Desgelijks die van den opkomt der Lieve Vrouwekerke te Utrecht pag. 408.

Nog een eenvoudige brief van den Utrechten Adriaan, naderhand Paus, uit Madrid geschreven, waar uit men zien kan, wanneer hy Kardinaal wierd. pag. 448.

In dit brievenpakje vinde ik het * Latijnsche

P 3

* P. 455.

230 *De Bankaal van Europe*,
sche grafchrift, dat te Brugge op de begraaf-
plaats der Minnebroeders door eenen *Frans E-*
verard, Gardiaan (een schoone brok, voor-
waar, zoo als terstond zal blijken) gesteld ister
eeren van den berugten broeder *Kornelis A-*
driaanszoon van Dordregt, in de wandeling
Broër Knelis, ten tijde der Spaansche inquisi-
tie door zijn galbitterheid, schobbejakstaal,
en vuile kunsjes, een eeuwigen schandnaam in
Nederland verkregen hebbende. Het luid als
volgt.

DEO OPT. MAX.

Rev. Patri Fr. Cornelio Adriano Dordraceno &c.
[het Latijn valt my wat te lang om uit te schrij-
ven.]

Dat is,

Aan den zeer goeden en zeer grooten
God [zy dit toegewijd]

„ Ter eeren van den eerwaardigen Vader
„ *Broër Kornelius Adriaanszoon van Dordregt*,
„ zeer yverigen Gardiaan van dit klooster,
„ dat, eer 't land verwoest wierd, het aan-
„ zienlijkste en heerlijkste in gansch Nederland
„ was, welsprekend Godgeleerde, man van
„ weërgadelooze geleerdheid, welsprekend-
„ heid, en drierley gewijde taalkunde; die
„ dertig after een volgende jaren het volk van
„ Brugge met een ongelooftelijke bevalligheid
„ vrugt, en nutheid, godslieffelijk woorden-
„ voedsel geweid heeft, doende waarlijk een
„ Euangelische zaaijng en uitrukkende met
„ zoo grooten yver het onkruid uit de vezel-
„ ade-

Maart en April 1696. 231

„ aderen der quade geesten , dat hy de waar-
„ agtige Apostel der Bruggenaars , de glans ,
„ eer , en 't cieraad van het Christelijke Ge-
„ meenebeste , een zeer streng voorvegter des
„ Katholijken regtzinnigen Roomschen Ge-
„ loofs , en zoo wel als een tweede Athanaas
„ de sterkste hamer tegen de ketters kan ge-
„ zegd worden. Die onder verscheide ram-
„ pen dezer allerverdorvenste eeuw , lasterin-
„ gen der ketters , hondsche aanvallen van te-
„ genkeessende bedriegers , en schandelijke be-
„ spottingen van blaauwe boekjes , altijd zulk
„ een onverwinnelijken gematigheid des ge-
„ moeds heeft behouden , dat hem geen stor-
„ men zijner vianden nog buyen van tegen-
„ spoed hebben konnen kreuken.
„ Eindelijk die in deze orde van Sant Fran-
„ ciskus veertig jaren met de grootste vroom-
„ heid , roem van geleerdheid , en blakenden
„ yver van godsdienst , aan deze borgery , zoo
„ openbaarlijk in zijn Godgeleerde bediening ,
„ als geduerige en onyermoeide predikatiën
„ voor den volke tot zijn dood toe zeer veel
„ verdient , en ten laatsten als een waaragtige
„ en getrouwe belijder van Christus den heer-
„ lijken loon voor zijn arbeid verkregen heeft ,
„ latende aan alle godvrugtige menschen een
„ hartelijk verlangen na hem : aan dien zeer
„ goeden Vader hebben de Broeders van den
„ zelve regel dit getuig-en gedenkschrift van
„ hunne liefde en hoogachting opgeregt den
„ 14den van Hooimaand des jaars na de baring
„ der roemrijke maagd 1581.
„ EN heeft broeder Frans Everard , Gardi-
„ „ aar

„ aan dezer plaats het afbeeldfel van den o-
 „ verleden , dien hy in zijn leven altijd van
 „ harten eerde , mit opregte liefde , in deze
 „ kerk , na den tegenwoordigen stand van za-
 „ ken herbouwd zijnde , laten ophangen.

Hier na word nog een grafchrift in Latijnsch
 digt bygebragt , 't welk den gemelden Broer
Knelis ten hemel toe verheft.

Mag men niet wel zeggen ?

*Non audeo Stygius Pluto tentare , quod audeo
 Effrenis monachus. ———*

*De duivel zelf durft niet bestaan
 Dat wel een Monnik heeft gedaan.*

Zie daar , die alleronbeschoffte plumpe schurk ,
 helschvinnige dronken paap , allervuilste kerk-
 babbelaar en ontuchtige schendbrok , met een
 woord , die verfoeyelijke schreeuweeljk Broer
Knelis word voor een Apostel , en regtschapen
 dienaar van Christus afgeschilderd.

De Heer Mattheus zegt met waarheid , dat
 zulk een volk dus gewoon is den nakomelingen
 te bedriegen ; ten dien einde bybrengende de
 woorden van o' zen Neêrlandschen History-
 schrijver † Hoofd , in het dertiende boek zijner
 geschiedenissen den vuilik op deze wijze affchil-
 derende.

„ Onder de Franciskanen te Brugge was
 „ broeder *Kornelis Adriaans zoon* van Dordrecht.
 „ Deez' overlopende van gal , glad van tong ,
 „ stijf

* *Daar staat Kornelius , in plaats van Pieter Kor-
 neliszoon. p. 457.*

„ rijf van kaaken, en ten rijkite begaafd mee
„ den geest der onbefchaamtheit, had daar
„ al een wijle voorheen den preekstoel betra-
„ den, en met ongesnoerde mond, en woor-
„ den van walgende vuyligheid, niet alleen
„ tegens d'onroodmschen, maar zelfs tegen
„ d'Overheden zijner eigen partye, gebuldert.
„ Boven deze openbaare ergernis was een ver-
„ borgen in 't licht gebracht; hoe hy zig kittel-
„ de met het geheim der herten van verscheide
„ vrouwen en maagden te doorritselen, en haar
„ zoo dwaas wift te broeden, dat zy hem,
„ d'inwendigste gedagten van vleeschelijke
„ bekooring, en alles wat nagt en slaapkamer
„ bedekt houden, in biegt meldden; ja zich
„ die onkuisheid quansuis met roeden lieten
„ tittuchtigen. Waar over hy eindelijk, ten
„ overstaan der Majestraat, klooster en stad had
„ moeten ruimen, en drie jaren tot Yperen
„ verblijven. Weder gekeerd zonder verlof
„ in dat van zes en 't seftig haalde hy de wethou-
„ ders, die 't hem gedaan hadden, schandelijk
„ over, en ging met schelden en tieren, den
„ ouden gang onvetter; eerst mits de bijster-
„ heid, thans met de bitterheid des tijds, als
„ niemand aan de straf der geestelijkheid baffen
„ darde. En dus doende bragt hy de lant-
„ voogdy van Alva deur, tot dat de dingen een
„ zwai namen. Als doen bestond hy tegens 't
„ bedrijf des Hertogen met gelijke loffigheid
„ uit te varen, leggende schamperlijk af van 't
„ eischen destienden pennings, en 't verliezen
„ van den Briel. Sedert, hoe de wind van 's
„ lands verligting bet opftak, hoe hy bet de

„ kap daar na keerde ; weshalven men hem
 „ duldte : mogende zelfs d'andere gezindheden
 „ wel velen , dat zig de Roomsche , door al
 „ zulke onteerfels eener Kerke , afzichtig
 „ maakte.

Is dat geen fraaye Apostel ? van Judas soort ,
 denk ik. Ga heen nu , en maak eens staat op
 gedenkschriften , die men in kerken leest.

De gemelde schobbejak *Broer Knelis* was ge-
 boren te Dordrecht uit Adriaan Wouterszoon ,
 Priester van de Nieuwe Kerke aldaar in 't jaar
 1521 , en storf in Hooimaand 1581. Men
 zegt , dat Hubert Goltzius de Predikatiën , of
 liever dronkemaus kalling van den schrobber
 heeft uitgegeven.

Toen de Hartog van Alba uit Spanjen in de
 Nederlanden was gekomen , liet *Broer Knelis*
 zig op den kansel aldus hooren.

„ BA ! zijt wellekom , gy Hertoge van Al-
 „ va , gy *Viceroy du Pais-Bas* , ofte *Viceroy du*
 „ *Royaume de Flandres*. Gebenedijt zijt gy ,
 „ die daar komt in den name des Heeren. Ja
 „ zoo wil ik hem groeten , in spijt van de ge-
 „ nen , die 't leed is. Want ik hebbe een ver-
 „ toog of advijs gezien van XIII artuculen ,
 „ daar ik onder allen in bevinde , dat deze
 „ Nederlanden tot een Koninkrijk gemaakt
 „ zullen werden. Ba ten is nu maar een con-
 „ cept , en voornemen , maar het zal ten ef-
 „ fecte ofte ten goeden einde komen. Ba dat
 „ verzekere ik u , niet tegenstaande u lieder
 „ bescheten privilegien , die nu al verbeurd
 „ zijn. Ou ba het moet wezen.
 „ Ba daar en zoude anders nemmermeer
 „ stran-

Maart en April 1696. 235

„ strange justitie gedaan werden tegen deze
„ Sectarissen. Ba de Inquisiteurs en zouden
„ nieuwiers outfangen worden. enz.

Maar het papier is te goed, dan dat het met
de kaktaal van dien strootprediker verder be-
vuild werde.

Een gedigt op de pekelharing gemaakt van
eenen Doktor Laurens is mooy van leelijkheid.
p. 459: dog gedenkwaardiger het kort verhaal,
uit een oud handschrift getrokken wegens de
dood van den onvertzaagden krijgsman *Groote
Pier*, in 't jaar 1520 binnen Sneek gestorven. p.
460.

Ruim zoo aanmerkelijk is het beknopt le-
vensverhaal van *Elbert Leoninus*, in zijn tijd
Kancelier van Gelderland, bekend in de Ne-
derlandsche Historien, man van rekkelijken
imborst, te Arnhem in den jare 1598 gestor-
ven. Zie p. 462.

Al dit voorgaande oud nieuws heeft tot een
aanhangfel XV uiterste willen, zoo oud, als
het opschrift des boeks uitwijst.

IV. HOOFDDEEL.

STEFANUS de Diaken, *af zijn leven, bedrijf, dood, en begrafenis, beschreven van Lukassen het zesde, zevende, en begin van het achtste hoofdstuk van de werken der Apostelen, en in openbare kerkredenen verklaard en toegepast door ARNOLD MOONEN, Predikant te Deventer. Te Deventer by Albert Fronten 1696 in 8. 64 bladen.*

Zoo luttel zoet als ik ben op het lezen van zoodanige Godgeleerde schriften, die niet veel nur nog stichting aanbrengen, zoo groot een liefde hebbe ik daarentegen voor zulke, uit welke lezing mijn hart tot eerbied voor Godsdienst, vroomheid, kennisse der waarheid, en bevattig des Bibels word ontfteken.

Voor drie jaren hoorden mijne lezers den hooggeleerden Heer Moonen met den Kruisgezant Paulus voor den gestrengen Raad te Athenen prediken, en een jaar daar na met Koning David Izraëls geschiedenissen opzingen; zedert welken tijd my in den voorleden jare berigt wierd, dat zijn zuivere penne bezig was, den Diaken STEFANUS, die ons hier voorkomt, met het heilige eercierffel van zijnen bloedigen martelkroon na 't leven af te schilderen.

Nauwelijks was my zulks ter ooren gekomen,

Maart en April 1696.

237

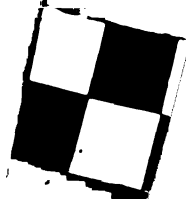
men, of ik voelde mijn geest ongeduldig
begerig na een werkstuk, het welke ik my bon-
de verbeelden iets overpuiks van taal en stoffe
te zullen zien; en schreef in een gedichtje aan
den Heer Moonen, dat hy hem dog geliefde
te spoeden, om zijnen Stefanus, na wien men
mijn ziel had gretig gemaakt, in 't licht te ge-
ven.

Of die geringe vaarsjes (onwaardig de geno-
tene eere van te pronken voor de bladen eens
zoo grooten Dichters en Redenaars als de be-
roemde Heer Moonen is) zijn Eerwaardigheid
eenigermate hebben aangezet, omme de laatste
hand aan 't werk te slaan, kan ik niet zeggen:
ten minsten schijnen ze 's mans arbeid niet ver-
traagt te hebben, terwijl hy het, in grooter
beslag als ik verwacht hadde, thans aan den dag
brengt, en my het vermaak doet van mijne
vaarsjes met gelijken trant dus te beantwoor-
den.

Hier hebt gy eindelijk mijn Steven,
Geleerde Rabus, die het leven
Aan duizent duizent bladen schenkt,
Die, door het vier of roest bederslyk,
Geduurig blijven en vasterslyk,
In uwen schryf-ink doorgeadernt.

Hy rijst ten kerkbove uit, maar spade,
Die mooglijk in den lijkgewade
De klesche werelt niet bebaegt.
De vlam en levendige vonken,
Die op zijn Engelsch aanschijn blonken,
Heeft hem het grafstof afgewagt.

Maar

*Maer zijn Schrifstuurlijk redeneeren
 Voor Tempelvoogden en Raetsbeeren
 Blijft krachtigh na veele eeuwen tijts.
 Dat zal de vastgeklonke muuren
 Der steene Raatzaal zelfs verduuren,
 Al lacht het ongelooft, vol spijts;*

*Al raekt de woede aan 's tandeknerffen,
 Om zijne wijsheit s'overdwerffen,
 Geen kans beschouwende noch raet.
 's Aertsheilighdom, fors overrompelt,
 Legt, als mijn Helt, in 't stof gedompelt,
 Daar nu geen steen op steen meer staat.*

*d'Israellijc, gewoon te roemen.
 Helaes! op ras verwelkte bloemen,
 Beleeft Sine Steevens profesy,
 Door 's Nazareners kracht bewaerheids,
 Toen Hy, verschenen met zijn klaerheit,
 Het krijgs- en wrackzwaert gordde op zij.*

*Het reukaltaar legt met zijn gaven
 En vier in Zions puin begraven,
 Dat geen verrijzenis verwacht;
 Doch om het Jodendom te buigen
 Leeft noch de stem des bloetgetuigen,
 En spreekt uit 's aerdrijks donkere nacht.*

*O onnavolgelijke klanken,
 Wat hebt ge Lukas niet te danken,
 Boekhouder van Godts eigen Geest!
 Zijn schrijfspen, door Godts hant gesneden,
 Gaet zich met recht aan u besteeden,
 O klanken, weergaloes van leest.*

*Ik volg's Gemeesheers spoor van achter,
 Nu met een harder draf, nu zachter,
 Naer dat mijne arbeidsaeme vlijt
 Genoopt words, om geheimenissen
 Uit deze volle zee te vissen
 Van ouden of van nieuwen tijt.*

*Magh die, ô RABUS, u behaegen,
 En uw naeukeurigh oog verdraegen,
 Mijne pen schelde ik haer vlakken quijt,
 En stecke aan uw geschrijf mijn zegel,
 En passe op geenen letterseegel,
 Den Tijt ontwassen en de Nijs.*

UE. Vrient en Dienaar

A. MOONEN.

Deventer den $\frac{14}{24}$ van
 Lentemaent.

De Heer Moonen gelieve het niet qualijk te nemen, dat ik zijne zoetvloeyende vaarzen, my alleen toevertrouwd, te fraay bevond, dan dat ze den liefhebberen der Dichtkunde niet zouden onder d'oogen komen.

In vijf en twintig kerkvertoogen heeft onze Neêrduitsche Prediker (want kromtaal vind men hier niet) voor den volke te Deventer dezen zijnen Stefanus eerst van den predikstoel laten afrollen, hem zelve en zijn hoorders sichtigende met het gedenkwaardig voorbeeld van dien Diaken der Jeruzalemsche gemeente, den eersten, die, van eene geweldige wolke

zo-

240 *De Boektaal van Europe,*
 zedert dien tijd gevolgd, het getuigenis van Je-
 zus met zijn bloed benesgelt heeft. Zijn onge-
 sproken waandel, zijn hemelsche wijsheid, ~~wanneer hy met de Synagogen over de predi-~~
 kinge der Christelijke vryheid van de Wereld
 den Tempel te schiften heeft, zijne krachtige
 redenering en verdediging voor den breedten
 Raad der Joden, zijne onverdiende dood, en
 eerwaardige begraaffens (getuige zijner onwif-
 selbare onschuld) zijn de inhoud der teksten, op
 den titel uitgedrukt.

Hy houdt zig in zijne eerste predikaarfe alleen
 op met het verklaren van 't eerste en tweede
 vaars uit het zelve hoofdstuk van de Handlij-
 ngen der Apostelen, en verreckt ons daar zeer
 geleerdelyk de vrydigheid der *Griekse* tegen de
Hebreeuwem, over de bediening der weduwen,
 gelijk ons de gewijde tekst beschrijft: want
 grootelyks hebben de grootste verstanders der
 geleerde wereld getwift, wie door de *Griekse*,
 die Lukas hier en in 't vervolg * (*in lxxvij*) noemt,
 moeten verstaan werden.

Om een woord daar vante zeggen, hy ver-
 staat door die *Griekse* zoodanige Joden, met
 hunne ingelijfde Jodengenooten, die, uit
 Griekse gewesten oorspronkelyk, in hunne Sy-
 nagogen en Joodschen Godsdienst de Griekse
 vertaling gewoon waren te gebruiken. Hy
 zegt, met hunne ingelijfde Jodengenooten: want
 de † Jodengenoten hebben nooit ergens een Sy-
 nagoge gehad, gelijk echter van deze *Griekse*
 te Jeruzalem en te Antiochien schijnt.

Mer

* Hellenistai † *Daxenocende* *moet in 's Grieks*
 εὐαγγελιστῶν [proselutoi]

Met geen minder keurlijkheid van fraaije gedagten worden het derde, vierde, vijfde zesde, en zevende vaars uit het gemelde hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen door den Heer Moonen in de vier volgende predikaatsien afgehandeld: dus komen we in de zesde reden by Stefanus, pas te voren beschreven, een nieuwelijks *†* verkoren Diaken, een man vol des geboofs, en des Heiligen geestes.

Zoo kostelijk een kerkpilaar in Christus kruis-kerk praalt in het achtste vaars niet nog grooter quister, want daar komt hy voor als ten, die wonderen en groote teekenen deed: maar de man kreeg straks zijn vianden; Joden, hamentlijk, die tegen hem opstonden, Libertinen, Kyrënen, Alexandrinen, en die van Azia en Cilicië waren. Klein verschil is 'er onder de uitleggers over de laatstgenoemde, maar zeer groot over hen, die Lukas *Libertinen* noemt.

Hebt gy lust, lezer, omme dat volk met den Heere Moonen na te sporen? zie daar, *†* hy schaft u van deze stoffe vol op; maar laat my liever wat nader by Stefanus blijven, omme te zien wat deze zijne vianden tegen hem willen berwisten.

Al word ons niet gemeld, waar over zy tegen den heiligen man twistredenden, echter kan men uit het volgende niet duisterlijk gissen, dat het geschil is geweest, of de kerkgewoonten; door Mozes ingezet, tot een eeuwige duurzaamheid waren ingesteld, dan afze, alleen tot den tijd der verbetering opgelegd, als schaduwen van toekomende goederen moesten

242 *De Boekzaal van Europe,*
verdwijnen. Gelijk het laatste van Stefanus openbaar of duister is geleeraart geworden, zoo hebben de Joden, als knechten van de letter, met stijve kaken het eerste gepoogd staande te houden; gevende ons als in een levendige schildery te zien, hoe ongaarne zig de menschen van hunne uitwendige kerkgebaren, die zy ongemeen bezind hebben, en van hunne verkeerde grootachting laten aftrekken. Het gaat 'er gemeenelyk niet anders toe. Zoo lang men over de leere twist, is het verschil zoo groot niet, maar beginnen de Kruisgezanten den aardfchen Tabernakel met zynen omslag te sloopen, en los te maken, om dien voor eeuwig wech te leggen, men vegt tegen hen voor dit heiligdom, als voor eigen vier en haardstede.

Maar war voeren die twistzieke Leeraren of Scholieren in de Jeruzalemsche Synagogen met al hun bohamaken tegen Stefanus uit? och armen! zoo windig als de roestel is, zoo slegt en ydel is de uitkomst. Zy leerden tot hun eigen schande, dat *zy niet konden wederstaan de wijsheid, en den Geest, door wien by sprak.*

Belachelijke luiden, in hunnen waan bedrogen, om zoo dapperen krijgsman met zoo zwakken geweer te overwinnen.

Ik geve, u dit, Hollanders, alleen voor een proefje van deze zielgerogten, die door dwang des tijds thans worden wechgezet, om met dezelve in 't vervolg nog meer als een uittrekfel op te vullen.

V.

V. HOOFDDEEL.

CAMPEGII VITRINGA de Synagoge
 vetere liber tertius : quo Rectores &
 Ministri Synagogarum conferuntur cum
 Præpositis & Diaconis Ecclesiæ Christi-
 næ. Pars II.

Dat is,

*Het derde boek van Kampegius Vitringa we-
 gens de Oude Synagoge, waar inne de
 Bestiëders en Bediënaars der Synagogen met
 de Oversten en Diakenen der Christenkerke
 worden vergeleken. Te Francker by J.
 Gyzelaar 1696. in 4.*

DIT IS HET UITTREKSEL OVER
 DE DERTIEN EERSTE HOOFD-
 DEELLEN VAN 'T TWEDE OF
 LAATSTE STUK.

IN de voorledene twee maanden liep het eerste
 stuk van dit werk af, na dat we den vorm
 van het bestier der oude Synagoge in twee boe-
 ken zagen beschreven; en dezelve met die van
 de eerste Christenkerke overeengebragt; nu
 lust het my, met den Heere Vitringa in dit der-
 de boek verder te gaan uitvorschen, hoe die O-
 versten der Synagoge in het Nieuwe Testament
 en by de Hebreëen genoemd werden; dog anders

Q 2

by

244 *De Boekzaal van Europe*,
by de eerste kerke der Christenen.

Twee plaatsen, een in de (a) Handelingen der Apostelen, een in (b) Lukas Euangely worden opgebeldert, en daar nevens aangewezen, hoe de buitenlandsche Synagogen de Kerkvergadering te Jeruzalem onderworpen waren. Daar hadden ook de Kerkbestierders den naam van *Oversten*, van welke de oude Christenen in hun Kerk niet vreemd zijn geweest; hoewel de Schrift hen doorgaans *Ouderlingen* noemt. De Joden geven dien naam van *Ouderlingen* aan mannen van uitmuntende geleerdheid, of wel die een zitplaats in den Raad hadden, schoon ze nog geen hooge jaren bereikten; waar van hier vele redenen worden bygebracht.

Als we nu zien, dat de Joden met dien eertitel hunne raadsmannen vereerden, is 't ligtelijk te begrijpen, dat ook (c) zy, die in de eerste Christen-kerke dien naam voerden, een raadsvergadering uitmaakten.

Laat ons by deze voegen de *Horders*, en *Letraars*, van welke zig de eerste kerke bediende. Braaf haalt onze hooggeleerde Schrijver op, waarom hen de naam van *Horders* toequam. Ze was ook niet nieuw, maar den *Oversten der Synagoge* van te voren al gegeven: namentlijk men noemde hen (d) פְּרָשִׁים afgeleid van פָּרַשׁ, 't welk *weiden* beduid.

Hy was omtrent de oorspronkelijkheid van dit woord voor dezen van een ander gevoelen, als nu. (e) *Ligtfoot*, wil, dat yder *Synagoge* drie opzamelaars van Aalmoessen had, en dat
die

(a) 28. v. 17. (b) 19. v. 47. P. 611. (c) P. 619.
(d) P. 625. (e) P. 628.

die **שׂוֹמְרֵי הַתּוֹרָה** geheten wierden. Maar dit stuk word niet weinig gezift , en het quade van 't goede gefchuimt.

De onzekerheid komt daar van daan , om dat het vorenftaande Hebreewfwoord (a) **שׂוֹמְרֵי** verſcheide beteekeniffen heeft , van welke de Schrijvers des Nieuwen Teftaments zig fomwijlen ook bedient hebben. Dog men moet hier voorzigtig zijn , dat dit alles gefchikt werde na de oude en niet na de hedendaagſe Synagoge ; (b) want nu heeft geld en aanzien zoo veel boven de geleerdheid voor uit , dat men de magtigſte in de Synagoge tot harders verkieft , daar die waardigheid eertijds voor de geleerdſte alleen ten beſton was.

Laat ons nu tot de *Opzienders* , of (c) *Bifchoppen* voortgaan.

Daar we den oorfpronk van 't Griekſe woord *ἐπίσκοπος* beziën , en wie de Grieken dien naam gaven , blijkt ons , dat aan deze *Bifchoppen* een byzonder opzigt boven andere was toevertrouwd , dog ook dit zelve is zoo min als de twee voorgaande bedieningen een uitvinding der eerſte kerke. Ganzſch niet. Het Jodendom heeft die al in haar Synagoge gehad , en de Fenix der geleerde Huig de Groot heeft dat aangetoond , (d) ſchoon hy de kraft van het Hebreewfch woord niet wel vatte.

Het Hebreewfch **שׂוֹמְרֵי** beduidt her zelve , dat *Opziender* , en is ook van die beteekenis in

Q 3 de

(a) P. 631.

(b) P. 635.

(c) Epifcopi.

(d) P. 644.

246 *De Boekzaal van Europe*,
de Synagoge geweest, voor iemand, die het
bestier over een Akademie of Synagoge had;
en we vinden het Grieks woord *οπισθοδρομικος* (Op-
zienders) in den zelve zin 1 Tim. 5. 17.

Wat voor hoedanigheden de kerke en Syna-
goge in dufdanige opzienders vereifte, vloeit
uit het gezeg van (a) Paulus aan Timotheus en
Titus; dog dewijl de woorden *eener vrouwe man*
verschillende gevoelens heeft gebaart, komt
hier een zeer geleerde redenering dien aangaan-
de wel te pa, met de gedagten der Joden,
over dit stuk bygebragt.

(b) In twee zaken was dezer mannen bedrijf
gelegen, *leeraren*, namentlijk, en *bestieren*. Om
't eerste oogmerk te bereiken had de Syna-
goge, behalven het lezen van de Wet, ook ha-
re predikaatsien, dat men hier zelf uit het N.
Testament vind aangewezen. Van deze pre-
dikers, die drierley waren, was wel de ge-
meenzaamste der Hebreen (c) *שׂרר*, eigh-
lijk *onderzoeker*, van hoedanige de Schriften
des Nieuwen Verbonds vol zijn. Dit onder-
zoeken geschiede niet alleenlijk in byzondere
huizen, maar ook in de openbare Synagogen,
daar zoo wel de letterlijke als geestelijke zin
der Heilige boeken onderzocht wierd. Het laat-
ste bestond wel meest in bysprakige zinspelin-
gen, waar op de besnedene zeer gezet waren
(want de Filozofie is hen niet als na de tijden
van Alexander de Grootte bekend geworden)
en men bespeurt zelf niet weinige (d) *byspreu-
ken* in 't N. Testament,

By

(a) 1 Tim. 3. 1. Tir. 1. 6. (b) P. 664. (c) *Derefsch*
P. 670. (d) *Allegoria*. P. 676.

By dit eerste voegden de Joden een tweede onderwijs door (a) *gelijkenissen*; mede in 't N. Testament overvloedig; daar en boven hunne *vermaningen* tot deugd, en vroomheid, en nog andere, die zy (b) *ΠΙΝ* noemden: voeg hier, tot slot van deze zake, hunne (c) *Boespredikaatsien*.

De plaats, daar ze gedaan wierden, waren of byzondere huizen, of Akademien, en Synagogen; en dat de tijd daar toe de Sabbat was, bewijst de Heer Vitringa uit gewijde en ongewijde Schriften: hier in bestaande, dat, na het eindigen van het lezen der Wet, de Priesters, en Leviten, of wel andere, een gedeelte van het voorgelezene den volke wat meer verklaarden. De Talmudisten willen, dat deze verklaring alleenlijk was een (d) vertaling van het Hebreeuwsch in 't Chaldeeſch: dog misschien is dat gevoelen zoo waragtig niet, als wel gemeen, dat de Joden in Babels gevangenisse haar Hebreeuwſch teenemaal zonden vergeten hebben. Om de predikaatsien te mogen doen was eerst van alle bevoegd de *Overſte der Synagoge*, dien de Romeinen in hunne regten (e) *Archipherekita* noemen; welk gebruik ook by de Eſteen was. Dog als onze Schrijver den *overſten der Synagoge* voor alle andere den voorrang in 't prediken geeft, verklaart hy nader, wat voor (f) predikaatsien hy dan verſtaar; anderzins hadden andere lee-

Q 4 raars,

(a) *Ofraadsels*, Similitudines, ænigmata. (b) *Agada*, of redenen, met welke men de toehoorders by de ooren weet te vangen. (c) P. 684. (d) P. 689. (e) van 's Grieks ἀρχιπρεβυτέρου. P. 698. (f) P. 733.

raars, die den zoo zeer begeerden naam van *Rabbi* droegen, ook regt daar toe: daarom zien wy Christus en zijne leerlingen mede zoo genoemd; en het is (a) bedenkelijk, of zy zelve niet na de wijze der Joden, dat is, met de oplegginge der handen, daar toe verkoren zijn.

Zoo zien we de reden, waarom Christus en zijne leerlingen in de Synagoge komende gingen zitten, vermits zy als leeraars daar toe regt hadden. 't Was dan niet vreemd, dat Christus leerlingen in de predikaatsien het gebruik der Synagoge hebben achtervolgt, daar hun meester zoo vooring. Dit word uit het N. Testament opgeheldert, en de eerste (b) kerkleeraars geven hier van getuigenisse.

De vryheid van spreken verschilt in de omstandigheden wel, na dat de leeraars waren, zoo in de Synagogen als kerken; maar echter in beide wierd behouden, zoo veel mogelijk was, dezelve manier, dezelve plaats, en dezelve leeraars. (c) In beide moesten ook de vrouwen zwijgen, en alles met deftigheid toegaan.

Nu trede ik over tot het tweede bedrijf der Opzienderen, te weten *bestieren*, zoo als de gewijde Schrijvers het noemen. Het eerste deel van dien was, dat alle die heilige oeffeningen stigtelijk toegingen, het tweede, dat de ongebondene bestraft wierden: waar nevens het tijd word om van den (d) *kerkban* te spreken.

Eerst vermaande men den overtreder heimelijk

(a) P. 707. (b) P. 717. (c) P. 725.

(d) Excommunicatio p. 730.

lijk, daar na in 't openbaar, zelf met zijne misdaden in de Synagoge uit te roepen; 't welk ons doet zien wat Christus wil (a) *Matth. 18, 15-17*: en dewijl Thomas Erastus, en Seldenus zig in hunne schriften tegen dezen gewonen *Kerkban* verzet hebben, worden die, voor zoo veel 't hier ter zake dient, beantwoord. Na 't gewigt van de misdaad had ook de *Kerkban* hare trappen, welker eene was (b) *het werpen uit de Synagoge*, in de Eoangelien bekend, op tweederley wijze gepleegd.

De Joden leeren ons, dat deze straffe door haar regtbank geschiedde, en het vonnis was of wereldlijk, of kerkelijk, na mare van de misdaad, waar op de straffe volgde. 't Is wonder, mogt iemand denken, dat de wereldlijke zig van zoo een kerkelijke straf bedienden; maar die de redenen van den Heere Vitringa overweegt zal wel haast anders spreken, en met eenen in 't voorbygaan zien, dat de *kerkban* niet op de goddelijke wetten gegrond is; maar in de Babylonische gevangnisse ontstaan: dog nademaal de Joden nu over al in de verstrootjinge geen regtbanken hebben, zoo is dat nu het werk van de bestierders der Synagoge. Erastus heeft vorens gezegd, dat 'er van der kerken manier van *bannen* nog bevel nog voorbeeld in de schriften des N. Testaments is, maar onze Schrijver gaat nu het tegendeel toonen, en uit verscheide plaatsen nettelijk uithalen. Dien *kerkban* dan, die in de Schrift zoo gegrond was, hebben de kerken der eerste eeuwen behou-

Q 5.

(a) P. 734.

(b) P. 740.

houden; (a) maar wanneer ze naderhand zoo veel lichter is geworden als ze nu onder de Christenen is, dat is beter te gissen, als te zeggen.

Geesselen was de tweede straffe der Synagoge, uit de Apostelchiffen kenbaar. Maar de geleerde zijn 't niet eens, of die in de Synagoge zelf, of in de vergadering der regters geschiedde. (b) Beza en de Groot zijn hierdoor tot harde uitdrukkingen, en byzonderlijk de eerste, vervoerd geweest: want dat het in de Synagogen gedaan wierd, is een vierkante waarheid. *Ligtfoet* is hier ook zoo duister, of, om beter te zeggen, mager, dat hy aan de zaak geen het minste licht toebrengr. (c) Dit geesselen was tweederley, of met zwiep-of met stokslagen, welke geen van beide nogtans de zagmoedige Heiland in zijn kerke heeft willen invoeren.

Eer dat de geleerde Schrijver dit tweede bedrijf sluit, onderzoekt hy, waarom de Joden, onder alle hunnen bitteren haat tegen Jezus, Hem niet in den *ban* gedaan hebben: en 't is zelf onzeker, of zy zijne leerlingen wel ooit daar mede gestraft hebben.

Het derde werk van de *Overste der Synagogen* bestond in het uitdeelen der aalmoessen. De Joden gaven het woord *almoesse* den naam van (d) קְדוּשָׁה [*gerechtigheid*] by de Griekse Overzeters (e) ἱλαρισμῶν, van waar ons Neerduitsch woord

(a) Zie de verschillende gevoelens p. 763. (b) P. 769.
(c) P. 775. (d) Tzedakah. P. 78a. (e) E-
leemosenee, p. 78f.

woord komt. (a) Ligtfoot, en andere meenen, dat de Joden dit deden, om dat zy in de aalmoesten geen gering deel hunner gerechtigheid stelden, dog onze Schrijver is van andere gedagten. Zy noemden ook de aalmoesten

(b) גמילות חסדים [wedervergeldingen der goedheden,] by welke gelegentheid de kragt van 't woord (c) חסד staat aangeteekend, en van 't woord גמול [vergelting] met verdere aantooning, hoe Christus die altijd heeft goeffend, en van zijne leerlingen gevordert.

Hoe zeer God zelf voor den armen zorg droeg, bleek uit de verscheide wetten, die hy aan Izraël op haar aankomste in Kanaan ten voordeele van arme en verarmde gaf: de Joden verzamelden ook voor hunne arme broederen in Kanaan, of voor de vervalle Synagogen aldaar. Daarenboven zorgden zy voor hunne verarmde landsgenooten, ter plaats en daar zy woonden: een zake, strekkende tot verligting van (d) 1 Korinth. 16. 1. Daar toe waren inzamelaars geteld, die voor de arme zorg droegen; zoo evenwel, dat het opperbstier aan den Oversten der Synagoge bleef: waar inne de kerke met de Synagoge zeer over een kwam. En hier laat de Heer Vitringa het werk van dien Overste der Synagoge berusten, hebbende alvorens dat geschil verrekend, (e) of die meergemelde Overste ook magt had in wereldsche gerigtzaken, 't welk sommige gaarne zouden zien,

(a) P. 786.

(b) P. 794.

(c) P. 795.

(d) P. 812.

(e) P. 816.

252 *De Boekzaal van Europe,*
zien, omme hunne Biffchoppen met dat ge-
zag te ftijven.

Gelijk ik ook, de XIII eerste hoofddeelen van
het tweede of laafte ftuk ten einde geraakt zijn-
de, by mangel van langer geduld, hier afbre-
ke, met voornemen, omme het overige in
Mey en Juny te leveren.

Daar zullen we een aanvang maken met de
manier, op welke de Joodsche opzienders der
Synagoge, en die van de eerste Christenkerke
geordent wierden, over een te brengen: zoo
zal de lezer verschot hebben.

VI. HOOFDDEEL.

Derde verhandeling van ANTONI
VAN DALE, *wegens de Afgodi-
sche Wifchbelaryen onder het Oude Testa-
ment.*

DIT IS EEN UITTREKSEL VAN DE
VIJF EERSTE HOOFDSTUKKEN.

IK hebbe mijnen lezer in de jongftledene
I maanden, en in twee uittrekfels, zoo kort
als doenlijk was, aangewezen, met hoedani-
gen aaneenschakeling de Heer van Dale zijne
twee gefchriften zoo wegens den oorsprong en
voortgang der afgodery en bygeloovigheden,
als wegens de ware en valfche voorzegginge be-
wrogt had; nu is het derde, dat *elf hoofdstuk-
ken* uitmaakt, en van de afgodendienftige wich-
che-

ohelaryen onder het oude Testament handelt, nog overig om te ontleden. Die lust heeft kan toekijken.

Het eerste hoofdstuk levert ons de **וְשִׁיבִי** [*Menscbim*] of Vogelwichchelaars, en menschen van dergelijken soort, die uit wolken, en by deze of gene gebeurlijkheden, voorspellingen maakten, hoedanige quanten onder de afgodische, of tot afgodsdienstig bygeloof genigde Joden wierden gevonden. Deze worden uit Maimonides en andere Joodsche Meesters verklaard, en gevolgd van de wichelaryca en wichelaren onder de Griekse en Roomsche Heidenen.

Wat verder zien we de *voortekenen, omtrent welker velerley soorten ook het dwaze overgeloof van de Christenen der eerste Christeneeuwen word aangetoond.

Cicero, en andere brave Heidenen waren wijzer, zoo als uit hunne bygebragte redenen blijkt. Hier hebben wy ook de †wichelplaatzen, of plaatzen, tot het waarnemen der voortekenen gewijd, zoo wel rondom Rome, als in der Romeinen heirlegers, en de woordelijke plegtigheden, daar in gebruikt: met aanwizing dat diegene, die zig der voortekenen niet bekreunden, ook door dezelve geen leed of ongeluk vernamen, gelijk Plinius aanmerkt, die daarom zoetelijk boerende dit een allergrootste weldaad der Goden acht te zijn.

Daar door word de geleerde Schrijver wat nader tot de beschouwing van de kieken-waarn-

* Omina. † Auguracula & Auguratoria.

nemers en vogel wikkers gevoerd. Hy laat ons hooren, wat kunsjes in dat werk verzierd en geoeffend, en eindelijk waarom dezelve onder de Joden zijn verboden geweest, besloten met een aardige vertelling, hoe de Jood Mofellanuseen vogelramer bespotte.

De voorzeggingsen of wichchelaryen uit de ingewanden der dieren, en andere ingebeelde voorbeduidfels, zijn ook, volgens aanwijzing in 't *tweede hoofdstuk*, uit het Oosten afkomstig. Cicero oordeelt hier wijselijk van, en houd derzelver oorsprong van eenen Tages met reden voor een-zot verdigtfel.

Dusdanige wichchelaren, by Koningen en Grooten om reden hoog geacht, beschouwden de ingewanden der dieren, alleen, en buiten genoegzame tegenwoordigheid van andere, welken de voorzegging uit dezelve aanging.

Om het bedrog en vuiligheden, onder deze wichchelaryen dikmaal schuilende, zijn dezelve namaals by de Romeinen verboden: de Heer van Dale sterkt dit alles met voorbeelden, teffens meldende de gevoelens en bedrijven van eenige-ouden, omtrent voortekenen van bliksem, gedroegen, zon-en maan zwijmen, aardbevingen, en dergelijke gebeurlijkheden, waar over het bescheid der voorzeggens als Godspraak verzogt wierd. 't Slot is weder, wat achting de wijze Heidenen daar voor hadden.

In het *derde hoofdstuk* komen voor den dag de מַעֲוֵנוֹת [Mebovensim] goochelaars, starre-kijkers, en voorzeggens uit droomen: de oorsprong van dat woord word onderzocht, om te zien, of het van צַנָּה [banab] antwoorden, van צֹנֶה

תניז [bonab] tijd, van תניז [banan] wolk, of eindelijk van תניז [bain] oog herkomstig is.

Na een eigenaardige beschrijving, die Maimonides en andere Joden van deze bedriegers gedaan hebben, mag men in waardy houden het gene onze treffelijke nieuwe Neêrduitsche overzetting des Bibels ons aan de hand geeft, daar ze de gemelde Hebreewische *Mehone-nim* afleid van תניז [bain] dat een oog beduid. Zie Lev. 19. v. 26. *Gy zult opgeen vogelgeschrey acht geven, nogte guichelary plegen: 't welk nader verklaart word met de kantteekening, het Hebreewsch woord beteekent met verblindung der oogen tooveren; waar door men meint te zien, dat niet en is: gelijk het van eenigen word genomen Deut. 18. 10. en 2 Reg. 26. enz.*

Daar de Schrijver van de wel meest Heiden-sche Starrekijkers, en hunne achting by de verstandige spreekt, gaat hy byzonderlijk uitpluizen de historie van des Keizers Tiberius raadpleging met den Starrekijker Trafallus, die Tacitus in het zesde zijner jaarboeken ons verhaald.

My lust dezelve, om der aanmerkelijkheid, hier te vertalen.

„ Ik moest niet voorby gaan (*dus spreekt Ta-*
 „ *citus*) de voorzegging van Tibeer, wegens
 „ Sergius Galba, toen Burgermeester, dien hy
 „ by hem ontboden, en met verscheide rede-
 „ nen gepolst hebbende ten laarsten met Griek-
 „ se woorden in dezen zin heeft toegesproken;
 „ en zy, Galba, zult ook eens t'eeniger tijd de
 „ heerschappy proeven, beteekenende [met dat
 „ woord *proeven*] zijn late en kortdurende mo-
 „ gent-

„ genterheid, uit zijn kennisse van de konst der
 „ Chaldeen, om welke te leeren hy in Rhod-
 „ dus tijd, en Trasullus tot een meester heeft
 „ gehad, wiens ervarenheid hem op deze wij-
 „ ze beproefd was geworden.

„ Zoo menigmaal als hy [*Tibeer*] over eenige
 „ zaak raadpleegde, diende hy zig van
 „ een hoog verhevene plaats van 't huis, met
 „ medeweren van maar eenen vrygemaakten
 „ slaaf. Deze, die lezen nog schrijven konde,
 „ on kloek van hys was, ging langs buitenwe-
 „ gen en steiltens (want het huis hangt over
 „ rotsen) den genen voor, wiens konst *Tibeer*
 „ voornemens was te ondertasten; en, zod-
 „ d'er vermoeden van leugen of bedrog viel,
 „ stiet hem wederkerende van boven neder
 „ in de zee, op dat hy 't geheim niet zoude aan
 „ den dag brengen. *Trasullus* dan op dezel-
 „ ve rotsen geleid, na dat hy den vragenden
 „ [*Tibeer*] onthutst had, hem aardiglijk de
 „ heerschappy en aanstaande dingen ontdek-
 „ kende, word [*van hem*] gevraagd, of by ook
 „ zijn geboorte-uer kende? en wat jaar, en
 „ wat dag by toen had? Hy, den stand en tuf-
 „ senwijdens der gestarntens hebbende geme-
 „ ten, begon eerst verlegen te staan, daar na ver-
 „ baasd te worden, en hoe hy alles dieper inzag,
 „ hoe hy meer en meer van verwondering en
 „ vreeze bereuterd stond. Eindelijk roept hy
 „ uit; dat hem een hachelijk en by na doodelyk
 „ gevaar over 't hoofd hing. *Tibeer* hem daar
 „ op omhelzende, wenscht hem veel heils met
 „ die voorzegging der gevaarlijkheden, en dat
 „ hy 'er behouden afquam; en zija zeggen voor

„ Ora-

„ Orakel opnemende , houd hem onder zijn
 „ boezemvrienden. enz.

* Trajaan Bokkalijn weet in zijne Italiaan-
 sche aanmerkingen over Tacitus deze voorspel-
 ling van Tibeer heel wel t'huis te brengen ,
 maar ik mag zijn woorden niet natschrijven ;
 die uit de historie niet kan zien , hoe Tra-
 sullus zijn nakend gevaar wist , moet een groot
 te bottrik wezen.

Nu komt de Schrijver tot de Goochelaars ,
 en verhaalt van dezelve een koddige † vertel-
 ling , van Delrio bygebragt : hy geeft ons we-
 der wat van de droomen , en by dat geval ook
 iets van den *boezen geest van den HEERE* , van
 Nebukadnezars droomen , en of daar onder een-
 nig overnatuerlijk duivelbedrog speelde , daar
 een voorbeeld van verschillende droomuitleg-
 ging , en Ciceroos gevoelen wegens dit stuk ,
 bykomt.

De **ד'סמ'ק** [*Kosemim* of *Lotramers* (deze
 staan in het vierde hoofdstuk) zijn by de oude
 Joden zoo wel te vinden als by de Heidenen ,
 welker tempelen , die den naam hadden van O-
 rakelplaatsen , met zoo genaamde heilige lot-
 ten , of andere gewijde voorzeggingsmiddelen
 voorzien waren : en wierden dezelve ook in of
 op andere , zoo openbare als byzondere plaat-
 sen , by voorbeeld in het renperk , op driefpron-
 gen , en t'zamenvloeiing van gemeene wegen ;
 voorts langs dorpen , vlekken , gehuchten , en
 huizen door alomzwerende lotramers of waar-
 zeggers gepleegd , niet anders als die bekende

VIII Deel.

R

land-

* P. 426. † P. 434.

258 *De Boekzaal van Europe,*
landloopers, die men gemeenlijk Heidens
noemt, gewoon zijn.

Daar was nog een wijze van lotraminge onder Heidenen met vaarzen van de Poëten Linus, Homerus, Euripides, Virgilius, enz. en 't is te jammeren, dat vele der oude Christenen dezelve hebben nagevolgd met loten, en die quanfuis wat godvrugtiger wilden schijnen, met Bibel loten, of lotramingen door 't openen van dit of dat boek der H. Schriften, by voorbeeld de Psalmen, Euangelien enz; andere door uitgevonde heilige loten, of waarneming van 't gene, dat, wanneer dusdanig een in de kerk trad, door den Diaken wierd gelezen, en het voornemen van dien uittreder scheen af of aan te raden. Men zie tot een uitmuntend bewijs dezer zake de zotte overgeloovigheid van Augustijn, in zijn biechtboekje van hem zelf verteld, en hier bygebragt p. 479.

Zy gisten ook uit eenige onbekende stem, dien ze buiten verwagting gins of herwaarts van daan hoorden, of zig inbeelden, te hooren, en welke zulker bygeloovige menschen voornemen scheen te dienen, in eenig voorgenomen bedrijf te verhinderen, of voort te zetten: misschien op zoodanigen wijze als de later Jo-

den hunne *בת קור* [*bat kool*,] of *Dogter der stemme* verzonnen, en in plaats van de ware Profetie gesteld hebben.

Eindelijk waren d'er soorten van lotramingen, die met beesten, daar toe onderwezen, gepleegd wierden. De uitvindders derzelve waren

ren boeven, die zoodanige beesten, onder een heiligen dekmantel (en daar by het gemeene volkje niet anders als beeren met een ring door den neus) herom leiden.

Het word tijd dat de Heer van Dale in 't vijfde hoofdstuk met de Schriftuer en Joden gaat spreken van de הוברים [Choverim] Tooveraars, Bezweerders, of zulk slag van bedriegers. Hy laat daar bykomen wat de Joden van de kraft des vierletterigen woords יהוה [Jehova] gebeuzeld hebben: want dat volk dert verziern, dat Mozes door dat שם המפורש * [Schembamphorasch] op zijn staf, die in het Paradijs gegroeid was, gegraveerd zijnde, alle zijne wonderen bedreven heeft.

Lompe Voddevaërs! onder welke de wijze Joodsche meester Maimonides, niet moet gerekend worden, als toonende in zijne schriften een vry rechtshapener oordeel over den nadruk der heilige woorden: waaromme men zig te meer mag verwonderen, dat Justinus Martyr, en ook Origines voor de kragt derzelve gestreden hebben. 't Is zoo verre gegaan, dat de naam van den God der Hebreërs, de God Abrahams in de Heidenische bezweringen gebruikt zijn. P. 568.

Onze Schrijver verzet zig ernstiglijk tegen het vergeefs en ydel gebruiken van den naam des HEEREN; en beweert, dat de gezeide en andere verzieringen uit de Chaldeen, en Assyriërs eerst herkomstig, en van de zelve tot andere wereldbewonders zijn voortgevloeid: dat die bygeloovigheden ook by vele der oude genees-

* Vierletterig woord.

260 *De Boekzaal van Europe*,
meesters (dog geenzins by Vader Hippokrates)
zijn onderhouden geweest, zoo met omhan-
ging, als mompeling, of oplezing van heili-
ge, onheilige, verstanelijke, onverstanelijke,
Barbaarsche, en onder de Christenen dikwils
uit de H. Schriften ontleende woorden (gelijk
onder de Heidenen uit Homeer, en andere
Digtters) tot genezing van ziekten en qualen,
zelf om een gelukkige vischvangst te hebben,
en de wijn wel te bewaren; van 't welke de
hier bygebragte voorbeelden, en gemakelijke
vertellingen na te schrijven my wat te lang zou-
de vallen.

Ja, lezer,

*Zoo maake het zotte bygeloof
Der menschen berffens dom en doof.*

De wakkere Luther, die geen grooter voor-
barigheid in alle zijne schriften toont, aldaar
hy met de duivel voor den dag komt, zegt er-
gens, * *dat de woorden van de eerste belofte Gen.*
3. 15. op de mueren en deuren geschreven de spo-
ken, bysebaauwen, en duivelen verjaagd beb-
ben.

Kom, zie met my nu wat verder; daar zult
gy het bygeloof (of ik mag liever zeggen de
quaadwilligheid) van Flavius Jozefus vinden,
in zijn vertelling van Eliezar den duivelban-
ner, en den wortel Baara, met deszelfs kragt
om droezen uit te drijven. Let daar met my
eens, wat voor een soort van *δαιμόνια*, of *dui-*
velen, zoo als men 't overzet, die Jood by die
ge-

* P. 512.

geval verzonnen heeft, om zoo veel te gereden de wonderdaden onzes Zaligmakers by Joden en Heidenen ongeloofbaar, of nietswaardig te maken: want dit meent de Heer van Dale dat het snood inzicht van Jozefus geweest is.

Dus ben ik tot aan het zesde hoofdstuk gekomen: maar wat dunkt u, lezer, dat ik hier afbrak, en de zes overige voor de twee naastkomende maanden spaarde? Wel bedagt: ze worden u tegen dien tijd toegezeid.

VII HOOFDDEEL.

Paradoxa Christiana, of Christelyke wonder-spreuken: dat is, een bondige en schriftmatige uitbreiding over de Zaligsprekingen, welke Matth. 5 verhaald worden, door Mattheus Jorna, gewezen Predikant tot Makkum, vermeerderd met een register. t' Amsterdam by Gerard Borstius 1696. in 8. 40 bladen.

BY aldien yder Schrijver van gedagten was als deze, en zijne behandelingen wilde schoeyen op den leest, die hier word gebruikt, ik darre den lezer verzekeren, dat 'er vry minder twist, en meer stigting zoude zijn.

De man is daar op uit, om zijne bevattingen, die hy over Gods woord heeft, 't zy dat hy die van zijn leermeefters heeft overgenomen,

of door eigen onderzoek opgespeurd, wel vrymoediglijk en zonder bewimpeling ter neder te stellen, dog echter zeer zedig, en altijd met dat oogmerk, om de godzaligheid des levens daar door te bevorderen; tot welken einde, als het hoogste, ook alles van de Godgeleerde behoorde gebragt te werden.

Hy handelt daar inne op een wijze, die by alle welmeenende voor de bequaamste door gaat. Dat is, hy loopt over de toepassing niet heen, als een haan over de kolen, zoo men zegt, nog hy rekt die niet voor 't minste gedeelte van een welbewogte leerreden, maar hy haalt de zaken uit; hy bestraft, daar hem stoffe en reden voorkomt, ernstig; hyleeraart klaar; hy troost grondig; hy onderscheid duidlijk: en 't zy hy bestraft, of leeraart, of troost, of onderscheid, hy is in alles even schriftmatig, voorbedagtelyk van 't bybrengen van historien, rijmen, spreuken, of wat meer van dergelyken cieraad is, zig wagtende. *Natuurlijk schoon, denkt Prediker Jorna, hoeft geen blanketsel.*

Met de verklaring der grondwoorden is 't wat anders. Hy is niet afkeerig van te toonen, wat zy in haar vollen nadruk beduiden, waar van daan zy herkomen, en hoe zy, die wel eereigenaars van die taal waren, zig daar van bedienden.

Zoo handelt hy met het Griekse woord *πρωτος* [*proochos*] arm, *μακαριος* [*makarios*] zalig; zoo handelt hy met de woorden *honger*, *dorst*, *verdriegt worden* enz.

Maar 't is alles matig, niet om te pronken
met

met breede zoomen van kantrekeningen, maar te onderwijzen door een redelijke taalkunde.

Zijn stijl vinde ik niet hoogdravend, maar eenvoudig, zoo nogtans, dat, vliegt hy niet uit het gezigt, hy kruipt ook niet by d'aarde: 't is met hem,

Medio tutissimus ibis.

*Veiligst is 't te treden
Tussen beiden heen.*

en hy komt tot de verhandeling van alle de zaligheden by een genomen, niet zonder een gemeene, nog tot de byzondere zonder een nieuwe inleiding, welke veeltijds deze of gene plaats uit het O. of N. Testament verklaart.

Dog ik gisse, lezer, dat gy graag wat nader opening wenste te hebben, en dezen Leeraar wat digter onder de oogen te zien: wel aan, 't zal u geworden, en, zonder lang te overleggen wat 'er best ware genomen, om voor een staaltje te dienen, zie daar, wat hy schaft over de allereerste wonderpreuk, met welke onze Heiland zijnen gezegenden mond opende, en van zijn leeramt een aanvang maakte: *zalig [zijn] de arme van geest*, zegt Jezus, *om dat hummer is het Koninkryk der Hemelen.* Men ziet hier wat armoê is, waar ze in bestaat, en hoe de mensch, die door de schepping rijk was, door zijn zonde arm is geworden. Daar is lichaams- en zielsarmoede; en onze Schrijver past des Zaligmaars woorden op de laatste: zoo nogtans, dat hy de eerste niet verstoort, dewijl het God be-
R 4 haagt,

haagt, dat zijn kinderen veeltijds geen grooten overvloed op de wereld hebben, als wel wetende, hoe groot een hinderpaal de aardſche rijkdom is voor zulk een, die Jezus navolger wil zijn.

Arme van geest zijn by hem ook (ik ſchrijve zijne woorden) zoodanige arme, die, gelijk niet zelden gebeurt, om de belijdeniſſe der waarheid arm zijn geworden, en bereidwillig geweest, met de Apostelen liever alles te verlaten, als Christus en zijn dienſt te verlaten. In zoodanigen is deze ſpreuke van Christus waaraptig in allen deelen, gelijk Paulus tot haar zegt: Gy hebt de rooving uwer goederen met blijdschap aangenomen, wetende, dat gy hebt in u zelven een beter en blijvend goed in de Hemelen. Heb. 10. 34.

Dog voornamentlijk verſtaat hy zulke arme, die hunne armoè kennen en erkennen, en daar mede bekommerd zijn. Dat word uit de gemeenheid der armoè, welke by alle menſchen is, bewezen: want nadien die alle niet zalig zijn, en echter de arme hier voor zalig worden uitgeroepen, zoo moet 'er een ander ſoort van arme als die gemeene, verſtaan worden. Een ander bewijs geeft hem 't grøndwoord, en nog een ander de ſamenſhakeling van de woorden. Om niets over te ſlaan, dat dienſt kan doen, let hy ook op de tegengeſtelde van deze arme, en zijn die de hoogmoedige, gelijkzy zijn, zoo hinkt zijn bewijs niet.

's Mans opmerking over den rang dezer Wonderspreuken, en dat dit de eerste is, zal niemand, geloove ik, mishagen: zoo ook niet zijn verdere uitbreiding over de *zaligheid* van die arme;

arme; want hy wijst aan, wat het is zalig te wezen, en, hebbende dat in 't gemeen gezoond, en op deze personen gepast, die tijdelijk en eeuwig gelukkig zijn, zoo houd hy zig aan de reden van hunne gelukzaligheid, by Christus zelf gegeven, te weten; *om dat binner is het Koninkrijk der Hemelen.*

Die niet heel onbedreven is, denkt buiten twijfel hier iets te zullen vinden van de Kerke, die God in Christus door zijn Geest vergadert, byzonder zoo als dat nu in de dagen van het Nieuwe Testament geschied, want, quam 'er dat niet by, 't werk had zijn volle beslag niet. 't Is 'er dan, maar beknopt. Deze man weet meer als dat lesje, en heeft nog andere pijlen op zijn koker als die.

Hy bewijst den eigendom, die deze arme van geest aan dat Hemelsch Koninkrijk hebben, en waarom zy daar toe behooren, namentlijk; *de poort is naauw, zegt Jezus in 't vervolg, en de weg smal, die ten leven leiden.* Wie denkt gy nu dat best door die enge poort kan geraken? immers hy niet die opgeblazen is; nog de zorgeloze: zoo is 't dan de arme van geest: die moet geweld op dat Koninkrijk doen: ja hy alleen kan dat doen, 't welk door de woorden van Jezus nog nader word bevestigd, daar hy met zoo veel ernst betuigt, dat men dit Koninkrijk niet anders kan ontfangen, als wanneer men is veranderd als een kind, *Matth. 18. 3,4.* Hier op vind hy bewijs, dat zy door dit Koninkrijk waarlijk zalig zijn, alzoo het al des armen gebrek en behoefte overvloedig vervult, als schaffende vol-op van spijs, drank, klee-
R 5
ding

ding *enz*, en zoo zy handschriften ten hunnen laste mogten hebben, hier is een Koning, die dezelve op hem neemt, en voor hen afdoet; ja hen verzekert, dat ze alle op eenen dag wechgenomen en voldaan zijn: eindelijk toont hy, dat in dit rijk hen ook word toegebracht dat gene, 't welk hen ten vollen kan zalig maken.

Dus verre gaat zijn verklaring.

De toepassing komt hier op uit, dat dit waarlijk een wonderspreuk is, alzo de wereld regt anders oordeelt. Hy klaagt, dat 'er weinige zulke arme zig opdoen, tegen zeer vele, die verkeerdelijk rijk zijn. De opgeblazendheid, zijn 's bedunkens, is groot, en haar medgezellin, vleesselijke zorgeloosheid, niet minder: des verkondigt hy hen, dat zy niet zalig maar driemaal ongelukkig zullen zijn, vermits het rijk der Hemelen tot hen in 't allerminste niet behoort, maar daar en tegen dat rijk der duisternisse, en die deerlijkste staat van de berooving van Gods gunst.

Nog scheid hy 'er niet af, nu hy 't hart zal bewerken, dat vry wat meer in heeft, als 't verstand met wat nieuws te azen. Hy leeraart, wat men te doen heeft, wist men gaarne of men was van die arme, aan welke deze zaligspreking zal beklijven.

Wilt gy verder gaan, zegt de Prediker, *zo leid uwe gedagten eens by deze byzonderheden, en stelt u eens de arme van geest voor, in vergelyking van een die arm is na den lichame*; en dan begint hy, dat een arme hulp zoekt, dat hy dat doet met smeeking en aanhouding; ook met ontdekking van zijn armoë, en een genegenheid om
zijn

zijn Weldoender dankbaar te wezen.

Zoo leert hy hem zelve kennen, en beproeven, 't welk altijd voor zoo hoognoedig is gehouden, en waar in men voor dezen, eer de wijsheid een andere trony kreeg, als ze nu heeft, de grootste wijsheid plagt te stellen. Of deze schrijver, die een Fries is geweest, veel van Kamphuizen, te Dokkum in Friesland * overleden, gehouden heeft, wete ik niet; maar dit wel, dat, daar hy zoo stichtelijk eerst zijn gemeente te Makkum met levenden stemme leerde, en nu nog na zijn dood op dien eigen trant onderrigt, het genegen, den mensch in zig zelve te doendalen, en weten wat in zijn boezem omgaat, als wat nieuws van den preekstoel af te langden; dat hy dan, zegge ik, in 't stuk van de waarheid op het hart 't huis te brengen met dien zedigen Digter eens gezind is geweest, wiens woorden mijn uittreksel zullen sluiten.

*Terwijl men hier van alles zoekt te weten,
Blijft menig mensch zelf van zig zelf vergeten.
Zeer diep en ver zoekt by der dingen konden,
Maar 't noodigst en naast by blijft ongevonden.
Helaas wat is 't, als 't leven zoo vast heen schiet,
En wy op elk, en weer op ons elk een ziet?
In diepe onkund' van 't geen hoogst is van noode,
Sterft m'onbekend hem zelven, en ook Gode.*

VIII. HOOFDDEEL.

JOHANNIS VANDER WAEIJEN

*sermo Academicus de numero septenario ,
habitus ipsis kal. Jun. anni MDXCXCV ,
quando iterato Academiæ Rectore pu-
blice renunciaretur. Subjecta sunt non-
nulla de septem periodis N. Test.*

Dat is,

Johannes vander Waeijens *vertoog* , in de
Hooge Schole gedaan over het zevental ,
*den eersten van Zomermaand 1695 , wan-
neer hy wederom openbaarlijk Rektor der
Akademie wierd gemaakt. Daar is iets
bygevoegd wegens de zeven tijds-omloo-
pen van het Nieuwe Testament. Te
Franeker by Joh. Gyzelaar , 1696. in 8.
II bladen.*

OP het zien des titels kan een kundig lezer
lichtelijk bezeffing maken , van het gene
dat de wijdberoemde Heer vander Waeijen in
deze zijne redenvoering beoogt , te weten ,
niet zoodanig een uitpluizing te geven van het
zevental , als welke een wiskonstenaar voegt ,
maar dat zelve getal , dat hem te veelvul-
dig in den Bibel schijnt voor te komen , dan
dat hy en alle godgeleerde het niet onzigtelijk
zouden gade slaan , godgeleerder wijze te on-
derzoeken

Ten

Ten dien einde begeeft hy zig tot navorffinge der wijsbegeerte , die men wil dat Pythagoras in Italiën zoude overgebragt hebben , en in welke , zoo als uit oude gedenkteekenen blijkt , van de leering der getalen , tot het doorgronden der natuere niet weinig werks wierd gemaakt : ja de Heer vander Waaijen wil niet , dat men deze leere van Pythagoras wegens de getalen als beuzeleryen uitftampe , maar van wat hooger ophale , dewijl ze overeen komt met het gezeg van den wijzen man ; *dat God alles in maat , getal , en gewigt heeft gemaakt* , en dewijl Pythagoras , van Plato hier in nagevolgt , vele dingen uit Mozes ſchriefften in de zijne heeft overgebragt.

't Is te verwonderen , met welk een overeenſtemming de oude dit getal van zeven voor iets zonderlings , en 'k wete niet welk een *volmaakte getal* hebben gehouden : waar door onze Hoogleeraar , vaſt ſtellende , dat Pythagoras zijn wijsheid uit de Hebreën heeft gehaald , deze kragt der getalen , die duizend- en duizendmalen als de grootſte grollen en vodderyen beſpot zijn , voor * voetſtappen van een heilige oude waarheid erkent.

Hy gaat de achtbaarheid van dit zevental met allerley getuigeniſſen verſterken. Cicero noemt het in Scipioos droom *het getal* , *dat by na de knoop van alle dingen is*. Filo de Jood wil , dat het zelve getal ook in eerbied by Mozes is geweest , en dat *Mozes daar van daan den Sabbath der Hebreën , yder zevende dag , ruſt noemt ; juift niet , om dat het volk , na zes dagen ruſtens* ,

270 *De Boekzaal van Europa,*
rustens, zig van werken onthield, maar om dat
het zevental, zoo in de wereld, als in ons, na
alleman's bekentenisse, voor 't alleroreedzaamste,
en verst afscheidene van oproer, krijg, en twijft
word gehouden.

Deze en dergelijke gedagten, den Heere vander Waeijen ten ruggesteun van zijne geleerde bespiegelingen strekkende, geleiden hem tot een bedinking, * dat onder de eerste *weke van zeven dagen* by Mozes een schetse van een grooter en beter weke gevonden word. En dit is het, meint hy, dat de duivel teffens met het geloof der belofte van over lang uit de herten der Heidenen had gerukt.

Namentlijk (dus spreekt hy) een nieuwe scheppinge, in even zoo vele dagen te volbrengen, was nu al besloren by den Borge van 't Nieuwe Testament, den Zoon Gods, wien de eerste schepping ook met regt word toegeschreven.

Behoeve ik nu, lezer, wel verder met u in de diepe beschouwingen des Heeren vander Waeijen te deelen, omme met hem die nieuwe schepping, en dat zelve getal niet van *zeven* dagen en nagten maar van *zeven* grooter dagen (dat 's te zeggen van *zeven* grooter tijden, of omloopen) zoo in 't Oude als Nieuwe Testament te gaan opzoeken? ik zal hier eindigen, en zeggen, dat dit vertoog afloopt met aanwijzing van de perfonen, welken deze geheimenisse der zeventalige leere niet onbekend is geweest.

De Heer vander Waeijen heeft dit zijn Akade-

kademifch vertoog van achteren beftuwt met zeer omftandige aanmerkingen, eens deels omme het gene dat van hem kortelijk geredeneert was den lezer uitvoerlijker onder de oogen te zetten; ten anderen, omme zommige plaatfen der Schrijvers, die te lang waren, dan dat ze in 't vertoog konden ingelast werden, volkomentlijk by te brengen, byzonderlijk om dat het wel meest fchriften van Godgeleerden zijn, die alle man niet kent; en ten derden, op dat die luttel-bekende Schrijvers, met hunne levende vormen afgefchilderd, den lezer zouden doen omzien na zoo groote mannen; die de gezeide leere der Zeven * Perioden voor vele eeuwen hebben voortgeplant.

IX. HOOFDDEEL.

Fontein des heils, aangewezen in den Heidelbergfen Catechismus, nader geopend mit de fchriften; om een zuivere troost te fcheppen in leven en fterven. Door Hero Sibera, Dienaar des Evangeliums tot Amsterdam. Te Leeuwarden by Hero Nauta 1696. in 4. 97 bladen.

NAauwelijs kan 'er een Christen in Neerland zijn, al was hy zelf van een onregt-zinnige gezindheid, die van den Heidelbergfen

* Met dien krom duitfchen naam zijn die tijden beft kennelijk.

Katechismus niet dikwils met lof heeft hoo-
ren spreken, als welke de grondleere der Gere-
formeerde kerk beknoptelijk vervaar.

Ik hebbe * voorhenen met mijnen lezer eens
in weinige woorden verrekent deszelfs opkomst,
en lotwisseling: nu zoude het wel passen, dat
ik den zulken, die heil en troost zoeken, door
eenige staaltjes liet zien, hoe zeer de Heer Si-
bersma in de Godgeleerdheid doorzult is, daar
hy ons langs een allergemakkelijksten weg, met
vragen en antwoorden, yder vraag van de ge-
melde Katechismus zoo klaarlijk ontvouwd,
dat 'er niets duisters overig blijft. 't Is waar,
ik konde lichtelijk eenige voornamen zaken uit-
pikken, omme daar uit des mans wijze van ver-
handeling eenigzins bloot te leggen; maar dit
werk in zijnen t'zamenhang beijkende, beel-
de ik my in, dat het uittreksel verre buiten het
gewone bestek zoude loopen.

Zonder bewimpeling dan gesproken, ik heb-
be in al mijn leven geen klaarder manier van
verklaren gezien, als deze van den Godgeleer-
den Heer Sibersma, die, het merg des Bibels
pogende uit te graven, geen ander graafstuijg be-
zigt als Bibelgereedschap. *k Wil zeggen,
dat de eerwaardige man de Schriftuur met de
Schriftuur opheldert, zoo overvloedig, zoo
bondig, en met zulke daar uit geputte klemre-
denen, dat een zondaar, die volgens den draad
der Heidelbergten Katechismus de waarheden,
ter zaligheid dienende, bezeft, uit dezen bron
kan leeren zijn heil te putten.

Want wat dog onderwijft men ons anders in
dat

* *Zie Sept. en Octob. 1692.*

dat boek, als dat de zondige mensch, elendig geworden, toegang heeft tot een Verlosser, die hier uitvoeriglijk word beschreven, en aangewezen; zulks dat op het erlangen van die verlossing, en gemeenschap met den Verlosser, in verwagting van een eeuwig heil, de dankbaarheid volgt, die geoeffent word door heiligmaking en goede werken?

Ten dien einde worden Godsgeboden voorgehouden, om zoo wel den aart als regel van bekeering en goede werken te kennen, besloten met het gebed des Heeren, tot belijdenisse en versterking van dien troost, en erkentenisse van de verkregene genade.

De Heer Sibersma, geestelijke dingen, zoo ten aanzien van woorden als zaken, met geestelijke vergelijkende, port die gene, die CHRISTUS voor de oorzake der eeuwige zaligheid, en hope der heerlijkheid waardenen, sterk aan tot het lezen, hooren, en overdenken der H. Schrift, in welke niemand, dan zulke belijders en erkenners alleen, wijsheid, troost, of heiligmaking zal vinden.

X. HOOFDDEEL.

An account of several late *Voyages* & discoveries to the *South* and *North*, towards the *Streights of Maggellan*, the *South-seas*, the vast tracts of Land beyond *Hollandia Nova*, &c. also towards *Nova Zembla*, *Greenland* or *Spitsberg*, *Groyndland* or *Engrondland* &c. by Sr *John Narborough*, Captain *Jasmen Tasman* [dit is qualijk gedrukt. Lees *Abel Jausfen Tasman*] Captain *John Wood*, and *Frederik Marten* of *Hamburg*. To which are annexed a large *introduction* and *supplement*, giving an account of other navigations to those *Regions* of the *Globe*, the whole illustrated with *charts* and *figures*.

Datis,

Een beschrijving van verscheide togten, en ontdekkingen na 't Zuiden en Noorden, na de Straaten van Maggellaan, de Zuidzeen, de zeer ruime Landstreken aan gins zijde Nieuw Holland, enz. ook na Nova Zembla, Groenland, of Spitsberg, door den Heer Jan Narborough, Hopman Tasman, Hopman Jan Wood, en Fre-

Frederik Marten van Hamburg: Waar by gevoegd is een breede inleidinge en aan-
 lassing, gevende een verhaal van andere
 zeetogten na deze landen van den Wereld-
 kloot, doorgaans met kaarten en printen
 verligt. Te Londen by Smith en Walford,
 1695. in 8. 28 bladen.

DE Engelsche drukkers hebben dit werk toe-
 gesteld uit vier Schrijvers,

Jan Narboroug,

Abel Janssen Tasman;

Jan Wood, en

Frederik Marten.

d'Eerste, wiens togt, in 't jaar 1669 na de
 Zuid-zee gedaan, nooit voor dezen is uitgege-
 ven, heeft grooten roem in Engeland, en ovet
 zee behaald:

De tweede deed in den jare 1642 wegens 't
 onbekende Zuidland gedenkwaardige ontdekkin-
 gen. Dirk Rembrautse liet voor zekten of ze-
 ventien jaren een kort dagverhaal van 's mans
 teize in onze Hollandsche tale uitgaan.

De derde is ook een beroemd Zeeman. Hy,
 en Kloudsly Shovel verzelden den gemelden
 Narboroug na *Chili*. Daarna zond hem Ko-
 ning Karel de II in 't jaar 1676 tot het ont-
 decken van een Noordoostelijken doortogt na
China, *Japan*, door *Nova Zembla*, en *Tarta-
 rien*; van 't welke ons hier een beknopt ver-
 haal, nu d'eerste maal gedrukt, voorkomt.

De vierde, een Hoogduitscher, voer in 't
 jaar

276 *De Boekzaal van Europe*,
jaar 1671 na *Groenland*, en beschreef daar in
zijne moedertale de aanmerkenswaardige za-
ken, welke hier in 't Engelsch vertaald gele-
zen worden.

Nademaal dan deze verzameling behelst ee-
nige dagboeken van reizen, zoo na 't *Zuiden*,
als na 't *Noorden*, aan gins zijde, en door de
Straat van Magellaan; zoo ook na *Groenland*,
of *Spitsbergen*, *Nova Zembla*, en dat de Engel-
sche hier *Groenland* of *Groyneland* noemen,
word voor af een berigt gedaan, hoe verre an-
dere zeebevaarders voor dezen in die ge-
westen gekomen zijn; 't welk my, om der
nutheid wille, na den rang van plaats en tijd,
lust af te schilderen.

FERDINAND MAGELLAAN, een
Portugeesch Edelman, door eenig misnoegen
tegen zijn meester Koning Emanuel getroffen,
begaf zig in den jare 1519 na 't hof van Ka-
stijle, aanbiedende groote ontdekkingen van de
rijke eilanden om de West te zullen doen, en
den Aardkloot om te zeilen.

Hy wierd, op bevel van Karel den V, van
vijf schepen en 250 koppen voorzien, met
welke hy den tienden van Oogftmaand des ge-
melden jaars van Sivilje roog.

Na dat hy te vergeefs een doortogt by de
groote stroom *la Plate* nagevorscht, en in de
haven van St. Juliaan overwinterd had, vond
hy die groote *Straat*, in de Zuidzee uitloopen-
de, welke na zijnen name de *Straat Magellaan*
is geheten.

Hy was d'eerste, die daar door van den
Noorder- tot in den *Zuider-Oceaan* voer, en den

den Aardkloot rondomzeilende langs de *Molukse eilanden*, en de *Kaap van goede hope*, na drie jaren zeebouwens, weder t'huis keerde.

Op zijn ingang in de *Straat* vond hy aan land vele graven, en holen, in welke de inwoonders hunne dooden begroeven. Daar waren ook vele Beeren, en een Walvisch opgeworpen.

Waar blijven wy arme halzen, die hier te land by den haart, of op onze kamers, zitten en kijken? of wat eere mag men in zijn *Vaderland* hopen? *Nieuwe werelddceelen* te vinden is een ander werk, dat door de faam aan alle vier de winden verbreid word.

Garcias de Loyasa, een Spanjaard, bevoer de gemelde *Straat van Magellaan* in 't jaar 1525, en benaamde ettelijke plaatsen. Zoo deed ook *Simon d'Alcazova*, in 't jaar 1534. Daar na in den jare 1539 reedde de *Bisschop van Placenze* drie schepen uit, welker een door de *Straat van Magellaan* tot *Arika* in *Peru* voortboorde.

FRANS DRAAK, een Engelschman, begon zijn zeer vermaarde zeetogt met vijf schepen en barken, en 164 zielen, rondom den Aardkloot, zeilende door de vorens gemelde *Magellaansche Straat*, tot de kusten van *Peru*, *Nieuw Spanje*, *Mexiko*, en *Kalifornia*, en quam door *Oost-Indien*, en de *Kaap van goede hope*, weder in *Engeland*.

De Zeehopman *Jan Winter* was op 't ingaan in de *Zuidzee* van *Draak* afgescheiden, en door storm te rug in de *Straat van Magellaan* gedreven, door welke hy weder t'huis keerde;

278 *De Boekzaal van Europe*,
d'eerste, die door deze Straat van den Zuidert-
in den Noorder-Oceaan zeilde. *Ladriller*, een
Spanjaard, na *Chili* gezonden, omme dezen
doorvaart na te sporen, quam door storm en
winterweër te rug.

Als d'onderkoning van *Perudage*, dat *Draak*
in de *Magellaansche Straat* gezeild was, rustte
hy *Don Sarmiento* in 't jaar 1579 uit, en zond
hem uit de haven van *Lima*, om *Draak* te ach-
tervolgen. Dus voer die Spanjaard langs de
kusten van *Chili*, en *Patagonien*, ging de *Straat*
in, en quam tot *Brazyl* toe.

Sarmiento, in Spanje wedergekeerd, bracht
het by Koning *Filips den II* zoo verre (niet
jagenstaande de Hartog van *Alba* het afried)
dat hy twee volkplantingen in de *Straat van*
Magellaan wilde stichten, omme de vaart,
kaperyen, en 't nestelen van Engelschen en
Duitschen aldaar te verhinderen: maar alle die
d'er na toe gezonden wierden, quamen ellen-
diglijk aan hun einde, zoo door schipbreuk,
en hongersnood, als wreedheid der *Patago-
ners*. Dit geschiede in de jaten 1584, 1585,
1586.

De gemelde *Frans Draak* zag in de *Magel-
laner Straat* verscheide der inwoonderen, of
Patagonen, in hunne schuitjes [kanoës] en hut-
ten.

De schuitjes waren op een aardige wijze van
boomschorffen, en zeelkalve- of haaije-vellen
gemaakt; hunne aangezichten met eenige verw-
stoffe bekreken.

Hy vond in hunne hutten, toegesteld van tak-
ken, en visse-vellen, een hoop zee-wolven,
mosse-

mosselen, en schelpvissen, welke schelpen zy tegen de steenen zoo wisten te schrapen, dat zy bequamelijk daar mede konden snijden. Ze bewaarden versch water in vaten van basten der boomen. Hunne kleederen waren meerendeels gemaakt van verscheide beestenhuiden, als van *Pengwyns* [een soort van vogelen] zeekalven, en andere dieren, die smaak eigen.

In 't jaar 1588 wierd de derde aardklootomzeiling ondernomen en volbragt van THOMAS KANDISCH, ook een Engelaar, die, na twee jaren, en twee maanden, gelukkig wederkeerde, daar *Magellaan* en *Draak* drie jaren waren geweest.

Richard Hakins, van den zelve landaart, deed in 't jaar 1593 zijn togt na de Zuid zee, en dezelve *Straat*, in welke de gemelde zeebevaarders voor hem geweest waren. Hy geeft ons een zeer nette * beschrijving van dien wonderen boom, met haren heilzamen bast, aldaar in overvloed zijnde te vinden, met mosselen van goeden smaak, en parelrijk. De *Pengwyns*, en zeekalven, zijn d'er in ongelooflijken getale.

Den vierden vaart om den Aardkloot deed OLIVIER VAN NOORD, een Neerland, wiens Opperstuerman was eenen *Melis*, een Brit, die *Kandisch* in zijn togt had vergezelschapt. Zijn koers was dezelve als die van *Magellaan*, *Draak*, en *Kandisch*. De reis duerde by na drie jaren.

't Schip, genaamd *het vermaak van Bristol*,
S 4 uit

* Zie zijn boek in 't jaar 1622 gedrukt. P. 88.

280 *De Boekzaal van Europe*,
uit de maatschappy van *Jan Chidley*, en *Paulus Wheel*, voer in 't jaar 1589 na de *Straat van Magellaan*, maar wierd door velerley tegen-
spoed genoodzaakt weder te keeren, zijnde
niet verder als aan de *Kaap Froward* geweest.

Ook leed in 't jaar 1598 *Verhagen*'s vloot,
onder *Jakob Mabu*, *Simon de Kordes*, *Sebale*
de Wert, en andere, vele rampen.

Ze kregen de kost aan Ganzen, Duikel-een-
den, *Pengujus*, groote Mofelen, en Zeekalven.
In hun wederkomst uit de *Straat*, en Zuid-
waarts zeilende ontdekten ze de *Sebals-eilan-*
den.

In 't jaar 1614 streefde *JORIS VAN SPIL-*
BERGEN, als Opperhoofd over zes Neerduit-
sche schepen, door de *Straat van Magellaan*,
en de *Zuid-zee*, na *Oost-Indien*; van waar hy
voorby de *Kaap van Goede Hope*, na verloop
van omtrent drie jaren, in *Texel* wederkeerde.

Deze was de vijfde zee-tocht rondom den
Aardkloot.

We moesten niet vergeten te zeggen, dat
Pedro Fernandez Giras, een Portugees, en *Fer-*
dinant de Quir, een Spanjaard, in de jaren
1609 en 1610 beide verklaard hebben, dat ze
gezamentlijk op verscheide tijden, boven de
800 mijlen langs de kust van het *Zuidelyke va-*
ste land hebben gezeild, tot dat ze op de hoog-
te van 15 graden *Zuider* breedte quamen, en
aldaar een zeer vrugtbare, lustige, en volk-
rijke landstreek vonden.

Giras begon zijn koers te zetten na de hoog-
te van de *Magellaner Straat*; welke overgroo-
te reep lands misschien een gedeelte mag zijn
van

van, ofte behooren aan *Abel Janssen Tasman's* land, van *Diemensland*, *Nieuw Zeeland*, *Nieuw Holland*, *Karpentaria*, en *Nieuw Guine*; 't welk wy *Hollanders*, *Zeebevaarders* van den echten bedde, naderhand hebben aangedaan, en ontdekt, gevende aan een meenigte van *Baaijen*, *Vloeden*, en *kapen* hunne namen, in de jaren 1619, 1622, 1627, 1628, 1642, en 1644.

Niemand kan loochenen, dat geen volk wegens het *onbekende Zuidland* meer ontdekt heeft, als de *Hollanders*: verdigtsels buiten gesloten.

Wat *Abel Janssen Tasman* in 't jaar 1642 uitvoerde, is van my hier voren aangeroerd.

't Is aanmerkelijk, dat alle die gene, welke den Aardkloot rondom gevaren hebben, in *Oost-Indien* zijn gekomen, 't zy by de *Filippijnsche* of de *Molukse eilanden*; by geval verhinderd meer Zuidwaarts rond te streven, omtrent die ruime reep lands, die byna van den * nacht-eveningskring schijnt te strekken tot den 50ste graad *Zuiderbreedte*: weshalven zetten zy 't gemeenlijk op de *Zuid-zee*, 't zy voor de *Salomons-eilanden*, of die men *d'eilanden de Ladrones* noemt.

WILLEM KORNELISZON SCHOUTEN van *Hoorn*, en JAKOB LE MAIRE van *Amsterdam* ondernamen in 't jaar 1615 den zelden tocht, die ooit rondom den Aardkloot gedaan was, langs een nieuwen vaart Zuidwaarts van de *Magellaner straat* in † *Terra del Fuogo*, 't welk zy gelukkiglijk ontdekten,

S 5

en

* *Equinoctiaal*. † *Het vyerland, om dat daar groote vyeren gezien wierden.*

282 *De Boekzaal van Europe,*
en doortreedden, vindende de *Schald's eilan-*
den, het *Staten-land*, *Barnvelds eilanden*, en
zoo langs de *Kaap Hoorn* op de 57ste graad *Zui-*
derbreedte, eenen nieuwen weg in de *Zuid-zee*,
t'nedert dien tijd de *le Maire's straat* genaamd.
Zy gaven op dezen togt eenige eilanden, en
kusten, hare benamingen, en quamen na twee
jaren, en achtiën dagen, door *Oost-Indien* we-
der in *Holland*.

Daar na in 't jaar 1618 zeilde een Spaansche
vloot onder *Bartholomes Garcias de Nodal* door
de *le Maire's Straat*; en een gedeelte van *Prins*
Maurits vloot nam in den jare 1623 den zel-
ven koers, ontdekkende sommige eilanden.

Nodal zag by *le Maire's Straat* eenig volk,
met vogel-vellen gekleed, en levende van een-
nige gele bloemen, den gouds-bloemen niet on-
gelijk.

In 't jaar 1643 stak eenen *Brouwer* in de
Zuid-zee langs een doorvaart, die na zijnen
naam gedoopt is, *Oostwaart* van *le Maire's*
straat: maar of *Brouwer* het zette door een
Nieuwe Straat, aan wederzijden land hebben-
de, dan of hy een wijde zee aan 't *Oosten*
had, kan men niet weten; alzoo zijn reisbe-
schrijvinge niet voor handen is. De meeste
kaarten maken d'er een *Nieuwe Straat* van.

Het zuider deel van 't *Magellaner land* [*Terra*
Magellanica] gemeenlijk *Terra del Fuogo* gehe-
ten, vorens gemeld, schijnt, volgens d'op-
merkingen der *Hollanders*, verdeeld te zijn
in een menigte eilanden, en *Straaten*, die in bei-
de de *Zeen* uitloopen.

't Land schijnt bergachtig, vel fraaije en
groene

groene valleyen , bronnen , beken , en veel kruidgewas. 't Is, wegens den overvloed van versch water , en hout , ter landinge zeer gelegen. De lucht is 'er wat winderig door den dikken drang der dampen uit beide d'Oceanen. D'insorelingen beschilderen hunne lichamen , die niet schelpen , en vollen pronken. Zy maken hunne mandekens en netten van biezen , uit welke zy ook hunne hengelfnoeren weten te breyen , die niet aardiglijk van steen gemaakte haken , en geaafd met mosselen , hun tot een rijken visvangst dienen. Hunne messen zijn scherpgeslepen beenen , met welke ook alle hunne pijlen gesliff zijn. De schuitjes , die ze hebben , zijn de Venetiaansche *gondels* niet ongelijk.

Wat belangt het Noorderdeel van 't *Magellaner land* , gemeenlijk *Patagonien* genaamd , deszelfs beschrijving is te vinden in 't verhaal van den gezeiden *Jan Narborough* , dat het eerste dezer reisverzamelingen is.

De Koning van Groot Britanje , de Hartog van York , en andere van den grootsten adel , moedigden hem aan tot een nader ontdekking van *Chili*.

Hy roop derhalven in 't jaar 1669 uit , en quam in Zomermaand 1671 weder. Zijn opmerkingen zijn zeer naauwkeurig , en gedenkwaardig.

In de jaren 1680 en 1681 waagde de Zeehopman *Sharp* menigen stouten kans na sommige eilanden , en kusten in de Zuid Zee. Deze in zijn wederkomst buiten alle hope van *Magellaan's* of *Brouwer's Straat* te zullen aandoen , was

284 *De Beekaal van Europe,*
was genoodzaakt, een doortogt te zoeken,
meer Zuidwaarts als de *Kaap Hoorn*. Hy wend-
de dan 60 graden Zuider breedte, ontmoette
vele eilanden met ys en sneeuw bezet, waar
omtrent vershot van Walvissen was. Een
klein plaatsje in de Zuid-zee gaf hy den naam
van des Hartogen van Yorks eiland, en nam
zijn koers by de 800 mijlen Oostwaarts; daar
na even zoo veel Westwaarts. 't Eerste land,
dat hy in drie maanden zag, was 't eiland van
Barbados: zoo dat de landen in de *Straat van Le
Maire*, en in *Brouwers streek* eilanden, en niet
aan eenig vast Zuidland moeten gehecht zijn,
gelijk sommige onderstellen.

't Zedert de verhaalde ondernemingen en
vaarten zijn verscheide zoo Engelsche als andere
schepen na de *Zuid-Zee* gezonden, en zoo wel
in de *Straat van Magellaan*, als ten Zuiden van
de *Kaap Hoorn* geweest; dog wat handel zy
daar gedreven, hoedanige verdere ontdekkin-
gen zy daar gedaan hebben, en met wat beding
tussen hen en de Spanjaarden daar gehandelt is,
moest men uit hun zelve verstaan.

Terwijl ik zie, dat met het aangroeyen van
mijn uittrekfel, 't welk my vermakelijk der
penne ontrolt, niets meer van 't *Zuiden* te zeg-
gen overig blijft, zal ik my niet langer ophou-
den met d'aanteekeningen der byzonderheden,
die gemeenlijk in de beschrijvingen der reizen
na de *Magellaner Straten* door de *Zuid-Zee*, en
door *Oost-Indien* weder te rug vermeld staan;
als daar zijn de winden, lengtens, breedtens,
't kompas-verschil, de getijden, gronden, en
wat des meer is: 'k zwijge van de water-en
land-

Handgediertens, aardgewassen, gedrochten, en zeldzaamheden. Alle deze (sraaye dingen, zegge ik, kan de lezer hier en daar nazoecken, en zijne zinnen verlustigen met de beschouwingen van 't gene voortgereeld word in de eilanden van de Zuid-Zee, in de Molukse eilanden, in de eilanden van Java, Sumatra, en Borneo, omtrent de Golf van Bengale, op de Maldivische eilanden, Ceylon, aan de Kaap van Goede Hope, en in de Kanarische eilanden.

't Word tijd dat we ons na 't Noorden spoeden.

XI. HOOFDDEEL.

*Vervolg van 't uittrekfel uit het voorgaande
Engelsch boek.*

WEl aan, na dat we terstond zagen, welke waaghalzen en kloeke zeeluiden tot het opdoen van nieuwe wereldsdeelen na 't Zuiden streefden, daar ze hun niet ontzagen,

*Ontelb're mijlen van hun Vaderland te wonen
By wilde reuzen, en verwoede Patagonen.*

Sa laat ons nu gaan bekijken een schildery van de stoute zeevogels, die na 't Noorden darden vliegen, gelijk als na Nova Zembla, Noordoost-Groenland, of Spitsberg, en Noordwest Groenland, by d'Engelschen Engroneland genaamd.

Aan welke allergevaarlijkste zeevaardyen
ik

286 *De Boekzaal van Europe*,
ik gedenkende my te gelijk erinnere de woorden
van zeker * Dichter,

*Wie was by, die zig eerst ter zeevaard heeft ge-
wend,
En duikende overfaagd in uitgeholde boomen
Bestond te glippen op den gladden buik der stroom-
men?*

Want zekerlijk,

*Schoon Nereus eertijds wierd alleen geploegd van
schepen,
Om schaaars van 's nabuurs kost den nooddrust
aan te slepen,
Nu snijd men Thetis rug, zoo ver zy onbepaald
Het Noorden niet onduikt op 't waalen van den
maald.*

Trouwens ik wil dit rijmen straks wat beter te
pas brengen.

Omme van de oudste, die men vind in de
gemelde landen geweest te zijn, een aanvang te
maken; we vinden geschreven in Hakluit en
Purchas, dat in 't jaar 1380 zekere twee ge-
broeders, *Niklaas en Antoni Zeni*, rijke Veneti-
aansche handelaars, van *Gibraltär* zeilende,
met meining van Engeland aan te doen, door
een magrigen storm Noordwaarts wierden ge-
dreven tot aan *Ysland*, en *Groenland*.

Meer als een eeuw daar na, te weten in den
jare 1497 voeren twee Venetianen *Jan*, en des-
zelfs zoon, *Zebastiaan Kobot* uit Engeland, en
gaven

* In zijn *Ysroom*.

gaven op hunne wederkomst een schets van sommige *Neordwestelijke deelen van Amerika*, van waar ze ook, ten bewijze, vier inboorlingen met zig bragten.

Lang daar na in 't jaar 1553 toog *Huig Wiloungby* (nu zullen d'Engelsche hun aandeel in dit werk boven anderen gaan nemen) ter zee, om een Noordoosten doortogt te vinden, zeilende boven de 160 mijlen Noordoostelijk van *Seynam*, gelegen op de 70ste graad Noorderbreedte. 't Is zeer waarschijnlijk, dat hy in *Nova Zembla* en *Groenland* beland is, van waar de koude en het ys hem dwong meer zuidelijk te wenden, tot dat hy aan de rivier *Arzina* in *Lapland* quam: alwaar de brave man in de volgende Lentetijd met al zijn volk dood vvoor. Toen begon de Ruslandsche maatschappij der Engelschen hare leden te maken.

Steven Burrows zocht in 't jaar 1556 een weg door 't Noordoosten na *Indien*, en zeilde tog boven de 80 graden, en van daar na *Nova Zembla*. Uit zijn vertelling van 't ys, groote menigte vogelen, en 'e Lands woestheid is 't wel te gissen, dat hy op *Groenland* zal geweest zijn.

Omtrent dezen tijd was de gezeide Ruslandsche maatschappij nu vast gesteld, zendende jaarlijks schepen, en handeldrijvers; en kort daar aan ook gezanten aan Koninginne *Elizaber*.

In de jaren 1576, 1577, 1578 deed *Maarten Forbisher* drie verscheide reizen, omme een *Noorwesten* doortogt uit te vinden. Hy ontdekte eenige groote *Straten*, *Baaijen*, *Eilanden*,
Kapen,

Kapen, en land aan beide de zijden, 't welk hy benaamde. Aan de stranden van de *Straat*, na zijnen name geheten, ontmoetten hem vele inwoonders, welker schuitjes boven op van vellen waren opgeslagen, maar de kielen van hout gemaakt. Voorts wat hy in hunne hutjes vond, is in 't byvoegfel van dit werk te lezen.

Arthur Pet, en *Karel Jakman* zeilden in 't jaar 1580 door de Noorderzeen in de *Weigatsstraten*, voortstrevende Oostwaarts van *Nova Zembla*, zoo verre als 't ys toeliet; maar geen mogelijkheid van doortogt vindende quamen ze weêrom.

Drie jaren daar na volbragt *Humfrey Gilbert*, op aanporring van den koninklijken Gezant *Walzingam*, zijn zeetogt na 't nieuw gevonden land, en den grooten *Stroom van Sant Laurens* in *Kanada*, 't welk hy van wegen Koninginne *Elizabet* in bezit nam.

In 't jaar 1585 wierd *Jan Davis* na 't Noordwesten gezonden, en maakten in die streken meer ontdekkingen, als de voorgemelde *Forbisher* had gedaan. In zijne drie togten na 't Noordwesten, vond hy, geduerende zijn verblijf aan de *Kaap*, dien d'Engelsche (woestheidshalven) de *Cape desolation* noemen, veel bont, en wolle, gelijk als van *Bevers*, en reuilde met het landvolk eenige waren. Wat hier meer te halen was, bevele ik den lezer in 't byvoegfel na te zoeken.

Willem Barentszoon, een Hollander, ondernam zijne drie roemrugtige zeetogten in de jaren 1594, 1595 en 1596, op kolten van de-
zen

zen Staat. In zijn laatste reis was hy genoodzaakt op *Nova Zembla* te overwinteren, omtrent 75 graden Noorderbreedte.

Hy ontdekte het *Beeren- ofte Cherry-eiland*, en quam in Groenland. Deze reisbeschrijvingen, door *Gerard de Veer* opgesteld en uitgegeven, zijn zeer aanmerkelijk, behelzende vele gedenkwaardige zaken, en nette verbeeldingen van de Walvissen, Zeekalven, en vogelen, aldaar gevonden.

Het verhaal van de *Samojeden* is niet min lezenswaardig, als de benaming van verscheide Kapen, Baaijen, en Eilanden; voornamelijk zijne aantekeningen over de koude, dien hy aldaar, geduerende die nare overwintering, uitstond, uit welke de vermaarde Engelsche Natuerkenner *Boyle* hem zelve veel beholpen heeft in zijn historie van de koude.

Onder dit schrijven schiet my te binnen, in de Neêrlandsche historien van den grooten *Huig de Groot* gelezen te hebben, dat deze *Willem Barentszoon*, vergezelschap is geweest van den namaals beroemden Zeevoogd *Heemskerk*, voor 't verhaal van wiens gloriejke zeetogt tegen de Spanjaards in den jare 1607 de weêrgaellooze *Delvenaar* dus spreekt.

„ Tot Admiraal word gekoren *Jakob Heemskerk*,
 „ *kerk*, een ervaren Zeeman, die eertijds *Willem Barentsz*
 „ had vergezelschap op dien togt, in welke een al te strenge
 „ fortuin hen heeft verboden de geheimen van 't Noorden
 „ t'eenemaal te ontdekken.

Woorden, die van den *Fenix* der geleerden wegens zoo een grooten Admiraal geschreven.

290 *De Boekzaal van Europe,*
van my niet konden onzangeroerd blijven.
Hoor hoe fraayelijk de vorensbygebragte
Poët van dien Held opzingt.

Nu zeilt me om rijker oogst van kostlijkheden te vinden,

*Van 's werelds navel afnaar alle vier de winden,
En streeft de Zon voorby, die al te lang gedraald
Haar halve ronds fluit, eer zy hen achterbaalt.
Daar Heemskerck, onder 't ys in eindelooze nachten
Begraven even ster de golven durft verachten.*

*Verlaas met nieuwen moed zijn' vaderlijken grond,
En vaars ten tweedemaal den ysbeer in den mond,
Om achter Tartarys en Samojeedsche stranden;
Door grondelooze zeeën in Indiën te landen
Met korter vaars, ten troos van 't Arragons ge-
weld,*

*Dat met zijn duimen bield de keel der zee bekneld.
Maar hoe vol wyers hy streeft, ten roem der vrye
Staten,*

*d'Xroexen zijn te groot die voor geen bitte onslaten.
Het uitgediende licht rolt steil ten kinnen af,
En blaast zijn lampen uit, de nacht lokt uit het
graf,*

*Met een benaauwde zucht, als zelfs van vrees be-
vochten,
Sneeuwbeeren, dol op roof, en moordende ysge-
drochten,*

*Lang in den afgrond wechgescholen voor het oog
Des Hemels, die, nu trots opborrelende om hoog,
Van honger woeden, niet ontzien hen aan te van-
den,*

*En maalen bekkeneel en schenkels met hun tanden.
Al't marmer dreuns en juile van spoken zonder sal-
enz.*

Maar

Maar laat ons voortgaan.

In den jare 1611 vervolgde *Thomas Button* de Noordweste ontdekkingen. Hy ging voorby de *Hudsons-Straat*; en latende de *Hudsons Bay* aan 't Zuiden, zeilde hy boven de 200 mijlen Zuid-Westwaarts over een zee, meer als 80 vademen diep, vindende een groot vast land, by hem *Nieuw Wales* genaamd. Na vele ongemakken in zijn overwintering te *Port Nelson*, spoorde hy de gansche Baay met groote vlijt na, die naderhand *Buttons-Baay* geheten is. Hy ontdekte dat groote land, by hem *Cary's Swans Nest* genaamd. Maar by de gemelde rivier * *Port Nelson* verloor hy, gedurende zijn verblijf aldaar, veel volk, schoon de gansche wintertijd dagelijks drie vyeren t'scheep brandden, en de witte Patrijzen, behalven d'andere vogels aldaar in zulken overvloed waren, dat de maats vertelden meer als 1800 dozijnen van de zelve gedood te hebben; zonder de Beeren, Vossen, en meer dieren te noemen.

Een zekere *Hudson*, *Jakob Hall*, en *Willam Baffin* deden in de jaren 1610, 1612, 1615, en 1626 nog grooter voortgangen in de Noordwestelijke deelen, en doopten d'ontdekte plaatsen met benamingen, die in de Noorder-kaarten van d'Engelsche te lezen zijn:

Als de Koning van Denemarken zijner nabuieren grooten voortzet in de Noorder-zeeën bemerkte, zond hy in de jaren 1605, 1606, en 1607 eenige schepen derwaarts, dog die regten weinig uit. Ten laatsten liet hy in 't jaar 1619 twee schepen onder 't opzigt van *Jan*

T 2.

Munk

* 57 graden 10 minuten Noorderbreedte.

Munk uitgaan, die, op 't spoor van *Forbisber*, en *Hudson*, tot 63 graden en 20 minuten komende, aldaar genoodzaakt waren te overwinteren. De Haven kreeg den naam van *Munks-baayen*, en 't land *Nieuw Denemarcken*.

Henrik Hudson was in 't jaar 1608 van de Engelsche Maatschappy uitgezonden geweest om den Noordpool te ontdekken, en quam tot den 82sten graad: het welk *Thomas Marmaduke* van *Hull* in 't jaar 1612 ook deed, die aan gins zijde vele eilanden zag. Hy keerde na *Novo Zembla* in Zomer-en Hooymaand, alwaar hier en daar eenige beesten op de groente gingen weiden, hoewel 't 'er in dien tijd al vroor.

't Volk, dat 'er in 't jaar 1610 was, keelde een menigte van beesten, en begaf zig tot de Walvischvangst, die wel gelukte. Ze vonden d'er ook de lange zeevisch-horens, by d'Engelsche * *Unicorns-Horns* geheten: zoo dat de gezeyde Engelsche maatschappy, deze Noordsche togten zoo gewinrijk vindende, in de jaren 1611, 1612, 1613, 1614, 1617, 1619, 1620 en 1622 hare schepen jaarlijks ten getale van 13 of 14 uitreedden.

Tot den jare 1630 vind men egter niet veel van *Groenland* verhaald. Eenige Engelsche onder *Hopman Goodler* zworven in 't land, en moesten daat overwinteren, zoo als *Dr. Watis* in zijn uitgegeven verhaal meld.

Nog overwinterden aldaar sommige Engelsche in 't jaar 1633, en een ander gezelschap 1634: de laatsten geraakten 'er al te zamen om hals. De Engelsche gaven, gedurende hunne

tog-

* *Eenhoorns-hoornen.*

togten, aan meenige plaats namen, na hunne zinnelijkheid; dog zoo deden ook naderhant de Hollanders, waar door een verwarring in kaarten en boeken gekomen is. Als de Engelschen in 't jaar 1630 in Groenland de winter overbleven, verloren ze het Zonlicht den 14den van Wijnmaand, en zagen het niet weder voor den 3den van Sprokkelmaand. De andere, die 'er in 't jaar 1633 waren, zeiden, dat zy den 5den van Wijnmaand de laatste maal het licht van de Zonne zagen; 't zedert hadden ze een schemerligt, by het welke zy konden lezen tot den 17den van Wijnmaand. Den 22sten waren de starren alle 24 uren klaarlijk te zien, en zoo voorts gedurende de gantsche winter. Den 15den van Loumaand des volgenden jaars kregen ze 's morgens ten 6 of 7 uren zoo veel licht, dat zy 'er bequaamelijk by konden lezen. Den 12 van Sprokkelmaand schenen de stralen van de Zon op de toppen der bergen, en 's anderendaags zag men hem geheel. De Engelsche, die 'er bleven in 't jaar 1634, lieten in een schrift na, eer dat zy vergingen, dat de Zon den 10den van Wijnmaand verdween, en wederom gezien was den 14 van Sprokkelmaand. De Hollanders, in 't jaar 1596 in *Nova Zembla* overwinterende, verlooren de Zon den 4den van Slagtmaand, maar de Maan op haar hoogste graad was nacht en dag gezien. Zy zagen den rand van de Zon boven de kim. Het verschil dezer verschijninge quam niet voort uit de wan-schaduwinge, of * verbrekkinge, maar uit het verschil van de breedte,

T 3

in

* Refractions.

in welke de Engelschen en Hollanders overwinterden; dog de koude van *Nova Zembla* overtreft die van *Groenland*. Het is in deze streken voor 4 of 5 maanden in 't jaar gedurig dag, en 3 maanden lang gedurig nacht: meerendeels is 'er of gedurig licht, of gedurige duisternisse.

In den jare 1653 wilde de Koning van Denemarken zijnen Noordschen handel en ontdekkinge voortzetten, ten dien einde drie schepen uitrustende, met bevel van zeer naauwkeuriglijk agt te slaan op alle kusten en plaatsen, daar zy aan quamen, en op hun wederkomst hem te berigten, wat voordeel daar te halen was. Zy streefden door de Weigats Straten, en vonden sommige inboorlingen van *Nova Zembla* in hunne vaarttuigen en kleine visbootjes, vet, en glad, met vellen ten vederen van vogels bekleed enz. Daar is een onbeschrijflijke meenigte van gevogelte, en vis; maar wy zullen ons zelve hier meê niet ophouden: een lezar, die Frans verstaat, hebbe deze Deensche togten te zoeken in de Fransche reisbeschrijvingen, te Parijs gedrukt.

Het was in het jaar 1630, als Hopman *Luks Fox* in Engeland met des Konings spiegel-schip, *Karel* genaamd, voor 18 maanden voorraad in hebbende, uitgezonden wierd om een Noordweste doortogt te vinden. Deze, volgende op het spoor van *Forbisber*, *Hudson*, *Davids*, en anderen, ontmoetten vele Walvissen, ys, en vogels, bouwden een schip in de rivier *Nelson*, en vonden sommige overblijffelen, van *Thomas Button* daar gelaten.

Kort na *Fox* volgde ook uit Engeland Hopman

man *Thomas James*, met het zelve inzicht : zy ontmoetten en onthaalden elkanderen in Oogstmaand by *Port Nelson*. *Fox* keerde voor de winter weder na huis , maar d'ander was genoodzaakt daar tot de naaste Zomer te blijven.

De gemelde *Thomas James* , een schrander Zeeman , was aangenomen by de Maatschappy der Koopluiden van *Bristol* , om een *Noordweste* doortogt in de *Zuyd-Zee* te ondernemen. Hy liet in 't jaar 1633 een dagverhaal van zijn reis , op bevel van *Koning Karel de I* , uitgaan , waar in hy zeer opmerkelijk beschrijft alle zijne geleedene ongemakken in het ginsen wederreyzen ; als mede de *Straten* , *Kapen* , geryen , verschillingen van 't kompas , en natuurlijke zeldzaamheden , *Philozofischer* en *Wiskundiger* wijze , met een platte kaart , en verscheide printen.

De vermaarde *Heer Boyle* bekend , dat hy uit zijn dagverhaal verscheide plaatsen heeft genomen , en verschijnselen bygebragt in zijn historie van de koude. Het gevoelen van dezen wakkeren zeeman schijnt te zijn , dat 'er om den *Noordweste* geen doortogt na *China* , *Japan* , enz. is.

Maar in den jare 1667 wierd dit opzet vernieuwt en ondernomen van zommige *Engelsche Edelluiden* , en handelaars te *Londen* , die eenen zekeren *Zacharias Gillam* nitreedden. Hy zeilde door de *Hudsons Straat* en *Baffins baay* ter breedte van 75 graden , en van daar *Zuidelijk* om de breedte van 51 graden , of daar omtrent , in een stroom , thans gehaamd *Prins Robberts rivier* ; en dewijl hy daar met de in-

boorlingen vriendelijke onderhandeling had, bouwde hy 'er een sterkte met een Engelsche naam van *Charlesfort*: ook was zijn wederomkomst voorspoedig, na dat hy in deze streek de grondvest van een voordeeligen handel gelegd hadde. Maar in het jaar 1687 namen de Franssen die plaats.

In den jare 1671 ondernam *Frederik Maarsensz*, aan het hoofd des voorestaande uittrekfels gemeld, zijn Groenlandse togt. Hy was een Hamburger; uitgezonden, zoo men meent, byzonderlijk tot het navorsfen van aanmerkelijkheden voor de Koninklijke Maatschappij, en volvoerde dat opzet, zoo als blijkt uit zijn voortreffelijk dagverhaal, met hulpe van den vermaarden *Fogelius* in het Hoogduitsch gebragt en uitgegeven. Eindelijk wierd de zeer vlijtige en welervarene scheeps-Hopman *Wood*, mede hier voorens aangeroerd, in het jaar 1676 van Koning Karel de II uitgezonden om nog het ontdekking te doen van de *Noord Ooster deelen* tot een togt na Oost-Indien; maar hy geraakte niet verder dan op de 76 graad Noorderbreedte alwaar hy zijn schip aan de kust *Nova Zembla* verloor. Zijn gevoelen is, dat men de *Noord Ooste weg* na China en Japan niet kan varen. Het zelve oordeelt de gemelde *James* van een *Noord-weste* doortogt, beide daar toe bewogen zijnde door de uitgestrektheid van 't land, verdraaijing en wederkeering van half gety, beweging van het ys, enz.

Nu blijft al het vermaak van de Engelsche reisbeschrijvingen en dag historien voor de lezers nog over: ik hebbe reeds mijn bekomt aan dit uittreksel.

XII. HOOFDDEEL.

Verklaring over het ongenoegen der zoogenaamde Doopsgezinde Christenen in Molqueern, over haren Leeraar Herman Reinskes, en om wat redenen zy hem hebben van den predikdienst geweert: by manier van verdediging, en aanmaning tot een grondig onderzoek aan het gemeen voorgesteld, en uitgegeven door Herman Reinskes. Te Workum in Friesland by A. Boekholt 1695. in 8. 10 bladen.

Die uittreksel kan den goeden Memmoniten te passe komen.

ALle, die met my de Historie van onzen Hollandschen Tacitus Pieter Korneliszoon Hoofd hebben doorgelezen, weten wel, dat onder andere fraaiheden, in dat braaf werk voorkomende, byna yder volk, landaart en gezindheid met een byzonder uitdrukfel vertoond word.

Hoewel hy misschien daar in niet mistaft, om dat hy in opzigt van de Franschen, Noordhollanders, en meer andere den spijker op 't hoofd heeft geslagen, daar hy van de eerste zegt, dat het hun aan geen veerziensigheid mangelt, wen hun maar 't gestadig bebertigen der dingen niet verveelde, van de andere, dat ze zijn zagzangers in den aart, Zewoon hun doen met dobbie zorg te beleggen; echter wil ik wel rond

uit bekennen, dat ik meer als eens gehaperd hebbe, by my zelve ja te zeggen, als ik dien naauwkeurigen Schrijver de *Mennoniten* hoore uitmaken voor * *wereld-onwijze menschen*: want ik wete niet, of hy meent, dat zy gemeenlijk eenvoudig zijn, of dat zy zelf niet weten, nog behartigen dat gene, het welke volgens het gebruik van al de wereld behoort waargenomen te werden.

't Kan zijn, dat hy de gedagten van den lezer wat spelens heeft willen gunnen, om het dus ofzoo op te vatten; immers dit schrift van Reinskes doet ons zien, dat men 't beide van hen wel mag gevoelen, en 't vervolg, meen ik, kan een yder overtuigen.

Hier komt een man te voorschijn, die voor eerst door zijn zuivers en ongekreukte eenvoudigheid zijnen lezer inneemt, en my doet denken, dat Hoofd mogelijk door ommegang met luiden van dat slag den heelen Mennisten kranen voor zoodanige, na liefdens aart en oordeel heeft gehouden; want hy legt de oorzaak van den haat tegen hen niet zoo zeer op waarheid, als wel op 't gerugt dat hen nagaat van geveinsdheid, samt uiterlijken gezogten schijn van ootmoed, en onnoozelheid in kleeding en gelaat: hoewel dat 'er vry veel kaf onder 't koor loopt, en dat het niet al goud is wat 'er klinkt.

Deze man meldt ons zijn wedervaren met een byzondere opregtigheid. Van ambagt was hy een Bakkersgezel, en uit zijn aart tot lezen eenigzins geneigd, dog die lust was, na zijn

zijn eigen bekentnisse, door onbedagtsaamheid der jeugd versmoord.

't Gebeurt in 't jaar 1688, dat de Vermaner van Warns ter woning na Amsterdam vertrekt. De Baas, by wien hy toen te Stavoren woonde, ook Mennoosgezind, zegt hem dat nieuws op een morgen. Onze Herman hoort het aan, met innerlijk gevoelen en hartklopping. Eenige weken daar na begeeft hy zig na Warns, en in den echt: en dat die hartklopping wat wilde zeggen, bleek, wanneer niet lang daar na een vriend, uit den naam der gemeente te Warns hem verzoekt, om eens in de vergadering te prediken. Hy weigert het, om zijn onbequaamheid; ook om dat zijn jonkheid daar toe geen aanzien gaf, als zijnde maar een borst van 20 jaren. Evenwel daar was een prikkeltje van binnen, en wie kan zeggen, dat het quaad was? Ziende, dat 'er alle week een van buiten moest komen, en dat van de leden zelve niemand de moeite nam van iets tot Gods eer aan te leggen, oeffende hy zig te vlytiger in lezen, en schrijven. Lidmaat te Warns gemaakt, word hy aldaar, by voorval der bedieninge van 't H. Avondmaal door *Klaas Thomas* van Leeuwarden, na voorgaande be- raadslaging, tot vast Leeraar aangenomen, schoon hy voornemens was na Molqueern te vertrekken.

Onze vriend, die regt door zee wil gaan, dit vertelt hebbende, zegt ons ook, hoe deze verkiezing hem aanstond, en noemende die los en onbedagt, geeft hy redenen van zijn zeggen, die goed zijn. Wat zou hy doen? Vermaner zijnde

zijnde en blijvende zette hy zig daar na. Maar hoor dog eens, wat zijn boek- en studeerkamer was. De laatste was by 't vyer, want hy had geen meer huizing, en d'ander bestond meereendeels uit een ouden *Biestkens Bibel*, en *spiegel der doopsgezinde martelaren*, want hy had het vernoegen niet om meer te koopen.

Zegmy eens, lezer, is dat niet eenvoudig? zeker daar konde niet veel wereldsche wijsheid ingelast werden, daar de bron, uit welke hy putte, zoo zuiver was. Maar dat hy aan dat uiterlijk behulp te kort quam, wierd rijkelijk goed gemaakt door een klok vertrouwen van den Goddelijken bystand; en dus deed hy in korten tijd, de derde week na zijn verkiezing, zijn eerste preke. Hem geschiede ook verder na zijn geloof, vermits hy eerlang daar na niet alleen alle weken, maar, om de bededagen, drie-maal in een week het woord deed.

Van Warns na Molqueern getrokken meld hy ons daar zijne medebroederen, en hoe een van die, *Homme Heeres*, in zijne eigen oogen zoo heilig, en de gemeente daartegen zoo onzuiver was, dat hy geen Avondmaal met haar wilde houden. Onze jonge prediker, nader opening voor hem zelve in 't geheele dienaarschap verzoekende, kreeg geen voldoende antwoord, schoon hy ons doet zien, dat de meeste godgeleerdheid van dat soort van menschen bestaat in een bepaling van de goederen, die men mag bezitten, huisraad, koorden en boorden der kleederen, die men zal dragen, en (puer als of ze de maat van yders maag met een duimstokje genomen hadden) hoe veel men mag

mag eten , en drinken ; daar hun tong onder-
tuffen ook van geenſchapienleder gemaakt is .

Dit hinderde nogtans den arbeid van Reins-
kes niet , maar hy groeide tegen den laſt op , en ,
om 't regt te zeggen , na zijn ongeveinsde be-
zuiging , het deed hem groot goed : want toen
begon hy dien uiterlijken kraam wat dieper in
te zien , en vindende dat 'er wat anders moet
wezen , dat een Christen een Christen maakt ,
en dat zijn hart niet geruſt was , om dat het
was (zie zijne eigene woorden pag. 13) *'t zy by
van Christus boorde , of zelf ſprak , in opzigt van
zijn offerhande en verdienſten , als of zijn gemoed
beimelyk daar med ſpote : 't welk hem menigmaal
een ſtrijd in 't gemoed verſchafte , ja tot twijffe-
lens toe van den geheelen ſtaat zynner ziele ; zoo
bad hy om verligting , en lezende zonder voor-
oordeel , quam hy tot de kenniſſe van JE-
ZUS CHRISTUS , en van 't geloof in zijn
naam , en verdienſten .*

Hy begon 't zelve ook als een eerlijk man te
prediken , toonende uit de woorden van Pau-
lus , dat Christus is de eenige grondveſt , die
gelegd kan werden ; welken text hy hier ver-
klaard . Daar ziet men de oorzaak van alle de
moeijelijkheden , hem namaals aangedaan .

De goede Herman Reinskes , die by hen voor
een Geus deuring , dat hy niet was , dog die
hun voor geen regte Mennoniten wilde houden ,
daar ze egter voor gingen , moest veel aanſtoots
lijden , om dat hy niet toefond het plomp en
onbeſchoft zeggen van *Homme* , welke verklaar-
de *niet te wezen , wat Christus voor ons verdient
had* , en om dat hy geen ſmaak in Rakouw-
ſche koſt had .

Reins-

Reinskes zegt ons verder, met welk een bescheidenheid hy alle de genen, die hem wegens zijn gevoelen vraagden, heeft bejegend, en hoe zachtelijk hy de gemoederen tot bedaren poogde te brengen, na dat men zijn gemeinte 't vyer in 's hoofd had gejaagd.

Dog is deze man van de eenvoudige, daar zijn wel *wereldomwijze*; die niet nakomen, dat by alle man voor eerlijk word gehouden. *Een man een man, een woord, een woord*, zegt de wereld; maar hier ziet men quanten, die dat zoo juist niet in acht nemen, veel van verdragen praten met een effe bakkesje, en lijmen-de woorden, van zig gevende, *dat men den Broeder niet wijs genoeg kent, om van de zaken te oordeelen*, en ondertussen Herman verstrikken, en eindelijk de keet uitboenen.

Zie dat is de historie.

Daar volgen twee predikaatsien van onzen Schrijver over *I Kor. 3. 11. en Matth. 5. 20.*, ook van een *Homme Heeres*, dog al wie niet blind is, zal d'eene voor een naarstige Bye, die op Bibelbloemen geaast heeft, en d'ander voor een *Hommel* aanzien, die veel gefnors maakt, zonder kragt. Het overige is een beknopte verantwoording.

Buiten den inhoud van 't werk mag ik wel zeggen, dat Reinskes door zijn haters niet verdagt is geworden, alzoo hy te Amsterdam met sifting zijn dienst bekleed. Dus is my berigt.

XIII. HOOFDDEEL.
 VERVOLG VAN KROMWELS
 LEVEN.

HET VIERDE BOEK VAN 'T TWEE-
 DE DEEL.

Karel de II , na de schandelijke dood van zijnen getrouwen en dapperen krijgsoversten Montros , met een enkel schip de lagen der Engelsche zeevoogden ontsnapt , en in Schotland behouden overgekomen , werd aldaar aanstonds Koning gekroond.

Fairfax , die tot nog toe den titel van des Parlements Veldheer behield , was verzogt , met een krijgsmagt de Schotten tegen Montros te helpen , en had zijn pligt wel waargenomen ; maar wanneer nu de Schotten den band met Engeland gesloten , verbraken , en zig koningsgezind toonden , wierd hy , op den raad van Kromwel , die misschien met argwaan was bezeten , weder t'huis ontboden , en befloot , van dien tijd af zijnen krijgsdienst klax neer te leggen.

Kromwel , dien dit grootelijks behaagde , maakte , dat , in de plaats van Fairfax , zijn vriend Lambert met het gezag over 't leger in Schotland voorzien wierd , en deze was de man , die de verandering der Schotten aan 't Parlement liet weten.

Na dat dan , onder 't steken der trompetten een verklaringsschrift van 't Engelsch Parlement

tegen Schotland was afgekondigt, kreeg de gemelde Lambert bevel, om met den Kolonel Reynolds, en duizend uitgelezene koppen, tegen Koning Karel, die aan 't hoofd zijner benden stond, te naderen, en hem slag te leveren. Maar die viel geheel tot nadeel der Engelschen uit, en Karel had met zijne Schotten de overhand: Lambert wierd zelf gevangen, Reynolds doodelijk gequetst, en meer als de helft van hun leger in de pan gehakt.

De mare dezer nederlage baarde eenige ontsteltenisse te Londen, dog Kromwel suste die, en liet een tweede verklaring tegen de Schotten uitgaan, waar inne 10000 ponden sterlings aan den genen beloofd wierden, die Koning Karel, als den stokebrand van de weerspannigheid, 't zy levend of dood, in de magt van 't Parlement konde leveren.

Teffens gaf Kromwel spoedig bevel aan zijn Schoonzoon Ireton, die het Parlements-leger in Yerland voerde, om zonder uitstel in Schotland over te schepen, en zijn volk, tengemale van 4000 ruiters, en 6000 voetknechten, met de overgeblevene 3000, die Reynolds weder vergadert had, in 't Landschap van Galloway t'zamen te voegen. Kolonel Hakker bragt 'er 2500 mannen by, die niet in 't gevegt waren geweest, en dus had Ireton vijftien duizend en vijfhondert soldaten zoo schielijk by een gerukt, dat Koning Karel het gerugt van zijn komst niet eer hoorde, dan toen hy reeds in aantogt op Edenburg was.

Men trok dan wederzijds elkanderen tegen, en hier geschiedde wederom een zeer bloedige strijd,

strijd, in welke Karel andermaal de zege be-
voegt, en Ireton meer als 5000 Engelschen ver-
loor, behalven de gevangene, met al zijn ge-
schut, en legerpakkaadjc.

Die tweede ramp trof Kromwel eenigzins,
om dat ze de gemeente onthuffte, maar hy,
vol heldenmoed, en braverende op het alge-
meen geroep, dat zijn tegenwoordigheid een
betcr uitkomst zoude baren, bood zonder uit-
stel zijn dienst met tachtenden monde aan het
Parlement, om zelf in persoon na Schotland
te gaan, en zijn leven voor het Gemeene best te
wagen; 't welk mer de hoogste dankbetuiging
wield aangenomen.

Hy draalde op die belofte niet; maar, heb-
bende dertig man uit yder bende ruiters, en vijf
en twintig uit elke bende voetvolk na Karlile,
de laatste Engelse stad aan de Schotsche kant,
gezonden, trok den tienden van Hooimaand
des jaars 1650 uit Londen, en quam aldaar ten
gezotten dage, met nog eenige manschap,
pandom Londen verzameld, en een groote me-
nigte van allerley krijgsvolk, alzamen heet op
glorie, en jookende onder zoo groot een Veld-
heer een slag te helpen winnen: zulks dat zijn
leger, eer het over de rivier de Tyne, die En-
geland van Schotland scheid, zoude trekken,
tot 12000 ruiters, en 14000 voetknechten was
aangegroeid.

Na twee dagen rustens op den oever van de
rivier, toog de moedige Olivier met zijn leger
voort, en quam binnen acht of negen dagen by
Dumbar, in 't gezigt van de Schotsche viand-
lijke heirkraft, thans bestierd van Lesley (hoe

veranderen de zaken van oorlog en vrede !) als Opper- en Mongommery als onderbevelhebber, terwijl Karel verzocht was binnen Edenburg te blijven, en zijn perfoon in den aanstaanden krijgskans niet bloot te geven.

Zie daar dan Kromwel vaardig om te vegten, niet tegen een Koning, dien hy by den volke gehaat wist te maken, maar een Koning, dien de Schotten, in weêrwil van de Engelsche Koningshaters, weder op den troon darden hefsen, en wiens volk in getal en moed byna met het zijoe gelijk stond.

Dit alles strekte hem tot een prikkel van zijnen manhaften imborst, met welke hy besloot of te winnen, of te sterven, betrouwende tefsens op zijne soldaten, die hem niet alleen gelijk als met aanbidding eerden, maar gezworen hadden, liever duizendmalen hun leven op te zetten, als hem te verlaten.

Op den 13den dag van Herfstmaand des voornoemden jaars 1650 geschiede deze slag tusschen de Schotten, en Kromwel, die, alles in rang gesteld hebbende, en ter slagorde zijner vianden inbrekende, wel haast een bloedig treurspel verwekte, daar het vleishouwen zoo vreesfelijk toeging, dat hy zelf, na 't verlies van twee paarden onder zijn lijf, het niterste gevaar liep. Echter fris, en bezadigd stak hy zijnen knegten een leeuwenhart onder den riem: dan stuwde hy de deinzende voort, dan ondersteunde hy de vegtende, en zijn tegenwoordigheid was de klem van 't gansche oorlogsbedrijf.

Hoorende dat zijn schoonzoon Ireton gequetst

quetst was, en deszelfs linker vleugel voor die van Lesley begon te wijken, riep hy met onverschrokken moede; *! we zouden den roem der overwinninge niet hebben, by aldien onze vianden ons nergens tegenstand boden*, en met eenen zot drijft hy 't volk als een blixem voorwaarts, terwijl aan d'eene zijde de schrik in de Koningsgezinde quam; waar op, na een bloedig gevegt van vier uren, de overwinninge hem zoo grootelijks als ooit voor dezen begunstigde.

Vierduizend Schotten bleven op 't veld liggen, en acht duizend wierden gevangen, die, met den schrik van Kromwels naam geslagen, hun zelve t'zijner willekeur overgaven. Een wisse proef hunner lafhartigheit. De beuir, dien ze achterlieten, was dertig stukken geschut, hondert wagens met leestogt en kriegsbehoefte, en al den sloop der pakkaadje, niets uitgezonderd. De Graaf van Mongommery wierd onder de dooden gevonden, en 't meerder gedeelte der ontvluchte was gequetst.

Vorst Karel was door de tijding van dezen ongelukkigen strijd zoo troosteloos, dat hy met tranen in d'ooogen uitriep; *zie daar, nu ben ik bedorven!*

Kromwel, drie duizend man te Dumbar latende, rukte in aller yl voor Edenburg, daar hy Karel hoopte te betrappen.

Dit mislukte hem, maar de Overheden quam hem zeer demoediglijk de sleutels van hun stad overleveren, die hy, met betooning van eenig misnoegen, aannam. Daar na zond hy rweeduizend soldaten om alle posten van de stad te bezetten, en quam toen zelf in triomf daar binnen.

Zijn eerste besluit was geweest, de stad, op zijn intrede, ter plondering over te geven, maar het geroep des volks *lang leve het Parlement,* en *Mylord haar Opperveldbeer!* verkoelde de hitte van die fierheid.

Hy reed in krijgsgewaad, gezeten op een paard, dat, versich uit den strijd gekomen, met bloed en stof, niet min dan hy, begruisd was, gevolgd van de krijgsgevangene, vier aan vier, bloods hoofds, en zonder geweer, behalven de Oversten: daar aan volgde het geschut, en die zegepralende ommegang wierd van een langen sleep pakkaadje-wagens besloten.

Zijn oud werktuig, waar mede hy de harten des volks stal, quam hem hier wederom byzonderlijk te pas: want ziende dat de ingezetene van Edenborg hem alle bedenkelijken eerbied bewezen, veinsde hy geene de minste gramschap tegen hen te behouden, ging in 't vertrek, dat Koning Karel verlaten hadde, beval Stads overheid, aldaar op zijn bevel verschene zijnde, *dat ze dog openbare gebeden en dankzeggingen aan God wilden laten doen, om dat Hy zijne wapenen gezegend had, tot verdelging der dwingelandy, en tot herstelling van den Godsdienst en vryheid in de twee Staten:* waar mede hy teffens te kennen gaf, dat Karels zaken hopeloos stonden.

's Anderen daags 's morgens vertoonde hy zig met uitmuntenden schijn van godsvrugt in de Kerk, deelde des na middags veel van den gewonnen beuir aan de armen, en schonk groote aalmoessen aan de Godshuizen, onder meer

an-

andere uitwerkselen van geveinsde vroobheid, die de Heer Levi ten breedsten afmaakt.

Groote en verwonderlijke mislag van zaken voortaan, die Kromwel niet meer kostten, als de moeite van na Schotland te trekken, en den tijd van te vegten.

Terwijl Karelburgens in de Schotse bergen zig voor de woede en list zijner vervolgeren wachtschulde, had het Parlement, op 't hooren van Kromwels bevogte zege, eenige bedenking genomen over het beteugelen van zijn groot vermoegen, waar mede hy over alles heen keek.

Naauwelijks was hem dit van zijne gunstelingen overgebrieft, of hy stelde in Schotland de noodige bevelen, waardigde 12000 koppen uit zijn leger na de kant van Londen af, en liet de overige onder den Oversten Lambert, dien hy te Edenburg gekomen, terstond uit de gevangnisse had gelost.

Hy zelf spoedde zig met 6000 ruiters uit de eerst afgevaardigde ten snekten voor uit, en gebood de andere met groote dagreizens te volgen. 't Is aanmerkelijk, dat hy dezen togt zoo geheim hield, dat het Parlement van dezelve niets ghehoord had, voot al eer hy in Persoon binnen Londen was.

Maar nu zult gy, lezer, een onbedenkelyke, en schier ongelooffelyke historie van den aller stoutsten Olivier hooren, ten bewijze, dat hy zoo groot een dwingeland als dapper krijgsman, en sijn doortrapté kuichelaar is geweest.

Zijn eerste werk te Londen was, 3000 ruiters rondom de stad, 2000 op de voornaamste

plaatsen binnen de stad, en de overige 1000 by en om het Paleis van Westmunster te leggen, daar 't Parlement vergaderd zat. De andere 6000 soldaten, die hy geboden had te volgen, quamen niet lang daar na.

Hy had zig, onder dit bezetten der posten, in een huis dicht aan Westmunster gehouden, tot dat nu alles klaar was, wanneer hy, op 't steken van trompetten, en roeren der trommelen, voor den dag, en regelrege in de Parlementszaal quam stappen.

Toen elk der leden ontsteld zat, voerde Kromwel, met een tong die haar een koorts op „ 't hart zette, vraagswijze een reden; Hoe „ lang zy Parlementsheeren daar als Meesters „ zouden zitten? wat zy hadden uitgevoerd, „ terwijl hy met zijn heirleger 't leven voor de „ gemeene zaak opzette? dat zy niet behoefden te denken, dat de krijgsmagt in de guere „ sneeuw van Schotland onder tenten zoude „ kruipen, terwijl zy gemakkelijk hunne zittingen hielden, en zoo voorts.

Het slot was

„ Dat hy Kromwel, uit den naam des gemelden legers, hen beval, dat ze aanstonds „ zouden hebben alt'zamen na huis te gaan, en „ dat dat Parlement van nu af zoude zijn vernietigd. Taal zonder omwegen.

Als d'een en d'ander onwillig was om op te staan, liet hy vliemens zijne soldaten binnen komen, met bevel van twee aan twee der Parlementsheeren op te vatten, en buiten de kamer te brengen: 't welk hen alle noodzaakte hun biczen te pakken, terwijl ze nog verscheide smaad-

smaadheden (die Leti * hier verteld, en vele mogelijk niet zullen gelooven) moesten ontstaan; zelf van de soldaten, roepende *Parlementsbeeren, zonder Parlement!* Ja, zoo deze historie waarachtig is, de fiere Olivier, mer dit alles nog niet te vreden, en willende den voorslag van hem, haren knecht, kleinder te maken, nog bet wreken, sloot met zijne eigene handen de deur van de Zaal toe, stak de sleutel in zijn zak, en liet 'er ten spot een brief voor zetten, **DIT HUIS IS TE HUER.**

Dus zagen deze mannen, hoe ze gefopt waren, en de hekelschriften, over al door de steden vliegende, gaven te kanaan, dat een Tyrann in Englands boezem gevoed was.

Maar Kromwel vond geen veiliger hulpmiddel tegen dergelijke wederwaardigheden, als alle de verdere krijgsmagt uit Schotland in Engeland te ontbieden (hoewel dit een oorzaak was, dat de Schotten hunne banden met Karel weêr konden vast leggen) en als een tweede Cesar door de Wapenen hem zelven ontzachetijk te maken.

Evenwel, om te roonen, dat hy quanfuis der dingen meester alleen niet wilde zijn, maakte hy alomme met een verklaring bekend, dat de **RAAD VAN STAAT** het oppergezag van 't Gemeenebest in handen had, en dat die voortaan magtig was een Parlement te beroepen, als het belang des volks zulks vereischte.

Met dezen Raad van Staat alles op de harren van zijn willekeur draaijende, liet hy vryheid van gewiffen voor allerley gezindheden afkondigen,

digen; uitgezonderd de Paalsgezinden alleen: omtrent welk bedrijf ik de * uitweiding van Leti niet wil gaan uitpluizen. 't Is zeker, dat de loofde vos daar toe regeerkundige beweegredenen had:

Maar Kromwels vrongde van geheel Engeland na zijne oogen te doen omzien: wierd zenuwgermate gekrenkt door het affterven van twee zijner liefdste vrienden den Raadsheer *Bradshaw*, en zijn schoonzoon *Ireton*.

Hy droeg over den laarften (die door zware krijgstoppen afgemaat, en van zijn ingewortelde wonde was gestorven) zwaren rouwe, en vereerde hem te Londen met een allerstatelijkste lijkstaafte, bereigende by de getiden, die zijn verlies quamen beklagen, hem meet als zijn eigen zoon bemind te hebben, en dat zijn huis een overgroot ramp was overkomen.

Na een verhaal van Kromwels verbintenisse met Frankrijk, lezen we het hertrouwen van zijn dogter, des gemelden Iretons weduwe, met eenen *Fleeswood*, man van slegten afkomst, dog flux beleid, en snedig vernuft.

Vader Olivier verkoos dezen tweeden man voor zijn dogter, boven den gansen hoop van grooten, en rijke *Lords*, die elk kort na Iretons affterven, gaarne zijn schoonzoon hadden willen zijn. De gelukwenschingen van alle kanten over dit trouwverbond waren oncindig, omde stad van Londen met den Raad van Staat vereerde den nieuwe bedgenooten een Ichenkaadje van negendruizend ponden sterlings, de Stad 6000, en de Raad 3000.

Deze

* P. 203.

Deze brulofsvroude kreeg mede den knak door het woelen van de Schotten, die Karel de II niet alleen weder te Edenburg inhaalden, en ten tweedemaal voor Koning uitriepen, maar, dat meer is, zig vaardig maakten, omme met hem in Engeland te trekken, op hope, dat de meeste Engelsche heir zouden toevallen.

De Roomschgezinde in Yorland (werwaarts den Oversten Ledlow, in Iretons plaats, gezonden was) begonden zig ook te bewegen, en Karel, wat adems scheppende, noodigde met opene brieven alle die van zijnen landaart waren, om hem in zijn opzet van op den troon te klimmen te willen helpen, onder belofte van vergiffenisse aller misdaden, tegen de kroon bedreven.

Wat zal Olivier hier nu doen? alle bedoefheid stoutelijk aan een zijde gezet, liet hy door den Raad van Staat een Parlement beroepen, dat in minder dan 40 dagen vergaderde, terwijl de Schotten bezig waren met hun vorongemêldé rogt toe te rusten.

Om te weten hoe den Parlements leden (van hem zoo fel verongelijkt) de pols sloeg, quam hy ter eerster zitting niet in hun vergadering, maar hebbende uit zijne aanhangelingen verstaan, dat zy voor Karels aankomste met het Schotsche heir zeer bang waren, trad hy in de zaal, en bragt het met sijne woorden, en aanbieding van zijnen dienst tegen de weerspamelingen, zoo verre, dat hem alles wat hy begeerde wierd ingewilligt.

Daar toe hielp het beleid van zijn doortrapt
wif

314 *De Beekzaal van Envrpe,*
wif ook niet kattel; want nu duurde nog (het was in den jare 1651) de bruiloft zijn 's dogters; en dewijl de meeste gevolmagtigde ter vergadering gewoon zijn hare vrouwen met zig na Londen te brengen, deed zy, en de nu ontweduwde Iretons weduwe, alle bedenkelijke beleefdheid aan die wijven, dewelke dagelijks op het staartje van de bruiloft sterrende zoo bepraat wierden, dat ze, zonder eenige uitzondering, Kromwels belang aanhingen, en hare mans van dezelve gedagten maakten.

Naauwelijks was Karel de II aan 't hoofd van zijne Schotten in Engeland getrokken, of tot hem quamen vele rijks grooten met geld en hulpbenden, zoo dat zijn krijgsmagt, eerst 22000 koppen groot, nu tot 32000 was aangegroeid.

In die vergenoeging toog hy binnen 15 dagen, zonder eenigen weêrstand, tot Worcester, daar de Marquijs van die plaats de inwoonders bewogen had, de sleutels der poorten aan den Vorst over te leveren.

Kromwel had, na zijn vertoog in 't Parlement, bevel gegeven, dat zijn gansche leger in allen spoed na Oxford zoude hebben te trekken, alwaar hy haar zoude komen vinden, en in eigener persone ten strijde voeren.

Elk stond verzet, dat de voorzigtige Veldheer, op 't aannaderen van Karel, en na dit gegeven bevel, nog eenige dagen te Londen bleef, met zulk een bezadigde blymoedigheid, als of hem geene de minste kommer of vreeze deerde: waar uit sommige waanden, dat hy de zaak opgaf, en Karels herstelling nu zoo goed als in tiras lag.

Ja

Ja dit was de reden, dat 'er dagelijks meer en meer groote tot den Koning overliepen.

Maar de arglistige Cromwel scheen in dezen staat niet ongelijk te zijn zekeren Milaneeschen Arts, die nooit by een zieken wilde komen, dan die van andere geneesmeesters verlaten, en doodelijk krank was; om d'eere te hebben, zoo hy den lijder quam te genezen, dat hy wonderen konde doen, of zoo niet, ten minsten te kunnen zeggen, *dat de lamp was uitgegaan, by middel van olie.*

Zy waren dan grootelijks bedrogen, die hem hopeloos of traag oordeelden. Hy toonde in dit stuk, de regeerkunde op zijn duim te hebben, en gaf de allerklaarlijkste proef van zijn beleid, dat tegen brusk geweld konde stand houden. Want hy wilde met dit sammeln de zaken doen komen zoo verre als zy moesten zijn, om Karel, en de Schouten, die hem by stonden, plotselijk te verderven; en daaren boven zag hy nu zonder bewimpeling, wie den koninklijken huize genegen, of een waaragtig Gemeenebestman was. Een ontwijffelijk hulpmiddel, om veler hartsgeheim, dat lang onbekend was gebleven, met gemak te ontdekken.

Op den bestemden dag te Oxfort gekomen vond hy daar zijn leger in goeden schik, 26000 man sterk, onder het bestier van Lambert, en zijnen nieuwen Schoonzoon Fleadwood. Het eerste besluit des krijgsraads was, Worchester te belegeren, 't welk aanstonds in 't werk gesteld, en met zulk een dapperheid volvoerd wierd, dat die stad in drie dagen tijds, en
voor

316 *De Boekzaal van Europe,*
voor de oogen van 't Konings leger, zig op
bescheidendheid van 't Parlaments-heir over-
gaf.

Deze verovering, als een voorbeduiding van
meer ongevallen, den koningsgezinden naken-
de, deed Karel met zijne oversten besluiten;
den vianden tegen te gaan, en hem eerst aan te
tasten, omme alzoo de moed der soldaten te
houden.

't Was in Herfstmaand 1651, als de Hartog
van Hamilton, die als gemeen bevelhebber,
en de Grave Leslei, die als Opperwagmeester
des Konings leger geleidden, by nacht in stilte
over een tussenleggende rivier getogen, 's an-
deren daags vroeg met oenen krijgskroet den
Engelschen blijk gaven van beluft op vegten te
zijn.

Flux deelde Cromwel zijn magt in drieën.
Hy zelf plaatste zig voor aan 't middeleel:
Lambert aan 't hoofd der rechte, en Fleetwood
der linke vleugel. In zulk een hachelijken geval
vaardig om slag te leveren met een leger, dat
talrijker was als het zijne, en aangevoerd wierd
van een Koning, wiens vaders hoofd en kroon
hy in 't zant had gekleest, nam hy geen ande-
ren toevlugt, als tot zijn onwrikbaren helden-
borst.

Voor al viel hy in 't veld eerst op zijn knyen,
sprak overluid een doordringend gebed tot
God, in 't gezigt der inwoonders van Wor-
chester; opgestaan deed hy een moedgevende
aansprake tot het krijgsvolk, dat op het eindi-
gen zijner woorden hem met plegtelijken
eede trouwheid zwoer, en liet daar op alle
man

man hartsterkenden drank uitdeelen.

Des Konings Karels leger was zoo verdeeld, dat hy zelf het lichaam der slagorde zoude aanvoeren, en zulks Kromwel vlak tegen hebben: Lesley stond ter regter vleugel tegen Fleetwood, en Midleton ter linker vleugel tegen Lambert. Elk zwoer voor den Koning lijf en leven op te zetten.

Het gevegt begon van Midleton tegen Lambert, d'eerste ter linker, d'ander ter regterhand bevelvoerende; en zekerlijk zoude Lambert in dien eersten brand van aanval geleden hebben, indien Kromwel het niet bemerkte en als een Alexander inborstende met een gruwzame bloedstorting 't geweld der koningsgezinde ontzenuwd had.

Daar op geraken de twee legers in zulk een afgrijselijken strijd, dat ze t'eenemaal in een geward waren, en elk tegen zijnen viand inbrak, Overste tegen Overste, Kromwel tegen Karel: en dit met de uiterste woede aan de zijde der Engelsche van beide kanten. Maar de Schotten, ten getale van 14000, lieten het werk schandelijk leggen, roen hun dienst meest van nooden was. Zy wilden niet vegten, wat dreigementen en beloften de Hartog van Hamilton, ja Karel zelf, deed; en men kon de reden niet bedenken, dan dat ze misschien r'onvreden waren, om dat de Koning den Engelschen d'eere van zijne aanvoering gaf, en henluiden onder het gezag van den gemelden Hartog, pas 20 jaren oud, stelde.

Ondertussen bediende zig Kromwel van deze verwarring, vogt als een leeuw, en behaalde

de in korten tijd een volslagen overwinninge, die minder bloed kostte, dan in zulk een trefsen te wagten stond: want zeer vele zijner vianden namen de vlugt, vele gaven zig over, andere wierden gevangen, en het getal der dooden was niet boven de 5000. Hy vervolgde de vlugtelingen tot aan Winchester, liet de achterhaalde als meuiters straffen, en in de stad gekomen, God voor de verworve zege kerkitatelijk danken.

Koning Karel, ter nauwer nood ontsnapt, en in eens's houthakkers gewaad hier en daar van zijn vertrouwelingen verfteken, vlood eindelijk na Portsmuiden, voorts over zee na Diepe in Vrankrijk, en verder te post na Parijs. Men zegt, dat hy in die vlugt, nog in Engeland zijnde, zijn aangezigt met basten van okkernoten en tarpentijnolie smeerde, en daar uit zijn geeltanige verwe behouden heeft, daar hy van te voren blank van wezen was.

Geduerende dit bedrijf liet de groot Hartog van Toskanen door een Gezant het nieuwe Engelsche gemeenebest begroeten, en de Bisschoppen van Engeland hadden veel te lijden.

In 't naaste vervolg zullen we Kromwel **PROTEKTOR** zien.

XIV. HOOFDDEEL.

De l'éducation des enfans. Traduit de
l'Anglois par P** C***

Datis,

Van de opvoedinge der kinderen, uit het Engels vertaald door P.. C... Te Amsterdam by Antoni Schelte 1695. in 8. 27 bladen.

Niemand, ten zy hy geheel van den menschelijken aart ontaard zy', zal ontkennen, dat de goede opvoeding der kinderen een van de zaken is, waar toe de ouders plichtshalven, en om hun eigen belang grootelijks verbonden zijn. Dit te willen gaan bewijzen zoude my een overtollig werk schijnen, dewijl de ervarentheid ons getoond heeft, dat niet alleen het geluk en de welstand van een geslagt, of huisgezin, maar ook van een geheel volk meerendeels daar van afhangt.

De Engelsche Heer *Locke*, door zijne Filozofische gedagten by de geleerde bekend, schreef dit werkje voor * eenige jaren in zijne moedertaal, ter liefde van een zekeren zijnen vriend.

Het gene hy verhandelt zijn geen geheimen, nog duistere vonden, tot welke te verstaan men lettervergrootende vernyftbrillen noodig heeft, maar klare eenvoudige gedagten, beknoptelijk

* Het quam uit in 's jaar 1693 te Londen, opgedragen aan zyn vriend *Edward Clarke*.

320 *De Boekzaal van Europe,*
voorgefte' l, en onderwijzingen, die werkstel-
lig konnen gemaakt worden.

't Is waar, hy schijnt op 't oog te hebben,
byzonderlijk zijnen Engelschen landsgenooten
te willen dienft doen, en onder die wel meest
den Adel, of wel-geboorne menschen; maar
men moet weten (gelijk de Fransche Overzetter
in zijn voorreden met waarheid berigt) dat, de
byzonderheden, dien landaart en haren adel,
betreffonde, overgestagen zijnde, de leerin-
gen in 't algemeen alle welgeregelde volkeren
konnen te bate komen. Ook is het Engelsch
woord *Gentleman* juist van die kraft niet, dat het
een *Edelman* bereekend, te weten een mensch
van ouden adel, of edelen afkomst, maar *Gent-
lemen* zijn by de Engelsche alle eerlijke borgers.
En zekerlijk komt den Britten deswegen lof
toe, dat zy brave en reghschapene mannen met
hunne taal eenigzins veredelen, dewijl dog den
adel zonder deugd gepaard geen deuit waardig
is, en de eerlijkste Vaderlanders de beste ede-
len en regt adeloude mannen zijn.

*Wech zwier van wapen, paard, en zadel,
De Deugd geeft ons d'opregten adel.*

Maar dit praatje mogt my van het stuk der op-
voedinge afleiden, 't is best, wat dichter by
hank te blijven.

Wanneer we dan dit werkje in 't gemeen
bezien, komen ons in 't zelve vele natuurlijke
stellingen voor, uit welke de Schrijver zijne
redeneringen opleid, gelijk als, dat de gesteld-
heid van veler kinderen lichamen daar al te veel

soegeving, en teederheid bedorven worden. Wy
Hollanders zeggen, dat de meeste ouders hun-
ne kinderen te malbroên. 't Is zeker, dat we
ons tot vele dingen zouden kunnen gewinnen,
die ons door al te groote lijfskoeftering nu on-
mogelijk zijn uit te staan.

Wat zoude ons beletten, dat we geen groo-
ter koude verdroegen, indien het lichaam van
jongs af niet zoo gewapend was geweest? Als
een zeker Filozooft uit de Noordsche landen
naakt door ys en sneeuw gaande gevraagd wierd,
hoe hy dat konde verdragen, antwoorde hy
weder met een vraag; *wel hoe kan uw aangezigt
in de winter de lugt verdragen?* d'ander sprak;
mijn aanzigt is dat gewoon. Beeld u in, hernam
de Filozooft, *dat ik geheel en al aanzigt ben.*
Een kort bewijs, dat de gewoonte veel ver-
mag.

Maar of dit (zoo verre gaat, gelijk de Schrij-
ver wil, dat men de kleine kinderen van jongs af
de voeten met koud water behoorde te wassen, en
ben in regen en wind bloods hoofds laten spelen,
dat wete ik niet, of by alle ouderen wel ingang
zal vinden.

De Schrijver verbied, dat de kleederen der
kinderen naauw zijn, en geeft reden van zijne
voorzorge voor de qualen, hier uit spruitende.

Hy spreekt eerst omstandiglijk van het voed-
fel, den kinderen dienende, hunne eerstonden,
noodigen slaap, afgang, en artzeny-gebruik;
daar na van de bezorginge hunner zielsgaven,
en goede zeden, het voorname deel der opvoe-
dinge, van welke zelf het onderscheid, dat 'er

322 *De Boektaal van Europe,*
tussen de goeden en bequaamheid der menschen is,
meer afhangt als van iets anders.

En dewijl hy oordeelt, dat het beginffel van alle deugden bestaat in zig te kunnen speenen van zijne genuegtens, wanneer ze door de Reden niet zijn gewettigd, welk vermogen best door de gewoonte verkregen word; is zijn raad, dat men den kleine wichten van de wieg af geen hoofsigheid inwillige, maar hen door weigeren gewenne hunne opqueekers niet te dwingen. Indien men nimmermeer hun quaad hoofd involge, wanneer ze iets begeren, zy zullen eindelijk gewoon zijn, zoo luttel om iets anders als om de Zon of Maan te schreeuwen. Dog met welk een beding dit gezegd word, zal de lezer vinden pag. 59.

Breed is het onderzoek, hoe men de kinderen in vreeze en tucht moet houden, en of slagen daar toe de beste middelen zijn. De man is daar gansch niet t'huis, en geeft 'er vier goede redenen van. Zie pag. 73.

Daar na spreekt hy van welke middelen de veiligste zijn, omme de kinderen tot hun pligt te gewinnen, en waar in de belooning en strafte moet gelegen zijn; wijders hoe zy door eere geprikkeld, en door schande gevoelig moeten gemaakt werden.

Hy wil niet, dat men de kindsheid veel besaftte met geheugeniswerk van regelen, en leerstukken der welgemanierdheid, maar dat ze die meest uit voorbeelden leere. Ouders en opvoeders hebben slegts toe te zien, dat een kind de gemeene beleefdheden, die in de wereld gebruikelijk zijn, waarmede: is 'er wat boers-

hoersheid in, dat het niet wel groet, of 't lichaam te stijf houd, een dansmeester zal in korten tijd dat verwinnen, zonder evenwel dat het noodig is, alle witterijtjes en naauw-uitgepluisde hoffelijkheden te oefenen.

Ja maar, zal iemand zeggen, de beste stierluiden zijn gemeenlijk aan land, en deze Engelsman praat 'er wat voor, zonder dat hy misschien vele kinderen onder handen heeft gehad, welker onderscheidene manieren en gebreken hem zouden doen zien, dat alles zooffen niet konde toegaan, als hy ons in zija boekje wil aantoonen: d'een wil met losse teugels, d'ander met een gespannen toom en harde sporen bereden werden. Dat zal niemand ontkennen, maar de Schrijver wapent zig hier en daar tegen de tegenwerpingen van andere, die zig te veel aan 't oud gebruik binden.

Ik zal my niet ophouden met 's mans gedachten, over de Opzienders en Bestiëders, die de groote hanffen hunne kinderen byzetten, en hoe veel aan een Bestiëder gelegen is. Laat den adel dat visje houden, het komt elk een aan zija klein geld niet gelegen, zoo hoog te draven; en misschien zullen brave borgerskinderen, als ze willen degen, met hunne vaderlijke voorbeelden en onderwijzingen verder komen, als zulke, die alomme den biesbos pinsteken, en met de zwierige opvoedinge hunner kinderen toonen groote windbrekers te zijn.

Na dat de Heer *Locke* in 't vervolg heeft aangewezen, hoe men in de opvoedinge der kinderen acht moet slaan op hunne gesteldheid

324 *De Boekzaal van Europe,*
des lichaams en gemoeds ; hoe men den meest
in hen heerschenden drift moet kennen ; in hoe
verre hunne begeertens moeten voldaan wer-
den ; hoe men hen moet inscherpen , dat ze
over hunne medeknapen den dwingeland niet
zullen hebben te spelen , nogte de wreedheid
p'aats te geven ; hoe men hunne nieuwsgierig-
heden zal voldoen ; hoe hunne gebreken , als
leuyheid en andere kunnen gebeterd werden ;
hoe hunne speelzicken aart te leiden is ; hoe
zy het liegen kunnen afwennen ; en eindelijk
welke verontschuldiging van hen by de ouders
ingang behoorde te hebben ; na dit alles , zeg-
ge ik , besluit hy , dat een eerlijk man , buiten
het gene hy zijn kind zal nalaten , niets meer
kan wenschen , als dat het heeft *deugd* , *voor-
zigtigheid* , *goede opvoedinge* , en *wetenschap* .

In de *deugd* te leeren is noodzakelykft , dat
men een kind voor af een waaragtig denkbeeld
geve van GOD , als een hoogste en onafhange-
lijk wezen , dat alles heeft gemaakt , en van het
welke al ons geluk afhangt , waaromme wy
dien God moeten eeren , en beminnen , enz .

Als een jeugdeling geleert heeft dien vol-
maakten God te eeren en te bidden , behoeft
men hem van geen ander geestelyk wezen
toe te spreken , voor dat hy in 't vervolg mag-
tig zy , den Bibel met rijper oordeel te lezen .

Maar voor al * vermaant hy , dat een kind ,
wiens ziele in dien tijd zoo bevattelyk van al-
le indrukfelen is , niet ontroerd werde door ee-
nige verbeeldingen van geesten , spoken , en
bullebakken , zoo schadelijk en schandelyk in
de

* P. 253.

de huisgezinnen van ons Christenen uit het Heidendom en Jodendom overgebleven.

Knechts, meesters, en ouders mogen met die belachelijke vonden van spoken en bytebaauwen de kinderen van eenige kleine gebreken afkeeren, maar zulke hulpmiddelen doen daar na vry meer quaad, wanneer in de teedere hersenen daar door zoo vele denkbeelden van schrik en vreeze geprent zijn; dat z'er bezwaarlijk können uitgewreven werden: en hier uit komen de inbeeldingen van nare gezigten, die de menschen, zelf tot hunne jaren gekomen zijnde, zoo angstig houden, dat ze niet darren in duisternisse zijn; daar men anders een kind, als men 't alleen liet, konde aanwennen, zoo luttel vervaard in 't donker als by 't zonligt te zijn.

Dit is een waarheid, ten mijnen huize (daar men geene nagt-spoken, nog bullebakken vreeft) op de proef kennelijk.

Men behoort een kind (wanneer het al by ongeluk zoo dwaasselijk bepraat was, dat het geloofde meer reden te hebben, om in duisternisse dan by dagligt angstig te zijn) te doen bezeffen, dat 'er geen onderscheid is tusschen in duisternisse te zijn, en de oogen toe te sluiten: het welke klaarlijk begrepen zijnde, moet men 't verder voorhouden, dat God, die alles ten goede doet, den nagt ter ruste heeft geschikt, zoo dat we van hem bewaard een veiligen slaap genieten, en niet het allerminste in de donkerheid des nagts behoeven te vreezen. Yder Christen hebbe voorts toe te zien, hoe hy zijne kinderen op een redelijke wijze tot de deugd aanzette.

Wat de *Voorzigtigheid* belangt, die is dat gene, waar door de mensch hem zelve in deze wereld ten veiligste bestiert, geheel en al bestaande in de uitwerkinge van een goeden aart, vernuftsoeffening, en ervarenheid: gevolgelijk kan ze den kinderen niet geleerd worden. Al wat daar omtrent staat te doen, is, dat men de jeugd aftrekke van boevery, en bedrog, fousen, die de Voorzigtigheid in 't vaarwater zitten, en haar dikmalen naäpen, maar niet gelukkiger als een Aap, die, hoe zeer hy den mensch gelijkt, echter by mangel van niet te kunnen doen, dat waarlijk in een's menschen vermoegen staat, niet anders als een wanschapeu maakfel daar by te rekenen is.

In een *goede opvoedinge*, komt te pas, dat de kinderen leeren mijden een boersche schaamte, en een ergerlijke losheid, of achteloosheid, die het ontzag voor anderen uittrekt: welke twee fouten moeten verbannen werden door het achtervolgen van dezen korten regel, *geen quand gevoelen van zig zelven, nogte van anderen te hebben.*

Dit wel uitgepluifd zijnde, volgt de *wetenschap*.

Het mag iemand vreemd voorkomen, dat onze Schrijver de wetenschap laarft in rang stelt onder de zaken, die tot het wel opbrengen van een kind noodig zijn: maar zulk een zal 't nog vreemder in de ooren klinken, als hy den Engelsman hoort zeggen, dat deze ook waarlijk de zaak van het minste gewigt is. Zoo legt het by hem, en hier inne verschilt hy van de meeste menschen, die het onderwijzen van hunne

ne kinderen in talen en wetenschappen voor de hoofdzake achten.

Een luttel Latijn en Grieks te leeren in zoo vele jaren, als de jeugd, op bevel harer Ouderen, daar aan gewoon is te besteden, schijnt hem van al te geringen vrugt. Lezen, schrijven, en geleerdheid te verkrijgen staat by hem wel te boek voor een noodige, maar geenzins de gewichtigste zake.

Hoe hy 't goed make, late ik den Lezer van p. 215 af nazoeken. Elk hebbe zijn oordeel vry. Wat hy in 't vervolg van de wijze, omme de kinderen te leeren lezen en schrijven bijbrengt, is thans by luiden van kennisse zoo gemeen, dat hem de eere van die uitvindinge geenzins toekomt: zijn verder gevoelen over den leertrant is ook ten vollen bekend, dog by alle verstandige nog niet eenpariglijk voor goed gekeurd; alzoo min, als dat hy, een kind, na dat het zijn moedertale kan spreken, geen andere spraak dan de Fransche wil leeren, en daar na de Latijnsche.

In sommige gevallen wederspreekt hy de gemeene wegen, in de Latijnsche scholen gebruikelijk, met goede reden, in sommige na zijn byzondere zinnelijkheid, of liever hoofdigheid, welke hy buiten allen twijfel over al niet zoude kunnen gangbaar maken.

Op dezelve wijze laat hy zig hooren (trouwens zijn raad is niet juist ten besten van menschen, die met de geleerdheid zoeken de kost te winnen, maar voor edelluiden, of die geen blokkers moeten werden) wegens de Grieksche taalkunde, en andere wetenschappen, als de

328 *De Boekzaal van Europe,*
Aardkloodkennisse, Telkonst, Starrekonst,
Meetekunde, Tijdrekenkunde, Historykonst,
Zedekonst, regts-kennis, Redenkonst, en Na-
tuurkunde; daer byvoegende een onderzoek,
of het noodig is, dat een jongeling leert zin-
gen, dansen, te paard rijden, schilderen, en
of hy behoort te reizen. Een Ambagt te leeren,
hoewel dit velen te gering schijnt, en boek-
houden, dunkt hem geheel en al noodzake-
lijk.

X V. HOOFDDEEL.

*Korte stellingen, in welke vervat worden de
grondstukken der Christelijke leere, ten
dienste van de openbare huisoeffeningen over
de Godgeleerdheid van Campegius Vitringa,
Professor der H. Theol. en kerkelijke
historien te Franeker, uit het Latijn in 't
Duitsch overgebracht, en op sommige plaat-
sen door den Auteur zelf met byvoegselen
verrijkt. Te Delft by Adriaan Beman 1696.
in 8. 31 bladen.*

DAt vrome Hollandsche Lezers dit werk in
hunne modersprake magtig zijn gewor-
den, hebben zy zekeren geleerden en vromen
Predikant in geen onvermaarde stad van Hol-
land dank te weten. Zijn naam moet ik zwij-
gen, om dat ze in de voorreden, die de Heer
Hoogleeraar Vitringa voor deze vertaling gezet
heeft

heeft, niet vermeld word. Dit leeren we d'er uit, dat de schrijver het verduitschte boek heeft overgezien, goed gekeurt, en op verscheide plaatsen, die in 't Latijn een onvolkomener zin uitleverden, met noodige byvoegselen opgeheldert.

Indien ik in een uittreksel van deze bladen het kort begrip der verhandelde stoffen wilde doen zien, zoo moest ik gaan ophalen alles, wat een Christen, volgens zijn geloofsgronden, van God en den Godsdienst dien hy belijdt, in verwagting van zijn eeuwig heil, behoort te verstaan; maar dit ware my zelve misschien te veel gévergt, ook lust het my niet, al te nauwkeurig de grenzen der Godgeleerden, daar zy hunne geloofsbelijdenissen vestigen, te gaan bespieden.

Ik zegge dan kortelijk, dat dit geschrift van den Heer Vitringa (wiens hooge geleerdheid uit andere stukken den Boekzaal-lezere kenne-lijk is) met regt den naam mag dragen van *onderwijzinge in den Christelijken Godsdienst*, of Godgeleerdheid. Hy had het in 't Latijn geschreven, om zig in 't jaarlijks verklaaren van de gronden des Christen-geloofs, zoo als die in de gemeene oeffeningen geschied, aan een vaste en gezette schikking te binden, en gelegendheid te nemen, om over zaken, in die stellingen beknoptelijk vervat, uitvoerlijker te spreken.

Dewijl 'er nu de noodige byvoegselen meer in 't laatste als in den aanvang in gelast zijn, kan het niet zonder stichting doorbladert werden van de genen, die de hoofdstoffen van de waar-

330 *De Boekzaal van Eurape,*
beden des allerheiligsten Christelijken geloofs in
een kort begrip gaarne by malkanderen zien.

En dit is hier waarlijk op geen gemeenen
fletter-trant, maar geheel en al langs een voe-
gelijken draad van welgeoeffende gedagten, en
Bibelwijsheid godgeleerdelijk bewrogt, in der
voegen, dat ook eenen opmerkenden, en reeds
doorkorenden lezer zoodanige plaatsen zullen
voorkomen, die hem zekere zaken met meer
naauwkeurigheid zullen doen bedenken, en ligt
geven tot het verstaan van Gods woord, de ee-
nige en waaragtige rigtsnoer onzer heiligmakin-
ge na den Geest, in de huishoudinge des nieu-
wen Verbonds. Wel aan dan Christenen,

*Gaat, zoekt, en vind op schoonen dag
De Paarle, die verborgen lag;
Waarom men't al met winst verliest.
Gelukkig, die het beste kiest.*

XVI. HOOFDDEEL.

*Historie van den oproer, te Amsterdam
voorgevallen, door des Stads Gr. Achtb.
Overheid en trouwe Borgers loffelijker wijze
gestild, zedert den 31sten January 1696.
Te Rotterdam by Pieter van der Slaart
1696. in 8. 6bladen.*

Uit omstandig berigt, wegens het gene,
dat onlangs in de beruchte meutery te
Amsterdam voorviel, heeft iemand dit be-
knop-

knopte verhaal te boek gellagen , en 't zelve
 zijnen landgenooten willen mededeelen , op
 dat alle rechtchapene Vaderlanders zig mogen
 erinneren , hoe schadelijk de buyen van inheem-
 fchen onrust voor Statendommen en Steden
 zijn , en hoe oorbaar het is , dat de vlamme
 van oproet in haren ophef gefmoord werde ,
 eer ze hoog opvliege , of 't zijds uitspatte.

De Schrijver (ik kenne den menfche , en
 spreke van hem rondborftig de waarheid) toont
 zig een doodviand van plonderzugtige rustver-
 floorders , en van alle zoodanige , die , of on-
 der den dekmantel van eigen leed te wreken ,
 of op aanvoering van hooger weldoigen , hun-
 ne wettige Overheden lasteren , en de burger-
 lijke eendragt met geweld verbreken ; 'k laat
 staan , de handen aan hunner heeren goederen
 darren slaan ; derhalven laat hy zig niet duifter-
 lijk hooren , hoe prijffelijk het zy , dat de Am-
 fterdamsche Borgers , ziende dat het den ge-
 weldplegenden hoop om schenden en beuten
 te doen was , hunne Overheeren met alle trouw
 en mannenmoed de hand hebben geboden , en
 de onftuimigheid ter neêr gezet ; waar na
 door een voorbeeldelijke en rechtvaardige straf-
 pleging over eenige booswigten , op heeter
 daad betrapt , de Amfterdammenaren toon-
 den , dat ze hun zelve mogten toefchrijven
 het vaars uit den Treurspeter Seneka ,

Virtutis est domare , quos cunctis pavent.

Dat is ,

Hee past de dapperheid te roomen

Den genen , dien alle and're schromen.

Hy

Hy sterkt den beschreven oorsprong, aanvang, voortgang, en het einde der opschuddinge met echte plaatschriften, en sluit die korte historie met deze woorden.

*Dat leid'er toe. 't Veelhoofdig beest,
Dan eens veracht, dan eens geveest,
Is 't yzer uit de vuist gewrongen,
En in zyn dompig hol gedrongen,
Door Borgervaderlijk beleid
En Burgerlijke dapperheid.*

*Als Raad en Volk wel eens gezind is,
Dan blijkt dat meutery maar wind is.*

XVII HOOFDDEEL.

Les Paroles remarquables, les bons mots, & les maximes des Orientaux. Traduction de leurs ouvrages en Arabe, en Persan, & en Turc. Avec des Remarques.

Dat is.

Gedenkwaardige sprekken, klemgezeg, en leerzame regelen der Oostersche volkeren, zijnde een overzetting van hunne werken, die in 't Arabisch, Perziaansch en Turks beschreven zijn. Met aanmerkingen. In s' Gra-

IN sommiger Christenen boeken, zoo zwaarlijvig, dat men die met de pond mogt verkoopen, hebbe ik op verre na zoo veel aardigheid niet gevonden, als in dit boekje, dun van bladen, en uit onchristensche schrijvers t'zamengezet.

Yder Landaart heeft zijne wijze mannen, Leeraars, en Profeten, welker gezeg in achtting word gehouden, en somtijds voor orakelen opgeschreven.

De Heer A. Galland, die in zijne reizen na 't Oosten met zonderlinge lust een verzameling van voorname spreuken der Oostersche gemaakt heeft, uit Arabische, Perziaansche, en Turksche boeken, geeft ons dezelve in zijne Fransche moedersprake ten besten, tot bewijs, dat de Oostersche volkeren niet min vernuftig zijn, als de Westersche.

Onder den naam van *Oostersche* begrijpt hy niet allenlijk d'Arabieren, en Perzianen, maar ook de Turken, en Tarters, ja by na alle de volkeren van Azia, tot aan China, Mahomedanen, en Heidenen, of Afgodsdiensers.

Uit de aanmerkelijke zegwoorden van *Gimbix Khan*, en *Ogthai Khan*, hier verhaald, blijkt, dat de Tarters en Turken (deze zijn de regte Schyten) ten huidigen dage nog den zelve trant van bondige spreuken gebruiken, welke Quintus Kurtius en andere schrijvers van hen vertoonen.

Deze

334 *De Boekzaal van Europe,*

Deze gedenkwaardige redenen en historien heeft de Heer Galland ten deele uit gedrukte, ten deele uit geschrevene boeken vergadert.

De gedrukte zijn deze,

Historie van de Kalifen, door Elmacin.

Historie der Mogendheden, door Aboul-farage, beide Arabisch, en

De Gulistan, zijnde een werk van Sadi in 't Perziaans.

De geschrevene zijn,

De Baharistan van Giami, in de Perziaansche tale op de wijze van den Gulistan t' zamen gesteld.

Onderwijzinge eenes Konings van Mazanderaan aan zijn zoon, ook in Perziaans.

Kort begrip van de Mahometaansche Historie, in 't Perziaansch beschreven, onder den titel van *uitgelezene Historie*, welkers Turksche overzetting hier gebruikt is.

Een ander kort begrip van geschiedenissen, mede in 't Perziaansch geschreven, door Omnia Jahia van Kazbin.

De historie van Ginghiz Khan, door Mirkhond beschreven, uitmakende een gedeelte van de zes zware stukken zijner algemeene geschiedenissen, in 't Perziaansch.

De historie van Schahroch, den zone van Tamerlaan, en zijne navolgers, beschreven door Abdurrizsak Efendi in de zelye sprake.

De groote historie van Mehemmed Lari, of van de stad Lar, in 't Perziaansch beschreven, dog waar van een Turksche overzetting in des tegenwoordigen Franschen Konings boekzaal is.

De

De Ottomansche historie, t'zedert Sultan Osman, tot Sultan Selim den eerste, daar in begrepen; door Kogia Efendi (anders gezegd Saad-eddin) zoned van een gunsteling des zelvnen Sultans Selim.

Eindelijk de historie der Turkse Poëten, door Letifi, die ten tijde van den Sultan Soliman leefde,

Met twee verzamelingen van aardige spreuken in de Turkse tale.

De leer-spreuken zijn getrokken deels uit handschriften, van welke de Heer Galland het eene uit Konstantinopolen heeft gebragt, en 't ander in de boekzaal van den overledenen Thevenot beruist; deels uit eenige andere, zoo berijmde, als rijmelooze, Arabische, Perziansche, en Turkse schriften.

Zie, lezer, de letterheiligdommen zijn nog niet teenemaal in voortijden by de Turken verduisterd geweest; en wat d'Arabische tale belangt, van haar voortreffelijkheid hebbe ik onder 't verhandelen van den Alkoran onlangs gesproken.

Gy verlangt nu reeds (ik kan 't wel denken) eenig fraay Oostersch gezeg te zien uitgetrokken. Zie daar, ik zal u wat gaan uitzoeken.

Een zeker Kalender (straks zult gy hooren hoedanige quanten de Kalenders by de Mahomeranen zijn) onderhield geen Vastentijd, in de Turkse wet bevolen, en vermaakte zig veelrijds met den wijnroemer, 't welk ook verboden is. Als hem gezeid wierd; *dewyl gy niet wilt vasten, ten minsten staat het u niet vry, wijn*

336 *De Boekzaal van Europe,*
se drinken, antwoorde hy; ik hebbe my aan geen
gebod verbonden, en wilt gy, dat ik de Overlee-
ving ook laat varen?

Kalenders zijn by de Turken een volkje, dat
vaer, moer, wijf, en kinderen laat zitten,
en langs 't land gaat schooyen, levende van 't
gene hen gegeven word.

Iemand, die hem zelve voor een Profeet
uitgaf, wierd voor den Landvoogd gebragt,
dewelke, oordeelende, dat het den vent in de
herffens leuterde, vraagde zijne Artsen raad.
Zy zeiden uit eenen mond, dat de ontfeldheid
van 's mans brein veroorzaakt was door quaad
voedsel, en dat goed eten en drinken hem haast
zoude genezen. De Landvoogd derhalven
beval, dat men hem 40 dagen in zijn hof wel
zoude onthalen; en als die tijd verstreken was,
liet hy den Profeet voor hem komen, vragende,
of by nog een Profeet was, en of d'Engel Gabriel
hem nog dagelijks Gods bevelen quam aan-
dienen? de Profeet antwoorde; d'Engel Gabriel
heeft my bekend gemaakt, dat God, om
dat ik heel wel by Hem sta, my een zonderlinge
genade doet, van zulk een goeden keuken te la-
ten genieten, en raad my, nooit hier van daan te
gaan.

Wanneer d'een buerman, die groote pijn
in een van zijne oogen had, den ander vraagde,
of by geen raad wist? antwoorde de gevraagde;
'k had voortledene jaar groote pijn in een kies,
dien ik liet uittrekken, en toen was ik genezen.
Gebruik gy het zelve hulpmiddel. Dat gelijkt
vry wat Uilenspiegelachtig, en 't volgende is
een koskje van den-zelven deeffem.

Een

Een * Kadi ondervraagde , in tegenwoordigheid van den Sultan , een Turk , die zig vooreen Profeet uitgaf; en eiste , tot proef zijner zendinge , een wonderwerk. De Profeet zeide , dat zijn zending blykelyk was , om dat hy dooden konde opwekken : als de Kadi hervatte , dat hy dat hy wilde zien , want dat praatjes geen zak vulden ; zoo gy my niet wilt gelooven , antwoorde de Profeet , lang my een sabel , en laat ik u 't hoofd afslaan : 'k verzeker u , dat ik u weder zal opwekken. De Sultan vraagde den Kadi , wat hy daar tegen had ? Ik hebbe geen wonderwerk van nooden , sprak de Kadi , nu boude ik hem wisselyk voor een Profeet.

Nog een lapje van byna 't zelve laken.

Zeker Christen was een Muzulman geworden : dat 's te zeggen , voor den gene , die 't niet weet , hy had het Turkse geloof aangenomen. Eenige gebueren , die op zijn handel en wandel gelet hadden , gingen hem , zes maanden na zijn bekeering , voor den Kadi beklagen , dat hy de vijf gebeden , die de Mahometanen verplicht zijn dagelyks te doen , verzuimt had. De Kadi vraagde hem , hoe hy zoo godloos was ? Mijn heer , antwoorde hy , wanneer gy my een Muzulman maakte , zeide gy my toen niet in duidelyke woorden , dat ik zoo zuiver , en rein was , als of ik zoo uit mijn moeder quam ? Als de Kadi dit niet ontkende , indiennat waar is , vervolgde d'ander , dewyl ik niet langer als zes maanden een Muzulman ben

VIII Deel.

Y

ge-

* Wat een Kadi by de Turken is , kan in 't eerste uittreksel van Julius en Augustus 1694 nagezien worden.

338 *De Beekzaal van Europe,*
geweeft, zoo vrage ik u zelf, ofgy zermaandelij-
ke kinderen wel dwingt te bidden?

Schahroch, de zoon van Timour, of Tamerlaan, was een Vorst, gansch niet schotig, maar digt op den tas.

Een zeker slegt ambachtsman vraagde hem, of hy niet voor waaragtig hield den Mahome-
taanschen godsdienst, dewelke leeraart, dat alle Muzulmans broeders zijn. Als Schah-
roch zeide, dat hy dezelve voor waaragtig
hield, hervatte de Kalis; *Dewyl we dan als za-
men broeders zijn, is 't niet onregtvaardig, dat
gy zulk een grooten schat bezit, en ik een arme
jakhals ben? Geef my ten minsten, als uw broe-
der zijnde, mijn bescheiden deel.* Toen liet
Schahroch hem een stukje gelds van weinig
waardig geven: dog als d'ander daar mede niet
te vroeden was, zeggende, *hoe? komt my van
zoo groote rijkdommen zulk een klein stukje?*
zond Schahroch hem weg, met deze woor-
den: *pakt u van hier, en zeg tegen geen mensch,
wat ik u hebbe gegeven. Uw deel zoude zoo groot
niet zijn, indien alle uw broeders het wisten.*

Een Arabier uit de woestijnen was aan de
tafel van den Landvoogd, dewelke hem zien-
de eten, en bemerkende, dat 'er een haar hing
aan den heet dien hy na zijn mond stak, hem
waarschuwde 't zelve van de spijs af te nemen.
d'Arabier zeide; *Wie zonde kunnen eten aan
een tafel, daar de gastheer op de beten zoo naauw
acht slaat, dat hy een haar ziet?* teffens pakte
hy zijn biezen, en zwoer, nimmer weer by
den Landvoogd ter maaltijd te zullen kom-
men.

Let

Let wel op 't volgende.

Daar was een Worstel-meester, dewelke 360 behendige konstgrepen van 't worstelen kende, en zekeren zijnen kloeken leerling 359 derzelve gelerzaard had; eenen enkelen voor hem zelven behoudende. De leerling, wel gevorderd zijnde, had de stoutheid van tegen zijnen meester in 't worstelperk te darren treden, voor d'oogen van 't gansche hof: tot zoo verre, dat de Sultan de fierheid van den leerling misprees. De meester, wel bewust dat zijn leerling meer krachten had als hy, ontzeide echter den strijd niet, maar, zoo als zy het worstelen aanvingen, hem geen tijd gevende, vatte hem met een abelheid op, lichtte hem boven zijn hoofd, en plakte hem tegen d'aarde, onder toejnicking van alle d'aanschouwers, en tot vermaak des Sultans, die den meester loonde, dog den leerling beschimpte. Als de leerling klaagde, dat hy niet door kloekheid was overwonnen, maar alleenlijk door een konstgreep, die men hem nooit had geleeraard, antwoorde de meester; *Dat's wel waar, ik had dat kunsje alleen bewaard tot zulken dag, als die van beden, wel wetende den grondregel der wijzen: dat men, hoe lief men een vriend heeft, hem nooit het vernoegen moet geven van den baas te wezen, als hy eens uw viand was geworden.*

Dit's ook niet mis.

Een's overledenen rijken mans zoon, zijn's vaders graf beziende, wees het den zone van een arm man, en zeide: *Zie eens, mijn's Vaders graf is van marmer, 't opschrift van goud,*

de grond gebeeldwerke, en rondom gecierd, maar wat fraais is dog aan 't graf van uw Vader; 't welk maar in twee steenen bestaat, een aan zijn hoofd, een aan zijne voeten? Des armen mans zoon gaf tot antwoord. *Zwijg dog! Eer uw Vaer op den dag des oordeels den zark, die hem dekt, kan oplichten, zal mijn Vader reeds in 't Paradijs zijn gekomen.*

Op verscheide plaatsen ziet men, in hoe roemrijken gedagtenisse de naam van Alexander de Groote by de Mahometanen is. Zy noemen hem *Iskender*, en verhalen d'een en d'ander historie van zijne daden.

Daar word ook gewaagd van den wijzen *Lokman*, die by de Oostersche zoodanigen soort van fabelen en spreuken schijnt nagelaten te hebben, dewelke by de Grieken op *Esopus* naam wereldkundig zijn geworden. Zie pag 155.

Men kan met geen zekerheid navorschen, in wat tijd de man geleefd heeft. Sommige Arabieren zeggen, dat hy een Aartsvader, en een zusters zoon van Job geweest is. Andere zetten hem voor een tijdgenoot van David te boek, zijn graf (zoo ze zeggen) is te *Remleb*, dat wy *Rama* noemen, in 't zoo genaamde heilige land, tussen Jeruzalem, en Jaffa. Mahometh spreekt van hem in zijnen Alkoran.

Deze *Lokman*, gevraagd, van wien hy de deugd geleerd had, zeide; *'k hebbe die geleerd van zulke, die geen deugd oeffenden, want ik onthield my van alles, wat ik zag, dat in hun handel en wandel quaad was.*

Hoor eens een ander historijje, dat niet on aardig is.

Sa-

Maart en April 1696. 341

Saladin, berucht Koning van Egipten, viel in een ziekte, op welke de dood scheen te zullen volgen. Zijn neef Mehemmed, dit hoorende, kupte heimelijk, omme in zijn plaats Sultan te worden, dog de kranke wierd genezen, en Mehemmed kort daar na zoo ziek, dat hy stierf. Saladin, vernomen hebbende hoe de zaken geschapen stonden, maakte zig meester van alle des overledens rijkdommen, wienseenige erfgenaam een nagelaten zoon van tien jaren was. Hy liet dezen jongen, dien hy wist wel opgevoed te zijn, eens voor hem komen, en vraagde hem, *hoe verre hy in 't lezen van den Alkoran gevordert was?* De jonge antwoorde, zonder beteustering, en met een vernuftige streek, die alle de bystaande verbaast maakte; *Ik ben gekomen, tot dat vaars, alwaar geschreven staat.* **ALLE DE GENE, DIE DE GOEDEREN VAN WEESKINDEREN INSLOKKEN, ZIJN TYRANNEN.**

Sultan Murat de tweede, hebbende den slag van * Varna gewonnen, ging door 't veld spanseren, en bekeek met aandacht de lijken der verslagene Christenen, zeggende tot eener zijner volgelingen; **k verwondere my, dat onder alle de Christenen niet een gevonden word, die eenen grijzen baard heeft.* Daar op gaf d'ander tot antwoord, *By aldien eene grijze baard onder hen geweest was, zy zouden nimmer zulk een quaaen overleg tot hun verderf gemaakt hebben.* Zy zijn in deze ramp gevallen alleen door een vervoering van hunne losse en onbedagte jeugd.

Y 3

Te

* In 't Jaar onzer Chr. rekening 1444.

Te Konstantinopolen is een bekende historie, die dus luid. De Joden daar ter plaatse waren in twistreden met de Turken over het Paradijs, bewerende, dat zy alleen daar in zouden gaan. De Turken vraagden hen, *als dat waar is, na uw gevoelen, waar meint gy dan dat wy onze plaats zullen hebben?* Als de Joden niet darden antwoorden, dat de Turken zouden buitengestoten werden, zeiden zy; *Gyluiden zult buiten de muren staan, en ons aankijken.* Dit gesprek quam zoo haast niet ter ooren van den grooten Vizier, of hy sprak; *Wel aan, dewyl de Joden ons buiten de bemuuring van 't Paradijs stellen, is 't billijk, dat zy ons tenten beschikken, omme voor de koude lucht bevrjyd te zijn: teffens stelde hy een Hoofgeld op alle lijven der Joden, omme, boven en behalven de gewone lasten, uit dien inkomst de tenten van den grooten Heer te bekostigen.* Dit moeten ze nog ten huidigen dage betalen.

Twee vertellingen van ISA, die 't hek dezer Oostersche spreuken, en snelredenen sluiten, late ik voor een zonderling geregte den nieuwsgierigen bevolen na te lezen.

Nu volgt een bondelke leerregelen der meer-gemelde Volkeren, door den Heere Galland t'zamen gebragt. Deze zijn al t'zamen wel der opmerkinge waardig, dog d'een fijner van sneé, dan d'ander. Ik ga, als voren, eenige weinige, die my meest bevallen, hier aantekenen.

Pag. 230. Men volgt meer de bedorvene reden van onze eeuw, als de goede voorbeelden van onze voorouders.

Pag. 231. Deugd, wetenschap, en kennis van brave dingen maken ons alleen gezien. *[By regischapene menschen, wel te verstaan, die te recht begrijpen, waarom wy in de wereld komen: maar by narren is de getoerdheid een vloek.]*

Pag. 235. Als de ziel reisvaardig staat, wat verschilt het, te sterven op een troon, of in 't stof?

Pag. 236. De grootste rust, die men kan genieten, is, dat men niets begeert.

———— De staat van een mensch, die zijne driften involgt, is arger als van een elendige slaaf. Goed!

Pag. 282. Die Koningen moet ten dienste staan, dobert in een holte Zee, in welke de Koopluiden varen: d'een lijdt'er schipbreuk, d'ander haalt'er schatten van daan. Fijn!

———— Ontzie den genen, die u onrzie. Wel begrepen!

———— Het begin van vreugde volgt eensklaps op lijdzaamheid. *Braaf gezegt!*

Pag. 284. Vertoon uw eigen deugd, en snork niet op uwen afkomst. Breng geen levende voort uit een doode, en geef geen doode voor een levende. *Keurlijk!*

Pag. 283. Vertrouw op geen schijn. Een rommelslager met al zijn gebom is enkel niet Niet vervuld. *Snedig!*

Pag. 289. Rijkdommen en kinderen baren niets als onrust. *Is 's niet waar!*

Pag. 290. 't Leven van de wereld is een kinder spel. *Wat 's 's anders!*

Pag. 291. Zulk een rijkdienaer is een verrader, die zijn koning zoo verre brengt, dat hy

344 *De Beekzaal van Europe,*
zijn woord breekt. *Wisselijk!*

Pag. 292. Ga niet om met zoodanige, die
uwe gaven niet kennen. *Puik van raad.*

Pag. 293. Die eens 's Vorsten gunst wis
heeft, doet zoo veel quaad als hy wil, en nog-
tans ziet men hem na d'oogen om. *Al te waar-
agtig!*

Pag. 296. Wilt gy zonder hartzeer leven?
Moeit u niet met alles wat'er in de wereld om-
gaat. *Heilzaam!*

Pag. 299. Wilt gy een vrouw na uw gemak
hebben, neemt'er geen boven uw staat. *voor-
zigtiglijk!*

Daar volgen nog eenige risten van dergelijke
leersame zinspreuken der Oosterlanders, maar
ik breke af, terwijl de meid my van mijn ka-
mer roept, om 't hart wat te gaan sterken.
Dus neme ik thans heilig avond.

XVIII. HOOFDDEEL.

*Een Brief over het gevoelen van D. P. V.
Hattem.*

OMme, zoo veel mogelijk is allen lezere
te voldoen, volgt hier een brief, my on-
langs uit zeker Stad in 't Noordwesterdeel van
Brabant toegezonden. Het gene met . . .
uigelaten is, zijn geen zakelijkheid, maar
slegts woorden van beleefdheid.

M Y N.

M I J N H E E R.

! De vryheid, die ik neem van dese regelen aan U E te schrijven, zal U E regtschapen inborst van suiwere liefde tot de Waarheid, en Gods H. Woord, my ten goede nemen, wanneer U E zal zien mijnen ernst over de stoffe, waar toe ik my verplicht en genooddrukt vinde, om der consciencie wille, mijne gedagten U E voor te houden.

! 't Is geleden nu een rondgelopen jaar, dat ik my verblijde te zien in U E werk, de Boekzaal van Europe te weten in de maanden September en October des voorleden jaars, den titel van een, waar in be-
neffens andere dingen.

Voor eerst bewesen word, dat nog de zoo genoemde Gereformeerde, nog een uit alle de zoo genaamde Christelijke Secten, geloof geeft aan hare eige geloofsbelijdenis; en waar in *ten tweeden* word getoond, dat oversulks het regte middel tot bekeeringe, ende dus tot vereeniging zoo van het zoo genaamde geheele Christendom in het gemeen, als van de zoo genaamde Gereformeerden in het byzonder, niet en is, iemand over te brengen van de eene gezindheid tot de andere; maar den zelve, met Gods hulp, in de gezindheid, waar in hy is, van zijn eige geloofsbelijdenis verstand en geloof te geven.

! Gedrukt na de Copie van Middellb. Ende dat U E. dus weereld kundig maakt deses voorschr. briefs herdrukking by W. Lamsveld, en W. de Coup: in maatschappy t'Amsterdam.

Dog zoo blijde ik was des zelfs titel te zien, veroorzaakte de hoogachting, dien ik den inhoud des zelvigen briefs toedrage, in my geen mindere verwondering, dat U. E. den inhoud daar van zoo stilzwygens heeft kennen overfchappen, zonder de minfte letter daar over tot een uittrekel op 't papier te stellen; en des te meer nadien ik aller-wegen in uwe Boekzaalen U. E. fuitvere. . . . befpeure: want waarlijk, mijn Heer, de zaken die in den voorgemelden Brief verhandeld worden, mijns erachtens, zijn te gewigtig, om dus als ongemerkt en onaange-roerd te werden: nadien ik ook my niet onthouden kan van de hooge achting, die U. E. by een ygelijk meriteert door de bequaamheid, . . . om daar van te kunnen oordeelen.

't Is dan den inhoud van den Brief, gefchreven door den Eerwaardigen Heer P. V. Hattem, waar over ik niet kan nalaten te zeggen, dat het my onmogelijk fchijnt, indien U. E. den zelve, met aandagt leeft, dat uw verftand, van alle voor-oordelen bevrijd, niet zoude kragtelyk bewefen zien de eenvoudige waarheid van des mans zeggen, om te toonen, en aan een ygelijk, zoo geestelyke als wereldlyke, zoo geletterde, als ongeletterde, zoo leeraren als leerlingen, met een woord, aan een ygelijk van wat gezindheid hy den naam draagt, te doen zien, hoe verkeerdelyk de ware kenniffe Gods, en des zelfs dienft by haar word opgevat en doorgaans gelee-raart.

Aangemerkt 'er niets dierbaarder is als onze eeuwig-zaligheid, en ook nimmer iets gewigtigers

tigers gehouden, zoo zeker en is' er niets, dan die te vinden en te erlangen, in Jesus Christus, onsen Hooge-Priester, en Apostel onzer belijdenis; dog niet by wege van contract ofte voorwaarde ten opzichte van ons gedrag, maar door middel van onze vereeniging met God door't storten van des Heeren bloed; ende dat eeniglijk uit kragt van 't geloof, 't welk eeny-gelijke ziele Gode schuldig is te geven op 't getuigenis van zijn H. Woord: overfulks het my onwidersprekelyk toeschijnt, dat alle ziele, die God belijd in opregtigheid, dat is, die Jesus belijd ende erkent voor zynen Zaligmaker, ende wie dus doende zig zelve aantnigt en toeigent een Christen te zyn, noodwendig niet nalaten kan te gelooven en te belijden zyne eeuwige zaligheid, dat is, zyn eeuwige vergenoegen, uit genade.

'k Zegge dan met nadruk, hoe verkeerdelyk de Theologie van de geleerde en letter-wijse mannen, en dus van de meenigte ten huidige dage doorgaans opgevat en voortgezet word, met daar van haar tot een grond te leggen haren ellendigen staat des geestes; en op dit vooronderstelde, hare werken te gebruyken tot een middel om zig te verzoenen, ende zig, dus doende te vereenigen met God; den zelve nog te dezer tijd beschouwende vertoornd ende onverzoeend: waar in zy den eersten en hoogsten pligt eenes Christens doen bestaan: regtdraads tegens hare eyge belijdenisse, ofte geloofsgetuigenis, die een ygelijk van zig zelve geeft, wanneer hy oprechtelyk en met verstand belijd en betuigt, dat Jesus Christus de verlosser der

we-

wereld is; en by gevolg, dat ook *hem* verloffinge is gegeven: dat die zelve Jezus de wereld verzoent heeft; by gevolg, dat ook *hem* zijne verzoeninge is toegebracht: dat die zelve Jezus is de Vrede- en Zaligmaker van de wereld; by gevolg, dat ook *hem* vrede met God, en zaligheid is geschonken: en eindelijk (om kort te zijn) dat deze Jezus de Zone Gods is; by gevolg, dat ook *hem* zulks kenbaar is geworden; waar door *hem* 't eeuwig vergenoegen Gods ondekt en oopenbaar is geworden; 't welk onafscheidelijk ook *hem* verzekert zijn eeuwig vergenoegen, ofte, zaligheid in den Zone.

Wie derhalven deze laatst voorschreve woorden zig tot grond van zijne geloofs-belijdenis stelt, hoe is 't mogelijk, dat de zoodanige te dezer tijd zijne werken, kan, wil, of mag gebruiken, om zig daar door te verzoenen met God, om zig te verloffen van onder de magt des Satans, en om zalig te worden? daar in tegendeel alle onze goede werken, en Christelijk gedrag, eeniglijk *daarom* goed en Christelijk zijn met 'er daad, om dat ze spruiten, en afvloeyen uit deze onze Geloofs-belijdenis: te weten, dat onze bekeeringe een geschenk Gods is uit genade; en geenzins een voorwerp van onze betragting door middel van ons gedrag en werken.

Nog eens, met uw verlos, mijn Heer; wie kan Jezus Christus belijden en houden voor Hooge-Priester, en voor den Apostel zijner belijdenis, indien hy met dat te doen niet belijde erkent, dat Jezus Christus ook *hem* gespijzigt heeft met zijn eige vleesch tot verzadinge ten eeuwigen leven; dat is gezegt, dat Jezus

Chri-

Christus uit kragt van zijn Hoog-Priesterlijk ampt, ook *hem* heeft gebragt in den staat van zijn eeuwig vergenoegen ende wel-wezen? *alzo ook*, wie kan den zelve Jezus houden en belijden voor zijnen hoogsten en eenigsten Apostel, die met dus te doen, niet gelooven en voor waarachtig houden zou, dat Jezus de Zone Gods, en dus de mond der waarheid, ook *hem* getuigt, dat hy is de eenige Hooge-Priester Gods, afgeschaduwte in de bedieninge der Hooge Priesteren onder de wet? *alzo ook*, wie kan belijden en betuigen, dat het storten van des Heeren bloed, een middel geweest zy tot vergevinge der zonden; ten zy dat hy niet alleenlijk voor waarachtig houd, dat ook *hem* vergevinge zijner zonden is toegebragt door de dood des Heeren, maar dat ook *by* van de vergevinge zijner zonden onfeilbaarlijk verzekert is, om dat *hem* door het storten van des Heeren bloed openbaar geworden is, dat Jezus Christus de Zone Gods is? in welke openbaringe, ofte ontdekking, zijn eeuwig vergenoegen gelegen is; om dat geene ziele God vergenoegt beschouwen of erkennen kan, zonder onvermijdelijk haar eige vergenoegen daar in te vinden: op welk gezigt een zoodanige ziel, tot *baren eersten en hoogsten pligt* steld en belijdt, dat al haar gedrag in woorden en werken dienen moet, niet om vergenoegt te werden, maar uit erkentenis van haar vergenoegen: niet om verzadigt te worden, maar uit erkentenis van hare verzadinge: niet om de vergevinge der zonden, maar uit erkentenis van de vergevinge harer zonden.

In

In somma; wie mensche in de gansche wereld kan met waarheid, en met verstand spreken van de Kerke Gods, van deszelfs ledenmaten, en van den H. Geest (die de leden van Gods Kerke onderhoud en regeert) inmiddels dat hy loochent voor alsnog, den H. Geest ontfangen te hebben tot vertroosting, en tot onderpand zijner zaligheid? die ook als nog zig niet erkent tot een levendig lidmaat van des Heeren Tempel? en die met dus te doen nog twijfelt en twift over de zekerheid en zichtbaarheid van de Kerke Gods op der aarde? daar't oegter onbegonnenlijk is, dat waar menschen zijn (al waren d'er maarten, of duizend, en goen meer, op den ganschen aard-kloot) die over haar zelve, hoofd voor hoofd, gelooven en beruigen begenadigt te zijn met den H. geest; en dat ze dus geworden zijn tot ledematen van des Heeren Jesus geestelijk Lichaam, ofte, levendige steenen van des Heeren H. Tempel, zoo is 't onwederprekelyk, zegge ik, dat die menschen gezamenlijk met malkanderen niet zonden opmaken de gewisse en zichtbare Kerke Jesu Christi op der aarden; hoewel in verdrukking, en onder het kruis, om des gekruistens wille. Waar uit ik besluit, dat wie loochent, ende niet erkent zijne verkregene en geschonkene Zaligheid door en in Christus uit genade, dat is, zonder en buiten zijne werken, dat die mensch door middel van zijn gedrag en wijze van leven nimmer tot de zaligheid of het eeuwig vergenoegen zal geraken.

Ik wil zeggen; dat wie niet gelooft, dat hem zijne zaligheid uit genade door de dood des

des Heeren Jezu geschoonen is, daar door loochent, dat de Beloften Gods in Christus Jesus, ja en amen zijn; ende dat de Heere Christus niet en is de Voleinder der Wet; by gevolg dat een zoodanig mensch door zijne werken als nog te dezer tijd zijne eige gerechtigheid wil oprigten: daar in tegendeel het H. Euangelium leeraart, dat wy niet uit de werken, maar dat we uit genade zijn zalig geworden; ende dat wy dus beleven dien zaligen tijd *der vervullingge van de Beloften Gods*; gelijk de Israëliten leefden in den tijd der Beloften, of in den tijd *der verwachtinge*; 't gene haar diende tot vertroostingge, en zalige hope, waar van de vervullingge ons tot troost en zaligheid is geworden.

Wel is waar, dat de Rooms of Paapsgezinde gansch onbesuift en groovelijk spreken van hare verdiensten; maar ook is 't waar dat de zoogenaamde Onroomsche daar van veel sijn-der spreken, *mes* te zeggen, dat zy door haar gedrag, in haar eene dispositie moeten bereiden, eer zy het zalig-en heiligmakend Euangelium haar kunnen en mogen toepassen: dus dat den eenen niet min als den anderen; de verdiensten Jezu Christi, des zelfs dood, de opstandinge, het opvaren ten Hemel, en het zenden van zijnen H. Geest, gebrekkelijk stelt tot verlossingge, tot verzoe-ninge, tot zaligmaking, tot heiligmaking (en wat des meer is) van den zondigen mensch. De laatste niet eens gedenkende, dat hare voorgewende dispositie van deugd en vroomig-heid, eeniglijk een gevolg, en een onafschei- delijk aankleven is van de aanneming en de

toepassing des Heilige Euangeliums : zonder welke aanneming en toepassing geene ziele ooit of ooit in staat is , om zig met waarheid en in opregtigheid voor een geloovigen , ende dus voor een Christen te belijden : by gevolg dat ze nimmer in staat is om eenige daad of werk voort te brengen , dat Gode welbehagelijk , en Gode dienstig is.

Alle het welke ik niet alleenlijk zegge volgens den inhoud van den voormelden brief van den Hr. P. van Hattem , maar 't gene ik ook voor hem bevestigd vinde in de Schriften van den Eerw. Hr. * J. d'Espagne , in zijn leven Bedienaar des Heilig Euangeliums Jezu Christi binnen Londen.

Zulke en dergelijke waarheden , die wy door 't Geloof des Zoons Gods bezitten , maken ons niet alleen bequaam en bereidwillig , maar maken ons geregrigt tot den dienst Gods , *eerstelijk* tot het bestrijden van ons eigen vlees ; *met* de begeerlijkheden van ons vlees te verloochenen en te verzaken : *ten tweeden* , om te bestrijden de ongeloovige wereld , *met* onzen evenmensch (onder Gods zegen) te ondoen van zijn verkeerd begrip en oordeel van God , en van zig zelven , 't gene hy heeft van nature ; ende hem dus doende te brengen tot geloovige , dat is , tot Christelijke en God betaamelijke gedagten over God , over zig zelven , ende over zijnen naasten ; die afvloeyen , ja het wezen zelfs zijn van zijne wedergeboorte , ende bekeering. Deze en dergelijke waarheden

* *Dazas mans werken , voor langen tijd gedrukt , zijn met een nieuwen titel onlangs weder vertoond.*

heden zijn dan de grondregelen van 't eenige ware Christendom, 't volk den Eerw. D. P. van Hartem eensgelijk voor heeft aan een ygelijk voor te dragen in den naam des Alderhoogsten Gods, Vader, Zoon, en Heilige Geest. Amen!

Uit alle het voorschreven, zeer geleerde Heer, ziet UE. niet alleen mijnen ernst over eene stoffe (mijn 's bedunkens) van de aldergrootste aangelegendheid, maar ook mijnen geringen schriftlij, waarom ik my te dezer tijd geen verdere vryheid derf aanmatigen van my over de stof en zaken by UE. naarder te uiten; gelieft reeds de uitgestrektheid dezes briefs, en my t'ontschuldigen over begane mislag van deze mijne vrydorstigheid: verzoeke, dat we t'eeniger tijd 't geluk mogen hebben van UE. oordeel te weten over den inhoud des voorschreven briefs van den Eerw. Heer D. P. van Hartem; dog gelieft mijn naam en woonplaats te verbergen, nadien de zelve gaene aanbeveling nog gewigt daar in kunnen toe brengen.

Wensche met gansch mijn hert, dat de God, de Vader onzes Heeren Jesu Christi, UE. hoe langer hoe meer wil verlichten met zijn Heiligen Geest, ende UE. in gezondheid vele jaren voorspoedig bewaren, zoo tot UE. byzonder belang, als tot het voorzetsen van de wijsheid ende geleerdheid in 't algemeen, met ons alle twee maanden te lezaren en te stichten door UE. alom....

Verblijve zeer . . .

XIX. HOOFDDEEL.

La vie de Scaramouche, par le Sieur *Angelo Constantini*, Comedien ordinaire du Roy dans sa troupe Italienne, sous le nom de Mezetin.

Dat is,

Het leven van Scaramouche, door Sr. Engel Konstantijn, gewoonlijk Blyspeler des Konings in zyn rot van Italianen onder den naam van Mezetin. Te Parijs by C. Barbijn, 1695. in 12. 7 bladen.

Wie lust in 't lezen van eenige koddigheden heeft, die zal stoffe van zijn aas in dit levensverhaal van den Italiaanschen Pottsema-ker *Scaramouche* vinden.

De historie van *Gusman d'Alfarache*, *Lazarus van Tormes*, *Francisko de Pokaroba*, en dergelijke boekjes meer, van welke men een groote lijst kan optellen, leggen op eene hoogte in den rang van lettersnaperingen met deze weinige bladen; die, na alle waarschijnlijkheid, dat nog voor uit hebben, dat ze min verzierd zijn, als d'andere.

Zekerlijk is een voornaam gedeelte van *Scaramouche's* bedrijven by de Franschen in verscher geheugenisse.

In 't jaar 1608 wierd hy binnen Napels geboren, en *Tiberio Fiorelli* gedoopt, na zijn va-

Maart en April 1696. 355

vader, die een Krijghshopman zijnde 't ongeluk had van een manslag te begaan, waar door hy genoodzaakt wierd, zijn fortuin buiten 's lands te zoeken, en met *Orvietan* te verkoopen de kost te winnen.

By die gelegentheid leerde zijn zoon vele koddige fratsen, die den quakzalvers in hunnen kraam dienen, tot dat hy, die van jongs op een groote vraat geweest was, 18 jaren oud geworden, om dat hy zijn vaer wat gefnoten had, van hem wech gejaagd wierd.

Scaramouche, een oolijke flink, toog na Roome, alwaar hy eenige gaauwdiefs-loopjes bedreef, die hem somtijds qualijk gelukten.

Van daar geraakte hy in zekere stad van Italia onder een rot tooneelspelers, met welke hy na Mantoua reisde.

Hy verscheen daar in de Vasten ten Schouburg, en kreeg, zelf van den Hartog, veel toejuiching, na dat hy geleerd had zeer beval- lig op de luit te spelen, aardig te zingen, en voor al snaakse gebaarden te maken, die hem niemand konde nadoen.

Eindelijk in allerhande potsen bedreven ver- liet hy zijn gezelschap, en toog na Florencen.

Onder wseg ontmoette hem een Floren- rijnsch edelman, die iets ongemeens in des quants manieren, aardige taal, en lijfs-gestal- te bemerkende hem na zijn naam en bedrijf vraagde. *Scaramouche* zeide dat hy *Fredonelli* genaamd, en Zangmeester van den Onderko- ning van Napels was.

Binnen Florencen gekomen wierd hy van den Edelman voor den Hartog gebragt, die zig

356 *De Boekzaal van Europe*,
overden snaak verwonderde, en hem beval een
deuntje te spelen.

Strax zet zig *Scaramouche* in een koddige hou-
ding, en begint voor af zeer fijn op zijn Fluit
te spelen, daar na het volgende Italiaansche
liedje op een geestigen trant te zingen.

L'afinello innamorato
Canta, e raggio a tutte l'ore.
Pare un Musico affamato,
Quando narra il suo dolore,
E cantando d'amor va,
Ut re mi fa sol la.

Quando vede l'Afinello
Canta, all'bor con voce acuta,
Pare un Maestro di Capella,
Quando batte la battuta:
E cantando d'amor va,
Ut re mi fa sol la.

Se tal' bor e nella stalla,
Mai fatica non lo dema,
Sempre salta e sempre balla,
Quando porta anco la soma,
E cantando d'amor va,
Ut re mi fa sol la.

Zie daar, ik hebbe thans juist een lugtigen
hum, om die grillen aldus te vertalen.

Op de wijze van 't Ezeltje.

I.

Als 't Ezeltje word verliefd op zijn bruid,
Dan zingt het en balkt het dagelijks luid.

Gelyk een verhongerde zanger, wanneer
Hy meld zijn smart, en liefde, zoo teer.
Dan zingt hy van minnen voor en na

Ut re mi fa sol la. (hy balkt.)

II.

En als hy dan 't ezeltje ziet,

Dan neurijt en queelt hy zonder verdriet:

Hy lijkt dan wel een Meester van de Kapel,

Die staagjes de maat slaat van het spel,

En zingt van het minnen voor en na

Ut re mi fa sol la. (hy balkt.)

III.

Is hy in het stal, geen moeite, geen last
Verveelt hem, hoe zwaar die legt op zijn bast.

Dan springt, dan huppelt die welige Oomkool,

En danst'er somtijds een kapriool,

Al zingende teffens voor en na

Ut re mi fa sol la. (hy balkt.)

De Hartog schaterde van lachen: zoo wel
beviel hem dat zingen, en potsemaken; tef-
fens gebood hy Scaramouche een andere snakery
aan te heffen, die daar op aldus hervatte.

Amor che cosa mi fatto,

A far innamorar il mio bel Gatto,

Z 3

Affe

*Asse lovo castrare,
 Accio lasci e non torni piu adamare,
 Cossi fara di te disciolto e schiao,
 Ne per Gatta fara piu gnao gnao.*

*Sopra il ciel delle mura,
 Piange il misero piange sua sventura,
 E con signalati accenti
 Fa, che s'oda d'intorno i suoi lamenti,
 Solo si lagna e sta fra il testo e il trao,
 Na parlando al suo ben dicendo gnao.*

Het welk op dezen zin uitdraait.

Wijze van de Kat.

I.

*O Min, wat hebt gy gaan bedrijven,
 Dat gy mijn schoone Kat verliefd doet zijn!
 Nu zal by ongelubd niet blijven,
 Zoo is by haast verlost van minnepijn.
 't Was u ook best, o ligtmis, al te gaauw,
 Om niet meer als een Kat te roepen maauw.
 (hy meeuw.)*

I I.

*Men ziet hem op de muur nu lollen,
 En klagen over zijn geleden smart.
 Men hoort hem zeer nadrukklĳk schrollen,
 Zijn minneklagten gaan aan 't hart.
 Dus kruipt hy tussen pan en dak in 't naauw.
 En klaagt het aan zijn liefste puisje Maauw.
 (hy meeuw.)*

Op dit zingen lachte de Hartog nog bet, en zwoer van al zijn leven niemand gezien te hebben, die hem zoo veel vermaak had aangedaan.

Scaramouche beleed hem daar na, dat hy een Toneel-speler was, die na Napels stond te verreizen. De Vorst gaf hem hondert pistolen, en brieven van voorschrijvens.

De Schrijver van dit verhaal laat ons de verdere gevallen, den snaak in zijn leven overgekomen, hooren, zonderling tusschen hem en zijn nieuwbakke wijf gebeurd, met welke hy weder na Roome keerde, daar zy ook ten tooneele trad.

Hy zwoef met dat wijf, en een rot zijner gezellen, hier en daar in Italien, en quam dan wederom te Roome, van Grooten en Kardinalen zeer geagt.

Alhier bragt zijn Wijf en klein *Scaramouche* ter wereld, en de Kardinaal *Chigi* nam, op des Vaders verzoek, het vermaak, van 't wigten doop te heffen, zonder dat hy echter aan *Scaramouche*, of zijn wijf, of kind, na gewoonte, eenige de minste Pillegift schonk.

Vijftien dagen daar na wierd'er een Blijspel by de Zweedsche Koninginne gespeeld, wanneer *Scaramouche*, in tegenwoordigheid van den gezeyden Kardinaal schielijk begon te roepen; *Een wonderwerk! een wonderwerk! doorlugte Heer! uw Doopkind begint te spreken.*

Als de Koninginne ongeduldig was om te willen weten wat *Scaramouche* overquam, vraagde zy hem; wat zijn kind dan gesproken had? *Mevrouwe, antwoorde Scaramouche,*

360 *De Boekzaal van Europe,*
het kind klaagt, dat zijn doovlagtigheid hem geen
pilletgift heeft gegeven.

De Kardinaal, grimlachende, trok een kostelijken diamantring van zijn vinger, en gaf die aan *Saramouche*, met deze woorden; *hou daar, doet hem daar met zwijgen.*

Na veel zwervens door Italiën, over aldrolige potsen bedreven, en goed geld gewonnen hebbende, begaf hy zig te Parijs, daar hy kennelijk geworden voor den tegenwoordigen Koning verscheen, in zijn oude en koddige gestalte van *Saramouche*. Hy wierp zijn manteltje, met het welke hy altijd ten tooneele trad, op de vloer neêr, verzeld van zijn hond, en parkijtje, die hy geleerd hadde op zijn gespeel en gezang te danffen, en zettende het lijt in een gestigen plooy, zong hy aldus

*Fa la us a mi modo nel cantar,
Re mi si en non aver lingua a quel la
Che sol fa profession di farne star,
Mire resto in questo,
Laberinto ch'ogni mal discerno
Che la mi sol fa star in questo inferno.*

*La mi fa sospirare notte e il di,
Re mi rar la non vol el mi-o dolor
La fa far ogni canto sol per mi,
Mi mi sul moro ristoro
Non son mai per aver in fin ch'io spiro,
Che la sol fa la mor, io mi-ro mi ra.*

Die Italiaansch kent, ziet wel, dat dit niet te vertalen is, om dat het meest enkele woorden

den zijn , die na de zangtoon van *ut re mi fa sol la ox.* geschikt , en ondertussen aardigheidshalven een zin makende , uit de fratsen , die *Scaramouche* daar by maakte , best verstantelijkst waren.

Deze drie dieren , de hond , het parkijtje , en *Scaramouche* in 't midden , queren zig zoo braaf , dat zijn Fransche Majesteit in den middelste behagen schepte.

Zedert dien tijd heeft hy d'eere gehad , van dien roemrugtigen Vorst meer als dertig jaren te vermaken met dagelijks nieuwe en nieuwe klugten te bedrijven , zonder van persoonaadje te veranderen ; zulk dat ten hove geen tooneelspeler ooit grooter naam gehad heeft.

Zijn Majesteit gaf het rot der Italiaansche spelers , van welke *Scaramouche* baas was , 15000 ponden jaarlijks.

Daar zijn wel mannen , meene ik , die voor zulk een somme wat nutters in de wereld zouden kunnen uitvoeren ,

Men ziet hier zijn aart , en zeden , rond uit ontdekt. Zoo hy in zijn leven was , was hy ook in zijn sterven , het welke geheel en al Ulen spiegelswijze voorviel in het jaar 1694.

Behalven een merkelijke somme , die hy aan een geestelijk gesticht maakte , liet hy aan zijn zoon (een Priester , en zeer deftig man) vele goederen na , zoo in Italië als Vrankrijk gelegen , ter waardye van hondert duizend rijksdalers.

Hy wierd op den achtsten van Wintermaand des gemelden jaars met een grooten sleep in de kerk van Saut Eustachius begraven.

XX. HOOFDDEEL.

Les Apophtegmes, ou bons mots des anciens, tirez de *Plutarque*, de *Diogene Laërce*, d'*Elien*, d'*Athenée*, de *Stobée*, de *Macrobe*, & de quelques autres, de la traduction de *Nicolas Perrot* Sieur d'*Ablancourt*. Avec un traité des *Stratagemmes*, & de la bataille des Romains, par *Frontin*.

Dat is,

Kortbondige spreuken der oude, getrokken uit *Plutarchus*, *Diogenes Laërtius*, *Elianus*, *Athencus*, *Stobeus*, *Makrobios*, en eenige andere, volgens de vertaling van *Niklaas Perrot*, Heer van *Ablancourt*. Met een verhandeling van de krijgsliften, en slagorde der Romeinen door *Frontijn*. Te *Parys* by *F. en P. Delaulne* 1695. in 12. 22 bladen.

IK vertale het Griekse woord * *Apophthegma* kortbondige spreuk, om dat het my dus wel de meeste kraft schijnt te hebben; anders konde men 't zelve een zinspreuk, klemreden, vofsten-spreuk, of iets dergelijks noemen.

De

* ἀποφθῆγμα.

De Fransche geven het den naam van *bon mot*, en beteekenen daar mede allerley aardig gezeg van mannen, die vermaard zijn, d'een meer, d'ander min.

Julius Cesar, d'eerste Keizer der Romeinen, die de vryheid zijn's Vaderlands den nek gebroken hebbende der dwingelanden dood stierf, anders een man van heerlijke kennis, word gezegt, een verzameling van dusdanige gedenkwaardige spreuken gemaakt te hebben, welke met verloop des tijds verloren is. Naderhand heeft Plutarchus, een hooggeleerde Griek, des Keizers Trajaans leertmeester, onder vele brave schriften den zelve arbeid herhaald, en, in weêrwil van den voorigen tijd, der vergetelheid ontrukkt.

Onze Rotterdammer Erasmus, en eene Lykosthenes, bragten in hunnen tijd deze zinspreuken by een, dog elk met een byzondere schikking, wel meest uit Plutarchus, en Laërtius, niet zonder vele fouten met haast in 't overzetten began te hebben: waaromme de Heer van Ablankourt, henluider schikking niet goed keurt, en van zijne byzondere zinlijkheid in een voorberigt reden geeft.

't Werk neemt een aanvang met de ernsthaftige spreuken van groote mannen in de aloude historien bekend, uitheemsche, Grieken, en Latijnen.

Daar aan volgen eenige der Lacedemoniers, welker gewoontens, na Plutarchus verhaal, voor af gaan.

Dan ziet men velerley zinrijk gezeg van oude Filozofen.

Wij-

Wijders een lijst aanmerkelijke spreken van verscheide persoonaadjes, juist onder geen zondelingen rang geschift.

En eindelijk zoodanige klemredenen, die enkel vermaak bybrengen, en om haar snakery, of geestigheid, lezenswaard zijn.

Het werkje van Frontijn, daar achter gevoegd, zal zijn byzondere beurt hebben.

Nu lust my van elks wat te peuzelen, en uit die lekkere letter-pastey niets te pikken als dat van mijn smaak is.

't Eerste beerje, dat my graag maakt, is *Cyrus*, die, op zijn sterven leggende, beleed, niet te kunnen gelooven, dat de ziel, na dat ze in een sterffelijk lichaam besloten geleefd had, vernietigd zoude zijn, als ze daar uit verlost was.

Als *Themistokles*, uit zijn vaderland gebannen, tot * *Artaxerxes* overquam, sprak die Vorst. *Och of de Goden mijne vianden altyd zulke gedagten gaven, dat zy kunne beste mannen wechsoegen!*

Wanneer iemand van *Filips* des Macedonischen Konings vrienden gestorven was, en een ander, die hem de tijding bragt, daar by voegde, *dat d'overledene lang genoeg geleefd had: dat's waar*, antwoorde de Koning, *geneg voor hem zelven, maar niet voor my, dewelke hem voor zijne diensten nog niet betaald hebbe.*

Alexander, des voorzeiden *Filips* Zoon, ziende te *Milizen* een menigte beelden der gener, die den overwinning-prijs in de Olympische spelen hadden behaald, vraagde de borge-ry; *waar waren alle die brave mannen, toen uw stad ingenomen wierd?* *Pelo-*

Pelopidas, eenen dwingeland zijn trouwloosheid verwijtende, kreeg van hem tot bescheid; *gy moet lust tot sterven hebben; dog antwoorde flux daar op; dat is, omme de wraak tegen u te verbaasten.* Uit de gevangenis ontslagen, zeide hy, *'k ben aan den tyran verplicht, om dat hy my by ondervinding geleert heeft, dat het gevaar des doods my geenzins konde bang maken.*

Maar wie verwondert zig niet over de liefde, dien de Roomsche Veldheer en Burgermeester *Paulus Emilius* zijn Vaderland toedroeg? Als hy zijne twee zonen verloor, den eenen voor, en den anderen na zijn zegepraal, zeide hy verblijd te zijn, om dat de fortuna al haar razerny tegen hem uytgebuldert, en 't gemeene beste gespaard had.

De matigheid, en edelmoedigheid der Lacedemoniers word wonder breed uitgemeten. *Agésilau* zeide, dat de wetten van Lacedemonien de versmading der wellusten tot grondvesten, en de vryheid tot een belooning hadden.

Thales, een Filozoof van beroemden name, gevraagd, wat hy minst in al zijn leven gezien had, antwoorde, *een ouden Tyran.*

Sokrates, de tijding krieggende dat hy van de Atheensche regters ter dood veroordeelt was, sprak, *En zy zijn van de natuer veroordeeld. Maar (zeide zijn wijf ruffen heide) Gy onrechtvaardiglijk. Wilde gy dan (her vraagde de Filozoof) dat het rechtvaardig was?*

Iemand vraagde *Aristippus*, hoe Sokrates gestorven was? *Zoo als ik wensche te sterven, gaf de man tot antwoord.*

Gy

Gy ziet, lezer, dat ik spaarzaam in 't uitschrijven ben. De reden is, om dat ik in verwarden hutsplot geen zin hebbe. 'k Zal, na 't beziën van de vermakelijke spreuken, strax een eind maken.

De veldheer *Sylla* gaf aan een zekeren slegzen Poet voor eenige voddevaarzen, op hem gemaakt, een stuk gelds, en voegde daar by, *dat is op die voorwaarde, dat gy'er nooit meer zult maken*, en daar meê zond hy den kruk wech.

Keizer *Augustus*, niet willende lijden, dat een Borger, niet verre van hem in den Schouwburg zat en at, zeide tot hem; *als ik wil eten, dan ga ik t'huis*. Maar hy kreeg van den man tor bescheid; *dat is, om dat gy geen vreeze hebt van uw plaats te verliezen*.

Een quade pleiter vraagde, na zijn gedaan vertoog voor een misdadige, *of hy de regters dan tot geen medelijden had bewogen?* Och ja, sprak een uit den hoop, *zy hebben al lang medelijden met u gehad*.

Achter de spreuken der Lacedemoniers, staan ook eenige weinige van Lacedemoonsche vrouwen, uit welke een meer dan mannelijke moed, en overgroote trouwe tot haar vaderland blijkt, dog ik hebbe onder die te vergeefs gezogt na het gezeg van zekere Lacedemoonsche jonge dogter, elders zoo my heugd gelezen, en zoo wel, als het beste dat ik in dit gansche boek leze, der opmerkinge, mijns oordeels, waardig.

Deze, als ze gevangen zijnde, en staande voor slavin verkocht te werden, van iemand gevraagd

vraag wierd, *als by haar kost, of ze dan wel vroom zoude zijn?* sprak hem ernstig aanziende toe, *ja al koopt gy my niet.* Treffelijk voorwaar, en beter als een menigte verzierde spreuken der gener, die een rooden letter in den Almanach hebben.

HET werk van Frontijn, hier na volgende behelst drie boeken, die het opschrift van * krijgsvonden, of krijgsliften hebben, om dat ze beschrijven vele voorbeelden van konstenaryen, en looffelijk bedagte, of uit de vuist verzonne streken, van welke d'aloude veldoversten, en oorlogs-bazen zig bedienden, 't zy in 't open veld, belegeringen, of gevegten, tot misleiding hunner vianden; dikwils als het op 't nijpen aanquam.

Het eerste handelt van 't gene voor den slag geschied.

Het tweede na den slag.

In het derde word geschreven van 't gene in den slag zelve voorvalt.

Achter deze drie volgt nog een vierde boek, dat eigenlijk van geen krijgsliften, maar verley zaken, in 't oorlogen te pas komende, spreekt, en tot een aanhangsel der voorgaande stoffe dient.

De gezeide voorbeelden beslaan in yder boek verscheide hoofddeelen.

't Eerste van die doet ons zien uit de vonden van Karo, Lelius, Cesar, en andere, hoe men zijn voornemen voor den viand moet bedekt houden.

Gy moet weten, Hollandsche lezer, dat Fron-

* *In 's Grieks στρατηγικα.*

Frontijns beschrevene krijgskisten haar aardigheid en konst wel hebben, als men die aanmerkt na den ouden tijd, in welke ze voorvielen, en na den goeden uitflag, dien ze kregen; maar zien we op de dootrapte konsten, die d'oorlogvoerders dezer tijden in 't werk stellen; al dat Roomsche werkje is enkel kinderspel, nauwelijks der meldinge waard.

Die cere (zeker segt genoeg) hebben de Christenen thans boven 't Heidendom, dat zy wel duizendmaal beter verstaan het steden-belageren, verdelen, branden, blaken, moorden, vechten, en elkanderen op ongezane wijzen een krijgskans af te zien, als d'oude Romeinen.

Daaromme zal 't hen belachelijk voorkomen 't gene Frontijn in het tweede hoofdstuk als een konstige verspieding van Scipio aantee kent, te weten, dat die groote Veldheer, omme 't leger van Syfax te verspieden, onder schijn van zeker paard, dat hy wilens tot den viand had laten overlopen, weder te eischen, een gezantschap derwaarts zond, 't welk hem van de geschapenheid der viandlijke magt berigt deed.

Immers zoo gemeen is 't, dat d'oude Karo, willende den staat van zijn 's viands leger weten, 3000 soldaten uitzond, om maar eenen soldaat van de viandlijke lijfschutbenden te vangen, dewelke by hem gebragt zijnde alles beleed, wat men hem vroeg.

Voor zulke, die begerig zijn meer voorbeelden van dergelijke krijgskisten te hooren, ontbreekt hier geen stoffe.

Paulus

Paulus Emilius, als hy in den oorlog tegen die van Lukaniën genooddrukt was, een wijl voor, en in 't gezigt der viandlijke vloot te deinzen, bedekte de flank zijner benden met gevangen en: waar door de vianden, vreezende hun eigen volk te dooden, niet schoten.

Vraag de Fransche krijgsmannen onzer dagen eens, of ze veel zwaarigheid zouden maken, op een deel gevangen en te schieten, om teffens hunne vianden afbreuk te doen.

IV Hoofdst. i. b.

Als Hannibal qualijk kans zag, om zijne Olifanten over een diepe rivier te doen zwellen, liet hy een van de kloeksten onder 't oor een wonde geven door een soldaat, die strax in 't water sprong. 't Beest, brullende van toorn, liep den soldaat na, en sprong vliegens ook in den stroom: 't welk alle de andere navolgen. VII Hoofdst. i. b.

Maar zie daar, na dat ik mijn tijd met lezen hebbe doorgebracht, ontzakt my de lust van meer staaltjes uit te schrijven.

XXI. HOOFDDEEL.

Het een en 't ander nieuws, tot de boekery behoorende.

I.

IK kan niet bedenken, hoe 't bykomt, dat in de uittreksels der twee jongstledene maanden pag. 82, de 6de regel van onderen, 93 staat.

Lees het IIode.

VIII Deel.

A a

II.

II.

Het word mooy weër, lezer. Maak u klar, om met my, als de Zomertmaand zal verschenen zijn, in den kostelijken tuin van *A. Muring* te gaan.

III.

De Natuurgeheimen van den Hr. A. V. Leeuwenhoek te bekijken, heeft my voor deze reis niet mogen gebeuren.

IV.

By *Frederik Haring* te Leiden is gedrukt het Griekse Woordboek van *Valerius Harpokration*, met aantekeningen en aanmerkingen vanden Heere Hoogleraar *Jakob Gronovius*. Daar komt by niet alleen *Henriks Stefanus* verhandeling over de plaatsen uit *Isokrates*, maar ook zelf de aantekeningen en aanmerkingen van *Henrik Valezius* [voor dezen gedrukt] in 4.

Ik behoeve van dit werk den Hollanders niets met al te zeggen (want het is een lekker beetje voor taalkenners) en den geleerden, die het niet kunnen ontberen, dit alleen; dat de Frankeische Professor, die *Harpokration* voor henen uitgaf, in dezen druk deerlijker wijze door de spitsroeden word gejaagd.

V.

De *Memoria Cossioniana*, ook by *F. Haring* en van den zelve Heere *Gronovius* uitgegeven in 4, lust my eerstdaags in een uittreksel te brengen. Het deert my, dat in deze gebougenisse van *Kosson*; de geheugenisse van den Neerduitschen Dichter *Joachim Oudaan* door den Professor zoo bijster ten spot word gesteld.

VI.

VI.

Manuductio ad jus Canonicum, que ejusdem originem, institutiones, ac fundamenta, & quicquid in eo primitivè ac precipuum complectitur. Auctore ANTONIO MATTHÆO, Juris in illustri Academia Lugduno-Batava Professoris.

Dat is,

Inleiding tot het geestelijk regt, behelzende deszelfs oorsprong, inzettingen, grondvesten, en al wat daar in het voornaamste is, door *Antoni Mattheus*, Regtsgeleerd Hoogleeraar te Leiden in 8. by den zelve F. *Haring* gedrukt.

Die dit doorwroegte kort begrip leest, zal den Hooggeleerden Heere *Mattheus* bedanken, dat hy hem de moeite heeft benomen van het heele * *Wetboek der Roomsche Geestelijke*, en bygevolg vele grollen, te doorlezen.

VII.

Nog heeft *Frederik Haring* gedrukt en uitgegeven de *Huishouding Gods in zijn Kerk*, van de geboorte van *Izaak*, tot aan de verzoening tusschen *Jakob* en *Ezau*, door *Petrus van Staveren*, in zijn Ieven Bedienaar des H. *Evangelijs* in de gemeente *Jesu Christi* tot *Leiden*. Hier is agter aangevoegd de verhandeling over de *historie van de metalè slange*, en eenige andere aanmerkelijke *Bibellstoffen*, van den zelve *Auteur*. in 4.

Voor tien jaren gaf de Hr. van *Staveren* het eerste stuk in 't licht: in 't jaar 1694 liet zijn Zoon *Johannes van Staveren*, toen *Predikant* te

A a 2

Noot-

* *Corpus Juris Canonici.*

372 *De Boekzaal van Europe*,
Nootdorp, thans te Alkmaar, het * tweede
uitgaan, en deze geeft ons nu ook dit derde,

*Het laatste en overdierbaar pand
Van zijn's vermaarden Vaders hand,*

die zes dagen voor zijn dood, de laatste text-
woorden dezer verhandelingen van Gods Huis-
houding op het papier zettende.

VIII.

*Friderici Spanhemii F. de Varia & libera Ec-
clesiarum Politia, deque Anglicano Episcopatu,
animadversiones, adversus nuperum criminato-
rem.*

Dat is,

Fred. Spanheims F. Z. aanmerkingen over de
verscheide en vrye Kerkregering, en 't ampt
der Engelsche Bisschoppen, tegen zekeren on-
langs opgestanen beschuldiger. Te Leiden by
Frederik Haring. in 8.

In dit werk verzet zig de Heer Spanheim te-
gen den Heer vander Waayen met zonderlingen
ernst, der lezinge waardig.

IX.

Gebrek van tijd doet my tot de volgende
maanden sparen het *Medulla Grammaticarum
Hebraicarum &c.* Dat is. *Merg der Hebreu-
sche Spraakkensten* enz. Geschreven door den
grooten en vermaarden kenner dier gewijde tale
den Heere *Everard van der Hooght*, Predikant
te Nieuwen-dam, by Gerard Borstius te Am-
sterdam nu versch uit de persse gekomen, en
wat daar toe behoort.

X.

* *Zie de Boekzaal Jul. en Aug. 1694.*

X.

Mitsgaders de Heydelbergse Katechismus, in de Nieuwen-dammer Kerk verhandeld door den zelve*n* E. van der Hooght, t'Amsterdam by J. Hardenberg gedrukt, beide in 8.

XI.

Engelbregt Bouguer, boekverkooper in 's Gravenhage, heeft gedrukt *Petrus verlost u de magt van zijn misbruikers*, of een schrifmatige verklaring en geestelijke toepassing van 2. Petri cap. I. v. 3. II. Nevens een onderzoek over de 86 vrage van den Heidelbergse*n* Catechismus enz. Door Pontiaan van Hattem, voor dezen Predikant op Philipsland, nitgegeven tot een vertoog van de regtzinnigheid des Auteurs. in 8.

XII.

By den zelve*n* is te bekomen *de gehelede Wereld*, verdeeld in IV deelen, zijnde een Satyrische beschouwing van allerhande staten van menschen, nevens een korte samspraak over het gebruik der Letteren in de hedensdaagse Ipelkonst door den beroemde D. V. N. in 8.

XIII.

Eenvoudig bedenken, zijnde een brief, aan zeker vriend geschreven over de *geboorte der Zoons* en van den *tijdelijken dood der geloovige*. Nieuwlings tuschen de Heeren Professoren in de heilige Theologia Herm. Alex. Rebl. & Camp. Vitringa, tot Franeker geventileert: waar in, by toeval, de leere van de *heilige Drie-eenigheid*, en van de *Godheid Jesu Christi*, op een bevatelijke wijze werd voorgesteld, tot gemeene nut-

374 *De Boekzaal van Europe*,
nuttigheid der Christenen ten druk bevordert.
Door Zacharias Webber, Z. F. t'Amsterdam
by Andries van Damme, 1696. in 8.

XIV.

ITALIAANSCH BOEKNIEUWS,

getrokken uit een tweeden brief van den
Heer Antoni Magliabechi, Opzender
der Boekzaals van zijn Vorstelyke doorlug-
tigheid den Grootbarzog van Florence aan
den Heer Antoni van Leeuwenhoek ge-
schreven, uit Florence den 23sten van
Wynnaand jongstleden.

I.

Ephemerides barometrica Mutinenses anni
1694 una cum disquisitione cause ascensus
Mercurij in Toricelliana fistula, juxta diversum
status statum Bernardini Ramazzini M. P. Ad il-
lusterrimum & celeberrimum virum D. Lucam
Schrookium, Academie Cesareo Leopoldinae na-
turae curiosorum praesidem. His accessere episto-
le excellentissimorum DD. Jo. Baptista Bocca-
badati, J. V. D. & Francisci Torti M. P.

Dat is,

Wetkundige dagregisters van Modena des
jaars 1694, teffens met een onderzoek van de
reden der op en neer dalinge des quikzilvers in
het weerglas van Torcelh, na den verscheiden
stand van de lugt, door Bernardijn Ramazzini
Arts, aan den zeer vermaarden Heer Lukas
Schrook voorste van de Keizerlijke Akademie
der Natuerzoekers. Hier by komen de brie-
ven

ven van de E. Heeren J. Baptist Bokkabadati, Regtsgeleerde, en Francois Torti, Arts. Te Modena by A. Kapponi en H. Pontiroli, 1695. in 8.

II.

Istoria Musica, nella quale si ha piena cognizione della Teoria, e della pratica antica della Musica harmonica, secondo la dottrina de Greci, i quali inventata prima da Jubal avanti il diluvio, e poi doppo ritrovata da Mercurio, la restituirono nella sua pristina e antica dignita: e come dalla Teoria, e dalla pratica antica sia poi nata la pratica moderna, che contiene la pratica del contrapunto. Opera non meno utile, che necessaria, a chi desidera di studiare in questa scienza, di Gio. Angelini Bontempi Perugia.

Dat is,

De Zangkundige historie, vervattende een volle kennisse van de beschouwinge en oude oeffeninge der overeenstemmende Zangkunde, volgens de leere der Grieken, die dezelve eerst van Jubal voor den Zondvloed gevonden, daarna van Merkuer wedergevonden, in haar vorige oude waardigheid hebben hersteld: en hoe uit de oude beschouwing en oeffening namaals ontstaan is de hedensdaagse oeffening, welke de oeffening van het partyspelen behelst. Een werk, niet min nut, als noodzakelijk voor de gene, die deze wetenschap zoeken te leeren, door Joh. Angelini Bontempi van Perugia. Te Perugia by Konstantini, 1695. in fol.

III.

Te Urbino word een boek van den Heere Scaramucci, eerste Arts van die stad gedrukt.

Aa 4

IV.

IV.

De Heer *Pietro Paolo Boscà*, Opziender over de beroemde Ambroziaansche boekzaal van Milanen, schrijft aan den Heer Magliabechi, dat hy hem in 't kort zal zenden zijn Martelaars-lijst der gemelde stad Milanen.

V.

Ook heeft de Heer *M. Henrik Noris*, Vaticaansch boekbewaarder, hem laten weten, dat binnen twee maanden te Rom en zijn verantwoording tegen zekeren naamlozen Schrijver zal uitgaan.

VI.

De Heer *Zaccagna*, Onder boekenbewaarder van 't zelve Vatikaan, laat te Roome drukken eenige Griek'sche Schrijvers, nooit te te voren uitgegeven, met zijn korte aantekeningen.

Hier volgt nog wat anders.

XV.

Zoo aanstonds komen my 't huis, *Principes de Physique par Nicolas Hartzoecker.*

Dat is,

De Beginsfelen der Natuerkunde door *Niklaas Hartzoecker*. Te Parijs by *J. Anisson* 1696. in 4.

Verlangt gy niet, liefhebbers, die laatstmaal de *Verrekijk-kunde* van dezen welervarenen Filozooft zaagt, u zelven in dit werk te verlustigen? Ik, voorwaat.

XVI.

XVI.

Het Hof van St. Germain in zijn binnenste, beginnende van 't jaar 1690 tot 1695. Zijnde een pertinent relaas, van 't onthaal dat de Protestanten aldaar in die tijd hebben genooten. Opgedragen aan de Malcontente Protestanten van Engeland. Uit het Éngels vertaalt door H. G. t'Amsterdam, by *Daniel van den Dalen*, 1696. in 4.

XVII.

De Waarheid ontwerd van voor-oordeelen. Door een gefonde redenkavelinge over de zes niernatuerlijke dingen, waar in getoond werd, dat het bloed kan pecceren in snelheid, en hitte, en dat men somtijds te weinig de zoo genaamde Scheurbuik heeft. Met een voorreden over de Kinderpokjes. Mitsgaders eenige aanmerkingen over de *fermentatie* en hoofdstoffen. Waar in de dwaling van 't *Acidum* en *Alkali* klaar werd aangewezen en wederlegt. Door *Johan Baggaert* Med. Doctor tot Middelburg in Zeeland. Tot Middelburg, by *Michiel van Hoekke* 1696. in 8.

XVIII.

Afbeelding van een waar Dienaar des Nieuwen Testaments; in het keurlijk cieraad van voorbeeldelijke Godzaligheid; welke op 't kragtigste word aangedrongen, door *Simon Oomius*, Doct. der H. Theologie en Jesu Dienaar te Kampen. t'Amsterdam by *Daniel van den Dalen*, en tot Leiden by *Fredersk Haring*, 1696. in 4.

Na vele wederwaardigheden en een lange quijn-ziekte is overleden de gekerde Jakob Tollius, wiens *Insignia itinerarii Italici, quibus continentur antiquitates sacrae*, het laatste, dat hy heeft nitgegeven, by F. Halma, en W. vande Water t'Utrege nu pas gedrukt zijn.

Zou de wereld wel hoe langer hoe onrustiger werden? denk ik. In Engeland word men genoodzaakt, vervloekte Konings-moorders en Rijks-verraders' te straffen. In Vrankrijk plágt men de gene, die na hun beste geweten God pogen te dienen. In Duitschland is nog onlangs een paar menschen om zoo genaamde toovery verbrand. In Polen wil men venijn-mengen. In Spanje verbied de Inquisitie de boeken, die de Jezuiten met hunne Santen hebben gevuld; en van Lissabon word geschreven, dat de Inquisitie aldaar in den kerkor heeft geworpen een Kastiljaansch paard, met zijn meester: weetje, waarom, lozer? om dat het paard kan danffen, en eenige ongewone kunsjes doen, die 't geleerd heeft; en dat schijne die wijze Inquisitie-heeren na den mitsfaard te rieken. God dank, dat we in Holland zulke quade stoknarren niet hebben: de gasterde mogen daer althans wat hekelbeioven en hekelbaarzen tegen elkanderen schrijven, maar die woorden gaan in 't lijf niet; zoo iemand in een regtvaardig en overpoezig Latijnsch Steekschrift vermaak scheidt, die kan de *defensio* van den verzienden *Ruggerus Hermannides* eensdeurutzelen.

AAN-

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

MAART EN APRIL

1696.

HISTORIE DER REFORMATIE VAN DE KERKEN VAN VRANKRIJK.

Pag. 179

Dit is het uittreksel van 't derde deel.

Dood van Lodewijk den XIII en den Kardinaal
de Richelieu. 198

Kerkvergadering te Charenton. 199

Quellaadjes den Gereformeerden aangedaan. 200

Lodewijk de XIV word, pas 14 jaren oud, meer-
derjarig verklaard. 201

Gedenkwaardig bedrijf van Kromwel ten dienste
der Gereformeerden in Piemont. 203

Zijn allergeedenkwaardigste penning. 204

Het verderf der Gereformeerde word voortgezet.
204

En het Edikt van Nantes ontzenuwd. 208

Vrankrijks schielijk gerezene grootheid. 209

Knibbeleryen der geestelyke. 210

Hoog-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Hoopgaande vervolgingen.</i>	212
HERSTELLING VAN DE GENEES- KUNST DOOR B. DE MOOR.	
<i>Dit is het uittreksel van de twee laatste boeken.</i>	
<i>Scherpe en veelvuldige ziekten.</i>	216
<i>Wonden in de maag en darmen.</i>	217
<i>Beschrijving van die plaag.</i>	218
<i>Sprouw & dood, pols, en pis.</i>	218 219
<i>Bygeloozigbeden in 't onderhouden der gezondheid</i>	220 221
<i>Slapers, geesten quisters, en mestbuiken.</i>	221 222
<i>Tabak, Thee, en Koffi.</i>	222 223
ALCIATUS BRIEF, EN ANDERE GE- LEERDE STUKKEN, UITGEGEVEN DOOR A. MATTHEUS.	225
<i>Kloosterleven misprezen.</i>	226
<i>Opkomst van den vogel van Benedikt, en Frans</i>	227
<i>Gedenkwaarde brieven.</i>	229
<i>Graschrift van Broer Knelis.</i>	230
<i>Verbeelding van dien onslak.</i>	232
<i>Zijn woorden wegens den Hartog van Alva.</i>	234
STEFANUS DE DIAKEN VAN A. MOONEN.	235
<i>Zaatsloeiende vaarzen van dien Dichter en Pre- diker.</i>	237
<i>Griekse Zoden beschreven.</i>	240
<i>Waar over zy tegen Stefanus getwistredent hebben.</i>	
<i>Dit is maar een proeffje van volgende uittreksels</i>	242
K. VITRINGA VAN DE OUDE SY- GOGE.	243
<i>Dereien eerste hoofddeelen van het laatste stuk.</i>	243
<i>Harders, Leeraars, Oversten.</i>	244
	Op-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Opzienders, Bisschoppen.</i>	245
<i>Manieren van prediken, en onderwijzen.</i>	247
<i>Of de kerkban in 't N. T. te vinden is.</i>	249
<i>Aalmoessen, en bezorging der armen.</i>	251
A. VAN DALE WEGENS DE AFGODISCHE WICHHELARYEN ONDER HET O. T.	252
<i>Vijf eerste hoofdstukken der derde verhandeling.</i>	
<i>Vogelwichchelaars, en dergelyk gespuis.</i>	253
<i>Goochelaars, Starrekijkers, Droomuitleggers.</i>	254
<i>Zonderlinge historie van Tiberius en den Starrekijker Trasullus.</i>	255
<i>Lotramers, engelukzeggens.</i>	257
<i>Tooveraars, en Bezweerders.</i>	259
<i>Verder bygeloof der Oude.</i>	260
CHRISTELIJKE WONDERSPREUKEN VAN M. JORNA.	261
<i>Stichtelijke wijze van preken.</i>	262
<i>Arme van geest beschreven.</i>	264
<i>Ernstige toepassing.</i>	266
<i>Kampbuiszens woorden.</i>	267
J. VAN DER WAEYEN OVER HET ZEVENTAL.	268
<i>Zonderlinge aandacht der ouden op dit getal.</i>	269
<i>Schets van zeven tyds-omloopen.</i>	270
FONTein DES HEILS DOOR H. SIBERSMA.	271
<i>Zeer duidelijke verhandeling van den Heidelberg-sen Katechismus.</i>	272
<i>En des zelfs beknopre inhoud.</i>	273
TOGTEN NA 'T ZUIDEN EN NOORDEN.	274
<i>Omstandig verhaal van alle de gene, die den Aardkloot</i>	kloot

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

kloot hebben omgezeild.	276
<i>Ferdinand Magellaan, Frans Draak, Thomas Kandsch, Olivier van Noord Poris van Spilbergen, Willem Schouten.</i>	
VERVOLG VAN HET VOORGAAN- DE ENGELSCH BOEK.	285
<i>Beschrijving van alle Zeetogten na 't Noorden.</i>	286
<i>Reis van W. Barentszoon, verzeld van Heemi- kerk.</i>	289
<i>Overwinteringen in Groenland.</i>	293
<i>Reis van Frederik Maarsensz.</i>	296
VERDEDIGING VAN HERMAN REINSKES.	297
<i>Hoofds gezeg van de Memmonitèn.</i>	298
<i>Eenvoudig verhaal van Reinskes.</i>	299
<i>Goede en quade Mennisten.</i>	300
<i>Reinskes komt tot kennisst van Christus verdien- sten.</i>	301
VERVOLG VAN KROMWELS LE- VEN.	303
<i>Karel de II slaat in Schotland d'Engelsche.</i>	304
<i>Kromwel trekt hem tegen, en behaalt een groote overwinning.</i>	307
<i>Zijn bedrijf in Edenburg.</i>	308
<i>Overstoote stoutheid van den allerstouften Krom- wel.</i>	309
<i>Hy geeft het Parlement de schop.</i>	311
<i>Dood van Ireton, en tweede huwelijk van zijn We- duwe, Oliviers dochter.</i>	312
<i>Doortrapte handel van Kromwel, en zijn wijf. Karel de II trekt met een kloek leger op hem aan.</i>	314
<i>Dog word deerlijk geslagen, en vlugt na Frank- rijk.</i>	317
	OP.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
OPVOEDING DER KINDEREN.	319
<i>Wie by de Engelsche Gentleman genoemd word.</i>	320
<i>Aardig gezeg van een Filozooft.</i>	321
<i>Hoe men de kinderen moet gewennen tot deugd.</i>	324
<i>En hen met geen bullebakken vervaard maken.</i>	325
CHRISTELIJKE LEERE VAN K. VI- TRINGA.	328
HISTORIE VAN DEN AMSTERDAM- SCHEN OPROER.	330
OOSTERSCHE SPREUKEN.	332
<i>Waar uit dit werkje is getrokken.</i>	333
<i>Stout gezeg van een Turk.</i>	334
<i>Loosheid van een Valsch Profeet.</i>	336
<i>Een andere, niet minder.</i>	337
<i>Bet vertellingen, die niet onaardig zijn.</i>	338
<i>Fijne leerregelen.</i>	342
BRIEF OVER 'T GEVOELEN VAN D. P. V. HATTEM.	344
HET LEVEN VAN SCARAMOU- CHE.	354
KORTBONDIGE SPREUKEN DER OUDE.	362
<i>Fraay gezeg van Cyrus.</i>	364
— van Artaxerxes.	364
— van meer andere.	365
<i>Dog byzonder van een Lacedemonisch meisje.</i>	366
<i>Frontijns werk van de krijgslisten.</i>	367
<i>Het een en 't ander nieuws tot de Boekery behooren- de.</i>	369
<i>Italiaansch Boeknieuws.</i>	374
<i>Wat nieuws uit Portugaal.</i>	377

In de uittreksels van de historie der Re-
formatie in Vrankrijk daar *Luçon* staat, lees
Luçon.

Lees p. 185 ἐπίστα.

DE

BOEKZAAL

VAN

EUROPE,

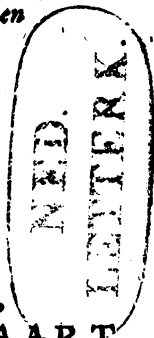
Gesticht door

P. R A B U S.

M E Y en J U N Y,

1 6 9 6.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1 6 9 6.

OPDRAGT

aan den Heere

ABRAHAM

VANDER

HEUL,

Regtsgeleerde.

DIt vier en twintigste stukje van mijn Boekzaal, in d'eerste opening den gemaklijken tuin van *Munting* vertoonende, aan UE toe te zenden schoot my te binnen, tefens met de geheugenis-verversing van UE minzaam onthaal, dat ik meer als eens op de plaats van UE Heer Vader genoten hebbe: een woning, dien ik gewoon ben, in de praat met UE Neef, mijn drukker, den kromnaam van een gerust *Republijkje* te geven.

Om bet waarheid te zeggen; toen

B b 2

ik,

O P D R A G T.

ik, hoewel gansch geen snoeyer, in dit eerste uittreksel bezig, van bolle rijpe pruimen sprak, en, haar sap voor *hemelsch kandeel*, van de zon gekookt, my der penne liet ontdruipen, dagt ik *aanstonds*, dat het met meer reden mogt gezegt zijn van UE weergaëlooze Meloenen, in UE tuin jaarlijks op een zeer keurige wijze uit echten bedde voortgeteeld. 'k Heb 'er in de maagdom van dit jaar de bladen van gezien, en ben niet onwillig, leve ik zoo lang, op UE gedane aanbod, de vrugt dier *aangename kweekerye* te komen kuffen.

We lezen, dat de Hartog van Klarence, broeder van den Engelschen Koning Eduard de IV, uit verley paden na d'andere wereld de malvezey-pijp voor de keur nam; maar had hem UE meloen-sap mogen gebeuren, ik zorge van zijnen 't wegen (om met Hoofd te spreken) dat hy vyeriger om een lange dood, dan

O P D R A G T.

dan lang leven zou gebeden hebben.

Dog waar toe langer den bazuin geblazen van UE allersmakelijkste aardvrugten, zonder van UE groote lust tot brave boeken te reppen? Zie daar, ik kome een lapje uit UE dieren tijd scheuren, verzoekende, deze toeëigening aan te zien juist niet ter voldoeninge van UE vernuft, dat zoo fijn als UE tong is, maar ten openbaren blijke, dat ik erkenne te zijn, die UE Vader, den Heere *Salomon van der Heul*, by dezen gediensftiglijk groete,

MIJN HEER,

*UE verpligte vriend
en Dienaar*

Ih Zomermaand
1696.

P. R A B U S.

*Dat den lezer dienstig is te weten,
zal achter de uittreksels staan.*

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE.

MEY en JUNY

1696.

I. HOOFDDEEL.

*Nauwkeurige beschrijving der Aardgewas-
sen, waar in velerley aart en byzondere ei-
genschappen der Boomen, Heesters,
Kruiden, Bloemen, met hare Vrugten,
Zaden, Wortelen, en Bollen, nevens
derzelver waare voortteling, gelukkige
aanwinning, en heilzame geneeskragten,
na een veeljarige oeffening, en eigen onder-
vinding, in drie onderscheide boeken,
naauwkeuriglyk beschreven worden door
den Heer ABRAHAM MUNTING,
in zyn leven Hoogleeraar der Genees- en
Kruidkunde in de vermaarde Akademie te*

Bb 4

Groe-

390 *De Boekzaal van Europe,*
Groeningen. Nu eerst nieuwelyks uitgege-
ven, en met meer dan 250 afbeeldingen,
alle naar 't leven geteekend en koninglyk in-
keeper gesneden, versierd. Met nodige
registers verrykt. Te Leiden by Pieter
vander Aa, en te Utrecht by François
Halma 1696. in folio bladen behal-
ven de pruten.

UITTREKSEL DER TWEE EERSTE BOEKEN.

Schoon ik van kindsbeen af niet zeer zoet op
ruinvermaak geweest ben, en thans noot
gewoon, uit eigen beweegenisse eenigen bloem-
of kruidhof te gaan doorwandelen; echter wil
ik gaarne bekennen, dat deze Lusthof van den
Heere Munting my meer als een uurtje heeft
ontdragen.

Namtelijks de brave Drukkers hebben geene
kosten nog moeiten gespaard, omme alle ge-
wassen, dat isse voorkomende, ontswel-
kelijk te maken, en gelijk als in een altijd frissen
lentetijd vóór onze oogen te doen bloeyen;
dóór welk gadeloos en bly schouwspel mijn
geest, als opgetogen, zig te binnen brengt den
ruin van Alcinoos, dien * Hommer, onder ve-
lerley dierlijk loof werk, met zijn Dichtpen-
sel dus afschildert.

* Odyss. lib 7.

Ἐνθα ἃ δένδρεα μακρὰ κεφύκη τηλεθόων-
τα,

Ὅγκυαι κ' ῥοιαί, καὶ μηλόαι ἀγλαόκαρ-
πι,

Σῦκαι πε γλυκεραὶ καὶ ἑλαΐαι τηλεθώ-
σαι.

Τάων ἔπι παρὰ δασίλο), εἰδ' ὄπι λεί-
πει

Κείμαι) εἰδ' ἑρως ἐπιτήσι), ἀλλὰ
μάλ' αἰεὶ

Ζεφυρήν πνείσσει τὰ μὲν φύει, ἀλλὰ ἃ
πίσσει,

Ὅγκυη ἐπ' ὄγκυη προΐσσει, μῆλον δ' ὄπι
μῆλω,

Αὐτὰρ ὄπι σαφυλῆ σαφυλῆ, σῦκον δ' ὄπι
σύκω.

Dat is, ten naasten by, want het valt my
zoo uit de pen,

Men ziet in dezen schoonen tuin
Veel boomen, groen, en hoog van kruis,
Daar yder zyn bekomst kan krygen
Van peren, appels, zoete vijgen,
En groene olyven fris van smaak.

Maar d'alleraangenaamste zaak
Is, dat men d'er geen freuit ziet minderen;
Bb 5 Want

392 *De Boekzaal van Europa;*

Want kou nog hitte kan verbinderen

In Winter of in Zomer-tijd

Dat het gewas ooit schade lijdt.

't Zacht Westwindje helpt het bloeyen,

Doet appelen en peren groeyen,

En druif op druif met dikken tros,

En vÿg op vÿg met bos by bos.

Zulk eenen duurzamen bloei verschaffen de zinnelijke konstafereelen, waar aan teiken-penne en stift magtig is geweest al het natuurlijke, behalven verw en geur, by te zetten. Was 'er dat by, en mogt dan onzer aller Vader Adam, na verloop van ruim vierduizend en ettelijke honderd jaren zijn aanzigt eens uit den yzeren slaap opheffen, wisselijk zou de Man zig vervrolijken in de schets van zoo vele vrugten der aarde, die bequaam zijn om een ander Eden te stofferen; alwaar hy eertijds, toen hem zijn ramp nog niet dwong de handen aan schop en spaë te slaan, zijn wellust schepte.

————— * *In 't zien der goude bladen,*
Met paarlen van de lucht, den zilv'ren dauw,
geladen.

Daar elke stam en struik, daar allerhande groen,
En vrugt gevonden wierd in eener ley seizoen.

Gy ziet, lezer, als eenig vermaak mijn hart streelt, dat dan mijn dichtader lichtelijk, gelijk de boezem eener landsdouwe van kruiden en telgen, aan 't zwellen geraakt: derhalven wil ik liever, omme u niet al te graag na deze
fnoe-

* *Nagevolgt uit Vondels Lucifer.*

snoeperyen te maken , het rijmen afbreken , en met u ; volgens belofte , den hof eens omwandelen , na dat gy dit volgend kort berigt voor af zult verstaan hebben.

De naarfte en in de hovenier-konft ten uiterften ervarenere Heer Munting gaf in 't jaar 1672 zijn * *ware'oeffening der planten* in 't licht , als een voorlooper van dit groot werk , die , hoewel in vele deelen onvolmaakt , nogtans tien jaren daar na herdrukt wierd. Onderwijlen had hy , door een geduerige bezigheid en ondervinding bet en bet geleerd zijnde , het gezeide boek tot dien stand , in welke het nu op een heerlijke wijze voor der Neêdlander en oogen praalt , afgewrogt , en reeds in drukkers handen overgereikt , wanneer hem de dood beliep , en uit zijn Groeningfch Paradijs wechrakte ; daar hy tot het einde zijn 's levenstoe niet flegts gezweet had in 't voortfokken van boomen , planten , kruiden en bloemen , die in onze landftreken bekend zijn , maar ook die hem van Ooft en West waren toegezonden , en welker zaden de meefte kruidkenners nimmer verwagt hadden , dat hy onder onze lucht zoude konnen opqueeken.

Dit was de konft , liefhebbers , welke de geleerde man na veler jaren arbeid vroed wierd , en waar van hy de vrugten , zoo rijkelyk als de drukkers hunne kostelyke uitvoering , ten gemeenen beste wilde geven , omme alle handhavers van hoven niet flegts uit de befchrijving en afteekeningefl der boomen , bloemen , en planten , na 't leven gedaan , te doen kennen , hoga-
danig

* In quarto.

danig yder derzelve zig voor 't oog uiterlijk opdoet, maar ook haar kragten, en gebruik; zoo tot onderhouding der *Gezondheid* (de kostelijkste schat van 't menschdom, die aan de hoo-ger hand der *Vryheid* gaat) als tot afwering en genezing van qualen, die ons lichaam niet zel-den aantasten.

Hebr gy dit begrepen? wel aan, gy zult uw geld niet beklagen, dat verzekere ik u, zoo haast als gy uwe oogen met die allerzuiverste ge-was-verbeeldingen, en uw vernuft met aanwij-zinge der heilzaamste Artzenyen zult verlustigt hebben.

IN het *eerste* der drie boeken, die dit wich-tig werk uitmaken, zien we allerley boomen, en derzelve zeldzaamste en aanmerkelykste in printen. Ze hebben na den rang van 't A B den *Appelboom* aan 't hoofd van haar slagorde staan, met zeer vele soorten, onder welke een *lage, zonder bloeijsel* des Heeren Muntings keurlyke beschouwing waardig is bevonden. Wy kon-nen daar névens leeren, hoe men, altijd vrugt-bare boomen kan winnen, de vrugten goed en zonder verrotting houden, de bladen en bloef-sems tegen het vliegend en daar uit voorkomen-de kruipgedierte beschermen; en eindelijk, wat bate en schade den Appelsnoepers te wag-ten staar.

De *Oranje-en Citroen-boom* heeft wat meer werks in. Trée wat nader, kijkers, bezie met my eens aandagtiglyk hare verscheide soorten, voor al dien cierlijken * *Oranje-appel*, vol gul-de strepen. Welk een glans! welk een lieffe-lijk-

* Fol. 8.

Mex en Juny 1696.

395

lijkheid ! hy moet van alle aardſche lekkerny walgen , die zoo ſchoon een ooft met zijn gezigt niet opflokt.

Was de Manninne Eva hier , hoe hachelijk ware het , of haar dertele hand zoude zig aan die aantrekkelijke vrugt verlaſten. Maar !

*'t Was jammer , zoo men die ontwydde met de handen ,
Hoewel 't gezigt den mond bekoort tot waterſtan-
den.*

Of heeft iemand meer zin in den *Granaatboom* ? Dat is zoo wonder niet. Haar zuivere en overaangenane vrugt is zeer begeerlijk , en deſzelfs vorm , van ſcharlaken , gele zijde , en rozenrood oulinx door Mozes aan den onderſten zoom van des Hooge Prieſters rok gezet.

Wat zal ik zeggen van den *Vygeboom* , haar deugd , voedzaamheid , en heilzamen aart ! of van den *Bannien-boom* , in Amerika , Azia , en Afrika mer bekend , dan by ons ? Den *Pereboom* , hier naaſt aan volgende , den *Queboom* , *Karſt-boom* , en *Noceboom* kent men in Europe beter , gelijk ook den *Pruimboom* , hoewel deſzelfs vrugten in 't eene gewest milder , en lieffelijker zijn , dan in 't ander ; voornamentlijk daar het ſap door de Zon tot een Hemelſch kandeel gekookt is.

Een luttel verder , wanneer ik een deel uitheemſch geboomte ben voorbygetreden , gaik mijn buik vol eten (kijken , wil ik zeggen) aan *Perxikken* , welker queeking , waarneming , *Snocy-Ent* en *Zuigtijd* na de kunſt hier verklaart word. Wel

Wel voegt 'er de *Abrikoos* by. Maar wagt u, gy al wie geen sterke lijfshouding en vaste maag hebt, dat gy 'er niet te veel van snoept, of gy krijgt lichtelijk buikloop, bloedgang, een felle koorts, die woedende aartsbeulinne, en wat al qualen niet meer in 't lijf? zoo gy voorzigtiglijk wilt doen, en met uw leven niet spelen, neem korlen uit Perziksteenen, in der voegen als u * hier word voorgescreven:

*Die zullen u wat warmte
By zetten in 't gedarmte.*

Dus ziet men, dat menige vrugt niet ongelijk is den Scorpioenen, die heil en onheil aanbrenge-
gen.

Dadels, vrugten van een soort eenes *Palme* booms, die onze koude herfstregen niet kan verdragen, worden in heeter luchtstroken gevonden; nochtans heeft onze groote Hovenier een grooten *Dadelboom*, uit een harde *dadelsteen* voortgekomen, van het jaar 1652 tot den jare 1658 zeer omzigtiglijk gekoestert, en gebroeit: dog de strenge winter benijdde hem, met dat gewas in zijn tuin te pronken.

Ik reppe hier niet van den aart der breedbeschrevene *Populier- Eiken- Willige- Vlier- Linden- Ipen- en Elzen- boomen*, enz: vermits die zoo zeldzaam niet zijn, als de boom, van de *Oude Macer*, en het *Pokhout*, by de *Latijnen Gujacum* geheten, beide in print verbeeld, en het laatste wel in vier soorten: maar het is der
moei-

* F. 175.

moeite waardig, eens 's yders kragten te werken.

Daar staat de * *Sumach*. [of *Smak*-] de tweederley *Sassafras boom*, en; eenige voeten verder, de † *Tamarinde-boom*, met haar amper vrugt-merg, dat my door een enkel denkbeeld den mond vol water maakt, en de vaarzen van den Ystroom-Dichter te binnen brengt.

*Men fokt hier eenen oogst van Tamarinden aan,
Gewoon met haren bloem de Zonne na te gaan,
Te sluiten, als by daalt, zoo dra by rijst te leven,
Door een natuurgeheim, tot diep ontzag gedreven,
Ter eere van dat licht, dat alle leven wekt.
Ik weet niet welk een lust mijn beete lever trekt,
Om met dien nektar my tot druipens te verversen.
Ik proeve in eenen drank de Muskadel en kerffen.*

Dit zy hier by gevoegd, om dat ik dat rijzen en dalen van de Tamarindebloemen met het Zonlicht in Munting niet vinde. De Indianen gebruiken de Tamarinde bladen en vrugt in hunne saussen, en spijzen, die daar van een aangename rijnsche smaak krijgen. Voorts zijn 'er verscheide goede artzenyen uit te halen.

Maar wat een schoone boom is de † *Kancelboom*, met hare welriekenden bloeffem, geurige bladen, muts-wijs-gevormde, en alleraangenaamste schorffe! wilt gy, dat ik met een mesje u voorzigtiglijk een stukje daar afsnijde? daar: proef, en kaauw eens.

Het

* F. 107.

† F. 114.

‡ F. 120.

Het spreit een lieven geur van Ambrozijs ten lippen

En keel uit. 't Sterkt uw hart, al was het reeds aan 't slippen.

Ten minsten, ik mag die spetery-smaak wonder wel op de tong velen, en die prikkeling kittelt my deur de neusgaten tot in 't brein toe, terwijl ik, voortwandelende voorby een reet boomen, in welke de *Judas-boom* ook haren rang heeft, een wijtje blijve staroogen op den * *Fleesche-boom*, keurelijk afgebeeld, zoo als ze in Afrika en Amerika wast, en op den *Muskaat-boom*, die de laatste der hooge boomen hier voorkomt, en het eerste boek sluit. De Heer Munting konde een Muskaat-boomtje in zijn tuin te Groeningen niet dikker als een kleine vinger, en niet boven de vier voeten hoog doen opgroeijen: toen ontviel het hem, na twee jaren en een half koesterens.

Wel aan, kijker, sta met my nu deze gaarde in, dat is, het *tweede boek*; daar zullen wy onze oogen en neusgaten verfrissen met het gezigt en den reuk van een menigte lage boomen, heesters, en struwellen, die alzamen met bloessens en vrugten zijn beladen.

Voor eerst hebben we daar tien verscheide *Myrtus-boomen*, yder in een fraaije plaat uitgedrukt, en omstandiglijk beschreven. Die in de gedenkteeken der oudheid niet onbedreven is, weet, in welk een aching de Myrt en Myrtekranssen by de Heidenen geweest zijn, niet alleenlijk om
haar

haar zeer geneugelijk groen, aangename reuk, en lieffelijke teederheid aan Venus toegewijd, maar ook tot vreugdebewijs in zegepraling, tot teeken van overwinning, verkregen vryheid, en in 't gemeen omtrent alle feestelijke blijdschap en op vrolijke hoogtijden, zelf by de Hebreën, van zonderling gebruik en waarde.

Van *Lauwerboomen* is ook verschor. By al dien u het mannerje, of de gemeene Lauwer, die ook de koninklijke Laurier word genoemd, niet behaagt, gy kunt den Lauwerboom met smalle bladen, of het wijfje, of den Amerikaanschen Laurier krijgen. Alle vier staan ze op een ry, en dat daar aan volgt is vijfderley *wilde Lauwer*. In de zeven achterste bakken staat zoo velerley *Boschboom*, van den schilder en plaatnijder aardig getroffen. De reuk, die u uit dien hoek onder den neus komt spelen, is van de *Syringe*, of *Pypeboom*: dat de *Hulst* daar omtrent plaats heeft, is om deszelfs altijd duurende groente.

Terwijl ik de vierderley *Cistus* of *wilde Rooz* bezie, kan een beminnaar van kuisheid eens naderen tot den boom, die daar regt uit staat. Deze is de *boom der kuisheid*; in de Apothekers-winkels veeltijds *Agnus castus* genoemd, dog zeer gekkelyk; want *ἀγνός* beduid in 't Grieks *kuisch*, gelijk *castus* in 't Latijn: zoo dat een van beide die benamingen genoeg was. Ze draagt by ons ook den naam van *Abrahamsboom*; dog waarom, dat wete ik niet. Die lust heeft dezelve aan te queeken, kan uit den Heer Munting een les haten, die hem mogelijk wel een gestempelden acht en

twintig waardig zal zijn, als hy gehoort heeft, dat de bloemen, en bladen van dezen boom op een verwonderlijke wijze alle trek van byslaping benemen. Geloofst gy 't niet? men zegt dat de Atheensche wijfjes, die in ouden tijd hare Lieve Vrouw Ceres voor de hoogste Santinne hielden, en voor Vulkaans goelijke bedgenoot geen achtting hadden, met de bladen van dezen kuisboom hare bedden vulden, om tot geen ontucht te vervallen. Men mogt wel eenige scheepsloadingen vol van dit goed na de kloosters laten voeren, tot vulffel van de bultzakken, matrassen, en hoofdkussens der Monniken, Nonnen, Kloppen, en Quezels, of na Italiën voor de

Maar laat ons geen tijd verliezen. Wat dunkt u, tuiniers, van dat * *Moorenlandsche linzen-gewas*, dat ons hier zoo net en sierlijk voorkomt met zijn blaasjes, of peulrjes, waar in het zaad schuilt? gy zoud u verwonderen, hoe bequaam dit goedje is om 'er hagen en prieelen mee te bekleeden; want het wast welig op, en mag wel vier-vijf-of zes malen in een zomer geschoren werden, waar na het telkens weêr op nieuws bloeit. Dat 's immers wat fraays. Het loof is in allen deele aardig, teeder, en bevallig van groente door een wondere Natuerkonstenaar gemengeld met zeer vele lieffelijke en goelverwige bloemtjes. Vader Munting heeft in zijn tuin van dit Linzen-gewas een hage gehad, die meer dan 70 maatvoeten lang was, en door haar lieffelijkheid het gezigt der kijkers na zig trok. Het naaste boomtje is
Brem

* F. 175.

Brem, van welke elf soorten zijn.

Van den * *Olijfboom*, die vrugtbare, nutte, en zeer geliefde boom, vinde ik maar driederley slag, en die niet alle van dezelve queeking en waarneming: vond men in een menigte boeken van dezelve, en harer takken zinnebeelden, niet geschreven, en was de smaak van den olie en de olijven niet kennelijk aan yder een, wiens tong van geen robbevel gemaakt is; ik schreef hier tot lof van de haatte, y byzonderlijk als ze gezult zijn, op staande voer een geheel blad vol: maar dan zoud'er wat onderloopen

Hoe dat het dottle krügsbedrüf.

Heeft uitgeroost den Krüs-olijf.

en dat is misschien thans niet noodzakelijk.

Ey! dat is een lief *Haagedoornje*; niet waar? Let wel op haar witte bloem: d'een is enkel, d'ander dubbel, na den vorm der dubbele *Myrrus*-bloem. De † *Malve van China* wil ook wel bekeken zijn, en niet min die lage *druiffjes-wiltige*, uit *Silezien*, al was het om haar netgezaagde bladeren. Sommige willen, dat deze de *Spiræa* van *Theophrast* is.

Neemt het niet qualijk vrienden, dat ik meest alle bekende boomen als *Aalbezie-boomen*, *Roze-boomen*, en dergelijke over 't hoofd zie: we hebben ons tijd genoeg van doen, om de uitgelezenste en zeldzaamste gewassen te beschouwen. Kent gy de † *Amerikaansche*

C c 2

Spi-

* Fol. 101. † Fol. 192.

‡ Fol. 205.

Spinagie wel? In 't jaar 1666 stond 'er een van acht jaren oud in des Professors tuin. Een lood van deszelfs bast, ingenomen met een luttel wijns en suiker is goed tegen allerley koorzen.

De boom † *Phytorea*, die in Nederland nog niet herdoopt is; verdiende ook den arbeid des kunstenaars, nevens de *Alkanne*, *Jupitersbaard*, van twee soorten, en het schilderachtig struwel-gewas de *Alpische Bergmispelboom*.

Aan d'overkant lagt ons de * *Tasmijn* zoo vriendelijk toe, dat ik verlegen ben, welke van de acht soorten bevalligt zy. Nu mogen we hier voor 't laatste op dit rustbankje nog een wijltje zitten, om het overige dat in deze gaarde staat ten einde toe te zien: ik zal u yders naam zeggen. Deze eerste Struwel met roodachtige bladeren, zwaar van reuk, is *Indigo*; maar die bevat my zoo wel niet als de tweede: ik meene de † *Wijnstok van Kanada*, met haar regt opstaande bloemtrossen, die rusten, den steel der bladeren aan korte takjes als Druiven voortschieten. 't Is jammer, dat deszelfs kragten nog niet onderzocht zijn.

Zie daar tusschen beiden *welriekende Brommelbeziën* zonder doornen. Ze geven wel geen vruchten, maar bloemen, zoo groot als *Eglantierroozen*: het gene aan de regte zijde staat is *Rbus*, met bladeren van *Myrte*, waarom het *Plinius Myrtopetalon* noemt, aan de linker hand *Amerikaansche klim* met een rooden bloem, uit *Virginien* herwaarts gebragt. Wat zult gy van de twee volgende maken? dat is *Kardamom*.

† Fol. 210.

* Fol. 224.

† Fol. 241.

mom. Het eerste groot *Kardamom*! (we noemen 't in Hollandsch ook *Paradijskoorn*) uit Afrika: een gewas, voorwaar, het menschedom in vele ongelegentheden zeer dienstig, overvloedig groeiende in Guiné, en op 't eiland Madagaskar. De vrugten zijn den vijgen niet ongelijk. Een ander soort vind men veel op de kust van Malabar, en in 't eiland Java; dog de Heer Munting vertelt ons, hoe men met de verscheide heesters moet handelen.

Het laatste is een soort van *Keelkruid*, anders *Liguster*, ook wel *Monthout*, en *Rijnwilige* geheten. Deze heeft gemarmelde bonte bladeren, en zoo wel haar bloemen als vrugten, geheel vermakelijk.

Zijt gy dus verre voldaan, aanschouwers? Laat ons oprijzen; dat gaat u voor. Ga heen jonge, en brengt ons eens te rug uit de lade, fol. 233 gemerkt, die levendige verbeelding van den Druiventros, met de beschrijving van den Wijnstok: we zullen daar mede het overige van den dag kunnen doorbrengen, en uit dezelve kouten van de verscheide soorten der Wijnstokken wat aarde en plaats zy beminnen; hoe de Maan op haar werkt; hoe men haar moet snoeijen, 's winters met een mes, 's zomers met de hand; hoe men de loren moet inleggen, en insteken; en eindelijk wat 'er vereischt word, als we gretig zijn, om onze tappen in schoone en aantrekkelijke rijpe druivetroffen te zetten.

Lees dit, lezer, en gy zult het niet wandanken, zoo gy een tuin-liefhebber zijt. Ik belove u in d'aanstaande Hooy- en Oogstmaand door

404 *De Boekzaal van Europe*,
het derde boek, dat meer dan eens zoo groot
als de twee eersten is, heen te leiden.

Het bezien der printverbeeldingen is zoo
veel te lustiger, om dat onder yder dezelve
een byzonder gezigtje vertoond word, daar
nit de levendige geest des teekenaars uitblinkt;
en 't welk magtig is de harten van alle konst-
kenners te stelen.

II. HOOFDDEEL.

Principes de Physique par *Nicolas Hart-
soeker*.

Dat is,

*Beginsfelen der Natuerkunde door Nikolaas
Hartzoeker. Te Parijs by J. Aniflon,
1696. met voorregtsvergunning van den
Koning, in 4. 33 bladen.*

IK hebbe mijnen lezer in de twee eerste maan-
den van dit jaar des Heeren Hartzoekers
voortreffelijke Verrekijk-kunde getoond, en
daar mede een onloochenbaar bewijs van des
mans loutere ervarenheid in de Wiskunde en
Wijsbegeerte. Mijn verzoek is, dat men in
dat uittreksel op de 71ste bladzijde de 6de re-
gel van onderen een kleine drukfout verbeter, en
in plaats van *voedsel* leze *voersel*.

Zie daar een andere breinvrugt van dien Fi-
lozoof, uit een grondige kennisse der Natuer-
geheimen onderwijzende, hoe voegelijk wy
een

een bevatting van het Heelal kunnen maken. Derhalven begint hy van de hoofdstoffen, die 't zelve uitmaken, en onderstelt, tot ontvouwing van de hoofdoorzaken, en wondere uitwerkselen der Natuere, dat 'er maar eene zelfstandigheid is, die dit Heelal door haar uitgestrektheid, zonder grenzen, zonder palen, vervult, onderscheiden in twee deelen, die den naam van het eerste en tweede Element kunnen dragen; en welker eigenschappen hy aanwijst. Ik zal dezelve hier niet naschrijven, om geen schijn te geven van iets te herhalen, dat stukswijze in het gezeide uittreksel is te boek geslagen.

Na dat hy omstandiglijk in het eerste der dertien hoofdstukken, die dit werk uitmaken, zijne onderstellingen der Elementen heeft grondvest, en wat daar tegengeworpen konde werden opgelost, handelt hy in 't volgende zeer keurlijk van de *beweging*, en ontleed die stoffe van lid tot lid, met Wiskonstige betoogingen, die dit stuk, waar aan den Filozofen zoo veel te kaauwen valt, ophelderen, en de wettige gevolgen, uit de wetten der Natuere voortvloeiende, medebrengeu.

Het zoude jammer zijn, dat ik my daar in begaf, zonder uitvoeriglijk uit te weiden; waaromme het raadzaam is, het bestek mijnes schrijvens niet te overschrijden.

Daar hy van de * vorming des Aardrijks en der Dwaalsterren filozofeert, laat hy zig duidelijk hooren (steekt uwe ooren op, quadsprekers, die, met zinkingen van kakeuzigt ge-

queld, de Wijsgeren altijd voor ongodsdienstig uitschreeuwt) dat 'er een Oppermogend Wezen, en Maker van alles is, dien wy GOD noemen. Zulk een, die zig met ernst zoude inbeelden, dat de zienelijke wereld door een gevallen t'zamenloop van oneindige deeltjes gevormd is, zonder dat de Voorzienigheid van een opperheerschend Wezen dezelve zoo geschikt hebbe, als wy die thans beschouwen, moet niet wel by zijn herffenen zijn. Dat zoude oneindige malen verwonderlijker zijn, als dat alle de letteren, die gy hier in de Boekzaal ziet, holderdebolder onder malkanderen geworpen, haar zelve in zoodanigen rang zouden schikken als de lezer die nu gedrukt ziet. Daar is dan een Alleropperste Wezen, en Maker van alle dingen; want, zonder dat we opwaarts na de Hemelen zien, alwaar de inbeelding flux ten einde raakt, het minste beesje, het minste plantje kan ons van die waarheid aller waarheden overtuigen.

De Heer Hartzoeker dan (om het nog eens te zeggen) gelooft, dat, gelijkerwijze een kunstenaar alle stukken en beweegraderen van zijn kunstwerk, dat hy bouwt, schikt en vergadert; alzoo ook God in den beginne alle stukken en alle beweegraderen van 't Heelal geschikt en verzamelt heeft, en, hebbende aan die beweegraderen volgens Zijne gestelde Wetten de beweging mede gedeelt, dat groote Wereldsgebouw jegenwoordig houdt tot een geduerig roonnel van wisselingen, voorttelingen, en verdervingen.

Omme nu eenigermaten te verklaren, hoe dat

dat Oppermogend Wezen alle veëren of beweegraden van dat gesticht heeft kunnen schicken, zoo als het ons voorkomt, spreekt hy zeer nettelyk over de kleine lichaamtjes van het tweede Element, die, onder malkanderen verward, in het eerste Element drijven, en hoe die verder zig omtrent de groote gedragende, en na een middelpunt zakkende, niet ongevoegelyk kunnen gesteld worden op dusdanigen manier gevormd te hebben het Aardrijk, dat wy bewonen, en de Dwaalstarren, van welker getal het Aardrijk eene is: dat's te zeggen, dat uit een oneindig getal kleine lichamen, van verscheide gedaante, grootte, en beweging, de kleinste, welke uitmaken de stoffen, die men fijne noemt, en van welke de meeste door de lugtgaten van alle vaste lichamen gaan, hebbende verlaten, zoo veel als doenlijk was, de grove en aardse lichamen, die geen beweging genoeg hadden om haar te volgen, deze lichamen hebben gestooten na het middelpunt, van waar ze gekomen zijn. * Dit word klaarder met Wiskonstige beeltenissen eener ronde mengelklomp aangewezen.

Volgens zijne verdere stellingen is lichtelyk te begrijpen de oorspronk der vlakten, gebergten, en onderaardsche holen: waar by hy tot een proef stelt de aardbevingen, die hy uit den grond navorscht, en in welker historie hem te binnen komt de aardbeving, die hy zelf den derden van Herfstmaand 1692 toen in Holland zijnde, omtrent twee uren na den middag met ons gevoelt heeft; als wanneer een opgehangen

slinger-netwerk by na een vierendeel uers lang bewogen wierd, gaande ten naasten by van 't Noorden na 't Zuiden. Zijn besluit is daar uit, gelijk die aardbevinge op den zelven stond niet alleen in de Nederlanden, maar ook in Britanje, door gansch Vrankrijk, een groot deel van Duitschland, en zelf tot in Denemarken vernomen is; dat men wel mag gelooven, dat alle die landen, het grootste gedeelte van Europe uitmakende, op eenen bogt of gewelfsel leggen, dat we zagen schudden: en by aldien dat eens quam te barsten, en om te werpen al wat daar boven op staat, dat het de wateren van den Oceaen zou drijven over het grootste deel van Asia, en Afrika, en een allervervaarlijkste zondvloed veroorzaken.

Sommige Schrijvers verhalen, dat een dergelijke Aardbeving in 't jaar 1601 is voorgevallen; en, zoo 't waar is, als andere willen, dat 'er schuddingen geweest zijn, die zig over de gansche aarde deden gevoelen, mag men gissen, dat het vyer, dat dezelve te weeg bragt, in 't middelpunt des Aardrijks ontsteken is.

Eindelijk geeft hy reden, waarom een groote neêrgezonden lap lands tegenstrijdige uitwerkselen kan doen, namentlijk een gewest overstroomen, en in tegendeel daar water was droogte maken. Daar van daan overgetreden tot een bespiegeling, hoe de bronaders in 't Aardrijk geworden zijn, besluit hy dit hoofdstuk met een aanmerkelijk voorbeeld van een put, die in den jare 1605 in het Gasthuise Amsterdam van vijf werkluiden in 21 dagen ter diepte

diepte van 232 voeten is gegraven. Een bygevoegd tafereel wijst aan, hoe verre yder dag gevordert wierd, en hoedanig de verscheide spijze of grond der aarde telkens was.

In zijn beschrijving van de *zwaarte*, die het vierde hoofdstuk beslaat (vermits hy in 't voorgaande deed zien, dat van de oneindige en verscheide lichamen, die in een gedeelte eener mengelklomp zijn, sommige van het middelpunt deszelfs moeten afgaan, en andere daar na toe zakken, derwaarts gestooten zijnde van de gene die daar van af wijken) ontknoopt hy het lang en netelig geschil van de *zwaarte* der lichamen, met te zeggen, dat de lichamen, die men *zwaar* noemt, dus alleen genoemd worden, om dat ze na 't middelpunt der aarde zakken: en ze zakken na 't middelpunt der aarde niet, als om dat andere, die *lijner* en *dunner* zijn, haar te boven komen, en in dat te boven komen haar door een waaragtigen zet of hort na dat middelpunt stooten. Op dezelve wijze zijn alle de lichamen, die men *lijt* noemt, alzo genaamd, om dat ze te boven gaan de zulke, die men *zwaar* noemt; hoewel die *lijte* lichamen waarlijk *zwaar* zijn, ten opzigt van andere lichamen, die haar te boven geraakt zijn.

En dewijl een lichaam, hoe klein 't ook zy, een zekere beweging aan een ander lichaam, 't welk het stoot, moet mededeelen; zoo kan iemand, om te begrijpen, hoe de lichamen, die men *zwaar* noemt, na 't middelpunt der aarde moeten dalen, wel verstaan, dat de *zwaarte* niet moet beginnen te werken door een

on-

410 *De Boekzaal van Europe,*
ondeilbaren stond, gelijk ~~de~~ Schrijvers, voornamelijk Galileus en Borelli hebben staande gehouden, maar dat een lichaam uit kragt van den eersten hert of stoot moet beginnen voort te loopen een zekeren bepaalden weg, in een bepaalden tijd.

Al wat verder tot dit voortstooren der lichamen behoort, op een bevattelijke wijze wiskonstiglijk ontvouwen zijnde, word in het vijfde hoofdstuk vervolgt met een onderzoek van de natuur en eigenschappen van vele lichamen, zoo vaste, als vloeyende, nademaal de zwaarte de oorzaak van de vastheid der lichamen is. Onder een groot getal wetenswaardige dingen, uit de Filozofie en Natuurkunde bewezen, zal een beminnaar van die Heiligdommen zig kunnen verlustigen met de historie van het * yzer, en deszelfs eigenschappen; 't welk de Natuurwijze Hartzoeker der naauwkeuriger navorsing waardig agt, zoo wel als de *Zeilsteen*, omme niet verlegen te staan met reden te geven van alle de verbazende uitwerkselen, die de ervarentheid ons van dien allerwonderbaarlijksten steen aantoot.

Hy spreekt in de twee volgende hoofdstukken, eerst van de vorming der Zonne, en der vaste Starren; daar na van de beweging des Aardrijks, en der Dwaalstarren.

Wat het eerste belangt, zoo 't waar is, dat de Dwaalstarren gemaakt zijn op die manier, als hy vorens verklaart heeft, en zoo 't waar is, dat 'er, behalven de gene, die wy kennen, nog ontelbare andere zijn, die rondom de vaste
star-

* P. 109.

starren draayen, ~~g~~ **g**lijk wel te gelooven is; zoo moet byna al het geheele eerste Element, in dientijd, toen de Dwaalstarren gevormd wierden, gedreven zijn tusschen de kleine lichamen van het tweede Element, het welke het omringde met een volle vryheid, toen 't nog in den * mengelklomp was; en bygevolg moet dat eerste Element genooddrukt zijn geweest, zig in een of meer plaatsen van 't Heelal te begeven, en aldaar te vormen een oneindige menigte van groote vyeren, die wy Zon en vaste Starren noemen.

Tot verklaring dan van het maaksel der Zonne en der gezeide vaste Starren gaat hy wijden breed spreken, hoe het Vyer, dat we hier om laag zien, zig voed en onderhoud, en hoe de ontsteking der lichamen in zijn werk gaat: 't welk als gy wel zult begrepen hebben, lezer, zal u ook ligt om te vatten zijn niet alleen het gene de Zon en Vaste starren betreft, en waarom die gemeenlijk van een en dezelve grootte moeten blijven, maar ook, waaromme de uitwerkselen van vyer en water zoo strijdig zijn, als wy bevinden.

Wegens het tweede, om den oorspronk en de oorzaak der beweging van alle hemelsche lichamen uit te leggen, daar toe dienen zijne betoogende verbeeldingen, te veel om hier in te lassen. Ze zijn alt'zamen klaar, en naakt, en met overtuigende ondervindingen gesterkt. Elk hebbe zijn oordeel vry: ten minsten dupkt my, dat het zoo behoort, en ik wete niet waar-

om

* Chaos.

† Fermentation, rijzing, gisting.

412. *De Boekzaal van Europe*,
om het gevoelen van des Aardrijks-beweging
sommigen gehaat is.

Het zal mogelijk best zijn, dit onaangeroerd
te laten, zoo wel als de * ebbe en vloed van de
Zee, veroorzaakt door de Maan, op welke de
Zonne-stralen groote kragt kunnen doen, waar
door ze gedrongen zijnde het Aardrijk in min
dan 24 uren op zijn as helpt draaijen.

Daar aan volgt nu een aanmerkelijke † be-
schrijving van de natuer en eigenschappen des
Zeilsteens, ook door veelvuldige en voorbeel-
delijke betoogingen ontdekt, en met een reex
van daar toe behoorende ondervindingen be-
vestigd.

De drie laatste hoofdstukken zijn elk om 't
wigtigste; want in het tiende, daar hy de onder-
aarsche vyeren, en aardbevingen hervat, toont
hy natuerkundiglijk, dat het vyer in des Aard-
rijks ingewanden kan aan 't branden geraken,
en de gezeide schuddingen der aarde te weeg
brengen, 't welk te klaarder zal voorkomen uit
vergelijking van zijn voorste stellingen, hoe
het vyer in den Hemel en op d'Aarde kan ont-
vlammen, duerzaam blijven, en uitgebluft
worden.

Dat de uitwerkselen der aarbevingen won-
derlijk zijn, leeraren de historien van alle tij-
den.

Daar zijn sommige, die gelooven, dat het
Kanaal tuffen Vrankrijk en Engeland, en de
Middelandsche zee, die Europa van Afrika
scheid, daar uit haren oorspronk hebben; dat
Sicilië eertijds aan Italien, en Engeland aan
Hol-

* Chap. 7. † Chap. 9.

Holland vast geweest door enkele aardbevingen zoo verdeelt zijn geworden, gelijk als men 't een en 't ander thans ziet.

In het elfde, dat de *winden* behandelt, staan vele fraaije natuerkundige vragen opgelost. De Heer Hartzoeker leid zijnen lezer daar toe, agter een eenvoudige beschrijvinge wat de wind is; namentlijk een beweging of overvoering van een deel lugts van d'eene landstreek na d'ander.

De gewoonlijkste oorzaak van deze lugtvoering is de dagelijksche omdraaijing des Aardrijks op zijn as van 't Westen na 't Oosten; want de lugt en 't water, deze beweging niet wet konnende volgen, moeten een weinigje achterblijven, en dus een geduerige wind van Oost na West veroorzaken. Dog die meest gewoone oorzake word door zeer vele byzondere oorzaken ontrufft, gelijk als, by voorbeeld, door de Zonnestralen, die de lugt uitspannen, dan eens in een plaats van de aarde, dan eens in een andere; door ontmoeting van bergen, en andere verhevene lichamen, die dezelve te rug zetten, en van haar pad keeren; door de dampen die uit de aarde en zeeen komen; door de ontstekingen, die in de lugt ontstaan, en zoo voorts. Dit word gesloten met een ver rekening van de winden, die op de Indiaansche zee waaijen.

Even opmerkelijk zijn des kundigen Schrijvers gedagten over de * *Verhevelingen*. Zoo noeme ik de verscheide kleine lichamen, die op de aarde in oneindigen getale zijn, en aan 't bewegen gebragt 't zy door de Zonnestralen, door

* *Meteores*. Chap. 12.

414. *De Boekzaal van Europe*,
door de wind, of door eenige andere oorzaak,
zig van de aarde in de lugt verheffen, van waar
ze door haar eigen zwaarte weder op d'aarde
vallen, na dat ze hier en daar verzamelt zijn,
en de beweging, die haar in de hoogte deed
rijzen, verloren hebben. Alle deze licha-
men worden gemeenelijk *uitwaasseringen* ge-
heten, behalven die, dewelke water uit-
waassenen, en deze noemt men *Dampen*,
Dauw, *Rijp*, *Wolken*, *Nevels*, *Sneeuw*, *Re-
gen*, *Hagel*, en wat des meer is; na de ver-
scheiden maniere, waar op die kleine licha-
men, of uitgewaassende waterbolletjes, zig
voor onze oogen vertoonen. Dit alles word
door den Heere Hartzoeker in haren aart zeer
verftanelijk beschreven.

Het werk loopt ten einde met een korte dog
klare aanwijzing van den oorsprong der fon-
teinen, putten, en rivieren; stoffe, welker
grondige nazoeeking een der vermakelijkheden
van regtschapene Natuerkenners is.

III. HOOFDDEEL.

*Vervolg van STEFANUS den Diaken, door
Arnold Moonen enz. Te Deventer by
Albert Fronten, in 8.*

BY mangel van tijd was ik in Snoey-en Gras-
maand jongstleden genoodzaakt, de zes
eerste der vijf en twintig zuivere kerkvertoo-
gen, die de Predikant Moonen over zijn eer-
sten

sten Christen-Martelaar Steven gepredikt en geschreven heeft, ter loops tot een kort begrip te brengen, en mijnen lezer niet verder, als tot de ydele uitkomst van zijne vianden, de Joden, die de wijsheid en geest, door wien hy sprak, niet konden wederstaan: nu staat ons vervolgens hunne lasteringen tegen dezen stantvasten bloedgetuige te hooren, en wederom hoe hy zig tegen hen gedragen hebbe.

Het eerste, dat die Joodsche sijnmelaars, de leden der Synagogen, uitvoerden, was, dat zy mannen opmaakten, die zeggen zouden, *wy hebben hem hooren spreken lasterlyke woorden tegen Mozes, en God.* Booze vond; en snood genoeg, om den vromen man na 't leven te dengen. Ey lieve, let eens; hoewel de haat tegen de waarheid zeer vinnig is, nochtans is ze niet zelden slaauwhartig, om haar van voren in 't aangezicht te vliegen. De Joodsche Kerkelingen durven niet zeggen, dat zy de lasteringen uit Stevens mond zelve gehoord hebben, maar zy maken valsche getuigen op, die zy daar na ook voer den Raad stellen, om de leugen staande te houden: wie weet, of die valsche getuigen hunne eigene leerlingen niet zijn geweest? 't is wel waarschiynlijk. Zoo meesters, zoo knechts.

Dat deze toeleg gevaarlijk en van groot vermogen was, bleek aanstonds; want zy beroerden het Volk en de Ouderlingen, en Schrifstgeleerde, dat zy hem aanvallende grepen, en voor den Raad leidden. Iemand mogt zig verwonderen, hoe zy zoo ras gaande konnen maken een volk, dat pas te voren den Man zoo vele teekenen en

wonderen had zien doen. In der waarheid, vreemd schijnt het, als men 't in zig zelve beschouwt, maar slaat men acht op des volks aart, men behoeft zig niet zeer te verbazen. Niets is onbestendiger in hare driften, als een gemeente. Heden schreeuwt ze Christus na; *Hozanna*; *Zone Davids*! 't lijd pas drie of vier dagen, ze schreeuwen eens zoo luidrugtig *kruisf hem!* dien zy heden zijn 's ondanks tot de kroon van Izraël willen dwingen, eiffen zy morgenaan een moordhout te klimmen. Gelijk de zee heel stil is, wen ze van geene winden word bewogen, maar raast, en buldert, en stamp, en schuimt, en hare baren tot de wolken speuit, of ten afgrond nederbonst, als'er onweër achter zit; even zoo is deze wufte gemeente eerst zacht en vreedzaam jegens Steven, ter oorzake van zijn wijsheid en wonderen, maar nu door de stormwind der Synagogen tegen hem opgereit, wil ze den man te lijf. Vreesfelijke stormwind, die uit een Kerkelijken hoek waait!

Want gy moet wesen, lezer, deze oproertoortsen zetten het gemeene volk niet alleen in vyer en vlam; maar de *Ouderlingen* en *Schriiftgeleerde* zelve, dat is, de aanzienlijkste der Joden, die in 't hoogste bestier van 't overblijfsel der twaalf stammen deel hadden, leden van het ontzachelijke Sanhedrin, in de Wet ervaren, en, zoo zy Farizeen waren, Meesters en Leeraars binnen en buiten Jeruzalem, ja zelf buiten 't Heilige Land; deze groote bazen, zegge ik, hielden de lasteraars meê de hand boven 't hoofd, en, ingenomen met een haan tegen Christus, wilden zy ook hun gal tegen
zijne

zijne dienstknechten, erfgenamen van die nijdigheid, uitbraken.

Wy zien uit dit volk van Jeruzalem, nu voor, dan tegen Steven ingenomen, voor eerst als in een spiegel de bedriegelijke wispeluurigheid eener gezindheid, waar op geen staat te maken is; en ten anderen uit het bedrijf dezer Leerraasters in de Synagogen een levendige schildery van den aart der Staat- en eerzuchtige Leerraren onder de vianden der Waarheid, die, wanneer ze door bedrog, en ydèle twistredening hun oogmerk niet konden bereiken, geen gereeder middel vinden als oproer te stoken.

Deze quanten dan, *Ouderlingen* en *Schriftgeleerde*, met het volk opgereuit, verbooden zig tegen den goeden dienaar van Christus; want hem *aanvallende*, als razende Tigers, grepen en leidden zy hem geweldiger hand voor den Raad, op dat hy de strengste straf zoude dragen, die de Wet tegen Lasteraars uitdondert. Zy konden hem wel in eenen optoop of anders van kant geholpen hebben, maar neen, dewijl zy byzonderlijk op de leer van Steven gebeten waren, moest hy geoordeelt werden by slotvoornis van den Raad, dien het gerigte over valsche Leeraars en Lasteraars alleen toequam. Een Raad, die, in 't Grieks * *ουβιδιος* geheeten, toen ter tijd het hoogste Joodsche Regtshof was, bestaande (zoo men de voorhuidlooze meesters inag gelooven) uit LXXI mannen, gene andere dan Priesters, Leviten, en die d'alleredelste Israëliten, of van onbezoodelsten afkomst waren.

Zoo bevond Steven ook in hem waarspogig

418 *De Boekzaal van Europe,*
het woord des Zaligmakers; *zy zullen u overle-*
veren in de Raadsvergaderingen.

Wanneer hy nu voor den Raad staat, hoort hy de geveinsdheid en boosheid haar vloekrolle spelen; want zijne vianden stelden valsche getuigen voor, gereed te zeggen, dat hun geleerd was, en dienvolgens hem met dit verwijt beschuldigende; *deze mensch houd niet op, lasterlijke woorden te spreken tegen deze heilige plaats en de Wet.* Merk dog de bitterheid der getuigen; *deze mensch*, willen ze zeggen, dat is, met verachting, deze Godslasteraar, en navolger van den gekruisten Galileër, *houd niet op* (als of de man alle dag niets als goddelooze taal sprak) den Jeruzalemschen Tempel, en de Wet te lasteren. Wat leugen was dat! misschien had de goede Steven de booze Joden gewaarschuwt, zoo zy hun niet bekeerden, dat eerlang hun huis van de Romeinen zoude verwoest, en de eene steen op den anderen niet gelaten werden: voorts wat de wet aangaat, buiten twijfel zal zijn tale geweest zijn, dat de kerkplegtige wet een einde moest nemen, vermits de Waarheid in plaats van de schaduwen was verschenen; maar dus had hy de wet niet gelasterd, als of ze quaad, en van geen goddelijke instelling door Mozes was. 'k Zegge dan nog eens, hunne berichting was een leugen, en een valsche getuigenisse.

Daarom heeft Steven, bewuft, dat hy niets anders als naar melding zijnes Heilands en der Profeten had gesproken, deze dooddreigende lastering met een goed geweten bespor, en een vrolijk gelaat vertoont. Want de Euangelist zegt,

Mey en Juny 1696.

419

zegt, dat alle die in den Raad zaten, de oogen op hem houdende, zijn aangezigt zagen als het aangezigt eens Engels. Een groot bewijs, dat 'er geen vreeze of schrik in zijn hart lag, daar het aangezigt de spiegel en tolk van is.

Maar hoe deze verandering geschied zy, of in de trekken, of in de verwe zijn 's lichaams, en hoe die wonderlijke bekoorlijkheid hem in zijn wezen overquam, de Heer Moonen houd het daar voor, dat God alleen dat kan zeggen, die het alleen gedaan heeft, en wel om gewichtige redenen, welke hier door 's Mans predikpenne godgeleerdelyk worden nagevorscht.

Toen zeide de Hoogepriester, *zijn dan deze dingen alzo?* en daar meê was het des Heiligen Stevens beurt om te spreken. Maar het verschoot van nog vele andere stoffe, die in deze twee maanden gewagt word, port my den aandagt der lezeren hier af te breken. Zy zullen het overige in een volgend en wijdloopiger uittreksel (zoo God wil) afgehandelt vinden.

IV. HOOFDDEEL.

CAMPEGII VITRINGA de Synagoge
vetere &c.

Dat is,

Kampegius Vitringa *van de oude Synagoge*
enz. Te Franeker by J. Gyzelaar, 1696.
in 4.

DE TIEN LAATSTE HOOFDDEELEN
VAN 'T GANSCH WERK.

Endelijk staat ons nu te bezien in dit derde en laatste uittreksel, hoe Joodsche en Christensche kerk-oversten op een en dezelve wijze tot hunne bediening geordent wierden.

Zie daar dan eerst de verkiezinge, die met *opsteking der handen* geschiede, van waar ze ook in 't Grieks den naam van * *χειροτονια* draagt, en tot welke het volk na der Apostelen overlijden geregtigd was: de Opzienders, daar tegenwoordig zijnde, keurden dezelve alleenlijk voor goed, en dan volgde de *oplegginge der handen*.

De overste der Joden wierden op geene andere wijze verkoren. 't Is waar, God zelf verkoor in den beginne de Leden van de † vergadering [of regtbank,] en de groote-Raad te Jeruzalem beschikte die in andere steden, maar

of
* *Cheirotonia, van welke een gedeelte ook was het opleggen der handen.* P. 820. † *Synedrium* p. 830.

of dat door ganſch Kanaan plaats had , is niet zeker , en eer geloofelijk , dat yder vergadering zelve het deed : immers na de Romeinſche overheerſching heeft yder Synagoge dat regt aan zig behouden ; zoo nogtans , dat ze met den volke daar over raad pleegden : Thans verkiezen zy die door vijf mannen , van de geheele vergadering daar toe gevolmagtigd , ten zy in plaatsen , daar de Patriarch in Egypten zijn regt heeft.

De oplegging der handen was zeer gemeen , ſchoon ze maar het regt van onderwijzen en oordeelen gaf , zonder dat iemand daar door juist lid eener vergadering van de ſtad wierd.

Ligtfoot en andere meinen , dat deze oplegging der handen met Christus hebbe opgehouden , en de * verklaring in dezelfs plaats gekomen zy , dog hier in taſten zy mis. De Hoogſteller Witsius voldoet ook onzen Schrijver niet met zijn ſtelling van de tweederley oplegginge der handen : en na alle waarschijnlijkheid zal d'er maar eene geweest zijn. De gedagten van Beveregius en andere worden hier ter toetſe gebragt.

Omme nu te verſtaan , wat de oplegging der handen beteekende , moeten we weten , dat oulinx alle ouderlingen eener kerke een vergadering maakten , welkers Voorzitter zig in gevolg van tijd alleen † Opziender , [of Biſſchop] liet noemen , en eindelijk den Opperbaas ſpeelde , hoewel hy en een Ouderling in 't eerſte even gelijk van waardigheid waren.

Godgeleerde van aanzien in de Roomsche

D d 4

kerk ,

* Declaratio.

† P. 835.

kerk, en Engelsche Onroomsche hebben hier vry wat tegen, en zonderling de geleerde Dodwell, die van den Heer Vitringa uitvoeriglijk wederlegt word., behoudens dat men toesta, en den Engelsman als een weg tot vrede aanwijze, dat 'er ten tijde der Apostelen *altijd-duerende Voorzitters* geweest zijn. De Joodsche regthanken en Synagogen hadden ook eenen zoodanigen, dog van den zelve rang met de overige Ouderlingen.

Waren dan alle kerken dus voorzien, zoo staat ons te onderzoeken, * hoe zy onderling handelden, en of d'eene den anderen onderworpen was. In den beginne, zoo lang als de Apostelen te Jeruzalem by een quamen, scheen die kerk eenig voorregt van gezag te hebben, maar na hun dood wierden alle de kerken even gelijk, houdende met elkanderen wegens voorvallende zaken raadplegingen in der minne, zoo over leer als leven; dog gelijkerwijs hooghartige menschen alomme nooit ontbroken hebben, alzoo is het misbruik van eernamen, die na meerderheid smaakten, te met ingekroopen.

Zie nu eens, of het in de Joodsche Synagoge wel anders toeging. † By hen had de groote Raad te Jeruzalem het opperbestel, en na dat die vernietigd was, waren alle de Synagogen onafhange van den anderen; even zoo als 't met de kerken gelegen was, toen die van Jeruzalem in peun lag.

Het getal der Ouderlingen voor de kerken is nog in de Heilige Schrift, nog in de Schrift

* P. 857. † P. 866.]

der oudste Christenen bepaald : waar by we de Synagogen vergelijkende bevinden zullen , dat in haren bloey 't getal wel bepaald , maar na Jeruzalems verwoesting in onbruik geraakt is , dewijl 't ook niet meer noodig was.

By dit geval verrekent de hooggeleerde Schrijver met ons , hoe billijk het is , dat de Predikanten haar foldy hebben , zonder nettelijk te zeggen , hoe veel. De Joodsche Leerars hadden ook hunne voorregten : † daarom als Paulus niets voor zijn arbeid begeert , volgt hy daar inne het voorbeeld van sommige meesters der Joden , die men *volmaakte* noemde. Ik zoude hier niet gaarne vergeten aan te merken , dat de Joden niet alleen hun leven lang geduerende Ouderlingen waren , maar hunne bediening somtijds op hunne zonen overdroegen : 't welk in de Christenkerken niet veel verschilde.

Hier mede eindigt het veertiende hoofddeel van het tweede stuk , of liever van het derde boek des eersten deels : laat ons met den aanvang van het tweede deel dezes laatsten boeks van de Opzienders wederom tot hunne dienaars dalen. De *dienaars* , in de Joodsche Synagoge ten huidigen dage nog bekend , en by hem חזנים [*chazzanim*] geheten , zijn in het Nieuwe Testament met het woord ὑπηρέται [*hupere-tai*] uitgedrukt. Zulk eenen dienaar *Chazzaan* noemden de Rabbinen ook שליח צבור [*sche-liach tsibbur*.] Het werk van den eersten was de Synagoge te sluiten , en ontsluiten , schoon te houden , lichten te ontsteken , en dergelijke

geringe werken meer te doen, die de kosters by ons waarnemen. Na 't gevoelen van Maimonides verschilde de eerste van den laatste zoo verre, dat de eerste minder was, en de laatste-regt had, om de gewoone gebeden, en meer aanzienlijker bedieningen te doen; maar het verval der Synagoge heeft ten laatste deze twee t'eenemaal verward.

Gy kunt hier, Hebreuwsch-lievende lezer, niet alleenlijk dezen **זָזַן** [*chazzaan*] van 't hoofd tot de voeten bezien, maar ook de oorspronkelijkheid van dat woord (daar gy dan de verklaring van den dienaar *ὑπηρέτης* by vind) maar ook den gemelden * **שְׁלִיחַ צְבוּר** [*scheliach tsibbur*] met alles wat hy in de Synagoge te verrigten had.

Ligtfoot, hoe geleerd die Engelschman ook zy, is het spoor bijster, als hy den *Chazzaan* der Joden vergelijkt met den † *Opziender* in de Christen kerke, en hy heeft het beter gevat, als hy den *scheliach tsibbur* tegen den *Engel der gemeente* in Johannes Openbaringboek opweegt; dog wat den *Chazzaan* belangt, die is in de *Diakenen* der kerke ligtelijk te ontdekken.

Evenwel, om dat de geleerde zig hier tegen verzetten, niet willende, dat het woord en de bediening van een † *Diaken* zijn herkomst uit de Synagoge heeft, maar dat deszelfs eerste instelling uit de historie van de handelingen der Apostelen te stikken is, heeft de Heer Vitringa
groot

* P. 903.

† P. 920.

† *Episcopus Bisschop*. P. 908.

Mey en Juny 1696.

425

groote reden, om zijn gevoelen, daar van verschillende, te sterken, en ons te verroonen, hoe verre de Diakenen der eerste kerke den armen bedienden, wat de Opzienders aan zig behielden, en hoe die zeven verkorene in de handelingen der Apostelen daar of elders nooit Diakenen worden genoemd.

't Is waar, men werpt hem tegen, dat het Grieks woord *διακονία* in het Nieuwe Testament meermaals beduid den armen te dienen; maar hy loft dit op uit een wijdlufte verklaring van dat woord, en onderzoekt of de * Diakenen, in de handelingen der Apostelen gemeld, niet best oveenkomen met de aalmoes-verzamelaars, die in de Joodsche Synagogen waren.

Tot het kennen van 't onderscheid des genen, die *Scheliach Tfibbur* geheren wierd, en zijn waardigheid boven den *Chazzaan* (hoe wel de bedieningen van beide in verarmde Synagogen wel op de schouderen van een gelegd zijn) worden ons uit Joodsche oudheden opgeteld alle de goede hoedanigheden, welke in den eersten vereist wierden. † Was 'er geen man te vinden, die alle die bequaamheden had, zoo kozen zy zulk een, in wien de meeste derzelve uitblonken. Ze mogten ook hunnen *Chazzaan* niet loffelijk verkiezen, maar omzien na een, die vereiste bequaamheden had.

De Heer Vitringa, tot de bedieningen van de dienaars der Synagoge overtredende, toont, dat zy vry wat te verrigten hadden. Een voorzaam stuk was het lezen van de Wet in de Syna-

* P. 932.

† P. 944.

426 *De Boekzaal van Europe,*
nagoge : trouwens dit wierd hen altijd niet
aanbevolen ; en thans ziet men d'er ook veran-
dering in gebragt. De vraag is , of al wat in de
Wet van Mozes staat geschreven , den volke
wierd voorgelezen , en in wat tale ?

Hoe zeer de voorhuidlooze zig aan de He-
breeuwsche taal bondden , nogtans lieten zy
daar na toe , dat op hun hoogtijd Purim het
boek Esthers in het Grieks wierd voorgelezen.
Jozef Scaliger en andere geleerde willen dit
zelf over het gansche Wetboek uitstrekken ,
dog onze Schrijver kan in hun meining niet
overgaan.

Deze openbare voorlezing , in de Synago-
ge geschiede na den * קרי [kers] maar niet na
de כתיב [cetif] dat is , niet na den text , maar
na de kantlezing ; een tale , den kenners der
Joodsche zaken bewust. Ook waren vele
scherpzinnigheden omtrent het afschrift , waar
uit men in de Synagoge voorlas , en 't zelve
moest , om gebruikt te mogen werden , alle de
vijf boeken van Mozes vervatten. † Voor den
aanvang van 't lezen storten zy gebeden ,
zoo wel als na 't eindigen van de zelve. Na
't doen van de eerste gebeden haalden ze het
Wetboek niet zonder zwier uit den Ark , en
spraken verscheidene zegeningen. Het lezen
der Wet had ook op yder Sabbat zijn bepaald
gedeelte (dog hier in zijn de besnedene niet
eenparig) en op yder Sabbat was meer als een
voorlezer , die na zijn waardigheid rang koos.
De lezers moesten zig na vier voorgeschrevene
voorwaarden stiptelijk gedragen , en mogten
niet

* P. 958. † P. 961.

niet aan 't lezen gaan, voor al eer d'er een zeker getal van toehoorders was. Als dit werk zijn einde nam, wierd het Wetboek weder met vele plegheden toegeslagen, en wech geleid.

* Niet alleen op den Sabbath, maar ook op andere Feest-en Vastendagen ging dit lezen zijn gang: zoo nogtans, dat men op sommige des morgens en des avonds, op andere alleen des morgens las; en dit geschiede op dien verheven stoel, in mijn eerste uittreksel dezès werks gemeld.

Daar toe waren alle Joden (zelf minderjarige) bevoegd, uitgenomen wijven, slaven, blinde, dwaze, en onhebbelijk-gekleedde. Eerst lazen de Priesters, Leviten, en Leeraars, dan de aanzienlijkste Joden, daar toe gevorderd, tot het getal van zeven, of minder toe, na dat de dag was. Den toehoorder paste het, met aandacht en eerbied toe te luisteren, en op hun beurt † *amen* te zeggen.

Ik kome van de Wet tot de Profeten, om te beschouwen, hoe die van de Joden gelezen wierden, eerst gehoord hebbende welke zy daar door verstaan.

Zy waren gewoon, het stuk der Profeten na dat van de Wet te schikken, in der voegen, dat het met den anderen overeenkomst had: ten minsten lazen ze zoo XXI vaarzen, ten zy de zin eer eindigde, (dog wat in de oude Synagoge laatst gelezen wierd is duister) en dan ging het volk zijn 's wegs.

Het kan eenen lezer van dit doorwrogt werk
niet

* P. 977. † *ibid.*

niet dan aangenaam zijn, by een * verklaring van vele plaatsen uit het N. Testament te kunnen bevroeden, waarom daar zoo dikwils word bevolen, Mozes te hooren, en met den Schrijver te onderzoeken, of Jezus *Luk. IV. 16* gelezen of gepredikt heeft. Zekerlijk is de manier van dus op elke Sabbat Mozes te lezen zeer oud, maar dat ze van Mozes zelf zoude ingesfeld zijn, dat word 'er niet gezegd. Eer mag men denken, dat Ezras de eerste insteller van die gewoonte is, en ons blijkt hier, dat die anders hooggeleerde Jozef Scaliger, omtrent dit stuk sommige zakén niet wel gevat heeft. Rabbi Elias de Levijt, en na hem vele andere meinen, dat het lezen der Profeten allereerst begonnen is, toen de vervolger Antiochus den Joden het lezen van de Wet verboden had.

* Dat nu die tweederley Bibel-lezing billijk in de Kerke des N. Testaments is overgenomen, en de oude Christenen zig, zoo veel als mogelijk was, na die vaderlijke gewoonte geschikt hebben, is, buiten vele andere bewijzen, ook daar uit te vissen, dat de vrouwen in de gemeente moesten zwijgen, en de Christen predikaatsien even als die der Joden na het lezen begonnen wierden. Wanneer het na de tijden van Antiochus Epifanes zoo verre was gekomen, dat de meeste Joden het oud Hebreewsch bezwaarlijk of niet verstonden, stelden zy by de lezers een vertaler, die aanstonds in hunne moedersale vertolkte, dat in de Hebreewsche gelezen was: de bygeloovige Joden alleen wilden eenige weinige zaken hier opgeteld, niet ver-

vertolkt hebben. Maimonides zegt ons breedelijk, hoe deze vertaling moest geschieden; gevende daar van verscheide regelen; en de Joodsche Meesters halen haar oorspronk van Ezras, die dezelve na het wederkeeren uit Babel zoude hebben ingevoerd. Dog wat dit vertolken belangt, het is te verwonderen dat wy daar van in het N. Testament geene voorbeelden hebben.

't Word tijd, hunne openbare gebeden aan te hooren, welke, dewijl ze verscheide waren, en sommige van die by den Kruisgezant Paulus in zijn brief aan de Filippenzen worden uitgedrukt, den Heere Vitringa tot opheldering van die † plaats aanzetten, mitsgaders tot verklaring der Joodsche spreekwijze van *voorden Ark te komen*; een benaming, die zy na hun begrip ook den gebeden gaven.

De Oude Joodsche wijzen houden staande, dat alle Izraeliten, zelf vrouwen en slaven, verplicht waren, God dagelijks te bidden; eerst wel uit de borst, en zonder voorschriften, dog na hun verlossing uit Babel volgens uitdrukkelijke ontwerpen, waar van hier ‡ negentien voorbeelden staan aangeteekend, met aanwijzing van den tijd, wanneer die te passe quamen. Zy gaven elk zijn vryheid, om nog andere daar by te woegen, en baden de vorensgezeide voorschriften niet altijd op dezelve wijs, maar veranderden die na tijds gelegenheid.

Zeer drok hebben 't de Joden met dat gebed, dat zy 's morgens en 's avonds opzeggen, en *שמח* [*Schemah*] noemen. Als de Hoogleeraar deze

† P. 1025. ‡ P. 1033.

430 *De Boekzaal van Europe*,
 deze קריאת שמע [*keriath schemah*], lezinge
 der Schema behandelt, wijst hy teffens de mis-
 slag van Ligtfoot, die dezelve de * lezinge der
 gedenkedels noemt. Zy voegden dit gebed
 met de voorgaande zegensprekingen, of gebe-
 den te zamen, zoo wel in den morgen- als
 avond-tijd.

Zy hielden 't ook van belang te zijn, dat
 die gebeden in de openbare vergaderingen wier-
 den uitgesproken; 't zy dan dat de kerkbediende
 voorbad, of dat men aldaar zijne byzondere
 gebeden deed, † welke tweederley wijze wel
 wat duidelijker van den Hebreewfchkundigen
 Buxtorf mogt onderscheiden zijn. Merk met
 eenen aan, dat die man het getal hinner ge-
 beden vry verre boven de noodzakelijkheid ver-
 groot, aan d'ander kant sommige nalaat, en
 in eenige zaken met al te veel achterhouding
 spreekt.

Rabbi Maimons zoon ontvouwt ons wijd en
 breed den openbaren kerkdienst der Joden,
 dien dan de kerkbedienaar op las, bestaande
 des morgens in acht, des avonds in vijf gebe-
 den, en even zoo veel op den namiddagtijd. †

Dezelve Joodsche meester telt dertien om-
 standigheden op, die in een biddende vereist
 worden, en zonder welke vijf eerste waar te
 nemen de gebeden vrugteloos zijn. I. Zuiver-
 heid van handen (versta hier allerley zuivering
 en het wasschen des lichaams voor het gebed.)
 II. Bedekking van naaktheid. III. Zuiver-
 heid der plaatse, daar men bad. IV. Nood-
 dwang.

* Recitatio phylacteriorum. P. 1053. † P. 1064
 † P. 1089.

dwang; die iemand verplicht; zijn gebed met de uiterste haast en bedeesdheid uit te spreken (gelijk als of iemand voelde, dat hy eens moest gaan, daar hy geen ander in zijn plaats kan zenden) en ten V. Een aandagtig gemoed. Mijn lezer gelieve de VIII volgende zelf na te zien; ik spoede my na 't einde.

De plaats en, tot het bidden afgezonderd, waren de Synagogen, daar de kerkbiedenaars de gebeden uitspraken, op welker einde de Joden **DN** [*amen*] zeiden, en dat wel zeer langzaam, met eenen niet al te sterken stem; by welk *Amen* zy nog eenige toejuichingen voegden.

Nu wagt iemand, die dit leest, als voren te verstaan, hoe de gebeden van de Christenkerke met die van de Joodsche Synagoge overeen komen: dat kan ik wel denken; maar hier moet een goed en onderscheiden oordeel plaats grijpen. Wy weten den ganschen kerkdienst der aloude Apostelkerke niet, en die de kerkgewoontens van de vierde of vijfde eeuw na Christus met die der Joden wil vergelijken, doet verloren arbeid, ten zy hy teffens bewijze, dat die ook zoodanig in de eerste Apostelkerke zijn geweest; dog dat zal nooit kunnen bewezen worden. * Evenwel hebben de oude Christenen hunne gebeden den zelve naam gegeven, die ze by de Joden hadden, en onze kerke volgde vele omstandigheden der Synagoge in het bidden na: ja hunne † Lofzangen en Liederen waren dezelve.

Nog een luttel gedulds, lezer, eische ik van u, wy zijn al tot den zegen gekomen, dien de

VIII Deel.

E e

Pric-

* P. 1161.

† P. 1112.

432 *De Borkaal van Entrope,*
 Priesters gewoon waren over het volk uit te
 spreken; maar gy behoort voor af te welen,
 of de stamme van Levi, en Aárons geslacht
 thans nog onder het beshedendom bekend en te
 vinden zijn: u word hier berigt, dat het niet on-
 waarschijnlijk is, schoon sommige, die men
 Oudvaders noemt, dat stijf en sterk loochenen.
 Nu dan: de zegen, dien zy uitspraken, zoo
 in den Tempel, als in de Synagogen, zelf bui-
 ten 's lands, staat in het * vierde boek van
 Mozes; en deze deden zy telkens op 't eindig-
 en der gebeden. Was 'er geen Priester tegen-
 woordig, dan vervulde de kerkdienaar zijn
 plaats, en de vorens genoemde *Chazzaan* had in
 de oude Synagoge zevenderley bediening, wel-
 ker eenige zeer kosteluchtig schijnen. De Heer
 Vitringa toont in het slot van dit zwaar en def-
 tig werk, hoe de *Chazzaan* met den *Diaken*
 der eerste kerke zeer veel † overeenkomst
 heeft; en dus keere ik my met hem, na zes
 maanden vertroevens in de *oude Synagoge*, tot
 wat anders.

* Num. 6. 22. 23.

† P. 1170.

V. HOOFDDEEL.

Johannis Marckii in Hoseam commentarius, seu analysiſ exegetica, qua Hebraeus textus cum verſionibus conſertur, vocum & phraſium viſ indagatur, rerum nexuſ monſtratur, & in ſenſum genuinum cum examine variarum interpretationum inquiritur. Diatriba annexa eſt ſingulariſ de accipienda uxore & liberis fornicationum.

Dat is.

Vitlegging van Johannes Mark over HOSEAS, of een verklarende ontleding, waar in de Hebraeyſche text met de oude quereſtingen word vergeloken, de kragt der woorden en ſprekewyzen nagevoſcht, der zaken't zamenhang aangetoond, an de regte zin onderzegt. Daar komt by een byzonderlyke betwifting over het nemen van een vrouwe, die een haer was, en hare kindoren. Te Amſterdam by Gerard Bonſtius, 1696, in 4. 96 bladen en een half.

HEe voorgaande uittreſfel was reeds onder de preſſe, als my dit boek in handen quam, 't welk ik, om des uitgepickten inhouds wille,

dien het opschrift voordoet, straks zonder uitsel hebbe bekeken:

In den akker des Bibels ophoudelijk na een schat van geleerdheid en godzaligheid te graven, is het werk wel van alle Christenen, dog voornamentlijk van zulke, die daar toe tijd, gelegenheid, en geen mangel van behulpmiddelen hebben. Best moet het smaken (dat is ligt te vatten) aan de bronnen zelve te mogen drinken: wie dat doet, kan zuiverst van der wateren aart oordeelen; en zoo hy wat vind, of verneemat, dat andere niet vonden, verwonder u niet: dat luk mag yder niet gebeuren.

De Hooggeleerde Heer * Mark is met regt onder dat soort gerekent, zedert hy zijne gedagten zoo rondborstig en onbewimpeld aan de wereld heeft meêgedeelt. Daar zijn al vry wat bladen uit zijn handen gekomen, en alle dag komt 'er wat by. Thans ziet men zijn zinnelijkheid gevallen op den voorsten onder de kleine Profeten, zoo als die genoemd worden, dog die tot het nasporen van zijn regte meining niet min werks verschaft dan een der groote. Wie weet niet, dat Hofeas al van ouds de geslependste vernuften heeft pal gezet? Zekerlijk Origenes, Didymus, en Hieronymus, Vaders der eerste kerke, vonden een lastig taak aan hem, en na die zijn d'er van tijd tot tijd geweest, die genoeg te kauen vonden, wen ze hunne kragten aan hem wilden beproeven. Regt edelaardig is 't, niet het ligste te verkiezen, maar de moeyelijkheid te bezigen
gelijk

* *Of het is vander Mark? zie hem January en February 1694.*

gelijk een werkeen, die het verstand scherpt, en den moed opwakkert.

Onze Schrijver betuigt voor af, dat hy met blanken gemoede tot dit onderzoek is getreden, niets als stichting voor kerk en leerlingen beoogende.

De beknopte, of (mag ik het zeggen?) afgebeten stijl van dezen Profeet vereifte, dat op al ten naauwste gelet wierd. Des vind men alles, wat van Joodsche, Grieksche, of Latijnsche oudheid dienst kan doen, hier nagelagen; en om het boek, dat een redelijke dikte heeft, niet meer te doen zwellen, zijn de Grieksche Schrijvers niet eerst in hun eigen taal, en dan daar na nog eens in 't Latijn aangehaald, maar ten oorbaar; zoo dat een matiglijk geoeffende kan begrijpen, wat zy willen zeggen.

Hedensdaagsche lettermannen, die het meest op taalwijsheid en oudheidkunde gemunt hebben, worden hier niet vergeten; maar al meê kort en klaar, dat in mijn zin de grootste kunst is. Zanchius, Pareus, Rivet, die dit pad ook betreden hebben, krijgen zelden een beurt, om dat de Heer Mark hen niet in den weg wil staan, en door zijn arbeid de hunne onnut maken. Treffelijk voorwaar! en 't ware te wenschen, dat alle Schrijvers zig zoo bescheiden droegen.

De t'zamenschakeling der zake is in acht genomen, schoon ze hier moeyelijk is te vinden. Voor al behoefte niemand zijn mond te maken op zulke een verband, waar door de kerkgevallen zoo van 't Oude als Nieuwe Testa-

meats-volk hier op maalkanderen, na den loop der eeuwen, of tijds-omktingen in eenige of alle de hoofddeelen zouden gemeld zijn. Dit staat sleets met een woord in de voorreden aangevoerd; maar een breeder verdoog ziet men in het * werk zelve, en aldaar getoont, dat na het derde hoofddeel geen net geschakeld gevolg van personen of zaken kan aangewezen werden, zoo men de woorden niet wil pijnigen, en in dier voegen rekken, dat zy al zeggen, wat men wil dat zy zullen zeggen. Is dit niet gemakkelijker te bevatten, namentlijk, dewijl het volk Izraels ons hier en elders voorkomt, als halstarrig, dom, en een botte dafve zonder hart, dat Hoseas dan meer als eens gezegt heeft, het gene hem belast was? en daar by, nademaal hy al vry lang en onder verscheide Koningen geprofeteert heeft, dat hy zig van dezelve of gelijkkluidende dreigementen, gelijkenissen, en zinnebeelden heeft bedient, om dat de zelve gruwelzonden bleven, en den kop even trots opstaken? *Repetitis denuntiacionibus opus erat.*

Daar was herhaalde taal van nooden.

Men denke ook, dat ter zeer verscheide tijden en jaren geweest zijn, in welke hy heeft gesproken, en dat het daarom somtijds wel wat korter, dog dan wel eens weer wat uitvoeriger moest geschieden: waarom hier alzoon tittel verbands als in Salomons Spreuken is te zoeken, of, ik mag liever zeggen, te vinden.

Hier

Hier hebt gy lezer, nog niet al wat 'er gedaan is. Voor elk hoofddeel gaat een ontleding, of ontbinding (*Analysis* zeggen de geleerde) maar van wat soort dog? niet zoo eene, als alomme te lezen is, want dan was de Heer Mark gebonden, zijn vertaling en uitbreiding daar na te maken, en hy had de moeite van dit werk wel mogen sparen; maar zulk eene, die met de woorden en spreekwijzen netst over een quam. Deze eiste al meê, dat hy *Israël*, dat is, dat volk, het welke na Salomons dood Jerobeam tot Koning had opgeworpen, niet mocht over 't hoofd zien, gelijk van sommige geschied, die zoo koeltjes, als of 'er nooit zoodanig een *Israël* geweest was, die tien stammen onaangeroerd laten, en van heel andere menschen, landen, offers, Baalim, zegen, en vloek-praten, byna als iemand van wien men dit hoort getuigen,

Transvolat in medio posita, & fugientia captat.

*Dat klaarst en voor de hand legt, laat hy staan:
Dat hem ontslipt, dat grijpt hy telkens aan.*

In wien kan 't komen, dat de H. Profeten, die donderzonen, die zoo ernsthaftig, zoo wakker, zoo bezet van gewisse waren, alleen zonden handelen van zaken, die duizend ja- of meer daar na stonden te gebeuren? Maar zaft wat, zonder dat ik Voetiaansch of Koecsjaansch wil zijn; mijn meening is niet, dat de Geest, waar door ze spraken, dat niet zoude kunnen doen, of gedaan hebben; dat zy verre.

plaatfen zijn 'er in overvloed, die ons anders leeren : maar dewijl zy des volks gruwelen moesten bestraffen, dewijl zy klaagden over der menschen onbekeerlijkheid, dewijl zy zoo wel Leeraars als Voorzeggers waren ; ja dewijl zy altemaal daar over meest qualijk gehandelt zijn, en hun profeteren met de dood bezuert hebben, hoe kan dat wezen, zoo zy van den Koning van Bohemen, van den Sax, en van den ongelukkigen Britschen Vorst * Karel de I, en dergelijke zaken spreken ? Zy moesten dan veel eer bemind zijn geweest, dan vervolgd, om dat zy die van hunnen tijd in rust en vrede lieten. Ja maar, 't was Elias, die Israël beroerde : zoo vatte het Achab, en van Micha sprak die zelve Koning, *over my Profeteert by niets goeds.* 1 Kon. 22. 8. Ziet, vrienden, dat snaartje word hier geroerd, maar zediglijk en verftanelijk. Nog een weinig. Onze Schrijver heeft voor omtrent zeven jaren zijn uitlegginge over Johannes Openbaringboek uitgegeven, en daar kon hy niet voorby de zeven *Perioden*, welke zoo veel als de klein van 't hoele werk zijn, by zulke, die door een ander slag van kijkglazen tueren, als deze man doet. Hy nam dan de moeite van dezelve eens te bezigtigen, en hebbende haar rang, vastheid, netheid, en wat des meer is overwogen, vond hy die zoo wigtig niet, als ze wel opgegeven waren ; 't welk hy aanwees in zijn voorreden, die wel wat lang was, zoo men op het gemeen gebruik en dagelijksen trant van voortredens ziet (want anders gebeurt het nog wel eens, dat

Zie pag. 510.

dat de portalen zoo onbeschoft groot getimmerd worden, dat het geheele huis makkelijk zonder horten of stooten daar door kan streven) maar niet na de wijdlufterigheid van 't onderwerp, en het gewigt, dat die *zeven Perioden* in de juiste verklaring van dat Profetisch schrift, ja van des Bibels grootste deel bybrengen.

En hoewel de Heer Professor duideljk gezegt had, dien aangaande niemand te willen veroordeelen, als men maar met hem ook zoo deed, en niet drijven bleef, dat die *zeven Perioden* alleen ons te regt helpen, echter wierd hem, omtrent anderhalf jaar na dat zijn boek was uitgekomen, een dageraad beloof. Hy wagt met taay geduld, en vraagt by die gelegenheid, of die drank (want ze zou wezen * *ἀντιφάρμακον*) haast gereed mogt zijn. Maar kook my een papje, als ik dood ben. Zes jaren bleef dat mengsel agter, en toen 't nu al te voorschijn quam, was het geen *Apozema*, maar de Heer Doktor, die 't voorschrift stond te maken, scheen nu de konstenaryen der regtsgeleerde te verstaan; en 't quam uit op een *exceptie declinatoire* (vergeef het my, ô moedertaal, dat ik willens u hier verlate) want men gaf te verstaan, dat met opzet alles niet aangeroord wierd, dat men twijfelde, of 'er ooit lust zoude komen, om die gedagten te wederleggen, en dat het raadzamer was den tijd in 't verklaren van Gods woord, dan winderige redenen te slijten. Dat is dan zoo goed als af.

E e 5

De

* *Antipharmakon* (*dus luid het eigen woord*) tegen-giftig.

De Heer Mark kreeg hier uit stoffe , om tot verdediging van zijn voorredenen te spreken , waar mede het overige van dezelve afloopt.

Wegens het werk is u , lezer , al genoeg gezegt , om u te verzekeren dat het zijn nalezen wel waardig is.

Daar is nog iets , dat ik u in 't oor wil bijten , en mogelijk by sommigen anders als by dezen geleerden man zal worden aangezien. Het werk word verdeelt in bequame hoofdstukken , die twee , of drie , of meer vaarzen behelzen : dat is te zeggen , zoo veel als men gevoegelijk tot een text noodig heeft , en yder zulk een afdeeling begint met een welgepaste beknopte inleiding.

My is berigt , dat andere stukken haast zullen volgen , en dat Spencer als dan ook zijn beurt zal hebben.

Het onderzoek over de vrouw , en kinderen der boerery , gelijk zy na de eigenschap van des Profets-taal dus genaamt worden , is , als het voorgaande , vol geleerdheid en belezenheid.

VI. HOOFDDEEL.

Vittrekfel van de zes laatste hoofddeelen der derde verhandeling van ANTONI VAN DALE, wegens de afgodifche wichelaryen onder het Onde Testament, waar mede het geheele werk ten einde loopt.

MEt den opflag van 't zesde hoofddeel (hier maakte ik de laatste reis halte) verschijnen de Bezweerders, en bezweringen der Joden, onder welke zijn de zonen van Sceva te Efezen, ons in de * Handelingen der Apostelen voorkomende. Weet je, wat slag van quanten zy waren, lezer? Ze waren bedriegers, die 't gemeene volk een doek voor d'ogen bonden, en geene de minste magt hadden om duivelen uit te drijven, welke aan weinig geloovigen was gegeven.

De Heer van Dale spreekt by dit geval van de ydele † konsten, en Efezische letteren, of namen; van derzelver veelvuldige kragt en vermogen, zoo de Joden voorgaven, zelf omtrent de duivelen uit te werpen; van de ombindselen, en omhangselen (op dat ik zoo spreke) en rings, die de Joden en Heidenen bygelooviglijk gebruikten, en waar by komen de **טוטפח** [totaphoot] en **תפלין** [tephélin] zekere woorden der Heilige Schrift, op een stukje par-

* Hand. 19. 14. † *πρίστυα*. Hand. 19. v. 19.

442 *De Boekzaal van Europe*,
parkement geschreven, dat de Joden om 't
hoofd en d'armen bonden, tot bevrijding
voor ramp, of gevaar; en eindelijk van der
Christenen bygeloof omtrent de geneesmidde-
len, die ze om den hals hingen, van verschei-
de soort; van hunne bezweervaarzen, en zelf
gedenkenningen, gelijk als van Alexander de
Groote, het woord *Abracadabra*, en andere
werktuigen van bygeloovig bedrijf, die men
voorgaf van de Engelen aan de menschen over-
geleverd te zijn.

Die zig bet wil verwonderen, moet verder
zien, hoe van de Christenen eertijds enige
woorden uit de gewijde bladen aan de bedste-
den, en zoogenaamde *kleine Euangelien* (dat
is, zekere woorden uit de Euangelien byeen
gevoegd) aan der zieken bedsteden hoofdenein-
den, of 't hoofd der zieken zelf gebonden of
gelegd wierden, tot verlichting van qualen, en
verhoeding van ongevallen.

Om eens te lachen, mag men lezen, het ge-
ne dat Delrio in zijn boek der toovery-onder-
zoekingen ons voor een ware historie uit den
„ Karmelijt Beetz durft na vertellen: na-
„ mentlijk daar was een oud boos wijf, of
„ hex, die uit nijdigheid haar's buermanskoe
„ willende betooveren, dat ze geen melk zou
„ geven, met een mesje aan de deur quam,
„ en staande tegen de Maneschijn dus sprak.

„ Hier snijd ik een spaan
„ In molkens gedwaan,
„ En een ander daar toe,
„ Zoo neem ik de melk van dezzer koe,

De

„ De eigenaar van de koe, dit hoorende, nam
 „ een stok, liep het wijf achter na, en klop-
 „ te haar dicht, onder 't spreken van deze
 „ woorden.

„ Hier sta ik een slag,
 „ En eenen anderen, zoo ik mag,
 „ En derden daar toe,
 „ Zoo behold ik 't molk metter koe.

En dit was een zeer goed hulpmiddel, zegt Delrio. Maar laat ons tot het *zevende hoofdstuk* voortgaan.

Hier is het der moeite waardig, te verstaan de orde der Bezweerders, in de eerste of vroeger Christenkerke allenkskens ingevoerd, en de bezweringen over de Doopelingen, zoo kleine kinderen, als bejaarde, op dat de duivelen uit dezelve zouden uitgedreven werden: want (wie moet niet lachen, als hy 't hoort?) de Christenen der eerste eeuwen geloofden, dat alle menschen van kindsbeen af met *demons* bezeten waren.

Daar toe zijn dan die grolplechtigheden van bezweringen, * uitblazingen, † inblazingen, ‡ uitspuwingen, en ik weet niet wat al meer omstandigheden gebruikt.

Tot dit bezweringwerk hadden de Klerken, of eigenlijk kerkelijke, gelijk als Bisschoppen, Ouderlingen [*of Priesters*] en Diakenen, ook regt, ten minsten in Cypriaans tijd: anders waren d'er geordende bezweerders, die zoo wel als de

* Exsufflationes. † Insufflationes. ‡ Exspuationes.

444 *De Boekzaal van Europe,*
de Onderdiakenen, Volgers, Lezers, en Zangers, buiten den rang der Kerkelijke gehouden vierden.

Men vind hier ook de Bezweringsen omtrent het doopen en herdoopen der kettters, en waar in het ampt van Bezweerder was gelegen. Wat zal ik zeggen? Joden, Heidenen, en Christenen hebben hunne bezweerboeken gehad, die van onzen welgeoeffenden Schrijver worden aangewezen, teffens het verziende boek van Enoch uitstappende, schoon Tertulliaan (och armen!) het zelys met goeden ernst verdedigt.

Thans geraken wy in 't achtste hoofdstuk by de **Ἰατροὶ**. [*Macarim*] in 't Grieks **φάρμακοι** [*Pharmakoi*] welke bedriegers wy Tooveraars en Venijngevers noemen.

Na een ondertesting van 't gevoelen, dat de Hebreen van dit yolk hadden, en derzelver verdere beschrijving uit Maimonides, geeft de Heer van Dale ons ook het oordeel der doorzigtigste Heidenen, Cicero, Seneka, Plinius, en andere te verstaan, zoo over dusdanige quanten, als over derzelver kunsten, en bedrijven.

Maar voor al laat hy zig breedelyk hooren in het bespotten van de grove, ongerijnde en allerbelachelijkste verzienssels der oude Dichters, met welke zy, als uitvindes van dergelyke zotterayen, hunne tooveraars en tooveressen verbazende leugenwonderen toeschrijven.

En zekerlijk (dit moet ik hier voor af zeggen) de man heeft groote reden, omme den Fabeldichters de schuld te geven, dat zy het grolwerk van toovery, spokery, duivelery, en

wat

wat des meer is in hunne vaarzen zoo aardiglijk hebben voorgesteld, dat vele onwetende en bygeloovige Christenen al te schandiglijk zig aan die Heidensche herffenschilderyen Goden en Godinnen Hemel en helpraatjes vergaapt hebben. Weshalven ik het hem niet qualijk afne- me, dat hy zoodanige Poëten by de ooren torot, die het ouwerwetsche Godendom en de negen Zangbesjes, Razernyen, Boksvooten, Zee- Wouwd en Veldnymfen, met al het ander Go- den-gespuis van meer en minder naam onder de Heidenen, in hunne schriften inbrengen: een zake by my ten hoogsten walgelyk, en op welke alleen onze Schrijver hier het oog heeft, als hy met de Dichters gekt, daar hy anders (dat wete ik) voor braaf dicht- en rijmwerk een byzonde- re achting heeft; na waarheid oordeelende, dat de edele Poëzy te zuiver is, dat dan ze on- der ons Christenen met dien vnschen lugt der vernufte Hoidansche verdigtfels bezwalkt wer- de.

Hier word dan de sprekende kiel van het schip Argo, en het sprekende paard van Achilles, Xanthus geheten, den toon gesteld. Hier zien we, hoe die schoone Hemelgoden onder het gebied der Hellegoden, en deze wederom (zelf de Demogorgon, wiens naam men niet mocht weten, of noemen) onder de magt van 't allorellendigste slag van wijven, heksen, naam- tooveressen, en kollen staan. Hier zien we hoe die heerebazen somtijds jammerlijk van de menschen bedrogen en gesopt wierden. Hier hebben we de leugenwonderen van kollen, en tooverbessen omtrent de Maan, en het veran- deren

deren of herscheppen der menschen in woeste, of tamme dieren, van welk laatste Vader * Augustijn schijnt te twijffelen, of 't niet wel waar mogt zijn. En eindelijk hier hooren we het dagvaarden der Goden, magt dertooveressen, tooverijs oorspronk, en de toovermiddelen, zoo kruiden, als beenen, en steenen, die de tooveraars en hexen van nooden hadden, en dewelke met zeer groote konst, moeite, en arbeid uit vergelegene en woeste wereldstreken moesten gehaald werden, hoedanige den zoekers somtijds in ettelijke eeuwen niet voorquam, daar in tegendeel de hulpmiddelen, die magtig zijn de toovery en den duivelen zelf krafftiglijk te wederstaan, en wech te jagen, byna over al langs velden en wegen zijn te vinden.

Tot een toegiftje volgt een plaats of twee uit Plinius, die dusdanige toovermiddelen aardiglijk bespot; en een voorbeeld van kunsjes, die met kruiden en wortelen kunnen werden nitgeregt.

In 't *negende hoofdstuk*, daar de Heer van Dale sprekt van den אוב [Ob] of Oooth, van de אוב בעלי אוב [Babalai Ob] en ידעונים [Iideonim] zoo genaamde buik- borst- of oxel-sprekers, en Orakel-vragers aan de verdagvaarde lichamen of schimmen der verstorvene menschen, of door droomen op de graven der verstorvene; is 't niet onvermakelijk derzelve afkomst, en de belachelijke overleveringen der Joden wegens den vorm en de gestalte van de dus opgedaagde schimmen te zien. Daar hooren we de gemaakte stem der gener, die, gelijk als van onder

der de aarde dus gevergd, hunne antwoorden gaven; en zien teffens, dat het woord **פיתום** [*Pitboom*] door de later Joden, of half Christensche Joden ontleend is van een Grieks woord, waar van daan de naam van *Pythonici* aan de buitensprekers is gegeven. Ter gelegenheid van die quanten, en de gezeide *Ovooth* had de Schrijver lust, om de historie van het wijf of Profetesse in Endor wat netter en breeder, dan hy tot nog toe gedaan had, te verklaren, met een byvoegsel van 't gene twee Godgeleerde van vermaarden name J. de Mey, en F. Burman; d'een in 't Latijn, d'ander in 't Neerduitsch over dat verhaal hebben aange- teekend, beide tot bewijs, dat dat gansche werk een enkel goochelspel en schelmery van 't wijf is geweest.

Zijt gy nu niet begerig, lezer, om, na zoo veel fraais, den oorspronk van 't orakel-of raadfragen aan de dooden eens te zien? treë dan met my over tot het *tiende hoofdstuk*, daar vind gy de oudheid van dat apenspel, zoo onder Joden, als Heidenen; want by beiden is een openbare en gemeene manier van raadfragen geweest.

Voegelijk word ons daar nevens de *Aornus*, de *Acheron*, de *Pblegethon*, de *Styx* (plaatsen van welke de oude Dichters hunne zoo vervaarlijke helle weten te bakken) vertoond, en wat Aristoteles, Herodoot, Strabo, Cicero, Pausanias en andere daar van schrijven; gevolgelijk waar uit deze verdigtfels gesproken zijn.

Ook was 'er een afzonderlijke raadvraging aan de dooden uit de schriften der oude, die

in hoeken, en in 't verborgen geschiedde. En wat waren dog alle deze en dergelijke vonden? Loutere beuzelingen, en zotte, of te gelijk ook quaadaardige verziesselen. Voeg hier by de verzonne buik-of borst sprekers en spreeksters, als uit welker buik, borst, oxels, of zelf schaamdeelen, zoo men wil, de duivel quansuis antwoord gaf, of nog zou geven.

Hippokrates en Galenus zullen ons zeggen, welke luiden die Buiksprekers zijn, en uit Plutarchus kunnen we leeren, dat ze eerst *Eurikliden* genoemd na een zekeren *Eurikles*, die dat kunste had uitgevonden, met de tijd na een dergelijken *Pythou*, in de zelve konststreek zeer ervaren, en vermaard, den naam van *Pythouici* hebben gekroegen.

De Heer van Dale versterkt dit met voorbeelden van dat konstbedrog, en onder die met een historie van een zekere Barbertje Jakobs, die in 't jaar 1685 drie en tagtig jaren oud, in zijn, zoo wel als in ontalijker andere menschen tegenwoordigheid, overaardiglijk, en tot verwondering der omstanders, alleen een klugt wist te spelen, als of ze met eenen *Tochem* (zoo noemde zy quansuis iemand, die 'er niet was) een geheele onderhandeling had, in welke zy haar stem zoo wonderlijk leide en draaide, en met zulk een vaardigheid, dat men dien *Tochem* zoo wel als haar hoorde lachen, en praten, en zuchten, en zingen, daar zy 't nogtans alleen deed. Ik zelve ben voor weinige jaren, en niet lang voor haar dood, nevens een Arts, thans nog te Amsterdam woonagtig, een oog en oorgetuige van die konstige en zeldzame

zame bukspreking geweest, en de oude vrouwe, die in een klein kamertje voor ons twee deze klugt bedreef, en ons telfens toonde, hoe ze haar stem konde veranderen, verhaalde ons, dat iemand te Amsterdam (daar was het) dien ze met haar aardigheid ook eens wilde vermaken, als hy haar en *fochem* hoorde kouten, uit bygeloswigheid angstig wierd, en zig liet onsvallen te vreezen, dat de oude vrouw met den duivel omging.

Eindelijk komen in het *elfde* en laatste *hoofd-deel* ons voor oogen de *Teraphim* [teraphim.] een soort van beeldwerk, of ander voorzeggings-tuig, dat in haar oorspronkelijkheid, 't zy uit de Hebreuwische, 't zy uit de Syrische taal word opgeheldert. Men moet zig verwonderen, als men ziet, op hoe vele zeer verschillende wijzen de oude Grieksche Overtalers, de Chaldeër, en de Latijnsche, zoo wegens den vorm, of gedaante, en maaksel, als over de manier van door dezelve te voorzegen daar van spreken.

Achter den toetsel van deze *Teraphim*, en een korte herhaling van 't gene de Rabbinen deswegen gezegt hebben, is 't besluit, dat we met geen zekerheid kunnen vast stellen, wat ze eigenlijk zijn geweest, als alleenlijk, dat ze werktuigen waren, door welke men voor gaf, Goddelijke voorzeggingen, aankondigingen, of verklaringen van toekomstige zaken te doen.

Die Kircherus Latijnsch werk *Phenourgia* niet heeft gelezen, kan zig hier verlustigen met het byzonderlijk aardig hoofd, door hem te

Roome gemaakt, alvorens gezien hebbende, wat er van de hoofden, die Gerebrerd, naamals Paus Sylvester de II, en Roger Bako zonden toegesteld hebben.

Vremd voorwaar is het gevoelen van dien anderzins hooggeleerden Engelsman Spencer over deze *Teraphim*: want hy schrijft derzelve ver gewaande antwoorden dan eens toe aan God, die by gebrek van Profeten, en de Urim enz: daar door zoude geantwoord hebben, dan eens weeraan den duivel, die quansuis God daar in zoude hebben nageaapt; nogtans zonder eenig klaar merkteeken, waar aan men konde beproeven, of het antwoord van God of van den duivel quam.

De Heer Van Dale verzet zig tegen dat misverstand, en meent dat Justinus Martyr in zijn samenspraak met Tryfon, allereerst, en na hem Tertulliaan in zijn boek tegen de ketters, dat praatje van *dat de duivel Gods aap is*, in de wereld heeft gebragt. Hy verwondert zig nogtans daar niet over, want Cypriaan noemt de ketters ook *apen van de kerk*, en gelijk eenige van die vaders, door drift vervoerd zijnde, somtijds hunne wedetstrevens, die mogelijk regtzinniger waren als zy, voor *apen van de kerk*, ja voor *met den duivel bezetene* hebben gehouden, alzoo hebben zy lichtelijk den duivel voor *Gods aap* kunnen affchilderen: maar hoe zulkeen mal verziessel met de Majesteit van den Almogenden God is over eente brengen, kan deze Schrijver niet zien, die, hier mede besluitende, zija werk heeft ten einde gebragt.

Eeni-

Eenige brieven, voor een aanhangfel strekkende, dienen tot onderzoek, wanneer de Hebreuwsche vijf boeken van Mozes tot de Kutheen, of nieuwe Samaritanen zijn gekomen; te weten, of zy die voor den tijd van Esdras, of lang na Esdras, en ten tijde van Alexander de Grootte door Manasses, tot hen overgelopen, gekregen hebben. De laatste handelt van de twee pilaren, die Prokopius zegt met letteren der Feniciers beschreven in Afrika by de stad Tanger wel eer opgeregt te zijn.

VII. HOOFDDEEL.

Vervolg van A. VAN LEEUWEN-HOEKS geheimen der Nature by H. Krooneveld te Delft in 't Latijn gedrukt in 4.

DAt ik mijnen lezer na dit gerechtje twee maanden langer hebbe laten wagten, dan mijn voornemen was, toen ik hem niets anders als een *Mugge* schafte, moet den grooten voorraad van boeken, dien in de Boekzaal hun plaats toekomt, geweten werden.

Hier levere ik nu de voortteling van den *Kikvorsch*, die de Delfsche Natuurdoorgronder in zijn vijf en zestigsten brief ten toon zet. Daar worden tweederley soorten van vorschen by ons gevonden. d'Eerste die men gemeenelyk *Kikvorschen* noemt, welker kuit (of eyeren) somtijds zoo dik in de slooten legt, dat de op-

452 *De Boekzaal van Europe,*
pervlakte van 't water daar mede geheel bedekt
is. De tweede soort zijn vorffchen, met een
zonderlingen eigen naam *Worken* geheten. De-
ze laatste zijn minder in getal, grooter van lijf,
en sterker om voort te springen met hare stijve
achterpooten, die van somthige menschen;
wel meest Franschen of Wajen voor een lekker
beetje gegeten worden.

Uit nieuwsgierigheid ging de Heer Leeu-
wenhoek, die nooit eyeren van dat Work-
broedfel gezien had, zoo lang in een weide;
tot dat hy eenige derzelve vond, die hy in
wat groente aan zijn huis liet brengen, en in
aarde potten, met gragwater gevuld, leg-
gen, beziende dag voor dag, van hoedanig een
maakfel die waren. Hy ontblootte haar van
de lymachtige stoffe, in welke ze lagen, en zag,
dat elk ey bestond uit een weinig waterige vogt
(gelijk als die in het oog is) en een onbegrijpe-
lijk getal van kleine bollerjes, bestaande yder
wêer uit een groot getal van kleiner bollerjes,
die elk in 't midden een grooter bollerje hadden,
zoo dat yder eerste bollerje wel een ey met een
zeer kleinen doir verbeeldde.

Dat de vorm dezer eyeren dagelijks veran-
derde van rond in langwerpig, quam daar van
daan, om dat 'er staarten gevormt wierden;
en hy beelde zig nu in, reeds hoofden te zien:
tot dat hy, dag aan dag eyeren openende, op
den zèvendenden dag wormen [of liever jonge kik-
vorffen] zag, die zig beweegden. Maar al
wat hem daar in voorquam waren bollerjes, en
schoon hy den Work-worm opende, zoo als
hy zig uit zijn lijmachtige stoffe had gearbeid;
en

luchtbelletjes, die in deze lijmachtige stoffe waren, oordeelende, dat die alleen geschapen waren, op dat de eyeren, als ze geen groente in 't water hadden, waar aan ze gehegt konden zijn, door behulp van die lugtbellen op de oppervlakte des waters zouden drijven, om de warmte van de lugt te genieten, en daar door als uitbroed te werden.

Ten laaften zag hy aan yder zijde van 't hoofd zulker Work-wormen drie doorschijnende deelen, en in alle zes derzelve den omloop des bloeds, welke hy aan verscheide Heeren vertoont heeft. Dit alles beschrijft hy omstandiglijk, en zet het den lezer onder d'ooogen met een print, yder stuk na 't leven verbeeldende. Zijn gevoelen is, daar hy zoo van de gedue-rige voortstooting, die het bloed van 't hart onfangt, als van den omloop des bloeds in vele andere plaatsen van den staart des Work-worms zijne ontdekkingen doet, dat de slagaders en bloedaderen aan een volgende bloedvaten zijn.

Als de kijker van den omloop des bloeds in kleine en groote Kikvorssen, zelf in de dunste bloedvaten, genoeg overtuigd is, kan hy vier en dertig byzondere ommelooopen van bloed in de staart van een klein visje, niet veel grooter als een Kikvorsch-worm tot een toegiftje bezien: hy zal 'er by vinden, hoe-danige deeltjes het bloed in de Vissen rood maken.

Nu ga ik met den Heer Leeuwenhoek in zijn zes en zestigsten brief den bloedloop in een Aal eens zien.

Bly

Bly ben ik, met eenige Heeren een oogge-
ruige meer als eens geweest te zijn van zoo zeld-
zamen en verwonderlijken schouwspel, 't welk
op een gadelooze wijze het bloed, in een groote
menigte vaten loopende, vertoont, zoo klaar
en zoo naakt, als 't Hemellicht op een helde-
ren middagfond te zien is. Zonder hier dan
na te schrijven alle die menigvuldige beschou-
wingen, die den verzeienden kijker zoo dik-
wils vermaakt hebben, wanneer hy op d'eene
plaats in een Aal, of zijn staart, de voortstoo-
ting des bloeds sterker zag, dan in een ander,
of wanneer hem het loopen van 't bloed even
zoo schoon in de vinnen voorquam, dog by-
zonderlijk in de staartvinne, daar de bloedva-
ten wijder waren, en vele derzelve krombog-
tig, en dik by een, tot verwonderens toe;
daar hy zelf doorgaans meest zeer na aan het
uiterste einde van de vinne in zeer dunne bloed-
vaten op elk tijdsgedeelte, dat men een oogen-
blik noemt, de verheffing van een nieuwe voort-
stooting, die 't bloed uit het hart ontving, kon-
de bekennen, met meer andere waarachtige
en verbazende ondervindingen: zonder, zeg-
ge ik, dit alles op te halen (want in yder her-
haalde kijkery geeft de naauwkeurige man nieu-
we en nieuwe opmerkingen) mag egter van my
niet verzwegen werden, hoe ik zelf ten zijnen
huize hebbe gezien, het gene van hem verhaalt
word aan meer anderen vertoont te zijn, te we-
ten, een levenden Aal van een vinger dik, die in
een heldere glaze pijp, onder met kork gestopt,
en van binnen eenigzins vogtig, gesteken was,
en door een vergrootglas, konstiglijk daar om
F f 5 heen

heen gemaakt, konde gezien werden.

Tussen beiden dient gezegd, dat, behalven de beschrijving van deze gansche vertooning, alle d'omslag en aardige uitvinding om 't konstglas daar voor te brengen in een print zeer nettelijk staat afgebeeld, waaromme deswegen geen andere verbeelding met woorden hier noodig is.

Als de Aal, in de glaze pijp gedaan, met het vergrootglas, aan het gedagte werktuig gehegt, zeer bequamenlijk voor ons gezigt was gebracht, hebben wy in de staart, op verscheide plaatsen den alleraanmerkelyksten omloop des bloeds gezien, niet een enkele, maar tien, twaalf bloedloopen teffens.

En was deze beschouwing te gemakelyker, om dat de Aaleen martelaar van onze kijklust moest zijn: want als wy met kijken zoo veel tijds doorbragten, dat de Aal begon te sterven, konden wy zulks klaarlijk bespeuren, om dat de omloop van het bloed vertraagde (zie, zoo reist de mensch ook na de eeuwigheid) en we zagen een luttel tijds daar na het bloed zoo zafjes voortloopen, en draaijen, dat de voortgang even te kennen was; hoewel ook zoo nu en dan eenige sterker beweging, dog voor een zeer korten tijd, bleek. Maar eindelyk stond het bloed gansch en al stil; en zoodanig een Aal, van ons met onbeschryffelyk vermaak bekeken, lag, uit het glas genomen, dood, of quam terstond te sterven.

Vind gy dit zeldzaam, lezer? Ga voort, en gy zult van den omloop des bloeds in Baars, Snoek, Karper, Voorn, Bor, Schol, in Gar-
naat

Mey en Juny 1696.

457

naat zelf nog bet hooren: met vele aanmerkelijkheden over de dunne bloedvaten, en derzelver rokken, door welke de fijnste bloedstoffe gelijk water door een zeef gaat. De Heer Lecuwenhoek zal met zijne openbaringen der Natuergeheimen dit jaar nog meermalen verschijnen.

VIII. HOOFDDEEL. VERVOLG VAN KROMWELS LEVEN.

HET VIJFDE EN ZESDE BOEK VAN 'T TWEDE DEEL.

KRomwel had op den zelveu dag, den dertienden van Herftmaand 1651, op welke hy 's jaars te voren den slag by Dumber had gewonnen, ook de overwinning tegen Karel de II bevogten, waar mede het laafte uittrekfel afliep. Thans kan mijn lezer hem te Londen wedergekeerd grootmoediglijk zien zegpralen, ontzien van den Raad en 't volk, als een werktuig, dat wonderbaarlijker wijze in het bedrijven van ongehoorde heldendaden van God wierd gezegend.

Hy had voor zijn vertrek uit Schotland den krijgsoverften Monk (den zelveu, die daar na het huis der Stuarden weder in Engeland bragt) met ettelijke duizend koppen aldaar gelaten, en Yerland in der voegen bezet, dat beide die
rijken

rijken nu zig na den vorm van een Gemeenebest vlijdden; wanneer hy in den jare 1652 met onzen vryen Staat in dien berugten oorlog raakte, die twee jaren daar na door een vaste vrede geëindigd wierd.

Ik voel my niet belust, omme met den Heer Leti de grondoorzaken van dezen bloedigen krijg na te sporen, nogte de dapperheid onzer helden in verscheide schrikkelijke zeeslagen, en 't verlies van den grooten Admiraal Maarten Harpertsz Tromp, hier op te halen; eensdeels om dat die zaken roemrugtig genoeg zijn, en ten andere, om dat eenige omstandigheden, die ik by dit verhaal van Leti wete te voegen, elders beter dan hier zullen te pas komen.

Voor, en gedurende dezen oorlog had de Raad van Staat (die nu het oppergezag in Engeland voerde, gelijk we in het vierde boek gezien hebben) alle zaken van gewicht wederom ondet den titel van Parlements-bevel uitgevoerd, en nu was Kromwel zoo ontzachtelijk geworden, dat twaalf volmagtigde uit den name van het Parlement, en van wegen het Engelsche volk, hem de Kroon van Groot Britanje quamen aanbieden, biddende dat hy hun verzoek wilde inwilligen, en hen het genoegen geven van hem zelve te laten uitroepen voor **KROMWEL DE I. KONING VAN ENGELAND, SCHOTLAND, EN YERLAND.**

Maar de doorslepen man was te wijs, dan dat hy zig zoo liet ophullen. Hy sloeg het ernsthaftiglijk, en met volständigkeit af, in weerwil van alle oorvleijery, en aanrading van
zijn

zijn wijf, die van onzen historyfchrijver hier fprekende word ingevoert.

Na lang overleg wierd hem den Latijnschen eertitel van * PROTECTOR voorgedragen, en deze was het, dien hy met een minnelijke aansprake den twaalfden van Wintermaand des jaars 1653 aannam: ten welken dage ook befloten wierd, dat hy den 26ften derzelve maand in de kerk van Westmunster, daar men de Koningen van Engeland gewoon was te kroonen, in die hooge bediening met alle bedenkelijke statelijkheid zoude gevestigd worden.

De Prediker Peters volvoerde de plegtelijkheden, nam hem 's anderen daags met geen minderen zwier den eed af; en reikte hem daarna de aanzienlijke eerteekenen zijner mogentheid toe, in vijf stukken bestaande, te weten een Wereldkloot, den Degen, den Bibel, den fcharlaken † rok met bond gevoederd, en een muts van dezelve stoffe. Hy hing hem den rok om 't lijf, zette den muts op zijn hoofd, gaf den kloot in zijn hand, toen den Bibel, en eindelijk den degen; sprekende op 't overgeven van yder cieraad een beknopte reden, dien hy met een gebed telkens befloor.

Vader Olivier, dus voor Beschermmer der Engelanderen Schotten en Yeren verklaard, alomme met des volks uitgelatene vreugdeblijken verheerlijkt, en van alle uitheemsche Rijksdienaren, Grooten en Overheden hoogstatelijker wijze begroet, wanneer hy d'eerstemaal na zijn verheffing op Wixhal quam, viel ter kapelle aldaar op zijn knyen, en dankte God met befloten

* *Beschermmer.*

† *Het Fransch is hier mis.*

460 *De Boekzaal van Europe,*
sloten monde. Voorts liet hy veel geld aan
de armen uitdeelen, en beval de geenen, die
om schulden gevangen zaten, uit den kerker
te verlossen, en velerley munt, met zijn af-
beeldsel gestempelt, uit de vensterten van dat
paleis te werpen.

Zelf onderteekende hy op dien dag nog
verscheide staatschriften, met de woorden,
in 't Latijn beduidende, OLIVIER, PRO-
TEKTOR VAN ENGELANDS SCHOT-
LANDS EN YERLANDS GEMEENE-
BEST, en het Parlement liet een gedenkpen-
ning slaan, die aan de eene zijde zijn borst-
beeld met het gezeide omschrift vertoonde, en
aan d'ander kant het Engelsch wapen, van een
Leeuw vastgehouden, rondom welke mede in
't Latijn stond te lezen, DE VREDE
WORD DOOR KRIJG GEZOGT.

Nu wierd 'er een nieuwe keure van wetten
wegens de regering van dit Engelsch Gemeene-
best door het Parlement voorgesteld, welke
Kromwel aannam, en met vele andere wetten,
tot bevordering van zijn oogmerk, versterkte.
Dit vijfde boek loopt ten einde met een ver-
haal van Kromwels bedrijf in den aanvang zij-
ner verheerlijking, zoo wegens de gemeene
ruste, als zijn byzondere veiligheid. Hy hield
zijn verblijf op Withal, en niemand der lijf-
wagten wist ooit, in wat kamer hy sliep:
want hy had vijftien slaapkamers laten maken,
en in yder een bed brengen, met het gene dat
voor hem en zijn huisvrouw noodig was. Zelf
wierden alle de vijftien bedden in de winter
gewarmd. Als hy ging slapen, geleide hy zijn
bed-

bedgenoot in een van de kamers, sloot met eigen handen de deur toe, stak de sleutel by zig, en blies zelf de kaars uit; altijd met twee vyerroers op de tafel in yder kamer, en twee pistolen aan 't hoofdeinde van zijn bed voorzien.

Zestig duizend guinées besteede hy 's jaarlijks aan in-en uitheemsche verspieters, zoo 't waar is, dat Leti zegt. Zijn wakkerheid was verwonderlijk, en zijn voorzigtigheid met geluk zoo gepaard, dat alle de voornemens der vian- den tegen zijn persoon veydeld zijn. Dat zijn achterdocht en wantrouw, hier beschreven, groot was, zal niemand vreemd dunken. Dog onder alle deze byzonderheden, tot welke ik den le- zer zelf wijze, bevindē ik Kromwel, buiten zijne gebreken, niet anders afgemaald, als een groot oorlogsheld, bequaam Godgeleerde, braaf Schrijver en Redenaar, volmaaktelijk be- dreven in de Regeerkunde, een allerdoortrap- ste Geheimschrijver van Staat, die door zijn wijsbeleid, en onvermoeide naarstigheit zijne landsgenooten overgrootē voordeelen aanbragt, de schrik der goddeloosheit, en overdaad, de hersteller van tucht, godsdienstigheit en goede zeden, en een geessel van de Pausgezinden zoo wel (dit moest ik niet vergeten) als van het koninklijk huis der Stuards, en der Bisschop- pen.

Op den eersten dag des jaars 1654 (waar me- de het zesde boek aanvang neemt) wierd afge- kondigt het huwelijk van Izabelle, des Pro- rektors Kromwels tweede dogter, met Tho- mas Bekasis, man van fortuin, en zonderlin- ge

ge welsprekenheid, die bequaam was, omme in tijd en wijle zijn 's Schoonvaders leven eif bedrijf der onsterffelijker gedenkenisse te bevelen. Hy wierd Markgraaf van Falkombridge verklaard, en Olivier maakte hem Schatbe- waarder, en Voorzitter in den Raad van Staat. De Bruiloft was met alle hooggaande pragt en overdaad, zonder dat daar inne zijne gestrenge wetten stiptelijk achtervolgd wierden, vijf dagen gehouden, eer men die rugtbaar maake- te; 't welk sommige edelluïden schamperlijk deed zeggen, *dat Cromwel andere menschen niet eer hervormde; als na dat hy zijne twee dogters had uitgehuwelykt.*

Men gïft, dat her Parlement, de stad Lon- den, en andere plaatsen in Engeland, het geëchte paar meet als 25000 ponden sterlings schonken; en dit was het huwelyksgoed.

In 't begin van den zelveu jare hadden de Venetianen hunnen Gezant, den vermaarden Ridder en Schrijver *Jan Sagredo* na Londen afgevaardigt, alwaar hy door Cromwel Vorste- lijk onthaald was.

Omtrent dien tijd had ook de stad Londen voorgenomen haren Protektor op een meer dan koninklijke maaltijd te onthalen, en hem als triomferende voor den volke te geleiden: ten welken einde vele zegebogen wierden opgereggt, met weitsche opschriften, hoedanige de vlei- jery gewoon is te verzinnen. Ten gezetten dage zag men de borgery in de wapenen, o- ver al waar hy stond te verschijnen, en behal- ven 3000 soldaten, die zijn lijfwagten zouden zijn, nog een menigte andere door de stad ver- spreid.

ſpreid. Als alles klaar was, deed Kromwel zijn intree te paard, in 't gewaad van Protektor, verzeld van allerley vreugdgeluid, meer zweemende na zegepraling, als na de voorbereiding eener maaltijd.

Maar de vreugde wierd geſtoord door een zeker jong vrouwmensch, *Lukretia Greenwil* geheten, die de ſtouthed had van door een venſter met een piſtool op Kromwel, zoo als hy voor by reed, los te ſchieten. Zy was een edelmans dogter, en minnarés van Francois, broeder des Hartogs van Bukkingham, dien Kromwel in een veldſlag met zijn eigen handen had afgemaakt. Om de dood van haar lieſte te wreken had zy drie jaren lang op middeſen van wrake gedagt, en het hartzeer had hare zinnen zoo verwoed gemaakt, dat ze dagelijks op een afbeeldſel van Kromwel gewoon was haar ſchietkonſt te oefnen, in verwagting van by goede gelegenheid het principaal niet te miſſen. Kromwel was maar vier of vijf ſchreden van haar af, als ze losbrandde, dog door aanſtooting van een andere jonkvrouw, die verbaaſdelijk, zoo als ze ſchutvaardig was, haar arm raakte, vloog de kogel hem voorby, en in de ſchouder van zijn 's jongſten Zoons Henriks paard.

Hy, en al zijn gevolg, wendde de oogen ſtraks na de plaats van waar de ſchoot quam; en men zag, terwijl andere vrouwen met verbaaſdheid op hare knyen om genaë ſmeekten, *Lukretia* alleen met de piſtool in haar vuif hem luidkeels toeroepen, dat zy de gene was, die den tyran gemeent had, en ſchuldig was aan

een onvergeeffelijke misdaad, van dat zy een paard in plaats van een Tyger (zoo word dit van Leti opgeschikt) had getroffen. Kromwel keek haar met bedaardheid aan, en had werk, om met ontzag zijn krijgsvolk te beletten, dat zy 't fiere vrouwmensch, en 't huis, daar ze in was, niet aanstonds ten verderve bragten; roepende met een grimlachend wezen; Houd stil, vrienden, 't mag geen quaad; het is de drift van een wyf; dat niet weet wat ze doet.

Voortrijdende zond hy den Major Holms na 't huis, daar deze dogter was, om het te bezetten, en tegen de hitte van der soldaten gramscchap te beschutten.

Holms vond aldaar *Lukretiaas* moeder en twee zusters, met andere hare naastbestaande, dewelke erbarmelijk betuigden dat ze langer als drie jaren uirzinnig was geweest. Holms, door mededoogen geraakt, liet de misdadige met vier wagers onder de handen harer vrienden, tot nader bevel van Kromwel, die haar 's anderen daags vroeg in een besloten koets voor hem en zijn gemalinne liet brengen. Hy zag in haar gelaat iets, dat hem een indruk harer kranke hersenen gaf, en sprak; *gy zyt dwaas, arme dogter, ik zie 't wel.* Haar antwoord was; *in ben gansch niet dwaas, maar wijzer als gy: op welke onnoozele taal Vader Olivier zig alleenlijk liet hooren; om dat gy het niet geloofst, verbeelde ik my des te meer, dat gy dwaas zyt, en zond haar weer t'huis, met last van haar op te sluiten.* Leti voegt 'er by, dat sommige geloofst hebben, dat ze met venijn omgebragt is, om dat men van haar nimmer iets verders gehooft heeft.

Ge-

Mey en Juny 1696. . . . 465

Gelijk ik myn den aanvang dezes uitreklers liet ontvallen, dat 'er eenige reden was, die my bewoog, den oorlog tuffen onzen vryen Staat en den Protektor niet te melden, alzoo wil ik thans niet veel breeder van de vrede spreken, maar alleen aanteekenen, dat ze in dit jaat 1694 wederrijdsch wierd getroffen, en met groote vreugdelijken zoo in Engeland als Holland gevierd.

Ter gedagtenisse van dezelve toont de historyschrijver ons drie penningen, welker een verbeeld Neptuin op zijn zeeкарts met het Engelsch en Hollandsch wapen enz. rondom staan de woorden

AMANTIUM IRÆ AMICITIÆ REDINTEGRATIO EST.

Das is,

Der Vrienden grantschap strekt om vriendschap te vernieuwen.

d'ander zijde was in 't rond gevuld met een verhaal dat deze vrede te Westmunster tuffen zijn Hoogheid de Heer Protektor van Engeland, Schotland, en Yerland ter eenre, en de Hoog-Mogende Heeren Staten Generaal ter andere zijde was gesloten, den tweeden van Bloei-maand ingewisseld, en den zeven en twintigsten van die maand in 't jaat 1694 afgekondigt.

Op de tweede gedenkpenning ziet men twee vrouwen zitten, houdende t'zamen den hoed der vryheid. De Hollandsche is kennelijk door een Leeuw, aan haar voeten: de Engelsche

G g 2

door

466 *De Boekzaal van Europe,*
door een harp, omschreven met het koppel-
dichtje

Mentibus unitis priscus procul absit amavor,
Pitea ne subito parca cruore ruant.

Datis,

Wsch met den ouden twist in eensgezinde landen,
Op dat de vrye boed niet neêrvalt uit haar handen.

Onder de voeten stond CONCL. ¹⁵ 25 APRIL.
Q. MDCLIV [gesloten den 15 en 25 van
Grasmaand 1654.]

Aan de ommezijde blinken twee schepen, het
eene met Englands wapen, het ander met dat
van de vereenigde Nederlanden in de vlagge
pronkende, en voorzien met dit dichtschrift,

Luxuriat gemino nexu tranquilla salo res.
Excipit unanimes totius orbis amor.

Het wil zeggen,

De Zee-zaak praalt in dubbel heilverbond,
Met haar verbeugd zig 't gansche wereldsronnd.

't Eerste der twee vaarzen staat in dit werk
slegt nageschreven, en gansch onverstant-
lijk.

Op een derde stuk gedenkmunt staan de vre-
de en de regtvaardigheid, welker zinspreuk is
HÆ MIHI ERUNT ARTES, beduidende
(want zy wijzen beide met den vinger op den
hoorn des overvloeds, niet met ooft, maar
geld voorzien, ten blijke dat de twee vereen-
de volken door zulke deugden elkanderen ge-
lukkig en rijk zullen maken)

Dit

Mey en Juny 1696.

467

Dit zal voortaan mijn konst en nering zyn.

Aan de ommekant leeft men in onrijm het volgende

Q. F. F. Q. S.
POST ATROX BELLUM
QUOD INTER ANGLICÆ
BELGICÆQUE REIP. RECTORES
BIS FRUSTRÀ TENTATIS PACIS
CONDITIONIBUS ANNO MDCLII
EXARSIT, IN QUO MAXIMIS UTRINQUE
CLASSIBUS SEX SEPTENTRIONALI DUO
MEDITER. MARI PUGNATA SUNT CRUENTA
PRÆLIA DEI OPT. MA. BENEFICIO AUSPICIIS
OLIVARII M. BRITANNIÆ PROTECTORIS ET
FOEDER. BELGII ORDINUM PAX CUM
ANTIQUO FOEDERE RESTITUTA,
CUJUS OPTIMÆ RERUM IN
MEMORIAM SEMPITERNAM
S. P. Q. A.
HOC MONUMENTUM.
F. C.

Dat is,
MET GOED GELUK!

*Na een zwaren oorlog, ontsteken, tussen de Regeerders der Engelsche en Neerlandische Staten-
dommen, na dat men tweemalen te vergeefs om
vrede had gedongen, in den jare 1652, waar door
wederzijds met magtige vloeten zes bloedige gevegsen in de Noord-, twee in de Middellandsche zee
zijn geslagen; is door Gods genade de vrede
met Olivier, Protektor van Groot Britanje, en*

Gg 3

de

468 *De Boekzaal van Europe,*
de Staten der vereenigde Nederlanden op het oude verbond hersteld, ter gebeugenis van welke, de beste van alles, dit gedenkstuk is gedaan maken van den Raad, en 's volk van Amsterdam.

Het gene de Heer Leti ons in dit zelve boek verder verhaalt, is de onderhandeling, voorgevallen tusschen Kromwel en haar Zweedsche Majesteit Christine, die kort daar na van Zweedsch ('k wil zeggen, Lutersch) Roomsch wierd, en haren neef Karol Gustaaf het rijk overliet; Oliviers gedrag met het Parlement, met den Koning van Spanje, en Portugaal; zijne brieven aan den Grave van Oldenburg, en aan den Prince van Tarente; zijn heimelijk bedrijf te Roome door een zekeren Tambot; zijn uitrusting van een vloot onder den Admiraal Blaak, waar mede hy den kerkelijken staat van Italië deed zidderen en beven; zijn fierheid tegen Tunis, Algiers, en Tripoli; de tocht van zijn vloot na West-Indiën; en eindelijk de historie, hoe hy zig in 't jaar 1655 jegens Vrankrijk droeg.

Uit dit alles kippe ik het laatste, als het gedenkwaardigste, mijn 's bedunkens, van 't welke hier iets te boek geslagen werde.

De Prins van Kondé, in openbaren oorlog getreden tegen zijn neef en Koning Louijs de XIV, en doodviand van den Kardinaal Mazarin, was op dien tijd in Vlaanderen, en poogde den Protektor aan zijne en der Spaanschen zijde te krijgen: maar deze was zoo wijs, dat hy den Prins dralende hield, om de schrik van zijn naam zoo wel in hem als andere Vorsten bragt; waar toe het volgende geval zonderling diende.

Chri-

Christine van Bourbon, Hartoginne van Savoije, zuster van Louijs de XIII, had omtrent den zelve tijd, op aanhizing van den Markgrave van Pianezza, een gezworen hater der Onroomsche, dog voornamentlijk op 't aanhouden van een deel gekapte giszen, de Waldenzen in de valleyen van Piemont strengelyk gehandelt; omme hen van godsdienst te doen veranderen, en, na weigering van dien, niet alleenlyk hunne oude voorregten ontnomen, maar ook door den gemelde Markgrave meer als vijf duizend van die menschen te vyer en te zwaard laten verdelgen; hoewel'er ook ruim drie duizend der vervolgers door de verwerende lijdens wierden afgemaakt.

Klonk de mare van die wreedheid, en de verstrooiing dezer ongelukkige allen Protestanten vremd in d'oozen, niemand liet zig nogtans aan dat werk meer gelegen leggen, als Vader Olivier. Hy bevat, na eenen ingestelden vast- en bededag, om Gods bystand over dat volk af te bidden, alle predikanten, dat ze hunne gemeentens zonden hebben aan te manen tot mildadigheid jegens de vlugtelingen; hy liet door gansch Engeland, en Schotland een grooten schat verzamelen, dien hy na Geneve overmaakte, en zijn yverig voorbeeld bragt te weeg, dat andere Onroomsche Rijken en Vorstendommen hem hier in navolgden.

Hy schreef tot hun voorsprake in allerernstigste uitdrukfelen aan den Koning van Vrankrijk, en den Kardinaal Mazarin, omme by de regerende Hartoginne de geweldenary tegen de Waldenzen te doen staken: hy deed hen in dit

stuk na zijne woorden luisteren : hy zond daar over zijne brieven en klagen aan den Koning van Denemarken , aan de Keurvorsten van Brandenburg en Saxon , aan meer andere Duitſche Vorſten , zelf aan den Keizer , en Koning van Spanje , die al t'zamen hem deswegen begunſtigden : ja hy vaardigde Milord Mordant , met den eernaam van Gezant (en een ſcherpen brief aan den Hartog van Savooijen , toen nog minderjarig) na Turin af , en bragt het werk zoo verre , dat de verdrevene menſchen wederom in hunne aloude en wettige woonplaatſen herſteld wierden ; waar over zy hem zeer onderdaniglijk lieten bedanken.

Hy deed nog wat meer , dat Leti niet vertelt , en 't welk ik om der aanmerkelijkheid hier zoude inlaſſen , by aldien het in 't uittrekſel van het derde deel der *hiſtorie van de Reformatie van Vrankrijk* niet vermeld ſtond. * Daar noodige ik mijnen lezer 't zelve na te zoeken.

Kromwel zond voor 't laarſte den gemelden Mordant na Geneve , als Gezant van 't Engeliſche Gemeenebeſt , om te toonen , dat hy die ſtad , in geval van nood , zoude byspringen , en ten voordeele van de Waldenzen des te beter aldaar een wakend oog konden houden.

Als Leti de brieven van Kromwel , over dit werk aan eenige der genoemde Vorſten geſchreven , heeft bygebragt , zal 't miſſchien den lezer vremd voorkomen , dat hy den Ita-
,, lian dus hoort ſchreeuwen. † *Wie zoude*
,, *Kromwel , als men zijne brieven leeſt , niet aan-*
zien

* Zie Maart en April 1696. † P. 379.

„ zien voor een man, zoo zacht als een lam, en
 „ gelooven, dat hy voor den godsdienst alle den
 „ yver als van eenen Mozes had? enz. En on-
 „ dertuffen heeft de wereld nooit grooter Tyger,
 „ met menschenbloed gemest gezien, als hem.
 „ Wreeder als een Leeuw nam hy vermaak in
 „ moordery, en in 't verscheuren van de ingewan-
 „ den der gener, die het geluk niet hadden van
 „ hem te behagen. Daaromme wete ik niet, op wat
 „ grond sommige Kalvinisten hem aan ons vertoo-
 „ nen, zoo vreedzaam als een lam, een groot vriend
 „ van God, een tweeden Mozes, een yverig ver-
 „ dediger en vorderaar van den waren godsdienst.
 „ Ongetwijffeld komt het daar van daan, om dat
 „ hy de Waldenizen met zoo grooten drift heeft on-
 „ derstunt, en groote geldverzamelingen voor hen
 „ gedaan, die magrig waren, hen voor altijd te
 „ verrijken. Lieve God! Hoe ligtelijk kan men
 „ de wereld door schijn van eenen heiligen yver
 „ bedriegen! Want, behalven dat, wat tyran
 „ heeft ooit zoo veel edel en onnozel bloed vergo-
 „ ten? Wie heeft ooit zoo vele huisgezinnen ver-
 „ jaagd, en verdorven!

Men zou den Heer Leti beknoptelijk op deze
 zijne uitroepingen en glossen kunnen antwoor-
 den; maar ik breke hier af, niet belust zijn-
 de, Kromwels eer verdedigen. De lezer heb-
 be zijn oordeel vry, en verwagte het uittreksel
 van de twee laatste boeken in de volgende twee
 maanden. Daar zullen we den Protektor nog
 wat zien uitvoeren, eindelijk den geest geven,
 en ten grave dalen.

IX. HOOFDDEEL.

Historie van Oost-Indien, vervattende, behalven de zeer nette beschrijving der vergelegene landen, een omstandig verhaal van het wederveraren der Franschen aldaar, uit derzolver aantekeningen overgezet. Te Rotterdam by Pieter vander Slaart, 1696. in 12. 29 bladen met printen.

HET UITTREKSEL VAN 'T EERSTE DEEL.

ONder een meenigte boeken, van my doorgelezen, zijn sommige, die ik wel met zoo veel geduld, dog weinige, die ik met zoo veel vermaak van voren tot achteren gewoon ben te kaauwen en herkaauwen, als geloofbare, en onopgepronkte beschrijvingen van land- en zeetogten, ontdekkingen van onbekende wereldstreken, nasporingen van vergelegene eilanden of vaste kusten, en wat des meer is.

Hier ziet gy van dat soort eene zoedanige, die alle vereiste eigenschappen met zig brengt, ten blijke van hare eenvoudigheid in 't vertellen der aanmerkelijke voorvallen, den Franschen in Oost-Indien overgekomen; behalven dat ze een enkel gebrek heeft, 't welk men een Fransche penne moet ten besten houden; dat is, dat de Schrijver, na den senter zijnes landaarts, toont een Franschman te zijn.

Hy zegt ergens, daar hy den roem van zijn 's Konings goedwilligheid tot het stichten van
een

een Fransche Oost-Indische maatschappij breed uitmeet, dat de gunstbewijzen van dien Vorst veel bondiger waren, als die, aan welke de Hollandsche of Engelsche maatschappijen hare geboortens schuldig zijn: maar hy moet tefens ook belijden, dat de twee gezeide maatschappijen uit zwakke beginselen zeer magtig geworden zijn; byzonderlijk die der Hollanders, die wel zoo vele schepen in Indiën als in Holland hebben, en daaren boven de beste zeeplaatsen inhouden.

We lezen dan hier den aanvang en opstel van een Fransche Oost-Indische maatschappij, onder het beleid des Konings in Bloeiimaand des jaars 1664 ondernomen, omme niet slegts doorzendingen uit de Geestelijkheid Onchristensche volkeren te bekeeren, maar dezelve hנגour, zilver, paarlen, speceryen, en andere kostelikheden, zoo 't lukken wilde, te ontfutselen: hoe kaal nogtans de Fransjes met de kous op 't hoofd van de reis t'huis gekomen zijn, zullen we wat verder hooren.

Daar wierden dan, met raad van den rijksdienaar Kolbert, Bewindhebbers en medestanders der gemelde maatschappij verkoren, vijftien millioenen geldsgeligt, en afgezanten aan den Perziaan, grooten Mogol, en andere Indiaansche Vorsten geschikt, om voor eerst met vier schepen, behoorlijk voorzien, een begin te maken.

In Snoeiimaand des jaars 1665 staken deze vier schepen van Brest in volle zee, voeren in 't eind van die maand voorby *Kaap de Verde*, daar de Portugijzen, Engelschen, en Hollanders lang over

over een bylegend eilandje getwist hebben. De laatste hielden 't hok in, en hun schans, aldaar gestigt, toont dat ze'r meesters zijn.

De Franschen ankerden in de eerste baay voorby de gezeide Kaap, traden aan land, en bezogten den Landvoogd, met wien zy zeldzame ontmoetingen hadden, die hier omstandiglijk, nevens den aart van 't land en der inwoonders, beschreven, zeer lustig te lezen zijn.

Omtrent een uer naden middag den 28sten van Grasmaand quamen zy door den *Evenaar* of *Linie*, als wanneer de oudste stierman van yder schip alle de gene, die dezen doortogt nooit gedaan hadden, voorhield, dat het een gewoonte was, met eede bevestigd, dat zy moesten gedoopt werden. Ten dien einde wierd 'er een vaatje met zeewater op het bovendeck gebragt, en de stierman, met een zeekaart voor hem, en een sabel in de hand, volbragt het zoo genaamde doopsel, zeggende, dat hy het deed, op dat zy zouden gedenken, den *Evenaar* of *Linie*, die het midden des werelds, en 't pad van de zon is, doorgestreeft te zijn. De doopelingen moesten, met de handen op de kaart gelegd, zweren, deze gewoonte ook te zullen achtervölgen aan alle die d'eerstemaal hier doorvoeren. Hoofdlieden, en andere, die zig niet wilden laten doopen, koften het af met eenig geld te geven; 't welk een regt is, dat de bootsgezellen scherp invorderen: die geen geld hadden, of die 't niet wilden schieten, wierden in zee gedompeld, daar d'andere maar met een hoorn vol water, uit het vaatje geschept, den doop ontvingen. Een
nieu-

nieuwe plegtigheid van doopen en dompelen voorwaar.

Na wat sukkelens, en tweespalt op een der schepen, bezeilden ze den derden van Zomermaand de hoogte van de *Kaap de goede Hope*, daar ze, volgens bevel, de briefdoozen openden, en de scheeps-hoofden uit des Konings verklaringschriften hunne bestelling lazen: dog hier beliep hen een zoo vervaarlijke storm, dat de behendigheid der erylarenste zeeluiden te kort schoot; hun Admiraal verliet de andere schepen, en quam in *Madagaskar* aan.

Maar hoor dog eens, hoe moedig des Franschen Konings voornemen omtrent deze Oost-Indische togten was. Het zegel, waar mede zijn Majesteit de bullen der oversten en hunne bevelbrieven gesterkt had, voerde de volgende woorden *Sigillum Ludovici XIV Galliarum regis, ad usum supremi consilii Orientalis Galliae*, beteekenende *het zegel van Louijs de veertiende, Koning van Vrankrijk, ten gebruike des hoogsten Raads van het Oostersche Vrankrijk*. Is 't mogelijk! als of het Oosten na zijn verovering lag en wagtte. Daar waren oude Franssen, die de aankomelingen verwelkekomden, en hen in het bezit van 't eiland lieten treden: by welke gelegenheid het zelve, en de sterkte *Dauphin* naauwkeuriglijk word beschreven.

Van hier af moogt gy wel rekening maken, lezer, dat u voor eerst zeer gedenkwaardige voorvallen zullen ontmoeten, die den Franschen gebeurd zijn, toen zy voor dezen dit eiland *Madagaskar* in namen; daar na zult gy hooren, hoe 't met de vier gemelde schepen is afge-

476 *De Boekzaal van Eatope*,
geloopen; en voorts zal elk volgend verhaal
van yder schip, na de voorzeide vier uit Vrank-
rijk derwaars gezonden, gelijk als voor zoo ve-
le byzondere reisbeschrijvingen kunnen ver-
strekken.

Al de beschikking op *Madagaskar* tusschen
den Bevelhebber en de gemagtigde wegens de
nieuwe Oost-Indische Fransche maatschappij,
behoeft ons niet op te houden. In Oogstmaand
quam 'er een Geloofsverbreider, die, te vo-
ren in 't land gebragt, by de *Matatanexen* ge-
predikt, en drie menschen bekeerd had: nog
belandden d'er twee Fransche schepen, welker
wedervaren staat aangereekend, en daar nevens
een nette beschrijving van *Maskareigne*, een
eiland tusschen 21 en 22 graden gelegen.

Yder schip kreeg nu bevel, werwaarts het
moest vertrekken: zulks dat hier op de ver-
telling van haar wedervaren volgt. De Fran-
sche snerhuiden hebben naarstiglijk uitgekeken
na een zeker eiland, dat de Wereldbeschrijvers
tusschen *Madagaskar* en *Maskareigne* stellen, en
S. Apollonia noemen, dog 't zelve nooit gevon-
den; 't welk hen doet gelooven, dat het maar
een ingebeeld of gestadig drijvend eiland is.

Onder anderen lezen we de dapperheid van
een Fransman de *Hr. de la Case*, in het overmeest-
teren van de inwoonders der omliggende lan-
den, en het verslag van de reis, die twee hoo-
kers, uit Vrankrijk getogen, hadden afgelegd!

Eer dat we het schip, *Vierge de Bon-port* ge-
naamd, dat zijne zaken verrigt had, na Vrank-
rijk zien wederkeeren, word ons het meerge-
melde eiland *Madagaskar*, met alle deszelfs
Ber-

Aley en Juny 1696.

477

Bergen, Boffen, en Wateren afgemaald. 't Is een land, voorzien niet alleen van hooge en steile bergen, maar ook van ruime en vermakelijke vlakten, vol altijd groene boffchaadjen. De Citroen-Oranje- (zoo zoete als zuere) en Granaatboomen groeijen d'er onder malkanderen, en dragen bloeffems als de Spaansche Jafmin; en deze vermenging maakt uit de natuer gewelfbogen, die alle konftenary-regelen te boven gaan. De wateren in de bronnen zijn d'er beter als in Vrankrijk.

Offen zijn d'er in oneindigen getale, en van drierley foort, alle met een vetten bult in den nek. Der Schapen staarten, zijn een halve voet breed, en fleepen tot op de aarde. Daar zijn vele tamme en wilde Varkens, Geiten, boosaardige Apen, Honden, Yzere Varkens, wilde Katten, Krokodillen, en een dier, dat de inwoonders *Farafe* noemen, van aart, dog het verflindende, als een Wolf. 'k Zwijge van Slangen, zoo dik als een mansbeen, die nogtans niemand leed doen, en Kameleons, die van Vliegen leven, beesten, zoomen vertelt, die de verw der dingen, waar op zy gefield zijn, aannemen, en wel door haar oogen, even gelijk een staaltje roode wijn in een glas het zelve meer en meer rood maakt. De stroomen en binnewateren krielen van visch. De Zeeviffery schaft overvloed van Rochchen, Tongen, Zeebraaffems, Tarbotten, en Oesters. Behalven roode en graauwe Patrijzen, Tortel- en wilde Duiven, Parkijtjes, allerley Hoenderen, Kalkhoenen, en Fazanten, vangt men d'er zoo vele Endvogels en Talingen, dat een

een jager zig een vangst van 18 of 20 daags kan verzekeren. Meest op alle boomen vind men Honingbyen, en Zijdwormen.

Vijf volgende hoofddeelen geven ons berigt, de twee eerste, van planten en vrugten, gommen, bergstoffen, gesteentens, hout, en de drie laatste van der inwoonderen rijkdom, vermakelikheden, levensmiddelen, arbeid, kleedy, eindelijk van de steden, en den godsdienst op *Madagaskar*: waar mede wy het tweede boek des eersten deels zijn ten einde geraakt. Het derde neemt een aanvang met het vèrtrek van een der vier Fransche schepen na 't vaderland.

Den 26sten van Sprokkelmaand des jaars 1666 geraakte het voornoemde schip de *Vierge de Bon-port* onder zeil, quam voorby de punt van *Madagaskar* en den invloed der engte *Mozambique*, voorts, na 't uitsaan van een vreeselijk stormgevaar, den 30sten van Snoei-maand aan 't eiland *Sint Helena*, daar eenige Fransche Oversten uit het schip aan land traden, en den Bevelhebber, die een Engelsman was, gingen bezoeken. Dit eiland, onder de verzengde Lugtstreek op zestien graden Zuiderbreedte gelegen, kan niet als aan de Engelsche sterkte, die d'er legt, beland werden. Deszelfs omkring bestaat in rotzen, zoo verre 't gezigt kan reiken. Aan de regte zijde van de sterkte klimt men een vierendeel uers lang, niet zonder groot gevaar, opwaarts met ladders, van welke weinige weken voor d'aankomst van de *Vierge de Bon-port* een soldaat af-tuimelende zig te pletter viel. De lugt is 'er zoo goed, en de hitte door dauw en zaf-
ten

ten regen zoo gematigd, dat toen ter tijd zedert zes jaren, dat de Engelsche het eiland bezeten hadden, niemand als die doodgevalte man alleen daargestorven was. Men leze hier by de groote vrugbaarheid van dit eiland, en het bewind der Engelsche Oost-Indische Maatschappij aldaar, onder den Bevelhebber, die de Fransche misnelijk onthaalde. Zijn naam was *Robbert Stringer*, een man met vrouw en kinderen, wiens huis, en sterkte, en huisgezins, en huisraad in de vertrekken zelf van onzen Schrijver word te boek geslagen: met aanmerking dat die Engelsche Gezaghebber de beeltenisse van Koning Karel de II in een kamer meest in 't oog had gehangen, daar die van Kromwel afgenomen, en met het aanzigt tegen de tapijten gezet was. Zoobreed de doorflepenes staarkunde haar gebruik zelf tot de eenzaamste en afgezonderste plaatsen uit; en de fortuin matigt zig het bestier van der menschen achtbaarheid aan.

Van 't eiland *St. Helena* zeilden de Franschen in Grasmaand tot voor het *Hemelwaarts-eiland*, krielende van vogelen en schildpadden, welker vangst vermakelijk is te hooren. Van daar streefden zy den eersten van Bloeimaand, na giffing op 358 graden lengte, voorby de *Linia*. Den 23sten hadden zy de Zon voor het toppunt, en waren den volgenden dag onder den Kreeft-Zonne-keer-kring.

Den vierden dag van Zomermaand begon de wassende Maan, die, wanneer de Zuidzon boven den Middellijn ontbrak, voor Leidsman-gedient had, te verdwijnen. Den

vijfden quam 'er een gunstige wind om 't na de *Vlaamsche Eilanden* te zetten, en toen bemerkten zy, dat het schip van 't *Hemelvaarts-Eiland*, dat op 7 graden en 40 minuten bezuiden de *Linie* legt, nu tot op 31 en een halve graad daar beneden zijnde wel 450 mijlen gespoed had.

De Zee was van onder de Kreefts-Zonne keer-kring tot op 38 graden met groente bedekt: sommige meenden, dat die kruiden door de winden van 't land daar gedreven wierden; dog het is waarschijnlijker, dat de zelve uit den grond der Zee opkomen. Dus zeilden zy na giffing tusschen *Porto del Cuervo*, en *Flores* aan bakboord, en d'andere *Vlaamsche Eilanden* aan stierboord hebbende.

Der Franschen aankomst was op *Havre de Grace* toegeleid. Zy geraakten eindelijk in 't *Kanaal*, en ziende den 8sten July land, oordeelden ze 't zelve de *Kaap Lezard*, of den Zuidwestelijksten uithoek van Engeland te zijn. Des anderen daags verscheen 't land aan de rechter zijde, en men achtte het zelve Vrankrijk te wezen. Nu was alle man op 't schip de *Vierge de Bon Port* verblijd, het schip zelf kreeg nieuwe wimpels, en verschilderde galeryen: men schikte al wat uiterlijk oud scheen zoo mooy op als doenlijk was, en tien bootsgezellen stonden nu vaardig, om met een Oost-Indisch pak kleëren gecierd haast aan land te roeyen, wanneer de Fransche reizigers, onwetende van den oorlog, die Vrankrijk en Holland toen tegen Engeland voerde, met een Engelsch fregat slaags raakten. Na een scherp
ge-

Mey en Juny 1696.

481

gevegt word het gemelde schip, dat deerlijk gehavend was, veroverd, dog het zinkt, en de Fransche, van den zeeftrijd en gevaarlijken schipbreuk overgebleven, worden eerst na 't eiland *Garnezay*, verders na *Wicht* gevoerd.

Iemand daar na overwegende, hoe 't konde geschieden, dat zeevarende personen, die de kusten van 't *Kanaal* dikwils bezeild hadden, zig aan 't opdoen van 't land zoekonden vergiffen, heeft geloofd, dat zy het met voordagt deden. Het is zeker, dat byna alle de koffers dubbelde bodemen, en veel gesteente hadden.

Daar was van *St. Malo* op *Garnezay* een wederzijdschen handel, en de voorzigtigheid omme het gene dat zy kostelijkst achtten aldaar te willen laten was oorzaak van die gezogte mislag. Zy vreesden een al te naauw onderzoek in de haven van *Vrankrijk*, maar nu het *Kanaal* inslaande konden zy hun verderf niet ontgaan: want drie schepen, die zy gezien hadden, hielden de Fransche kusten bezet, en lieten die van de Engelsche alleen open.

Hier was het een slegte bestelling. Twee der voornaamste Fransche Heeren, die op 't schip geweest waren, *Chenaye*, en *Rennefort*, kregen het kasteel *Karesbroke* tot hunne gevangenis: d'eerste storf in zijae banden, d'ander wierd na *Winchester* vervoerd, toen wederom na *Wicht*, en eindelijk na *Londen*, daar in *Grasmaand* 1667 zijn vrybrieven quamen; want hy was tegen drie koopvaardyschippers gewisseld.

By dit geval laat de schrijver ons hooren de

H h 2

gele-

gelegenheid van het gemelde kasteel *Karolbrake*, eenige omstandigheden van den berugten brand te Londen, en wat in die stad den gevangen bejegende, waar onder de ontmoeting van een zekeren Grijzaard in de ruinen van Sant Jakobs paleis zeer aanmerkelijk is.

De Heer de Rennafort, te Parijs gekomen, kreeg weinig gehoor op zijn voorstel wegens het eiland *Madagaskar*, en de Fransche Oost-Indische Maatschappij toonde luttel zugt tot den genen die van de fortuin was verwezen. Hy zag zijne groote gedagten over deze reis in rook verdwenen, en bevond, dat voornemens, op verwagting van eigen baat steunende, elk een niet even wel gelukten.

Zie daar hebt gy, lezer, den uittocht der vier eerste schepen van de Franschen, onder het bewind van hunne zoo genaamde Oost-Indische Maatschappij, en d'ongelukkige wederkeering van een derzelve de *Vierge de Bon Port* gehoord. Hier mede loopt het eerste deel dezer Fransche historie van Oost-Indien (waardig, dat ze allen liefhebbers van reisbeschrijvingen onder d'ooogen komt) ten einde. Het Tweede deel is nog overig, en staat eerstdaags van my ook bekeken te werden, omme kortelijk in de Boekzaal te brengen, wat de Fransche verder met de eerste en nog andere nagezondene schepen tot opregting van hunnen handel in Indiën hebben uitgevoerd.

De spelling des vertalers van *uit voor uit* moet een rechtschapen lezer niet ergeren: de overzetting in 't geheel is fraay, en duidelijk.

X. HOOFDDEEL.

MOSIS Prophetæ libri quatuor, Exodus, Leviticus, Numeri, & Deuteronomium, ex translatione Joannis Clerici, cum ejusdem Paraphrasi perpetua, commentario Philologico, dissertationibus criticis, & tabulis Chronologicis ac Geographicis

Dat is,

Vier boeken van den Profeet MOZES, namentlyk Exodus [nittogt, om dat daar in de nittogt der kinderen Israëls uit Egypten verhaald staat.] Leviticus [dat is, het boek in 't welke beschreven worden de plegtelykheden des Godsdienfts, in de toeheiligingen, die door de Leviten, nakomelingen van Levi, een van Jakobs zonen, onder de Joden bediend wierden.] Numeri [getalen, want het getal van de kinderen Israëls word daar inne vermeld.] En Deuteronomium [of tweede wetboek, nademaal de wet, in het boek des nittogts beschreven, hier herhaald word.] Uit de overzettinge van Joannes Klerk, met deszelfs doorgaande uitbreiding, raalkundige aanteeckeningen, letterziftende vertaagen,

H h 3

tijd-

484 *De Boekzaal van Europe ,
tijdreken- en aardrijksbeschrijfkundige tafereelen. Te Amsterdam op kosten van den Schryver. Zesjn te koop by Henrik Wetstein 1696. in folio. 154 bladen, en vijf kaarten.*

Drie vertrekjes van mijn Boekzaal zouden niet te ruim zijn, voor dit, en het voorgaande stuk, de vijf boeken van Mozes te zamen afhandelende, indien ik mijn lust mogt volgen, van den lezer door een of meer bequame uittreksels, wat nader te doen zien, op welke een wijze de groote geleerdheid van den zeer beroemden Heere Klerk in zoo wigtigen werk zig voordoet.

Maar ik hebbe in de twee eerste maanden des jaars 1694 laten blijken, dat 'er eenige oorzake was, waarom ik, te vreden met des hooggeleerden Mans aangevangen arbeid doorbladert te hebben, my tot het uittrekselmaken niet hadde begeven, zonder te zeggen, of ik het na 't uitkomen van dit vervolg zoude doen, of niet.

Na dat nu dit tweede, zoo haast het in 't ligt was gegeven, my is behandigt, en ik het zelve met de uiterste begeerte hebbe opgeslagen, byzonderlijk in alle zoodanige plaatsen, als tot welker regte verstaanlijkheid ik, en misschien vele met my meer en meer pogen te geraken, ben ik andermaal gebleven by het opzet van deze doorwrogte oeffeningen over den Bibel niet in een uittreksel voor mijne landsgenooten te brengen, maar de Boekzaal genoeg vereerd te ach-

achten met het opschrift van een boek, dat niet zonder een ongelooffelijk blokken, en vaste grondkennisse zoo van gewijde als ongewijde Schrijvers kan gemaakt zijn.

Elk der Christenen (welker ik my belijde een te zijn) heeft niet alleen regt, maar ook bevel van zijnen HEERE, om de *schriften te onderzoeken*, dog de bedenkingen der menschen over dezelve zijn op een oneindige wijze verschillende, en hunne verscheidene bevattingen zijn of goed of quaad, na dat hun opvoeding, verstand, en oefening geleid is. En wie uit dog zijn oordeel anders, dan hy gevoelt, of hy is een vuile huichelaar? Ze mogen dan van regtzinnigheid of onregtzinnigheid praten, die willen, daar is geen beter regtzinnigheid, als met goede zinnen de boeken des Ouden en Nieuwen Testaments gaarne te willen verstaan, en dat we niet kunnen verstaan, te laten staan, als ons niet verder geopenbaard zijnde.

Voor my, hoewel ik, by voorbeeld, uit het eerste boek van Mozes de drie eerste hoofddeelen minst van alle met mijn klein vernuft kan verstaan, dat beneemt my echter nogtans niet de hoogachtbaarheid dier gewijde schriften, zelf niet in 't allerminste van het gene dat tot de historie behoort; en al wie met aandacht en ernst dezelve overweegt, kan van hare aloutheid verzekerd zijn, of hy is een onbedreven lezer.

't Is echter voor de beste Schrijvers over den Bibel niet doenlijk, allen lezeren genoeg te geven, hoe verre zy zig ook willen toonen van alle eenzijdigheid vremd te zijn. Het oordeel

van den eenen kan dikwils het vooroordeel van den anderen niet verzerren; of, averegts omgekeerd, het zal dikwils den lezer als een drift des Schrijvers, uit ik wete niet welk een onrechtzinnig vooroordeel gesproten, in d'ooeren klinken, het gene een Schrijver, volgens onwrikbare gronden, hem voor het allerredelijkste gevoelen zegt in te boezemen.

Dus hebben we gezien, dat de taal- en Bibelwijze Heer Klerk van een ygelijk zijner lezers, zoo in deze als andere landen, niet even veel toejuichinge heeft ontfangen, en dat eenige zijner tegenstreveren de penne tegen hem hebben opgevat: op hoe billijken of onbillijken grond, dat hebbe ik niet te zeggen.

Proeven daar van hier aan te halen, buiten eenige weinige, reeds in de Boekzaal gezet, mogt schijnen ontstaan te zijn dit eene al te groot zinnelijkheid van zoodanige plaatsen te willen vertoonē, die voor het gros der menschen niet behoeven te werden uitgepluift: en wat zoude ik dog anders kunnen doen, als ettelijke staaltjes hervoorbrengen, waar aan de lezer eenigermate des Heeren Klerks verklaringwijze over duistere teksten mogte kennen, zonder nogtans een bezetting van zijnen arbeid over 't geheel te können maken; daar, niet het uitpluizen van een enkel voorwerp, bladen papiers ligtelijk vol raakten: 'k zwijge, dat iemand hier en daar misschien wel een breeder verklaring, dan hem hier voorkomt, zal verwacht hebben over Schrif-
tuerplaatsen, die de Heer Klerk willehs en wetens als maar in 't voorbygaan aanroert.

't Zal dan, na die overwegingen, genoeg
zijn,

zijn , denke ik , den Hollanderen te berigten
waar in het werk van dezen Schrijver gelegen
is.

Hy heeft voorgenomen , zoo God hem in 't
leven spaart , uit de gansche Heilige Schrift
(dien wy met een wettiggemaakten naam als
het allergewijdeste boek by uitnemenheid BI-
BEL noemen) deszelfs gedeelte , ons met den
titel van het Oude Testament bekend , uit de
oorspronkelijke Hebreuwfche in de Latijnsche
taal over te zetten.

Den lezeren , en hem zelven ten gemak vond
hy geraden , deze voorgenomen overzetting
(een werk van de uiterste moeyelijkheid , en
waar van hy in een verhoog , straks te melden ,
reden geeft) by deelen in 't ligt te brengen , ver-
zeld van zijn doorgaande uitbreiding , en taal-
kundige aantekeningen.

Voor twee jaten gaf hy 't gemelde eerste stuk
over het eerste boek van Mozes uit , en rekende
het zelve , daar , of daar omtrent , op het zesde
deel van zijnen arbeid over het Oude Testa-
ment.

Men zag tot een voorbereiding , voor den
aanvang van zulk een arbeid , drie verhoogen ,
in welker eerste hy handelde van de Hebreuw-
fche taal , en beweerde , dat die niet meer als
andere Oostersche talen de oorspronkelijke al-
lereerste moedertale is , met aanwijzing van
haar groote gebrekkelijkheid. In de tweede
hiet zig de verreziende Man niet alleenlijk hoo-
ren over zijn opzet dezer vertalinge , maar ook
over den regten weg van 't overzetten , en hoe-
danig een pad hy in geslagen heeft , dewijl het

een zware onderneming is, de heilige boeken in 't Latijn wel te vertolken; het welk de Griekse Overzetteren, die men gemeenlijk LXX noemt, niet hebben gedaan, schoon de oude Joden en Christenen, die geen Hebreuwisch verstonden, zoo onnoozel waren, dat ze waanden, dat de gemelde Griekse overzetting (och armen!) volmaakt was. Het derde strekte alleen tot een onderzoek van den Schrijver der vijf boeken, die *de boeken van Mozes* gemeenlijk worden genoemd, en wat inzicht die Schrijver gehad heeft.

Daar aan volgden zijn Latijnsche vertaling, uitbreiding, en aantekeningen, in der voegen als voor af gezegd is. Hy hield zig in die aantekeningen meest binnen het perk van de taalkunde, zonder breedelijk op het ruime veld der Godgeleerde te willen spanfieren, en kon daarom des te gemakkelijker staat maken, dat hy, verder in het werk komende, ook korter in zijne aantekeningen zoude zijn, om geen tweemaal eene zaak te zeggen.

Voorts besloot hy dat meergemelde eerste boek van Mozes met nog een verhoog wegens de omkeeringe van Sodom, en andere steden, in welke hy het veranderen van Loths wijf in een Zoutpilaar geleerdelijk uitpluisde. Dog dat hy in dat stuk zekeren Godgeleerden niet voldeed, hebbe ik, daar * 't pas gaf, omstandiglijk aangewezen. Het laatste waren rijdrekenkundige tafereelen, over de historie in het boek der wereldmakinge beschreven, en weinige aanmerkingen, daar toe behoorende.

Dus

* *Men zie de Boekzaal van Maart en April 1695.*

Dus hebben we kortelijk gezien, hoe 't met dat eerste stuk gelegen is.

Het tweede, welkers titel aan 't hoofd dezes uittreksels (of liever korte vermeldinge) uitwijst de vier volgende boeken van Mozes te begrijpen, vertaald, uitgebreid en verklaard, zoo als het voorgaande is, heeft byvoegsels van voren en van achteren.

Ik zal hier wederom niet gewagen, hoe zeer de doorgeleerde man hem zelve in zijne ophelderingen der Bibeltexten quijt, welke van die hy sterk uithaalt, of maar zaftjes aan de schorffe peutert, hoe hy zig byzonderlijk de gevoelens van Hugo de Groot, en Simon Episkopius by wijlen eigen maakt, en wat des meer is; maar, als voren enkelijk nog zeggen, welke de byvoegsels van dit tweede stuk zijn.

Na de voorreden, en lijst der drukfouten, gaat nog voor het werk zelve des Heeren Klerks *uitbreiding en verklaring over de achtiën eerste vaarzen van het eerste hoofddeel van Joannes Euangely, in 't welke hy het gevoelen van Faustus Socinus wederlegt, en aantoot, dat het gemelde Euangely een echt stuk van Joannes den Apostel is.*

Dit driebladige werkje, dat met Mozes vier laatste boeken gansch geen gemeenschap heeft, en zonder schade lichtelijk daar van mogt gebleven zijn, te meer, om dat het voor dezen in kleiner vorm gedrukt is, word ook voor af gesterkt met een korte voorreden, in welke de Schrijver ons berigt, dat hy dit herdrukte, op den raad des boekverkoopers, heeft laten voortgaan, eensdeels op dat het niet door zijn klein-

496 De Boekzaal van Enrope,
kleinheid mogt in een hoek raken, ten ande-
ren, om dat 'er hem ook aangelegen was, dat
de wereld wist hoedanigen gevoelen hy over Jo-
hannes Euangelij-beginsel had. Onder ande-
ren geeft, hy ook reden zijner vertaling van 't
Griekse woord λόγος [logos] in het Latijnsche
ratio [reden] en niet woord, enz.

Achter dit dan buiten noodzakelijkheid hier
voor aangefaste stukje, in 't welke de Heer
Klerk met zijn schrijfgeweet te velde treed te-
gen de dolingen der gener, die Epifiaan * ελόγος
noemt, en tegen de hedensdaagse Socinianiën
met aantooninge, als of de Apostel den beken-
den Joodschen Schrijver Philo, en andere Pla-
toosgezinden zoude wederleggen, en wel by-
zonderlijk met zijn gezeg op 't oog hebben;
achter dit stukje, zegge ik, volgt het lichaam
des werks, dat met den titel en in dit uittrek-
fel is aangeroerd, nevens deze aanhangfels.

1. Een vertoog over der Izraëlitën doorgang
door de roode zee. De Heer Klerk wikt hier
de woorden van Mozes, en onderzoekt den
tijd, wanneer de wind, die de zee scheidde,
gewaaid heeft. Hy wedspreekt het gevoelen
der gener, die meer uit bygeloof, als regt ver-
stand der historie, wanen, dat de wind het zee-
water wederzijds als mueren zoude hebben o-
verend gezet; ook van zulke, die geloofden,
dat de Izraëlitën niet van het strand, daar hun
leger was, tegt toe regt aan, op het dwars o-
vergelegene strand getogen, maar als met een
halve maan, in de zee gemaakt, weder op het
Egyptiisch strand gekeerd zijn. Want zijn 's

oor-

• *Loचनाars van 't Woord, Woordlooze.*

Alcy en Juny 1696.

491

oordeels , heeft de wind het water (behalven dat in diepe stenken zat) uit die zandige en grondige zee met de ebbe langer in den Oceaan te rug gehouden , als ooit voor , of na. Hy acht dat deze wind , die de golven des Arabischen zeeboezems in den Oceaan dreef , de Noordewind is geweest , hy brengt getuigenis van den Joodschen Historyschrijver Jozefus by , 't welk in der daad zijn bedenking heeft , en deszelfs aangetrokken voorbeeld van Alexander de Groote , als of die by na op dergelyken wijze door de Pamfylische zee was getogen , en hy versterkt het zelve met een ander geval , dat Scipio den Afrikaner , na 't verhaal van Livius , gebeurd is.

Daar zijn meer historien , die van het stil staan der wateren door de kraft der winden gewagen , en wy Hollanders weten , dat in Hooimaand van den jare 1672 in de Noordzee een ebbe van 12 uren is geweest , waar door God toen ter tijd een landing der viandige Engelschen op onze kusten verhinderde. Waarom kan door Gods wonderlijke bestiering de ebbe van den Arabischen zeeboezem ook niet boyen gewoonte langer geduert hebben ?

Vervolgens onderzoekt de Heer Klerk , of dit werk een wonderwerk van God is geweest , dan alleen een werk , volgens de gewone wetten der Natuere geschied ? zijn besluit is ja , wel te regt een wonderwerk , en dat uit wigtige bewijzen , die de omstandigheden der historie ons aan de hand geven.

2. Een verhoog van den beroemden Joan Seldenus , over de tienden , of de drie eerste hoofd-

492 *De Boekzaal van Europe*,
hoofddeelen van dezelfs historie der tienden,
uit de Engelsche spraak in de Latijnsche tale
overgezet, en met korte aantekeningen op-
gehelderd.

3. Tijkrekenkundige, tafereelen op de histo-
rie der meermaals gemelde vier laatste boeken
van Mozes passende.

4. Drie kaarten, welker eerste ons verbeeld
de landen, waar in de bouwers van den toren
Babel verspreid zijn. De tweede is een aan-
wijzing van de reize der Izraëlitzen door de A-
rabische woestijnen. De derde vertoon het
heilige land, ten dienste der gener, die de vijf-
boeken van Mozes lezen.

Twee bladwijzers, een van Hebreuwsche
grondwoorden, door den Bibelverklaarder in
dit zijn werk wijdloopiger of op een nieuwe
wijze uitgelegd, en een van den gedenkwaar-
digsten inhoud maken hier een einde.

XI. HOOFDDEEL.

La Physique occulte, ou traité de la *Ba-
gnette divinatoire*, & de son utilité pour
la decouverte des sources d'eau, minie-
res, des tresors cachez, des voleurs &
des meurtriers fugitifs, avec des princi-
pes, qui expliquent les phenomenes les
plus obscurs de la nature, par *M. L. L.
de Vallemont* Pr.D. en Th. augmentée en
cette edition d'un traité de la connois-
sance

fance des causes magnetiques, des cures sympathiques, des Transplantations, & comment agissent les philtres, par un curieux de la Nature.

Dat is,

De verborgene Natuerkunde, of verhandeling van de Wichchelroede en deszelfs nutheid, tot ontdekkinge der waterbronnen, bergstoffen, verhole schatten, dieven, en voorvlugtige moorders, met beginsselen, die de onbekendste verschijnsels der Natvre ontvouwen, door M. L. L. de Vallemont Priester, en Leeraar der Godgeleerdheid, in dezen druk vermeerderd met een verhandeling van de zeilsteenige oorzaken, genezing door mede-neiging, aan-of overzettingen, en hoe 't met de minnedranken gelegen is, door een navorscher van de Natuer. Te Parijs by J. Boudot, 1696. in 12. 34 bladen met printen.

VAn dit werkje, nu vergroot, zoo als ons de titel belooft, spreekt mijn uittreksel van Snoei- en Grasmaand des jaar 1694, werwaarts ik den lezer wijze.

Dat de Wichchelroede (zoo men het na te noemen rijsje, of takje dien naam wil geven) in het ontdekken der bergstoffen gebruikt, en van werkdadige kracht bevonden word, is een zake, door de ervarenheid zoo onwraakbaar ge-

gemaakt, dat zeer vele menschen, wel eer aan de waarheid twijffelende, dezelve nu volmondig belijden, en genoodzaakt zijn hunne oogen te gelooven.

Dat het een natuerlijke eigenschap is in de menschen, die d'er meê omgaan, moet ook noodzakelijk waaragtig zijn: daarom word van alle verstandige belachen het bygeloof der gener, die wanen, dat de duivel daar meê speelt; want niets is onzinniger, als zulk een zot en meer dan beestig gevoelen, dat ook in het hier aangelaste werkje gevonden word, en geen wederlegging waardig is.

Wijzer is de Priester Vallemont, die de oorzaken uit een gezonde filozofie gaat halen: maar ik zal my deswegen niet breeder uiten.

Of met de Wichchelroede ook moorders worden aangewezen, kan ik niet zeggen: ontkennen darre ik niet. Maar dat ze goud en zilver ontdekt, dat geloove ik, om dat ik het op de proef weet, en met mijn oogen hondertmalen gezien hebbe, gelijk gy, lezer, uit de volgende historie strax zult hooren.

By aldien we de kragt van den Zeilsteen niet wisten, 't zou ons ook vreemd schijnen, als wy dezelve d'eerste maal zagen. De geheimen van de Natuer zijn wonderbaarlijker als wy ons konnen verbeelden. Dog om u niet langer op te houden, lees mijnen brief, dien ik, thans in deze stoffe bezig, tot uw vermaak en onwederprekelijke overtuiging, ten besten geve.

XII. HOOFDDEEL.

Brief van den Schryver des Boekzaals aan Antony van Leeuwenhoek afgevaardigt over een zonderlinge historie van goud, zilver, of andere bergstoffen met een tweesprankelig takje van een boom te ontdekken.

Mijn Heer en Hooggeachte Vriend.

O Nze vriendschap beweegt my zonder omzwachteling het volgende nieuws U. E. toe te zenden.

Voorlede zaterdag den twaalfden dezer loopende maand bezogt my de Heer K. V. B... Raad der stad, een geleerd eerlijk man, door zijne schriften en Wiskonstige uitvindingen vermaard, aan wien ik zedert eenige jaren kennisse hebbe gekregen. Deze had my voor een wijl beleden, dat hy een der menschen was, die door ik weet niet welk een gesteldheid en eigenschap van lichaam ('k had byna verborgene hoedanigheid gezegd) met de zoogenaamde *Wichelroede* goud, zilver, en andere bergstoffen, gevolgelijk ook verborgene schatten konden ontdekken, op dezelfde wijze gelijk de bergstof-zoekers gewoon zijn; namentlijk met een tweesprankelig rijsje, of takje van verscheide boomen, dog best van Hazelaar, volgens zekere aanmerking gesneden, 't welk, stijf en onbewegelijk aan

twee einden in beide de handen vast gehouden, zijn voorste tip, die als een wijzer is, aanstonds wend en keert na de plaats daar goud of zilver schuilt, ja zig zelven geheel en al in de handen ombuigt, en omwringt, 't zy op of nederwaarts na het middelpunt des perks, binnen den kring der werkelijkheid, daar het goud of zilver is gelegen.

Gelijk ik een doodviand van bygeloof ben, en zeer zelden uit praatjes of loopmaren de waarheid eener zake anneme, alzoo bekruipt my nooit argwaan, wanneer een opregt man eenige zeldzame zaak bevestigt, waar aan de ervaarenheid haar zegel steekt.

Zien gaat evenwel voor hooren zeggen, en eigen ondervinding gebrak 'er dus verre aan, omme met zuivere vergewiffing over dat vremd bedrijf (in landen daar rijke hollen zijn op de proef kennelijk) my zelven te kunnen voldoen. UE kan derhalven lichtelijk denken, dat ik uit nieuwsgierigheid deze stoffe in een t'zamenkoutinge met den man weder te berde hebbe gebragt.

't Is zoo geschied. Hy herhaalde zijn gezeg als voorhenen, en sterkte het met vele gelooffelijke omstandigheden, niet onwillig, zoo men hem toegang tot een bequamen haasnoten boom gaf, zijn rijsje daar van te snijden, en 't schouwspel voor ons gezigt te vertoon.

We hadden iemand in 't gezelschap, die, vry wat ongelooviger als ik, met yver aanhield *dat het den goeden Heer, aan wiens opregtheid hy wel niet twijffelde, mogt gelieven, hem*
van

van zijn Thomasachtigheid door overtuiging te genezen; zoo niet, dan verzogt hy, dat men 't hem niet kwalijk afnam, indien hy achterdogt van bedriegerij had.

Ik vergat UE terstond te zeggen, dat de Heer V. B. verzeld was van zijn Zoon, een jongeling van 18 jaren, die alle onze praat met stille lippen aanhoorde, en niet eer begon te spreken, alstoen het zijn 's Vader eere scheen te gelden; wanneer hy, gelijk als Krefus Zoon, dien zijn tonge losbarste, spraakwaardig geworden zig liet hooren; men behoefde in allen gevalle zijn Vader niet te gelooven: hy zelve was magtig ons te overtuigen, dewijl het natuergeheim hem zoo wel als zijn Vader was aangeboren. Dit was voet by steek gezet. De Vader verklaarde, dat zijn Zoon waarheid sprak, want dat de vorde hem wel sterker in de handen sloeg, dan hy zelf gewoon was die te voelen.

't Jammerde ons, dat het dien avond te laat was, om by een hazelaar te komen, weshalven ik en mijn ongeloofige vriend den Vader en Zoon baden; Zy wilden dog dien nacht te Rotterdam, en 's anderen daags onze gasten blijven: wy zouden dan op ons gemak een hazelaartje kunnen krijgen, en der zake een proef nemen. Na wat woordenwisseling stonden zy 't verzoek toe, en de Zoon deed my toen al met zijn rondborstige aanbieding een gewenschten uitslag hopen.

Den volgenden dag gingen wy dan gezamenlijk in een tuin, pas buiten de stad gelegen, alwaar de jongeling twee of drie der

gezeide tweesprankelige takjes sneed , dien hy 't loof afkapte , en by zig stak ; keerende met dezelve weder ter plaatse , daar nog meer gezelschap met ons het middagmaal stond te houden .

Toen heeft deze jongman (de eenigste van zijn 's Vaders 9 levendige kinderen , die , nevens hem , alleen met de vorensbeschrevene eigenschap begaafd is) ons voor en na de maaltijd meer als 25 openbare proeven van de zaak gegeven , die den ongeloovigen vriend en ons alle overtuigden : namentlijk wy zagen , dat het Wichchelroedje in zijne handen onbeweegelijk bleef , wanneer het verre van goud of zilver was , maar zoo haast als 't daar omtrent naderde , 't zy in wat schuilhoek het lag , dat het rijsje , 't welk hy stijf in de handen hield , en met de duimen vast knelde , zigaanstands begon te roeren , draaijen , buigen , en met het spits te wijzen , 't zy voor of achterwaarts , daar de goude of zilvere stof gelegen was , of daar ze gebragt of gehouden wierd , in dier voegen , dat het houtje zijn vlees pijnde , en zig zelve schier den bast afwong .

Als wy alle , daar jegenwoordig , genoodzaakt der waarheid getuigenisse te geven , bekenden , dat die byzondere eigenschap in den toonder gehuisvest was ; sloeg de Heer V. B. voor , dat een ygelijk van 't gezelschap het zelve ook eens mogt bezoeken , of misschien iemand met dergelijken aart geboren was : want hy voegde d'er by , of schoon men van honderden geen vind , dien dit eigen is , dat

dat het nogtans wel gebeurde, dat iemand, des onkundig, by eenig geval van zoodanigen gesteldheid bevonden wierd.

Hier op bezoeken wy 't, een voor een: maar hoe wy 't bezogten of niet, het rijsje bleef in onze handen onbewegelijk, en roerde zig, of digt by 't goud, of verre van daar, zoo luttel, als of het in de hand van den metalen Erasmus had gestaan. 'k Wil zeggen, ik en alle de anderen gevoelden niet, dat het rijsje, eenige trekking in onze handen maakte, uitgenomen juist alleen . . . , die het aanvattende, zoo als . . . maar het goud of zilver naderde, het wringen en draaijen van 't zelve byna even zoo sterk als de jonge Heer V. B. gewaar wierd, en in 't byzijn van ons alle te zamen niet minder proeven deed, als hy eerste toonder-gedaan had.

Ik stond verzet, en nam 's avonds een van de Wichchelroedjes, dat maar alleen heel was gebleven, met my na huis; alwaar . . . zedert dien tijd het vorensverhaalde menigmaal voor mijn oogen gedaan heeft, en nog dagelijks doet, schoon het rijsje nu ook al gebroken en verkort is. 'k Ben voornemens meer dergelijke rijsjes te snijden, en . . . die vremde trekking verder te laten nasporen: 't welk zoo wanneer gelukt, gelijk ik niet twijfele, is de zonderlinge eigenschap onfeilbaar.

Wy hebben den Heer V. B. met zijn Zoon dien dag aan de Goudsche wagen gebragt, en de boodschap aangenomen, van UE uit zinnen name gediensiglijk te groeten: 't welk by dezen gedaan word. Hy was de man,

die met den Ed. Heere V... ten uwenthuize
 UE nazuer-ontdekkingen eens quam zien ;
 en van wien ik in het uitreksel van 't Fran-
 sche werkje *de la baguette divinatoire* (Snoei-
 en Grasmaand 1694) gewag maakte. Dog
 nademaal het bezwaarlijk is , de reden van
 dit Natuergeheim nettelijk te ontvouwen ;
 wil ik UE verzogt hebben , UE verrezien-
 de oogen daar over te laten gaan , enzoo UE
 wegens het goud , of den hazelaar iers be-
 dagt heeft , het zelve my mede te deelen.

UE weet met my ; hoe de Filozofen dezen
 eeuw dit gansche werk t'huis brengen tot die
 sijne vlugge lichaamtjes , of stofjes , by Gassen-
 dus en Deskartes te vinden ; waar uit de hei-
 melijke medeneiging of t'zamenrekking , ge-
 lijk als die van den Zeilsteen , verklaard word ;
 maar ik kenne menschen , die het daaren bo-
 ven ook uit den aart des genen , wien zulk een
 trekgevoelen is aangeboren , gaarne , wen 't
 hun gebenten mogte , zagen nagevorscht.
 Dit is zeker , dat 'er weinig geheim in 'u
 houje moet steken ; want als het daar alleen
 in gelegen was , zoude een ygelijk mensch
 die vertooning konnen doen ; nu kan het nie-
 mand vertoonen , dan die juist zulk een eigen-
 schap heeft.

Ik breke , dit haastig schrijvende , by tijd-
 gebrek af , en verlange enz. of liever UE
 zelf in persoon hier te zien , op dat deze na-
 tuerlijke toovery ook voor UE oogen geschie-
 de enz.

*Rotterdam den 16den van
 Blazimaand 1696.*

Nieu

Mey en Juny 1696.

501

Niet alleen de Heer Leeuwenhoek, maar verscheide andere Heeren van aanzien hebben, na 't afzenden van den bovenstaanden brief, op meer als vijf en twintigerley wijzen in mijn tegenwoordigheid, de zake waarachtig bevonden, en zig deswegen ten hoogsten verwondert; waaromme ik my hebbe laten bewegen, den onderzoekers der natuerlijke oorzaken dit eenvoudig verhaal mede te deelen, hoewel de persoon, die de eigenschap heeft, het aan weinigen wil vertoonē.

XIII. HOOFDDEEL.

Les eloges des hommes sçavans, tirez de l'histoire de *M. de Thou*, avec des additions contenant l'abregé de leur vie, le jugement & le catalogue de leurs ouvrages, par *Antoine Teissier*, Conseiller & Historiographe de sa Serenité Electorale de Brandenbourg. *Seconde partie*. Seconde edition, revûë, corrigée & augmentée d'un tres grand nombre de remarques.

Dagis,

Lofvermeldingen der geleerde Mannen, getrokken uit de historie van den Heer de Thou, met byvoegsels, vervattende het kort begrip van hān leven, oordeel, en lijst

Ii 4

hun-

502 *De Boekzaal van Europe,*
hunner werken, door Antoni Teiffier,
Raad en Historyschryver van zijn Keurvor-
stelyke Doorlugtigheid van Brandenburg.
* Tweede deel. De tweede druk, over-
zien, verbeterd en vermeerderd met een
groot getal aanmerkingen. Te Utrecht by
Francois Halma 1696. in 12. 20 bladen.

NA Jakob Pelletier, en Laurens Joubert,
twee geleerde Franschen in hun tijd, zie
ik met vermaak in dit tweede stuk den beroem-
den Schotsman *Joris Buchanan* op den lijst der
wijzen pronken, als een Latijnsch Poeët, van
zoo zuiveren trant, dat zijne vaarzen in Au-
gustus eeuw geboren schijnen.

Zulk eenen welverdienden lof zal niemand,
die des Mans dichten gelezen heeft, hem be-
nijden, en hy mag voor geen regt waardeerder
der geheiligde Digtkunde deurgaen, die op zijn
uitbreiding van Davids harpzangen niet ver-
liefd is. Hoor, met welk een hoogachting
Jozef Scaliger den vernuftigen Schot aan-
spreekt.

Namque ad supremam perducta Poëtica culmen
In te stat, nec quo progrediatur habet.
Imperis fuerit Romani Scotia limes,
Romani Eloquii Scotia finis erit.

Dat is,

In u staat d'edle Digtkonst tot
Den atterhoogsten top gebragt.

Daar

* Zie het eerste deel in January en February jongst-
leden.

Mey en Juny 1696.

503

Daar is voorwaar geen grooter lot,
Dat van haar ooit kan zijn verwacht.
Het eind der Roomsche beerschappy
Was eertijds Schotland, maar zie daar
Het eind der Roomsche Poëzy
Zal Schotland wezen. —————

Onder zijne andere gedigten zijn de hekelvaarzen, ter eeuwigter brandmerking van de Franckiskaner monnikken geschreven, om dat zy hem, in Portugaal zijnde, vervolgd hadden, een blijk van den haat, dien hy tegen die geestelijke fielen had opgevat. Hy storf in 't jaar 1582.

Wat verder volgt de geleerde *M. Antonius Muretus*, maar het is jammer, dat deze zoetvloeyende redenaar, schoon hy te Roome Priester wierd, voor een Godheidsloochenaar te boek staat: ook schend het zijn geheugenisse, dat hy de vervloekte moord van Parijs, in een vertoog te Roome, tot lof van den Franschen Koning Karel de IX, geprezen heeft. Zijn dood staat aangeteekend op het jaar 1585.

GALEAS KARACCIOL, al heeft hy geene schriften nagelaten, staat echter, als een zonderling persoonaadje in de historie van den Heere de Thou opgeschreven. Ik kan hem niet onaangewezen laten heen gaan, dewijlk zijn levensverhaal, dat in een byzonder boekje in de Italiaansche sprake, naderhand in 't Latijn en Fransch uitgegeven is, met veel aandacht meer als eens hebbe gelezen.

Karacciol, Markgrave van Viko, was van aanzienelijken Italiaanschen huize, getrouwd

aan Viktoria, dogter van den Hartog van No-
cere, by welke hy ettelijke kinderen teelde.
Zijn moeder was de zuster van Pieter Karafa,
die, Paus geworden, den naam van Paulus de
IV aannam. In het wereldsch geluk van zulk
een verheven maagschap, bediende hy gewich-
tige zaken aan 't hof des Keizers, dog door
sommige mannen van de gevoelens der Onroom-
schen onderrigt zijnde, begaf gy zig na Gene-
ve, met achterlating van zijne vrienden, vrouw
en kinderen. Van daar, onder verzekering,
weder in Italiën gekeerd, en niet konnende zij-
ne gemalinne bewegen, dat ze hem uit haren
rijken in zijnen armen staat zoude navolgen,
nam hy een besluit van teenemaal zijn Vader-
land te verlaten, en begaf zig van dien tijd af
ter vaster woning binnen Geneve, zonder na
het smeeken zijn 's vaders, liefde zijner huis-
vrouw, of tranen van zijne kinderen te luiste-
ren. Hy wilde zijn gewisse voldoen. En of
schoon de gemelde Paus, zijn Oom, hem niet
alleen onder groote beloften van hooge vorder-
ing, maar ook van gewetens-vryheid noodig-
de, om weder in Italiën, en wel tot zijn ge-
noegen in een van de steden onder den Veneti-
aanschen Staat, te komen; hy bleef vast by
zijn voornemen, om te Geneve den hervorm-
den godsdienst te belijden, en wierd aldaar ou-
derling van de Italiaansche gemeente: in wel-
ken staat hy gerustelijk leefde, zijnde in hoo-
gen aanzien by de Geneefsche regering, en ge-
nietende het bezoek van alle vreemdelingen, die
in het doortrekken van deze stad hem als een
groot Man quamen begroeten. Een zeldzame
zake, voorwaar. Maar,

Maar, dat nog zeldzamer is, als hy, duslevende, ondersteunde, dat zijn vrouw, die hem weigerde te volgen, eerst den huwelijksband gebroken had, trouwde hy by haar leven (na beraadslaging met voorname Gereformeerde Godgeleerden, en byzonderlijk met Kalvijn) een zekere weduwvrouw, Anna Fremejer genaamd, oud veertig jaren, en om den godsdienst van Rouaan gevloten, met welke hy zeer vreedzaamelijk huishield.

De Heer de Thou zegt, dat Karaccioli door zulk een nieuw voorbeeld van echtscheiding het quaadspreken van velen over de Protestanten gebragt heeft; om dat men niet kon verdragen, dat een man, by 't leven zijner vrouwe, een tweede trouwde.

Daar tegen verdedigden de Protestanten dit werk met het 15de vaars van het zevende hoofddeel des eersten briefs van Paulus aan de Korinthers; *Maar indien de ongeloovige scheidt, dat hy scheidt. De broeder of de zuster word in zulk een geval niet dienstbaar gemaakt.*

Want, zeggen ze, de Apostel roont daar duidelijk, dat een Christen, als een ongeloovige hem verlaat, niet langer dienstbaar is; dat is, dat hy vryheid heeft, om een ander te trouwen. Zy voegen d'er by, dat deze leere overeenkomt met het geestelijk regt, en d'uitsprake van Paus Innocent de III; en dat derhalven Karaccioli, om dat zijn vrouw Viktoriz geweigerd had hem te volgen na Geneve, daar zijn godsdienst en geweten hem riep, ja om dat ze hem zelf de gemeenschap van haar lichaam ontzegd had, dewijl hare biegtvaders
haar

haar verboden hadden, zig te vermengen met een man, die van de Roomsche Kerke was afgefallen; dat hy, zegge ik, om die reden wetmatig, en met verlot van d'Overheid, een andere vrouw mogt trouwen.

Hy is in den ouderdom van 68 jaren te Geneve gestorven 1586.

Nu begon ik wat aan te teekenen van *Joannes Wierus*, die, hoewel hy het verbranden der zoo genaamde Tooveraars tegensprak, nogtans duizend zotternyen van ontelbare duizenden duivelen en betooveringen heeft geschreven; maar ik schrappe het weder uit, om dat die quant beter in het *Groote Naamboek* zal voegen.

Christoffel Plantijn, zeer vermaard Boekdrukker, in den jare 1589 te Antwerpen gestorven, is van velen aangezien geweest voor een geleerd en taalkundig Man, maar, zoo men Balzak mag gelooven, hy was zoo verre van geleerdheid, dat hy de Latijnsche taal niet verstond. 't Is waar, hy geliet zig, dezelve te kennen, en de beroemde Justus Lipsius heeft dit geheim trouwelijk bedekt gehouden tot na Plantijns dood; maar Lipsius schreef aan hem Latijnsche brieven, en met het zelve pakje zond hy hem de Neêrduitsche vertaling daar by: zie, zoo helpen geleerde luiden en winstgretige drukkers elkanderen. Byaldien nu Balzaks zeggen waar is, volgt noodzakelijk, dat vele voorredens, die men voor boeken, by Plantijn gedrukt, ziet pronken, geen bloempjes uit zijn tuin, maar uit de hoven van Lipsius, of eenig ander taalkenner, geweest zijn. Ondertussen heeft

heeft Plantijn alle de bravades van een geleterd man gemaakt, want hy vergaderde een menigte schoone boeken, die zijne erfgenamen met veel zorg bewaarden, en wist zijn onkunde zoo wel te verbergen, dat hy by uitheemsche voor een anderen Stefanus doorging.

De Heer de Thou verhaalt, dat hy in den jare 1576 te Antwerpen Plantijn bezogt, en in zijn huis XVII persen zag gaan, hoewel toen ter tijd des mans zaken niet al te wel stonden. Men zegt, dat zijn woon- en drukplaats een der schoonste gebouwen van Antwerpen was, zoo rijk voorzien van drukpersen, kostelijke letters, giet- en konstgereedschap, dat dit alles voor een schat wierd aangezien. De verbeteraars zijner gedrukte bladen zijn geweest Viktor Giselij, Theodoor Pulman, Antoni Gesdal, Frans Hardouijn, Kornelius Kiliaan, en Frans Rafeleng.

Een voortreffelijke lofsprake word gegeven aan den grooten *Andries Dudithius*: zijn historie, voor my wat te lang om uit te schrijven, praalt p. 125, en heeft achter zig de twee brave *Guichardijnen*, met nog een paar doorlugtige Regtsgeleerde *Frans Hottoman*, en *Jakob Kujas*, of *Kujacius*.

Groote mannen in geleerdheid zijn geweest *Busbeek*, *Leunklavius*, *Torrentius*, en de Italiaansche Dichter *Tasso*. Den laatsten zal men d'eere doen van zijn levensbedrijf, in een ander boekje beschreven, onder een byzonder hoofddeel te brengen. Na hem pronken *Frederik Sylburgius*, een edele kenner der Griekse tale, en *Janus Douza*, zone en naamgenoot van dien

Janus

508 *De Boekzaal van Europe*,
Janus, wiens wetenschap en moedig bedrijf in 't
beleg van Leiden beroemd is.

Kort achter dezen vinde ik *Jan Bodijn*, man
van groote kennisse, dog die beter naam zoude
nagelaten hebben, by aldien hy niet te onvast
in zaken van godsdienst, en te veel in zijne her-
fenen met roovery- en duivelery-waan was be-
zeten geweest.

Wil iemand een regt-eerlijke en overfraaije
uiterste wille van een geleerd man lezen, hy
zoeke die van *Pieter Pitheus*, of *Pithou*, pag.
265.

Frans Rafelengius was de Schoonzoon van den
vorensgenoemden Plantijn, dien hy hielp druk-
ken, maar zijn kennisse van de Oostersche talen
voerde hem van de perse op den Leidschen
Hoogleeraarstoel.

Abraham Ortelius oeffende zig van jongs op
in de Aardklootkunde, zoo als de Heer de Thou
zegt, maar zoo men den Heer Teissier mag ge-
looven, begon hy met zijn dertig jaren eerst te
boekblokken. Hoe dit zy, of niet, hy had
zoo groot een kennisse van de deelen des Aard-
kloots, dat hy voor een tweeden Ptolomeus ge-
houden, en Wereldbeschrijver van den Spaan-
schen Koning Filips de II gemaakt wierd. Hy
was een Antwerpenaar, en is na zijn dood van
Lipsius vereerd met een grasschrift, dat 's Mans
leef- en sterfjijd vermeld, namentlijk hy storf
in 't jaar 1598, oud 71 jaren.

Alsik dus verre onder 't lezen teffens het vo-
renstaande geschreven had, hebbe ik de penne
uit de hand gelegd, en de volgende persoonaad-
jes een voor een van 't hoofd tot de voeten beke-
ken

ken hebbende , is 't mijn lust geworden niet meer dan nog drie vermaarde mannen in dit uittreksel te brengen , en daar meê mijn taak te bepalen : deze zijn *Henrik Stefanus* , *Tycho Brabé* , en *Iustus Lipsius* .

Henrik Stefanus , zoon van *Robbert* , in het eerste deel van deze geleerde mannen lijst geprezen , volgde zijn vader na in brave boeken wel te drukken , en overtrof hem in Griekse geleerdheid , zoo als een yder , dier heerlijke tale kundig , ten vollen weet .

Deze boekdrukker , wijdlufter gedagtenisse , liet zig niet voor geld met den naam van Advokaat , of Doktor , of Filozoof , of meester der vrye konsten ophullen ('t welk in onzen tijd by vele weetnieten gebruikelijk is , om dan quaansuis met dien titel voorzien van hooger waarde by de gekke wereld geacht te werden , als andere , die in hun hart dat slag van narren bespottende met het bezit van regtschapene wetenschappen , zonder bul of brief te vreden zijn) maar by queet zig in een loffelijken yver , tot nut der ware minnaars van het boekoeffenen , schreef heerlijke werken , die by stapels bekend zijn , vertaalde , verklaarde , en verbeterde de schriften der oude letterhelden , byzonderlijk Griekse , en Latijnsche , met zulk een volslagen bequaamheid , dat duizend getabberde Hoogleeraars , Godgeleerde , en die den naam van wijze luiden willen dragen , met hun allen de magt niet hebben van dien eenen drukker in geleerdheid te evenaren .

Zulk een drukker leefde in de voorgaande eeuw , wiens wedergaê misschien niet weder

gevonden zal werden ; en wie weet , als de booze wereld thans het geluk van zoo een man te bezitten had , of een jonge melkmuil , met zijn mantel of degen omhangen , van de Hooge schole komende , niet te groots zoude zijn , om hem de hooge hand te geven. Maar laat ons die potuilen laten varen.

Onze Henrik Stefanus , te Parijs geboren , leerde van zijn geboorte af de Fransche en Latijnsche taal , want zijn Vader had gemeenlijk in zijn huistien geleerde mannen van byzonderen landaart , welker sommige zijn verbeteraars waren , en dewijl die luiden elkanderen alleen in 't Latijn verstonden , was die taal aldaar zoo gemeen , dat zijn vrouw , kinderen , en dienstboden dezelve spraken.

Nog maar een kleine jonge zijnde vertaalde hy de Katechismus van Kalvijn in 't Grieks.

In de korte levensschetse van zijn Vader Robbert Stefanus hebbe ik vermeld , dat die brave man , van de Parijsche Sottoren vervolgd , te Geneve ging wonen , en aldaar stervende zijne zonen by uiterste wille beval in die stad ook hun verblijf te houden , op verbeurte van hun erfgoed : Henrik , zijn geboorteplaats liefhebbende , verzogt Koning Henrik den IV , dat hy zonder zijn's Vaders erffenisse te verliezen uit Geneve mogt vertrekken ; dog die Vorst weigerde het hem , en wilde , dat de uiterste wille van den ouden man zoude stand grijpen.

Als de brave man tot bejaarder ouderdom was gekomen , schreef hy zijn * *verdediging van Herodoot,*

* *Apologie d'Herodote.*

rodoot, en haalde daar door een halsstraffelijk pleitgeschil op zijn hals, tot zoo verre, dat hy zijn levensgevaar met de vlugt alleen ontquam, en by verstek gedoemd wierd om in † zijn afbeeldsel verbrand te werden, het welk geschiedde, terwijl hy zig in het gebergte van Auvergne schuil hield: waaromme hy schertzende plag te zeggen, dat hy nooit grooter koude had geleden, alstoen men hem te Parijs verbrandde. Zoo vertelt ons † Kornelius Toll, en voegt 'er by, dat hy naderhand, lang gereisd, en al zijn goed en verstand verloren hebbende, wederom te Lions gekomen, aldaar in 't gashuis gestorven is. De gemelde Toll is de man, die dit alleen zegt, en word van velen niet geloofd. Evenwel is 't waarschijnlijk uit alle gedenkschriften, tot Stefanus leven behorende, dat hy te Lions kaal gestorven is, in den ouderdom van 70 jaren, zoo de Heer de Thou zegt, voor 't naaste in den jare onzer Christelijke rekeninge 1598.

Ja, lezer, zulk een lot is veeltijds mannen van onsterffelijke geheugenisse beschoren, en de reden is byna wijskonstiglijk te vatten. Daarom zal 't iemand, wien het even veel is, of hy zoo bot als een koe, of zoo geleerd als Stefanus komt te sterven, zonder twijfel niet behagen, met arbeid en zweet na wijsheid te staan, maar veel liever met den meesten hoop *amen* zeggen, op alles wat hem de booze wereld voor houd: zoo is 'er nog kans voor hem, dat hy beaupt of rijk ten grave daalt. Trouwens de nalatenschap

VIII Deel.

K k

van

† *In effigie.*
nat. infelicit.

† In append. ad Picrium de litte

van onvaste goederen van een dommen rijkart, en een armen wijzart is even groot; want beide laten ze de heele wereld na.

Ik keere my tot den beroemden *Tycho Brahe*, den Prijs der Starreloopkenners, man van edelen huize in Denemarken, alwaar hy in Wintermaand des jaars 1546 geboren wierd.

Deze, als hy op zijn veertiende jaar een Zonneswijn zag, en bemerkte, dat die voorviel op den zelveu stond, als lang te voren van wiskunstenaars voorzeggd was, oordeelde daar uit, dat de Starreloopkennis byna iets Goddelijks moest zijn, en kreeg van dien tijd af een onverzadelijke begeerte tot die verhevene wetenschap. Daarnaals zijne vrienden, die van den voornaamsten Deenschen Adel waren, qualijk namen, dat hy onophoudelijk in deze konst zat en blokte, trok hy na Duitschland, en arbeidde daar niet zulk een naarstigheid, dat hy eerlang voor de grootste Starrekenners van zijn eeuw werd gehouden. Toen keerde hy weder in Denemarken, en trouwde een boerinne: dog reisde wel haast andermaal na Duitschland en Italen, eindelijk voornemens zijnde geworden, om met zijn huisgezin na Bazel opte breken, en aldaar zijne dagen te slijten: 't welk als Frederik de II, Deensch Koning, hoorde, poogde die Vorst hem in zijn land te houden, en schonk hem een geheel eiland, behalven een aanmerkelijke jaarlyke wedde. Tycho, die zig liet bewegen, bouwde op dat eiland een heerlijk huis, met een toren, dien hy *Uraniburg* noemde, waar in hy een en twintig jaren

* *Hemelburg.*

jaren in zijne bespiegelingen doorbragt. Maar als hy van de hovelingen, na de dood des gemelden Frederiks, niet wel gehandeld wierd, begaf hy zig wederom in Daitschland, alwaar hy, van Keizer Rudoff de II zeer begunstigd, in het eerste jaar dezer eeuw gestorven is.

Een ding wenschte ik wel, van zoo braaf een man in de aantekeningen des Heeren Teiffers niet te lezen: namentlijk dat hy zoo bygeloo-
vig was (hoe kan het in een verstandig mensch vallen!) dat hy, als hem uit den huize tredende een oude vrouw ontmoette, de gewoonte had, van niet voort te treên, hy was daar hy was, maar weder te keeren; gelijk mede, dat hy voor een quade voorbeduiding opnam, zoo wanneer hem in 't veld een haas voor de voeten liep.

Justus Lipsius, een van de beroemde hoofdmak-
ten in 't gilde der geleerde, in het steedje Essens
drie mijlen van Brussel geboren, was in den
bloey zijns levens eerst Professor te Leiden, en
daar na te Leuven, werwaarts hy zig in den
berugten Spaanschen oorlogstijd begaf, en tes-
sens openbare belijdenisse van den Roomsch-
Katholijken godsdienst deed. Wat reden hem
daartoe porde, zal ik elders, daar 't pas geeft,
onderzoeken. 't Is zeker, dat die daad hem
by de Ontroomsche zeer bespottelijk maakte.

Een misselijke vlek in Lipsius naam scheidt
het, dat hy, die 45 jaren lang na de wijze der
Gereformeerde geleefd had, niet alleen den
Pausgezinden Godsdienst omhelsde, maar ook
zig zoo zot aanstelde in zijnen eerbied voor Ma-
ria, Christus moeder, dien de Brabanders *ons*

514 *De Boekzaal van Entropé,*
Lief Vrouwe noemen, dat men schier zoude ge-
twijfeld hebben, of hy d'er niet de gek meê
stak.

Want hy beschreef in twee byzondere werk-
jes, zoo op maat, als zonder maat, de won-
derdaden van de Lieve Vrouw van Halle, en
van Scherpenheuvel, die een mensch van frisse
herffenen zonder lachen niet kan lezen. Wat
zegge ik, zonder lachen? ja niet zonder de ui-
terste verfoejing, als zijnde in allen deele vol
afgodische, en godslasterlijke uitdrukfels om-
trent een ouwerwetsche pop, die door pape-
kunsjes den blinden volke voor ik weet niet
welk een Godinne is opgedrongen.

Onder de gene, die deze ongelooffelijke by-
geloovigheid van Lipsius openbaarlijk tegen-
spraken, was een zekere Joris Thomson, een
geleerde Schot, wiens * boekje ik als een van
de waardigste, waaragtigste en ernstigste he-
kelschriften beware. De Lieve-Vrouwe-die-
naar word daar inne zoo krachtiglijk aangespro-
ken, dat hy met al zijn geleerdheid niet mag-
tig was te antwoorden.

Maar hoewel vele van gevoelen waren, dat
Lipsius uit wereldsche inzigten alleen, en geen-
zins van harten, alle die aperyen van 't Maria-
beeld beschreven had, echter word het voor
een proef van zijn goede meeninge en ernst op-
genomen, dat hy stervende zijn huisvrouw be-
val, een zijner beste rokken met bont gevord
aan de zoo genaamde Godinne op te offeren,
tot den laatsten snik een kruisbeeld omhelsde,
en telkens den naam van Jezus Christus met die
van

* *Vindex veritatis adversus Justum Lipsum &c.*

Mey en Juny 1696.

313

van Maria, gelijk als beurt om beurt (en als of Christus alleen niet genoeg was) aanriep.

Deze laatste frats, bedreven op de laatste vertooning van zijn levens-spel, gaf den min bygeloovigen stoffe van dezelve schamperlijk uit te krijten, en schertzende te zeggen, dat *Lipsius een dik gevoederden rok aan de Lieve Vrouw had willen geven, om dat hare wonderdaden, van welke by zoo zeer gesnorkt had, kouder als ys waren.*

Meer andere omstandigheden van dezeggeleerden mans leven en sterven zullen in *het Grootte Naamboek* niet qualijk voegen.

XIV. HOOFDDEEL.

Medulla Grammaticarum Hebraicarum, quae quicquid praestantissimis haecenus Grammaticis est laudatum, ex ipsissimis *Punctuationis sex fundamentis*, tam dilucide, propria praxi, illustratum eruitur; ut vel ipse tyrunculus, Musarum sacris modo initiatus, mensis spatio, omnia *Punctuationis fundamenta* plurimis capitibus proprio Marte, magno cum iudicio & fructu applicare valeat. Quibus accedit *Syntaxis Hebraea, Chaldaea & Syra Latino-Belgica*, consensu Grammaticorum confirmata. Auctore *Everardo vander Hooght V. D. M.* in pago Nieuwendam.

Kk 3

Dat

Dat is,

Merg der Hebreuwfche Spraak-konften,
*waar inne al wat tot nog toe in de treffelij-
 kfte Spraakkonften geprezen is, uit de jui-
 fte zes gronden van de Stipzetting, zoo
 duidlyk mit eigen oefening word opgebeldert;*
*dat zelf een leerling van zyn eerfte
 wammes in den tyd van een maand, alle
 de grondregelen der Stipzettinge op zeer vele
 hoofddeelen [der Bijbelschriften] met eigen
 arbeid, groot oordeel, en vrugt kan toepaf-
 fen. Hier by komt de Hebreuwfche,
 Chaldeeſche en Syriſche t'zamenvoeging
 in 't Latijn en Neêrduiſch, met overeen-
 ſtemminge der Taalkonſtenaars bevestigd.*
**Door EVERHARD VANDER
 HOOCHT,** *Predikant in het dorp
 Nieuwendam. Te Amſterdam by Gerard
 Borſius 1696. in 8. 16 bladen.*

HY heeft in deze onze dagen van geen He-
 breuwſch gehoord, dien ook niet teffens
 de naam van den Predikant Everard van der
 Hooght bekend is.

De zonderlinge gemeenzaamheid van dien
 Heer met aller talen Grootmoeder deed hem
 zyn bedenking nemen, of het in de gemeene
 taalonderwijzingen geen miſslag was, dat de
 leerlingen of aan een al te lang touwtje van ma-
 gere

gere regelen , zonder behoorlijke toepassing , slepende gehouden wierden , of dat men de regelen overslaande hen slegts de talen zonder grond leerde. Hy bevond, dat dit zoo was; en vele gevolgelijk met verlies van tijd weinig meer geleerd hadden, als een hand vol regelen , of daar en tegen , dat andere ligtelijk vergaten het gene zy slegts door 't gehoor , zonder redenen waren kundig geworden.

Omme deze schade , die in 't leeren der Bijbeltalen voor al groot was , te boeten , schreef hy over tien jaren zijn * *petbach leschoon bakkoed-besch* , zijnde een taalkunstige oeffening over de tien eerste psalmen , waar in van yder stip , woord , en zin-voeging reden word gegeven ; met byvoeging aan de kant van de plaatsen uit de vermaarder spraakkonsten , die in verscheide Hooge Scholen , zoo inheemsche , als uitheemsche , gevolgd worden ; op dat alzoo met die oeffening de vastheid der regelen mogt gepaard gaan.

En hoewel sommige voorgaven , dat de Schrijver een ondoenelijke zake ondernam , echter de steeds aanwassende vlijt der gener , die op dat spoor wakkere stappen deden , stopten wel haast den mond der tegensprekeren.

Als onderwijlen eenige zijner leerlingen geen andere dan hunne Nederduitsche moedersprake kenden , liet de arbeidzame man zig door hen bewegen , zijn *merg der Hebreuwsche taalkonsten* op te stellen ; waar in men op groot en breed daar toe geschikt papier kan zien de gansche verandering der Naam-Voornaam-en Werkwoorden ,

Kk 4

den,

* *Deure der Heilige taal.*

518 *De Boekzaal van Europe,*
den, en van alle de spraakdeelen; met derzel-
ver voor-en achterteekenen, overtollige lette-
ren, en andere spelkunstige toevallen, op een
wijze, voor dien tijd nooit van anderen be-
dagt.

In dit werk toe te takelen bediende hy zig van
de voornaamste Spraakkonsten, welker over-
eenstemming reeds op de kant van zijn gezeide
Pethach gedrukt stonden; telkens opmerkende
welke dingen zijnen leerlingen de meeste moei-
lijkheid baarden, op dat hy die mogte wech-
nemen, het duistere opgraven, en eindelijk
eenen gemakkelijken weg banen: waar op dan
gevolgd is de gewonnē vrugt, die in de voorre-
den van dit Latijnsch werk vermeld staat.

Dit alleen moeide hem, dat de leerlingen in
het verklaren der Psalmen door zijnen *Pethach*,
die eer als het *Merg* gedrukt was, niet konden
gewezen werden tot de spraakkonstige regelen,
in het *Merg* voorgesteld: ook ontbrak 'er aan
't laatste de [*Syntaxis*] of *t'zamenvoeging*, die
hier het tweede deel uitmaakt.

Tot wechneming der eerste hindernisse baar-
te zeer veel zijn *bladwijzer* in 't jaar 1688 uitge-
geven, waar door yder oeffening en aanmer-
king over den negenden en tienden Psalm word
bevestigd en aangewezen: de *Syntaxis* wierd
door tussenkomsf van andere middelerwijlen
vervaardigde schriften wat te rug gezet.

Eindelijk ziet gy nu, lezer, de vrugt van
des Heeren vander Hooghts arbeid, dien hy
in 't baren van dit Latijnsch *merg* niet ontzien
heeft te dragen; waar inne de geheele redēn
van de verandering der Hebreuwsche stippen
en

Mey en Juny 1696.

519

en woordgrepen, uit zes * Hoofdgronden gehaald, door 't gansche werk verhandelt worden. Hier geeft hy niet alleenlijk reden van alles, maar toont zelfs reden van yder reden.

Daar by komt het tweede deel van de Hebreuwsche taalkonst. Ik meene, de gezeide [Syntaxis] of t'zamenvoeging zoo in 't Latijn als Neêrduitsch, omme in dit stuk geletterde en ongeletterde beiden te helpen. Ik moest niet vergeten, dat die t'zamenvoeging in 't Chaldeeisch en Syrisch daar onder loopt.

Achter yder affnijding staat de overeenstemming der vermaardite Hebreuwsche Taalkonsten, op dezelve wijze zoo als die (het eerste deel betreffende) aan de kant van zijnen *Pethach* gezet is; op dat aldus een leerling geleid werde tot breeder onderzoek van alles, wat in dit werk beknopt verhandelt word, en wegens de geregelde, en wegens de ongeregelde t'zamenvoeging door alle de spraakdeelen.

Boven dit alles heeft de Heer vander Hooght raadzaam gevonden, zijne oeffeningen in den *Pethach* over Ps. I. enz. uit deze zijne Latijnsche mergbladen te bevestigen, omme daar door den leergierigen tot een klaar en vast begrip der spraakkonstige regelen te leiden: waar uit dan gesproken is een tweede Letterkundige bladwijzer [*index Grammaticalis*], dog in het Latijn gedrukt, even zoo dienstig in den gemelden eersten en tweeden Psalm, als de vorensaangehaalde *Bladwijzer* in Ps. 9. en 10 te verklaren.

Deze vijfderley schriften, te zamen genomen,

Kk 5

* P. 93. en 94.

men, en wel beblokt, hebben verscheide leerlingen binnen zeven weken van A B af zoo verze gevordert, dat de naartlige in staat zijn geweest, om dagelijks vijf of meer bladzijden uit het Hebreeuwisch Psalmboek, met aanwijzinge der redenen van yder stip, te kunnen uitlegen.

Niemand zal dit vreemd voorkomen, als hy in de voorreden leest, wat leerwijze de Heer vander Hooght volgt, die daar by uitgedrukt heeft de namen van sommige naartlige, door dit middel tot den voorzeiden trap gebragt zijnde.

Nog een woord tot besluit. Dezelve voorreden maakt ons vroed, met welk een schik iemand, van de eerste beginselen af, door de Hebreeuwische Chaldeesche en Syrische talen gevordert, kan voortgaan tot de Rabbijnische schriften, en eindelijk overgaan tot de zwaarste oefeningen van den Talmud.

Op de laatste bladzijde staan de boeken vermeld, die tot het leeren der aloudeste taalkennisse noodig zijn.

Nu meende ik den *Heydelbergfen Katechismus*, door onzen Schrijver in de Nieuwendammer Kerk verhandelt, hier te laten volgen; dog ik bedenk my: wagt die na twee maanden,

XV. HOOFDDEEL.

De Hemelsche wolke, nu doorbrekende, of de Hemelvaartsladder des Heeren Christi neder gelaten om ons op te leiden tot de Hemelvaart en verheerlijking door de dood en de opstandig. Joh. 20. v. 17. Gaat heen tot myne broederen, en zegt haar: ik vare op tot mynen Vader, en tot uwen Vader, tot mynen God, en tot uwen God. In 't Engelsch beschreven door Johanna Lead, en om zyn voortreffelykheid en diepen zin, ten dienste van die genen, die dit hooge pad betreden willen, in onzertale overgezet. t' Amsterdam by Hendrik Wetstein, 1696. in 8. 22 bladen.

DE Vrouwe, schrijfster dezer bladen, komt my voor als een geestdrijver, die door 't lezen des Bibels, en sterke inbeeldingen, hare hersens verzwakt heeft. Zoo 't anders is, ik geve het om een beter.

Achter dit eerste boekje volgt een ander, getiteld openbaring der openbaringen enz. Of inleidinge tot het ontzegelen, opnessen, en ondecken van de zeven zegelen, de zeven donderslagen, en den staat van 's nieuwe Jeruzalem, enz. waar uit mijn gevoelen versterkt word, want Johanna Lead verteld daar in, dat zy somtijds Gods Geest tot haar mondeling heeft hooren spreken; dat

Chri-

522 *De Boekzaal van Europe,*
Christus altemet eens voor haar heeft gestaan; dat de Heere haar, dikwils uit haar sterffelijk deel wech nam. Dat ze verscheide misselijke gezigten en een ontwerp van 't nieuw Jeruzalem heeft gezien (byna als de mijmerende Hans Engelbregtse wel eer zag) en verscheide samen- spraken met God gehad; eindelijk dat ze een langen tijd door den Geest der openbaringen in het Profetisch ampt geoeffend is geweest.

XVI. HOOFDDEEL.

Antwoord van Antony van Leeuwenhoek op den brief hier vorens p. 495 ingelast,

MIJN HEER, enz.

„ IK blijve zeer verpligt voor UE beleefd-
„ heid, en 't groot genoegen, dat ik gehad
„ hebbe in het beschouwen van de zoo ge-
„ noemde Hazelare Wichchelroede, wanneer
„ ik, de eer hadde t'uwen huize te zijn, en
„ welke neiginge der gezeide roede tot het
„ goud ik mijne goede vrinden zoo niet en
„ hebbe durven verhalen, als ik die wel gezien
„ hadde, om dat mijn zeggen niet aangeno-
„ men zoude werden. Maar nu UE my zoo
„ veel vriendschap heeft gedaan, dat de meer
„ als verwagte neiginge van de Wichchelroede
„ ook ten mijne huize, in presentie van vijf di-
„ stincte Heeren, niet eens, maar tien, en
„ twintig maal is geschiet, moeten zy alle met
„ my ver stelt staan.

„ Na

„ Na UE vertrek ist tot my gekomen
„ met een Wichchelroede , en heeft my ver-
„ klaart dat die in hand niet alleen een
„ groote neiginge tot goud hadde , maar dat
„ ze ook zilver aanwees.

„ Hier op ben ik verzogt , nademaal alle de
„ Wichchelroeden gebroken waren , nieuwe te
„ bezorgen , dat ik des anderen daags deed , en
„ hebbe te meermalen gezien de neiginge
„ van de roeden zoo tot het goud als zilver , ja
„ daar wierd geoordeelt , dat de neiginge van
„ de Wichchelroede in de hand van
„ niet veel sterker was , als in de hand van

„ Hoe wy nu meer en meer onze gedagten
„ laten gaan op deze verborgentheden , hoe
„ ze ons toe schijnen onnaspeurlijker , en nog
„ meer , als wy zien dat de Wichchelroede in
„ onze en in vele hare handen geen neiginge
„ en doet.

„ Ik hebbe in UE presentie , zoo veel in mijn
„ vermogen was , getoont , dat de neiginge van
„ het goud niet en was tot de Wichchelroede ,
„ maar van de roede tot het goud.

„ Wy hebben ook gesproken , dat ik , na
„ mijn beste waarneming , ondervonden had-
„ de , dat 'er geen neiginge van de Zeilsteen
„ tot het yzer was , maar dat het yzer de nei-
„ ginge tot de Zeilsteen hadde.

„ Nu hebbe ik op nieuws een andere Zeil-
„ steen tot my laten brengen , die meer dan
„ drie pond zwaar woeg , en welke aan de Zuid-
„ en Noorder deelen voor een gedeelte bekleet
„ was met yzer.

„ Deze Zeilsteen hebbe ik mede aan een
„ touwtje

„ rouwtje gehangen, ende vast gemaakt aan
 „ het uiterste van de balans, en in de tegen
 „ over hangende schaal; zoo veel loot en kō-
 „ per geleit, dat de schaal en de Zeilsteen even
 „ wigtig waren, en hebbe dus niet te houden
 „ een groote steurel zeer dicht aan den Zeil-
 „ steen, als nog waargenomen, dat de Zeil-
 „ steen geen neiginge tot het yzer, maar het
 „ yzer een neiginge tot de Zeilsteen hadde.

„ Ik hebbe ook gesneden, Wichchelroeden
 „ zoo van Willige, Appel, als Peren, en Ei-
 „ zen hout, ende hebbe dezelve, de eene voor
 „ en de anderen na in de handen gegeven,
 „ zonder dat wist wat hout het was, en
 „ verklaarde my van alle die byzondere hou-
 „ ten niet alleen een neiginge tot het goud ge-
 „ waar te werden, ende dat den handen daar
 „ van een beweginge wierd aangedaan, maar
 „ ik zag het ook tot verwondering voor mijn
 „ oogen.

„ Daar na geef ik . . . in de hand een versch
 „ gesneden roede van Hazelaar, waar op
 „ zeide dat de beweginge veel grooter was,
 „ als te voren was gewaar geworden, gelijk
 „ my ook voor de oogen toe scheen.

„ Ik hebbe UE aangenamen op heden ont-
 „ fangen, die zoo veel expressien van beleefd-
 „ heden enz. . . .

„ Ik hebbe daar op een tak van een Haze-
 „ laar ontleed, en door het vergrōorglas be-
 „ schouwt, en waar genomen, dat in het zel-
 „ ve ongemeen veel zeer kleine horisontale
 „ vaaten zijn, leggende maar agt a tien in een
 „ regte linie by den anderen, zonder dat ze

„ eeni-

Mey en Juny 1696.

523

„ eenige breette komen uit te maken , anders
„ als een vaasje dik is , en dat zoo dicht by den
„ anderen , dat het my wel toe schijnt dat tus-
„ schen ydere opgaande vaatjens , weder ho-
„ risonrale vaatjens loopen.

„ Mijne voornemen is geweest op morgen na
„ den middag ten overstaan van
„ met de Wichchelroede ten proef te stellen ,
„ maar alzoo my van avond verzocht werd , om
„ op morgen verscheide voornamen Heeren , die
„ uit den Haag zullen komen , op te wagten ,
„ dat ik niet hebbe konnen weigeren , zal het
„ tot nader gelegenheid uitgesteld werden. Zoo
„ my onder des iets opmerkenswaardig on-
„ trent de Wichchelroede voorkomt , an-
„ ders als wy hebben gezien , zal ik niet nala-
„ ten UE daar van kennisse te geven. Zijt,
„ nevens enz. . . . en ik zal blijven

Mijn Heer

UE verplijde Dienaar

A. van LEEUWENHOEK,

*Delft dozen 1
Juny 1696.*

XVII.

XVII. HOOFDDEEL.

Histoire & Geographie ancienne & moderne.
Tome premier, qui contient les principes de la Geographie, l'Angleterre, l'Ecosse, l'Irlande, la Dannemark, la Suede, la Norvege, la Pologne, & la Moscovie par *Monsieur d'Audiffret.*

Datis,

Historie, en aardbeschrijvinge, zoo oude als nieuwe. Eerste stuk. Het welke behelst de beginsselen der Aardbeschrijvinge van Engeland, Schotland, Yrland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Polen, en Muskovien, door den Heer d'Audiffret. Te Parijs by Jan Baptist Koignard, 1695. in 12. 25 bladen.

Op meer als eene plaats hebbe ik in de Boekzaal een woord vermeld van de nutheid, welke te halen is uit de kennisse van de gelegenheid der wereldsdeelen, die 't wijd heelal helpen uitmaken.

Deze kan nooit genoeg geprezen worden, en staat in rang naast aan de Wiskunst, twee wetenschappen, die my en andere wat wijzer zouden maken, als we die grondig verston-

den. --
Wanneer we in de Aardklootkunde bedreven
zijn

zijn, en op onze kamers zittende den Hemel, Aarde, en Zee voor ons open leggen, wat moet het niet een vermaak aan de ziel geven, als ze op een sprong ettelijke duizend mijlen verre reift!

De Turken hebben een spreekwoord, *Die de wereld niet gezien heeft, geloofst, dat de wereld gelijk zijn's Vaders huis gemaakt is.* Maar mag men niet met meer reden zeggen, dat al wie de verscheide gelegenheden der landen niet weet, dezelve oordeelt zijn's Vaders erf gelijk te zijn? en hoe dog kan iemand weten, hoe 't met andere gewesten gaat, zoo hy geen kennis heeft van de aardbeschrijvinge, dewelke in een korten tijd meer aanwijst, als men in menigte van jaren zoude kunnen ontdekken?

Omme van deze zoo voortreffelijke konst dan te spreken op een wijze, die juist alle wereldstands kenners niet hebben waargenomen, heeft de Heer d'Audiffret by dit werk der aardbeschrijvinge ook doorgaans gevoegd de historie, dat is, het verhaal van aanmerkelijke gebeurtenissen, zaken, en eigenschappen, den landen, de welke hier voorkomen, betreffende.

Deftig voorwaar! want niets past zulk een Schrijver beter, dan dat hy nit de history-kennis geleert heeft, wat oude en nieuwe geschiedenis-schriften van alle landschappen des bekenden, en eertijds nog onbekenden werelds gewa- gen.

Dus kan de historie niet afteentlijk d'aardbeschrijving opcierien, en polijsten, maar ook merkelyk vergrooten: want de wereldbeschrijvers moeten sommige reizigers niet gelijk zijn,

die zig in bekende plaatsen ophouden , maar ze moeten , behalven die bekende plaatsen , andere verre afgelegene , en van weinige bevarene kusten aandoen , even als de zwervers , die nieuwe gewesten gaan opzoeken.

Wat zijn de *aardbeschrijving* en de *historie* beide dog anders , als twee kaarten ?

d'Eerste beschrijft ons de wereld. De andere scherft ons het geheele menschelijke leven.

Uit d'aardrijksbeschrijvinge leeren wy de wijduitgestrektheid van 't vaste land , en de wateren , de verscheide deelen , die dezelve uitmaken , de grenzen van Koninkrijken , Vorstendommen , Landschappen , en Wereldshoeken , de namen , en gelegentheden van steden , de bronnen van vloed en , en stroomen , samt hun in-en uitloop.

Uit de historie leeren we

*'s Werelds wond're wisselingen ,
Opkomst en veranderingen ,*

geschiedenissen , die ons vermaken , en verbazen , gedane ontdekkingen , persoonaadjes , en daden , tijden en stonden , veldslagen , en belegeringen , vreêverbonden , en onrust : en wat niet al meer ?

Gelijk nu een wereld-en geschichtschrijver beide schuldig zijn de ware geschapenheid der dingen trouwelijk te verhandelen , alzo moet een historyschrijver nog zonderling acht nemen , dat hy , van geschiedenissen sprekende , dezelve niet toeschrijft aan een anderen oord gebeurd te zijn , dan waar is.

Die

Die dat niet waarneemt, misleid den lezer, en doet hem van de plaatsen verwarde gedagten maken.

Tot een staaltje, hoe de Schrijvers hier inne mistasten, strekt de aanmerkelijke doling der twee doorluchtigste Latijnsche Dichteren Virgijl, en Ovidius, dewelke in hunne vaarzen ons willen wijs maken, dat de Filippische velden, in welke Augustus d'overwinning op Brutus, en Cassius behaalde, gelegen zijn dicht by, en omtrent Farzalië, zoo beroemd door Pompejus nederlaag, in den veldslag tegen Julius Cesar.

d'Eerste van de genoemde Poëten laat in zijn eerste boek der Landgedichten ons deze woorden hooren.

Ergo inter sese paribus concurrere telis

Romanas acies iterum videre Philippi:

Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam & latos Hæmi pinguescere campos.

Dat is ten naasten by,

Filippe zag nog andermaal

't Romeinsche heir in 't blanke staal

En met gelijke kans den degen

Uittrekken, dat het bloed als regen

Vet maakte het Ematisch erf,

En Hemus gronden anderwerf.

Zie daar, die Vorst der Roomsche Dichteren vertelt ons, in de twee eerste vaarzen, dat Filippi, een stad in Macedoniën, de zelve stad is met Farzaal, dewelke in Thestatien lag.

Zoo doet ook Ovidius aan 't einde van zijn hervormingdigten, als hy zingt

Emathique iterum madefcent caede Philippi.

*Het Macedoonsch Filippe moet
Weêr zijn bevalkt met burgerbloed.*

En * Lukaan, die met zijn losspringend gedigt den burgerlijken oorlog van Cesar en Pompejus wijd en breed uitbromt, schijnt van den zelven waan zoo min vry, als de twee vorens-gemelde, en als de korte historyschrijver † Flo-
rus, zeggende, dat Brutus en Cassius in 't zelve veld lagen, dat voor Pompejus doodelijk was geweest.

't Is 'er zoo verre van daan, dat de Filippi-
sche velden dicht by Farzale zouden leggen, dat 'er tussen de stad Filippi in Macedonien, en Farzaal in Theffalien, meer als 100 mijlen ruimte is.

Virgijl slaat den bal ook mis, als hy in de twee laatste der aangehaalde vaarzen *Emathie*, een gedeelte van 't oud Macedoniën, omtrent den berg *Hemus* stelt, een gebergte, zegge ik, dat heel verre van daar legt, en diep in Thra-
cië; zoo dat die alleruitmuntenste dichter in vier vaarzen een verkeerde bevatting heeft van vier verscheide plaatsen.

Dit komt uit onkunde van de gelegenheid der landstreken.

Ariaan, anders een braaf Schrijver, waan-
de, dat de oude Duitschen by de Jonische zee
woon-

* In fin. lib. 1. † Lib. 4. cap. 6.

woonden : gelijkt 'er dat niet wel na l en , om van de oude niet te reppen ; een zeker nieuw Schrijver , door zijne werken zeer bekend , weet ons zachtjes en zoetjes uit de * Kaspifche zee een fchip in de Zwarte zee te brengen , zonder eens te denken om de landen , welke die twee zeen van een fcheiden .

Sandoral , die 't leven van Karel de Vijfde zoo fraay heeft befchreven , verhalende een reis , welke die Keizer in 't jaar 1544 na Vrankrijk deed , rekt maar tien mijlen tuffen Parijs en Luxemburg ; daar hy meer als 72 hadde behooren te fteilen .

Ook is de kenniffe der Wereldbefchrijving niet alleen den mannen van letteren , maar ook den mannen van wapenen zeer noodig .

Als Filips , des grooten Alexanders vader , in de valley van Gornfes door Onomarchus , Opper-Veldheer der Focensers , was geflagen , wilde hy van zijne krijgsoverften d'oorzake dezer nederlaag weten ; waar op zy hem eenpariglijk tot een waarachtig bericht gaven , *dat hy hem zelven al te los begeven had in een landftrcek , dien hy niet kende .*

Na dat de Heer d'Andiffret in de acht voorfte hoofdstukken , na de konft , en beknoptelijk gehandelt heeft

I. Van de Wereldbefchrijving , en haar deelen .

II. Van den Bol , of Hemelkloot .

III. Van de Hemelgordels .

IV. Van de Luchtftreken .

V. Van de verfcheidenheid der fchaduwten .

L 1 3

VI.

* Anders de Salè .

VI. Van de verscheidene gesteldheden, of gelegentheden der volkeren.

VII. Van de konstwoorden der Aardrijksbeschrijvinge.

VIII. Van der Aardrijksbeschrijvingen maar. Alle welke dingen voor af te kennen zonderling noodzakelijk is, als dan beschrijft hy in het

Negende hoofdstuk achter een alle de deelen der Aarde, haar grenzen, en verdeelinge: 't welk voorwaar een bequame lijst is van zoomeenigvuldige plaatsen, en vakken, als de oude en nieuwe wereld in dit wijd Heelal begrijpt.

Vervolgens begint hy in het tweede boek (want met de voorgaande hoofddeelen loopt het eerste boek ten einde) ons bloot te leggen het Noordelyk Europe, behelzende de koninkrijken, op den titel van dit eerste stuk vermeld.

Alhier hebben de Britannische eilanden den voorrang, te weten, Engeland, Schotland, en Yrland. Daar na ziet men Denemarken, Zweden, Noorwegen, Polen, en Muskoviën.

't Gene hy van der Britten naamsoorspronkelykheid gewaagt, schijnt zoo' waarschyndelyk niet, als 't verhaal van den Ridder Temple in zijn inleidinge tot de historie van Engeland; maar 't overige, wegens den inval der Romeinen en andere volkeren in eenige Britsche gewesten, als mede de aloude rijkstichtingen in dezelve, en velerley wisselingen van aanzienlyke stammen, worden niet ongevoegelyk vertelt.

In

In zijn vertelling van de Koningen, die aldaar geheerscht hebben, vergeet hy niet te toonen, Roomsch Katholijk te zijn, en heeft goede gedagten van den ontkoningden Koning Jakob de II, wiens rijk (lust u niet te lachen, lezer!) hy zegt *gegrondvest te zijn op vroomheid en regtvaardigheid.* pag. 269.

Onder het beschrijven van der Engelanderen regeerwijze, laat hy ons hooren, hoe groot des Koningsinkomsten zijn, pag. 120, en vervolgt dat, met de historie van 't zitten en be-roepen der twee huizen des Parlements; zaken, door meer als eenerley penne op 't papier gebragt.

'k Zie ook, dat de Heer d'Audiffret zijn werk maakt, van de verscheide gezindheden, die in 't stuk van Godsdiens by d'Engelschen plaats hebben, ons te willen ontdekken, maar indien de goede man het in andere hoofdzaken van zijn beschrijvinge niet vaster had, als in 't gene hy wegens de *Doopsgezinde* kalt, men behoefde op zijn zeggen niet veel staat te maken. Want wie zal hem gelooven, als hy ons, die beter weten, gaat zeggen, dat de *gezeide Doopsgezinde*, of *Mennisten alle goederen gemeen hebben, zelf wijven, middelen, eer, en aanzien, en dat zy liever den marteldood zouden sterven, als een eed doen?* nograns praat hy zoö pag. 136.

Deze Fransche wereldbeschrijver heeft, na 't schijnt, hoe geleerd hy ook is, de wereld nog niet genoeg doorkropen, anders zoude hy hebben moeten bekennen, dat de *Mennisten* zoo gek niet zijn, al zijn sommige wat eigen-

534 *De Backzaal van Europe*,
zinnig. Dat die oude dollemans en ondeugen-
de stoknarren, gelijk als *Knipperdolling*, *van*
van Leiden, en andere drollige hanen, derge-
lijke parten hadden, kan op rekening der he-
dendaagse Doopsgezinden, van welke hy
spreekt, niet gezeet worden.

Al wat hy van de *Quakers* daar naast aan te
boek staat, is ook niet waar. Maar laat ons
liever van landen praten.

't Noorder Engeland begrijpt de Graafschap-
pen van Northumberland, Kumberland, Dur-
ham, Westmorland, Lankaster, en York.

Het Oostelijke deel bestaat in zes Stiften, *
Wapentaks, geheten; alhier legt de bekende
stad Hull, door Eduard d'eerste gestigt.

Dog mijn uittreksel zoude niet lijden, dat
ik van alle de verdeelingen der wijduitgestrekte
Graafschappen, en landen, in dit magtig Ko-
ninkrijk gelegen, een schets gaf: men vind ze
yder in 't byzonder aangetoont.

Alzoo staat ook beschreven *Schotland*, en
Yrland, met derzelve begrenzingen, aloude
benamingen, en overheeringen; nevens de
historie van de regering, en godsdienst: en
wanneer in die rijken het geloof in Jezus Chri-
stus begon gepredikt te werden.

In het vierde hoofddeel dezestweeden boeks
begint de Heer d'Audiffret zijn beschrijvinge
van *Denemarken* met een vertelling, hoe de
Cimbren, en *Teutons* omtrent 110 jaren voor
Christus geboorte, Jutland overweldigt heb-
bende, daar na gemeenerhand door 't oud Ger-
manje geborsten, in twee heismagten ver-
deeld,

* Zoo veel als Kantons.

deeld, den Romeinen op't lijf vielen, en ettelijke duizenden; samt hunne krijgshoofden, kapottoerden; waar na zy zelve wederom door Marius, andermaal Burgermeester geworden, een nederlaag kregen, zoo groot en schrikkelijk, dat'er meer als hondert en veertig duizend van deze doorstroomende zwervers in de pan gehakt, en zestig maal duizend gevangen wierden. De rest der Barbaren was ook genoodzaakt zig aan de overwinnende Romeinen over te geven.

Als nu deze *Cimbren* en *Teutons* dus uit Jutland waren geweken, vestigden de Jutlanders, of Jutsche Germanijers, zig met minder schroom in hun Vaderland, en verkoren een Koning, *Danus* genaamd, die dan, zoo men't wil gelooven, den naam van *Denemark*, of *Danemark* in de wereld bragt.

De Denen wierden niet eer Kerstenen, dan in den jare onzer Christelijke rekening 960, onder Koning Harald de zesde. Meer zal ik'er niet van zeggen.

Wat de beschrijvinge der landen, die onder 't gebied des Deenschens Konings leggen, aangaat, dezelve is vry naauwkeurig, en zal een boekoeffenaar genoeg geven, byzonderlijk, indien hy daar nevens leze 't gene onlangs de schrandere Koninklijke Gezant *Molesworth* daar van in 't Engelsch heeft geschreven, en uit de drukkerij van de Boekzaal, tot groot genoeg onzer Landsgenooten, in Hollandsche tale is kennelijk geworden.

Zweden word mede van haaren eersten oorspronk af uitvoeriglijk ontleed, en men rekene

536 *De Boektaal van Europe,*
eens, van hoe groot een aloutheid dit wijde
Koninkrijk is, alleen uit deszelfs eersten Ko-
ning *Zuenon*, dien de grooten *Huig de Groot*
weert af te leiden van *Magog*; de *Zoonszoon*
van *Noach*. Zoo zegt deze wereldbeschrijver
pag. 325.

Een weinig verder staan de krijgswaard-
den dapperen oorlogsheld *Koning Gustaaf A-*
dolf kortelijk aangehaald, tusschen welke eenige
bedrijven van den *Keizerlijken Veldheer Wal-*
stein vloeyen, zijn krijgswaard, en zijn's dog-
ters *Christinaas* afstand van de kroon, met de
gevolgen van dien tijd, tot des tegenwoordigen
Zweedschen Majesteits regering toe.

Dit groote rijk van *Zweden* heeft tot zijne
grenzen ten Noorden *Lapland*, van d'Oost zij-
de *Muskovie*, van 't Zuiden d'Oost-zee; ten
Westen *Denemarken*, en *Noorwegen*. Ge-
meenlijk word het verdeelt in VII groote land-
schappen, *Sweonie*, 't welk het eigentlijke
Zweden is, de *Noordlandsche streken*, *Goth-*
land, *Schonen*, *Finland*, * *Ingriën*, en
Lijfland.

Het zesde Hoofddeel beschrijft ons *Noorwe-*
gen, alzoo genaamd wegens deszelfs gelegend-
heid na den *Noordpool*, zoo als het woord,
een weg na 't Noorden beduidende, medebrengt.

Onze Schrijver voegt 'er by, dat eenen *No-*
rus aldaar eerst geheerscht heeft, na wiens dood
de *Noren* wijs en zijds gingen plonderen en
rooven, heele gewesten afloopen, en eindelijk
Vrankrijk tot een voorwerp hunner woede
maakten: tot zoo verre, dat zy daar na over
de

* *Of Ingermanland.*

Mey en Juny 1696. 537

de Loire verder ingebroken de Steden Nantes Tours, en Angiers verwoestten, dog tot in Gasconje gedrongen louter klopp kregen.

Noorwegen strekt zig uit ten Noorden tot aan 't uiteinde van Lapland. en word ten Oosten door 't gebergte Doffrafield van Zweden gescheiden.

Zuidwaarts grenst het aan Schonen, en Oostwaarts heeft het den Oceaan, leggende in de breedte tussen de 58 en 72 graden.

In het Zuiderdeel is een matige luchtgesteldheid, maar het Noorderdeel is wegens de groote koude onbewoonlijk.

De landen, die van Noorwegen afhangen, zijn Ysland, Groenland, Spitsbergen, het eiland Fero, welke het zevende hoofddeel beslaan.

Het achtste behelst Polen, een van de magtigste koninkrijken van Europe, 't zy men op deszelfs gelegendheid, of vrugtbaarheid ziet: want het meeste, dat tot 's levens onderhoud dient, word daar in overvloed gevonden. Daar valt veel honig, en wasch, en de velden leveren zoo groot een menigte koren uit, dat men doorgaans Polen de *korenschuer van 't Noorden*, en *Nederland* noemt.

d'Europeërs hebben geen landstreek, daar 't voeder zoo goed is, en de weidbeeften zoo rijk zijn. 'k Zwijge, dat de wateren van vis, en de bosschaadjes van allerley wild krienlen.

Der Polakken gebueren zijn de Muskoviters, Turken, en Tartaren, welke twee laatste, hunne onverzoenelijke vianden, telkens met hen

538 *De Beekzal van Europe,*
hen over hoop leggen, en veel bloeds doet
quisten.

Na dat aldaar door de bestelling der Jezuiten de Socinianen 't gat uit gejaagt zijn, heeft 'er de Roomsche Katholijke godsdienst d'overhand behouden, hoewel echter in Pruiffen vele Lutheranen zijn, en Lithuanien gepropt is van Joden, Grieken, Arianen, en Socijnsgezinde.

Aan het voorbeeld van *Vladislaus* den zoon van Jagellon, Koning van Polen, en Hongaryen, konden de Vorsten dezer aarde hun zelve spiegelen, om zig van ontrouw te leeren wagen, en den Papen niet al te veel gehoor te geven. Want als de gemelde *Vladislaus* het plegtelijk vreedverbond, tusschen hem, en den Turken *Sultan Amurath* gesloten, schendig verbrak, en op 't aanhirschen van Paus Eugeen de IV hem den oorlog aandeed, wierd hy eerlang in een veldslag by *Varna*, een stad van Bulgarien, zelfgedood, en zijn gansche heirmagt tot hutspot gehakt.

Polen legt begrenst van de Oostzee, Lijfland, en Moskovien aan 't Noorden. Aan d'Oostzijde heeft het klein Tartarien, van 't welke het door woeste velden is afgescheiden: ten Zuiden Opper Hongaryen, Zevenbergen, en Walachyen, en ten Westen Hoogduitschland. Het begrijpt groot, en klein Polen, Rusland, en Pruiffen.

De manier der Poelsche regeringe, uit meer schriften kennelijk, sta ik voorby.

Moskovien zullen we haren naam laten houden van de vloed *Moska*, of van het aloude volk,

Mey en Juny 1696. 539

volk, Moscken genaamd. Men heeft het ook * *Russen* geheten, van het Moskovisch woord *Ruffeia*, dat verzameld volk beteikent; dewijl dat land van verscheide volkeren bewoond is.

De Polakken, en Bobemers worden gezegt hunnen oorsprong te halen van een paar gebroeders *Lech*, en *Czech*, welke eenen derden broeder hadden, *Rufs* geheten. Dezen *Rufs* staat voor stichter van de Moskovische heerschappy by sommigen te boek.

By aldien d'aanteekening, dien ik hier vande, waarachtig is, wierd de Christelijke godsdiens eerst in deze landen ingevoerd ontrent den jare onzer rekeninge 987 door eenen *Vagri Rochuotogd*, Vorst van Pleskou, na dat hy zig meester van geheel *Ruffien* had gemaakt, en de Vorstin Anna, zuster van Konstantijn en Bazilius, Keizers van 't Oosten, ten wijve genomen. Hy nam den eernaam van Groot Hartog, en verdeelde by uitersten wille zijn land in zoo vele Hartogdommen als hy zonen had.

Naderhand vielen de Tartaren in die gewesten met heftigen woede, en maakten een groot deel der Moskovitische heerlijkheden schatting-schuldig, en dat wel op een slaafsche wijze. De Vorst der Moskoviters moest uit zijn muts het paard van den grooten Cham hooy laten eten, en de stad Moskou voor hem jaarlijks opbrengen duizend kolders van harten-leder.

Niet eer als in den jare 1500 ontfloeg Jan, de zone van Bazilius, toegenaamd de *Blinde*, hem en zijn volk van de gezeide slaverny, op aandrading zijner gemalinne Sofie Paleologe; en, heb-

* By ons Rusland.

540 *De Boekzaal van Eуроpe*,
hebbende gansch Moskovien onder zijn heers-
chappy gebragt, liet hy zig Monarch van Rus-
land noemen.

Onze Schrijver vervolgt de troonverwisselin-
gen van Moskovien tot de regeringe der twee
nog langs regerende Kzaars, Peter, en Fedor
Alexiovicz, van welke de laatste, een blinde
man, voor weinige weken gestorven is.

De Moskoviten zijn in alle zaken bot, en
brusk: en zoo veel als slaven van den Kzaar.
Al wie verder dezen aangaande wil onderrigt
zijn, zal best te regt raken in de brave reisbe-
schrijvinge van Adam Olearius.

Geheel Moskovien, dat gemeenlijk in Noord-
en Zuidlanden verdeelt word, grenst ten Noor-
den aan de Ys-zee; ten Oosten aan de rivieren
Oby en Jayky, die het zelve van Tartarien af-
scheiden; ten Zuiden aan de vloedten Domekz,
Defna, en Psola; en ten Westen aan den Nie-
per, en Narva.

Meer als 760 mijlen is de lengte, en omtrent
600 de breedte.

XVIII. HOOFDDEEL.

Histoire & Geographie ancienne & moderne , *Tome second* , qui contient la France , les Pais-Bas , les Provinces-Unies , la Suisse , & la Savoye. Par M. d'Andiffret.

Dat is ,

Historie , en Aardryksbeschryving , zoo oude als nieuwe. Tweede stuk , het welke behelst Vrankrijk , de Nederlanden , de Vereenigde Provinciën , Zwitserland , en Savoejen , door den Heer d'Andiffret. Te Parijs by Jan Baptist Koignard 1695. in 12. 32 bladen.

VAN de twee en dertig bladen , die dit tweede stuk van des Heeren d'Andiffrets beschrijvingen uitmaken , zie ik 'er byna twee en twintig met *Vrankrijk* alleen gevuld. Een zake , mijn 's bedunkens , in den man niet te misprijzen. 't Is een teiken , dat hy , die zijne landgenooten van d'uiteerste , en schier ontoegankelijke grenzen des aardkloofs bericht doet , ook voor al zorge draagt , omme in zijn eigen Vaderland , en de daar aangelegene oorden , geen vremdeling geacht te willen werden. Want wat gebrek is grooter , hoewel zeer gemeen , als onkundig te zijn van onz' wieg en bakker-

kermat, 'k wil zeggen, ons eigen geboorten-
erf, dat wy bewonen, en ondertuffen veel te
praten van Landfchappen, die we nimmer za-
gen? ten minften, ik houd 'er niet van, t'huis
blind te zijn, en op een ander Argus oogen te
hebben.

Dog om geen voorredenaar te fchijnen, laat
ik liever mijn poft van uittrekselmaken waarne-
men.

Onze Wereldbefchrijver voegt, volgens
zijne gewoonte, de hiftorien tuffen zijne be-
fchrijvingen, telt eerst een algemeen verhaal
van Vrankrijk op, en vermeld dan voorts yder
land in Vrankrijk gelegen, beginnende van *Pi-
kardyen*, *Champanje* enz. Ook is hy bezig
met, na zijn vermogen, op te zoeken den al-
ouden oorsprong der volkeren, die de landen
der *Gaulen* hebben bewoont, derzelver verdee-
lingen, oude regeerftand, en Roomfche bena-
mingen.

Daar na zien we de Fransche heerschappye
door een reex van Koningen gevestigd, tot op
den tijd des althans regerenden, en, door al de
wereld berugten Koning Louijs den Veertien-
den, onzen jegenwoordigen viand, wiens
krijgsdaden tegens Nederland te zijner plaatfe
breedelijk worden uitgemeten: alle welke ge-
fchiedeniffen als ik overwege, famt de menig-
vuldige wiffelingen, oorlogen, meuteryen,
verbondmakingen, en verbondbreuken, nooit
zonder nafleep van bloedvergieten aan d'een of
d'ander kant in tiras gelegd, komen my Kamp-
huizens woorden te binnen.

't Is de wereld. 't Zal ze blijven.

Want

*d'Eige weg, die Cyrus trad,
Was het pad
Van den grooten Alexander.
't Zelve ging ook Cefar in.
Cefars zin
Is nu weder in een ander.*

Weshalven dunkt my niet geraden, alle die historien, door in-en uitheemsche pennen der gedenkenisse nagelaten, en den gemeenen man naauwlijks onbekend, hier na te schrijven. De regeringe der Fransche Koningen vinden we zelf in onze tale overgezet, en wat de overwinningen van den laatsten betreft, dezelve zijn ons niet min bekend, als de middelen, door welke hy die verkregen heeft, en nog poogt te vervolgen; ja niet alleen ons, maar onze nabueren, die een levendige en versche geheugenisse dier zaken hebben.

Daar de Schrijver van 't *Prinsdom Oranje* spreekt, geloove ik van hem met voordagt dat gene overgeslagen te zijn, 't welk 'er nogtans anders-wel by zoude voegen.

Hoe oud de *stad Oranje* is, blijkt daar uit, dat Plinius dezelve niet alleen COLONIA SECUNDANORUM noemt, na den naam der oude soldaten van de tweede keurbende der Romeinen, aldaar gezonden ten tijde van het Driemanschap; maar ook, dat 'er nog ten

huidigen dage gevonden worden de overblijfselen van een treffelijken Schouwburg, en een Zegeboog, die byna nog gaaf is, wel eer tot verheerlijking van Marius en Katulus opgeregt, na dat zy die roemruchtige overwinning tegen de *Cimbren* en *Teutons* bevochten hadden, van welke ik een woord in 't eerste stuk van dit werk gerept hebbe.

Geheel Vrankrijk, en haren aanhang beschreven zijnde, volgt in het tweede hoofddeel de schets van de *Nederlanden*.

't Is niet onvermakelijk alhier te beschouwen, welke de volkeren zijn geweest, die, certijds tussende Seine, Maine, den Rijn, en den Ozeaan wonende, by de Ouden den naam van *Belgen* droegen.

Tot erinnering van den opkomst der *Vereenigde Nederlanden*, na verscheide veranderingen onder de heerschappye van 't Huis van Oostenrijk gebragt, dient ook 's mans verhaal, in 't welke hy kortelyk gewag maakt van de redenen, die onze Voorvaders noodzaakten, hun zelveu vry te vechten.

De Franschman doet de glorie van den eersten Prins Willem van Oranje doordlugtigster gedagtenisse, den grondlegger onzer vryheid, te kort, als hy geene andere beschrijvinge van hem doet, dan * *l'homme le plus ambitieux de son siecle*.

Eer dat hy tot ons land treed, geeft hy een beknopte aanwijzinge van de Spaansche Nederlanden: en handelt vervolgens van de regeerwijze,

* De Eerzuchtigste man zijner eeuw. pag. 505 en 530.

Wijze, in onzen Staat 't zedert de vereeniging ingesteld; ook van de verscheide leden, die 't lichaam van den Staat uitmaken, en eindelijk van het ampt des Stadhouders, en 's Lands algemeenen Veldoversten te water en te land; velen der Hollanderen, die dit lezen, misschien ruim zoo wel bekend, als den Heer d'Audifriet.

'k Mag wel zien, dat hy ons Gemeenebesten noemt een der geschiktste en regeerkwichtigste van gansch Europe (lang moet die roem duren!) dog het heeft hem goed gedagt, daar by te voegen, * dat Neerlands Staatskunde vereist, Engeland, Spanje, en Frankrijk aan te merken, als drie mogensbeden, die ons kunnen helpen, of oerdersen.

Wijders heeft hy geen monds genoeg, om den lof der Neerlandsche zeevaardy te vermelden, en prijft niet alleen de brave zorge, die slomte in ons land gehogden word op alle zaken, en wel byzonderlijk over 't opvoeden en onderwijzen der jeugd, in de gemeene scholen door meesters, in de Hooge Scholen, door Hoogleermeesters; maar ook den bloeyenden handel, en stand van allerley konstenaars, en ambagten in alle de Hollandsche steden.

Dog ik twijfele grootelijks, of Venetien den Schrijver zal gelooven, als hy zegt, † dat de glasblazeryen van Amsterdam en Rotterdam voor de Venetiaansche niet behoeven te wijken.

Voor de rest, hy heeft zig bedient van den Kardinaal Bentivoglio, en den Ridder Temple.

M m 2

Hol.

* Pag. 531. † Pag. 535.

Holland, Zeeland, en de Provinciën van Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen, en Ommelanden, worden alt'zamen (dat zal elk lezer moeten bekennen) met veel voogzaamheid, maar zeer kortelijk, ver-
toond.

Daar de Heer d' Audiffret *Zwitserland* gaat beschrijven is hy ook kort, en klaar. Hy toont haar oude grenzen onder den tijd der Roomsche Keizers, en haar verdeeling; desgelijks welke de onderzaten van haar *Kantons* of stiftten zijn; en voor 't laatste de *Zwitserische Vrysteden*, en hare bondgenooten.

't Zal den onkundigen niet onnut zijn te weten, dat *Zwitserland* eertijds van de *Helvetiers* bewoond is geweest, een strijdbaar volk, dat echter gedwongen wierd Julius Cezars overwin-
nende hand te kussen, t'zedert welken tijd zy den Romeinen trouw bleven.

Na 't verval der Roomsche heerschappye begaven zig de *Zwitseren* onder de bescherming der Koningen van Bourgonje, tot dat ze, by versterf, 't jok der Hartogen van Oostenrijk op hunne halzen gekregen hebbende, en niet gezind zijnde het zelve langer te torssen, den Hartog Leopold, en zijne 20000 soldaten, met welke hy in 't landschap *Schwytz* hun meende te temmen, geheel en al versloegen, hoewel hunne krijgsmagt uit niet meer als 1300 boeren bestond, die in 't gebergte verscholen lagen.

Allenkskens leiden ze hunne banden vast, en namen eerst den naam van *Eedgenooten*, daarna stelden ze met verscheide bondgenootschappen

pen hun Gemeenebest te zamen uit de dertien bekende Kantons, *Zurich*, *Borne*, *Lucerne*, *Ury*, *Schwijtz*, *Underwalden*, *Zug*, *Glacis*, *Bazel*, *Friburg*, *Solothurn*, *Schafhåusen*, en *Appenzel*.

En dit Kanton van * *Schwijtz* (zijnde maar een open vlek) heeft den Zwitserlanders hunnen naam gegeven; 't zy dat zy het zelve die eere wilden geven, ter gedagtenisse van den eersten veldslag, die aldaar tot bescherminge hunner vryheid voorviel, of van 't eerste verbond der Zwitserfche eedgenooten, dat daar gesloten wierd.

Achter een zeer nauwkeurige beschrijvinge van yder dezer Kantons volgt een dergelijke van *Savooye*, eertijds bewoond van verscheide volkeren, welker voornaamste waren de *Allobroges*, in de Romeinsche geschichtboeken dikwils vermeld.

Ter oorzaak dat zijn Koninklijke Hoogheid den Heere Hartog van Savooye thans met de Hollanders, en der Hollanderen bondgenooten, tegen onzen algemeenen Franschen viand de wapenen voert, zijn wy gewoon van deszelfs grenzen nu wat meer nieuws te verstaan dan te voren. Weshalven verveelt my de moeite, van bekende dingen op te halen.

Van de naamsoorspronkelijkheid dezès Hartogdoms kan men niet al te wis spreken. Daar zijn d'er, die het afleiden van *Sabatè*, een stad van † *Ligurien*; dog wat waarschijnlijkheid van overeenkomst is tusschen deze stad en Savooye

M m 3 te

* Na 't welke het land eigentlijk heet *Schweitzerland*. † Thans het *Genueesch* gebied.

548 *De Reekzaal van Europe*,
te vinden? mogelijk is meer grond in het zeg-
gen der gener. die *Savoje* zoo wel achten te
beduiden, als *Sauvoije* [een woeste weg] om
dat het over al moeilijke wegen heeft, by-
zonderlijk in 't gebergte, 't welk op vele plaat-
sen ontoegankelijk is,

XIX. HOOFDDEEL.

*Histoire & Geographie Ancienne & Mo-
derne. Tome troisième, qui contient
l'Allemagne. Par Mr. D. d'Audiffret.*

Dat is:

*Histórie, en Aardbeschryvinge, zoo oude als
nieuwe. Derde stuk, het welke betelst
Hoogduitsland. Door den Heer d'Audif-
fret. Te Parijs by Jan Baptist Koignard,
1696. in 12. 27 bladen.*

TOen de twee vorige uittreksels een wijl
tijds volschreven hadden gelegen, kreeg
ik dit derde stuk eerst in handen, van 't welk
mijn wensch is, dat dit volgend kort bericht den
lezer mag vergenoegen.

Ik hebbe gemeld, hoe danig een beknopte
wijze van verhandeling de Schrijver gebruikt.
Hy houd in dit derde stuk, dat *Duitschland* al-
leen vervat, den zelve voet. Zoo ziet men
hier dan, hoe de oude met den naam van *Ger-
mane* begrepen hebben die wijduitgestrekte
ruim-

ruimtes van de landeryen , tusfen den Oceaan, den Rhijn, den Donauw, en den Weiffel gelegen.

Dat *Duitschland*, of *Teutschland* deze benaming voerde van *Germanje*, heeft geen andere reden, dan dat de *Teutons* door de woorden *Ger* en *Man* verftonden een *Gaar* [dat is, geheel en al] *Man*: als of ze wilden zeggen, dat de *Duitsche* of *Tentsche* mannen, met recht, om hunne fluxheid en manhaftigheid, *Mannen* mogten heten, dewijl gelijk, men zegt, al wat aan hen was, volflagene mannelijke blijken gaf.

Maar we zullen ons met die aloude *Duitsche* karels niet ophouden; de Heer d'Andiffret baggert uit den grond op derzelver woefte en hardvogtige levensmanier, afgodsdiens, en regeerwijze, en treed van daar voort tot de verdeeling van hunne grenzen, en beschrijvinge bunner nagebueren, onder welke het eenen naauwkeurigen navorscher der oudheden niet onaangenaam zal vallen de oude *Friezen*, *Tabanten*, *Sikambren*, *Brukteren*, *Kuiten*, *Ufipeten*, *Tenkteren*, *Angrevariërs*, *Chamaren*, *Cberusken*, *Chassuarien*, *Marzen*, *Mattiakern*, en zeer vele andere volkeren uit *Cesat* en *Tacitus* in hunne zitplaatsen t'huis gebragt te zien.

Achter het vorens gemelde volgt de breede omslag van hunne Overheerschers, en Vorsten, mitsgaders een verhaal van de oorlogen onder dezelve gevoerd, waar toe *Duitschland* doorgaans als een bloedig treurtooneel verstrekt heeft, en, ten haren bederve, nog op dezen

350 *De Boekzaal van Europe,*
huidigen dage strekt, tot den tegenwoordigen
Keizer Leopold den I.

Daar by voegt zeer wel de historie van
Duitschlands regeerstand, of een beschrijving,
uit welk een hoofd, en uit hoe vele leden het
lichaam des Keizerrijks bestaat.

Men vind onder de wereldwijze verschil-
lende gevoelens, wegens den vorm der Duit-
sche regering; dewijl sommige oordeelen dat
'er een * *Alleenheersching* plaats heeft, uit oor-
zake der verbintenisse van alle de leden, tot
het verzoeken van hare bevestiging door zijn
Keizerlijke Majesteit, en den eed van getrouw-
heid, dien ze aan dezelve moeten afleggen: dog
andere meinen, dat dit gevoelen het gezag des
Keizers al te groot maakt, vermits het ontfan-
gen van de bevestiging door den Keizer een
daad van leenluiden, niet van onderdanen is.

Sommigen daarentegen willen, dat het Kei-
zerrijk waarlijk een † *regering der besten is*, ter
zake van de stemmen, die de Vorsten in de
rijksvergaderingen hebben: maar om dat de
mogendheid van't Keizerrijk niet op een on-
deelbare wijze in de handen der Vorsten is, en
dat 'er nog andere Staten en Keizerlijke steden
zijn, die haar aandeel in de magt hebben, zijn
andere regeerkundige van gevoelen, dat hier
geen *regering der beste* plaats heeft, maar dat
in het Keizerrijk een gemengde regeerwijze
is; dat's te zeggen, een regering, die wat
van de alleenheersching, en beste regering tef-
sens heeft.

Omme den lezer die stoffe naakter te ontle-
den,

* *Etat Monarchique.* † *Etat Aristocratique.*

den, spreekt de ervaren Schrijver van het regt der Keurvorsten, Vorsten, en andere hooge Gezaghebbers (die in een overgrootte menigte den Duitschen bodem betreden) zoo geestelijke, als wereldlijke, van hunne vergaderingen, Kreitsen, en wat des meer is, op een zeer ge-regelde wijze.

After dit alles volgt eerst de Landbeschrijvinge in alle hare leden. Een stoffe, zoo wijd-lufrig, en overbreedelijk strekkende, dat mijne tweemaandelijke bladen in 't geheel te klein zouden zijn, omme van yder oord een kort uitgetrokken schersje, dat haar stand en gelegendheid verbeeldde, te vervatten.

Maar op dat mijne landsgenooten nogtans mogen weten, welke de leden van dit grootmagtig gebied zijn, die hier beschreven worden; zie daar, na de beschrijvinge van *Duitschland* in 't gemeen, volgt die van het Aartsbisd-om van *Saltzburg*, 't Hartogdom van *Beyeren*, het Bisd-om van *Passau*, *Regensburg*, en *Frei-zingen*, 't Hartogdom van *Nieuwburg*, 't Vorstendom van *Sultzbach*, *Frankenland*, het Bisd-om van *Bamberg*, van *Wurtzburg*, en *Eichstett*: desgelijks van den groot Meester der Duitsche orde, het Marquizaat van *Kulenbach*, en *Anspach*, het Graafschap van *Henneberg*, het Prinsdom van *Schwartzenberg*, de Graafschappen van *Kastel*, *Hobenlo*, *Leeuwenstein*, en *Wertheim*. Voorts van *Zwabenland*, de Bisd-ommen van *Konstans*, en *Augsburg*, de Abdye van *Kempen*, het Prinsdom en Graafschap van *Furtemberg*, het Hartogdom van *Wurtemberg*, het Marquizaat van *Bade*, de ban van *Elwagen*,

552 *De Boekaal van Europe,*
 het Prinsdom van *Hoben-zollern*, en van *Oettingen*, 't welk ook een Graaffschap is, de Bisdommen van *Spier*, en *Worms*, en het *Paltsgraaffschap* van den *Rhijn*; alle 't welke onder *Opper-Duitschland* word gerekend.

Dan volgt het *Neder*, of *Lager Duitschland*, d'Aartsbisdommen van *Mentz*, *Trier*, en *Keuten*, het Bisdom van *Luik*, de Hartogdommen van *Guilik*, *Kleve*, en *Berge*, het Graaffschap *Mark*, de Bisdommen van *Munster*, *Paderborn*, en *Osnabrug*, de Abdye van *Korvey*, 't Prinsdom van *Oost-Vriesland*, het Landgraaffschap van *Hessen*, de *Wetterauw*, d'Abdye van *Fuld*, * *Thuringen*, de Hartogdommen van *Weimar*, *Gotha*, en *Eyzenak*, de Staten van *Hoog-Saxen*, het Hartogdom van *Saxen*, de Marquizaten van † *Misnie* en † *Lusatie*, het Burggraaffschap van *Maagdenborg*, de Bisdommen van *Mersborg*, en *Naumborg*, het Markgraaffschap van *Brandenburg*, het Hartogdom van *Pomeren*, het Vorstendom van *Anbalt*, d'Abdy van *Quedlinborg*, het Graaffschap van *Barby*. Eindelijk reizen we door de Statendommen van *Neder-Saxen*, het Hartogdom (daar boven hadden we het Burggraaffschap) van *Maagdenburg*, het Prinsdom van *Halberstad*, het Bisdom van *Hildesheim*, de Staten van 't huis van *Brunswijk*, het Hartogdom van *Bremen*, de Vorstendommen van *Ferden*, en *Mirden*, het Hartogdom van *Holstein*, 't Bisdom van *Lubek*, het Hartogdom van *Mekelenborg*, het Prinsdom van *Zwerin*,
 Rat-

* Ook wel by ons *Duringen*.

† Of *Lausnitz*.

‡ Of *Meissen*.

Mei en Juny 1696.

553

Ratzenborg, en ten laarsten het Hartogdom van Saxon-Lawenborg.

Wat dunkt u, lezer, maakt u het hoofd niet van alle die Vorstendommen, Hartogdommen, Bisdommen, Graafschappen, en Aartsbisdommen? voor my ik heb my zelven suf gelezen: dus zal 't best zijn, de penne neder te leggen.

Yder der drie vermelde stukken is met een braven bladwijzer van landen, persoonaadjes, en geschiedenissen voorzien.

XX. HOOFDDEEL.

Titels, zoo van herdrukte, als andere nieuwe boeken, enz.

I.

Pieter vander Slaart heeft gedrukt,
Projet d'une nouvelle Version Francoise de la Bible par Charles le Ceye.

Dat is,

Ontwerp van een nieuwe Fransche overzetting des Bibels door Karel le Ceye 1698. in 8.

Misschien volgt 'er nog een uittreksel van.

II.

Als mede *La religion du Latitudinaire; &c.*

Datis,

De godsdienst van den ruim-geloovige. eng. 1696. in 8. Een werkje van den Heer Jurieu.

III.

III.

Nog de Dichtreden over het Lijden des doods van den Heere Jezus Christus, uit de vier Euangelisten. In twintig deelen. Door *Willem d'Orville*, Bedienaar des Goddelijken Woords tot Vlaardingen. in 4.

IV.

By hem staat ook uit te komen
 Pronkbeelden der Vorsten en Vredehandelaars, dat is, verbeeldingen van alle de Persoonadjes, die het roemruchtige Munstersche en Osnabrugse vrede-verbond hebben gesloten en uitgevoerd. Alt'zamen ten tijde der vergadering na 't leven geteekend door *A. van Hulle*, Schilder des Princen van Oranje, Hoogl. gedagtenis. En door de keurelijkste Meesters dezer eeuw in hondert en een en dertig Konstplaten gesneden. Nu eerst uit de nagelatene schatten van een groot Heer hervoortgebracht, en nieuwelijks met een beschrijving opgeluisterd. in folio.

V.

Eerstdaags staan by hem ook in 't licht te komen het zesde en zevende * bondelke der keurelijke Latijnsche werkjes enz.

VI.

Barent Visser, Willem de Coup, Willem Lamsvelt, en Andries van Damme, Boekverkoopers te Amsterdam, hebben herdrukt *Publius Virgilius Maroos werken in Nederduitsch dicht vertaalt door J. VAN VONDEL.* in 4.

Een

* *Fasciculus.*

Mey en Juny 1696. 555

Een boek, dat vele, om dat de eerste druk was uitverkoft, onlangs bezwaarlijk konden bekomen.

VII.

By Henrik Wetsteen te Amsterdam is gedrukt *Verhandeling der ongeloovigheid* door den Heer J. Klerk in 't Fransch geschreven. Het uittreksel legt klaar.

VIII.

De Heer Kornelius van Beughem heeft te Amsterdam by de Waasbergens uit laten gaan zijn *Syllabus recens exploratorum in re Medica, Physica, & Chymica, prout in Miscellaneis Medicophysicis naturæ curiosorum Germania, Gallia, Dania & Belgii sparsim extant, in ordinem redactus & juxta indicem harmonice adornatus.*

Dat is,

Lijste der ondervindingen in de Genees-, Natuer-, en Scheykonst, zoo als die in de geleerde dagregisters van Duitschland, Denemarken, en Nederland wijds en zijds zijn beschreven, op een rang geschikt, en overeenkomstiglijk volgens den bladwijzer opgesteld 1696. in 12.

IX.

Heelkonstige aanmerkingen, waar in de manier van werking, zoo uit het werktuig zelfs, als andere (*mechanische* of) werktuigkundige beginselen, word aangewezen, en de verschijnsels en toevallen, die de kwalen verzellen, afgeleid worden van de ware gronden der Stof- of Lichaamkunde; met de welke hare genezinge ook over een stemt. Met een Inleidinge, waar in

556 *De Boekzaal van Europe*,
in die gronden vertoond worden. Benevens
een Genees- en Lichaamkundige verhandeling
van de kragt der moederlijke inbeelding op de
vrucht. Wiskunstiger wijze voorgesteld door
Tammerus Visscher, *Medicine Candidatus*, en
Heelmeester te Dokkum. t'Amsterdam by
Daviel van den Dalen 1696. in 8.

X.

*Analysis Bibliorum in presentissimum memoriae
subsidium publici juris facta per Michaelem
Leigh.*

Dat is,

Bibel-ontleding, uitgegeven tot een zeer ge-
reed heugenis-middel door Michiel Leigh.
t'Amsterdam by P. Sceperus 1696. in 4.

XI.

Dezelve P. Sceperus heeft gedrukt de gewijde
punddichten van den zelve Michiel Leigh in 't
Latijn 1696. in 8.

XII.

De Heer P. van Hoëke, Predikant in den
Nieuwen Hoorn, wiens verklaring over den
brief aan den Hebreën in Herfst-en Wijnmaand
1693 vertoond is, heeft uitgegeven *ontwerp of
schets van kennis en waarheid in de Wet en 't
Euangelium, met een byvoegsel van d'overoekomst
en 't verschil der geloovige voor de Wet, onder de
Wet, en 't Euangelium*, gedrukt te Leiden by
Johan de Vivie 1696. in 8.

XIII.

Dezelve Vivie heeft herdrukt het zeer ge-
leerd, en ontheidskundig werk *Iusti Rycquid
de Capitolio Romano commentarius, in quo
illu-*

Mey en Juny 1696.

557

illustria ejus olim edificia sacra & profana: Deorum Dearumque nomina: Arcus item triumphales, Columnae, Statuae, Tropaei, Colossi, ceteraque Ornamenta accurate describuntur, & plura alia Antiquitatis monumenta proferuntur, emendantur, explicantur, figuris aeneis & notis Viri Philologi illustrata & aucta.

Dat is,

Justus Rycquius verhandeling van het Roomsch Kapitoel, in welke dezelfs aloude zoo gewijde als ongewijde gestichten, goden- en godinnen-namen, triomf-bogen, standbeelden, zegereekenen, kolossen, en andere sieraden naauwkeuriglijk beschreven, en meer andere gedenkteekenen der oudheid voortgebracht, verbeterd, en ontvouwd worden, met kopere platen, en kantteekeningen van een geleeterd man opgehelderd en vermeerderd. 1696. in 12.

XIV.

Men vind by den gemelden Vivie ook te koop De Send-brief van Paulus aan den Galaten, kortelijk in haar zaamen-hang verklaard en uitgebreid. Door *Th. Akerflood*, dienaar van Jesus Christus. in 4.

XV.

Het boekje van den Geneesheer *Job. Baggaart*, de waarheid ontwerd van vooordeelen enz. moet ik wat nader beziën.

XVI.

By Jakob Klaus te Amsterdam is te bekomen een boekje, *Dilucidationes quaedam valde necessariae in Gerardi Croesi Historiam Quakerianam*, edita a Philaletha.

Dat

Dat is.

Eenige zeer noodzakelijke ophelderingen over de Quakersche historie van *Gerard Kroes*. Door een Waarheids minnaar 1696. in 8.

'k Hebbe tot nog toe geen tijd gehad dit te doorloopen.

XVII.

Histoire de l'admirable Don Guzman d'Alfarache. 3 Tomes.

Dat is,

De historie van den verwonderlijken *Don Gusman d'Alfarache*, drie stukken. Te Amsterdam by *G. Galet* 1695. in 12.

Als 't geoorloft is een werk te verhanffelen zoo als men wil, en met allerley inlassingen te vergrooten; dan is 'er kans om het leven van *Don Quichot*, *Gusman*, *Lazarus van Tormes*, en dergelijke hanen, yder zoo groot te maken als het Roomsche Wetboek.

XVIII.

Dus heeft *Pieter Mortier* t'Amsterdam ook een vijfde stukje van den gemelden *Don Quichot* in 't Fransch uitgegeven in 12. 1696.

XIX.

Dien 'er aangelegen is, zy kennelijk, dat de brief, onlangs uit den Haag aan . . . gezonden, te regt is gekomen. Het zegelmerk van den Arts, die dezelve bestelt heeft, was zoo kennelijk, als de hand van den Kruidmenger. Beide zullen zy geloond worden; maar 't is nog geen tijd.

A A N-

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

MEY EN JUNY

1696.

BESCHRIJVING DER AARD- GEWASSEN VAN A. MUN- TING.

Hof van Alcinous, by Hommeer geestig beschreeven.

Zinnelijke bewerking van dit groote boek. 391

Zonderlinge ervarenheid des Schrijvers. 392

Appelen, Oranje, Citroenen, enz. 394

Granaten, Vijgen, Pruimen, Perzikken, enz. 395

Een beete reex boomen, en de Tamarinde. 397

Boom der kuisheid, en zeldzame krage van des-

zelfs bladen, blqemen, enz. 400

Hoe men den wijnstok moet handelen. 403

NIK. HARTSOEKERS BEGINSSELEN

DER NATUURKUNDE. 404

Vorming van de Aarde en Dwaalsterren. 405

Eeuwige waarheid van dat'er een God is. 406

VIII Deel. N n Aan-

Aardwijzer der vordernamte Stoffen.	
<i>Aanmerkinge over de Aardbeving, by ons in 't jaar 1692 gevoelt.</i>	407
<i>Verhandeling van de zwaarte.</i>	409
<i>Vorming der Zonne en vaste staryen.</i>	410
<i>Nog wat van de Aardbevingen.</i>	412
<i>Beschrijving van de winden, en verbevelingen.</i>	413
VERVOLG VAN STEFANUS DOOR	
A MOONEN.	
<i>Gabitere boosheid der Joodsche Tempelvoogden.</i>	414
<i>Wispeleuurigheid eener gemeente.</i>	416
<i>Steven belogen, en gelasterd staat zig te verantwoorden.</i>	419
K. VITRINGA VAN DE OUDE SYNAGOGUE.	
<i>De tien laatste hoofddeelen van 'e gansche werk.</i>	
<i>Oeffening en wassing der handen in 'e verkiegen der Kerkeversten.</i>	421
<i>Opgianders en Ouderlingen.</i>	421
<i>Dienaar der Joodsche Synagoge.</i>	423
<i>Herkomst der Diakenen.</i>	424
<i>Verlezing van de Wet, hoedanig.</i>	426
<i>Ook van de Profeten, en der Joden geboden.</i>	427 enz
<i>Overkomste der geboden uit de Joodsche Synagoge in de Christen-kerk, en de zegenspreking.</i>	431
J. MARK OVER HOSEAS.	
<i>Duissterheid van dreyen kleinen Profet.</i>	434
<i>Wijze van verklaring, hier gekruikt.</i>	435
<i>Da. Hoseas is geen verhand van kerkgewalten des O. en N. Testaments te vinden.</i>	436
<i>Wat by den hoofgeslmeven?</i>	437
<i>Verantwoording des Schryvers tegen zijn Aangevoort, over de zeven perioden.</i>	438
A. VAN DALE WEGENS DE WICHE-	
LA-	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

LARYEN ONDER HET O. T. 441

Hier hebben we de zes laatste hoofddeelen der derde
verhandeling, beginnende met de bezwoerden.

	441
Bygeloof van Joden en Christenen.	442
Belachelijke vertelling van Delrio.	442
Grove verzielingen der Digters.	444
Druk borst- en vast sprekers.	448
Historie van Barbortje Jakobs.	448
Wie aller eerst gezegt heeft, dat de duivel Gods aap is.	450

**VERVOLG VAN A. VAN LEEUWEN-
HOEKS NATUURGENEEMEN. 451**

Voorzeeling der kerkoffen.	452
Naauwkeurige beschouwing van den onloop des bloeds in een Aak.	459

**VERVOLG VAN KROMWELS LE-
VEN. 457**

Oorlog tusschen Engeland en Holland.	458
Kromwel word Predicator.	459
Zijn bedryfen levensmanier op Wtdhal.	460
Huwelyk van zynsweede dogter.	461
Hy word te Londen in zegenstaatsy ongevooft.	462
Een vrouwenfch poogt hem te doorschieten.	463
Vrede tusschen den Engelschen en Hollandschen staat.	464
Godenkpenningen om die te vereeuwigen.	466
Groetmoedige bedryven van Kromwel.	468
En wel byzonderlyk tot verlossing der Piemontozen;	469

Schneeuwoeryen van den Heer Leti. 470

HISTORIE VAN OOST-INDIEN. 472

De Franschen regten een Oost-Indische Maatschap-
py op. 473

4 Sebepen varen uit Frankryk na Madagaskar. 474

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Beschrijving van dat Eiland.</i>	477
<i>Ben der schepen vertrekt weder na huis.</i>	478
<i>Eiland van St. Helena, en Hemelvaarts-Eiland.</i>	479
<i>Het Fransch schip raakte tegen een Engelsch fregat slaags, en word veroverd.</i>	481
<i>Het tweede deel van deze historie zal nog volgen.</i>	
J. KLERK OVER DE VIER LAAT- STE BOEKEN VAN MOZES.	483
<i>Opening tot het lezen van dit werk.</i>	485
<i>Breeder verklaring van 't zelve.</i>	486
<i>Der Israëlitens doorgang door de Roode Zee is een wonderdaad Gods geweest.</i>	491
VALLEMONT'S VERBORGENE NA- TUURKUNDE.	493
<i>De uitwerkselen van de zoo genaamde Wichchel- roede zijn onwedersprekelyk.</i>	494
BRIEF VAN P. R. AAN A. V. L.	495
<i>Waarachtige historie van de Wichchelroede.</i>	495
LOFVERMELDINGEN DER GELEER- DE MANNEN, UIT DE HISTORIE VAN DE THOU GETROKKEN DOOR A. TEISSIER.	501
<i>Fortis Buchanan in dit tweede deel zeer geprezen.</i>	502
<i>Slegte gedagtenisse van M. A. Muretus.</i>	503
<i>Zeldzaam leven en bedrijf van G. Karaccioli.</i>	503
<i>J. Wierus, C. Plantijn, A. Dudithius en nog een lijst vermaarde mannen.</i>	506
<i>Abraham Ortelius, een tweede Ptolomeus.</i>	508
<i>Zonderlinge lof van Henrik Stefanus.</i>	509
<i>Zijn levensgevallen, en dood.</i>	511
<i>Levens verhaal van Tycho Brabé.</i>	512
<i>Van Justus Lipsius.</i>	513
	MERG

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

MERG DER HEBR. SRRAAKKON- STEN DOOR E. VANDER HOOGHT.	515
<i>Oogmerk van den taalkundigen Schrijver.</i>	517
<i>Dit en meer zijner andere schriften.</i>	518
HEMELSCH WOLKE VAN JOHAN- NA LEAD.	521
ANTWOORD VAN A. V. L. AAN P. R.	522
AARDRIJKS BESCHRIJVINGE VAN D'AUDIFFRET.	526
<i>Voortreffelijkheid der Aardklootskunde.</i>	527
<i>Mistastingen van Naso, Maro, en Lukaan.</i>	529
<i>Schikking van dit werk.</i>	531
<i>Des Schrijvers kalling van de Mennisten.</i>	533
<i>Engeland, Schotland, en Yerland.</i>	534
<i>Denemarken, en Zweden.</i>	535
<i>Polen, en Muskovien.</i>	537
AARDRIJKS BESCHRIJVINGE VAN D'AUDIFFRET.	
<i>Het tweede stuk.</i>	541
<i>Vertooning van Vrankrijk.</i>	542
<i>Oudheid der stad Oranje.</i>	543
<i>Vereenigde Nederlanden.</i>	544
<i>Vertooning van Zwitserland, en Savooye.</i>	546
AARDRIJKS BESCHRIJVINGE VAN D'AUDIFFRET.	
<i>Het derde stuk.</i>	548
<i>Omstandigheden van Duitschland.</i>	549
<i>Titels, zoo van herdrukte als andere nieuwe boe- ken.</i>	553
<i>Wat by vander Slaart reeds gedrukt is, en nog staat uit te komen.</i>	554

R E G I S T E R
 V A N D E
 B O E K Z A A L

Voor de zes maanden

JANUARY, FEBRUARY,
 MAART, APRIL,
 MEY, en JUNY

1 6 9 6.

A.

A Al, en de bloedloop daar in gezien.	455
Aardbevingen, en hare oorzaken.	497 412
Aarde, en deszelfs vorming.	405
Abba, waar van daan dit woord afkomstig.	86
Alciatus geleerde brief over het kloosterle- ven.	225
Alcinous tuin by Homeer beschreven	391
Alexander de VIII afgeschilderd.	96
Arme van geest, en wat dien beloofd word	265
d'Audiffrets aardrijkbeschrijving.	526
—— Tweede stuk.	541
—— Derde stuk.	548

B.

Barbertje Jakobs een buikspreekster.	448
	Bem-

- Bembus [Peter] in zijn lof, en laster 444
Benoit [Elias] historie van het Edele van Na-
res. 2. Or. 5
NB. Zie hier van het eerste deel in November
en December 1695. 432
Bezweerders en bezweringen. 443
Bineus [Antoni] over de dood van Christus. 82
Bloed zweeten is meer als eens gezien. 88
Boeknieuws uit verscheide gewesten. 177 369
Boom der kuisheid. 400
Borri, en zijn opsnijeryen. 99
Brandewijn is altijd niet goed voor dat opijn
Brief van P. R. aan A. V. L. 495
Broer Kornelis grafchrift. 230
Buchanan [Joris] 1502
Bygeloof en Godloosheid, twee klippen. 48

C.

- Castalio zie Kastellio,
Christenen, hoe die de bestelling der Joodsche
Synagoge hebben nagevolgd. 42
----- verder overeenkomst van beider kerk-
bestier. 43
----- hun bygeloof in bezweringen. 44
----- 443
Collegianten, wat soort van menschen zoo ge-
naamd worden. 131

D.

- Dale [Antoni van] over den oorsprong der Af-
N n 4 80-

<i>Register van de Boekzaal,</i>	
godely en bygetoovigheden.	47 57
van de afgodlyche wicchelaryen onder 't O. T.	252 441
Daudiffret, zoek Audiffret.	
Denemarken, en hare grenzen.	535
Dienaars en Diakenen in d'oude kerken.	423
Dieren hebben groote overeenkoming met planten.	81
Dierkens in 't zaad der dieren.	80
Digters, en hunne verziesselen.	444
Doufa [Janus].	508
Draak [Frans].	277
Dudithius [Andries].	507
Duischland, haargrenzen, en regering.	549
Duivelen en Demons.	50 55
Duivel Gods aap, is een praatje van Justinius Martyr.	450

E.

Edikt van Nantes, en andere vernietigt.	26 208
Eilanden van St. Helena, en meer andere.	478
Engeland oorlogt in 't jaar 1652 tegen Holland.	458
Engeland, Schotland, en Yerland beschreven.	532
Euangely woorden eertijds van de Christenen misbruikt.	442

F.

Filippi en Farzaal, hoe wijd van een gelegen.	530
van Virgilius, Ovidius, en Lukaan qua-	qua-

voor de zes Maanden, &c.

qualijk begrepen.	529
Flaminius [Markus Antonius]	139
Focquenbrochs [W. V.] werken.	169
Fox [Joris] de Aartsvader van de Quakers.	111
Frakaster [Hieronymus]	140
Fransche Oost-Indische Maatschappij opge- regt.	473
Frederik Maartens reis.	296
Frontijn van de krijgsliften der oude.	367

G.

Gedenken aan zijnen Schepper wat beduid	166
Gentleman wie by de Engelsche genaamd	320
Giraldi [Lilius].	140
God kan van geen gezond verstand geloochent worden.	406
Guichardin.	507

H.

Hartzoeker's [Niklaas] proeven der verrekijk- kunde.	70
———— beginsselen der Natuerkunde.	404
Hautem's [P. van] gevoelen.	345
———— schriftmatige verklaring.	373
Historie der Reformatie van de kerken van Vrankrijk 5. 197.	
———— van Alexander de VIII.	95
———— Van de Quakers.	108
———— van Jakob en Karel de I.	153
———— van Broer Knelis.	232
———— van den waarzegger Trasullus.	255
———— van den oproer te Amsterdam.	330

N n 5 --- van

Register van de Boekent.

_____ van een valsch Profeet.	336
_____ van meer andere Oostersche.	337
_____ van Scaramouché.	354
_____ van een zoo genaamde Hex.	443
_____ van een Buikspreekster.	448
_____ van een vrouwmensch, dat Kromwel wilde doorschieten.	463
_____ van Oost-Indiën.	472
_____ van der Izraeliten doorgang door de Roode Zee.	491
_____ van de uitwekselen der Wichchelroe- de.	495.
_____ van Galeas Karaccioli.	503
_____ van Tycho Brahé.	512
_____ van Justus Lipsius.	513
_____ van Henrik Soffanus.	509
_____ van Robbert Stefanus.	142
History-kennis, en Aardklootkunde.	528
Hooghts [Everard van der] merg der He- breeuwsche spraakkonsten.	515
Hofeas, een der kleine Profeten, hoe te ver- staan.	436
Hotoman [Frans]	507

I.

Jozuïsche gitesstreken.	7
Joodsche Tempel en Synagoge.	29
_____ Profeten, en Profeten-zonen.	39
_____ Duivelen, en gedrochten.	53
_____ Grieken, wie.	240
_____ Harders, Leerars, Oversten, enz.	244
_____ Wet- en Profeten-lezing.	426
_____ vinnigheid tegen Steven.	415
Jor-	

voet de zes Mannen, &c

Jorna's [Mattheus] Christelijke wonderfpreuken.	261
Jovius [Paulus]	140
Ireton, Kromwels schoonzoon, sterft.	312
Junius [Adriaan]	148

K.

Kalenders, hoedanige Turken.	330
Kalvijn [Joan] een groot man.	144
Kamerarius [Joachim]	148
Kandisch [Thomas]	279
Karaccioli [Galeas]	503
Kastellio [Sebastiaan]	145
Kikvorsten-voortteeling.	452
Kinderen, hoe men die kan aanwennen in dui- sternisse nooit angstig te zijn.	325
Klerk [Joan] over de vier boeken van Mozes.	483
Kroes [Gerard] Quakersche historie.	108
Kromwels leven vervolgd.	303 457
—— dapperen imborst buiten de historie van Leti aangewezen.	203

L.

Lead [Johanna] een Geestdrijfster.	521
Leeuwenhoeks [Antoni van] geheimen der Na- tuere vervolgd.	104 451
—— antwoord op den brief van P. R.	522
Lichaamtjes, zie ondeelbare deeltjes.	
Louijs de XIII sterft.	198
—— de XIV geboren, en hoe aangemerkt.	25
—— word	

Register van de Boekzaal.

— word meerderjarig verklaart. 201
Luines [de] hoe hy in Vrankrijk tot staat quam. 13

M.

Maankijker van 600 voeten lang. 78
Maan, naauwkeuriglijk bezigtigd. 75
— met bergen, bosschen, en steden voorzien. 76
Madagaskar een eiland beschreven. 477
Magellaan [Ferdinand] 276
Magius [Hieronymus] 148
Manucius [Paulus] 148
Mark [Johan] over Hofeas. 433
Mattheus [Antonius] uitgifte van Alciatus brief enz. 225
— kort begrip van het geestelijk regt. 999
Melancthon [Filips] en zijn deugd. 144
Mennoniten, hoe beschreven. 298
— belogen. 533
Moeders haar pligt aangewezen. 164
Moonen's [Arnold] Stefanus de Diaken. 235
414
Moor's [Bartholomeus de] bedenkingen over de Geneeskunst vervolgd. 315
Mugge van 't hoofd tot de voeten bekeken. 105
Muretus [M. Antoni] 503
Muskovien en hare grenzen. 537
Munster [Sebastiaan] is eerst een Monnik geweest. 140
Munting [Abraham] van de aardgewassen. 389

N.

N.

Niezen, en wat de Joodsche Meesters daar van beuzelen.	220
Noord [Olivier van]	279

O.

Oliva, een Spaansch Arts, springt zig te ber- sten.	99
Ondeelbare deeltjes over al.	71
Oostersche gedenkwaardige spreuken.	332
Opvoeding der kinderen.	319
Orakelen, en meer bedrog van die soort.	62
Oranje, stad, en Prins van Oranje.	543 544
Ortelius (Abraham)	508
d'Orville (Willem)	553

P.

Paul Scarron, wie hy geweest is.	171
Pausselijk Hof, enz.	91
Piemontoizen door Kromwel gered.	468
Plantijn (Christoffel)	506
Pleffis (Mornay Heer van) vinnig boek tegen de Papisten.	8
Poëzy, waar door in kleinachting geraakt.	170
Polen en hare grenzen.	537
Postel (Willem)	150
Profeten, en Profetien, zoo ware als valsche.	58 enz.

Q.

Quakers, en hun godsdienst.	109
— hun koddig bedrijf en schrift.	132

R.

Rafeleng [Frans]	508
Romas (Pieter)	147
Reinskes [Herman] tegen sommige Mennisten.	297
Reis der Franckenna Oost-Indien.	473
Rivius [Joan].	140
Rycquius [Justus] van het Roomsche Kapitoel.	517

S.

Sabinus [Georgius] Melancthons schoonzoon.	144
— zijn gesprek met Bembus.	145
Sadoletus (Jakob).	138
Scaffiger (vader en zoon)	141
Scaramouches gezangen en snakeryen.	356
Schouten [Willem Korneliszoon].	281
Siberfma (Hero) over den Heidelbergsen Katechismus.	271
Spilbergen (Joris van).	28a
Spreuken van verscheide ouden.	364 enz
Staat van het toekomstige leven.	168
Stefanus twistredening met de Joden.	241
Stefanus, zoek historie van Stef.	Sy-

voor de 225 Maanden, &c.

Synagoge, haar oorspronk en beschrijving.

30027.

———— Dienaars van dezelve.

428

T.

Taffo.	507
Teraphim, bygeloovige werktuigen.	449
Tillofson's (Joan) zes predikaatsien.	159
Torrentius.	507
Tremmius (Abraham) zafte verbetering van Datheens Psalmsrijmen.	64
Tycho Brahé zie historie van Brahé.	

V.

Vaarzen van Eobanus Hessus.	69
———— van A. Moonen.	237
———— van Kamphuizen.	267
———— op het zee bevaren.	286
———— op de Noordsche zeetogten.	290
———— op het dempen van meutery.	333
———— op Alcinous hof.	391
———— op Joris Buchanan.	502
———— op het Roomsche hof.	138
Vallemont van de verborgene Natuurkunde.	493
Vatablus (Franciskus)	137
Verhevelingen waf die zijn.	413
Vesalius (Andries)	145
Vitringa (Kampegius) van de oude Synagoge.	27
———— stellingen van de Christelijke leere.	328
	243 421
	Von-

Register van de Boekzaal, &c.

Vondel wilde wel sterven , als hy met Elias wagen ten hemel mogt varen.	221
Vrankrijk , en hare grenzen.	542
Vrede tuffen Engeland (onder Kromwel) en Holland.	465

W.

Waeyen (Johannes vander) over het zevental.	268
Waigatsstraten.	288 294
Wichelroeden , en ondervinding van dezelve.	495
Wichelaryen der oude Heidenen.	253
Wierus (Johan)	506
Wijnstokken , en wijntrossen.	403
Winden beschreven.	413
Wonderen der Nature.	494
Werken , hoedanige kikvorffen.	452

X.

Xanthus , een sprekend paard van Achil.	445
---	-----

Z.

Zeven perioden , zoo als men die noemt.	438
Zeyental by de oude diep ingezien.	269
Ziektens , hua verscheiden aart , enz.	216
Zon-en Maanligt in Groenland.	293
Zon , Maan , Starren , en haar maakfel.	72
	75 410
Zweden , en hare grenzen.	535

U I T.

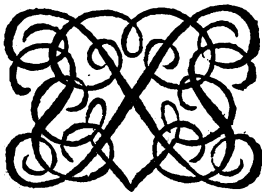
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. R A B U S.

JULIUS en AUGUSTUS
1696.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART,
1696.

THE
HISTORY
OF
THE
CITY
OF
NEW
YORK
FROM
1624
TO
1898
BY
JOHN
BURNETT
AND
JAMES
MORSE
NEW
YORK
1898

N A
EEN VIERJARIGEN ARBEID,
AAN HET SCHRIJVEN DER
TWEEMAANDELIJKE
UITTREKSELS,
ONDER GODS ZEGEN,
BESTEED,
WORD,
WAARHEID EN GELEERDHEID
TER EERE,
MET DEN INGANG VAN HET VIJFDE JAAR,
IN HOOY- EN OOGSTMAAND
M D C X C V I,
TOT AANBOUW VAN DE
BOEKZAAL VAN EUROPE,
DES ZELFS
VIJF EN TWINTIGSTE STUKJE
A A N D E N
EDELN GROOTACHTBAREN
H E E R E.

M^{R.} J A K O B

**V A N
Z A N D E R,**

**R E G E R E N D
B U R G E R M E E S T E R E N R A A D
D E R S T A D H O O R N.**

**R A A D E N A D V O K A A T F I S K A A L
V A N ' T E D. M O G. K O L L E G I E**

**T E E R A D M I R A L I T E I T I N
W E S T V R I E S L A N D,**

**E N ' T
N O O R D E R Q U A R T I E R,**

**B E W I N D H E B B E R D E R G E O K T R O J E E R D E
O O S T I N D I S C H E M A A T S C H A P P I J
T E E R K A M E R V A N H O O R N V O O R S Z.**

e n z :

*In erkentnisse van zijn Edelheids
beproefde vriendschap,
zeereerbiediglijk, met alle heilwensch,*

O P G E D R A G E N

van zijn Edix. verplichten Dienaar

P. R A B U S.

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

JULIUS EN AUGUSTUS

1 6 9 6.

I. HOOFDDEEL.

Het derde of laatste boek der naauwkeurige beschrijving van de Aardgewassen enz. door den Heer ABRAHAM MUNTING enz. Te Leiden by Pieter vander Aa, en te Utrecht by Francois Halma gedrukt, 1696. vol printen, in folio.

OM wat verschor van uittreksels te hebben maakte ik voor twee maanden halte; na dat de lezer met my de twee voorste deelen van dezen allervermakelijksten lusthof had doorwandelt, en daar inne een reex hooge en lage boomen beziën, die met haar cierlijk loof, lieffelijke bloessens, en bekoorlijke vrugten onze

IX Deel. A 3 gee-

6 De Boekzaal van Europe,

geefften gaande maakten: laat ons heden een uer of twee spillen in dit derde deel, ruim zoo geneugelijk te aanschouwen, schoon ons daar inne in plaats van hoog geboomte alleen lage planten, kruiden, bollen, en bloemen zullen voorkomen.

Zoo als ik binnen trad, was mijn oog gevallen op dien oogverluffigenden plant den *wonderbloem van Peru*, en het tweederley *Cypreskruid*, dat de Nederlanders met een anderen naam *Averoon* noemen. Ik mag ook wel zien die twee verscheide *Alsem spruiten*, die de Heer Munting, uit de negen soorten, zijner byzondere opmerking waardig heeft geacht, en dat * *Zigmaarts kruid met Zaadblaasjes*, daar de zelderley *Zuering* nevens aan staat, onder welke eenige soorten zijn, die alle man by den weg niet vind. Misschien weet elkeen niet, wat een deugd in deze bladen steekt: heeft iemand een al te heeten lever? hy gebruike

† De *zuering*, nut om slijm en taaije vogtigheden

Te smelten, en, verkoeld, te vegen na beneden;

De toortsen van de koorts te dooven in haar nat.

Als we den *Wolfswortel*, *Hartstong met kroonbladen*, de *Varen* (wat staan ze niet in weitsche ruinpotten!) het *struiskruid*, inheemsch en uitheemsch *Boelkenskruid*, en die gansche ry van krag-

* By de Latijnen *Alcea vesicaria* fol. 275.

† *Ystroom*. 2de b.

kragtige kruiden gekeken hebben , is 't geen wonder, dat we wat langer blijven staan voor die schoon en sterk gewas, dat onze uitmuntende tuinier met regt verwonderenswaardig noemt. Waar zag men ooit zulke bladen ! bladen zoo dik als planken ! en wat voor een gewas meent gy dog hier voor u te hebben ? het is * *Aloë*, vrienden : te weten, het eene, *grootte Amerikaansche Aloë met een scherpe punt en doornen*, het ander, *Aloë uit Amerika, met zaagswijze getande bladeren*. Dan volgen nog vier andere soorten van Aloë, elk om 't schoonst.

De Heer Munting beschrijft, hoe hy een derzelver 44 jaren lang gequeekt heeft, zijnde van de aarde, in welke ze stond, 8 voeten, en met haar bak 11 of meer voeten hoog, in 't rond beslaande over de 13 voeten. Elk blad heeft de hoogte van 6 voeten, 8 en een halve duimbreedte, onder veel dikker als een voet, boven dun, en in het midden breedst. Voor aan de flits is een scherpe donker-bruine doorn van een vinger lang. Gy zult het hooren.

Zulk een Aloë plant bloeide in 't jaar 1625 te Roomen in 't hof van den Kardinaal Odoard Farnéze, en schoot, in den tijd van een maand, een steel, 15 ellebogen of 23 maatvoeten hoog. Een dergelijke te Madrid in Spanje schoot 10 voeten hoog, en rees binnen acht dagen ter hoogte van 25 voeten. Men hield het in dat bygeloovig land voor een wonderdaad Gods, en de Hartog van Ossuna liet op dezelve plaats een Kapel bouwen. Ik wilde zulk een groey wel eens door een vergrootglas beglueren.

Te Stutgart in Wirtenbergerland bloeide een dezer planten in 't jaar 1660, die, des winters onder huisdak gebragt, haar steel tot tegen de zolder aan schoot. Om dat ze niet verder kon, maakte men een gat in de zolder, en zoen steeg ze tot aan de vorsten van 't huis; waaromme deze steel aldaar ter gedagtenisse bewaard word.

Kijk wat ter zijden af; daar staat I. Indiaan-
sche *Malve* of *Pappel*. II. *Angelika* met zijn be-
ziën. Het derde is *Laserpitium*, dat Vader Mun-
ring geen Hollandschen naam weet te geven (is
't geen soort van *Meesler wortel*?) en het vierde
* *Bastaard-veldcipres*, van twee soorten. Kent
gy wel *Krap* of *Mee*? daar hebt gy 't voor uw
oogen: maar wagt u van dat driesoortig ster-
ke gewas, dat in den hoek pronkt, voorna-
mentlijk daar gy alle de bloemen aan ziet, die
een schoonen ronden bol maken; want het is
van binnen vol melkwit-sap, niet alleen zwaar
van reuk, en kleefachtig, maar doodelijk: de
Grieken noemen 't *ἀποκύνον* [*apokunon*] van 't
woord *κύων* [*kuoon*] een hond, om dat het de
honden, die 't sap likken, aanstonds dood.
My lust liever de *Lardeikels* te bezien, en het
Amerikaansch riet, dog byzonderlijk het † *Sui-
kerriet*, dat van beter vogt voorzien is,

* Welk d'Ystroombiooster noemt het merg van
Suikerrieten,
Een Hemelsch Manne, niet als dankbaar te
genieten,

Das

* By *Munring Anthyllis*. Fol. 333. en 335.
† Fol. 368.

Dat yder tong vernoeft , den lekk'ren honger
wet ,

En alle spijzen maakt een aangenaam banket.

O liefflijk rietebloed , gy weet de dood te kee-
ren ,

En d'onverderfflykheid den vruchten te verree-
ren !

Hoe rijkelyk verzoet uw fchat den angst en 't
leed

Des zeemans , die zoo ver u haalt met bloed en
zweet !

Laat ons voortgaan. Dit cierlijk plantje is een drieboekige zaadpeul , het volgende *Meeftewortel* , dat hoogachting verdient om meer als eene deugd , welker minste niet is tegen de lugtziekte , anders pest genoemd. Gy ziet hier *Meyer uit Amerika* , en het allerwelriekenste *Beerenoor*. Zekerlyk is dat laatste kruid niet zonder reden in zulk een schoonen pot gezet , waar aan de konstenaar zijn uiterfte vermogen besteed heeft.

Men vind hier te land velerley *Maagdelieven* , maar deze tuin levert ons * *Maagdelieven uit Kandiën* , en *Wollekruid* met gele en witte bloemen. De *Bernasie* behoeve ik niet te wijzen , die is in Neêrland genoeg bekend ; maar of gy deze tweede soort van *Bernasie* , die altijd groen blijft , veel gezien hebt , weet ik niet. Het geurige *Durvenkruid van Mexiko* wil ik gaarne rieken : die zoo vele kleederen heeft , dat 'er de motten heerschappy in voeren , kan met de bladen niet alleenlyk dat vren-

10 *De Boekzaal van Europe*,
tend gedierte verdrijven, maar den kleedēren
ook een aangenaamen reuk byzetten.

Gy ziet, liefhebbers, dat ik de gewassen, die de boere jongens hie- te lande wel kennen, voorby ga, niet om dat ze van minder deugden zijn, maar om dat ik my verbeelde, dat uitheemsche planten, om haar zeldzaamheid merkwaardiger zijn; als daar is het (a) *Amerikaanschē Starrenkruid*, met vlakopentaande bloemen, het (b) *knobbelwortelige Kattēkruid*, en de *Virginische wilde Munt*: of behaagt u de (c) *Watergoudsbloem*, (welke in wijn gezoden de lenden- en nieren-pijn stilt, en een gemakkelijke waterloozing maakt; wel te verstaan, als gy 'er een roemer of twee van gedronken hebt) de *Klokjes*, de *Marietten*, of het *Handjes kruid*? Quetst u niet aan dien *wreedē Distel* met gele doornen, of aan den *Kruisdistel*, schoon het sap daar uit geperst en met wijn gedronken inwendige zweren geneest, en nog een quaal, die den Venusjankers eigen is.

Van de *Santorie* wil ik thans niet reppen, om dat we een geheel hoofddeel voor dat kruid in de (d) *Boekzaal* hebben ingeruimt. Maar wie zag ooit vremder soort van *Huislook*, of *Donderbaard*, als ons hier vertoond word? het *grootē boomachtige* is wel het zeldzaamste, dog het *krullende* heeft ook zijn natuerlijke aardigheid, want de bladeren zijn van onderen 1 en 2, dog boven meer als 4 of 5 vingers breed, dik, plat, en van verw witgroen, met kleine ronde, groene, voor spits toegaande, en hier
en

- (a) Fol. 416. (b) Fol. 425. (c) Fol. 436.
(d) *Maart en April 1695.*

en gins holagtige blaadjes omvangen, met slangbogtge vouwen, en kronkels, als een wonderere krulkrans.

Het nevensstaande is *Veldcipres*, dog dat heeft zoo vele deugden niet als het volgende, 't welk van sommige, ik wete niet om wat reden, *Nagelkruid* word geheten: in 't Latijn draagt het den naam van *Sana munda* uit een treffelijke woorddoorspronkelijkheid van *sanare* [genezen] en *mundare* [reinigen] om dat het de onzuiverheden des lichaams wechveegt, en de innerlijke lijfs-ziektens (al waren het de Spaansche pokken) geneest.

Wat verder lokt my een gewas, waar aan de Natuer haar wonderlijk vermogen op een ongemeene wijze schijnt betoont te hebben. Treed met my daar eens regt voor. Zie daar, het is de * *Ananas*, eerst uit Brazijl na andere werelddsdeelen vervoerd. Op den top van de steel, ruim een voet hoog, en een duim dik, groeit de vrugt, die, allenskens gerijpt, de grootte van een eironde Meloen heeft, dog de gedaante van het hoofd eenes spinwiels, van een uiterlijk zeldzaam maaksel. Ze is zaft om door te snijden, lieffelijk van reuk en smaak; eenige van die als van een rijpe Perzik (want daar zijn verscheide soorten) andere als van een Bergemotte-peer, andere wederom als die van Melk en Honig. My dunkt, ik zie u water-tanden: dat zult gy voorwaar nog bet doen, als gy hoort, wat een godendrank het sap is. d'Allerzoetste most heeft 'er niet by, en hoe gy meer van 't sap zuigt, hoe gy meer lust krijgt
om

* Fol. 494.

om langer daar van te lurken: met een woord gezegd, het is een vrugt, die in lekkerheid alle andere vrugten van Amerika te boven gaat.

Hier wijze ik u vijfderley soort van *Winde*, een kruid in 't Latijn *convolvulus* genaamd. De Indiaansche met gevederde bladen is voor al bezienswaardig. Het heeft by zig de *Scammonee*, welkers sap tot zuivering van 't gedarmte met omzigtigheid moet gebruikt werden, en het *Ledesjes kruid*, dat in de Amerikaansche gewesten in 't wild wast. Men kan lichtelijk zien, dat het volgende een *Korenbloem* is, maar deszelfs bladen, naauw bekeken, wijzen ons aan, dat deze welriekende *Turkse waz* meer als andere *Korenbloemen* heeft; ik meene, een zonderlingen lieven geur, waarom ze ook *Amberbloem* word geheten.

In 't voorby gaan moet men zig verwonderen over de velerley soorten van * *Aardappels*, of *Varkensbrood*, die *Vader Munting* tot zijn eigen zinlijkheid heeft opgequeekt. Achter deze komt het *smalgebladerde vingerhoed kruid*, uit *Virgijnje*, met purperverwige bloemen, het *Doronikon*, en *Doryknion*; ook de *Alfrank*, dat men ook *hoe langer hoe liever* noemt, dog geen van haar alle haalt by die verwonderlijke † *Indiaansche Vyg*, die daar aan deez zijde van den *Fluweelbloem* staat: bedrieg u niet, kijkers, de vrugten, die gy zoo aardiglijk en bol door elkanderen gevlogten ziet, zijn enkele bladeren. Aan ginszijde is de *Kardinaalsbloem*, achter zig hebbende zes verscheide soorten van

* Fol. 533. enz. Fol. 536. enz. † Fol 573.

van den *bloem des lijdens* (*Passie-bloem* is het kromwoord) waar in de bloemisten velerley dingen, die zig in 't lijden van Christus hebben toegedragen, weten te vinden. De Heer Munting telt dezelve een voor een op, en merkt het als een gelijkenisse aan, even als deze bloem een lieffelijke en den kranken luiden zeer aangename reuk uitwaasfemt, * dat al zoo de godvreezende menschen door Christus lijden uit den stinkende grave de vrugt der zaligheid zullen verwerven.

Van het drierley kruid *Oojevaarsbek* (een Indiaansche plant) dat op de zelve rye gezet is, geeft het eerste geen reuk, als by nagt. De wortel van dit kruid heeft vele heilzame eigenschappen, vervrolijkt de geesten, sterkt het hart, en stilt den bloedloop.

Misschien hebt gy van u leven niet veel *Zoet-hout* zien wassen. Hier staat het dicht aan den heining met groene blaadjes: 't is eigenlijk geen hout, maar de wortel dezer plant word, gedroogd zijnde, voor hout genomen. Het naaste, dat we van de overige spruiten nog te bezien hebben, eer we dit eerste vertrek van het derde tuin-deel ten einde zijn, is *Rode loopkruid*, dat onze Kruidheer den Latijnschen naam *Gnaphalium* laat houden, van drie soorten, het gras *Parnassus*, en het *Zee-gras*, geen *Wier*, maar een *Zee-Angelierbloem*: Zijn meeste vermaak bestaat dog in zeldzame Aardspruiten, gelijk ons hier blijkt uit zijn *Morenlandsch Porselein*, *Amerikaansche Spinasie met een bolwortel*, en het Indiaansch *Krusdje roer my niet*,
welk

* Fol 587.

14 *De Boekzaal van Europe,*

welk laatste, tweederley, in deze twee mooie potten gezet is. De Indiaansche *Scharley*, en die uit Andaluzien komt, bekeken zijnde, kunnen we het tweede vertrek van onzen kruidruin inslaan. Ik bidde u, stap maar voor my uit, 't zal best zijn, de deur achter my toe te trekken.

Om van het begin tot het einde rond te gaan, let met my, aanschouwers, op die groote menigte planten en gewassen, die ons hier weder voorkomen, behalven ruim zoo vele andere, die onze oogen niet eens na zig zullen trekken: want wat lust ons Kool, Peen, Ajuin, Peterselie, Bete, Erten, en Boonen te zien?

Hier staan voor eerst op een ry elf der zeldzaamste soorten van kruiden, die anders wel bekend zijn. 1. *Sant Jans kruid*, als een boomtje wassende. 2. *Bilzen kruid*, zonder Beziën. 3. *Facea*, in 't Hoogduitsch *Flockblum*, van twee soorten. 4. *Stekende kaarten* uit Amerika. 5. De welriekende dubbele wit- en purperbonte *Damaftbloem*. 6. Velerley * *Paticb*, of *roo Ridder*, van welke de teekenaar elf keurlijke afbeeldfels na 't leven heeft gemaakt; en waar by hy nog in twee tafereelen heeft gesteld niet alleen tweederley *Paticb*, by de *Oude Laphum*, maar ook drie soorten van dat *Laphum*, dat de opregte *Rhabarber* is. Het laatste van 't zelve, dat in den kostelijken pot uitmunt, is de *lang gebladerde wollige Rhabarber uit China*, welke wortel tot een zonderlinge bevordering van der menschen gezondheid is geschapen. Wie dog kent de deugd van den

* Fol. 690.

den Rhabarber niet ? als gy die genoeg beken hebt, wandelaars, zullen we vinden 7 opregte *Britannika* [of Blaauwschuitskruid] der oude Friezen, en het Amerikaansche *Britannika*. Het heeft den Heer Munting gelust den oorspronk van dit woord uit de Old Friesche sprake op te baggeren, en mer eenen zijn gevoelen over den afkomst van het woord * *Brit*, *Torven*, *Veen*, ja *Venetien* zelfte laten hooren. Het 8ste kan ik niet anders noemen als † *Bulapathum*, een gewas, by Plinius bekend. Het 9de is *Limonium*, dat by ons ook dien naam houdt, het 10de *Vlaskruid* van twee soorten, en het 11de *Maankruid*.

Slaat nu met my het pad in aan de rechte hand. Daar hebben we geelverwige *Wouwe* uit Kandiën, de zoetriekende *Mariolein*, de *Vederig*, en de menigvuldige *Nagtschade*. Maar ik zie wel, gy spoed u na het gewas, dat in rang volgt. Dat is zoo vreemd niet: het groeit in Siermark, of Hongaryen, van waar het zaad onzen grooten Hovenier is toegezonden. Bekijkt het dog met aandacht. De wortel is donker paarsch, in de rondte een duim dik, waar uit verscheide vezelwortels spruiten. Deze baart vier bladen, niet regt in de hoogte opstaande, maar vlak ter aarde leggende, van lengte als een vinger, van breedte als een vingerlid, omtrent den wortel breedst, en voor aan spits, boven uit den groenen, zeer klugtig bleek blaauw, onder wat bleeker, in 't midden (dat wonderlijkst van allen is) voorzien met een dikken ader, gelijk-

vor-

* Fol. 697. † *Kös-patich* mogt men anders zeggen.

16 . *De Boekzaal van Europe,*

vormig een slang, met een open bek, en een grijzen kop; waarom het * *Bergslangen kruid* word geheten. Regt in 't midden van die vier bladen komt een bloem voort, van ongemeenen stand, als een driedubbele star overaardiglijk op elkanderen gesteld, en zonder steel uit het hart van den wortel geboren, en die, even gelijk de stralen van een star, schijnen toe te gaan.

De bladen en de schors van deze plant zijn zeer heilzaam tegen slangenbeten. Zoo schept de Natuur haar wellust, in het vormen van de beeltenissen der slangen op bladen, die magtig zijn haar doodelijk venijn te kunnen tegenstaan.

Het *Moederkruid*, en deszelfs kragten kent men over al; de *Nigelle*, die vele eigenschappen daar meê gemeen heeft, staat 'er naast aan. Slaat uw oog en op dat zyperk, daar groeyt de *Melisse*, dat de Hollanders ook *Konfilie* noemen: het eene is Melisse uit de Moluksche eilanden, by welke de tuinier zeer wel de tweederley Amerikaanse *Mechoak* gesteld heeft. Is 't niet aardig? daar ik nu met mijn rotting op wijze, is *klaver*, of *drieblad*, maar ik weet wel, dat gy die hier te land nooit gezien hebt: want het eene met een purperen bloem is uit Amerika, het ander met peulen uit Afrika behoortig.

Zoo uitheemsch is ook het *Penningskruid*, dat in 't midden bloeit. Op de vier hoeken van 't perk is tweederley *speenkruid* (ik meine * *Valeriaan* met een derden naam *Sant Spiriskruid* gedoopt) en tweederley *Yzerkruid*.

Ik

Ik ga u voor, vrienden, en weder te rug, om het overige te vertoonen, dat in dezen bogt nog te zien is; want dat grootē vak kraiden, dat ik oversla, pronkt met zoo vele vendeltjes, die de namen en kragten aan wijzen, als 'er kruiden in staan: om die te beschouwen moogt gy eens een verschen dag besteēn.

In den eersten bak staat *Glaskruid*, welkers kragten tot het verdrijven van vele qualen, zelf het voeteuvel, dienstig zijn, zoo men de artzen mag gelooven. Aan d'eene zijde heeft het *phalangium*, dat men in 't Latijn en Neerduitsch tot nog toe niet anders genoemd heeft, afkomstig uit Virginien, met een blaauwen bloem; aan d'ander zijde *Leeuwenblad*, met zaadbolletjes, ook een plant van uitheemsche geboorte. De Tuinier heeft een stokje by 't volgende gewas ter onderschoringe gesteld, zijnde een aardig soort van *Zee-erten*, met zonderlinge teedere steeltjes, bladen, en bloemen.

Maar, eer we aan het tweederley * *Longenkruid* komen, stapt over 't kruid, dat daar voor uw' voeten langs d'aarde kruipt, en schier een geheel bedde alleen vereist, zoo wild en weelderig tiert het. *Duizendknop* word het by ons genoemd. Dit is geen gemeene, maar breed- en smalgebladerde *Duizendknop*. Meer als eens hebbe ik gestarogt op den *Wonderboom*, die boven andere spruiten uitmunt. Zie eens de bladen, en bloemen: zijn ze niet fraay van nap en navel? Deze, uit Amerika gebragt, kan onder onze lugt niet langer als twee jaren blijven leven. Dat 'er drierley afzetsels van

* *Salie* by geplant staan, is geschied, om dat geen kruid beter dien ledigen hoek konde beflaan: Al stond 'er een plant of twee *Wijnruit* rondom, 't zou niet als te beter zijn, want *Padde-gebroedsels* en nog snooder ongedierte bekruipt dikwils de *Salie*, en vergiftigt dezelve; ja de aarde neemt somtijds het venijn na zig, en zet het de *Salie* aan: maar als 'er *Wijnruit* dicht aanstaat, vlieden de schadelijke beesten van daar, niet konnende deszelfs kragtigen reuk verdragen.

Dat hier voor aan 't pad zig verheft, is *Speenkruid*, *Sesamum*, het aangename *Seseli* (een heester uit *Morenland*) en het *Gelid-kruid*, dat van *Oogstmaand* af, tot den naastkomenden *Snocimaand* de gansche *Winter* zal bloeijen. Kijk nog eens rond: ik wete u nog maar twee merkwaardige kruiden aan te wijzen, het *Ste-zahs-kruid*, en de *Thapsia*, beide zeer heilzame *Artzeny-gewassen*.

Hier zijn wy tot aan de deur geraakt. Gelieft het nu den liefhebber, met my in dit speelhuisje, dat over 't water staat, en waar uit men het geheele laatste stuk van den *lusthof* kan overzien, een poosje te rusten, eer we uit treden? Zie daar ik zal u hier een boekje laten zien, dat in des *Heeren Muntings* boskas legt, waar in hy, uit een byzondere zinnelijkheid heeft aangeteekent, al wat tot het planten, en winnen van *TULPEN* behoort. Op de achterste bladen heeft hy beschreven de historie van den wonderlijken, en schier onge-looffelijken *Bloem- of Tulpen-handel*, die in de jaren

jaren 1634, 1635, 1636 en 1637: zoo zin-
neloos in Holland, en d'omleggende plaatsen
gedreven wierd, dat 'er geen grooter koopman-
schap was, als die.

Zijn geen praatjes. Wevers verkochten hun-
ne getouwen, winkeliers hunne winkelwaren,
en begaven zig tot de koopmanschap van Tul-
pen, die hooger dan goud, kostelijker als paar-
len, dierbaarder als edel gesteente wierden aan-
gezien. Die niet wil gelooven, dat de Hol-
landers ooit zoo zot geweest zijn, leze het vol-
gende, dat ter eeuwiger geheugenisse kan dien-
nen.

Voor een Tulp-bol, die den naam van *Vier-
army* droeg, zijn gegeven deze waaren, ten by-
gevoegden prijze

	guld
Twee lasten tarw waardig	448
Vier lasten rogge	558
Vier vette Ossen	440
Acht vette Varkens	240
Twaalf vette Schapen	180
Twee oxhoofden Wijn	70
Vier tonnen acht guldensbier	32
Twee tonnen boter	220
Duizend ponden kaas	120
Een bed met zijn toebehooren	100
Een pak kloederen	80
Een zilveren beker	60
<hr/>	
<i>Komt voor eenen Tulp-bol</i>	2500

Ja 't bleef hier niet by. Men verkocht nader-
hand

20 *De Backzaal van Europe,*

hand de Bollen by 't gewigt, yder met zijn naam, en voor zulk een prijs, als nit de onderstaande lijst te zien is

	guld.
500 azen <i>Admiraal Liefkens</i> , tot	4400
59 azen van dezelve	1015
446 azen <i>Admiraal vander Eik</i>	1620
214 azen <i>vander Eik</i>	1045
523 azen <i>Grebber</i>	1485
106 azen <i>Schilder</i>	1615
200 azen <i>Stemper Augustus</i>	5500
280 azen <i>met een dubbelen bloem</i>	1200
410 azen <i>Victroy</i>	3000
658 azen <i>van de zelve</i>	4200
1000 azen <i>Gouda</i>	3600

en nog veel andere, onnoodig hier in te laten.

Tot verder bewijs volgt een lange reeks van tittrekfels der † koop-verkoop- en voorkoop-schriften, uit de oorspronkelijke boeken van kooplieden getrokken, die men zonder de hoogste verwondering over de dierbare waardy der Tulpen in dien tijd niet kan lezen.

De winst van vele duizenden guldens, die sommige uit dezen narrenhandel trokken, lokte niet alleen vermogende lieden, maar Boeren, Schippers, Wagenaars, Wevers, Turfdragers, en Schoorsteenvegers; zelf wijven en dienstmaagden: dus werd het gilde van de Bloemisten dagelijks sterker.

Maar ten laatste begon den sommigen dit werk voor een onregrschapen handel aan te zien, en

vele leden zoo veel schade als andere voordeel genooten. Eenige bleven in gebreke de grootte sommens voorkooppenningen te betalen, andere, die winst getrokken hadden, bedreven grootte uitsporigheden, en staken den biesbos uit: die onlangs de geringste kaliffen waren, quamen als de grootste hanffen voor den dag strijken.

Om deze en andere redenen hebben de Bloemisten, uit geheel Holland binnen Amsterdam vergaderd, in 't jaar 1637 een Verdrag gesloten dat alle koopen van Tulpen, aangegaan tot den laasten van Slagemaand 1636, zouden moeten gestand blijven, dog die daar na gedaan waren, zou de koper mogen veruuzetten, mits den verkooper tien ten hondert gevende in Snoemaand 1637, en hem aanzeggende of hy de koop wilde houden, of niet.

Daarenboven lieten de Ed. Gr. Mog. Heeren Scaten van Holland en West Vriesland, tot vermindring der verdere onheilen van dezen razenden bloem-handel, in Grasmaand des gezeyden jaars 1637 door alle steden afkondigen een plakhschrift, waar by zy de planters van Tulpen magtig maakten, hunne verkogte Tulpen ten laste van de koopers, die in gebreke bleven, de gekogte Tulpen te ontfangen, na behoortelijke aanzegging, of te behouden, of te verkoopen, en daar na hun verlies op de zelve koopers se verhalen, ingevalle verstaan zoude mogen werden, dat de voorschreue koopen stand behoorden te grijpen; blyvende middelerwylten alle verdere bedingen van Tulpen opgeschort, en onbena-deeld.

Hier door geraakte die ongeboonde koop-
handel zood plots ten val, dat men voor een
Bol 15 guldens gaf, die weinige weken te vo-
ren 9000 guldens gekost had. Daar zaten die
Heeren Tulp- en Bol-handelaars met de han-
den in 't haar, de winkeliers keerden weder na
hun kraans, de Wevers tot hun weefgetouw,
de voerluiden tot den wagen. En dit was
hoog tijd: want het ging zoo verre, dat men
elkanderen voortaan niet langer met geld,
maar met bloemen en bollen zoude betaald
hebben: men zegt, dat in eene stad van Hol-
land (ik weet niet of het Haarlem was) binnen
den tijd van drie jaren voor meer dan tien
millioenen guldens aan Tulpen waren ver-
kocht.

Zoo groot een dwaasheid, die gelijk als een
besmettelijke lugt onze landsgenooten getroffen
had, was overgewaaid uit Vrankrijk. Schan-
de is 't voor ons Hollanders, dat wy jaren lang
zoo bezeten geweest zijn, ons te gewennen na
den Franschen sienterzwier: en nog dagelijks
doen wy 't; als of dat viandig land ons wetten
had te stellen, hoe wy moeten gekleed gaan,
hoe wy onzen tred moeten zetten, hoe wy het
laaken moeten laten versnijden, en duizend wal-
gelijke frasen en wulpsche manieren naäpen.
Zie daar, onze ronde Hollanders volgden in
den mallen bloemhandel het pad van die pestige
Aartsdwingelandinne de Fransche *MODE*
(met zulk een kromwoord word dat groot ge-
drogt van vier letteren genaamd) en leerden met
schade en schande, hoe weinig die ligtvaardig-
heid hen paste.

Want

Want een wijtje te voren , eer de bloem-ra-
zerny in Holland doordrong , gaven de Fran-
sche Ingeshanen , inzonderheid te Parijs , hon-
derden , ja duizenden guldens voor eenen lig-
verwelkelijken Tulp. Ze vereerden die aan
hunne Juffers , die dezelve met veel stuipen en
nijgen aannamen , en aan de linker zijde van
hare boezems (quansuis. de plaats van 't hart)
vast maakten; en daar meê gingen pronken
hoovaardiger als Pauwer met hunne staartve-
deren. Maar als de Fransjes den afflag der
Tulpen in Holland vernomen hadden, was
hunne grootachting voor die bloemen zookort
van duer , als derzelver schoonheid is.

Ik scheid van dit werk af , met te zeggen,
dat ik de uitvoering des druks , en voortrefse-
lijke konstplaten zoo niet kan aanbevelen , of
ze behoorden nog betgeprezen te werden. Het
word gesloten met twee bladwijzers; d'eerste
van de namen der Boomen , Planten , Krui-
den , en Bloemen , in de Nederlandsche , La-
tijnsche , Hoogduitsche Italiaansche en Fran-
sche talen : de tweede van 't gebruik derzelver
tot genezing van allerley ziekten.

Voor aan gaat de Lijkreden op des Heeren
Muntings afiterven , door den Heer Hoogleer-
aar J. Mensinga in de Akademische kerke van
Groeningen openbaarlijk uitgesproken , en
zen verzoeke des Drukkers , uit het Latijn met
vryen trant door my vertaald : daar na een
bladwijzer van de hoofdstukken des werks ,
zoo als die malkanderen in rang volgen , en
eindelijk een naamlijst van alle de printverbeel-
dingen der planten.

II. H O O F D D E E L.

Historie der REFORMATIE van de Kerken van Frankrijk, enz. Gedrukt te Amsterdam by Jan ten Hoorn, vier deelen, tweestukken in folio.

DIT IS HET UITTREKSEL DER
VIJF EERSTE BOEKEN VAN HET
* VIERDE DEEL.

IK behoefte niet te herhalen, dat 'er geen feller haat is, dan den welken de godsdienst uitbroed; want die word niet geindigt, dan met den ondergang van de minstvermogende. Haar woede duurt, zoo lang als 'er overblijffelen zijn, en de vlamme van haar wreekzugt word zelf door d'allerdiepste vernedering niet uitgebluft.

Ten proeve van mijn zeggen strekt de Fransche geestelijkheid, in haar ongehoorde vervolgingen, die de Gereformeerde hebben moeten uitstaan, en van welke ik thans voor de vierde maal met u, lezer, kome te spreken: der mate, dat de ongerechtigheid telkens meer en meer d'overhand neemt, en de straffelooze baldadigheid hoe langer hoe ongebondener werd.

In den aanvang van dit vierde deel, of tweede stuk van het derde, zien we, hoe luttel de
Paus-

* Het eerste deel is verhandeld in November en December 1695. Het tweede in Jan. en Febr. 1696. Het derde in Maart en April 1696. Dit vierde deel in 't Hollandsch is het tweede deel van 't derde stuk in 't Fransch.

Pausgezinde in 't jaar 1665 hun rekening vonden by der Gereformeerden gelastigde, die zy zelve hadden verkoren: weshalven den verdrukte wel niet ontnomen, maar t'onbruik gemaakt wierd, dat hen eerst gegeven was; byzonderlijk in Poitou, Bretagne, en te Amiens. 't Is waar, de Koning, niet willende zijn Gereformeerde Bondgenooten verstoren, teugelde de geestelijkheid wat in, en beloofde aan den Keurvorst van Brandenburg, dat hy hen in alle voorregten wilde bewaren, 't welk niet geheel zonder vrugt was; maar het wierd aanstonds van een quaad besluit gevolgd, en de volmagtigde, deswegen ten hove gezonden, keerden met ydele hope gevoed weder te rug. Men ontvoerde de kinderen, men strafte alomme zoodanige, die van laster tegen Maria gesproken valschelijk betigt waren; ampten en ambagten wierden in byzondere plaatsen ingetrokken, ja men begon nu de Predikanten te mishandelen.

Ook quam 'er een boek uit, waar in de maker voorgaf, den hervormden Godsdienst in Vrankrijk binnen vier en twintig ueren te kunnen steuiten; dog hoe zeer hy van hem zelve zwerfte, hy was in der daad maar een barrevooter monnik, wel eer onroomsch, en de stal-knecht van den Maarschalk van Turenne geweest, wiens oproerige en valsche drift uit den inhoud van 't * boek word aangetoond. De Geestelijke roeiden om strijd daar onder, en reuiden den Koning met een vuile aanspraak op. Een zeker Schrijver (men oordeelde dat die de

Predikant Klaude was) deed onderwijlen in een beknopt boek de wereld zien alle de bronnen, die de Papen tot verderf van de Gereformeerde kerken geopend hadden: waar tegen de Monnik Bernard een verklaring over het *Edikt van Nantes* schreef, zoo vol van trouwloosheden, dat het zig zelve schaamt, nogtans waren zijne vitteryen zoo heilloos niet, als de verdere bedrijven der Geestelijkheid, die uit de dood der Koninginne moeder, Anna van Oostenrijk, in 't begin van 't jaar 1666 overleden, haar voordeel trok, om den Gereformeerden nog dieper wonden te geven. 'k Hebbe eens voor al gezegt, dat de staaltjes der plagen te veelvuldig zijn, dan dat ze hier in het uittreksel konnen gebragt werden.

In het * *tweede boek* van dit vierde deel komen de schadelijke vrugten van het verzoek der Priesterschap te hoof, ik meine, de besluiten des Konings tegen de vervolgte, voor den dag, waar door die ongelukkige genoodzaakt waren, hunne smeekschriften te vernieuwen. Daar aan volgt een merkwaardig voorbeeld der moedwille en onbeschaamdheid van een zekeren kloosterfielt Du Han, die in Zomermaand des jaars 1667, ten tijde dat de Gereformeerde binnen den gerechtsban van Avalon kerkvergadering hielden, een predikstoel regt voor de deur van de herberg, daar de meeste Predikanten r'huis lagen, liet zetten, en aldaar door een drekpredikaatsie, gelijk een tweede broer Knelis, den driesten hoop tot alle geweldenaryen

aan

* *Of het twaalfde van het derde stuk in 's Fransch.*
p. 36.

ankittste. † Deze schurk was ook een Barvoeter Monnik, gezonden van den Bisschop van Autun, als bekeerder quansuis in dat Stift; maar het was hier na waarheid, zoo meester, zoo knecht; want die Bijtschaap [Bisschop, meen ik] was zulk een gestempelde huichelaar, aan 't hof, en elders zoo verfoeid, dat de meeste menschen geloofden, dat hy het *principaal* was, waar van Molliere de *copy* van zijn klugspel de *schijnheilige bedrieger* had getrokken.

Daar zijn geen quellingen te noemen, die den onderdrukten niet wierden toegebtagt. Zy zagen hunne kerken afgebroken, en beraadslaagden met elkanderen, of men tegen 's Konings bevel, niet zoude voortgaan te prediken: 't welk van sommige wierd goed gekeurd, van anderen afgeraden. Ondertusschen door het quijt taken van hoe langer hoe meer kerken zonden ze volmagigde na 't hof, die, te rug gestierd, andermaal verschenen, om dat men te hoof gezind was, de Kamer * *mi partie*, en van het *Edikt* in duigen te bonzen: een mare, die hen zoo ontzette, dat zy met allgmoete by den Koning gehoor verzogten, en op dat stuk ook verkregen.

De zeer geleerde en welsprekende Pieter de Bose (dien we zijn laatste dagen te Rotterdam hebben zien slijten) toen Predikant te Kaan, voorzien met alle de gaven van een goed redeenaar, voerde hier het woord, en bragt door zijn kragtig vertoog zoo veel te weeg, dat hy

† P. 44. * Halfverdeelde kamer, zoo genoemd, om dat het een Gerigt in Frankrijk was half uit Roomsche gezinden, half uit Onroomsche bestaande.

28 *De Boekzaal van Europa*,
in het hof verwondering, en in de geestelijkheid
nijd haarde, ja dat de Koning zelf zig inliet
met hem te redenkavelen. Dog deze en alle
de verdere naarstigheden konden niet beletten,
dat de Koning in 't begin van den jare 1669 de
gezeide kamers vernietigde.

Hy was, om redenen, hier ter sneê uitge-
haald, op onzen bloeienden staat der Veree-
nigde Nederlanden zeer gebeten, en had reeds
in den zin, dezelve te beoorlogen; weshalven
verbood hy zijne onderdanen metter woon uit
Vrankrijk te vertrekken, of elders dienst te
zoeken, 't welk de uitkomst geleerd heeft dat
op de *Gereformeerden* meest gemunt was. Een
zekere Marcilli, van Rochel geboortig, wierd
berigt, als hadde hy de Onroomsche Vorsten
tegen Louijs opgemaakt, daar op gevangen,
en gerabraakt, schoon hy het feit nooit beken-
de. De * treurige historie word ons in hare om-
standigheden beschreven, nevens het verhaal
van den Prins van Tarante, en den Maarschalk
van Turenne, die omtrent dezen tijd beide
Paapsch wierden. Het boek loopt ten einde
met een kort begrip van 't geschrift, dat de
Markgrave du Chatelet onder den titel van
Vrankrijks Staatkunde liet uitgaan.

Turenne, van godsdienst verandert (zoo be-
gint het † *derde boek*) zag gaarne zijn oud en
nieuw geloof tot een gesmeed, en dewijl het
hof zig daar toe niet ongenegen toonde, wierd
den *Gereformeerden* van 's Konings wegen aan-
geboden, een landskerkvergadering te mogen
hou-

* P. 68. † Of het dertiende van het derde stuk
in 't Fransch.

honden, 't welk zy weigerden; maar toen zy het niet lang daar na gaarne zagen, quam het den Koning ook niet te pas.

Het Hof, der Pausgezinden voordeel daar inne beoogende, woude zeer om deze vereeniging voort te zetten, en zelf wierd 'er van iemand een boek geschreven, om die algemeen te maken. Met eenen quam de onvermoeide Jezuijt Meynier weer voor den dag, met een geschrift, dat zes nieuwe stellingen, die hy *Waarheden* noemde, begreep, om den *Gereformeerden* het gebruik van 't *Edikt van Nantes* t'ontfurselen, waar op hier vereischte aanmerkingen worden gedaan.

Zy, nademaal hun voorgaande verzoek niet t'eenemaal mislukt was, bragten nu wederom nieuwe smeekingen ten Hove in, onder voorprake van den Heere Du Bosc, die de laatste reize hun zaak zoo loffelijk bepleit had, en tegen wien de vergaderde geestelijkheid alle middelen ten zijnen verdere inspandde, schoon de Koning zelf met zijn antwoord op haar quaadaardige betichting toonde, dat de man niets te vreezen had.

De Heer Benoit vervolgt zijn historie met de onregtvaardigheden, den *Gereformeerden* in 't verbieden van de oeffeningen hunner ambagten aangedaan, en de hatelijke redenvoering des Bisschops van Uzès, met den gevolge van dien. Breed handelt hy van de snoode geweldplegingen, die zijn geloofsgenooten in Bearn moesten verdragen: geweldplegingen, waar op de verstorning en uitroejing van verscheide Kerken volgde, en een verbod aan den Schoolmeesteren,

ren, van de jeugd iets anders als lozen, schrijven, en cijferen te leeren. En hier mede ons vertoont hebbende wat'er tusschen den Predikant Klaude en den Jansenist Arnout over de wezentlijke tegenwoordigheid van Christus in 't Sakramentbrood geschreven wierd, sluit hy dit boek met een onaleding van der Gereformeerden verzoek en klagt-schift, het welk hunne gelede me ongelijken beknoppelijk verrat.

Wy zien in het * vierde boek, daar we nu tot in den jare 1671 genadert zijn, oen besluit des Konings, medebrengende, dat de Predikanten, wier plaatsen vernietigd waren, niet meer op de kerkzameningen mogten verschijnen (zoo wierd den ongelukkige het vyer hoe langer hoe nader voor de schenen gelegd) en middelerwilen kreeg d'ene kerk voor en d'ander na haar beurt. Zeer wel te passe komt hier het verhaal van den opdroer, die te Parijs ontstond, als een merkwaardig voorbeeld van de gesteltenisse des bitteren volks onder de Roomschegezinde, tot het bedrijven van uitsporige wreedheid; na welke woede de kerk van Charenton door eenige booswigten wierd in brand gesteken.

Na 't afbreken van nog vele kerken, wanneer Vrankrijk in den jare 1672 den oorlog tegen onzen vryen Staat verwekte, zag men de Gereformeerde een weinig minder geplaat; en hoewel de Koning, uitgetogen om eenige plaatsen te handaan te tasten, zig niet ontzag te laten verluiden, dat het een oorlog om 't stuk van godsdienst was, en dat al waar hy quam de On-

room-

* Het veertiende van 't derde stuk in 't Fransch.
† P. 116.

roomsche geloofsoeffening stond verdelgd te werden, echter volgden vele *Gereformeerde* Franschen (want waar word een Vorst dog meer afgodischer wijze geëerd als in Vrankrijk?) hem op dezen togt, en toonden genegentheid, om zoo wel als de Pausgezinde ten krijge te dienen tegen een land, dat na maals haar toevlugt zoude zijn.

Het lohn was, dat hunne geloofsgenooten van de Papien eens zoo fel van te voren vervolgd wierden. Die op de peninhoopen der verwoeste kerken tegen het verbod bleven prediken, wierden strengelijk gestraft, zoo als hier uit * verscheide historien, ten bewijze van onlijdelike quellingen, word aangetoond.

Eer de naauwkeurige Schrijver in de zaken van 't jaar 1673 voortgaat, spreekt hy van 't boekje des Bisschops van Komdom, dat zoo veel gerugts maakte, en van verscheide schriften, tegen dien listigen opgestel uitgegeven; ook van dat van De Brueis, regtsoeffenaar te Mompellier, die, naderhand Paapsch geworden, zijn eigene reden niet heeft konnen wederleggen.

Om de nieuwljksbekeerde (zoo noemde men de genen, die door allerley middelen bewogen tot het Pausdom overgingen) bet te lokken, werd hen vryheid gegeven, van in drie jaren geen schulden te betalen.

De *Gereformeerde*, van hunne algemeene volmagtigde gewaarschuw d, dat hun zaak na 't eindigen des veldtogts te hoof hervat stond te werden, zonden zakken vol klagten daar henen,

* Zie p. 123. enz.

nen, en de schrandere Du Bosc stelde een smeekbrief op, in acht hoofdstukken vervat, van welke yder niet alleen met redenkavelingen, maar met een rijgsnoer vol bewezene ongelijken, hem aangedaan, verzeld ging.

Het Hof had nog al gedagten van't vereenigen der twee Godsdiensden, en meende sommige Predikanten omtrent Parijs, die haar de hand zouden bieden, gewonnen te hebben; dog 't viel ganschelijk tegen haar mening uit, en de Predikant d'Allemagne, die veel ophief gemaake had, wierd van zijn dienst ontzet. De Volmagtigde scheidde de vergadering, de Koning vernietigde alle de besluiten, daar inne genomen; en daar by bleef het steken.

Het was nu in 't jaar 1674 wanneer de Ridder van Rohan een dwaas voornemen (daar niemand van de Gereformeerde deel aan had) in 't werk wilde stellen, omme d'een of d'ander plaats op de kusten van Normandien den Spanjaards in handen te leveren; dog het koste hem, en zijne medeschuldigen den hals. Alles wat voorts gedenkwaardig is, bestaat in een nieuwe bestelling der geestelijkheid wegens de Kerkvergaderingen van de by haar zoo zeer gehaatte Hugenooten, en eenige onregtvaardige handelingen tegen die ongelukkige.

Het veryolgende jaar 1675 (zoo leeren we in 't * *vijfde boek*) had niet veel gedenkwaardigs, voor zoo veel den Godsdienst betrof. 't Hof was zoo met krijgzsaken bezet, dat andere dingen achter de bank moesten leggen. De Maarschalk van Turenne wierd doodgeschooten, en wilde

* *Het vijftiende van 't derde stuk in 't Fransch.*

wilde men den Graaf van Schomberg recht doen, hem quam de Maarschalksstaaf van Vrankrijk toe. Als de Koning hem zelf met eigen monde verklaring deed, dat hy hem tot die waardigheid zoude verheffen, by aldien hy Pausgezind wierd, had die Heer den moed van te antwoorden, *dat zijn godsdiensst hem waardiger dan alles was*: des niet regenstaande vereifte de nood van den Rijksstaat dat men hem niet voorby ging, en die dappere man kreeg in Katalonien de mare van zijn verheffing.

Dit was zoo wonder niet, want het volk begon door 't veelvuldig geven hier en daar oproerig te werden, en al te zware regens benamen de hope van een goeden oogst. Maar daar quamen wederom verscheide keuren voor den dag, met welke de besluiten van meer als eene kerkzamening der *Gereformeerde* wierd vernietigd, en de Roomsche geestelijkheid kreeg, na vele jaren loopens, en voor belofte van groote geldsommen, verlos om hare * Landszattige kerkvergaderingen te herstellen, hoewel het nooit ter uitvoering quam.

Een nieuwe † Landsregter te Rochel gekomen, een boos werktuig, deed aldaar de vervolgde menschen veel lijden, en wanneer ze meer en meer door versche plaagschriften van 't hof in hun wertige vryheden bekniibeld wierden, dan gaf men hen somwijlen een luchtje van gunst, dan wederom geen gehoor op hunne klagten.

In 't Jaar 1676 quam 'er een moordschrift in 't ligt, waar in de maker aanwees, hoe men de

IX Deel.

C

Huge-

* Provinciale Synoden.

‡ Intendants.

Hugenooten in de valeyen van Pignerol en Briançon konde verdelgen. Onze nette Hiſtoryſchrijver ontleed het in alle zijne deelen, toont deſzelfs boozen inhoud, en geeft daar over geleerde aantekeningen. De *Gereformeerde* van Sedan zagen, na de wederkomst des Konings uit het veld, twee vervaarlijke plakkaten tegen hun in 't licht komen; en terwijl men de geweldenaryen in de valleijen werkſtellig maakte, predikanten doemde, en kinderen wechvoerde, terwijl het bitſe priesterſchap aan d'een kant met boeken haar weerparty den doodſteek poogde toe te brengen, en de klagten der vervolgte in de wind worden geſlagen, gingen de wereldlijke regters aan d'andere kant hun gang met bedrog en vitteryen.

Ik moet niet vergeten, eer ik door het jaar 1677 ſtappe, dat de Roomsche geestelijkheid nog een ander bekeeringmiddel had uitgevonden, te weten geld, waar mede zy het ſlegte volkje tot haar kerk lokte. 'k Wil zeggen (en men zou ſchier niet gelooven, dat 'er zulke zwakke zielen in de wereld waren) iemand die Paaps wierd, kreeg drie, vier, of vijf Piſtollotten; ook wel wat meer, na d'aanzienlijkheid der perſonen, of na het getal dergener, die uit een huisgezin ſtonden over te komen. Soms tijds, maar zelden, liep de prijs der bekeering tot op honderd guldens, dog als de mildheid zoo hoog ging, dan moest de kool het ſop waardig zijn. Dus beroemden zig die blinde yveraars, dat zy met een ſomme van omtrent 6000 ponden, een wel bewaarde liſt van 800 bekeerden hadden gekregen: welke heerlijke aan-

aanwinning den godsdienstigen Lely Koning zoo boldte, dat hy tot dat werk zekere zijne inkomsten verbond, mits dat men die zuiniglijk besteedde.

Zie daar dan de milddadigheid van dat geestelijk gebroedsel! daar het haar pligt geweest was, uit hare overgrootte inkomsten den koop der zielen te betalen, haalde ze die onkosten uit des Konings spaarpot, onkosten die nog schaars, en ter naauwer nood, op ongegronde stichtingen moesten beleid werden (en van welke Pelisson nitdeeler was) om dat van de onnoemelijke geldsommen, die 't volk ter volvoeringe des oorlogs quansuis moest opbrengen, zoo vele pennningen niet mogten gespaard werden, voor welke men menschen konde koopen, die hunnen godsdienst voor weinige pistolen veil hadden. Wat zal de nakomelingschap van zulk een nieuwer wetsche Fransche huishouding zeggen?

Hier breke ik af by het * *zefde boek van het oerde deel*, zullende, zoo God wil, daar van daan, in 't vervolg, de schrikkelijke vervolgingen, die zwaarder en zwaarder komen aanpersen, in mijne uittreksels brengen, en voortaan levendige staaltjes aantekenen, die den lezer moeten verbazen.

III. H O O F D D E E L.
 VERVOLG VAN KROMWELS
 LEVEN.

HET LAATSTE UITTREKSEL.

HEbt gy zulk een taay gedult gehad , rekke-
 lijke lezer , dat *Olivier Kromwel* , van den
 aanvang des jaars 1695 tot nu toe , uwen aan-
 dacht verworf , kom rek het nu nog maar een-
 maal een korte poos , en we zullen hem voor
 't laaste op zijn sterfbedde , en in zijn uitvaart
 gezelschap houden. Wie weet , of my ooit na
 dezen meer een luim zal bekruipen , van eenig
 ander persoonaadje zoo dikwils , en met zoo
 veel lust , in mijn Boekzaal te herbergen.

Maar vraag my niet , grimzuchtige , wat re-
 den ik gehad hebbe , om dat schrikbeeld der Ko-
 ninklijke alleenheersing in verscheide uittek-
 fels te doen herleven ; gy zult geen antwoord
 krijgen , als dat het eene mijner zinnelijkheden
 was , welke ik dagte den Historyminnaars niet
 onbehagelijk te kunnen voorkomen , en waar
 van de knagende Nijd zelve , naauwelijks zonder
 blos in 't aanzigt , rekenschap zoude darren afvor-
 deren.

*Wat raakte my Kromwel meer
 Als Cesar , als Tibeer ,
 En nog een ry van dwingelanden meer ?*

Elk dier Vorsten had zijn deugden en gebre-
 ken.

ken. Wat raakt my Kromwel meer als Paus Sixtus de vijfde? beide zijn ze groot van vernuft, en doorlugtige regeerders geweest: Kromwel echter, als men zijn bedrijf wel inziet, was voorzigtiger als Cezar, moediger als Augustus, eerlijker als Tibeer, en ruim zoo doorslepen in wereldsche handelingen als Vader Sixtus. Men vraagde my onlangs niet, waarom ik van Sixtus leven een schets maakte: waar toe dan vergeefs gevraagd, wat het inheeft den grooten *Olivier* zoo lang op zy te hangen?

Laatstmaal zagen we den PROTEKTOR als een onvermoeid yveraar by het Fransche hof, daar de Kardinaal Mazarijn aan 't roer zat, en op 't hart van den Savooischen Hartog, of deszelfs bestierders, in 't jaar 1655 door zijn ernst zoo veel te weeg brengen, dat de bloedige vervolging van de Waldenzen ophield; nu zullen we eens een weinig te rug zien, hoe hy verder met Vrankrijk wist om te springen.

Nimmer waren in twee rijken twee persoonadjes, die elkanderen zoo gaarne den kans hadden afgekeken, als *Kromwel* en Mazarijn: nimmer twee, die elkanderen zoo ontzagen. *Kromwel* zag, dat tot het behouden van zijn ingenome post de viandschap der Franschen hem zeer schadelijk was: Mazarijn wist geen raad met de voortzetting van Vrankrijks grootheid, zoo lang als Engeland hem in dat opzet quam te dwarsboomen. *Kromwel* wenschte, dat Mazarijn d'eerste was, die zijn belang aan de Engelschen verknogt toonde: Mazarijn had gaarne gezien, dat *Kromwel* in betuiging van vriendschap d'eerste aan de hand quam.

Ondertuffen arbeidde elk van hun beiden om strijd, tot het aanstoken en voeden van binnenlandfche oneenigheden in elkanders gebied; in welke zaak Olivier den Kardinaal veel te gaauw was, want hy geliet zig niet alleen, als of hy onder de hand den Spanjaarden tegen Vrankrijk wilde byspringen, maar fchreef ook aan eenige Vorften van Duitschland, en Italië, dat hy bereid was, hunne vryheid te verdedigen, en vertoonde den Zweedsche en Deensche Koningen, dat hy zig genooddrukt vond, tot handhaving van zijn godsdienst-bekijdenis, de Onroomsche, die in Vrankrijk verongelyk wierden, voor te staan, en met alle magt zijn Christelykste Majesteit te verpligten, op dat hy het beroemde *Edikt van Nantes* in zijn oude kragt wilde herstellen.

Met dien stap vertrad hy eenigermaten de fierheid van den Kardinaal, en had dit zoo haast niet bemerkt, of verklaarde rond uit aan den Baron de Bas, Franschen Afgezant te Londen, *dat hy wel bereidwillig was, zijn belang met dat van Vrankrijk te vereenigen, maar dat hy nooit daar over zoude handelen, voor al een Karel de II, des onbalsden Karels oudste zoon, het Fransche Hof ontzeid was; en by aldien men hem dit weigerde, dat hy wel raad wist, om Mazarijn deswegens berouw te doen hebben.*

Hoe zeer dit ook den fijnen Kardinaal tegen de borst stak, nogtans maakte hy eerlang, dat Karel aangedient wierd, hoe schadelijk zijn verblijf in Vrankrijk voor den Koning zijn neef was: waar op de vlugteling met een schenkaadje van 20000 pistoletten na Holland, en by zijn

zijn zuster in 's Gravenhage, vertrok, genoodzaakt zijnde, zoo haast de Vrede tussend' Engelsche en Hollanders was gesloten, ter bede van de Staten, zig elders te begeven: hy reisde dan na Keulen.

Kromwel, hier mede nog niet te vreên, liet door zijn gezant, den Ridder Lockarden, het Fransche Hof voorhouden, hoe dat hem ten hoogsten onaangenaam was, eenfdeels dat de Hartog van York onder Turenne tegen Spanje diende, en ten andere dat des eersten Karels Weduwe en Dogter, in Vrankrijk hun verblijf hadden: met bedreiging, dat 'er nooit een vaste vrede tussendie twee volkeren stond te hoop, by aldien men de overblijfselen van Stuards huis aldaar de hand boven 't hoofd hield.

Mazarijn, nu zoo verre gebracht, dat hy *Kromwel* te vriend moest houden, deed den Hartog van York bekend maken, dat hy best zoude doen, indien hy, om reden van Staat, zijn broeder volgde: maar hy bleef zijnen krijgsdienst onder den Veldheer Turenne, die hem verdedigde, waarnemen: weshalven de Kardinaal, aan die zijde vergeefs gearbeid hebbende, allerley middelen in 't werk stelde, omme de Engelsche Koninginne Weduwe en dogter uit Vrankrijk te doen vertrekken; welke zaak, hoewel ze by 't Hof al te veel voeten in d'aarde had, nogtans den Hartog van York zoo verstoorde, dat hy den Franschen dienst verliet: en dus wierd Vader Olivier stukswijze gepaait.

Hier na verteld ons de Heer Leti, met welk een ophef de Joden, wanneer nu 't gerugt van

Kromwels naam tot in Aziën, daar een groote menigte van dat volk is, was voortgevlogen, eenige voorname mannen uit hun tot den *Prosektor* afzonden, om hem wegens zijn geluk te begroeten. Niet dat ze hem, gelijk sommige voorgaven, voor ik weet niet welk een aanstaanden Verlosser poogden te vleyen, maar in der daad, om te verzoeken, of hy, die een ygelijk vryheid van gewiffen gaf, mogelijk ook het Jodendom in Engeland zoude willen dulden. De *Besnedene* hadden tweemaal gehoor by hem, en bezagen de vermaarde boekzalen van Oxford en Kambrids, uit welke zy gaarne eenige oude handschiften geschachchert hadden, maar het besteken werk, en hunne geheele zending, had een quaden uitslag: want *Kromwel* in faamroovende schriften wegens zijne onderhandelingen met de Joden leelijk afgeschilderd, ontzeide hen alle hope van vryheid in Britanje, en verklaarde niet te zullen gedoogen, dat ze hunnen koophandel aldaar zouden voortzetten.

Hy wierd hier over andermaal met smaadschriften beklad, en men zag, zoo in Engeland, als elders, een scherp hekelboekje, onder den titel van *Kromwel, de Leeuw der stamme Juda*, 't welk hem nog bet tegen de voorhuidlooze verstoorde, vermits het niet alleen behelsde de oorzake van der Joden bezending, maar ook doorspekt was met zeer fijne en klemmende schertseryen, die den *Prosektor* te pronk zetteden.

Dit geschiedde, zoo als 't ons hier voorkomt, in den jare 1656, als wanneer *Vader Olivier* zig

zig ook met den oproer der Hugenooten te Nimes bemoeide, dien ik hier, na de zinnelijkheid van Leti beschreven, voorby ga.

Omtrent den zelven tijd maakte hy zijn zoon Henrik, een borst, pas drie en twintig jaren oud, onderkoning van Yerland, met een wedde van 20000 guinées. Ook liep 'er niet lang daar na een gerugt, alsof 'er ettelijke ponden buskruid onder een gewelf van des *Protektors* kapelle waren ontdekt, met een end brandende lont, dat zeer na aan het ontvlammen was, zoo als hy met eenige zijner vrienden daar geheimen raad hield. Terstond wierden vele, op betichting, in de boeyen gezer, en sommige van die ter galge gedoemd: maar men geloofde, zegt Leti, dat deze t'zamenzwering een vond van *Kromwel* zelf was, van welke hy zig bediende, om onder dien dekmantel zekere by hem verdagte personen aan kant te helpen.

Het goed onthaal, dat *Kromwels* gezant aan 't wereldkundige Hof van Louijs de XIV genoot, en het blijkelyk goed verstand, dat tusfen den *Protektor* en Mazarijn was, baarde uit eenig ongerust brein een steekschrift, getiteld *Europe, tussen twee moordenaren gekruist*: waar op meer andere schotschriften volgden, hoedanige den Vorsten en Grooten dezer aarde dikwils dieper in 't hart prikken als hun getaat uitwijst, byzonderlyk den zulken, die, niet slinx van oordeel zijnde, uit het stout bestaan der bittere pennen den aart van het veelhoofdig beest, den gemeenen man, of deszelfs opreuijers, afmeten. 't Is zeker, dat *Kromwel*, hoe fier hy ook was, van deze en gene weder-

waardigheden niet t'eenemaal ongevoelig is geweest: maar wel meest trof hem een hartespijt, als hy uit zijn schoonzoon Fleetwood hoorde, dat zijn borstbeeld, op een vierkante gedenkspits in de wijk der stad, daar zijn getrouwe lijfwagters de Roodde broërs huis hielden, opge-
regt, by nacht was omgeworpen, en aan stukken geslagen. Zijn huisvrouw heeft naderhand, na't zeggen van Leni, vertelt, dat hy menigmaalen uit zijn nagerust met ontroerenis opgevlogen plagt te roepen, *ik ben omhals! men vermoord my! nu ben ik bedorven!* enz.

Nog smartte hem de quade bejegening, die zijnen gezant *Richard Bradshaw* in Muskoviën overquam. Deze Ridder, met een gevolg van niet meer dan achtiën personen, afgevaardigd, had nauwelijks voet aan der Muskoviteren land gezet, en van zijn Czaarsche Majesteit wagt tot zijn veilige aankomst te hoofverzegt, of de Vorst liet hem weten, *dat de Muskovieten niet gewoon waren, gezanten van Koningsmoorders aan't Hof te ontfangen*: tessens beval hy zijn landvoogd, den Engelschman aanstonds schandelijker wijze uit zijne grenzen te drijven; en deze liet hem zonder uitstel van een deek schurken, luizevangers, en beulsknegten tot aan de uiterste plaats van't Muskovisch gebied te rugleiden. Wie verwondert zig, dat zulk een verongelijking den Protektor bijster speet? Hy bekende, dat geen smaadheid hem ooit zooveerdig geraakt had, dan deze, alleenlijk, om dat by daar over nimmer wraak konde nemen.

Na velerley onderhandeling met de Franschen, en vrugtlooze moeite der Spaansche
gc-

gezanten te Londen, beflaat *Kromwel*, uit Staatkundige inzigten, en zelf tegen den raad zijner beste vrienden, in 't jaar 1657 zig voor Frankrijk tegen Spanje te verklaren.

De Engelfche en Spanjaarden waren buiten hunne verwagting naauwelijks in oonlog geraakt, of de Portugezen, bewoerd dat *Kromwels* oorlogsvloot hun ook moogt gelden, kogten zijn vriendschap. Onderwijten had het Parlement, dat tegen het eind van Sprokkelmaand des gemelden jaars beroepen was, hem zoo veel gelds, als hy eifchte, toegestaan, en het *Protektionschap* erfelijk in zijn geflagt verklaard; hernieuwende met eenen de ontcrooning van *Karel de II*, en de wetten, by welke alle de nazaten uit *Stuarts* bloed voor eeuwig van het Engelfche, Schotfche, en Yerfche kroonrecht warden verftoken.

Vader *Olivier*, door zoo merkelyk een bewijs van toegenegenheid geftroekt, maakte zijn oudfte Zoon *Richard*, die dof van verftand was, en geene van zijn 's vaders zielsgeven bezat, Kancelier van de Hooge Rijksfchule te Oxford: op den aanvang van welke aanzienlyke bediening, waar meê voor dezen Hartogen en Paars van 't rijk voorzien warden, het Parlement aan *Richard* een veretring van 30000 guldens toeliede, behalven een jaarlyken inkomft van 20000 ponden fterlings; en de *Protektor* kreunde zig weinig, dat op zulk een ruim gemete mildheid een fcherprandig blaauw boekje voor den dag quam, onder het opfchrift van 's *Breeft met goud bedekt*.

Hy zond zednizend foldaten na Vlaanderen, om

om onder de Franschen tegen Spanje te dienen. De Ridder Renolds, die dezelve voerde, veroverde kort daar aan de Schans Mardijk, welke overwinning *Kromwel* troostte tegen het verlies van den Engelschen Admiraal *Blaak*, die met zijn vloot zegepralende over de Spanjaarden uit Afrika t'huis gekeerd in Oogst-maand 1657 binnen scheepsboord van ziekte was gestorven.

Christine van Zweden, Roomsgezind geworden, was nu van Roome te Parijs gekomen, en zworf van hof tot hof, mogelijk om haar hart lustig op te halen in versche en versche vermakelijkheden, die zy voor al in Vrankrijk vond. Van daar zond zy haren geheimschrijver, om *Kromwel* uit haren name te begroeten, hopende dat de *Protektor* haar zelf te Londen zou noodigen; dog die was haar en haren afgezant te leep, en betaalde woorden met woorden. De Historyschrijver *Leti* weet regeerkundige redenen op te baggeren van Christinaas begeerte om in Engeland te komen, en waarom *Kromwel* niet belust was, haar Zweedsche Majesteit binnen Londen te zien; dog of ze onfeilbaar zijn, dat late ik den kenners van de staatzaken dier tijden bevolen.

In Loumaand des jaars 1658 liet *Kromwel* het Parlement scheiden, en kennende het voor-nemen, dat de Fransche hadden om Duinkerken te belegeren, zond hy in aller yl twintig toegeruste oorlogschepen van Douvres tot Kalais, om de Spanjaards het ontzet van die stad ter zee te beletten, en dezelve van d'eene kant te benaauwen, terwijl ze van d'ander zijde te land bestormd wierd. Daarenboven liet hy zes

zes duizend Engelschen inschepen, die in Bloemaand aan land traden, om zig met de krijgsmagt van Turenne te vervoegen.

Den twintigsten van de gemelde maand quam Koning Louijs de XIV en zijn groote Rijks-Amptenaar Mazarijn in persoon voor Duinkerken, daar *Olivier* hen beiden met twee brieven van zijn eigen hand, en eenige schenkaadjes hoogstatelyk liet begroeten. De bringer en afgezant was *Milord Falkombridge*, verzeld met een sloop van hondert en vijftig personen, die rijkelyk van zijn Fransche Majesteit begiftigd weder te Londen quamen.

Van des Franschen Konings wegen was de Hartog van Krequi, namaals gezant aan Paus Alexander de VII, met nog grooter en weitscher gevolg na *Kromwel* afgevaardigd: ook had Mazarijn uit zijn naam byzonderlyk den Markgrave Mancini tot hem gezonden, en dus smeerden die vermogende persoonaadjes elkanderen voor dien tijd over en weêr honig omden mond; elk wilde uitmunten in pragt en kostelykheid, d'een van bezending, d'ander van onthaal, en geldquifting, terwijl de gemeene man, dat guichelspel met een vlies voor d'oogen aanzierende, niet magtig was de staatgeheimen te ontzwochtelen; want onder al dat wederzijdsch begroeten en onthalen poogde Mazarijn niets anders als *Kromwel* ten val te brengen.

Dit zevende boek loopt af met de overgave van Duinkerken aan de Franschen, en *Kromwels* herhaalde zorge voor de arme Waldenzen.

Eer dat we hem in het volgende laatste of

achste

46 *De Boekzaal van Europe*;
achtste boek zijn dagen zien eindigen, is het des
lezer noodig te weten, dat Duinkerken, op
dien zelve dag, als de Fransche Koning ze-
gepralende daar binnen trad, in handen van
Kromwel wierd gegeven; na welke verovering
hy wonderlijke groote dingen voornam, en om
wichtige reden een vast vreëverbond met den
Zweed sloot, blijkende uit een zekeren * hiet
ingelasten brief, den laatsten, dien hy heeft
geschreven, gedagteikent uit zijn Hof te West-
Munster den 26sten van Zomermaand 1658.

Hy had op 't eind van den voortgedenen jare
eenige uitheemsche paarden, die aan hem ver-
eerd waren, d'een voor, d'ander na, bereden,
dog teffens het ongeluk, van een derzelve zoo
wild te bevinden, dat het hem met een zwaren
zet uit den zadel wierp, in der voegen dat hy
van den val in zwijm ter aarde bleef leggen.
Hy bequam na een klein poos, en vond zig uit-
terlijk onbezeerd, maar van dien tijd af plaag-
de hem een groote vleesbeul, de brekende steen,
meer dan hy ooit te voren gevoeld had.

* Was de vijf en twintigste dag van Hooi-
maand des gemelden jaars 1658, als hem die
smartelijke quaal der blaze zoo vervaarlijk aant-
taste, dat hy zig van twee zijner beste vrienden,
spitsbroeders uit den rooden bende moest laten
vast houden. Dit duerde drie dagen lang, en
men hield de poorten van 't Hof gesloten, op
dat zijn gekerm van buiten niet zoude gehoord
worden. Hy voelde, na drie dagen, nauwe-
lijks wat lichtenisse, of gaf weder openbaar ge-
hoor, en toonde hem zelve fris, beveleide,
dat

dat men alle middelen, dog zeer bedektelijk, tot zijn verdere herstelling zou vervaardigen.

Zijn aanhangelingen, om hem bet aan te moedigen, lieten toen ter tijd een gedenkpenning slaan, thans nog te vinden, op welke aan d'eene zijde zijn gelauwrierd borstbeeld in 't harnas stond, met het randschrift OLIVAR. D. G. R. P. ANG. SCO. HIBERNIÆ PROTECTOR [*Olivier, door Gods genade Beschermmer van het Gemeenebest van Engeland, Schotland, en Yerland.*] aan d'ander zijde een weide met vee, en in 't midden van die een groote Olijvenboom, met twee kleine daar nevens, en het byschrijf NON DEFICIENT OLIVA. SEP. 1658. [*daar zullen geen Oliviers ontbreken. Herfstmaand 1658*] willende, quansuis met een zinspeling op de woorden van Olijven en Oliviers, daar mede beduiden, dat, zoo wanneer de oude Olivier quam te ontvallen, zijne twee Zonen nog overig waren.

Het laatste bedrijf, dat de Protektor openbaarlijk op het Londensch tooneel speelde, was de wapenschouwing, die hy over het regiment zijner allergetrouwste Roodebroërs deed, zelf wanneer hem nu doodelijke nepen aanquamten.

Hy deed alles, wat hy ooit geleerd had, om een bly wezen voor 't oog zijner dappere krijgszielen te toonen, maar 't viel hem te lastig, de laatste mannen-gelederen te zien voorby trekken; hy ging na zijn karó's, ontveinsde zijn leed, en beval een zijner neven, Desborow, de rest af te doen.

't Huis in 't bed gebragt, den 25sten van Oogstmaand, en voelende zijn verzwarende lijfs-

lijfskrankte, bezweek hem echter de moed niet. Hy beriep den Raad van Staat voor zijn bed, en gaf zijne Amptenaren zoo vele welbedagte proeven van zorg voor den algemeenen welstand, dat zy't hun zelve ontgaven of hy wel ziek was. Onverbeterlijke streek (waaragtig!) van iemand, die zelf op zijn uiterste wil gevreesd werden! Streek, die hem tot op't gypen toe ontzachelijk maakte. Want de geoeffendste krijgshoofden, en Raden, verbaasd over zijn grooten moed, daar hy te bed lag, en kennende de konstenaryen van zijn vernuft, beeldden hun zelve in, dat dit pijn-werk zonder koorts een enkele looze vond van den doortrapten *Protektor* was, om eens af te zien, hoe zy zig ingeval van zijn doodsgevaar zouden gedragen; en elk van hen, zonder te laten blijken hoe hem de pols sloeg, deed alle teekenen van gewoonen eerbied.

Maar snooder streek was de volgende, zoo men op het verhaal van Leti kan staat maken.

Als hy vijf dagen het krankbedde had gehouden, en middelerwijlen zijn quaal vermeerderd wierd, door 't gebrek van waterlozing, gaf een vertrouwd Arts hem te verstaan, dat zijn levenstijd kort was. Hy bedankte den Geneesheer, en beval alle die in de kamer waren, dat ze hem een poos alleen met God wilden laten. Na een korte wijl, wanneer dat werk van godsvrugt volbragt was, riep hy zijn vrienden wederom binnen, en sprak tot hen met een zeer bezadigden toon, als of hy een hemelsche inblazing had genoten, op deze wijze; *vreesst voor my niet, God heeft my duidelyk geopenbaart, dat*
deze

deze ziekte mijn sterfziekte niet zal zijn. Hy zal my nog eenige jaren levens schenken, omme de groote zaken, waar toe ik (hoewel gansch onwaardig) van hem geschikt ben, te volvoeren. Daar meê stapten alle de omstanders blymoedig ter kamer uit, behalven den Arts, die ten hoogsten verwonderd bleef staan, en den zieken voorhield, hoe hy zoo konde spreken, daar het toefcheen, dat hy nu geen vier en twintig ueren langer zoude leven?

Kromwel, hem gebiedende wat nader te komen, zeide stillerjes tot hem; Gy zijt my een al te goede vriend, dan dat ik voor u zoude verbergen, waarom ik terstond zoo hebbe gesproken. 'k Hebbe met die voorzegging niets gewaagd: want zoo ik haast sterve, zoo zal dit reeds uitgegane gerugt mijner geneezinge de quaadaardigen in vrees houden, ten minsten zoo lang, tot dat mijn huisgezin tijd hebbe, om zig tegen eenigen aanstaanden storm te beveiligen. Daarentegen, indien ik weder op de been kome (want gy luiden, Artzen, zijt niet onfeilbaar) geheel Engeland zal my voor een Godsgezant erkennen, en dan kan ik met haar omspringen, zoo 't my lust.

Hachchelijk is 't, of men deze historie voor waarheid mag te boek slaan, om dat de Heer Leti zelf daar over eenigzins bedut schijnt, hoewel hy wigtige getuigenissen aanhaalt. Wy zullen het daar by laten.

Den eersten van Herfstmaand waren zijne lijfskrachten niet alleen door de gemelde qualen, maar ook door toegevalle koortsen merkelyk afgegaan. Zijn huisvrouw, ziende dezen slegten staat, wilde vijf andere geneesmeesters by

haar man ontbieden, dog hy verbood het ernstiglijk, zeggende, *indien God besloten heeft mijn leven te verlengen, zoo hebbe ik aan eenen Arts genoeg; om my goede hulpmiddelen voor te schrijven; dog is het zijn believen, dat ik hem rekenschap van mijn doen kome geven, zoo kunnen alle de Artsen van de wereld my niets baten.*

't Quam nu zoo verre, dat men het gerugt zijner krankte niet langer konde smoren: derhalven liet *Olivier* zig bewegen, dat men voor hem openbare gebeden zoude storten, dog met scherp beding, van zijn quale zoo ligt voor den volke af te meten, als immers doenlijk was.

Op den zelve dag liet de Overheid en Raad van Londen een gebod uitgaan, dat men daags daar aan een Vast en Bededag zou houden, om God te smeeken, dat het Hem geliefde, zijn Hoogheid *Olivier*, met zware smarten van de steen beladen, wederom in zijn vorige gezondheid te herstellen, en dat een ygelijk zig met vasten zou hebben te vernederen, om voor het leven van den Protektor, dat het gemeen zoo kostelijk was, des te vieriger de gebeden te ondersteunen.

Een wis kenteiken van 's volks genegenheid tot hem was de ontelbare menigte der generadien volgenden dag kerkwaarts gingen, om de goddelijke goedheid over hem af te bidden. Hy zelf was ondertussen onophoudelijk met twee Predikanten in godsdienstige oeffeningen bezig. Als zijn vrouw, en naastbestaande hem baden, om het belang van zijn huisgezin te willen denken, gaf hy tot bescheid, *dat dat belang zig zelven wel zoude schikken, want dat de*
din-

dingen van Staat baren loop hadden. Des morgens omtrent tien uren deed hy aelve, in tegenwoordigheid zijner vrienden, een lang gebed, dat opgeschreven, en met sommige omstandigheden van zijn ziekte daar na gedrukt is. Men leeft daar in onder andere redenen deze woorden; **HEERE**, wilt dog niet verlaten dit volk, het welke Gy door uwe barmhartigheid van de dwingelandy der Alleenheerschers verlost hebt. Het zal, zonder twiffel verlaten zijn, **HEERE**, ten zy Gy nog eenige jaren tot mynen levensloop byzet, op dat ik mag volbrengen dat groote werk, van my onworpen, en waar in ik niets zoo zonderling beooge hebbe, als uw eere, en de voortzetting van de hervorming uwer kerke.

Zijnen eigen en zijnes zusters kinderen, voor hem gebragt zijnde, op dat hy die zoude zegenen, gaf hy geen andere les, als, *zijt voorzigtig, en gehoorzaam.*

Des nagts tusschen den eersten en tweeden der gezeyde maand ruste hy drie achter een volgende uren, dat hem in ettelijke dagen niet gebeurd was, 't welk een zeker Predikant bewoog te zeggen, dat het gebed des volks krygt begon te doen; maar op den dag liep alle hope van welstand te rug. Hy gevoelde dit niet dan al te duidelyk, en vroeg den Arts, wat hy nu van 't werk oordeelde? *mijn Heere*, sprak de man, *daar is geen oly meer in de lampe, die Kerk en staat zoo wel verligt heeft.* Met kloeken stemme hervattede Kromwel, *En wanneer denkt gy dat ze zal uitgaan?* waar op de Doktor geantwoord hebbende, *Ten langste na twee dagen, dezen dag daar onder gerekend, liet de veege Olivier zig*

52 *De Bookzaal van Europe,*
nog eens hooren; 't is dan tijd, dat ik geheel en al op mijn gewisse, en op het belang van Staat denke.

De herhaalde smeekingen zijner huisvrouw, en kinderen, deden hem geen andere uitspraak doen, als, *God zelf zal, na mijn dood, voor de mijne zorgen.*

Den derden van Herfstmaand liet hy des morgens voor acht uren een aanzienlijk gezelschap van meer als twintig raadsheeren, en ruim eens zoo veel krijgsbevelhebbers voor zijn sterfbed naderen, vermaande hen met bewegelijke taal tot het volharden in kunnen yver voor 't gemeene beste, en stelde hen voor oogen, hoe noodig het was, eenen anderen *Protektor*, by zijn aflijvigheid, te verkiesen, zonder dat ze in 't minste acht behoefden te nemen op het besluit van die waardigheid, in zijn geslagt te behouden; rond uit daar byvoegende, dat hy vreesde voor de onbequaamheid van zijn zoon, dewijl den Staat van nooden had een man van groote ervarenheid, moed, beleid, en vernuft, omme de gelegde gronden der regering in de drie Rijken staande te houden.

Als *Fleetwood*, zijn 's *Schoonzoons* Broeder, uit aller naam, en nagedane opzameling van stemmen, hem bad, *zulk een tot zijn navolger te willen noemen, dien hy den waardigsten oordeelde*, met belofte, dat zy eendragtiglijk zijn wille zouden achtervolgen, bedankte hy haar voor de opgedragen eer, en wilde liever sterven in een algemeene vriendschap, dan dezelve op zijn uiterste verliezen, met den eenen boven den anderen te verheffen. *Hy was verzekerd*, zeide hy

hy eindelijk, dat 'er in Engeland brave en bequame mannen genoeg waren, om zoo zwaar een bediening waar te nemen. Hy liet hen zonen, Schoonzonen, en Schoonbroeders na: maar zijn bede was, dat men dog geen opzigt op hem wilde nemen, in een zake van zoo groot een gewigt, waar omtrent men verplicht was, een goed geweten, en waartagtingen yver voor den Vaderlande plaats te geven: wesbalven hy henluiden aanmaande, dat zy op hun knien voor God wilden nedervallen, om Zijn bestier tot het verkiezen van een man na Zijn hart af te bidden.

Na 't eindigen van deze woorden stak hy zijn hand van 't bedde af, dien de gansche vergadering niet slegts aanraakte, maar een voor een met gevoelige reederheid, en ongeveinsde bezooning van hartelijken eerbied, kuste.

Als de Heeren vertrokken waren, trad zijn vrouw binnen, en begon hem weder haren Zone Richard, en deszelfs belang te erinneren, als of hy dat te luttel behartigt had; maar hy antwoorde zaftzinniglijk, *mijn lieve Vrouw, in den jegenwoordigen staat is mijn tong niets anders als een werktuig, om te uiten het gene my God in 't hart geeft.*

Deze zijn de laatste redenen van den Protektor met zijn vrienden geweest. Hy verzogt, den overigen korten poos zijn 's levens in 't byzijn van geene andere dan de twee Predikanten, en zijne huisvrouw, te mogen besteden, om in stilte tot God te kunnen spreken, en storf in haar armen den zelveu derden dag van Herfitmaand 1658 met de woorden in zijn mond, *mijn God! mijn God! ontfang uwen dienaar, in*

zulk een alleredelste gerustheid van lichaam en gemoed, als waar mede eenig mensch ooit den geest gaf.

Alzoo storf de beruchte OLIVIER KROMWEL, in de glorie van Britanjes Schermheer, die de Kroon van drie Rijken geweigerd had; een speeltuig der nature, in het vertoonen van verscheide persoonaadjes op het tooneel van Engeland; met een woord de allerfierste verbreker van de Engelsche alleenheersing in zijn tijd, en de moedigste viand van Stuards huis.

Verder lust het my niet, zijn lof en laster op te halen: de lezer kan die beide in de bladen van *Leti* nazoeken, alwaar hy een *Vorst zonder deugd*, en een *Tyran zonder gebreken* genoemd word: daar worden ook zijn Italiaansche en andere spreekwoorden, die *Kromwel*, na 't zeggen van dien schrijver, dikwils in den mond had, aangehaald.

Het lijk van den *Protektor* wierd met zoo veel Hoogstatelijke pragt, en onder zulk een ongehooffelijken toeloop van volk, ter aarde besteld, als nooit in eenigen uitvaart voor hem gezien was; en waar van men rekening kan maken uit de onkosten der begraaffnisse, die * zes en tachtig duizend guinées beliepen.

Richard Kromwel, volgens het Parlementsbesluit, na zijn 's Vaders dood, *Protektor* verklaard, was niet magtig hem zelve in dien stand te houden. De historie van dien tijd leert ons, dat hy voor de herstelling van den gevlugten Karel de II (naderhand een geslage viand der Hollan-

landers, die hem met alle minnelijkheid onthaalt hadden) willig van zijn nieuwlijks verkregen eeraamt afstand deed, te vreden met een wedde van 30000 ponden sterlings, en behoudende nog het gene, dat hy voor zijn Protektorschap had getrokken. Zijn broeder Hendrik bleef ook niet lang Onderkoning van Yerland, en wierd begiftigt met een wedde van 5000 ponden sterling: zy schikten hun zelve van dien tijd af tot een stil leven.

Maar zoo haast als Karel de II, door zijn begunstigers tot de Britsche kroon herrbepen, zijn intrée te Londen gedaan had, zag men wel haast een anderen stand van zaken, in 't geestelijk, en wereldlijk.

't Is waar, daar wierd een algemeene vergeving en vergeving voor den volke afgekondigd, maar met uitsluiting van de regters, die Karel den I gedoemd hadden: deze wierden, zoo vele als 'er gekregen wierden, gehangen en gevierendeelt. *Kromwels* geheugenisse wierd eerloos verklaard, zijn * lichaam uit het graf gerukt, van beuls handen onder de galg verbrand, en zijn asche in de wind gestrooid. Zijn huisgezin bleef arm, zijn vrouw trouwde daar na een Prediker op een dorp † (andere zeggen, dat ze met een goeden beuit na Hamburg trok) en zijne kinderen, in de algemeene vergetinge be-

D 4

gre-

* *Sommige ontkennen dit, zeggende, dat die mishandeling aan eenig ander lijk, dat het zijne verbeeldde, gepleegt is.*

† *Men zie Kromwels leven, verhaalt door den Abt van Ragnenes.*

56 *De Boekzaal van Europe,*
grepen, mogten nimmer binnen Londen ver-
schijnen.

BYVOEGSEL.

Alzoo my de Historie van Kromwels leven en
bedrijf uit verscheide schriften, waar onder dit
van den Heere Leti nu 't voornaamste is, in
versche geheugenisse legt, wil ik nog niet ge-
heel verwerpen mijn voornemen, van het zelve
na mijn zinnelijkheid (dat is, na de naaste waar-
heid, en, behoudens mijn schikking) met zoo
veel meer omstandigheden, als welke in mijne
tien uittreksels niet konden geplaatst werden,
eens in een rond Hollandschen stijl op koten te
zetten. Ik hebbe slegts mijne nader Aantee-
keningen, en het verhandelde werk na te zien.

Een dichtluim doet dit volgende uit mijn pen
vallen.

H A C H C H E L I J K E V O R S T E N - S T A A T .

—— Tolluntur in altum,
Ut lapsu graviore ruant. ——

W *At is by een ellendig dier,
Die tot der Volkeren bestier
Van rijken en van landen
Het roer heeft in zijn banden!*

Hoe

Hoe wijs, hoe kloek, hoe groot, hoe braaf,
 Hy is niets anders als een slaaf,
 Vol zorg tot in 't gebeente,
 Een zwieptol der gemeente:

Bemind, gebaat, gevloekt, gevreesd,
 Een brugge van 't veelhoofdig beest,
 Wanneer het valt aan 't stooten,
 En kroonen trapt met pooten.

Een scherpe geessel in Gods hand,
 Die, stomp geslagen, word verbrand;
 Een pop, die zig laat bullen
 Met overlaf van prullen.

Een onvermoeide jager van
 Het geen by zelden vangen kan:
 Die schoon by na zijn lust leeft,
 By dag by nacht geen rust heeft.

De domste Paap of Kloosterbroër
 Zet hem zijn staat in rep en roer;
 En raakt by eens aan 't zakken,
 Elk komt 'er quaad toe smakken.

Nooit vry van lagen, vroeg of laat,
 't Zy daar by legt, of gaat, of staat,
 Moet hy zijn dierbaar leven
 Zijn dienaars overgeven.

Of leeft hy lang; zijn broër, zijn zoon,
 Zijn erfgenaam jooke na de kroon,
 En doet hem grijs van baaren
 Met anxt ten grave varen.

Nu op den troon gelijk een God,
 Straks als een moorder op 't schâvor;
 Terwijl hy d'eerste bloot staat,
 Als d'algemeene nood gaat.

Wie, schoon zoo arm als Diogeen,
 Bleef lieft niet met zijn staat te vreen,
 En reuilde met geen ander,
 Al was 't zelf Alexander?

Is dat een 's Vorsten hoogste goed,
 Dat by zijn 's harten zin voldoet,
 Zoo houde ik voor een Koning,
 Al heeft hy hof nog woning,

Die met zijn kleintje vergensegd
 Zijn tering na zijn nering voegt,
 En met des werelds zotten
 Weet smakelyk te spotten:

Die vroom en vrolijk van verstand
 De zorgen uit zijn kamer bant,
 En vijs van huichelaren
 Dat snood gebroed laat varen;

En zoekt zijn wellust in 't genot
 Der Waarheid, 't allerbeste lot,
 Gezogt van haar beminden:
 Gelukkig, die 't kan vinden.

Nu hebbe ik hier niets meer by te voegen, als
 dat mijn tien geschrevente uittreksels, die het
 kort begrip van OLIVIER KROMWEL be-
 hel-

helzen, op dezen rang in de Boekzaal zijn te vinden.

Twee in de Maanden January en February 1695.

Een in Maart en April.

Een in Mey en Juny.

Een in Julius en Augustus.

Een in September en October.

Een in November en December.

Een in Maart en April. 1696.

Een in Mey en Juny.

Een in Julius en Augustus.

IV. H O O F D D E E L.

De l'Incredulité, ou l'on examine les motifs & les raisons generales, qui portent les Incrédules a rejeter la Religion Chretienne. Avec deux lettres, ou l'on en prouve directement la verité par Jean le Clerc.

Dat is,

Een verhandeling van het Ongeloof, waar inne onderzocht worden de oorzaken en algemeene redenen, die de Ongeloovige bewegen tot het verwerpen van den Christelijken Godsdienst. Met twee brieven, die regelrecht de waarheid bewijzen, door Joan de Klerk. Te Amsterdam by Henrik Wetstein 1696. in 8. 25 bladen.

Een

EEn groot Dichter noemt ons Christelijk geloof een * groote verrekijker, voor welke de wereld te klein valt, en die door al het onzienlijk heen ziet. Maar 't mag elk een niet gebeuren, door deze kijkglazen zijn heil te beschouwen.

Sedert dat in Europe het heidendom gedempt is, en de Christen godsdienst d'overhand heeft behouden, zijn d'er de ongeloofige Joden en Mahometanen nog gebleven, en, behalven die twee, nog een derde soort van ongeloofige, die de waangevoelens der Joodsche en Turksche meesters, zoo wel als wy, valsch achten, maar die ook teffens aan de waarheid van den Christelijken godsdienst twijfelen.

Vermaarde mannen, onder welke Huig de Groot by uitnemendheid uitblinkt, beweerde de waarheid van Christus leere tegen Ongodisten, Joden, en Mahometanen; maar de Heer Klerk stelt zig hier schrap tegen zulke, die, uiterlijk zig als Christenen dragende, hunne gedagten voor de wereld ontveinzen, dog by vrienden, en ter plaatse, daar ze hun hart vry uit mogen spreken, bekennen, niet te gelooven, dat de Christelijke godsdienst de waaragtige is. Zulke zijn my in mijn leven meer als eens voorgekomen: het quaadste dat ik hen wensche, is, dat God hen wil te regt brengen.

't Is wel waar, dat Heidenen, Joden, en Turken dikwils het zelve gebrek hebben, dat de laatstgezeide ongeloofige heeft ingenomen, maar dewijl het vrugteloos is, menschen te weder-

* Zie *J. Vollenhovens kruistriomf.*

derspreken , die de boeken der Christenen nooit lezen , en byna geen reden willen verstaan ; word des Schrijvers arbeid alleen ten besten gegeven voor ongeloovige , welke men in 't Christendom vind.

Nog zijn 'er , behalven die ongeloovige , onder de Christenen veel meer menschen , die men maar ten halven ongeloovig mag noemen ; menschen , die in 't gemeen wel zeggen , dat het Euangely waaragtig is , maar daar inne gaarne alleen zagen het gene dat tegen hun aart , zin , en hebbelijkheid niet strijd , want dat daar tegen strijd schijnt hun geen Euangelische leering. Zoodanige willen een gedeelte van 't Euangely verwerpen , en zijn gevolgelijk slegte ongeloovige Christenen ; om dat Christus ons verbied , de helft van ons hart aan Hem , en de helft aan de wereld te geven. Ja dat is alzoo snoed , als het geheele Euangely verzaken.

Zie daar dan *ongeloovige* , die den ganschen Christelijken godsdienst verwerpen , en *halfongeloovige* , zoo aanstonds beschreven. De Heer Klerk gaat deze twee soorten van onregtzinnige menschen overtuigen , bewijzende tegen de eerste , *dat de gesteldheid , in welke een mensch zig bevind , geen regel van Valsheid of Waarheid kan zijn ;* tegen de tweede , *dat zy hun zelven grootelyks bedriegen , wanneer ze uit het Euangely alleen aannemen dat hun wel aanstaat , en dienstig is.*

Hy toont , dat het gebrek der menschen , in 't Ware van 't Valsche te onderscheiden , daar van daan komt , om dat hun oordeel over de meeste zaken afhangt van de gesteldheden , die

die zy hebben aangenomen, en die zy niet als door het aannemen van andere gesteldheden wederom kunnen afleggen. Dit is zoo ligt niet te doen; en in het stuk van Godsdienst gaat het niet anders toe. Iemand, die den Christelijken Godsdienst verwerpt, vind dezelve geheel strijdig tegen zijne gesteldheden, 't zy op wat wijze hy daar aan geraakt is. Ik ben een al te eerlijk man, denkt hy, dan dat men my voor een verdorveling houde; en zoodanig een moet ik zijn, zoo de Christen-godsdienst waaragtig is: daarom is ze valsch, en ik zal ze nooit gelooven.

By aldien zulk een verzekerd was, dat de gesteldheid, in welke hy zig bevond, niet anders als goed en redelijk moet zijn; dat 's te zeggen, indien hem duidelyk bleek, dat hy zoodanig was als hy moest zijn, en dat hy niet konde verbeterd werden; dan mogt hy met regt besluiten, dat een leerstuk, strijdende tegen den staat, in welke hy zig bevind, valsch is. Maar hier in is 't grootste deel der menschen door al te veel waan betoovert, en oordeelt van 't Waar en Valsch, zonder verder onderzoek, alleen in den staat waar in het is. De ongeloofige, die den Christen godsdienst verwerpen, om dat ze tegen hunne harstogten strijd, indien zy klare en duidelyke redenen hadden om te gelooven, dat die driften wetelyk waren, zouden gelijk hebben; maar in tegendeel, als men hen klaarlijk aanwys, dat hunne driften verfoeijelyk, en tegen het ligt der enkele reden strijdig zijn, dan is haar ongelooft berispens waardig.

De

De Heer Klerk stelt dit voor een hoofdfout in de meeste ongeloovige, en vermaant hen, dat zy by hun zelve eens onderzoeken, of de beginfelen, die hen aanleiding geven om den Christelijken godsdienst voor valsch te houden, daar niet op t'huis komen.

Om dat de Zedeleere van Christus dwars tegen de gebreken, die de Reden doemt, gekant is; moet iemand, die dezelve verwerpt, noodzakelijk aan een van die gebreken vast zijn: want hoe zoude hy iets, dat volkomenlijk met de Reden overeen komt, voor valsch aanzien, indien hy niet was in een gesteldheid, die ook tegen dezelve Reden strijdig is?

Langs dezen draad word bewezen, dat de Euangelische leere, bestaande in *matiglijk, rechtvaardiglijk, en godvrugtiglijk te leven* enz, van de ongeloovige niet zoude verworpen werden, zoo wanneer ze niet waren in een gesteldheid van leven, die met dezelve niet overeen komt; en dit word met menigvuldige voorbeelden en drangredenen gesterkt: waar mede het eerste der zes hoofdstukken van 't eerste deel ten einde loopt.

Uit het *zwaerde* leeren we, dat mogelijk de gewone hoovaardy en laatdunkenheid der menschen tot het verwerpen van de Euangelische waarheden, zonder onderzoek, meer doet als de gemeene man weet. Deze fout, in 't Euangely zoo zeer gedoemd, is zekerlijk den ongeloo- vigen voor al eigen. Ze meinen alleen wijs te zijn, en de Nederigheid, die groote Deugd, die zig boven anderen niet verheft, maar elk een

64 *De Boekzaal van Europe*,
 een alle redelijke vergenoeging geeft, is verre
 van hen verbannen. Zy wanen, dat de gron-
 den der Christenen te plat, en (op dat ik zoo
 spreke) te simpel zijn. Zoo meenden de Epi-
 kuristen, dat de andere Wijsgeren maar een
 deel dwazen waren; en met hunne gedagten
 streefden ze alleen op het vaste pad der wijs-
 heid, daar ze ondertuffen met ongerijmde stel-
 lingen toonden, dwazer als't wuft gemeen te
 zijn: daarom roept de Epikurische digter Lu-
 krees,

———— *Nil dulcius est, bene quam munita
 tenere*

*Edita doctrina Sapientum templa serena :
 Despicere unde queas alios, passimque videre
 Errare, atque viam palantes quaerere vita.*

Beduidende.

*Daar is niets zoeters, als te streven
 Ter Wijsheids tempel, hoog verheven,
 En daar van daan het wuft gemeen
 Te zien gaan doten hier beneen,
 En sukkelen, gelijk de blinden,
 Om 't rechte levens-pad te vinden.*

Zoo men een Joodsch meester, die zig inbeeld-
 de van Priesterlijken stamme te zijn, in de
 Wet van Mozes wel bedreven, en fix in 't ver-
 klaren van de overleveringen, die de Joden ten
 tijde der Apostelen hebben aangenomen, eens
 zag aangesproken van een gemeen persoon,
 die hem begon te zeggen, dat het gros van
 die overleveringen, daar hy zoo veel werk van
 maakte, regelregt tegen den zin der Wet stre-
 den

den, en beuzelachtig waren; wat zoude die besnedene Rabbi niet een paar bliken opzetten, en den tegen spreker hoovaardiglijk zijn rug toe keeren!

Laat men zig eens een Epikurisch flozoof verbeelden, die, sijn van vernuft, door spreken en schrijven een grooten naam verkregen heeft, by voorbeeld een Luciaan, die het bedrog van den heidenschen godsdienst afgekeken hebbende, zeer aardiglijk gespot heeft, en tefsens alle andere Godsdiensten, zonder onderzoek, op eene kam geschoren: Zoo d'een of d'ander zedig mensch hem eens voorhield, dat het gevoelen der Epikuristen het ongerijmste van allen was, en dat 'er vreeze voor de Godheid behoorde te zijn; zoude hy niet beginnen te schimpen, en al wat de zedige man praatte met gekscheren besluiten?

't Gaat met de ongelooovige, die den Christen-godsdienst bestrijden, ook zoo. Zy polffen de stoffe van het geschil met geen vereiste zorg, nogte zonder een hoovaardige waanwijsheid, tegen welke onze Schrijver zig wapent; besluitende dat zulk een drift, als de hoovaardy is, geen-zins kan dienen tot ontdekkinge der waarheid.

In het *derde hoofddeel* wijst hy aan, dat de gezeyde ongelooovige dikwils los gegronde vooroordeelen als klare beginsfelkundigheden stellen, volgens welke zy ligtvaardiglijk van den ganschen Christelijken godsdienst een besluit maken. Hier zal de lézer kunnen zien, dat het tegen Gods goedheid niet strijd, Hem aan zeker volk meer te openbaren dan aan een ander.

Die zonder Wet zondigen, zullen zonder Wet ver-

gaan; en die onder de Wet zullen misdään hebben; zullen door de Wet geoordeelt worden. De Ongeloo- vige wilden wel, dat God het menschedom, in plaats van met wetten, wiskonstiglijk bestierd had; maar wy kunnen geen reden van Gods willekeur geven: de Goddelijke wetten zijn geschikt na de natuer van den mensch.

Zijn d'er Ongeloo- vige, die qualijk redeneren, daar zijn ook alleenlijk ongeloo- vige, om dat ze geen reden verstaan, hoedanige ons in het vierde hoofddeel voorkomen. Men behoeft dat soort onder Heidenen, Joden, en Turken niet te gaan zoeken, daar dikwils d'eene blinde den anderen leid: zulke zijn ook onder de Christenen, die niet slechts door een tegenheid, maar door botheid de leering van het Eu- an- gely verwerpen, niet konnende begrijpen de redenen, op welke die steunt; neemt eens menschen, die tot den koophandel, of eenig handwerk, en bediening van jongs af aan ge- schikt zijn, krijgsluiden, en zulk een volk als Festus, die geen geduld had, om Paulus langer te hooren, en hem voor onzinnig schold, daar hy te voren gezonde reden uit hem verstond. Had de Kruisgezant een vertoog gemaakt, om hem de zakken te konnen vullen, of geldmidde- len uit zijn landvoogdy te konnen baggeren, zonder twijfel zoude Festus zijn zeggen wel gevat hebben; maar toen de man van zaken sprak, die geen gemeenschap met zijn voorne- men of begeerte hadden; was 't hem te veel, dat hy langer toelusterde.

Dikwils is ook de nalatigheid (dit vinden we in het vijfde hoofddeel uitgepluift) omtrent het

QA-

onderzoek der waarheid, een oorzaak van ongelooft. Laat ons de Joden tot een bewijs nemen, die, wanneer de Leere van Christus en zijne leerlingen doorbrak, zig daar aan niet lieten gelegen leggen, mishandelende alleen de voortplanters, zonder regtschappen onderzoek. Merkelyke voorbeelden van die onagtzaamheid, en verontwaardiging zien we in de twee Joden Filo, en Jozefus, beide in de Apostel-tijden geleefd hebbende, dog die den Christelijken Godsdienst niet eens in hunne schriften hebben willen aanroeren, schoon ze daar toe duizend gelegentheden hadden: want wat belangt de plaats in Jozefus, die van Christus meld, het is zeer waarschijnlijk, dat 'er die van eenig Christen is ingelapt. Dog van dezelfde hebbe ik meermalen elders gesproken.

Tegen de leuiheid, die velen in onkunde, twijffelingen en ongelooft houd, schrijft de Hr. Klerk in het *zesde hoofddeel*. Hy toont, dat de gene, die vernuft en oordeel genoeg hebben, om de bewijzen van het Christendom na te vorschen, indien zy maar hun zelve daar toe wilden begeven, niet zelden in een verachtelyke leuiheid vervallen; als of 'er niets was, dat kunnen aandagt verdiende: menschen, die door die geestelyke leuiheid groot gevaar loopen van een eeuwig onheil. Hoe ligt kunnen zy dat groote werk van den godsdienst eens onderzoeken? Worden zy niet overredent, wat schade lijden ze? daarentegen zoo de zaak waaragtig is, wie kan rampzaliger zijn, als zulk een trage, die hem zelve in een eeuwig verderflaat storten, om niet te willen kennen de middelen,

waar door hy kan behouden werden ?

Hier eindigt hy het eerste deel, en hebbende, zijn 's erachtens, aangewezen de beweegredenen, die, uit de innerlijke gesteldheid der ongelooovige gesproten, hen aanzetten tot het verwerpen van den Christelijken godsdienst, gaat hy in het *tweede deel* voort tot het beschrijven van zulke oorzaken, die den ongelooovigen voorkomen uit voorwerpen, waar door ze vervoerd worden om aan de Christelijke leere of te twijffelen, of die geheelijk te verwerpen.

DIT TWEDE DEEL vervat zeven hoofddeelen, in welke de Schrijver, gelijk hy voor af getoond heeft, dat de ongelooovige in een quade gesteltenisse zijn, die hen den Christelijken godsdienst doet verwerpen, alzo nu gaarne wil bekennen, dat 'er vele zaken zijn, die hen, hoewel deswegen onschuldig, in die quade gesteltenisse versterken.

Wel is waar, dat ze qualijk doen, die de Waarheid laten varen, 't zy om wat oorzake; maar die daar toe aanleiding geven zijn immers zoo ergerlijk. Dog hier nevens moet men dit letten; hoewel men den ongelooovigen toestaat, dat zeer vele, die 't geloof in Christus belijden, in een menigte van zaken mank gaan, echter volgt daar uit geenzins, dat de Christelijke Godsdienst valsch is, of dat men den stichter van dezelve mag te last leggen de fouten, in zwang gaande onder zoodanige, die voor hunne leerlingen willen deurgaan.

Is 'er wel een oorzake, die 't ongelooft sterk maakt, grooter, als dat ontallijke menschen niet door het Ligt en door de Reden Christenen zijn,

zijn, maar alleen door geboorte en ligtgeloovigheid? waren ze in Aziën geboren, ze zouden Afgodendienaars of Mahometanen zijn, en aldaar zoo stijf gezet blijven op de leere der Afgodspapen, of Mahomets grolwet, als ze in Europe den Christen-godsdienst omhelzen. Deze, misleid door het gezag der gener, die hen verdigtsels voor waarheden op den mouw spelen, geven hunne *ligtgeloovigheid* den naam van *Geloof*, met welk geloof de ongeloofige den spot drijven; gelijk de Heidenen eertijds den godsdienst der Christenen beschimpten, om dat zy hen hoorden zeggen, * *dat men om zalig te werden slegts te gelooven had.* Maar zy verstonden dat gezeg niet, of liever, zy verstonden het qualijk, en namen het zoo op, *dat men die leere slegts moest omhelzen, zonder te weten, waarom, en dat al wie dezelve zoo aannam, zoude zalig werden.* Hadden ze zulke leeringen gehoord, hunne bespotting was niet zonder grond geweest; want zoo te spreken, is den Godsdienst vermengen met allerley bedrog, dat alleen op des volks ligtgeloovigheid steunt.

Maar valsch is het, dat de Christen-godsdienst slegts vereischt, dat men die zonder onderzoek aanneemt, of dat ze op een blind geloof steunt. Ja het is ook valsch, dat de gene, die dezelve op zulk een wijze aannemen, voor regtgeloovige Christenen mogen gehouden werden.

Christus quam met de mogentheid van wonderdaden te bedrijven, in welke hy, naar luid der Euangelien, alle de voorgaande Profeten verre overtrof; en uit zijne woorden by Jo-

hannes blijkt, dat Hy, als insteller van den Christelijken Godsdienst, geenzins gewilt heeft, dat men hem op zijn enkel zeggen moest gelooven. Zoo hebben de Apostelen ook hunnen Meester nagevolgt, radende *de geesten te beproeven, of ze uit God zijn*, enz. Alle 't welke hier uitvoeriglijk word behandelt.

Met gelijke overtuiging beweert de geleerde Schrijver, dat de Christelijke Godsdienst den ongeloovigen niet moet verdagt zijn, van wegen de quade zeden, of onkunde der gener, die zig menigmaal de grootste yveraars voor dezelve toonen.

Yver omtrent de leere is waarlijk goed, en noodig, maar daar moet ook yver voor Christus geboden zijn, welke zoo wezentlijk is, als het geloof der leerstukken. Al wie van een scheid, dat de Stichter van 't Christendom heeft te zamen gevoegd, is een verbreker van het zelve.

Nu is het wel waar, dat 'er onder de Christenen altijd zijn gevonden, en nog ten huidigen dage niet dan al te vele zijn, die met den uitersten yver, na 't schijnt, de waarheid voorstaan, met pen en mond de dolingen willen bestrijden, ja met wakkeren moede geen gevaar ontzien, om 't ongeloof in den schild te varen; en ondertuffen zijn die groote yveraars, als men wat met hen te doen heeft, de ongemakkelijkste menschen, die het aardrijk draagt. Niets als hun belang waarnemende, zijn ze in hun hart hoovaardige, schachcheraars, lasteraars, wreekzugtige, en liefdelooze, dog beelden zig in, volmaakte

* *Joh. 5. 31. Kap. 10. 25. Kap. 14. 2. Kap. 15. 24*

maakte Christenen te wezen, en worden van den dommen hoop daar voor aangezien.

Daarom zeggen d'ongeloovige, dat de Christelijke Zedekunde maar alleen strekt, om de gemeente te bedriegen! maar zaft wat. Men ontkent niet, dat 'er zulke zijn. De Farizeen waren in de dagen Christus dergelijke quanten, en de geveinsde Joden, dien van Paulus verweten word, * *dat zy d'oorzaak zijn, dat Gods naam onder de Heidenen word gelastert*, waren niet beter. Maar wie ziet niet, dat het gedrag van die verkeerde yveraars regelrejt tegen de beginsfelen der Euangely-leere strijdig is? zoo mag het dan ook niet voor rekening van den Christelijken godsdienst gezet werden.

Niet anders blijkt ons de misflag der Ongeloovige in het verwerpen van de Euangelische waarheid, om dat eigen belang by vele menschen de oorzaak hunner godsvrugt is: en deze is de stoffe van het derde hoofddeel, in welke de Heer Klerk het boos gebroedsel der quade geestelijkheid onder de Pausgezinden, en de kerkelijke bedriegers onder de Onroomsche, levendiger afgeschildert, als de lezer in dit uittreksel te wagten heeft. Dat zeer vele het belang van den Godsdienst na hun eigen baat draaijen, is het vuil bedrijf van zoodanige snoode menschen te wijten, en geenzins de leere, die geheel en al de huichelary verdoemt.

Ja maar, zeggen de Ongeloovige, de godsdienst der Christenen is gelijk alle andere; vol scheuringen, en verwarringen: zoo hunne lee-

re Hemelsch was, zy zouden elkanderen beter verstaan.

Niemand, die de kerkelijke geschiedenissen kent, zal ontkennen, dat de Christenen, zedert de dood der Apostelen, en zelf geduerende hun leven, begonden oneenig te werden; dog voornamentlijk in de tweede eeuw, wanneer een menigte gezindheden zijn gesproten, die het Christendom schandelijk verscheurd hebben, en van welken tijd af d'eene scheuring op d'ander gevolgd is; zulks dat men mag zeggen, dat de Christen-kerke nooit zonder verdeeldheden is geweest. Het argste van allen is, dat zy elkanderen vinniglijk veroordeelt, en wreedelijk geplaagt hebben.

Maar om dat de Christenen onder elkanderen verdeeld zijn, daar uit volgt in 't minste niet, dat hun godsdienst van geen goddelijke openbaring is. By aldien de Christenen een belofte van hunnen Wetgever wisten voor den dag te brengen, waar in hun verzekerd wierd, dat 'er nooit scheuringen onder hun zouden rijzen, dan zoude de redekaveling van d'ongeloovige goed zijn; daar ze nu in tegendeel valsch is, want Christus en zijne leerlingen, kennende de gesteldheid der menschen, hebben in uitdrukkelijke klemrale voorspeld, dat 'er scheuringen en verdeeldheden zouden voorvallen: en zoo iemand mogt tegen werpen, dat God, ter eere van zijnen dienst, die verwarringen wel zoude beletten, die moet weten, dat God met geen ongewone middelen van zijn vermogen de vrede onder de Christenen wil bewaren, om dat zijn oogmerk niet is,
gelijk

(gelijk uit zijn openbaring, en uit de zaak zelve blijkt) de menschen door wonderdaden van dien aart tot gehoorzaamheid te brengen, maar alleenlijk door wetten, die straf en belooning verkondigen.

Daar is nog andere soort van menschen, niet veel voorzigtiger als de voorgaande ongeloovige, die, tot schuwing der oneinheden onder de Christenen, zeggen, dat ze, niet bequaam zijnde derzelve netelige gevoelens altemaal te onderzoeken, niets geruster vinden, als, zonder onderzoek, zig te voegen by het gevoelen, dat in hun vaderland boven drijft; enz.

Deze behooren te letten, dat alle Christenen, niet jegenstaande hunne geschillen, met elkanderen overeen komen in zekere hoofdstukken, van welker onderzoek, en niet van de byzondere twisten, die 't Christendom scheuren, het ongeloof moest beginnen. Bevinden zy, na gedaan onderzoek, dat hunne algemeene Geloofspunten waaragtig zijn, zoo moeten zy vervolgens gaan nasporen, in welke Gemeente dezelve zuiverst van alle geleerd word. Zoo kunnen dan de scheuringen onder de Christenen een redelijk mensch niet noodzaken de leere van 't Euangely te verwerpen, nogte zonder onderzoek een gezindheid aan te hangen, die hem eerst voorkomt.

Ik wil my niet inlaten in 't uitpluizen van des Heeren Klerks redeneringen, die hy tegen het ongeloof voortbrengt, omme te bewijzen, dat de Christelijke godsdienst, van God geopenbaart, het menschendom ten vollen nut is, hoewel zeer vele bewoonders der aarde het

Euangely nooit gehoord hebben, en andere, dien het verkondigd is, 't zelve niet kennen, zoo als ze het moesten bekennen: de lezer gelieve deze dubbele wederlegging in het vijfde hoofddeel breedelijk na te lezen. Men vind Godgeleerde, die deze zwarigheden langs andere wegen naspeuren, en dien knoop met minder moeite, als Alexander den Gordiaanschen aan stukken kapte, weten los te maken.

In de twee volgende en laatste hoofddeelen word van den Schrijver gesteld

I. Dat de ongelooovige niet kunnen besluiten, dat de Christelijke godsdienst valsch is, om dat de Godgeleerde, hun bekend, op de zwarigheden, die zy hen voorhouden, qualijk antwoorden, of valsche stellingen voor waaragtige, en als leeringen van Jezus Christus zelf venten. Hoe? men moet van 't Euangely niet oordeelen na de gevoelens, die in de plaatsen, daar men is, aangenomen zijn, zonder dat we het by ons-zelfen onderzoeken. Dat was zoo dwaas, als te gelooven al wat een quaad Prediker van den kansel te grabbel gooit.

II. Dat de zwarigheden, in den Christelijken godsdienst voorkomende, ons niet moeten doen twijffelen aan deszelfs waarheid.

Gelijk 'er geen wetenschap zonder moeiten is, zoo heeft deze godsdienst ook de hare. De Heer Klerk beweest zijne stellingen met sijne bloemen van redekaveling, gehaald uit vergelijking van andere konsten, en uitgewerkt met een vertoog over het gene ons verstand met reden kan ontkennen of niet ontkennen, als wy het niet bevatten; voorts met een vertooning

van

van Gods zorge voor het menschedom door zijne wetgevingen, van de voorspellingen der Profeten, hunne leeringen, en verkondigingen van Gods uiterste wille; eindelijk uit de noodzakelijkheid van dat de Zaligmaker Jezus Christus de leere van het toekomstige leven, met die van loon en straffe op nieuwe grondvesten richtte: voeg hier by, van hoe groot een gewichte het te achten zy, dat Christus te zijner tijd onder de Joden geboren wierd, de klaarblijkelijkheid van Gods vinger in de voortzetting der Euangelische leere, en (daar mede breke ik af) een bewering, dat het beter was, dat de Schriften der Evangelyschrijvers en Kruisgezanten zoo luttel welsprekend geschreven wierden, gelijk dezelve ons zijn overgeleverd, dan dat ze na de konst der welsprekendheid waren toegesteld geweest. Welke laatste gedagten gansch en al strekken, om aan te toonen, dat de historie van de wereldmaking, en Gods openbaring van Hem zelve aan de menschen, zoo als de Christenen die stellen, niets vervat, of het komt zeer wel over een met de Reden, en Wijsheid van Hem, die alles gemaakt heeft.

De twee brieven, achter aan het werk gelast, dienen tot het zelve oogmerk; namentlijk om ongeloovige door regelmatige bewijzen wegens de waarheid van den Christelijken godsdienst te overtuigen.

In den eersten betoogt hy de opregtigheid der Apostelen in de getuigenissen, die zy van de opstanding des Heeren Jezus Christus hebben gegeven. In den tweeden leeraart hy, wat een

76 *De Boekzaal van Europe,*
een wonderdaad is, betoonende, dat daaruit
moet besloten werden, dat de wonderdaden
van Christus en zijne Kruisgezanten blijk bren-
gen, dat zy waarlijk van God gezonden wa-
ren. d'Eerste is reeds voor tien jaren van den
Schrijver in 't ligt gegeven, dog niet op ver-
re na zoo uitvoerig, en net geschikt, als in
dezen druk. De tweede is, om zoo te zeg-
gen, byna het kort begrip van een hoofddeel
uit zijn Latijnsch werkje, dat hy voor drie ja-
ren van de *Geestkunde* heeft geschreven.

V. H O O F D D E E L.

*Memoria Cossioniana, hoc est, Danielis Cof-
sonii vita, breviter descripta ad clarissi-
mos & ampliffimos viros Petrum Cossio-
nium Medicum, & Joannem van den
Bergh J. C. Cui annexa est nova editio
Monumenti Ancyрани, priore Aug. Busbe-
quis & And. Schotti emendatior & auctior
cum notis JACOBI GRONOVII. Ac-
cedunt nonnullæ inscriptiones ab eodem
Cossonio collectæ.*

Dat is,

*Gedagtenisse van Kossion, dat is het leven van
DANIEL KOSSON, kortelyk beschree-
ven aan de E. A. Heeren Pieter Kossion
Arts, en Joan van den Berg Regtsgeleer-
de. Waar by gevoegd is een nieuwe uitgifte
van*

van den Ancyraanschen gedenksteen, volkomener en beter als de eerste van Auger Busbeek, en Andries Schottus, met aantekeningen van Jakob Gronovius. Nog zijn d'er achter aangelaast eenige opschriften, van den zelven Koffon verzamelt. Te Leiden by F. Haring 1695. in 4. 20 bladen.

ETtelijke maanden bleef dit werk, van my doorlezen, op mijn kamer leggen, eer't van mijn hart mogt, iets daar van uittrekselwijze den Hollanderen mede te deelen; en dat om deze reden.

Ik bevond daar in, nevens de uitmuntende geleerdheid van den beroemden Hoogleraar den Heere Jakob Gronovius, en zijn naauwkeurige kennisse der Roomsche oudheid, den zelven Man, zig by na onmagtig, op meer als eene plaatse vinniglijk uitvarende tegen den naam eenes overleden Schrijvers, wiens boek hy zelf voor eenige jaren grootelijks prees, en waar in hy bekende luttel gebreken te kunnen aanwijzen. Niemand verdenke my over dit vryborstig zeggen van de minste ontrouw. Een geleerd Man, hier te Rotterdam wonende, uit wiens mond ik dit hebbe, heeft het den Heer Professor zelf hooren belijden. Derhalven stond het my tegen de borst, onder mijne uittreksels te brengen de verhandeling eener stoffe, waar by ik niet zoude kunnen nalaten iets te reppen van de manier, op welke de gemelde overledene Schrijver word geroskamt.

Even.

Evenwel om dat men my gevraagd heeft, waarom ik van deze *Memoria Cossoniana* niet sprak, en om dat ik, na een nader overweging der zake, my zelve zoude schamen schroomhartig te zijn, als 'er in 't stuk van de letteren der beleefdheid de eere van een overleden en in zijn leven zeer naarstig en belezen man moet verdedigt werden, al was het tegen den Paus der geleerde (zoo d'er zulk een opperhoofd nog eens in de wereld mogt komen) hebbe ik dit volgende, wegens het een en 't ander, mijnen landsgenooten niet willen verbergen.

Wie de gehekelde man is, zullen we strax, daar het te pas komt, met naam en toenaam te boek zetten.

De hooggeleerde Gronovius heeft uit de twee Heeren, op den titel gemeld, toegang gekregen tot het kennender byzondere levensgevallen, en des smartelijken overlijdens van DANIEL KOSSON, in zijn leven een geleerd man, waardig, indien het Gode behaagt had, een zafter sterftot, en heugelijker ontmoeringen, dan door welke hy in 't midden zijner loffelijke bezigheden en gedenkwaardige oeffeningen wierd aangetroffen. Ik bidde u, lezer, hoor kortelijk het gros derzelve, en gy zult zonder twijffel een deernisse in uw ziel gevoelen.

De gemelde Heer *Daniel Koffon*, een Leideenaar van geboorte, zijn eerste jeugd in de beschaafder letterkunde gesteren hebbende, als hy in den jare 1673 door goede vrienden aanzet wierd, om het oorlogs-onwêr, dat Europe

pe toen ter tijd te water en te lande trof, te ont-
wijken, en een gedeelte zijner eëlste jaren te
Smyrne in klein Aziën door te brengen, be-
flood, na eenig overleg met zijn naastbestaande,
welker belang, nevens dat van andere Hollan-
ders, in die Aziatische stad der Turken niet klein
was, den togt te ondernemen, en den koop-
handel met aangename uitspanningen der geleerd-
heid te paren.

Hy vertrok dan uit zijn-Vaderstad in Herfst-
maand des jaars 1674 door Duitschland na Ita-
lien, daar hy het lustige Kampanien, en de al-
lervermakelijkste waaranden omtrent Napels,
doorreisde, een en andermaal het groote Roo-
me bezag, en doorzag, en, zat van allerley
aanmerkelijke overblijffels der eerwaardige
Oudheid bekeken te hebben, uit de trofse we-
reldstad na Toskanen trok.

Dit was in Sprokkelmaand van den jare
1675, wanneer hy 't ongeluk had, van zoo
als hy nog zijn hart in die geneugelijke beschou-
wingen ophaalde, niet verre van Roome, en
digt onder die zelve stad, uit den zadel te val-
len, en, met de eene voet in den stegelreep han-
gende, van zijn paard, dat stug en woest was,
der mate getrapt te werden, dat hem sedert dien
tijd volle smarteloosheid van dien val nimmer
heeft mogen gebeuren.

Met wakkeren moede nogtans deze ramp
schortende troofte hy zig daar in met het be-
zien van Florencen, en andere plaatsen van 's
heerlijk Toskanen; van waar hy zig over Luka
en Piza te Livorno, en voorts uit die haven in
Hooimaand op zee begaf.

Dus

Dus de kromten, ik meene den * Westelijken en Zuidoostelijken uithoek van Sicilien voorbygezeild, en, gelijk hy aan zijn vrienden schrijft, by avondstonden het vierbraken van den berg Erna gezien hebbende, is hy door den Archipel den 27sten dag van Oogstmaand te Smyrne geland.

Zijn eerste werk was, de Italiaansche spraak, ook de heden(sdaagse Grieksche, en de Turksche te leeren; om welke ten vollen kundig te werden hy zig van een Jood, ten uitersten in die drie spraken bedreven, liet onderwijzen; met zulk een wenschelijken voortgang, dat hy wel haast de man was, tot wien alle, die uit Holland quamen, als ter vraagbake gingen.

Door behulp van die taalkennis, daar hy te voren rijkelijk van Grieks en Latijn onderleid was, dreef hem zijn aangeborene lust meer en meer aan, tot het nasporen van alle gedenktekenen, en brokken der oudheid, 't zy boven of onder d'aarde, ten welken einde hy met sommige Turken en Grieken beding maakte, dat ze hem by steenen en peunhoopen bragten, waar uit hy, als 'er maar blijk van Grieksche of Latijnsche letteren op stond, alles met een zonderlingen yver opschreef. Daar wierd geen penning opgedolven, dien hy niet kocht, geen steenbrok aangewezen, of hy had 'er zijn deel aan, geen graffteê op den weg, die Oostwaarts legt, geopend, of hy trok 'er zijn nut uit; 't zy met nateikenen van de steene lijkisten, en derzelve byschriften, 't zy met het koopen van ge-

* *Lilybaeum & Pachynum by de oude, thans Capo Goco, en Capo Passaro.*

gedenkmunt der Keizeren Probus, Gordiaan, Konstantijn, en andere jonger Grieksche Vorsten, die daar inne gevonden wierd.

Op zulk een allervermakelijkste wijze zijn uitspanning waarnemende verrijkte hy zig met ongewonen rijkdom van Oudheden, en maakte die met brieven aan zijne vrienden in Holland deelachtig; dog, zoo als uit zijn schrijven blijkt, tot den jare 1678 alleen in en omtrent Smyrne, daar hy alles te voet ging bekijken, alzo de gelede val by Roome hem het rijden te paart tot nog toe ontzeide.

's Jaars daar aan begaf hy zig wat verder van honk, dog niet buiten den omkring van zes uren ruimtens, en bezag de velden van Efezen, waar uit hy ook ertelijke opschriften raapte, en aan een zijner bekenden in ons Vaderland overzond.

Met deze liefhebbery niet te vreden, en wetende, dat al wat 'er verder te Smyrne ontdekt of opgewroet wierd hem niet ontgaan konde, voldeed hy zijne lang uitgestelde begeerte van na Konstantinopelen te reizen, daar hy in 't jaar 1680 te wateraanquam. Hy volbragt de togt in vier maanden, van Zomermaand tot in Herfstmaand, en verbleef in die roemrugtige stad negentig dagen.

Ook deed hy in den jare 1681 een tweede reis na 't eiland Chio, enkel uit lust van daar eenige gedenkstukken en stollen van 't Oud Griekenland te bezigtigen: waar omtrent hy zijn zinnelijkheid voldaan heeft, vertrekkende weder na Smyrne met wijdloopige aantekeningen van alles wat hem op dat eiland, dat nog ten hui-

digen dage van Homeer praat , merkwaardig was voorgekomen.

Nu was zijn naam zoo vermaard geworden , dat geen keurlijk reiziger door klein Azie trok , die de eer van zijn aansprake niet zegt : ook had hy hem zelve door trouw bestier , yver , en voorzorge in den koophandel der Hollanders zoo achtbaar gemaakt, dat hy, in 't jaar 1686 van wegen dezen Staat tot tweede *Konsul* (zoo noemt men de Verzoekers in de koopsteden der Middellandsche Zee) aangesteld , nog geen veertig jaren oud , die bediening bleef waarnemen. Nu ging hem alles na wensch. Hy zamelde de vrugten van zijnen arbeid , eerlijk besteed in koopbedrijf, heerlijk in d'opbouwung der letterlijke kennisse ; waar door hy en de liefde der handelaren , en de hoogachting der geleerde had verworven. Nu was 'er niets , dat hem , zoo 't scheen , belette met zijn goederen en schatten , na Holland , zijn Vaderland , te reizen , dat hy , na een afwezenheid van zoo vele jaren , met hart en ziel verlangde wederom te aanschouwen. Nu wachtte hy maar na een Hollandsch schip , 't welk hy wist dat op reis na Smyrne was , en waar mede hy besloten had van daar herwaarts te varen ;

Maar !

*Wat is 'er luttel staat te maken
Op 's werelds onstantvaste zaken !*

Terwijl de brave man in deze verwagting leeft , wederhoud hem een alledroevigt voorval , dat door geen menschelijke voorzienigheid , door geen

geen overleg konde gekeerd nog gemijd werden; een allervervaarlijkst voorvat,

*Dat, Zoo als ik 't mijn pen ga vergen,
Mijn haaren rijzen doet te borgen.*

Gefchichtboeken van alle geheugenisse her melden ons, dat ouwlinks in klein Azie de grond van 't land meermalen van onderen geschud en geschokt is geweest, met zoogruwzams bewegingen, dat op eenen stond velden en woongea met onrallijke duizenden van menschen, gelijk als in den buik der aarde, verzwolgen zijn, en na het heelen van die schrikkelijke landbreuke niets van alles, wat 'er te voren gebloed en gestaan had, te vinden was.

Zulk een allerafgrijzelijkste ramp trof ook in den jare * 1689 die landstreek, het strand langs, en felst van allen het kostelijk Smyrna. Een aardbeving; als van eenen lang gesmeulden gloed, die, donder kloots en blixem slags-wijze uitgeborsten, het verband der hoofdstoffen kan verbrijzelen, ontzette de het aardrijk hare zenuwen, bonsde met krak op krak, als of de gansche Natuur in barensnood ging, het gebouw der stad geheel in duigen, en wierp huizen en hoven in de opgesparde kaken eensafgronds, die ook de woonstede en het boekvertrek van den Heere Koffon met alle zijne kisten, laden, doozen, papieren, boeken, en (met een woord, eilaas, gezegt) alle zijne verzamelde kleinodien en kostelijkheden inzwolg.

Zijn eenig geluk was, een onverminkt en

F 2

be.

* *Zie was verder op het merk NB.*

behouden aanschouwer van dat deerniswaardige ongeluk te zijn: zoo men 't anders een geluk mag noemen, des morgens welvarende opgestaan, huis en goederen buiten alle gevaar van menschelijke ramp gezien te hebben, en omtrent den middag het een en 't ander, ja byna de gansche stad en een groot deel der inwonderen onder peun en affen van een vyerbrakende grond, die met een naar en stenend geluid de gezengde brokken van haar eigen ingewanden omwentelt, erbarmelijk te zien smoren; en het deerlijk gekerm der zieltoogende, halfverbrande en half ingeflokte menschen onder het loeyen en daveren van de geheele Zeekust se hooren opgaan; daar na over de lijken en neergestorte daken, door vyer en zwavellugt, langs den oever van 't gapende en vlamrende aardrijk, ter naauwer nood zoo arm als Job het naakte lijf te bergen.

Wat zegge ik, 't lijf te bergen? hy bergde het maar voor een korte wyl, nu in een Engelsch, dan in een Hollandsch schip (want aan land was niemand zijn lijfzeker, dewijl de alverwoestende aardschudding na eenige dagen haar eerste woede hervattede) zullende het eerstdaags op een nog droeviger wijze verliezen.

De overgeblevene Hollandsche kooplieden en die hen aangingen, van hunne woningen beroofd, hadden zig, by voorraad, gezamentlijk in zeker na by gelegen dorp Hadgilar begeven, en onthielden zig aldaar in een gemeenschap van leven, zoo als zy best konden, getroost zijnde elkanderen in alle nood en voorvallen by te staan. Onder hen was ook de Heer Koffon,

Koffon , die den derden van Oogstmaand des gemelden jaars op de volgende wijze jammerlijk aan zijn eind quam.

Hy ging 's avonds een weinig voor de maaltijd , in zijn eenigheid , om een frisch avondluchtje te scheppen , buiten het dorp wandelen , en was met een boekje in zijn hand stapvoets ongevoelig wat te ver voortgekeuyert , daar hem twee booswichten , uit het rot der zeeroovers , met hunne schepen toen ter tijd van Algiers derwaarts gezeilt , verraderlijk op 't lijf vielen.

't * Gebeurt dikwils (zoo luttel zorge dragen de Turken voor de gemeene rust) dat dusdanige Barbaren , het schuim van dieven en moordenaars uit geheel Afrika , op zee de verdiende straffen ontvliedende , zig tot rooven en vrybeuiten zetten , en , daar ze landden , alle bedenkelijke geweldenaryen plegen.

Dit bitter lot moest Smyrne omtrent dien zelve tijd nog uitstaan , en de Heer Koffon van deze schelmen ; die met een dikken drom van hun 's gelijke samengespanne galgbrokken hem , daar hy onnoozel wandelde , gevangen namen , en verder in een verlaten hut met zig sleepten , alwaar ze hem eerst , om 't vlugten te beletten , gelijk een beest de hielzenuwen afsneden , daar na , als ze geen beuit van hem zagen te erlangen , met een menigte slagen vermoordden.

Dit was het beschrijfelijke levenseinde van den destigen , en naarstigen Heere Daniel Koffon , 't welk hem het uitgestane verlies en den schrik der Smyrnaasche aardbeving , teffens met

F. 3

alle

* Zie het eerste uittreksel van *Julius en Aug.* 1694. pag. 40.

86 *De Boekzaal van Europe*,
alle de wisselvalligheden, die de sterfelingen
onderhevig zijn, te eerder deed vergeten.

NB.

Ik hebbe het vorens geschrevene verhaal, zoo kort als doenlijk was, uit den geleerden opstel van den Heere Gronovius het mijne gemaakt, dog mag niet voorbygaan, eenige duisterheid my daar inne voor gekomen, aan te merken. Daar staat op de 38ste bladzijde, het jaar LXXXIX [89] gelijk ik ook hebbe nageschreven, maar achter aan 't werk, daar de drukfouten en verbeteringen staan, word den lezer bevolen, dat hy ter gezetter plaats leze LXXXIIX [88] daar nogtans op de 44ste bladzijde het gemelde jaar 1689 in het graffchrift van Koffon herhaald en achter aan niet verbeterd word. Ook wete ik niet beter, of de aardbeving is in 't jaar 1689 voorgevallen. Waar toe dan die verbetering? het schijnt my wat klugtigs. Ja nog vremder schijnt het my, dat in de achter getelde verbeteringen gewaagd word van een brief, die Koffon den 25sten van Oogstmaand 1688 zelf over zijn schade, by de aardbeving geleden, heeft geschreven. Hoe kon hy dan den derden dag van dezelve maand en het zelve jaar (gelijk de Heer Gronovius zegt) gedood zijn? of hoe kan de gemelde Heer Professor schrijven, * dat Koffon en zijn gezellen na de eerste schudding en verwoesting uit het schip niet darden komen, om dat den elfden dag van Oogstmaand een tweede zig verbief. Ik zegge nog eens, dit is voor my met het vorengemelde niet over een te brengen,

na-

* P. 154.

namentlijk dat de Man den derden van Oogst-
maand aan zijn eind is geraakt; 't mag met het
jaar wezen, zoo als 't wil.

NU zullen we zien, wat ons verder in deze
bladen word verrekent.

Onder de gedenkbrokken der oudheid, die
den Heere Koffon Zal. ged. der naschrijvinge
waardig hebben geschenen, is tot ons overgeko-
men het opschrift van zekere steenen, waar op
de Keizer Augustus den lijst van zijne bedreve-
ne daden heeft laten graveren. Men noemt die
steenen (van de beroemde mannen Auger Bus-
beek, en Andries Schottus voorhenen uit het
stof gehaalt) onder de geleerde MONUMEN-
TUM ANCYRANUM, dat is, *het gedenk-
stuk van Ancyra*, om dat ze gevonden zijn in
een stad van 't Aziatische Turkyen, omtrent
60 Duitsche mijlen van Smyrne gelegen, eer-
tijds *Ancyra*, thans by de Turken *Angur*, *An-
guri*, of *Angouri* genaamd.

Het opschrift van deze geheugenis steenen,
zoo veel als 't uit de Turksche verwoesting stuks-
wijze te lezen is, behelst, gelijk ik gezegt heb-
be, een kort begrip van alle de daden des Kei-
zers Augustus, en dient derhalven grootelijks
tot het ontvouwen der Roomsche oudheid, en
des grootchen bedrijfs van dien Vorst, door
hem zelve, als in eigener persoön sprekende,
der gedenkenisse nagelaten.

En nademaal de Heer Koffon (zelf na de
Smyrnasche aardbeving) de letteren der Ancy-
raansche steenen naauwkeurlijker, verstante-
lijker, en met de waarheid van Augustus daden
na der overeenkomende, dan de vorige geleerde

de mannen gedaan hebben, ik wete niet waar uit, heeft nageschreven; zoo doet de hooggeleerde Heer Gronovius (zig van dit geluk, dat hy door de vrienden van den overleden magtig is geworden, bedienende) een nut werk voor het gemeene best der geleerde, dat hy het meergemelde opschrift met zijne verklaringen bet en bet opheldert.

Augustus roemt daar inne, wat hy in zijn leven voor de regering, en ten besten van 't Roomsche volk verrigt heeft; byzonderlijk aangaande zijne milddadigheid in het uitdeelen van geld, en koren, zoo aan de borgers, als soldaten, en dergelijke zijne Vorstelijke bedrijven meer, waar uit zijn rijkdom, ontzachelijkheid, en de overgroote menigte der Romeinen van dien tijd is af te meten.

Wegens deze ruimschotige mildheid, van meer andere Roomsche Vorsten gepleegt, spreekt ook de Neêrduitsche Schrijver *Joachim Franzzoon Oudaan* in zijn boek de * Roomsche mogentheid, en, hebbende uit oude schriften en penningen ettelijke voorbeelden van dat ongelooffelijk geldspillen aangehaalt, laat hy d'er by uitmuntenheid ondervloeyen wat deswegen uit het Ancyraansche gedenkschrift voorkomt.

In de derde rye van dien steen vond men, volgens het eerste naschrijven van Busbeek, zoo als het Schottus uitgaf, LIBRI. ROMANI VIRITIM . . . CENOS. NUMERAVI EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEI. &c. welke woorden niet alleen gebroken, maar ook qualijk uitgeschreven zijn. Voor 't woord

Libri

Libri Romani wilde Lipsius gegift hebben *Trib. p. Romani*, Kasaubonus maakte d'er *Liberis Romanis* van.

Joachim Oudaan zegt, dat hy den Ancyraanschen steen zal laten spreken, zoo als ze van Lipsius gelezen en verheldert word. Maar daar in houd hy (dat is zeker) zijn woord niet, want hy vertaalt het, na de giffing van Kasaubonus, *den vryen Romeinen hebbe ik hoofd voor hoofd twintig penningen geteld, volgens d' uiterste wille mijns Vaders.* enz.

Nu komt de Heer Gronovius, en zegt, dat in Koffons schrift wel duidelijk PLEBEI ROMANÆ staat, dat is, den Roomfchen gemeenen volke, en, in plaats van . . . cenos, TRE-CENOS, [dertig * Sestertien] 't welk met Suetonius zeggen overeenkomt: weshalven Oudaans mislag † alhier van den Professor word ten toon gesteld.

Zoo lijd 'er dan de man voor; ja dog: en of dat niet genoeg ware, overal daar die Hollander in zijn verduifste aanhaling der woorden (die of wel of qualijk op den steen gelezen zijn, en nu, volgens Koffons papier, beter opgeheldert worden) verder den bal mislaat, daar moet hy den roskam van Gronovius voelen, zonder de minste deernis. * Wat lager word zijn vertaling uitgemaakt voor d' *allerbeuzelachtigste*, en † kort daar aan voor d' *allerplompste*, met byvoegfel. *dat zulke menschen [als Joachim Oudaan] toonen, meer in † beesten-stallen verkeert*

* Penningen, het stuk van twee blanken; andere willen maar een stuiver. † P. 85. † P. 86.

* P. 87. † In Augiz stabulo. In *Augiazstab.*

keert te hebben, als in 't paleis van Cezar Augustus, en dat het beter was, dat ze hun zelfen met eikels vulden [gelijk de varkens] als goed papier met zulke woorden. Is't niet mooy? gy zult het hooren, lezer, zonder dat ik zegge, wat Lipsius en Kasaubonus deurgaans op hun brood krijgen. Oudaan, om dat hy des eersten gevoelen navolgt, word * gezegt eenige woorden van den Ancyraanschen steen te rijten en schenden, en hy moet den naam van ongelukkig voeren, om dat hy, in plaats van twaalf malen burgermeester, de oude letters *voy de achtende maal* heeft verstaalt.

De † plompe [of onaardige] Oudaan leze ik, om dat hy ergens tweemaal . . . zet, daar ze niet vereist wierden; na alle welke hekelingen van den gestrengen Heere Professor nog deze woorden volgen. *Ut infausta omnia, sic imprimis ridiculum, putare aliquem, dum fornax ejus coquit testas ut regulas, posse de rebus reconditis scribere.* Dat is te zeggen. Gelijk alles ongelukkiglijk [van Oudaan verbrod word] alzo is het belachelijk, dat iemand moent, terwijl zijn oven aardewerk en tegels bakt, dat hy van verborgene zaken mag schrijven.

Woorden, waarachtig, die niet slegts in een ondragelijke grootshheid, maar allerwalgelijkste galle doorzult schijnen. Niet dat ik de eere van Oudaan hebbe te verdedigen (want hoewel hy mijner kindsche en ruwe leerbeginsfelen, geen ongunstige voortzetter is geweest, nogtans verschilde hy en ik in meer alseen gevoelen) maar een regtschapen Hollander, dunkt my,

* P. 88.

† P. 93.

my, moet stampvoeten, als hy een geleerd Heer tegen iemand over letterlijke oeffeningen, in 't stuk van eenige half uitgesletene woorden op een verbroken steen te verklaren, niet slegts hoort uitschelden voor beuzelachtig, plomp, ongelukkig, en over een nader uitgevonden zin braveren, als of hy heel Afrika veroverd had, maar ook dien zelve man verwijten, dat hy schotels en tegelen heeft gebakken.

Want gy moet weten, lezer, die iemand, wiens oven aardewerk en tegels bakte, is de meergemelde Oudaan, die daaromme, namentlijk, om dat hy een tegelbakker was, van den Heer Gronovius word uitgemonstert uit het getal der schrijveren, die van *verborgene zaken* willen schrijven.

Hebt gy eenig gevoelen, ô schimmen der geleerde en bewetenschapte mannen, die vry wat geringer diensten in uw leven by Grieken en Latinen voor de kost hebt gedaan, als Oudaan by de Hollanders, zoo smart uw zekerlijk zulk een bruske dertelheid eener penne, die zelve onderzonden heeft, dat het geen kunst is, iemands naam ('k laat staan eenes overledenen) om geen genoeg wettige reden schamperlijk deur te strijken.

Immers heeft elk der Schrijvers zijne mislagen, en de Heer Gronovius zelf moest onlangs dikwils, ja moet nog in deze dagen het aas van scherpschertsende pennen zijn, die in gedichten en sporschriften zijn stijl, en zijne vaarzen ten drekriool doemen. Immers is het dolen menschelijk: voor al in zaken der Aloudheid, die hy bekend *verborgen* te zijn, en tot welke na te vorssen

vorssen een Varkendrijvers zoon zoo veel regt heeft, als de dikstgerabberde Hoogleeraar.

Wat doet het 'er toe, of een Professors zoon, en een Professor, ik wete niet uit welk een landstrecke in Holland gekomen, dan of een Hollander, eenes eerlijken ongeletterden mans zoon, in Holland geboren, man van zonderlinge naarstigheit en goed vernuft, onderneemt een boek na zijn beste kennisse van de Roomsche oudheden te schrijven? Zijn in Oudaans boek mislagen (gelijk 'er in zijn) echter zullen andere mannen, die de Oudheid misschien ruim zoo wel als de Heer Gronovius verstaan, hem daarom niet zwart maken, als een, die waardig was, met de varkens eikelen te vreten. Ik kenne een Man van jaren, van geleerdheid, en van vaste oudheidskennis, die Oudaan veelmalen over zijne misvattingen in zijn Roomsche Mogentheid heeft bejegt (zelf toen de Heer Gronovius dat boek van vele fouten vry keurde) maar die zal hem na zijn dood tot geen beestental verwijzen: gansch niet. Hy eert met my het gene, dat in zijn schrijven, daar en elders, goed en nut is, zijn brave Duitsche stijl, zijn onvermoeide naarstigheit voor 't gemeene best der Hollandsche boekoeffenaars, en eindelijk zijn uitmuntende Dichtkunde, met welke hy in zijn leven magtig zou geweest zijn, alle die hem hekelden, al waren d'er tien Professoren, zoo levendig af te schilderen, dat hen, op 't zien van die verbeeldinge, het hart in de schoenen zou hebben gezonken. Zoo help my de Waarheid! wat zoude men niet een gery van knellende vaarzen uit zijn penne gevloed zien,

by

by abdien hem iemand, 'k laat staan die in 't honderste deel niet magtig was zijn digtstappen na te treden, hem had willen oversnoeven! wat zoude zijn eerbevlekter een hartwonde van zijn gevlijmde dichtpook ontfangen hebben, onder het handgeklap en de toejuiching aller taal- en stijloeffenende Nederlanders, als ze maar hoorden, dat de Man (die in zijn leven beleed weêrloos te zijn) zig verdedigt had tegen iemand, die hem tot schimp verweet een Ambagtsman te zijn!

Zekerlijk die de dingen met andere oogen inzien, dan na de bevatting van kriegele en berisprieke hoofden, zullen 't werk zoo opvatten, geloove ik, dat het den geleerden, en den belijderen der konsten, die van de beloofdheid haren naam ontleenen, geenzins past, hunnen schimplust den toom te vieren, als ze geen ander voorwerp hebben, dan een verwijt, dat waarlijk geen verwijt is. Want wat behoeve ik met voorbeelden te bewijzen, dat oulinx en altijd mannen, die van de fortuin in bedieningen of geldmiddelen min voorzien waren, des te meer glorie beërfdten, zoo wanneer ze tegen alle wederwaardigheden, en tegen het gebaf des boozen werlds, hunne zielen stoffeerdten met het overedele cieraad van wetenschappen, die hen, zoo lang als ze leefden, een lieven rust toebagten, en welker vrugten, anderen geschonken, na hun dood geen tijd nog nijd onderhevig zijn.

Epikterus, de wijste der Heidensche wijsgeren, die menig Christen beschaamt, wist van overlang het lichaam, geld, aanzien, en gezag

zag onder de dingen te stellen, die buiten ons bereik zijn; hoedanig ook het quaadspreken en allerley kalling van benijders is.

Ik was van zins, toen ik flus aan 't schrijven van dit hoofddeel quam, deze mijne hier eenvoudiglich ter neêrgestelde praat wat uitvoeriger te bewerken, dog erinnere my zelve op dit oogenblik, dat *Pomponius Mela*, van den Heere Gronovius onlangs uitgegeven, ook zijn plaats in de Boekzaal moet hebben. Of my dan de lust zal bekruijen, om de uitdrukfels tegen Izaak Voffius, die achter 't werk op yder bladzijde door de spitsroede moet loopen, met een woord te gewagen, wete ik niet. Dit staat by my vast, niets in deze nareden te hebben miszeid, of 't moest tegen den zin van den Heere Gronovius zijn, dien ik, buiten de aangehaalde opziedende zijner hekelzugt, hoogelijc waardere, niet alleen om zijne veelvuldige geleerdheid, maar ook op hope van dat zijn E. voortaan meer zal zoeken het genot der ruste, met anderen te laten blijven die zy zijn, en zijnen lasteraars dus doende minder reden te geven van, even gelijk hy de gebreken van zijn tegenstrevers uitpluift, alzoo ook zijne dolingen met langgehaakte en fel gespitsde pennepunten voor den dag te halen: 't welk van Oudaan wisselijc, zoo ik hem te regt gekent hebbe, ondernomen, en op een onzaffe wijze ware verrigt geweest, had hem in zijn leven zulk een bejegening ontmoet; en waar in elk een, die zig op eenige taaluiting (byzonderlijk Dichtkunde) verstaat, zoo hem iets dergelijcs voorquam, den man moediglijk zoude navolgen.

VI. H O O F D D E E L.

B E K E N D M A K I N G

wegens het

G R O O T E
N A A M B O E K ,

behelzende de historie der vermaarde Mannen en Vrouwen, die in alle eeuwen, en onder alle volkeren der aarde geweest zijn, uit aloude en nieuwe geschiedenissen en woordboeken, na den rang van 't A. B. op een vryen Neêrduitschen trant geschreven door P. R.

SEdert ik met mijn drukker ben verdragen, en, na veel beraadflaging, over een gekomen, zoo wegens den vorm, in welke hy het gemelde boek zoude aan den dag brengen, als over den tijd wanneer het een aanvang stond te nemen, 't welk ik gegift had, dat, zonder uitsstel, in deze twee maanden zoude geschied zijn; is'er ik weet niet welk een beletfel voorgevallen, dat hem noodzaakt, ons beider opzet voor eenige weinige maanden te verschuiven. 't Is waar, hy heeft my meer als eens ver-

verzocht, een staaltje mijn's schrijvens in de Boekzaal te willen brengen, dat ik hiem niet geheelijk hebbe afgeslagen, maar dewijl uit zulk een overgroot getal van personen de keur van d'een of d'ander tot een proef te laten kijken my al te hachelijk scheen, is daar mede tot nu toe gedraalt.

Ondertuffen wanneer hy nu voor het opkomen van den gezeiden uitstel, tot het drukken van 't werk met opene brieven van haar Edele Groot Mog. de Heeren Staten van Holland en West-Vriesland voor den tijd van vijftien jaren was bevoorregt geworden, en hem zelve geheel en al scheen vaardig te maken, omme het eerste stukje ('t welk niet na het eerste ontwerp zoude zijn *in folio*, zoo als men dat noemt, maar in 8o., gelijk uit het vervolg te zien is) onder zijn persse te brengen; had ik de volgende voorreden of inleidinge op 't papier gezet, op dat de lezer, voor 't opslaan van het NAAM-BOEK, deszelfs inhoud en schikking mogt begripen. En dewijl ik weder en wederom, zelf na beraming van den gezeiden uitstel, verzocht worde, een proefje van mijnen arbeid den Nederlanderen te vertoon, heeft het my om den vorensgezeiden inzigte raadzaamst gedagt, den lezer, in plaats van zoodanig een proef of staaltje, mijne reeds opgestelde Voorreden, of inleiding, te laten zien. Zie daar, ze begint als volgt.

INLEIDING

tot het

G R O O T E

NAAMBOEK.

Zoo veel tijds hadde ik nog overig, na 't schijnt, van mijne naauwbezette uren, dat ik, behalven de *Boekzaal*, welkers XXV ste stukje nu het licht ziet, en behalven verscheiden anderen arbeid, middelerwijlen gebleken, ook ondernems, dit NAAMBOEK voor den dag te brengen. 't Is zoo, lezer, en ik hope, dat gy eerlang uit Duitschland nog een proefftak mijner penne ten uwen nutte zult krijgen. Dank zy Gode, dat de opgezette webbens dus verre zijn afgeweven.

De voortgang van de *Boekzaal* heeft gelegentheid verschaft, van my zelve, tot opbouwning der Nederduitsche taal; en verbreiding van wetenswaardige zaken, te beladen met den zwaren last des opstels van dit groot *Historyboek*, waar inne ik voornemens ben, zoo God wil, vermaarde menschen en hunne aanmerkelijke bedrijven beknoptelijk aan te teekenen; op dat mijne Landsgenooten met eenen opslag kunnen beschouwen, welke persoonaadjes van alle eeuwen, en onder alle volkeren der aarde,

IX Deel.

G

door

door hunne daden zig der vergetelheid hebben ontrogen.

Mijn's Drukkers opzet was geweest, het werk in twee stukken *in folio*, zóo als men 't gemeenlijk noemt, uit te laten gaan, en ik hadde my daar toe reeds geschikt, wanneer we, na rijp overleg, en beraadslaging met geleerde koppen, verandering in onze gedagten hebben gemaakt, en een besluit genomen, van het zelve by stukken, alle vier of zes maanden, de wereld te vertoonen; en dat om meer als eene reden. Want, behalven dat het elk een in dezen bezwaarden tijd niet gelogen komt, zoo wigtigen boek te koop en, men ziet dikwils, dat de meeste lezers meer smaaks vinden in wainige bladen reffens door te slikken, dan zig aan eenen geheelen stapel te verkroppen. *Zwijgt, dat vele menschen, zelf die met overvloed van boeken voorzien zijn, een groot boek, van hen ter loops bekeken, somwijlen aan een kant gerten, en met den nieuwen eijgdom te vreden blijven, zonder het volle gebruik daar van te nemen, maar alleenlijk, als 't hen lust, of te pas komt, iets nazoeken; daan andorrens dusdanig een stukje, alle vier of zes maanden vervolgd, en voor een geringen prijs te bekomen, den lezer gemakkelijker valt om te doorbladeren, en by voorval alomme met zig te dragen; van hoedanig een dienst de *Boekzaal* nu meer als vier jaren geweest is. Voeg hier by, dat mijn blokken, enkel by gestolen uertjes voortgaande, door zulk een verpoozing te dragelijker zal zijn, hoewel ik een goed deel reeds klaar gemaakt hebbe, en de verandering

ring van 't letterploegen mijn lust zal scherpen , omme het een en 't ander telkens met nieuwen moed te hervatten.

Hebt gy nu , lezer , de reden , waarom het *Naamboek* u met stukken en brokken word voorgedist , wel begrepen ? hoor dan ook , wat deszelfs inhoud zal zijn , en hoe ik besloten hebbe , my in 't bewerken van zulk een wijduigerekten schrijfstoffe te gedragen.

Onder de dikke menigte der Neêrduitsche boeken , met welke ons Vaderland is geballast , en die van tienduizenden geen een zuivere taal spreken , is nooit , mijn's wetens , een werk gevonden , dat de namen , en het beknopte levensverhaal der gener , die in een overgroot getal van Schrijvers wijds en zijds byna in alleley talen des werelds vermeld staan , uit dezelve voor een groot gedeelte by een greep , dan alleen het Fransche , straks te melden.

Van byzondere geleerde pennen uit eenige byzondere landen of steden zag men van overlang in uitheemsche spraken meer als eene zig uitflooven , maar nimmer zoodanig een , die 't ruime vak des Aardkloots tot een perk had (van de Manelingen kunnen wy niets zeggen) en haar werk maakte van na te vorffchen , al was wegens het gedrag van ouden en jongen aanmerkelijk is , en waardig , dat het der gedenkenisse bevolen werde.

Latijnsche en Fransche Schrijvers hebben woordboeken gemaakt , in welke zeer vele eigen namen , zoo van landen , steden , en andere plaatsen , als van volkeren en byzondere menschen staan beschreven , en derzelve vlijt

is grootelijks te prijzen, 't zy hoe gering de be-
giffelen van sommige, die de eerste het ys bra-
ken, geweest zijn; maar dewijl menschen en
plaatsen yder beflags genoeg vereiffen, kon 't
niet anders wezen, of het meeste, dat in die
woordboeken verhaald wierd, was maar om
der weiniger bladeren wille als opeen lijst kor-
telyk aangeroerd, en vele gedenkwaardige om-
standigheden bleven ongerept.

Men zag eindelyk in onze dagen het groot
Historisch woordboek van den Franschen Prie-
ster *Louis Moreri*, eerst by hem in 't klein ont-
worpen, naderhand opgebouwd, en herbouwd
(ik zal niet zeggen volbouwd, want zulk een
woordboek kan in de wereld niet zijn, en 't zal
d'er nooit in komen) zoo als het thans in den
laatsten druk bekend is.

Maar met hoe groot een reden iemand dat
Fransche werk wanbouwd mogt noemen, weet
hy, die, tot het nazien van zeer vele aanmer-
kelijke persoonaadjes 't zelve heeft opgeslagen.
Het is zeker, dat hy gedenkwaardige namen
en zaken hervoortbrengt, en in zijn tale open-
baart een reeks van geschiedenissen, die andere
volkeren, zonder een stapel van velerhande en
wel meest Fransche boeken gelezen te hebben,
niet kennelijk zijn; dog daar by is ook waar-
agtig, dat hy in andere historien te ontvouwen
dikwils door een 's anders oogen ziet, niet al-
tijd uit de toegankelijke eerste bronnen gaat
putten, doorgaans meer tot by geloof dan tot
navorffing der waarheid helt, dwaze en over-
geloovige gevoelens van sommige der gener,
die men Oudvaders noemt, voor Godsprake
houd,

houd , de gewijsdens van oude Kerkvergaderingen , in welke niets zonder drift gehandelt wierd , als geheiligde wetten te boek zet , de dwingelandy der Pauzen , en derzelve neringrijke aanhangelingen doorgaans in hun misdrijf niet slegts verschoont , maar voorspreekt , dat is (met een woord gezegd) op de wijze eenes Roomschen Priesters spreekt ; ja dat hy eindelijk zulk een Schrijver is , die , nevens het nutte en noodige , ook veel onnut en onnoodig aanhaalt , ten minsten daarom onnut , om dat hy de wederleggingen van andersgezinde daar niet byvoegt , en aldus zijnen lezer veeltijds met den dommen driesten hoop wil doen gevoelen , het zy wetende , het zy onwetende.

Een bedriegery , gesproten uit eene al te groote gerustheid op het gezeg van zulke , die , zelve aan oude waangevoelens vast , zonder wettige bewijzen , darden voor waarheid venren al wat in hun kraam te pas quam ; die , met den waan van eigen wijsheid , of liever heiligheid bezeten , eerst hunne volgers door gesmede verborgentheden poogden te verbijsteren , en daarna met hun gezag dwingen , omme (gelijk Pythagoras zijne leerlingen ouwlinks blindhokte) in hunne woorden , als Orakelen , te zweren.

Een bedriegery , zegge ik , die de Roomsche Kerke , in navolging van het oude Heidendom , met zoo vele wonderlijk konstige streken tot een grondvest van haar sijne regeerkunde heeft te werk gesteld , dat de gansche Christenwereld thans nog in een allerduisterste

nagt van nare onwetenheid zonde leggen; ten zy sommige Pauzen, en hun vee ('k wil zeggen, zoo genaamde geestelijke, en kloosterbroërs) hunne onbeschaamdheid zoo hoog in top hadden gevoerd, dat die, ten laastten den hateren van vuile huichelery te sterk in d'ogen stekende, hen teffens gelegenheid gaf, om dat groote dekkleed der verborgentheden by de slip te vatten, en, met het zelve op te ligten, de bedrogene wereldlingen, die niet geheelijk verblind waren, te doen zien, dat die opgesmukte kerkpop, schoon ze in het allerpragtigste en bekoorlijkste praalgewaad, dat haar wangeftalte bedekt, als moeder en Groot Vorstin van vele volken zit, van 't hoofd tot de voeten een enkel schrikgedrogt is.

Wat is 'er bewimpeling van nooden?

Deze onderlinge bedriegery, met de tijd wel stukswijze ontdekt, behield echter hare voorstanders, zelf na de Hervorming. De afzetsels der overleveringen hebben in schroomhartige gemoederen zoo diepe wortelen geschoten, dat de nazaten der gener, die d'eerste aan derzelve uitroeijing penterden, te slap en laf werden bevonden, om hunne voorgangers na te volgen: ja sommige, in plaats van hunne zielen meer en meer van bygeloof te zuiveren, schijnen in dezelve veeler te willen ruim baan maken tot het ontfangen van allerley onkruid, dat magtig is, het bly gezaaide van goede gedagten te verstikken; als of het hen schier leed was, dat men hervormd had.

In zegening moeten dan de namen en geheugenissen dier waarheids-lievende helden zijn (ik be-

bekenne, dat my kraft zal ontbreken, om hen in mijn *Naamboek* verdienden lof te geven) die den nakomelingen hebben aangewezen, dat de Christenkerke van gebreken te zuiveren een aanvang moest nemen met het dempen der bastaardy, hervormen van talen, drukken van goede boeken, en in 't gemeen met het voortzetten van alle wetenschappen, waar uit iemand, die niet willens bot wil blijven, kan leeren, de waarheid van het valsche te onderkennen.

Ik late my dit ontvallen, om datik, van het groot Historisch woordboek des Heeren Moreri sprekende, u vander wil doen bliken, dat ik in mijn *Naamboek* met vele persona eenen geheel anderen gang zal gaan, als die Franschman gegaan heeft.

Hy, of door het belang zijner geestelijke neringe wilhendeschijsen te gelooven, of door het erfgebrek van den meesten hoop oprechtelijk geloovende een menigte van grollen, die oude en nieuwe Vaders en Zonen der bygeloovige, bedrogene en bedriegers de een uit den anderen verteld, en met hooge leugen-teuken opgehuld hebben, zet die mooye dingen zoo te boek, als hem die in Schrijvers, welken hy gelooft, en byna voor heiligen acht, zijn voorgekomen, zonder de waarheid of waarschijnlijkheid door vergelijking van wijer en wijzer pennen eens te onderzoeken. Ik wil zeggen, die voor een Heilig geboekt is, die is by hem een heilig, die verketterd is, dien noemt hy ook ketter, voor rooveraars uitgekretene menschen zijn rooveraars, en zoo voorts.

Maar by my zal het dikwils na waarheid blijken, dat sommige zijner zoo genaamde Heilige geene andere dan moordgretige wreed-aarts, viinnige dommekragten, aartspeften in 't menschendom, of (ten besten genomen) lompe-plompe vlegels, fratsmakers, en stok-narren; gelijk ook daar en tegen de zoo genaamde kettters en tooversaars mannen van regtschapen imborst geweest zijn.

Dus hope ik my zelven te zullen quijten als een zoeker van waaragtige historien, en een vrygeboren Hollander.

Hoe? zonden onze voorvaderen voor een eeuw of anderhalf slegts geloofst hebben, dat men hen voorschreef, zoo was voorwaar dat heerlijk en gezegend werk der Hervorminge niet noodig geweest.

Ook is de Hervorminge door geen grooter middel voortgezet, als door den menschen de vliezen van de oogen te lichten, de valsheid der beuzeltale aan te wijzen, en hen echte hechte stukken, den Bibel, en schriften van gezonde Reden, in plaats van Overleveringen, en Leugenboeken, in handen te geven. Dit diene hier met eenen tot beantwoording van zulke, die van gevoelen zijn (dog ik wete niet waarom, als om altijd na een 's anders schralen akker te loopen, en onze eigen vrugtbare velden te verlaten) dat men den gemeenen man, en de platters zoo diep in de geheimenisse der dingen niet moet in laten, dat 'er zelf zekere verborgenheden zijn, die den geleerden alleen moeten toegewijd blijven, en dat men de Hollanders zoo wijs niet moet maken. Een
praat,

praat, dien ik (zoo help me de waarheid!) nimmer zonder grimlachen kan aanhooren, herkomstig, zoo men de zake welinziet, van gewetensdwingelanden, en bedriegers, verzonnen tot steuning van alle leesgierigheid, en invoering van doemelijke onkunde, ja, een kalling, regelregt strijdig tegen de grondregelen, na welke onze Hervormers hun groote werk volwrogtten.

Maar eene enkele zaak, die my onder 't schrijven invalt, zal ik ten voorbeelde bybrengen, omme te doen zien, hoe het Papendom van alle tijden her de menschen in lueren der onwetenschap omwagteld gehouden, en den genen, die zonder leiband, wilden gaan, de beenen gebroken heeft.

Zonder dat het my zal lusten het oude zeer van Tooverij op te krabben, en 't geschil of 'er Tooverij of Duivelery is, te willen berwisten; zeg my eens, wie gy zijt, is 'er wel een enig woord meer bekend als TOOVERAAR?

Dit zelve woord, mijn goede lezer, draagt in verscheide talen een verscheide benaming, na dat yder landaart begrijpt wat daar door verstaan word.

Niets is waarachtiger, als dat 'er Tooveraars, en wel van meer als eenerley soort, gevonden worden. Als daar zijn overgegeve en verdorvene booswigten, die met venijn-gevingen hunne naasten beledigen, guichelaars, die, afgerigt op eunjere grepen, der omstanderen oogen verbijsteren, bedriegers, die de domme menigte wijs maken, dat zy uit duivelen, geesten, spjken, of met bezweringen, en een mengel-

moes van todden en vodden, 'k wete niet welke wonderen kunnen verrigten, voorspellingen doen, en wat verder tot die lapkraam behoort, maar onder andere benamingen, die men in 't Fransch eertijds den zoo genaamden Toove-raaren gaf, was ook onder den gemeenen man kennelijk het woord *Vaudois* [Waldenzer] en *Vauderie* [de leere der Waldenzers] was gangbaar voor *Tooverij*.

Uit dezès woords oorspronkelijkheid, wel nagevorst, blijkt, dat een *Vaudois* [Waldenzer] iemand is, die zoodanigen geloof in 't stuk van godsdienst heeft, als het welke een zekere **PIERRE VAUD** [in onze taal *Pieter *Wald*] burger te Lions in Vrankrijk omtrent den jare 1160 ter bane bragt. Maar om dat de gezeide Waldenzen, hunnen voorganger in zijne leere navolgende, de ware godzaligheid beter behartigden als het geestelijk geboefte dier tijden, in welke de Christenkerke door geheel Europe onder een allerdikste duisternisse van afgodendienst, bygeloof, en godloosheid zat, en om dat zy d'Opperkerkvoogdy van Roome met haar misfelijke snuistery-kraam van Missen, Vagevieren, en meer andere om geld verzonnen menschelijke inzettingen den schop gaven, daaromme wierden zy alomme eeuwen lang te vyer en te zwaard vervolgd, byzonderlijk toen ze in Nederland waren gevloeden; en de kerk-tyrannen wisten geen fixer konstenary, om hen over al vervloekt te maken, dan hen voor Toove-raars en Duiveldienaars aan te klagen (want hunne leere kreeg nu aanhang, en zy hadden

NB

• *Of Waldo.*

NBden Bibel in 't Nederduitsch vertolkt) waat op die onnoozele, deerlijk gefolterd, en somtijds op afgepijnigde bekentenisse levendig ter verbrāding gedoemd wierden. 't Was genoeg om mannen en vrouwen aan de helsche Inquisitie over te leveren, als 'er maar geen wroegers en betigters ontbraken, dat zy in de *Vauderie* waren geweest: zoo noemde men de vergadering, daar de duiveldienst en toovery quansuis van de Waldenzen gepleegd wiord.

Men leze in de Nederlandsche historie van Markus Boxhorn deze gedenkwaardige geschiedenissen der *Vaudoisen* in 't breede vermeld, en voornamentlijk, hoe zy te Atrecht in Artois omtrent de jaren 1459, 1460, en 1461 om den godsdienst, dog onder den naam van Toovery veroordeeld, eenige na hunne smarttelijke moorddood, by vonnis van 't Parlement te Parijs, in den jare 1491 ten vollen onschuldig verklaard, in hunne goederen en eere hersteld, en de Regters, zoo geestelijke als wereldlijke, die hen godlooffelijk verwezen hadden, in zware geldboetens en andere verbeteringen zijn beslagen.

Laat nu iemand slegts gelooven, dat een Paap of Kloosterfiel (den goeden niet te na gesproken, want men vind in alle gezindheden wel eerlijke luiden) hem heeft wijs gemaakt; namentlijk, dat *Vauderie* in 't Fransch zoo snood als *Toovery* luid, om dat de *Waldenzen*, die *Vaudoisen* heten, eer- en godvergetene menschen zijn geweest, die hun zelven aan den Duivel hadden overgegeven, en in hunne tooververgaderingen gedrogtelijke schenddaden tegen
God,

God, godsdienst, en de goede zeden bedrevens; zal hy, op het hooren van den naam *Waldenzen*, geen afgrijzen betoonen; en hen vloeken als de grootste vloekelingen, die immer op den Aardkloot waten? En! zie daar, waarheidslievende lezer, deze luiden zijn vrome, eerlijke godsdienstige regtschapene Christenen geweest, eerste aanleiders der hervorminge, en Vormers der belijdenisse, die de Onroomsche naderhand hebben overgenomen. Ga heen nu, en zet iemand een brandmerk van Ketter, Tooveraar, of Godverzaker by zijnen naam, op 't hooren zeggen van anderen!

Dog genoeg hier van.

Hier breke ik af (het overige slot zal voor het Naamboek zelve daar bygevoegt worden) om dat de lezer van mijn oogmerk en schrijfwijze nu genoegzame opening, meine ik, gekregen heeft. Hy gelieve, terwijl ik voor hem arbeide, wat geduld te hebben.

VII. H O O F D D E E L.

TIJD des eendes, uit alle de bestekken van alle de dagen des N. Testaments, in de regering Gods over zijn Kerk, en alle derzelver vianden, van den Doop Christi tot den einde der wereld: ordentelyk vertoond in een korte dog duidelyke verklaring van het 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 en 't laatste deel van 't elfde kappittel der Openbaringe Johannis, aanwyzende het waar begin en einde van de Zege- len, Bazuinen, en Donderslagen, met byvoeging van de historien op hare regte jaar- getallen, gepast op de ware Chronologie, en Astrologie, betogende dat het einde van 't jaar 1717 is het einde van alle tydbepalingen van alle de Profeten, door Theodorus Wilman, V. D. M. tot Birdaard en Janum. *r* Amsterdam by Gerard Borstius 1696. in 8. 44 bladen.

En tijd lang herwaarts is Johannes Openbaringboeken van die schriften geweest, over 't welk allerley verstanden zig affloofden. Om die te noemen hebbe ik lust nog tijd, en schoon ik het deed, mijn lezer zoude my des luttel danken, om dat hy 'er mogelijk nog wel een of meer zou weten, die ik had overgeslagen.

Best dan, dat we hooren, of 'er nog meer
ko-

komen. Zie hier is 'er nog een, maar die 't werk heel anders neemt, als die het voor hem ter hand sloegen. Zoo groeit de kennis aan, en de nakomelingen behoeven niet te denken, dat geen arbeid voor hun overschiet.

Alexander ging huilebalken, zegt men, als hy hoorde, dat zijn Vader een stad won. Vraag je, waarom? hy vreesde, zeide hy, dat 'er geen plaatsen zouden overblijven, om hem weêrwerk te verschaffen. Hier is 't heel anders gelegen. Alle der onvermoeder letterhelden arbeid, tot navorsing van den zin, meening, en naauwste bepaling van 't einde in dit boek vermeld, heeft dezen Schrijver niet voldaan, en daarom ook niet afschrikt, omme het genedat hy gerekent had ter neder te stellen, en den nieuwsgierigen meê te deelen.

Huig de Gröot, toen hy zijn uitbreiding over Jonas in Latijnsch gedigt uitgaf, beschreef dien Profeet een Man geweest te zijn,

*Os cui veridicum * dederat, mentemque capacem
Fatorum, & positum longe spectare futurum.*

Dat is,

*Van een Waarzeggers mond, en geest, die Gods
besluit*

*Verklaren konde, en zien veel eeuwen ver voor
uit.*

Gewisselijk die dat heeft, is een Profeet. Of deze man op zijn manier ook onder de profeten is te tellen, dat zal ik niet zeggen, maar 't opschrift van zijn boek wil het zoo ten naasten by

* Scil. Deus.

te kennen geven, om dat hy ons daar inne het jaar 1717 aanwijst, als het einde van alle Voorzeggingen. Laat ons hooren, hoe hy dit meent vast te maken.

Wy leeren uit zijn voorreden, dat hy 't niet eens is met die mannen, die 't zoo drok hebben met de zoo genaamde *zeven perioden*, daar mijn laatste uittreksel van * Hofeas verklaard iets van meldde. Zijn 's oordeels is dat de weg bezijden, en glad mis; derhalven zet hy eenen anderen koers, en zijn streek bield, voor nog na hem, niemand anders. Zoo schrijft de man zelf. Hy sterkt dat met een reden, en schroomt niet, of iemand zegt, *de tijd zal anders leeren*, dewijl hy zig laat voorstaan, dat zijn arbeid van verschrikken weet, nog waggelen: dus gaat hy nu voort.

In 't vierde en vijfde hoofddeel der Openbaring word beschreyen de persoon, die de Zegels had geopent, en de tijdscheidingen gemaakt: waar over de Heer Wilma een byzonder † werk tot die grondlegging heeft geschreven. Gekomen tot het zesde vind hy daar gewag van de Zegelen, en verklaart de zes eerste, van welke dat hoofddeel spreekt: dog der mate, dat ze alle zes op malkanderen volgen, zonder dat 'er bazuinen of iets anders ingelast moet werden. Dit is zijn eerste grond: en hoe veel die verschilt van anderen, die ook een sleutel tot de Openbaringdeur meenen te hebben, behoeve ik niet te toonen, vermits dat by alle liefhebbers bekend is. Ook zijn ze altemaal van een

* P. 438.
1694. p. 568.

† Zie de *Boekzaal van Moy en Jany*

en dezelve gedaanzaamheid, of tijds-lengte, namentlijk van zeven jaren.

Dit bewezen zijnde, was 'er nog overig te verstaan, wanneer de tijd begon, dat dit eerste Zegel wierd geopent? onze Schrijver stelt dat met des Heilands doop, van Johannes aan Hem bedient, toen Jezus dertig jaren oud was; en zoo eindigen deze zes Zegelen met het twee en zeventigste jaar na Jezus geboorte: dat is, even na de verwoesting van Jeruzalem, toen de niterlijke en kerkplegtrige Godsdienst der Joden is afgeschafft.

Het gene hy voorts aanmerkt over 't zevende Zegel, en het voorgaande stilzwijgen in den Hemel, als van een half uur, nevens het verdeelen van dit zevende Zegel, en over de zeven Bazuinen, samt het wederleggen van Zucerus en Koccejus, die telkens na een Zegel een Bazuin laten volgen, en by die gelegentheid over het verdeelen der tijden in d'Openbaring; dit is altezamen niet onaardig uitgevonden. Maar laat ons voortgaan.

Zoo groot een werk en verandering, als dat was, moest zijn gevolgen hebben, en noodzakelijk alle volkeren in een beweging en ontsteltenisse brengen. Dit was niets anders als de Prediking van 't Euangely onder de Heidenen, met alle deszelfs vrugten. En daar beginnen dan de Bazuinen, die men in het zevende Hoofddeel hoort, het achtste en negende daar onder begrepen. Yder van deze Bazuinen vervat een tijd van tweehondert en tien jaren: zoo brengen zes van haar een somme van twaalfhondert en zestig jaren uit.

Op

: Op de Bazuinen volgt een ander tijdbestek, met den naam van Donderslagen, in het tiende Hoofdstuk verklaart. Daar van word getoont waarom, en voor wien het Donderslagen zijn: ook wanneer zy begonden haar geluid te laten hooren. 't Zijn donderslagen, niet voor de geloovige, want die hebben niets te vreezen, maar den godloozen, *dien het Euangely is een reuke des doods ten doode, gelijk het den geloovigen een reuk des levens ten leven is.* 2 Kor. 2. 16.

Zy dueren yder vijf en twintig jaren: zy beginnen met het einde van de zesde Bazuin, dat is, in het jaar 1333, en eindigen met het jaar 1508.

Vraagt iemand den Heer Wilma na de reden, waarom hy dat juist zoo stelt? hier is ze. Om dat hy meent te vinden, dat het de Geest Gods zoo beschikt heeft; en 't past niet dat men die nader vrage, op dat men niet schijne Hem reden van zijn werkingen af te eiffen. Dat's kort af: maar of dat by elk een zal deurgaan in zulk een voorval als dit is, dat staat my niet te zeggen. Ik verhaal maar, wat ik hier leze: die lust heeft kan 't nader roetsen.

Maar daar ontdekt zig een zwaarigheid. Johannes heeft geen last, maar daar en tegen een verbod gehad van op te teikenen wat de donderslagen gesproken hadden. Doet de Prediker Wilma dan al wol, dat hy zulks wil bepalen? Hier op verantwoord hy zig door een nader verklaring van dat verbod; en neemt het zoo, dat de tijds omstandigheid en het beschrijven van de Donderslagen in haren beeldelijken zin

114 *De Boekzaal van Europe,*
ten einde toe, vol uit, in aanmerking moeten
genomen werden, om dien knoop los te ma-
ken: en dat dit d'eigentlijke meining zoude
wezen; te weten, *verzegel zoo lang het gene de
zeven danderlagen gesproken hebben, en schryf be-
niet, tot zoo lang dezelve tijd en zelve zaak in een
herhaalde profeteesj zal voorkomen.*

Daar hebben we 't einde van het tiende
hoofdstuk. Het elfde verklaart de Schrijver
niet, om dat hy dat in een ander werk gedaan
heeft: dog hy vat het op, daar 't gelaten was,
van 't veertiende vaars tot des hoofddeelseinde,
en daar hoort men de zevende Bazuine, als be-
hoorende tot het volle vertoog, dat de Engelen
in hunne zeven Bazuinen gebazuint hebben.
Deszelfs bestek is, gelijk van d'andere, twee
hondert en tien jaren. Zy begint met het jaar
1508, en is van een geheel andere natuur, als
die laatste Bazuin, van welke Paulus gewaagt:
I Kor. 15. 52. Want onze Schrijver houd voor:
vast, dat in de gansche Openbaring geen een
woord van 't laatste oordeel is te vinden, uitge-
nomen Kap. 1. v. 7. En dewijl 't ouweder spre-
kelijk is, dat Paulus van het laatste oordeel han-
delt, zoo moet dan zijn Bazuin wat anders we-
zen, als deze laatste. Nu kan elk ligt gissen,
wanneer zy eindigt; want twee hondert en tien
jaren, by de voorgenoemde 1508 gevoegd,
maken netjes het jaar 1718. Willen we 't eens
met den man oprekken? zie daar,

Van

Van Christus geboorte tot zijnen doop, en 't eerste zegel.	30
Zes Zegelen, yder van zeven jaren.	42
Zes Bazuinen, yder van 210 jaren.	1260
Zeven Donderslagen, yder van 25 jaren.	175
Nog een zevende Bazuin van 210 jaren.	210

 1717

Zoo deze rekening niet mank gaat, is 'er kans, omme, indien 't God gelieft mijn leven wat te rekken, dien wonderen omkeer der dingen te beleven, want ik ben nog geen zes en dertig jaren oud. Maar!

Vermits na de zevende Bazuin geen nader tijdbestek word gemaakt, zoo zal dan, na dezes mans stelling, het begin van 't jaat 1718 op des Herffts-evennagt-tijd noodzakelijk moeten wezen het einde van alle tijdbepaling, die in de Openbaring gemaakt is. Want, dat men 't eens voor al wete, de Heer Wilma begint al zijn rekening met den Herffts-evennagt-tijd, vermits hy vast stelt, dat Christus op dien tijd des jaars is geboren. Dit heeft hy in zijn ander boek nog nader aangewezen, en, na het be-roog, aldaar gedaan, stemt dit over een met het schrijven van *Ezeob.* 39. 12. 14. en *Dan.* 8. 14. 26.

Maar denk niet, lezer, dat deze geleerde en naarstige man niet wel voorzien heeft, wat men hem al voor deschenen zou kunnen werpen. Zoo wijs moest hy voor al zija, wilde hy dusdanig een werk ontcijfferen, zoo als hy

doet; staande op zijn eigen koten, zonder te leunen op de schouders van andere, die voor hem het ys, zoo men zegt, gebroken hebben.

De eerste zwarigheid, dien hy zig zelven maakt, is deze; hoe of men weet, dat, de Zegelen ten einde zijnde, de Bazuinen, of de 1260 dagen met het 73ste jaar na Christus geboorte hebben begonnen te loopen? want miste hem dat, quijs was hy zijn bijtje, en al de rest van zijn werk verviel zonder omkijken. Derhalven, schoon hy in zijn voorgaande boek dezen hinderpaal al uit den weg heeft geschoven, nogtans om dat hy 't daar wat ingewikkeld deed, zoo dat de antwoorden op die bedenking zoo hier en daar door 't heele werk heen gezaaid waren, daar het dan pas gaf om 'er van te spreken, zoo heeft hy zo tot vier in getal hier op een ry na malkanderen gevoegt; en 't eerste genomen uit *Openb.* 11. 2. vergeleken met *Luk.* 21. 24. Het tweede bewijs neemt hy uit *Openb.* 12. Het derde uit *Openb.* 13, daar de twee Beesten, dat is, de tweederley Regeerings-stand word beschreven: d'eerste van de Heidensche Keizers, en Roomsche Bisschoppen; welken een zeker tijd tot het vervolgen van de kerke woord toegewezen. Het vierde uit *Openb.* 20. 4. Dat is zoo verre.

Een andere tegenwerping is deze. Dewijl de Openbaring handelt van den staat der gansche Kerke van 't Nieuwe Testament, hoe men dan kan weten, dat de vervulling daar van alleenlijk in Europe moet gezogt werden? Dat klemt zeker, en het is een

[*Dignus vindice nodus*]

knoop, wel waardig, dat 'er een goed ont-
knooper de handen aan sla.

*Maar hoor eens, hoe op deze quast
Des schrijvers scherpe beitel past.*

Hy zegt 'er dit op. De Kerk komt hier voor ;
dat is waar: dog zoo, dat de voornaamste
van hare vervolgers daar by staan, te weten ;
het Roomsche Beest, wiens woonplaats en
verblijf ook word aan gewezen. Niemand,
denk ik, die Historien gelezen heeft, is zoo
dom, of hy weet wel waar hy die moet zoeken.
Daarom, na dat hy nog eenmaal zijn vier
voorgande redenen heeft doorloopen, is dit
zijn besluit, het welk ik u met zijn eigen woor-
den zal geven. Dewijl het hoofd der verdruk-
kers van Gods volk te Roome zoude blijven,
en door dezelve de verdrukking in Europe is
in 't werk gesteld, dat dan ook, zoo verre
als de tijd der verdrukking is uitgestrekt, de
Openbaring niet kan gezegt werden van de
geheele Kerke van Jezus Christus te spreken.
Maar wanneer alle viandelijke magten in
Europe zijn uitgeroeid, als dan zal men by
uitnemendheid können zeggen, dat alle ein-
den der aarde Gods volk onderworpen zijn ;
en zal als dan de geheele wereld Christus toe-
gebracht werden, gelijk dat word aangewe-
zen *Openb. II. 15, en 14. 4.*

Nog is 'er een zwaarigheid, van geen minder

118 *De Rockzaal van Europa,*
belang als de twee voorgaande. Christus be-
teugelt de nieuwsgierigheid, en de vraagzieke
lust van zijne leerlingen met deze spreuk, *bes
komt ul. niet toe te weten de tijden en stonden, die
de Vader in zijn eigen magt gestelt heeft.* Handel.
I. 7.

O gulde spreuk! mag iemand wel roepen,
zoo menigmaal als hy Prekers of Schrijvers be-
jegt, die zoo onbezonnen te werk gaan, dat
zy dwars tegen die les aan, ja even of 'er stond,
dat tijden, jaren en maanden te bepalen ons
werk is, zig niet ontzien te schrijven, preken,
en betoogen (zoo als ze dat noemen) wanneer
dit of dat staat te gebeuren; niet gewaar schuw
zijnde door des Heilands ernstig woord, pas
voor zijn scheiden, nogte hoofdschuw gewor-
den door het lot van zoo vele mannen, die, te
diep in dit werk getreden, en niet moeds ge-
noeg hebbende om haar voorbarigheid te belij-
den, menigmaal vremde fratsen hebben aange-
regt, en al de wereld den mond open gedaan
om van hen met schimp te gewagen.

Onze Schrijver heeft deze spreuk in achtting
genomen, en niet nagelaten dezelve zoo te
verklaren, dat zy hem in deze zijne uitleg-
ging niet hinderlijk kan zijn, maar, na zijn
bevatting, gunstig is. Want hem dunkt, dat
die spreuk niet op haar zelve moet genomen
worden, maar in haar geheel; dat is te zeggen,
met het volgende vaars daar by: en nademaal
Christus daar spreekt van den Geest, dien zy
zouden ontfangen, zoo waren zy onbequaam,
om zonder den zelve Geest van toekomstige
dingen te spreken; dog daar na zou zulks op-
hou-

houden. Dit is 't nog nieraal. De Heer Wilma meld van zig al vry wonderlijke zaken. Hy heeft, zoo hy schrijft, al vele dingen voorspelt, die naderhand net zoo uitgevallen zijn, en dit laatste verraad op des grooten Wilhems leven is hem niet vreemd voorgekomen.

Hoopt iemand, dat het haast Vrede zal wezen, die vind hier dat hem op zulk een nagaan-den vrage zal berigten, nevens meer andere zaken, die veel nabedenken konden geven.

Wat zal ik zeggen, lezer? de woorden van Pieter Korneliszoon Hoofd in zijn * History-werk geviel my t'allen tijde wonder wel, dat men Gods engenaë uit de letters van de Ingi (zoo noemt hy de starren) niet behoeft te spellen, al-zoo zy in 's misdryf der menschen duidelyk genoeg te lezen is. Maar hier komt nu een Man, die ze leest uit de letters van de Openbaring; en in zijn zin gaat dit zoo vast, als dat drie maal drie negen is. Hoor mijn zeggen, en sla het werk zelf eens op. Daar is veel belezenheid, geleerdheid, en aanleiding tot Godsvrugt: ook een Tijdrekening, die wel nieuw, maar niet teemaal ongegrond is. Vele Bibelp plaatsen worden verklaart, en op 't hart ter betragting gebonden: zoo dat 'er veel ouden nieuws is te vinden, maar echter niets, dat kan hinderen om een vroom Christen te zijn, en voorzigtig-lijk te wandelen.

VIII. HOOFDDEEL.

De waarheid ontward van voor-oordeelen ,
 door een gezonde redenkaveling over de zes
 niet-natuerlyke dingen , waar in getoond
 werd , dat het bloed kan pecceren in snelheid,
 en hitte , en dat men somtyds te weinig de
 zoo genaamde Scheurbuik heeft. Met een
 voorreden over de Kinder-pokjes. Mitsga-
 ders eenige aanmerkingen over de fermenta-
 tien en hoofd-stoffen. Waar in de dwaling
 van 't acidum en alcali klaar werd aange-
 wezen en wederlegs. Door Johan Baggaart
 Med. Doctor tot Middelburg in Zeeland.
 Te Middelburg by Michiel van Hoekke
 1696. in 8. 13 bladen.

GElijk onder alle Konsthanteerders geene
 prijffelijker zijn , als zoodanige , die het
 gezag en de woorden van hunne Meesters voor
 de Reden en Ondervinding doen bukken ; zoo
 mag men ook voornamentlijk onder de Genees-
 heeren zulke voor de wijste honden , die zig niet
 binden

*Aan Vader Aristoteles ,
 En nog een wysboofd vijf of zes ,
 Galeen , al was 't Hippokrates ;
 Aan grijsaard , of aan oude bes ,
 Met rodde en den lapzalf fles ,*

Zoo min als Akademy-les:

Maar die zig stellen voor de Waarheid in de bress*.

Dat valt my daar zoo uit de pen, lezer, om dat de maker van dit boekje my voorkomt als een Arts, die in de woorden van oude en nieuwe Meesters niet wil zweren, maar, tot behoudnisse der kranken, meest te rade gaan met een goede filozofie, en onwedersprelijke ervaretheid.

Om niet verre te loopen, een merkelyk staaltje daar van schaft zijn voorreden, in welke hy zonder bewimpeling verklaart, dat de gemeene manier van de *kinderpokjes* te willen genezen met sterk zweeten onder Friesche lappen, of zware dekens, en het innemen van schapenkeutels, en dergelyke middelen meer, lijnregt zegen zijn gevoelen streed. Hy wierd daar in door de ondervinding gesterkt, ziende dat de gene, die van vermogen waren, en op den raad der Geneesmeesters vele middelen gebruikten, meest om hals raakten, daar in tegendeel boerejongens, die met het aangezigt vol pokjes langs de wegen liepen, en alle zoodanige geringe menschen, die deze pokjes niet anders handelden als men gewone zeeren en puisten doet (dat is, geene of weinige Artzenyen gebruikten) meest altemaal hersteld wierden.

Nog meer wierd hy daar in bevestigd door het geschrift van den Heer Sydenham, een Engelsch Arts, die van deze Pokjes, en de vrouwen ziekten, die men * opstijgingen noemt, een byzondere verhandeling heeft geschreven.

H 5

Wat

* *Passiones hystericae.*

Wat de Pokjes belangt, die in menigte door den anderen als een schorffe op de huid komen, daar tegen geeft de gemelde Sydenham tweederley raad.

d'Eerste is, dat men de zieken niet na den gewonen slenter zal hebben te houden in een geduerige hitte, zoo in- als uitwendig, nog te bed zal laten leggen, om te broeijen, voor den zesden dag van de ziekte, of dat de pokjes alle te voorschijn zijn gekomen, ten zy by zware toevallen.

De tweede is, dat men zig gedueriglijk zal bedienen van Syroop van Heulzaad, of slaapkruid, en dat met geen spaarzame hand, voor al, zoo wanneer ze op het uitkomen zijn.

Hy vestigt zijn eerste raadgeving op het gevoelen van dat men moet trachten op allerley wijze de stoffe, die de pokjes maakt, van het bloed te weren, op dat het zelve daar door niet t'eenemaal bezoedelt werde; 't welk yeeltijds gebeurd, wanneer de zieke zig te vroeg in 't bed begeeft; want dit veroorzaakt, dat het bloed des te bequamer gemaakt werd, om zig met dit venijn te vereenigen, gelijk ook door de hartsterkende en geestige zweetmidelen, waar door het bloed des te sterken aan 't giften geraakt. Zulks dat het geheele werk der genezing rust op de goede zorg, die men in de eerste dagen daar omtrent heeft.

By aldien nu door de hitte van 't bed, en deze heete middelen het bloed geslepen, geschud, en verder aan 't woeden word geholpen, zoo maakt men te gelijk deze quade stoffe gaande, en bequaam om 't gansche bloed te bederven,

ven, dat in zulk een pukkige stoffe overgaat; waaromme vele pokjes door lapzalvery gemaakt werden, die 'er anders nooit zouden geweest zijn, en die de lijdens in 't uiterste gevaar brengen.

Wegens zijn tweede raadgeving merkt hy aan, dat de puisten na den zesden dag beginnen te vermeerderen, het lichaam te gloeyen, byzonderlijk omtrent het hoofd, als ze gaan rijpen, en de koortsen vermeerderen, die de lijdens vast tijd tot tijd in gevaar brengen; wel meest omtrent den elfden dag. Derhalven om het bloed in zijn rust te herstellen, is het noodig, dat men gebruike verdoovende middelen, als siroop van heulzaad, die hier by uitnemenheid den voorrang heeft. Alle het welke hy door reden, ervarenheid, en oplossing van verscheide tegenwerpingen bewijst.

De Geneesheer Baggaart, ziende dat zijn kunstgenoot Sydenham de zake, zijn's erachtens, wonder wel begreep, was eerst van opzet geworden, dat boekje in onze taal te brengen, zonder daar iets by te doen: maar vermáts het was geschreven voor menschen, die op het gezag des Schrijvers, en door overtuiging van zijn groote bequaamheid, zijne stellingen ligtelijk aannemen (waaromme hy onnoodig achtte alle de bewijzen met de Filozofie te sterken) veranderde hy van voornemen, en wierd te rade, dat vast gebouw met Filozofisch loofwerk op te cieren.

Hy oordeelde hier in niet te regt te zullen komen, voor al eer hy velen ontwarde uit hunne gedagten van het [*Acidum en Alkali*] Zuur en
Zout,

Zout, en in 't algemeen eerstelijk te toonen, dat het de allergroffte dwaling is, die ooit de wereld beheerscht heeft, dat men alle ziekten aan de scheurbuik, en alle giftingaan 't zoo genaamde *Acidum* en *Alkali* wil toeschrijven; maar in tegendeel, dat men te weinig scheurbuik kan hebben, of dat ons vyerig wezen (om met Helmond te spreken) somtijds te veel overhand neemt, waar uit verscheide ziekten spruiten.

Daar na neemt hy voor, in 't byzonder te bewijzen, dat de pokjes en mazelen ziekten zijn, daar in de woede van 't bloed de overhand heeft genomen door een gifting, in 't zelve van buiten aangebragt; en waar in die stoffe bestaat: zulks dat dan zal blijken, dat geen venijn tegen de pokjes nadeeliger kan wezen, als het gemelde sterk zweeten, schaapenkeutels, enz.

Dewijl we nu gehoord hebben, waar de Man t' huis legt, heeft men zig niet te verwonderen, als hy in zijne redeneringen den Arts Bontekoe en deszelfs navolgeren (met namen en toenaamen, uitgedrukt) doorgaans vervaarlijk by de lurven vat, en veel van Helmont en Paracelsus houd, die hy meent dat de konst van zieken te genezen verstaan hebben, 't welk de boodschap is, wanneer men een Dokter ontbied.

Als de gezeide Helmont in zijn tijd sprak dat de ziekten genezen worden door het bevredigen van den gaande gemaakten * *Archeus*, en wechtneming van het zadelijke indruksel der ziekte,

* De oude Helmont verstonk door 't woord *Archeus*, de worker, of werkende geest in 't lichaam. >

te, van den Archæus voortgebracht, verdiende (na 't zeggen van den Heer Baggaart) deze en andere tale desmans geenzins, dat hy daarom van Bontekoe voor een zot in 't stuk van de beschouwing wierd uitgescholden: want Bontekoe, zegt hy, heeft Helmont nooit verstaan.

Helmont, van het bevredigen van den Archæus sprekende, wil zeggen, dat het leven en de beweging in ons lichaam somtijds al te groot is, of dat door het leven en bewegen zelf eenige zadelijke beginsels van ziekte zijn gemaakt, welke te grooten vyer van beweginge in ons lichaam brengen. Somtijds wil hy, dat men den Archæus zal versterken, en opwekken, als hy verflaauwt, somtijds de onreinigheden zuiveren, somtijds de hoofdstoffen verbeteren.

Dit is altijd klaar, dat Helmont wil, dat men rust moet maken, daar te veel beweging is, en beweging, daar te veel rust is.

En dit gaat den Arts Baggaart uitpluizen uit de uitwerkselen van de Hartstogten, belachende de gezeide andere geneesheeren, die alles tot het *Acidum* en 't *Alkali* t'huis brengen, en zeggende, dat hun beginsel zoo gemakkelijk is, dat iemand, die maar een luttel van de Ontledingkunde weet, de beschouwing hunner Artzenykennisse in den tijd van minder als een half uer kan leeren; zijnde niets anders, als; *alle quaad komt van verstoptheid: alle verstoptheid van een verdikking van 't bloed, en sappen, en alle verdikking van 't zuer.* Dan volgt de oeffening; dat is, het zuur te dooden, door de middelen * *alkalia volatilia* en *fixa*. Dat is al

* *Vlugge en vaste zouten.*

al wat zy hebben: de rest is maar bloemwerk, tot cieraad van hunne leere.

Zoo rondborftig, zegge ik, durft de *Mr. Baggaart* zig hier uiten, 't zy dat hy tegen die anders gevoelende Artzen (ergens *bonte kalveren*, elders *koude Doktoeren* genoemd) redeneert over de *lugt*, of over het *Zout*; 't zy daar hy de oorzaak, van de scheurbuik uit den grond navorscht, en in alles der Alkalisten misflagen poogt ten toon te stellen.

In zijn verhandeling van de bewegingen, en oeffeningen des lichaams laat hy den Heer *Bontekoe* wederom deerlijk door de spitsroeden loopen, om dat hy het *danssen* afkeurt, en van den *arbeid* zoo koud als ys praat, ja in het laatste hem zelve tegen spreekt.

Zeer verftanelijk laat de Schrijver zig hooren over de *Rust*, en 't *slapen*; en hoe gezegd kan werden dat de slaap voed. Als *Bontekoe* voorgoeft dat men niet te veel zou kunnen slapen, al vergde men 't zig nog zoo zeer, dat de slaap niet kan vermeerderd, of vermindert werden, en dat men niet kan slapen als men wil, moet men het zoo voetstoots voor geen orakel aannemen. Dat men niet altijd kan slapen, als men wil, dat's waar; maar dat men door eenige manier van leven den slaaplust niet zou kunnen vermeerderen, word hier ontkent, en het tegendeel met redeneringen en voorbeeldelijke proeven bewezen.

In het stuk van *spijs* en *drank* toont de Heer *Baggaart*, dat hy gansch geen bygeloovig Arts is; ook niet winzugtig, nogte een van die geneesmeesters, die steilooriglijk de levenswijze der

der gener, die hun raad vragen, zelf Vorsten en Koningen, ten opzigt van zulken of zulken spijs of drank willen bepalen: want hy zegt plat uit, dat een gezond mensch aan deze of gene spijs of drank te binden maar loopjes van de Doktoren zijn, die daar mede hun voordeel doen, gelijk de Papien met het Vagevyer.

Om de zaak eens van achteren te beschouwen, zien we niet, dat alle die zoo stiptelijk na de gezette regelen der Geneesbazen leven, meest zedere verwijfde menschjes zijn? men zal hen doorgaans, en de boere jongens zelden, hooren klagen van hoofdpijn, tandpijn, gicht, graveel, bange lugt, en hondert ingebeelde qualen.

Hoe menig Vorst wenscht niet te vergeefs zulk een welgemaakten zoon te mogen hebben, als sommige boeren krijgen! en immers hebben de boeren geen Doktoren, die hunne kraamvrouwen de spijs en drank wegen, proeven, en voorschrijven, gelijk die bootsemakers den Vorstinnen doen.

Een mensch is in volle vryheid geschapen, en moet ook in eten en drinken zijn vryheid hebben, zoo wel als de beesten, indien hy gelukkig wil leven, wel te verstaan *buiten overdaad*. Men kan in 't byzonder niet te regt zeggen, wat gezond of ongezond is: het is maar voor den eenen of den anderen min of meer gezond, yder nadat de hoofdstoffen zijn, die in zijn bloed schijnen d'overhand te willen nemen. Die te veel zout heeft, moet zuer onder zijn spijszamen mengen; die te veel zuer heeft, wederom zout, en mijden zig wat van zuere dingen; die

die galachtig is, onthoude zig van vet; die na loom en traag bloed held, spane zig wat van vis, en gebruike fijner voedsel, hy menge rijkelijk speceryen onder zijn kost, en drinke een glaasje om; die slaperig is, bediene zig van Thé; die wederom niet kan slapen, mag 's avonds een larou-salaadje of gerste-papje binnen slaan, om door deszelfs zachtheid het al te scherp-vluggelooze bloed wat te streelen.

Dit alles staat nog maar in acht genomen te werden van menschen, dien 't aan gezondheid begint te mangelen; maar een recht gezond mensch mag eten wat hem lust, dewijl hem zelden iets lust, als dat hem gezond is.

Hy zegt zelden, om dat hy wil uitgezondert hebben sommige, die, door beprating van anderen, zig gewennen aan iets te eten, dat hen in 't eerst onsmakelijk was, hoedanige tegen de wetten der gezondheid misdoen, en reeds ziek van geest zijn. Het spreekwoord *den gezonden is alles gezond* blijft waaragtig; dog dit is geen regel voor de ongezonde, die dikwils verkeerde lusten hebben.

Maar hoewel terstond gezegd is, dat men niets byzonderlijk voor gezond of ongezond moet rekenen, en 't zelve alleenlijk bepalen na de lust van een ygelijk gezond mensch; echter houd de Heer Baggaart twee hoofdvoedsels den menschen hoogsten voordeelig; **BROOD** tot spijs, en **BIER** tot drank: voedsels die den mensch nimmer walgen.

Laat iemand zoo kostelijken toespis hebben als men kan bedenken, zoo 't *brood* ontbreekt, niets van alles wat op de tafel staat zal ons smaken;

ken : alle menschen hebben daar een natuerlijken trek toe , ja die gene , die het nooit gezien hebben , vinden het in den eersten beet aangenaam.

Als men 't wel inziet , niets kan zoo gemakkelijk tot voedsel veranderd werden als brood , vermits de deelen , die zig tot *chyl* staan te zetten , door de gifting van 't *brood* reeds lugtig zijn gemaakt , en een schoone voorbereiding hebben , eer ze in de maag komen. Endewijl de deeltjes , dus in beweging gebragt , van den hevel onzes maags ligtelijk kunnen ontdaan werden , en tot een goed voedsel overgaan , is het een * uitzinnige stelling van Bontekoe , dat het brood niet behoorde gegift te hebben ; als of het gerezen brood op den trap van verderf stond , gelijk hy van spijs en drank sprekende te kennen geeft.

Het BIER , broods zuster , word met regt voor een hoofdrank te boek gezet. Zoo 't waar is , dat drank rasser voed als spijs , ligtelijk kan men begrijpen , dat het het *bier* moet zijn. Wat drank is 'er dog , waar van men zoo lang kan bestaan als van *bier* ? weken lang hebben sommige menschen zig alleen met die vogt onderhouden , en was het zoo gemeen niet , men zoude het den zieken voor het beste † afkooksel voorschrijven , in plaats van die verderffelijke gerstewatertjes , die nog verder met siroop van violetten worden bedorven , en andere vuiligheid. Schoon gekookt water zou zekerlijk beter wezen , maar al te schadelijk voor de Heeren Apothekers , die geen † twee en

IX. Deel.

I

twa-

* P. 106.

† Apezema.

‡ P. 107.

twintig stuivers voor een flesje bier op de rekening kunnen stellen, hoewel het bedrog minder zou zijn, als nu: want nu koken ze heele vaten vol dusdanigen nat, dat ze alle lijders ingeven; alleenlijk, om de bedriegery te bedekken, de verwen door verscheidenheid van siropen wat veranderende. * Een zeker Apothekers knecht verhaalde, dat zijn meester, als hy des Zondaags, om geen kerkgang te verzui- men, de gerstewater-ketel niet te vyer liet gaan, afziedsel van aardakers (die hy dan gemeenlijk voor snoepery liet koken) in plaats van Gerstedr- ank beregtte; en nog deed de man beter, zoo men onzen Arts mag gelooven, als dat hy de luiden dat lijmige water had gegeven.

Dog waarom de lijders hun beste voedsel en drank onthouden? wat voedsel gebruiken de zieke veel anders als bier, zonder dat het hen walgt? de Geneesheer Baggaart wilde dan nog liever, dat men het bier zoo bedektelijk in plaats van gerstewater gaf, dat het geen *bier* ge- leek; zoo bleef de winst even groot: om 't welke te doen, raad hy, dat men neme een pint zoete melk, dezelve heet make, en daar inne een glas goed oud bier giete: dat men het laat schiften, of, zoo 't niet wil schiften, nog een halve citroen daar by persse: als dan dezen mengeldrank door een teems storte, en wat no- te muskaat en broodzuiker daar onder raspe. Dit, zegt hy, is een drank, aangenaam van reuk en smaak, zeer hartsterkende, dorst ver- slaande, en voedende. Hy vraagt, of ze zoo goed niet zou zijn als het gerstewater, om dat

ze

ze zoo een heerlijke bereiding heeft gehad ? of dat ze wel bedorven mogt zijn , om dat 'er nog ander koren en hoppe onder gemengd is ? of zweemt de bereiding , die de Brouwers hebben , wat te veel na de Scheikonst ? of is 'er in 't Bier die verkoelende kragt niet ? zoo laat 'er dan maar een luttel *sal prunel* in-smelten : hy verzekert hen , dat ze dan beter den dorst zal lesschen , als de bovengezeide *juleppen*.

Op dat niemand denke , dat de Middelburger Artzeny-oeffenaar dit losselijk te grabbel werpe , gaat hy eens uit den grond ophalen , hoe veel beter het gebrouwe bier moet zijn , als die gekookte taaye en geestelooze gerstenvogt , en put de reden uit de konst van brouwen , hem te regt bekend.

Ik zoude hier op nog wel een woord van den wijn laten volgen , maar om my tot wat anders te spoeden , zal 't best zijn , dit zoo op een gezond biertje te laten afrijden.

Neem het niet qualijk , lezer , dat ik des mans redenering van de *opstoppingen* en *uitwerpselen* geheel overfla. Deze wijdluften stoffe , zoo beknoptelijk , als ze hier verhandelt is , na te schrijven , zoude nog van een al te grooten beslag voor dit uittreksel zijn , en de schakel des vertoogs kan geen verkorting lijden. Tot uitpluizing der opstoppingen en uitwerpselen word een overslag van de gansche Artzenykunde vereischt ; nademaal de opstoppingen van het gene dat uitgeworpen , en de uitwerpselen van het gene dat behouden moet werden , de gewrogtens van voorgaande ziekten zijn.

Hoe groot een achting de Heer Baggaart den

braven Wijsgeer Deskartes toedraagt, nogtans wil hy hem niet verder navolgen (eer hebbe zijn hand!) als daar hy klaarlijk en onderscheidentlijk na zijne bevatting filozofeert. Hier van is een proeve de zwaarigheid, die hy tegen zijn gevoelen inbrengt, daar hy van *'s zweeten* spreekt, het welk billijk word vergeleken by Natuurlijke waterbronnen, die Deskartes meint te spruiten uit de verdikte dampen der aarde, en dat daar van de kleine beekjes gemaakt worden, die dan door haar samenkomst de groote vloedden zouden uitmaken, waarom hy deze dampen het *zweet der Aarde* noemt.

Onze Zeeuwsche Geneesheer wil niet ontkennen, dat de dampen ons wel eenig water kunnen geven, maar niet in zulk een meenigte als vereift word, om die groote altijd loopende bronnen en vloedden te maken; want het water, als het tot dampen verdund is, zal wel drieduizendmaal meer plaats beslaan als te voren: en hoe zou het mogelijk kunnen zijn, dat die dampen juist van wijds en zijds weêr op eene plaats zouden kunnen verzamelen, om tot zulk een overvloed van wateren te verdikken.

Men vind vele fonteinen, die uit hooge bergen door het welzand komen opborrelen, maar wie kan zeggen, dat dit water op nog hooger bergen vergadert is, en door de perssing wederom op een ander plaats, byna in gelijke hoogte, even als de konstiglijk gemaakte fonteinen opspringt? want dit zoude tegen de verheffing van den bult des Aardkloots strijden: te meer, om dat deze wellen ook gevonden worden op plaatsen, daar geene andere bergen omtrent zijn.

zijn, gelijk zelf in Duitsland, en andere nabylgelegene landstreken, is te bespeuren. Ook konnen van den Regen of gesmolte Sneeuw alle rivieren niet gemaakt werden, maar wel opzwellen; want daar het nooit of zelden regent, of sneeuwt, worden zoo wel als elders rivieren gevonden.

Aristoteles waangevoelen; dat de lugt in zig zelf heel vogtig is, en dat door dezelve heele stroomen op den Aardklood zouden konnen gemaakt werden, is geen wederlegging waardig. In Amerika is een voorname waterbron, op een berg gelegen, die overvloedig water uitlevert, als de lugt helder en droog is; daarentegen als het regent, zal ze luttel opgeven.

Hier uit is af te meten, dat het water tegen de natuur der zwaarte, wanneer het nog in zijn vaten (te weten de heimelijke gangen der Aarde) befloten is, zoo wel als bloed in de kleine wereld, den mensch, kan na boven klimmen. Derhalven meint de Heer Baggaart dat deze bronnen en stroomen hun oorspronk hebben uit de afgronden der Aarde, welke haar water eerst uit de zee ontfangen, daar ze het zelve wederom instorten.

In 't Noorden tussen de eilanden Rost en Loeffoet is een grondelooze diepte in de zee, daar de wateren onophoudelijk zig instorten; en deze kolk is bequaam, om de allersnelst varende schepen in haren balg te zwelgen, en te doen verzinken, hoedanige plaatsen meer gevonden worden, gelijk men in de Kaspische zee ziet, in welke zoo vele rivieren zig uitstorten,

ten, daar ze geen anderen uittogt heeft, als zoo een vervaarlijken kolk, die met zulk een geweld het water inslorpt, dat geen schepen daar omtrent durven naderen, en het geruis zeer verre gehoord werd. Sommige gelooven, dat deze zee, door onderaardsche wegen zig met de Perziaansche Golf vermengt, om dat, ten tijde als het loof afvalt, aan dat strand zeer vele bladen worden gevonden van boomen, die aan den oever der Kaspische zee wassen, en niet in Perziën.

Ook vind men poelen, of wateren, die na d'ebbe en vloed der zeeën, op gezette tijden, hoog en laag loopen; waar uit te ramen is, dat ze met de zee overeenkomst hebben. Dus zijn vele van gedagten, dat het zout gedeelte van het Meir van Mexiko met de Noord zee gemeenschap heeft door onderaardsche gewelfsels, die het water, zonder 't zelve te veranderen, in dat Meir gedueriglijk uitstorten: hoe nu het water der bronnen en vloedden zoet word, heeft Deskartes genoeg aangewezen, en d'ervarenheid leert ons dagelijks, dat het zout van 't water in d'aarde of in het zand blijft steken.

Om dit by het zweeten onzer lichamen te vergelijken, zegt deze Arts dan ook, dat de uitwassemingen wel eenig zweet kunnen verschaffen, maar niet in zoo grooten menigte, als wy dagelijks op de huid gewaar worden: derhalven, dat het mede uit de binnenste afgronden van onze kleine wereld komt, door zijdwegen, die aan de uiteinden der slagaderen zijn, en door behulp van hedendaagse nette

ver-

vergrootglazen ligtelijk kunnen ontdekt werden. Dit geschied, als 'er zoo veel beweging in ons bloed is gebragt, dat de vogten zoo haast van de watervaten niet kunnen over genomen werden, als wel vereist word, en dan varen ze door die wegen na de oppervlakte des lichaams.

Men kan deze zweetbuisjes zeer keurelijk ontdekken in boomen, die midden door gehouwen zijn; en by aldien 'er maar buizen in de lengte gestrekt waren na de vezels van de spieren, zoo zouden de vogten niet uit het lichaam kunnen geworpen, maar noodzakelijk door de watervaten moeten wederom gevoerd werden. Hy meint dan, met regt te oordeelen, dat de vogt onder die gedaante door deze dwersche gootjes, of buisjes, na de opperhuid gebragt word, even als het water uit de heimelijke onderaarsche goten in de groote wereld: anders is het onmogelijk, dat zoo groot een menigte vogts alleen door de verdikking der dampen zouden voortkomen. Men zal somtijds in een heel of half uur meer als een pond uitzweeten.

Nu is het wel te begrijpen, dat men door een al te hevigen beweging, 't zy door sterke zweetmiddelen, 't zy door kraft van oefening veroorzaakt, veel van zijn beste sappen moet verliezen; want de slagaderen worden dan zoo fors geperst, dat het bloed niet tijds genoeg zijn vogt aan de watervaten kan overgeven; maar word door die voorzeide wegen in overvloed na buiten geworpen.

Hier zoude ik nu uit eigen vermaak den Heer

Baggaart wel wat verder gaan nastappen, en hem zijn vermaak zien nemen in Bontekoe lustig te schrobben, om dat hy, van de pas genoemde beweging sprekende, dezelve een vertraging in het bloed en in de sappen noemt enz. Maar ik zoude misschien al te veel uit deze bladen trekken, die in haren samenhang gelezen, zoo als ze van den Schrijver op koten zijn gesteld, met alle het volgende, waarin hy van het darmzuiveren, en aarsspeuiten handelt, mijns bedunkens, by eenen kundigen lezer niet zullen afvallen. Hy sluit het met een Scheyen Artzenykundig vertoog over de *gisting en hoofdstoffen*.

IX. H O O F D D E E L.

Vervolg van A. VAN LEEUWEN-
HOEKS *geheimen der Nature by* H.
Krooneveld *te Delft in 't Latijn gedrukt.*
in 4.

DE verscheide aanmerkingen over des bloeds omloop, die het uittreksel van den laatstverhandelden brief ons liet zien, gaven den Delfschen kijker aanleiding om zijn gedagten eens te wenden op de vliegende vissen, gewoon in de Oost-Indische zeeën uit het water op te vliegen, byzonderlijk als ze van grooter vissen vervolgt werden.

Met deze neemt zijn *zeven en zestigste brief* een aanvang, en wel met een zeer eenvoudige na-

natuurlijke bedenking, van welke de Schrijver voortgaande ons den gemelden omloop des bloeds niet alleen in een Aal, maar in onze eigene lichamen meer en meer zal voor oogen stellen. Sta by, al wie wat zien wilt, 't zy dat gy ongeloovig, of bygeloovig zijt; hier moet gy uw oogen gelooven: of zoo gy dat niet gaarne doet, dan zal ik u uw stijfkoppigheid om willens blind te zijn, blind te leven, en blind te sterven, niet benijden.

Hy had menigmaalen hooren zeggen, dat de vliegende Vissen zoo lang maar uit het water kunnen vliegen, als derzelve groote vinnen, die hen voor wieken dienen, nat zijn; en dat is waar, maar wanneer we bezien de overgrooten menigte van bloedvaten, die door de zeer dunne vliezen loopen, waar uit de vinnen meest bestaan, zoo kunnen we ons verzekeren, dat het gebrek van langer te vliegen alleen van den omloop des bloeds afhangt. Weet je waarom? zoo haast als de dunne vinne-vliezen de minste droogte krijgen, dan word de bloedloop in de dunste bloedvaten belet, en by verdere drooging der vliezen zou niet alleenlijk het bloed in de grooter bloedvaten stil staan, maar de Vissen zouden zelf hunne vinnen niet kunnen roeren: ja daar zoude een versterving op volgen. Laat ons dan zeggen, dat de vliegende Vissen niet langer buiten het water kunnen leven, om dat door de droogte van derzelve vinnen de loop van 't bloed ophoud.

Dat 's daar van. Des mans nader overweging waarom de Vissen langer als de Aardgediertens kunnen leven, zal den lezer (dat kan

ik hem vergewiffen) bekoren. 'k Zwijge, dat iemand, die Baars of andere riviervis in korven wil levend houden, hier een les kan halen, tot verhoeding van schade, die den vishouders dikwils door 't affterven van hunne vissen overkomt. My lust wat nader by den omloop des bloeds te blijven.

Denk eens, dat het bloed, na de uiterste deelen onzer voeten loopende, omtrent driemaal zoo veel wegs heeft te spoeden van 't hart af, als het welke in de uiterste deelen van ons hoofd loopt: want gesteld zijnde, dat het bloed, 't welk tot in de uiterste deelen van onze voeten omloopt, vier en een halve voet ver van 't hart is gelegen, zoo moeten we zeggen, dat de uiterste deelen van ons hoofd maar anderhalve voet van het hart leggen; derhalven kan het bloed, dat in 't hoofd word gestooten, driemaal omloopen, of door 't hart vloeyen, tegen het bloed dat in de voeten omloopt.

Let nu, hoe de Heer Leeuwenhoek een stellinging maken, niet op hooren zeggen, (want de gemeene praat is, dat ons bloed veertienmalen in een uur tijds omloopt) maar na zijne eigene gedagten, omme iets te kunnen besluiten over de groote snelheid, met welke wy het bloed door een vergrootglas zien loopen, daar 't nogtans, als we het met bloote oogen bekeken, maar een langzame voortgang zou schijnen te hebben. Hy stelde zig voor een *minuit* tijds, welker 60 een uur uitmaken, gedeeld in 72 deelen, in plaats van 60 *seconden*, waar in men een *minuit* verdeelt; in welk een twee en zeventigste deel zoo veel tijds verloopt, dat men

men een woord van vier lettergrepen behoorlijk kan uitspreken. Nemende daar op een Paling van byna een voet lang, stelde hy die voor zijn vergrootglas, en bevond, dat in een twee en zeventigste deel van een *minuit* tijds, het bloed in een ader (die de dikte had, dat ze drie of vier deeltjes bloed, die hetzelfde rood maakten, konde bevatten) zoo verre voortliep als de lengte van een vijftriende deel van een duim breed is. Dus loopt dan het bloed in een *minuit* tijds vier en vier vijfde duimbreed lengte; welk getal, door 60 minuten vermenigvuldigd, maakt 288 duimen lengte, die het bloed van een Paling in een uer tijds kan werden voortgestooten.

Wie heeft daar wat tegen? Genomen dat 'er een lengte van elf duim breed is van het hart des Palings ('t welk dicht aan 't hooft legt) tot zeer na aan de uiterste deelen van de staart, daar de eerste omloop is; zoo moet het bloed, dat elf duimbreed lengte wechgestooten word, weder elf duimbreed lengte te rug gaan, eer dat het in 't hart komt. Deze 22 duimbreed lengte, die 't bloed moet loopen, eer het weêr in 't hart komt, gedeeld door 288 duimen, zijnde de lengte, die het in een uer kan loopen, doet ons zien, dat het bloed een weinig meer dan dertienmaal uit het hart tot in de uiterste staartdeelen van den Paling, en wederom in het hart, binnen een uer tijds kan omloopen,

Nog verder. Gesteld zijnde, dat de uiterste bloedvaten, 't zy die aan 't hooft, of in de vinnea aan 't hooft geplaatst zijn, anderhalven duim breed lengte van het hart leggen, zoo heeft het
bloed

bloed in de laatstgezeide deelen niet meer als drie duim breed lengte loopens, of 't is weêr in 't hart: en hier uit volgt, dat het bloed in de uiterste deelen van 't hoofd, en in de vinnen, die aan 't hoofd staan, zes en negentigmaal in de tijd van een uur kan omloopen.

Wanneer wy nu ons zelve verbeelden, dat het bloed in onze lichamen zoo snel door de aderen loopt, als het in den Paling of Aal doet, en dat de uiterste deelen onzer voeten of teenen vier en een halve voet, of vier en vijftig duimen vnn ons hart zijn gelegen, zoo moet het bloed van 't hart tot de teenen en weder van de teenen tot in 't hart negen voeten of hondert en acht duimen lengte voortloopen: waar uit te besluiten is, dat het bloed uit het hart tot de uiterste deelen van de voeten, en van daar wederom in het hart niet meer dan twee-en tweederde-maal in een uer zijn loop volbrengt.

Genomen dat de bloedvaten, waar in het bloed tot in de uiterste deelen onzer vingeren loopt, twee voeten en een vierde, of drie en dertig duimen van 't hart zijn gelegen, zoo heeft men voor de herloop van 't zelve bloed, eer het weder in 't hart komt, gelijke drie en dertig duimen: welke 66 duimen, door de voorensgezeide 288 gedeeld zijnde, uitbrengen, dat het bloed uit ons hart tot in de uiterste deelen onzer vingeren, en van daar te rug in 't hart, vier en vier elfde malen in een uer tijds kan omloopen.

Gesteld, dat de meeste bloedvaten in buik en borst niet verder als de lengte van een voet of twaalf duimen van 't hart zijn gelegen; zoo
toont

toont ons deze lengte, die 't bloed moet loopen, eer het weder in 't hart komt, dat het in een uer twaalfmalen zal omgaan.

By aldien we stellen, dat het bloed, van ons hart tot in de uiteinden van ons hoofd gevoerd, en van daar weêr in 't hart te rug komende zes en dertig duimen in zijn heen- en weervloeiing door de aderen loopt; zoo moeten we zeggen, dat het achtmalen in een uer omgaat.

Hier nevens bedenkende, dat de groote menigte van bloedvaten, zoo in de borst als in den buik, niet alleenlijk haren omloop binnen de twaalf duimen hebben, en dat 'er ook vele bloedvaten zeer na by het hart leggen; ja dat zelf in de vleessige deelen, die voor een gedeelte het hart uitmaken, zeer vele bloedvaten zijn, in welke het bloed snellijk omloopt, zoo mag men het zonder bevremding wel hooren, wanneer iemand zegt, dat zoo veel bloed, als een mensch heeft, in een uer tijds veertien malen uit het hart word gestooten; maar we konnen niet zeggen (gelijk men gemeenlijk praat) dat al ons bloed in een uer veertien malen omloopt, dewijl hier vorens is aangetoond, dat het bloed, 't welk in de uiterste deelen onzer voeten word gestooten, en vandaar wederom in het hart gevoerd, den gezeiden omloop niet meer als twee- en twee derde malen in den tijd van een uer kan volbrengen.

Op dat niemand den Schrijver hier overdwarsse, met te zeggen, dat de vorensgemaakte stellingen niet vast gaan, om dat hy de beweging en loop van 't bloed, zoo in de Kikvorsen, als Vissen meest gezien heeft in de uiterste
dee-

deelen harer lichamen, alwaar het bloed zeer tragelijk loopt, maar indien hy 't quam te zien in de bloedvaten, naast of dicht by 't hart gelegen, dat het hem daar veel sneller loopende zou voorkomen; als of het met des bloeds loop niet anders was gelegen, als met eenig lichaam, by voorbeeld een bal, of kogel, die, in de lugt gedreven, zijn snelsten loop heeft, als hy zijn eerste beweging ontfangt, en wiens loop na dien tijd hoe langer hoe minder word: dat namentlijk ook alzoo het bloed een haastiger voortgang heeft in de bloedvaten na by het hart gelegen, dan in de vaten van gelijke dikte, die verder van 't hart afleggen, en in onze voeten of uiterste deelen des lichaams zijn geplaatst; om deze tegenwerping te beantwoorden, zegge ik, ontkent hy voor eerst, dat de bloedloop in onze of in der vissen lichamen eenige de minste gemeenschap heeft met lichamen, die in de lugt bewogen worden, en overtuigt de tegensprekers met een Wiskonstige * print verbeelding, waar toe ik, by mangel van nadrukfel, den lezer wijze; die, zoo hy de beginselen van de Waterwigt in den vermaarden Simon Stevin zal gelezen hebben, ook de Leeuwenhoekse beroogingen lichtelijk kan verstaan.

Hy sterkt de gemelde beschouwingen met een wederlegging van de genen, die, zijn 's oordeels, hun zelve bedriegen, als ze door het inspeuiten van quiksilver, of gesmolte wasch, den omloop van 't bloed meenen te vinden, hy verrekent ons de gesteldheid van de
rok-

rokken der slagaderen, tot bewaring van de dunne sappen, en de drierley oorzaken van het voortstooten des bloeds, en geeft, tot een toemaat, eenige zeer aanmerkelijke waarnemingen, die hy over den omloop van 't bloed in een Vleermuis waardig achtte op het papier te zetten. Men ziet hier teffens de reden, waarom het laatstgenoemde dier ingeschapen is, zig niet eer dan na zonnen-ondergang tot vliegen te begeven.

Dus ben ik gekomen tot des naaftigen onderzoekers volgende brieven, die hier in 't Latijn overgezet het *derde* en *vierde vervolg* van dezelve in zijne moederlijke tale uitmaken, en van welke twee vervolgen ik in twee byzondere uittreksels gewaagt hebbe, te weten van het *derde* in Lou-en Sprokkelmaand des jaars 1693, en van het *vierde* in Bloey-en Zomermaand 1694: weshalven de zaken, daar in verhandeld, hier niet herhaald zullen worden.

Sedert dien tijd heeft de Heer Leeuwenhoek in dit jaar zijn *vijfde vervolg* der brieven, aan hooge standspersonen en geleerde luiden geschreven, laten uitgaan. Zoo God wil, hope ik het zelve by d'eerste gelegenheid ook in de Boekzaal te brengen: als wanneer ik mijnen lezer zal verslag doen van nog negen brieven, die uit het oorspronkelijk Hollandsch overgestort in dezen vertaalden Latijnschen bondel zijn ingelast, dog van my hier niet uitgetrokken, op dat ze, nevens de overige, die het gemelde *vijfde vervolg* uitmaken, in een of meer nieuwe uittreksels van mijne Landsgenooten mogen bekeken werden. Dit Latijnsch boek heeft

144 *De Boekzaal van Entropé,*
heeft reeds lang genoeg zijn beurt gehad.

Men leze derhalven in het berigt van Septemb. en Octob. 1695, p. 262, de negende regel van onderen, *negen vertaalde brieven*; op de zevende regel van onderen *welker tweede enz. aan my geschreven*; en op de vierde, mede van onderen, *de acht volgende.*

X. HOOFDDEEL.

BRIEF van Antony van Leeuwenhoek
aan Pieter Rabus, *waar in gehandelt word van den zoo genaamden Honigdauw. Wat de Boeren en het gemeene volk daar door verstaan. Waarneming van zekere glimpende vocht op Lindebladen. Zoutdeelen in dezelve. Deze vocht, in 't oog als een olyachtige stoffe voorkomende, valt geenzins uit de lucht. Ze word uit de bladeren uitgestooten. Beschouwing van meer boomen, en hare bladen. Byzonderlyk den Wyngaard. Bevestiging van het vorens gestelde. Nog iets van de Wichchelroede.*

MIJN HEER,

„ IK hebbe onze Landluiden veel malen hoor-
„ ren spreken van het vallen van den Honig-
„ dauw, ende wanneer die komt te vallen,
„ dat dan het ongedierte, als Ruspén, enz.
„ moet sterven.

„ Dit

„ Dit zeggen van de Boeren , ontrent het
„ vallen van den Honigdauw , heeft nooit ee-
„ nige ingang by my gehad , want zoo het waar
„ was , datter een soort van Dauw neder viel ,
„ die men om zijn dikte een Honigdauw zou-
„ de mogen noemen , zouden we die zoo wel
„ in de steden als ten platte lande gewaar wer-
„ den , en ik hebbe veel malen verlangd , dat
„ men my den zoo genaamden Honigdauw ,
„ eens mogt aanwysen. Waar van U E. na
„ alle apparentie mede wel hebt hooren spre-
„ ken.

„ 't Is zulks , dat ik veel jaren hebbe waar
„ genomen , datter veel vogtige kleine drop-
„ peltjens van de Linde-boomen op de straat-
„ steenen vielen , die als een olyagtige stoffe
„ wel voornamentlijk op de blaauwe steenen
„ bleeven leggen , zonder dat ze wegwaassem-
„ den , schoon 'er een warme zonneshijn
„ was.

„ Nu ontrent half Juny zie ik dat daar de
„ Linde-boomen staan , de straatsteenen met
„ de verhaalde stoffe zoo bedropen zijn , alsof
„ 'er groote druppelen uit de boomen waren
„ gevallen , ende daar benevens dat de blade-
„ ren zoo blinkende waren , even als of zy men
„ een sterke gom waren bestreken geweest.

„ Dit deed my eenige takken van een Linde-
„ boom snijden , om , was het doenlijk , na
„ te speuren , de oorzaak van den glans der
„ bladeren , als ook van de olyagtige stoffe die
„ op de steenen lag.

„ 't Huis komende ende de bladeren beschou-
„ wende , zag ik , dat alleen de bovenzijde
IX Deel. K „ van

„ van de bladeren door wat waren als of die
 „ met een sterke goma waren besmeert, maar
 „ de vogtige stoffe lag op verscheide plaatsen
 „ zoo dik, dat ik eenige weinige stoffe daar
 „ van konde nemen; en vele bladeren haar uiterste
 „ einden waren daarmede zoo beladen,
 „ dat ze door de zwaarte van de stoffe, meer
 „ als gemeen na omlaag hingen, ook heb ik
 „ veel maal gezien dat gansche droppelen aan
 „ de uiterste om laag hangende bladeren hingen,
 „ die dan ook voor een klein gedeelte
 „ aan de onderste zijde van de bladeren waren
 „ als omgelopen, en alzoo voor een klein
 „ gedeelte de onderste zijde van de bladeren
 „ met de gezeide stoffe bezetteden, daar anders
 „ de onderste zijden van de bladeren gans
 „ droog waren. Ja niet alleen dat de bladeren
 „ zoo bezet waren met de vogtige stoffe,
 „ maar de jonge scheuten oft takjens, die van
 „ dat jaar gemaakt waren, waren doorgaans
 „ zoo nat, als of ze rondomme bestreken
 „ water geweest, en op vele plaatsen hingen
 „ aan het slijngemaakte hout kleine droppeltjens.

„ Deze stoffe was zoo aanklevende, evenals
 „ of we ons inbeelden, dat de bladeren met
 „ water daar suiker in te smelten hadde
 „ gelegen, waren besmeert geweest; want als ik
 „ mijn vingers op het blad leide, vernam ik
 „ niet alleen een aanklevendheid, maar in 't
 „ afnemen van de vingers, maakte de stoffe
 „ tusschen de vingers ende het blad, welzoo-
 „ danige draadagtige deelen, ter lengte van
 „ vier vingers breedte, alsof het dunne spinne-
 „ kops-

- „ kops-draden waren geweest.
„ Ik proefde de verhaalde stoffe op mijn
„ tong, en bevond die zoo zoet, als of water
„ met suiker was vermengt geweest.
„ Kort na dat ik de bladeren en takken had-
„ de beschouwt, komt daar op een zwaren
„ slagregen, ende den volgende dag regende
„ 't ook, en na dat het droog weder was gewor-
„ den ging ik de bladeren aan de boomten be-
„ zigtigen, en zag toen dat derzelver blinken-
„ herd weg was, als mede dat de in het oog o-
„ lyagtige stoffe, die op de straatsteenen hadde
„ gelegen, mede gansch weg was, waar uit
„ we moesten besluten, dat de olyagtige stof-
„ fe, door het veel regenen van de bladeren,
„ en steenen, was afgespoelt.
„ Ik hadde een tak met bladeren op mijn
„ komproir gestelt, en zag na eenige dagen,
„ dat de vocht uit de bladeren was weg gewaas-
„ sent, en dat de boven-zijden van de bladeren
„ nog zoo blinkende waren, even als of die
„ met dik gom-water waren overfmeert
„ geweest, en als ik doen nog mijn vingeren
„ op de blinkende stoffe drukte, kleefden de
„ vingeren nog aan de bladeren, ende daar
„ ging ook een weinig stoffe van de bladeren tot
„ de vingeren over.
„ Ik hadde ook eenige van de zoo gezams-
„ de olyagtige stoffe, zoo zuiver als ik konde,
„ van de bladeren afgenomen, en leide die op
„ zuivere glaasjens, omme te vernemen, of
„ dezelve niet zoodanig zoude weg waassenen
„ dat ze tot een stijf lichaam zoude werden.
„ Na dat deze glaasjens drie of vier dagen

„ op mijn komptoir hadden gestaan , konde
„ ik in dien tijd , geen de minste weg waasse-
„ minggewaar werden , en zag alleen dat inde
„ gezeyde stoffe gestremt lagen een overgroot-
„ menigte van lange dunne deeltjens , die ik
„ vast stelde zoutdeelen te zijn , en die my
„ voor quamen door het vergroot-glas te be-
„ schouwen , even als of wy gerafeert hair van
„ een baart zagen leggen , dat over hoop in een
„ weinig water was geworpen.

„ Na verloop van agt dagen was de vogtige
„ stoffe zoo weg gewaassemt , dat boven op de
„ zelve een gerimpelt vlies lag , zonder dat
„ nogtans de vogt een stijf lichaam hadde
„ aangenomen , door welk gerimpelt vlies ,
„ de verhaalde zoutdeelen zoo wel niet te
„ kennen waren , als van te vooren.

„ Als mede zag ik verscheide vierzijdige
„ zoutdeelen leggen , die zeer dun waren , ja
„ zoo dun , dat die nauwlijks waren te beken-
„ nen.

„ Na dat de zoo genaamde olyagtige stoffe ,
„ ontrent vier weken op het glas hadde gele-
„ gen , was het verhaalde vlies nog met meer-
„ der rimpels in getrokken , en het scheen my
„ toe dat het nu tot een stijf lichaam was ge-
„ worden , maar als ik het met een dun instru-
„ mentje quam van een te separeren , vernam
„ ik dat het veel stijver was geworden , maar
„ egter een natte stoffe was , waar in ik toen
„ de verhaalde lange dunne en kleine zout-
„ deeltjens , netter en in grooter getal quam
„ te zien , als ik voor dezen hadde gedaan.

„ Gelijk het nu veel dagen agter den ande-

„ ren

ren regende , zoo nam ik de dagen waar ,
wanneer de zon schein , en doen ging ik de
bladeren van de Linde-boomen bezigtigen ,
en zag doorgaans dat met warm weder op
nieuw uit de bovenste zijde van de bladeren
de verhaalde vogt wierd uitgestooten , ende
dat ze met de geheele bladeren over , maar
op vele plaatsen uit quam , die ook met klei-
ne droppeltjens van de bladeren af viel .

„ Vorders ging ik beschouwen de Else boomen ,
daar ik mede vogt op de bladeren vond ,
dog op verre na zoo veel niet als op de Linde-
bladeren , en welke vogt ik op mijn tonge
smaakte , als een zoete smaak met bitter ver-
mengt .

„ Ik beschouwde ook de Kerffe-bladeren , die
ik mede met een weinig vogt bezet vond ,
en welke vogtigheit ook zoetagtig was .
Maar als ik tot de bladeren van den Olm- ,
Noten Appel- , en Peere-boomen , en den
Wijngaart mijn oog liet gaan , konde ik
geen de minste vogtige stoffe op dezelve
gewaar werden .

„ Bezag ik de van dit jaar gewasse Wijngaart-
ranken , daar vond ik een menigte van ron-
de bolletjes op zitten , die al tot een redelij-
ke stijfste waren gekomen , en welke deelen
wy zekerlijk moeten vast stellen , dat uit de
Wijngaart-rank gestooten zijnde zeer vloey-
baar zijn geweest , ende dat het zelve nat ,
bestaande uit een gomagtige stoffe , het
vloeybaarste is weg gewaassemt : want als
ik zoodanige bolletjes voor het vergrootglas
bragt , zag ik op de superficie van de bollet-

„ jens, dat ze door het weg waaffemen van de
 „ vogt zoo waren ingekrompen, dat die wel
 „ aardige roosjes verbeeldden, uit welk gezigt
 „ ik my quam in te beelden, of niet wel in de
 „ Oosterfche landen de lak-deeltjens mit de
 „ jonge fcheuten van boomen mogten gefloo-
 „ ten werden, en eiadelijk zoo ftrijve licha-
 „ men aannemen, als wy de onbereide lak-dee-
 „ len, die uit Indiën tot ons gebragt werden,
 „ komen te zien.

„ Nu kan het wel wezen, dat eenige vrug-
 „ ten en kruiden op het velt, in dien tijd afser
 „ groote warmte en waddom is, en meer fap-
 „ pen werden op gevoert, die tot grootma-
 „ kinge van ftam, vrugten, en bladeren kon-
 „ nen dienen, mede werden uit geflooten;
 „ waar uit dan de Boeren, die zig niet konnen
 „ te binnen brengen, dat het uitgefloote fappen
 „ zijn, oordeelen dat het een vogt is, die uit
 „ de lugt valt, en by haar Honigdauw genaamt
 „ werd.

„ Zedert weinige dagen komt my te ont-
 „ moeten een oud man, die zeer ervaren is in de
 „ Land bouw, en nu zedert eenige jaren een
 „ ftil burgerlijk leven heeft geleid. Dezen
 „ spreek ik aan, en vraag hem onder andere,
 „ of hy eenige kenniffe had van den Honig-
 „ dauw, waar op hy antwoorde, in zijn leven
 „ nooit zwaarder Honigdauw te hebben zien
 „ vallen, als van dit jaar, ja zoodanig dat de
 „ bladeren van den boom die voor zijn huis
 „ stond in der voegen daar mede bezet waren,
 „ dat Dauw van de bladeren afdroop, ende
 „ dat hy de bladeren aan zijn tonge gebragt
 „ heb-

„ hebbende , zoo een zoete smaak daar van ge-
 „ waar wierd , als of het Honig was geweest.

„ Hier op antwoorde ik , hoe hy in zijn mei-
 „ ninge bedrogen was , dat zoodanig nat uit
 „ de lugt quam vallen , maar dat het uit de bla-
 „ deren wierd gestooten , en wees 't hem aan
 „ op de bladeren van Noote- , Willige- , Oim- ,
 „ boomen, Wijngaar enz. met byvoeginge dat
 „ hy gansch geen vogt daar op zoude vinden.
 „ Hier over stond die man verstelt , en zeide ,
 „ nu twee en ragtig jaren oud geworden , tot
 „ nog toe niet beter geweten te hebben ; en
 „ mijne reden nu te gelooven.

„ De persoon hier ter stede in wiens hand de
 „ zoo genaamde Wichchel-roede onlangs na
 „ de metalen boog , heb ik zedert onze laatste
 „ zamenpraak , als my zelve geen volkomen
 „ genoeg konnende geven , een en ander maal
 „ ten proeve gestelt , en eindelijk gezien , dat
 „ de Wichchel-roede , geen neiginge meer tot
 „ het gout of zilver hadde. De persoon was
 „ daar over verzet , oordeelende , schoon 't
 „ nu quam te missen , dat het wel weder zoude
 „ komen , als men versche roeden beschikte ;
 „ dog het is daar mede wederom mislukkt : zoo
 „ dat het hier zoo vast niet is , als tot uwent ,
 „ in de handen van

„ Dewijl U E na alle aparentie , mede wel
 „ zal hebben hooren spreken van den Honig-
 „ dauw , wilde ik gaarne verstaan , of U E ee-
 „ nige opmerkinge daar ontrent heeft gedaan.
 „ Wy zullen enz.

A. VAN LEEUWENHOEK.

Delft den 23 July
 1696.

K 4

XI.

XI. H O O F D D E E L.

Antwoord op den voorgaanden brief. Eenige nader aanmerkingen over de zoo genaamde
WICHHELROEDE.

MIJN HEER,

UWe ondervinding, na een keurlijk onderzoek, wegens de vette en klevende vogt, uit de bladen van sommige boomen uitgestooten, verzekert my, by voorraad, dat het vallen van den Honigdauw uit de lugt mag gesteld worden op de lijst van ettelijke hondert praatjes, die de gemeene man elkanderen op hooren zeggen plagt voort te vertellen, en waar van ik hier ligtelijk een gedeelte zoude aanhalen, by aldien ik niet bewust was, dat ze by UE zoo wel als by my voor valsch te boek staan.

*Wech woorden! wech vertellingen! wech boeken!
 Als 't Waarheid geld.*

*De boodschap is, de dingen 't onderzoeken.
 •Bevinding knelt.*

Ik worde daar in te meer gesterkt, om dat men den zoogenaamden Honigdauw, als ze uit de lucht quam vallen, juist niet van sommige, maar van allerley bladen van boomen zoude zien afdruijen. Mijne gedagten liepen d'er op, toen ik de laatste reis aan Uw huis ben geweest, ziende, in mijn doorgang door Delft 's morgens vroeg, de droppelen, uit de boomen gevallen,
 als

als een olyachtige stoffe overal op de straten en stoepen leggen.

Dat ook dergelyk een lijmachtige vogt by wijlen in de sloten en veenwateren, zig uit den groene vertoonende, gevonden word, gelijk my voorstaat gehoort te hebben, is wel te begripen.

Maar met verwondering hoore ik, dat de hazelare rijsjes niet meer in de Delfsche handen willen werken.

Toen ik het . . . voorlas, meende . . . dat ik boertender wijze een klugtje uit mijn hoofd verzon. Men zou gelooven, dat de gesteltenisse des lichaams 't eeniger tijd wel weêr zal komen. Hier te Rotterdam is de eigenschap tot nog toe onfeilbaar.

Want waarlijk mag ze onfeilbaar genoemd werden, dewijlik, en andere mijne vrienden, op ontallijke wijzen de persoon, en zy haar zelve (laat de wereld slegts weten dat het een ZY is) ten toets gesteld hebbende nooit in onze verwagting bedrogen, maar altijd, zelf boven verwagting, voldaan zijn.

UE kan getuigen, na hoe veelerley verzoeken, de zake, zoo zeldzaam als ze schijnt, waarachtig is bevonden; en ik kan UE nader bevestigen, niets nagelaten te hebben, omme haar, ware het mogelijk geweest, te misleiden: maar het rijsje, of Wichchelroedje, zoo haast het in hare handen is, en omtrent goud of zilver komt, gaat zijn gang, en wil na geen bedrog nog verzoeking luisteren. Hoe d'er meer van die edele muntstoffs by een is, hoe het harder word bewogen, wijzende met zijn

voorste spits achter om, of voor over, na het middelpunt daar de schat legt. Indien de stofte hooger op boven het bereik der handen is gelegen, dan trekt, en lilt, en zwoegt het om opwaarts te steigeren, hoe vast het ook van de handen gehouden werd, want meer vermag het dan niet; maar zoo ze om laag legt, straks keert het zig beeldenwaarts. Van zoo vele menschen, als aan welke het vertoond is, hebben we tot nog toe niemand, nog man nog vrouw, gezien, in wiens hand het ook beweging maakte, als alleenlijk dan, wanneer het, zoo vliemens na de gedane werking, uit hare handen in die van een ander overging: als dan hebben we bevonden, dat 'er nog merkelyke beweging in was; maar als die zelve persoon dan een versch roedje nam, dat zy op dien stond niet behandelt had, dan bleef het in zijn handen zoo stijf als een bezemstok.

Hoe hare handen meer aan 't werk geweest, en van het gewoel der houtjes rood geknepen, en warm gewrongen zijn, hoe de beweging kragtigst is: en ik neme 'r dikwils mijn vermaak van, dan met dit, dan met dat onderzoek.

De rijsjes, gesneden van dien tijd af, toen we deze natuerlijke toovery eerst ondervonden, hebben we, behalven ettelijke die verbroken zijn, tot nog toe behouden, en we bespeuren, dat ze dor en droog geworden zoo sterk niet draaijen, als versch van den boom gesneden: maar 't is nog een lust om te zien, hoe deze verdroogde takjes gelijk als geperst werden, zig na die hoogwaardige bergstoffe te buigen, en haar eer-

eerbiedigheid voor de zelve te zoonen : tot zoo verre , dat niet alleen vele zig den bast hebben afgewrongen , maar nog meer onder het buigen aan stukken geknapt en gebroken zijn.

Ik moet hier by zeggen , dewijl men my dikwils vraagt , of 'er aan de wijze van de takjes te snijden veel gelegen is , dat we , hoewel des vermaand , nooit de minste opmerking op derzelve juiste lengte of evengelijkheid der knorven (anders quaasten) genomen hebben. 't Is genoeg , dat . . . verich gesnedene tweesprankelde rijsjes heeft , van een tamelijke jeugd ; niet te jong , op dat ze niet breken , niet te oud , op dat ze niet te sappeloos en te stijf zijn. Zoo het roedje dun en teeder is , het zal , tusschen twee vingeren gevat , zijn werking doen , maar zoo 't al te zwaar en dik is , dan doet het hare handen wee. Ze heeft het eenige weinige reizen voor my met zulk een grof ding bezogt , en was genoodzaakt , wilde ze geen vel uit de holte van hare handen verliezen , 't zelve te laten vallen.

Wonderlijk schoon het my dezer dagen , dat goud of zilver , verborgen onder porcelein , 't welk vast om den rand float , de roede zoo ligtelijk niet gaande maakte , als onder andere stoffe of steen gelegen ; maar is 'er ernigede minste opening , dan gaat het als na gewoonte.

Mijne verdere bevindingen , die ik voor my beware , zullen op onze eerste samenkomst een gedeelte van onze byzonderen onderhoud verstreken. Ik steuite hier de vlugt mijner penne ,

156 *De Boekzaal van Europe*,
re, die tot ander werk word geroepen, na al-
le heilwensch blijvende,

Mijn Heer,

Uw Vriend en Dienaar,

P. RABUS.

Rotterdam den 30sten van
Hooimaand 1696.

XII. HOOFDDEEL.

Johannis Broen, Med. Doct. & in Acad.
Lugd. Bat. Prælectoris publici, ani-
madversiones Medicæ; Theoretico pra-
cticæ in *Henrici Regii* Praxin medicam;
quibus editio prior observationum magni
Viri D. *Theod. Kraanen*, olim Phil. &
Med. Doct. ejusdemque facultatis utrius-
que & Matheseos in Acad. Teutopol.
Neomag. & Lugd. Batav. Professoris, Se-
ren. Elect. Brandenburg. Confiliarii Au-
lici & Archiatri, ut & Acad. Teutopol.
Curatoris &c. &c. emendatur & repur-
gatur.

Dat

Dat is,

Geneeskundige aanmerkingen van Johannes Broen, Arts, en in de Leidsche Hooge Schole openbaar Lezer, over de Artzeny-oeffening van Henrik Regius, in welke de eerste druk der bedenkingen van den grooten Man, den Heer Theodoor Kraanen (voor dezen Leeraar der Wysbegeerte en Geneeskunde, en, zoo van beide dezelve, als der Wiskunde Hoogleeraar in de Akademien van Duisburg, Nimwegen, en Leiden, Hofraad zijner Keurvorstelyke Doorlugtigheid van Brandenburg, enz. enz.) verbeterd en gezuiverd word. Te Leiden by Boutestein, Lugtmans en Vivie 1695. in 492 bladen.

IK zoude zeer breedelyk van dit fraay werk kunnen spreken, indien 't my luste, uit de menigte der Artzenikundige gevallen, daar inne vermeld, eenige na te schrijven; maar om der uitgestrektheid wille kan 't niet wel geschieden, ten zy ik misschien het wigtigste zoude overslaan; dewyl geen een geval vermeld word, of het verdient geweten te werden: allermeest, om de voortreffelyke byvoegfels, en verklaringen van den zeer geleerden en in de Artzenikennisse ten uitersten ervaren Heere Broen, aan wien de Leidsche Akademie zeer veel verschuldigt is.

Voor

Voor vijfjaren quam dit werk met den naam van den Heer Kranten in 't licht, dog van voren tot achteren zoo vol fouten, dat die grootte Wijsgeer en Arts hier zelve, by aldien hy langer geleefd had, nimmer voor een echte vrugt zijner gedagten, zoude erkent, maar als een aterling, of (ten besten genomen) als een geweldiglich afgedreven misgeboorte, en qua-lik gehandeld wanfchepsel, verworpen hebben.

De Heer Broen liet zig door de boekverkoopers bewegen, om het geheel en al te overzien, en der mate te verstellen, dat het thans geen honderdste deel van de mate des vorigen druks behouden heeft. Men ziet den ganschen inhoud der aanmerkingen door hem verandert, en, na den zin van den gemelden Heere Kranen, zoo veel als doenlijk was, voorgesteld: 't welk niemand beter konde verrigten als de Heer Broen, voorhenen des Professors waardige en dankbare Leerling.

Hier hebt gy dan, lezer, niet een opstel van Kranen, maar van Broen, volgens de Wijsgerige, Natuur-en Genees-kundige gronden zijnes gewezenen meesters, ten nutte van alle, die zig in de voorzeide konsten oeffenen, uitvoeriglich, duidelijk en onderscheidenlijk beschreven.

De Heer Broen heeft nooit onder stoelen nog banken gesteken, dat hy een groot Kartezianis, maar met mond en penne zijne begrepen waarheden gelukkiglijk verdedigt. Zoo doet hy nog, en ik bevele mijnen lezer tot een staaltje daar van na te zien zijn redening

ring over den * Pijnappel-klier, en zijn beantwoording van zeker zoo genaamd graftechrift, * welk iemand lustte op dat hersendeektje te schrijven. Behalven een zinrijke, en aardige bewering van het gevoelen van Deskartes, die dezen Pijnappel-klier voor de zitplaats der ziele stelt, vinde ik, dat de schrandere Man daar ter plaatse ook toont kennisse te hebben van het gezeg des genen, die in zijn Fransch uittreksel van Sprokkelmaand 1685 gelijk als met een zekere eenzijdigheid van zijn Kartezianerij sprak.

Wat behoefte ik meer te zeggen? Schoon de grondige onderwijzing, waar mede de Heer Broen gewoon is de leerlingen van de hooge schole te Leiden bequaam te maken, hem lofs genoeg aanbrengt; echter is dit werk een baarblijkelijke proef van zijn volstagnene wetenschap, welkers vrugten, hier ten besten gegeven, geen oeffenaren der Geneeskunst kunnen ontberen.

XIII. HOOFDDEEL.

*Verhaal der historie van OOST-INDIEN
enz. Gedrukt by P. vander Slaart 1696.
in 12. Met printen.*

Drie maanden na het uitreeden der vier eerste schepen, die we in 't eerste uittreksel van dit werk in Snocimaand des jaars 1665 uit Vrankrijk zagen t'zeil gaan, omme aan 't eiland

* *Glandula pinealis p. 58, 59.*

land *Madagaskar* te belanden, zonden de Fransche derwaarts nog twee hoekers, met vijftig menschen, en twee Opzienders, die aldaar een volkplanting zouden ondernemen.

Hunne zoo genaamde Oost-Indische Maatschappij zag het zelve eiland aan, als de gemeene loopplaats hunner schepen, en als het middelpunt van hunnen handel in Indiën; over welke ook nieuwelijks twee bestierders wierden aangesteld, d'een de Heer *de Faye*, een Franschman, d'ander de Heer *Karon*, een Hollander, die voortijds in dienst der Hollandische Maatschappij geweest was:

Daarenboven voeren in Snoeimaand des volgenden jaars 1666 nog veertien wel gewapende en met volk toegeruste schepen uit de haven van *Rochel*, die den 29sten derzelve maand voor *Teneriffa*, een der Kanarische eilanden, ankerden.

Van daar geraakten ze tot aan *Brazyl*, daar in 't eind van Hooimaand het volk aan land trad. Hier worden ons de zeden der inwoonders van dit gewest, met deszelfs dieren en vrugten, samt de steden *Fernambuk*, en *Olinde*, fraejelijk beschreven; ook alles, wat den Franschen tot het vertrek der vloot van daar voorviel. Elk stuk is aanmerkelijk.

't Was in Slagtmaand, als de Admiraal en Gezaghebber der Fransche de Heer *de Mondevergue*, hebbende besloten, by aldien de schepen van malkanderen verstrooiden, dat de algemeene vergaderplaats in de *Tafelbaay* aan de *Kaap van goede hope* zoude zijn, voor *Fernambuk* met de schepen, op een na, 't land uit het gezigt
zeil-

zeilde (want een der hoekers, *Sant Denijs*, was van *Teneriffe* af al gemist) en den zeventienden van Wintermaand in de gezeide *Tafelbaay* aanquam.

De Schrijver verbeeld ons de sterkte der *Hollanders* aldaar, vermits'er d'Admiraal aan land ging, en de voornaamste byzonderheden, zoo van de gemelde *Kaap*, als van de baay van *Saldaigne*.

Den 17den van Loumaand des jaars 1667 vertrok de Fransche vloot uit de *Tafelbaay*, en den 24sten van Sprokkelmaand, na dat men dan eens stiltens dan een stormen had uitgestaan, tot op 40 graden na 't Zuiden, om de vloed van *Mozambique* te vermijden opgevaren, en op 21 graden nederwaarts gezakt was, wierd 'er land gezien. Dit was het eiland *Maskareigne*, alwaar de meeste zieke bleven: terwijl, na verdeeling der andere schepen, den Admiraal in Snocimaand aan *Madagaskar* belandde. Maar hier vond hy alles in een zeer slegten staat. Een deel der Fransche waren vergaan, en dood geklopt, de vorige schepen op een na gebleven, en nauwelijks konde men hutten krijgen, om de voornaamste voor de lucht te dekken.

We zien hier, wat de Heer *de la Case*, in het eerste uittreksel dezer historie gemeld, onderwijlen op dit eiland had uitgevoerd, de aankomst van twee hoekers, die geduerende de reis waren afgedwaalt, en van een smak, aan de *Kaap van goede hope* gelaten.

Nu begon de Raad op *Madagaskar* den handel in Indiën te ondernemen, zendende den

Heer *Karon* met een schip na *Suratte*, om daar eenige koopmanschappen op te doen, die men tot een proef na *Vrankrijk* zou zenden, voor 't geld, dat daar uitgevoerd was: andere zwaren hier en daar heen; dog de hoofden waren 't niet eens, en op de sterke *Dauphin* begon 't aan leefstogt te mangelen.

Als 'er den 28sten van Oogstmaand 1668 nog twee schepen uit *Vrankrijk* aan quamen, zonden die van *Madagaskar* 't schip *Sint Jan* met eenige waren na hun *Vaderland* te rug: maar de Heer *de Faye*, met den Heer *de Mondevergue* daar gekomen, en nu verdrietig geworden, dat hy daar voor leeglooper speelde, ging in *Wijnmaand* met drie schepen 't zeil na *Suratte*: onder het verhaal van welke togt het eiland *Ceilon*, en der *Hollanderen* sterktens aldaar vertoond worden.

Den tweeden van *Loumaand* des jaars 1669 wierd de *Kaap van Komorin* gezien, en weinige dagen daar na wierpen de *Franschen* 't anker voor de ree van *Cochin*, omstandiglijk met de gebeurtenissen aldaar beschreven.

Terwijl *de Faye* aan deze kust lag, quam een schuit met *Malabaren* hem kondschappen, dat de *Samorin*, *Koning van Kalikut*, en 't *Malabaarsche volk* zeer na de *Fransche* verlangde: hier op dan laat hy den 15den het anker ligen, en den 17den een mijl van *Kalikut* weder uiterwerpen. *De Rajador*, of *Landvoogd* van dat gewest, zond aan *de Faye* drie schuiten met *Kokusnoten*, *Watermeloenen*, en *Hoenderen*; en deed den 19den zig zelf, met den *Steevoogd van Kalikut* en eenige tokken verzeld, aan *de Fayer*

Fayes schip roeijen. Voor hem ging een *Naire*, die een uitgetrokken slagzwaard opgestreken hield. Deze *Naires* zijn de voornamste Edelen, en onvertzagsdste krijgskneden onder dese Heidenen; die alles voor hun geweer doen zwigten, en zonder welker vrygeleide geen vromdeling het land der Malabaren zou darten doorwandelen. Na wederzijdsche beleefdheden liet de *Rajador* door zijn volken zeggen; dat hy niet de *Faye* wel iers in 't geheim wilde spreken; 's welk strax wierd toegeestaan; als wanneer hy zeer over de Hollanders klaagde, om dat zy den *Samorin* niet een sterkte dicht aan zijn hoofdstad af te veel benaauwden. Hy bood wijders de Franschen een plaats na hun keur aan, om daar ook een sterkte te bouwen, in welkers bescherming hy zig dan zoude begeven, om door de Hollanders niet langer geplagd te zijn; dog hy merkte aan het talmend antwoord wel, dat de Fransche geen hart hadden.

Zie hier dan een nette beschrijving der stad *Kalikut*, nevens alle de byzonderheden van 't land, van den godsdienst, en van 't bestier des Malabaarschen volks.

Wanneer een Heiden onder de inwoonders (want daar zijn ook *Moren*) ten huwelijk treed, slaapt de Paap eerst by de bruid, eer de bruidgom tot haar nadert; en als een man buiten de stad of te veld gaat, beveelt hy zijn vrouw der bewaringe van zoo een *Braminees*, Paap, of Priester, die zijn plaats zoo lang waarneemt; waar voor hy van den man op zijn wederkomst nog bedankt word. Daar door

hebben de mannen zoo luttel zekerheid, of de kinderen, die hare vrouwen voortbrengen, hunne eigene zijn, dat 'er zelf een wet is, die de kinderen der Koninginne van de Kroons-erffnisse sluit, en den oudsten Zoon van des Konings Zuster daar toe geregtigt.

Wat weer het ook mag zijn, zelf in de grootste regentijd, die gemeenlijk in Zomermaand begint, en vier maanden duurt, gaan de Heidensche wijven zig des morgens baden. De vrouwen der Moren gaan daar en tegen nooit uit, en wanneer zy gezien worden, is 't haar al grooter schande, als of ze een on-eerlijk gezelschap hadden bygewoond. De *Samorin* houd den meesten tijd zijn verblijf te *Krankanoor*, een Stad, omtrent 16 mijlen van *Kalikut*, en 5 van *Cochin* gelegen; dog hy moest lijden, dat de winzugtige Hollanders een sterkte, *Poliporto* genaamd, maar een mijl van zijn hof bezaten, waar over de *Rajador* aan de *Faye* geklaagd had. Wat een ongelijk zouden wy niet meenen dat ons aangedaan wierd, by aldien eenig nabuur ons hier te land zoo een bril op den neus quam zetten!

Den 2den van Loumaand des voorschreven jaars 1669 vertrokken de drie Fransche met twee Moorsche schepen van *Kalikut*, en zagen een maand daar na den mond des riviers die voor de stad *Goa* stroomt. Hoe deze stad is gelegen, en in wat staat der Portugezen handel aldaar was, meld ons de reisbeschrijver breedelijk, en laat 'er eenige zaken van de Hollanders in Indiën tussen vloeyen.

In Snocimaand quamen zy op de reede van
Souailly,

Sonailly, vijf mijlen van *Suratte*, daar de Bestierder *de Faye* met zijnen Hollandschen Amptgenoot *Karon* elkanderen vonden, dog niet zeer minnelijk bejegenden. De Heer *de Faye* deed zijn intree in de stad *Suratte*, en bezocht de Rijksamptenaren van den Grooten Mogol, mitsgaders den Engelschen Raadsman, en Hollandschen Bevelhebber aldaar, 't welk met wederzijdsche hoffelijkheden toeging. Maar wanneer men nu verstond, dat de Groote Mogol *Aurengzebe* met zijn Koninklijk bevelschrift, gedagteekend den 4den van Herfstmaand des jaars 1666, reeds aan eenen *Beber*, voor uitgezonden hoofd der Fransche Maatschappij, en de zijnen, vergunt had, zoo wel als de Engelsche en Hollanders hun woning en handel op *Suratte* te mogen hebben, quam de *Faye* in Grafsmaand 1669 aldaar te sterven.

Voor zijn dood was al vast gesteld, dat drie schepen met een derde van haar vracht voor rekening der Maatschappij, en de rest tot het voeren van de waren, die de Moren en Baniens toebehoorden, in huur na Perziën, Arabiën, en Achem zouden varen, om daar te overwinteren. Twee kooplieden *Makara*, en *Roussel*, zogen den elfden van Bloeiemaand met vier oppassers te land na *Massulipatan*, in 't Rijk van Golkonda. Hen was bevolen, een vereering aan den Koning te doen, om verlof te krijgen van een handel-en rekenhuis aldaar op te regten, by zig hebbende 300000 roupjen, of 150000 rijksdalers Fransch ongemunt geld, om 't zelve in tweeën te deelen; het een voor Vrankrijk, 't ander voor Perziën aan te leggen. Dog deze

geldsomme was d'oorzaak, dat *Makara*, die daar van het bewind had, eenige maanden daarna wierd gedagvaard, om rekening te komen doen: en het zy dat hy schuld had, of dat *Karon* hem dit spel berokkende, het heeft immers tot een onderwerp gediend, dat hy met yers aan de voeten na Vrankrijk is gevoerd. Ondertussen tot het boodschappen van de *Fayer* dood, van 't vertrek der schepen, en voors van 't gene zedert *Snoeimaand* was voorgevallen, wierd de *Smak* na den Raad van *Madagaskar* afgevaardigt.

De Heer *Karon*, na 't overlijden van de *Fayer*, nu alleen als bestjender der Fransche Maatschappij te *Suratte* overgebleven, geraakte met de kooplieden aldaar in twist; en dewijl hier de ondernemingen des handels van *Suratte* na de kust van *Kormandel*, *Mahabaar*, *Perziën*, *Arabiën*, en *Achem* te passe komen, laat de Schrijver ons zeer gevoegelijk op deze plaats hooren het grondbewerp, om den Oost-Indischen handel te beginnen, van den meergemelden *Karon* opgesteld: een stuk, te aanmerkelijker, om dat *Karon*, voor dezen in Hollandschen dienst geweest zijnde alle regeerkundige streken tot het vestigen eener Maatschappij in Indiën grondig verstond, en van pitje tot paaltje wist te beschrijven, welk een toerusting, beleid, en schenkaadjes daar toe van nooden waren; desgelijks hoe groot een winst, uit de koopmanschappen, die de Europeërs na de heete landen voeren, gemeenelijk te baggeren is. enz: voeg hier by zijn *brief, op de reede

reede van Cochin aan den Koning van Ceilon geschreven.

Terwijl de Heer Keron en de Franschen zig te *Suratte* onthielden, en zonder geschenken niet in staat waren om aan 't hof van den Grootten Mogol vergunning van koophandel te verzoeken, onderzochten zy de zeden en gewoontens van dat Keizerrijk, en waren den zelden van Oogstmaand 1669 aanschouwers van het volgende geval.

Een Heidensche vrouw quam 's morgens ten acht ueren uit het huis van den Steevoogd, wien zy verlof had gevraagd, om haar zelve met het doode lichaam hares mans te mogen verbranden. Dit hangt van zijn wil af, en dikwils staat hy 't niet toe: maar vermits dit wijf reeds over de veertig jaren oud was, maakte hy daar zoo veel zwaarigheid niet in, als hy wel zou gedaan hebben, by aldien ze jonger was geweest.

Zy ging verzeld met een groot getal Heidenen van haar karspel, die vrolijk in de handen klappende lofliederen zongen, en haar met roode stof, dat een certeiken onder dat volk is, bestrooiden. Dus streefde zy te voet tot aan de plaats, daar de wijven zig gemeenelyk verbranden, *Poulypara* geheeten, en aan de kant van de rivier, omtrent anderhalf mijl van *Suratte* gelegen.

Zoo dra zy daar gekomen was, quamen de voornaamste mannen van haar karspel, en geleidden haar met veel eerbiedigheid om haar te wassen: zy bedankten haar ook voor d'eere, die zy 't mannelijk geslagt aandeed, kusten

268. *De Boekzaal van Europe*,
hare voeten, en zeiden, dat zy nu ten vollen
gelukkig stond te werden.

Ondertusschen waren d'er andere bezig met
een houtstapel op de wijze eener vierkante hut
op te regten, t'zamengesteld van dikke knup-
pels, en met bladeren van Kokusboomen om-
vlogten. Gewassen zijnde wierd ze hier digt by
gebragt, en nam daar minzaam afscheid van
haar Zoonsvrouw, en andere vriendinnen :
toen ging ze zevenmaal rondom den houthoop,
houdende in haar linkerhand een Kokusnoot,
die door zijn rondte God verbeelde, en in de
rechterhand een rotting. Zy had een krans
van bloemen om haar hals, en een roode sleuyer
op 't hoofd; maar wierd, dus toegesteld zijnde,
onder velerley slag van volk, dat dezen handel
bywoonde, en zeer drong, van d'een en d'an-
der in 't voorbygaan aangeraakt, waar op zy
weder na de rivier keerde, om andermaal ge-
wassen zoo veel zuiverder te zijn.

Weder tot den houtstapel genadert trad zy
met een toorts in de hand daarbinnen, zette
zig neder, en nam 't lijk hares mans op haar
kniën; teffens sloot zy den ingang toe, en stak
het hutje van binnen in brand: de Heidenen
deden het zelve aan vier hoeken van buiten: an-
dere wierpen d'er oly en ligte brandstofte op,
om het haastiglijk te verteren, voorts wierd 'er
gedanst, en geschreeuwt, en in de handen ge-
klapt, op dat men haar, zoo zy mogt kermen,
niet zoude kunnen hooren. En daar meê nam
dat deerniswaardige treurspel een einde. Laat
ons nu weêr tot de Fransche Oost-Indische
Maatschappy keeren.

In

In 't vorensgezeide jaar 1669 quamen negen Engelsche schepen in Indiën, dog niet een uit Frankrijk, het welk niet alleen den handel der Franschen deed quijnen, maar maakte de eerste afzendingen geheel onnut, want dewijl deze niet ondersteunt wierden, liepen de gelastigde ledig, en de Maatschappy maakte meer schulden, als ze inkomens uit Indien te wagten had. Ook was 'er nieuwe onrust tussen de Franschen en den steêvoogd te *Suratte* geweest.

Den 22sten van Slagtmaand des zelve jaars ankerden twee schepen, die al een jaar vier of vijf uitgeweest waren, op de reede voor *Souailly*. Ze quamen van *Perziën* en *Arabiën*, dog bragten voor de Franschen niets * als woorden meê, die hier vermeld staan, nevens een historie, van wonderbaarlijken inhoud: of ze waar is, daar voor wil ik geen borg staan.

Nu volgt hier eerstelijk een zeer gedenkwaardige afbeelding van de stad *Suratte*, deszelfs inwoonders, koophandel, en meer andere zaken, daar toe behoorende; ten tweeden een kenrijke en vermakelijke beschrijving van de magt en het Rijk des Grooten Mogols; ten derden een beknopte aantekening van den *Muskus*, en uit wat land die komt.

De Fransche, misnoegd over het bedrijf van den Heer *Karon*, konnende hem niet 'trot Opperhoofd dulden, die met zijn behendigheit hun allen te gaauw was, besloten hunne klagten aan de Kamer der Oost-Indische Maatschappy in Frankrijk over te brieven.

* Den 7den van Loumaand des jaars 1870 wierden de schepen, de *Maria*, onder het gebied van den Heer *de Boisséan*, en de *La Force* onder dat van den Heer *Marchand* zeilvaardig gemaakt, met bevel, dat het eerste te *Mirzeou*, op de kust van Malabar, zoude aanvaren; het tweede aan *Ceispour*, om wat peper in te nemen.

Zy quamen den 15den derzelver maand op de laatstgenoemde plaatsen, daar de Storvoogden wel onthaalde: dog het schip de *Maria* vertrok den 18den, om de verderé lading op *Balepatan* in te nemen, daar ze wel haast belandden, dog niet wel kans zagen, om te nestelen, gelijk uit het derde hoofdstuk van dit laatste deel, nevens eenige byzonderheden der Malabaarsche kusten, te lezen is. Kort daar na zeilden beide de schepen voor *Trematapan*, verder daar van daan (als de Fransche zagen, dat 'er voor hun niet te bescharen was, en andere volken het vet van de ketel hadden geligt) na *Madagaskar*, dat den 23sten van Snoeimaand op 24 graden gezien wierd. Ze ankerden des anderen daags aan de *Bogt Dauphin*, hebbende van *Suratte* tot hier toeeen reis van 1200 mijlen ten einde gebragt.

Het vervolg van dit gedenkschrift doet ons zien, wat zedert het vertrek van den Heer *De Faye* op *Madagaskar* was voorgevallen. De Gezaghebber *Mendovergue* had uit brieven van den koning verstaan, dat hy keur had van in zijn Ampt te volharden, of weder aan 't hof te keeren.

Maar

* Hier begint het derde of laatste boek, p. 370.

Maar hoe slecht ook de zaken stonden (want daar waren ondertusschen nog bet schepen gebleven) hy liet deze brieven zijn krijgsvolk voorlezen, en aanyarde op den dertienden van Sprokkelmaand 1670 zijn bediening quamuis als op nieuw: evenwel, 't zy dat hy byzondere last had om het land te verlaten, of dat hy van zelf daar toe genegen was; immers hy was vaardig om met de schepen, van *Suratte* verwacht, weder na Vrankrijk te keeren, en alle deze omstandigheden strekten maar, om de eere, dien hem de Koning deed, te vertoonen.

Hy ging dan den 15den van Grasmaand 1670 van *Madagaskar* t'zeil met het schip *Maria*, en de Heer *Foubert*, afgezondene der Franschen op *Suratte* aan de Maatschappy te Parijs, met het schip *La Force*. We zullen by dezen laatste, die geduerende de gansche reize de *Maria* niet gezien heeft, zoo lang blijven varen, tot dat we van den Heer *Mondevergue* tijding krijgen.

Het schip de *La Force* wierp den 5den van Zomermaand het anker uit voor 't eiland *St. Helena*, na dat het van *Madagaskar* af tot hier toe 1260 mijlen wegs gezeild had, en vernam aldaar wat 'er zedert deszelfs vertrek was voorgevallen. Dat word ons mede gedeelt, en hoe d'er nu een nieuw gezaghebber was, want de voorgaande * Robbert Stringer had zig met zijn huisgezin na Engeland begeven. De Scheepsoversten, twaalf dagen op *St. Helena's eiland*, met verlof van den Engelschen Bevelhebber, getoefd hebbende, en half wanhoopig

* Zie hem in 't eerste uittreksel.

pig over het schip *Maria*, gingen den zestienden van Zomermaand van daar onder zeil, en zetteden het regt aan op 't *Hemelvaarts-eiland*, daar zy den 23sten ankerden op veertien vademen zandgrond, op zeven graden, vijftig minuten, ten zuiden de *Linie*, en zeven graden zes en dertig minuten in de lengte, hebbende van *St. Helena* gezeild 215 mijlen wegs, na 't kompas afgerekend.

Dit *Hemelvaarts-eiland* wierd aangedaan, om te zien, of 'er geen zoet water was te vinden, dog te vergeefs, want het was 'er niet. Matrozen, aan land gegaan, vingen weinige schildpadden, en zagen op een berg-top twee kruiffen van vieren-hout. 't Kleinste was zeer oud, en met half uitgesletene letters bezet. Op het grootste, dat nog nieuw was, las men de woorden: *Oktob. 23. anno 1669*, met eenige namen. Thans wierd 'er by geschreven; *bet Fransche schip la Force heeft hier den 24sten Juny 1670 geankert, en schildpadden gevisst.*

Daar was een pot met brieven van de jaren, 1669, en 1670 gevonden, die de Engelsche, wanneer zy na Indiën voeren, of van daar wederkeerden, hier gelaten hadden. Men stak 'er nu ook een brief in, om de *Maria*, indien ze hier belandde, te waarschuwen, dat men haar aan *St. Helena* gewagt had, en tot het vervolgen van de reis vertrokken was.

Het schip *La Force* dan van 't eiland *St. Helena* afgesteken quam den tienden van Herfstmaand des voornoemden jaars 1670 voor *Bel Isle* in Vrankrijk, en wierp na den middag het anker op acht vademen water, twee mijlen
van

van *Port Louis*, op zeven en veertig graden, veertig minuten, Noorderbreedte, dertien graden lengte, hebbende zedert den vijftienden van Oogstmaand negen graden veertig minuten ten Noorden, en twintig graden ten Oosten voortgezet. Aldus de reis van *Madagaskar* 3155 mijlen, en die van *Suratte* tot *Madagaskar* 1260 mijlen zijnde, kan men berekenen, dat een voorspoedige reis van *Suratte* over *Madagaskar* tot aan *Port Louis* omtrent 4400 mijlen wegs komt te belooopen.

De Heer *Joubert*, aan land gegaan, schreef terstond aan de Fransche Maatschappij, en aan den Heer *Kolbert* in 't byzonder, die hem beval te post over te komen.

Hy deed zoo, en verhaalde omstandiglijk hoe de zaken geschapen stonden. Tot dus verre had hy goed gehoor, maar toen hy van zijn eigen belang sprak, kreeg hy *niets* op zijn verzoek. Zijn koffers wierden geopend, en luttel kostelijkheid voor hem overgelaten. Had hy geen riem, met ertelijke penningen gevuld, wechgesteken, en geen onderstand van zijn eigen have over gehouden, hy zoude van zijn Oost-Indische togt niets gegaert hebben.

Zie daar weten we, hoe het schip *La Force* te regt quam, nu moeten we ook verstaan waar 't schip *Maria*, daar de Heer de *Mondevergue* in was, gebleven is.

Deze Gezaghebber had de *Kaap van Goede Hope* niet kunnen bereiken, en de stormen dwongen hem, weer na *Madagaskar* te keeren, alwaar hy in zijn vorige bediening erkend wierd. Zes maanden daar na zag hy den Heer

174 *De Boekzaal van Europe*,
de *La Haye* aankomen, die zijn plaats innam,
en Koninklijk bevel aan de *La Case* bragt, waat
by hy tot *Majoor* van 't Eiland wierd verklaard,
't welk hem daar deed blijven.

De Heer de *Mondevergue* begaf zig dan in
Sprokkelmaand 1671 andermaal in 't schip
Maria, en keerde na Vrankrijk, dog met lut-
tel vermaak. Op de reis voelde hy geenen an-
deren kerker, als in welke hem de zee sling-
de, schoon vier wagers geboden waren hem
in Europe geen voet aan land te laten zetten.
Maar te *Port Louis* gekomen vond hy een ge-
lastigde van 't Hof, die hem rekening van zijn
doen en laten eiste, en de keur gaf van zig op
het Kasteel van *Saumur*, of dat van *Angers* te
laten sluiten, om daar eenige aanmerkingen o-
ver de grootheden des werelts te maken.

Hy storf op 't Kasteel van *Saumur*, vol har-
tenspijt, dat hy voor den Koning niet mogt
verschijnen, by wien hy door de geldverzor-
gers en koopluiden verdagt was gemaakt.

In Slagtmaand des jaars 1670 was de gemel-
de *La Haye* met tien schepen als Onderkoning
van het Fransch Oost-Indiën (och armen!)
aan *Madagaskar* geland, en meende daar won-
dere sprongen te doen. Hy voerde een onbe-
paald gezag, toog na 't eiland *Maskareigne*,
en voorts van daar na *Suratte*. Onderwijlen
was de Heer *Karon* in Vrankrijk geroepen,
onder schijn van dat men zijn tegenwoordige
raadgeving ten besten van den Oost-Indischen
handel noodig had, maar inder daad om reke-
ning te doen (men kan wel denken hoe slegt de
gansche kraam stond) want hy was ook aange-
klaagt.

klaagt. Derhalven op zijn reis in de *Straas van Gibraltar* gekomen, ontmoette hy daar een Fransch schip, en verstaande uit een van deszelfs oversten, dat de wind te Parijsvoor hem niet goed was, wilde hy de rivier van *Lisabon* inloopen. Zoo als hy gereed was aan land te treden, barstte zijn schip tegen de rotsen. Hy had een Zoon, die uit de schipbreuk behouden bleef, maar hy zelf verdronk, en alles wat hy uit Indiën bragt ging met hem verloren.

Nu zullen we eindelijk hooren, hoe de Franschen in Oost-Indien t'eenemaal het gat uitgeboend zijn. De *La Hays*, om zijnen Vorst d' eere te doen, van een plaats in Indiën veroverd te hebben, belegerde het *Sant Thomas Eiland*, won het van de Moren, en hield het twee jaren in; maar daar na van de Moren ook belegerd was hy gedwongen 't zelve met verdrag over te geven. Hy keerde in een Hollandsch schip weêr na Vrankrijk, en is zedert dien tijd in hoogen krijgsdienst van den Koning zijn meester by *Thionville* dood gebleven.

Toen hy van *Sant Thomas Eiland* in 't gezigt van *Madagaskar* voor by voer, zond hy een sloep aan land, om te vernemen, in wat staat de Franschen zig daar bevonden. Men vond 'er alleen Negers, die zig verbaasd houdende om dat men hen vroeg, waar de Franschen gebleven waren, antwoordden, hoe? weêr gy, niet, dat de Hollanders hier gekomen zijn, een deel der Fransche gedood, en de rest in hunne schepen meê gevoerd hebben?

Zedert dien tijd is een ander Fransch Schipper,

176 *De Boekzaal van Europe,*
per, van *Suratte* komende, hier voor byge-
varen, die het Eiland ook met een sloep liet
bezoeken, maar alle die aan land traden,
wierden door de Negers met aflagaaen dood-
geslagen: de overige, die hen inwagten,
quamen met de sloep en deze droeve tijding
wederom; welke, als ze aan *de La Haye* ge-
boodschapt was, gelegentheid heeft gegeven tot
het verbreiden van een gerugt, dat de Hollan-
ders, geduerende hunnen oorlog met Vrank-
rijk, den opstel der Franschen op *Madagaskar*
hadden vernietigt, en een deel gevangene
wechgevoert, om in de Moluksche Eilanden te
laten werken.

Dog (zegt deze Schrijver) dat is niet waar;
maar het Eiland is op de volgende wijze ver-
laten.

Een Bevelhebber van een Hoeker met vry-
sters, die uit het Godshuis te Parijs genomen
waren, om die op *Maskareigne* uit te huwelij-
ken, was geboden, regt toe regt aan daar na
toe te varen. Maar hebbende eenige brande-
wijn, die hy op *Madagaskar* tot een hooge prijs
meende te verkoopen, wilde hy hier eerst aan-
leggen. Om zijn handel met meer voordeel,
en ten spoedigste, te drijven, strooide hy uit,
dat 'er geen schepen van den Koning, nog van
de Maatschappy, meer zouden aankomen.
Hier op verkocht hy zijn brandewijn na zijn
eigen believen, dewijl elk een van zoo nood-
wendig een ding, en dat zoo schaars stond te
worden, wat voorraad wilde opdoen. On-
dertuffen paktten de Papen (dien de Bevelhebber
van den Hoeker beloofd had, dat hy zoude
inne-

innemen) heimelijk hunne goederen by een, om te vertrekken; maar het onweer trof het schip, terwijl 't op de ree lag, zoo deerlijk, dat het tegen de kust te berste stiet, dus waren ze alle gedwongen daar te verblijven. De vrijsters waren aan land gebragt, zoo dat 'er niemand van haar in deze schipbreuk verloren ging; dog daar verdronken eenige bootsgezellen.

Niet lang daar na verscheen hier nog een groot schip, dat na *Suratte* voer. Deszelfs schipper had de beoeftheid van de Papen, en andere, die van 't Eiland wilden vertrekken, mede te nemen. Maar wanneer dit laatste schip reisvaardig lag, wierd 'er een verdrag gesloten, tot groot nadeel van de Franschen, die op 't eiland bleven.

Eenige van de Negers oorlogden tegen andere, die wel minder in getal waren, dog door de Franschen ondersteunt wierden. Deze laatste, argwanende, als de Franschen het Eiland mogten verlaten, dat zy dan hunnen bystand zouden missen, en van hunne vianden vernield werden, maakten bedektelijk met de andere Negers vrede. De *Marmotten* (zoo worden de dienstbare Negers genoemd) van hunne oversten omgekogt, overvielen toen de Franschen, daar ze in de hutten lagen, sneden hen de keel af, en klopten de rest dood. Het schip, dat ter goeder uere nog op de ree lag, en door een teeken van de overgeblevene gewaarschuwd wierd, zond de sloep aan de sterkte *Dauphin*, om de ellendige overblijfselen van deze grondvesting in te nemen.

De historie is ten einde, en word gesloten met eenige aanmerkingen van den welervarenen Schrijver op deze Oost-Indische ondernemingen, die den Franschman zoo lijdig mislukt zijn. Hy toont daarin wat wel, en wat kwalijk was aangeleid, waar uit de rampen ontstaan zijn, en hoe ze behoorden te zijn verijd geweest.

XIV. HOOFDDEEL.

De Heidelbergse Catechismus, verhandelt in de Nieuwendammer Kerk voor de gene, die zig ten Avondmaal willen bereiden, tot voldoening van de Synodale last van den jare 1618 in de zeventiende zitting, ende op haar speciaal verzoek, voorzig aanhouden, en versoog van haar vrijwillig offer der drukkosten, opgesteld, en na vaargaanda Approbatie, overgegeven aan de Nieuwendammer jeugd, door haren Proostiant Everardus vander Hooght. Amsterdam by J. van Hardenberg 1696 in 8. II bladen.

EEn verstandig mensch, die den naam van den Heere vander Hooght uit zijn schriften kent, al was hy, terzake van verschillende gevoelens, des mans vriend niet, kan, mijns bedunkens, hem den bynaam van geleerd en naar-

naar-

naartig niet weigeren ; of hy is quadaardig
en leuy. Ten minften leit het by my zoo ;

*Waar schoon ik van hem wat verschilde hier
of daar,*

*Dat stut geen vaart om mijn genegenheid te werk-
ken :*

*Hy is de man , die in 't Hebrœuwscb , hoe
wraag , hoe waar ,*

*Wist voor Leergierigen den xafisten weg t'ont-
dekken.*

Pas na 't uitgeven van zijn Spraakkonstig
merg , in de vorige twee maanden van my te
boek geslagen , heeft hy zig door voedsterlin-
gen zijner kerke laten bewegen , deze hoofd-
stukken des geloofs , door hem , zoo in open-
bare predikingen , als byzondere onderwijzin-
gen , verhandelt , in geschrift , en vervolgens
ten hunnen dienste in 't ligt te brengen.

Hy konde het niet wel afflaan , bewust ,
dat door zijn arbeid de jeugd uit de herbergen
in de kerk getroont was , en door Ouderlingen
der gemeente verzekerd , dat de verzoekers ,
met uitbod tot verzameling van penningen ,
waar mede de druk zoude bekostigd werden ,
de zaak wel en van harten meenden.

Die zig dan van deze bladen wil bedienen ,
hy zal bevinden , dat de Prediker vander
Hooght , behalven de verbreiding en bevesti-
ging der Katechismus-woorden , daar in ge-
voegt heeft de korte verhandeling van de H.
Schrift , deszelfs deelen , en eigenschappen.

P. 6.

M 2

En ,

En, omme u, lezer, te zeggen, wat u, juist niet na den rang der achter een volgende bladzijden, maar met derzelve opslag zoo voor als achter, of in 't midden, zal voorkomen, zie daar, gy hebt van God en zijn eigenschappen te zoeken p. 39 ——— 42.

Van de eeuwige voortteling des zoons, en zijn Godheid p. 60 ——— 63.

Van de Godheid en zelfstandigheid des H. Geestes p. 95 ——— 99.

Van Gods besluit over de verkiezing en verwerping p. 104 ——— 106.

Van de Schepping p. 42 ——— 46.

Van Gods Voorzienigheid p. 47 ——— 51.

Van Adams val, en den Staat zijner nazaten naden Val p. 19 ——— 26.

Van de Verlossing uit dien staat p. 25, 26, 27.

Van den Middelaar p. 27 en 28.

Van Christus ware en Heilige Menschheid p. 64 ——— 67.

Ik moest u niet vergeten aan te bevelen het gene hier geleeraart word wegens de eerste Genade-beloofte, en het al te veel spreken van de bediening des Genaden-Verbonds onder het Nieuwe Testamept, in tegenstelling van het Oude: waar door dan (na des Schrijvers oordeel) het gemeene volk in die gedagten komt, als of Gods oogmerk was, in zijn woord slegts aan te wijzen, dat wy van dat Joodsche jok verlost waren; 't welk het zoeken van de verlossing uit de zwaarste dienstbaarheid aan de zonde, satan, wereld, en vleesch doet verwaarloozen, en den inwendigen geestelijken godsdienst minder behartigen. Wat je 't, goede

de lezer? zoo lees dan p. 29 ——— 34.

Van Christus drierley ampten p. 55 --- 59.

Van zijn waaragtige voldoening voor ons p. 69.

Van de bepaalde voldoening alleen voor de geloovige p. 70 ——— 73.

Van de zoo genaamde vijf articulen der Re-monstranten, ook op haar tijd verhandelt p. 70.

Van de negen daden des geloofs. p. 36 -- 38 : doorgaans t'huis gebragt op elk stuk, dat men moet gelooven, als p. 46, 50, 51, 63, 64, 90, 94, 99, 100, 115, enz.

Van de vrugten des Geloofs p. 116 --- 123.

Van de oorzaken des Geloofs. p. 123 -- 127.

Van de Sakramenten, en bewijzen voor den Kinderdoop, voorgesteld, en bekragtigd uit Joodsche Oudheden p. 133 ——— 137.

Van de bewijzen tegen en voor de *Trans-substantiatie* en (my lust het geen van beiden te ver-talen) *Consubstantiatie* p. 143 ——— 149.

Van de Kerke, en gewaande Paapsche Oud-heid der Kerke p. 100 -- 103. 156 -- 159.

Van de uiterste p. 79 -- 83. 90 -- 94. III --- 115.

Van de noodzakelijkheid der goede werken. p. 160 --- 162.

Van de bekeering p. 162, 163.

Van de natuur der goede werken. p. 164, 165.

Van den regel der goede werken, 't verbond op Horeb, en inhoud der tien geboden p. 165 --- 173.

Van het gebed. p. 173 --- 176.

En eindelijk van de wijze, hoe men dit stof-rijk schrift met vrugt kan gebruiken en uitbrei-

den, zoo na het begrip van jong en oud, als van geoëffende, en minder geoëffende, door het voorgestelde teeken van * of †.

Na kan een liefhebber van godgeleerde oefeningen nix het gezigt van dit gesaante eens staat maken, wat 'er in het beknopre lichaam zelve te vinden is.

XV. HOOFDDEEL.

Titels van nieuwelyks gedrukte boeken, welker sommige tot een kort begrip staan gebragt te werden, en ander boekniewws.

I.

Als ik de naastkomende reis in mijn laatste uittreksel met den Heere A. Moonen zynen Stefanus zal afspreken, wil ik ook gewagen van het Latijnsch werk, *de algemeene tijdsrekening, beschreven van Gerard Joen van Benzinck, een 's Edelmans Zoon, pas rwaalf jaren oud. Te Deventer by A. Fronten 1696 in 4.* Het bondelke der Latijnsche puntichten, my, nevens het vorenstaande, ter hand gesteld, geloove ik tijdsnipperingen van des Jonkers Vader te zijn.

II.

Brief van *Johannes vander Waeyen*, ter wederlegginge van zekeren brief, geschreven by *D. Pontiaan van Hattem*, met een voorreden, daar in eenige gedagten nopende de zoo genaamde Hebreen. Te Francker by *Hans Gyzelaer*

zelaar 1696 in 4. Hier kan de lezer bevinden, van § 561 af, tot het einde toe, op welke gronden de Heer vander Waeyen Spiwoxas ontegenwoordig gevoelen vind over een te stemmen met dat vanden gewezenen Predikant van Hattem.

III.

By den zelveu Gyzelaar, te Franeker is gedrukt *niterste* verlegentheid van Doctor Belt. Bekker, duidelik aangewezen door wederlegging van alle zijne aanmerkingen en nalezingen, gevoegd by het slordige mengelmoes van zijn E. Voedsterlingen, uitgegeven door een discipel van den Heer J. vander Waeyen, en Voedsterling van de Akademie van Friesland. 1696. in 4.

IV.

Johannis Lomejeri Zutphaniensis dierum genialium, sive dissertationum philologicarum Decas secunda, cum indice memorabilium.

Dat is,

Het tweede tiental der vrolijke dagen, of geletterde vertoogen van Johan Lomejer Zutenaar, met een bladwijzer der aanmerkelijkste zaken. Te Zutfen by Joan vander Spijk 1696 in 8.

V.

Belgium exaltans, ob detestus & dissipatas provida divini numinis cura insidias serenissimo, invictissimo, gloriosissimo GUILIELMO III Magnae Britanniae Franciae & Hiberniae Regi, Arausionensium Principi &c. &c. &c. dolosissime structas, carmine representatum a Joanne Schotano.

Dat is :

Het verheugde Nederland over 't ontdekte verraad tegen zijn Koninklijke Maj. van Groot Britanje enz. enz. enz. in vaarzen vertoond van den Franekerſchen Hoogſchoolleeraar *J. Schotanus*, gedrukt te Franeker by Gyzelaar 1696 in folio.

VI.

Onder die optrekenen van titels kryge ik Stichtelijke redenvoeringe wegens het toekomstige oordeel, door *William Sherlock*, Doktor der Godgeleerdheid, Deken van Pauls Kerk, Meester van de Temple, en Kapellaan des Konings, uit het Engelsch vertaald door *W. Sewel*. Te Utrecht by *Willem Broedelet* 1696. in 8.

VII.

Het zesde en zevende bondelke der geleerde Latijnsche Werkjes zijn reeds by *P. vander Slaart* uitgekomen, en staan eerstdaags tot een uittreksel gebragt te werden.

VIII.

Gerrit van Spaan, die onlangs zijn Afrikaanschen en Aziaanschen Wegwijzer uitgaf, en wiens Amerikaansche, of derde stukje, ter drukpersse gereed is, hoopt in 't licht te laten gaan een *Beschrijving van Rotterdam, en d'omleggende Dorpen*. Voor af spreekt hy van *Hollands opkomst en rampen*. Een werkje in 8.

IX.

De Wijzen van Oosten binnen Jeruzalem, en Bethlehem uit *Matth. 2. 1 ——— 12.* gelijk ook al Christi verschijningen, na zijn Opstanding, en haar order uit al de Euangelisten vertoond door *Cornelius vander Linden* Med. Doct.

en

Julius en Augustus 1696. 185
en Leeraar der Gemeinte Jezu Christi aan den
Leidsendam. Te Leiden by *Frederik Haring*
1696. in 8.

Het gene deze Schrijver in zijn voorreden van
de Nederduitsche taal spreekt, gaat by my gansch
niet door.

X.

Frederik Haring heeft ook gedrukt Korte en
bondige verklaring over de woorden *Job. 4. ---*
20. --- 24., in welke geopend worden vele plaat-
sen van de H. Schrift, en te gelijk aangewezen,
waar in de godsdienst der Samaritanen, en de
godsdienst der Joden bestaat. Als ook, welk
en waar de plaats van beide deze Godsdiensten
geweest is. Inzonderheid word hier in ver-
toond, dat nu onder de dagen des N. T. de
Tempeldienst heeft uitgedient; en dat nu daar-
om geen Godsdienst plaats vind, als die in Geest
en Waarheid word uitgevoerd. Door *Jacobus*
Junius. 1696. in 8.

XI.

De heerlijkheid der Regtvaardigen, begre-
pen in drie predikaatsien door *Joannes Vollenbove*,
Predikant in 's Gravenhage. De tweede druk.
t' Amsterdam by *Jakobus van Hardenberg* 1696.
in 12.

XII.

Verhandeling van de Goden en godsdienst
der Heidenen, tot verstand der Dichters, en
oude, zoo Grieksche als Latijnsche, Schrij-
vers. In de Fransche tale beschreven door *P.*
Gautruche, en in 't Nederlantsch vertaalt door
F. Halma. t' Amsterdam by *J. van Hardenberg*
1696. in 8.

M 5

XIII.

XIII.

Mengelzangen van *Kornelits Sweerts*, bestaande in Cantus en Bassus continuus, mede om op de Viool, Fleuit, en andere instrumenten te kunnen spelen, op muziek gesteld door *F. le Grand*, zangmeester t'Amsterdam, by hem zelf gedrukt in 8.

XIV.

By *Anony Schelte te Amsterdam* is in 't Nederduitsch en Fransch gedrukt Verantwoording voor de Heilige Schriftuur en de Heilige Schrijvers des Nieuwen Testaments, waar in beknopkelijk de lasteringen worden afgeweerd met welke de Heer *Jurieu* de Apostelen bezwaart, en inzonderheid den H. Paulus, in de voorreden van zijn boek, genaamd *Opening des briefs tot den Romeinen*. Waar by gevoegd zijn de Artikulen van drie Synoden, in welke dit boek tegengesproken en veroordeelt is; niet alleen ter oorzake van deszelfs byzondere gevoelens, maar ook van die harde en onerbiedige spreekwijzen, die 'er in gevonden worden 1696 beide in 8.

XV.

In het uittreksel van N. Hartsokers *Natuerkunde*, Mey en Juny jongstleden, p. 407, de derde regel van onderen staat *den derden van Herfstmaand 1692*, volgens het Fransch *le troisième Septembre*, maar 't zal voor het naaste *den achttienden* moeten zijn; want toen hebben we in Holland een Aardbeving gevoelt.

P. 497 voor *zijn's Vader*, lees *zijn's Vaders*.

AAN.

A A N W I J Z E R
der voornaamste
S T O F F E N
I N D E
B O E K Z A A L

Van de Maanden
JULIUS EN AUGUSTUS

1696.

A.	MUNTINGS KRUIDBOEK AF- GEHANDELT.	Pag. 5
	<i>Deugd van de Zuering.</i>	6
	<i>Verwonderlijke soors van Aloë.</i>	7 en 8
	<i>Suikerriet, en deszelfs gezegend merg.</i>	9
	<i>Kent van aardige gewassen.</i>	10
	<i>Ananas, een deszelfs schoone vrugt.</i>	11
	<i>Bloem der Lydens.</i>	13
	<i>Rhabarber, en Berg. slangenkruid.</i>	14 en 15
	<i>Historie van den mallen koophandel der bloemisten in Holland.</i>	19
	<i>Ongelooffelijke prijs van Tulpen.</i>	20
	<i>Hoe dat narrenwerk een einde nam.</i>	21 en 22
	HISTORIE DER REFORMATIE VAN DE KERKE VAN VRANKRIJK.	24
	<i>Dit is het uittreksel der vijf eerste boeken van het vierde deel.</i>	25
		<i>Voort-</i>

Aantwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Voortgang der vervolging tegen de Gereformeerde.</i>	25
<i>Bitterheid van een Monnik, en sjoedheid van zekeren Bisschop.</i>	26 en 27
<i>Pieter du Bosc, Predikant te Kaan, doet een vertoog voor den Koning.</i>	28
<i>Der Gereformeerden klagten worden in de wind geslagen.</i>	29
<i>Staat van hunne zaken in 't jaar 1671 en 1672.</i>	30
<i>Gereformeerde Franschen dienen met lust tegen de Hollanders, thans hunne weldoenders.</i>	31
<i>Stand der dingen in de jaren 1674 en 1675.</i>	32
<i>Doemelijke wyze om Pausgezinde te maken.</i>	34
VERVOLG VAN KROMWELS LEVEN.	36
<i>Het laatste uittreksel.</i>	
<i>Gedrag van Kromwel en Mazarijn.</i>	37
<i>De Joden zenden gelastigde tot Kromwel.</i>	39
<i>Hekelschriften tegen den Protektor.</i>	40 en 41
<i>Hy maakt zyn eenen zoon Yrscb Onderkoning.</i>	41
<i>Zyn anderen Kancelier van de Rykschoule te Oxfort.</i>	43
<i>Smaadheid, Kromwels gezant in Muskovien aangedaan.</i>	42
<i>Kromwel helpt de Franschen tegen Spanje.</i>	43 en 45
<i>Duinkerken, van de Franschen veroverd, word de Engelschen in handen gegeven.</i>	45
<i>Kromwel krijgt een lijfs-ongemak.</i>	46
<i>Penning, tot zyn eere geslagen.</i>	47
<i>Zyn ziekte, en onbezweken moed.</i>	48
<i>Zyn niterste arglistigheid.</i>	49
<i>Zyn gebed. en gesprek met den Arts.</i>	53
<i>Laatste afscheid van zyn vrienden.</i>	53
	Hy

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Hij sterft, en word met groote pragt begraven.</i>	53
	en 54
<i>Hoe 't na zijn dood ging.</i>	55
<i>Hachbelyke Vorstenstaat.</i>	56
J. DE KLERK VAN 'T ONGELOOF.	
	59
<i>Twee soorten van ongeloovigen onder de Christenen.</i>	60 en 61
<i>Waar uit beider ongeloof spruit.</i>	62 enz.
<i>Ontvoozing van die stoffe.</i>	65
<i>Leusheid geen kleine oorzaak van ongeloof.</i>	67
<i>Door wat reden de ongeloovige in hun misverstand gesterkt worden.</i>	68
<i>Deze en alle hunne tegenwerpingen opgelost.</i>	71 en 72
<i>Bewering der waarheid van den Christen godsdienst.</i>	74
JAK. GRONOVIVS GEDAGTENISSE VAN KOSSON.	
	76
<i>Waarom van dit werk niet eer een uittreksel is gemaakt.</i>	77
<i>Omstandig, en aanmerkelijk verhaal van 't leven en sterven van Daniel Koffon.</i>	78 tot 86.
<i>Duisterheid in de woorden van J. Gronovius.</i>	86
<i>Wat de Lincyraansche gedenk steenen zijn.</i>	87
<i>Joachim Oudaan verwaardijk gebekeld.</i>	89 en 90
<i>Onlijdelijke bitsheid van Gronovius tegen Oudaan.</i>	90
<i>Het gezeg van Gronovius ter soetsgebragt.</i>	91 enz.
BEKENDMAKING WEGENS MIJN NAAMBOEK.	
	95
<i>Inleiding, die voor dit werk zal staan.</i>	96
<i>Hoe ik my in dit werk zal gedragen.</i>	104
<i>Aanmerking op de woorden Tooveraar en Tooverer.</i>	111.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

rye.	105
TIJD DES EINDES VAN T. WIL-	
MAN.	109
<i>Wie, en of deze man, een Profeet is.</i>	110
<i>Nieuwe stelling van den Schryver in 't Openba-</i>	
<i>ringboek te verklaren.</i>	111
<i>Zegelen, en Bazuinen in dat Wonderboek gemeld.</i>	112
<i>Wanneer het einde zal zijn van alle tijdbepaling in</i>	
<i>de openbaring bepaald.</i>	115
<i>Wederlegging van tegengeworpe zwaarigheden.</i>	116
	enz.
DE WAARHEID ONTWARD DOOR	
J. BAGGAART.	120
<i>Kinderpokjes niet te genezen door sterk zweeten.</i>	121
<i>De Schryver weet 'er andere middelen toe.</i>	122
<i>Praters van 't Alkali en Acidum bespot.</i>	125
<i>Zoo ook Bontekoe, en zijne gezellen.</i>	126
<i>Arbeid, rust, spijs, en drank.</i>	126 enz.
<i>Brood en bier gezondst van allen.</i>	129
<i>Een hartsterkende drank voorgeschreven.</i>	130
<i>Redenering van de Waterbronnen.</i>	132
<i>Dezelve tot het zweeten overgebracht.</i>	134
VERVOLG VAN A. LEEUWEN-	
HOEKS NATUURGEHEIMEN.	136
<i>Waarom vliegende vissen niet lang buiten het wa-</i>	
<i>ter kunnen vliegen.</i>	137
<i>Uitrekening, hoe veel malen het bloed in een aal</i>	
<i>of paling in een uur tijds omloopt.</i>	138
<i>Het bloed loopt in onze lichamen negen voeten leng-</i>	
<i>te, eer het van 't hart tot in de uiterste deelen</i>	
<i>anzer voeten, en van daar weer in 't hart</i>	
<i>komt.</i>	140
	Hoe

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

- Hoe veelmalen het bloed in onze voeten, vingers, hoofd, enz. omloopt? 141
Of het bloed in de uiterste deelen onzes lichaams niet zoo snel loopt, als in de deelen, naast aan 't hart gelegen? 142
De bloedloop heeft geen gemeenschap met lichamen, die in de lucht bewogen worden. 143
Wat de lezer bet van den Schrijver hebbe te wagten. 143

BRIEF VAN LEEUWENHOEK AAN RABUS.

- Wat de Boeren door het vallen van den Honigdauw verstaan. 144
Glimpende vogt op Lindebladen. 146
Zoudeelen in dezelve. 148 enz.
Deze vogt word uit de boomengestooren, dog valt uit de lugt niet. 149
Meer boomen en bladen beschouwen. 149 enz.
Nog iets van de Wichchetroede. 151

ANTWOORD OP DEN VOORGAAN- DEN BRIEF.

- Waarschijnlijkheid van het vorensgestelde. 152
Onseilbare werking van de Wichchetroede. 153
Door dagelijksche bevinding nader bevestigd, en aangetoond. 154
Hoedanig het rijsje oftakje is. 155

GENEESKUNDIGE AANMERKINGEN VAN J. BROEN.

- Groote verbetering van dit werk. 158
VERVOLG DER HISTORIE VAN OOSTINDIEN. 159

- Nieuwe toerusting der Franschen na Madagaskar 160
Hun bedrijf op verscheide plaasfen over zee. 162
Voor-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Voorregt , dat de Papen te Kalikut by de Bruids hebben.</i>	163
<i>Het mislukte de Franschen in Suratte te handelen.</i>	165
<i>Verhaal van een Vrouw , die haar zelven verbrand.</i>	167
<i>Vertrek van 't een en 't ander Fransch Opperhoofd na zijn Vaderland.</i>	170
<i>Hunne zeetogten , en slegte t' buiskomst.</i>	174
<i>Hoe de Franschen geheel en al uit Madagaskar zijn geraakt.</i>	176. 177
DE H. KATECHISMUS DOOR E. VANDER HOOGHT.	178
<i>Voorname verhandelingen.</i>	180
<i>Titels en ander boeknieuws.</i>	182

Men leze in het zevende Hoofddeel
Wilman.

U I T.

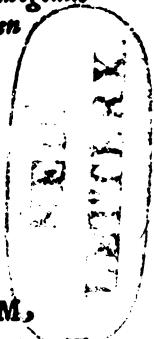
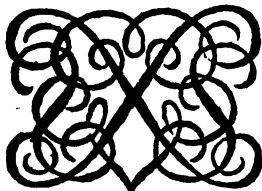
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. R A B U S.

SEPTEMBER en OCTOBER
1 6 9 6.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Friesland.*

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.
1 6 9 6.

JASNEUR

WAY

ENJOY

THE

WORLD

1901

THE

THE

DEN
REGTSGELEERDEN
HEERE
MR. NIKOLAAS
MEPPEL,
LIEFHEEBBER
VAN
TAAŁWISHEID
EN
HISTORYKUNDE,
KOMT DIT ZES EN TWINTIGSTE
STUKJE VAN DE
BOEKZAAL
T' HUIS,
UIT DE HAND ZIJNES
NEEFS EN DIENAARS
P. RABUS.

WEDERKOMST VAN HOORN, AAN DEN ZELVEN.

ZOo glippen d'oorlofsdagen henen,
Gelyk een schaduw, ras verdwenen,
En 'k zie my zelven weêr gebragt
Aan mijn schryftafel en papieren,
Nu pers en boekstaaf na my wagt,
Om mijne Boekzaal op te cieren;
Terwijl ik aan die lieve rust
Niet kan gedonken zonder lust.

Wat gaf 't een frisheid aan mijn zinnen
(Dit komt my telkens weêr te binnen)
Ver van 't gewoel op 't eenzaam land
Het rooken van de stad t'ontwijken,
Gebonden aan geen last nog band
Van stapels bladen door te kijken,
En geen boekbezigheden, hoe ligt,
Of zwaar, te brengen voor 't gezigt:

Maar

Maar boomen, kwaat van ooft, 't aanschouwen,
Het vrugtb're vee, en 't akkerbouwen;
Te zien den oogst en hazejagt,
Den vis of vogel te bedriegen,
Of met een wagen vriendenvragt
Langs 't omgelegene veld te vliogen:
Daar zig de Hoorn van overuloed
In 't vry West-Friesland open doet.

O wat verschilt dat van al 't woelen,
't Welk ons de Steden doen gevoelen,
En my zelf 't Amsterdam zoo versch
Ontmoet heeft, daar geen kermisvreugde,
Maar 't byzyn van de Poeters'
Lescailje my het meest verhengde,
En Mierink, beide in haar onthaal
Zoo mild, als minnelijk van taal.

Dit letterzoet behield zijn schakels,
Zoo lang de * schryver der Orakels
Aan 't Sparen met geleerde praat
My voedsel schonk, om altijd vrolijk
Te zien hoe 't met de Waarheid staat,
En 't byster Bygeloof wel oolijk
Steeds uit te lachen; 't zy wie 't zy,
Die ons dat zielsvermaak beny'.

En zoud' ik u daarom vergeten,
Neef Meppel, nu ik, neêrgezeten
Ver van uw hoer', dit onderscheid
Eens overweeg? dat hij mijn aart niet;
Ontfang dit dicht tot dankbaarheid:
Maar schoon g'een misdragt hier gebaart ziet,
Denk; eer de pen was op haar steel
Is 't haar ontschoten, en waar wel.

P. R.

In Rotterdam den 30sten
van Herftmaand 1696.

D E

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

SEPTEMBER EN OCTOBER

1696.

I. H O O F D D E E L.

JOANNIS GUILIELMI STUCKII

Tigurini operum tomus primus, continens *Antiquitatum convivialium libros tres*, sive Hebræorum, Græcorum, Romanorum, aliarumque nationum conviviorum genera, mores, consuetudines, ritus, ceremoniasque conviviales atque etiam alia explicita, cumque iis, quæ apud Christianos, & alias gentes a nomine Christiano alienas, in usu sunt vel fuerunt collata.

IX Deel.

N 4

Dat

Dat is,

Het eerste stuk der werken van Johan Wilhem Stukkius, van Zurich, behelzende drie boeken der oudheden, rakende de GASTMALEN, of ontrouwing vander Hebreen, Grieken, Romeinen, en andere volkeren velerley maaltijden, zeden, gewoontens, gastmaalplechtigheden, en wat des meer is, vergeleken met het gene by Christenen en onChristenen in gebruik is, of geweest is. Te Leiden by J. Hakkius, en te Amsterdam by Henrik en de weduwe van Dirk Boom 1695. 244 bladen in folio.

DIT IS HET UITTREKSEL VAN 'T
EERSTE BOEK.

IK noodige alle de genen, die gaarne wel te eten en te drinken hebben, of dieten minsten niet vijs zijn geleerdelijk daar van te hooren praten, tot dit groote GASTERY-BOEK van den Heer Stukkius. Waar zijt gy nu, liefhebbers van brave maaltijden, in welke van alles, wat het gehemelte goed doet, en de tong streelt, vol op geschapt word? tredt herwaarts, ik zal u uit het groot en heetlijk werk van dien hooggeleerden man spijzen voordissen, die, trots de Platonische geregten, u des anderen daags nog zullen smaken, zoo gy maar zelve niet

niet al te laf, en smakeloos zijn. Hoe komt gy zoo traag aan, banket-lezers? hebt gy geen grooter lust tot de gastmaalen, waar op ik u noodige? of schuiten d'er onder u, die, schoon ze grager zijn als uiterlijk schijnt, en liever de lekkernyen zelve dan de beschrijving wilden nuttigen, nograns op het hooren van brasse-ryen en gastmaalen hun neus opschorten? ha, schijndeugden! ik kenne u; ik wete wie zy zijn,

Qui Curios simulant &c.

*Die met den mond zijn matig,
Maar met het keelgat vragtig.*

Wech met zulke! ik noodige hier bescheide en rekkelijke gasten, die gaarne vrolijk zijn, wetende, volgens Salomons spreuk, dat een vrolijk hart een geduerige maaltijd is, welke gelijkenisse die wijze Koning niet kan genomen hebben, zonder veel van maaltijden te houden.

En wie zal ons zeggen, of die Hebreer in 't stuk van betamelijk vreugdgenot en hartsvermaak niet eensgezind is geweest met Prins Willem van Oranje den eerste, roemrijker gedagtenisse, dien grondlegger van onze Nederlandsche vryheid, van wien de brave Historyschrijver Pieter Korneliszoon Hoofd getuigt, dat de dischvreugd schier zijn eenige uitspanning was, en dat die doorlugtigste Vorst somtijds wel eenen DUITSCHEN DRONK deed.

Dog omme den huichelaars en smullers, die

de schotels en roemers vegen, wen het niemand ziet, met deze inleidinge geen stof te achterdocht te geven, als of het hier enkel met brassen en slempen te doen ware, zie daar, verlijke lezer, ik ga u uit den grooten overvloed van des Heeren Stukkius gasterij-werk eenige lettergerechtjes schaffen, op dat de tanden uwes vernufts mogen wateren, en uwe harten verlangen, om uit zijne rijke bladen ten vollen verzadigt te werden.

Het begin is een optelling zoo der benamingen, die de Hebreen, Grieken, Romeinen, en andere jonger volkeren aan de gastmalen gaven, als van de gasten en 't gastaalhouden zelf; nevens een breede beschrijvinge; ter grondslag van het geheele werk, wat door het woord *gastmaal* moet verstaan werden.

Een betamelijk en wettig gastmaal is niet alleen eerlijk, nut, en vermakelijk, maar ook heilig, * ja van God zelf ingesteld, en doet veel tot onderhouding der menschelijke gezelligheid.

Dus is lichtelijk te vatten, waarom God den Joden het eten met de Heidenen heeft verboden, en de eerste het nog niet gaarne met de Christenen doen.

De Offerhanden waren zoo veel als heilige maaltijden, en het H. AVONDMAAL dient den schrijver tot bewijs van zijn zeggen.

't Is waar, groot was het misbruik der kostelijke maaltijden, en tot intengeling derzelve strekten de * wetten van de reerkosten

* P. 7. † Leges sumtuariz. p. 16.

sten, dog daar zijn ook zoberc en gematigde maaltijden geweest, die hier beschreven staan.

Misschien zal de lezer door het gezigt van dezelve, en de prachtige gastmalen der Grieken en Latinen, welker overdaad de Heer Stukkius aantee kent, lust tot eten krijgen, en wenschen, dat ik hem daar toe aanleiding gaf.

Zie daar dan: de Oude aten meelt alledrie maal 's daags, hoewel ook sommige meer en minder maaltijden hielden. Dat ze hunne † *ontbijten* des morgens of togen (dat is een poos voor) den middag aten, word ons uit verscheide Griekse en Roomsche Schrijvers bewezen. Daar aan volgde het *middagmaal*, by 't welke het Grieksch woord *δειπνον* [*deipnon*] uitvoeriglijk verklaard word, en voorts het *Avondmaal*, waar tussen wel gebeurde, dat ze somwijlen een stuk † vier-uerens-eten aten. Maar de brasseryen der Oude waren eigentlijk die slemptalen, die zy by nacht hielden, na dat het avond-eten een wijtje was op genomen geweest.

Omme nu verder te weten, wanneer en hoe menigmaal men de tafel dekte; de Grieken aten viermaal daags, en somtijds ook drie, twee-malen, en maar eens. De Romeinen aten 's middags zeer matiglijk, maar deden 's avonds hun beste maaltijd.

Weet gy wel, lezer, wanneer dat het was? op het zelve uur, als de Hebreen avondmaal hielden, * de negende uer des dags, dat is by ons drie

† P. 25. † Zoo zeggen de Hollanders veel-tijds. Anders namiddag-eten. p. 30.

drie uren na den middag. De Grieken begonnen 's avonds later te eten; dog zy, en de Romeinen tafelden dikwils tot diep in den nacht.

Wat het ontbijten belangt, dit deed elk een niet, maar, gelijk by ons, was het een vaste gewoonte, dat de kinderen 's morgens wat in den mond staken: daarom lezen we by Martial,

*Surgite jam pueri, vendis jentacula pistor,
Cristataque sonant undique lucis aves.*

Als of hy zeide.

*Op, jongens, op, en koopt by Jan den Bakker
Heet wittebrood. De banen kraaijen wak-
ker.*

By dit geval laat de Heer Stukkius zig hooren over der Joden manier van eten, en vasten, welk laatste in de Christenkerke is nagevolgt. Zy namen geen ontbijten nog namiddagmalen, maar aten, zoo als wy doen, op den middag.

Hy spreekt vervolgens van het gezette uur, dat verscheide volkeren in 't eten gewoon waren te onderhouden, en onderzoekt, hoe dikwils onze natuur dagelijks spijsze behoefte. Geredeneert hebbende wat des menschen jaren, lijfsgestalte, en gewoonte daar inne vermogen, en na overweging, of het met onze gezondheid best overeenkomt, des middags of des avonds een goede maaltijd te doen; desgelijks of men een gezet etens-uur moet hebben, komt hy ter zake, en toont ons niet alleenlijk der ouden

Kraam-

September en October 1696. 195

Kraam- maar ook hunne *verjaring-maaltijden*, 't welk veeltijds by ons den naam van een *saar-geven* draagt. 't Gebruik der *pillegiften* ging ook by de Romeinen in zwang, en zy gaven den jonggeborene kinderen, geene namen, als na den zevenden dag: voor al is aanmerkelijk, dat zy de teedere wichjes ook met water besprengden, welke plegtigheid * *zuivering* genoemd wierd.

Gelijk by de Joden en Turken *befnijdenis-maaltijden* waren, alzoo by de Christenen *Doop-maalen*. De laatste hadden wel eer de gewoonte, dat zy de kindertjes, die gedoopt stonden te werden, melk, honig, wijn, en H. Avondmaalbrood gaven.

Maaltijden van geboorte-verjaringen zijn by Egyptenaren, Joden, Grieken, Romeinen, en verscheide andere volkeren gehouden: dog niemand mogt daar op verschijnen, zonder een schenkeadje meê te brengen; waaromme het gebeurde, dat gierigaarts hun zelve meer als eens lieten verjaren. Hoor, hoe *Marriaal* deswegen op eenen *Klytus* schimpt,

Ut poscas, Clyde, munus, exigasque,

Uno nasceris oëties in anno.

Dat is,

*Ja, Klytus, kunt gy zoo, om giften te ver-
gaëren,*

Achtmalen in een jaar verjaren!

Koddig gezegt!

Helden, en die wat groots voor 't *Vader-land*

* *Lustratio* p. 48.

land hadden bedreven, waren zoo geëert, dat hunne verjaaring-maaltijden nog na hun dood in 't openbaar gevierd wierden. Zelf wierd de geboortedag van de Stad Roomen plegtiglijk gehouden, waar omtrent iemand kan leeren wat de * *Parilia*, of *Palilia* by de Romeinen geweest zijn. De Schrijver beklagt, dat de verjaaringmaaltijden, by de eerste Christenen verworpen, en namaals ingekropen, thans niet dan al te veel Heidenschen overdaad met zig slepen. Het was by de Thracers zoo verre van blijdschap, als 'er een kind ter wereld quam, dat zy, in plaats van geboorte-maaltijden te houden, gingen zitten huilen: hun zelve erinnerende, wat een mensch niet al te wagten heeft, eer hy aan zijn einde komt.

† Als de Joden het kind de borst onttrokken, en speenden, gaven zy treffelijke maaltijden, waar in zy drierley oogmerk hadden, en met welke de † *ἡρωϊκῆς* der Spartanen eenigē gelijknisse schijnen te hebben. De Heer Stukkius onderzoekt by deze gelegentheid, hoe de kinderen in 's moeders lichaam gevoed werden, dog of de Genēesheeren van onzen tijd zijn gevoelen zullen toestaan, durve ik hem niet verzekeren. In een tuffenreden verbeeld hy, hoe redelijk het zy, dat moeders hare kinderen zelf zoogen, en hoe onnatuerelijk het tegendeel zy.

Hier komt te pas dat bekende gastmaal der Atheners, † *κρησῶν* geheten, na welkers plegtig-

* Heiligdag ter gebeugenisse van Roomens opkomst. P. 53. † P. 57. † Titheenidia, voestertmaal-tijden. † Kourcootis Eeest-tijd, als de kinderen drie of vier jaren oud geworden waren.

righeden eenige spelen der hedensdaagsche kinderen zwemen, met verscheide andere maaltijden, die de Romeinen gaven, op het veranderen van kleedy, opofferen van den baard, enz. Leert hier, leerkingen der Romeinsche Oudheid, waar aan de onmondige knapen kennelijk waren; en vermits de *† witte tabbaard* voor den dag komt, leert hier, zegge ik, met eenen allerley gebruik van witte kleederen: ** k* zwijge, hoe men de kinderen moet opvoeden, en wat drank zy behooren te drinken; hoe de Perzen en Joden dit stuk behandelt hebben, en eindelijk, hoe verdorven de opvoeding by velen in onze dagen is.

Niet alleen gaven de Joodsche Priesters, zoo de Hoogepriesters als andere, *Gastmalen ter inwijding*, maar ook by de Romeinen het oudste slag van Priesters; en de Geestelijkheid onder het Christendom, voornamentlijk de Pausgezinde, weet zoo fraay op haar smullen te passen, dat onze Schrijver, daar tegen uitvarende, de *Inwijding*, by de Latijnen *Initiatio* liever ** I. nitiatio*, zoo men zoo mogt spreken, wil genoemd hebben.

Lust het een gast, de groote maaltijd, die de Joden en Perzen op het huldigen van hunne Koningen gaven, by te wonen, hy sla het twintigste hoofddeel op. Daar zal hy dezelve zien, met die der Roomsche Burgermeesteren, en Kerkmeesteren, ja der Keizeren zelf, die nog ten huidigen dage d'aloude pragt voeren; besloten met de gastmalen der Zwitsersche Overheid.

Voor

† P. 63. *** P. 71. *Dat is, in plaats van inwijding, Wijnwijding.*

Voor my, ik ga wat verder, en tot de Roomsche soldaten in 't veld, om by hen wat soberder mijn maaltijd te doen met een stuk krijgsbrood, en een hachje spek. Valt 'er nog wat look of ajuin by, dat is toespis, en azijn de drank. Verwonder u zoo niet, gy lekkere tongen: der Veldheeren maaltijd zelf was zonder veel omslag. Word hier wat te schraal opgedist, de Schrijver maakt het goed met het nageregt van der Christenen en Turken legerspis; ook der Joden, wier duistere woorden hier opgeheldert worden: want met der Joden pap, brengt hy ons ook de oude Roomsche papbaarden te berde. Voor al is 't niet onvermakelijk, elk soldaat by de Joden, Grieken, en Romeinen zijn dagelijks rantsoen te zien geven. De Joden hadden tot hun drank in 't leger byna niets als water, wijn was zelf by Karthaginiëzers en andere verboden.

Hadden dan de krijgsluiden eertijds geen vrolijke maaltijden? mogt iemand denken. Ja dog. Of voor, of na de veldslag haalden ze hun hart eens lustig op.

De Romeinen gaven niet alleen *Triomf-maaltijden*, maar ook schenkaadjes aan den volke, en wel zonderling aan de soldaten. Merk hier teffens aan, dat bedieningen, met gastmalen ingewijd, ook met gastmalen eindigden.

By de * Feniciërs waren *Tollenaars-* en *Visschers-maaltijden*, en te Romēn wierden op sommige dagen de slaven van hunne Heeren onthaald: anders was hun dagelijks eten slegt en mager.

De-

Dewijl het landleven en de landbouvery eerst tijds in grooten aanzien was, vervrolijkten de Joden en andere volkeren zig met gasten en brassen, ten tijde als de schapen geschoren wierden. Dit heeft tot aanhangsel de verscheidene maaltijden van de landluiden, de *Pinxter-Loofbutten-*, *Sabbass-*, en *Vasten-feesten*, de *Heidensche Kermisse*, en haar oorsprong, de *Boere-feesten* by de Duitschen, en eindelijk de *matige voorspijze*, waar mede de Oude zig plagen te vergenoegen.

Van de boere-maaltijden spoede ik my ter bruiloft (wat al vetjes op eenen dag!) dog eerst by de * Joden op het huwelijk sluiten, die met my niet wil meê gaan, kan zig liever aan der Grieken of Romeinen bruiloftstafel voegen. *Tast toe.* Daar staan Grieksche † *bruiloftskoeken*. Een ander mag by de Grieken te *wêrreis* gaan, of by Grieken en Romeinen op de *nabruiloft*. Wy Hollanders hebben gansch geen zin in de bruiloftsgewoonte der oude † *Yeren*, alhier verhaald; daar het vrugt gebruik van de bruid in de trouwkoets eerst aan alle de gasten, en laatst aan den bruidegom vergunt werd.

De Heer Stukkius overweegt, of de *Bruiloftsmaaltijden*, zoo als men die thans houdt, wel geoorloft zijn, en gaat over tot de *doodmalen*, eerst der Joden, daar hy alle derzelve namen en voorbeelden aanhaalt, dan der Grieken en Roomers, op den eigen voet. De laatste hadden een offer, dat zy op den † *negenden dag* na

IX Deel.

O

de

* P. 106. † P. 108. †† P. 111.

‡ Sacrum novendiale p. 123.

200 De Boektaal van Europe,
de dood des afgekorvenen slachten, niet meer
andere bygeloofige vieringen.

Randmaatschappijen, eerst by verscheide afgodische volken in zwang geweest, zijn ook in het Christendom aangeregt, zoo wel als by de Turken, en Amerikanen. Dwaas is der Rabbinen waangevoelen over de dooden, die zy willen dat van ik weet niet welk een * duivel geplagd worden: maar dat de eerste † Christenen, in navolging van der Romeinen bygeloof, spijs, en andere giften ter geheugenisse der overledenen aan de Papen quamen brengen, was niet veel beter. Voeg hier by de *beslisse dagen der Mideluren*, by eenige, die Christenen heten, viansgrovelijk misbruikt.

Ik schelde van dit doodmaat houden af, en ga met den geleerden Stukkius bezien, hoe braaf een zake de *Herbergzaamheid* is. Dat leert ons niet alleen de Bibel, maar ook de blinde Homer.

Χρὴ ξείνον παρέοντα φιλεῖν, ἐξέλονται
ὁ πέμπτον.

Dat is,

En gäst moet alle vriendschap zijn gedaan,
En, als hy mit, laat hem zeer minlyk gaan.

Der voorbeelden uit de H. Schriften is hier geen gebrek.

Maar onder alle volken des Aardrijks waren geene gästvryer, als de Grieken, die velerley woorden hadden, om dat uit te drukken, ja zelf

* P. 127. † P. 128.

zelfwetten, om de vreemdelingen te onthalen, en af te schepen: daarom gaven ze Jupiter den bynaam van *hospes* [xenos] de bezorger der vrienden, vreemdelingen, en arme menschen.

Na een omstandig berigt van deze gastvryheid, die tot op de kinderen overging, en het gedrag der gasten, volgt de verklaring, waarom de wiefdelijke Priesters der Pausgezinden * *Parochianen* worden genoemd. Dan zien we verzelver plaats, dat *vous* was te *gessen*, het teeken van herbergzaamheid by de Grieken was. De Duitsche laagde een boemer wijn voor den dag: en zekerlyk is de toffelyke herbergzaamheid by vele volkeren nog niet uitgestorven.

Men konde ook in gemeine herbergen voor geld wel onthaald werden, zoo by Grieken, Romeinen, als anders; en in onze tijd is het getal der herbergen niet te klein. De Schnijver onderraft haar gebruik en misbruik, de schandelykheid der onherbergname menschen, en of † Jaël in het dooden van Sifera tegen de gastvryheid heeft gezondigt: hy voegt'er achter aan een leering voor de vreemdelingen, dat ze in gemeine herbergen niet dronken drinken, voornamentlyk gezanten, aan welker spreken of zwijgen dikwils eens geheelen lands welva-
zen hangt.

Laat ons nu gaan tot de † *afscheidmalen*, die de Joden op hun vertrek of verhuizing gaven, en de Romeinen op uitroegen of wederkomsten zelf met offerhanden bevestigden. Zy hebben tot een nasleep het maken der verbonden

* P. 148. † P. 160. † P. 162.

202 *De Boekzaal van Europe,*
den by de oude Hebreëen, en een duidelijke op-
heldering der slagtingen in de Heilige Schrif-
ten aangeroerd, en des woords * ברית [Be-
ritb.]

Dit is niet min zinlijk, als de verbonds-
maaltijden, en het zoutverbond, samt het
verbondmaken der Grieken, Romeinen, en
meer andere wereldsbewoonders, het sterken
des verbonds met eede, de kenteekenen der
verbintenisse, zout, en brood; alles met een
uirpluizing der spreekwijzen, die men daar
van in de Latijnsche taal vind. Het *H. Avondmaal* is in der daad een verbondsmaaltijd,
dog het misbruik in wereldsche verbondsluitin-
gen is overgroot.

Daar komen wy nu op die groote zwierige
gastmalen, die steden, of geheele rijken, by
het offer, of op vreugdetijden voormaals plag-
ten te geven, en zien, hoe vele benamingen de
Grieken aan de † maaltijden gaven, welke de
borgers bywoonden. De Heer Stukkius be-
schrijft de *Gastmalen der Atheensche Overheid*,
en eenige godsdienfts-plegtheden van die stad,
zoo fraay, als de oude *Gildgenootschappen* van
de Joden, en alle andere landzaten, daar ze
ooit gevonden zijn. Dan last hy daar aan som-
mige byzondere maaltijden, en uit den Bibel
en uit oude Heidensche boeken bekend; dog
uitvoeriglijkst de † *gewijde maaltijden*, welker
insteller God zelf is, als daar is het *Pascha*, het
Pinxter- en Loofbussen-feeft, de dag der *Loringe*,
Tempelwijding, en der *Nieuwe Manc*. Ik kan
niet

* *Verbond.* † P. 173.

† Het 33ste hoofddeel p. 183.

niet voorbygaan , dat de Schrijver byna alle dezelve vreugdemaaltijden , als de laatstgenoemde , ook by de oude Grieken vind , dog Heidenscher wijze verandert , met nog iets , dat onder de Romeinen daar na geleeck.

Om de waarheid te zeggen , wat zijn de offerhanden anders geweest als welgeschikte * maaltijden , den mensch met God gemeen? Een geleerd lekker beetje is voorwaar het onderzoek , waarom Samuel op dat bekende offermaal aan Saul juist een schouder of voorbout gaf.

Onder de feesten des N. Testaments heeft het *H. Avondmaal* de eerste plaats , gevolgd van de *Liefde-maaltijden* , wel eer in de eerste Christenkerk gebruikelijk. Tot de bygelooovige maaltijden behooren de † *Vyerdagen* der Oude , waardig gelezen te werden , nevens een vergelijking van de afgodische maaltijden der Heidenen , met die der Joden. De Joden (en dat 's vry aanmerkelijk) mogten geen spijsz nuttigen , voor dat hunne godsdienstige oefeningen volbragt waren , en moesten de gewijde maaltijden met vreugde houden. Maar de Grieken waren zeer overdadig , ja zelf schaamteloos geil in hunne prachtige offermalen , voorbeeldelijk ‡ hier ten toon gesteld : en wat wonder was het , dat de Grieken zoo vele wellustigheden pleegden? zy waren bygeloovig , en heet na drank.

Der Romeinen *Bachus-feesten* , waar van der Christenen *Vastenavond-spielen* afzettels zijn , hunne *Kermissen* , en daar by komende *Schend-*

O 3

kaad-

* P. 186.

† P. 190.

‡ P. 193.

kaadjes-tijd, Nieuwjaars-giften, en wat des meer is, ziet men pas voor de heiligdommen van Cybele, by de Heidenen de groote Moeder der Goden, dog by onzen Schrijver in 't Hoogduitsch * desz teufels grofz muser genaamd.

Nog maakten de Grieken en Latijnen een meenigte van andere gewijde maaltijden, en hadden verscheide benamingen daar toe uitgevonden. Op sommige ongewijde maaltijden, die ze met elkanderen hielden, bragt elk wat toe, of geld, of spijs (waar van daan misfchiën het zeren van gebueren afkomstig is) het eerste *Symbola*, het laatste *Collecta* genaamd, welker gebruik ons niet geen spaarzame hand word toegereikt. Dit zelve Latijnsche woord *Symbola* leid den Heer Stukkius ter nasporinge, waarom de oude Christenen hun geloofsbelijdenisse SYMBOLUM hebben genoemd: waar by dan de oorspronkelijkheid van 't woord MISSE korteljk staar aangewezen.

Op maaltijden, die niet uit een gemeene beurs maar van den galthoor betaald wierden, komen de schuimloopers, panlekkers, of tafelvrienden te voorschijn. De Duitschen noemen deze quanten *Schmorotzer*. Het eerste boek word besloten met een verhaal van de gewoontens, die de rijke Romeinen hadden zoo in het onthalen en beschenken van hunne gunstelingen en begroeters op verscheide soorten van maaltijden, als in openbare uitdeelingen van levensbehoefte aan den gemeenen volke.

Hier

Hier breke ik af, gevoelende, door deze langduerige vertooning van gasteryen, mijn maag zoo luttel te vreden, dat het tijd word dezelve te gaan paayen. Na wat hartsterkens zal ik de boekzaal-lezers op een verschen dag wederom eens te gast leiden.

II. H O O F D D E E L.

FASCICULUS sextus opusculorum quæ ad historiam & philologiam sacram spectant, in quo continentur de cultu Divino ex *R. Majestatis* secundæ legis, seu manus fortis libro VIII tractatus prioribus VI (ceteri tres fasciculum VII complebunt) quorum XXIV. De domo selecta seu de figura & forma ædificii templi. XXV. De apparatu templi, instrumentis, atque ministris ejus. XXVI. De ratione adorandi templi. XXVII. De rebus altari interdictis. XXVIII. De ratione sacrificiorum faciendorum. XXIX. De sacrificiis jugibus. Omnia doctorum virorum judiciis recensita, & concinnis indicibus aucta.

Dat is,

Het * zesde bondelke der werkjes, die tot de historie en gewijde letterkunde behooren, waar in begrepen worden, uit des Meesters Maimonides achtste boek van de tweede wet of sterke band, de acht eerste verhandelingen (drie andere zullen het zevende bondelke beslaan) welke **XXIV** is van het verkoren huis, of van den vorm des Tempels. **XXV**. Van de toerusting des Tempels, deszelfs gereedschap, en dienaren. **XXVI**. Van de wijze om tot den Tempel toegang te hebben. **XXVII**. Van de dingen, die op den Altaar niet mogten geoffert werden. **XXVIII**. Van de wijze van offeren. **XXIX**. Van de altijd duerende offerhanden. *Alles na 't oordeel van geleerde mannen overgezien, en met nette bladwijzers vermeerderd. Te Rotterdam by Pieter vander Slaart 1696. in 8. 33 bladen met printen.*

Het voorregt, dat Maimonides boven alle Joodsche Meesters heeft, niet alleenlijk onder ons, maar ook by zijne landsgenooten, hebbe ik niet verzwegen, toen het te pas quam,

* Het zevende is nu met eenen uitgekomen.

quam, iets, dat uit zijn groot werk *Jad Ha-Saka* vertaald was, in de * boekzaal te brengen.

Om de waardye van dien Schrijver was het dan billijk, dat de Bondelkens, waar in mijn Drukker voortgaat de voortreffelijkste stukken der oude Bibelwijsheid te vergaderen, ook zijne werken behelsden. Ik kan den lezer verzekeren, dat het voornemen van deszelfs Samenstellers geenzins is, met deze twee, die dit en het volgende beslaan, een einde te maken, maar dien zeer belezen Jood meermaalen plaats te ruimen.

My lust hier alleen te spreken van het zefde bondelke, waar in ons voorkomt dat stuk van den Joodschen godsdienst, 't welk het offerplengen begreep, met alles wat daar toe behoorde; waar van de geleerde Jood zulk een keurig verslag doet, dat ons niets bedekt blijft, zoo van 't gene dat Mozes deswegen oulinks voorschreef, als van alle die ongelooffelijke omstandigheden der spitsvindige muggezifteryen, en overnaauwkeurige omschrijvingen, met welke de *mondelyke Wet*, op dat ik na de Joodsche wijze spreke, de *Wet van Mozes omtuint heeft*.

Hy neemt zijn aanvang van het gebouw des Tempels, om dat daar buiten te offeren doodelyk was; en dewyl die niet aanstonds met de komst der Izraëlitin in Kanaän gesticht is, toont hy ons verscheide plaatsen, daar God, voor Salomons gebouw, zijn vyer en haart had: maar toen Jeruzalem en de berg Moria

O 5

eens

* Zie *Julius en Augustus* 1695. p. 142.

eens met dat wonderstuk van kostelijke bouwkunde begiftigt was, mogt nergens meer een andere verkoren werden.

Dit heiligdom was onderscheiden in een Voorhof, Heilige, en het Heilige der Heilige, 't welk yder zijn byzondere voorregten en toegewijde zaken had, al t'zamen hier op haar plaats aangewezen. Zijt gy begerig, lezer, met my daar in te treden, dat gaat u voor: wy zullen, alles doorwandelt hebbende, tot wat rustens van onze vermoeidheid, de Wet al zittende bezien.

Daar heb gy voor eerst den bouwel, met alle deszelfs toefel, die voor het portaal tegen 't Zuiden was, van waar we in den Tempel gekomen ons moeten verwonderen over den Voorhof, die, zoo meetkundiglyk als ze daargestigt staat, zonder hout gemaakt is. Niet min zal ons de Tempel zelf verbazen, die by nacht niet moogt gebouwt werden. Sta nu opg. eens op dien Altaar, tot welkers opbouw zoo veel nauwbezette omzigtigheid vereist wierd, en geloof dan slechts het gene Maimoss zoon, en zeer vele Joden met hem, geloof, namea-lyk dat den Altaar van David op Araunns dorchvloer, die van Salomo in zijn Tempel, die van Noach; Kain, en Abel, ja van Adam zelf op een en dezelve grond gebouwd is geweest.

Als we den sierlijken gouden Kandelaar, en deszelfs aardige Tafel, met al wat daar op ten toon stond, zinnlyk beschouwen vinden, is 't ons niet mogelijk, die andere marmarsteene Tafels, den Reukaltaar, 't Wasvat, en haar ge-
bruik

September en October 1696. 209

bruik uitvoerlijk aan te rekenen. Ik ben moer belust in het *Heilige der Heilige* te gaan, en wel met minder schroom als de oude Hoogepriester deed, daar bekijke ik de *Arke des Verbonds*, met de daar in liggende kleinoorden, en laat my wat ophouden met een brede beschrijving des *Voorhangfels*.

De schets van den berg Moria met alle deszelfs gebouwen kan een nieuwgierig kijker bekoren, om dat hy daar in alles volgelijk geplaatst vind, *Offerzangen, Offerdiensten*, met alle *Vertrekken* tot den toetel des Tempels geschikt: men hoort 'er by, welk een terbedyder dozer heiligdommen zoquam, en hoe omzigtiglijk niet alleen de Priesters, maar ook het gansche Jodendom dit gewijde moest behandelen, met het onderscheid van *heilig*, of *heiliger*, dat tot sien in geral tuffen dezelve word opgetelt.

Dit gansche gestel wierd des nachts door Priesters en Leviten bewaakt, gelijk ons hier, met aanwijzing van een 's yders standplaats, keuriglijk word beschreven.

Van den Tempel tot deszelfs tafels voortgaande beschouwen we oerstelijk de gewijde *Olie*, die Mozes zelf eerst in de Woestijn maakte, en welkers toetel wy kunnen leeren; tefens welke Koningen in Izraël met die kostelijke *Olie* gemaal wierden, welke niet: hoe men de vaten ten Tempeldienst inwijdde, en (omme dog van alles een goed begrip te hebben) van hoedanige maten het Heiligdom zoo voor drooge als natte waren voorzien was. We vinden 'er by aangotoekend de elf *Speceryen*, die

die hier, en in alle zaken des Heiligdoms, altijd de beste moesten zijn, waar uit het *Reukwerk* bestond, op wat wijze yder na zijn gewigt, en door wien ze moesten toebereid werden.

De dienaars van dit Heiligdom waren Leviten, mannen, die naeen vijfjarig onderwijs elk in zijn rang en staat geplaatst wierden. Een ygelijk van hen kreeg zijne voorgeschrevene wetten, wanneer hy zijn aanbevolen werk te verrigten had, of niet. Voor al wierd in hem vereischt, dat hy geen gebrek van lichaam nog geest had.

Uit deze wierden de Priesters verkoren, in vier en twintig rangen verdeeld, hoewel Mozes maar acht rangen had ingestelt, welker yder dagrang by lotverdeeling haar werk vond, ten ware op groote jaatfeesten, wanneer ze altemaal daar toe regt hadden. De Hoogepriester was over hen alle, en had zijn Stedehouder, die wederom andere Stedehouders onder zig had. Wie deze in hunne bediening navolgde, bevele ik den lezer te zien pag. 116, waar aan kortelijk de voorregten des Hoogepriesters volgen: ook zijn straffe, als hy misdään had; want hy mogt niet al doen wat hy begeerde. Hy mogt zig nooit in brasseryen of openbare slemptalen, maar wel in klaaghuizen laten vinden. Nu kome ik tot het *offeren* zelf.

Des gemeenen volks offer moest van hungevolmagtigde, en byzondere offerhanden van den offeraar zelf bygewoond werden. Als het door een van de vier en twintig rangen wierd voortgebracht, hadden ze hare regelen, waar na ze ten tijde der bedieninge zig schikten.

Hier

Hier worden ons vijftien Opzienders, en hunne bezigheden (want zoo vele bedieningen waren in den Tempel) gevolgelijk opgeteld. De Priesters hadden drierley kostelijke *kleederen*, en elk der gemeene Priesteren vier byzondere, welke, bezoedelt zijnde, niet gewassen, maar aanstonds tot een ander gebruik besteld wierden.

In zes en negentig kisten of koffers waren die kleederen besloten, en sommige van dezelve mogten buiten den Tempeldienst niet gedragen werden.

Zoo nasuwkeurig als de beschrijving van des * Hoogepriesters kleederen is, en hoe hy die gehouden was aan te trekken, zoo fraay is ook het omstandig verhaal van de *Urim* en *Tbunmin*, de wijze van door dezelve raad te vragen, en antwoord te bekomen. Daar mede ben ik de twee eerste verhandelingen ten einde geraakt.

Het † derde begint met de *wetten tegen de Priesters*, geduerende hunnen dienst, wanneer ze wijn of anderen sterken drank by dag hadden gedronken. De ‡ *hairwetten* zelve staan er by: ik vinde hier der aanmerkinge waardig, dat de Priesters, schoon ze in droefheid niet mogten offeren, echter het geofferde wel mogten eten.

Daar de Joodsche Meester zeer nettelijk van de *Onreine* handelt, en ons verrekent, hoe verre elk een na de grootte zijner onreinheid van de Heiligdommen afgewezen wierd, daar vinden wy ook de straffen zoo tegen dezelve,

* P. 147. † P. 161. ‡ P. 165.

als tegen de Priesters, in hunne onreinheid of-
ferende, gestelt. Zy moesten, zelfs als ze
rein waren, voort het aanraken van gewijde
dingen, handen en voeten schoon wassen, en,
by * voorval, het gansche lichaam. Voeg
hier by, dat ze al hun werk staande op hunne
bloote voeten moesten verrigten: waar uit lig-
telijk te oordeelen is, dat zy het zoo gemak-
kelijks niet hadden als de Priesters van onzen
tijd.

† Was onderstiffen het werk van den Jood-
schen Raad, dagelijks onderzoek te doen na
de gebreken van Levi's nakomelingen, en hun-
ner lichamen waagstake; want die niet fix en
net gevormd van leest waren, wierden van de
Heiligdommen afgeweert, en tegen de over-
tredders stonden zware † straffen. Dufdanige
gebreken hadden de Priesters, ten getale van
vijftig, met de beesten over het gansche lich-
chaam gemeen, en de mensch alleen had 'er
nog negentig daarenboven.

Een Priester, die een afgod, of buiten Je-
ruzalem, geoffert had, wient nimmermeer
wederom ten Tempeldienst toegelaten; en †
hier aan is zoo bygeloovig veel getalm en haar-
klootery vast, dat my 't hoofd daar van om-
loopt, eer ik deze offeraars laat varen.

Dus trede ik tot het vierde stukje, dat is,
van de offeraars tot de offerhanden; welke in
allen deele uitnemende moesten zijn: anders
hadden de overtreders zware straffen te wag-
ten, schoon daarom het offerbeest heilig bleef;
mits dat het met een ander verwisseld zijnde
in

in de vleeschhal verkogt wierd.

Die lust heeft ons van de volmaaktheid van een offerbeest recht te oordeelen, kan in deze verhandeling nog drie en swintig gebreken, 't zelve alleen eigen, boven de vorenstaande vijftig, die het met de menschen gemeen had, onderzocht vinden. Andere wierden ook wegens jongheid, oudheid, of dergelijke vitte-ryen afgewezen, byzonderlijk vogelen, van welke Meester Maimons zoon vol op geeft, en waar omtrent, behalven de vorige dier-gebreken ook de Sex in acht word genomen. Ik vinde hier nevens het *boerenloon*, en de *bondenprijs* ter toetse gebracht, der wijze dat de dieren daar mede zijn afgedaan.

Na het gedierte valt 'er vry wat aan te merken over andere * offerzaken, en ik zie d'er *bonig*, het *gedeeserde*, en meer dingen van den Outer gebannen; zout daaren tegen by alle offerhanden gevoegt. Men moet zig verwonderen over de wijze keure, die zelfs wegens het *brandhout* plaats had, en den *wijn*: alle 't welke met nog een reeks van opmerkingen, zoo overdieren, als vrugten, vervolgt word.

Met den opslag van het *vijfde werkje* komen nu voor vijfderley dieren, die ten offerdienst gebruikt, en vierderley offers, die daar uit aangesteld wierden; boven nog drie andere, die hier gezamenlijk in hase degeleysche en hoogzids slagtingen waan beschreven. Ze hebben tot een *nasleep* den geslohen doctel der *By-offert*, en * *Brandoffers*, welk laatste toort,

* P 263. † P. 270. ‡ Libamina. p. 291.
 * Holocausta. p. 300.

de Heidenen zelve, zoo de Joden zeggen, God de mogten toebrengen. Afvallige Joden mogten in tegendeel geenerley offerhande doen.

Nu sta ik en starooge hoe 't opleggen der banden op de slagtoffers in zijn werk ging: ik kenne de dagofferen, ik bespeure den aandacht der Priesters in het offeren, ik onderscheide waar heiliger, waar mijn heilige offers geslagt wierden, ik bevinde hoe men met der dieren bloed leefde, ik rieke de * Brandoffers, en zie op wat manier de Priesters de leden der beesten op den Altaar droegen, samt de verscheide Zondoffers, ik leere, in wat voor vaten die Zondofferdieren gekookt wierden, wat men met het bloed uitvoerde, en hoe men daar na met de vaten zelf omsprong, maar teffens worde ik alle dien omslag van offeren en offerheffen zoo ben, dat ik my liefst tot het offer-eten ga spoeden.

Het eten der offerhanden voor de zonde, en dergelijke, waar aan de Priesters deel hadden, moest in het Voorhof geschieden, en binnen een bepaalden tijd. Zeer uitvoerig is de beschrijving van het verscheide eten, en de straffen, tegen de overtreders van 't eten gesteld. Zoo is ook het samenstelsel der Hefoffers, welker drie voor de gansche gemeente, negen voor byzondere personen waren, en waar uit de Priester een band vol nam. Meester Maimonides besluit dit met de † beloften, aantoonende hoe de beloofde offerhanden geschieden, wat onderscheid te maken was tusschen belofte, en toezegging, in welke juiste woorden die moesten

* P. 320. † P. 383.

sten zijn begrepen om te verbinden, en hoe ze wettig ontbonden wierden: alle welke offerhanden, zoo ze niet alleenlijk in den Tempel Gode toegebracht wierden, de overtreders strafschuldig maakten.

In de zelve verhandeling word onzer beschouwinge voorgedragen het * *dagelykſch offer*, dat op gezette ſtonden, en wijzen, door de Priesters moest geoffert werden. Ten dien einde bewaarden zy altijd ten minſten zes *Lammereu* in hun kamer, die in 't Heiligdom ſtond (hoe liefſelijk en net die plaats geweest zy, kan men wel denken) het vyer wierd op den Altaar altoos brandende gehouden, en de *aſſche* dagelyks, niet zonder veel zwiers, daar van wechgevoert.

Op den gouden Altaar wierd tweemaal daags het *Reukwerk* aangesteek, en het volk dan telkens uit het Heiligdom wechgezonden, de aſſche van den gouden Kandelaar zoo des morgens als 's avonds afgenomen, en tot de lichten een juiste maat van olie gebruikt.

Dit groot beſlag der bedieningen, en wat daar toe behoorde, verdeelden de Tempelvoogden dagelyks in den Tempel door het lot, ons omſtandiglijk in 't vierde hoofddeel verklaard. Met geen minder naauwgezetheid verdeelden de Priesters de gewijde † *Toonbrooden*, dewijl die, twaalf in getal, op yder Sabbatdag moeſten verwiffelt werden. Men kan hier zelfs zien, hoe ze toebereid wierden.

Dan voegt het ook dat we den rang weten, volgens welke al dit werk dag aan dag in den

IX Deel

P

Tem-

* P. 425.

† P. 452.

Tempel verrigt wierd. Het word ons hier, lezer, klaarlijk ontvouwt, en we hooren hoe, en welke gezangen de Leviten over zekere offerhanden opdeunden.

Wat de *buitengewone offerdiensten* aangaat, die waren gerigt na de voorkomende Feesten. Uit deze stoffe der drie laatste hoofddeelen is beknoptelijk te leeren, hoedanige offergiften op Paaschen, Pinxteren, op den grooten Verzoendag, en op het feest der Loofhutten, boven het gewone, wierden opgeoffert.

Zie daar dit zesde Bondelken afgeschetst, dog niet het werk van Maimonides, wiens drie boeken, in het zevende gevoegd, een nieuw uittreksel zullen krijgen.

De lof van den Heere *Lodewijk de Compeigne de Veil*, die de vertaler dezer Joodsche Oudheden is, straalt doorgaans uit zijne zinnelijke overzetting voor de oogen der Hebreuws-lievende taalkenners; en is daarom nog grooter, om dat hy met zijne Joodschgeleerde kantteekeningen vele duistere plaatsen doorluchtiget wijze heeft opgeheldert.

III. HOOFDDEEL.

Mundus gubernatus, seu *Chronologia generalis Imperatorum, Regum & aliorum Principum*, per quos univèrsa hujus orbis respublica ab Adami tempore ad præsentem usque annum 1694 fuerit administrata. Ad compendium redacta. Cui adjecta est succincta omnium Europæ Regum, Principumque *Genealogia*. Opera *Gerardi Ioannis a Bentink* duodecennis ex *Breckelcamp*.

Dat is,

De beheerschte wereld, of een algemeene Tijdrekening der Keizeren, Koningen, en andere Vorsten, die de gansche wereld, van Adams tijd af, tot het tegenwoordige jaar 1694 geregeert hebben, tot een kort begrip gebracht. Daar komt by een beknopte geslagtrekening van alle Koningen en Vorsten van Europe, door Gerard Johan van Bentink, Schryver, niet onder dan twaalf jaren, uit Breckelcamp. Te Dventer by A. Fronten 1696. in 4. 40 bladen.

ALs men de teedere jeugd aan mannewerk de handen ziet slaan, mogt men wel vra-

218. *De Boekzaal van Europe*,
gen, gelijk zeker Dichter eens deed, toen
twee jonge knapen de eerste beginsselen hunner
rijmoeffeningen in 't ligt darden geven;

*Schenkt dan de Hemel nu dus vroeger het ver-
stand?*

Want hoe zouden we gelooven, dat een kind
van twaalf jaren zoo wichtig een stuk der tijdre-
keninge van 's werelds wieg af tot dezen onzen
tijd op een nette en klare wijze volschreven
had, zoo we het niet zagen?

Dat's d' edele proef van neiging en verstand.

Indien alle nijvere jeugdelingen, die daar op
toe leggen, omme, tot rijper ouderdom ge-
komen, met geoeffende zinnen het ruim beslag
van al 's werelds mogentheden te kunnen afme-
ten, de moeite namen van hun zelve in het
veld der tijdrekenkunde te oeffenen; nimmer
zouden zy zig des wandanken. Menig, ander-
zins niet ongeleerd man, staat, by middel
van dezer allernoodigste kennisse, dikwils ver-
legen, en hy moet telkens ongeruft zijn in het
lezen der aloude geschiedenissen, zoo wanneer
hy die langs een voegelyken ry van opgevolgde
tijden niet weet t'huus te brengen.

Met lust zag ik derhalven, dat een Zoon,
geoeffend onder eenen Edelen Vader, die,
buiten staarbediening, zijn tijd aan de History-
kunde, Tijdrekening, en Latijnsche Poëzy te
kost legt, die daarenboven zijne kinderen zelve
op gezette ueren in talen en wetenschappen on-
der-

derwijst, en die dezen jeugdigen Schrijver, als met eigen handen (om zoo te spreken) in het zout der wijsheid gevormd heeft; dat, zegge ik, zulk een zoon, het stichten zijner geleerdheid op zulken goeden grond aanving, en den rigtsnoer der vaste wereldkennisse aan 't regte eind vatte.

Hy ga zoo voort, in 't perk der history-wijsheid zijne medeleerlingen voor by te loopen, wisselijk staat hem de kroone van volslage kennisse te wagten, en ik roepe hem met al mijn hart van verre toe,

** Aan 't einde van den loopbaan hange de prijs.
Hoe joerig op heerlijke wijs
Word hier de baan van Bentink ingeslagen!
Hy quijt zig braaf en manlijk op dien togt,
En grijpt 'er na, of by ze grijpen mogt:
Gods zegengeef z' hem eindelijk wech te dragen!*

Gy ziet hier lezer, een tijdrekening, verdeeld in drie deelen. Het eerste loopt van de wereldmaking af door alle de Aartsvaderen, Izraëls Regteren, Koningen, enz, door de heerschappijen der Assyriërs, Meden, Perzianen, Grieken, en eindelijk door Koningen van byzondere volkeren heen tot aan Christus geboorte toe. Het tweede levert ons alle de bekende Pauzen, Keizeren, Koningen, Aartsbisschoppen, Keurvorsten, Hartogen, Graven, en andere Princen, alzamen met de juiste aantekening van hunnen rang, leef-sterf- en regeer-tijd, en beknoptelijk het voornaamste in hunne dagen

P 3

voor-

* I. O. op den Kruisheld van P. R.

220 *De Boekzaal van Europe,*
voorgevallen tot den jaer 1694. Het laatste
vertoont, als in een wijtuitgestrekt tafereel,
de geslaglijsten der Roomfche Keizeren,
alle Vorften van Europe, en voornamentlijk
der Prinzen van 't Roomfche Rijk; waer in we,
als mer eenen opflag, konnen befchouwen, wan-
neer zy geboren en geftorven zijn: en dat wel
mer zulk een natuurkenrigheid, dat men aan
de tekenen van zekere twee of drie letters kan
weten, of ze door een natuurlijke dood, door
vergift of lagen, dat is, door een moorddood,
dan of ze in den krijg op het bedde van eer (zoo
noemen 't de oorlogsmannen) uit deze wereld
verhuif zijn.

By den drukker demes zijn ook uitgegeven
eenige dichtkundige uitfpanningen, onder den
titel van *Fasciculus epigrammatum* &c. dat is,
bondeke van sommige puntdigten. Een werkje,
vol zoete, meest flichtelijke, zinspelingen,
van A. W. B. des voorzeiden jongelings Va-
der.

IV. HOOFDDEEL.

*Vervolg van STEFANUS den Diakon, door
Arnold Moonen enz. Te Deventer by Al-
bert Fronten 1696. in 8.*

HET DERDE EN LAATSTE UIT- TREKSEL.

WAnneer de Heilige Steven, van vinnige
Joodsche dwarsdrijvers voor den Raad
ge-

gefleept , en aldaar valschelijk van Godslastering beticht , hem zelve moest verantwoorden ; wierd hy door zijn goed geweten zoo sterk aangezet , dat zijn aanzigt nog verbleekte nog verbloosde , maar opgehelderd , en vrolijk als *bes aangezigt eenes Engels* den Regters in d'oogen straalde.

Zijn verdediging , het zy door den wriewel der Joden afgebroken , of niet , overtuigt hunnen ganschen landaart van een hardnekkige weerspauwigheid tegen God , zijne Gesalfden , en beider Geest , terwijl zy hem den mond meenen te stoppen , en onregtvaardiglijk te doen ; want hy toont daar inne niet zoo zeer voor af zijn onschuld van den aangetogen laster , 't welk met weinige woorden had kunnen geschieden , maar uit de aaneenschakeling van zijn verhoog wil hy doen blijken , dat de leere van 't afschaffen der plegheden , en tempeldiensten , door Mozes ingesteld , met de aankomste van het Koninkrijk der Hemelen geen lastering is ; in tegendeel dat zy , die zulke een leering voor godslastering schelden , den Heiligen Geest zelve wederstaan.

Dit oogmerk bereikt de vrome Man door zes onderscheide bewijzen ; eerstelijk van den inhoud der belofte , gedaan aan Abraham en zijne nazaten , in Gods bandgenootschap ruim vier eeuwen levende , zonder Werdiensten , zonder Tempel , zonder Kanaän (welke historie ons door Lukas , den Boekhouder Gods , in het zevende hoofddeel van de Handelingen der Apostelen , word verrekent) van het 2de tot het 29ste vaars : van de nader verklaring der

belofte aan en door Mozes, ten bewijsdomme, dat de belofte meest bestaan hebbe in de toezegging van den Messias, als den Profeet, die Gods woorden zoude spreken, en het geloove in toestemming van dezelye; geen Kanaän, geene inzettingen, geen Tempel, van het 30ste tot het 38ste vaars: van der Joden ongeloovigheid, en gevolgelyk hunnen waan wegens de wet en den godsdienst, van het 30ste tot het 38ste vaars: van de nieuwhed des Tempels — v. 46 en 47: van de natuer der Godheid, die geenen aardschen Tempel behoeft, en mer geen beestenflachtingen gediend is, v. 48, 49, en 50: en eindelijk van den aart der Izraeliten zelve, die, voor de Wet yverende, de Wet niet onderhielden, maar de Verkondigers van het regte oogmerk der Wet verstietten, en zelfs Hem, die naar luid van de Schrift de Messias was, verworpen hadden v. 51, 52, en 53.

In de verhandeling van dit alles is de Inleiding v. 2. De schakeling der bewijsreden van v. 2. tot 53, en de afgebrokene toepassing in het vier en vijftigste vaars: 't welk de Heer Moonen gezamentlyk in veertien deftige kerkreden, met de achtste beginnende, afpreekt. Ik late den Christelyken zielen het stichtelyke zielsvermaak, van haar zelve in dien beemd der Godgeleerde ontvouwingen en toepassingen van Stevens woorden te vermeijen, geheel over, en ben enkel belust, omme van het 54ste vaars af den draad der historie te achtervolgen, en te zien, hoe de Joodsche Overheid, zoo geestelyk als wereldlyk, des mans verantwoording

ding heeft opgenomen.

Zoo haast de Regters hem den Joden hoorde verwijten, dat hunne vaders den Heiligen Geest hadden wederstaan, gelijk zy ook deden, en dat zy gedood hadden de Verkondigers van de komste des Regtvaardigen, van wien zy verraders en moorders waren geworden (want hoe ongaarne hooren die Regeerders, dat hun de waarheid in de vierschaar en in 't aanzigt gezegd word!) wierden ze zoo grimmig, en ongeduldig, dat ze, in plaats van den man verder te hooren,

*Van hartespijt schier barstten,
En op hun sanden knarstten.*

Als men de bitterheid van de menschen in ziet, lezer, zal 't ons zoo vreemd niet voor komen. Hoe? deze Raadsheeren van den onzachelijken Sanhedrin konden niet wederleggen het gene Stefanus hun op hun brood had gelegd; namentlijk dat zy den H. Geest wederstonden, dat zy de Proferen gedood, en Christus vermoord hadden. Zy konden, zegge ik, dit werk met geene verwen verbloemen, nog plat uit loochenen; want hun geweten gaf hunne harten door Stevens getuigenisse al te gevoelige nepen, dan dat zy zig met die onbeschaamde ontkennisse zouden hebben darren behelpen. Aan d'ander zijde had de Diaken op een doorlugtige wijze door deze zijne redenering de leugen van zijn betichters in 't voetzant geplakt; tot zoo verre, dat hy na 't gehoor van dit alles, met geen schijn van regt konde werden veroordeelt.

Was 'er nu immers de minste vonk, ik zal niet zeggen van godsvrugt, maar van goed oordeel in deze quanten geweest, en eenige bewegnisse, zoo niet tot Gods liefde, ten minsten tot betrachtning van hun welstand; zy zouden of God, om vergevinge hunner misdaden, van Steven voorgehouden, ernstelijk gebeden, of, zek zafte genomen, Stevens bestraffing tot boete en gedagten van beterschap aangelegd hebben: maar zy doen even gelijk de dolle, die hunnen Arts in den baard vliegen.

De grondtaal is, zeker, wat te zeggen; † *διὰ τὴν τοῦ τοῦ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐβουλόθησαν ἰδὲν αὐτῶν, καὶ κνάριστον ἐπὶ τὰ ὀνόματα τοῦ θεοῦ.* zy wierden in hunne berten, als in stukken gezaagd, en knarsten op hunne tanden tegen hem. Verbijsterd teeken van een uitgelatene boosheid! den goeden Steven quam het zelve over, dat Christus gebeurt is, die om vergiffnisse van zijner moordenaren zonden bad, terwijl zy uit verontwaardiging hunne hoofden over Hem schuddeden.

Onder zulk een schrikkelijke verwoedheid, die als een smeulend vier in openbare vlammen stond op te vliegen, is het gedrag van Steven overaanmerkelijk. *Vol van den Heiligen Geest, en sterk na den Hemel starogende zag by de heerlijkheid Gods, aan wiens rechterhand Jezus stond.* Hy had hier der volheid van den Heiligen Geest geen gebrek, nu zijn geloof by inspanning stond uit te blinken.

Gelijkerwijs krijgsknegten, hoewel dapper en moedig, als zy, tegen de viand aangevoerd, het

† *Die prioste tais kardiais hautoon, kai ebruchous tou odontas ep' auton. v. 54.*

het wisse gevaar onder de oogen zien, gezegd worden, vol moedste zijn; alzoo word Steven, vol geloof, en door den Heiligen Geest gehar-
naft, op een zonderlinge wijze geroemd, met dien Geest vervuld te zijn; toen hy om de waar-
heid te belijden in de bresse ging staan; en bui-
ten twijfel voer hy daar op ten Hemel. Hy
had den Hemel niet alleen in 't hart, maar ook
in 't oog, en staroogende op die Herberg van
zijnen Verlosser, erlangt hy door Gods goedheid
den loon zijner Godsvrugt in een allerwonder-
baarlijkst gezigt van *Gods Hoerlijkheid* (was
kan 'er grooter en majesteitrijker zijn!) en van
Jezus ter rechterhand Gods staande, wat was
hem troostelijker!

Zoo haast de verftokte Joden hem dit hooren
betuigen, gelijk hy na alle waarschijnlijkheid
zal gedaan hebben, *riepen zy met grooter stemmen,*
stoppen hunne ooren, en vielen eendragtsglyk op hem
aan. Waarlijk mogt men hier met ons rond
Hollandsch spreekwoord zeggen; *de man was*
den Joden gelevens. Zoo luidrugtig als hy over
het gezigt van den Zone des menschen, den
Beschermerheer zijner kerke aan Gods rechter-
hand uitroept, zoo geweldig worden zijne vi-
anden daar over verbittert. Hy had naauwe-
lijks begonnen te spreken van de ongemeene
eere, die hem gebeurde, of zy roepen straks,
en schreeuwen, als bezetene, tegen deze over-
natuerlijke openbaring. Is 't wonder? zy
waren nog niet verandert van aart, zedert hun
vervloekt geschreeuw om de loslating van Bar-
rabas, en de kruisdood van hunnen Koning.
Namentlijk het was een misdaad, het was
god-

godloosheid, het was godslastering, te belijden, dat die mensch, dien de quansuis eerwaardige Raad als eenen Godslasteraar verdoemt had, dien de Heidenen als eenen oproermaker aan het kruis hadden geklonken, aan de regterhand der Majesteit zoude staan, en in een Hemelsche heerlijkheid zoude triomferen.

Daarom stoppen zy hunne ooren: een gewoonte onder de Joden, wanneer zy ligtvaardige eeden, of godslasteringen hoorden. Even eens, gelijk Kajafas de woorden des Zaligmakers voor een lastering rekende, en sprak, *by heeft God gelasterd, wat hebben wy nog getuigen van nooden? ziet nu hebt gy zyne Godslastering geboort.* Want alles wat niet over een quam met het gevoelen van deze Opperbazen der heiligdommen, al wat tegen hunne besluiten en uitspraken streed, dat was by hen godloosheid en godslastering.

Of 't niet genoeg ware dat ze hunne ooren stopten, of met de vingers, of met de * lelle, dien de Joodsche Meesters zeggen, dat daarom week en buigzaam is, op dat iemand, een onbetamelijk woord hoorende, dezelve in het oor kan inbuigen, *zy vielen eendragtiglyk op hem aan; dat is, zonder langer na reden te luisteren, lieten zy hun zelve door hunne driften zooaan zerten, dat ze met het doodvonnis over hem te strijken spoedig voortvoeren.*

Zie hier dan een lam onder een deel wolven, zie hier een Sanhedrin, niet van zoodanige

267

* Zie L. de Dieu over deze plaats.

zeventig oudste, als Mozes verkoor, maar een bloedraad, een raad van godlooze, en moordgierige huichelaars. Toen Christus veroordeelt wierd, zat 'er een Jozef van Arimathea, en een Nikodemus, die geen amenbroërs van den Sanhedrin waren; en wanneer ze met de Apostelen geen beter gang wilden gaan, stond 'er een Gamaliël op, die zijn stoelgenooten tot een beter gevoelen overbragt; maar die vroom geslagt is hier in Stevens tijd uitgestorven: alle, die in de regtbank zitten, zijn verdorve sielen, want zy gaan tegen hem aan * *ὁμοθυμαδόν*, eendragtsglyk, niemand uitgezondert.

Dus met eenparige stemmen word de vrome Diaken ter dood gedoemt, en teffens *uit de stad* geworpen. De gerigtplaats der misdadige was buiten Jeruzalem, om dat 'er in de wet gezegt word, † *Breng den Vloeker uit tot buiten het leger*. Zy leiden dan Steven buiten, die zijn Meester volgt na Golgotha, en met zijn's Meesters gemoed; dat is, stil, en vreedzaam.

En zy steenigden hem. Het onthalzen, het verbranden, het worgen, en het steenigen waren de vier doodstraffen der Joden. De laatste, die Steven moest uitstaan, trof den godslasteraar, den afgodendienaar, den rustdag-schender, en andere zware misdadige, mits dat de misdaad was bewezen; en wel op deze manier.

Als de gedoemde tot zijn verschooning niets meer wist in te brengen, voerde men hem ter gerigtsplaatse, daar een roeper uitriep, dat

N.

* *Homothumaden*.

† *Levit. 24. 14.*

N. N., de Zoon, van zulk een man, om zoodanige misdaden, door die en die getuigen bewezen, ter steemiging wierd uitgeleid: zoo iemand nog iets tot zijn onschuld wist, dat hy mocht spreken. De misdadige, ter Geregt-plaats tot tien ellen genaderd, was gehouden zijn misdaad te bekennen, al wist hy schoon, dat de getuigen, tegen hem ingebragt, valsch waren, om dat de schuldbekennende, op zijn Joodsch gesproken (let dog eens!) deel heeft in de toekomende eeuw; of zoo hy het voorschrift der bekentenisse niet konde nazeggen, gebood men hem uit te roepen *Mijn dood zy een verzoening voor mijne zonden!*

Daar op wierden hem, nog zes ellen voort gegaan, de kleederen uitgetogen, om naakt, of met een dekkleed om 't lijf, gesteenigt te werden. Dan klom hy op de strafplaats, twee mans lengten hoog van d'aarde, met om hoog gebondene handen, en de getuigen nevens hem. Een der getuigen stiet hem van daar neder, dat hy op de lendenen zwaar nederviel. Was hy van dien val niet gestorven, zoudten de getuigen een steen van twee menschen zwaarte, dien de andere getuige op zijn borst nederrolde; want hy wierd omgekeerd, en moest ruggelingsleggen. By aldien hy dan nog niet dood was, zoo quam de gansche vergadering, en steenigde hem ter dood toe.

Zulk een doodstraf heeft Steven, dog buiten zijn verdiensten, geleden. Want op wat grond steenigen zy hem? als een godslasteraar? dat kan niet zijn; om dat hy, zoo't al waar (was, dat hy godslasterlijk van God en Mozes had

ge-

gesproken, zoo was hy egter, naar het gevoelen der Joden, geen volslagen Godslasteraar, die God met den naam van יהוה [Jhvh] *Jebova* gelastert had: als een verleider ter afgoderij? dat kan ook niet wezen; dewijl zijn gansche verantwoording getuigt, hoe stantvastig hy in den dienst en belijdenisse van den God hunner Vaders was.

Gelijk dan, hier in, het regt van deze Regters schandelijk gekreukt is, zoo is ook misschien in Stevens uitleiding na het geregt alles niet na gewoonte toegegaan; geen misdaad beleden, geen verzoening der zonden door deze dood van God afgebeden; immers niemand verschenen, of mogelijk toegelaten, om voor zijn onnoozelheid te pleiten.

Eene omstandigheid verdiende ook aange- teekend te werden wegens de *getuigen*; te weten, *dat ze hunne kleederen afleiden aan de voeten van eenen jongeling, genaamd Saulus*: op dat hier uit bleek, dat Steven, beticht, gehoord, veroordeeld, uitgeleid, en gedood is, niet in een oproer, maar volgens der Joden volslagene magt in rechtshandelingen, over misdaden, tegen hunne wet begaan.

De *getuigen* leiden *hunne kleederen* * [*מלבושת*] (versta de opperkleederen) aan de voeten van den jongeling Saulus, om vaardiger te zijn in het uitvoeren van deze doodstraffe. Lukas, zullende voorbereiding maken tot het beschrijven van Saulus historie, brengt hem hier in, dog luttel tot zijn eere; alleen om te toonen, dat die zelve Saulus, van toen af
moord

* *Tahimatia.*

moord tegen de Christenkerke blazende, en een rampzalige doodflager zijnde, naderhand door loutere genade van God uit zijn verderf ten leven gerukt is.

Dat de Euangelische Schrijver hem een *jongeling* [† *μαριων*] noemt, moet men niet opvatten, als of dat eenige ontschuldiging van zijne misbedrijf meêbragt, want Saulus had toen ter tijd die jaren al, in welke hem zijne onwetenschap niet konden verschoonen, maar op dat men by zig zelve eens staat make, hoe groot een nadeel hy der Kerke zoude gedaan hebben, by aldien de Goddelijke voorzienigheid hem in tijds niet had ingebonden. Jongelingen zijn stout, en van het Grieksch naamwoord * *μαυλος* [Jongeling] komt het werkwoord † *μαυδισσα*. [zig op zijn jeugdelings dragen].

Voeg hier by, dat dit woord *μαυλος* niet juist altijd eenen aankomeling in de jeugd, maar ook een mensch van volwassen ouderdom beduid; en dus is 't met Saulus gelegen, die twee jaren na dezen tijd een man [† *ανηρ*] werd geheten, toen hy, om het vangen en spannen uit te voeren, van den grooten Raad met lastbrieven tegen de Christenen wierd afgevaardigt.

Na dat deze getuigen dan hun bovengewaad aan zijn voeten hadden afgelegd, wierd Steven van hen en de uitgelatene menigte dood gesteenigt. Dat was de loon van 's mans *wonderen, en groote teekenen*, die hy vol geloof en kragt onder het volk bedreven had. Laat ons by Stevens moord-

† *Neoniam.* † *Neonias.* † *Neonienesthai.*
† *Aneer.*

moordschavot in een verrukking van heilige bespiegelingen blijven staan, lezer, en wy zullen bevinden, dat dit het noodlot der opregte belijders van den Christelijken Godsdienst is, 't welk hun Meester meer dan eens voorspelt heeft; *zy zullen u overleveren in Raadsvergaderingen enz, en zy zullen u dooden——om mijn's naams wille.* Ja laat ons deze heldere flonkerstarre in den Hemel van Gods Kerk, die met het onbeneveld ligt van wijsheid, godsdienstigheid, geloove, en liefde geschenen heeft, zoo zien ondergaan, dat ons de hope en verzekering werde gegeven, om die met eenen nieuwen glans in de opstanding der rechtvaardigen te zullen zien verrijzen.

Hoe manhaftiglijk, hoe onvertzaagt schikt Steven zig tegen de aannaderende dood, wat verschilt zijne stantvastigheid van de wanhope der godlooze, als de laatste viand op hen aanvakt! De goddelooze, dien de dood na hun verdienste ter straffe overkomt, huilen en schreeuwen daar tegen aan, als honden met de zwiep geslagen, of ondiereu aan ketenen gesleept; maar onze bloedgetuige, van eenen anderen geest gedreven, loopt *de dood*, die haar kragt en prikkel *ter overwinninge*, dat is, tot in eeuwigheid, *verstondeu is*, met vrolijken gemoede tegen.

De groote Veldheer van Gods volk vond zig getrooft, om zijn lijden en vervloekte kruisdood met eenen lofzang te verwelkomen, en sterkte zig aan 't moordhout met gebeden: Steven de eerste Martelaar, volgt het voetspoor van 't hoofd der Martelaren, en zegt, *Heere*

232 De Boekzaal van Europe ,
Jesus, *ontfang mijnen Geest!* * *Kien hijs*, niet,
Heere van Jesus, gelijk Frans Davidszoon dat
wilde vertaalt hebben, daar hy de aanroeping
van Jesus tegen Socijn loochente, maar Heere
Jesus, hoedanig de Heiland in de Schrift meer-
maals genoemd word.

Sreven, zegge ik, zijn levenseinde voor
handen ziende, roept den Heere Jezus aan met
de woorden *Ontfang mijnen geest!* Hy beveelt
zijnen dierbaren inwoner aan zijnen Heere,
voor wien hy het martelaarschap uitstond:
want hebbende zijn aanbevolen werk trouwe-
lijk volvoerd, was 'er voor hem niets overig,
dan zijn geest aan den Heere tot een dankoffer
op te dragen, in erkentnisse van dat zoen-
offer, dat de Hoogepriester zijner belijdenis
voor 't eeuwig heil der verkorene Gods zijnen
Vader geoffert had.

Dit is het eerste gebed, dat hy voor hem
zelven gestort heeft, en al staande, mogelijk
op de gerigtsplaatse, en voor het afwerpen:
maar hy stort nog eender, *op de knien vallende*.
De grondwoorden * *Jak G'hyals* [*buigende of*
neederleggende de knien] schijnen te toonen, dat
dit knielen niet door dwang geschiedde, of
door 't geweld der steenen, hem als een ver-
vaarlijk onweër op 't ijs geworpen, maar uit
een vrijwillige lichamelijke beweging. Hy
knielt voor zijnen Heere, en doet aan hem een
ernstige bede; een bede, niet voor hem zel-
ven, nog voor de zijnen, maar voor alle, die
hem op dat oogenblik steenigden.

Deze bede boezemt hy uit *met grooter stemme*,
en

* *Kurie Jeesom.* † *Thois ta gonata.*

en zegt, Heere, reken hun deze zonde niet toe! blijk van liefde, die waarlijk een Christenliefde, en een Euangelischen Diaken waardig is. Een liefde, waarin de rechtschape leerling van Christus zig een trouw navolger van zijn Meester vertoont, want die bad in zijn uiterste om de behoudenis der beulen, die hem aan 't kruis hadden gemageld, *Vader! vergeef het hun, want zy weten niet wat ze doen.* Een liefde, die, verdienende, dat ze met onverwelkelyken lof in de Kerke blijf groenen, ten allen tijde een doortugtig voorbeeld aan alle geloovige bloedgotuigen verstrekt heeft.

Als hy dit gezegt had, ontsiep hy. Zijn dood, kostelijk in de oogen des Heeren, was een ontslapping, rustiger en vrolijker als op een gemakkelijc leger. Wie weet niet, dat het de gewone tale der H. Schriften is, het woord ontslapen voor sterven, of dood zijn, te gebruiken?

Maar Saulus, nog niet herschapen in den kruisgezant Paulus, als onderzoeker en uitroeyer der ketterijen, zoo 't schijnt, had een welbehagen aan Stevens dood. Hy erkende daar na zelf, dat hy het toestande, wanneer de gevangene heilige omgebracht wierden. Hy bestemde niet alleenlijk de uitspraak van Stevens doodvonnis, maar ook de uitvoering, en hy verlustigde zijn oogen met zulk een erbarmelijc schouwspel.

Willen we Saulus en zijner amptgenooten bedrijf nader beschouwen, laat ons het gezeg van Lukas vervolgen; daar ontstond ten dien dage een groote vervolging tegen de gemeente, die

234 *De Boekzaal van Ewropé,*
te Jeruzalem was, en zy wierden alle verstrooid
door de landen van Judea, en Samaria, behalven
de Apostelen.

Het is aanmerkelijk, dat juist daar achter
gezegd word, en eenige godvrugtige mannen
droegen Stefanus te zamen ten grave, en maakeen
grooten rouw over hem. Uit de gansche volgen-
de historie blijkt, dat 'er heimelijk, behalven
alle de verstrooide, nog een gemeente van
Christenen te Jeruzalem bleef; want hoe zou
anders Saulus die verwoest hebben (zoo als ons in
het derde vaars van 't achtste hoofddeel geleerd
word) gaande in de huizen, en slepende mannen
en vrouwen in den kerker? maar, zegge ik, het
is der aanmerkinge waardig, dat Stevens be-
graaffnisse gemeld word achter de vervolgin-
ge, welke ten dien dage (dat is, in dien tyd,
namentlijk omtrent en na Stevens moorddood)
voorviel, daar hy echter voor de vervolging
is begraven; want zoo we de Griekse woor-
den, met een luttel veranderinge, dien ze
wel kunnen lijden, overzetten, zullen we de
reden en oorzaak van deze vervolginge te klaar-
der begrijpen: men leze dan; want godvrugti-
ge mannen hadden Stefanus te zamen ten grave ge-
dragen, en grooten rouw over hem gemaakt. Ziet
gy wel, lezer? de begraaffnisse was voor de
vervolging geschied; want het is niet waar-
schijnlijk, dat sommige uit de gemeente, die
zig in hunne huizen gesloten hielden, en van
Saulus zoo strengelijk gezogt wierden, gedue-
rends de hitte der vervolging, dat zouden be-
staan hebben.

Eenige vrome mannen hadden dan Steven

ten

ten grave besteld, met een plegtelijke wassing, zalving, en bewinding, volgens de gewoonte der Joden: want hoewel de begraaving den lijken nog geluk nog voordeel geeft, nogtans brengen zy den gemartelden eersteling van Christus bloedgetuigen ter aarde, ontrukkende hem de schandelijke begraafplaats, daar de gesteenigde en verbrande misdadige gelegd wierden, omme alzoo zelf door deze eerlijke begraafniffe, na hun vermogen, des mans onschuld te vertoonen. 't Zelve was te voren aan den Heiland gedaan, door Jozef van Arimathea, en Nikodemus, twee Raadsheeren en Stoelbroederen in den breeden raad der Joden.

Ook *maakten zy grooten rouw over hem.* Hier geeft de Heer Moonen zijnen toehoorderen met geen spaarzame hand eenige beknopte en geleerde gedagten over dit rouwbedrijf der Christenen, die niets vreemds bedreven, dat zy over eenen onschuldigen vriend, een amptman, en een voorbeeld der kerke, rouw droegen.

Men kan dan eens denken, hoe zeer dit den besnedenen tegen de borst geweest zy, dat Stevens lijk van godvrugtige mannen begraven wierd: want daar het doodsvonniss, van den grooten Raad tegen den Diaken geveld, door dit plegtig begraven en rouwbedrijven opentlijk van ooregtvaardigheid wierd beschuldigt, hoe kon dit verwijt iets anders uitwerken in menschen, die door hunne driften overheerd waren, dan dat zy zulks poogden aan de gansche gemeente betaalt te zetten.

Dus gelufte het my, den voortreffelijken Prediker (die met zijn zuivere Nederduitsche

236 *De Boekzaal van Europe,*
stijl, en dringende uitdrukfels van fraaye
spreekwijzen veel boven het gros der kromtaaf-
sprekers voor uit heeft) ten einde zijner predi-
kingen na te volgen. Hy besluit deze zijne
laatste reden met zielroerende lessen, en ver-
maningen, over de historie van den heiligen
Steven, op de harten zijner toehoorderen toe-
gepast.

V. HOOFDDEEL.

*Hermannii Witsii Ægyptiaca, & διστάφου-
λον: sive de Ægyptiacorum sacrorum
cum Hebraicis collatione libri tres: & de
decem tribubus Israël liber singularis.
Accessit diatribe de legione fulminatrice
Christianorum sub imperatore Marco
Aurelio Antonino. Editio secunda,
ab Authore emendata.*

Dat is,

HERMAN WITS drie boeken van de ver-
gelijking van der Egyptenaren godsdiensten,
met die van de Joden. Nog een boek van
de tien Stammen. En een onderzoek over
de blixemende bende der Christenen, onder
den Keizer Markus Aurelius Antonijn. De
tweede druk, van den Schrijver verbeterd.
i Amsterdam by Gerard Borstius 1696.
in 4. 64 bladen. On-

Onder de Schrijvers, die ik, buiten mijn dagelijkschen taak van uittrekselmakery, over zaken van godsdienst, gewoon ben te lezen, zijn twee beroemde Engelanders *Spencer* en *Marsham* by wiens aandoening van de voorname, die mijnen aandacht en ernst innerlijk konden stijf spannen.

Vaste geloerdheid, en kelsels van eigen redsel, op dat ik zoospreke, blinken aller wegen uit hunne bladen; maar de vraag is, of hun zeggen op onverwrikbare gronden steuns. Verke, die ik na hen gelezen hebbe, oordeelen neen, en ik kan mijnen lezer niet verbergen, wat my onlangs daar omtrent bejegende.

Wanneer ik dit boek van den Heere *Wits* hadde doorbladert, om 't zelve in de Boekzaal te vertoonen, en mijne landsgenooten te berichten, hoe verre *Spencer* en *Marsham* gelijk of ongelijk hebben, quamen my uit de penne van zeker geleerd man, die mijn voornemen wist, onder anders, de volgende woorden, t'huis. Op het doorwroegte werk van den zeer geleerden *Burman* over *Samuels* boeken schreef iemand, dien arbeid ter eere,

Benijd nu langer Engeland

Klaar Godgeloerde niet;

Verduist geen boeken van hun hand,

Wijl 't noodeloos geschied.

Een Burman geeft ons meer verstand.

enz.

„ Hoe wel of qualijk dit gezegd is, laat ik
„ in zijn waarde, en geve yder zijn oordeel

„ vry, gelijk ik gaarne 't mijne hebbe, maar
 „ onderwijlen durve ik wel zonder schroom
 „ zeggen, by aldien alles, wat uit dat groot
 „ Eiland tot ons overwaait, van geen meer
 „ nut ware, als 't gene *Spencer* en *Marsham* ten
 „ opzigt van den Godsdienst hebben gedaan,
 „ hoe zeer ook hunne schriften van allerhan-
 „ de geleerdheid en belezendheid zijn opge-
 „ propt, dat het gevoelen van geen Engelsche
 „ meer te vertalen, wel stand zou mogen grij-
 „ pen.

Die man begreep het zoo, en 'ik wil zijn
 rondborstige oordeeluiting voor nog tegen spre-
 ken, maar lieft eens gaan zien, waarom het
 gevoelen van die twee verreziende mannen ve-
 len zoo hatelijk voorkomt.

Zy drijven, dat de kerkzedes der Joden,
 door Mozes, op Gods zonderling bevel, ou-
 links den Izraëlitèn opgelegd, niet herkomstig
 waren van God zelf, en daarom ook voorna-
 mentlijk niet op den Messias zagen, maar dat
 ze, zelfde allerheiligste en eerwaardigste, van
 de Sabeërs of Egyptenaars waren ontleend, en
 door Mozes van die onheilige volkeren tot de
 Joden overgebracht.

Ja 't loopt nog hooger.

De Besnijdenis, die eigenlijk van Mozes
 niet is, om dat ze van God zelf al aan Vader
 Abraham is gegeven, moet dit lot al meê be-
 zueren, en d'arme Joden staan by *Spencer* zoo
 slegt te boek, als een deel dom-koppen, die
 naauwelijks iets meer wisten, als richelsteenen
 te bakken, en afgesloofd van werken hun hart
 met een bolletje look op te halen.

Hoor,

Hoor, wat 'er bet by komt.

Door langdaerigen ommevang en gewoonte waren die plumpe Joden nu tot den Tempelzwier der Egyptenaars der mate genegen, dat zy bezwaarlijk daar van af te leiden zouden geweest zijn; en wie zig zou hebben willen onderwinden, hen daar van te speenen, die mogt meer werks gevonden hebben, als Moeders, of Minnen, als zy een kind, dat nu te groot is om te zuigen, de borst weigeren.

En dewijl de meeste godsdiensten, met hare gebruikelijkheden slegt regeerkundige kunsjes zijn (want dit schijnt sommigen de grond, waar op de Engelsche Schrijvers alles neêrplanten wat ze dwars tegen de meeste Christenen aan, 't kost wat het kost, willen beweren) zoo heeft God, om het Jodendom aan zijn snoer te houden, die Egyptische plechtigheden slegts wat verhanfelt, en d'afgodery op lijfstraffe verboden hebbende, heeft hy **ANDERE * VODDERYEN, DIE WAT DRAGELIJKER WAREN, EN BEQUAMER OM EEN VERBORGENTHEID AF TE SCHAUDUWEN**, na dat hy ze een weinig gezuivert had, overgenomen, en daar van komen vele noodelooze wassingen, nieuwe manen, witte kleederen, en meer dergelijke zaken, die, na de gedagten dezer geleerde mannen, zuiver Egyptisch zijn.

Zie, lezer, dit is het werk; en over een stuk van zulken belang word in dit schrift van den

Q 5

* Ineptias, quas norat magis tolerabiles, & ad mysterium aliquod adumbrandum magis aptiores. Zie *Spencers woorden*. Zie p. 3.

den Heer Wits gehandelt. Ik wil mijn vermaak, dat ik in 't zelve te doorbladeren genomen hebbe, niet ontveinzen, maar u willig mededeelen, zoo veel als de korthed van een uitrekfel kan lijdén. Mag 't u niet gebeuren toegang tot den bron zelf te hebben, om dat gy de taal niet verstaat, zoo help ik u te liever; maar anders lees het, en lees het van voren tot achteren, op mijn woord: ik maak my sterk, gy zult u des niet wandanken.

De Schrijver houd dezen voet. Hy toont dat 'er tussén de Joden en Egyptenaren een overeenstemming is in vele zaken, betreffende den godsdienst, die niet gevallig is, maar hare redenen en gronden heeft. Daar op onderzoekt hy, of 't waarschijnlijk is, dat de Joden leerlingen zouden wezen van de Egyptenaars, dan of daar en tegen de Egyptenaars het voornaamste en keurlijkste, dat zy nog hebben, den Joden hebben afgezogen.

d'Overeenkomst bepaalt hy omtrent deze drie zaken. Eerstelijk grondwaarheden, die men gelooven, dan pligten, die men doen, en eindelijk uiterlijke kerkzedén, die men moet waarnemen.

Tot het eerste van die drie brengt hy der Egyptenaren gedagten van GOD, in zinnebeeldige wijsheid opgesloten. Vraagt iemand om een staaltje? Daar is 't. Een naakt kind, drukkende zijn lippen met de vinger enz. De beduidenisse was deze. God is altijd dewelvé, en geen verandering onderworpen, die met de jaren den mensch aankomen; ook wil hy in stilheid lieft gediént zijn. Hier volgen beden-

kip-

Kingen van de Drieenheid : van 's werelds oorsprong en beginfel : van der zielen onsterfelijkheid, en haren gelukzaligen staat na dit leven.

Wegens het andere, te weten pligten, die men doen moet, dat is niet minder. Meeneedigheid en godslaster was by de Egyptenaars verboden, dog niet d'afgodery : Bloedschande was by hen gruwelijk : dieftal wierd gestraft.

Wat het derde belangt, dat wijkt de twee voorgaande in geenen deele. Hier handelt de Heer Wits zeer nettelijk van den tijd, van de plaats, van de personen, die tot den godsdienst behooren : van de opvolgingen die haarftgemeide : van hunne inwijdingen en offerhanden, en komt zoo tot de overeenkomst van der Joden *Urim* met de Egyptifche *Terafim*, en de beelden van de Oude. Hy beschrijft die, en telt de bewijzen op, die Spencer meeng te hebben, om de *Urim* der Joden voor een en 't zelve met de *Terafim* der oude te rekenen ; namentlijk Hof. 3. 4. *De kinderen Izzralls zullen vele dagen blijven zitten zonder Koning; zonder Vorst, zonder Offer, zonder opgerigt Beeld, zonder Efoð, zonder Terafim.*

Hy verklaart wat den *Efoð* is, en waarom door *Terafim* aldaar d'*Urim* moeten verftaan werden. Zoo handelt hy met de plaats Regt. 17. 4. 5. *Mioba maakte eenen Efoð, en Terafim.* Even eens doet hy met Regt. 8. 27. dat den *Efoð* van Gideon te voorschijn word gehaald.

Na dat alles geleerdelijk is afgedaan, verhaalt de eerwaarde Schrijver alle die bewijzen, die

die dat schijnen te zullen' uitwinnen, dat men de Egyptenaars voor Meesters, en d'arme Joden niet hooger als voor letterknegten moet aanzien : namentlijk die overgrootte waan en verbeelding, welke de Nijlvoogd van zig zelf had, die mogelijk nog zoo veel niet aan andere volkeren zoude toegestaan hebben, als men zegt dat de Chinezen deden, die hun zelve twee oogen, d'Europeërs een, de rest geen toeschreven : daarenboven de alleruiterste versmaadheid, daar de Jood in was by hen, en alle andere nabueren : ja die onmogelijkheid om van de Joden iets te leeren, dewijl hy van alles een geheim maakte, en niemand goed genoeg kende, om hem een woord van zijnen godsdienst te willen ontdekken, niet anders als of het biecht was, die men om de dood niet mag vermelden. Daar meê loopt het eerste boek af.

In het tweede word dit beweert : dat de Joden van den Egyptenaar ('t is waar) wel iets hebben overgenomen, maar van hem alleen niet : dat d'overkomst in zaken van godsdienst op verre na zoo groot niet is, als deze mannen die wel graag zouden maken. Daar de Jood en Egyptenaar van een gevoelen is, daar zijn 't andere bezadigde volkeren ook, en dat is in zaken, die het gemeene ligt van de natuer aanwijst; 't welk dan zekerlijk nog altijd zuiverder en sterker by den Jood geweest is, als by 'den Egyptenaar. Nog verder. Zaken, die van 't gemeen natuer-regt wat bet verschoven, en waar in echter deze twee volkeren met elkanderen eens zijn, die zal men niet bewijzen.

zen, dat de Egyptenaar eerder als de Jood gehad heeft. Waarom dog? om dat alle die Schrijvers, daar men 't uit halen moet, vry jonger zijn als Mozes. Ja de hooggeleerde Professor brengt dit nog nader; want hy bewijst, dat de Egyptenaar, na alle waarschi- nelijkheid, die in dusdanige zaken kan plaats hebben, zeer veel van Abraham, Izaak, Ja- kob, Jozef, Mozes, Salomo en andere moet geleert hebben: dat de Grieken by hen ook ter schole gelegen hebben, en voor 't laast besluit hy dit tweede boek daar meê, dat het met Gods oogmerk in 't opstellen en bevelen van den Joodschen kerkdienst zoo niet gelegen is geweest, als Spencer en Marsham hun zel- ven verbeelden; maar dat het was, eerst om de forsheid van 't Joodsche volk wat te kneu- zen, daar na, om een middelmuer des af- scheids tusschen hen en alle andere volkeren op te halen: en eindelijk, dat het voornaamste was, op dat zy als zoo vele schilderyen en beeltenissen van geestelijke zaken zouden we- zen.

Wat dunkt u, lezer? vond gy in langen tijd wel zoo vele wetenswaardige zaken in eenen bondel? voor my, elk bevat my even zeer, en, zoo gy om een proefje vraagt, ik wete niet, wat ik u best zal geven: want ik wilde u gaarne zeggen, waarom Aaron in de Woestijn de gelijkenis bewierp van een Os die gras eet, gelijk gy het uitgedrukt vind Ps. 106. 20. maar dan is 'er weêr wat anders, dat smakelijk schijnt.

Laat ik u dan zeggen, hoe duidelijk hier de
 Voor-

Voorhoofdspanfels worden bloot gelegd, en wat men allergevoeljkst daar van moet oordeelen. 't Zijn riemen van leër; op parkement, van een rein dier, waar op de Joden thans tertzijd nog spreken van de Wet Ichrijven. Nu wif men met alle kragt fttaande houden, dat die gekomen zijn in plaats van de gewaande te-gengiftige hulpmiddelen, of dergelijke fap-pertjes papier of parkement, met eenige kris-krajes gevuld, die men tegen deze of gene qua-len om den hals droeg: dog dit alles, is na des Heeren Wits gevoelen, enkele groltaal. Daar zijn maar drie plaatsen in den Bibel, waar in de Voorhoofdspanfels vermeld staan Exod. 13. 16. Deut. 6. 8. en 11. 18. Het He-breeuwfch woord **תְּפִלָּה** [*Totaphoeth*] beduid zoo veel als het Latijnfch *Tiara*, of dat hoofd-dekfel van de Oosterfche, dat wy *Tulban* of *Turban* noemen, en het is alleen geen cieraad voor 't hoofd, maar ook van de armen en han-den. Dit bewezen zijnde, fet met my nu eens, waar 't al op aankomt. God gebied ners-gens dat Izraël zulke *Totaphoeth* zal maken, 't welk wel in achtting moet genomen werden, maar dat zijn Woord, Wonderen, en Wel-daden hen in plaats van die zouden zijn, en dat zy met het kernen, herhalen en betragten van dezelve zig zoo zouden vercierren, als met Voorhoofdspanfels, of Armringen, gelijk als Spr. 1. 8, 9. en 6. 21.

Hier zou ik nu wel willen laten volgen het gene de Hoer Wits ons verrekent over den draay, die Spencer in de Schrift brengt, als hy, den tijd van Mächaas Efof beschrijvende, die

die woorden ter pleye en pijnbank vordert, Daar was geen Koning in Izraël. Regt. 18. 1. Of het gene ik van der dagen onderscheid hebbe gevonden: dan nog van dien zoo beroemden *Sanchyniathon*; waar hy zijn naam van daan heeft, en hoe veel jonger als Mozes hy is: dog zoo doende mogt dit heele werk liever nageschreven werden: want het begin, midden, en einde is even eens, te weten geleerd, en bondig.

Om dan nog maar een woord te zeggen, zoo weet dat de Heer Wits, na een openhartige overweging der dingen, besluit, dat niet de Joden van de Egyptenaars, maar deze van die het beste dat in hun is geleerd en ontleent hebben. De Joden waren zoo ongezellig van aart niet, als zy wel uitgemaakt worden, en de Jodengenooten, die 'er van tijd tot tijd geweest zijn, doen den quaden inborst, welke hen aangewreven word verstuiven. Ook waren de Egyptenaars zoo opgeblazen niet, maar leergierig uit den aart, en dankbaar.

Daar volgt een verhandeling van de tien Stammen, omtrent welk vraagstuk, den Schrijver passende, zijn omzigtig onderzoek ons wat goeds belooft. Het ziet op de tien Stammen die na Assyrien vervoerd zijn, eer d'andere twee na Babel in gevangenis gingen, en waar van onderzocht word, waar ze gebleven zijn. De verlossing uit Babel is zoo bekend, als de gevangenis, maar 't lot van de andere zoo goed niet. Hier word de zaak uit de grond opgehaald. Men ziet de eerste schein van

van de XII stammen onder Jeroboam, wiens Kalveren ook te pas komen, en zijn verkiezing van allerley menschen tot het Priesterschap. Daar word ook gevraagd, wie Pul, een der Assyrische Koningen geweest is, en of men hem voor dien Niniviter Koning mag houden, die door Jonas boetpreke bekeerd wierd. Dan komt Tiglat Pilezer, na hem Salmanasser, en wat Hozias, en Ahia de Sioniter van hen voorzegt hebben; samt het volkje, dat in de steden der vervoerden overbleef. Lust het iemand de Samaritanen te beschouwen? Zy komen op hun beurt, tefens met den haat, die de Joden tegen deze menschen hadden, en by die gelegentheid vloeit 'er ook de verklaring van *Luk. 10. 33. Job. 4. 9.* Ik zwijge de reden van der Joden vervoering, en aanwijzing dat zy daar door luttel berer wierden. Zoo bevalig is den mensch het quaad doen!

Ezra's, de onregelmatige schrijver (anders Apokryph gezegd) krijgt vry wat op zijn rekening, en 't blijkt, dat hy voor zulk een mag gehouden werden; als hy ons van den doortogt van den Eufraat vertelt, en 't verblijf van de Stammen in Harzaret, tot dat die beroemde rivier weêr te rug zal vloeijen, en den doortogt geven.

Waarschijnlijker is het, dat by den oprotgt uit Babel vele van de Izraëlitren na Kanaän zijn getrokken; ja niet alleen waarschijnlijker, maar wel zeker, gelijk zulks uit verscheide plaatsen word bewezen, en ten dien einde *Jer. 14. 1. Mich. 2. 12. Jer. 3. 12. 30. 34 en 33. 7.* uit-
ge-

gelegd. Wat verder vraagt de Schrijver, of 't ook zeker is, dat de tien stammen nog overig zijn, zonder te weten waar? Einde-lijk handelt hy in 't breedte van Izraëls herstelling, verklarende, nevens Deuter. 30. 1---10 vele andere texten uit Jezaias, Hozeas, Jeremias, en Ezechiel. Al wie daar in te verre zou willen gaan, word' ingettugelt door die aanmerking, dat de Kruisgezant Paulus ons dit als een **VERBORGENHEID** heeft voorgedragen. Rom. 11. 25.

Het laatste stuk van dit werk is de *blixemende bende* onder den Keizer Markus Antonijn. De Historie is bekend, en kortelijk deze.

Als de Keizer tegen de Quaden (een volk in Duitsland) opgemokken, door gebrek van water zeer belemmerd, ja gendogzaam tot de uiterste verlegentheid gekomen was, beschikten hem, zoo men zegt, de Christenen regen door hun bidden. Dewijl dit een zondeling voorval is, neemt de geleerde onderzoeker de moeite, van alles, wat voor of tegen die zaak kan ingebracht werden, te wikken, en zijn oordeel zonder bewimpeling te zeggen. Al was ik van een heel ander gevoelen dan de Heer Hoogleeraar, en al hield ik die historie voor een louter verdigtstel van Christenen, 't welk my niemant kan beletten, tch-ter bekoren my vele opmerkelijke zaken, die ik hier vinde; onder anderen wat men van **TOOVERY** zal zeggen; namentlijk, of die eenig vermogen op de lugt en regen heeft; want dat word zonder omzien uitgelschen.

Maar hoort ook eens een woordje gy Wedr-
IX Deel. R looze

De Boekzaal van Europe;
 looze, die, om dat gy van geen vechten
 houd (en zeker gy hebt zoo grooten ongelijk
 niet) ook qualijk wilt gelooven, dat de oude
 Christenen geoorlogt hebben. Ja dog, vrien-
 den, zy hebben ten krijge gediend, zoo ons
 hier voorkomt, zonder quetsing van een goed
 gewisse. Dit word u van onzen Schrijver be-
 wezen, en teffens de kragt van een geloovig
 gebed uit verscheide Historien.

VI. HOOFDDEEL,

*Behelzende den titel van het eerste stuk des
 voortreffelyken Woordboeks van MAT-
 THIAS MARTINIUS, berdruckt te
 Utrecht by Antoni Schouten 1697. in
 folio, 264 bladen.*

**DIT EERSTE STUK LOOPT DE
 LETTER M TEN EINDE.**

LEXICON philologicum, precipue ety-
 mologicum & sacrum, in quo Latina, &
 Latinae auctoribus usurpatae, tum pura tum
 barbara voces, ex originibus declarantur, com-
 paratione linguarum (quarum & inter ipsas conso-
 nantia aperitur) subinde illustrantur, multaque
 in divinis & humanis literis difficultates e fonti-
 bus, historia, veterumque & recentium scrip-
 torum auctoritate enodantur, bene multa etiam
 in vulgatis Dictionariis admissa haud levia er-
 rata

*rata modeste emaculantur, auctore MAT-
THIA MARTINIO, seruo Jesu Christi in
Schola Bremensi. Editio tertia, prioribus mul-
to emendatior, & auctoris vita auctior. Accedit
ejusdem Martinii CADMUS GRÆCO-
PHOENIX, id est, Etymologicum, in quo
explicantur & ad suas origines, tandemque ad
Cadmeos, seu Orientales fontes reducuntur prin-
cipes Græcæ voces, & eæ, quæ, cum alibi,
tum maxime in vèteris Testamenti paraphrasi
LXX seniorum, aliorumque, quaque in Novi
Testamenti codice videntur obscuriores, multa
quoque notabiles dictiones vulgo a Lexicographis
pratermissæ, & in glossariis alibique latentes lu-
cidantur & emaculantur. Præterea additur
Glossarium Isidori, emendatum cura Joannis
Georgii Grævii.*

D A T I S,

Het redenlievend, voornamentlijk oorsprong-kundig en gewijd **WOORBOEK**, waar in Latijnsche, en van Latijnsche schrijvers gebruike, zoo zuivere als onzuivere woorden uit hare oorspronkelijkheden worden verklaart, met vergelijking van talen (welker overeenstemming met elkanderen ook ontdekt word) doorgaans opgeheldert, en vele zwarigheden in goddelijke en menschelijke schriften uit de bronnen, door de geschichtkunde, en 't gezag zoo van oude als nieuwe Schrijvers opgeloft, ook zeer vele geen kleine in de gemeene woordboeken begane mislagen zediglijk verbeterd, door **MATTHIAS MARTINIUS**, Dienaar van Jesus Christus in de Bremer-School. De derde druk, veel beter dan de vorige, en

250 *De Boekant van Esape*,
met des Schrijvers leven vermeerderd. Daar
komt by deszelfen *Martinius Grieks-Fenicier-*
ſche Kadmas, dat is, een woordboek, waar
in ontvouwd, en tot haar oorspronk, ja tot
hare Kadniſche of Oofterſche bronnen t'huis
gebragt worden de voornaamſte Griekſche
woorden, en zoodanige, die, en elders, en
inzonderheid in de verklaring des Ouden Teſ-
taments van de LXX Ouden en andere, als
mede in het Nieuwe Teſtament duifter ſchij-
nen, mitsgaders vele aanmerkelijke woorden,
gemeenlijk van de Woordboekſchrijvers o-
vergeſlagen, en in de woordverklaringboe-
ken, of andere ſchriften ſchuilende, worden
verligt, en gezuivert. Behalven dit alles is
er nog bygevoegd het *woordverklaringboek van*
Iſidoor, verbeterd door *Joannes Georgius Gre-*
vius.

Zoo haalt het tweede ſtuk van dit heer-
lijk werk, dat eerſtdaags verwacht word,
uit de perſſe zal gekomen zijn, hebbe de
lezer op ons berigt over het zelve, en over
den Schrijver *Martinius*, ook ſtaat te ma-
ken.

VII. HOOFDDEEL.

Stichtelyke redenvoerings wegens het toekomende oordeel, door WILLIAM SHERLOCK, Doktor der Godgeleerdheid, Deken van Pauls kerk, Meester van de Temple, en Kapellaan des Konings, uit het Engelsch vertaald door W. Sewel. Te Utrecht by Wilhelm Broedelet 1696. in 8. 41 bladen.

PAulus, den Raad, en 't volk van Athenen wegens God, dien zy niet kenden, toesprekende, had zoo haast niet gerept van eenen dag, op welke Hy den aardbodem rechtvaardiglyk zoude oordeelen door eenen Man, dien hy uit de dooden had opgewekt; of zommige staken de gek met den Kruisgezant, en andere, die voor zijn praat van d'opstanding der dooden geene ooren wilden leenen, zeiden; dat ze hem daar na nog wel eens van die stoffe zouden hooren spreken, en daar meê lieten ze hem gaan.

Zoo lezen we in de Handelingen der Apostelen, en het komt my gansch niet vreemd voor, dat die Atheners, trots op hunne achtbaarheid, en wanende dat zy de mannen alleen waren, die het rijk der wijsheid en wensenschappen in erfacht bezaten, het vertoog van Paulus voor babbeltaal hielden.

Hoe? de Atheners, die van zoo vele Filozofen als dagelijks onder hen leeraarden, niemand

mand immer van zoo een vreemde zaak als van eenen dag, waar in een Man over den aardbodem zoude oordeelen, hadden hooren spreken, en te wijs wilden wezen, dan dat ze de oubakke verzierfels der Dichteren van zalige Zielenvelden, zoo wel als van Helle, Helle-vloeden, Hellevyer, Helische Rechters; en wat daar meer aan vast is, voor iets anders zouden aanzien als voor sprookjes, die men den menschen van kindsbeen af voorpraat, om op hunne teedere inbeeldingen een indruk te geven, dat de onzichtbare Godheid, die de wereld beheerscht, de vromen na dit leven zal loonen, en de goddeloozen straffen; de Atheners, zegge ik, en die voor de wijste onder hen deurgingen, sommige stijfhoofdige Stoi-ken, sommige ongodsdienstige Epikuristen, zouden die, volgens de gronden van hunne Heidensche leere, zoo vreemde, zoo ongehoorden zake, en die met het Christendom toen eerst in de wereld quam, hebben kunnen gelooven? niets minder, voorwaar. Gelijk het geloof in eenen gekruisten Christus hen een dwaasheid was, hoe konde de leere van 't laatste oordeel en de verrijzenisse der dooden hen anders als een enkele dweepery voorkomen?

Gelukkiger, ja driemaal gelukkiger rekenen zig de Christenen, die met den Schrijver des briefs aan de Hebreëen, en den Heere Sherlok, eenmaal te sterven, en daarna het Oordeel in 't oog hebben.

Voor dezen had onze Engelsche Godgeleerde van de dood gesproken, en toen was 't hem lut-
tel

tel moeite te bewijzen, dat alle menschen moeten sterven: want dat zien we dagelijks, maar een bestemden dag des oordeels te begrijpen, en een staat, die voor ons onzichtbaar is, schijnt niemand te mogen gebeuren, dan die door de verrelijker des geloofs tot in de andere wereld heeft gekeken, en van den verschillenden stand der goeden en quaden aldaar overtuigt is.

't Schijnt zoo, wisselijk, maar dit alleen is het middel niet, dat ons in dit boek word aangewezen. Zie daar, de Schrijver bewijst het laatste oordeel ook door de Reden.

De Openbaring van 't Euangely zal nogtans de meeste klem aan 't werk geven, want hoewel zijn meening is, door de grondregelen der Reden te kunnen bewijzen, dat God de wereld zal oordeelen, voor zoo veel dezelve te kennen geeft, dat God alle menschen tot rekenschap van hun doen en laten zal vorderen, evenwel, hoedanig het ook zy, dat de Onchristenen door het licht der natuure daar van ooit begrepen hebben, de grootste en duidelijste verzekering daar van is uit het Euangely te halen. Het Licht der Natuur en der Reden mogt ons, gelijk de Heidenen, voor zoo verre voldoen, dat God in de toekomstige wereld de vromen zal beloonen, en de goddelooze straffen: maar het zoude ons niet zeggen, dat God een algemeenen dag des oordeels had gestelt, waar in alle de dooden (dat geen menschelijk verstand kan bevatten) weder uit de graven zouden verrijzen, hunne lichamen weder aannemen, en ten oordeel gedagvaart werden: het zoude ons niet zeggen, wie die Regter zal zijn, met wat heerlijkheid

en mogendheid die zal verschijnen , en met welk een staatsy , en ontzaglijke plegrigheden hy dat oordeel zal volvoeren. 't Is alleen door Openbaring dat wy des verftendigt zijn , en de wereld wist 'er niet een woord van , eer het Euangely gepredikt was.

Zonder my zelve in te laten in het naschrijven van den langen r'zamenhang der bewijzen , uit de Reden ontleend , waar mede de Heer Sherlock aantoot , wat natuurlijke blijken wy hebben , die ons verzekeren , dat God de wereld zal oordeelen , dat is , de vromen na dit sterffelijk leven beloonen , en de godlooze straffen ; zal ik alleenlijk een schers geven van de manier , op welke hy zijne dringredenen voortzet.

Voor eerst merkt hy aan , *dat de mensch van Naature een schepsel is , bequaam om rekenschap te geven* , en dewijl God den mensch juist zulk een schepsel gemaakt heeft , als hy hem moest gemaakt hebben , indien zijn voornemen was hem te oordeelen , hebbende hem aangedaan met reden , verstand , en vryheid van keur (hier in toont hy gansch niet noodlots-gezind te wezen) om zijne wetten en geboden te achtervolgen ; zoo besluit hy uit alle die duidelijke en natuurlijke tekenen , dat God voor heeft den mensch tot rekenschap te vorderen.

Ten tweeden poogt hy dit af te leiden uit *bezezentlijk onderscheid tusschen goed en quaad , en de natuurlijke kundigheden , die wy van God hebben*. Want , meent hy , indien men God aanmerkt als den Opperheer des werlds , zoo moet men Hem ook in de eigenschappen van zijne opper-

opperheerschappy erkennen, namentlijk, dat hy niet alleen is wijs, heilig, en goed, maar ook regvaardig. Deze eigenschappen nu zoude hy niet oeffenen, by aldien hy de wereld niet oordeelde.

Ten derde stelt hy, dat de uitwendige vertooningen der Goddelijke voorzienigheid een toekomstend oordeel bewijzen. Onder deze uitvoerige verhandeling hooren we, waar van daan het komt, dat de vrome luiden hier op aarde veeltijds lijden.

In zijn vierde afdeling stelt hy, dat de natuurlijke voorspellingen van ons gewisse een toekomstend oordeel bewijzen; en dat 'er een toekomstend oordeel moet zijn, indien 'er een toekomstende staat is. 't Welk dus verre uit het licht der natuur opgehaald zijnde, van hem ten vijfde uit de Schriftuur bekrachtigd werd, zoo met de zinnbeeldelijke woorden van Christus, als de duidelijke taal der Apostelen.

De zesde, zevende, achtste, en negende afdelingen strekken, om ons het nut gebruik dezer leere aan te wijzen, met vermaninge, dat wy alle oordeel Gode moeten overlaten, alle zwaarigheden tot den dag des oordeels uitstellen, en onze zielen gestadiglijk door bezeffinge van 't Oordeel ontvonen.

Daar mede loopt het wijduitgestrekte eerste hoofdstuk af.

In het tweede, derde en vierde hoofdstuk onderzoekt de Schrijver. I. Den tijd des oordeels, dien dag, dien God gestelt heeft, te weten, dien algemeenen oordeel-dag, die op 't einde des werelds zal zijn. II. Wie onze

Regter zal wezen, namentlijk Jezus Christus.
 III. De maniere en omstandigheden van zijn
 verschijninge tot zulk een plegtelijk oordeel.

Welke de gene zijn, die geoordeelt moeten werden, beziet de Heer Sherlok in het vijfde hoofdstuk.

Daar behoeft men niet lang na te zoeken; want deze zijn alle menschen, geene uitgezondert: ik zwijge van den duivel en van zijne engelen, die, benevens de booze, altemaal zullen gedoemt worden, zoo wel de gene die aanvegten, zegt de Schrijver, als die door aanvegting overwonnen worden; met een woord, de vorst der duisternisse, en alle zijne onderdanen, 't zy engelen, 't zy menschen.

Vraagt iemand, *wat het is, waar over wy staan geoordeelt te werden?* hy kan hier in 't zesde hoofdstuk uit Paulus woorden aan de Korinthers hooren, dat *wy alle moeten voor Christus regterstoel geopenbaard werden, op dat een ygelijk wechdrage het gene door het lichaam geschied, naar dat hy gedaan heeft, het zy goed, het zy quaad.* Dat is te zeggen, wy zullen geoordeelt worden over al het goed, en quaad, dat wy gedaan hebben; dewijl wy nu redelijke schepselen zijn, onderneemt de Leeraar Sherlok aan te toonen, dat wy ook niet vry zullen gaan voor onze onwetendheid.

In het zevende hoofdstuk, handelende *van de regtvaardigheid des toekomenden oordeels, en den regel, na welke wy het oordeel zullen ontfangen,* zie ik het stuk der regtvaardigmaking uit den geloove zonder de werken daarmede over een gebracht, dat wy naar onze werken zullen

len geoordeelt worden ; een zake , voorwaar , waardig door zulk een omstandige verklaring , als welke we hier zien , eenig ligt te krijgen : want een Christen moet deze stellingen voor ontwijfelbaar waaragtig houden , hoe strijdig die ook den onkundigen mogen voorkomen : wy zijn geregtvaardigd uit den geloove , wy zijn zalig geworden uit genade , zonder de werken der Wet ; en wy zullen geoordeelt worden naar onze werken : ja wy zullen wechdragen het gene door dit lichaam is geschied , of goed , of quaad. Dat is , na 't zeggen van den Engelischen Leeraar , wy zijn geregtvaardigt uit den geloove , wy zijn zalig geworden uit genade , door de verlossing die in Christus Jezus is , en door 't geloof in zijnen bloede ; en echter zullen wy in 't laatste oordeel verdoemd worden , indien we godloos leven.

Ik late deze stoffe , en deszelfs uitpluizinge geheel en al den Predikers over : mogelijk zal die op verre na voor velen zoo klaar om te verstaan niet schijnen , als des Schrijvers besluit , waar in by beknoptelijk leeraart , hoe we kunnen weten , wat ons vonnis ten dage des oordeels zal zijn. Hier komt het , goede lezer , op het geweten aan ; en daar om word gy en ik vermaant , dat we dog ons geweten schuldige eerbiedigheid toe dragen.

Hoewel des Schrijvers bewijzen voor de leere des Oordeels uit de Reden gehaald , uit verscheide takken bestaande , wanneer elk van die in zig zelve word aangemerkt , niet voldoende mogt schijnen ; nochtans is zijn gevoelen , dat dezelve , vereenigd , en in haren natuurlijken rang

258 *De Boekzaal van Europe,*
rang genomen, malkanderen zulk een licht en
kracht verleenen, dat zy iemand, die niet hard-
nekkiglijk tegen dit geloof verzet is, van een
toekomend Oordeel zullen overtuigen.

't Geheele werk is verftanelijk, en tot
voortzetting van de godzaligheid in 't Christen-
dom met veel ernst, zedigheid, en geleerd-
heid opgesteld. Ook twijfele ik niet, of de
brave vertaler zal met dezen zijnen arbeid den
deugdlievenden Hollanderen grooten dienst heb-
ben gedaan, en merkelyke stichting aange-
bragt.

VIII. HOOFDDEEL.

*Johannis Lomejeri Zutphaniensis dierum
genialium, sive dissertationum philo-
logicarum decas secunda, cum indice
rerum memorabilium.*

Dat is,

*Tweede tiental der vreugdedagen, of letter-
lievende vertoogen van Johan Lomejer,
Zutfenaar, met een bladwijzer van de
gedenkwaardige zaken. Te Zutphen by Jan
van der Spijk 1696. in 8. 34 bladen.*

IK maakte geen andere rekening, toen het
leerste tiental van des Heeren Lomejers ge-
leerde verhandelingen een plaats in de * Boek-
zaal

* Jan. en Febr. 1694.

zaalkreeg, of we zouden op zijn tijd ook die vervolg zien. Dat beloofde my de bekende naarstigheid van den Schrijver, die gelijk regtschapene letterploegers doen, buiten den last zijner bedieninge, hem zelve tot vermaak, en het gemeene best der geleerden ten nutte, zijne ledige uurtjes liefst besteed in wat te schrijven. Eer hebbe de man in zijne hooge jaren, en God geve hem een groenen ouderdom!

Zijn eerste vertoog, dat hy, als een Zutse- naar, ja, dat meer is, als een Zutsch Kerk- en School-leeraar, ter eere van de Stad Zutsen heeft opgesteld, is niet alleen een beschrijving van de naams-oorspronkelijkheid, het kruis- lot, en de verlossing derzelve stad uit de Spaansche dwingelandy, maar behelst ook kortel- ijk den lijst der vermaarde en geleerde mannen, die aldaar hebben uitgeblonken, en nog dage- lijks met pen en tong hunnen lof behalen.

Zutsen, is zoo veel als Zuid-veen, en heeft, gelijk Noord-veen, daar dicht by gelegen, zijn beaming na de gelegenheid van de lugtstreek, en den aart des lands. Veen was in oude taal een poel, of vloed, waar van dan onze Venen nog haar naam houden, niet alleen voor zoo veel ze wateren, waar ook moerasachtige plaatsen zijn. Op die wijze brengt Lipsius de stad Loven [gemeenlijk Leuven] t'huis tot Lo-veen, als zijnde een vlakke moerige plaats, of Voen, gelegen aan een bosch, dat nog ten huidigegen dagen Lo hier. Wie weet of Venetien zelf zijn naam niet ontleent van de Venen? want, na 't zeggen van Florus, is de grond van Italien daar omtrent de zafste. Dat laat ik daar. Niet

Niet ongevoegelijk merkt de Heer Lomejer in zijn daar aan volgend *tweede verhoog*, hoe de Oude gewoon waren haar Vaderland tweedelely te verstaan, te weten de plaats daar ze geboren, en de plaats daar ze opgevoed zijn. Uit die reden word zoo wel Bethlehem als Nazareth voor Christus Vaderland te boek gezet. Ja de plaats der opvoeding had grooter voorregt tot den naam van Vaderland, als de geboorte-grond; 't welk iemand beknoptelyk in dit koppeldigt begreep,

Illa mihi patria est, ubi pascor, non ubi nascor:

Hic ubi sum notus, non ubi natus ego.

Dat is,

*Ik houde voor mijn Vaderland,
Twist dat niet, daar ik ben geplant;
Maar daar men my heeft opgevoed:
Daar kent men my, daar is het zoet.*

Dit zal niemand vreemd schijnen, als hy bedenke, dat gemeenlyk een profeet in zijn Vaderland niet geacht is.

Wel is waar, dat door ik weet niet welk een zucht onze harten bekoort worden tot aching voor de plaats, daar voor dezen onze wieg en bakermat was; en dat wy menschjes door een zekeren heimelijken trek tot ons geboorten-erf verlokt worden, jokende om het nestje daar we uitgekipt zijn wederom te aanschouwen, zoo menigmaal als een ongewoone hoek ons besloten houd: maar daar benevens is 't ook zeker, dat 'er geen beter Vaderland voor een mensch

menſch is , dan daar 't hem wel gaat. Men zoude groote boeken kunnen volſchrijven met ſtaalrjes uit de oude hiftorien van brave en deugdſame mannen , die niet alleenlijk in hun leven by hunne landſgenooten ongeacht waren , maar zelf uit afgunſt en om dat ze boven den gemeenen hoop in verſtand of deugd uitſtaken , gebannen , mishandelt en vermoord zijn , ook is in deze later dagen overvloed van ſtoffe , die dergelijken ondankbaarheid tot ſchande van meer als een land of ſtad zoude kunnen bewiſzen. Wat hadden dan dog die onwaardiglijk gehandelde menſchen aan hun Vaderland ? mogten ze niet liever een andere voedſterplaats zoeken , daar ze , na verdienſten geëert , luſt konden ſcheppen omme hunner weldoenderen lof , en hunner landſgenooten ſchande der eeuwig gedagteniſſe te bevelen ? met reden voorwaar.

Hoor eens , hoe Zevекotius , een Genteenaar , over zijn geboortestad klaagt !

Ganda meo veterem proſcripſit corde vigorem ,

O nimis ingeniis Ganda noverca ſuis !

Quis ferat ? indignis ſummi tribuuntur honores ,

Publica quos poterant ſurta citare reos.

Quis ferat ? indoctis tribuuntur premia , nullus

Aonidum ſtudiis reſtat in urbe favor. &c.

Dat is ,

'k Heb Gent lang uit mijn hart gebannen ,

't Ondankbaar Gent , die Stieſmoër van

Geleerde en loffelijke mannen :

Wie is 'er die dat dulden kan ?

Wie

262 *De Boekzaal van Europe* ,
Wie kan 't verdragen? dieven, sielen
Gaan met aanzienlijke ampten door:
Men loont geen wijze en wrome zielen,
Maar.

't Zoude jammer zijn , indien 't over al zoo
legt gesteld was , maar evenwel is het byna
ben algemeen gebrek , en de Arabieren heb-
ben dien aangaande geen onaardig spreek-
woord ; *een geleerd man is in zijn Vaderland , als*
goud in den berggroef.

Toen Homeer leefde , had niemand ach-
ting voor hem : maar toen hy dood was , heb-
ben zeven steden tegen elkanderen gekrakkeelt
over de eere van op hem als haren borger te
kunnen roemen.

Het derde , vierde en vijfde vertoog vervat zeer
geleerde verklaringen en toepassingen over de
zeven zegelen , in Johannes Openbaringsboek
voorkomende , der wijze behandelt , dat Taal-
kenners , en Godgeleerde zig hier als in eenen
lieffelijken beemd van vernuftrijke en stichtelij-
ke boekvermakelijkheden kunnen verlustigen.
De gedagten zijn te wijdloopig voor dit uit-
treksel , waaromme ik den lezer bevele , het
eene puikstaaltje voor , en 't ander na , in de be-
wrogte aaneenschakeling na te zien ; gelijk als
by voorbeeld , waarom ter eerster plaats de
openbarende persoon geen Engel , nog een der
vijf en twintig Ouderlingen , of geen van de
vier dieren is , maar het LAM ; welke naam
Christus negen en twintigmalen in de Open-
baring alleen voert , en hier zeer zoete aan-
leidingen tot onderzoek van deszelfs eigen-
schap.

schappen geeft, zonder dat de Schrijver door een misselijken verrekijker, gelijk sommige doen, al te ver wil voor uit zien.

In het zesde *vertoog* beschouwt hy het geschil, dat tusschen de Grieksche en Latijnsche kerken is, over den dag, op welke men het Paaschfeest moet vieren: daar het beter was geweest, dat zy beide over zulk een onnoodige *twist* (dewijl dog in de dagen van 't N. Testament geen Joodsche feestdagen meer plaats hebben) zoo veel spul niet gemaakt hadden. Alhier verklaart hy ons de woorden van Christus tot zijne leerlingen; *ik hebbe hartelijk verlangt, met u het Pascha te eten, eer dat ik lijde. Luk. 22. v. 15.* De zaak wel in gezien zijnde, blijkt echter, dat Christus het Pascha volgens de Weg niet geviert heeft, want de tijd, en de wijze van de laatste aanzitting komen daar geenzins meê over een. Wat dan? Hy vierde niets dat voorbeeldelijk, en schaduwende, maar nieuw, en allenthalven een verborgentheid van beiden zoo des O. als des N. Testaments was. Zoo iemand nog zwarigheid vind in het gesprek van Christus met de Apostelen over het Pascha te bereiden ('t welk Mattheus, Markus, en Lukas getuigen) niet konnende bedenken, waarom Hy het Pascha liet bereiden, dat Hy niet in den zin had te vieren, waarom Hy onnoodige kosten maakte, en zijne leerlingen, zoo wel als den man des huizes, moeite aandeed? die hier in, zegge ik, zwarigheid vind, lerte maar op den tijd, namentlijk dat die toebereidinge geschiede op den dag (den 13den van de maand) wanneer ze konde en moest gedaan.

dog op welke het Pascha niet mocht geslagt worden. Nu is 't klaar, dat de Etangelyschrijvers gewagen van de bereiding, niet van de slagting, die niet noodzakelijk op de toebereiding volgt. Hoe? toen Abraham van God bevel had om te offeren, had hy alles niet klaar? het hout, het vier, het mes? maar 't lam liet hy Gods voorzienigheid bevelen. Zoo ook hier. De plaats was bereid, en alles waardig; maar Christus, het Lam, wietd 's anderendaags, den veertienden dag, (op dat hy zoo waarlijk in alles het tegenbeeld zoude zijn) voor onze zonden aan 't kruis geslagt.

Behaagt u, lezer, deze verklaring van den Hoogleeraar Lomejer, die u zekerlijk nog betzal voldoen, wanneer gy die in haren samenhang zult opgemerkt hebben, zie daar, de zevende verhandeling, valt, mijn 's bedunkens, by de voorgaande niet af. Ze is geschreven over de gewoonte der Joden van als het hoogtijd was eenen misdadigen los te laten.

Voor eerst zien we die manier uit het gebruik van andere volkeren, Grieken en Romeinen, wijdlustig opgestelt. Dan hebben we een onderzoek, I. Of die manier alleen op Paaschen, of ook op andere hoogrijden stand groep. II. Welke de oorspronk van die gewoonte was. En III of 'er eenige billijkheid, volgens goddelijke en menschelijke wetten, in stat. Het gene hier invloet wegens de reden, waarom God Kain den broedermoorder met de dood niet strafte, en David niet oer als op zijn sterfbedde bevel gaf van Job aan kant te heppen (een van Davids wereldkundige streken. hoe-

hoedanige hy wel meer bedreven heeft) dat is voorwaar van 't slechtste niet. Tussen beiden bevele ik den lezer aan te merken een staalje van Augustijns heerschenden aart, toen hy Bisschop was, begerende dat de Landvoogden van Afrika de schuldige en gedoemde aan hem zouden overgeven. Wat zal ik zeggen? hoe ik dien Augustijn in al zijn doen en laten meer begluere, hoe hy my maar dat mogen we daar na eens overleggen.

Kom lees nu met my eens, wat de gekerde Schrijver in zijn *achtste* *persoog* van sommige merk-en ken-teekenen te boek heeft geslagen. 't Zal u vermaak zijn te hooren, hoe dat menschen en beesten door zekere aangebore teekenen en drukbeeldels, die hunnen aart en eigenschap niet zelden aanwijzen, duidlijk van ouds her kenbaar zijn geweest; daar we dan, behalven ertelijke byzondere persoonadjes van den ouden en nieuwen tijd, zeer vele voorbeelden dier dingen uit gewijde en ongewijde bladen aangehaalt vinden; ik zwijge van het kruismerk, en de godslasterlijke leugen van de teekenen die alle Frans (Sant Franciskus meen ik) worden toegeschreven. Wat aangaat de taling van den Engelschen Koning Jakob de I, in zijn beuzelboek van de duivelery, over de merken, die de duivel den rooversaars aanzet, samt de babbeltaal van de duivelianen Wiëtus en Bodijn, de Heer Lomejer sluit met regt aldus; * *eorum fides penes auctores esto.* Menschen met zwart hoofdhaar,

S 2 en

* De waarheid van die zaak mogen de schrijvers bewijzen.

266 *De Boekzaal van Europe* ,
en een rooden baard worden by sommige
Neêrlanders oolijk aangezien , en daar loopt
een oud rijmspreukje van

*Daar de Vos legt onder de Raven
Is de duivel onder begraven.*

Een stuk van zonderlinge belezenheid toont
ons het *nogende vertoog* , over de Schriftgeleer-
de en Schrijvers geschreven. Dit volk is
oulinx ; ja schier van Adams en zijner afzet-
fels tijden af (zoo sommige willen) tot groot
nut van 't menschedom in de wereld geweest ;
gelijk ook deze Zutfensche Schrijver tot groot
nut van de geleerde wereld zijne aanteeke-
ningen over deze stoffe ten beste geeft. Men kan
d'er uit leeren hunne bediening by Hebreëen ,
Egyptenaren , Perzianen , Grieken en Ro-
meinen , het onderscheid tusschen Schrijvers , en
Schriftgeleerde , tusschen wereldlijke en geeste-
lijke Schrijvers , het Ampt der kerkelijke
Boekhouders , die ook Profeten waren , Kan-
celliers , Geheimschrijvers van Keizers , en
Pauzen , Beamptschrijvers , gemeenlijk No-
tarissen , en de Schrijfknapen , dien wy Hol-
landers den weitsen naam van Klerken geven.

Het *siende* en laatste hoofddeel behelst een
bondel van Latijnsch mengeldigt , op ver-
scheide tijden en voorvallen den Heere Lo-
mejer uit de pen gerokt. Ik wensche hem tijd
en lust omme de letterlievende lezers meer der-
gelijke zijne nimmer walgende geregten voor-
tezetten ! 'k wil zeggen , dat hy na dit tweede
tiental nog het zulke stofrijke verhandelingen
mag

September en October 1696. 267
mag schrijven : zoo zal men den Regtsgeloerden
Heer B. Pleger met des te meer toejuiching mo-
gen hooren zingen in zijne vaarzen , voor dit
werk pronkende ,

*Non satis una decas Batavo probe cognita Rabo :
Illius hanc celebrat Bibliotheca viri.*

IX. HOOFDDEEL.

Constantii Landi Complani Comitis se-
lectiorum numismatum , præcipue Ro-
manorum , expositiones , elegantibus
nummorum ectypis , & indicibus ne-
cessariis instructæ.

Dat is ,

*Constantius Landus , des Graven van Kom-
plaan 's , verklaringen van uitgelezene pen-
ningen , met zeer fraaye afbeeldingen der
penningen zelve , en noodige bladwijzers
voorzien. Te Leiden by Boudewijn van
der Aa. 1695. in 4.*

INdien deze jonge drukker voortgaat den ge-
leerden mede te deelen zoodanige oudheids-
lekkernyen , als dit herdrukte werk van Lan-
dus , d'eerste vrugt zijner drukperse , is ; wif-
selijk zal hy alle keurlijke kenners van derge-
lijke oeffeningen een zonderlingen dienst doen :

ten zy mogelijk eenig bezitter deseersten druks van dezen penningſchat en andere boeken wel mogt hïden, dat 'er geen tweede uitgiften quamen van ſchriften, die, dier gekogt, en by weinige te vinden zijnde, nu met meer ciërſel opgetooid, de waardy der voerens uitgegeve afdrufſels doen verminderen.

Hy heeft zijn werk gemaakt, van den Schrijver Landus net te verkleeden, en wel byzonderlijk elke print, die de penningen verthoont, met een aardige verandering van lof- en lijſtwerk hervoort te brengen. Men behoeve niet zoo zeer den rang der penningen in 't geheel, als wel d'aanmerkelykheid van yder in 't byzonder t'overwegen.

De tweehoofdige Janus der Heidenen, dien ſommige Christenen met veel ſchijs tot een der oude Aartsvaderen, in onzen Bibel vermeld, weten t'huis te brengen, maakt den aanvang der penningverthooning: dit is een zeer oud zilver ſtuk, voerende aan d'eene zijde een ſcheeps-voorſteven, ten zy miſſchien iemand het voor een achterſteven wilde aanzien. Plutarchus maakt gewag van die zinnebeeld, vry duifter, en aangehaald by J. Oudaan in zijn Roomsche Mogenheid pag. 27.

In de tweede print praat de VROOMHEID, en met nadruk de Vroomheid jegens ouders, blykende op een penning, die Aeneas, zijn Vader torſſende, verbeeld, met het opſchrift CÆSAR, ten bewijze, dat ze van Julius Caesar of Augustus, die hun zelve van Julus, Aeneas zoon, afkomstig rekenen, geſlagen is.

Na

Na een derde en vierde van Antiochus, en Lyfimachus, volgt de gezeide Julius Cesar, door zijnen nazaat Augustus verheerlijkt op een penning, die zijn beeldsprakelijke vergoeding uitwijft.

Achter deze zien we de plaats, of het gebouw, dat de Romeinen in hunne zaal PUTEAL noemden, en over 't welke giffinge valt, of het een regtplaats, of overwulde put, in welke 'k wete niet wat soort van Roomsche geheimen verborgen was, en waar van sommige den regtswang der Hoogduitschen met den naam van PUT EN GALG te voren bekend, willen afleiden.

AUGUSTUS liet zijn naam onder het beeld van het gestarnte den Ram op een zilveren penning slaan, ter gedagtenisse, van dat hy onder 't zelve hemelsteiken was geboren, met nog eenige zinspelingen over de zeldzame uitdrukking van den Ram zelve.

Ik zal, omme der langwijgheid, die van Germanikus, Paulus Lepidus, den drieman Plotus, en den Bouwheer M. Scanus, met nog een geheelen zak van gedenkmunt niet bekijken, onder welke de eerste van Roomsche Keizers zijn, na voorval der tijden geslagen, en alhier op een ongemene zinnelijke wijze vertoond; als daar zijn Kaligulaas, Neroos, en Galbaas (a) Aanspraken aan hunne krijgsmagt, (b) d'Eere, en Dapperheid van Vitellius, samt de (c) Trouw der soldaten, op deszelfs naam verbeeld, (d) d'Eendragt van den

S. 4

zel-

- (a) Adlocutiones cohortium. (b) Honos & Virtus.
(c) Fides exercituum. (d) Concordia.

zelveu Vitel, Galba, en der (a) overheerde Landschappen, Neroos (b) Ostienzer haven, de (c) Geleygeest van Klaudius Nero, (d) Jupiter de Bewaarder van Nero en Domitiaan, Vespaziaans en Domitiaans (e) Vrede, Nervaas (f) afschaffing van het lastdragende beesten- of wagen-geld, (g) Trajaans Duit-sche en Dacische overwinning, Hadriaans (h) Antinous, Antoninus (i) inwijding ter goddelijkheid, en meer andere penningen van later Keizeren.

Van de vergoding der Keizers Antoninus Pius, pas gemeld, zoude men stoffe kunnen halen, tot een uitweiding over die uitvoerige plegtigheid by de Romeinen gebruikelijk; te meer, dewijl de prachtige Lijktent, of timmeraadje, op 't welke het Keizerlijk beeld verbrand word, aan d' eene zijde des pennings pronkt, maar 'k wil liever den Hollandschen lezer tot den Historyschrijver Herodiaan zenden. Die zal in den aanvang van zijn vierde boek omstandig berigt geven. 'K zie, dat de Schrijver Landus zijnen lezer ook daar henen zend.

Een

(a) Provinciz. (b) Portus Ostiensis. (c) Genitus. (d) Jupiter Custos. (e) Pax. (f) Vehiculatio Italiz remissa. (g) Victoria Germanica & Dacica. (h) Deze was een zeer schoon jongeling, uit een stad van Bithynien, Klaudiopolis genaamd, op wien de Keizer Hadriaan zoo verzot was, dat hy hem na zijn dood voor een tweeden Apol eerde, 't welk ook de penning pag. 98 hier uitwijst. Men ziet daar aan d' eene zijde een Apols driehoek, aan d' ander kant Antinous hoofd en 't Grieks opschrift ANTINOOC HPOC [Antinoos Heeros] dat is, de Held, [of vergode] Antinous. (i) Consecratio.

Een fraaije bespiegeling geeft Titus Vespasians kopers penning, dien hy schijnt uitgegeven te hebben ter gedagtenisse van zijn zorge voor den voorraad binnen Roomen, 't welk het woord ANNONA beduid, met de letteren * AUG. daar omstaande. Zoek pag. 125.

Antoninus goude vergodingspenning, stond pag. 103. gevonden, komt my nog eens pag. 127 te voren.

*k Blijve een weinig staan tueren op den penning van den Keizer Kommodus, des beroemden Markus zoon.

Deze lossebol, de goede zeden, die zija vader hem gaarne geleert had, den schop gevende verviel, naar † Herodiaans beschrijving, *toozulk een razerny, en balddadigheid, dat hy zyn vaderlijken naam verzaakte, en hem zelven in plaats van Markus zoon, Herkules den zoon van Jupiter liet noemen, hebbende (zie dog dien loskop eens) het Roomsche Vorstengewaad uitgetogen, een leeuwenhuid om 't lijf geslagen, dragende een knodze in de band, enz.* Daar na lezen we ter zelve plaats, hoe groot een schutter hy was, en hoe hy de dieren in den schouwburg wist te treffen.

Niet anders komt hy ons voor in eenen penning, dien de Graaf Landus hier bybrengt.

De dolleman verschijnt aan d'eene zijde te paard zittende, en mikkende na een wild dier, dat voor hem staat, aan d'ander kant is een gekranste knods met de woorden HERCUL. ROM. AUG. [Voor den Roomschen Herku-

S 5

les

* Des Keizers.

† In 's eerste boek.

272 *De Boekzaal van Europe,*
les den Keizer] want, gelijk we zoo aanstonds
zagen, hy wilde dus genaamd zijn.

In het zeven en veertigste penningtafereel
van het gezeide boek *de Roomsche Mogentheid*
vinde ik 't hoofd van Kommodus op een andere
penning staan, met een leeuwshuid bedekt, tot
het zelve oogmerk. 't Welk my te binnen
brengt des gemelden Oudaans woorden over
mijnen vertaalden Herodiaan, daar hy de
Roomsche heerschappy te regt by een dol dra-
vend beest vergelijkt, dat, tot barsten toe o-
verladen van de brokken,

Die 't in zijn zwijn doodbrakend overgaf,

Alles vermaalt met trappen, bijten en slaan,
wie het ook aangrijpt; en dus tot den meerge-
melden lichten zoon des Keizers Markus ko-
mende, van wien Herodiaan den aanvang
zijner geschiedenis neemt, aldus spreekt.

*'t Zy Kommodus den breidel heb gevat,
En los, gelijk een Schermer, met zijn sprongen,
En onvoorzagd, en hollende ingedrongen
Verwoed en wulps daar over benen zat.*

Woorden, die zeer levendig verbeelden het
razende bedrijf van dien Vorst, in zijn lust tot
vegten, en zwaardschermen.

De penningopschriften der *Gordianen* zijn
bezadigder, en meer lofwaardig, dewijl men
daar op derzelve Keizeren Dapperheid, Bil-
lijkheid en Veiligheid leest.

Alle 't welke, nevens nog eenige oude pen-
nin-

September en October 1696. 273
ningen, word befloten met des Heeren Landus
nitlegging van een opfchrift, gevonden op 't
graf van zekeren M. Kaffius Kaxarius, en
Astia Mandvillæ.

X. HOOFDDEEL.

Cautio criminalis, seu de processibus con-
tra *sagas* liber, *Magistratibus Germania*
hoc tempore summe necessariis, præ-
primis consiliariis & confessariis princi-
pum, Inquisitoribus, Judicibus, Ad-
vocatis, Confessoribus reorum, Con-
cionatoribus, aliisque lectu utilissi-
mus.

Datis,

*Voorzigtigheid in 't halsstraffen, of een boek
van de rechtsplegingen tegen de Tooveres-
sen, den Overheden van Hoogduitsland
in dezen tijd ten hoogsten noodig, voorna-
mentlyk Vorstelyke Raden, en Biechtva-
ders, Inquisitio-meesters, Regters, Ad-
vokaten, Biechthoorders der betichte,
Predikanten, en anderen zeer nut om te le-
zen. Te Solsbach by Maarten Endter
1695. in 12. 18 bladen.*

Zel-

ZElden zag ik eenig \ddagger boek, het welk in zijn opschrift zoo min loog, als dit: want het is ten uiterste noodzakelijk, dat het in Hoogduitschland, en alle andere landen, gelezen werde van grooten en kleinen, ter gedagtenisse van zoo vele duizende jammerwaardige menschen, die onder de Christenen (en byzonderlijk in 't gezeide Hoogduitschland) alomme, op betichting van zoo genaamde Tooverij, onschuldig verbrand zijn.

Ja het strekke ook ten nutte van ontelbare onnoozele, zoo mannen als vrouwen, die op vele plaatsen ten prooy van de boosheid en onwetendheid staan, en tot welker helschverzonne moordery met den vyere niets meer noodig is, dan de haat van een Regter, en Paap.

Dat toont (waaragtig!) deze Schrijver, zelfs een Roomsgezind Priester, die, in zijn gewisse overtuigd van de godvergetene gruwelen aan de gezeide beklagelijke slagtoffers gepleegd,

\ddagger *Onder het doorbladeren van dit werkje quamen my eenige plaatsen voor, die ik dagt voorhenen gelezen te hebben, tot dat ik, na gedane Erinnerung, in handen nemende zeker Neder-Duitsch boekje, getiteld, Waarborg om geen quaad halsgeregt te doen enz. vertaald door N. B. A. Te Amsterdam by Jan Hendrikz, en Jan Rieuwertz in 't jaar 1657 gedrukt, met een voorreden van het wegen der Tooveraars te Ouwater, bevonden hebbe, dat dit Latijnsche het zelve is. Zoo waardig een boekje, van 't welke my gezegd word geene afsdrucksels meer in de boekwinkels gevonden te worden, verdient zekerlijk, dat iemand het zelve, tot oogenzalf tegen den blinden tooverwaan, andermaal op de presse legt.*

pleegd ; Gode en de regtvaardigheid ter eere dit werkje heeft opgesteld , en geeft op onwrikbare gronden , na dat hy alvorens het heilloos woeden van zijne domme medepapen , en blinde tooverregters door lange ervarenheid was vroed geworden , en den godloozen handel met eigen ooren en oogen hadde doorfikt ; daar ondertussen omtrent zijne landstreek geheele dorpen , en gehuchten , wierden ledig gebrand.

De man heeft voorwaar geen ongelijk , dat hy , als een Roomsche Katholiek , het Hexenen Tooveraarsbraen voor een van de grootste schandvlekken acht , die zijn geloof , en 's Hoogduitsch volk niet ligtelijk zal afwissen.

Gezegend moet dan deze Schrijver zijn , zoo Paapsch als hy is , by aldien hem God nog 't leven geeft : anders wensche ik , dat het zijn ziele wel ga.

Was my zijn naam bekend , 'k gaf hem d'eere (zoo anderzins mijne geringe dichtery magtig is iemand eenige eere by te zetten) van in byzonder digt zijn lof te vermelden voor d'ooren van Nederland ,

Al zoud 's de nijd zig belgen.

Joan Gronzus van Oostenrijk , een Regtsgeleerd Heer , brengt het waardige boekje nu op zijne eigene kosten hervoort , na dat deszelfs eerste druk lang voorheen was uitverkocht , zullende ongetwijfeld alle onzijdige en waarheidslievende lezers verpligten , dat hy zoo nutte bladen der vergetelheid ontrukkt.

De

De Schrijver volbrengt zijn oogmerk, in 't oplossen van zestig vraagstukken, wegens de Tooveressen, zoo als men die noemt, Hexen, of Kollen; vrouwen namentlijk, dewelke niet magtig zijnde haar zelve tegen hunne betigters te verdedigen (dikwils tandelooze bestemoeders, welker spaarpotje hare vianden te veel in d'oogen blinkt) zonder dat ze ooit geweten hebben, wat toovery is, om toovery verbrand worden.

Dewijl hy voor een goed Roomschkatholijk wil deurgaan, ontkeert hy niet, dat 'er zoodanige boosdadige menschen zijn, die een ander door toovery beledigen, maar dat 'er zoo vele zijn, als men zegt, of dat die arme menschen, die in ontelbare menigte ten vyere gedoemd, en in d'asch vervlogen zijn, konden tooveren, dat zal hem, * zegt hy, niemand ter wereld wijs maken.

't Mooiste is nogtans, als men des eerlijken mans naauwkeurige uitpluizingen gezien heeft, dat 'er geen een enkel mensch, gemeenlijk van toovery betigt, zal gevonden worden, die, wel onderzocht zijnde, niet onnoozel of herffenloos zy.

Hy verfoeit met reden zijne landsgenooten de Duitschen, dat ze altijd den mond vol van hexen en tooveren hebben, en dat men hunne velden ziet deurgans rooken van de brandstaken, aan welke de arme menschen het leven eindigden.

Teffens prijft hy zulke landen, in welke de lui den wijzer zijn, en alwaar men geen rampen
van

van weêr of wind , nochte ziekten van vee en mensch den Tooveressen , maar aan natuurlijke oornaken , door God bestierd , toeschrijft.

Regtsgeleerdelijk dan toegeftaan zijnde dat 'er zulke Tooveressen mogten gevonden werden , was hy ernsthaftiglijk op denzelven trant de Duitfche Vorften , Landvoogden en Overheden voorhouden , hoe voorzigtelijk zy behooren met de beschuldigde menfchen te handelen.

Hy vertoont , dat 'er jaar in jaar uit vele rampzalige (meest wijven) in 't vier gezet , en geheele landftreken doodfch gebrand worden , zonder iets te vorderen , dan dat de Inquifitiemeesters , tot het uitroeijen van Tooverery gefield , telkens na nieuwe hexen zoeken.

Is 't wonder ? op sommige plaatfen hebben die fchoone regters vier of vijf daalders van elk dus ter dood gedoemd menfch.

Maer indien de Overheden dezop onzen Schrijver willen gehoor geven , hy zal hen een middel aanwijzen , dat geen misdaad ooit minder in zwang zal gaan , als het zoo genaamde Tooveren. Zie dog , wat daar van gezegt word pag. 14.

De vorften , en volkregeerders , die de zorg over de tooverery-wering aan hunne dienaars laten staan , kunnen aan het elfde voorftel leeren dat het niet genoeg is , 't menfchenbranden voor rekening van een deel domme papen , en droonke halsregters te laten staan , en de handen van 't werk af te waffen , terwijl de gemelde
bloed-

278 *De Boekzaal van Europe*,
bloedhonden zig grof en vet mesten met het
verderf der onnoozele.

Tot een staal hoe verre de razerny der Tooverregters in Duitsland gaat, vertelt deze roemwaardige Priester, dat onlangs twee Inquistiemeesters, hebbende gelezen het boek van den geleerden Jezuit Tannerus, in 't welke hy toont, dat mende genen, die van Tooververy beticht worden, zoo boos en dom niet behoorde te veroordeelen; met bijstere grimigheid uitriepen, *dat zy, zoo ze dien Tannerus hadden, geen zwaarigheid zouden maken hem op den pijnbank te brengen*; als ware hy zelf een Tooveraar.

Men make eens staat, hoe ongelukkig zy zijn, die onder de handen van zulke moordgretige geraken.

Onze Schrijver heeft het ook niet van hoozen zeggen, 't gene hy te berde brengt, maar is zelf menigmalen by de gedoemde brandoffers in haar uiterste tegenwoordig geweest. Hy verklaart haar onschuldig te hebben bevonden, en heeft den Regters na zijn gewisse daar van betuiginge gedaan; behoudens d'eerbied voor den biecht der gevangenen: maar 't mogt niet baten; en wilt gy weten, waarom, lezer, het gemelde elfde voorstel zal 't u uitleggen. Dus worden de voorstanders van 't hexebraên wederlegt, als zy willen staande houden, dat God quansuis niet zoude toelaten, dat onschuldige menschen, van zoo snood een misdraad betigt, door 't vyer het leven verloren.

Heeft iemand ooit gekker taal van eenigen dolleman gehoord? nogtans kalt zoo een zekere

re nar *Binsfeld*, waardig, dat hy . . . maar laat ons voortgaan.

Na dat dan aangewezen is, hoe groot een voorzigtigheid vereist word in 't onderzoeken der meergemelde misdaad van *Tooverij*, en hoe van dezelve misdaad nimmer zoude gerept worden, ten zy eenige * *Papen*, *Regtsgeleerde*, en opgereuide sielen uit het grauw den *Overheden* 't wild opspeurden; alsdan, zegge ik, word ook een heilzame raad gegeven, omme te verzorgen, dat in *regtsplegingen* tegens de berichte, geen onschuldige gedoemd werden, en dit 's de zestiende stelling.

Verder word onderzocht, of men den zoodanigen, die van *tooverijpleging* aangeklaagd zijn, wel een *Voorspraak* [of *Advokaat*] mag weigeren?

Dog in het negentiende voorstel is het der moeite wel dubbel waardig te lezen des *Schrijvers* brave nasporing, op de vraag, of iemand, op aanklagte van *tooverij* gevangen, strax voor een misdadige moet gehouden werden.

Hier schildert ons de vrome man na't leven af, welke en hoedanige de *stokebranden* zijn, die de gevangene arme wijven de woorden uit den nek tornen, en in den kerker baloorig maken. Ik bidde u, lezer, om de waarheids-liefde, sla op, pag 30, en zie daar eens de quanten, die d'erbarmelijke schepsels de vlammen toewijden.

Eloquar, an fileam?

Mag ik 't zeggen? Zoude ik 't zwijgen?

Och! het word hier niet dan al te klaar ge-
toont. Deze zijn de Priesters, Farheeren; of
Predikers in de landstrecken, daar men blaakt,
enbraad: geene andere, zegge ik, en ik zoude
het niet zeggen indien ik 't niet las, en ter ge-
melder plaats handtastelijk geopenbaard zag.

Twijfelt 'er iemand aan? hy hoore de vol-
gende historie. Onze schrijver kent een zekere
zijnen amptgenoot, die als paap omtrent
zoo arme wijven (God wil 't hem en de reg-
ters vergeven!) na 't strafvier geleid hadde.
Deze domme booswigt, tot de gevangene ge-
zonden, om zijn pligt omtrent haar te roo-
nen, vraagde de rampzalige (na dat hy haar eerst
vreesfelijk had doorgestrecken) of zy bereid wa-
ren, voor hem in den *biecht de misdaad van
hexen te belijden, zoo als zy dezelve voor den
regter op de pijnbank hadden bekend. Als
de meêdoogenswaardige wijven hem baden,
dat hy dog maar de biecht wilde hooren, en dat
zy hem, als zullende, haast voor God ver-
schijnen, de waarheid zouden bekennen,
schreeuwde hy tegen haar, *dat by haar dan niet
wilde den biecht afsuemen, en dat zy by gevolg,
zonder de Sakramenten van berouw en den Ouwel,
gelijk honden, zouden steroven.* Door dit bul-
deren en vloeken beleden dan de gevangene,
dat zy schuldig waren, om niet weder op den
pijnbank gefoltert te werden, of als honden te

ster-

** Deze biecht is ook onder de Latersche gebruikelijk*

sterven; en daar mede wierden ze kortdijk ge-
vonst, en aan de brandpaal gezet.

Onlangs (zegt onze eenvoudige Schrijver) vertelde zeker vermaard regtsgeleerde, die kunsje van belijdenis afpersing over tafel tot lof van den gemolden paap, als eengereed middel om de Hexen te vatten, *dog ik** (voegt hy 'er by) *stog verbaasd een groot kuis, ging van dien tijd af de gevangenhuisen nog meer bezoeken, maar wat ik daar ondervonden hebbe, sticht niet gezegt te worden.*

Het gezeide kunsje (dat is, vervloekts guitenstreek) word van vele zoogenaamde geestelijke nagevolgt; 't welk den Schrijver erinnert de woorden van Salomon, in zijnen Prediker. † *Ik wendde my, en zag aan alle de onderdrukkingen, die onder de zonne geschieden, en ziet, daar waren de vransen der verdrukten, en der genot, die geenen trooster hadden; en aan de zijde hunner verdrukkers was magt: zy daar en tegen hadden geenen verstrooster. Des preekt ik de doode, die reeds gestorven waren, boven de levendige, die tot nog toe levendig zijn. Zaby is beter dan die beide, die nog niet geweest is; die niet gezien heeft het booze werk, dat onder de zonne geschied.*

Op de volgende zijde vinde ik nog gruweliker moordlust van een priester beschreven, die zelf jongens, in zijn tegenwoordigheid afgepijnigt, ten lijkvier bragt, en op zijnen verkeerden yver roem droeg. Mijn medelijden is te groot, dan dat ik het uitschrijve.

De pijnbank krijgt haar beurt in 't twintigste

T 2

voor-

• Aan 't vierde hoofddeel. † P. 110.

voorstel. My lust daar van niet te reppen, dewijl de Hollanders zig kunnen behelpen met het gene van den Arts en oud Schepen dezer stad Daniel Jonkrijs over die stoffe is geschreven, hoewel my niet onbekend is, uit wiens bladen hy zijn werkje geraapt heeft.

Maar gy, al wie taal verstaat, beschouw deze brave verhandeling, en daar inne een aanmerkelijk verhaal van een gesprek tussen onzen Schrijver, en een gebaard persoonaadje, het welke magtig is, den genen de oogen te openen, die nog niet hebben kunnen zien, dat het enkele nijd, botheid en boosheid is, die de zoogenaamde Hexen en Tooveraarsaan den pijnbank, en dan met duizend dooden gepijnigt ter moordbranding overgeeft. pag. 125.

Keurlijk voorwaar onderzoekt hy de teikens, die de dommekragten deurgaans weten by te brengen tot veroordeeling der onschuldigen, namentlijk hoe de Priesters, Regters, en beulen dikwils getuigen, dat de Lijders op den pijnbank somtijds geen gevoel hebben, of dat ze slapen, en stom zijn, 't welk alles, na hun zeggen, door duivelery geschied, en meer andere zaken, ernsthaftelijk uitgehaald pag. 168. enz.

Kort om, Dit boekje is een onbedriegelijke spiegel, in welke niet alleen met voorbeelden, en gezonde reden, de godloosheden en vloekwaardige regtsplegingen tegen een deel onnoozele en slegte menschen, in vele plaatsen van Duitsland aangeregt, worden vertoond; maar ook regtsgeleerdelijk alles bygebracht wat tot zinne-zuivering der gener dient, die met too-

ver-

verwaan bezeten zijn.

't Besluit is, zelf volgens het gezeg van een * Inquisitiemeester, dat 'er niemand ter wereld is, al was het de Paus van Roome, die, ten zy hy hem zelve wilde laten dood pijnigen, niet zal bekennen dat hy een Tooveraar is, by aldien men met hem handelt, zoo als de wijven, over toovery gevangen, by de Hoogduitschen gehandeld worden.

Het een en vijftigste voorstel heeft tot een opschrift *korde inhoud van de manier der regtplegingen tegen de hexen thans by velen gebruikelijk, welke waardig is dat zijn Keizerlijke Majesteit in Duitsland in aanmerkinge neme.*

Hoewel 't niemand behoorde te verdrieten, het geheele werkje te doorlezen, echter zal de gene, die dit laatste van my aangehaalde hoofdstuk met aandacht inziet, veel leeren, tot verfoejing van 't gruwelijk bedrijf der hexebrenders. Want daar inne herhaalt de trouwe Schrijver na waarheid, hoe 't Onverstand met de jammerwaardige menschen omspringt; de belachelijke, en teffens godvergetene voorwending, die de berichters nemen, als zy iemand van toovery beschuldigen: de wijze van 't onderzoeken dezer rampzalige, zoo door overheden, als papen: het vangen en spannen, zonder versooning van ouderdom, of beproefde eerlijkheid: de bitsheid der Inquisitiemeesters, die hun geld aan de moord verdienen: het pijnigen der half krankzinnig gemaakte wijven; dog alvorens door den beul om een hoek ontuchtiglijk gehandeld,

te weten het haar afgeschooren zijnde van alle de deelen des lichaams, zelfs ook dat deel het welke een vrouw maakt; op dat die ongelukkige quansuis zig niet meer geene gereedschap, aldaar verborgen, op den pijnbank zouden behelpen (hoe heeft het de duivel zoo vuil verzonnen!) en ongevoelig werden: het uit den hals wringen der bekentenisse van een zake, die zy niet verstaan: de wreedheid der regters, zeggende, als de lijdsters op den folterbank van weedom bezwijmen, datze slapen, en door 's duivels konst de teisteringen belachen, of, zoo ze op heeter daad sterven, dat de drommel haar den hals heeft gebroken: en wat niet al meer?

Ja, Hollanders, alle die mooie dingen gaan d' er om, eer de brandoffers den vierdood sterven.

Die onder 't pijnigen den geest geven, worden van den henker na 't galgeveld geslept.

Maar gebeurt het, dat een lijdster met hardvochtigheid duizend dooden uitstaat, en zig geene de minste schuldbekentenisse laat afortoren, als dan durft men haar wel niet verbranden, maar ze word weder in den kerker gesmeten, en somtijds een geheel jaar tot stervens toe geplaagt.

Is 't wonder? het uitstaan van de smart is geen bewijs van haar onschuld: en 't zoude den Inquisitie meesters een schande zijn, iemand, die van haar om tooveryeens in de boeijen gezet was, vry te laten.

Wat dan? terwijl het treurig wijf daar binnen

nen de tralien zit , komen de vloekwaardige biechtafperffers , en maken haar zoo lang balloorig tot dat ze ,

*Van 't plagen afgemat,
En nu dat levens zat,*

iets bekend , dat leugen is , om niet onzalig te sneuvelen.

Daarom word van de Tooverregters zorge gedragen , dat 'er geen brave Predikanten of geestelijke by komen , die vroom , wijs , en verreziende zijn , maar alleen zulke schoeljes van Papen , als Broer Knelis , en dergelijke galgschobbejakken , de snoodste gedrochten , die d'aarde draagt , helsche werktuigen , en Beuls-broeders , tot welker verfoejing ik gaarne wil bekennen , dat my woorden ontbreken : ja , een eerlijk Predikant , of Regtsgeleerde , die de waarheid poogde te ontdekken , zonder de vorensgezeide geweldenaryen , zoude lichtelijk zelf by de schurken verdagt werden.

Ondertussen weten de tooverregters nieuwe bewijzen tegen de gevangene op te vissen , om haar ten laastten , in spijt van de regtvaardigheid , schuldig te verklaren.

Somtijds doen zy haar van gevangenis plaats veranderen , en , na gedane bezwering , andermaal pijnigen. Odriemaal-etendige menschen ! wat laat gy u duizend dooden aandoen ? waarom bekende gy niet liever , zoo als gy gevangen wietd , rooverkundig te zijn ? dan had gy maar eenen dood bezuurt : gy moet dog ster-ven.

Als de lijdster dan , scherpzinniglijk afgepijnigd , schuld bekend , doet men haar tefens zeggen , wat volkje zy kent , dat ook aan toovery vast is. Daar toe noemen de Regters en beuls sommige namen , die zy op hun moordrolle hebben , welke van de halfdood gepijnde wijven genoemd zijnde den moordbranders versche stoffe geven , en eerstdaags mede staan gevangen te werden.

'k Hadde hier nog vry wat bygevoegt , maar hebbe het overziende weder deurgefchrapr. 't Is misschien best , mijn pen hier in te teugelen. O waarheid ! waarheid ! hoe wenschelijk ware het , dat alle menschen op u verliest mogten zijn !

In 't Hartogdom van Mekklenburg heeft men dit jaar nog menschen , tegen hun bekentenis , om toovery verbrand.

XI. HOOFDDEEL.

Omftandig bericht wegens den nieuwen druk van de BIBLIA CRITICA, die te Amsterdam vervaardigt word in negen stukken in folio.

Hendrik en de weduw van Dirk Boom , J. Hen-Gillis Janssonius van Waasbergen , Gerard Borstius , Abraham van Someren , en Johannes Wolters , alle boekverkoopers te Amsterdam , en Willem van de Water , boekverkooper te Utrecht , hebbende door 't uitgeven van de
voor-

voorwaarden, op welke zy de BIBLIA CRITICA zouden ondernemen te drukken, allen liefhebber en van geleerdheid genoeg aange-
 toond, welk hun oogmerk was; zijn nu daar mede zoo verre gevordert, dat zy de twee eerste stukken van dat doorlugtig werk, onder handveft zoo van de Heeren Staten van Holland en West-Vriesland, als die van Utrecht, hebben uitgegeven: en schoon zy niet twifelen, of elk een, die dit werk maar wil bezigtigen, zal terftond erkennen, dat zy hun woord houden, en ten opzichte van de keurlijke letter, waar meê, en van 't wit papier, waar op het gedrukt is; echter, nademaal het zelve met regt verdient, wat nader gekent te werden, dagt my, kunnen t' halven niet ongeraden, dit volgende berigt in mijn Boekzaal af te kondigen, op dat een kenner dezer heiligdommen met meer onderscheid wete, wat reeds gedaan is, en wat nog naderhand staat gedaan te werden.

Her eerste deel, nu al aan d' Inteckenaars geleverd, en de twee eerste boeken van Mozes behelzende, heeft de navolgende vermeerderingen: eerstelijk *Drusii notae majores*. Deze, van den Schrijver met dat oogmerk opgesteld, op dat ze de nieuwe Bibelvertaling, ten bevel van 's lands algemeene Staten ondernomen, mogten te bate komen, zijn echter daar toe nooit gebezigt, vermits de nieuwe Overzetting lang daar na eerst te voorschijn is gekomen, en d'Erfgenenamen van Drusus dezelve als een dierbaar kleinood voor eigen vermaak hebben gehouden. Nog waren ze zonder den dienst

van 't gemeen gebleven, ten zy een vermaard Man dezelve had gekogt, en uit een edelmoodigen drift aan de geleerde wereld mede gedeelt. Verders is in het drukken goede zorg gedragen, dat men een ding niet tweemaal opdiffe; 't welk nogtans de Engelsche zoo niet bezorgt hebben, gelijk ik te zijner tijd (als 't my luste) zoude kunnen aanwijzen. Het gene in dat zelve deel ons van *Sixtus Amama* ontmoet, is voorhenen gedrukt, onder den titel van *Censura vulgata Versionis in Pentat*: en wegens de betrekking, die deze handschriften, in de Historyboeken van Josua, Samuel, enz: ingevoegd, met dat werk hadden, zoo eiste de rang, dat dit voorafging, en op zijn eigenaardige standplaats van den lezer gevonden wierd.

Geen minder verryking erft dit zelve eerste deel van *Christoph. Cartwright Elesta Thargumica*, by de Engelanders voorhenen in 2 stukjes in 8. gedrukt. Dezen aangaande mag ik wel zeggen, dat het niet wel te begrijpen is, wat gedagten de uitgevers van den Engelschen druk gehad hebben, toen zy zoo noodigen stuk over 't hoofd zagen; te meer, om dat zy, van 's mans geleerdheid overtuigd, zijn *mellificium Hebraicum* plaats gunden onder de Schriften, die achter het gansche werk stonden; daar 't een en 't ander voegelijker wijze hier ingelast ware, alzo zy over deze stukken des Bibels minder Schrijvers als over eenige andere van 't O. en N. Testament hebben opgezamelt. Gelijk nu deze mistelling hier verbeterd is, alzo heeft men ook uit de overige verhandelingen

ZOO-

zoodanige herwaarts gebragt, die d'er eigentlijk te pas quamen, en niet als met ongenoege te verre gezogt worden, 't zy het gemelde *Mellificium*, het zy *Fagii collatio translat. praecip. Loc. V. Test. inter se variantium*, *Lucas Brugensis in variantia loca*, of *Simb. de Muis varia sacra*.

Zy hebben dan dien voet gehouden, en, gelijk dat by alle liefhebbers van een goeden rang in goede zaken niet onaangenaam kan zijn, is hun opzet, in alle de volgende stukken den zelve gang te gaan: dat is, elke Schrijver hervoort te brengen daar hy t'huis hoort, en niet zoo onschikkelijk onder malkanderen, als voor dezen geschied is.

Men gelieve dit nochtans wel te vatten, en zoo niet, als of zy, die hier geroemt worden van een goeden rang te spreken, zelve daar in te kort schoten, dewijl ze alle de boeken van Mozes niet op malkander hebben laten volgen. De reden daar van is deze. In den eersten aanvang was de meening, dit werk in 8 stukken te besluiten, gelijk elk een weet, dog door de gemaakte verandering, en veelvuldige byvoegfels, die geen kleine uitdijing maken, moest men de vijf boeken van Mozes, anders maar voor een stuk opgegeven, thans in twee verdeelen. Onderwijlen was *Joza* en het vervolg al onder de pers gebragt, en te gelijk met *Genesis*, en *Exodus* voortgaande, zoo moest het ook op zijn tijd te voorschijn komen. Evenwel schoon dit dus voorgevallen is, zal 'er zorge gedragen worden, dat nog voor 't einde dezes loopenden jaars de drie overgeblevene

boe-

boeken van Mozes op de volgende wijze met hare uitleggers te vinden zijn.

De *Nota Drufii & Amama* zullen komen , gelijk nu vermeld is : dog d'eerste niet verder dan tot Mozes vierde boek.

Over *Deuteronomium* komt *Mafius* met zeer zinlijke aanmerkingen , en ik darre den lezer beloven , dat 'er van hem over Jozua ook iets fraais voorkomt , en in 't vervolg op meer plaatsen zal gevonden worden. Dan zal men wederom zulke verklaarders uitkippen , die tot die boeken behooren , en deswégen nader opening kunnen verschaffen , daar , en niet elders allerméest gemeld , te weten ; *Drufii Elobim* , ——— *Tetragrammaton* , ——— *Henocho. Fagius. Helvicus de desiderio Eva. Ejusdem proteuangelium. Buteo de Arca Noë. Hostius ad idem. Helvicus de Vaticinio Jacobi. Moncaeus de Vitulo Aaronis. Pithei collatio legum Mosaicarum cum Romanis. Rittershusius de jure Asylorum. Daarenboven Barcepha de Paradiso, cum prafat. & interpret. Mafii* , in den jare 1565 , by Platijn , zoo cierlijk gedrukt , dat ik geen kenners behoefte te zeggen , wat glans uit dit puikstuk zal toeftralen.

Het ander deel , dat men insgelijks dit jaat hoopt op te leveren , begint met de Psalmen , en eindigt met Salomons Hooge-lied. Jookt iemand te verstaan , wat hy hier byzonders hebbe rewagten , hem zy by dezen toezegging van de achter een volgende aantekeningen van *Sixtus Amama* over de Psalmen , waar by de achtbare Franekersche Akademyraad , door de onvermoeide zorg van den Heer

Heer Rhenferd, Hoogleeraar der Hebreeuw-
sche en andere Oostersche talen aldaar, toe-
voegt een afschrift van *Drusii Scholia in versio-
nem Hieronymi in 55 Psalmos priores, item ejus-
dem Commentaria in 19 Psalmos priores*, welke
den liefhebber en geen klein genoegen zullen
geven. Het zoude overtollig zijn, met het
minste woord te reppen wat een aanzien het
groot paar Mannen *Drusius en Amama* in het ge-
meene beste der Bibelwijzen voert.

Omme wijders niet onverzocht te laten alles
wat tot dienst geschikt dit heerlijk werkstuk
voor voltooid kan aanbevelen, zoo leent een
ander geleerd Man, tot opbouw van dit deel,
Augustini Justiniani Nebiensis notas Rabbinicas,
voorwaar een uitmuntende paarel in 't goud de-
zer kroone. Salomons spreuken en Prediker zijn
insgelijks met doorgaande aantekeningen van
Amama verrijkt, en het eerste van die twee
boeken ziet men hier van *Drusius* hand in rang
gebragt, waar op van andere wel gedagt is,
dog in verre na zoo goede uitwerking niet ge-
toond; namentlijk hier zullen bykomen
*Proverbia Salomonis, in locos communes redac-
ta.*

Zie, lezer, zoo leeft men met dit werk,
en zijt verzekert, dat het den uitgevers na aan
't hart legt. Wisten zy iets bet te bedenken
dat tot desselfs cieraad, of der geletterden ge-
noegen konde strekken, wee zoude het hen
doen, indien zy 't niet mogten achtervolgen;
veel eer willen zy nog moeite nog kosten spa-
ren om al by te brengen dat wenschelijk zy, en
de teekenaars nooit hunner opzet doe berou-
wen:

wen : maar in tegendeel andere , die nog gewijffelt hebben , of zig laten ophouden , aanmoedige , omme , zoo veel in hen is dit lofelijk voornemen te ftijven . Hier toe worden alle regtschapene liefhebbers en voorftanders van geleerdheid verzogt , welke , zig voor een of meer afdrukfels verbindende (gelijk nu nog kan gefchieden) op deze twee volgende beloften vafteijk konnén ftaat maken . Voor eerft , dat dit werk niet minder als voor hondert en tien guldens zal verkoft worden .

Ten anderen , dat , onder Gods zegen , voor den uitgang van 't naaftkomende jaar 1697 dit geheele werk in 9 ftukken na behooren zal afgedrukt wezen .

Dit altzamen by een gebragt zijnde , konnen de uitgevers niet denken , dat 'er nog zulke a-veregte geesten zullen zijn , die dit werk beneden den eerften druk van de Engelsche , of , dat nog plomper is , nevens die van de Frankfoortsche handelaars zouden ftellen . Dat ware , mijn 's bedunkens , gansch onbefuift geoordeelt , en geen ftegen voor ftraten gekend .

Al wie maar de moeite wil nemen van flegts deze twee uitgegevene ftukken met de Engelsche te vergelijken , zal moeten bekennen (ten zy het vooroordeel hem de herffenen bedwelmt) dat hier meer netheid , rang , zinlijkheid en overvloed van fchrijvers is , als by hen luiden ; behalven alle die aantekeningen , die nog niet gedrukt zijn . Daarom , nadien het zeker is , dat de Frankfoorders den Engelschen druk zoo ftiptelijk volgen als zy gewoon zijn , zulks dat zy geen jota daar van afwijken , maar voor den
voet

voet weg alles, zoo rijp als groen, nadrukken, in dien zelve wanschik, waar in deschriften in de twee laatste stukken onder een gebutsfeld zijn; zoo ware het een onvergeeffelijke stijfhoofdigheid, indien iemand hun werk by dit wilde stellen, 'k laat staan, boven 't zelve verkiezen; of hy moest zoo verre kunnen komen, dat hy ook oordeelde, dat Grotius werken, die zy na een oude en onverbeterde kopy hebben nagedrukt, beter zouden wezen, als die voor eenige jaren, na een overgeziene en verbeterde, by Blauw zijn in 't licht gegeven: 't welk immers van verstandige kenners en kooopers alzo min moet gedacht werden, als men van naarstige boekverkoopers mag denken, dat zy, een hoogaanzienlijk werk herdrukkende, niet gaarne den neuten, besten, en meest verbeterden druk zouden volgen: een zake, die tegen de goede trouwe, welke men in het drukken ook moet behartigen, niet strijdig is, schoon sommige daar van zoo leelijk schreeuwen, en om een stuk van een voorreden, die den Schrijver zelf somtijds mishaaft, en daarom nagelaten word, een geraas zullen maken, als of Holland in last, en 't heele werk verbrod was.

Dit, lezer, hadden wy u te berigten, en daar was u en ons aan gelegen, dat gy hier van niet onkundig bleef.

XII. H O O F D D E E L.

Nouveaux elemens des Mathematiques ,
 ou principes generaux de toutes les sciences ,
 qui ont les grandeurs pour objet.
 Troisieme edition, plus ample & mieux
 Digerée. *Premier volume* , qui com-
 prend la science des Nombres, & l'Al-
 gebre, ou l'art de comparer toute for-
 te de grandeurs par le moyen des chiffres ,
 & des lettres. Et ou tout est démon-
 tré dans un ordre naturel & facile , &
 les choses expliquées plus a fond , &
 poussées plus loin , que l'on n'a fait jus-
 qu'ici. Par *Jean Prestet* Prêtre, ci-de-
 vant Professeur des Mathematiques, dans
 les Univerfitez d'Angers & de Nantes.

Dat is ,

*Nieuwe beginsselen der WISKUNDE , of
 algemeene beginsselen van alle wetenschap-
 pen , dewelke grootstens tot een voorwerp
 hebben. De derde druk , veel vergroot ,
 en beter geschikt. Het eerste stuk , be-
 helzende de wetenschap van de getaler en
 Stelkonst , of de konst van alle soorten van
 grootstens te vergelijken door het middel van
 talmerken en letters. En waar inne alles*

is

September en October 1696. 295

is getoont in een natuurlijke en gemakkelijke orde, en de zaken meer in den grond uitgelegd worden, en verder voortgezet als tot nog toe gedaan is. Door Jan Prestet Priester, voor dezen Hoogleeraar der Wiskunde, in de Hooge Schole van Angiers en Nantes. Te Parijs by Andries Pralard. 1695. in 4. 75 bladen.

Zoo menigmaal als ik dergelijke brave Schriften, hoedanig een hier vertoont word, in handen krijg, kan ik niet beletten dat my een verwondering invalt, hoe dat menschen, die in de * Wiskunde meesterlijk bedreven zijn, het overgeloof nog kunnen plaats geven. Ik twijfele ook niet, of de Priester Prestet zoude beter betoogingen in deze overheerlijke wetenschappen, als in zijne geestelijke stellingen doen.

Daar men alles van wisse beginselen afleid, daar men zonder bewijs niets vast stelt, daar het een uit het ander vloeit, daar elk bewijs op zijn koten staat; daar word men niet lichtelijk bedrogen: maar daar men elkanderen eerst in slaap wiegt, en dan, ter nauwer nood ontwaakt, uit groote potlepels allerley grolmoes leert verzwelgen; daar legt het vooroordeel teffens den grond van een onverzettelijke onwetenschap.

Ik hebbe meermalen den lof der Wiskonst met een woord aangeroerd, waaromme het

IX Deel.

V

my

* *Mathesis*

my althans raadzaam dunkt, zonder die waarheid te herhalen, een luttel tot aanbeveling van dit Wiskonstig werk alleen te spreken.

Al geeft de zeer ervaren Schrijver het zelve den naam van *beginsselen*, men denke niet, dat dat te zeggen is, als of het beginsselen waren, gelijk die van eenige byzondere wetenschap. Neen, vrienden, het zijn * beginsselen van eeuwige waarheden, en wijze beschouwingen: met een woord, het is de zuivere onopgetooide Wiskonst zelve.

Alle die naauwkeurige wetenschappen, die grootteens tot haar voorwerp hebben, zeer wijdloopig en talrijk zijnde, deze zijn alle te zamen onder den algemeenen naam van de *Wiskunde* begrepen. Hare beginsselen moeten een helder licht voortbrengen, geschikt na de uitgestrektheid van zoo vele verscheide deelen, en een regt denkbeeld van den natuurlijken rang, die daar in altijd is aan te merken: zoo dat ze ons in handen geven de middelen, waart door wy dezelve leeren bevatten, en met nieuwe ontdekkingen verrijken.

De Heer Prestet stelt een zeer klein getal van algemeene beginsselen, of onderstellingen, die alomme worden aangenomen, en trekt daar uit alle het overige, als zoo vele gevolgen, die natuurlijker wijze daar van afhangen.

Maar omme den inhoud van zijn werk kortelijk te gewagen, hy heeft dit eerste stuk verdeeld in *XII boeken*, welker eerste is een algemeen leermiddel, dat de Reden waarneemt,
niet

* *Principia*.

niet alleenlijk in de Wiskunde , maar ook in de anders wetenschappen, wanneerze begoert te hebben een duidelijke kennisse van de deelen, die ze aanmerkt, en zoekt, om niet bedrogen te zijn : niet anders als een verkorte * Redenkunst, van alle schooltermen bevoeid,

Daarenboven worden in dit boek verklaard de voornaamste † beschrijvingen, en algemeene ‡ grondregels, of kundigheden, die in het geheele overige werk haren loop moeten hebben, met byvoeging van zulke bepalingen, grondregelen, en voorstellingen, die tot de * Meerkunde behooren, om vele gemeene zaken, in de twee stukken van het werk bevat, moerkundiglijk te leeren begrijpen.

In het tweede boek worden verklaard en aangewezen de vier voornaamste werkingen, die men doet op geheele getalen, behoudens deze eenige gewoentlijke onderstelling, dat de † talmerken, die in een ry achter staan, tienmaal zoo veel doen dan die in een ry voorgaan. Aan 't einde komen de beschrijvingen van vele soorten van grootpens.

Alzoo worden ook in het derde boek ontvouwd de vier voornaamste werkingen, die met letteren geschieden, of met letteren en talmerken op geheele grootpens. Dit strekt ten grondveste van alles, wat men † Stelkunst en * Ontbinding noemt : want wat anders is dog de Stelkunst, als een letterlijke talkunde, en de ontbinding, als een gebruik van de Stel-

V 2

konst,

- Logica. † Definitiones. †† Axiomata.
- Geometria. † Cijffers. †† Algebra.
- Analysis.

konst, tot oplossing der vragen, die over alle soorten van grootkens worden voorgesteld?

Het vierde boek verhandelt de t'zamenstellinge der vermogens, en derzelver oplossing. Alle de regelen van de uittrekking der vierkantige, dobbelsteenvormige, en andere wortelen, kunnen in een voorstel gezien worden, door behulp van een tafereel, dat voor aan staat, en zoo verre vervolgd kan werden, als men wil, aanwijzende kortelijk hare verscheide regelen, en betoogingen.

Van de algemeene t'zamenstellinge der grootkens word in het vijfde boek gesproken. Hier leert men verstaan de natuur en de eigenschappen der t'zamengestelde getalen: ook alle de verscheide soorten van t'zamenvoegingen, en verwisselingen.

Het zesde, dat de algemeene verdeling der grootkens voor heeft, is een toepassing op het voorgaande, zeer noodig, omme in 't vervolg een klaar en onderscheide denkbeeld van het gene men * evenbedeelingen, en meetkundige voortgangen noemt. Daar in word uitgelegt alles wat behoort tot de enkele of eerste getalen, die met hunne verscheide voortgebragte sommen de t'zamen gestelde getalen maken.

In het zevende staat ontdekt die wichtige stoffe van de tel-en meetkundige overeenkomsten, en evenbedeelingen; welker laatster beschrijvinge hier zoo algemeen is, dat ze zelf past op grootkens, die men onmetelijk of onmedemetelijk noemt.

* *Of gelijkmatigheden.*

Op

Op den zelve voet tredt de leere van de r'zaamgezette overeenkomsten en voortgangen in het *achte* boek ; en het *negende* geeft groot licht omtrent de gebroekens , of gebroekene grootkens , zijnde eigenlijk meetkunstige overeenkomsten.

Maar in het *tiende* boek begint de Heer Prestet te verklaren die doornige en zoo luttel bekende stoffe van de vorensgezeide onmetelijke of onmedemetelijke grootkens. Ik bevele den lezer aan te merken, hoe veel verder als Stevin onze Sohtijver voorgeeft hier zijn uitgestrekte leerweg , tot het oneindig toe , gebaad te hebben.

De aanwijzing van het voornaamste gebruik , dat uit de kennisse der evenbedeelingen en voortgangen te halen is , strekt voor de stoffe des *elfden* boeks. Zie hier dan den regel van drien , en der maatschappy , zoo enkele , als r'zamengezette. Ik zwijge den regel der vermenginge , zoo verre gebragt , als ze kan reiken ; de valsche zetregel aangetoond , en in 't algemeen de natuur der evenbedeelingen , zoo overeenstemmige , als tegenstemmige.

Laatstelijk word in het *twaalfde* boek verroont het veelvuldig gebruik der /getalen in de Meetkonst , een gebruik , zegge ik , ligt om te bevatten , schoon men de Meetkunde nog niet geleerd heeft. Behalven het gene dat de Landmetery betreft , vinden we hier , ter gelegenheid van de veelhoekige getalen , een zeer klaar beginsel , dienende tot den grondbouw voor de uitrekening der oneindige grootkens.

After dit alles heeft de Heer Prestet een tafel

300 *Do Boektaal van Europe,*
der * Rekenalen gezet, met een verhandeling
van hun gebruik, waar in vershot van vobr-
beelden tot derzelver uitvindinge is.

Het slot is een vertoog, dat de Schrijver in
den jare 1681 te Angiers, op de eerste opening
van de Wiskundige lessen in de hooge Schole
aldar gedaan heeft.

XIII. HOOFDDEEL.

Nouveaux elements des Mathematiques,
ou principes generaux de toutes les scien-
ces, qui ont les grandeurs pour objet.
Troisieme edition, plus ample & mieux
digerée. *Second volume,* qui comprend
un corps d'analyse, où l'art de resoudre
les questions qu'on propose sur toutes les
diverses grandeurs. Et ou tout est expli-
qué dans un ordre naturel & facile, &
les choses traitées bien plus a fond, &
poussées plus loin, que l'on n'a fait jus-
qu'ici. Par *Jean Prestet* Prêtre, ci-de-
vant Professeur des Mathematiques dans
les Universitez d'Angers & de Nantes.

Dat is,

Nieuwe beginselen der WISKUNDE, of
algemeene beginselen van alle wetenschap-
pen,

* Logarithmi.

September en October 1698. **307**
pen, dewelke grootstens tot een voorwerp
hebben. De derde druk, veel vergroot,
en beter geschikt. Het tweede stuk, be-
helzende een volslagen werk der ontbindin-
ge, of de konst omme op te lossen alle vragen
die men voorstelt over alle verscheide groot-
sens, waar in alles op een natuerlijke en ge-
makkelijke orde is verklaart, de zaken meer
grondelings behandelt, en verder gebrags
worden, dan tot nog gedaan is, door Jan
Prestet Priester, voor dezen Hoogleeraar
der Wiskunde in de Hooge Schole van An-
giers, en Nantes. Te Parijs by Andries
Pralard 1695. in 4. 62 bladen.

NEgen boeken bestaan dit tweede stuk der
Edele wiskundige stellingen, handelende
van de * Ontbinding.

De Heer Prestet verzet zig tegen den Heere
Wallis, Schrijver van de *historische en oeffenba-
re Stelkonst*, en ontkent niet, dat hy uit Des-
kartes meest gevordert heeft.

Hoewel de Ontbinding, of de konst om te
vinden het gene dat men op alle soorten van
grootstens wil, de wijdstuitgestrekte en vernuf-

V 4

tig-

* *Analysis.* Andere mogten het Stelregel noemen.
Dat is, het beleid of leermiddel, om wetenschappen uit
te vinden, of de waarheden, die ze behelzen, te ont-
dekken, brengende tot zekere gelijkheden alle de onder-
stellingen, die men toestaat, en het gene men reeds weet,
omme daar door te vinden dat men zoekt.

302 *De Boekzaal van Europe,*
tigste der geheele Wiskunde is, nogtans wierd
ze overlang minst geoëffent.

De oude, die deze konst kenden, waren zoo
waanwijs, om niet te willen bekend staan, door
wat behulp zy hunne boeken gemaakt hadden,
dat zy dezelve verdonkerden: en dus hielden
zy hun aanzienlijkheid op een gezette prijs,
niet duldende dat hunne verhevenste bespiege-
lingen den volke gemeen wierden.

Men zag in Diofantus, eerst van allen, blij-
ken van die geheime konst, welke hem en an-
deren zoo veel roems had aangebragt. Daar na
begon F. Vieta omtrent deze eeuw hare ver-
vallene overblijfselen te herbouwen, voerende
haar in hooger stand, dan ze ooit geweest was:
dog het is daar nevens waarachtig, dat Deskar-
tes leerwijze zoo verre Vietaas overtreft, als
die van Vieta boven d'andere uitmunt; een
leerwijze, volslagen, rijk, helder, en versta-
nelijk.

Derhalven gaat de Heer Prestet, zonder zig
aan den Heere Wallis te storen, en erkennende
van welke Meesters hy geleert heeft, zijn werk
in negen boeken verdeelen, en ontvouwt in het
eerste de voornaamste regelen der Ontbinding
in alle hare deelen: gelijk als daar is de bena-
minge der Groottens, de manier van door ge-
lijkheden uit te drukken, alles wat de vragen
onderstellen, en de verscheide vergelijkingen,
die men moet maken van de twee leden dezer
gelijkheden, omme te ontdekken het gene men
wil weten. Volgens dezelve regelen leert hy
oplossen bepaalde en onbepaalde vragen, die
niet lijnig, of vlak zijn, en hoe men de na-
tuer

tuer van de eene en d'andere kan onderscheiden.

Byzonderlijk word de enkele en bepaalde weg der Ontbindinge in het *tweede* boek aange-
wezen, en men lost daar in 't algemeen op de
lijnige en bepaalde vragen, op verscheide plaat-
sen in de zes boeken van Diofantus, en in de
vijf boeken der uitvindingkunde van Viera
voorkomende, enz.

Het *derde* boek handelt byzonderlijk van de
enkele en onbepaalde Ontbinding. Alle de vra-
gen, hier opgelost, en meest uit Diofantus ge-
trokken, doen maar zoeken na twee Groot-
tens, hebbende onder elkanderen zekere over-
eenkomsten, die bepaald worden.

De Ontbinding van twee- of drievoudige ge-
lijkheden beslaat het *vierde* boek.

Ook word in het *vijfde* nog vervolgt de enkele
of vlakke en onbepaalde Ontbinding. Hier
vereist men in de vragen ten minsten drie ver-
scheide vierkanten, die onder elkanderen over-
eenkomsten hebben, welke bepaald worden.
De vragen of stellingen zijn ook van Diofan-
tus.

Het *zesde* vervat dezelve stoffe, en geene an-
dere vragen als van den zelve Schrijver, heb-
bende deurgaans eenig vierkant, of eenig an-
der vermogen van den hoogsten trap.

In het *zevende* spreekt de Schrijver van de
regthoekige driehoeken.

Dan begint hy in het *achtste* de t'zamenge-
zette Ontbinding te behandelen, 'k wil zeg-
gen, de Ontbinding der gelijkheden, die vele
trappen hebben: waar na hy in het *negende* en

laatste boek algemeene en zeer beknopte regelen geeft tot ontbinding der gelijkheden, van de derde en vierde trap; met aanmerkinge van hoe men moet werken, tot vinding van algemeene regelen voor de andere trappen, waar in de deelende getalen van den laatsten talworsel tot de ontbinding niet kunnen dienen.

Het gansche werk word besloten met een tafel van volmaakte vierkanten van alle natuurlijke getalen, van een tot tien duizend toe: nog met eenige andere tafels, en een aanwijzing van Deskartes beleid, om de grootste en mindere hoegrootheden te vinden.

Zie daar een lichaam der Wiskonst, in 't welke overruim beslag van klare waarheden steekt, zelf tot het oneindige toe uitgestrekt, Zie daar een klein getal van algemeene beginselen, tot welke die waarheden worden gebracht, en waar inne zy zig vereenigen met een volstapene eenvoudigheid: deze konnen een regt kenner der Wiskonstige betoogingen verstreken voor trappen, langs welke hy opklimme tot verwondering en verheerlijking van dat EEN EEUWIG WEZEN, dat het menschelijk verstand met de kennisse van zoo vele klare bevattingen verrijkt; wiens onbegrijpelijke volmaaktheden, hoewel oneindig zijnde, nogtans op een allerverhevenste en onbevattelijke wijze, alzamen in de allereenvuldigste en ondeelbare eenigheid zijner Goddelijke wezendheid zijn besloten.

De lezer ziet wel, dat ik over al met den Heere Prester het woord *groottens*, in plaats van *getalen*, hebbe gebruikt.

XIV. HOOFDDEEL,

Onderzoek van de Zede-konst van Benedictus de Spinoza, en een Verhandeling van God, en deszelfs Eigenschappen. In het Latijn beschreven door den Heer Christophorus Wittichius, in zijn leven Professor der Godgeleerdheid in de hooge School tot Leiden, vertaald door Abraham van Poot M. D. te Amsterdam by Joannes en Gillis Janssonius van Waasberge 1695. in 4. 73 bladen.

Voor dezen gaf de Hoogleeraar Horchius ons eens gelegenheid om dezelve stoffe, die hier voorkomt, te behandelen, wanneer wy een uittreksel maakten van zijne zintwistingen tegen Spinoza, over den oorspronk der dingen. Maar daar zagen we slegts ligte schermselingen by het gene de Heer Wittichius hier onderneemt: want die onderzoekt niet alleen Spinozas Zedekonst, maar hy graaft ook alle zijne gronden op, om zijn gebouw ter neder te storten.

Zekerlijk zoo iemand bequaam was dit werk aan te tasten, 't was de overledene Professor Wittichius, een groot Godgeleerde, en daar en boven een der beroemdste Filozofen van onze eeuw, juist op dezelve gedagten geleid, op welke Spinoza zig altijd (dat wete ik) heeft beroe-

306 *De Boekzaal van Europe,*
beroepen; met een woord gezegd, een allervollagenste Karteziaan.

Die de Schriften des hooggeleerden Manſ tot beweringe zijner Filosofie en de overeenkomſte van die met de Waarheid gelezen heeft, zal bekennen, dat ik hem dien bynaam niet zonder reden toeëigene.

Spinoza, die doorſtepe quant, die zoo veel tegensprekers na zijn dood heeft gehad, heeft aan Wittichius zulk een gekregen, als hy in zijn leven menigmaal betuigde dat alleen bequaam was, om van zijn ſchrijven te oordeelen, te weten, die 't zelve in zijn t'zamenhang verſtond, en in dien t'zamenhang voornam te wederleggen, dog niet hier en daar iets uitpikte, om zijn gevoelen by de domme menigte hareljk te maken.

Maar ik mag voor af wel uitroepen het gene in een ſamenſpraak van Erasmus op 'een papiere vaantje by het kruid Mariolein ſtaat geſchreven.

Abſtine ſus, non tibi ſpiro,

Dat is,

*Wech, varken, pak u hier van daan,
Ik riek voor u niet met mijn blaën.*

Want daar dat kruid eenen zeer kraftigen en lieffelijken geur uitwaallent, echter hebben de zwijnen, zoo men zegt, daar een grooten afkeer van. Ik Wil zeggen, dit is geen boek voor onkundige. Alle man kan 't zelve niet met vrugt lezen. Hier word men tot in de binnekameren der Wijsbegeerte gebragt, met zulk
een

een vervolg van gedagten , en wijze ontdekkingen van Filozofischen waarheden , dat hy , die het pit dezer overtuigingen na behooren zal smaken, niet dommekragtelyk moet toetreden, maar van te voren veler dingen kundig zijn.

De Voorreden , schoon door den Heere Wittich zelve niet geschreven, is van een deftige hand , en legt ons den grond , waar op de dwaalingen van Spinoza steunen , zoo klaarlijk voor oogen , dat yder kan zien , waar het dien man sehort , en uit welke quade voorbevattingen van zaken alle zijne wanstellingen haren oorspronk hebben. Ze vermeld ons, wat de allerooudste Filozofen in hun tijd van GOD gezegd hebben , en toen zy zig in gezindheden verdeelden , wat yder gezindheid daar van gevoelde ; ten blyke dat Spinozaas gevoelen niets nieuws is , maar een enkele opbaggering van oude onregtzinnigheden, by Heidenen zelf verworpen, en die hy zelf in deze jeukerige eeuw niet wederom eerst heeft voortgebragt , maar dewelke van andere lang voor hem zijn beweerd. Zoo dat deze voorreden strekt ter aanleidinge om onze gedagten tot een gemakkelijker voortgang in 't werk zelf te bereiden.

Het groote oogmerk van Spinoza is, te bewijzen , dat God is een uitgebreid ding, zoo als hy * meermaal zegt , en geheel lichamelyk , uit het welke alles noodzakelyk afvloeit, gelijk het ook zoo werkt. Om dit anderen wijs te maken bedient hy zig van meer als eene streck : derhalven klaagt de Heer Wittich telkens , dat hy dubbelzinnige woorden gebruikt , en ,

en, om den lezer eerst in te nemen, dezelve in zulk een zin voorstelt, dat zy niet alleen lijdelyk maar ook prijsfelijk zija. Daar na als hy dus den lezer tot zijne gedagten heeft overgehaald, gebruikt hy die in een ander opzigt, en zet zijn vergift allenkens zoo voort.

Wat meer is, Spinoza, om zig te beter in zijn rag te omwinden, brengt niet alleenlijk zijne woorden, maar zelf zijne stellingen doorgaans zoo duister op de baan, dat men nauwelijks weet, hoe die te verstaan zija: een middel t'allen tijde van bedriegers en valsche Leerzaars gebruikt, om de eenvoudige te misleiden, en altijd achter die donkere hinderlagen te konnen blijven schuilen. Des beviade ik veelmalen, dat onze Wederlegger genoodzaakt is, om meer als eenen zin aan de woorden van Spinoza te geven, van welke de eens geheel goed (hoewel veeltijds op quade gronden) d'ander t'eemaal quaad is.

Ja het argste dat Spinoza doet, is, dat hy ook de woorden van haar gewoon gebruik verandert, en aan dezelve een nieuwe beteekenis geeft, die dan dikwils wel een gansch waaragtigen zin uitmaaken; maar daarna bedient hy zig van die zelve woorden in den gemeenen zin, en het voorens-bewezene voor vast stellende bekruipt hy op een verkeidelijke wijze het hart der onderzoekers.

Voor 't laatste moet zig een lezer wel wagen, dat hy Spinozas gronden, of eerste voorstellingen niet ligtelijk toestaat, zonder diep onderzoek: want ze zija gemeenlijk valsch, en als die eens aangenomen zija, gaat hy alles
wat

wat daar uit volgt wiskonstiglijk betoogen. Maar dewijl by de Wiskonstenaars een tweedereley wijze van betooging in gebruik is; een die door ontknooping, en een, die door t' zamensstelling voorgaat, komt het heel wel te pas, dat het gebruik van die twee, en de reden, waarom Spinoza zig van de duisterste bedient heeft, word aangeoont.

De Heer Wittich volgt dus Spinoza voor de voer, en zegt ons, zoo wel wat goed, als wat quaad in hem is: na een voorstelling van Spinozaas eigene woorden, en redekaveling over dezelve, brengt hy de waarheid van de zaak voor den dag, en bewijst, waar in de doling is gelegen.

In den aanvang toont hy, op de eerste voorstelling, hoe zeer zy het spoor bijster zijn, dewelke meinen, dat de byzondere afgetrokkene kundigheden, gelijk als Zelfstandigheid, Wezendheid, Onderwerp, Eigenschap, Toeval, Wijze, Gewrocht, enz. door zig zelve een zekere bepaalde en onbewegelijke natuur hebben. Dit komt daar van daan, om dat men de natuur van een begrip verward met de natuur van een zaak: * daarom word hier een beter weg aangewezen, op dat we niet gelooven, dat de \dagger wereld God is, waar toe Spinozaas geheele stelling schijnt te strekken. Vervolgens beschrijft hy ons wat eindig is, en hoe een gedagte niet altijd door een gedagte bepaald word.

Na een kourlijke redekaveling over de Zelfstandigheid, samt haar eigenschappen, en wijze, komt hy tot het onderzoek der beschrijvinge,

* P. 9. \dagger P. 11.

ge, die Spinosa van (a) God doet, en een uitpluizing der dingen, die men (b) zakelijk noemt: waar nevens aan te merken is het onderscheid tusschen enkele en t'zamengestelde zelfstandigheid.

Hoe de schepselen kunnen gezegd werden *in* [dat is *door*] God te zijn, dient tot verklaring van (c) Paulus woorden; en dewijl wy menschen met ons eindig verstand Gods oneindige werking niet kunnen bevatten, zal niemand toonen, dat 'er een tegenspreking is in het voorstel; *dat alle geschapene dingen van God uit niet gemaakt zijn.* Het is wel waar, dat de schepselen uit niets niet iets kunnen voortbrengen, maar dit word qualijft toegepast op God, en dus geschied ook de afrekking qualijk, wanneer men zegt, *dat uit niets niet iets kan werden.* (d) Om dit te toonen, dient aangemerkt, wanneer men zegt, *dat iets van God gemaakt word uit niets, of dat God iets uit niet maakt,* dat zulks zoo niet te verstaan is, als of dat *niet* de stoffe zy, uit welke *iets* word, welke een stoffe blijft, wanneer de gedaante word veranderd, gelijkerwijs als van hout een bank, van zilver een beker word gemaakt; maar dat zig niets ontkenwiglijk heeft, en dat door deze woorden alleenlijk word beteekent, dat, dewijl van eeuwigheid behalven God geen ding, dat is, niets was, het door Gods magt is geschied, dat eending wierd, en zoo als uit niets ontstond, en te voorschijn quam, en te gelijk met dat ding de tijd als uit de eeuwigheid opping. Wat regu-

(a) P. 19.

(b) P. 22.

(c) *Hand.* 17. p. 27.(d) P. 29. *onz.*

regentrijdigheid is daar nu in, dat, dewijl behalven God geen ding van eeuwigheid is geweest, en God zoo voor alle dingen is voorgegaan, gelijk ook de eeuwigheid gegaan is voor alle tijd, nu ook andere dingen, behalven God, en de tijd of duering van alle die dingen zijn van een zeker beginfel, tot dezen oogenblik toe? De magt der schepselen, hoe groot die zy, moet altijd voor een voorwerp hebben een zekere stoffe, op welke zy werke; Gods magt niet.

Dus voortgaande zoude ik met het eerste deel zoo veel te doen hebben, dat mijn schrijffst, eer ik tot de volgende quam, ligtelijk mogt verflaauwen. Ga, lezer, en bezie met my, onder dezen stapel Filozofische en Godgeleerde oeffeningen, het onderscheid tusschen *noodzakelijk* en *gedwongen*, en, na aanwijzing, waarom Spinoza zijne voorstellingen verkeerdelijk begint, wat door *zelfstandigheid* te verstaan zy, of die noodzakelijk oneindig, en of 'er maar een eenige van dezelve natuer zy: daar zal u blijken, wat het te zeggen is, *wezentlijk te zijn*, en dat een en dezelve * *zelfstandigheid* geen denking en uitbreiding kan hebben, gelijk als Spinoza van God onderstelt, dringende zeer op een oneindige uitbreiding, die hy ondeelbaar maakt: dit is het, dat hy alle zelfstandigheid loochent, behalven God, en wil, dat 'er zonder God niets kan begrepen werden. By deze gelegenheid word beweert, waarom geen *ijdt ledig* in de natuer der dingen kan zijn, en de *deelbaarheid* sijn verhandelt. Zie hier, zegge

IX Deel,

X

ik,

* P. 72. 72

ik, uitgepluist wat Spinoza (a) *wetten van Gods natuer* noemt, de twijfelzinnigheid in zijne woorden over Gods Almagt, Verstand, en Wil, ten toon gezet, zijn gestelde voortgang van de oorzaken tot het oneindige toe, zoo wel valsch verklaard, als dat alle dingen uit de noodzakelijkheid der Goddelijke natuer bepaald zijn; en daar tegen Gods magt en goedheid beter aangewezen.

In het tweede deel hebben de *denkbeelden* haar beurt, en daar zien we, hoe een mensch denkt; maar dat de (b) *uitbreiding* zoo wel als *denking* een eigenschap Gods is, word t'eenemaal ont- kent. Zoo word ook Spinozas stelling toege- staan, dat God een noodzakelijk denkbeeld heeft, zoo van deszelfs wezendheid, als van alle die dingen, die uit deszelfs wezendheid noodzakelijk volgen, mits dat ze niet steune op die valsche onderstelling, dat de schepselen noodzakelijk uit Gods wezendheid vloeijen. Dit onderscheid staat ook gemaakt te werden in zijn gezeg van den t'zamenhang der denkbeel- den.

De schrandere Heer Wittichius zet hem braaf voet by stek, in na te sporen wat tot een's menschen zelfstandigheid behoort, en het dadelijk zijn der menschelijke ziele. Hy toont in het stuk van de (c) vereeniging der ziele met het lichaam, dat Spinoza stilzwijgen- de inboezemt, als of de ziele, wen't lichaam vernietigd is, ook moet ophouden.

In de (d) beweging en ruste der lichamen, die Spi-

(a) P. 87, 88, 89.

(b) P. 125.

(c) P. 141.

(d) P. 147.

Spinoza stelt daar toe bepaald te moeten werden van andere en andere lichamen, tot het oneindige toe, is ook een valsche onderstelling. Heel anders gaat hier Deskartes te werk, erkennende een eersten Beweger.

Van dezelve waardye zijn alle zijne voorstellingen van het begrip der ziele, en daar hy spreekt, hoe het * denkbeeld van de ziel met de ziel vereenigd is. enz. Ik kan niet vergeten, dat de Heer Wittich tusschen beiden staande houdt, dat de † zitplaats van de ziel is in de hersenen, alwaar de samenloop is van alle de zenuwen en geesten, door welker tussenkomen het lichaam kan werden bewogen; belachende het gevoelen der gener, die de ziel verzielen te zijn zekere wijze van de Goddelijke Zelfstandigheid, welke uit Gods natuer uitvloeit.

Als wy in het derde deel gaan onderzoeken, wat by Spinoza *hartstogten* zijn, komt ons zijn wondere redenering voor; dat het lichaam niet kan de ziel bepalen om te denken, nog de ziel het lichaam toe beweginge, nog tot ruste, nog tot iets anders, † hier wederom op uitdraaijende, dat ziel en lichaam by hem een en het zelve ding zijn, dat dan onder de eigenschap van een denking, dan onder die van een uitbreiding word begrepen. Een ongerijmd gevoelen, 't welk in zijn geheelen omloop word aangetast, om te zien, hoe verre de ziel van het lichaam afhangt, en tot een aanhangsel heeft alles, dat tot de doeningen en lijdingen der ziele behoort, en wat de wil tot het verstand doet. Onder een vertoonning van den regten stand der hartstogten,

X 2

Blyd-

* P. 154. † P. 168. †† P. 215.

214 *De Boekzaal van Europe,*
Blijdschap, Droefheid, Begeerlijkheid, Hope,
Vrees, Verwondering, Verbaasdheid, Moedig-
heid, enz. (van welke wy zien, of de Blijdschap
en Droefheid, een soort van Liefde of Haat zy)
 die alt'zamen juist niet nettelijk in den haak
 van Spinoza bepaald zijn, komen vele scherp-
 zinnige betwistingen, en de Heer Wittich wil
 hebben, dat die man wat beter bepalingen van
 een Hartstogt moest geven, als met te zeggen,
 dat die een *lijding van het hart* word genoemd,
 en een *verward denkbeeld is, door 't welk een ziel*
een meerder of minder kragt van zijn lichaam, of
van eenig deel van het zelve als te voren bevestigt,
en, welke gegeven zijnde, een ziel veel liever be-
paald word, om dit als dat te denken. Al weêr
 een achterdeur open gehouden. Een Hartstogt
 moet niet begrepen werden, als iets, welkers
 loutere aandoening van het lichaam zy, ook
 niet alleenlijk als een louter denkbeeld, maar
 als iets, uit deze twee t'zamengesteld. Hoe?
 in de Hartstogten is wel een verward denk-
 beeld, maar dat zijn oorsprong heeft uit de be-
 weginge der geesten: zoo is dan alle verward
 denkbeeld geen Hartstogt; want van de zin-
 nen worden ook verwarde denkbeelden voort-
 gebracht.

Het * vierde boek begint met de *Volmaakt-*
heid, wat eigentlijk zoo genoemd word, en
 een aanwijzing, hoe God om hem zelve we-
 zentlijk is. In Spinozaas voorstelling der val-
 sche denkbeelden is een groote verwarring, *
 hier met proeven aangehaald. Zoo valschelijk
 (na zijn's tegenstrevers meininge) als hy God
 met

† P. 315: . . . * P. 330.

met het schepsel verward, de Ziel met het Li-
chaam, Blijdschap met Liefde, een Denkbeeld
met de Wil en 't Oordeel, alzoo poogt hy ook
de kennisse van Goed en Quaad met de blijd-
schap en Droefheid te verwarren. Des word
de kennisse-en begeerte van goed en quaad on-
derzocht, wat redelijke deugd is, en * of ons
verftand onvolmakter zoude zijn, als de ziel
alleen was? Ik zwijge al 't overige zintwiften
wegens 't hoogfte goed, verdienfte en zonde,
Overmaat, en hare oorzaken, Haat, Ontfer-
ming, Nederigheid, Berouw, en Hoovaar-
dy: waar in de arglistige redekavelaar Benedik-
tus lustig gekrouwd word, gelijk ook vervol-
gens over zijn stelling, *dat de Menschen, by al-
dien zy vry geboren wierden, geen begrip van
goed of quaad zouden vormen, zoo lang zy vry
waren; welke voorstelling, zoo die van het eer-
lijke en schandelijke verftaan word, valsch is.*
Of zou de zonde alleen in inbeelding bestaan?
dat zy verre. Kalvijn heeft dat allerpestigste
leerftuk voor dezen al wederlegt.

Wat de Reden op de hartstogten vermag,
en wat de Vryheid of gelukzaligheid van de ziel
is, belooft Spinoza in het vijfde deel te toonen.
Daar volgt hem de Heer Wittich na, en lijd
niet, dat Deskartes van hem veragt word.

Spinoza wederstreeft het gevoelen der Stoi-
ken, dewelke oordeelden, dat wy een volfla-
ge heerschappy over onze hartstogten kunnen
voeren; en stelt zig ook tegen Deskartes, die
dat gevoelen begunftigt, als hy zegt, *dat de
Klier, die in het midden van de hersenen hangt,*

op zoo vele verscheidene wijzen door de diertlijke geesten bewogen word, als de diereetlijke geesten tegen de zelve aanslaan enz. Als mede, dat wy kunnen by ijder wol allerley beweging van de Aïer, en gevolgelijk van de geesten voegen, en dat wy alzo door onze bepaalde wil, welke bepaling van onze wil alleen hangt, een volstrektes heerschappy over onze lydingen kunnen verkrijgen.

Tegen dit gevoelen van Deskartes, zegge ik, kant zig Spinoza, hem te last leggende, dat hy, die vastelijk voorgenomen had, niets af te brengen, als uit beginnelen, door haar zelve bekend, en niets te bevestigen, dan het gene hy klaar en onderscheidenlijk begreep, dat hy, zegge ik, die de Schoolgeleerde zoo dikwils had bestraft, omdat zy door verborgene hoedanigheden de duistere dingen hebben willen verklaren, een onderstelling neemt, duisterder als alle verborgene hoedanigheden zelve.

Wans, zegt hy, wat verstaat hy [Deskartes] dog door de vereeniging van ziel en lichaam? wat klaar en onderscheiden begrip heeft hy van een denking, op het allernauwste vereenigd met een zeker deeltje van hoegrootheid? Ik wilde waarlijk, dat hy deze vereeniginge door haar naaste oorzaak had verklaard. Maar hy hadde de ziel zoo onderscheiden van het lichaam begrepen, dat hy nog van deze vereeniginge, nog van de ziel zelf tenige byzondere oorzaak heeft kunnen aanwyzem; maar noodig gehad heeft, tot de oorzaak van het Heelal, dat is, tot God zyn toevlugt te nemen.

Gy ziet wel, lezer, waar hy heen wil. Maar de Heer Wittich, zegt rond uit, dat hy hem aan

aan deze regenfelling van Spinoza zoo veel niet gelegen laat zijn, dat hy daarom van Deskartes gevoelen zoude afstaan. Hy vraagt hem, of ziel en lichaam in den mensch niet op het naauwste zijn vereenigd? of wy niet klaar en onderscheidentlijk begrijpen, dat deze vereeniging van de dood word ontbonden? Wie heeft dat ooit kunnen loochenen? Heeft Spinoza zelf deze vereeniging niet moeten belijden? Zoo word dan alleenlijk over de wijze van die vereeniging gevraagd. Dat die zeer naauw is, bevinden we: waar in die bestaat, dat word onderzocht. Deskartes heeft betoogd, dat de ziel, hoewel ze op 't naauwste met het lichaam vereenigd is, echter in haar geheele natuur en wezendheid van het lichaam verschilt: Dat de Warmte en Beweging van het lichaam voortkomen, en de Denking van de ziel. Alle de dienften van het lichaam heeft hy tot de Beweging gebragt, echter aanmerkende, dat de dienften van ziel en lichaam zoo onder malkanderen verknogt zijn, dat ze malkanderen onderling volgen; en dit heeft hy door de vereeniging van ziel en lichaam verstaan. Dat nu de Denking op het allernaauwste, of, gelijk Deskartes spreekt, *onmiddelyk* verknogt is met een zeker deeltje van hoegrootheid, of van het lichaam, 't welk de Ontleders na de gestafte den *Pijnappel-klier* noemen, word van Deskartes betoogt met bewijsredenen van achteren, die Spinoza had moeten wederleggen.

Zoo redenoert de Heer Wittich, en dringt verder aan op Spinoza, die de naaste oorzaak van de gezeide vereeniging eischt, † bewijzen-

de dat hy, die Deskartes van duisterheid be-
ticht, zelf alles onklaar maakt, en de ziel met
het lichaam verward.

Of meint Spinoza, dat wy een zekere bij-
zondere oorzaak, behalven God, of van dit
Heelal, of van de ziel kunnen hebben? Zullen
wy dus alle dingen afleiden uit beginfelen, die
door haar zelve bekend zijn? Of is het uit zig
zelven bekend, dat de ziel met het lichaam ver-
ward is? word dat klaar en onderschiedentlijk
begrepen? Kan zulk een verward begrip, waar
door wy de ziel met het lichaam verwarren,
klaar en onderscheiden zijn? Laat hy liever
zeggen, dat de ziel niets is. Denking is im-
mers niet iets lichamelijk. In Denking is im-
mers geen uitbreiding? Als de natuur en we-
zendheid der ziele van het lichaam word onder-
scheidend, in der voegen, dat de eene kan be-
grepen werden, d' ander ontkend zijnde, kan
men dan eenige byzondere oorzaak van de ziel,
of van de vereeniging tusschen de ziel en 't li-
chaam geven, behalven God? want wat is de
Natuur der dingen behalven ziel en lichaam?
wat is de eenigste oorzaak van die beide? God.

Ja maar, we weten wel, dat Spinoza van
God begrijpt, behalven een Denking en Uit-
breidinge, oneindige en zakelijke eigenschap-
pen, welke hy echter belijdt niet te weten, hoe-
danige die zijn. Laat men hem eens toegeven,
schoon het een verwarde grondslag veler dwa-
lingen kan zijn: of gesteld zijnde dat het zoo is
namentlijk, dat in God, behalven Denking en
Uitbreiding, oneindige zakelijke eigenschap-
pen zijn, kent hy die dan klaar en onderschient-
lijk?

lijk? Dan moest hy die uitleggen, of ten minsten noemen. Toegegeven zijnde, dat 'er behalven Denking en Uitbreiding nog andere dingen zijn, die nogte uitgebreide, nogte denkende zijn, kunnen wy daarom zulk een zekere zaak stellen tot een oorzaak van die vereeniging, van welke wy niets zekers weten, en die Spinoza rond uit bekennt niet te weten. Uit deze zelve onderstelling moeten we zeggen, of dat wy de byzonder naaste oorzaak van die vereeniging niet weten, of dat die God is: en dus zal Spinoza dezelve zwaarigheid, die hy Deskartes tegen werpt, moeten te boven komen.

Ook moet het niet vreemd schijnen, dat God, die de oorzaak is van het gansche Heelal, en in het zelve door verscheide tusschen middelige oorsaken werkt, teffens de bijzondere oorzaak kan zijn van de ziel, en van de vereeniging, die 'er tusschen ziel en lichaam is. Want hoewel God in het Heelal door verscheide tusschenmiddelige oorzaken werkt, Hy zelf raakt nogtans onmiddelijk het gewrogte, en is de eenige oorzaak van de geheele zakelijkheid, die in dezelve is.

Nog meer. God werkt alle dingen niet door tusschenmiddelige oorzaken. Hy heeft ook sommige dingen voor hem zelve alleen behouden, om uit te werken. Hy alleen brengt zielen voort, en tot derzelver voortbrenging kan geen anderé tusschenmiddelige oorzaak tusschen beide komen: want de eene ziel brengt d' ander niet voort, het lichaam kan geen ziel voortbrengen, en Spinoza kan geen ander oorzaak verzinne, die of een ziel voortbrengt, of de vereeniging tusschen ziel en lichaam make, behalven

God. Zie daar dan, zegge ik nog eens, de man, die Deskartes van duisterheid betigt, verward zelf het gene dat Deskartes zoo nauwkeuriglijk had onderscheiden.

Waar ben ik daar? Na dat mijn ziel zoo lustig in dit Filozofisch veld gespansteert heeft, dat ze wegens de harstogten, staat der ziele, en eeuwige gelukzaligheid door den Heer Wittich voldaan is, wierd ik voornemens, deszelfs hoopgeleerde verhandeling van GOD, die hy achter de vorenstaande wederleggingen van Spinoza gevoegd heeft, ook tot een uittreksel te brengen; maar de aaneengeschakelde redeneringen zijn niet wel korter te begrijpen, dan zedaarstaan, zoo men het regte pit van klare en heilige kundigheden wil smaken. 't Is waar, hy betreed hier den weg, die Deskartes voor hem gegaan heeft, en niet den weg der School-leeraaren, die niet zoo zeer ondervonden, wat God was, als wat God niet was, maar alles is hier zielverrukkende, en aanleidende tot gebied voor een volmaakt oneindig eeuwig Wezen. De man, die zijne gedagten in dit diepe onderzoek van Gods natuur en wezendheid liet inzinken, nam den aanvang met een zielsuitboezeming tot God, in deze woorden; *Zijt by my, ô GOD, op dat ik niets denke, nog spreke, dan 't gene U waardig zy.*

Het werk word besloten met twee brieven; d' eene geschreven van een, die vry schrander, en in Spinozaas schriften grondelijk bedreven schijnt, wegens de oorzakelijkheid van het Geheel al, en deszelfs onderscheidinge van God; d' ander van den Heer Wittichius, waarinne hy
aan-

September en October 1696. 321

aantoonen, dat die briefschrijver den staat des geschils, volgens de meining van Spinoza wel gemaakt heeft, maar dat Spinozas pad zoo doornig en ongangbaar is, dat het heilzaamst is, omtrent geen openlijke tegenstrijdigheden aan te nemen, het spoor van den meergemelden Deskartes te volgen.

De overzettinge van den Heer Poot is voor kenbets van Neerduitsche tale, en zal van de kromtaalkouters en half-Walsche babbelaars (ten minsten zonder ingespanne gedagten) niet lichtelijk in den eersten opslag over al verstaan worden.

XV. HOOFDDEEL.

A Commentary upon the first book of Moses, called *Genesis*. By the Right Reverend Father in God, *Simon*, Lord Bishop of Ely.

Dat is,

Aanteekeningen over het eerste Boek van Mozes, genaamd Genesis [wereldmakinge]. Van den zeer Eerwaardigen Vader in God, Simon Heer Bischoep van Ely. Te Londen voor R. Chiswel, 1695. in 4. 80 bladen.

HEt oogmerk van dezen Verklaarder is, aan te toonen, dat Mozes verhaal van de Wereld-

reldmakinge na de letter, en niet in een bij-
sprakelijken of zinnebeeldigen zin moet verstaan
worden, gelijk sommige willen, die in dit eer-
ste boek groote duisterheid vinden omtrent het
stichten des werlds in zes dagen, de gelegent-
heid van Adams lusthof, gemeenlijk Paradijs
geheten, en den val der eerste menschen, door
de verleiding van de slange.

D' Eerwaardige Heer Bischoep is derhalven
niet al te breedweidende over zulke plaatsen,
daar andere mogelijk wat langer halte, als hy
doet, zouden gemaakt hebben. Hy zet den ge-
wijden text in zijne Engelsche moedtrale stuks-
wijze voor aan, en laat zijne uitlegging telkens
daar op volgen, bewerende dezelve met aller-
ley bekende Schrijvers, zoo oude als nieuwe,
al t' zamen van geen eenerley gevoelen zijn-
de.

In de Voorreden verklaart hy, meer als ten
halve van zijn werk geweest te zijn, wanneer
hem ter ooren quam, dat de Heer Klerk zijne
aanteekeningen over dit zelve boek van Mozes
had uitgegeven; zonder te weten of hy hem
hebbe tegengesproken, of niet.

Wegens het Paradijs stemt hy over een met
de gedagten van de vermaarden Heer Huët,
zhans Bisschop van Avranché, wiens werkje,
over dien wonderen lusthof beschreven, wereld-
kundig is: hoewel onze Engelsche Bisschop 't
zelve eerst, na dat deze zijne verklaringen vol-
schreven waren, ontmoet heeft.

Onder het overzien van de geschrevene bla-
den vond hy reden, omme te verbeteren her
gene

⚔ Allegorische.

gene hy van den oorsprong der rivieren de Tigris, enden Eufraat uit den Heere Karver had aangeteekend.

Wat de Zondvloed belangt, zijn E. hoopt, genoeg gezegd te hebben, tot bewijs, dat die zoo ongeloofelijk niet is, als sommige hebben voorgegeven. Ik melde 's mans eigene woorden. Hy is hier niet spaarzaam in zijn meininge over den gemelden vloed te uiten, en verschilt van der gener gevoelen, die oordeelen, dat ze niet den ganschen aardbodem in 't algemeen, maar alleenlijk de (a) landstreken, die bewoond waren, overstroomd heeft. Het duidelijk gezeg van Mozes, (b) dat de wateren zoo de overhand namen op de aarde, dat alle hooge bergen, die onder den Hemel zijn, bedekt wierden, en meer andere Schrifruerplaatsen (zegt hy) gelijk als dat (c) alle vleesch, zig op aarde roerende, den geest gaf, wederspreekt alle de genen, die den vervaarlijken watervloed binnen eenige plekken bepalen.

Daar de Man Gods Mozes in het achtste hoofddeel van zijn geboorteboek gewaagt, (d) hoe God eenen wind over de aarde deed doorgaan, en de wateren stille wierden, teekent de Heer Bisschop van Ely de meininge van zulke aan, die het daar voor houden, dat, geduerende den regen, die d'er viel den tijd van (e) veertig dagen, en veertig nagten lang, geen geweldige storm- nog onweêrwinden gebulderd hebben, maar dat de regen zaft en regt neder gevallen is, en gevolgelijk, dat de Ark niet verre van de plaats,

(a) 2. v. 2. of 3. v. 2. (b) Gen. 7. 19.
 (c) V. 2. 1. (d) V. 1. (e) V. 4.

324 *De Boekzaal van Europa*,
plaats, daar Noah die gebotwd had, was ge-
dreven, zonder mast, of zeilen, alleenlijk be-
wogen gelijk een ongetakeld schip, zonder
roer, op stil water.

Filode Jood maakt daar tegen een geheel an-
dere beschrijving van den vloed, in zijn boek
van *Abrubam*, verbeeldende die als opgezet
door zware plasregens, donder, en blixem,
storm, en onweer. Dog daar van blijkt in de
gewijde Historie niet.

Zijn Eerw. laat zig hier verder aldus hooren.

*This wind, is very
probable, wa the
North-wind, which
is very drying, and
drives away rain
(Prov. 25. 23) which
came perhaps out of
the South, as I said
upon 6. 14. Thus O-
vid represents it in
the flood of Deucalion,
where he saith Jupiter*

Het is zeer waarschij-
nelijk, dat deze wind
de Noordewind is ge-
weest, die zeer opdroo-
gende is, en verdrijft
den regen (*Spr. 25. 23*)
welke veelrijds uit hee
Zuiden komt, gelijk ik
zeide op 6. 14. Dus ver-
beeld Ovidius den vloed
van Deukalion, alwaar
hy zegt, dat Jupiter

*Nubila dirjecit, nimisque Aquilone remotis.
&c.*

*Verdreef de wolken, en gezwind
Den regen door den Noordewind.*

Vervolgens zegt de Heer Bisschop over de
s, woorden, *En de wateren wierden stille*, dat
s, de drooge wind en de zon, die nu begon te
s, schij-

„ schijnen, het water deed zakken. Want zijn
„ rekening is, dat de tweede maand, als de
„ vloed aanhief, ten deele overoerquam met
„ onze Wijn- en Slagtmaand, en dat de wate-
„ ren vielen, na hondert en vijftig dagen, in
„ het begin van Bloei maand, als de Zomer
„ sterk aanquam. p. 145.

Ik breke hier af, om plaats voor nog een
Bisschop te maken.

XVI. HOOFDDEEL.

A commentary on the *five books of Moses*:
with a dissertation concerning the au-
thor or writer of the said books; and
a general argument to each of them.
By *Richard*, Lord Bishop of Bath and
Wells. In two volumes.

Dat is,

*Aanteekeningen over de vijf boeken van Mo-
zes: met een vertoog, rakende den maker
of Schrijver van de gemelde boeken, en een
algemeenen inhoud van een yder der zelve.
Door Richard, Heer Bisschop van Bath
en Wells. In twee stukken. Te Londen
voor Willem Rogers 1695. te samen 69
bladen. in 8.*

Vermits alle de vijf boeken van Mozes in
deze twee stukken van woerde te woer-
de,

de, met en nevens des eerwaardigen verklaarders aantekeningen, staan nitgedrukt, kan de lezer ligtelijk giffen, dat dezelve aantekeningen niet zeer wijdloopig kunnen zijn.

In het eerste stuk is *Genesis* en *Exodus* (ik volg de kennelijkste benamingen) en in het tweede *Leviticus*, *Numeri*, en *Deuteronomium* afgedaan.

Daar de text klaar en duidelijk genoeg is, of ten minsten over die vaarzen, die de Heer Bisschop oordeelt geen uitlegginge te vereiffen, word niet een woord gesproken.

In de voorreden geeft de Kerkvoogd een verhaal, hoe 't is by gekomen, dat hy zig tot dit werk begaf, en hoe voor eenige jaren, eer de wolken van onrust, die de Engelsche Kerk over 't hoofd hingen, verdwenen, de vreeze voor de overstromende Papery zijn penne van deze Bibelverklaringen een wyl tijds had afgewend, om de vianden van het Engelsche Kerk geloof te keer te gaan. Nu deze storm over is, acht hy zig verbonden, zijne schriften het licht te gunnen.

Hy betuigt, zijn werk gemaakt te hebben van den Hebreuwfchen text voor zijn regel te houden, en, hoe groot ook zijn achting voor de zoo genaamde LXXII overzetters en de gemeene Latijnsche vertaling is, altijd zijn oogen op de grondtale geslagen te hebben: zonder nogtans te ontkennen, dat hy zig van de gemelde Griekse en Latijnsche overzetting, de Targum van Onkelos, het Syrisch en Samaritaansch, enz. bedient heeft.

De Joodsche Schrijvers Jozefus en Filo schenen

nen hem omtrent vele plaatsen dezer boeken be-
zienswaardig , en de verklaringen der Rabbi-
nen heeft hy in geen hoek geschoven. Maar
byzonderlijk erkent hy den dienst , dien hem
Mozes Maimons zoon gedaan heeft: want metde-
zes geleerden Joodschriften is hy dikwils te ra-
de gegaan , en hy verklaart van gevoelen te
zijn , dat dezelve voor eene der grootste zeg-
ningen van de geleerde wereld zijn te houden ;
ja , dat jonge Godgeleerde , indien ze die Jood-
sche werken zorgvuldiglijk lezen , daar door
tot een grooter Schriftuurkennisse zouden ge-
raken , dan door alle andere gewone leerwij-
zen.

Het is de eerste reize niet , dat we dien bra-
ven Rabbijn in de Boekzaal met zijn behoor-
lijken lof hebben zien pronken : en deze En-
gelsche Bisschop verwondert zig niet , als de
Joden van dezen *Mozes Maimons zoon* spre-
ken , dat zy zeggen , *dat van MOZES tot Mo-
zes zulk een Man als Mozes niet geweest is.*

Voor 't overige , des achtbaren Mans inzicht
is , met korte , en niet vergehaalde verklarin-
gen , zijne landsgenooren te stichten , en tot
bevattinge der Waarheid , in de gewijde bladen
beschreven , toe te leiden.

Hy laat voor af gaan een breed vertoog over
den Schrijver , of Opsteller der gemelde eerste
vijf Bibelboeken ; een stoffe , zoo dikwils , dog
nooit meer als in deze eeuw , geloove ik , ver-
handeld , dat het mogelijk velen heilzamer ge-
weest was , dezelve zoo veelmalen niet her-
haald te zien.

Met een woord gezegd (want my lust dat ne-
IX Deel. Y relig

328 *De Boekzaal van Europa*,
telig geschil niet weder op 't tapijt te brengen)
zijn E. erkent geen en anderen Schrijver, als
Mozes zelf, wederleggende byzonderlijk de
bedenkingen van Hobbes, en Spinoza over dit
stuk, mitsgaders die van den Heere Klerk,
wiens verklaringen over het boek der Wereld-
makinge, niet konnen voorbygaan het lot van
meer als eenen tegenspreker te ontmoeten; ge-
lijk ons in sommige uittreksels is voorgeko-
men.

Deze onze Heer Bisschop, zegge ik, eer hy
zijn besluit maakt, brengt alle tegenwerpingen
der gener, die Mozes voor den Schrijver der
meergemelde boeken niet te boek zatten, eerst
te berde, en loft dezelve, of wel de gewigtig-
ste, een voor een op, tot bewijs, dat Mozes een
goeden 'titel uitmaakt.

Daar na volgt een welvoegelijke, en fraaije-
lijk aan een geschakelde beschrijvinge van den
inhoud des eersten boeks, *Genesis*.

Ik bevinde, het werk zelve doorziende,
over de woorden *in den beginne schiep God hemel
en aarde*, van den Bisschop niets anders aange-
teekend tot verklaring, als; [*in den beginne*,]
dat is, *in het begin des tijds*.

[*Schiep*,] dat is, *maakte uit niets*, of gaf een
wezen aan de dingen, die te voren zulk een wezen
niet hadden.

[*Hemel en aarde*] of de wereld. In de spreekwij-
zen der H. Schrift word de hemel en aarde gebruikt,
om uit te drukken wat anders de Wereld, of het
Heelal genoemd word. Daar ziet gy lezer de
gansche verklaring van dat eerste en wigtigste
vaars van het boek der wereldmaking, behal-
ven

ven dat de Heer Richard de texten tot bewijs zijn 's zeggens daar by voegt.

En zoo gaat hy metrendeels te werk. Over het 21, 22, 23, 24, 25, 27, 30 en 31 vaars spreekt hy geen enkel woord: daar moet een Engelsman zig met den text in zijne moedertale te vreden houden.

Op het achtste vaars van het derde hoofdstuk, daar gezegd word, dat Adam en Eva hoorden de stemme des HEEREN Gods, wandelende aan den wind des daags, aldaar teekent zijn Eerw. over het woord *stemme* aan, dat die stemme was de *donder*, die in Davids 29ste harplied zoo genoemd word.

In het zelve hoofddeel aan 't vijfende vaars, daar Noah bevel van God ontfangt, omme den Ark driehonderd *ellen* (na onze Neerduitfche Overzetting) lang te maken enz. zie ik dat de Engelsche vertaling het woord *ellen* den naam geeft van *Cubits*: op welk woord de uitlegger zegt te oordeelen, dat, als men een *Cubit* neemt op anderhalve voet, de Ark groot genoeg zal geweest zijn, om alle de schepselen, en der zelve leeftogt te bergen; achtende zig niet verplicht, andere metingen hier omtrent aan te nemen: dog hy wijft den lezert tot Dr. Kumberland, wiens boek wegens die stoffe in 't jaar 1686 gedrukt is. Hier mede komt over een, dat hy de * vijfien ellen, die de wateren gezegt worden boven de hooge bergen de overhand genomen te hebben, verklaart te zijn *two and twenty foot and an half* [twee en twintig voeten en een half.]

Y 2

Over

* Gen. 7. 21.

Over de roemrugtige plaats, in de Boekzaal meer verhandeld, † *de Scepter zal van Juda niet wijken* enz. spreekt hy wat meer uitvoeriglijk, dan elders, vast bewerende het gevoelen van die Christenen, en Joden, die deze voorzeggingen zoo verklaren, dat de *Silo* geen ander dan de *Messias* is.

Gelijk het boek *Genesis* een inhoud aan 't voorhoofd draagt, zoo doen ook de vier volgende boeken, op dat ik dit eens voor al zegge.

Over het boek *Exodus* zie ik geen breedelijker weidende kanteekeningen als over het voorgaande, en niets zonderlings, boven de wijze van de eenvoudigste verklaarders uitmuntende.

Even zoo is 't gelegen me de drie andere boeken, en om dat mijn Hollandsche lezer, 't zy die Engelsch verstaat, of niet, by na den zelve, ja grooter, dienst kan hebben van de kanteekeningen, die onder den *Bibel* van de *Dordregtse* overzetting staan, kan ik geen reden zien, waarom deze godgeleerde arbeid, wel meest voor Engelschen alleen ten besten gegeven, my langer zoude moeten ophouden.

Daarenboven legt 'er een werk aan mijn regre hand, tot het welke te bezien mijn zinnelijkheid dit pas juist meer genegen is.

XVII. HOOFDDEEL.

Dilucidationes quædam valde necessariæ
in *Gerardi Croesi Historiam Quakerianam*
editæ a Philaletha.

Dat is ,

*Eenige zeer noodige ophelderingen over de
Quakersche historie van Gerard Kroes ,
uitgegeven van een Waarheids-minnaar.
i' Amsterdam voor Jakob Klaus 1696. in
8. 12 bladen.*

Uit mijn uittreksel van het Latijnsch werk ,
door den Heere Kroes wegens den op-
komst en voortgang der zoo genaamde Quake-
ry geschreven , zagen de Hollanders in 't begin
van dit jaar een schets van het geloof , dat de
Quakers belijden , en van het lot , hen in ver-
scheiden werelddreken overgekomen.

Die niet stijfhoofdig is , zal bekennen , dat
in die gezindheid , gelijk in alle andere gezind-
heden van de Christenen , vrome en deugdlie-
vende luiden gevonden worden ; zonder twij-
fel ook bedriegers , steilooren , bottrikken ,
en bygeloovige , welker getal alomme het groot-
ste is.

Ik , onderrigt van menschen , die in de Qua-
kersche zaken grondig bedreven zijn , liet ze-
diglijk blijken , dat de Heer Kroes hier en daat
iets te boek had geslagen , 't welk hem de Qua-
kers

kers niet toestonden ; en my was voorspeld , dat de Quakers de Quakersche Historie niet ongemerkt zouden laten deurgaan.

Hier komt een man van jaren en van geleerdheid , die zig verklaart geen voorstander van eenige gezindheid (voor zoo veel ze een gezindheid is) te wezen , maar enkel genegen , omme de zuiverheid der waaragtige leere , en opregtheid der regtgeboovige in een yder derzelve aan te toonen.

Deze onderneemt , den Quakeren ter eere , als een Waarheids-minnaar de gemelde Historie van den Heer Kroest te builen en ziften , op dat hy der waarheid van de geschiedenissen getuigenis geve , en op dat hy alles , war in die Historie de Quakersche zaak hatelijk maakt , voor de wereld verantwoorde. Hy is de man , die voor twee jaren , zekere drie Predikaatsien van den Hamburgsen Farheer Johan Winklern in zijn * wanne nam , en zoo lustig omhulste , dat 'er niet luttel kaf uitvloog. Dit was niet genoeg : hy verdedigde met eenen tegen dien Pastoor sommige te onregt verquakerde Lutheranen , en in 't gemeen de Quakers zelve , aanwijzende waar van daan die spotnaam , en het vloekwoord kester zijn oorsprong had. By mangel van een afdrukfel konde ik het in mijn Boekzaal niet brengen ; anders hadden de Hollanders daar uit verscheide aanmerkenswaardige zaken soo wegens de *H. Sebrift* , Doop ,
en

* Een Hoogduitsch werk , getiteld enige nothwendige und wohlgemeinde errinnerungen. enz. Te Amsterdam voor Jakob Klaus in 't jaar 1694 gedrukt. De maker is T. L. K.

en Avondmaal, als wegens de woorden *Kerk, Euangelisch, Geestelijk Persoon*, en dergelijke meer, kunnen gehoord hebben.

In dit werkje moet wederom een Prediker zijn rondborstig onderzoek ten doel staan: ik wil zeggen, de Heer Kroes moet hier hooren, waar in hy den bal heeft misgeslagen, toen hy zijne Quakersche Historie opstelde.

Voor af wil ik evenwel zeggen, dat deze Schrijver het werk van den Heer Kroes (buiten de hier aangewezen feilen) erkent voor het keurelijkste, netste, en in velen opregtste, dat ooit uit de pennen van der Quakeren tegenstrevers is voortgekomen; gelijk het ook waarlijk is: waaromme geen ervaren lezer het zelve zijnen schuldigen lof zal weigeren.

In den aanvang ziet men eenige klagten, dat de Heer Kroes volgens zijn belofte, den Quakers, uit welke hy de wigtigste zaken zijner Historie gehoord had, het werk, voor al eer 't onder de drukperffe of in 't ligt ging, niet heeft laten zien, op dat hy alzo het gene qua-lijk verstaan, of verkeerdelijk geduid was, mogt verbeterd hebben.

Van daar word bewezen, dat hy niet vry van partyfchap is, zoo als hy voorgeeft, stellende de gezindheid, in welke hy Predikant is, voor de Kerke Gods; daar nogtans zoo vele gezindheden als 'er onder de Christenen zijn, elk van die zig beroemt de ware kerke te wezen.

Nu kome ik tot de ophelderingen zelve, of aanwijzingen van de plaatsen, door de drie geheele boeken der Quakersche historie heen, in welke de onderzoeker meent, dat de Predi-

ker Kroes zig misgrepen heeft, maar dewijl het geen uittrekselwerk is, dezelve hier na te teekenen, zal ik den lezer met een korte vermelding van de geschapenheid der dingen, en aanhaling van een staaltje of twee laten gaan; op dat hy dus eenigermate kan oordeelen, of de berispingen der moeite waardig zijn.

De berisper brengt de meeste fouten tot twee soorten, voor zoo veel als ik kan zien. 1. Misvattingen van eenige omstandigheden in de geschiedenissen, welke de Schrijver aanhaalt; 't zy dat hy die qualijk navertelt, of dat ze hem qualijk aanbiedt zijn. 2. Slinkse uitdrukkinge ten laste van de Quakers, of tegen des Schrijvers beter weten, of tegen zijn ophef van een eenvoudig en oneenzijdig Historyschrijver te willen zijn, doorgaans in 't werk voorkomende. Tussen beide vloeiën des Berispers aanmerkingen, die het gezeg van den Historyschrijver, niet juist zoo als het legt, maar zoo als 't in een goeden zin te verstaan is, erkennen, of der mate verhelderen, dat daar uit niets tot bezwaarnisse van de Quakers kan getrokken werden.

Onder de eerste word gebragt het verhaal dat de Heer Kroes geeft van den oorspronk des woords *Quakers*; want de Berisper wil niet, dat men dit van het lichamelijk *beven* (in 't Engels *quake*) van sommige weinige zal overbrengen op de algemeene rekening dezer menschen, maar tot het schamper zeggen van een zekeren regter *Bennet* in *Darby*; gelijk ik reeds in mijn vorig uittreksel p. 113 gewaagt hebbe. Voeg hier by, dat het in 't algemeen zoo waar niet is,

is, als de Heer Kroes wel voorgeeft, dat de Quakers erkennen *Bever* te zijn, want in hunne schriften noemden zy hun zelve in *scorn*, of *scornfully*, of *of the world called Quakers* [met *verachting*, of *verachtelijker wijze*, of *van de wereld genaamde Quakers*] want *Quakers* beduid *beyvers*, en luid zoo spottelijk niet in 't Engelsch, als in 't Hollandsch. Voeg hier ook by het gene van Willem Pen in het zelve uittreksel p. 127 gemerkt is, en het gezigt, dat een Quakersche Wever, Serles genaamd, in de stad St. Edmunds Bury zag, mede aldaar aangehaald pag. 118.

Deze Aanmerker pluift eenige mislagen uit het verhaal, dat de Heer Kroes van deze historie doet, behalven het gene dat te voren van my ter loops was aangewezen; en zegt onder anderen, dat de gemelde Serles nooit van 't getal der Quakers geweest is.

Wegens *Joris Fox*, den eersten aanleider en voorganger van de Quakers, valt doorgaans ook vry wat te zeggen; dog die van dezen man en zijn bedrijf kennisse wil hebben, moet niet lezen dat d'een en d'ander uit hooren zeggen van hem na vertelt, maar zig bedienen van het boek, zoo hy 't kap krijgen, getiteld; *A journal or historical account of the life &c. of that ancient and faithful servant of Jesus Christ, George Fox &c.* [Dagverhaal, of Historische beschrijving van 't leven enz: van den ouden en getrouwen dienaar van Jezus Christus *Joris Fox*.]

Dat de berisper van de Scholen en Akademien p. 60 zegt, zal van weinige Christenen, buiten de Quakers, worden toegestemt.

Hy mag ook niet lijden, dat de Heer Kroes zijne amptgenooten voorspreekt, en hun bedrijf, zooals hy zelf zegt, verschoont: daarom schiet hy hem toe; *dat d'een wolf den anderen, ten zy in een zeer felle koude, naauwlijks opvreet. . p. 79.*

Hoe een Predikant in 't Graaffchap Suffolk de Tienden van een boer haalde, staat tot zijn schande aangeteekent *p. 100*; en *p. 110* word den Heer Kroes verweten, dat hy zelf de mannen van zijn orde afschildert als zeer gevoelig van hun leed, byzonderlijk zoo wanneer 't hun beurs raakt.

P. 131 word zeker Fransch boekje te berde gebracht, dat in 't jaar 1692 uitquam met het opschrift van *Histoire abrégée de la naissance & de progres du Quakerisme, &c.* [Beknopte historie vanden opkomst en voortgang der Quakery, enz.] van 't welke de Heer Kroes getuigt, dat het een vuil leugenachtig lasterboek is, en deszelfs maker een schurk, die, na vele veranderingen van godsdienst, thans te Parijs voor Papist speelt. De Schrijver dezer ophelderingen bedient zig, ter oorzaak dat de Heer Kroes dien Franschen schendschrijver aanhaalt, van dit gezeg, en tornt den Hamburger Preker Winklern by dit geval nog eens by d'ooren, om dat die zig niet ontzien heeft de vuiligheden van dien leugenaar, als bewijzen, in zijne schriften te lassen, en dat wegens een zake van zoo veel ernst en gewigt als de godsdienst is, waar aan Gods eere, en der menschen zaligheid hangt. *Zie p. 131.*

Ik scheid hier af, met te zeggen dat de Schrijver van deze bladen betoont een man te zijn,

zijn, niet alleen in de wijze van redekavelen en schriften der eerste Christenen, maar ook in de Bibelsche godgeleerdheid zeer ervaren.

XVIII. HOOFDDEEL.

Alle de werken van Johan d'Espagne, bedienaar des H. Evangeliums in de Fransche Gemeente tot London, in de vergaderplaats tot Westminster. Bevattende volgeestige en merg-rijke gedachten, vol pit, en geleerdheid, en van verscheide aanmerkenswaardige stoffe, gehaald uit het O. en N. Testaments. Uit het Fransch getrouwelyk in het Nederlands vertolkt, in twee deelen. Deze laatste druk, van vele grove druk-feilen en mislagen verbeterd, en vermeerderd met een kort begrip van het Tractaat, handelende van het eeten des Lichaams Christi, met een naakenrig en wydloopig register verrykt. Te Utrecht by Anthoni Schouten en Thomas Appels 1697. in 8. twee stukken 68 bladen.

IK boude my verzekerd (of de liefhebbery van nut en vermaak moet in Neêrland geheel verstorven zijn) dat deze vierde druk van d'Espagnes werken, welker verbetering door den Heer A. van Schayk, Predikant te Monnikendam,

De Boekzaal van Europe,
dam, en den onlangs overledenen A. Godart,
is waargenommen, vry wel van de hand zal
schieten.

Demanier, op welke die vermaarde Fran-
sche Prediker gewoon is uit den Bibelschat oude
en nieuwe dingen voort te brengen, is geheel
vreemd van dat talmen en temen, dat ons in
sommige schriften ontmoet. Zijn taal is bon-
dig en klaar, zijne aanmerkingen vernuftig, en
zijne redenen verschijnen zelden zonder zout:
het zy dat hy zijne gedagten voorstelt over de
Christelijke geloofsstukken, en tien geboden,
het zy dat hy 't eten van Christus lichaam in zij-
ne grondregelen, mitsgaders de breking en uit-
deeling van het H. Avondmaalbrood onder-
zoekt, of het gebruik van het gebed des Heeren
staande houd. Deze verscheidene en wichtige
stofte word van hem zoo verhandelt, dat ze de
proef van schrandere en geoeffende lezers kan
voldoen. Wil iemand zien, hoe de man hem
zelve doorgaans gelijk is, hy hoore zijn ver-
toog, briëfswijze over de woorden van Paulus
geschreven, daar die groote kruisgezant leeraart,
dat Christus is geworden de Eersteling der gener,
die ontslapen zijn.

Tot een brein verlustiging zullen verstrekken
zijne aangeteekende voorbeelden van dagen,
die, of ten goede, of ten quade, op verschei-
de jaren noodlottig zijn geweest, ten blijke zij-
ner bedrevenheid zoo in gewijde als ongewijde
schriften: waar by komt de vriendelijke Sa-
menspraak, dien hy in bloeimaand des jaars
1656 met den beroemden Jood Menasse Ben
Israel heeft gehouden, nevens acht zinrijke
kerk-

kerkredenen , waar mede het eerste deel afloopt.

Des Volks gemeene dwalingen (och wat een lijst blijft 'er nog overig om aangewezen te werden !) die een aanvang van het tweede deel maken , staan van hem zoo vermeld , dat hy tefens zijnen lezer onderwijft , wat men behoort te kennen , en wat men niet behoeft te weten , hoedanig een onderscheid der dingen , die den Godsdienst en het geloove betreffen , moet gemaakt werden , en welk het veiligste pad is , dat wy tot onze behoudnisse hebben in te slaan .

Zijne verbeteringen van eenige plaatsfen in de overzetting van den Franschen en Engelschen Bibel , onder den titel van *Sibboleth* hier geplaatst , ontberengenen grond , en bewijzen , dat hy niet overgeloovig is geweest . Tot een enkel staaltje kan men zijn gevoelen over de woorden , die men in den Joodschen Schrijver † Jozefus wegens Christus vind , nazien . Woorden , van my elders breedelijk uit geleerde bladen ontvouwt , en ter toetse gebragt .

Van de Overeenstemming der tijden spreekt de Man , als een belezen Godgeleerde , en ervaren tijdrekenaar . Ik ontzie my eenige lapjes uit de fijne lakens zijner spitsvindigē navorsingen te scheuren , en met dezelve hier te pronken , om dat de stoffe wijdloopig valt . De laatste verhandeling is een geleerd onderzoek van achtiē Joodsche grondregelen , in 't welke de Heer d'Espagne den waan der besnedene meesters ontdekt , en met Bibelbewijzen ontzenuwt .

† P. 198.

Be-

Behalven een ruimen bladwijzer van yder deel, lokt my de voorreden, voor 't eerste, aan den bescheiden en onzijdigen lezer van een bequame penne niet onaardiglijk toegedient.

Vijsneuzen, die in deze ongelukkige tijden den voet aan den drempel stooten, zoo haast als zy in een boek het woord *nieuw* hooren, worden daar in vermaand, niet al te voorbarig te zijn, als hun iets ongewoons in dit werk ontmoet, omme niet gerekent te werden onder die bygeleovige, die toen ze Jezus op Zee, en niet op den gewonnen weg zagen wandelen, terstond uit vooroordeel meinden een spookfel te zien. Andere, wier hersenen zelf van slegt meel en koud water gekneed zijnde, nog giff nog geest hebben, om hun lompe klomp deegs te doen rijzen, maar die als een zware koek zonder oogen en met platgezoolde schoenen neêr-geslagen zijn, krijgen ook een les tot bedaring, op dat ze dit maakfel niet aanzien voor deeg, dat met al te heeten water beslagen is, en den Schrijver niet voor lichtvaardig schelden, als durvende de misgrepen van zoo groote reuzen op Sionsberg aan den dag brengen. De voorredenaar erkent den dienst der helden, die het slagzwaard des geestes, op hunne heupe gegord, voor de waarheid hebben uitgetrokken, en onder de vianden lustig omgezwaaid: maar (behoudens het regt van eerstgeboorte, en andere voorregten, die hy hun niet wil ontfutselen) het zy zoo, dat de wijsheid der oudste voorgangeren zoo verre als het Oosten tot het Westen verbreid is, echter hebben zy de Zee van Godgeheime wetenschap nog niet heel en al ledig geput

put. Zyzelve waren zoo verwaand niet, dat zy de wijsheid met zig meenden verstorven te zijn, of het allerdiepste met het dieplood van hun vernuft gepeilt te hebben.

Maar gelijk deze man aan d'eenen zijde met reden geoorloft acht, in onze dagen een nalezing te doen van den overvloedigen oogst onzer Voorzaten, en de overgeblevene ayren te pellen, alzo ontveinst hy aan d'ander kant niet, dat het, zijn's oordeels, met den Heer d'Espagne gegaan is, gelijk met alle uitvinders van nieuwe gedagten; namentlijk dat hem hier en daar wel iets is ontvallen, waar in andere gaarne wat vaster grond zagen; als, by voorbeeld, daar hy zegt, *dat Christus na zijn Hemelvaart nooit meer de Zoon des menschen genoemd werd*, Waar van het tegendeel klaar is uit Hand. VII. 55, 56, en Matth. XIII. 37. XXV. 31. omme het verder aangehaalde te verzwijgen.

Een teeken, voorwaar, van een regtschapen imborst, die zoo luttel genegen is den glans van des braven Schrijvers verdienden lof te verdooven, als slaafs aardiger wijze in iemands woorden te zweren.

XIX. HOOFDDEEL.

Een brief, den Schrijver dezer tweemaandelijke uittreksels van een Godgeleerde uit Gelderland toegezonden, waar in den ophef van D. Pontiaan van Hattum, gewezen Predikant op Filipisland, beknoptelyk wederlegd word.

MIJN HEER.

IK hebbe al eenigen tijd herwaarts, rzedert het geluk gehad hebbe van verlangte, om UE als van nader by te leeren kennen, en, waar 't mogelijk, te bedanken voor 't nut vermaak ; waar aan dan ook wy in onzen Geldersfen heijm ons aandeel met zonderling vernoegen gehad hebben, en nog meer hopen te genieten.

Dog de gelegenheid, daar toe ontbroken hebbende, schein my thans eenigermaten gegeven, uit oorzake van zekeren brief, over het gevoelen van Pontiaan van Hattum, de Boekzaal van de maanden Maart en April ingelijft.

Want alhoewel mijn voornemen geensins daar toe gesteld is, om den Schrijver van dien brief tegen te gaan, nogtans schein my, ter gelegenheid van den zelven brief, de noodzakelijkheid opgelegd, om UE (en zoo ook het gemeen) te dienen van onze consideratien, onlangs gemaakt, en opgegeven over het

het tractaat van den gemelden van Hattum, genoemd, Petrus verlost uit de magt van zijne misbruikers enz. nevens een onderzoek over de 86 vrage van den Heidelbergfen Katechismus, by welkers verhandeling ons juist dit onderzoek en vergelijk geboren wierd.

Uit welke onze zedige consideratien, zoo wy vertrouwen, een yder klaarlijk zal verstaan, wat van het gevoelen, en den ganschen ophef van P. van Hattum in dezen te houden en te oordeelen zy.

Opgemelde van Hattum schijnt † dit als een eigen gevoelen aan de meeste belijders, en zoo genoegzaam aan de gereformeerde Kerke, en hare leeraars toe te digten, als of die den geloovigen wilden beletten, zig van baren staat door het Evangelij en deszelfs getuigenisse verzekerd te houden, voor dat zy uit haar gedrag daar toe grond gekregen hebben: en als wierden daar toe misbruikt de woorden van de 86 vrage, op dat een ygelijk by hem zelf zijnes geloofs uit de vrugten verzekerd zy.

Wederom op een ander * plaats geeft hy 't zoo op, als wierd in onze kerken geleert, dat de meinsing van den Onderwijzer is, zijnen Leerling in te scherpen, dat een yder verpligt is, aan zijne verzoening met God, aan zijne verlossing, en verkregene zaligheid in en door Christus te twijffelen; tot dat men door zijne werken, als zijne vrugten, reden van zig te verzekeren zal gekregen hebben: waar uit volgen zoude, dat niet het getuigenisse Gods in het Evangelij, maar 's menschen werken de grond

IX Deel.

Z

van

† In 't gemelde boekje p. 147. * P. 149.

van zijn vertrouwen en van de verzekerdheid van zynen staat zonden wezen.

En nogtmaal, † dat zy uitstekend verkeerd in hare gedagten zijn, die de voorgemelde Periode van den Catechist zoo misbruiken, wilstende den mensch verplichten om te twijffelen aan zijn geestelijken staat, onaanzezien Gods onfeilbaar getuigenisse, en dat wy door onze goede werken grond en verlof om ons dus te verzekeren zullen gekregen hebben.

Waar op wy kortelyk berigten, dat die Schrijver ganschelyk het spoor mislaat, indien hy zulk een gevoelen wil toedigten aan de hervormde kerk, of hare regtzinnige Leerars, waar van hy ook nog blijk nog bewijs geeft, in het aanmelden van iemand, die zulks geleerd of geschreven zoude hebben.

Geheel wat anders was 't, indien de Schrijver eenige dwalende of onder de gemeenschap en naath van hervormde Christenen had trachten te berispen, die het werk als voor aan stellen, en van alles als een gedaan werk, tot haar vryspraak en gerustheid willen vormen, hoedanige voorwaar in grooten aantal onder den gemeinen hoop van uiterlijke belijders gevonden worden, die daar staag roepen *kennisse! geloofs genoege! was 'er maar godzaligheid!* hoedanige may ook geheugt van den Heer d'Espagne gestraft te wezen, waar uit dan ook vele haar leven lang dubben en twijffelen, gaande mijmeren, nooit gerust, nog vrolijk in den Heere, als die hare gerechtigheid niet uit God, en den geloove, maar haar eigen werken schijnen

nen te willen zoeken : niet beginnende van waar zy moesten beginnen , het geloove , en onderzoek van en ontrent het geloove , voor aan stellende waar mede zy moesten eindigen , namentlijk de heiligmaking in de vreeze Gods , en werken uit den geloove voortkomstig , die niet van haar , maar door den Geest Gods , en kragt Christi worden gewrogt , die haar zulke vrugten des geloofs doet voortbrengen .

Maar dit , zeggen wy nogmaals , is het gevoelen geenzins van de hervormde Kerk , nog hare Leeraars . Het contrarie en tegendeel is uit hare openbare schriften , zoo genaamde *Loci communes* , *Synopses Theologiae* , de ordre van zaken , en zaken zelf daar in voorgesteld , blijkelyk : Byzonder ook 't gene van den Schrijver over de Catechismus VII. Zond. XXI. Vr. (daar het geloove zelf beschreven staat) geleerd en opgegeven word ; als mede omtrent de regtvaardigmaking van den Zondaar XXIII. Zond. 59. Vr. enz.

In summa wy gelooven genoegzaam eenparig , gelijk wy ook leeren en belijden , dat het waaragtig geloove ons Christus , en alle zijne weldaden , gerechtigheid , en volkomene verlossing , de verzoening met God , en zoo ook de verzekerdheid der zaligheid deelachtig maakt ; als in ons gewrogt door de werkinge des H. Geestes , met en op het aannemen van de gerechtigheid van Christus , als de eenige stoffe van onze vry spraak , en zoo oorzaak der zaligheid zelve . Verre dan van ons , en buiten allen schijn van waarheid , dat wy niet het getuigenisse Gods in 't Evangelij , maar 's

menschen werken den grond van zijn vertrouwen en de verzekerdheid van zijn staat zouden maken!

Wy leeren, en belijden immers met en uit den Apostel, dat de mensch door het geloove, zonder de werken der Wet, en by gevolg door het geloove alleen, geregtvaardigt word. Die nu alzoo geregtvaardigt is, heeft ook vrede met God, is vrolijk in den Heere, verblijd zig in den God zijnes heils; ja is zalig in hope, en zekere verwagting, wetende dat niets hem scheiden zal of kan van de liefde Gods, in Christus, waar van hy de verzekering heeft gekregen door den geloove.

Dit staat dan wel te letten en te onthouden, dat oorspronkelijk eerst en eigentlijk den zondaar door het geloove van zijn gemeenschap met God, en zoo van de toekomstige zaligheid zelf verzekerd word; waar in hy niet feilen kan, als dien dit getuigenisse Gods verzegelt, dat zoo vele hem aannemen, de magt en het regt hebben om zig kinderen Gods te noemen.

Maar dewijl het ook Gode behaagt heeft, het geloove zelf te louteren en te beproeven, door en onder strijd, en aanvechtinge, vallen, en struikelen, waar onder dan ook het zelve dikwils zwak en klein bevonden word; ja ook de verzekerdheid van de zaligheid, als een vrugt en gewrogt van 't geloof, niet in alle die gelooven, t'aller tijd gevonden word; derhalven ook nog wel eenige andere middelen kunnen verordent zijn, van dien zelve alleenwijzen God en Heere tot het zelve einde:

om

om ook de kleingeloovige op te helpen en te onderschragen, voegende door de werking van den H. Geest de heiligmaking op en na de regtvaardigmaking; zoo dat ook gevolgelijk het gewrogte van dien, de werken, als vrugt van 't geloof, ons van de waarheid en opregtheid van dien, en zoo ook van de zaligheid zelve verzekeren. Gelijk wy dan ook zulks, niet tegenstaande eenige onze struikelingen, ten zekerste besluiten, uit die ongeveinsde liefde tot God, en al het Goddelijke, en dien hartelijken wensch, om zijnen volmaakten heiligen wille gansch overeenkomstig en gelijkvormig gevonden te werden.

En 't gene ons nogmaal en volkomentlijk in dezen regtvaardigt, is die onze gehoude koninklijke middelweg tusschen alle die dwaalgeesten, die of ter eener, of ter andere zijde uitspatten, als by voorbeeld de werkheilige Pausgezinden, en andere, die of ten heele, of ten deele uit de werken der Wet willen getegvaardigt werden; waar tegen onze voorgemelde leere van de Regtvaardigmaking van den zondaar door het geloove alleen gekant is; en dan alle onheilige menschen, en vrygeesten, die deze leere misbruikende vry oorlof tot zondigen schijnen te blazen. Waar tegen wy met zoo veel reden (zelf by den Catechist *Antw.* 86 vermeld) de noodzakelijkheid van de goede werken, als vrugten en uitwerksels van 't geloove, staande houden; alzoo het geloove zonder de werken dood is, en het ware geloove werkzaam in en door de liefde. Gelijk wy dan ook tegen andere bekende partijen

staande houden, dat, gelijk geen voorgezienne werken de oorzaken of beweegredenen zijn van de verkiezing tot de zaligheid, zoo ook de verzekerdheid van de zaligheid niet afhangt, als een wisselvallige voorwaarde, van de volharding ten einde toe in het goede, maar dat alles is een vrywillig geschenk, en gave Gods, geloof, en goede werken; waar toe wy geroepen en uitverkoren zijn.

Zoo dat de verzekering van de zaligheid daar is, wanneer iemand waarlijk en van herten geloof heeft; zoo dat hy, al quam hy alsdan ook haastelijk of aanstonds te sterven (gelijk de Moorder aan 't kruis) ook zekerlijk zoude zalig werden, en het Paradijs beërven: maar iemand, langlevende, onder Gods genade, leeft ook in en door dat geloof werkzaam in de liefde, en alle goede werken, die hy, als vrugten van dat geloove, en uitwerkingen van 's Heeren geest, met blijdschap en verheuginge opneemt, tot vastmaking van zijne roeping en verkiezinge.

En derhalven, om het besluit op te maken, wy oordeelen dat *P. van Hattum* zonder en buiten reden de leere van de hervormde Kerke schijnt te willen verdagt maken van 't gene daar niet in te vinden is. Hy doet wel, die afdwalingen van byzondere, of ook wel gemeene volksdwalingen tragt te beteren, en de ongerijmdheid van die aan te duiden, maar voorzigtig moet zig ook yder hoeden, dat het misbruik van een onwetenden hoop niet werde toegedicht aan betwerende zoo Leeraars, als leerlingen; *a potiori enim fit demonstratio.*

Met

Met zaken en uitspraken wel te schiften en onderscheiden kan men best leeren, en onderwijzen: *qui bene distinguit bene docet.* 't Is beide waar, dat *P. van Hattum* zegt; te weten, dat onze verplichting tot het betragten van goede werken vloeit uit de verzekerdheid van ons geloof: want die gelooven, zijn met eenen geleerd, goede werken voor te staan, en zoo komt eerst en oorspronkelijk de verzekerdheid van de zaligheid uit het geloove: maar 't is met eenen waar, dat de verzekerdheid van 't geloof, en zoo ook van de zaligheid vloeit uit de betragting van goede werken, alzo de Heere zelf gewilt heeft, den boom uit zijne vrugten te leeren kennen, en het geloove uit en door de werken te betoonen. En kunnen wy ook zoo veel wel toegeven, dat de verzekering van ons geloof uit deszelfs vrugten het inzicht zy geweest van den Heere Christus, en de verzekering zelf zijn uitwerksel, namentlijk door den H. Geest; want dog het willen en werken is van Hem, en door Hem; en zonder Hem kunnen wy niets goeds doen: waarom wy dan ook ganschelijk de eere van alles brengen tot Hem; uit welken, en tot welken alle dingen zijn, wien daar van zy de heerlijkheid tot in alle eeuwigheid!

Dit vonden wy ons als genooddrukt UE toe te dienen, ter ongeschondene eerbewaringe van onzen Hervormden godsdienst, en hare geloofsbelijdenis, die in zoo hoogwigtigen stuk spoorbijstere gangen te maken niet moest verdagt werden.

Dus ziet UE enz. Dog mijn ernstig ver-
Z 4 zoek

zoek is, geen naammelding van ons geschiede, alzoo kroon nog loon daar door te vinden is: 't zy verre van ons iets dergelijks te zoeken. Ik hope gelegenheid anders hog te zullen vinden om UE nader te kennen, en genieten, al waar 't ook door onzen goeden en bekenden vriend den Heere A. Ondertussen vaar wel, en leef lang voor 't gemeene nut, en boeckgebruik.

T. o. a.

J. V. E. T.

Vit don
21 Juny O. S.
1696.

XX. HOOFDDEEL.

Amerikaansche voyagien; behelzende een reis na Rio de Berbice, gelegen op het vaste land van Guiana, aan de wilde kust van Amerika, mitsgaders een andere na de Colonie van Suriname, gelegen in het Noorderdeel van het gemelde landschap Guiana. Ondermengd met alle de byzonderheden noopende de zeden, gewoonten, en levenswijs dor inboorlingen, boom- en aardgewassen, waaren, en koopmanschappen, en andere aanmerkelyke zaken. Beschreeven door Adriaan

September en October 1696. 351
driaan van Berkel, *verciert met kopers
platen.* 1° *Amsterdams* by Jan ten Hoorn
1695. 19 bladen in 4.

MEt het fregat *Nassau* voer de Schrijver voor Koopman en Geheimschrijver in Wijnmaand des jaars 1670 uit Zeeland na *Rio de Berbice*, genoodzaakt een en anderwerf door tegenwind binnen te loopen. Ten derden male in zee gesteken zeilde hy voort, en geraakte in Loumaand des volgenden jaars op de rivier van *Berbice*.

Aldaar wierd hy, met nog een maat, na de Sterkte gezonden, omme, op dezelve aangekomen zijnde, brieven na de plantplaatzen te schrijven, en hunne komst bekend te maken.

In dit zagtyes voortzeilen bevonden ze de gezeyde rivier zeer lustig, omzet met hooge en groene boomen, krielende van Apen, Meerkatten, en Baviaan-gespuis. Ook grimmelt 'er 't land van Papegaaijen, die met gansche scholen hen over 't hoofd vlogen, en zulken ongelooffelijken geschreeuw maakten, dat een kanonschoot naauwlijks kon gehoord werden.

De Sterkte, alwaar zy aanquamen, was ook *Nassau* genaamd; dicht by voorzien van een laan, of dreef, beplant met Oranje-, elk zoo groot als een gemeene Lindeboom, en Limoenboomen, altijd zwanger van bloessem, groene, of rijpe vrugt, zeer aangenaam voor 't gezigt, en lieffelijk van reuk.

't Schip, voor de Sterkte gekomen, wierd geloft, daar na na de plantplaatzen gestierd, en

352 *De Boekzaal van Europe,*
voer met de lading af en aan.

Onze Schrijver, zijn dienst waarnemende, moest hem behelpen na 's lands wijze, sliep somtijds aan land, en in de bosschaadjes, in een hangmat, aan twee boomen vastgemaakt, onder een hutje van vier stijlen, 't welk de slaven op een sprong weten op te regten, en te overdekken met zeker soort van overgroote bladeren, deurgaans vier of vijf voeten lang, en wel twee voeten breed, die zoo dik zijn, dat de zonnebrand nog regen daar door kan dringen.

Zulke huisjes staan daar over al langs de rivier; dewijl d'Indianen van geen vaste goederen weten (by gevolg ook van geen honderdste, of twee honderdste penningen, en andere lasten) maar als de schildpadden hunne huizen met zig dragen.

Onder den handel, die men d'er met d'Indianen drijft, bevond de Schrijver dat deze menschen zeer bot zijn, 't welk geen wonder is, als men bedenke dat andere volkeren, zonder opvoedinge, hen misschien niet zouden overtreffen.

Byzonderlijk zijn ze onnoozel in het tellen: als ze dertig bollen verw, *Oriane* geheten, quamen venten, hadden zy 't vernuft niet van dezelve achter malkander op te rekenen. Zy leiden vijf bollen teffens by een, na 't getal van hunne vingeren (en dit dunkt my voorwaar een veilige manier) daar na weder vijf, en zoo voorts.

Een tolk zeide, dat zy nooit verder tellen als tot vijf, en dan weêr van voren aan.

Dit bleek waar te zijn: want als ze rien willen

willen wijzen, steken ze de vingers van beide de handen uit, en viermaal vijf, of twintig geteld hebbende toonen ze de vingers, en teenen.

Ze waren zeer verwonderd, als ze zagen schrijven, niet konnende begrijpen, hoe iemand daar mede aan eenen afweziggen kan spreken.

Die van mijn aart is, zoude in dat land, niet zonder een groote geduldsoeffening, met de Indianen kunnen praten; want niets verveelt my meer als een temer, 'k wil zeggen, zulk een, die een half uur tijds van nooden heeft tot het uitspreken van woorden, welke geen oogenblik vereiffen: en, volgens dit verhaal, zijn d'Indianen daar te lande zoo langwijlig in hunne redeneringen, dat zy ten minsten een halven dag van nooden hebben, tot het verhalen van iets, dat by ons geen vierde deel van een uer vereift.

't Is een gelukje, dat ze zeer lijdzaam zijn, en elkanderen nooit in de reden vallen. d'Aanhoorder, als hy al wat wil zeggen, vergenoegt zig tot den spreker tuffen beide te zeggen *wa*, dat by ons *wel* beduid.

De Reiziger, in zijn hangmat leggende, hoorde eens een meisje wel een half uur lang zingen, en, bemerkte hebbende, dat zy telkens dezelve woorden zong, vraagde hy zijn Tolk, die nevens hem lag, wat dog dit gezang behelsde. Ze heeft niet anders gezongen, sprak de Tolk, als *klein Vadertje, klein Vadertje, mijn oogjes, mijn oogjes! als ik gestorven ben, Daar na quam de moeder, en zeide tot het kind,*

354 *De Boekzaal van Europe,*
kind, als uw vader hier was, by zoude u wat anders zeggen: daar mede te kennen gevende, dat mijn Heer de Indiaan zig dien naam van *Vadertje*, als al te klein, zoude belgen.

Hoewel zy van geen godsdienst weten, en geen onderscheid in dagen of tijden maken, nogtans plegen ze zelden onder elkanderen diefstal.

Ze slaan hunne kinderen zelden of nooit, maar verfoeijen en bestraffen de misdaden, omme hen die in 't toekomende te doen vermijden.

Wat hunne uiterlijke lijfshouding belangt, zy zijn van een matige gestalte, roodachtig van verw, en zwart van haar, 't welk, wanneer iemand onder hen tot Hopman word verkoren, tot d'ooren word afgesneden.

Hoe vreemd het Hopman-maken in zijn werk gaat, zal ik, een luttel verder gekomen, niet overflaan.

In 't middelschot van den neus is hen een gat geboord, in 't welke een zilver plaatje, van grootte als een dubbeltje, tusschen den mond en den neus hangt; zoo dat ze, willende drinken, 't zelve moeten oplichten. Zy trekken den baard en winkbrauwen uit, en mogen geen ruigte aan enig lichaamsdeel lijden. Om 't middellijf is een bandje, in 't welke een mes steekt. Een lap om 't onderlijf is van voren en achteren doorgesteken, en hangt ruim een half elle nederwaarts over de billen. Ze hebben om 't hoofd een band met velerley vederen, dog daar mede pronken de jonge Indianen meest.

Hunne wijven, zijn niet schoon, dog egrer
zeer

zeer hoovaardig. Haar voornaamste sieraden zijn *orewebbe*; dat 's by haar te zeggen zeker soort van been, dat plat geslepen word omtrent ter dikte van een rijksdaalder, en rondte als van een bezemstuiver. Sommige van 't vrouwvolk dragen by giffing meer als vijftien ponden van deze beentjes om haar hals alleen. Ze dragen ook korte trosjes van dezelve, dog wat dunner, aan d'ooren. Vele soorten van koraal slingeren wederzijds onder hare armen, en een trosje van twaalf of zestien strengetjes, is de prijs, voor welke iemand, die lust heeft zig met deze Venusjes te vermaken, de beste van haar tot zijn wil kan krijgen. Dagelijks gaan ze 's morgens vroeg in 't water, en nemen zelf hare zuigelingen met zig, om hen van jongs op daar aan te gewennen, want al wat 'er is, kan zwemmen. Zoek haar verdere zeden en bezigheden pag. 21.

In 't vervolg der reisbeschrijvinge vertelt de Schrijver velerley byzonderheden, hem in zinnen dienst voorgevallen, alsmede de gelegenheid van deze en gene plaatsen aldaar, voorts eenige zeldzame gewoontens der Indianen, onder welke een, dien ze hebben in iemand tot hunnen Hopman te maken, zeer vreemd is. Onze Reiziger heeft die zelf gezien.

Hy quam in 't huis van een Indiaan, alwaar deze plegtigheid stond te geschieden, en dewijl 'er geen stoelen nog banken zijn, liet hy straks zijn hangmat toestellen, om dit schouwspel gemakkelijk te bezien.

Daar was een hoop Indianen van tweederley kunne, die hun verlustigden met zoo veel *Per-*
nouw

noun (dát 's een soort van drank) in te zwelgen , als yder konde stuwen. De drank word omgedeed van een der mooiste dogters, die drie of vier vingeren in den drink-kalabas houd , dog den duim daar buiten , en zoo wel den vremdelingen als haar landvolk dus te drinken geeft , zonder dat men den kalabas met de hand of vinger mag aanraken , dan alleen , als men genoeg heeft , en die van zig weert. Wanneer 't gezelschap heel groot is , schenken andere wijven ook.

Onder dit schenken en drinken verscheen op den middag de Indiaan , die tot de waardigheid van Hopman zoude verheven werden. Hy wierd statelijk door drie andere Hoofdmannen midden in 't huis geleid , alwaar hy bleef staan , en beide d'armen boven zijn hoof verhief. De gemelde Hoofd- of Hopmannen stonden middelwyl vaardig , elk met een gevlogte zweep van omtrent vijf voeten lang , dien ze *maquary* noemen , in de vuist. Flux sloegen ze daar meê den armen Indiaan zoo deerlijk om 't lijf , dat 'er van d'oxelen tot aan den buik niet een heel stuk vleis was , maar de lappen daar by hingen.

't Geklets van de zweepslagen konde men 'k weert niet hoe verre hooren , en Jangat toonde egter geen het minste merk van pijn. Als hy dus aan slanden getouwd , en byna gevild was , wierd hy op een houten rooffer , by hen *Berbekot* geheten , nedergelegd , en met bladen bedekt , onder welke een klein smeulend vyer lag , dat meer rook als vlam gaf. Ze lichtten de bladen eens op , om te zien of Oom kool

kool bezweek; 't welk als ze bemerkten, namen ze hem van den *Berbekos* af, goten hem een emmer water over 't aanzigt, en spraken hem een hart in 't lijf.

Daar na kreeg hy nog acht of negen versche van de voorgenoemde strijkaadjes over de gebroke huid; en wierd toen in een vertrekje van 't huisgebragt, dat even groot genoeg was, om zijn hangmat daar in te hangen. Het drinken ging ondertussen zijn gang, en de wijven zongen ter eere van hare mannen vrolijke lofzangen.

't Wif van den gene, die dus tot Hopman verheven word, moet, om aan haar 's mans glorie deelagtig te zijn, ook twee of drie streken ontfangen, dog loopt gemeenlijk na de derde slag wech. Deze plegtigheid moet na drie weken weder geschieden, en dan is de Indiaan een volslagen en heldhaftige Hopman.

In 't achtste hoofddeel staat afgeschildert, hoe overvreedelijk deze wilde met hunne gevangene vianden te werk gaan; en in 't negende een schrikkelijke manier van de Indiaansche wijven, als ze tweelingen baren.

Het twaalste, dertiende, veertiende, vijftiende en zestiende hoofdstuk is gevuld met de beschrijving van des lands gelegenheid, en van zekere Indianen, *Watoewen* genaamd, samt der aard- en boomgewassen, brood- en drankbereiding, vogelen, en vissen, als mede van de ziekten, die aan *Rio de Berbice* 't volk plagen.

De staat van de planters is gelukkig, en word in 't zeventiende hoofdstuk afgemaald.

In

In Zomermaand des jaars 1673 quam aldaar de tijding van den Engelschen en Franschen oorlog, tegen de Hollanders verklaard.

Niet eer als in Snoeimaand des volgenden jaars 1674 voer de Schrijver van dit land af, quam, na eenige weken zeilens, voor Texel, en eindelijk te Vliissingen binnen.

Op de hoogte van 't eiland *Bermudas* wierd het schip van een gevaarlijken storm beloopt, welke als ze op 't hoogste was, toonde de schipvoogd den reiziger iets in de lugt, dat alle zeevaarders juist niet voorkomt. 't Was een ligt, dat gelijk een kaars zig op de vleugel van de groote mast vertoonde. De Hollanders noemen 't een *Vredeuyter*, en oude Zeeluiden houden 't voor een teeken van dat de storm op zijn hoogste is.

(Van dien tijd, dat het gezien wierd, minderde 't geweld der winden hand over hand.

HIER na volgt een verhaal van 's mans togt na *Suriname*, dien hy in Grasmaand des jaars 1680 begon.

Mijn tijd isthans te veel verlopen, dan dat ik my tot een uittreksel van 't zelve kan begeben: hoewel het iemand, die van *Suriname* luttel gehoord of gelezen heeft, der moeite waardig mag zijn, eenige bladen te doorsnuffelen, en daar uit te leeren niet alleen de gelegenheid des lands, maar ook alle deszelfs eigenschappen, en bevolking; met vele andere byzonderheden, onder welke niet van de minste is de moorddood des Heeren van *Sommeldijk*, die aldaar Bevelhebber was, en 't ongeluk, den Heere van *Chatillon*, deszelfs zoon, overgekomen. In

In Oogftmaand des jaars 1689 ftapte de Schrijver, te Middelburg in Zeeland wedergekeerd, behouden aan land.

XXI. HOOFDDEEL.

Titels, Boeknieuws uit Italien, enz.

I.

IK hope de naaste reis niet te zullen vergeten het werk *Hoofdsomme der Godgeleerdheid, uit de fchriften opgebaald door Johannes Koccejus, Hooge-School-Leeraar der H. Godgeleerdheid, in 's Nederduits vertolkt door Theodorus Antonides, Predikant tot Westerwÿtwerf, en Menckeweer, gedrukt te Leeuwarden by Gerard Hoogslag 1696 in 4.*

II.

Ook niet de *gemeenzame brieven, bebelzende Historifche, Staatkundige, Filozofifche en Poetifche Stoffe, op verfcheidene voorvallen gefchreven door James Howel, Klerk der geheime Raad van Koning Karel, eerfte deel. uit het Engelsch vertaald door W. Sewel. t'Amfterdam by Kornelis Sweerts 1697 in 8.*

Miffchien zullen regen dien tijd ook de gedichten van wijlen *Hieronimus Sweerts*, door den gemelden zinnen zoon vergaderd, uit de drukperffe komen in 4.

III.

Francois Halma, en Willem van de Water, Boekverkoopers te Utrecht, hebben uitgege-
IK Deel. A a
 ven

360 *De Boekzaal van Europe*,
van het Nieuwe Testament in 't Fransch, met
beknopte aantekeningen en verklaringen van
David Martin, Fransch Predikant aldaar, een
schoon werk in 4. 1696. Het uittreksel is ge-
reed, nevens dat van den treffelijk-herdruk-
ten

IV.

SEXTUS-AURELIUS VICTOR, heer-
lijk met Penningen, en, al wat fraay is, toege-
ruft door den beroemden *Samuel Pitiskus*, nu
ook nieuwelijks by de gemelde *Halma* en *Van de*
Water in 't ligt gebragt 1696. in 8.

V.

By *Jan Lens*, te Groningen is gedrukt *A. A.*
Pagenstecher J. C. in illustri Groningæ atque Om-
landiæ Academia Juris publici & privati Professo-
ris ordinarii Aphorismi ad institutiones Justinia-
nas.

Dat is,

Schei-regels van *A. A. Pagenstecher* R. G.
Hoogleeraar der Regten in de doorlugtige Hoo-
ge-Schole van Groningen en d'Omlanden, over
de Regts onderwijzingen van Justiniaan, de
vierde druk, in allen deele verbeterd 1696.
in 12.

VI.

Arnoldi Wefenfeld rationalis & moralis phi-
losophiæ Professoris in Universitate Electorali Via-
drinæ, Georgica animi & vitæ, seu Patbologia
practica, moralis nempe & civilis, ex Physicis
ubique fontibus libera nec ad ullam sectam astricta
methodo, coherentibus tamen ubique principiis,
deducta. In qua illud allaboratum fuit, præter
multa

September en October 1696. 361

multa nova & hactenus non observata eruta, ut Origines, Distinctiones, Cognationes, & Mistura passionum penitus excuterentur; Usus, Abusus, ipsique fontes Dirigendi non tantum proprias, sed & aliorum passiones plenius exponerentur, Generaliaque a Specialibus segregarentur.

Dat is,

Arnolds Wesenfelds (in de Keurvorstelijke Akademie aan d'Oder Hoogleeraar van de redelijke en zedelijke Wijsbegeerte) *Akkerbouw van ziel en leven*, of oeffenstellige Hartstogtkunde, namentlijk zedelijke en burgerlijke, uit natuurkundige bronnen alomme op een vrye en aan geen gezindheid gebundene leerwijze, nogtans met een doorgaanden samenhang van beginselen, afgeleid. Waar in bezorgd is, dat, behalven vele nieuwe, en tot nog toe niet aangemerkte en ontdekte zaken, de oorsprongen, de onderscheidingen, vermaagschappingen, en mengsels der Hartstogten grondelings worden nagevorscht; het gebruik, misbruik, en de bronnen, om niet alleenlijk de eigene Hartstogten, maar ook die van anderen te bestieren ontvouwt, en de algemeene van de byzondere dingen afgescheiden. Te Frankfurt aan d'Oder by *Joan Volker* 1696. in 4.

Dit werk ga ik eerstdaags doorzien.

VII.

Godefridi Bidloo. G. F. Dissertatio de Toga, habitain auditorio magno, cum more majorum juris utriusque Doctor renunciaretur IV Octob. 1696.

Dat is,

Vertoog van *Govard Bidloo*, Govards zoon, over den [Roomschen] *Tabbaard*, gedaan in de groote Hoorplaatse, als hy met de Kap der beiden Regten Doktor stond verklaard te werden den 8sten van Wijnmaand 1696. Te Leiden by *Elzevier*, in 4.

VIII.

My staat nog te spreken van het *bondelke der heilige meditaten*, enz. door *Franc. Elgerfma Senior*, Leeraar des Goddelijken Woords tot Grouw. Gedrukt te Leeuwaarden by *Johannes Scheverstein*.

IX.

Wiskonstige Arithmetika, zijnde een korte verhandeling van de Natuur der Cijferkonst, in haar begin, midden, en einde, benevens een duidelijke onderrigting om die te verstaan: waar agter tot toepassing voor den leerling is bygevoegd een kort exemplaarboekje, inhoudende alleenlijk die regels, en vraagstukken, die in de Negorie voorvallen; met een verklaring van den inhoud van yder regel, en haar bewerking verhandelt door *Abraham de Graaf*, en nu op deze ordre gebragt door *A. van Dam*. Te Amsterdam by de *Wed. van Gijsbert de Groot*. 1696. in 8.

X.

Ik vind my verplicht ten gemeenen dienste aan te teekenen *Genealogia Christiana*, of Geslagregister van JEZUS CHRISTUS, benevens de uitrekening van des Werelds ouderdom, van den uitgang der kinderen Izraëls uit Egypte.

Egypten, tot Salomons Tempelbouw; en van de regeringe der Koningen over de tien Stammen, uit de H. Schrift met zeer groote moeite getrokken en t'zamengefteld door *Johannes Couperus*, en uitgegeven door *Nicolaus Visscher* tot Amfteldam met privilegie 1696.

Niets is waaragtiger, als dat deze geflagtafereelen een werk van groose, ja van ongelooffelijke moeite zijn. Ze beftaan vier bladen olifantspapier.

De brieven van den Heer Antoni Magliabechi, den vijfden van Zomer- en den achtften van Hooimaand dezes jaars 1696 aan den Heer Antoni van Leeuwenhoek uit Florence gefchreven, deelen ons het volgende nieuws mede.

I.

*Differtatio de nomine Patriarchæ Josephi a Pharaone imposito, in defensionem Vulgatæ editionis, & Patrum, qui Josephum in Serapide adumbra- tum tradiderunt. * Appendix altera de tempore Serapiorum, ac passionis S. Marci Evangelistæ. Auctore Fratre Guillelmo Bonjour Tolosano ordi- nis Eremitarum S. Augustini.*

Dat is,

Vertoog van den naam, dien de Aartsvader Jozef van Farao kreeg, tot verdediging van de gemeene Latijnsche Overzetting [des Bibels] ender Vaderen, die het daar voor hebben ge- houden, dat Jozef in Serapis was afgeschad-

A a 3 duwt.

* *Appendix de tempore Isiorum, & atate Hemini.*

364 *De Boekzaal van Europe,*
duwt. Een byvoëgſel van den tijd der Iſiërs,
en van den ouderdom van Hemini. Nog een
byvoëgſel van den tijd der Serapiën, en des lij-
dens van den H. Euangelift Markus, door broe-
der *Willem Bonjour* Tholouzer, van Auguſtijns-
kluizenaars-regel. Te Roome by *Franc. M.*
A. van Kroonfeld drukker der Ooſterſche talen
1696. in 4.

II.

De Heer Kardinaal Noris heeft uitgegeven
Historica diſſertatio de Uno ex Trinitate carne
paſſo. Accedunt hiſtoria Pelagiana Henrici No-
ris, ab anonymi ſcrupulis vindiciae.

Dat is,

Een hiſtoriſch vertoog van den Eenen, uit
de Drieëenheid, die in 't vleëſch heeft geleden.
Daar komen by Henricks Noris Pelagiaanſche
geſchiedeniſſen, tegen zekeren ongenaamden
beweerd.

III.

Van den Abt Vincent Gravina ziet men in 't
figt, deſzelfs werkjes.

Specimen priſci juris. De lingua Latina dialo-
gus. De converſione doctrinarum. De contemptu mor-
tis. De luſtu minuendo. Pro legibus Arcadum ora-
tio. Delle antiche favole.

Dat is,

Een proeve van 't oude regt. Samenspraak
van de Latijnsche taal. Van de wiſſeling der
leeringen. Van de verſmadinge des doods.
Van den rouw te minderen. Een vertoog voor
de wetten der Arkaders. Van de oude fabelen.
Te Roome by *Ant. de Rubcis*, in 12.

IV.

IV.

De constitutionibus annorum 1692, 1693 & 1694 in Mutinensi civitate, & illius ditione dissertatio Bernardini Ramazzini Medicinae Professoris.

Dat is,

Vertoog van de gesteltenissen der jaren 1692, 1693 en 1694 in de stad Modena, en derzelyer regtsgebied, geschreven van Bernardijn Ramazzini, Hoogleeraar der Geneeskunde. Te Modena by *Antoni Kapponi* in 4. Men vind ze ook te Piza.

BET BOEKNIEUWS.

I.

Pieter van der Aa te Leiden heeft herdrukt het zinnelijke printwerk de *Dactyliotheca*, dat is, de Ringkas van *Abraham Gorlaeus* Antwerpenaar, in twee stukken, met elders van daan geraapte en voor dezen nooit in 't ligt gegevene vormen en afbeeldfels van oude zegelringen, en beeltenissen vermeerdert en verklaard door den Professor Jakob Gronovius in 4.

II.

Van *Lilius Gyraldus* Latijnsche werken, treffelijk by *Pieter vander Aa* en andere boekverkoopers te Leiden in een stuk in fol. herdrukt, en van *Joannes Jans* uitgegeven, zal ik op mijn gemak spreken.

III.

Richardi Morton Med. Doct. R. Coll. Lond.

Aa 4

Soc.

366 *De Boekzaal van Europe* ,
Soc. opera medica in tres tomos distributa. I. De
phtisi. II. De morbis unvers. acutis. III. De
febris inflammatoriis. Editio ultima emen-
datior.

Dat is,

De Geneeskundige werken van *Richard Mor-*
ton, Arts, en Lid van de Kon. Maatschappy
te Londen, In drie stukken verdeeld. I. Van
de Tering. II. Van de algemeene scherpe
ziektens. III. Van de ontstekende Koortsen.
r'Amsterdam by *Donatus Donati* 1696. in 8, de
laatste druk, verbeterd.

IV.

Beknopt vertoog van de Christelijke leere
des volks, genaamd Quakers, omtrent sommi-
ge voorname geloofspunten, waar over zy
door sommige valschelijk zijn beschuldigt ge-
weest, uit het Engelsch vertaald door *W.S.*
r'Amsterdam by *Jakob Klaus* 1696. in 12.

V.

Tijdregister, en teekenen der tijden, van
den beginne des werelds, tot aan deszelfsein-
de, van God zelf in zijn woord geopenbaard;
vast stellende den dag des Oordeels in het jaar
1697, met merkelyke aanwijzingen van het
gene tot nog toe is voorgevallen, en volgens
het Profetisch woord nog te wagten is, ver-
zameld uit de boeken van *Thomas Beverley*,
voornaam Engelsch Godsgeleerde, en met ee-
nige nader verklaringen uitgegeven Anno 1695
door *Konradus Bruske*, Hofprediker &c. Nu
getrouwelyk in onze Nederlandsche taal over-
gebragt, gedrukt ten dienst en berigt van elk
Anno 1696. in 4.

VI.

VI.

Bespiegeling der Redenleer, waar in 's menschen zelfskennis door een klaar en beknopt verhoog van ziel en lichaam, afgemaald, en, het kennelijke Gods, na een uitvoerig betoog van deszelfs aanwezen, in een hegt verband opgespeurd werd. Door *Joannes Aalstius*, Leeraar der Gemeente J. C. tot Hoornaar. Te Dordrecht by *Dirk Goris* 1696. in 8.

VII.

Nog is by denzelven *Dirk Goris* gedrukt

De Geestkunde van *Arnold Geulings*. Behelzende een Zelf- Lichaam- en God-kunde. Als mede deszelfs Geestkunde, na het beleid der Wandelwijgeren. Waar aan gehegt zijn eenige Geest- en Lichaamkundige redeneringen: tot een klaarder verstand der Geestkunde. Als ook een ware Wereldkunde, ten nutte en dienst der gener, die zig in de beginsselen van *Des-kartes* tragten te beffenen. Door den zelve schranderen Schrijver. Alles vertaald, en met eenige aanmerkingen verrijkt door *Antoni de Reus*. 1696. in 8.

VIII.

Het vervolg van het Voorhof der Heidenen, door *Salomon van Til*, wagt ook na zijn wettige plaats.

IX.

Te Leipzig by *J. M. Lieben* is herdrukt *J. Brunsmans* Latijnsche historie van de Duivelery te Koge in Denemarken. Zie Sept. en Octob. 1693. p. 374.

X.

'k Moest niet langer verzuimen aan te teekenen, dat te Oxford by de *Sheldons*, uit den arbeid van den Heere Thomas Hyde, Hoogleeraar der Arabische tale aldaar, enz, enz, nu al voor een wyl zijn uitgegeven drie boekjes van de Schuak- Danc- en Verkeer- spelen der Oosterfche volkeren. Het eene is getiteld *Historia Nerdiludii &c.* Het tweede *Historia Shabiludii &c.* Het derde *Shabiludium traditum in tribus scriptis Hebraicis &c.* in 8.

Regt aas voor vernuften, die op Arabische, Perziaanfche, Indiaanfche, en Chineefche Speel-vernakelijheden zoet zijn.

XI.

Ter zelve plaatfe is nog uitgekomen *Julii Caesaris Portus Iccius illustratus. &c.*

Dat is,

De Haven, die by Julius Cesar * *Portus Iccius* genaamd word, nader verklaard. Dit werkje vervat I. Willem Somnerus antwoord aan Chiffet, nu eerst uit het handschrift voortgebracht. II. Een vertoog van Karel du Fresne over die plaats, beide in 't Latijn vertaald, en met een nieuwe verhandeling vermeerderd door *Edmond Gibson*. enz. mede in 8.

XII.

By de Weduwe van Kramoify te Parijs is berdruckt.

Histoire du Triumvirat de Jules Cesar, Pompee

* Een' hoofd of zeehaven, van sommige voor de haven van Boulonje, niet wijd van 't Kanaal, van sommige voor die van Kales in Vrankrijk aangezien: andere maken d'er wat anders van,

September en October 1696. . 369
pée & Crassus , contenant ce qui s'est passé de-
puis la mort de Cassius , jusqu'à celle de Ce-
sar.

Datis ,

Historie van het driemanschap van Julius
Cesar, Pompejus en Krassus, behelzende de
geschiedenissen sedert Kathinaas dood, tot die
van Cesar. in 12.

XIII.

Voorlooper der Historie van den onrust, in
de Gemeente, toegedaan de onveranderde
Augsburgse Belijdenisse binnen Rotterdam, on-
langs gerezen. Behelzende ettelijke echte stuk-
ken, ter bekrachting van de gronreden, waar-
om de Algemeene Vergadering, representeren-
de de voorzeide Gemeente, genooddrukt is ge-
weest zig af te zonderen van de zoogenaamde
Synodale Societeit, gehouden tot Amsterdam
den 26 Juny en volgende dagen in dezen loo-
penden jare 1696. Tot voorstand van de waar-
heid, en vernietiging van de onware uitstrooi-
selen (onder anderen) als of dierzelfer Gecom-
mitteerden in 't Klassis niet mishandelt waren.
Uitgegeven op resolutie, bevel, en approba-
zie van de Algemeene Vergadering voornoemr.
Apoc. 18. v. 4, 5. *Ga uit van haer, mijn volk,*
enz. Te Rotterdam by Pieter vander Slaart
1696. in 4.

AAN-

AANWIJZER
der voornaamste
 STOFFEN
 IN DE
 BOEKZAAL

Van de Maanden

SEPTEMBER EN OCTOBER.

1696.

STUKKIUS VAN DE GASTMALEN
 DER OUDE Pag. 190

<i>Dit is het uittreksel van 't eerste boek.</i>	193
<i>Disvreugd van Prins Willem den I.</i>	191
<i>Hoe dikwils de ouden dagelijks aten.</i>	193
<i>Ontbijten, van velerley maaltijden.</i>	194
<i>Smulpapen hun brassen verweten.</i>	197
<i>Soldaten-kost, en Triomfgastery, enz.</i>	198
<i>Bet verschos van slempe en feestmalen.</i>	199
<i>Herbergzaamheid, en afscheidsmalen.</i>	201
<i>Joodsche en Christelijke hoogtijden.</i>	

ZESDE BONDELKE DER WERKJES
 VAN DE HISTORIE EN GEWIJDE
 LETTERKUNDE. 206

<i>Der Israëlitien Tempelbouw.</i>	207
<i>Beschouwing van den Tempel en haar deelen.</i>	208
	Tem-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Tempeldienaars en hunne aanhang.</i>	210
<i>Offeraars, en Offerbanden.</i>	213
<i>Velerley zwier omtrent het offeren.</i>	214 enz.
ALGEMEENE TIJDREKENING VAN	
G. I. VAN BENTINK.	217
<i>Vroegrijpheid des Schrijvers, en bestag van 't werk.</i>	218
STEFANUS DE DIAKEN VAN A. MOONEN.	220
<i>In dit laatste uittreksel word des vromen mans verantwoording, doeming, dood, en begraffenis afgepredikt.</i>	221 enz.
ÆGYPTIACA VAN H. WITS.	237
<i>Hoedanige Schrijvers Spencer en Marsham zijn.</i>	237
<i>Gewoelen dier twee beroemde mannen.</i>	238
<i>En hoe verre dat gaat.</i>	239
<i>Word door dezen Schrijver gepolst en wederlegt.</i>	240
<i>De Urim, Terafim, en Efad der Joden.</i>	241
<i>Verdere wedderlegging van Spencer en Marsham.</i>	243
<i>Voorhoofd-spansels en de Totaphooth.</i>	244
<i>De 10 Stammen, na Assyrien vervoerd.</i>	245
<i>Blixembende der Christenen.</i>	247
WOORDBOEK VAN MATTHIAS MARTINIUS.	248
W. SHERLOK OVER HET LAATSTE OORDEEL.	251
<i>Heidenen geloofden niets minder als de verrijzenisse der dooden.</i>	252
<i>Waar uit dezelve ons verkondigd word.</i>	253
<i>Redekaveling van den Schrijver over dit stuk, uit het licht der Natuur.</i>	254
	Re-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Regel des toekomenden oordeels.</i>	256
VREUGDEDAGEN VAN I. LOMEJER.	258
<i>Dit is het tweede tiental.</i>	258
<i>Zutfensche woorddoorspronkelijkheid.</i>	259
<i>Tweederley Vaderland by d' oude.</i>	260
<i>Klage van iemand over zijn Vaderland.</i>	261
<i>Christus 29malen het Lam gegeten.</i>	262
<i>Of Christus het Pascha, naar de Wet, heeft gehouden.</i>	263
<i>Oude gewoonte van misdadigen op zekeren tijds te laten.</i>	264
<i>Aangeborene merkteekenen.</i>	265
<i>Beampte Schrijvers.</i>	266
PENNINGEN VAN C. LANDUS.	267
<i>Gedenkpenning van Janus.</i>	268
<i>Verscheide andere oude echte stukken.</i>	269
<i>Keizer Kommodus, en zijn woestheid.</i>	271
VOORZIGTIGHEID IN 'T HALS- STRAFFEN.	273
<i>Overgroote nutheid van dit werkje.</i>	274
<i>De eerlijke Schrijver toont de gruwelen der too- verregters.</i>	276
<i>Bewijs zyn 's zeggens.</i>	277
<i>Domheid en boosheid der Hexenbranders.</i>	278
<i>Wie de stokebranden van die menschbradende vye- ren zijn.</i>	280
<i>Staaltje van een schelmschen-paap.</i>	280
<i>Pijnigingen der rampzalige brandoffers enz.</i>	281
<i>Hoe men d' er verder mee omspringt.</i>	284
OMSTANDIG BERIGT WEGENS DE BIBLIA KRITIKA.	286
WISKUNDE VAN I. PRESTET.	294
<i>Lof van die allerdoorlugtigste leering.</i>	295
Inhoud	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Inhoud dezer bladen.</i>	296
WISKUNDE VAN I. PRESTET.	<i> Twee-</i>
<i>de stuk,</i>	301
<i>Leden van dit lichaam.</i>	303
WITTICHIUS TEGEN SPINOZA.	305
<i>Spinozaas oogmerk in 's schryven van zijn Zede-</i>	
<i>dekonst.</i>	307
<i>Zijn manier van voorstellingen.</i>	308
<i>Hoe God iets uit niets kan maken.</i>	310
<i>Ziel, en haar zitplaats.</i>	313
<i>Hartstogten, ziel, en lichaam onderzocht.</i>	315
enz.	
<i>Spinozaas taal van Denking, Uitbreiding, God</i>	
enz.	318 enz.
SIMON, BISSCHOP VAN ELY, OVER	
'T I. BOEK VAN MOZES.	321
<i>Beslag dezer Aantrekkingen.</i>	322
<i>Zondvloed en Ark.</i>	323
RICHARD, BISSCHOP VAN BATH	
EN WELLS, OVER DE V BOEKEN	
VAN MOZES.	325
<i>Van welke Schryvers hy zig bedient heeft.</i>	326
<i>Zonderlinge lof van Mozes Maimons zoon.</i>	327
<i>Korte manier van aantrekkingen.</i>	328
<i>Grootte van Noahs ark.</i>	329
OPHELDERINGEN OVER DE QUAKERS	
KERSCHE HISTORIE.	331
<i>Wie dezelve heeft geschreven.</i>	332
<i>Wat fouten hier worden aangetoond.</i>	334
WERKEN VAN J. D'ESPAGNE.	337
<i>Lof en inhoud dezer schriften.</i>	338
<i>Voorberigt over dezelve.</i>	340
BRIEF AAN P. R. UIT GELDER-	
LAND.	342
	De

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>De Leere der hervormde kerke tegen P. van Hassem verdedigd.</i>	344
AMERIKAANSCH REIZEN VAN A. V. BERKEL.	350
<i>Sterkte op Rio-de-Berbice.</i>	351
<i>Zeden en spraak der Indianen.</i>	352
<i>Hun kleeding van lijfs-cieraad.</i>	354
<i>Zeldsamen manier van iemand tot hun Overste te maken.</i>	355
<i>Des Schrijvers 1° huiskomst, en tweede togt na Suriname.</i>	358
TITELS, ITALIAANSCH BOEK-NIEUWS enz.	359
<i>Wat al reeds klaar legt.</i>	359

U I T.

In den brief p. 342 staat doorgaans, volgens 't handchrift, *Hattum*, voor *Hattem*.

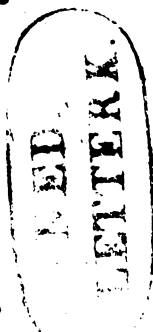
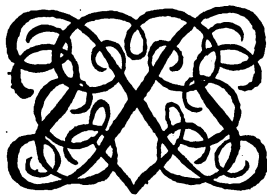
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. R A B U S.

NOVEMBER en DECEMBER
1 6 9 6.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART
1 6 9 6.

JANUARY

1880

1880

1880

1880

1880

D E N
E. H E E R E
MR. KORNELIUS
V A N
W E L S E N E S,
ONDERGEHEIMSCHRIJVER,
D E R S T A D
R O T T E R D A M,
LIEFHEBBER VAN TAALWIJZE
O E F F E N I N G E N,
E N A L L E F R A A I J E
W E T E N S C H A P P E N,
Z Y
DIT ZEVEN EN TWINTIGSTE STUKJE
V A N D E
B O E K Z A A L
O P G E D R A G E N
V A N Z I J N E N V R I E N D W I L L I G E N
D I E N A A R
P. R A B U S.

THE HISTORY OF THE

UNITED STATES OF AMERICA

FROM 1776 TO 1876

BY

JOHN B. HENNING

AND

WILLIAM B. HENNING

EDITED BY

JOHN B. HENNING

AND

WILLIAM B. HENNING

WITH

ILLUSTRATIONS

BY

JOHN B. HENNING

AND

WILLIAM B. HENNING

zonderlijk de Koningen, by Joden en andere volkeren noodigden.

By de Grieken wierden de vrouwen met de mans nooit aan eene tafel genoodigt, maar de oude Romeinſch, zoo vijs niet zijnde, sloten de ongehuwde dogters alleen buiten de gastealen. By de Perzianen, en andere, waren weder andere gewoontens. Slaven zaten nooit aan, als wanneer zy eens 's jaars van hunne Heeren onthaalt wierden, dog kinderen aan de schragen van de tafelbedden.

Het getal der genoodigde was oulinx drie, dog is allenſkent vergroot, ſchoon de Romeinen daar tegen met wetten voorzagen. Vraagt gy, wanneer men gaste moet noodigen? de Sybariten, als zy vrouwen wilden onthalen, noodigden haar een jaar te voren; zoo hadden zy tijds genoeg om haar op te tooijen. * Elk ſchikte zig hier na 's lands wijze: yder had zijn byzondere zwier, met beleefdheid en minſchelijkheid verzeid.

Nu ontmoeten ons twee ſoorten van † ongenoodigde gaste, die de oude zeer aardiglijk by vliegen of muggen vergeleken. d'Eerſte waren de *parasiti* [ſchuimloopers] in ons vorige uittrekſel gemeld; dog hier worden de Griekſche en Latijnſche benamingen van de panlikkers met hunnen aart ten vollen verrekent. Nogtans quamen alle ongenoodigde gaste zoo ſchandelijk wijze niet aanſtappen, als die gezeide ſchuimers: want ſommige, als nabestaande, en andere, waren in oud Griekenland en te Roomen daar toe gewettigd. Arme verhongerde men-

* P. 227. † P. 228.

menschen hadden ook recht van wat te komen bidden, en by dit stuk handelt de Heer Stukkius van de bedelaars, byzonderlyk den * Evangelischen Lazarus, met al zijn gebrek, waar de bedelaars gewoon waren zig te plaatsen; en wat hun gewone kost was: daar dan de honden omtrent de tafel bykomen.

Van de bedelaars geraken we by gasten, niet van den gastheer genoodigd, maar van de gasten medegebragt. In 't Latijn worden ze *umbræ* genaamd, dat is, *schaduw*, om dat zy de genoodigde gasten, als de schaduw het lichaam, van zelf volgen. Ze staan met vermakelijke voorbeelden hier geteekent, om aan te hooren, wat plichten ze hebben waar te nemen.

Onze geleerde Gastheer, alles ter voordiffing gereed makende, is zoo nauwkeurig, dat hy niet ongerept kan voorbygaan, de vragen, welk van twee behoort voor te gaan, de noodiging, of de toernsting. De Oude verkoren by 't lot, of by meerderheid van stemmen, een, die de geheele maaltijd bestierde, en meer als eenerley benaming voerde. Dit doet ons veel van het lot hooren, 't welk met koten [of liever hiltikken] geworpen wierd: een overrijke stoffe, met het werk des tafelsbestierders fraaijelijk uitgepluist.

Na deze komt de † spijs, eerst der Joden, dan der Grieken, en Latinen. Brood en Water word somwijlen, zelf in den Bibel, voor allerley kosten drank genomen, als zijnde het noodigste en gereedste tot 's menschen voedsel. Zoo verstond het de oude blyspeler Menander.

Bb 4

E'nd

* P. 235. † P. 249.

Ἐπὶ τῇ δὲ βροτῷσι, πάλω δυοῖν μόνων
 Δήμητρος ἑ ἀκλήϊς, πώματις δ' ὑδρηχόω
 Ἄπερ πάρεσι, καὶ πύφουχ' ἡμᾶς τρέφει;

Dat is,

*Wat heeft het menscbdom meer van noôn,
 Als brood en water, fris en schoon?
 Twee dingen, lichtelyk t'erlangen,
 Om voedsel voor het lijf t'ontfangen.*

Met de breede beschrijving van spijzen en vrugten word ook derzelver gezond of ongezond voedsel aangewezen. Achter de gewone spijzen volgen de * ongewone, die de menschen uit nood, of bygeloof, of godsdienst aten, eerst in Griekse benamingen opgeteld.

Zeer wel voegen daar by de sprinkhanen, die Johannes des Doopers kost waren, en van my uit Bocharts werken zijn voorgedist, met alle soorten van andere sprinkhanen, in de gewijde Schriften bekend.

Vermits de spijs een wijl van te voren dient bezorgd, daar na bewaard te werden, zijn d'er ook spijskamers noodig, om dezelve in veiligheid te bewaren. Allerley voedselgedierte kan niet aanstonds gedood werden; het eene, om dat men 't niet vliemens van nooden heeft, het ander, om dat 'er nog wel wat mesting toe behoort, eer het ter slagting bequaam is: en dewijl in een huishouden groot en klein vee, gevogelte enz. vereist word, moet men van hokken

* P. 266.

ken, en kooijen voorzien zijn, om die levendig te bewaren; mitsgaders van voorraad-vertrekken, tot opfluiting van het levenlooze.

Voor den drank moeten we niet alleen bequame en koele kelders maken (wel te verstaan, als men 't zoo na zijn zin kan krijgen) maar ook zorg dragen, dat we noodig, en bequaam vaatwerk hebben. Om deze voorraadplaatsen dan te vullen; gaan we te mart, en koopen daar allerley toespizzen. Teffens leeren we, wat de Grieken en Romeinen door spijsbezorgers verftonden; wiens werk het was, zoo wel by hen, als by de Joden, dit te voorzien, de plaatsen, daar, het verkoft werd; waar de Hebreen hunne eetwaren schijnen te koop gebragt te hebben; namen der verkoopers; wat leefstogt was; Opkoopers, of Voorkoopers; Mart-of Keurmeefters; Leefstogts-bezorgers; Hoogcopzieners der eetwaren; en eindelijk met hoedanigen spijsze en drank een gashouder zijn gasten best kan onthalen.

De Joden haden gewone toebereiders van de gekofte spijszen, en byzondere woorden, tot het toebereiden behoorende; als daar is het woord

אָפּה [apha] *koken* of בַּשָּׁל [Baschal] dat ook *zoden* en *braden* beteekent, מְבַשְּׁלִים [Me-baschelim] *kokshuizen*, en טָבַח [Tabach] een *slagter*, *kok*, of *brader*; welke laatste by de Grieken hiet μάγειρος [Mageiros] of ὀψοποιός [Opzopoios] *Kok* en *Spijsbereider*, meest bekend met der Latinen woord *Coquus*.

† Joden lieten hunne wijven met de pot, en 't

Bb 5

spit

* P. 290. † P. 393.

spit omgaan, maar de Romeinen geenzins.

Hier verschijnt een heel rot bakkers en spijsverkoopers der oude: Pasteijbakkers, Suikerbakkers, Zoetekoekbakkers, Beuling- en worstmakers. Ey zie eens, hoe ze daar in hunne keukens en braderijen staan en zweeten, na de ouwerwetsche manier. De tijd lengt 'er niet mee, de spijs word ondertussen gored, en zoo leid ons de Heer Strukkius voort tot de tijd *wanner*, en de plaats *waar* men voorhenen at. Ik mag de namen van de eetplaatsen by Hebreen, Grieken, en Latinen wel hooren. Ze waren vermakelijk, en opgecierd; en al aten zy somtijds onder den blaauwen hemel, dat was ook niet zonder geneugte. De Wetgever Lykurgus verstond, dat alle man in 't openbaar zoude eten, op dat d'een den ander heimelijk in overdaad niet mogt te boven gaan. Zou dat ons niet wel lijken, goede Christenen? De potsige flozeof Diogenes, gevraagd, waarom hy op de mart at, gaf tot antwoord; *om dat ik op de mart honger hebbe*. Vinniger steek gaf hy eenige omstanders, als zy hem een hond noemden, om dat hy op de mart stond en kaauwde; *gy zyt een deel bonden, die rondom mijn lijf komt staan, als ik mijn middagmaal doe*.

Wilt gy nu, lezer, de vaten zien, en het gereedschap, tot de gastery tafelen behoorende? 't is hier met alle oude namen te pronk gezet. Gy zult wel doen, zoo gy de ouder Romeinen hier in navolgt; want die waren in deze zinnelikheden zeer matig, en het overwonne * Azie heeft den

* P. 309. H Asia primum devicta misit luxuriam in Italiam &c. Plin.

November en December 1696. 395
den overdaad en 'tpragtig huiscieraad eerst te
Roomen ingevoerd. Zijn de vaten niet koste-
lijk, ze mogen ten minsten wel net zijn (daar
houde ik veel van) en dikwils gereinigd.

Wacht nu een poosje, ik worde van mijn ka-
mer geroepen, dog belove u haast na de tafel te
leiden.

II. HOOFDDEEL.

De XXII laatste Hoofdstukken van het
tweede boek van *J. G. Stukkius* La-
tijnisch werk aangaande de *gastmaalen*
der Oude. in fol.

IK liet mijn gasten terstond hongerig staan,
nu word het tijd, dunkt my, dat zy aan ta-
fel geraken: dan hebben we nog te bezien, of
'er wat te eten zal vallen.

Alvorens kunnen we uit den Heer Stukkius
leeren, hoe de Hebreëen en Grieken hunne tafe-
len noemen, en van waar het Romeinsche
woord * *Mensa* afkomstig is; een verhande-
ling, die in zig ook besluit de tafelen der Wisse-
laars, van Christus uit den tempel gedreven, de
heilige tafelen onder het Oude Testament, en
de bygeloofige tafelen der heidenen, van den
Kruisgezant Paulus vervloekt, enz.

De tafelen tot dagelijks gebruik waren van
meer als eenerley vorm, en benaming; eerst
vict-

vierkant, daar na rond, hoedanige de drievoetige der Goden geweest zijn: sommige stonden op vier, andere op minder voetstutten. Een soort was 'er halfmaans-wijze gemaakt, of na de Griekse letter C, die zoo veel als een Z of S deed.

Velerley was ook de ☩ stoffe der tafelen, van Sittimhout, van Zilver, van Albast, van Cederhout, van wortels van Citroenboomen, en van meer ander hout; alle welke tafels, wel gezuiverd, en met een spongie afgenomen, by de oude, gelijk als by ons, met tafel-lakens gedekt wierden; maar zoomenig geregt, zoo menige tafel. Daar toe had de Gastheer tafeldienaars, by Joden en Grieken verscheidentlijk benaamd, gelijk als die משרתים [Mescharetim] deze waren *vrijgeboorne knechten*; עבדים [Abadim] *slaven*, of lijfeigene. Δούλοι [douloi] *slaven*, οἰκίται [oiketai] *huisbediende*, διάκονοι [diakonoi] *dienaars*, welker sommige ook ὑπερέται [hupeeretai] *therapontes*] en θεραπεύται [dreesteeres] genoemd wierden. Ik zwijge van de dienstmaagden.

Geen wonder was't, dat ze vele koks en kraauwers hadden, want elk had aan de tafel zijn byzonder werk, om geen verwarring te maken. De Noodigers en Spijskoopers overgeslagen zijnde, zie hier, voor eerst vloer- en tafelvegers: de laatste stonden doorgaans gereed, om de tafel telkens te reinigen, en het gevalle ne op te rapen. Plautus brengt in zijn Tweelingen een Schuimlooper ten tooneele, die hem zelve Tafelbezem, of Dweil noemt, om dat by de

November en December 1696. 397
de tafel schoon wift te vegen, dat is, voor vraat
te spelen. Dus zegt de Panlikker.

*Juventus nomen fecit Penicula mihi,
Ideo quia mensam quando edo abstergo.*

Dat is,

*Ik hebbe van de jeugd den naam van Dweil ge-
kregen,*

Om dat ik, als ik eet, de tafel weet te vegen.

Dan waren d'er nog Voorfnijders, Proevers, Schenkers, by welke het Hebreeuwisch woord † *מַסְכָּה* [Maske] te pas komt, dat zoo wel den drank, als den beker, en den schenker be- duid, en het Griekse † *κρατήρ* [krateer] drink- schaal: als mede kelderknegts, of botteliers, en hofmeesters.

De plaats, daar deze dienaars aan tafel ston- den, was aan de voeten van de gasten; en hier hebben we de spreekwoorden van de voeten. Zy waren behoorlijk omgord, en net in de kleederen.

Nog zijn we niet aangezeten, want * lich- chaamssoeffening, om de lust te scherpen, moet voorgaan. Dit is een nut werk: want wie eet smakelijker als met een biffende maag? wat sans is aantrekkelijker als honger?

*Ἀπαντὰ ἡ λίμνη γλυκίαι πλὴν αὐτῆς
πιεῖ.*

Behalven juist haer zelf maakt honger alles zoet.
De

† P. 334. † P. 336. * P. 345.

De Oude hadden hunne lijfswrijvingen, en toegiften tegen de dronkenschap. Zy wieschen eerst hunne lichamen, waar toe de baden en badstoven waren: daar na walden zy hun zelve, en hadden byzondere vrij-walch- en kamtuigen, niet zonder gebruik en misbruik.

Hunne maaltjidskleederen moesten we niet vergeten, nogte het gebruik der witte kleederen, by Hebreën en Romeinen, zelf onder de vrouwen, en personen van allerley staat, tussen welke het *purpere kleed van Christus uitschittert. Men dient te weten, dat de Romeinen aan hun kleedy kennelijk waren, en elk derzelver in byzonderen gewade ging. Dat word hier van stuk tot stuk aangewezen, tot de schoenen en voetzolen toe, welke laatste de Latinen afleiden, als zy aan tafel gingen. In de schoenen was geen kleine hoovaardy, en het uit trekken van die had velerley beduidenisse.

Daar zien we nu de vrygelatene Romeinen, met den hoed op hun beschoren hoofd, genood om aan te zitten, en leeren, dat de hoed een kenteeken van vryheid is, teffens waarom de Romeinen aan sommige Goden met gedekten, aan andere met blooten hoofde offerden; eindelijk hoe 't in rouw-tijd toeging, en welke de manier der vrouwen daar ontrent was.

Breed hadden het de Oude voor met hunne gordels of riemen, die zy om 't lijf droegen, Maagden, en Vrouwen, Priesters, en Profeten. Als de Schrijver ons geleert heeft, wat de † gordelbeurs, en de soldaten-riem by de Romeinen gewoest is, voegt hy d'er by, dat de

de oude Duitſchers gewapend aan tafel quamen.

Wy behooren te weten, wat uur men des middags en 's avonds ter giftmaal moeten gaan; op dat we niet te vroeg nog te laat komen. Aan de deur gekomen, om zafjes aan te kloppen, zullen we bevinden, hoe de Oude de deuren openden, en sloten (heel anders als wy doen) en wat al soorten van Deurwagters voor de Griekſche en Roomſche tempelen en huizen ſtonden. We mogen * niet overſtappen, om dat de Roomſche Deurgoden Janus, Portunus, de Kardiſhalen, en de Latijnsche naam van * huisvrouw het toegiftje zijn.

Gezien hebbende hoe, en waarom de deuren waren opgeſchikt, word met eenen de deur geopent. Kijk nu, wat al opgetralide knegts en meſſens daar ſtaan, om de gaste in de eerzaal te geliden. De Gultheer verwelkomt hen met alle bedonkelyke minnelijkheid, en uitgedrukte naam-voeming; een voortroep, dat Moſes, de Hartog der Hebreën, van God kreeg.

By de menigterley beleeſde grootingen quam de bringing des hoofds, het afnemen van den hoedsen de verſcheide bewegingen met de hand na den hart van yder volk, hier alt' zamen omſtandighlyk afgeſchetſt. † Sommige ſtrecken het geheele liſſ ter aarde, dog kuffen was wel het gebrunkenykſte, en dit word hier in meek ſoorten ontyouwd, dan my liſt uit te ſchryven; op dat ik mijnen lezer niet zoo groen make, als of hy de kuſjes van Janus Sekundus had gele-

* P. 385. ukor. † P. 391.

gelezen. Ik verzekere hem egter, dat het niet min geleerd is, als het beantwoorden van de vraag, waarom de Oude gewoon waren in hunne groetenissen en beden eenige deelen des lichaams te kussen, en aan te raken. Het onderzoek van hoedanigen Godheid yder deel was toegewijd, en wel breedelijkst de knien, zal niet afvallen. Onder de verscheide groetgewoontens, 't zy geveinsde, 't zy eerlijke, vinden we de reden, waarom * Elizazijnjengen beval niet te groeten.

Eer de gasten aan tafel gingen, wierden hunne handen, ja zelf de voeten, gewassen; en de Joden waren in den beginne zoo herbergzaam, dat zy die gediensfigheid ook den vremdelingen bewezen. Voor al was dat volk zeer zinnelijk in het wassen der handen, en de Turken zijn daar omtrent bijster overgeloovig. De Heer Stukkius verzwijgt niet het woord *Βαπτίζω* [baptizein] *doopen, indooopen, of dompelen*, de veelvuldige wassingen der Joden, en der Heidenen, eer zy offerden, nogte den oorspronk van 't wywater, op dezelve wijze den Turken bekend. † Het vaatwerk verschilde niet veel van het hedensdaagse, en het water om de handen te wassen moest schoon en zuiver zijn, dog daar wierd ook zeep, ruikballen, en somtijds wat brood in gedaan. De slaven hadden een zekere manier van het water uit te storten, en den droogdoek te houden; want de gasten wiesfen zig meer als eens.

Na 't wassen moet het † aanzitten volgen. Dat 's waar. In de alleroudste tijden plagt men

* P. 398.

† P. 405.

‡ P. 408.

men aan tafels te zitten , en wel op stoelen. Daar na begon men op beddekens te leggen ; dog eerbaarheidshalven bleven de vrouwen zitten ; eindelijk nam het leggen geheel de overhand , niet alleen by de Oofterſche Volkeren , maar by Grieken en Romeinen. Christus zelf vind men in het laatste Avondmaal aanleggen.

De tafelbedden , van velerley benaming , waren van ouds vierkant , met groente en ſlegte ſtoffe gevuld , maar de overdaad veranderde die eerlang ; zulks dat 'er koſtelijke voeten , of ruſtbanken , pragtige dekkleeden , en weiltche kuſſens voor den dag quamen.

Vermits het dikwils niet weinig werk in heeft de gasteſten wel aan tafel te ſchikken , onderzoekt de doorgeleerde Schrijver , * of de Gaſttheer oulinx de plaats en aanwees , dan of elk zijn plaats nam , byzonderlijk by de Joden ; en waar de wiſjes zaten. Uit Feſtus blijkt , dat de Prieſters naaſt aan de Koningen lagen en ſmuden.

Niet eer aten de Joden , voor dat zy gebeden hadden , en na de maaltijd dankten zy ; 't welk van den Zaligmaker nagevolgt , ons de woorden † *ὁλοκαύτω* en *εὐχαριστῶ* , en het gebed des Heeren vertoont. Heidenen en Turken hebben ook hunne tafelgebeden.

Een byzonder hoofddeel beſlaan de Heidenſche gewoontens , van voor en na hunne gaſtmalen den Goden iets van de ſpijze , die op tafel quam , op te offeren. Zy noemden dit *libare* , een woord , het welke met dezelfs afleidingen

IX Deel.

C c

hier

* P. 419. † P. 427 *eulogein* , en *eucharistein* [danken.]

hier ten dienste der Oudheidsminnaars word behandelt, en gecierd met de drankoffers, kroezen, offerchalen, en vele vaten meer, waar uit het nat over de offerhanden gestort wierd.

Niet anders als onder het Oude Testament wijn op de offerhanden geplengt wierd, was het zelve gebruik by de Heidenen. Dit haalt de Schrijver van den grond op, en hebbende reden gegeven, waarom zy de tonge van het offerbeest aan Merkuur opdroegen, besluit hy het 37ste hoofddeel, dat van zijn tweede boek een einde maakt.

Het derde boek zal de kost en drank zelf schaffen.

III. HOOFDDEEL.

Het derde boek van J. G. Stukkus Latijnsche werk, aangaande de gastmalen der Oude. In folio.

MEt de namen en het getal der geregten, die de Oude voordisten, komt zulk een menigte van allerley spijs te voorschijn, dat hy wel een wondere vraat moet zijn, die zig hier niet kan verzadigen; dog dit raakt slegts de eerste opdissing.

Het tweede geregt, en't welk zoo by Grieken als Romeinen Banket genaamd wierd, smaakt ook niet qualijk. Onze Schrijver, niet min geleerd, als zedig, hekelt de schadelijkheid van al te veel spijsverandering, en vraatzigt,

zigt, die den * boekoeffenaren gansch niet past: en daarom rade ik sien, dat zy zig niet verazen aan alle de vrugten, hier op tafel komende, sommige gezond, andere ongezond: 't zy met hoe aardigen zwier, en in wat voor nette schotels die den mond tergen.

Na de tafel is toegerigt, dienden wy wel te weten, wiens werk het was, de spijs † voor te snijden, en over te reiken; en hoe 't ging met het aan stukken snijden der offerbeesten, by Joden en Heidenen, daar de gene, die dezelve lieten slagten, deel aan hadden. By eenige volkeren, buiten de Romeinen, was voor te dienen het werk van de koks. Het broodbreken was allengemeen, en om dat wel te verstaan, moeten lezer de nette beschrijving, hoe 't brood in den ouden tijd gebakken wierd; hier eerst leeren: dan zal hy ook messen op tafel vinden.

De voorsnijder gaf van de voorgesnede spijs elk zijn deel, dog dit ging zoo effen niet, of de aanzienlijkste kregen wel het beste beetje; en den genoodigden, die niet op 't gastaal verschenen waren, wierd hun deel t'huis gezonden.

Dat het voorsnijden by de Romeinen geen werk van Koks, maar van slaven was, heeft zijn reden.

Daar was veel moeite aan vast, want op groote maaltijden quamen somtijds † heele groote beesten op tafel.

Het nuttigen der spijsen, by Hebrëen, Orieken, en Romeinen verscheidentlijk uitgedrukt

C c 2

(die

* R. 453.

† 456.

‡ P. 462.

(die allernoodigste zaak tot 's levens onderhoud) brengt den Heer Strukkius tot het verfoeyen van de gulzigheid, een pest voor lichaam en verstand, en, dat meer is, de baarmoeder van de armoë.

* Van het eene uiterste komt de man tot het ander: van al te veel tot niet metal: van gulzigheid tot vasten, en matigheid; of van gansch niet te eten, of zig van zekere spijs en drank te onthouden. Zoo aten de Egyptische papen na hun inwijding nooit vlees. Zy dronken ook nimmer wijn. Dergelyk bygeloof greep niet alleen stand onder de Heidenen, maar by scheurmakers en onregtzinnige Christenen.

Eet nog wat, lezer; straks zult gy † drank krijgen. Het drinken (dit word by de meer-gemelde volkeren met vele woorden benaamt) is ons zoo noodig als eten, nooit smakelijker, als wanneer de dorst ons daar toe aandrijft. De oudste drank der menschen zal buiten twijfel dezelve geweest zijn met die der beesten; water, meene ik, en dat is gezond; mits dat men onderscheid make tusslen water en water. Onze Schrijver schijnt geen liefhebber van warm water te drinken: mogelijk dat hy geen koffi of rhé gekent heeft.

Ik zie wel, gasten, dat gy liever den vrolijk makenden ‡ Wijn voor u neus had. Wel aan, ze word u geschonken, met een beschrijving van haar naam in 't Hebreeuwisch, Grieks, en Latijn, gebruik en misbruik, en een aanlassing van de dronkenschap. Vader Homeer hield veel van den beker, en zegt

A. d. p.

* P. 472.

† P. 489.

‡ P. 490.

Ἀνὸς κεκμηῶπι μὲν ὄ μίγα οἶν ἄέξῃ.

Dat is,

Wijn geeft een man, die afgesloofd is, kraft.

Grootelijks is ze den Dichteren noodig, zomen het oude Griekle koppeldigt mag gelooven.

Οἶνός τις χαρίεντι μέγας πῖλδ' ἵπῳ
ἀοιδῶ,

Ἴδωρ ἢ πίνων, χρῆσθ' ἀν' ἕδ'ε πίης.

Dat is,

't Paard van een braaf Poët is zuivere Wijn.

Drinkt water; gy zult nooit goed Digteer zyn.

Om dat ik een huichelaar, op 't hooren van het vaarsje, zie grimlachen, moet men hem de woorden van Vader Augustijn voorduwen.

* In vele dingen, zegt die man, is de wijn voor 's menschen leven noodig. Trouwens al zeide het Augustijn niet, 't is echter waar, en het blijkt aan Paulus, radende Timotheus, een luttel wijns voor zijn maag te gebruiken.

Dronkenschap staat allen menschen leelijk, dog niemand leelijker als de † Geestelijkheid.

Hier volgen nu verscheide soorten van toegemaakte wijnen, maar daar lust my mijn lippen niet aan te zetten; ook niet aan den appeldrank: een lugtig † biertje mond den Hollanders best, al word het van een Griek veracht. We zullen

C c 3

liever

* Lib. ad sac. Virg.

† Lees p. 516.

† P. 519.

liever het matig en onmatig drinken eens kijken.

By de Joden nam de Vader des huisgezins, zoo ras als men aanzat, den drinkbeker, dronk daar uit, gedankt hebbende, en gaf ze over aan allen. Dat was *woordrinken*, by meer volkeren gebruikelijk. Zoo vertoont ons Virgijl, dat koninginne Dido, haar mond aan den goude kroes gezet hebbende, dezelve aan Bitias bragt.

Tum Bitia dedit increpitans, ille ^{fit} iurgiger bau-

Spumantem pateram, & pleno se proluit auro.

Als of hy zeide.

Haar Majesteit gaf toen aan Bitias

Den wijnskik vol, aan wien ze welkom was:

En flux met eenen veeg.

Neep by die schoontjes leeg.

Breed hadden 't de Grieken met die gewoonte, en hun misbruik was niet klein: maar als ze op groore brasmalen gingen, sterkten zy met eenige hulpmiddelen hun zelve van te voren tegen de dronkenschap, en wisten een kunstje, om anderen dronken te maken. Eerst deed de Gastheer een smakelijken reug, dan bragten de gasten malkander den roemer toe, en, na dat de wijn zuiver of gemengd was, had ze haren byzonderen naam.

Gy moet weten, lezer, dat men in dien ouden tijd geen enkele zuivere wijn dronk, zoo als gy thans gewoon zijt. Gantsch niet: ze wierd met water gemengd, en ongemengde
wijn

wijn te drinken was het werk der Schijten , een dronken volk. Zelf in het * H. Avondmaal der Oude Christenen wierd de wijn gewaterd.

De † kroezen , waar uit men dronk , hadden velerley namen , en waren uit verscheide stoffen gemaakt. Alle Heidenen en Christenen zijn zoo sober niet , dat ze den beker van Diogenes (ik meen de holle hand) altijd voor een kroes gebruiken. Onder de gestaltens der drinkkroezen waren sommige onwaardig voor eerbare oogen gebragt te werden.

Dat alle volkeren een zeker slag van ‡ gróote drinkkroezen bezigden , blijkt uit verschoot van voorbeelden. Men perstte malkanderen voorhenen (verfoeijelijke manier!) den wijn zoo wel in 't lijf als thanster tijd : immers een zeker getal van glazen. Men dronk op de gezondheid van zijn liefste , en goede vrienden ; en wel ‡ zoo vele glazen , als zy letteren in hun naam , of vingers aan de hand hadden , met byvoeging van heilwensch : ja men dronk ook de gezondheid der afwezende. Kort om gezegt , hier is te zien , dat de hedensdaagse likebroers-kunsjes van ouden afkomst zijn.

Der Ouder Grieken drinkwijze was in 't rond , beginnende van de rechte hand af ; dog dit voortbrengen was den Lacedemonieren verboden , tot vermindering der ongemakken , die uit het veel zuipen ontstaan. De Romeinen ligten den beker ook in 't rond , en zongen onder dat kroezen en avoezen lustige deuntjes : somtijds quamen d'er oolijke bootsmakeryen

C.c 4

by.

* P. 533. † P. 534. ‡ P. 544. † P. 548.

by. Alvorens smakelijk gegeten zijnde, of ten minste met het tweede geregt, kreeg het drinken eerst klem. Zy plengden wat wijns hunne Goden ter eere; zy speelden een drink-speultje, dat in 't Grieks κωτταβος [kottabos] hiet, en den geleerden alleen toekomt; zy zalfden en kroonden de gasten, om de vreugd te vermeerren.

By dit zalven, een zeer oud gebruik der Oostersche volkeren, handelt de Heer Stukkius in 't lang die bekende geschiedenis der Zondaresse, die Jezus voeten zalfde, en alles wat tot het zalven der hoofden behoort.

Hier mede niet vergenoegd hadden zy voor elk lid des lichaams byzondere * zalf, van welke de uitvinders ons gemeld worden.

Nu nog een woord van de kroonen, of kranfen, niet slegts by Joden, maar ook by Grieken en Roomers bekend. Men zou hier byna in alle die kroonen verwarren, zoo groot een meenigte word ons gelangt.

Onze Schrijver weet 'er den wonderboom van Jonys in te brengen; dog van de rozekranfen wierd op gastmalen en drinkgelagen wel 't meeste werk gemaakt.

Blijk daar van geeft de wellustige grijsaart Anakreon, wiens vijfde lierzang hier pronkt.

Οὐ μοι μέλει Γύλαο
 Τῆ Σάρδεων ἀνακλιῶ.
 Οὐδ' θ' αἰρέει με χρυσός

November en December 1696. 409

Οὐ γὰρ Φρονῶ τυραννοῖς.

Ἐμοὶ μέλῃ μύροισι

καταβρέχην ὑπώλω.

Ἐμοὶ μέλῃ ῥόδοισι

κατασείφην κάρλωα. &c.

* Welk ik in mijn jongelingschap eens ver-
taalde, en my lust het nu niet te veranderen.

*k Moey my niet met Gijges schatten.

*k Moey my niet met geld of goed,

Daar de Koningen op pratten,

Wech met Vorsten overvloed!

Wech met dien onwissen zegen,

Daar het gros van 't menscbendom

Al te dwaaslijk toe genegen

Stee ds na baakt, van zorgen krom.

Liever zalf en kruideryen

Dicht gesprengd op kin en baard:

*k Wil mijn ouden kruin verblyen

Met een Roosje zoet van aart.

enz.

Dit word besloten met aanwijzing van de deelen des lichaams, die gekroont wierden.

Luister toe, der gasten tong is onderwijlen los geworden. Hoor, hoe zy kouten. Daar is nog eenig nut uit dat praten te halen. Iemand, die genoodigt is om vrolijk te zijn, moet niet te veel voor stomme, nog snappert spelen. Men mag onder den beker wel wat *

C c 5

schert-

* P. 580.

410 *De Beekzaal van Europe,*
schertsen, dog met mate. Raadsels uitgeven,
wat dunkt u daar van † dat vinden we in de
H. Schrift. Maar hier word gewaagt, of
men aan tafel wel ernstige en filosofische za-
ken mag verhandelen; en verder, of het past,
op maaltijden van goddelijke zaken te spreken?
waar toe het voorbeeld van Christus, en der ou-
de Christenen ons ten baken dient. Eertijds
wierden op gasmalen ook wigtige staatzaken
te berde gebragt.

Als de zeer belezene Schrijver heeft geleer-
aart, hoe wy ons in allen deele op maaltijden
moeten dragen, laat hy † Muziek hooren, 't
welk uit den Bibel zoo wel in krijg als vrede,
zoo wel in vreugde als in droefheid, te halen
is; zelf in de eerste Kerke. Zekerlijk was het
gezang en gespeel den Joden op hunne groote
gasmalen zeer gemaen, en den Grieken by uit-
nemenheid. Daar wierden dan of door de
gasten zelve, of door gehuurde zangers de dap-
pere daden der doorlugtige helden gezongen,
en diens beurt het van zingen was, die kreeg
een myrtetak in de hand. 't Galmuziek is
ook een vermaak der Romeinen, en oude Chri-
stenen geweest.

Wat zullen we van het dansen zeggen? by
alle de vorens genoemde menschen ging dat
ook in zwagg.

Iemand mag van die oeffening zoo luttel hou-
den als hy wil; het geleerde onderzoek waar
de † Reyen van daer komen, kan hem niet mis-
hagen.

Zy hadden verscheide soorten van dansen,
en

* P. 596.

† P. 600 Choreæ.

en onder die zijn sommige afgodisch geweest. Dansen in blyspelen heeft geen quaden val, en van 't springen konden de soldaten zig in den oorlog bedienen. Maar voor al waren de Grieken zeer genogen tot dansen op gastmalen; waar op zelf de beesten by sommige volkeren waren afgerigt. 't Is waar, de H. Schrift gewaagt van dansen, maar de Heer Strukkius oordeelt dat het den * Christenen niet past.

De gastmalen waren niet slegts vergezelschapt van dansvermaak, maar van blyspelen, treurspelen, mommelspelen, van loopen, springen, worstelen, en dobbelen; op welk laatste verscheide Roomsche Keizers zeer verzot waren, schoon met Stads keuren verboden. † Men zie hier, hoe verre het den Christenen vry staat.

Lichamelijke oefeningen wierden gepleegt voor de maaltijd, andere spelen ook daar na: dog het is schrikkelijk om te hooren, hoe de zwaardvegers lijf om lijf tot vermaak der bruffers elkanderen met het staal te keer gingen.

't Zal tijd worden, dat we de maaltijden der ouden voor zonnen-ondergang zien eindigen; hoe de gasten van tafel opstaan, en hoe de Gastheer zig daar omtrent moet aanstellen. Na de maaltijd wasschen zy wederom de handen, en dronken na 't wasschen een glaasje van afscheid, 't welk in 't Grieks $\Delta\iota\omicron\varsigma\ \Sigma\upsilon\lambda\upsilon\varsigma$ [Dios Souteeros] dat is, een glas van Jupiter den behouder genoemd wierd; ook wel $\alpha\gamma\alpha\theta\alpha\iota\ \delta\alpha\iota\mu\omicron\upsilon\varsigma$ [agathou daimonos] een glas van den

208.

* P. 613.
† P. 626.

† P. 619.

412 *De Boekzaal van Europe,*
goeden geleigeeft. Ziet gy wel, lezer, dat het
woord *Daimoon* ook wat goeds beduid?

De Christenen volgen die gewoonte na met
het drinken van een *glasje van vriendschap*,
en de Duitschers hebben geen afkeer van een
Schlaafftrunck.

Als de gasten eerst God, dan den Gasthouder
gedankt hadden, was 't gebruikelijk, dat zy
van den Gasthouder wat kregen, om na huis
te nemen; en wederom dat zy wat aan de kin-
deren of dienstboden gaven. Dan liet de Gast-
heer zijn gasten t'huis brengen, met overvloed-
dig licht, dat op de maaltijd ook niet ontbroken
had. Wat nu? t'huis gekomen zijnde is het
slapen best. Indien ik niet bevreesd was,
haast vakerig te zullen worden, 'k zoude hier
met den Heer Strukkius breedelijk van 't slapen
gaan spreken, maar het is wat te laat: 't zal
den lezer niet ongeneugelijk vallen, den man
van het tijdig en ontijdig slapen te hooren re-
deneren: hy heeft keur, of hy 't praarje van
't byslapen t'zijner ooren wil inlaten, of niet.

Niets is 'er overig, als des gästmaals *over-
schot. Ik meen de stukken en brokken, met
welke de volkeren verscheidentlijk na hun zin
leefden. By de Romeinen was het verval voor
de slaven. Eindelijk berigt ons de Schrijver,
waarom God het overschot der offer handen wil-
de verbrand hebben, en wat de eerste Christe-
nen met het overschot des H. Avondmaals de-
den: daar na, aangetoond hebbende wat de
gewoonte van de Heidenen daar omtrent was,
sluit hy het eerste stuk van zijn zwaar en heer-
lijk

* P. 638.

lijk werk met een wensch tot God, dat hy zinnen arbeid wil zegenen.

Het tweede stuk, dat veel kleiner is, zal ik, als pas geeft, ook tot een of meer uittreksels brengen. Waar is mijn nagtmuts? ik ga zonder vertoeven na bed toe.

IV. HOOFDDEEL.

Hoofdsomme der Godgeleerdheid, uit de Schriften opgehaald door JOHANNES KOCCEJUS, Hooge School Leeraar der H. Godgeleerdheid, in 't Nederduits vertolkt door Theodorus Antonides, Predikant tot Westerwijtwert en Menkeweer. Te Leenwaarden by Gerard Hoogslag 1696. in 4. 147 bladen.

NEderlanders, die zonder twijffel den naam van *Koccejus* dikwils gehoort hebt, en misschien luttel weet, welk een beblokte geleerdheid in dien beroemden Man stak, ziet, hier word u het merg van zijn Godgeleerde leering in uwe taal bloot gelegd.

Niemand paste het beter de handen aan zulk een grooten werk van overzetting te slaan, dan den Heere Antonides, wiens schriftmatige verklaring over den brief van Petrus in Bloeyen Zomermaand des jaars 1694 onze Boekzaal vercierde; Man van ophoudelijken vlijt in 't navorschen van de Christelijke Bibelwijsheid, die

die zijne landsgenooten op veleley wijzen, en nu byzonderlijk door dezen zijnen zwaarwichtigen arbeid verplicht heeft. Al wie zijne Schriften heeft gelezen, en daar inhe aangemerkt, met hoe grooten lof hy gewoon is de uitleggingen van den vermaarden Koccejus by te brengen, kan zig wel haast verbeelden, dat het hem minder als anderen zal verdrotten hebben, zoo groot een boek uit de Latijnsche in onze spraak naauwkeuriglijk te vertalen: waarmede my straks, als ik 't zelve zag, te binnen quam, het gene ik eens, met een kleine verandering, op iemand anders schreef.

*Het was al lang 't weetgierig Nederland teed,
Dat deze schat, in vremde taal besloten,
Niet blinken mogt in 't eierelyke kleed
Zijn's Moeders, zoo voor kleinen, als voor grooten;
En dat de Tolk van 't tweederley verbond
Geen Tolk vond, die na d'eigenschap der reden
Zijn Fenixpen met naarstigheid bestond
In 't Nederduitsch manmoedig na te treden:
Tot dat in 't end Antonides dien last,
Dien zwaren last, durst tillen op zijn schouderen,
Die niemand als een letter-Herkles past,
Om langer niet dit werk te zien verouderen.*

Tot lof van den Vertaler strekt de betuiging der Akademische Godgeleerden in Friesland, die met vreugde God dank zeggen, dat het zijn goedheid belieft heeft, hem lust en kragt te geven, tot zoo zwaren arbeid noodig, te meer, dewijl zy uit vergelijking van plaats en hebben gezien, dat hy in dezen met een zonderlinge

trouw

November en December 1696. 419

rouw heeft gehandelt, geenzins twijfelende, of de **HEERE** zal dit kostelijk merg van Schriftelijke gedachten velen doen ten nutte zijn:

Hier is een zee van godgeleerde oeffeningen, van welke ik, niet magtig zijnde een kort begrip binnen het bestek eenes uittreksels te prangen, hier alleenlijk een schets van den inhoud der 97 hoofddeelen, die het werk uitmaken, zal voorstellen.

Voor afspreekt de Heer Koccejus in het eerste hoofddeel van de godgeleerdheid, en van haar leerwijze; en hebbende in de zes volgende de noodzakelijkheid der H. Schriften, haat gezag, en de regelmatige boeken, mitsgaders derzelve volmaaktheid, genoegzaamheid, ook de klaarheid, uitlegging, en overzetting aangewezen, en betoogt, dat haar grondvest een eenige **G O D** is; gaat hy van het achtste tot aan het veertiende uitvoeriglijk handelen van de bewijsredenen, uit de natuer kemelijk, om te betoogen dat 'er een God is, van Gods namen, mededeelbare eigenschappen, van God den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, van deszelfs uitgang uit den Vader en Zoon, voorts van de Goddelijke namen, eigenschappen, en werken; na de heilige personen onderscheiden.

Gods raadbesluit in 't gemeen, de scheppinge; zoo van Engelen (goede en quade) als van den mensch, na Gods beeld geschapen, en deszelfs onsterfelijkheid in den beginne, het huwelijk; de heerschappy aan den eersten mensch gegeven, en de eerste Sabbat hier op afgehandelt zijnde, komen we tot het verbond der wer-

416 *De Boekzaal van Europe,*
werken, en de gerechtigheid des Wets, ge-
volgd van het verbondtreen des levens.

Daar achter doet de groote man ons zien de
natuur der zonde, hoedanig de vryheid en ver-
anderlijkheid van 't redelijk schepsel is, en
wat men door des menschen beproevinge moet
verstaan; leerarende gevolgelijk, op wat wij-
ze de overtredinge van den mensch, en de val
der Engelen is toegegaan, daat de Heilige En-
gelen behouden bleven.

Dus voorttredende tot Gods voorzienigheid,
ook omtrent het quade, en aanmerkende des
menschen verdorvenheid door de zonde, de
eerste vernietiging van het verbond der werken,
en 't onvermogen der wet, samt der zondaren
vryen wille, begint hy in het twee en dertigste
hoofdstuk te ontvouwen Gods raadsbesluit, om
genade te oeffenen; waar omtrent de Schrift
Gode ookeen Testament toeschrijft.

Gy kunt lichtelijk denken, Christen-lezer,
dat het hier tijd is den Middelaar en Borge des
Testaments na te speuren, de uitwerkinge der
borgtocht te kennen, en het raadbesluit van de
tweevoudige huishouding te onderzoeken. Ze-
kerlijk de Godgeleerde Koccejus bevestigt deze
leere van het raadbesluit der genade, in tegen-
stellinge van den toorn, met zeer aanmerke-
lijke schriftuurplaatsen, en gewaagt onderwij-
len van de voorschikking, en verkiezing, met
een wijdlufte ontbolstering van Paulus woor-
den aan de Romeinen 6. v. 29, aan de Efezers
1. v. 3, 4, 5, 6, en andere teksten meer.

Uit dit stelsel leid hy ook af Gods raadbesluit
om toorn te oeffenen, en ontknoopt de zwa-
rig-

righeid van den rang der besluiten, en 't voorwerp der voorschikkinge, daar we boven al hebben acht te nemen, dat Gods besluit een eenig is, en dat in Hem geen eerder en later gedagten zijn.

Nu is hy tot het veertigste hoofdstuk genadert, en ontdekt ons uit den Bibel (want zonder die zouden we van die gansche zake onwetend zijn) de uitvoeringe van dat Testament in 't eerste deel des tijds; 'k wil zeggen, dat besluit Gods, omme de menschen, uit de wereld uitverkoren, aan zijn Zoon ten erffenisse te geven, en die zelve uitverkorene aan een gemeen Koninkrijke met zijn Zoon deelachtig te maken.

Ten dien einde loopt zijn verhandeling breed uit over het Verbond der genade, welk woord *verbond*, by de Hebreen ברית [Berith], dikwils in de gewijde bladeren gemeld, zijn be- duidenisse geenzins verliest, schoon het ook een Testament beteekent; ook over de uitwerkinge onzer zaligheid, bestaande in een goddelijke roeping, en de manieren dier roeping, waar toe met name behoort de aloude overleveringe, door welke de gemeene roeping voor Mozes tijd geschied is.

Maar dewijl de hoofdsomme van 't woord der genade begrepen is in de woorden * *Ik Jehovah beilige u bedien*, zulx dat de gansche weldaad Gods in de heiligmaking schijnt vervangen, worden we aan het 44ste hoofdstuk onder- rigt, wat de Wedergeboorte zy, vervolgd met de Bekeering, die men niet ongevoegelijk, uit

IX Deel.

D d

het

* Exod. 31. 13.

118 *De Boektaal van Europe,*
 het Griefch woord * *metanoia*, Gemoeidsverandering, of Wederwijfwording mag noemen, en het Geloove, waar door de Roeping gefchouwen word: een ftoffe, zeer omftandiglijk van den Leeraar uitgepluift, om van daar den lezer het geloof der Vaderen te doen zien.

't Was ook van het uiterfte belang, om wel te verftaan, dat God is regtvaardig en regtvaardigende, en hoe de mensch, die zijne eigene geregtigheid niet kan uitmaken, de geregtigheid Gods mag deelachtig werden, dat men hier het wichtig ftuk van de geregtigheid des geloofs verklaard zag, en daar by de volftandigheid der heilige, om dat het geloof, 't welk God verheerlijkt, den Zondaar regtvaardigt, en zaligt; en dit zoude het niet doen, byaldien hy tot den einde toe niet volharde.

Dan komt ons de zekerheid der Zaligmaking te voren, die aan de Geregtigheid der Vaderen voor de Wet gefchakeld is, als zijnde geen onderscheid tuffen de geregtvaardigde, die te voren op den Middelaar gehoopt, en die het Euangely gehoord hebben. Dat is de zaak alleen niet. God heeft de geloovige door zekere teekenen van dat verbond der genade, en dezelfs goederen, willen verzekeren. En nademaal die teekenen, na den Griekfchen trant † *mysiera* geheten, by de Latinen den naam van *Sacramenta* hebben gekregen, en zelf by ons behouden, konde de Heer Koccejus niet ontgaan, zig daar omtrent te uiten. 't Is te laat, meint hy, thans over het woord *Sakramenten* te klagen, na dat het reeds de overhand heeft

ge-
 * *Metanoia.* † *Mystecria, verborgentreden.*

genomen, en 't ware beter geweest, dat men zig gehouden had aan de benaming der H. Schrift, die dezelve * *teekenen des Verbonds* noemt, dat zoo veel is als getuigenissen en panden van Gods vriendschap, waarom ze ook by † Paulus den naam van *zegelen der gerechtigheid des geloofs* dragen. Des behoud by dat woord, ook daarhy van de *Sakramenten*, die d'er voor de Wet geweest zijn, in 't byzonder spreekt.

Aan het 54ste hoofdstuk onderneemt de hooggeleerde Man, Gods Raad van een dubbele huishouding wat nader uit te halen; derhalven begint hy de verklaring van 't Goddelijk besluit om de kinderen Izraëls ten volke aan te nemen, met den oorsprong van 't Oude Testament, en deszelfs Verbonds-teekenen, die de Besnijdenisse zijn toegevoegd: op welke hoofdzakelijke stoffe hy een tweede van de Voorbereiding des Nieuwen Testaments past, beweerde die, en de afschaffinge van 't Oude uit de Profeten; waar toe de woorden van Habakuk aanleiding gaven, *aanschouwt gy Volkeren, en verwondert u, want de HEERE zoekt uit te werken een werk in uwe dagen, 't welk gy, als het vertelt zal worden, niet zult gelooven.*

Ter beloofder tijd verschijnt dan CHRISTUS in zijn menschheid, zalvinge, en driedvoudig ampt, want Hy is de uitlegginge van 't woord משיח [Maschiab] of, na de Chaldeeische uitspraak, משיחה [Meschiha] waar van daan MESSIAS, dat is, de gezalfde, komt. En dewijl hy, als *borge des Testaments* is verschenen, *als een gebod van den Vader bebbende om*

D d 2

zijn

* Gen. 12. 13. 17. 14. † Rom. 4. 11.

zijn leven af te leggen, en wederom aan te nemen, zoo is Hy geboren. *Job.* 10. 18. Zie hier dan zijn vernedering, en lijden; maar merk hem ook aan, zoo in den staat zijner vernederinge als verhooginge, voor Priester in der eeuwigheid, die zijn Priesteramt bedient. Gelijk in den staat der verhooginge zonderling de *voorbidding* plaats heeft, zoo heeft ook de *genoegdoening* plaats in den staat der vernederinge. Hier kan de lezer vier hoofdstukken ontvouwd vinden. I. Of Christus waarlijk voor onze zonden voldaan hebbe. II. Waar door. III. Voor wie. IV. Welke de kragtadige uitwerking zijner genoegdoeninge zy, met een * wederlegginge van der Remonstranten gevoelens over de vraag, of Christus voor alle en een ygelijk heeft voldaan, en bewijs van de noodzakelijkheid der gemelde verhooginge.

Nu gaat de Heer Koccejus het Euangely beziën, en beschrijft het in zijn regte wezen. By het Euangely voegen de Bondzegelen, Doop, en H. Avondmaal, by welker verklaring en overeenkomst zeer wel voegde de brandmerking der geestelijke boosheid, in 't vervalschen der gemelde Bondzegelen, 'k wil zeggen, de vernietinge der Paapsche Misse, en der overtallige bondteekenen, elk een byzonder hoofddeel bestaande.

Zoo als het te voren te pas quam, van het geloof der Vaders te gewagen, is het nu ook tijd van 't geloof des Nieuwen Testaments, en van de regtvaardigmakinge uit dat zelve, te spreken. Dit konde de Hoogleeraar niet doen, zonder

* Zie p. 703, 704, 705. enz.

zonder ook iets te melden van 't gene daar tegen strijdig is, namentlijk van de verdiensten der werken.

Na deze verhandeling word ons de roeping der Heidenen uit de H. Schriften verklaart, waar by komt het oordeel der ongeloovige; want hoewel Christus zijn Koninkrijk onder alle volkeren, stammen en talen zoude hebben, en het Euangely den genen die zalig zullen werden een uitmuntende genade is, gelijk ook de voltoojing der geloovige, nochtans is 't het werk des toorns, die van den Hemel geopenbaart word, dat 'er overgeloovige, godlooze, of begeerlijke menschen zijn. Dit, onder het Oude en Nieuwe Testament beschouwen zijnde, word besloten met de hope die d'er nog is van de Joden. De ongeloovige uit de Heidenen hebben mede hunne oordeelen, waar by het rijk van 't Beest, deszelfs behulpfelen, de valsche Profeten, samt d'onwettelijkheid en afval ten toon staan.

Groot is het onderscheid van den staat der Kerke, en spruit uit de twee Testamenten; weshalven is het noodig, dit onderscheid en de Christelijke vryheid te kennen: desgelijks wie het hoofd der Kerke is, en hoedanig de kerkelijke wetten en regten zijn. Als de Heer Koccejus ons Christus voor het eenig hoofd der Kerke heeft aangewezen, die dezelve niet alleen bestiert, na haar geestelijke gestalte, in zig zelve onzichtbaar, dat is, na de gave van geloof, liefde, en hope, maar ook na haar uiterlijke en zichtbare hoedanigheid, onderzoekt hy de roeping en bediening der Kerkendien-

naars, eerst van een ygelijk in 't byzonder, daar na van de Kerkvergaderingen, met een krom Grieks woord *Synoden* genoemd, en eindelijk overweegt hy, of den Dienaars der Kerke kan werden opgelegd een wet van ongetrouwd te blijven.

Van dit stuk treed hy over tot de gestalte der Kerke, vergeleken met een wereldsch Koninkrijk, om voorzigtiglijk te toonen, hoewel Christus rijk van deze wereld niet is, gelijk hy zelf * getuigt, dat het nogmans den Koninkrijken, Vorstendommen en Staten niet benaudeelt, zo lang als de Kerke in de wereld is; tot dat hy uitroeije alle Overheid, Heerschappy, en Magt, en het Koninkrijke † NB God en den Vader overgeve, Want de Profeten schrijven ook de Kerke Koningen toe, tot hare Voedsterheeren, en Koninginnen, tot hare Zoogvrouwen. De Kerke heeft haar Vryheid; die kan niemand haar ontnemen; want schoon ze een *Stad* genoemd word, zoo is ze echter geen *Stad*, of *Staat*, die een mensch of menschen tot haar hoofd heeft, maar een *Stad Gods*. Wederom zy, die in Christus naam vergaderen, zoo als Leeraars, Kerkregeerders, of Geloovige, hebben in de menschelijken Staats- of Rijksbestiering niet te zeggen. p. 878—888.

Nog

* *Job. 18 36.* † *1 Kor. 15 24* Voeg hier by (die 't verstaan kan, versta het) v. 28. *En wanneer Hem alle dingen zullen onderworpen zijn, dan zal ook de Zonne zelf onderworpen worden dien, die hem alle dingen onderworpen heeft, op dat GOD zy ALLES IN AELLEN.*

Nog meer. De Kerk heeft in deze wereld haar strijd. Ze is van wegen de wedergeboorte en regtvaardigmaking wel heilig, maar elk der geloovige draagt, zoo lang als hy in de wereld is, *een lichaam der zonde, en des doods.* Rom.

6. Ze heeft hare eigene vervolgingen, en verdrukkingen, en al kan ze in 't geheel niet afvallen, nogtans kan elk geloovige, met zwakheid omzet, dwalen. Daar van daan is het verderf in de leere en kerkregering gevoerd, alhier in 't 82ste hoofddeel beschreven, zoo duidelijk, als het Beest uit Johannes Openbaringsboek, en de bewaring der Kerke in het rijke van dat Beest, beide daar aan gehegt.

Wie weet nu niet, dat ons de Antichrist in het rijk van dat Beest van zelf ontmoet? De Heer Koccejus, die hem met vinger en duim aanwijst, de verlossing der Kerke van den Antichrist, en de palen van het Antichristische Rijk uit de Schrift vermeldende, troost de genen, die daar van bevrijd zijn, met de vastheid van het Koninkrijk der Kerke, en 't besluit der eeuwe.

Deze leere, de Leere der genade, legt den eerwaardigen Man, als een waarheid na de Godzaligheid, zoo heilzaam in 't hart geprent, dat hy haar uit de Godzaligheid en goede werken noodzakelijk ziet voortvloeijen: maar om dat niemand Christus, en de gerechtigheid van Hem verworpen, kan kennen, nogte deszelfs Koninkrijk zoeken (de dienstbaarheid der wet verlaten, en de eigene gerechtigheid verworpen hebbende) gevolgelijk ook niet zig van harten

tot God bekeeren, en in Hem roemen, ten zy hy de kracht van de tien geboden verstaat; zoo worden dezelve geboden in haar wezendlijkheid en waarde nogmaals verklaart.

Het voegde, volgens den rang der Christelijke Geloofs-onderwijzinge, dat, na die uitvoerige herhalinge der tien geboden, het gebed volgde. Dit beslaat het 90ste hoofddeel, met de uitbreiding van het gebed des Heeren.

Twee volgende hoofdstoffen, in drie hoofdstukken begrepen, zijn bezig I. omtrent het beschouwen van de raadgevingen der volmaaktheid, en volmaakter geboden, die gezegt worden de tien geboden toegevoegd te zijn; waar uit men kan leeren, wat aalmoessen, vasten, en beloften zijn, en hoe Socijn doolde, als hy, de gerechtigheid uit den geloove niet kennende, meende, dat Christus gekomen was, om beter en volmaakter geboden te geven, met belofte van 't eeuwige leven, in het Verbond ingegriefd. II over de Overheid, voor welke de Kruisgezant Paulus wil dat men bidde, op dat we een stil en geruust leven mogen leiden enz.

Eindelijk word dit godgeleerd schrijfwebbe afgeweven met de vier laatste hoofdstukken, waar in men de dood der godzalige, de staat der verstorvene geloovige, de opwekkinge der dooden, en de verheerlijkinge der zaligen in 't laatste oordeel ten eeuwigen leven met de verwe van Bibeltale geschetst ziet. Gelijk ik ook by deze flauwe schetse van den inhoud der aaneengeschakelde leeringen niet meer hebbe te voegen, dan dat de lezer uit den opdragt

dragt des vertalers , aan Mevrouw de Door-
 lugtigste Vorstinne weduwe van den Prins van
 Frieland , kan aangezet werden tot hoog-
 achtning van des Heeren Koccejus schriften.
 Want daar in praat die Kerk- en Hooge-
 School-leeraar als een man , *in wien de Alver-
 mogende in deze laatste tijden vele en groote gaven
 heeft gelegd , dien God , rijk van genade over Ne-
 derland , onder ons als een klare starre heeft doen
 blinken , en als een heldere toortse lichten ; een lee-
 raar , zoo magtig in de Schriften , en zoo bequaam
 om dezelve bescheidenlyk uit te leggen , dat by in
 dezen niet ligt achter een ander mag geplaatst wer-
 den. enz. Die alle kragten heeft ingespannen ,
 omme den Raad Gods uit de Schriften te vertoo-
 nen , en aanleiding gegeven , om deze goddelijke
 schriften in baren t'zamenhang , en na de meining
 van den Geest , te konnen navorschen , en in de
 geheimenissen van die , zelfs der Profetien , te
 konnen indringen , dat heb alle verwondering te
 boven gaat : die zoo sterk gestreden heeft tegen de
 tegenstrevens der Waarheid , zonderling den Anti-
 christ op 't klaarste ten toongesteld , de op nieuw's
 aanwassende hoornen van 't Beest verstoppt , en uit
 het woord Gods een allersterksten afkeer van 't
 blanketsel en 't gesuikerde vergif der Roomsche
 Kerke den gemoederen ingeprent , dat Roomens
 vroom daar nog van staat te waggelen. enz. Die
 zig zoodanig overgegeven heeft omme met woorden
 van kragt en gewigt de ware liefde Gods en des naa-
 sten , de ware oeffening der godzaligheid , op het
 woord Gods , en niet op zinnelykheden van men-
 schen gebouwd , door te dringen , en de menschen
 van den dienst der begeerlykheden , de alleruij-
 ste*

426 De Boekzaal van Europe,
ste slavernye, af te trekken, en meer en meer in
Gode te doen leven, dat 'er niet ligt wijsobien een
ander menschelijk schrift het gewigte kan zegenhou-
den; zoo anders de evenaar door voorsoordeelen of
inzigten niet gedwongen werd, om aan de verkeer-
de zijde over te slaan. enz.

Voortreffelijke waardeerwoorden, van my,
nevens al 't overige, niet zonder opmerking,
gelezen.

V. HOOFDDEEL.

Sexti Aurelii Victoris, historice Romanæ
breviarium, illustratum trium virorum
celeberrimorum, *Andrea Schotti*, *Do-
minici Machanei*, *Jani Gruteri*, & femi-
næ præstantissimæ, *Anna Tanquili Fa-
bri filie*, commentariis integris: ut &
Cæsarum, & Augustorum virorumque
illustrium iconibus, tum in editione prio-
ri exhibitis, tum iteratæ huic de novo
additis, ex nummis veteribus expressis,
& in æs eleganter incisis. Contextum
recensuit, commentarios suis locis dispo-
suit, & editionum, Auctorum laudato-
rum, explicatorum, emendatorum,
notatorum, antiquitatumque & rerum
indice copiosissimos, & certissimos ad-
jecit *Samuel Pitiscus*.

Dat

Daris,

Het kort begrip der Roomsche historie van Sextus Aurelius Viktor, opgehelderd met volle aantekeningen van drie zeer vermaarde Mannen Andreas Schottus, Dominikus Machaneus, Janus Gruterus, en der voortreffelijke Jonkvrouwe Anna, Dogter van Tanaquil Faber; verder door de afbeeldfels van de Cefars, Augusten, en doorlugtige Mannen, niet alleen der goner, die in den eerften druk vertoond, maar ook in dezen nieuwen nu eerst bygevoegd zijn, naar oude penningen geteckend, en cierlijk in koper gefneden. De text is overgezien, de verklaringen zijn op hare plaatsen gezet, en daar zijn uitvoerige en nette bladwijders aangelaft, zoo van de drukken, geprezene, verklaarde, verbeterde, en gemerkte Schryvers, als van de Oudheden en zaken, door SAMUEL PITISKUS. Te Utrecht by Francois Halma, en Willem van de Water 1696. in 8. 49 bladen.

DE Vrye Historyschrijver Suetonius, voor eenige jaren door den zeer geleerden Heere Pitiskus vry kostelijk uitgerust, en van alle boekkenners, toen hy uitquam, verwelkomt, gaf my, zoo haast als ik hem d'eerstemaal doorkeek,

428 *De Boekzaal van Europe,*
 keek, een vast vertrouwen, dat het gemeene-
 best der geleterde, niets anders als wat goeds
 uit de penne van dien Man te wachten had. Men
 ziet dat hy zijn naarstigheid bekeed in het lezen
 niet slegts van oude Schrijvers, maar ook van
 later verklaarders, die loffelijk gearbeid heb-
 ben, om het gezeg der ouden, of in zig zelve
 duister) of met verloop van tijd door d'onkun-
 de mishandeld geworden, te verligten, en
 uit den overvloedigen hoorn der Roemsche
 Ondheidskunde verstaanlijk hervoort te bren-
 gen. Een nutten arbeid voorwaar, en dui-
 zendmalen beter, als die magere vitteryen van
 sommige, die nieuwe uitgiften van oude Schrij-
 vers alleen weten op te schikken met een deel
 prullen van verscheide lezingen, geen oortje
 waardig zijnde, waar over die futselaars hunne
 hersenen gaan vermoeijen, als of de geleerd-
 heid zoude verloren gaan, by aldien zy niet
 hadden aangeeteekent, dat men, volgens zulken
 of zulken druk, of beschimmeld handschrift,
prosum voor *prosus*, *lamna* voor *lamina*, *er-
 vum* voor *arvum* (jemy wat zijn dat kostelijke
 dingen!) ja somtijds *parens* voor *pater*, en *ac*
 voor *ac* moet lezen.

*Hoe dikwils helpen my die bazen
 Aan 't lachen met hun viezevazen!*

Wanneer deze brave Utrechtsche Drukkers voor-
 namen eenen nieuwen *Sextus Aurelius Viktor*
 uit hun persse te laten gaan, hebben zy zig be-
 dient van den goeden raad des Heeren Pitiskus,
 en zijn onvermoeide zorge in het by een schik-
 ken

ken van het keurelijkste gewaad , waar mede die Schrijver uitgedoft onder de oogen van historylievende lezers mogt verschijnen.

De Lettermannen leggen met elkanderen overhoop , in wat tijd deze *Viktor* (want men kent meer Schrijvers van dien naam) geleefd heeft, en of hy dezelve man is, die het boekje *van den oorsprong des Roomschen volks*, en de twee andere op zijn naam staande schriften zoo *van de doorlugtige mannen*, als *van de Keizers* heeft gemaakt. Dat het laatste van *Sextus Aurelius Viktor*, die onder de Keizers *Konstantijns*, en *Juliaan*, omtrent 360 jaren voor Christus geboorte, geleefd heeft, beschreven is, word van sommige toegestemt; maar wegens de twee voorste weet men ons niet vastelijk te zeggen, wien we voor haren opsteller moeten houden: daarom wilde de Heer *Pitiskus* niet ettelijke bladen vergeefs vullen met het ophalen van dezen twist, die niet wel kan beslegt werden, maar hy geeft hier voor af ten besten de berichten, die *Schottus*, *J. Metellus*, *Vossius*, en *Hankius* (al t'zamen vlaggemannen in de boekvloot) nevens *Anna*, *Fabers* dogter, deswegen hebben geschreven.

De gemelde *Schottus* liet *Aurelius* van den de Keizers in 't jaar 1579, te Antwerpen by *Plantijn*, en de voorschreve dogter van *Faber*, thans de huisvrouw van den geleerden *Dacier*, te *Parijs* in 't jaar 1681 uitgaan, waaromme de opdragten van beiden ook voor dit werk pronken, met nog een brief van *Schottus*, aan *Lipsius* geschreven, nooit voor dezen gedrukt, waar van de Heer en *Mr. P. Deinoot* hier te *Rotterdam*

dam het handschrift bezit ; en in welke men Schotus hoort reden geven , waatom hy zinnen Victor Aurelius zoo spoedig , en als een onrijpe vrugt , in 't licht bragt.

Als dit voor af bekeken is , treden we tot den afkomst des Roomfchen volks , om welke te verligten , een print van fraaije oude gedenkmunt tegen over het eerste blad ftaar. Het is een werkje van klein beflag , met de komst van Janus in Italiën (dat is , zoo als men dat rekent , van het jaar der wereldmakinge 2621 , voor de bouwning van Roomen 577 , voor Christus geboorte 1327) aanvang nemende , en eindigende met het eerste jaar na 't gefichte Roome , het jaar 3198 na de wereldmaking , en voor Christus 750.

Dat daar aanvolgt is de befchrijving der doorlugtige mannen. Tanaquil Faber heeft ook denelvé , by Eutropius kort begrip gevoegd , en met korte aantekeningen verklaart , in 't licht gegeven : een boekje , dat ik als wat fraais beware , al was het maar om Fabers opdracht , aan den Heer Bauru in 't jaar 1672 gefchreven , vol klagten over het ongelijk , hem van zijne vianden zoo verre aangedaan , dat hy voor wanhopig fpeekt , en zig vorlegen toont om aan de kost te geraken. Het is te verwonderen , dat in dezen druk van Aurelius niet een woord van dien geleerden man , by gelegentheid van dat zijn dogter hierverfchijnt , gerept word. Maar laat ons voortgaan.

Deze befchrijving der doorlugtige mannen begint met den Albaanfchen Koning Proka , die aan zijne zonen Amulius en Numitor de heerschap

November en December 1696. 437

Schappij by jaarbeurten naliert, in 't jaar der wereldgeboorte 3155, dat is, voor Roomens bouwning 43, voor Christus 793 jaren, en eindigt met Kn. Pompejus, wiens dood na 's werelds making 3902, na het stichten van Roomne 705, en voor Christus 46 jaren voorviel.

In het aanhangsel, mit zekere oude handschriften voortgebracht, staat Julius Cesar, die voor Bevelhebber na Portugaal ging in den jare van de scheppinge des werelds 3890, na het geboowde Roomne 693, en voor Christus komst 53, d'eerste van allen: de laatste persoonaadje is Kleopatre, Koninginne van Egypten, die, na de nederlaag van haar man Markus Antonius, haar zelven doodde, in het jaar der bouwning van de wereld 3920, van Roomne 723, en voor de geboorte van Christus 23.

Achter het voorengemelde volgt met een nieuwen tittel Sextus Aurelius Viktors boek van *het leven en bedrijf der Cefars*, of Keizers, die Oktavianus Augustus aan 't hoofd hebben, en met Theodoos den eerste bevolten worden. Augustus begon te heerschen in 't jaar van des werelds aanvang 3919, na het gestichte Roomne 722, en voor Christus geboorte 29. Theodoos storf in het jaar onzer Christelijke rekeninge 394.

Of de rechte Schrijver van dit kort begrip ook een zekere Sextus Aurelius Viktor zy, die ten tijde van Arkadius en Honorius, zonen van den terstond genoemden Keizer Theodoos, geleeft, en dezen opstel uit verscheide Schrijvers, zelf uit den vorigen Viktor, getrokken hebbe, word van sommige voor giswerk geacht: Vossius meent ja. Het

Het is der moeite waardig, de volflagene aantekeningen van vier geleerde mannen, en de meergemelde boekwijze jonkvrouw Anna over den Schrijver te lezen; namentlijk van den voorschreven Andries Schottus, Elias Vinerus, Janus Gruterus, en Merikus Kasaubonus. De Ancyraansche gedenksteen, van welke ik onlangs in 't hoofddeel van Koffon sprak, komen d'er vry wel te pas. Wat behoefte ik van de zinnelijke uitdrukfels der groote personaadjes, zoo Keizers, als andere, doorgaans ter behoorlijker plaatsen voorkomende hier den lof-bazuin te blazen? Wie immer op de oude penningen staroogde, zal haast gewaar worden, dat de aangezigten hare regte trekken hebben. De Heer Pitiskus heeft 'er meê te werk gegaan, als met de voorste, en achter den eenen, en anderen Viktor, behalven de lijsten van de Schrijvers, in de aantekeningen gemeld, mitsgaders de beste zaken en Oudheden, nog daar by gevoegt een aanwijzer van de verscheide drukken, die van Viktors verscheide werken voor dezen zijn uitgegeven.

Met reden hebben dan de boekverkoopers van Utrecht geene onkosten tot het vervaardigen van dezen zeer netten druk gespaart.

VI. HOOFDDEEL.

Le Nouveau Testament, de nôtre Seigneur JESUS CHRIST: explique par des notes courtes & claires sur la version ordinaire des Eglises Reformées, avec une *preface generale* touchant la verite de la Religion Chrétienne; & diverses autres *prefaces* particulieres sur chacun des livres du Nouveau Testament, par *David Martin*, Pasteur de l'Eglise Walonne d'Utrecht.

Dat is,

Het Nieuwe Testament onzes Heeren JESUS CHRISTUS, verklaard met korte en klare aantekeningen over de gemeene overzetting der Gereformeerde Kerken, met een algemeene voorreden, rakende de Waarheid van den Christelyken Godsdienst, en verscheide andere byzondere voorredens op yder boek van 't Nieuwe Testament, door *David Martin*, Leeraar in de Walsche Kerke te Utrecht. Te Utrecht by *F. Halma*, en *W. van de Water* 1696. in 4. 100 bladen.

HET zoude. genoeg tot aanbeveling van dit werk strekken, dat men de neste groote
IX Deel. E e let.

letters en 't wit papier, daar toe gebruikt, na waardy prees; want het is overtollig, de Schriften des Nieuwen Testaments te willen prijzen by Christenen, die daar uit den onwaardeerlijken schat hunner behoudenisse moeten halen: 't welk zy met des te grooter vertrouwen doen, wanneer zy hun zelve verzekeerd houden, dat ze door ingevinge van Gods Geest zijn geschreven.

Maar ik hebbe andere stoffe om van dezen schoonen nieuwen druk te spreken, al ware het allsenlijk van de onbekrompene kantteekeningen, die de Heer Martin, tot verklaring van den gewijden text zijne geloofsgenooten mededeelt.

Zoo als ik dezelve voor 's hands opsla, daar mijn begeerte was het een en 't ander na te zoeken, komen my ertelijke plaatsen voor, waar omtrent des mans meeninge, en zijn voorzigtigheid van schrijven, een bedrevenen lezer lichtelijk zal blijken,

Over het laatste vaars van *Matth. 1. En by [Jozef] bekende haar [Maria] niet, tot dat ze den baren eerstgeboren Zoon gebaare hadde.* Zegt hy by na het zelve, dat de nieuwe Overzetters van onzen Neêrduitschen Bibel op het woord * *tot dat* schrijven, namentlijk, dat men daar uit niet kan besluiten, dat Jozef haar daar na zoude hebben bekend. Dat is waar, en mischien kan men daar uit het tegendeel ook niet besluiten: maar als men den Heer Martin, tot verklaring van het woord *Eerstgeboren*, hem zelve hoort uiten *la S. Vierge n'a pas eu d'autres*

* *In 's Grieks* *ως ε.* Heeos hou.

tres enfans [de H. Maagd heeft goen meer kinderen gehad] dan vinde ik hem iets stekende, dat vele nitleggers, zelfs de vorens genoemde Nederduitsche, niet hebben durven, of willen doen.

Aan het vierde van *Matth. 3*, daer ons *Sprinkhanen* tot spijs van Joannes den Dooper voorkomen, houd de kanteekenaar zig aan 't gevoelen der gener, die in plaats van het woord *Sprinkhanen* alhier verstaan de uiterste toppen van spruitsels en boomen; in welken zin het Grieksch woord † *akrides* ook kan genomen werden, dog in de † werken van Bochart is aangewezen, dat *Sprinkhanen* geen ongewoon voedsel der Oostersche volkeren zijn.

Her achtste vaers van *Matth. 4*, daer de duivel gezegt word Christus op een hoogen berg te voeren, en te toonen alle de Koninkrijken des werelds, enz. zie hi door dusdanig een kanteekening opgeheldert. *Il n'y a point de montagne si élevée, qu'on puisse voir de là toute la terre, & même la ville ne sauroit potter si loin. Ce furent donc apparament quelques phantômes, que le demon forma dans l'air, & dans les quelles il presenta aux yeux de J. C. les images les plus vives, & les plus brillantes, qu'il put trouver, des grandeurs & de la gloire du monde.* Bedruddende, Geen berg is zoo verheven, dat men daar van daan de geheele darde kan zien, en het gezigt zelve zoude zoo verre niet kunnen reiken. Het zijn dan, na waarschijnelykheid, eenige spookfels geweest, die de duivel in de lugt maakte, en in

Ec 2 wel-

† Akrides.

‡ Zie de Boeknaal van Lowen Sprakkelmaand 1693.

436 *De Boekzaal van Europe,*
welke by voor de oogen van J. C. de allerglinste-
rigste verbeeldingen, die hy konde uitvinden, van
de grootbeden en glorie des werelds vertoont heeft.

In Lukas Euangely hebbe ik voornamentlijk
aan te wijzen, dat des Heeren Martins verkla-
ring over het 40ste vaars van Luk. 2 daar op
uit is, omme den lezers te ontnemen de ver-
wondering, hoe 't bykomt, dat Mattheus ge-
heelijk verzwijgt, het gene Lukas van Chri-
stus ouders verhaalt, en van hunne jaarlijksche
reizen na Jeruzalem, daar Christus, twaalf
jaren oud zijnde, onder de Leeraars in den
Tempel wierd gevonden: waar tegens Lukas
wederom niet een enkel woord gewaagt van de
komst der Wijzen uit Oosten, en het vlugten
van Jozef, met Maria en het kind, na Egypten.
Zoo hier als elders word in d'aanteekeningen
de meeste waarschijnlijkheid voorgehouden,
en de Schrift doorgaans met de Schrift ver-
klaart.

Als Johannes het beginffel van Christus won-
derwerken op de bruiloft te Kana verhaalt, en
daar op, als met eenen adem, laat volgen de
historie van het uitdrijven der kramers en wisse-
laars uit den Tempel, welke historie van Mat-
theus, Markus, en Lukas omtrent het einde van
zijn leven word vermeld: acht het de aantee-
kenaar genoeg te zijn, ons te waarschuwen, dat
dit verhaal van Johannes tot het eerste Pascha
na Christus doop moet t'huis gebragt werden.
Dit noodzaakt hem het Paaschfeest, waar van
Johannes 6. v. 4 spreekt, voor het derde na
Christus doop te nemen, en in de Euangelien
vier Paaschtijden, die Christus beleeft heeft,

aan te wijzen, schoon andere maar drie weten uit te rekenen; besluitende daar uit, dat Christus zijn bedieninge niet langer als omtrent drie jaren en een half geoeffent heeft, en, op zijn dertigste jaar gedoopt zijnde, nertelijk in 't midden van zijn drie en dertigste jaar gedood is.

De Dordregtse kanteekenaars noemen dit ook het eerste Pascha, maar voegen d'er by, dat Christus den Tempel omtrent zijn laatste Pascha nog eens gereinigt heeft. 't Welk van * Huig de Groot ook zoo word verstaan, meinnende dat de laatste historie van de andere Euangelisten, en de eerste van Johannes beschreven is.

In de Handelingen der Apostelen valt mijn oog op de † *Libertinen*, aldaar aan het negende vaars van het zesde hoofddeel voorkomende, en ik zie, dat de Heer Martin zig houdt by de verklaringe van onze nieuwe Overzetters, welke ook van de Groot bestemd word.

Dit brengt my te binnen, dat de Heer † Moonen in zijn *Stefanus*, onlangs verhandelt, deze *Libertinen* lieft aanzag voor de nakomelingen der knechten van Salomo, en de kindskinderen der Nithinim; waar van de eerste, uit Heidensche voorouders oorspronkelijk, en uit de zeven volken van Kanaän, in het land overgebleven, en door de kinderen van Izraël niet uitgeroeid, eerst heimelijke of openbare afgodisten gebleven, maar naderhand onder de Koninklijke heerschappy Jodengenooten der

Ee 3

woon-

* Over *Joh. 6. v. 14.*
vrygemaakte of gevrijde.

† In 't *Nederduitsch*
‡ P. 161.

De Boekzaal van Europe,
 woonstede en der gerechtigheid geworden zijn,
 en van David en van Salomo gesteld tot Last-
 dragers, en Steenhouwers, en Opzieners, om
 het volk te doen arbeiden in zijnen Tempel-
 bouw. enz. Elk heeft zijn gevoelens vry, en
 ik het mijne.

Voor de Apostelbrieven, met den Brief van Paulus aan de Romeinen beginnende, laat de verklaarder eerst een berigt gaan over alle de Brieven van Paulus; daar na ontvouwt hy in een nader voorreden, wat de inhoud is van den Brief, aan die van Roome beschreven, waarinne de verhandeling der regtvaardigmakinge van den mensch voor God, en de roeping der Heidenen tot het Christelijk geloof den grootsten nadruk hebben. De aantekeningen, onder den text gevoegd, zijn wijdloopig, dog of deze, en een menigte andere, daar over gemaakt, magtig zijn ons den regten zin van Paulus woorden uit te leggen, darre ik den lezer niet beloven, dewijl we uit den tweeden Brief van Petrus leeren, dat in Paulus Brieven dingen moeilijk om te verstaan zijn. Alle de volgende Brieven der Apostelen zijn met dergelijk een voorberigt gesterkt, en de Heer Martin laat zig in de inhoudsvermelding voor den Brief aan de Hebreen geschreven, hooren, *dat men, hoewel de naam van den Apostel Paulus aan 't hoofd onthreekt, echter met verzekering kan zeggen, dat hy over al daar in te zien is, zelf uit zijn stijl, enz.*

Over de woorden van den Apostel Jakobus, vragende of *Abraham niet uit de werken is geregvaardigt*, zijn de aantekeningen kort en bon-

bondig. De Dordrechtse verklaarders hebben meer moeite genomen, omme te toonen dat dit gezeg van Jakobus met Paulus woorden aan de Romeinen en Galaten niet strijdig is. Zekerlijk is zulk een geloove het beste niet, dat tefens geen goede werken voortbrengt.

Onze Fransche verklaarder schijnt wegens de Brieven, op Johannes naam geschreven, anders te gevoelen dan * Erasmus de Rotterdammer, die dezelve voor zoo duidelijk en klaar houd, dat ze geen ontvouwing van nooden hebben: want we ontmoeten hier, behalven de aantekeningen, een breede inhoudsverklaring van des Apostels zonderling inzicht om de Vleeschwording van den Zone Gods, en deszelfs Godheid te beweren. Erasmus schrijft 'er dus van; *Dat dit een brief is van den Apostel Joannes, die 's Euangely heeft beschreven, blijkt uit de stijl: by spreekt veel van het licht, en de duisternisse, leven en dood, haat en liefde, enz. met herbaalde woorden, gelijk als, hebt de wereld niet lief, nog het gens in de wereld is: zoo iemand de wereld lief heeft, de liefde des Vaders is in hem niet. Want al dat in de wereld is enz. is niet uit den Vader, maar uit de wereld: en de wereld gaat voorby? Hoe dikwils word hier het woord wereld herbaalt!*

Tot bevestiging van de wettelijkheid des Briefs, op den naam van den Apostel Judas geschreven, kan de beschrijvinge van den inhoud, daar voor gesteld, byzonderlijk dienen;

E e 4. en

* Zie den korten inhoud voor de Brieven van Johannes, in het Grieks Testament met Erasmus Latijnsche vertaling.

440 *De Boekzaal van Europe,*
en we leeren uit dezelve, dat Judas, bybren-
gende een plaats of twee, die hy door enkele
overleveringe, onder de Izraëlitén met Gods
toelating behouden gebleven, kundig is gewor-
den, niets anders doet, als de kruisgezant Pau-
lus, die, op een oude en vaste overlevering
steunende, de namen der Egyptische roo-
veraars in zijn tweeden Brief aan Timotheus
vermeld. Voor de rest, Michael de Aarts-
engel, met den duivel over het lichaam van
Mozes twistende, word hier rond uit verklaart
Christus te zijn.

Als ik uit het kort begrip den inhoud der
Openbaringe gelezen had, dat de Heer Mar-
tin niet vreemd was, van den Antichrist, by
Johannes beschreven, in 't Roomsche hof na
te sporen, dagt ik ook over het getal van 't
Beest * 666 (daar ik van mijn leven zoo veel
van g'hoort hebbe) eenige opheldering te vin-
den, dog hebbe te vergeefs gezogt, want deze
Man is zoo voorzigtig, dat hy liever niet een
enkel woord daar op wil aantekenen, dan
met een verwarmden huspot van gissingen hem
zelve stellen onder den rang van zulke, die
door hunne vergezogte spitsvindigheden en
misrekeningen bespottelijk zijn geworden.

* *Openb. 13. v. 18.*

VII. HOOFDDEEL.

Herrn Veit Ludwigs von Seckendorff, Churf. Brandenb. geheimen Raths und Cantzlers der Univerſitat zu Halle in Sachſen Politische und Moralische diſcurſe über *M. Annae Lucani* drey hundert auſerleſene lehrreiche ſprüche, und deſſen heroische gedichte genannt *Pharſalia*, auf eine ſonderbare neue manier ins Deutſche gebracht, und dem Lateiniſchen auf jedes blatt gegen über geſetzt, nebst beygefügter erklärung derer dunkeln und ſchweren redens arten, auch notigem register.

Dat is,

Burger- en Zedekyndige vertogen van den Heere Vitus Ludewijk van Sekkendorf, Kenrvorſtelijke Brandenburger Geheimraad en Geheimschrijver der Hooge Schole te Halle in Saxen, over M. Anneus Luca- nus drie hondert uitgelezene leerryke ſpreuken in dit heldendigt, genaamd Pharſalia, op een zonderlinge nieuwe manier in 't Duiſch gebracht, met het Latijn op yder blad daar tegen overgezet, nevens een bygevoegde verklaring der duistere en zware
 E e 5 ſpreek-

442 *De Boekzaal van Europe,*
spreekwijzen, en een noodigen bladwijzer.
Te Leipzig by de Erfgenamen van Weid-
mans en Gleditsch 1695. in 8. 52 bla-
den.

Het laatste werk, dat de beroemde Heer Sekkendorf, als een uitspanning van zwaard-der arbeid, zijnen erfgenamen naliet om gedrukt te werden, was deze vertalinge van Lukaan, met de voorafgaande regeerkundige aanmerkingen over vele plaatsen, en kaartteekeningen, tot opheldering van den Poët dijnende.

Geleerde mannen, dien dit aantrekkfel onder d'ooogen mogt komen, hebben het volgende berigt van Lukaan's leven en dood slegts over te slaan; ik schrijve het voor mijne landsgenooten, die misschien van den man niet veel gehoord hebben: daar na zal het werk zelve zijn beurt krijgen.

De voornaam van dezen Roomschen Digter is *Markus*, de geslagnam *Anneus*, en de toonaam *Lukanus*. Hy wierd te Kordova in Spanje geboren, omtrent 39 jaren na Christus geboorte, uit den Roomschen Ridder *Markus Anneus Mella* (broeder van den Wijsgeer *Seneka*) en *Acilia*, of *Atilla*, zoo Tacitus wil, welkers Vader *Acilius Lukanus* genaamd was.

Zijn Vader bestelde hem, nog zeer jong, te Roomen, alwaar hy onder brave meesters spoediglijk in de geleerdheid toenam, en in gemeenzame vriendschap raakte by Nero, die in zijn jongelingschap van *Seneka*, Lukaan's Oom,

Oom, onderwezen wierd, en, eer dat hy, Keizer geworden, in een gedrogtelijken dollen man ootaarde, groote zucht tot fraaije wetenschappen had. Hier door wierd Lukaan van Nero gevorderd, eerst tot het Schatmeesterschap, daarna tot het Priesteramp. Maar Nero, nijdig geworden, om dat Lukaan in openbare vertooningen hem den digtprijs had afgewonnen, en door zijne vaarzen grooten lof behaalde, begon hen te haten, en, gelijk zijn gewoonte was, reden te zoeken, om hem van kant te helpen. Lukaan, Neroos dwingelandy meer en meer wars zijnde, liet zig in de r'zamenzveringe voor Piso tegen hem in, dog moest dien aanslag, zoo haast als ze ontdekt wierd, met de dood bekoopen. Tacitus, die den handel van dat eedgespan in het vijfde zijner jaarboeken beschrijft, verhaalt, dat hy zijne aderen opende (zoo was zijn Oom Seneka ook gestorven) en voelende door invloeyen van 't bloed zijne handen en voeten koud werden, en den geest allenkens uit de uiterste deelen wiken, terwijl hy nog vol vyer van gedagten, en des vernufts magtig was, indagtig wierd zekere vaarzen, van hem gemaakt, waar in hy vermeld had van een soldaat, op dezelve wijze stervende, als hy. Derhalven sprak hy die vaarzen nog voor 't laatste, en eindigde dus zijn leven, nog geen zeven en twintig jaren oud zijnde. Sommige gissen hier uit, dat het de woorden waren, die in het derde boek van dezen Farzalischen krijg staan.

Scinditur avulsus, en zoo voorts.

Van

Van zijne digtwerken, zijn ons behouden overgebleven deze (tien boeken van den burgerlijken oorlog, tusschen Julius Cezar en Pompejus uitgevoerd, en getiteld *Farzalia*, om dat in de Farzalische velden, zoo genoemd na een Theffalisch Steedje *Farzale*, tusschen Macedonien, en Theffaliën, de strijd der twee gezeyde Roomsche veldheeren is voorgevallen: een historie, al te wel bekend, dan dat ik 'er een woord meer van zoude reppen.

Hy is een Poëet, uit wien, buiten de historie, vele leerzame spreuken können geplukt werden, dog zoo fier, en opgetogen, dat hy, menigmaal, als een niet wel geleid paard, bergsprongen schijnt te willen doen; zoo zwiert, en zoo vliegt hy in zijne beschrijvingen, gelijkenissen, uitweidingen, en versieringen. Sommige hebben geoordeelt (d'een, denke ik, uit den ander naschrijvende) dat hy meer in den rang der Redenaren als Dichters behoorde gesteld te werden: 't welk echter by zulke, die van Poëzy, en hare sieraden können vonnis strijken, geen ingang heeft.

Julius Scaliger, wien men, hoewel hy een zeer groot Man is geweest, nogtans voor geen Paus in geleerdheidszaken behoeft te achten, bekent, dat in den Man een groot, maar ook een meer dan Poëtisch verstand is, zig zelf niet magtig, en viand van die gematigdheid, die in het allerkonstrijkste werk van Virgijl alleen de kroon spant; zoo dat hy somtijds (zegt hy) in plaats van te zingen, schijnt te baffen.

Meer andere ongunstige gevoelens liet de gemelde Scaliger zig wegens Lukaan ontvallen, en

en zijn zoon Jozef sprak niet beter van hem: dog andere mannen, die in hunne oordeeluitingen zoo heet gebakerd niet zijn, kunnen de bruske en opgezwolle taal in den jeugdigen Digtcr verschoonen, spreken van hem met meer bezadigheid, en leggen daar tegen over in de weegschaal zijn welgezenuwde en wichtige redenen, alomme in zijne Poëzy uitstralende, schikken veel in, om dat de stoffe, dien hy opzingt, niet al te buigzaam voor vloeiende vaarzen is, verwonderen zig over den manmoedigen heldentrant, met welke hy geen alarm schijnt te schrijven, maar te blazen, prijzen zijne wijsgerige en regt-Stoïkse gedagten over de deugd, en de hoogste zaken, en hebben eindelijk een ware hoogachtinge voor zijn verheven imborst en onverzettelijke liefde tot de Vryheid; de Vryheid, zegge ik,

*Dat allerhoogste goed
Van lichaam en gemoed.*

Het geluste my, dit den genen, die niet taalkundig zijn, voor af te zeggen; nudeze Hoogduitsche vertaling eens bekeken.

De zede- en regterkundige gedagten, die de Heer Sekkendorf over drie hondert uitgelezene spreuken in den hoogdravenden heldendigtcr Lukaan geschreven heeft, gaan voor het digtwerk zelve.

Men ziet daar inne vele fraaye leeringen, rakende den krijg, borgerstand, en een menigte zaken, van den Poëet aangeroord, somtijds valsch, somtijds waar. Men leert 'er die om-

446 *De Boekzaal van Europe*,
 omzigtigheid, welke niet alleenlijk personen
 van hoogen stand, maar ook van middelbare
 fortuin, zoo in tijden van vrede als oorlog,
 't zy in- of uitheemsch, ten hoogsten noodig
 is, en men vind 'er staatloffen, die den hand-
 haveren van 't gemeenebeste, rijks-amptena-
 ren, landvoogden, en raadsmanneën konnen
 te passe komen: 'k zwijge verscheide aanmer-
 kingen ovet de gewelddryveryen van zulke we-
 reldplagers, die de wapenen niet tot bescher-
 ming hunner onderzaten en medeborgers,
 maar tot enkele bevordering van hunne eigene
 vervloekte heerschlust gebruiken, en alles daar
 aan op offeren, uitroepende met Polynices by
 den Treurspeler * Seneka

pro regno delin
Patriam, penates, conjugem flammis dare.
Impexia pretio quolibet constans bene.

Dat is,

'k Steak voor een Koninkrijk mijn Vaderland
 En huisgoôn zelf in brand.
 't 'k gaf 'er voor mijn bedgenoot aan 't vyer
 Geen rijkskroon staat te dier.

En aan wien bleek dit klaarder, als aan Julius
 Cesar, dien 't geluk zijner krijgsdaden tot het
 hoogste gezag te Roomen opvoerde. Elk een,
 behalven Metellus, zag na zijn oogen om, en
 had geleerd, de voorflagen van hem, die met
 den schrik der wapenen te Roomé was geko-
 men, t'eenemaal in te willigen. Daarom zegt
 Lukaan, daar hy Cesars komt te Roomé be-
 schrijft,

* *In zijn Thebais.*

November en December 1696. 447

schrijft, en kort daar aan staat te melden, hoe die dwingeland elk na zijn pijpen deed danffen, 's lands geldkamer plonderde, en aan zijne soldaten ten prooy gaf,

*Omnia Caesar erat. Privata curia vocis
Testis adest: sedere Patres oensere parati,
Siregnum, si templa sibi, jugulumque Senatus
Exiliumque petat.*

Beduidende,

————— Nu was het Cezar al.

Stads Vaders waren maar getuigen, ten geval
Van hem, om al, wat by alleen quam voor te dra-
gen,

Plots toe te stemmen; schoon het was zijn welbeha-
gen

Te vord'ren 't boogst gezag in Kerk, en Staat, en
Rijk,

Ja zelf hun eigen hals, of ballingschap. O blijk
Van slaafsheid! —————

Het is waar, men vind in het achtste boek van Lukaan een heilschendinge reden, die de godlooze Fotijn voert tot den Egyptischen Koning Ptolomeus, om den ongelukkigen Pompejus, die derwaarts gevloeden was, den hals te laten breken, maar teffens is 't ook waar, dat hy daar in zijn vernuft toont, met eenen boozen raadsman, en ondankbaren vuilik, die zelf voor dezen te Roome van Pompejus veel goeds had genoten, zulke woorden in den mond te leggen, waar door men zig den snode aart der hovelingen, en pestige oorvleyers na 't leven kan verbeelden; niet anders, als Tacitus
ons

ons menigmaal de behendige giteftrcken onder Tibeer, Klaudius en Nero voorgedragen omftandiglijk laat hooren, en gelijk de Tooneelfpel-Schrijvers yder perfoonaadje hunnen rol van deugd of ondeugd geven, ten fpiegel, hoe men goede voorbeelden hebbe na te volgen, quade te mijden.

Laat ons het begin van de reden, met welke de fchelmachtige Fotijn den Egyptifchen Koning aanhifte, om Cefar, die den langften degen had, dienft te doen, en den gevlugten Pompejus te dooden, tot een ftaltje bybrengen, eer we tot het werk zelf treden.

*Ius & fas multos faciunt, Ptolomae, nocentes.
Dat penas laudata fides, cum fufinet, inquit,
Quos fortuna premit. Fatibus accede, disisque,
Et cole felices, miseros fuge. Sidera terra
Ut diftant, & flamma mari, fic utiterecto.
Sceptrorum vis tota perit; fi pendere iufta
Incipit, evertitque arces refpectus honefti.
Libertas fcelerum eft, quae regna invifa tuetur,
Sublatufque modus gladiis. Facere omnia fave
Non impune licet, nifi dum facis. Exeat aula
Qui volet effe pius. Virtus & fuma potestas
Non coeunt: femper metuet, quem fava pudebunt.*

Dat is,

*Vorft Ptolomeus (fprak de guis) ,
Weldoen valt velen av'regts uit.
Trouw te bewijzen aan zulk een,
Wiens luk en hope is afgefneen,
Kan ftrafbaar zijn. Volg, na mijn raad,
't Opgaande Zonneligt; en laat*

Den

Den genen in de pekcl staan,
 Wiens ligt reeds onder is gegaan.
 Zoo ver 't gestarnte scheelt van d'aard,
 En 't vyer van water is vervaard,
 Zoo ver stryd eigenbaat met deugd.
 Volkbeerschers zyn de klem (gy meugt
 My vry gelooven) van hun vuist
 Quijt, zoo zy vroom en deugdzaam juist
 Het goede en 't eerlyk gade slaan.
 Al t'eerlyk doet een ryk vergaan.
 Schelmstukken en geweld alom
 Zyn het gewigt van 's Vorstendom.
 Gy kunt nooit veilig woeden, dan
 Wanneer een ander dat niet kan.
 Die vroom wil zyn dient niet in 't hof.
 Deugd, en gezag (met uw verlosf)
 Gaan nimmer t'zamen. Die niet dood,
 Is altyd zelf in vrees, en nood.

Ja wel, lezer, dat rolt 'er daar zoo uit, en ik mag geen verdere glossen hier over maken. De historie leert ons, dat de eervergetene raad van Fotijn nagevolgd, en de verlatene Pompejus het hoofd afgesneden wierd.

Na de staatkundige redenvoeringen van den Heere Sekkendorf ziet men het geheele digtwerk van Lukaan, waar in ons de binnenlandsche oorlog tussen Cezar en Pompejus word beschreven, aan d'eene zijde in het Latijn staan, zoo als 't luid, en aan d'ander zijde de Hoogduitsche overzetting, ook wel op maat, maar een maat, die rijmeloos is, en van weinig aardigheid moet zyn, om de volgende reden.

De Heer Sekkendorf, wetende, hoe on-
 IX Deel. F f doen.

doenlijk het is, eenes Latijnschen Digtens woorden wel over te zetten, en teffens aan rijm te binden, vond geraden, dezen Lukaan in rijmelooze vaarzen te vertalen.

Het is bekend, hoe sommige voor hem, de Latijnen hier in pogende na te volgen, dit ook in andere talen, zelf in onze Nederduitsche hebben gedaan; dog tot hoe groot een welgevallen der lezers, zal ik op deze plaats niet gaan uitpluizen. Evenwel wanneer de Schrijvers der rijmelooze vaarzen dat vermaak namen, zag men hen in Heldendigt, op zes voeten van twaalf en dertien lettergrepen tredende, gemeenlijk dien regel onderhouden, dat ze twee vaarzen op een slependen trant (dat is, met een woord dat op twee lettergrepen eindigt) en twee op staanden trant (te weten met een woord, dat op eene lettergreep uitgaat) beurt om beurt, en twee aan twee lieten volgen, op dezelve wijze als men het rijm, dat *slepend* en *staande* genoemd word, gewoon is te schikken: of 't mogt wezen, dat men iemand vond, die, vermeinende, regt te hebben om zoo wel als alle vaarzen op slepend rijm te laten uitgaan, desgelijks ook met zulk een slependen trant, dat is met woorden van twee lettergrepen, zijne rijmelooze vaarzen alt'zamen wilde laten uitgaan; hoedanig een staatrje onder de gedigten van Hoofd te vinden is: maar de Heer Sekkendorf neemt de vryheid van zig alleenlijk aan den heldenmaat van twaalf of dertien lettergrepen te binden, zonder juist telkens twee vaarzen van slependen en twee van staanden trant, na de wijze van 't rijm te gebruiken. O
neen,

November en December 1696. 451

neen, hy stelt vaarzen van twaalf of dertien lettergrepen, in 't hondert, zonder te rijmen, en zonder daar op te passen, of 'er twee aan twee op een of meer lettergrepen uitgaan. Daar het zoo valt daar is 't luk, raak, en dat gaat zoo voort ten einde toe.

Voor my, gelijk het rijmeloos dichten in onze tale mijne zinnen luttel kan streelen, al-zoo moet ik bekennen, dat zoodanig een verwarde wijze van tranthouding my nog minder kan bekoren: andere mogen tot verdoediging van 't een en 't ander staande houden, wat hun gelieft, men zoude hen met overvloedige reden kunnen regenspreken; dog dat geeft hier geen pas, en elk heeft zijn oordeel vry.

Ey, zeg my dog eens, hoe klinken u denz vertaalde vaarzen, met den-aanvang des werks in 't oor?

*Den mehr als burgerkrieg, im feld Emathiens
Gefubrt, beschreiben wir, wie unrechts rothe be-
kommen:*

*Des starcken volkes hand, voll siegs in sein ge-
weide*

Verkehrt, und &c.

Lukaans woorden zija

*Bella per Emathios plus quam civilia campos,
Iusque datum sceleri canimus, populumque po-
tentem*

In sua vittrici conversum viscera dextra.

452a *De Boekzaal van Europe,*

Als of hy zeide,

Ik zing een Oorlog, meer als Burgerkrijg te noemen,

By Macedonien gevoerd: een krijg, te doemen

*Om 't godloos oogmerk, daar het magtig Roomsche
volk*

Zig stak in 't ingewand met haar gevreesden dolk.

Dit zy gezegt tot geene de minste kleinagting van des geleerden Heere Sekkendorfs Hoogduitsche overzettinge, die misschien, om dat ze aangeen rijm dwang gebonden word, des te keurelijker zal zijn, maar alleen tot een bedenkinge over de Digt konst, van welkers welluidendheid, kraft, en eigenschappen, velerley verschillende oordeelen gevonden worden.

Niemand zal met een overzetting, hy doe wat hy doe, de eigenaardige taal- en zincieraden van eenigen braven Schrijver (ik laat staan een Latijnsch Poët, en wel zoodanig een als de zwierige Lukaan is) konnen evenaren: daar blijft in 't overgieten altijd wat hangen.

Tot opheldering van deze Hoogduitsche vaarzen zelve, staan nog onder op yder bladzijde beknopte aanteekeningen in dezelve tale.

VIII. HOOFDDEEL.

Gemeenzame Brieven , behelzende *Historische, Staatkundige, Filozofische en Poetische stoffe* , op *verscheidene voorvallen* geschreven door James Howel , *Klerk der geheime raad van Koning * Karel.* Eerste deel , *mit het Engelsch vertaald door W. Séwel.* t' *Amsterdam by Kornelis Sweerts* 1697. in 8. 37 bladen.

BRieven , als ze uit de penne van een rijk vernuft komen , behoeven voor geene andere schriften te wijken , en zijn , mijn 's bedunkens , van de aangenaamste om te lezen. Wat kan gemakliker zijn , dan dat men iemand ziet hem zelve , als in een spiegel , vertoonen , daar de gebreken niet min dan de deugden bloot voor 't oog komen ?

Wat kan onderlinge vrienden meer behagen , als dat ze over vervaarlijke tuffenwijdten van zeen en landen hunne harten tot elkanderen kunnen regt uit spreken ? Indien de beeltenissen van afwezende vrienden (zegt Seneka aan Lucilius) ons aangenaam vallen , om dat ze ons de geheugenisse ververschen , en 't verlangen na de genen , die wy missen , met een ydelen troost verzoeten , hoe veel te liever moeten brieven zijn , die de waaragtige uitdrukfels van een vriend meëbrengen ? Zekerlijk , dewijl onze menschelijke nieuwsgierigheid gaarne in een 's anders geheimen dringt , kan men die niet beter

Ff 3

vol-

* *De I. van Groot Britanje.*

voldoen als door lezing van brieven, die mannen van oordeel aan hunne boezemyrienden geschreven hebben: juist niet met opgepronken stijl, of vergezogte dreunwoorden, maar met een eigenaardige eenvoudigheid, die bevaligt is, wanneer ze duidelijk onderrigt, de zaken aan 't rechte eind vat, en over dezelve een ongeveinsde zinning geeft. Geene andere geleerdheid, zelf van de allergeleerdste, word in gemeenzame brieven vereist, want die is de fraaiste. Niet dat een kenner van schriften zig laat paayen met wat losse lusse praat, die nog zout nog smout heeft, veel min met wat luchtige blaaskakeryen, of walgelijke uitdrukfels van beleefdheid, dienstaanbiedingen, slentervleyeryen, en een rommelzo van byeengeraapte stopredenen, die, by een doorkorenden lezer, zoó als hy 'er zijn adem laat overgaan, enkel woordenkaf zijn; hoedani-ge schimtaal niet zelden in de brieven van eenige zwierige Franschen het meeste papier beklad: geenzins. Daar moeten zaken in wesen, zonder veel nagelknabbelen uit een welgeoeffende breinkas voor den dag gehaald, strekkende tot onderrigting van den genen, aan wien geschreven word, 't zy door verhalen, vertroosten, vermanen, bestraffen, of gelukwenschen, en wat des meer is. Al wie anders brieven wil schrijven, en dezelve voor de berispsieke wereld uitgeven, mag zig wel t'eenemaal beraden, op dat hy niet begekt werde.

Schoon ik mijn penne jnist een luttel bot viere, om met u over dit boek een praatje te ma-

maken, denk daarom niet, dat mijn keurlijkheid in brievenlezing zig aan zoo naauwgezette eigenschappen bind, als welke gy terstond hoorde vereischt te werden. Men moet wat toegeven, meene ik, in Schrijvers, die, zonder blokken, hunne gedagten op koten stellen: misschien dat deze Engelsman Howel zelve, gezift en gebuild zijnde, den proef niet zou kunnen doorstaan, dien hy den briefschrijveren afvordert. Bezie zijn eerste brief, en gy zult bekennen, dat ze met een aardige vrymoedigheid goed vonnis spreekt, het welk hem zelf schuldig maakt, zoo hy zijn eigen keure overtreed.

Hy berispt daar in niet alleen de genen, die, in plaats van brieven, vertoogen schrijven, en zig als Predikers aanstellen, maar ook die al te verdrietig in hunne verhandelingen zijn. De Latijnsche briefschrijvers van zijn tijd haalt hy over den hekel, als of de meeste van hen meerendeels met gemeene spreekwijzen bevragt, en met wat brokken van schooljongens-vaarzen doornaaid waren. Ook behaagt hem de stijl zijner overzeesche gebueren Oostwaarts gansch niet, om dat ze in hunne eigene tale geschreven, zegt, en slap is, als lichchamen van los vleesch, die niets anders dan grimlachende en schrale quijnende uitdrukfels hebben. Hy kan zig met zulk een geteem, met zulk een spinnerag niet vermaken. Opgeblazene woorden en louter gemaakte pligtplegingen zijn zoo weinig van zijn smaak, dat hy zig niet ontziet den brieven van Balzak een luitigen krouw te geven: want, zegt hy, als

ik bevond; dat zijne gemeenzame brieven aan den Koning zoo plat, en die aan Richelieu zoo opgeblazen waren, vol ongodvrugtige stofferingen, en over al doorspekt met zulke grove vleyeryen, welke hy, névens anderen, in de wereld zond, als pisglazen om zijn water te bekijken; zoo moest ik wel wat meer van hem inschikken. Knellend gezeg, en niet verre van waarheid!

Dit eerste deel van Howels brieven (het tweede word ons ook beloofd) beslaat zes boeken, over verscheide stoffen aan zijn vrienden geschreven. *Het eerste boek* vervat brieven, van hem meest uit Holland, Frankrijk, Spanje, en Italiën gezonden, omtrent den tijd van drie jaren lang, waar in hy van des * Konings Raad verlof had, om over al te reizen, behalven na Romen, en St. Omer, zoo hy zegt.

Daar hy van Holland spreekt, ziet men hem, als een Engelsman, den mond vol hebben van de laagte der landsdouwen, moerassen, en venen, hooge tol- en schatting-gelden, en wat hem bet der moeite waardig scheen, uit Amsterdam, Leiden, en 's Gravenhage te schrijven.

Dewijl hy te Parijs vaardig stond, om na St. Malo, en van daarna Spanje te reizen, schrijft hy uit die koningstad ettelijke zaken, den Franschman betreffende, onder welke de historie van den vermoorden † Henrik de IV, en het slegt uiteinde van den † Markgraaf van Ankre beknopt- en aardiglijk vermeld word.

Van

* Deze was Koning Jakob, Vader van den ongelukkigen Karel de I. † 18 brief. † 19 brief.

Van Parijs na Rouaan, en dus, door geheel Neder-Normandien na de haven Granville getogen, waar van daan hy zig na St. Malo inscheepte, zette hy eindelijk in Spaansche lugt voetaan land, en quam te Barcelone, een vermaarde Stad, het hoofd van Katalonie, oulinks genaamd *Hispania Terraconensis*, dog niet zonder moeite, en gevaar; want behalven de onguure steilte van den weg, zijn deze gewesten der Pireneen, die aan de Middellandsche zee palen, nooit vry van dieven, daartelande *Bandoleros* geheten, en zeeroovers op de kust. Deze guiten schuilen onder de rotsen, vallen den voorbyganger dlkwilsonverhoeds op 't lijf, en vervoeren hem voor slaaf na d'ander zijde in Barbarye.

Veiligt is 't, met een Palster stok, en in 't gewaad eenes Pelgrims, alster beëvaart van de Lieve vrouw van Monferrat, te komen aanstappen. In een klooster, aldaar, op den top eener hooge landrotse gebouwd, is een afbeeldsel van Maria, dog, zoo 't schijnt, vry van de Zon gebrand, en misschien ranig geworden van de reis, die ze na Egypten gedaan heeft; om 't welke te bezien, een ontelbare menigte volks uit alle gewesten van Europe komt toevloeyen.

We zullen Valence, Alikante, en Malakke voorbygaan, om met onzen Howel van de laatste plaats na Venetien te varen. Hy is vry hartig, al moet hy door, of ten minsten voorby alle die zeen varen, waar van de Latijnsche dichters tot walgens toe zingen, als de Jonische, Egeesche, Ikarische, en Tyrreensche.

sche. Hy is voorby den vyerbrakenden berg Etna, en tusschen Scylle en Charybdis gezeilt; plaatsen, van de Grieksche en Latijnsche Poeten met zoo veel snoevens opgeschikt, dat men d'er kinderen meê na bed zou jagen. Maar zo zijn in der daad zoo vervaarlijk niet, als men in de gedigten leest: het zijn twee spitse klippen, die lijnregt tegen over elkander onder water leggen, zoo dat ze als twee draken mal-kanderen begrijzen. Daarom vind m'er loorsen, die met sloepen alle daar door varende schepen weten te stieren.

Toen hy voorby den Etna voer, was die zoo verbolgen, dat ettelijke vonken uit zijn balg op scheepsboord vlogen.

Te Venetien verlustigde Howel zig met verlerley fraaije dingen, zonderling de glasblazer-ryen, te bezien; en hoewel andere van de Venetiaansche zaken hebben geschreven, ik durve my beloven, dat dit briefwerk ook zijne lezers zal bekoren. Hy zag de Schatkamer van Sant Markus, en onder anderen een overgrootte kist, een mans lengte hoog, zonder slot, maar met een spleet, waar door het goud word gesteken, dat by erfmakingen Sant Markus word toegelegd. Men ziet 'er deze hoogdravende spreuk op gegraveert staan

*Quando questo scrinio s' aprirà,
Tutto le mondo tremerà.*

't Welk dus vertaald word.

*Wanneer men deze kist zal openen, en gevee
Zijn schat aan 't licht, dan zal de gansche we-
reld beven.*

Ik

Ik mag nog een woord van Venetien zeggen. Niet tegenstaande het groot getal gerieffelijke juffers, dat men daar vind, is 'er een oude voorzegging, dat deze Stad Maagd zal blijven, zoo lang haar man haar niet verlaat: namentlijk de zee, aan wien ze quansuis gehuwd is. Maar onze reiziger krijgt metter tijd zijn genoeg van die maagdelijke stad. Ze mag zoo trots wezen als ze wil, de Italianen zeggen d'er dit van,

*Venetia, Venetia, chi non te vede non te premia,
Ma chi t'ha troppo veduto, se despreggia.*

dat is, na Sewels vertolking,

*Venetien, die u niet ziet, kan u niet prijzen,
Maar die u al te veel aanschouwt, zal u ver-
wijzen.*

In een brief, uit Roome geschreven (hier zien we, dat hy, uit scherts, hier vorens gezegt heeft, dat hem verboden was derwaarts te reizen) zijn goede aanmerkingen, en het gene hy uit Napels en Florence heeft opgeteekent, betreft den landaart, zoo waardig om te lezen, als hoe hy over 't Alpische gebergte wederom in Vrankrijk quam; waar mede het eerste boek afloopt.

James Howel, na een bykans drie jarige reis weder te Londen gekeerd, zond enige gemeenzame brieven, zoo uit die Stad, als andere plaatsen in Engeland, aan zijn beste vrienden, over verscheide stoffe, d'een vermakelijker als d'ander. Deze beslaan het tweede boek, beneffens de gene, die op zijn tweede togt zijn geschre-

460 *De Boekzaal van Europe*,
geschreven, zoo uit de Nederlanden, als uit
Vrankrijk. De Noordhollanders konnen
eens navorschen, of het waar is dat hy zegt in
't jaar 1622 bevonden te hebben; * nament-
lijk dat hem onder zoo weinig volk nooit zoo
vele menschen met lazery zijn voorgekomen
als in Noord Holland, waar van de reden hem
gezegd wierd het veel eten van versche vis te
zijn.

Het daar aan volgende praatje van de zui-
gers, die de vrouwen daar quijt raken, als ze
in de kraam komen, hem van een zeker Heer
verhaald, meene ik wat te algemeen van hem
nageschreven. De † vijftiende brief, behel-
zende een beknopte schets van de *zeventien Pro-
vincien*, zoo als men die noemt, is beter be-
wrogt.

Onder het nieuws, dat de andere, uit Vrank-
rijk geschreven, aanbrenge, is de weder-
komst van de Koninginne Moeder te Parijs,
daar ze, sedert de dood des Mark-Graven van
Ankre, niet geweest was, in 't jaar 1622.

Zeer aanmerkelijk is het *derde brievenboek*,
wegens de zaken van het huwelijk, dat in dien
tijd tussen den Engelschen Prins Karel, Jakobs
Zoon, en de Infante van Spanje voor handen
scheen. Een stoffe, die den lezer, meen ik,
ruim zoo sterk zal lokken, als andere vertel-
lingen, gelijk als van het Dordregtsche Synode,
en hoe de ‡ Jezuiten dat beschimpten: want
Hewel heeft dit Spaansche werk niet van hoo-
ren zeggen, maar hy is de man geweest, die
deswegen, in 't gevolg van den verliefden Ka-
rel,

* 13. b. p. 151.

† P. 154.

‡ P. 205.

November en December 1696. 461
rel, zelf ook na Spanje voer. Die lust heeft,
kan deze historie eens vergelijken met het *Hof-
tooneel van Jakob en Karel de eerste*, onlangs by
mijn drukker uitgegeven.

De gemelde Infante was in die dagen,
toen men dat huwelijk (naderhand plat afge-
broken) sterk aandrong, eene niet onbevallige
Mevrouw van nog geen * zestien jaren, heb-
bende twee broeders, Don Karlos, en Don
Hernando. De laatste, maar een jongen van
twaalf jaren, was Kardinaal en Aartsbisschop
van Toledo, uit welk amptje hy jaarlijks maar
drie honderd duizend kroonen trok: waarom
zouden de Koningen hunne navrienden niet
wel bezorgen?

We vinden hier vele byzonderheden, aan-
gaande de gemelde vryaadje, ook den aart der
Spaansche *Grandes*, en, onder die, van den
Graaf Olivarez, die het meeste te zeggen had;
by alle 't welke eenige voorvallen van den Duit-
schen krijg zeer wel voegen. Ik zwijge van
het gedrag des Roomschen Kerkvoogds om-
trent het gezeide huwelijk, in het *Hoftooneel*
uit echte stukken te zien. Het mooiste is de
reis van Prins Karel, vermomd met den naam
van † *Jan Smith*, in 't gezelschap van den Har-
tog van Bukkingham, *Thomas Smith* herdoopt,
en hun aankomst aan 't Hof te Madrid, het
onthaal, en vermaak, den Engelschen min-
naar aangedaan. Want gy moet weten, lezer,
hoewel die reis een kalen uitkomst had, dat 'er
nooit eenige Vorstenvryaadje zoo veel schijns
en omslags had, als deze van Prins Karel. Die
sijn

* P. 214.

† P. 228.

zijn-Gereformeerde Koning Jakob maakte geent zwaarigheid, om zijn Zoon aan een Katholijke Dogter uit te huwelijken: trouwens die Vorst, van velen in zijn leven als voor een Salomon geveid, heeft wel wat meer gedaan, dat nergens na voorzigtig was, en Engeland namaals vry dier stond. Dog dat zoude my van mijn text afhelfen: ik moet nog wat van Karel verhalen.

Sedert de aankomst van diën weitsen vryer te Madrid, maakten de Spaansche Poëten, ter eere van hem, vele gedichten, in welker een van Vega dit volgende vloeyde.

*Carlos Estuardo soy,
Que siendo Amor mi guia,
Al ciel d'España voy,
Por ver mi estrella Maria.*

Als of men in onze taal zeide.

*Ik ben Prins Karel Stuarts, dien
De Min alleen heeft voortgedreven
Na Spanjes hemel; om te zien
Aldaar mijn star Maria zweven.*

Ja dog, als de Spanjaards iers kostelijks digten, zou 'er dan niet wat van den Hemel en van de Starren inkomen?

Howel heeft gezien, dat de oogen van den * Prins een half uur lang onbewegelijk op de Infante gevest waren. Hy zat in een peinzende gestalte, 't welk hem wisselijk verdrietig moest gevallen hebben, zoo de liefde het niet verzoet had: dit deed Olivarez zeggen, *hy beloerts baar,*

baar , gelijk een kat den muis. Maar om den lezer van deze groote verliefdheid bet kundig te maken , wil ik het volgende geschiedenisje na-schrijven.

Prins Karel , verstaande , dat de Infante op zekere morgenstonden gewoon was na de *Casa de campo* , een Lusthuis des Konings , te gaan , om Meydauw te zamelen , stond eens vroeg op , en ging , vergezelschapt van een zijner vertrouwelingen , derwaarts. Zijn lieve Infante was in den bootgaard ; en vermits 'er een hooge muur tuffen beide , en de deur gegrendeld was , klom de Prins boven op de muur , sprong van boven neêr , en ging zoo na haar toe : maar zy , hem eer dan alle d'andere gewaar wordende , gaf een schreeuw , en liep te rug. Hier op trad een oude Markgraaf , toen haar Opziener , na Karel toe , viel op zijn knien , en bezwoer hem , dat hy dog wilde te rug gaan ; want dat het hem , Markgraaf , den hals zoude kosten , zoo hy iemand in haar gezelschap liet komen. Toen wierd de deur geopend , en Karel quam uit , onder de muur , daar hy eerst was over heen geklommen.

Hy mogt haar nooit in 't byzonder spreken , maar wel in 't openbaar , wanneer Mylord Bristol voor tolk diende , en dan zat 'er de Koning altijd digt by , om alle te hooren.

d'Engelsche hadden eenen Archy , Howels neef , in hun gevolg , die , voor gek spelende , meer vryheid als de Prins had , want hy liep dikwils met zijn zotskap daar de Infante met haar Staatjuffers zat , en lapte alles uit , wat hem op de tong lag : waar van ik hier een merkelyk staaltje zal te boek slaan. Eens

Eens waren zy sprekende, wat een vreemde zaak het was, dat de Hartog van Beyeren met minder dan 15000 man, na een lange moeyelijke togt, het heir van den Palts Graaf, uit meer dan 25000 koppen bestaande, had bevogten, en, na 't zelve verflagen te hebben, aanstonds Praag veroverd. Archy, dit hoorrende, zeide daar op; *ik kan Ul. wel wat vremders zeggen: 't welk hem gevraagd zijnde, darde hy tot antwoord geven; was het niet een zeer vreemde zaak, dat in den jare 1588 een vloot van 140 zeilen uit Spanje quam, om Engeland te overvallen, en dat 'er geen tien van konden wederkeeren, om te vertellen waar de andere gebleven waren?*

Hoe 't byquam, dat 'er wat uitstel in 't huwelijksluiten gemaakt wierd, en Karel weder na Engeland trok, terwijl de Infante lustig Engelsch leerde, is van brief tot brief te zien; maar hoe dit gansche wêrk in duigen raakte, en met welk een geestige gelijkenis Mr. Howel dat beschrijft, mag ik den liefhebber der historie van dien tijd wel aanbevelen in den dertigsten op te zoeken. Het treurig einde van Sultan Osman, dat my heugt in mijn kindsheid uit van Oorts Griekschen Adelaar gelezen te hebben, word beschreven in den twee en twintigsten, en in den twee en dertigsten hebbe ik mijn hart opgehaalt met de Spaansche levendig in hun aart, zeden en heerschappy te beschouwen.

Om dat de Spanjaard in Staatkunde veel toegenomen heeft, zedert dat hy in Italien voet kreeg, wierd 'er in Spanje gezegt

Na

*No ay hombre debaxo del Sol
Como el Italiano y el Español.*

Een Franschman , die , volgens zijn aangeboren haat tegen de Spaansche , dit snoeven niet mogt lijden , antwoorde daar op

*Dizes la verdad , y tienes razon :
El uno es puto , el otro Ladron.*

Het eerste beduid , dat 'er geen mensch onder de Zonne den Italiaan en Spánjaardgelyk is , en het antwoord luid , dat dat na waarheid en met redenen gezegd word , want dat d'een een boerendop , en d'ander een dief is .

Daar Mr. Howel van de Spaansche vrouwen spreekt , acht hy het onderscheid , dat ze boven de mannen hebben , meer zichtbaar , dan in vrouwen van anderen landaart : want de mannen zijn gemeenlijk zwartagtig , en ruig , dog de vrouwen veel fijner van leest , en meerendeels klein . Voor zoo veel d'er een spreekwoord is , dat om een volmaakte vrouw te verbeelden , zy tot aan den hals een Engelsche , tot aan den middel een Fransche , na beneden toe een Duitsche moest zijn , zoude onze reiziger daar by voegen , wat de handen en voeten aangaat , een Spaansche . Maar die mooijheid van handen en voeten word niet weinig verleelijkt , zoo my dunkt , door het gene hy verder van haar vertelt ; namentlijk dat ze in 't gemeen na den ouderdom van dertig jaren buiten den staat van 't kinderbaren zijn , en zoò oud vas

wezen, dat andere vrouwen van vijftig jaren zoo jeugdig schijnen als die Spaansche juffers van vijf en twintig. Echter is 'er nog een ander gemeen zeggen; een Fransche vrouw in den dans; een Hollandsche in de keuken, een Italiaansche in de venster, en een Spaansche in 't bed.

Ik stappe over tot het vierde en vijfde boek, vervattende Howels brieven; die hy in Engeland, meerendeels uit Londen of Westmunster, aan zijne bekenden schreef, na zijn wederkomst uit Spanje, met het geleide van Prins Karels juweelen, om welke af te halen een Konings schip en een kits was gezonden. Dit was de derde reis, dat hy van overzee in den schoot zijnes lieven Vaderlands behouden was te rugge gebragt, in 't jaar 1624; het duurde niet lang na 't afbreken van het trouwverbond in Spanje, of men hoorde wel haast van een nieuwen huwelijksbandel in Vrankrijk, die ook volbragt is, dog tot hoe groot een geluk of ongeluk van 't Engelsch rijk, weten de bewoonders van dat magtig eiland best. Mr. Howel schrijft in Sprokkelmaand des jaars 1625, dat die * nieuwe onderhandeling tusslen den gemelden Karel, en de zuster van den Franschen Koning Lodewijk de XIII, wel voortgaat, en dat twee Hovelingen daar over reeds te Parijs zijn.

Behalven eenige byzonderheden, aangaande het sterven van Koning † Jakob, Karels vader, in 't laatstgenoemde jaar voorgevallen, en den Kancellier ‡ Bakon, die niet lang daar na zoo

kaal

* P. 308.

† P. 311.

‡ P. 313.

kaal storf, dat 'er nauwelijks geld om hem te begraven in zijn kist was, zal het den boekminnaars niet vervelen in deze brieven een reek opmerkelijke lessen, vernuftige grepen, aardige vertellingen, en wel ter snee gebragte redeneringen te ontmoeten, zoo wegens staarkunde, als huisselijke, en andere wereldlijke zaken, tussen welker verhandelingen somtijds een vaarsje vloeit.

Hy verhaakt het (a) huwelijksluiven tussen Karel en Henriette, en den korten inhoud der huwelijks voorwaarden van die twee koninklijke personaadjes, verscheide nieuwe (b) maaren van dien tijd, Vrankrijk, de Nederlanden, en andere gewesten betreffende, (c) Henriettes overkomst in Engeland, een zeldzame (d) historie van zekeren Geweldig, en den Hartog van Alva, (e) de dood van den Hartog van Bukkingam, aan wien hy, twee jaren te voren, een vrymoedigen (f) brief had geschreven, en eindelijk zeer vele zaken, die als gedenkbrotken tot de kennisse der Engelsche rijkswisselingen behooren.

Zijn laatste brief van 't vijfde boek, waar in hy het Helgedrogt de Inquisitie afschildert, toont hem reisvaardig, om een beroep in Duitschland te gaan waarnemen.

Daar op leze ik in het daar aan volgende *zede* en laatste *boek* vier brieven, uit Hamburg geschreven. Hy doet daar in verslag zijner ver-
rigtingen, in 't gezelschap van den Grave van

G g 2

Lei-

(a) P. 324.

(b) P. 320. 327. 330. 406. 421. enz.

(c) P. 345.

(d) P. 354.

(e) P. 368

(f) P. 337.

Leicester, zoo by den Koning van Denemarken, en deszelfs Hofgezin, te Rensburg in Holstein, als by den Hartog van Holstein, op 't kasteel van Gottorp in Sleeswijk, en de Hartoginne van Holstein, jongste zuster van de overledene Engelsche Koninginne Anna, Jakobs gewezene huisvrouw: alle welke persoonaadjes Mr. Howel, die van Leicester tot Redenaar of Spreker was verkoren, met een Latijnsche reden begroet had. Ook schrijft hy naauwkeuriglijk van het oude Hanse of Hanseatisch verband, en de gemelde stad Hamburg.

Maar dit was een korte togt, hoewel om wichtige zaken aangesteld, gelijk ons de vijfde brief verftendigt: want nu was Howel weder in Engeland gekeerd, en mogt, na 't volvoeren van de bezending, de reden van die vryer verhalen, als toen hy van wegen zijnen Koning aan het Deensche Hof verkeerde.

De overige brieven, tot in het jaar 1645 uitlopende, schaffen verscot van letterlijke fraaibeden, vertogen, historien, en oudnieuwe maren van vele gebeurtenissen, in Europe eenter tijd voorgevallen. Een van de vertogen schetst beknoprelijk den (a) tegenwoordigen toestand der Joden, door de gansche wereld verspreid, en in een (b) ander verrekent de Schrijver al zijn handel en wandel, zeden, en godsdienst.

Elders geeft hy zijn oordeel over de warme (c) baden, of schrijft uit Dublin aan D. Usher, Opperkerkvoogd van Yerland, over zeker (d) ver-

(a) P. 460.

(b) P. 492.

(c) P. 503.

(d) P. 508.

verhaal uit Suidas, wegens Christus, voor de waarheid van 't welke ik geen borge wil staan, of vertelt een * redensfrijd over de Biffchoppen, te Edenburg in zijn tegenwoordigheid voorgevallen. Wat verder gewaagt hy van een merkwaardig † zeegevegt, tuffen den Spanjaard en Hollander in Duins gevogten, en men hoort hem fomtijds voorfpellingen doen van de Schotfche en Engelsche rampen, die toen ter tijd een beginsel namen met de opfchuddingen, waar door Koning Karel, allenkskens in zijn bewind gedwardsboomt, benard en verlegen geworden, eindelijk teffens met zijn hoofd de heerschappy van Groot Britanje verloren heeft. Ook heeft hy uit eigen hoofde deel aan dien onrust gehad, want zoo als hy in 't jaar 1642 om eenige zaken te verrigten binnen Londen quam, wierd hy, op bevel van het Parlement, in hechteniffe gebragt, waar uit ik zijnen laaften brief nog vinde gefchreven den 28ften van Grasmand des jaars 1645.

Dewijl dit brievenboek aan den meergemelden Britfchen Koning Karel de I van Mr. Howel zelf is opgedragen, en gecierd met een gedigt, op den ingang des jaars 1641, dien Vorft, en zijne gemalinne Henriette ter eere, toegezonden, verlange ik hartelijk na het beloofde tweede deel, om te mogen weten hoe 't met den Man affiep.

* P. 510. † P. 513.

IX. HOOFDDEEL.

Rerum Scoticarum historia auctore Georgio Buchananano Scoto, ad Jacobum VI Scotorum Regem. Accessit de jure Regni apud Scotos dialogus, eodem Georgio Buchananano auctore.

Dat is,

Historie der Schotsche zaken, beschreven van Joris Buchanan, Schotsman, aan Jakob den VI, Schotsch Koning. Daar is bygevoegt deszelven Joris Buchanans samenspraak over het Konings-regt by de Schotten. Te Utrecht by Antoni Schouten 1697. in 8. 51 bladen.

WE zagen onlangs den braven Schot Buchanan onder andere geleerde mannen, van den Historyschrijver De Thou aangeteekend, als een Latijnsch Puikdichter in zijnen welverdienden lof uitmunten: dog hy is geen groot kenner van boeken, die denzelven Buchanan ook daarenboven niet in grootachting houd om meer blijken zijner volslagene geleerdheid, zonder welke hy de Dichtkonst zoo gelukkig niet zoude kunnen geoeffent hebben.

Dezer eene is dit werk der Schotsche geschiedenissen, uit de diepste schuilhoeken der Aloudheid met een ongelooftelijken arbeid opgegra-

November en December 1696. 471
graven, volgens de waarnemingen van goede
Historyschrijvers, by een gesteld, en tot zijn
tijd toe uitgerek; dat is, tot den tijd, wan-
neer Jakob de VI, zoon der beruchte, en na-
derhand onthoofte Koninginne Maria Stuart,
Schotsch Koning was geworden.

Hy heeft zijne verhandeling van het Konink-
lijk regt by de Schotten, samspraakswijze
geschreven, den gemelden Vorst Jakob, nog
maar een jongen zijnde, opgedragen, met zulk
een loffelijke en zedige vryheid, die by alle vry-
borstige waardeerders van ongeveinsde schrif-
ten voor edele gedenkteekenen eener welbedre-
vene penne zullen gewaardeert, dog, by alle
rijkspesten, hoofche ravens, norvleyers en
voortzitters van der dwingelanden wanbedrijf
als onaangename redeneringen versmaad wor-
den. Want men hoort hem in zijn opdracht tot
den jongen Koning zeggen, dat hy in dat werk
beoogt heeft te ontvouwen, wat regt en wat
vermogen de Koningen en Borgers onder mal-
kanderen hebben; dat hy 't heeft laten uitgaan,
op dat het mogte strekken tot een bewijs van
zijne genegenheid jegens hem, en teffens op
dat hy daar uit mogt leeren zijn plicht omtrent
zijne onderdanen waar te nemen, met meer
andere vermaningen, die de vleyery verfoei-
jen.

In het werkje zelve, maakt hy, als samen-
spreker met eenen Thomas Metellanus, den
aanvang van de moorddood van Henrik Stuart
(aan welke hy, in zijn historie, de Schotsche
Koninginne schuldig houdt) en schroomt zig
niet, in het onderscheiden van Koningen en

Tyrannen, een tale te voeren, die zonder bewimpeling hem der laatste doodviand verklaart. Hoe dog zoude hy, die met de dwingelandy te vervloeken, een Koning wil onderwijzen, dat hy geen dwingeland werde, beschroomd kunnen zijn, omme het quaad bedrijf eener moeder haren zone tot leering voor te houden, en den Koningen, om des volks wille, en van den volke verkoren, ook wetten voor te schrijven? ja hoe dog zoude zulk een Schrijver zwaarigheid maken om de Tyrannen zoo wel als quade onderdanen strafbaar te stellen? Geenzins voorwaar; gelijkerwijs hier de toomelooze mogentheid der Roomsche Pauzen, en hunne slegte daden, op wit papier zeer zwart afgeschildert staan, zoo worden ook de Tyrannen voor vianden des volks verklaart.

Daarentegen leeraart hy, wat een goed Koning is, 'k wil zeggen, hoedanig een goed Koning moet wezen; of watin hem vereist word: 't welk, met een woord gezegd, hier op uit komt, dat hy, gelijk een vader omtrent zijn kinderen moet zijn, ook alzo hem zelve zijn leven lang aanstellen jegens zijne onderdanen, die hem voor kinderen verstreken.

Of'er zulk slag van Koningen overlang dun gezaaid is geweest, en nog in alle gewesten niet gevonden word, lust my niet te onderzoeken: maar dat de Heidensche Dichter Klaudiaan een Vorst van dien aart voor den besten rekest, kan men lichtelijk zien uit zijne woorden, waar mede hy iemand dus aanspreekt,

*Tu Civem Patremque geras. Tu consule cunctis,
Nec Tibi: nec tua te moveant, sed publica vota.
In commune jubes si quid, censisque tenendum,
Primus iusta subi. Tunc observantior equi
Fit populus, nec ferre negat, cum viderit ipsum
Auctorem parere sibi. Componitur orbis
Regis ad exemplum. Nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, ut vita regentis.
Mobile mutatur semper cum Principe vulgus.*

't Welk op dezen zin uitkomt.

Draag u als Borger, en als Vader.

*Draag zorg niet voor u eigen, maar
Voor 't algemeen: dat staat u nader.*

*Beveelt gy iets in 't openbaar,
Volbreng 's eerst zelf. 's Volk zal de wetten*

*Veel beter volgen, als het ziet
d'Insteller zelf gehoorzaam letten*

Op 's gene dat by haar gebied.

Na 's Konings voorbeeld leeft gemeenlyk

Den onderdaan s en zyn gedrag

Is boven alle wet alleenlyk

De beste regel van gezag.

Zoo Vorst zoo Volk, in krygen Vrede,

Al zoo by doet, zoo wil het mede.

Achter de gezeide samenspraak, waar uit niet alleen Vorsten, maar ook Borgers hunnen pligt kunnen leeren, volgen de twintig historyboeken, die Buchanan van de zaken zyn 's Vaderlands heeft beschreven.

Hy betuigt, de geschiedenissen zijner voorouderen te willen schuimen van ydele verziens-

fels, en verhaalt voor af den ouden stand der gewesten, luchtart, zeden, en benamingen der eerste inwoonders (en wat des meer is) van de eilanden die de Latinen eertijds *Britannia* noemden.

Deze stoffe, geleerdelijk uit d'oudheid, en kennisse der oude wereldbeschrijvinge doorwrogt, bestaat het eerste boek, dat met een zeer beknopte en naaukeurige beschrijving van de *Hitlanders* afsloopt. Hun spraak is meereendeels oud Gottisch, en ten blijke van hunne gezonde lijfshouding wilde onze Historyschrijver niet ongerept laten de geheugenisse van zekeren *Hitlander* *Laurens*, die in zijne dagen niet zoo zeer van ziekte als ouderdom was gestorven: een man, die, meer dan hondert jaren oud zijnde, nog een vrouw trouwde, en in zijn veertigste jaar boven de hondert by sel onweder op zee nog uit vissen ging.

Hebbende in het tweede boek verworpen de dwalingen en gedrochtelijke verdigfels der *babelaars*, *kloosterbroers*, en *beuzelaars* van den ouden tijd, en de *Britannische* zaken tot beter en waarschijnlijker afkomst t'huis gebragt, bevestigt hy in het derde zijne aanwijzing met getuigenissen uit de beste Schrijvers *Cesar*, *Cicero*, *Tacitus*, *Solinus*, *Herodianus*, *Amianus Marcellinus*, *Dio Cassius*, en andere meer.

Dus komt hy in het vierde boek tot de historie der *Schotsche* Koningen. *Hybernia*, thans by ons *Yerland* geheten, was wel eer het land, dat van een menigte zwervende *Spanjaarden* bevolkt wierd.

De

De Schotten, die zig, na Albium, Albinen noemen (want *Albium* [Schotland] en *Hybernia* [Yerland] zijn de twee eilanden die de andere Britanniſche verre in grootte overtreffen) waren de ingeborene landzaten, en zetteden hun gebied, dog zonder Koning, zoo wijd uit, als zy konden. Middelerwijl kwam daar by ſtoru en onweer een vloot met Duitschers (Beda zegt Schijten) belanden. Deze, naderhand van de Romeinen *Picti* genoemd, van de Schotten wel onthaald, met de tijd ook aan hen vermaagschapt, geraakten, uit bevrijding van elkanders aanwaffend vermoegen, eerst in twiſt, die hen uit de ſamenleving ſcheide, de *Picti* blijvende in vrugtbare landsdowen wonen, en de Schotten na 't gebergte wijkende. Daar na baarde die onoenigheid een by na doodelijken oorlog onder hen, en de Schotten hadden nu reeds een Koning en krijgshoofd *Fergus*, Yer van afkomst, verkoren. Maar de *Pikten* en Schotten, vernemende, zoo als ze ſtrijdv aardig ſtonden, dat de *Brittons* hen beiden met een groote magt op 't lijk zouden vallen, de verwinnaars niet min dan de verwonnene, treden in onderhandeling, herſtellen de eendragt, trekken zonder ſlag of ſtoot na huis, en de *Brittons* zelve, in hun hope bedrogen, darren geene de minſte krijgsbeweging maken. Zie daar drie legers, onverrigter zake geſcheiden.

Als deze *Brittons*, die met de voorzeide *Pikten*, en Schotten oulinks de drie inwoonders van het gansche eiland Britanje waren, wederom de twee laaſte met bedrog tot krijgs wrake ver-

verwekt hadden, rukten de beledigde tot magtig leger by een, en beide hunne Koningen, op de grenzen der Brittons getogen, verwoesten al wat hun voorquam. En 't bleef hier niet by. De Brittons wilden hun leed wreken, en quamen de Schotten bestoken, maar wierden van hen, door de Pikten geholpen, zoo begroet, dat zy'er voor 't grootste deel het leven lieten, en hunne Koning Koilus zelf de plaats, daar hy met zijn volk sneuvelde, na zijnen name berucht maakte. Zijt gy begerig, lezer, te weten, hoe oud deze Fergus, eerste Koning der Schotten te boek staat? ik zal 't u zeggen. Hy heugt van den tijd, toen Alexander de Grootte Babylon innam, omtrent 330 jaren voor Christus geboorte.

Niemand, denk ik, zal van my eiffen, zoo vele Koningen, die, ten getale van meer dan hondert, achter dezen Fergus volgen, hier uit te trekken: laat het dan genoeg zijn, met een woord voor af gemeld te hebben, met wien deze historie ten einde loopt.

Zekerlijk indien de wijdloopigheid der dingen, die in den tijd van de vorens genoemde Schotsche Koninginne Maria den Schrijver Buchanan de wigtigste stoffe hebben verschaft, my niet had afgeschrikt; dit zoude het veld geweest zijn, waar in ik lieft mijn pen had laten draven: dog de Hollanders kunnen ook den stand dier zaken uit boeken van hunne spraak weten, en de Taalkenners mogen de moeite wel nemen, van dien ganschen omslag te lezen.

Het ontbreekt dit werk aan geen voorbeelden

den van loffelijke Vorsten, die zelf in de tijden der onwetenheid hun bedrijf vereeuwigt hebben. Uit deze noeme ik voor alle anderen den eenen David, die, meer dan 29 jaren de Schotsche heerschappy gevoerd hebbende, en met de liefde zijner onderdanen gezegend, in den jare 1153 gestorven is. Een Vorst van zoo groote deugden, dat Buchanan hem den jongen Koning Jakob durft aanprijzen, als een zijner voorzaten, wiens wedergaê in geene gedenkschriften gevonden word.

Andere staan tot hun schande als op een strafrooneel te pronk, gelijk als Ferchard, en zulke, Koningen van naam, maar inder daad afgrijselijke verfoeissels, en ontmenschte schrikdieren.

Ook zijn de geschiedenissen doorgaans gepaard met nutte lessen, beschrijvingen, en verbeeldingen, tot mijding van het quade, en zugtverwekking na 't goede. Zonder de ontdekkingen van de domheid der eertijds genaamde geestelijke, ja van de godloosheid en overdaad der kloosterlingen op te halen; geleerdheid en vroomheid vind men d'er geprezen (al waar het in de Schotsche Monnikken, daar Buchanan anders gansch niet goed Monniks was) en alle ondeugd in Volkregeerders niet minder als in andere, na verdiensten, der schandelijke gedagtenisse bevolen.

Hy is in de gebeurde dingen van zijn tijd, byzonderlijk die de Schotsche Maria, en de Engelsche Elizabet, twee nichten van verscheiden imborst, betreffen, een naauwkeurig Schrijver, zelf tot zulke omstandigheden, die men

478 *De Boekzaal van Europe*,
men te vergeefs in andere gedenkchriften zou-
de zoeken. Dus heeft de Utrechtse boekver-
kooper met het herdrukken van deze Schoe-
sche historie een goed werk gedaan.

X. HOOFDDEEL.

*Vijfde vervolg der Brieven, geschreven aan
verscheide Hooge Stants-persenen, en ge-
leerde luiden, door Antoni van Leeuwen-
hoek. Te Delft by Henrik Krooneveld
1696. in 4. 24 bladen.*

IK vervolge althans wederom de ontdekkin-
gen van den Delfschen Naturbeschouwer,
met hulp van konstgelyk geslepen vergroot-
glazen gevonden, en ten beste van weetgierige
vernuften beschreven, na zijn gewoonte, in
brieven, welker vier en tachtigste de eerste,
en zes en negentigste de laatste van dezen vijf-
den bondel is.

Omme den genen, die met lust zijn beschou-
wing van den bloedloop hebben gelezen, bet
re voldoen, toont hy hen nogmaal, hoe snel
het bloed zoo in de slag- als bloedaderen van
een *Krabbe* voortloopt. Bezie het met aan-
dacht, lezer, al is 't maar een kleine *Krabbe*,
luttel grooter als een duims breedte, gy zult,
ten zy de oogen uwes verstands t'eenemaal be-
neveld zijn, niet langer darren zeggen, dat
dit maaksel, hoe gering het schijnt, in alle
zijne werktuigen wonderbaarlijk en na vereisch
van

van 't lichaam volmaaktelijk gevormd, of eenig ander waterschepsel, uit bederving, of samenstemming van deelen uit de slikken kan voortkomen. Dit is het beslag des vier en tachtigsten briefs, aan den Heere Waller, Geheimschrijver der Koninklijke Maatschappy te Londen, afgevaardigt.

Den vijf en tachtigsten schreef de Heer Leenwenhoek onlangs aan my, over het hoornvlies in de oogen van het vliegend dier, *Rombout*, of *Korombout* geheeten; welke, alzoo ze reeds in de * Boekzaal van woorde te woordeingelijft is, van my hier niet zal herhaald worden.

In den zes en tachtigsten, aan den Wel-Edelen gestrengen Heere Mr. Antoni Heinsius, Raad Pensionaris van Holland, geschreven, meld hy ons zijne herhaalde bespiegelingen van des bloeds-omloop in de poot van een kleine Krabbe, en hy wijft ons aan een menigte kleine bloedvaten in dezelve. Zijn vermaak was, door een klein stukje van de poot af te snijden, het bloed ook buiten de vaten te beschouwen: waar uit hem klaarlijk bleek, hoe 't by komt, dat, wanneer eenig gedeelte van een lid afgezet word, het bloed in de vaten, die niet gequetst zijn, zijnen omloop blijft behouden; voornamentlijk, zoo men de bloedstorting in de afgezette vaten kan beletten. De overeenkomst van de bloedbolletjes in de Krabbe met die van het bloed onzer lichamen, de zoutdeelen daar inne aangewezen, en de bygevoegde print van het dier zelve, strekken voor

* Zie Nov. en Decemb. 1694. p. 511.

480 *De Boekzaal van Europe*,
voor een toegift van deze naauwkeurige kij-
kery.

's Mans aantekeningen, gehouden over het schadelijkste diertje, dat de bloessens der boomen schend, is stoffe van den *zeven en tachtigsten* brief, geschreven aan den Hoog-Edelen Heere van Renswoude, aan wien hy ook dit vijfde vervolg heeft opgedragen. Dit is een alerzorgvuldigste uitvinding van de wormtjes, en popjes, die in de bloessens van de Appelboomen worden geplaatst, met de reden daar van, en waarom in eenen bloessens ook maar een diertje word gevonden: wijders in hoedanige vliegende en met lange snuiten voorziene schepsels die diertjes veranderen; alles zeer omstandiglijk en gelukkiglijk afgekeken, met byvoegsel van de eigenschap der diertjes, die men gemeenlijk zwarte vliegen noemt, en waar omtrent de meeste menschen een verkeerd gevoelen hebben.

Het gene hy in den *acht en tachtigsten brief* aan den welgemelden Ed. Heere Raad-Pensionaris schrijft, kan ten dienste van de Oost-Indische Maatschappij strekken; want hy ontdekt daar inne, welke de diertjes zijn, die de Muskaat-noten doorknagen, en hoe dat in zijn werk gaat; oordeelende daarenboven, dat die specery-vretende beesjes ons land niet eigen zijn: hy raad derhalven, de kamers en schepen, met muskaat-noten beladen, te zwavelen. Eindelijk, na veel aangewende en herhaalde moeite om wasdom in den muskaat-noot te brengen, 't welk hem wegens de hardheid en droogte der gezeide noten dikwils mislukt was,

November en December 1696. 481

was, heeft hy, tot zijn groot genoegen, niet alleen de plant ontdekt, maar dezelve uit den Noot genomen. Deze jonge plant uit den Muskaat-noot, met hare bladeren, en adertakken in dezelve (zoo verre gaat die ongehoorde kijk-kunst) word hier duidelijk in print afgebeeld, en daar by een stuk hout van den boom, waar aan deze kostelijke vrugt groeit, ons hier levendig en aardig in verscheide vormen met zijn pijpjes en vaatjes voor 't gezigt komende; ten laasten ook het Tabakzaad, zoo cierlijk van maaksel, als eenig zaad ter wereld is. 't Fraaiste dat ons van het gemelde Tabakzaad word aangewezen, is de waarneming van in hoe korte dagen zoo een klein zaadje (dat het volmaakte gewas in zig heeft) tot een plantje komt op te schieten.

Als we nu daarenboven zien, hoe de naarstige onderzoeker zelfs in wintertijd uit de botten van een Aalbeziënboom niet alleen jonge Aalbeziën in twee byzondere trosjes dicht en rond als druiven, maar ook de jonge hout-schieut weet voor den dag te halen, welke uitspruit, daar de Aalbeziën-risten uit de botjes te voorschijn komen, gelijk ons dit van deeltje tot deeltje ook in afbeeldsels verklaart word; zoo moeten we bekennen dat zonder zoodanige glaze sleuteltjes, die de Heer Leeuwenhoek gebruikt, het zware nachtslos der Natuere niet kan geopent werden.

Zijn *negen en tachtigste brief* is een wijdloepig vervolg van 't gene hy aan den Hoog-Edel geboren Heere van Renswoude, wegens de diertjes in de Appelbloessens, bekend maakte.

IX Deel,

H h

Hier

Hier schrijft hy wederom aan zijn Hoog-Edelheid, wat hy van die beesjes, (ook van de Ruspen) nader heeft uitgevonden, namentlijk hare welgeregelde voortteling, magtig om al wie nog stijfkoppig is, te overtuigen, dat uit die verzameling van mannetjes en wijfjes, uit die baarblijkelijke geboorte der diertjes, uit die nette geschiktheid der leden, en uit die menigvuldige vaatjes en werktuigen, van alle welke geen een te vergeefs gemaakt is, maar zoo gemaakt moest zijn als het bevonden word, ten vollen blijkt, dat het gebabbel van der dieren voortkomt uit verderving een domdriestig en allerbespottelijkst waangevoelen is.

Zeldzaam en vermakelijk om te lezen is de *negentigste brief*, waar in de onvermoeide navorsler aan meergemelde zijne Hoog-Edelheid verslag doet van zekere andere diertjes, die hy in de omgekrulde bladen van Aalbeziën-Kerfsen- en Perzikke-boomen heeft gevonden; diertjes, zegge ik, die hem niet luttel deden verwonderen, wanneer hy eenige derzelve openende, geen eyeren daar in konde ontdekken, gelijk in de voorgaande. Hier stond hy en keek, dog wel bewust, dat ze van zelf niet voortquamen, ging hy de grootste nieuwelijks ontleden, met vertrouwen dat hy d'eyeren wel vinden zou; maar zie daar, tot zijn grootste verwondering quamen d'er levende diertjes in plaats van eyeren uit, die haar vaer en moer zoo gelijk waren, als twee drop-pelen waters elkanderen.

• Wilde ik dit aanmerkelijk stuk voor mijnen lezer na behooren bloot leggen, zoo moest ik den

den ganschen teelt dier beesjes, hier volkomenlijk vertoont, naschrijven; dog dat is mijn post hier: ik vergenoege my, dat dezelve mijn lees-luft voldaan heeft, en verzekere een yge-lijk, die vermaak neemt in de voortteling der dieren te kennen, dat hem deze ruime verhandeling zal voorkomen als een aardig schouwspel van de Natuur, die de dieren, zoo kleine als groote, sommige door eyeren te leggen, sommige door levende jongen te baren in wezen houd, en het eene aan 't ander tot voedsel heeft toegeschikt, op dat 'er geen schadelijke overvloed zy. De Delfsche oogen hebben zoo wel de geboorte dezer dieren (van welke een zeker soort niet met het hoofd maar achterlijf eerst uit de Baarmoeder word gestooten) als haar hervorming, en huidverwisseling met veel geduld en zinnelijkheid bespiegelt.

Hoe vele zoutdeelen in de stoffe, die uit onze voeten word gestooten, en die in onze ooren zit, te vinden zijn, samt den vorm dier zoutdeelen, en hare lugtbolletjes, lezen we in den *een en negentigsten brief*, aan den gezeyden Heere Hollandschen Raad-Pensionaris Heinsius geschreven.

In de daar aan volgenden *twee en negentigsten* schrijft hy aan zijn Hoog Edelheid van Renswoude, wat hem van de Oesters is voorgekomen, en hier speelt de man wederom voor schootster en vroedvrouw der jonggeborene Oestertjes, die hy in overgroote menigte uit de oude gehaalt heeft; alle met den vorm van haar voorttelers over een komende: een onwederleggelijk bewijs, dat de voortteling der

schulpvissen op zulk een geregelde wijze toegaat, als die van eenig schepsel.

Dewijl de beschouwing der natuurlijke miswerken een ruim veld voor den Heer Leeuwenhoek geopent heeft, waar in hy zig kan oefenen; lustte het hem ook glaze bollen te blazen (een kunst, die hy een Glasbazer, by de lamp blazende, heeft afgezien) met een kern buskruid daar in, dezelve aan brand te doen vliegen, en als dan op de proef te kennen, hoe veel lucht, na het aansteken van de kern buskruid, uit den glazen bol gemaakt word.

Hier van doet hy een net verhaal aan den Heere Raad-Pensionaris in zijnen *drise en negentigsten brief*, daar by voegende een ondervinding wegens de perffing van de lucht, en onder anderen, hoe men, door de lucht sterk in een glas te prangen, het glas met een slag kan doen van een bersten. Om dit aan de wereld te vertoonen heeft hy bedagt glaze bolletjes te blazen; neem eens zoo groot in den aantrek, als een flouter, of wat grooter: zulk een, door hem waardiglijk, terwijl ze nog heet was, toegelosten, hevat in zig vele allerduinstoofte, om dat de dikke lucht, waar in wy leven, niet door het glas kan gaan. Vermits nu het glas rondom van de lucht zeer geporst word, schoon vele dit niet kunnen begrijpen, heeft hy veelmalen ondervonden, dat zoodanige gezeide glazen nauwelijks een luttel tijds hadden toegelosten gelegen, of ze barstten met eenen redelijk grooten slag in stukken. Hier uit meet hy af, by aldien hy glaze bolles konde maken, tienmaal grooter als de vorensverhaalde, en wel van zoo wei-

weinig glas, nogtans zoo sterk, dat zulk een dunne lugt in dezelve beftoten bleef, dat alsdan dusdanig een glas hier beneden in de lugt geen stand zou houden, maar fnellijk opwaarts in de lugt gevoerd werden, tot die hoogte, daar de zwaarte van de lugt met de hoegrootheid van de lugt in 't glas, en het glas te zamen, over een quam.

Na hervat hy wederom zijn onderzoek van de voortteling der Oesters, en doet daar van berigt in zijnen vier en negentigften brief, nogmaäl aan welgemelden Hoogedelgeboren Heere van Renswoude gefchreven. We zien in dezelve ook een nette befchrijving van beesjes, die hy in Hooimaand aan de jong-uitgefchoten takjes en blaadjes van de Rozeboomen vond, zijnde, even gelijk van de voorgaande gezegd is, bezet met een groote menigte jongen, van welke de moeders op een wijze, die in zulke kleine diertjes verwonderlijk is, voor onze oogen in arbeid gaan, en verloft worden.

De twee laaste brieven van dit vijfde vervolg (de 95 en 96fte) zijn gefchreven aan den Heer Keurvorft van den Palts, die met zijn voortreffelijk gezelfchap een wijtje te voren des Delvenaars keurelijke ontdekkingen perfonelijk ten zijnen huize had wezen befchouwen. Eerftelijk word daar in aan zijn Keurvorftelijke Doorlugtigheid vertoon een foort van Schelpvisjes, onder de Mofelen gevangen, in welker eyerneft ongebore levende Schelpvisjes zig bewegen. Daar aan hegt de Heer Leeuwenhoek zijne ontleding van die Mofelen, die de boeren hier te lande met de modder en 't flijk dikwils

486 *De Boekzaal van Europe* ,
uit de slooten opbaggeren. Men noemt die
Veen-Mosselen, of Veen-Oesters. Deze Schelp-
vissen, zoo van mannelijke als vrouwelijke
sex, heeft hy in hare diepste ingewanden on-
derzocht, vindende niet alleenlijk de ongebo-
re Veen-Mosselen, maar ook de diertjes, die
het zaad der mannetjes uitmaken, van zulk een
byna onbegrijpelijke kleinheid, dat tienmaal
hondert duizent diertjes zoo groot niet zijn als
een gemeen grof zand is. Waar blijven nu we-
derom die groote filozofen. ('k had schier vod-
devaërs gezegt) die Schelpvissen uit zeedampen
en uitwaasselingen willen halen? Voor my,
ik verwondere my niet, dat deze Man, die zoo
duidelijk haar voortteling aanwijst, zulke beu-
zelaars vraagt, waarom na een gedane veldslag,
daar somtijds 50000 en meer menschen, ook
paarden enz. op't veld leggen en rotten, nooit
een mensch of paard uit dampen en uitwaasse-
mingen voortkomt?

De gemelde stoffe der Veenmosselen, in den
laatstn brief vervolgd, is niet min aanmerke-
lijk in dit als in het vorige deel, daar we ook de
afbeeldsels zagen, om dat hy daar in reden
geeft, waarom de Veenmosselen in geen groote
menigte voorttelen: namentlijk zy worden,
nog ongeboren zijnde, van verscheide diertjes
opgegeten; anders zouden onze watergragten
en veengronden vol Veenmosselen zijn. Het
werk blijkt hier by ondervinding, schoon de
meeste diertjes, die de Veenmosselen verslia-
den, met haar tienduizende zoo groot niet zijn,
dat ze eenen enkelen ongeboren Veenmossel
konnen ophalen.

Zeer

Zeer wel voegt daar by de menigvuldige voortteling der diertjes in 't water; die misfchien, gelijk de vissen, elkanderen, de groote de kleine, tot voedsel opslokken; om welke, tot verwondering, wat klaarder voor te stellen, de Schrijver aan den hooggemelden Paltzer Keurvorst, tot bylaagen van zijn brief gevoegt heeft twee uittreksels zijner ontdekkingen, over dit stuk in 't jaar 1677 aan de Koninklijke Maatschappij toegezonden.

Zekerlijk, iemand, die nimmer door de Vergrootglazen van den Heer Leeuwenhoek de waterdierjes gezien heeft, zal moeten verbaast staan, als men hem wiskonstiger wijze uitrekent, dat in een droppel water duizendmaal duizend zulke levende schepsels kunnen zijn.

Dit vijfde vervolg is met een bequamen bladwijzer voorzien. Het zesde, ondertussen ook uitgekomen, zal ik tot een versnapering voor 't nieuwe jaar sparen.

XI. HOOFDDEEL.

Specimen universæ rei nummariaë antiquæ,
quod literatorum Reipublicæ proponit
Andreas Morellius Helvetio-Bernas.

Dat is,

Een proeve van de gansche oude penningkunde, aan het Gemeenebest der Geloerde voorgesteld door Andries Morel van Bern in Zwitserland. Te Leipzig by Thomas Fritsch 1695. in 8. 17 bladen.

Waar by komen

Ezechielis Spanheimii ad eximium virum Andream Morellium Epistolæ quinque, quarum duæ priores, primæ speciminis editioni insertæ, hic longe auctiores prodeunt; tres vero reliquæ nunc primum vulgantur.

Dat is,

Vijf brieven van Ezechiël Spanheim aan den voortreffelyken Man Andries Morel, welker twee voorste, in den eersten druk van de proeve ingelast, hier veel vermeerderd zijn, en de drie laatste nu eerst worden uitgegeven. 24 bladen.

Het

HEt heeft my meer als eens gemoeit, dat ik de proeve dezer penningwijsheid, reeds voor eenige maanden van my doorlezen, niet eer als nu in de Boekzaal konde brengen. Daar komen zoo vele beletselen, en men steekt my telkens zoo vele nieuwgeborene boeken van Hollandschen druk in handen, dat ik menigmaal mijner eigene zinnelijkheid niet langer meester ben: waar door het wel gebeurt, dat het eene werk het ander wat achter uit dringt, en een inboorling den uitheemschen voorby stapt.

Dog dat het met die zake niet altijd zoo gaat, kan men uit sommige uitreksels genoeg zien.

Dit werk komt voort uit de penne eenes Mans, die het geluk en de gelegenheid heeft gehad van de kostelijkste penningkassen, die in de Christen wereld zijn, of zelf te bezigtigen, en na te teikenen, of de gedrukte en nagetekende, nevens zijnen eigen schat, te bezitten, om een werk uit te maken, dat als een vollagen lichaam der penningkunde mogt pralen, waar van dit de voorlooper is.

Voordezen hebben Hubert Goltzius, Adolf Okko, en Frans Mediobarbus, elk op zijn wijze, in het vertoonen van de penningen der Roomsche Keizers met veel lof gearbeid, en d'eerstgenoemde van hen is door de dood in zijn heerlijk voornemen van alle der Keizersen penningen in koper te laten snijden gesteduit. Andere mannen sloegen ook nuttelijk de handen stukswijze aan die liefhebbery, zoo als aan

de schriften van Angeloni, Spanheim, Landus en Oudaan blijkt, op dat ik niet verzwijge de bladen van Oiseel, die zig van Oudaans schikking en tafereelen bedient heeft, zonder den Manten te vermelden.

Nu staat de Heer Morel dit gansche lichaam in verscheide stukken uit te geven, waar in men zal by een gezameld vinden. I. De penningen der Koningen, Steden, en Volkeren, die geen beeltenis nog naam van Roomsche Keizers voeren, en welke meerendeels voor de heerschappij der gezeide Keizers zijn geslagen. II. Van den Burgermeesterlijken tijd, en der geslagten. III. Van de Roomsche Keizers zelve. IV. Hebreëwsche, Punische, Parthische, en andere penningen, zonder opschriften; waar by gevoegd kunnen werden de Fransche, Spaansche, Gothsche, en Arabische penningen.

Aan zoo een overwigtig werk is by thans bezig, te Arnstad, op het slot van den Hoogeden Heere Graaf van Schwarzburg, Antoni Gunther, een der grootste Penningwijzen van onzen tijd. De Graveerders arbeiden sterk, en een Leipziger Drukker zal 't op zijn persse nemen. Mijn wensch is, na 't voorschrift der Oude, **DAAR SLA GELUK. TOE!**

Voor eenige jaren was des Schrijvers opzet geweest, het zelve in Vrankrijk uit te voeren, daar hem niet alleenlijk toegang tot den Koninklijken penningsschat, maar ook tot de kisten en laden van alle Rijks grooten, en geleerde mannen vergunt was: waaromme hy de eerste uitgifte van dusdanig een proef te Parijs in 't jaar 1683 liet voor afgaan.

Maar

Maar als hy niet lang daar na , op ernstige en herhaalde begeerte van den Franschen Koning zelf bezig was in de Koninklijke gedenkpenningen met eigen handen af te teekenen (want niemand is daar toe bequamer) overstroomde hem een ramp , die al den grooten opstel deed in duigen vallen. De veelvermogende Rijksdienaar Louvois kreeg een pik op den man , en , niet willende met een rondborstige Zwitserische vryheid over zijn belofte gemaand werden , liet hem in * gevangenis zetten , waar uit hy niet als na den tijd van drie jaren , toen Louvois gestorven was , ontslagen wierd. * Is waar , de Heer Morel kent zijn Fransche Majesteit van dit aangedaan ongelijk t'eenemaal vry , en wijt het geheel en al den gezeyden zijnen viand Louvois , ten vollen voldaan van des grooten Lodewijks goedheid , dien hy betuigt over al en zoo lang als hy leeft met eerbied te zullen gedenken ; dog evenwel verheugt hy zig in 't geluk van dat zijne penningverzameling , met de teekening van vele duizenden uit des Konings schat vermeerdert , door hem uit Frankrijk , en uit de roofgierige klawwen zijner haters in behouden haven zijn gebracht : tot zoo verre , dat , daar de eerste uitgifte zijner Proeve een getal van twintigduizend verscheide penningen belooft heeft , hy nu kan verklaren , nog wel een vierde deel meer te hebben. Een zake , tot dezen tijd toe ongehoord : want de groote Penningkenner Karel Patin was voor dezen van gevoelen , dat men d'er nauwelijks zeventuizend byzondere zoude kunnen by

* In de Bastilje. Zie p. 101.

492. *De Boekzaal van Europe*,
by een halen. Wat het beloofde werk van
Wolfgang Lazius aangaat, waar in van zeven
hondert duizend verscheide penningen gepraas
word; de Heer Morel gelooft dat in die opre-
kening een zeer grove mislag begaan is, dewijl
Lazius zelf in een voorlooptje van dat werk
verklaart, alle zijne uitgegevene penningen te
zullen begrijpen in LXX tafereelen, daar by
voegende, dat de gene, die hy voor af laat
gaan, een zeventigste deel van het gansche
werk uitmaken: en daar ziet men maar zestig
penningen op een tafereel, en die nog van de
gemeente, op andere niet meer als veertig,
of wat meer; zoo dat, na oprekening der ge-
ralen van alle de LXX tafereelen, het geheele
werk van Lazius ter naauwer nood vier duizend
zoude kunnen halen. Dat scheidt zeker te veel
van 700000.

Zie daar dan, zoo als ik gezegt hebbe, den
Heere Morel, na veel sukkelens, ter goeder
uure by den wel-Edelen hooggemelden Heer
Grave van Schwarzburg gekomen, en dage-
lijks arbeidende aan een zoo lang voorgenomen
werk, waar toe hy aanneemt, zijn best te
zullen doen, omme het binnen * vijf jaren,
met Gods hulp loffelijker wijze **TEN GE-
MEENEN NUTTE** te voltooyen.

Ik hebbe terstond gezegt, welke pennin-
gen dit zware lichaam zullen volmaken, nu
ook een woord van de schikking gerept.

De rang van tijd en geschiedenissen vereist,
dat

* Men rekene deze belofte ingang nemende in Zomer-
maand 1695, volgens den opdracht aan zijn Hoog-Ed:
den gezeiden Graaf. Zie ook p. 252.

dat de penningen van Koningen, Steden, Volkeren, mitsgaders de Burgermeesterlijke, en andere penningen, die voor Julius Cezars en Augustus tijd geslagen zijn, den voorrang hebben. Dat is waar.

Maar om dat de penningen der Roomsche Keizeren, zoo met Latijnsche als Grieksche opschriften gemerkt, het grootste, voortreffelijkste en meestbegeerde gedeelte des werks uitmaken, is des Heeren Morels voornemen, dezelve eerst van allen uit te geven; omme het aangenaamste eerst te vertoonen, of hem mogelijk de sterffelijkheid onderhaalde; anders zal by zijn leven yder verdeeling in een byzonder stuk volgen. Zoo zal men, als alle de stukken in 't licht zijn gekomen, elk van die konnen schikken, of na den tijd, en geschiedenissen, of na eigen zinnelijkheid.

De penningen der Roomsche Keizeren nemen een aanvang met Julius Cesar, en loopen met zijne navolgers tot Heraklius, onder wien de penningliefhebbery, reffens met alle koostachting, ten voorbeduidsel van het nakende verval der Heerschappy, verdwenen is.

Van deze zullen de Latijnsche den voortogt voor de Grieksche hebben; en by yder zal een merkteken staan, waar aan niet alleen hunne goude, zilvere, of kopere munststoffen te kennen zijn, maar ook in wat muntkabinet men de penningen zelve kan vinden: 't welk in de voorreden den lezer zal berigt werden. Hier by hebben we nog alle bedenkelijke naauwkeurigheid van opregte beschrijvingen, verklaringen, en bladwijzers te wagten, die tot
zulk

494 *De Boekzaal van Europe*,
zulk een volflagen werk behooren.

In dit boek, dat voor een proeve of staaltje verstrekt, vinde ik zes en twintig tafereelen, sommige met drie, sommige met vier, andere met vijf, zes, acht, tien, twaalf, en nog meer nettelijk in koper gesnedene penningverbeeldingen gevuld, na dat ze klein of groot zijn.

De twee voorste tafereelen toonen penningen van den grootsten vorm; by de Italianen gemeenlijk *Medaglioni* genaamd, welker eerste is een penning, ter eere van den Keizer Adrian, wiens gelaurierd hoofd aan d'eené zijde staat, met het Grieksch opschrift *ΑΥ. ΚΑΙ. ΤΙ. ΑΙΑ. ΑΔΡΙΑΝΟC. ΕΥ.* [Autokratoor. Kaifar. Titos. Ailios. Adrianos. Antooneinos. Eusebees.] Beduidende, *Keizer Cesar Titus Elius Adrianus Antonius de Vrome.* Ze strekt ter geheugenisse van zeker Roomsche Opperpriester (zoo als men aan d'ander zijde kan lezen) over dertien Aziaansche steden.

In het tweede tafereel pralen op een zeer aardigen penning twee gelaurierde Keizershoofden, het eene gebaard, het ander jeugdig, en glad van wezen, met deze Grieksche letters. *ΑΥΤ. Κ. Μ. ΑΥΡ. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. ΚΑ. Π. CΕΠ. ΤΕΤΑC. ΝΕΟΙ. ΗΑΙΟΙ.* [Autokratoores. Kaifarres. Markos. Aurelios. Antooneinos. kai. Poublios. Septimios. Getas. Neoi. Heelioi] welke beteekenen *Keizers Cesars Markus Aurelius Antoninus en Publius Septimius Geta, Nieuwe Zonnen. Dat is. Nieuwe Goden.* Het zijn de koppen van Karakalla, en Geta, Severus zonen; wier geschiedenisse voor de genen, die geest
Grieks

Grieks of Latijn verstaan , in den vertaalden Herodiaan zijn te lezen.

Aan d'overzijde ziet men het beeld van Diane , met hare * vele borsten , tussen twee jongelingen te paard gezeten. Deze zijn Kastor en Pollux , kennelijk , om dat ze als Hemellichten yder op een star wijzen , en , in plaats van hoeden , ronde mutsen als eyerschalen op hunne hoofden dragen , want , naar luid der verdigtsels , zijn zy , met hunne zusters Helene en Klytemnestre , uit eyeren voortgekomen , na dat Jupiter , in een Zwaan hervormd , hun moeder Leda bestruift had. Het opschrift is ΕΦΕΣΙΩΝ ΤΡΙΣ ΝΕΟΚΟΡΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ. [Ephesioon tris neokooroon kai tees Artemidos] Dat is , *Der Ephezers , driemaal Heiligdom-bezorgers , en van Diane.* d'Oudheid geloofde , dat deze twee Hemelteekenen , den zeeluiden , beide te gelijk verschijnende , wat goeds beduidden : daarom wierden ze veeltijds gedacht , en uit de Handelingen der Apostelen leeren we , dat het schip , daar Paulus meê van Malta voer , die twee Jupijns-zonen achter op den spiegel vertoond heeft. Wat het woord *Heiligdombezorgers* aangaat , het Grieksch † Νεοκοροι geeft te kennen , dat zulk een Volk of Stad , by vergunning van d'een of d'ander Keizer , ter eere eener Godheid , in haar gebied , een tempel hadden , die van 't gansche land godsdienstiglijk bezogt wierd , en voor welke God of Godinne heilige dagen waren ingesteld.

Nu

* In 't Grieks πολίμας , in 's Latijns Multimammia , *Veelmammige.*

† Νεοκοροι.

Nu waren de Efezers voor d'eerstemaal, onder Klaudius, of Nero, zulke Tempelbezorgers van hunne groote Godinne Diana geworden, ten tweedemaal onder Adriaan, en voor de derde reis hadden zy die eere onder Karakalla.

Van Dianaas tempel te Efezen hier te spreken, zoude, mijns bedunkens, overtollig zijn, dewijl dat allerroemrugtigste gebouw geen boekoeffenaar kan onbekend zijn.

Mooije opschriften zijn de (a) *Goude eeuw*, [of tijd] de (b) *gelukkige herstelling der tijden*, (c) *het geluk der eeuwe*, en dergelijke meer, hoedanige men op de penningen van (d) Adriaan, Severus, en andere Keizers vind. Uit deze, hoewel trots genoeg, blijkt der Vorsten grootsheid zoo zeer niet, als uit Gallienus penning, omschreven met de woorden (e) DEO AUGUSTO [den God Augustus.] Aan Augustus wierd in zijn leven al goddelijke eere beezen, en de dwingeland Domitiaan liet zig GOD en HEER noemen. De Heer Morel meende voor dezen een penning van Gallienus gehad te hebben, die aan d'eene zijde den Keizer Trajaan vertoonde, met het opschrift DIVO TRAJANO [den vergoden Trajaan]; maar heeft daar na bevonden, dat ze vervalscht was, en dat (f) iemand aardiglijk dezelve aan d'eene zijde uitgaholt, en met Trajaans hoofd gevuld had.

Die nog langer twijfelt, of 'er wel kopere pen-

- (a) *Saeculum aureum.* (b) *Felix temporum reparatio.* (c) *Saeculi felicitas.* (d) P. 65 *mon.*
 (e) P. 75. (f) P. 77.

penningen van Otho zijn , kan hier doorrechte bewijzen uit den schat des Lelikonings onder- rigt werden ; waar van men een staaltje ziet in het zestiende tafereel , met de * verklaring , daar aan volgende.

Een proef van uitheemsche Koningen , die hunnen rang achter de Roomsche Keizers heb- ben , geeft ons het drie en twintigste tafereel in een vertooning zoo van den jongen Juba van Mauritiën , als van Aretes , Koning der Ara- bieren ; en den Parther Arsaces , die zig in 't Grieks **KONING DER KONINGEN** schrijft , besloten met een Arabischen penning , waar op twee hoofden staan ; het eene van dien grooten viand der Christenen , Salahoddi , die in 't jaar 1177 Jeruzalem innam , en in 't jaar 1188 den Christenen een vervaarlijken neder- laag aanbragt , het ander van den jongen Alma- lek Alsaleb Ismaël , Syrisch Vorst.

Die op het zes en twintigste of laatste tafe- reel zijn uitgedrukt , hebben , wegens hunne uitheemsche zinnebeelden , en letters , wel ee- nen goeden verklaarder van nooden. Laat ons hier dit proefje van den penningproef niet ver- der uitrekken , om nog gins en weêr tot het doorloopen der vijf aangelaste brieven van den wijdberoemden Heer *Ezechiël Spanheim* tijd uit te vinden.

In den eersten handelt die doorgeleerde Man van de Ancyraansche penningen , waar op de zoo genaamde groote Eskulapische , Isthmische en Pythische heiligdommen , en spelen worden aangewezen.

Spelen, zegge ik, voornamelijk, ter eere van den Geneesgod Eskulaap, by die van An-cyre, of Angouri, vernieuwd, en met gedenk-penningen vereeuwigd.. We leeren daar uit, waarom die ook * ΣΩΤΗΡΕΙΑ [spelen ter eere van den *Behouder*] worden genaamd. Want gy moet weten, lezer, dat de Heidenen velen hunner Godheden den naam van (b) ΣΩΤΗΡΕΣ, dat is, *Behouders*, en *Heilaanbrengers* hebben gegeven, met welken benaming (c) ΣΩΤΗΡ de *Zaligmaker* Christus ons in 't Nieuwe Testament voorkomt. Hoor wat (d) Klement d'Alexan-driner van die blinde Afgodendieners zegt; *ὁ δὲ θεὸς ἰατροῦ τοῦ καὶ σωτήρος Θεοῦ, ἀντιπαρὸς Ἰωάννου ΣΩΤΗΡΑΣ, Διοσκύρου, καὶ Ἡρόκλεια ἀλεξάνδρου, καὶ Ἀσκληπιου ἱατροῦ.* *Want God den waldoener niet kennende hebben zy sommige BEHOUDERS verzonnen, als Kastor, en Pollux, Herkules den quaalverdrjver, en Eskulaap den Arts.*

Vanden zelven Eskulaap, als den Artzeny-god, maakten ze wel hun meeste werk, om-trent de toeigening van dien grooten bynaam; en men vind velerley oude opschriften, dit be-vestigende. Zie daar een, van den braven Spon aangeteekend, ΤΩ ΣΩΤΗΡΙ ΑΣΚΛΗΠΙΩ ΚΩΚΤΡΑ ΚΑΙ ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΑ [*Aan den Behouder Eskulaap zijn deze giften en dankzeggingen voor de genezing opgedragen.*] Nog een uit Gruter geeft Eskulaap denzelven titel, en in een ander opschrift, (e) hier aangehaald, staat de GEZONDHEID, of *Behoudenisse*, als een Godheid nevens hem.

AC-

(A) Sootcereia.

(b) Sootceres.

(f) Sootcer.

(d) Protrept.

(e) P. 6.

ΑΣΚΛΗΠΙΩ ΣΩΤΗΡΙ
ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ
ΓΝ. ΓΑΟΥΙΟΣ ΦΙΛΟΝΙΜΟΣ
ΑΝΕΘΗΚΕΝ.

Dat is,

Aan
Eskulaap den Behouder,
en aan
De Gezondheid
heeft
Gn. Gavius dit toegewijd.

Dit behoort tot verklaring der penningen, die in het dertiende tafereel van des Heeren Morels proeve staan.

De Heer Spanheim ontvouwt in zijnen tweeden brief een penning van den Keizer Valeriaan, aan welkers eene zijde het Grieksche woord * ΘΕΟΓΑΜΙΑ (passende op Proserpina's huwelijk met Pluto) hem aanleiding geeft om ook in 't voorby gaan te reppen van een ander woord † ΘΕΟΖΕΝΙΑ, beduidende *de heilige dagen ter eere van de gastvorne Goden*. Ik moet hier alleen aanteekenen, onlangs van een geleerd Man onderrigt te zijn, dat de Heer Spanheim ongelijk heeft, als hy zegt, dat Kastellanus en Meursius hebben overgeslagen, dat het zelve ΘΕΟΖΕΝΙΑ ook *aller Goden feest* beduid: want dat men het by Kastellaan wel uitdrukkelijk kan lezen.

Ii 2

Den

* Theogamia, *Godenhuwelijk*. † Theozenia,

Den derden brief rade ik eenen penninglievenden lezer te doorloopen, om het bescheid te hebben van het nut, dat uit de penningwijsheid, en wel zonderling uit Morels arbeid, te halen is.

Twee zeer fraaije penningen van Pergamum, die op 't eerste tafereel staan, Diane en Esku-laap betreffende, worden van den Heer Spanheim met wijdloopige geleerdheid in den vierden brief verftanelijk gemaakt.

Eindelijk ziet men in den vijfden brief des voortreffelijken Mans volslagene oudheidsken-nisse, betoond ter beduiding van eenige aanmerkelijke penningen der Keizeren Severus en Antoninus Karakalla, op het dertiende tafereel geprint: waar omtrent een zeer zinnelijke navorfing van sommige Heilige dagen en Strijdspelen der Ouden 't grootste gewigt aanbrengt.

Wie dog, zoo hy niet t'eenemaal een vremdeling in de allerleerzaamste gedenkmunt wil blijven, zal nu niet verlangen, het groote werk van den Heere Morel te mogen aanschouwen? een werk dat den overrijken fchat van die stoffe, uit vele hoeken des werelds by een gezameld, en voor dezen in de kassen en laden der Grooten als heiligdommen opgesloten, voor een ygelijk beminnaar van die fraaiheden in printverbeeldingen zal ten toon stellen; ten minsten, gelijk Cicero zegt, * **BIBLIOTHECAM MULTORUM NUMMORUM.**

AAN-

* *Een Boekzaal van vele penningen.* Cicero. Ep. ad Famil. 77. lib. 13.

A A N M E R K I N G.

In het uittreksel van Landus penningboek, voortwee maanden verroond, is kortelijk gerept, dat sommige der Hoogduitschen geregtsdwang met *put en galg* te voeren, willen afleiden van het Roomsche *Puteal*. De lezer moet daar p. 269 een drukfout verbeteren, en voor *te voren lezen te voeren*. Niemand denke echter, dat ik die afleidinge in 't allerminste goed keure (al staat ze in J. O. *Roomfche Mogentheid* aangehaald) maar t'eenemaal bespottelijk houde. Daar toe strekken zelf mijne woorden *te willen afleiden*. Dit schoot my hier te binnen.

XII. HOOFDDEEL.

Vijftien predikationen over *verscheide texten van de H. Schriftuer, behelzende de voornaamste pligten van een Christelyk leven: met een verhandeling van het lyden en sterven van onzen Zaligmaker Jezus Christus, in eenige korte bedenkingen over alle de Passie-texten, door Jakobus Borstius, in zyn leven Bedienaar des Goddelyken Woords te Rotterdam, nu vermeerderd met deszelfs laatste verhandeling over Eccl. 7. 13. Wie kan regt maken &c. Nevens een verhaal*

502 *De Boekzaal van Europe,*
van zijn leven, afsterven, en de voornaam-
ste gevallen hem in zynen dienst bejagent.
t' Amsterdam by Gerard Borstius, en t'U-
trecht by Thomas Appels 1696. in 4.
74 bladen.

IK hebbe voor dezen, verre van eenzijdig-
heid, het een en 't ander, dat de Leeraar
Borstius schreef, met vermaak gelezen, om dat
men kan zien, zoo my dunkt, dat al zijn ge-
zeg hartelijk en duidelijk is. In zijn preken,
zegt men, was hy dezelve man (hoewel ik hem
nooit gehoord hebbe, want in mijn kindsheid
zond ofleide men my ter kerke, daar hy nooit
leeraarde) en om die duidelijkheid en hartelijk-
heid wedervoer hem in zijn leven dat *geluk*,
dat hy gaarne gehoord wierd; een *geluk*, 't
welk te zeldzamer was, om dat hy 't niet over-
leefde, maar tot zijn dood toe een groote toe-
loop van toehoorders behield.

Na zijn overlijden word die lust nog geboet
door 't lezen van zijne schriften. Het her-
drukken van zijn *raad tegen de dood* heeft dat ge-
noeg bewezen, en het blijkt nu nog, dat ze
niet verschoven leggen, dewijl deze predikaat-
sien, ons hier voorkomende, enkel uit nood
gedrukt zijn.

't Is dan geen geheel nieuw werk, dat we
hier zien, want een groot deel is reeds voor
dezen gedrukt, bekend onder de titels van *de*
vijf predikationen, het nieuw Sion, en de zugtende
bruid over haren bloedbruidegom; dog die alle,
en byzonderlijk d'eerste, waren in geen win-
kels

kels meer te bekomen.

Is 't wonder ? uit alle die stapels gedrukte predikaatsien , die zedert ettelijke jaren herwaarts de wereld wierden opgedrongen , vind men zoo heel vele niet , die by dezen insaakelijkheid mogen halen. Elk heeft zijn gevoelen , en ik het mijn , maar wat behoefte ik te ontveinzen , dat zinlijkheid van taal , beknopte zinsuiting , en een aangename vryheid om ongebonden door den Bibel te spanseren , zonder juist dat eigen en geen ander pad te willen of moeten betreden , dan dat nu elk nieuwerwets uitlegger reeds plat gewandelt heeft , my zonderling kan bekoren ?

Ik ga rond , lezer , en dewijl gy misschien niet weet. (want de gedrukte predikaatsien verdringen malkander , als kijkers op een kermis) wat hier al schuilt ; zal ik het u , met een staaltje of twee te vertoonen , wel haast doen zien.

Hier is een bondige verklaring over dien zinnvollen tekst *I Tim. 3. 16.* *Buiten alle twijfel de verborgenheid enz.* , welke ik om geene andere reden zoo voorby stappe , als uit spoed tot de volgende verhandeling van de *geldgierigheid* , want ik moet bekennen , dat dat een schildery is , waar in yder trek even aardig voorkomt. De Gierigaart staat 'er in zijn volle gewaad , van den hoofde tot de voeten. Daar is niet om of aan hem , of 't is hier keurlijk uitgehaalt ; zoo dat iemand , die Theofrastus merkbeelden , by Huigens Zedeprinten genaamd , gaarne in haar eigen taal leeft , of , by gebrek van kennis aan dezelve , zig van een geleerde Fransche vertolking bedient , en zulke ontledingen met een

gretig oog begluert, om dat ze niet min vermakelijk als leerzaam zijn, hier zijn rekening kan vinden. Alles rolt net, zinrijk, en ongedwongen: ja, met een woord, het is een proefftuk, dat wel bekeken wil wezen.

De Geveinsde, die daar op volgt, en van 't naaste bloed van den vrek is (want hy verstaat dat ambagt meesterlijk, en al steekt hy nog zoo vol geld, egter is 't zijn hoofdes, zig arm te houden) staat immers zoo fraay te pronk. De beschrijving, van hem gedaan, laat niets onbezogt, maar doorwandelt zijn binnenste zoo wel, als zy hem van buiten na 't leven vertoont. En dit is niet slegts om door een bloote vertooning de ooren te kittelen, en den levendigen zwier van een zuivere bevatting aan te wijzen, maar de Schrijver arbeid met vlijt, om door d'ooren het hart te treffen, doende elk een van zulke schrikdieren een afgrijzen hebben.

Na deze printverbeeldingen, om zoo te spreken, volgt het **LANG HAIR**, of Paulus zedenles over dezelve, en hier ontmoet ons een voor-en naredeu, die beide wel mogen gelezen werden. Ten minsten ik heb ze doorloopen, en denk vast, is 't mogelijk dat men een verstanelijke vermaning van een Apostel van Christus, en een schriftmatige uitbreidinge over dezelve, zoo kan uitmaken! byzonderlijk als ik daar dan nog by doe het gene ik vinde in de geschiedenis van 's mans leven, die hier voor 't werk staat, en van my straks zal gemeld worden. Zoo men alle de Apostel-lessen zoo móet verklaren, gelijk ik zie dat letterhelden deze willen verklaard hebben, en by aldien haar zin
niet

niet anders is te vatten , of daar moet zoo veel omslag van letterkunde by , gelijk over dit textvaars is by een gehaald , waar blijven dan d'eenvoudige zielen !

Maar hoor , lezer , denk niet , dat ik , die zelf uit nood een paruk drage , het gevoelen van den Heer Borstius , wegens 't lang hair , in mijn Boekzaal wil verdedigen. Dat lust my niet : ik mag wel wit zien : maar mag ik ook mijn hart eens regt uit spreken ? wy beleven thans een geheel anderen tijd , en zoo Vader Borstius nu nog leefde , hy mogt de moeite van al zijn geschrijf en gepreek wel sparen. Vraagt gy waarom ? Om dat men nooit meer kale koppen en gladde kruinen zag , als nu : wel te verstaan , by avond en morgen ; dan blinken ze over al by duizenden , en 't is een wonderlijke vertooning , dat het hair nu op veler hoofden groeit , als het duivelsbrood , schier in een oogenblik.

Waar blijft gy dan geleerde mannen ! 't is uit met al uw hairklooven , want verbied der Heidenen Apostel niets anders als het voeden van 't lang hair , en niet het koopen , zoo komt deze text in onzen tijd niet te pas. Weinige vind men , die thans hunne lokken laten wassen en zwaaijen als vrouwehair : het hair is nu niet alleen van den nek en van de schouders , maar ook van de pen van 't hoofd , daar 't eigenlijk behoort te wezen. Wat dunkt u , Christenen ? is 'er niet wel een nieuw gebod van nooden , dat de natuer de mannen leert , dat zy zoo kaalootig niet moeten zijn ? Ik hebbe iemand , die den ouden Heer Borstius niet vreemd was , eens

zeer geleerdelyk en nadrukkelyk omtrent deze stoffe met luttel woorden hooren zeggen; *mogelyk is ergens wel een Profetie, dat 'er op alle hoofden kaalheid zal zijn, zoo die maar niet van een hooger beduidenisse is: welke kaats ik geteikent hebbe. Maar dit zy in 't voorbygaan aange-roerd.*

Achter dit alles komen verscheide lessen, die daarom ook te onbeschróomder mogen in druk gegeven werden, om dat zy by gelegentheid van de inwijng (zoo als men dat noemt) van nieuwgebouwde kerken zijn gedaan; daarenboven zeer beweeglyke en stofrijke bedenkingen over Christus gansche lijden, zoo als dat jaarlijksmeest in alle openbare kerken word gepredikt. Die maar wat arbeiden wil, vind hier overvloed van schriftmatige leeringen, en vrome zielen kunnen hier voedsel zoeken uit de aanmerking van de bitterheid en smarten, die de Heiland heeft geleden.

Eenvoudige zullen daar ruim zoo wel meê te regt raken, als of ze een boek hadden, daar men op yder blad niets anders als schermutselingen van letterbazen zag.

Na dezen word vertoont een verklaring over Salomons les *Pred. 7. 13. Aanmerkt het werk Gods, want wie kan regt maken, dat Hy heeft krom gemaakt?* Deze is nooit te voren gedrukt, maar behelst de twee laatste redenen, die uit den ouden *Borst* maar weinige weken voor zijn dood van den kansel vloeiden, en, om dat ze toen van zonderling grage ooren opgevangen wierden, dikwils in druk gewenscht zijn: een verhandeling, zekerlyk onder de nutste te rekenen.

kenen. Wie is 'er, die zonder druk of kruis leeft? wie moet niet somtijds regen wind en stroom op laveren? elk huisje heeft zijn kruisje. En dat dunkt ons vry krom te zijn: zoo dat, stond het aan ons, wy maakten 't anders. Gy wat wel, lezer, dat die stoffe heel dienstig is, en dat elk ter schole behoorde te gaan, om die juistheid van oordeel te bevorderen.

Dat werkt de oude Vader Borstius uit, met zijn gewone stijl, hartelijkheid, en verstaanlijkheid. Hy toont, wat al kromhout ons in leerstukken en levensberrachtingen voorkomt, en hebbende zelf een groot deel in bezoeking, al was het alleen een vleesbeul in zijn lijf (ik meene een steen in zijn blaas) zoo sprak en schreef hy 'er van, al een die 't bezogt.

Daar hebt gy 't gansche werk, waar agter, tot gerijf, een bladwijzer van de voornaamste zaken te vinden is; dog die schaft echter zoo veel nut nog vermaak niet, als het verhaal van des Schrijvers leven en sterven, nevens de byzonderste gevallen, die hem in zijnen dienst zijn bejagent.

Ik viade, dat hy geboren wierd in 't jaar 1612. Te Leiden oeffende hy zig in de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, en was daar, geduerende die zware pest, in de jaren 1635 en 1636. Zelf zette hem dat smervyer een pestkool in den nek, welkers lidteeken hem namaals als hy in besmette huizen quam, waar schouwde. Hy is geweest de eerste Leeraar van Wormerveen en Zaandijk, die, eer hy daar quam, nog Kerk nog Predikant hadden, dog voor zijn vertrek elk een schoone nieuwe steene

steene kerk, in plaats van een houten preekhuis, gesticht en betaald zagen. Te Dordrecht werd hy geroepen in 't laaste van 't jaar 1643, daar hy, buiten zijne gedagten, in veel moeite raakte over de Predikaatsle van 't *lang hair*, hier vorens gemeld. Dit word omstandiglijk beschreven, en by die gelegenheid komt Klaudius Salmasius te voorschijn, met zijn aart, imborst, en een vry bedenkelijke vertelling; te weten, dat hy door een droom bewogen wierd, om zijn vrouw te verplichten, dat ze na zijn dood alle zijne schriften zoude verbranden: want hem dagt, hy had op d'aarde neêrgelegen; de vogels hadden hem na zijn oogen gepikt, en niet een vriend van alle die d'er om stonden, hand of vinger verroerd om haar te verjagen, of hem te helpen. Wat een ander daar van denkt, weet ik niet, maar 't is my niet onwaarschijnlijk, dat Salmasius aan zulke droomen geloof heeft gegeven, voor al, zoo iemand met my eens nadenkt, het gene in de brieven van den grooten *Huig de Groot* te vinden is: ik meene den vierhonderd en vijftien brief. Maar dat is een buitentred. Borstius, tien jaren te Dordrecht gestaan hebbende, wierd hier te Rotterdam beroepen, daar hy in de onverwenselijke eendragt met zijne medebroeders zoo groot een genoegen vond, dat hy, na verloop van zes jaren, eerlijk en kragtig verzogt zijnde om weder na Dort te keeren (een geval dat zelden gebeurt, en voor den Man een treffelijke getuigenis) zulks weigerde; gelijk hy ook, niet lang daar na, de beroeping van Haarlem afloeg.

Dus

Dus leefde hy hier, gezond en welvarende, den tijd van achttien jaren. Maar de overige acht staan hier aangeteekent als jaren van weedom, en velerley smart. Is 't niet een wonderzaak, dat een Man, dien men na zijn dood een grooten steen afhaalt, onzeker blijft, of hem een verzwering in de krop van den blaas pijnt, en dat der Geneesheeren konst nog zoo duister is, daar ze nogtans van zoo vele voor- teekens en aanmerkingen weten te praten?

Dog hunne en zijne onkunde diende hem tot geluk, zoo als hier word aangewezen. Hy storf den eersten van Hooimaand des jaars 1680, en wierd van J. Oudaan vereerd met een Lijkdicht, hier te lezen, ten blijke vandes Dichters zuivere zugt voor den overledene, met wien hy veel ommevang had gehad. Ik kan niet laten (want als ik zulke vaarzen leze, gaat mijn hart op) een lapje uit dat dichtwebbe te knippen; luister toe, brooddronke snoevers, die van uw dragt een afgod maakt,

*Uitzinnige, die 't voorwerp der genade
In wulpsheid bet verkeerende, misbruike,
't Zy daar gy pronke in dartelen gewade,
Of onder 't scherm der krulparuiken duikt;
Gevoelt gy niet, zondaren, zondareffen,
Gevoelt gy niet die donderende stem
Van zijn in 't hart met kragt gedreve lessen?
Of had, belaa, zijn woord te luttel klem:*

En gy mestbuiken,

Wil-

Wellustige, die daar gy 't vleesch tot lusten
 Met spijs en drank opvullende verzorgt,
 En zorgloos blijft op 't bed der zonden rusten,
 Zoo lang n Gods genade duld en borgt:
 Hoe heeft by die u rust gezocht te breken!
 Die zwijmelwijn, op 't klinkende geluid
 Van glas aan glas zoo gulzig uitgestreken,
 Streek zijne stem met sterker klanken uit.

Tot u, vervloekte huichelaren, en vrekken,
 behoort het volgende

Gewensde, die met momverdek beweven,
 't Schijnheil'ig hart op 't glatte voorhoofd
 draagt,
 En 't quaad ter smuik doet spark'len in uw leven,
 't Geen God en elk ten uiterste mishaaft:
 En Gierigaarts, die, met uw zielgedagten
 Na 't Ont' van den goeden God gekeerd,
 Raapt, grijpt, en schraapt met jachten en met
 trachten,
 Den afgod eert, en van God af boeleert.
 Gedenke u niet, met welke klaterzweepen
 Hy zittende die dwaasheid achter her
 U menigmaal in 't hart heeft aangegrepen,
 En bragt al 't valsche blankoefel in de war?

Deze staaltjes kunnen een digtkenner van 't
 overige doen oordeelen. Maar 't is niet van
 het minste dat tot Borstius lof strekt, als men
 den dichter onder anderen dus hoort uitspreken;

*Beleefde Man, wat hebt gy menigwerven
In vriendlykheid uw aanspraak my gezont!
'k Betuig het (en betuig het op uw sterven
Met rustigheid) dat ik geen afkeer vond,
Geen haatlykheid van bytzugt, geen partyfchap,
Geen twistige aart in uwen ommeegang,
Maar minzaamheid, en regt ontfronste blijfchap,
Wanneer my nooit uw by zyn viel te lang.
enz.*

Brave betuiging, voorwaar. Men vind 'er wel, die na hun dood met zoo roemrijke woorden niet zullen gedagt werden. Maar ik breke hier af, en bevele den lezer het geheele verhaal te doorloopen, hy zal daar Vader Borstius verder beschreven vinden, voor zoo veel de gestalte zijn 's lichaams, en gaven des gemoeds belangt; nevens meer als een opmerkelijk geval, tussen beiden ingelast.

XIII. HOOFDDEEL.

Accessiones Ethicæ , Juris Naturalis , & Rhetoricæ , ex triplici systemate majori , elaborato per vitam omnem , & porro indes elaborando , exceptæ : in gratiam auditorum suorum conjunctum nunc demum publicatæ per *Vincentium Placcium* Hamburgensem J. U. C. Phil. Pr. & Eloq. P. P. accessit appendix Epistola ad Patronos & Amicos : quare sibi cum clarissimo *Christiano Thomasio* nihil nunc Auctor amplius censeat publice disceptandum , indicans.

Dat is ,

Byvoegfels van de Zedekunde , 't Natuerlyk Regt , en Redenkonst , getrokken uit den driefvoudigen grooten t'zamenstel , die Vincent Placcius Hamburger , Licentiaat der Regten , en Hoogleeraar der Oeffen-Filozofie en Welsprekendheid , zijn geheele leven lang bewerkt heeft , en bewerken zal , en ten dienste zijner toehoorderen nu eerst byeen gevoegd uitgeeft. Daar komt by een Brief aan Voorstanders en Vrienden , verklarende , waarom de Schrijver oordeelt , dat hy met den Heere Christiaan Thomasio niet meer

November en December 1696. 313
meer openbaarlijk wil zintwiften. Te
Hamburg by Zacharias Hertelius 1695.
in 8. 23 bladen.

Zonder gekken, ik wilde wel, dat ik al gedaan had met dit uittrekfel, eer 't eens begonnen is: zoo luttel schijnt het boek van mijn zinnelijkheid te zijn.

My heugt nog, een zeker Godgeleerde in zijne schriften te hooren klagen, dat hy door verscheide Meesters in een doolhof van ydele Filosofie, en onnutte onderscheidingen was omgeleid, zonder dat hy voor zijn zwaren arbeid en verdrietig nagt waken eenige waarheid of ruste des gemoeds vond: maar elk een begrijpt het zoo niet. Zoo veel hoofden, zoo veel zinnen. Zie hier een Hamburger Hoogleeraar, den Heer Placcius, man van een geheel andere genegenheid, die niets smakelijker vind, als die oude Aristotelische gedagten, en zulke, die zijn spoor volgen.

In deze oeffeningen (zoo leert ons zijn voorreden) heeft hy nu 39 jaren zig afgeslooft, byzonderlijk zijn werk makende van de * Wijsbegeerte, die men oeffent, om dat hy voornam in de regten te gaan blokken; dog Donaldson, Reich, Gool, en andere namen hem te mager voor. Hy bogaf zig dan ook tot Timpler, Kekkerman, Kampanelja, en Hobbes, die het hem belieft, † *zoekers van nieuwigbeden* te noemen: waar over men mogt verwondert zijn, by aldien hy d'er

IX Deel.

Kk

Hob-

* *Philosophia practica.*

† *Novaturiones.*

Hobbes niet byvoegde. Met een woord gezegt, hy doorkroop Vader Aristoteles zelf, en andere Grieken meer; meinende door deze niet weinig gevordert te hebben.

Maar de Heer Feldenus toonde hem wel haast, dat het zoo klaarschapen niet was, en begon hem de filozofie nu eerst naakt en bloot in haar natuurlijken stand voort te stellen, met hare * *allernaauwkeurigste beschrijvingen, wijsgerige verdeelingen, en vaste betoogingen.* Toen wierd onze Heer Placcius als betooverd ('t is zijn eigen woord) door de heerlijkheid van die schoone dingen, en gaf zig geheel aan de handschriften van dezen man over. Wijders om te zien, of hy het zelve niet konde zeggen, ging hy onophoudelijk behandelen de † zedekunde van Aristoteles; tot dat hy zig inbeelde te begrijpen, *hoe hy zelf zijne beschrijvingen, verdeelingen en betoogingen zoude opmaken.*

Te Leipzig komt hy de Karteziaansche Filozofie ook eens te bezien. Deze doet hem geen quaad, en hy vind zig nu tot schrijven bequaam, maar weet geen vasten voet van stelsels, voor al eer zijn broeder, een Arts van beroep, hem eindelijk leerde, na den trant der Gengesmeesteren, alles in vijf deelen af te deelen. En zie daar; dit behaagde hem terstond zoo zeer, dat hy voornam, alle zijne uit te gevene werken op dien leest te schoeyen.

Wat dunkt u, Heeren Filozofen? nuben ik pasde voorredten einde. Laat ons, 't werk zelf

* *Accuratissimis definitionibus, divisionibus philosophicis, & demonstrationibus solidis,*

† *Ethica.*

zelf ook eens bekijken , 't is om een quaad uertje te doen.

Na het gezeide voorſpel volgen eenige voorloopers van het regt der nauere , dat in zes beſchrijvingen verklaard word ; alzamen omzet met zoo vele ſchoolſche omſchrijvingen , dat ik de dingen (behoudens des Heeren Placcius geleerdheid) beter zonder als door zijne beſchrijvingen en bepalingen verſta.

Ik bidde u , lezer , neem zelf eens proefje mijns zeggens. Iemand , die maar een weinig met den neus in de boeken heeft gezeren , weert immers wel , wat de *Wet der Nature is*. Maar als de Hoogſtleraar Placcius ons gaat vertellen , dat de *Wet der Nature is een propositio practica (maxime universalis) actionem ad aliorum ad-jutorium relatam , bene faciendam , vel ejus op-positum omittendum ex ipſa hominum natura ju-dicans , ſeu , quod idem eſt , ad ſummum bonum dirigens* ('k zal zoo zot niet wezen , dat ik het in harde taal overbrenge) ey zeg my dog , valt dan daar niet wat meer aan te knabbelen ? ik kenne eenen menſche , die , in de heiligdommen der ſchoolsgezinden niet ingedrongen zijnde , liever wat anders leeft.

Dan geeft ons de Schrijver vier en twintig voorſtellingen , en toont , hoe hy , op zijn 's Broeders raad , elk gedeelte der menſchelijke maatschappy , na de manier der Artſen , op vijfderley wijze zal behandelen : dat is , hy wil in yder ſtuk gaan uithalen. I. De * Natuerkunde. II. De † Gezondheids-bewaring-konſt. III.

K k a

De

* Phyſiologia.

† Hygicines.

De * Ziektenskunde. IV. De † Teekenkunde. V. De ‡ Geneeskunde.

Het ‡ eerste boek spreekt van het regt der Nature, voor zoo veel het t'eenemaal zedelijk is, verdeeld in drie hoofddeelen, en elk van die weder in verscheide afdeelingen: ja 't krioelt hier van afdeelingen.

In het * tweede boek zien we het byzonder Natuerlijk regt behandeld, op den zelve trant als voren: en in het † derde het algemeen natuerlijk regt, op geen andere wijze.

Den lezer zy het vermaak gegunt van het werk in zynen t'zamenhang geheel te doorloopen: een werk, aan 't welke te voltoojien de Heer Placcius zijn gansche overige leven wil besteden; maar hy geeft ons geen hope van 't zelve eer als na zijn dood te zullen zien, wanneer we alles, dat hier een enkel geraamte is, met vollen zwier en vlees gedekt zullen krijgen.

Al wie *Castanai distinctiones cum notis Marisii*, of dergelijke fraaije boeken niet gelezen heeft, al verstaat hy anders Latijn, zonde in dit boek staan kijken, als een uil in doods nood, en niet weten, wat alle deszelfs spreekwijzen willen zeggen. De hoofdstukken met de verdeelingen staan nog eens achter aan; nevens een brief, van den Heer Placcius aan verscheide geleerde mannen geschreven, over een twist, dien hy met den Heer Christiaan Thomasius had, in welke hy reden geeft, waarom hy
dien

* Nosologia. † Semeiotica.
‡ Therapeutica. * P. 11.
† P. 113.

dien Heer niet meer zal antwoorden. Onze Schrijver zag, dat Thomafius een grooten toeloop van fcholieren had, en dat hy zelf voor de banken moest lezen, fchoon nacht en dag blokkende om zijn talent te befteden. Tot vrugt zijner arbeid wilde hy dan zijn leerwijze aan Thomafius mededeelen, op dat die zig daar van mogt bedienen, onder beding van het niemand te zeggen: maar eer d'ander zig daar op verklaarde, geraakten ze over hoop. I. Wegens de gunftige en hatelijke dingen in regren. II. Wegens den uiterlijken godsdienft. III. Wegens het hoogfte goed.

Eindelijk leert de Heer Placcius ons een gebed, om wel te filozoferen, en vertoont een afschrift van zijn brief, aan Thomafius gefchreven.

XIV. HOOFDDEEL.

Accessiones ethicae, five Medicinae Moralis, compendio tertium nunc publicatae ex opere systematico majori per Vincentium Placcium Hamburgensem, cum indicibus necessariis.

Dat is,

Byvoegfel van de Zedekunde, of Zedelijke Geneeskunde, in een kort begrip nu ten derden male uitgegeven uit een grooter stellig werk

Kk 3 door

518 *De Boekzaal van Europe,*
door Vincent Placcius *Hamburger*, met
noodige bladwijzers. Te Hamburg by
Zacharias Hartelius 1695. in 8. 54 bla-
den.

NOg drie byzondere werkjes van den Heer
Placcius zend my mijn drukker aan boord,
met byvoeging, dat iemand wel eens wilde
zien, wat ik van 't een en 't ander in de Boek-
zaal zal zetten.

Ja wel, ik zeg dan, dat dit van zulk een
vervaarlijken arbeid is, dat de allernoetigste
verstandēn daar door kunnen afgesloofd werden.
Want gy moet weten, lezer, hier komen ons
meer zaken voor, als van welke de *Zedekunde*
ooit sprak, en niet een is 'er, of wy zien daar
van niet alleen een beschrijving, maar ook van
deszelfs deelen, en onderdeelen. Dat is te
zeggen: het werk bestaat niet alleen in allerley
voornamen zaken, maar al wat van derzelver vol-
maaktheid of onvolmaaktheid, goed of quaad,
eenigzins daar toe kan gebragt werden, dat
word hier eerst in * beschrijvingen, dan in †
voorstellingen verhandelt.

Geneugelijk ter zake leeren we uit de voor-
reden de *Filosofie in 't gemeen*, dan de *Oeffen-
Filosofie*, waar van de *Zedekunde* een deel, en
wel het moeyelijkste is, die ook tot de *Genees-
konst* behoort. Zoo zegt de Man.

Het eerste deel, *Zedelyke Natuerkunde* ge-
doopt, neemt a^{an}vang met allerley goed, en
deszelfs volmaaktheid, en onvolmaaktheid:
waar

* Definitiones. † Propositiones.

waar by iemand kan vinden, wat het is, dat de Wijsgeren * ENS noemen. Zoo als van het goed is gesproken, zoo krijgt ook het quaad zijn beurt.

Maar de Hoogleeraar stelt hier een regel, die ik niet weet of wel vast gaat. Hy zegt, † *dat het ellendiger is, onvolmaakt te zijn, als niet te zijn.* *k Zegge nog eens: dit gaat zoo vast niet. Hoe? zoo de Heilige Schrift. God noemt een *Zijn* of *Wezen*, om Zijn volmaaktheid uit te drukken, zoo is *niet zijn* de allergrootste onvolmaaktheid. Ik zwijge de menigvuldige bepalingen, en stelsels, zoo wegens het gezeide *ens*, als deszelfs werkingen; vrye, en mogelijke, *enz.*

Daar hy van den mensch handelt, spreekt hy eerst van zijn (a) ziel, en wat 'er te zeggen valt van de gedagten, of ziels werkingen in 't geheel; voorts van verscheide soorten van (b) kundigheden, zoo in Volmaaktheid, als Onvolmaaktheid, als Onwetendheid, Verstand, Gebreken, Deugden, Oordeel, Voorstelling, Reden, onvolmaakte Reden (is 'er die wel?) en wat niet al meer?

Van de ziel tot het (c) lichaam overgaande kunnen wy daar zijne beschrijvingen van alle deszelfs deelen nasporen, niet slegts de uiterlijke, en grove, maar ook alle deszelfs Sappen: als we dezer gestalte en maaksel weten, kunnen wy met te meer zekerheid van hare beweginge spreken, en het lichamelijk leven, gevolgd van het voedsel, en alle des voedsels wer-

Kk 4

kin-

* *Wezent.* † P. 22. (a) P. 53.
(b) *Notiones* p. 54. (c) P. 178.

kingen door de spijs in onze lichamen, daar onze Schrijver wel (d) drierley kokingen weet aan te wijzen; de nieuwe Geneesheeren mogen zig daar zoo vreemd van houden, als ze willen. Door dit voedsel word de mensch gesterkt, niet alleen om zija werk te doen, maar ook ter voorttelinge, welke zaak, samt allerley kunne, en levenstijd, de Schrijver niet vergeet.

Na een beschrijvinge van de (e) uiterlijke en (f) innerlijke zinnen, begaest hy zig tot die van de tochten des lichaams, en wel eerst der (g) zes voornaamste, met alle hare onvolmaaktheden; maar voor al is hy niet spaarzaam by de (b) goede en quade gestalte des lichaams, daar hy alle gebreken optelt; en hebbende van den oorsprong des menschelijken lichaams gesproken, laat hy zig hopen wegens de vereeniging der ziele met het lichaam in 't gemeen, en van de uiterlijke en innerlijke zinnen, eyen als hy te voren van de uiterlijke en innerlijke zinnen in 't gemeen sprak. enz.

Der dingen die buiten den mensch zijn onderzoekt hy eerst de (i) wereld, in zija soorten, werkingen, en deelen; daar dan goede en quade fortuin moet bykomen: ook het menschelijk gezelschap, en wat daar aan kleeft.

Van de wereld treed hy over tot deszelfs Maker (k) God, handelende uitvoeriglijk, na zija wijze, van alle de eigenschappen Gods, zoo onmededeelbare, als mededeelbare, en
 Gods

(d) P. 188.

(e) P. 197.

(f) P. 201.

(g) P. 204.

(h) P. 215.

(i) P. 276.

(k) P. 321.

Gods werkingen omtrent de schepsels.

Het tweede deel, dat het opschrift van *Zedelijke gezondheidsbewaringkonst* voert, begint van allerley (c) godvrugtigheid te spreken, niet alleenlijk van het verstand, maar ook van de wil. Het slot is een beschrijving van de verwagting des eeuwigen levens, en op wat grond die zekerlijk gehoopt word.

Maar gelijkerwijs hy tot nog toe van het opperste goed heeft gehandelt, alzo spreekt hy in het derde deel (*Zedelijke ziekten kunde* getiteld) van des menschen (d) opperste quaad, daar dan godloosheid voor aan staat, gevolgd van een grooten reeks andere ondeugden. Hy eindigt het met de ellenden van het toekomstige leven.

In het vierde deel, by hem *Zedelijke teekenkunde* geheten, geeft hy de (e) zedelijke teekenen, waar door de deugd of ondeugd in iemand te onderkennen is, met derzelve veelvuldige verschilligheden, zoo na het uit- als inwendige.

By gelegentheid van de vier gematigheden, en welke uitwerkingen die op den mensch hebben, verrekent hy ook met ons in 't byzonder de zeden der vrouwen, aan welke zijn oordeel gansch niet gunstig is. Ik hadde gedacht, ten blijke van in hoe quaden blaadje die *Evaatjes* by hem staan, iets daar van op te stellen, maar, om haar niet aan den hals te krijgen, zende ik liever mijnen lezer na p. 496.

Achter vele andere teekenen leeraart hy, (f) hoe

Kk 5

(c) P. 341.
(f) P. 571.

(d) P. 393.

(e) P. 477.

hoe een mensch zijn eigen geweten moet onderzoeken. Men zal bevinden, dat het geweten, van 't welke hy hier spreekt, niet anders als het gemoed is, en geenzins des menschen onfeilbaar medeweten met God, 't welk andere verstaan; want daar van kan geenzins gezegt werden, dat wy hier lezen: dog dit heeft onze Hoogleeraar met andere gemeen.

Nu nog een woordje van het vijfde en laatste deel, zijn * *Zedelijke geneeskunde*. Hier worden ons ter hand gesteld veertienderley zedelijke hulpmiddelen in 't gemeen, en een zedelijke wijze van genezen. Een der beste middelen om gebreken, en derzelve aanwas te beletten, is dat men de wil tegen de boosheid in 't hart zet.

's Mans laatste verhandeling is van *Zedelijke levenswijze*. Hy wil, dat die een volkomene overeenkomst heeft met die van het lichaam, en stelt, om dat te bewijzen, ons een afbeeldsel voor oogen, in welke op de eene zijde van 't blad alles staat, wat tot de lichamelijke levenswijze vereist word, als spijs, drank, kleedy, deksel, wandelen, gezelschap, vrolijkheid, en wat meer kan bedagt werden: aan d'ander zijde zien we hoe alle het zelve, en om dezelve redenen, zediglijk tot het gemoed is over te brengen.

Daar hebben we het groot geraamte, met veel herffenbrekens opgezet, ten deele bekeken; geen grondige bewijzen, of vervolg van zaken, maar alleen enkele beschrijvingen, en voorstellingen, die een lezer zoo lang voor goede

de munt mag aannemen , tot dat het groote werk , waar van diteen ontwerp is , voor den dag komt : dog dit zal , gelijk ik in het voorgaande uittreksel gezegt hebbe , niet gebeuren , als na des Schrijvers dood.

XV. HOOFDDEEL.

Arts Rhetorica Aristotelica , ordinatio & accessionibus non paucis auctior , cum promptuario inventionis oratoriae triplici , per *Vincentium Placcium* Hamburgensem J. U. L. Phil. Pr. & eloq. M.

Dat is ,

*d' Aristotelische Redenkunst , meer geschikt , en met niet weinige byvoegsels vergroot ; ook drierley * voorraadschaffing van redenkunstige vinding door Vincent Placcius , Hamburger , Licentiaat der Regten , en Hoogleeraar der oeffen-filozofie , en welsprekenheid. Te Hamburg by Zacharias Hertel 1695. in 8. 24 bladen.*

Zie daar het derde werkje van de vier , my onlangs r'huis gezonden. Ik hebbe terstond de twee voorste vertoond : nu volgen de laatste.

Het

* Deze staat in 't naaste hoofddeel te volgen.

Het is een stelsel van den Heer Placcius, in allen deelen zijne andere maakfels gelijk: die is een geraamte, en wel van Aristoteles redenkunst, welke hy zijnen leerlingen door gepropete redenen en voorbeelden volkómentlijk tracht in te boezemen.

Hier kan iemand met zijne herffens staan sprietooged (gelijk met het gezigt op die kleine stofjes, die men in de zonnestralen ziet beuitlelen) op een deel voorstellingen en beschrijvingen, omkleed met verscheide duistere onderscheidmakingen, en voor af beholwerkt met voorberigten, die ons zeggen, wat de *Redenkunst* in haar zelf is, en ten welken einde die moet gebruikt werden, met meer andere algemeene zaken, in zestien voorstellingen, die dan nog meenigmalen hare onderdeelen hebben, begrepèn: waar by gehandeld word, of een geschreven of gesproken reden dō beste zy, en in wat taal?

Het eerste deel en eerste hoofdstuk neemt aanvang met de *Redenkunstige vinding*, daar we dan kunnen hooren, wat men vinding noemt, en * hoe verre een Redenaar zig van de Redeneerkunst bedient.

Overvolod van redenkunstige kundigheden te krijgen is het eerste voorstel, dat met voorbeelden staat aangewezen.

Het tweede is, een goede verkiezing van de gevondene redenkunstige kundigheden te maken, * Welk voor af gesteld zijnde, gaat de Hamburger Hoogleeraar telkens toonen, van wat nutheid yder derzelve voorstelsels is; en hoe een

November en December 1696. 525
een leerling die by alle gelegenheid, om een goed Redenaar te werden, moet gebruiken.

Niets is voor iemand, die tot den volke moet staan spreken, noodiger, als het derde voorstelsel, te weten * *verschot van Redenkunstige voorstellingen te vinden.*

Als een welgehangen tong dat kunsje fix heeft, is ze magtig zijnen toehoorder tot alles te bewegen. Maar hoe gelukkig is hy, die zonder al dit ruigte een reden op koten weet te zetten?

De Heer Placcius leeraart niet alleenlijk hoe men uit allerley † woorden-zin-verandering voor en tegen de Redenkunst kan redeneren, en, na dat men gezind of lustig is, de hoorders tot het een of 't ander over te halen; maar om zijn leerling dit wel te doen begrijpen, heeft de man op de linkerzijde van het blad al wat voor de Redenkunst uit elke woorden-zin-verandering kan bygebragt werden, en op de rechte zijde daar tegen over, al wat men daar uit tot haar nadeel zoude kunnen zeggen, ter neder gestelt: daar hy dan (is 't niet mooy!) vertelt, *† dat die kunst van lichte en beuzelachtige Sicilianen is verzonnen; dat ze van haarkloovers en zemelknoopers is vergroot; dat ze door wetten van de gestrenge Arcopagatische regters te Athenen is ingeteugeld; dat ze de stad Roomen is uitgeboend, en dergelijke fraaije beschrijvingen meer, alle zeer vermakelijk om te lezen voor iemand, die van voorgaande baarbaarsche spreekwijzen overkropt gaarne wat adem wenscht te halen.*

In het tweede hoofdstuk handelt de **Leeraar**
der

* P. 28. † Tropus, †† P. 35.

526 *De Boekzaal van Europe*,
 der welsprekendheid van de *redenkunstige bewijzen* in 't algemeen, en toont, hoe velerley bewijzen een Redenaar heeft waar te nemen. Denkt gy, lezer, dat ze van geen groot gewigt zijn? zoö zal ik u een van die voordiffen.
 * *Status caussarum, qui & constitutiones & quaestiones summa dicuntur, nihil aliud sunt, nisi communissima discrimina materialia questuum Rhetoricarum incidentium primariarum praecipue, &c.*

Dat lijkt immers een bol dik volsappig oestertje! ja maar, my lust het voor u niet open te doen.

Het derde hoofdstuk heeft het zeer drok met de † *denkredige uitvinding*. 'k Wilde wel dat gy al verftond, wat het was. Gy kunt 'er ook wat vinden van Raimondus Lullius konst, en van den Jezuijt Knittel, dog dat staat van my † op een ander plaats aangeteekend. Maar kom herwaarts Pamfilus, en steek uwe ooren op: Vader Placcius zal u in vier volgende hoofddeelen onderwijzen, hoe gy * uw reden met vele voorbeelden kunt opschikken, en, in 't kort gezegd, den weg der welsprekendheid inslaan; met welke te beschrijven, samt de wijze, hoe men de toehoorders by de ooren moet weten te vangen, het eerste deel afloopt.

Hy begint zijn tweede deel met de † *redenkunstige schikking*, en beziet, of de † konstschik van eene ontallijke verscheidenheid is,
 ge-

* P. 47. † *Inventio Enthymematica* p. 49.

† Zie *November en December* 1692. * P. 91.

† P. 163. † *Ordo artificialis* p. 168.

gelijk vele tot nog toe gewild hebben; 't welk veel werks gekost heeft, om het onder drie hoofdstukken te brengen. Daar hy van de * inleiding eener Reden spreekt, zal men niet alleenlijk zien, hoedanig een inleiding in een vertoog moet zijn, haar deftigheid, en noodzakelijkheid, maar ook de verscheide soorten van inleidingen, en alles wat daar toe behoort; dus mede van de † besluiting.

De Hoogleeraar is in het derde deel niet spaarzaam, in het verrekenen van de † *redenkunstige uitspraak*. Sta by Redenaar, en prater, kom leer hier de menigvuldige redenkunstige veranderingen. Een van de beste konstnaryen is, dat men in een vertoog alles wel aan een schakele en t'zamenvoeg; welke konst niet zonder een gelukkig verstand, of zonder ervarenheid en naarstig blokken word verkregen. Een goede t'zamenstelling van woorden geeft ook geen kleine aangenaamheid. Voor al moet een Redenaar klaar en verstantelijk zijn: 't welk als de Man heeft gepoogt aan te wijzen, laat hy daar op volgen al wat hy van het redenkunstig cieraad der uitsprake weet te zeggen. Tast toe nu; hier hebben we de wel-luidendheid [*Euphonia*] en de spreekwijzen [*figura dictionis*] het redenkunstig cieraad, dat uit de woorddoorspronkelijkheden is te halen, met den aanleve van dien, de redenkunstige nadruk [*Emphasis*] de woordwisselingen [*Trops*] de overg-bragte spreuken [*Metaphora*] de Scherts [*Ironia*] de vervanging [*Synecdoche*] de over-

* Exordium p. 194. † Peroratio p. 200.

† Elocutio oratoria. p. 215.

528 *De Boekzaal van Europe* ,
overneming [*Metonymia*] en eindelijk al wat be-
hoort tot de woudwisseling-kunde [*Tropolo-
gia.*]

Het vierde en laatste deel is kort , verhan-
delende der redenaren opzegging , of bewege-
lijke uitspraak , in alle hare verdeelingen , zoo
om te weten , hoe een Redenaar zig moet uit-
drukken , en welke gebaarden hy moet aanreg-
ten , als om hem zelve te kunnen bepalen , op
dat hy tot geen zwerzery vervalle.

Dat's uit. Die de Redenkunst uit zoo veel
talmery moet leeren , is'er ten besten niet aan.

XVI. HOOFDDEEL.

*Accessiones Rhetoricæ artis Aristotelicæ ,
nunc demunc editæ , in gratiam potis-
simum auditorum suorum una cum prom-
ptuario triplici inventionis Enthymema-
ticæ , affectuosæ , & moratæ. Per Vin-
centium Placcium , Hamburgensem.*

Dat is ,

*Byvoegsels van de Aristotelische Redenkunst ,
nu eerst uitgegeven , met drierley voor-
raadschaffing der redenkonstige vinding ,
zoo denkredige , harstogtige , als gezedig-
de , door Vincent Placcius Hamburger.
Te Hamburg by Zacharias Hertel 1695.
in 8. 20 bladen.*

Dit

Dit vierde werkje behelst het voorraad-vertrek, dat in 't voorgaande gemeld staat, en voorzien is van alle plaatsen, noodig zulk eenen redenaar, als de Heer Placcius wil toestellen. De zaken worden, als voren, onder verscheide titels, en die weder onder verscheide hoofddeelen, behandelt.

Is iemand beluſt om te kennen de velerley soorten van 't gene dat goed is, of de negen en veertigerley optelling van wat men al goed noemt; hy zoek *p.* 35. en 41.

Op dezelve wijze verhandelt hy ook het *quaad*, en wil een minnaar van de Redenryk-konst doen zien, wat hy van deze stoffe by *Vader Aristoteles* en andere kan vinden.

Al wie, onkundig van des Schryvers leerwijze, van buiten aankomt, zal van al dezen omslag zekerlyk minder gebruik kunnen maken, als een die hem de zaken mondeling hoort verklaren. Ook zal men doorgaans bevinden, dat hy *Scraderus* uitleggingen over *Aristoteles Redenryk* in groote achting houdt; en daar meê late ik alle de titels van het eerste deel, die *XV* in getal zijn, den lezer verder nazoeken, hem verzeikerende, dat ze alreemaal in der voegen staan beschreven, dat hy, die maar eenig begrip heeft, uit eenderzelve alle de andere kan verstaan: want hy behoefte slegts een ander woord op het hoofd des titels te zetten, en zoo zal hy zonder hinderpaal de titels van voren tot achteren kunnen voltooyen.

In het tweede deel gaat de Hoogleeraar aanwijzen hoe een leerling der *Redenryk*

moet tragten te bekomen keur van zaaksvoor-
stellingen, waar mede de harten der toehoor-
deren tot aandagt werden bewogen, en hier
hooren we dan, wat de Zedekundige Wijs-
geren, * *aandagt* noemen, hoe men die van
een toehoorder best kan trekken, en welke †
personen daar toe bequaamst zijn.

Het vervolg is een ziftery van *liefde*, *zelf-
liefde*, *goedwilligheid*, *baat*, *eerbied*; wijders
van *vervloeking*, met *quaadwilligheid* gepaard,
alles na den vorigen trant bloot gelegd. Zijn
beschrijving van gehoorzaamheid is, † *eer-
bied tot een persoon, met onderwerping onder zijn
wil*: een genegenheid, zoo strijdig tegen on-
zen verdorven aart, dat wy dezelve niet al-
leen jegens menschen, maar zelf jegens God
bezwaarlijk kunnen onderhouden; weshal-
ven een redenaar alle naartigheid moet aan-
wenden, om die wel te doorgronden.

Nu heeft de * *Blijdschap*, of *harts-geneug-
te*, *Vermaak*, en *Vreugde* haar beurt: tegen
over welke de † *Droefheid*, of 't *Harts-zeer
staat*: zoo ook de *Gerustheid des gemoeds*, met
deszelfs ophef en drukking.

† *Roem* is, na 't zeggen van den Heer
Placcius, *blijdschap uit bevattning van een 's
ander mans geuigenisse wegens onze goedheid.
[of waardy]*. Het natuurlijk tegengestelde
van den *Roem* is *Schaamte*, den eereijken
menschen over hun wanbedrijf eigen.

Maar waar toe deze Harts-bewegingen lan-
ger nageschreven? ze worden alle van hem
ont-

* *Attentio.*

† P. 146.

‡ P. 181.

* P. 183.

† P. 192.

‡ Gloria p. 200.

ontvouwd, ten getale van vijftig, welker laatste is *Nijd*: zoo namentlijk, als hy tot die zaken komt, die men eigenlijk bewegingen des gemoeds zoude noemen (want de eerste kunnen dien naam niet wel dragen) dat hy dan voorstelt het gene meest prijffelijk is, om dat we van Hartstogt eigenlijk geen deugd konnen zeggen, en daar tegen over het gene dat daar verst van daan is. Dus kan een jong prediker hier stoffe vinden tot opschikking zijner redenen, dog die wijs is, zal zijn eigen oordeel niet verwaarloozen, nogte op dit oorkuffen gerust gaan slapen.

Het derde deel, met het welke deze druk nu voor d'eerstemaal is vermeerderd, dient om den Redenaar te beschikken overvloed van zedekundige overreding kennis, verdeeld in twee stukken. 't Eerste heeft maar drie titels, die des Redenaars voorzigtigheid enz: betreffen, het tweeds zestien; en deze raken wel meest zestienetley slag van menschen, van zulk of zulk een aart of staat, na welker reden een Redenaar zig hebbe te gedragen. Luister toe.

1. Slijmerige.
2. Bloedrijke.
3. Galzieke.
4. Zwartgallige.
5. Jongens.
6. Jongmans.
7. Mannen.
8. Oude mannen.
9. Vrouwen.
10. Edele.
11. Jan Hagel.
12. Rijke.
13. Arme.
14. Magtige.
15. Onmagtige.
16. Ongelukkige.

Zoo ben ik gersaakt ten einde.

XVII. HOOFDDEEL.

The history of the *Church of Malabar*, from the time of its being first discover'd by the Portuguezes in the year 1501; giving an account of the *persecutions and violent methods of the Roman Prelates*, to reduce them to the subjection of the *Church of Rome*. Together with the *Synod of Diamper*, celebrated in the year of our Lord 1599. With some remarks upon the Faith and Doctrine of the *Christians of St. Thomas* in the Indies, agreeing with the Church of England, in opposition to that of Rome. Done out of Portugueze into English. By *Michael Geddes*, Chancellor of the Cathedral Church of Sarum.

Datis,

De historie van de Kerk van Malabar, t'zederdt dat dezelve eerst van de Portugezen is ontdekt in 't jaar 1501; verhalende de vervolgingen en gewelddrijveryen van de Roomsche Kerkbazen, om haar onder de gehoorzaamheid der Roomsche Kerke te brengen: teffens met de Kerkvergadering van Diamper, gehouden in 't jaar onzes Hee-

ren

November en December 1696. 533
ren 1599. Als mede sommige aanmerkin-
gen op het geloof, en de leere der Christe-
nen van den H. Thomas in de Indiën, o-
vereenkomende met de Kerk van Engeland,
in tegenstelling van die van Roomen. Uit
de Portugeesche in de Engelsche sprake ver-
taald door Michiel Geddes, Rentmeester
van de hoofdkerke te Sarum. Te Londen
by Smith en Walford 1695. 30 bladen,
in 8.

TOr nog toe hebbe ik niet anders kunnen zien, of de zuiverheid van den Christelijken Godsdienst is, zelf in baren opkomst, bezwalkt door de bitse krakeelen der hoogmoedige Kerkelingen, die hun eigen belang boven d'eere van Christus stellende, niets meer beoogden, dan hunne tegenstreveren te dwatsboomen, waar zy immer konden; te trots zijnde omme voor iemand te wijken: waar door 't gebeurde, dat de waarheid niet gehandhaafd, de redelijkheid verschopt, de ware geleerdheid uitgeboend, en de wereld tot zinkens toe met grollen overladen wierd.

Bedriegers, die wel beter wisten, en te gelijk met hunnen eigen Godsdienst den spot dreven, voegden zig by de vinnigste dommekragten, staafden de dwingelandy van 't schadelijk Bygeloof, en trokken een vervloekte winst uit het vervolgen, en verdelgen der gener, die met hun niet eensgezind waren.

Als we met onze gedagten eens beschouwen,

wen, de verschillende gezindheden, die onder ons Christenen in zwang gaan, en wanneer we yder Gezindheid, Gemeente, Vergadering, Kerk, Tempel (of zoo als 't iemand wil noemen) eens by een *kooy* vergelijken, uit welke een ygelijk aanhanger zijner gezindheid meint als uit de veiligste schutplaats voor zijn geloofsbelijdenisse voor den dag te komen; wat geeft ons die beschouwing niet een zeldzaam denkbeeld van velerley verscheidene vogels, die alle, pogende ten Hemel te vliegen, nogtans elk een byzonderen koers uit hun *kooy* zetten.

Wel te regt zegt ons Hollandsch spreekwoord; *dat elk vogeltje zingt, na dat het gebekt is*: over welke stoffe by 't stuk, dat wy hier voorhebben, vry wat te zeggen valt, dog van my kortelijk zal geredeneert worden.

Laat ons maar eens overwegen de eerste Christen kerke, zelf in, en kort na den tijd der Kruisgezanten door een menigte van waangevoelens ontrufft, laat ons beziën de steeds aangegroeide magt van den Roomschen Bisschop, die, van de Oosterfche Kerken niet erkend, van de later Hervormers opentlijk afgeschud, en verfoeid is: voeg hier by een bespiegeling van de geschillen onder de Hervormers, en hunne navolgeren; wat vind men niet by elkeen inbeelding, dat zijn *kooy* de beste is? Luthoranen, en Gereformeerde hebben onder hunne burgermaatschappij Remonstranten, Mennoniten (van meer als eene soort) Socijns-gezinde, Arianen, Quakers, en wat voor volk niet al meer? hier hebben de Bisschappen het hok in, elders ziet men die verbannen. Maar deze
altza-

altzamen, die buiten de Roomsche Kerke zijn, konden nimmer zoo veel te weeg brengen, dat de Paus niet altijd zijn slag waarnaem, omme door uitgezondene Papen en Monnikken de voornaamste Rijken en Vorstendommen te dwingen, hem voor algemeen Kerkhoofd des Christendomst'erkennen.

Al waar die driedubbele kroondrager door zijne getrouwe zendelingen voer kan zetten, daar weet hy eerlang eenen zetel te krijgen, en als een gebiedende Vader zijne Christenkinderen zulke lessen te geven, die tot stijving van zijn gezag, 't zy wereldlijk, of geestelijk, hem meest dienstig schijnen.

Edog, omme niet verder uit te weiden op zoo rijken voorwerp, en geen verschot van staaltjes tot bevestiging van 't vorensgezeide by een te zamen; zie hier een tastelijke proef van des Paus konstenary, omme een uitheemsche Kerk, of Gemeente, die buiten hem haar eigene Bisschoppen en Opzienders had, zijnen kerkelijken room, van Roomen af over den ruimen Oceaen gebragt, in den mond te leggen.

Zoo leeren we uit dit boek van de Kerke van *Malabar*, het welke een landstreek is, in 't Westerdeel ten Zuiden Oost-Indien gelegen, hebbende ten Noorden 't Koninkrijk *Bisnagar*, ten Zuiden den uithoek *Komori*, en de Indische Zee, byna Zuid en Noord gestrekt. 't Neemt zijn aanvang by *Kananor*, een stad in de Noorderbreedte van elf graden en tien minuten, en eindigt aan de gemelde Kaap *Komori*, in de Noorderbreedte van zeven en twee derde graden.

Het behelst verscheide koninkrijken, *Cochim, Travankor, Gundaka, Pimenta, Margata*, enz. Ook verscheide havens, als *Kalekoet, Kale, Koulam* enz. Vorsten en onderdanen zijn 'er meest Heidendsch, en plegen grooten afgodsdienst in hunne Pagoden, welker somnige zeer rijk zijn.

In dit groote *Malabar* is een bergagtig gewest, strekkende omtrent 200 mijlen lang van 't Noorden tot het Zuiden. Het Zuiderdeel word bewoont van Christenen, die hun zelve *Christenen van Sant Thomas* noemen.

Men zegt, dat de Kruisgezant *Thomas*, in d'Euangelische geschiedenissen bekend, alhier het Christendom geplant heeft, en martelaar voor de waarheid zijnes geloofs is gestorven.

Dewijl van die oude dingen luttel zekerheid is, en wy ons zoo veel hebben laten in de handen steken, dat ze juist alle geen ongeloovige Thomassen zijn, die van hun hart niet kunnen verkrijgen, de mooye vertellingen aan te nemen; zal ik hier niet zeggen, wat van de waarheid zy, maar alleenlijk uit andere naschrijven, dat de gemelde *Thomas Christenen* gezegt worden ten minsten voor MCCC jaren daar geweest te zijn, onder den Aartsvader van Babylon [*Seleucia Parthorum*] dewelke, als hunne Aartsbischop quam te sterven, hen telkens van een nieuwen voorzag. Dit laatste kan wel waar zijn.

D'eerste mare van deze zoo oude en vergelegene kerke wierd in Europe overgebracht van een Portugijs, *Pedralvares Cabral* genaamd, die,

die, in den jare 1501 in * *Kranganor* eenige van deze *Sant-Thomas Christenen* ontmoetende, twee derzelver bewoog met hem na Portugaal te varen. d'Oudste van hen (zy waren gebroeders) *Matthijs* geheten, stierf te *Lissebon*, en d'ander, wiens naam *Jozef* was, begaf zig na *Roome*, en van daar na *Venetien*, alwaar, op zijn berigt, een vertoog van den Staat der *Malabaarsche kerke* in't licht quam.

In 't volgende jaar, als *Don Vasko de Gama* met een groote scheepsvloot te *Kochin* was, zonden deze *Thomas-Christenen*, niet veel op 't achtersteziende, eenige van hun volk tot hem, met verzoek, vermits hy een onderdaan eenes Christen-konings was, dat hy wilde zorg dragen, dat ze onder zijn 's meesters bescherming mogten genomen werden; om van de woede der ongeloovige Vorsten veiliger te zijn: en ten blijke van dat zy hun zelve den Koning van Portugaal wilden onderwerpen, lieten ze aan hem bestellen een staf, aan beide de enden met zilver beslagen, en twee belletjes aan de voorspits.

De *Admiraal Vasko de Gama* trad met hen op dat pas in geen verdere onderhandeling, als dat hy hen geheele wagens vol beleefde woorden gaf, met belofte van hunne zaken by zijnen Koning te zullen gedenken.

In 't jaar 1505 waren twee Christenen, die lang met *Don Vasko* gevaren hadden, by de *Malabaren* gekomen, en hadden hen geschut en andere vyerwapenen leeren maken.

L 1 5

Maar

* Een klein koninkrijk, en een sterke stad op de *Malabaarsche kust*.

Maar 't is aanmerkelijk, dat de Portugezen (die hunne veroveringen voor rekening van den voortgeplanten Christelijken godsdienst stellen) ons van de voorgemelde *Thomas-Christenen* niet een woord vermelden, 't zedert die begroeting van den Admiraal tot den jare 1545.

Dog voor den genen, die 't kunsje verstaat, is dit lichtelijk te vatten. De Portugezen maakten eerst vaste banden, en zig eenen geruimen tijd van meer dan 40 jaren bevljigende met nieuwe en nieuwe brokken lands te bemagtigen, lieten ze de Monnikken, van hen derwaarts gezonden, ook zorg dragen voor bequame nesten, 'k wil zeggen, kloosters, en andere geestelijke sterktens te bouwen, op dat ze aldaar geen los waagspel zonden speten.

Als alles in tinas lag, en de Roomsche Vryer voor den hoofddeelgenoot der plondering verkoren was, toen moest de bekeering een breeden rug krijgen, toen moest men niet alleen voorgeven, dat Heidenen te bekeeren, maar ook Christenen uit hunne dolingen en ketteryen te trekken het werk der gewelddrijvende Portugezen was.

Och ja. Toen vonden de Portugeefche bekeerders alle de overblijffelen van *Sant Thomas*, tot het minste stukje toe, brokken van 't Kruis, vreemde opschriften, nieuwe voorspellingen, en godspraken, zelf de beenderen van de drie Koningen, die uit het Oosten quamen, met een oorspronkelijk handschrift tot bevestiging der *Leugenden*; want die drie Wijzen waren geheeten *Malebior*, Koning van Nubiën, en

November en December 1696. 539
en Arabiën, *Balebazar*, Koning van Goli, en
Saba, en *Gaspar*, Koning van Turfis, Malabar,
enz.

Vandien tijd af vonden zy 'er gaamrollen van Martelaars, Santen, en Santinnen, samt eenige oude bewijzen van de pligt der aalmoesfoniers, en verzekering van door milde geldgeving in 't Paradijs, of door karigheid in de Hel te geraken.

Achter welke fraaije zaken verrigt te hebben, met hulpe van geestelijke quanten, en zonderling de Jezuïten in 't jaar 1587, wierd 'er tot geen ander einde van de bekeerders gearbeid, als om den Roomschen Voogd voor wettig Opperheer der Malabaarsche Christenen hierop aarde te doen hullen, en de heerschappy van dien grooten Baas ook over zee vast te stellen.

Dit gelukte zoo wel, door listen, lagen, kraft, geweld, verradery, omkoopingen, en duizenderley bedrijven, die regt ingezien enkele schelmstukken zijn, darze, hebbende den ouden godsdienst van die menschen na hun zin hervormd, of liever misvormd, de tegenstrevenden gedwongen, hun zelven van de vleyers en huichelaars bedient, en eindelijk het gezag van den Roomschen Paus boven alle de aanzienlijkheid van den Aartsvader en Bisschoppen dexes volks gangbaar gemaakt; dat ze, zegge ik, baken van 't werk geworden zijnde, in den jare 1599 onder 't Opperkerkgezag van Paus Klement den VIII, door den Augustiner Monnik *Frey Aleixo de Menezes* in de stad *Diamper* een algemeene kerkvergadering lieten uitschrij-

schrijven, in welke de Roomschegezinde Kerkhoofden, met hunne aanhangelingen gestijfd, den Malabaren een onafscheidelijken halsband omwierpen.

De gezeyde *Don Frey Aleixo de Menezes* noemt hem zelve door de genade van God, en den Heiligen Roomsche stoel, *Aartsbisschop, Hoofdstaats-Bisschop van Goa, en Opperkerkvoogd van de Indiën, en de Oosterdeelen.* Aan Paus Klement den VIII (dat sijne borsje in zijn tijd) geeft hy den titel van den *Allerbeilijsten Vader, onzen Heere Bisschop te Roome, en Stadhouder van onzen Heere Jezus Christus op aarde, thans het oppergezag hebbende in Gods Kerke.* enz.

Waar toe meer woorden? Hier hebt gy, lezer, behalven de historie van deze kerkelijke dwingelandy, ook alle de zittingen van de gemelde kerkvergadering binnen de stad *Diamper*, en alle de besluiten over den godsdienst, en de kerkplegtigheden doorgedrongen, op ban, boete, en verdoemenisse, als in de Trentsche byeenkomst.

't Is der moeite waardig, dien poel der verborgenheden in te kijken; maar ik zal d'er met voordagt niet te diep inzien, om voor deze maal my zelve te teugelen.

't Inzigt van den Heere *Geddes*, die zijne historie aan den Bisschop van *Salisbury*, den Heere *Gilbert Burnet*, opdraagt, voegt den geheelen hoop der kerkbesluiten van worde te worde achter dezelve, omme den lezer te doen bezeffen, hoe de Pausgezinden den Christenen in de Indiën gemeestert hebben.

Hy is van gevoelen, dat 'er, voor den tijd
der

der hervorminge, geen Christenkerke, zelf die van de Waldenzen niet, zoo luttel dolingen in haar leer hadde, als deze Kerk van Malabaar: uitgezondert de onregtzinnigheden van Nestorius, welke de Roomschegezinde niet dan al te streng verbannen hebben.

En nademaal het oogmerk van den Heere *Geddes* is, aan te toonen, dat de drie grootste leerstukken van 't Pausdom, namentlijk 't Oppergezag van den Roomschen Bisschop, de zogenaaemde *Transsubstantiatio*, en 't aanbidden der beelden nooit in de Apostoolsche kerke geloofd, maar verworpen zijn; doet hy een goed werk, met deze geheimenissen uit hare oude schuilhoeken, voor al de wereld, hervoort te brengen.

Nog meer. Men ziet den Schrijver, als een voorstander van de Engelsche kerke, in sommige aanmerkingen de leere derzelve met die van de oude Malabaarsche vergelijken, en tegen de Roomsche stellen.

Voor de nieuwsgierige geve ik hier den volgende lijst.

Leeringen in welke de Kerke van Malabar overeenkomt met de Kerke van Engeland, en verschilt met de Kerke van Roome.

1. Zy verwerpt het oppergezag van den Paus.
2. Zy bekend, dat de Roomsche Kerk van 't regte geloof is afgefallen.

3. Zy

3. Zy loochent de *Transubstantiatio* (ik houd de dit kromwoord, als zijnde in een kromme zaak best verftanelijk) of dat Christus vlees en bloed zakelijk en zelfftandiglijk in 't Avondmaalbrood is.

4. Zy verwerpt de beelden, en houd de aanbiddinge derzelve afgodifcht.

5. Zy gebruikt geen olie in de bediening van den Doop.

6. Zy erkennen geen geestelijke maagfchap.

7. Zy loochent het Vagevyer.

8. Zy ontkent de noodzakelijkheid van den Oorbiecht.

9. Zy weet van geen laafte olie.

10. Zy vergunt hare Priesters te trouwen, zoo dikwils als 't hen belieft, en stelt de genen, die drie of vier malen getrouwd zijn geweest, zoo wel als de weduwen, buiten zwaarigheid.

11. Zy ontkent dat het huwelijk een Sakrament is.

12. Zy houd twee orden, 't Priester- en 't Diakonfchap.

13. Zy houd het Avondmaal in gerezen brood.

14. Zy wijd hier zelve met gebeden.

15. Zy loochent dat de bevestiging een Sakrament is.

Nu zal ik hier niets verder aanlaffen, als den oorspronkelijken titel van de voorgemelde Kerkvergadering, op dat men wete, waar van daan dezelve hier in 't Engelsch herborea word. Die luid aldus.

Bischoffelijke Kerkvergadering
van de Kerk en 't Bisdom van
Angamale,
behoorende aan de oude *Christenen van Sane
Thomas* in de *Serra*, of het gebergte van
Malabar,
gehouden by den zeer eerwaardigen Heere
Dom Frey Aleixo de Menezes,
Aartsbisschop, Hoofdstadsbisschop van
Goa,
Opper-Kerkvoogd van de Indiën, en den
ledigstaanden Stoel van 't
voornoemde Bisdom,
uit kracht
van twee brieven des Allerheiligsten Vaders
Paus Klement den VIII
op den derden Zondag na Pinxteren,
zijnde den zoften dag van Hooimaand
in 't jaar onzes Heeren
1599,
in de Allerheiligen-Kerk der stede
en des koninkrijks van
Diamper,
staande onder 't gezag van den Koning van
Kothin,
een ongeloovige;
in 't welke het voorzeide Bisdom,
en alle de daar onderbehoorende
Christenen
hun zelve onderwerpen aan den Paus,
en
de Heilige Roomsche Kerk.

Ge-

544. *De Boekzaal van Europe*,
Gedrukt te Konimbre in de winkel van *Diego
Gomez Laureyro*, drukker van de Hooge Schole,
in 't jaar onzes Heeren 1606.

'k Hebbe gedaan.

XVIII. HOOFDDEEL.

*Een bondelke van heilige meditatieën over eenige byzondere texten der Heilige Schriftuere, uit den geestelyken Bloemhof van Gods Woord; en vele sierlyke tuinen van oude en nieuwe spreukryke Schryvers in verscheidene talen, als Grieksche, Latynsche, Engelsche, Hoog-, en Neêrduitsche, met groote vlyt opgezogt, vergadert, ende be-
arbeid; ende nu tot gemeene stigtinge in 't ligt gegeven door Franciscus Elgersma, Senior, Leeraar des Goddelijken Woords tot Grouw. Te Leenwaarden by Johannes Scheverstein 1696. in 8. 32 bladen.*

DE Heer Elgersma, door zijne andere schriften onder d'Onroomsche Christenen genoeg bekend, en van wien we voor tien jaren de *kanker der Sociniaansche kettery* by dezen zelve Drukker Scheverstein gedrukt zagen, schenkt den Nederlanderen althans dit bondelke van zes Bedenkingvertoogen, in hoogen ouderdom, by een gepakt, op dat zijne mede-Christenen zig daar van zouden betien, als
van

van noodige pakkaadje op de reis na d'eeuwigheid.

Zoo schijnt het my toe , lezer , en gy zult het niet anders vatten , denk ik , by aldiengy veel van stichtelijke taal houd.

Hy , in zijn 70ste jaar gaande , en 47 jaren lang den predikdienst waargenomen hebbende , heeft (zoo hy zegt) in deze domdrieste wereld het lot gehad van belaagt , en gesmaad te werden ; waar tegen hem zelven met een schootvry harnas van goede bedenkingen te wapenen , ik gaarne wil bekennen by my het veiligste geweer te zijn. Wat konde de grijzaard beter doen , dan in zijn kamer een * *buen retiro* (gelijk des Spaanschen Konings lusthof genaamd word) te maken , en zijn ziel op te schikken met haar eigen cieraad , dat is , met gedagten , welke , zoo ze eenen goeden grond hebben , alles wat wellustig is , op een oneindige wijze te boven gaan ?

Seneka had derhalven groot gelijk , dunkt my , als hy , van een nieuwejaar sprekende , voorgaf het zelve te willen gelukkig maken door goede gedagten. Maar dit wil de Heer Elgersma met zoo veel meer regt doen , als hy belijdt een Christen te zijn , die zijn heil vind in den Bibel , en daar uit eenige byzondere texten gaat bepeinzen , tot versterking van dat geloof , zonder 't welke by hem geene bedenkingen kunnen baten.

d'Eerste dezer is bewerkt over Salomons spreuk , † *Mijn zoon , geefst my uw hart ;* waar achter niet qualijk voegt een vertooning van de

IX Deel.

M m

regte

* *Goed vertrek.*

† *Spr. 23. v. 26*

546 *De Boekzaal van Europe*,
regte gefchapenheid en fchoonheid des geloofs,
opgehelderd uit de woorden van dien zelve
Wijzen Koning in zijn Hoogelied; * *ik ben
tot den Noten-hof afgegaan, om de groene vrug-
ten der valleye te zien; om te zien, of de wijnftok
bloeyde, de Granaatboomen uitbatteden.*

Hier verklaart de Prediker ons, dat de
Kerk van Christus een Hof is, en in welke op-
zigten juist een Notenhof.

Dauids gezeg in den aanvang van zijn 133fte
Snaarlief, *ziet hoe goed en lieffelyk is het, dat
Broeders ook t'zamen wonen, geeft hem stoffe
tot de vierde bedenking, waar inne hy, onder
anderen, den Mennisten of Wederdoopers hun-
ne oneenigheid verwijt, en ophaalt den oor-
spronk der benaming van sommige, die Huis-
koopers, en Contrahuiskoopers heten. Een t
plaats, aanwijzende, met hoeveel drift tegen
dat foort van menschen, de Heer Elgersma
dit te pas brengt: hoewel men niet mag ont-
kennen, dat 'er vry wat aan is.*

Om wijsfelijk hem zelve, en anderen, de
dood te erinneren, neemt hy zijn vierde beden-
king over de bede, dien we in den 90sten
Psalm lezen; *leert ons alzoa onze dagen tellen,
dat wy een wijs hart bekomen.*

Voor de vijfde bedenking strekt zijn predi-
kaatsie, gedaan in de groote kerk binnen Leeu-
waarden, des daags voor de begraaffenis van
den Doorlugtigen en Hooggeboren Vorst Wil-
helm Frederik, hoogloffelijker gedagtenisse,
en naderhand met eenige stichtelijke beden-
kingen uitgebreid over de woorden in 't \ddagger cer-
ste

* G. v. II. † P. 190. ‡ II. v. 10.

ste boek der Koningen ; en David ontsiep met zijne vaders , en wierd begraven in de Stad Davids.

In de zesde en laatste hoort men den Heer Elgersma , volgens de by hem begrepene waarheden , over het zaligmakende geloof spreken , tot een schrijfstoffe nemende de twee eerste woorden van der Christenen belijdenisse *ik geloove*. Deze is eene doorwrochte verhandeling , in welke de Schrijver , * Kloppenburg voor zijn meester roemend , niet alleen den Remonstranten , en met name Adolf Venator , maar ook den vermaarden Johan van † Oldenbarneveld een vinnigen krouw geeft , na dat alvorens de Papisten onzachtelijk geroskamt zijn.

Och wat is de vredelievendheid , en de demping van de opwellende driften onzer harten , een wenschelijke zaak ! ik besluit hier het vaars uit Horatius ,

*Latus regnes , avidum domitudo
Spiritus , quam si Lybiam remotis
Gadibus jungas , & uterque Pænis
Serviat uni.*

't Welk de Heer Elgersma p. 221 aanhaalt , daar by voegende , dat hy 't niet beter kan verhalen als met de woorden van den spreukrijken Salomon ; † *de langmoedige is beter dan de sterke , en die heerscht ovet zynen geest , dan die een Stad inneemt.*

XIX. HOOFDDEEL.

Publius Ovidius Nasoos *Troostdicht aan Livia Augusta*, over de dood van haren zoon Drusus Nero, uit het Latijn in Nederduitsche vaarzen overgezet, en met noodige kanteekeningen verrijkt door Daniel Havart. Med. Doct. ²Utrecht by Antony Schouten 1696. in 4. 5 bladen.

IN plaats van een uittreksel gelieve de lezer met mijne volgende berijmde aansprake vergenoegd te zijn; hy zal daar uit kunnen zien, dat de geleerde en ervaren Geneesheer Havart, die eerst Ovidius treurbrieven vertaalde, en thans dit troostdicht ook in Nederlandsche rijmkleederen heeft gesteken, magtig is geweest, mijn dichtvyer, onder vele bezigheden, dus slapjes te doen ontvlammen.

Digt-kenners, die in deze dagen
 Hebt groote reden om te klagen,
 Dat Nederduitsche Poëzy
 Getrapt getreên word van tyrannen,
 Die alle geestigheid verbannen,
 En pronken met de bastaardy;

Daar krukken, bloên, en voddevaëren,
 Rijmkneuteraars, en babbelaren
 Hun plumpe wildzang zien gesteld
 By maatgeluid, dat hemelsche ooren
 Met aandag na de konst doet hooren,
 In spijt van menig letterheld.

Treed

Treed toe, hier word u troost gegeven,
Nu Naxo, die zijn tweede loven.

Aan HAVARTS digtpen schuldig kens,
Zijn troostbrief weder ziet verschijnen,
Gelyk ze voormaals by Latijnen
Ooit praalde in duerzaam parkement.

't Zy Scaliger dit pronkstuk noeme
Albinovaans gedigt, men roeme

Hier maar den beereijken trant,
Wat past ze Augustus eeuw! Hoe aardig
Blyke, dat ze alleen is Naxo waardig,
Aan d'ed'le proef van zijn verstand!

Za 't is ook d'ed'le proef, van verre
Dien Dichtkunstmeester als een sterre

Te volgen, en zijn stijl en zwier
Zoo levendig voor 't oog te leggen;
Dat Livia, kon zy 't ons zeggen,
Uitroepen zou, mijn troost is hier. . . .

Mijn troost is hier in 't Duitsch herboren!
Och Drusus, dien ik heb verloren,

't Is waar, men krabt mijn wonden op;
Maar d'Arts, die 't doet, komt allentbalven
De wonden met Dichtbalssem zalven,
En voert den roem uw's naams in top.

Hy vlegt Neêrduitsche lauwervlader
Tot eer van Drusus dappre daden,

Die 't Duitse Rijk gevoelde eertijds;
Daar d'Yssel, uit den Rijn gegraven,
Een naam zal houden van dien braven,
De Vaart van Drusus, wijs en rijk.

Indien 't Heer HAVART nu zel lusten
 Op dezen arbeid niet te rusten,
 (Ik kenn' zyn naastigheid, zyn vlyt)
 Zal Nazoos briefwerk ook berleven,
 Dat by uit Pentus heeft geschreven.
 'k Bedrieg my niet, heeft hy maar tijd.

XX. HOOFDDEEL.

Een korte schets der Goddelijke Waarheden, zoo als die in haar natuerlyke ordre te samen geschakelt zyn, waar in kortelyk de H. Godgeleerdheid doorloopen, de wegen Gods in zyn Kerke nagespoort, en inzonderheid de verscheide bedeelingen van het Genade-Verbond wat nader uitgepluist werden, tot beffening van waarheid en deugd. Door Johannes d'Outrein, Philos. Doctor en Dienaar J. C. t' Arnhem, de negende druk, t' Amsterdam by Gerard Borstius 1696. in 8. 21 bladen.

Desgelijks,

Eerste beginsselen der Goddelijke Waarheden, voor de kinderen, ten deele getrokken uit de schets der Waarheden, door Johannes d'Outrein, Dienaar des H. Euangeliumst' Arnhem. Deze laatste druk is vermeerdert met
 vele

November en December 1696. 551
vele historifche vragen : en den korten in-
houd van alle de boeken der H. Schrift.
i Amsterdam by Gerard Borstius 1696.
7 bladen.

Dit papierekind, zoo jong als het is, komt de negende maal te voorschijn, en heeft al vele andere overleeft. Zonder dat ik my versta op dezelfs geboorte-ftar te peilen, durve ik wel voorspellen, dat het nog menig zijn 's gelijken, ja ouder en grooter zal overleven. Vraagt iemand, wat my beweegt, zoo te gevoelen, 'k zal 't hem, zonder bewimpeling, wel zeggen. Om dat het meer benijd dan beklagt word; zijnde van dat slag van maakfels, dat fchele oogen maakt: en die zijn zelden d'ongelukkigfte. 't Is waar, zy worden fomtijds wel eens aangerant, dog die aanftoot deert haar niet. Het doet sommige menfchen, die meê denken van 't ambagt te zijn, wee, dat zy ook vraagboekjes ter wereld brengende, zoo veel luks niet zullen hebben van tweemaal, 'k laat staan negenmaal, gedrukt te werden.

Wie kan de wereld wet ftellen? de menfchen zijn by wijlen zoo wonderlijk, dat zy, hoe zeer hen een boek word aangeprezen, egter niet willen lufteren, maar hun eigen hoofd volgen, en tienmaal eer een boek of boekje na hunne zinnelijkheid koopen, als op aanbeveling van een hooggeleerd Schrijver, die in opdragen en voorredens een uithangbord van zijae geleerdheid voert.

Wat raad? als een Schilder onder zijn werk

Mm 4

ftelt

stelt dit es den ond, en dat es den aze, en men wil evenwel daar tegen druiffen, zoo mag de man immers gerust wezen, indien hy zig niet wil quellen over het gene dat hy niet kan verbeteren.

In 't Gemeenebest der geletterde word altijd qualijk genomen, dat men zijne hoogheid op eens anders afbreuk wil stigten: en men belacht 'er die aëmborstige halzen, welke schijnen te worgen, zoo zy zelf niet mogen ba-zuinen, dat zy wat meer weten als een ander. Hoe veel beter had zeker Schrijver gedaan, by aldien hy, ook een vraagboek willende in 't ligt geven, deze schets van den Heer d'Ostrein in haar waarde had gelaten, en den lof van zijn eigen werkje zoo breed niet uitgemenen! Elk immers zijn smaak, elk zijn best. Waar toe met een qualijk geüit woord *Cocceijus* iemand de voortzettinge van Koccejus leere opgetegen, dan om hem hatelijk te maken? daar men ondertussen wel weet, of ten minsten moest geleert hebben, zoo men met een vraagboek deze Schets wilde te boven streven, dat het enkel door de gedagten, van Koccejus ontleend, zoude geschieden. Wat reden om te schrollen op berrachtingen, of toepassingen, daar de ziel zoo wel tot heiligheid en deugd moet werden ontvonkt, als het verstand tot liefde der Waarheid aangezet? Ja, dat meer is, daar men zelf de betragtingen door vragen en antwoorden ook in 't werk laat vloeijen? of men moet reeds zoo verre verzeild wezen, dat men gelooft niets wel gedaan te zijn, dan dat men zelf doet.

Zie

Zie lezer, dit moest 'er uit (om u rond te zeggen waar 't op staat) zoo haast als men my voor weinige dagen in de voorreden van zeker boek aanwees den wanhebbelijken schok, dien de Heer d'Outrein met zijn fraaije schets der waarheden geenzins verdient heeft. Trouwens wat heb ik 'er voor te pleiten? misschien zal de Godgeleerde Man zelf de streek op hem gegeven, zoo wel met een lachend oog aanzien als de *fabrandere Corialen* (de Schrijver, denk ik, zal *Choralen*, of *Koralen*, meenen) die in de gemelde voorreden pronken.

XXI HOOFDDEEL.

Dictionaire portatif Hollandois & Francois, par le moyen du quel on peut acquerir le bel usage des dites Langues, d'une maniere aussi divertissante que methodique.

Dat is,

Duitsch en Fransch beknopt Woordboek, door welkers behulp men het regt gebruik der twee gezeide talen op een zoo aangename als leergrondige wijze kan verkrijgen. Gedrukt voor den Maker P. Marin t' Amsterdam 1696. in 8. 16 bladen en een half.

Voor twee jaren liet ik blijken, dat, na mijn gevoelen, de nieuwe Spraakwijze
M m 5 van

De Boekaal van Europe,
van den ervarenen Taalmeester Marin den Hyl-
landeren wel zoude bevallen, om dat ze war-
meer gaf, als die gemeene letterkonstige boek-
jes, waar op een leerling gelijk als op kurk of
biezen legt en dobbert, zoo haast als hy best
zelve op den diepen en ruimen stroom van
taalkunde durft wagen.

De man, zig tot eere rekenende, binnen
Amsterdam lezer-minnaars gevonden te heb-
ben, die hem tot hun meester in de Fransche
spraak gebruiken, oeffent zig in onze voor-
treffelijkste Nederduitsche taal, om, door de
kennisse derzelve, een open weg tot gemak-
kelijker onderwijs zijner leerlingen te banen.

Wel en voorzigtiglijk zal hy doen, by al-
dien hy daar in met onvermoeide schreden
voortgaat, want gelijkerwijs zeker Dichter
eens twee jonge rijmers aanmoedigde, met
hen voor te houden, dat de Zangberg misschien
zoo steil niet was, als men meende, dogt ef-
fens daar op liet volgen;

Geloof dat vry, maar houd van klimmen nimmer op;

Al is de toegang ligt, de steilte is in den top.

Alzoo mag ik ook van onze Nederduitsche taal-
kunde zeggen.

Toen ik in mijn kindsheid eens Fransch
leerde, had ik d'onderwijzing van eenen J. Du-
lis Bonquet (meester toen ter tijd van vele
Rotterdammers) die geen leerlingen aannam,
dan die wat Latijn kenden, want hy verstond
geen Hollandsch. Het lukte wel, en mijn ei-
gen

November en December 1696. 355

gen lust om Fransch te leeren, maakte, na drie maanden, dat ik hem bedankte, en van dien tijd af met onderzoek en lezing alleen voortvoer; maar ik houde my verzekerd, dat een Meester, die zijner leerlingen moederspraak verstaat, veel voor uit heeft, boven zulke onderwijzers, die hen door een uitheemschen bril doen zien.

Dit woordboekje, dat teffens wel het opschrift van een spreukboekje mogt dragen, geeft u, Hollandsche lezer, groote aanleiding, omme, zoo gy de gronden van de Fransche woordbuigingen, voegsels der hulpwerkwoorden, en andere beginselen begrepen hebt, veel te vorderen in de volmakter Fransche spraak kennis. Het zy u slegts, by voorraad, ter hand gesteld, als een ontwerp van een grooter Woordboek, aan welkers voltooiing dagelijks word gearbeid.

XXII. HOOFDDEEL.

Factums, & arrest du Parlement de Paris, contre des Bergers Sorciers, exécutez depuis peu dans la Province de Brié.

Dat is,

Feiten, en een Parlements-besluit van Parijs tegen Harders, Tooveraars, onlangs in 't land van Brié geregt. Na den Parijschen druk

DE Uitgever schijnt te willen bewijzen ; dat de boeren , of harders , die voor weinige jaren by zeker vonnisse ergens in Vrankrijk verhaalt worden over toovery ter dood verwezen zijn , waarlijk aan die misdad , die men gemeenlijk roovery noemt , schuldig waten geweest ; om dat het Parlement van Parijs (dat gansch niet na bygeloovigheid helt) het vonnis , van 't welke de gedoemde op haar be-riepen , heeft bevestigd.

In mijn uittreksel van het eerste deel der historie van het *Edikt van Nantes* , vertoonde ik , 'tis waar , met de woorden van den Schrijver , dat het Parlement van Parijs de roovery en bezetenheid al over lang in het doodboek had gezet , en dat was nog ten tijde van Henrik de IV , maar hier leze ik een blijk , die het tegendeel waar schijnt te maken , dewijl de zaak , daar we nu van gewagen , in 't jaar 1691 gebeurd is.

De gedoemde , waren beschuldigd , een menigte van hunner Heeren Paarden , Ossen , Koeijen , en Vee door ik wete niet welk een toovery gedood , en by gevolge deenzelven Heer , of Heeren , een merkelyke schade toegebracht te hebben.

Het is buiten kijf ; dat booswigten , die hunnen naasten , en zonderling hunnen Heeren , zoo grootelyks benadeelen , een zware straffe verdienen , en de misdaden der veroordeelde konnen zoo doemelyk geweest zijn , dat ze
met

met zulk een voorbeeldelijke dood van gehangen, en verbrand te werden strafbaar was; want daar word gesproken als of de gezeide Harders het beestiaal van byna de geheele landstreek van Brié met hunne schendige konstenary en hadden omgebragt, tot zoo verre, dat de landluiden als onder de dwingelandy van die beestenmoorders moesten zugten: waaromme dan ook by het Parlement van Parijs mogelijk meer feiten, die de gevangene hebben beleiden, als de wijze, op welke zy die hadden bedreven, in acht genomen zijn.

Maar, dit alles daar latende, zeg my eens, die met gezonde herffenen hoort, dat quadaardige boeren zoo verre de schrik onder hunne gebueren brengen, dat zy by nacht en ontijde derzelve dieren op 't veld om hals helpen, en vele andere boeren, of landheeren berooid maken, moet dat juist door toovery zijn geschied? gy zult straks neen zeggen.

Ik leze hier wel, dat die boosdoenders *bezwerings*, *gewijde ouwels*, *gewijd water*, en meer andere todden en vodden zouden gebruikt hebben, maar ik bevinde daar nevens, dat de gepleegde misdaden den naam van * venijngevinge dragen, en wel uitdrukkelijk, dat, behalven de pasgemelde *snorrepijpen*, by hen gevonden is *een menigte Rostekruid*, *Berggroen*, *Sterkwater*, *Spaansche vliegen*, met meer andere stoffen en *vuisigheid van beesten*. Zoo dat toovery is, dan wete ik wat men d'er meê meent.

Hebbe ik wel meer van nooden, om te gelooven, dat de toovery, aan de beesten gepleegd, niet

* *Empoisonnement.*

niet anders als venijngevinge is geweest, en dat het overige praatje van toovery door . . . ? maar ik wil het niet zeggen. Of zoude Rostekruid, Spaansche vliegen, en Bergvenijnen niet krachtig genoeg zijn, om beesten te doden, ten zy d'er het misbruik van ouwelen en water, door den Paap gewijd, byquam?

Dat zal ik nu nog nooit gelooven.

En evenwel de uitgever van deze bladen laat aan het einde deraelver volgen een uittreksel uit een boek van *Jean Bodin*, die in zijn tijd, anders geen ongeleerd man zijnde, zoo gek was, dat hy met yvet tegen de tooveraars schreef, en zoo goddeloos, dat hy menschen, van die misdaad beticht, ten vyere hielp verwijzen, waar in hy, tot bewijs van dat 'er tooveraars zijn, gaat vertellen, dat een groot Godgeleerde en Prediker Willem de Line te Poitiers gedoemd was, om dat hy met den duivel een verbond had aangegaan; en daar in belooft, den volke te zullen leeraaren, dat al wat men van tooveraars en hexen praatte, louter verdigtselwerk was (gelijk het waarlijk is) en dat men hen onregtvaardiglijk ter dood verwees; *waar door [zegt de domme en booze Bodin] het straffen der tooveraars opheield, en het rijk des Satans hersteld wierd.* Ja hy voegt 'er by dat alle de medegezellen van dien Prediker niet dood zijn.

Wie hoorde ooit onzinniger taal! Ik wete wel waarom *Bodin* zoo sprak, en waarom zijn 's gelijke nog ten huidigen dage zoo zouden spreken, maar ik zal 't by my houden.

XXIII.

XXIII. HOOFDDEEL.

Boeknieuus, hier en daar van daan, enz.

I.

J*akob Horreus heeft te Franeker herdrukt* *Ulrici Huberi* *supremæ Frisîæ Curia* (*dum viveret*) *Senatoris, digressiones Justinianea, in partes duas, quarum altera nova, distincta: quibus varia & in primis humaniora juris continentur. Insertus est de jure in Re & ad Rem, quod dicitur Tractatus, & adjecta de ratione discendi atque docendi juris diatriba, per modum dialogi. Cum indice rerum & verborum. Editio tertia, variis locis emendata, ex recensione Zachariæ Huber* *Ulr. Fil.*

Dat is,

Uitweidingen over Justiniaans Wetboek van *Ulrik Huber*, in zijn leven Raadsheer in 't Hof van Frieland, in twee deelen (het eene nieuw) verdeeld: behelzende verscheide, en zonderling zoodanige oeffeningen, die men gemeenlijk de letteren der beleefdheid noemt, in de Regten aangewezen. Daar is ingelast een verhandeling van het Regt in, en tot een zaak, zoo als men zegt, en nog een van de wijze om het Regt te leeren, en te leeren, by manier van samenspraak. Met een bladwijzer van zaken en woorden. De derde druk, op ettelijke plaatsen verbeterd, en nagezien van *Zacharias Huber*, *Ulriks zoon. 1696. in 4.*

Uitgelezen aas voor Historyminnaars en Regtsgeleerde.

II.

II.

By de Weduwe van Gijsbert de Groot te Amsterdam zijn herdrukt.

Koning Davids Harpzangen, den Nederduitschen toegezongen door J. v. Vondel.

Als mede des zelve J. v. Vondels *Joannes de Boetgezant*, begrepen in zes boeken. beide in 4. 1696.

III.

Te Londen by Mortlock en Robinson is gedrukt het Latijnsche Dichtvertoog, op zijn Britannische Majesteit, zegepralende, na de verovering van Namen, wedergekeerd; in Sant Jakoks Kapelle openbaarlijk gedaan door *Emilius van Kuslemborg*, Predikant der Nederduitsche Gemeente te Londen voorschreven in 4.

Van den zelve Dichter en Redenaar was te voren ook uitgegeven zijn Reden, in Hollandsch heldendicht gedaan op de daden van den Grootten WILLEM, zedert het jaar 1691 tot 1695, en eindigende met de dood van haar Majesteit MARIA, by *Henrik Hills* te Londen in 4.

IV.

Les Rufes innocentes, dans les quelles se voit comment on prend les Oiseaux passagers, & les non passagers: & de plusieurs sortes de Bêtes a quatre pieds. Avec les plus beaux secrets de la pêche, dans les rivieres, & dans les étangs. Et la maniere de faire tous les rets & filets qu'on peut s'imaginer. Le tout divisé en cinq livres, avec les figures demonstratives. Ouvrage trescurieux, utile & recreatif pour toutes personnes, qui font leur

November en December 1696. 561
leur séjour a la campagne, par F. F. F. R. D. G.,
dit le solitaire inventif.

Dat is,

Schuldellooze listigheden, in welke men ziet, hoe. vrende en geen vrende vogels, ook verley viervoetige dieren, konnen gevangen werden. Met zeer fraaije geheime kunsjes, van de vischvangst, zoo in stroomen als vijvers: en de manier om alle bedenkelijke netten en vangstrikken te maken. Alles in vijf boeken verdeeld, met beroogende printen. Een zeer naauwkeurig werk, nut en vermakelijk voor alle menschen, die hun verblijf op 't land hebben door F. F. F. R. D. G., gezegd de vernuftige eenzame, t'Amsterdam by P. Brunel 1695. in 8.

Niet alleen de liefhebbers van de Jagt, Vis- en Vogelvangst konnen uit dit boek wat leeren, dat zy mogelijk hun leven niet gehoort hebben, maar ook de keurelijke navorschers der Fransche spraak: want ik vind 'er zeer vele eigenaardige benamingen, en konstwoorden in, die misschien de duizendste der gener, die zig inbeelden goed Fransch te kennen, niet verstaat. Alles doet zig voorwaar op vol leven, vol netheid, en vol zinnelijk gesmede vonden.

IX Deel.

N n

A A N-

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

NOVEMBER EN DECEMBER

1696.

HET TWEEDE BOEK VAN J. G.
STUKKIUS GASTERYWERK.

Pag. 389

Uittreksel der vijfsten eerste hoofdstukken.

Gastheeren en gasten, noodigers, en genoodigde.

390

De kost zal haast op tafel komen.

391

Voorzorg om wel te eten en drinken.

392

Koks, en koks maats.

393

Koddig en scherp gezeg van Diogenes.

394

STUKKIUS VERVOLGD.

395

XXII laatste hoofdstukken van het tweede boek.

Tafels, en tafelnegten.

396

Nog meer dienaars.

397

Maalsijd-gewaad.

398

Welkomgroeten, handenwassen enz.

399, 400

Hoe de Oude aan tafel lagen, of zaten.

401

STUK.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

STUKKIUS DERDE BOEK.	402
<i>Tafelgerechten en voorfnyders.</i>	403
<i>Peuzel wat, fraks komt 'er drank.</i>	404
<i>Wijn, den Dichters beel nut.</i>	405
<i>Hoe men in oude tijden den beker stortte.</i>	406
<i>Drinkkroezen, en drinkgewoontens.</i>	407
<i>Zalven, kranffen, en Anakreons zung.</i>	408
<i>Tafelredenen, en gezang.</i>	410
<i>Danffen, mommeryfpelen, en ander vermaak.</i>	411
<i>De Gastery neemt een einde, en hoe.</i>	412
KOCCEJUS GODGELEERDHEID.	413
<i>Lof van den vertaler Tb. Antonides.</i>	414
<i>God, en Gods raadbefluit.</i>	415
<i>Middelaar en borge des Testaments.</i>	416
<i>Verbond, en verbond der genade.</i>	417
<i>Zekerheid der zaligmakinge.</i>	418
<i>Teekenen des Verbonds [Sakramenten]</i>	419
<i>Christus in zijn driesoudig ampt.</i>	420
<i>Onderscheid van den staat der Kerke.</i>	421
<i>Gesteldheid der Christenkerke.</i>	422
<i>Geloofsonderwijzinge, en tien geboden.</i>	424
<i>Hooge waardering van Koccejus.</i>	425
S. AURELIUS VIKTOR.	427
<i>Magere letterknabbelars.</i>	428
<i>Wat al op den naam van Viktor is gefchreven.</i>	429
<i>Beflag van dit fraay werk.</i>	430
HET N. T. MET KANTTEKENIN-	
GEN VAN D. MARTIN.	432
<i>Of Maria meer kinderen gehad heeft als J. C.</i>	434
<i>Wat de duivel aan Christus op den berg toonde.</i>	435
<i>Vereeniging der Euangelyschrijvers.</i>	436
<i>Libertinen, boedang een volk.</i>	437
<i>Brieven der Apostelen.</i>	438 enz.
LUKAAN IN 'T HOOGDUTTSCH.	440

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Verhaal van Lukaans leven en steruen.</i>	443
<i>Zijne vaarzen geloofd en gelaakt.</i>	444
<i>Vervloekte heerschezugt, afgeschilderd.</i>	446
<i>Godlooze taal van Fotijn.</i>	448
<i>Hoe de Heer Sekkendorf in deze zijne rijmelooze dichtvertaling van Lukaan te werk gaat.</i>	449
BRIEVEN VAN J. HOWEL.	453
<i>Nutheid en wijze van brieven-schrijven.</i>	454
<i>Aanmerkingen op den brieven-stijl.</i>	455
<i>Reizen van dezen brieven-Schrijver.</i>	456 enz.
<i>Oudnieuws van Venetien.</i>	458
<i>Vryaadje van den Engelschen Karel in Spanje.</i>	460
<i>Omstandigheden van dat beruchte werk.</i>	462 enz.
<i>Spaansche vrouwen en haar houding.</i>	465
<i>Vryaadje, en huwelijk van den Engelschen Karel, met de Fransche Henriette.</i>	466
<i>Inhoud der overige brieven.</i>	467 enz.
BUCHANANS SCHOTSEHE HISTORIE.	470
<i>Verbandeling van dit werk.</i>	471
<i>Highlanders, en hun gedrag.</i>	474
<i>Schotten, Yeren, en hun eerste afkomst.</i>	475
VIJFDE VERVOLG DER BRIEVEN VAN A. V. LEEUWENHOEK.	478
<i>Bloedvaten en bloedloop in een Krabbe.</i>	479
<i>Bloessem- en speceryvretende diertjes.</i>	480
<i>Planten in de Zaden aangewezen.</i>	481
<i>Diertjes in bladen van verscheide boomen.</i>	482
<i>Voortzetting van de Oesters.</i>	483
<i>Glaze bollen, en luchtperffing.</i>	484
<i>Ongebore Schelpvoisjes, en Veenmosselen.</i>	415
<i>Geen dier komt voort uit verderf, nog waasssem enz.</i>	486
<i>Ongelooffelijke menigte van diertjes in een druppel water.</i>	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>water.</i>	487
PROEF DER PENNINGKUNDE VAN	
A. MOREL.	488
<i>Hier achter volgen vijf brieven van E. Spanheim.</i>	
<i>Schikking van een grooter werk, hier geschetst.</i>	490
<i>Hoe de Schrijver in Vrankrijk is gevaren.</i>	491
<i>Nader berigt wegens de schikking.</i>	493
<i>Grootste soort van gedenkpenningen.</i>	494
<i>Verklaring van 's Grieks woord Neokoros.</i>	495
<i>Trofse benamingen der Keizers.</i>	496
<i>Van Eskulaap en de gezondheid.</i>	498
<i>Drukfout te verbeteren.</i>	501
XV PREDIKAATSIEN VAN J. BOR-	
STIUS.	501
<i>Afschildering van een gierigaart en gevecht.</i>	503.
	504
<i>Zedeles uit Paulus over het lang hair.</i>	504
<i>Waarom Borstius gepreek, en al het geschrift der geleerden over het lang hair thans niet te pas komt.</i>	505
<i>Verdere inhoud van dit boek.</i>	506
<i>Borstius leven en bedrijf.</i>	507
<i>Droom van Salmfius.</i>	508
V. PLACCIUS ZEDEKUNDE enz.	512
<i>Beknopte ontvouwing van dezen Aristotelsgezinden Wijsgeer.</i>	513 enz.
V. PLACCIUS ZEDELIJKE GENEES-	
KUNDE.	517
<i>Vervolg van dezès Schrijvers stellingen.</i>	518
V. PLACCIUS REDENKONST.	523
<i>Geraamte van dit lieve maaksel.</i>	524
<i>Slegte eer der Redenkunst.</i>	525
<i>Een staaltje van beschrijving.</i>	526
V. PLACCIUS BYVOEGSELS DER	
	RE-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

REDENKONST.	528
<i>Hoe Aristoteles andere van de baan knikkert.</i>	529
HISTORIE VAN DE KERK VAN MALABAAR.	532
<i>Door welke menschen de Christelijke Gaddienst be- zwalkaas.</i>	533
<i>Bedenking over velerley Gezindheden.</i>	534
<i>Fijne Regeerkunde van den Roomschen Paas.</i>	535
<i>Gebleken onder andere in de Kerk van Malabaar.</i>	535
<i>Verhaal van de Christenen aldaar.</i>	536
<i>Wiste manier der Monnikken, en hun's gelijke.</i>	538
<i>De Paas weet zig ook Meester van de Malabaar- sche Kerk te spreken.</i>	539
<i>Oude Malabaarsche Christenleere, met die van de Engelsche Kerk vergeleken.</i>	542
BONDELKE VAN F. ELGERSMA.	544
<i>Nutheid van goede gedagten.</i>	545
<i>Texten dezer bedenkingen.</i>	546
OVIDIUS TREURDIGT AAN LIVIA.	548
<i>Gedigt op den vertaler D. Houart.</i>	548
D'OUTREINS SCHETSE EN BEGINS- SELEN DER GODDELIJKE WAAR- HEDEN.	550
<i>Hoe deze werkjes de tijd ontwassen zijn.</i>	551
WOORDBOEKJE VAN P. MARIN.	553
PARLEMENTS-BESLUIT VAN PA- RIJS.	555
<i>Venijngevers als Tooveraars beschreven.</i>	557
BOEKNIEUWS.	559

RE-

BOEKZAAL

*voor de Maanden*JULIUS, AUGUSTUS,
SEPTEMBER, OCTOBER,
NOVEMBER, en DECEMBER

1 6 9 6.

A.

A lgebra, zoek Stalkonst.	
A lhabi en Asidam belachen.	Pag. 125
Aloë, en een overzeldzaam foort van dat ge- was.	7, 8
Amerikaansche reizen.	350
Ananas, een Amerikaansche spruit, en haar treffelijke vrugt.	11
Ancyraansche gedenksteen.	87. 432
Arabisch spreekwoord.	262
Archy, een bootsmaker, en zijn vrymoedig- heid.	469
Aristoteles te zoeken.	512. 517. 523. 528
Ark van Noah, en haar grootte.	323. 329
Atheners belachen de verrijzenisse der dooden.	251
Augustijns heerschzugt.	265
Augustus grootheid, en roem.	88
— gedenkpenning.	268, 269

N n 4

B.

Register van de Boekzaal.

B.

Baggaard [Johan] over de Geneeskunst.	120
Beesjes, zoek diertjes.	
Behouder, een eernaam van Eskulaap.	498
Bentinks [G. Johan van] tijdrekening.	217
Berkel [A. van] togten na Amerika.	350
Biblia Kritika opgedischt.	286
———— beslag van dit groot werk.	288
Bloedsomloop zeer omstandiglijk uitgerekent.	138 enz.
———— heeft geen gemeenschap met lichamen in de lugt bewogen.	142
———— in de pooten van een Krabbe.	479
Bodin, en zijn dwaze taal.	558
Bollen van glas, en haar gebruik.	484
Bondelke [het zesde] der werkjes die tot de hi- storie en gewijde letterkunde behooren.	206
Bontekoe en zijne aanhangelingen begett.	126
Borstius [Jakob] predikaatsien.	501
———— zijn leven.	507
Brieven, haar nutheid, en vereischte stijl.	453
Broen [Johan] en zijn gevoelen.	157. 159
Brood en bier hoe gezond.	129
———— en water, hoe eertijds geacht.	365
Buchanans [Joris] Schotsche historie.	470

C.

Cesar. Zie Julius Cesar.

Christelijke godsdienst, en haar waarheid te-
gen het ongeloof breedelijk verdedigt. 68.

74

- - - hoe

— hoe 't daar mee van ouds her gegaan is.

Christus laatste maaltijd.	533
	263

D.

David, een oud braaf Schots Koning.	477
Descartes tegen Spinoza verdedigd.	317
Dichters, wat ze moeten drinken.	405
Diertjes in de bladen der boomen.	482 485
— in de speceryen.	480
— in 't water.	487
Diogenes vinnige steek tegen zijne berispers.	394
Drinkvermaak der Oude.	407
Drusus Nero, en zijn daden.	549
Duinkerken word van de Fransche gewonnen, en aan de Engelsche gegeven.	46
Duivel, of hy Christus op een hoogen berg wat vertoont heeft.	435

E.

Efod, Urim, Terafim.	241
Egyptenaars, en hun godsdienst.	240
Elgersma's [Franciskus] bedenkingen.	544
Etna, Scylle, en Charybdis.	458

F.

Faber [Tanaquil] heeft S. A. Viktor uitgege- ven.	430
Fergus, eerste Koning der Schotten.	476
Filozofie, enz.	513
N n 5	Fo-

Register van de Beekzand,

Fotijns vloekwaardige woorden.	448
Fransche geloofverzakkers.	34
— hun bedrijf, en slegte wijkomst in Oost-Indien.	160 enz.
— nemen het eiland van St. Thomas, dog moeten het wederom verlaten,	175

G.

Gastmalen der Ouden.	192. 381. 395. 402
Geddes [Michiel] zoek Malabar.	
Gereformeerden in Vrankrijk, waren in 't jaar 1672 groote vianden van de Hollanders.	31
Gezindheden der Christenen overwogen.	534
Gierigaarts en geveinsde gehekel.	503. 504. 510
God, van Spinoza niet wel begrepen.	309 enz.
— hoe Hy iets uit niet maakt.	310
Gronovius [Jakob] wegens Daniel Koffon.	76
— zijn vinnige woorden tegen J. Oudaan.	89, 90

H.

Haardragende geestelijkheid.	24
Haettem [P. van] wedersproken.	342
Havarts [Daniel] vertaling van Ovidius Treurdigt.	548
Historie van den Tulpen-handel in Holland, en Vrankrijk.	19
— der Reformatie van de Kerken van Vrankrijk.	24
— van Oost-Indiën.	159
— — — van	

voor de zes Maanden, &c.	
van een wijf, dat zig laat verbranden,	167
van de Christensche blixembende.	247
van het hexenbranden in Duitschland.	276
van Lukaaus leven en sterven.	442
van Karel de I.	463
van de Schotsche zaken.	470
van een ouden Hirlander.	474
van de Malabaarsche Kerk.	532
Honigdauw, wat men zoo noemt.	145
word uit de bladen gestooten.	149
Howel [Jakob] uit zijne brieven te kennen.	453

I.

Indianen op Rio de Berbice.	352
hunne zeden enz.	354
Joden, en Joodsche feesten.	192
hun Tempel, en deszelfs deelen.	208
Priesters en offerhanden.	210
hun gevoelen van de oorlelle.	226
hunne doodstraffen.	227
of hun godsdienstszwier van de Egyptenaars is ontleend.	238
hun getuigenisse van Maimonides.	327
Italiaansch Boeknieuws.	363
Julius Cefars dwingelandy.	446

K.

Kabiksche gewoontens.	163
Koning, hoe hy van de Hollanders gebrild word.	164
	Ka-

Register van de Boekzaal,

Karel de I, en zijn vryaadje.	460
Kastor en Pollux op een penning.	495
Kinderpokjes hoe te genezen.	121
Klerk [Joande] van het ongeloof.	59
Koccejus [Johan] godgeleerdheid.	413
Koffon Daniel, zijn leven en dood.	78 enz.
Kromwels leven vervolgd, en ten einde gebragt.	36
Kruiden van velerley soorten. Zoek Munting.	

L.

Lam, een naam, hoe dikmaal Christus in d'Openbaring van Joannes gegeven.	262
Landus [Konstantinus] uitgelezene penningen.	267
Lang hair, en paruken.	505
Leeuwenhoeks [Antony] natuurgeheimen.	136
——— brief aan P. Rabus.	144
——— vijfde brievenvervolg.	478
Libertinen beschreven.	437
Lomeijers [Joannes] tweede tiental der vreugdedagen.	258
Lukaans leven, dood, en vaarzen.	442 enz.

M.

Madagaskar van de Franschen tot hun Oost-Indischen handelplaats verkoren.	160 enz.
——— daar na met schade en schande verlaten.	176
Malabar, en de Christenen, daar gemaakt.	535
Marin's [Pieter] woordboek.	553
Marsham en Spencer twee Engelsche Schrijvers.	

voor de zes Maanden, &c.

vers.	237
Martin [David] over het N. T.	433
Martinius [Matthias] woordboek.	248
Moonen's [Arnold] Stefanus de Diaken.	220
Morel [Andries] van de oude penningen.	488
———— zijn wedervaren in Vrankrijk.	491
Moreri [Louis] aangemerkt in zijne deugden en gebreken van schrijven.	100
Mozes Maimonszoon, en zijn lof.	327
Manting [Abraham] van de Aardgewaffen, enz.	5

N.

Naamboek van alle vermaarde menschen.	95
———— inleiding tot verklaring van den inhoud des werks.	97
Names van koks, en kraauwers.	398

O.

Oesters, en haar voortzeeling.	483
Ongeloof, van meer dan eene soort, waar uit zijn oorsprong neemt.	61 enz.
Ongeloovige, en hunne tegenwerpingen afgeweerd.	68 enz.
Oudaan tegen Gronovius schelden geprezen.	92
Outrein's [Joan d'] schets en beginsfelen der goddelijke waarheden.	550

P.

Paapfch Schrijver geprezen.	275
	Pa-

Register van de Boekzaal,

Pascha, of Christus het volgens de wet heeft ge- houden.	263
Pausselijke oppermagt.	535-539
Penningen van Roomsche Keizers.	494
Placcius [Vincent] van de Zedekunde, enz.	512
————— zijne andere schriften.	517. 523. 528
Prestet [Jan] van de Wiskunde.	294

Q.

Quakersche historie ten toets gebragt.	331
————— leere verdedigd.	366

R.

Richard, Bisschop van Bath en Wells over de vijf boeken van Mozes.	325
Rio de Berbice.	351

S.

Salmasius droom.	508
Saulus een <i>jongeling</i> genoemd, en hoe.	230
Schomberg word Maarshalk van Vrankrijk.	33
Senekaas gelukzellig Nieuwejaar.	545
Sherlok (Willem) over het toekomstige oor- deel.	251
Simon, Bisschop van Ely over Mozes eerste boek.	321
Spencer en Marsham twee Engelsche Schrij- vers.	237
Spinozas Zedekunst wederlegt.	308
Stefanus gedoemd en gedood.	228
Stelkonst, hoe gehandhaafd by de Oude.	302
Stukkius (Johan Wilhem) van de Gastmalen der Oude.	190
————— vervolgd.	389. 395. 402

T.

T.

Tafel, tafeldienaars, enz.	395. 397
Terafim, en Toraphooth.	241. 244
Thomas-Christenen beschreven.	536
Toovery en Tooveraars.	105. 247
———— tooverregters en hun woede.	277. 278
————	enz.
———— hunne aandrijvers zijn Papen.	280
———— godvergetene wijze van regtsplegingen.	283 enz.
Tulpen, derzelve hooge waardye.	19
Turenne, zijn verandering van Godsdiens en dood.	28. 32

V.

Vaarzen op dezueering en suiker.	6. 8
———— op den staat der Vorsten.	56
———— van Lukretius.	64
———— op den Keizer Kommodus.	272
———— op een jong Schrijver.	219
———— op een godgeleerd werk.	237
———— op de Stad Gent.	261
———— op den wijn.	405
———— van Anakreon.	409
———— op Th. Antonides.	414
———— van Polynices.	446
———— op Cefars heerschezugt.	447
———— op of van den goddeloozen Fotijn.	448
———— van Lukaan.	451
———— op Karel Stuard.	462
———— op de Italianen en Spanjaarts.	465
———— van Klaudiaan.	473
———— van Oudaan.	509
	Va-

Register van de Boekzaal, &c.

Vaderland by de ouden tweederley.	260
Vauderie, wat dat woord beteekent.	106
Venetien, en wat daar van gezegt word.	458
Venijngevers, en hun bedrijf.	557
Viktor [S. Aurelius].	427
Vliegende vissen.	137
Voorzigtigheid in 't halsstraffen.	273
Urim, of die de Terafim is.	241

W.

Waldenzen en hunne afkomst.	106
Wet der Nature, aapachtiglijk beschreven.	515
Wichchelroede, en hare onfeilbare werking.	153
———— hoedanig dezelve is.	155
Wilman [Theodorus] tijd des eendes.	109
Wiskundige beginsfelen.	295
Wits [Herman] vergelijking van der Egyptenaren godsdienst met die der Joden.	236
Wittichius [Christoph.] onderzoek van Spinozas zedekonst.	305

Y.

Yeren, en hunne flordige bruiloftsgewoonte.	199
---	-----

Z.

Zegelen, en derzelve opening in de Openbaring van Joannes.	112
———— des verbonds, en der gerechtigheid.	419
Zevektorius klagten over zijn Vaderstad.	261
Zielen derzelve zitplaats.	159. 317
Zondvloed.	323. 329
Zutfensche oorspronkelijkheden.	259

U I T.

